

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 7 '2013 г. (426)

Періодичність 1 раз на місяць
Видається з січня 1992 р.
Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 17288-6058-ПР від 18.11.2010 р.

ЗАСНОВНИКИ:
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ВИДАВЕЦЬ:
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ
Головний редактор: д-р екон. наук, проф.
В. С. Пономаренко
Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.
М. О. Кизим
Заст. гол. редактора: д-р екон. наук, проф.
О. М. Тищенко
Випускаючий редактор: канд. екон. наук,
доцент
В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
д-р екон. наук, проф.
Алексєєв І. В. (Львів)
д-р екон. наук, проф.
Амосов О. Ю. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Благуи І. С. (Івано-Франківськ)
д-р екон. наук, проф.
Гізатуллин Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)
канд. екон. наук, проф.
Гонда В. (Братислава, Словачія)
д-р екон. наук, проф.
Жуковський М. (Люблін, Польща)
д-р екон. наук, проф.
Заруба В. Я. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Іванов Ю. Б. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Клебанова Т. С. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)
д-р екон. наук, проф.
Орлов П. А. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)
д-р екон. наук, проф.
Христиановський В. В. (Донецьк)
д-р філософії (економіка)
Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

**ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ І НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:**

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російська наукова електронна бібліотека (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- getCITED (США);
- Google Академія (США);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

**З ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ
РОБІТ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
ДОКТОРА ТА КАНДИДАТА НАУК**

(Затверджено постановою президії ВАК України від 16.12.2009 р. № 1-05/6)

Журнал «Бізнес Інформ» (Харківський національний економічний університет МОН України, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Бюлетень ВАК України, № 1, 2010

ЗМІСТ

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Кузьмін О. Є., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства	8
Азізов Г. С. Інноваційна модель відтворювальних процесів економіки України	14
Єрмоленко О. А. Методи регулювання вітчизняного ринку праці	23
Солодучін С. В. Методологічний аналіз стадної поведінки агентів на фінансових ринках	28
Коновалова Г. В. Методичні аспекти реалізації механізму державно-приватного партнерства	32

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Єлісеєва О. К., Стоянов Г. С. Порівняльний аналіз кредитних спілок Північної Америки і України	36
Журавльов О. В. Міжнародні інтеграційні процеси України в умовах трансформації глобальної економіки	43

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Євсєєва О. О. Удосконалення системи менеджменту якості життя великого міста	48
Тарасова В. В. Взаємовідносини суспільства і довкілля в регіональних соціально-економічних умовах	54
Боев В. Ю. Підвищення енергоефективності в інфраструктурних галузях регіону як основа процесу модернізації	60
Химинець В. В. Організаційно-інституційні механізми забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону	63
Ніценко В. С., Попович В. В. Проблеми сталого розвитку Одеського регіону	69
Романова А. А. Удосконалення методологічних підходів до розроблення концепції підвищення регіональної конкурентоспроможності (на прикладі м. Чернівці)	74

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Лапшин В. І., Кузнєнко В. М., Стеценко Т. В. Критеріальний метод аналітичної стохастичної процедури підтримки прийняття рішень	80
--	----

Бабенко В. О. Формування динамічної моделі багатокритеріальної оптимізації управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК.....	85
Бирський В. В. Адаптивне управління рівнем економічної безпеки підприємства.....	89
Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи.....	93
Дубницький В. Ю., Ходирев О. І. Порівняльний аналіз відповідності гіпотез про статистичні властивості показників фондового ринку реальним спостереженням.....	97
Кравець Т. В. Моделювання доходностей фондових індексів методами вейвлет-аналізу.....	104
Квасній А. Г., Солтисік О. О. Теоретична модель піднесення промислового сектора економіки Прикарпаття.....	110
Огліх В. В., Головка А. В. Демографічний аспект моделювання перехідного етапу пенсійної системи.....	114
Остапенко І. М., Семенова А. С. Шляхи підвищення інтелектуального потенціалу ВНЗ.....	119
Потрашкова А. В. Моделювання діяльності підприємства з урахуванням його соціально-економічних відносин як інструмент оцінки потенціалу підприємства.....	123
Шерстенников Ю. В. Моделювання розвитку малого підприємства в умовах конкурентного ринку.....	129
Писанець К. К. Моделі оцінки кредитного ризику позичальників з часовим параметром для систем аплікаційного кредитного скорингу.....	136

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Войтко С. В., Шатковський О. В. Індикативний підхід оцінювання інвестиційної привабливості країн: сфера відновлюваної енергетики...141	
Бухун Ю. В. Інвестиційна привабливість наукоємних підприємств в Україні.....	149

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Притуляк Н. М. Інфраструктурні утворення венчурного капіталу як форма інтеграції науки у виробництво.....	154
--	-----

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Пілецька С. Т. Закономірності формування власного та позикового капіталу промислових авіапідприємств в умовах фінансової незалежності.....	160
Мадар О. Є. Вибір та обґрунтування інструменту управління коксухімічним підприємством.....	165

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Антоненко А. А., Зобенко Н. Г., Ван Ц. Вплив еколого-енергетичних факторів на ринок продуктів органічного землеробства.....	170
Махсма М. Б. Неформальна зайнятість селян України.....	175

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Влащенко Н. М., Косяк А. П. Моніторинг економічної безпеки рекреаційних підприємств.....	181
Саприкіна Л. М. Формування парадигми екологічно відповідального споживання.....	186

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Гуцан Т. Г. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці.....	192
Ціжма Ю. І. Концепція флексик'юріті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення.....	197
Шатравка О. О., Кащєєва В. Ю. Прогнозування показників впливу на забезпечення функціонування пенсійної системи.....	203

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
 пров. Інженерний, 1а,
 Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
 Тел./факс (057) 758-74-31
 e-mail: biz_inf@ukr.net
 www.business-inform.net

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61001, Харків,
 пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
 Тел./факс (057) 703-40-21, 732-09-59

ПІДПИСКА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
 49056, Дніпропетровськ,
 Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
 Тел. (056) 744-16-61,
 744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал

«БІЗНЕС ІНФОРМ»

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська, англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
 вченої ради ХНЕУ № 9 від 25.06.13 р.
 вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
 № 7 від 22.07.13 р.

Здано до набору 20.06.2013 р.

Підписано до друку 25.07.2013 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 46,5. Обл.-вид. арк. 60,5.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК»

Замовлення № 688. Наклад 300 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2013

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Бойко М. Г. Методологічні засади дослідження соціально-економічної цінності туризму.....	208
Гавриш К. С. Кластерний аналіз підприємств готельного господарства України.....	216
Колеснік Т. С. Особливості формування фінансової стратегії підприємства роздрібною торгівлі на різних стадіях його життєвого циклу.....	225
Кузьмин П. П. Формування і розвиток інтелектуальних систем самообслуговування: базові визначення.....	231

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Гросу В. А. Ресурси підприємства: теоретичне осмислення сутності.....	236
Гнип Н. О. Дослідження результатів діяльності в системі планування фінансового потенціалу підприємств.....	242
Єгоркіна Т. О. Методика планування витрат основного виду діяльності промислового підприємства.....	247
Ващилін С. В. Підвищення достовірності оцінок витрат.....	252

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Камінська Т. Г. Моделювання кругообігу капіталу для потреб бухгалтерського обліку.....	256
Кузнєцова Л. М. Застосування бенчмаркінгу в аудиті.....	264
Сажинець С. Й., Трофимчук В. Я. Документальне забезпечення обліку амортизації необоротних активів підприємства.....	269

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Сенищ П. М. Банківська діяльність у розширеному відтворенні економіки: теоретичні аспекти.....	277
Сердюков К. Г. Нестандартні підходи до оцінки акцій українських акціонерних товариств.....	282

Шакура О. О. Функції системи комерційного страхування.....	286
Огерчук М. О. Оцінка стану діяльності банків з іноземним капіталом на вітчизняному ринку банківських послуг.....	292

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Мазаракі А. А., Босовська М. В. Теоретичні та методологічні засади формування інтеграційної стратегії підприємств.....	299
Ачкасова О. В. Обґрунтування вибору формату опису вимог до кандидатів на посади вітчизняними промисловими підприємствами.....	308
Кавтиш О. П. Адаптаційний механізм корпорацій: суть і особливості реалізації.....	313
Гребешкова О. М., Малярчук О. Г. Динамічні здатності підприємства: способи виявлення та відстеження розвиненості.....	321
Корж Н. В. Інструменти оптимізації системи корпоративного управління промислових підприємств.....	326
Пашкевич М. С., Папіж Ю. С., Пауло Ж. М. Розвиток гірничодобувних підприємств в умовах глобальних викликів.....	332
Наумік К. Г. Теоретико-методологічний базис державного регулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності.....	336
Дериховська В. І. Взаємозв'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом.....	341
Канцір О. С. Роль і значення ділової репутації в бізнесі.....	347
Кузнєцов А. А. Принципи управління корпоративною культурою підприємства в нестабільній економіці.....	352
Лабжанія Р. Г. Місце і роль аутсорсингу в сфері послуг і виробництві.....	357
Струпинська Н. В. Пропозиції щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства.....	361
Тертичко Т. В. Теорії комунікацій в управлінні промисловими підприємствами: переваги та недоліки.....	368

СОДЕРЖАНИЕ

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Кузьмин О. Е., Пирог О. В. Секторная модель развития национального хозяйства Украины в условиях постиндустриального общества.....	8
Азизов Г. С. Инновационная модель воспроизводственных процессов экономики Украины.....	14
Ермоленко А. А. Методы регулирования отечественного рынка труда.....	23
Солодухин С. В. Методологический анализ стадного поведения агентов на финансовых рынках.....	28
Коновалова А. В. Методические аспекты реализации механизма государственно-частного партнерства.....	32

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Елисеєва О. К., Стоянов Г. С. Сравнительный анализ кредитных союзов Северной Америки и Украины.....	36
Журавлев А. В. Международные интеграционные процессы Украины в условиях трансформации глобальной экономики.....	43

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Евсєєва О. А. Совершенствование системы менеджмента качества жизни крупного города.....	48
Тарасова В. В. Взаимоотношения общества и окружающей среды в региональных социально-экономических условиях.....	54
Боев В. Ю. Повышение энергоэффективности в инфраструктурных отраслях региона как основа процесса модернизации.....	60
Химинец В. В. Организационно-институциональные механизмы обеспечения устойчивого развития Карпатского региона.....	63
Ниценко В. С., Попович В. В. Проблемы устойчивого развития Одесского региона.....	69
Романова А. А. Совершенствование методологических подходов к разработке концепции повышения региональной конкурентоспособности (на примере г. Чернигов).....	74

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Лапшин В. И., Кузниченко В. М., Стеценко Т. В. Критериальный метод аналитической стохастической процедуры поддержки принятия решений.....	80
Бабенко В. А. Формирование динамической модели многокритериальной оптимизации управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий АПК.....	85
Бирский В. В. Адаптивное управление уровнем экономической безопасности предприятия.....	89
Геселева Н. В., Зарицкая Н. Н. Эмерджентные свойства системы.....	93
Дубницкий В. Ю., Ходырев А. И. Сравнительный анализ соответствия гипотез о статистических свойствах показателей фондового рынка реальным наблюдениям.....	97
Кравец Т. В. Моделирование доходностей фондовых индексов методами вейвлет-анализа.....	104
Квасний Л. Г., Солтысик О. О. Теоретическая модель подъема промышленного сектора экономики Прикарпатья.....	110

Оглих В. В., Головки А. В. Демографический аспект моделирования переходного этапа пенсионной системы.....	114
Остапенко И. Н., Семенова А. С. Пути повышения интеллектуального потенциала вуза.....	119
Потрашкова Л. В. Моделирование деятельности предприятия с учетом его социально-экономических отношений как инструмент оценки потенциала предприятия.....	123
Шерстенников Ю. В. Моделирование развития малого предприятия в условиях конкурентного рынка.....	129
Писанец К. К. Модели оценки кредитного риска заемщиков с временным параметром для систем аппликационного кредитного скоринга.....	136

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Войтко С. В., Шатковский А. В. Индикативный подход оценивания инвестиционной привлекательности стран: сфера возобновляемой энергетики.....	141
Бухун Ю. В. Инвестиционная привлекательность наукоемких предприятий в Украине.....	149

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Притуляк Н. Н. Инфраструктурные образования венчурного капитала как форма интеграции науки в производство.....	154
--	-----

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Пилецкая С. Т. Закономерности формирования собственного и заемного капитала промышленного авиапредприятия в условиях финансовой независимости.....	160
Мадар А. Е. Выбор и определение инструмента управления коксохимическим предприятием.....	165

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И АПК

Антоненко Л. А., Зобенко Н. Г., Ван Ц. Влияние эколого-энергетических факторов на рынок продуктов органического земледелия.....	170
Махсма М. Б. Неформальная занятость селян Украины.....	175

ЭКОНОМИКА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Влащенко Н. Н., Косяк А. П. Мониторинг экономической безопасности рекреационных предприятий.....	181
Сапрыкина Л. Н. Формирование парадигмы экологически ответственного потребления.....	186

ЭКОНОМИКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Гуцан Т. Г. Анализ материальной составляющей уровня жизни населения и особенности ее регулирования в национальной экономике.....	192
Цижма Ю. И. Концепция флексикьюрити и нестандартные формы занятости: вызовы настоящего.....	197
Шатравка Е. А., Кащеева В. Ю. Прогнозирование показателей, влияющих на обеспечение функционирования пенсионной системы.....	203

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

Бойко М. Г. Методологические основы исследования социально-экономической ценности туризма.....	208
Гавриш Е. С. Кластерный анализ предприятий гостиничного хозяйства Украины.....	216

Колесник Т. С. Особенности формирования финансовой стратегии предприятия розничной торговли на различных стадиях его жизненного цикла	225
Кузьмин П. П. Формирование и развитие интеллектуальных систем самообслуживания: базовые определения	231

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Гросул В. А. Ресурсы предприятия: теоретическое осмысление сущности	236
Гнип Н. А. Исследование результатов деятельности в системе планирования финансового потенциала предприятий	242
Егоркина Т. А. Методика планирования затрат основного вида деятельности промышленного предприятия	247
Ващилин С. В. Повышение достоверности оценок расходов	252

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АУДИТ

Каминская Т. Г. Моделирование кругооборота капитала для применения в бухгалтерском учете	256
Кузнецова Л. Н. Применение бенчмаркинга в аудите	264
Сажынец С. И., Трофымчук В. Я. Документальное обеспечение учёта амортизации необоротных активов предприятия	269

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Сениц П. Н. Банковская деятельность в расширенном воспроизводстве экономики: теоретические аспекты	277
Сердюков К. Г. Нестандартные подходы к оценке акций украинских акционерных обществ	282
Шакура О. А. Функции системы коммерческого страхования	286
Огерчук М. А. Оценка состояния деятельности банков с иностранным капиталом на отечественном рынке банковских услуг	292

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Мазараки А. А., Босовская М. В. Теоретические и методологические основы формирования интеграционной стратегии предприятий	299
Ачкасова О. В. Обоснование выбора формата описания требования к кандидатам на должности отечественными промышленными предприятиями	308
Кавтыш О. П. Адаптационный механизм корпораций: сущность и особенности реализации	313
Гребешкова Е. Н., Малярчук О. Г. Динамические способности предприятия: способы выявления и отслеживания развитости	321
Корж Н. В. Инструменты оптимизации системы корпоративного управления промышленных предприятий	326
Пашкевич М. С., Папиж Ю. С., Пауло Ж. М. Развитие горнодобывающих предприятий в условиях глобальных вызовов	332
Наумик Е. Г. Теоретико-методологический базис государственного регулирования развития сферы коммуникационной деятельности	336
Дериховская В. И. Взаимосвязь развития персонала и стратегии управления персоналом	341
Канцир А. С. Роль и значение деловой репутации в бизнесе	347
Кузнецов А. А. Принципы управления корпоративной культурой предприятия в нестабильной экономике	352
Лабжания Р. Г. Место и роль аутсорсинга в сфере услуг и производстве	357
Струпинская Н. В. Предложения по качественному оцениванию эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия	361
Тертычко Т. В. Теории коммуникаций в управлении промышленными предприятиями: преимущества и недостатки	368

CONTENT

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

Kuzmin O. Y., Pirog O. V. Sector Model of Development of the National Economy of Ukraine under Post-industrial Society Conditions.....	8
Azizov H. S. Innovation Model of Reproduction Processes of the Ukrainian Economy.....	14
Yermolenko O. A. Methods of Regulation of the Domestic Labour Market.....	23
Solodukhin S. V. Methodological Analysis of Gregarious Behaviour of Agents in the Financial Markets.....	28
Konovalova A. V. Methodical Aspects of Realisation of the Mechanism of the State-private Partnership.....	32

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Yeliseeva O. K., Stoyanov H. S. Comparative Analysis of Credit Unions of the North America and Ukraine.....	36
Zhuravlev A. V. International Integration Processes of Ukraine under Global Economy Transformation Conditions.....	43

REGIONAL ECONOMY

Ievsieieva O. A. Improvement of the System of a big City Life Quality Management.....	48
Tarasova V. V. Relationship of Society and Environment under Regional Socio-economic Conditions.....	54
Boev V. Increase of Energy Efficiency in Infrastructure Branches of the Region as a Basis of the Process of Modernisation.....	60
Himinets V. V. Organisational and Institutional Mechanisms of Provision of Stable Development of the Carpathian Region.....	63
Nitsenko V. S., Popovich V. V. Problems of Stable Development of the Odessa Region.....	69
Romanova A. A. Existence of Methodological Approaches to Development of the Concept of Increase of Regional Competitiveness (Using Example of the Chernihiv).....	74

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

Lapshyn V. I., Kuznichenko V. M., Stetsenko T. V. Criteria Method of Analytical Stochastic Procedure of Decision Making Support.....	80
Babenko V. A. Formation of a Dynamic Model of Multi-criteria Optimisation of Management of Innovation Processes of Processing Enterprises of the Agro-industrial Complex.....	85
Birskiy V. V. Adaptive Management of the Level of Economic Security of an Enterprise.....	89
Geseleva N. V., Zaritskaya N. N. Emergent Properties of the System.....	93
Dubnytskyi V., Khodyrev A. Comparative Analysis of Correspondence of Hypotheses on Statistical Properties of Stock Market Indicators with Real Observations.....	97
Kravets T. V. Modelling Profitabilities of Stock Indices Using Methods of Wavelet Analysis.....	104
Kvasniy L. G., Soltysik O. O. Theoretical Model of Development of the Industrial Sector of the Carpathian Region Economy.....	110

Oglikh V. V., Golovko A. V. Demographic Aspect of Modelling a Transition Stage of the Pension System.....	114
Ostapenko I. N., Semenova L. S. Ways of Increase of Intellectual Potential of a Higher Educational Establishment (HES).....	119
Potrashkova L. V. Modelling Company's Activity with Consideration of its Socio-economic Relations as an Instrument of Assessment of Company's Potential.....	123
Sherstennikov Y. V. Modelling Development of a Small Company under Competitive Market Conditions..	129
Pisanets K. K. Models of Assessment of the Credit Risk of Borrowers with a Time Parameter for the Systems of Application Credit Scoring.....	136

INVESTMENT PROCESSES

Voitko S., Shatkovsky A. V. Indicative Approach to Assessing Investment Attractiveness of Countries: the Sphere of Renewable Energy.....	141
Buhun Y. V. Investment Attractiveness of Science Intensive Companies in Ukraine.....	149

INNOVATIVE PROCESSES

Pritulyak N. N. Infrastructure Formations of Venture Capital as a Form of Integration of Science into Production.....	154
--	-----

INDUSTRIAL ECONOMICS

Piletska S. T. Regularities of Formation of Own and Borrowed Capital of an Industrial Aviation Enterprise under Conditions of Financial Independence.....	160
Madar A. Y. Selection and Identification of a By-product Coke Plant (BPCP) Management Tool....	165

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

Antonenko L. A., Zobenko N. G., Wang Q. Impact of Ecological and Energetic Factors on the Market of Organic Agriculture Products.....	170
Mahsma M. B. Informal Employment of Rural Population of Ukraine.....	175

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

Vlashchenko N. N., Kosyak A. P. Monitoring of Economic Security of Recreation Companies.....	181
Saprykina L. N. Formation of the Paradigm of Ecologically Responsible Consumption.....	186

LABOUR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

Gutsan T. G. Analysis of Material Component of the Living Standard of the Population and Specific Features of its Regulation in the National Economy.....	192
Tsizhma Y. I. Concept of Flexicurity and Non-standard Forms of Employment: Modern Challenges.....	197
Shatravka Y. A., Kashcheeva V. Y. Forecasting Indicators that Influence Functioning of the Pension System.....	203

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

- Boyko M. G.** Methodological Foundations of the Study of the Socio-economic Value of Tourism..... 208
- Gavrish E. S.** Cluster Analysis of Companies of the Hotel Industry of Ukraine..... 216
- Kolesnik T. S.** Specific Features of Formation of Financial Strategy of a Retail Company at Different Stages of its Life Cycle..... 225
- Kuzmin P. P.** Formation and Development of Intellectual Systems of Self-servicing: Basic Definitions 231

ECONOMICS OF ENTERPRISE

- Grosul V. A.** Resources of an Enterprise: Theoretical Comprehension of the Essence..... 236
- Gnip N. A.** Study of the Results of Activity in the System of Planning of Financial Potential of Enterprises..... 242
- Yegorkina T. A.** Methods of Planning Expenditures of the Main Type of Activity of an Industrial Enterprise.. 247
- Vashchilin S. V.** Increase of Authenticity of Assessment of Expenditures..... 252

ACCOUNTING AND AUDITING

- Kaminskaya T. G.** Modelling Capital Turnover for Application in Accounting..... 256
- Kuznetsova L. N.** Applying Benchmarking in Audit 264
- Sazhynets S. I., Trofymchuk V. Y.** Documentary Provision of Accounting of Depreciation of Capital Assets of an Enterprise 269

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

- Senisch P. N.** Banking Activity in the Extended Reproduction of Economy: Theoretical Aspects 277
- Serdiukov K. G.** Non-standard Approaches to Evaluation of Stock of Ukrainian Joint Stock Companies 282
- Shakura O. A.** Functions of the System of Commercial Insurance 286

- Oherchuk M.** Assessment of the State of Activity of Banks with Foreign Capital in the Domestic Market of Banking Services..... 292

MANAGEMENT AND MARKETING

- Mazaraki A. A., Bosovskaya M. V.** Theoretical and Methodological Foundations of Formation of the Integration Strategy of Enterprises 299
- Achkasova O. V.** Justification of Selection of the Format of Description of Requirements to Position Candidates by Domestic Industrial Enterprises..... 308
- Kavtysh O. P.** Adaptation Mechanism of Corporations: Essence and Specific Features of Realisation..... 313
- Grebeshkova E. N., Malyarchuk O. G.** Dynamic Capabilities of an Enterprise: Methods of Revelation and Tracing Maturity 321
- Korz N. V.** Instruments of Optimisation of the System of Corporate Management of Industrial Enterprises..... 326
- Pashkevich M. S., Papizh Y. S., Paulo Z. M.** The Development of Mining Enterprises in the Context of Global Challenges..... 332
- Naumik Y. G.** Theoretical and Methodological Basis of the State Regulation of the Sphere of Communicative Activity 336
- Derihovska V. I.** Interconnection of Development of Personnel and Strategy of Personnel Management 341
- Kantsir A. S.** Role and Significance of Business Reputation in Business..... 347
- Kuznetsov A.** Principles of Managing the Corporate Culture of an Enterprise in the Unstable Economy..... 352
- Labzhaniya R. G.** Place and Role of Outsourcing in the Sphere of Services and Production 357
- Strupynska N.** Proposals on the Quality Assessment of Efficiency of Marketing Activity of an Industrial Enterprise..... 361
- Tertychko T.** Theories of Communications in Managing Industrial Enterprises: Advantages and Disadvantages 368

СЕКТОРНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

КУЗЬМІН О. Є., ПИРОГ О. В.

УДК 330.34

Кузьмін О. Є., Пирог О. В. Секторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства

У статті розкрито положення секторної моделі розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. Удосконалено та розширено теоретичні засади секторної моделі національного господарства. Визначено особливості структури секторної моделі національного господарства залежно від стадії розвитку країни. Здійснено моделювання цієї моделі для національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства. Запропонована секторна модель національного господарства України забезпечує досягнення рівня розвитку розвинених країн світу (ЕС-27) і враховує структурно-технологічні вимоги постіндустріального суспільства.

Ключові слова: національне господарство, економічний розвиток, секторна модель, постіндустріальне суспільство, моделювання, Україна, ЕС-27, Польща.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул:** 1. **Бібл.:** 10.

Кузьмін Олег Євгенович – доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки і менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

Пирог Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, здобувач кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: pyrog_ov@i.ua

УДК 330.34

Кузьмин О. Е., Пирог О. В. Секторная модель развития национального хозяйства Украины в условиях постиндустриального общества

В статье раскрываются положения секторной модели развития национального хозяйства Украины в условиях постиндустриального общества. Усовершенствованы и расширены теоретические основы секторной модели национального хозяйства. Определены особенности структуры секторной модели национального хозяйства в зависимости от стадии развития страны. Представлены результаты моделирования этой модели для национального хозяйства Украины в условиях постиндустриального общества. Предложенная секторная модель национального хозяйства Украины обеспечивает достижение уровня развития развитых стран мира (ЕС-27) и учитывает структурно-технологические требования постиндустриального общества.

Ключевые слова: национальное хозяйство, экономическое развитие, секторная модель, постиндустриальное общество, моделирование, Украина, ЕС-27, Польша.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Формул:** 1. **Библ.:** 10.

Кузьмин Олег Евгеньевич – доктор экономических наук, профессор, директор Института экономики и менеджмента, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

Пирог Ольга Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, соискатель кафедры менеджмента и международного предпринимательства, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: pyrog_ov@i.ua

UDC 330.34

Kuzmin O. Y., Pirog O. V. Sector Model of Development of the National Economy of Ukraine under Post-Industrial Society Conditions

The article discloses provisions of the sector model of development of the national economy of Ukraine under the post-industrial society conditions. It improves and expands theoretical foundations of the sector model of the national economy. It identifies specific features of the structure of the sector model of the national economy depending on the stage of country development. It provides results of this model modelling for the national economy of Ukraine under the post-industrial society conditions. The offered sector model of the national economy of Ukraine provides achievement of the level of development of the developed world countries (EU-27) and takes into account structural and technological requirements of the post-industrial society.

Key words: national economy, economic development, sector model, post-industrial society, modelling, Ukraine, EU-27, Poland.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 10.

Kuzmin Oleg Ye. – Doctor of Science (Economics), Professor, Director of the Institute of Economics and Management, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

Pirog Olga V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Applicant of the Department of Management and International Business, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: pyrog_ov@i.ua

Моделі розвитку національних господарств країн світової економіки трансформуються в результаті переходу від доіндустріального до постіндустріального суспільства, становлення новітнього способу виробництва й під посиленням впливом якісно нових факторів виробництва. Становлення постіндустріального суспільства відбувається у світовій економіці поступово: порівняно невелика група розвинутих країн перейшла на постіндустріальну стадію, більшість країн залишається на індустріальній (зокрема, й Україна) і значна частина – на доіндустріальній стадії роз-

витку, що зумовлює не лише співіснування різних типів країн, але їх взаємозв'язок і взаємодію в межах світового господарства.

Проблеми розвитку національного господарства в умовах постіндустріалізації досліджують як українські (О. І. Амоша, В. М. Геєць [1], С. І. Дорогунцов, Я. А. Жаліло [2], М. З. Згуровський, М. О. Кизим, А. Г. Мельник, В. П. Семиноженко, А. І. Федулова, А. С. Філіпенко [3], А. А. Чухно [4]), так й зарубіжні (Д. Белл [5], М. Кастельс, Г. Колодко [6], М. П. Тодаро [7], Й. Шумпетер) і російські вчені (С. Ю. Глаз'єв, В. Е. Демент'єв, В. Л. Іноземцев [8],

Е. А. Капогузов, Е. І. Лавров, Р. М. Нуреев [9]). Однак неможливо впроваджувати існуючі моделі розвитку національних господарств провідних країн світу до національного господарства України. При формуванні моделі розвитку національного господарства України маємо враховувати теоретичні напрацювання та практичний досвід формування моделей та тенденції їх впровадження.

Метою статті є вдосконалення та розширення теоретичних засад секторної моделі національного господарства й моделювання цієї моделі для національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства.

Об'єктом дослідження виступає структура національного господарства України за секторами відповідно до вимог постіндустріального суспільства.

Найзагальніше поняття розвитку національного господарства країни пов'язується з якісними змінами об'єкта, появою нових суспільних форм, інновацій, а також із трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами. Моделі розвитку національних господарств розкривають типові, спільні риси теоретичного змісту, які не підлягають тимчасовим кон'юнктурним коливанням і залишаються відносно стабільними впродовж тривалого часу.

Моделі розвитку національного господарства країни поділяються на *теоретичні*, які дають можливість обґрунтувати гіпотезу для перевірки наслідків економічної поведінки й забезпечують якісні відповіді на конкретні питання, та *емпіричні*, які спрямовані на перевірку якісних прогнозів теоретичної моделі й трактування цих передбачень точними, вимірювальними результатами.

Класифікувати моделі розвитку національного господарства можна за різними ознаками, серед яких, на наш погляд, найактуальнішою за умов становлення постіндустріального суспільства є секторна модель, яка відбиває історичний процес трансформації суспільств за технологічним критерієм. Протягом ХХ ст. теоретичні положення секторної моделі національного господарства зазнали суттєвих змін і видозмінювались від дво-секторної моделі (А. Льюїс) до трисекторної (К. Кларк, Ж. Фурастье) та п'ятисекторної (Д. Белл, В. Іноземцев, А. Чухно) моделей.

Секторна модель розвитку національного господарства України – емпірична модель, яка дає змогу дослідити структурні зміни відповідно до цивілізаційного підходу, що базується на провідній ролі продуктивних сил у розвитку суспільства (технологічний критерій), встановити зв'язки між структурними елементами та здійснити прогнозування на майбутні періоди.

Секторну модель національного господарства країни, відповідно до тверджень В. Іноземцева та Д. Белла з прив'язкою до ієрархії потреб (піраміди) А. Маслоу, представлено на *рис. 1*. Отже, такий вигляд секторної моделі національного господарства країни дає змогу не лише оцінювати структурні зміни за технологічним критерієм, але й визначати місце людини в економічній системі та його значення для розвитку суспільства.

Для аналізування секторних моделей національних господарств країн світу був здійснений розподіл видів економічної діяльності за визначеними секторами, відповідно до міжнародної та національної класифікацій (*табл. 1*).

Таблиця 1

Розподіл видів економічної діяльності за секторами національного господарства країни

Сектор (S_j)	Національна класифікація видів економічної діяльності	Міжнародна класифікація видів економічної діяльності
1	2	3
Первинний сектор (S_1)	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибальство та рибицтво. Добувна промисловість	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство. Добувна промисловість і розроблення кар'єрів. Діяльність домашніх господарств
Вторинний сектор (S_2)	Переробна промисловість. Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води. Будівництво	Переробна промисловість. Будівництво
Третинний сектор (S_3)	Діяльність транспорту та зв'язку. Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Надання комунальних послуг	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Водопостачання; каналізація, поводження з відходами
Четвертинний сектор (S_4)	Надання індивідуальних послуг. Діяльність готелів і ресторанів. Фінансова діяльність. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	Тимчасове розміщування й організація харчування. Інформація та телекомунікації. Фінансова та страхова діяльність. Операції з нерухомим майном. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Надання інших видів послуг

1	2	3
П'ятириковий сектор (S_5)	Державне управління. Освіта і наука. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. Діяльність у сфері культури та спорту	Освіта. Професійна, наукова та технічна діяльність. Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Діяльність екстериторіальних організацій і органів

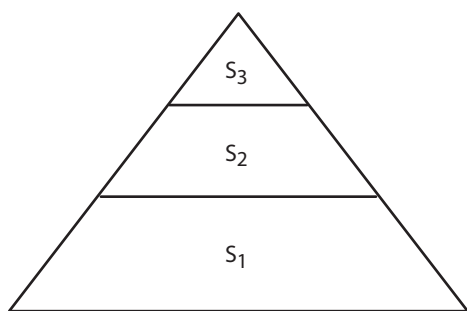

Рис. 1. Секторна модель національного господарства

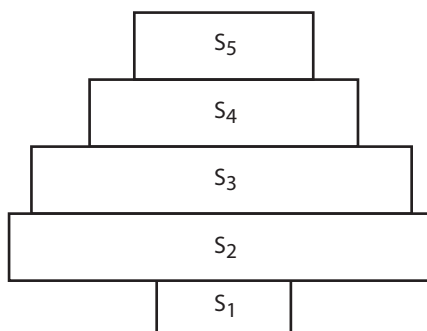
Здійснивши аналізування структур національних господарств країн світу за період 2002 – 2010 рр. за сформованим складом секторів, можна стверджувати, що секторна модель національного господарства залежить від стадії розвитку країни. Використовуючи емпіричний метод, було узагальнено структуру національних господарств країн світу залежно від стадії розвитку, що наведено на рис. 2.

Розвиток країн з доіндустріальним суспільством можна лише частково пояснити теорією А. Льюїса, який обґрунтував двосекторну модель національного госпо-

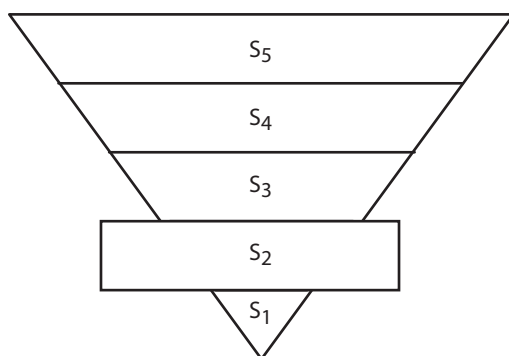
дарства (сільське господарство та промисловість) для країн, що розвиваються, з низьким рівнем доходу (нижче за 1 025 дол. США). Однак у цих країнах функціонують і розвиваються й інші галузі національного господарства, які сукупно увійшли до складу третинного сектора через їхню незначну питому вагу. Так, країни, які знаходяться на доіндустріальній стадії розвитку (Молдова, Таджикистан, Пакистан, В'єтнам, Кенія), мають трисекторну структуру національного господарства у формі трикутника із переважанням первинного сектора.

а) Доіндустріальна стадія

б) Індустріальна стадія

в) Постіндустріальна стадія

Позначення: S_1 – первинний сектор; S_2 – вторинний сектор; S_3 – третинний сектор; S_4 – четвертинний сектор; S_5 – п'ятириковий сектор

Рис. 2. Секторна модель національного господарства залежно від стадії розвитку країни

Країни з індустріальним і постіндустріальним суспільствами мають п'ятисекторні моделі національного господарства з пріоритетним впливом факторів, що характерні для їхньої стадії розвитку. Так, країни на індустріальній стадії розвитку (Польща, Румунія, Росія, Казахстан, Бразилія, Україна) мають п'ятисекторну структуру національного господарства викривленої форми з переважанням вторинного та третинного секторів, скороченням первинного та формуванням п'ятирикового секторів; країни на постіндустріальній стадії розвитку (США, Японія, Німеччина, Франція, Фінляндія) мають п'ятисекторну структуру національного господарства у формі перевернутого трикутника з переважанням п'ятирикового та вторинного секторів у вигляді високотехнологічного матеріального виробництва, скороченням первинного і третинного секторів і розширенням четвертинного сектора.

Розвиток національного господарства країни залежить від ефективності й оптимальності її структури за секторами, що визначається як порядок формування системи відносин між макроекономічними суб'єктами на основі максимального задоволення потреб суспільства за умови досягнення виробничої та розподільчої ефективності використання обмежених економічних ресурсів країни. Організацією економічного співробітництва та розвитку було запропоновано модель збалан-

сованої галузевої структури національного господарства: 20% – галузі переробної промисловості, 25% – фінансова діяльність, 22% – сфера нематеріального виробництва та 33% – інші галузі національного господарства. Окрім цього, структурно стабільною може бути таке національне господарство країни, в якому галузева структура співпадає з технологічною структурою. Вимоги постіндустріального суспільства щодо технологічної структури національного господарства такі: 20% – високотехнологічні, 30% – середньотехнологічні, 20% – середньонизькотехнологічні та 30% – низькотехнологічні виробництва.

Секторну модель національного господарства країни можна представити за допомогою економіко-математичного опису (1):

$$Y = a_1 \cdot X_{S_1} + a_2 \cdot X_{S_2} + a_3 \cdot X_{S_3} + a_4 \cdot X_{S_4} + a_5 \cdot X_{S_5} + u, \quad (1)$$

де Y – темпи зростання національного господарства; X_{S_1} – темпи зростання первинного сектора; X_{S_2} – темпи зростання вторинного сектора; X_{S_3} – темпи зростання третинного сектора; X_{S_4} – темпи зростання четвертинного сектора; X_{S_5} – темпи зростання п'ятирикового сектора; $a_i, i = 1, 5$ – питома вага S_i -го сектора національного господарства; u – випадкова похибка.

Умовою для сформованої секторної моделі національного господарства України, відповідно до стратегічної цілі розвитку країни, є розвиток на рівні європейських країн світу. У попередніх дослідженнях [10] було здійснено прогнозування можливості виходу України на рівень економічного розвитку країн Європейського Союзу (табл. 2).

Таблиця 2

Прогнозовані темпи розвитку для України та період досягнення рівня економічного розвитку країн Європейського Союзу

Польща, індустріальна стадія	ЄС-27, постіндустріальна стадія
$Y = 6,1 - 6,7\%$	$Y = 5,2 - 5,4\%$
$T = 50 - 65$ років	$T = 60 - 65$ років

Обмеження для секторної моделі розвитку національного господарства України біли сформовані відповідно до структурно-технологічних вимог постіндустріального суспільства (табл. 3).

Результати моделювання секторної моделі розвитку національного господарства України наведено в табл. 4.

Для розвитку на рівні постіндустріального суспільства Україна має пройти два етапи структурної трансформації національного господарства:

1 етап – досягнення рівня розвитку країн з індустріальним суспільством (на прикладі Польщі) – національне господарство України повинно стабільно щороку зростати в межах 6,1 – 6,7% за рахунок вторинного (3,15 – 3,87% з питомою вагою 31,7%), четвертинного (12,53 – 12,94% з питомою вагою 18,5 – 18,8%) і п'ятирикового (3,89 – 4,32% з питомою вагою 19,2%) секторів;

2 етап – досягнення рівня розвитку країн з постіндустріальним суспільством (на прикладі ЄС-27) – національне господарство України повинно стабільно щороку зростати в межах 5,2 – 5,4% за рахунок четвертинного (10,76 – 11,00% з питомою вагою 29,0%) і п'ятирикового (2,32 – 2,51% з питомою вагою 23,7%) секторів. При цьому скоротитись має первинний (у 8 разів – з 15,6% у 2010 р. до 1,7%) й вторинний (до 24,8%) сектори. Вважаємо, що скорочення питомої ваги вторинного сектору у національному господарстві має відбуватись за рахунок згортання низькотехнологічних виробництв.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведений матеріал дослідження моделі розвитку національного господарства України можна сформулювати такі висновки:

Таблиця 3

Обмеження секторної моделі розвитку національного господарства України

Польща, індустріальна стадія	ЄС-27, постіндустріальна стадія	Додаткові обмеження
$\sum a_i = 100\%$ $\begin{cases} a_1 = 3,5\% \rightarrow \min \\ a_2 = 31,7\% \rightarrow \max \\ a_3 = 27,5\% \rightarrow \min \\ a_4 = 18,2\% \rightarrow \max \\ a_5 = 19,2\% \rightarrow \max \end{cases}$	$\sum a_i = 100\%$ $\begin{cases} a_1 = 1,7\% \rightarrow \min \\ a_2 = 24,8\% \rightarrow \max \\ a_3 = 20,8\% \rightarrow \min \\ a_4 = 29,0\% \rightarrow \max \\ a_5 = 23,7\% \rightarrow \max \end{cases}$	20% – переробна промисловість 25% – фінансова сфера

Таблиця 4

Секторна модель розвитку національного господарства України

Змінна	Фактичні значення				Прогнозні значення			
	Україна				Польща, індустріальна стадія		ЄС-27, постіндустріальна стадія	
	2002	2007	2009	2010				
Y	5,8	7,9	-14,8	4,1	6,1	6,7	5,2	5,4
a_1	19,7	12,1	12,6	15,6	3,5		1,7	
a_2	29,6	30,0	23,0	23,7	31,7		24,8	
a_3	25,9	25,2	26,8	28,9	26,6 – 26,7		20,8	
a_4	11,2	17,2	20,1	18,9	18,5 – 18,8		29,0	
a_5	15,3	15,6	17,5	17,7	19,2		23,7	
X_{S_1}	-0,87	-4,07	-2,50	-4,13	0,39	0,47	0,22	0,22
X_{S_2}	2,33	10,17	-28,60	6,00	3,15	3,87	1,17	1,37
X_{S_3}	8,60	14,05	-15,65	3,30	7,60	8,20	5,94	6,11
X_{S_4}	4,97	19,37	-16,67	3,73	12,53	12,94	10,76	11,00
X_{S_5}	5,00	4,98	-6,35	1,55	3,89	4,32	2,32	2,51

- ✦ розвинуто теоретичні положення «секторної моделі національного господарства» відповідно до базисів постіндустріального суспільства, оскільки саме ця модель серед існуючих за умов постіндустріалізації набуває найбільшої актуальності й відбиває історичний процес переходу в глобальному масштабі від доіндустріального (аграрного) до постіндустріального суспільства;
- ✦ встановлено зв'язок між структурою секторної моделі національного господарства та стадією розвитку країни: країни з доіндустріальним суспільством мають трисекторну модель із переважанням первинного сектора, країни з індустріальним суспільством – п'ятисекторну модель із переважанням вторинного та третинного секторів, країни з постіндустріальним суспільством – п'ятисекторну модель із переважанням п'ятерикового сектора, в якому формуються й активізуються нові інтенсивні фактори – знання та інформація;
- ✦ визначено, що Україна, яка знаходиться на стадії розвитку індустріального суспільства (за оцінкою Всесвітнього економічного форуму), має трансформувати секторну модель відповідно до стратегічних цілей розвитку (досягнення рівня розвитку ЄС-27);
- ✦ здійснено прогнозування секторної моделі розвитку національного господарства на довгостроковий період для досягнення рівня розвитку країн ЄС-27 і Польщі, за якою Україна має нарощувати питому вагу четвертинного та п'ятерикового секторів при зниженні первинного та третинного секторів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. – К. : Інститут економічного прогнозування НАНУ; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 334 с.
3. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
4. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
6. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г. В. Колодко; введ. глава Р. С. Гринберга. – М. : Магистр, 2011. – 176 с.
7. Тодаро М. П. Экономическое развитие : учебник / Пер. с англ.; под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зенина. – М. : Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.
8. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 231 с.

9. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : учебник / Р. М. Нуреев. – М. : Норма, 2008. – 640 с.

10. Пирог О. В. Науково-методичний підхід щодо визначення ймовірності досягнення України європейського рівня економічного розвитку / О. В. Пирог // Економіка Крима. – 2011. – № 4 (37). – 298 с. – С. 77 – 81.

REFERENCES

Bell, D. *Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia* [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting]. Moscow: Academia, 1999.

Chukhno, A. A. *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta ikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice, and their significance for Ukraine]. Kyiv: Lohos, 2003.

Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku [Economy of Ukraine: long-term strategy and policy development]. Kyiv: Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia NANU; Feniks, 2003.

Filipenko, A. S. *Hlobalni formy ekonomichnoho rozvytku: istoriia i suchasnist* [Global forms of economic development: history and modernity]. Kyiv: Znannia, 2007.

Inozemtsev, V. L. *Sovremennoe postindustrialnoe obshchestvo: priroda, protivorechiia, perspektivy* [The modern post-industrial society: the nature of the contradictions and prospects]. Moscow: Logos, 2000.

Kolodko, G. V. *Globalizatsiia, transformatsiia, krizis – chto dalshe?* [Globalization, transformation, crisis – what next?]. Moscow: Magistr, 2011.

Nureev, R. M. *Ekonomika razvitiia: modeli stanovleniia rynochnoy ekonomiki* [Development economics: models of a market economy]. Moscow: Norma, 2008.

Pyroh, O. V. "Naukovo-metodychnyi pidkhdid shchodo vyznachennia imovirnosti dosiahnennia Ukrainy ievropeiskoho rivnia ekonomichnoho rozvytku" [Scientific-methodological approach to determine the probability of achieving Ukraine European level of economic development]. *Ekonomyka Kryma*, no. 4(37) (2011): 77-81.

Todaro, M. P. *Ekonomicheskoe razvitie* [Economic development]. Moscow: Ekonomicheskii fakultet MGU; YUNITI, 1997.

Zhalilo, Ya. A. *Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy* [Theory and practice of forming an effective economic strategy]. Kyiv: NISD, 2009.

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

АЗИЗОВ Г. С.

УДК 330.352. 3(477)

Азизов Г. С. Инновационная модель воспроизводственных процессов экономики Украины

В статье обосновано понимание того, что инновационное развитие экономики требует ее расчленения по производительным секторам и глубокого изучения тенденций развития каждого из них, а также выделены: 1) сектор производства средств производства; 2) сектор производства предметов потребления; 3) сектор производственных и бытовых услуг; 4) сектор формирования человеческого капитала и создания интеллектуальных ценностей; 5) сектор государственного управления. Выявлены и аналитически описаны тенденции развития секторов за последние 10 лет. На апробированном примере развития сектора производства средств производства показано, что в последнем десятилетии происходит постоянный процесс наращивания дефицита производства средств производства. Так, например, в 2010 г. дефицит составлял 776 млрд грн. Нельзя согласиться с тенденцией роста числа персонала государственного управления в век компьютеризации и революции в делопроизводстве. Только за последние пять лет персонал увеличился на 195,7 тыс. человек, причем значительную часть составляет общегосударственное управление. Рост государственного аппарата не способствует росту экономической эффективности.

Ключевые слова: модель экономики, секторы, национальные счета, рост, эффективность.

Рис.: 5. **Табл.:** 3. **Библ.:** 11.

Азизов Гаджи Султанович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры «Финансы и кредит», Севастопольский национальный технический университет (ул. Университетская, 33, Севастополь, 99053, Украина)

E-mail: ags_10@mail.ru

УДК 330.352. 3(477)

Азизов Г. С. Інноваційна модель відтворювальних процесів економіки України

У статті обґрунтовано розуміння того, що інноваційний розвиток економіки вимагає її розчленування по продуктивних секторах і глибокого вивчення тенденцій розвитку кожного з них, а також виділені: 1) сектор виробництва засобів виробництва; 2) сектор виробництва предметів споживання; 3) сектор виробничих і побутових послуг; 4) сектор формування людського капіталу та створення інтелектуальних цінностей; 5) сектор державного управління. Виявлено та аналітично описано тенденції розвитку секторів за останні 10 років. На апробованому прикладі розвитку сектора виробництва засобів виробництва показано, що в останнє десятиріччя відбувається постійний процес нарощування дефіциту виробництва засобів виробництва. Так, наприклад, у 2010 р. дефіцит становив 776 млрд грн. Не можна погодитися з тенденцією зростання кількості персоналу державного управління у час комп'ютеризації і революції в діловодстві. Тільки за останні п'ять років персонал збільшився на 195,7 тис. осіб, причому значну частину складає загальнодержавне управління. Зростання державного апарату не сприяє зростанню економічної ефективності.

Ключові слова: модель економіки, сектори, національні рахунки, зростання, ефективність.

Рис.: 5. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 11.

Азизов Гаджи Султанович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Фінанси і кредит», Севастопольський національний технічний університет (вул. Університетська, 33, Севастополь, 99053, Україна)

E-mail: ags_10@mail.ru

UDC 330.352. 3(477)

Azizov H. S. Innovation Model of Reproduction Processes of the Ukrainian Economy

The article justifies the conception that innovation development of economy requires its breaking-up by production sectors and deep study of tendencies of development of each of them, namely: 1) sector of production of means of production; 2) sector of production of commodities; 3) sector of production and household services; 4) sector of formation of human capital and creation of intellectual values; and 5) sector of state administration. The article reveals and analytically describes tendencies of development of the sectors for the past 10 years. It shows, using example of development of the sector of production of means of production, that the past decade has faced the permanent process of accumulation of the deficit of production of means of production. Thus, for example, the deficit in 2010 was UAH 776 milliard. One cannot agree with the tendency of growth of a number of personnel of state administration in the age of computerisation and revolution in record keeping. Personnel increased by 195.7 thousand people only for the past five years, besides, the major part of it belongs to the state administration. Growth of the state machinery does not assist in the growth of economic efficiency.

Key words: model of economy, sectors, national accounts, growth, effectiveness.

Pic.: 5. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 11.

Azizov Haji S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Sevastopol National Technical University (vul. Universytetska, 33, Sevastopol, 99053, Ukraine)
E-mail: ags_10@mail.ru

Формирование в Украине экспортно-ориентированной модели экономики требует глубокой разработки новых подходов в анализе, контроле, методах управления, с помощью которых было бы возможно воздействовать на ускорение ее развития. Одним из направлений решения этой проблемы является расчленение экономики Украины на экономические секторы и использование национальных счетов для выявления резервов роста экономики. Содержание статьи соответствует плану НИР Севастопольского Национального технического университета по проблеме «О-

рганизация финансовой деятельности и риски банков в процессе стимулирования инвестиционного экономического роста в Украине» шифр «Финансы-5», регистрационный № 0113U 001018 «Финансы-5»

В науке сложились два направления в методах расчленения экономики на экономические секторы воспроизводственных процессов.

Первое направление. В противовес двухсекторной модели К. Маркса английский экономист К. Кларк [1] выдвинул идею «трех секторов» экономики: первичный – отрасли, деятельность которых связана с полу-

чением первичных ресурсов (сельское хозяйство и добывающие отрасли); вторичный – виды деятельности и отрасли, которые перерабатывают ресурсы в конечный продукт и строительство; третичный – виды деятельности, которые обслуживают и способствуют развитию первых двух секторов и обеспечивают воспроизводство рабочей силы (охватывает сферу услуг). Эта модель является в западных странах наиболее распространенной.

Основные методологические принципы, содержащиеся в трудах К. Кларка, У. Ростоу [3] по «трехсекторной» модели экономики, получили дальнейшее развитие в работе Д. Белла, который дополняет ее еще двумя секторами – «четвертичным» и «пятеричным», отражающими этапы перехода от индустриального к постиндустриальному обществу. В соответствии с этой моделью «четвертичный» сектор включает торговлю, страхование, операции с недвижимостью, финансовые услуги, а «пятеричный» сектор – здравоохранение, образование, исследовательскую деятельность, государственное управление и отдых [4].

Недостатком модели Д. Белла является то, что выделенные отрасли не совсем отражают сущность производимого в секторе продукта. «Четвертичный» сектор, на наш взгляд, точнее было бы назвать как сектор формирования человеческого капитала, создания интеллектуальных ценностей и укрепления здоровья населения. Наконец, «пятеричный» следует выделить как важный и самостоятельный сектор – государственное управление и не смешивать его (как Д. Белл) с образованием.

Нами был обоснован первый вариант усовершенствованной модели Д. Белла, которая состоит из следующих секторов:

- 1) первичные ресурсы (сельское хозяйство и добывающие отрасли);
- 2) отрасли, которые перерабатывают ресурсы в конечный продукт;
- 3) все виды услуг фирмам и населению;
- 4) формирование человеческого капитала и создания интеллектуальных ценностей;
- 5) государственное управление.

Апробация этой модели показала ее действенность и новые возможности по совершенствованию управления экономикой.

Второе направление. В 1863 г. К. Маркс [5, с. 122] сформулировал двухсекторную модель капиталистического производства материальных благ, выделив по вещественному признаку два общественных подразделения: 1-е подразделение – производство средств производства и 2-е подразделение – производство предметов потребления. Все остальные виды деятельности К. Маркс отнес к нематериальному производству, то есть не создающему стоимости. К. Маркс не предусматривал в своей модели процесс воспроизводства трудовых ресурсов (в современном понимании человеческого капитала).

В. Леонтьев обосновывает математический метод анализа межотраслевых связей «затраты-выпуск» [6, с. 21]. Это развитие экономических таблиц Ф. Кенэ, схем К. Маркса простого и расширенного воспроизводства и синтез теории Дж. Кейнса, Дж. М. Кларка, А. Маршалла, Л. Вальраса, создавших понятие цены как соотношения спроса и предложения. Однако В. Леонтьев не рассматривает потоки инвестиций в человеческий капитал, что

ограничивает его модель. Мы согласны с С. Кузнецом в том, что «понятие капитала и накопления капитала следует расширить, чтобы включить инвестиции в здравоохранение, образование и обучение используемых людей, т. е. капиталовложения в человека» [7, с. 61].

Определенным развитием этого направления была работа Л. З. Мерджановой, которая обосновала схему трех подразделений общественного воспроизводства. [8, с. 10]. В данной модели есть недостаток: автор включил в состав второй сферы, в которой создаются предметы потребления, услуги производственного и бытового обслуживания – государственное управление.

Адельсеитова Э. Ш. [9, с. 31 – 44] обосновала четырехсекторную модель. Первый сектор – производство средств производства для всех секторов экономики; второй сектор – производство предметов потребления и услуг как производственных, так и бытовых; третий сектор – формирование человеческого капитала для всех секторов экономики и создания интеллектуальных ценностей, четвертый сектор – государственное управление. Недостатком этой модели является то, что в составе второго сектора фактически сосредоточены производство предметов потребления и сектор производственной и бытовой инфраструктуры экономики, что неправильно. Исправлению этого недостатка и посвящена эта работа.

Целью работы является обоснование и апробация инновационной пятисекторной модели воспроизводственных процессов экономики Украины, позволяющей совершенствовать управление развитием страны и ее регионов.

Инновационная модель воспроизводственных процессов экономики Украины включает: 1) сектор производства средств производства; 2) сектор производства предметов потребления; 3) сектор производственных и бытовых услуг; 4) сектор формирования человеческого капитала, создания интеллектуальных ценностей и укрепления здоровья; 5) сектор государственного управления (табл. 1).

При формировании табл. 1, помимо данных распределения стоимости продуктов промежуточного потребления и валовой добавленной стоимости, рассмотрим распределение бюджетных средств по всем секторам экономики. Это очень важно и позволяет дать оценку государственной политике управления экономикой страны.

Из табл. 1 следует заключение о тенденциях изменения распределения бюджетных средств по секторам экономики. За исследуемый период доля бюджета, направляемая на инновационное развитие первого сектора (производства средств производства) увеличилась 4,8% (2001 г.) до 7,5% (2007 г.), но затем финансовый кризис остановил этот позитивный процесс. Такая же картина в секторе производства предметов потребления.

Доля государственного бюджета за анализируемый период выросла в третьем секторе с 1,6 до 4,9% и существенно выросла сектора формирования человеческого капитала с 52,9 до 63,7%. Отмечая положительное снижение доли бюджета на государственное управление (с 26,32% в 2001 г. до 22,5% в 2010 г.), подчеркнем, что величина средств, выделяемых на эти цели в странах Запада, в 1,5 – 2 раза меньше, чем у нас.

Динамика развития экономики Украины и роль бюджетного финансирования в разрезе пяти секторов за 2001 – 2010 гг.

Подразделение воспроизводственных процессов совокупного продукта Украины	Год	Стоимость товаров и услуг, млрд грн	Продукт промежуточного потребления, млрд грн	Валовая добавленная стоимость, млрд грн	Доля подразделения к общей стоимости, %	Сводный Бюджет Украины	
						Сумма, млрд грн	Доля подразделения в % к итогу
1	2	3	4	5	6	7	8
Производство средств производства (1-й сектор)	2001	216,391	146,831	69,560	44,6	2,656	4,89
	2002	228,819	155,884	72,935	43,3	2,952	4,89
	2003	263,634	164,699	98,931	41,8	5,008	6,6
	2004	347,302	201,823	145,476	41,2	7,668	7,48
	2005	408,975	288,401	120,574	39,0	7,837	5,5
	2006	503,583	348,016	158,573	40,2	11,21	6,38
	2007	589,740	399,166	200,574	35,7	16,61	7,49
	2008	821,725	567,983	253,742	37,4	21,05	6,8
	2009	710,536	487,160	223,376	34,2	16,3	5,29
	2010**	900,378	614,752	285,626	36,7	17,96	4,75
Производство предметов потребления (2-й сектор)	2001	92,629	66,083	26,546	21,07	1,96	1,98
	2002	100,701	75,238	25,463	21,02	3,03	5,0
	2003	134,399	108,211	26,188	23,15	5,04	6,66
	2004	200,580	170,273	30,307	26,71	6,59	6,64
	2005	208,725	152,416	56,309	22,59	6,419	5,93
	2006	209,151	152,454	56,697	19,29	14,16	8,06
	2007	354,375	240,713	113,662	21,45	17,28	7,62
	2008	371,963	284,100	87,863	20,09	20,06	6,51
	2009	311,635	239,164	72,291	18,07	16,53	4,94
	2010*	387,408	311,345	76,063	18,45	15,37	4,07
Производство всех видов производственных и бытовых услуг (юридическим и физическим лицам) (3-й сектор)	2001	80,284	33,266	46,998	18,26	2,02	1,6
	2002	89,574	37,458	52,116	18,7	2,69	4,1
	2003	114,892	48,178	66,714	20,47	4,88	6,43
	2004	146,723	65,972	83,751	19,54	6,42	6,05
	2005	190,881	87,405	105,476	20,65	10,31	5,27
	2006	230,003	105,377	124,626	21,22	11,86	6,73
	2007	308,223	142,940	165,283	21,46	14,47	6,38
	2008	412,425	194,087	218,339	22,29	19,69	6,38
	2009	422,341	195,184	227,047	24,5	17,77	5,41
	2010*	472,110	197,047	275,064	22,49	18,81	4,98
Формирование человеческого капитала и интеллектуальных ценностей, укрепление здоровья (4-й сектор)	2001	35,955	12,050	23,905	8,18	28,76	52,9
	2002	42,745	13,705	29,040	8,92	34,5	57,1
	2003	56,958	17,088	39,870	9,85	39,72	52,4
	2004	64,889	21,363	43,526	8,64	55,49	54,1
	2005	83,588	27,833	55,755	9,05	85,66	60,3
	2006	103,145	47,201	55,944	9,51	99,28	56,5
	2007	131,248	43,538	87,710	9,14	125,55	55,46
	2008	172,940	56,574	116,366	9,37	178,5	57,7
	2009	212,168	89,603	122,565	12,3	189,44	61,5
	2010*	254,248	84,692	169,556	12,1	240,63	63,68

1	2	3	4	5	6	7	8
Государственное управление (5-й сектор)	2001	14,290	4,429	9,861	3,24	1 1 4,290	26,32
	2002	17,158	5,318	11,839	3,58	17,158	28,44
	2003	21,139	6,299	14,839	3,76	21,139	27,89
	2004	26,363	7,856	18,507	3,51	26,363	25,71
	2005	31,747	9,428	22,318	3,44	31,747	22,36
	2006	39,0	11,31	27,69	3,59	39,0	22,2
	2007	52,13	14,961	37,169	3,63	52,13	23,0
	2008	69,884	17,751	52,133	3,78	69,884	22,6
	2009	67,135	19,066	48,069	3,89	67,135	21,8
	2010*	85,074	24,076	60,998	4,05	85,074	22,5
Итого по всем секторам экономики Украины	2001	484,220	280,030	204,120	100	54,286	100
	2002	528,624	302,814	225,810	100	60,319	100
	2003	630,831	363,487	267,344	100	75,792	100
	2004	842,055	496,942	345,113	100	102,53	100
	2005	1048,481	607,029	441,452	100	141,98	100
	2006	1252,209	708,056	544,53	100	175,51	100
	2007	1650,992	930,261	720,731	100	226,05	100
	2008	2196,052	1247,996	948,056	100	309,20	100
	2009	2072,549	1159,204	913,345	100	307,39	100
	2010	2447,849	1353,242	1094,607	100	377,84	100

Примечание. Расчеты автора, источник [11], итого по всем видам производства рассчитана как сумма по пяти секторам.

Можно проследить за тенденциями распределения доли валового продукта по секторам экономики Украины (по данным табл. 1), что отражено на рис. 1.

Из рис. 1 видно, что наибольший вклад в создание стоимости валового продукта делает сектор производства предметов потребления, но его доля снизилась за

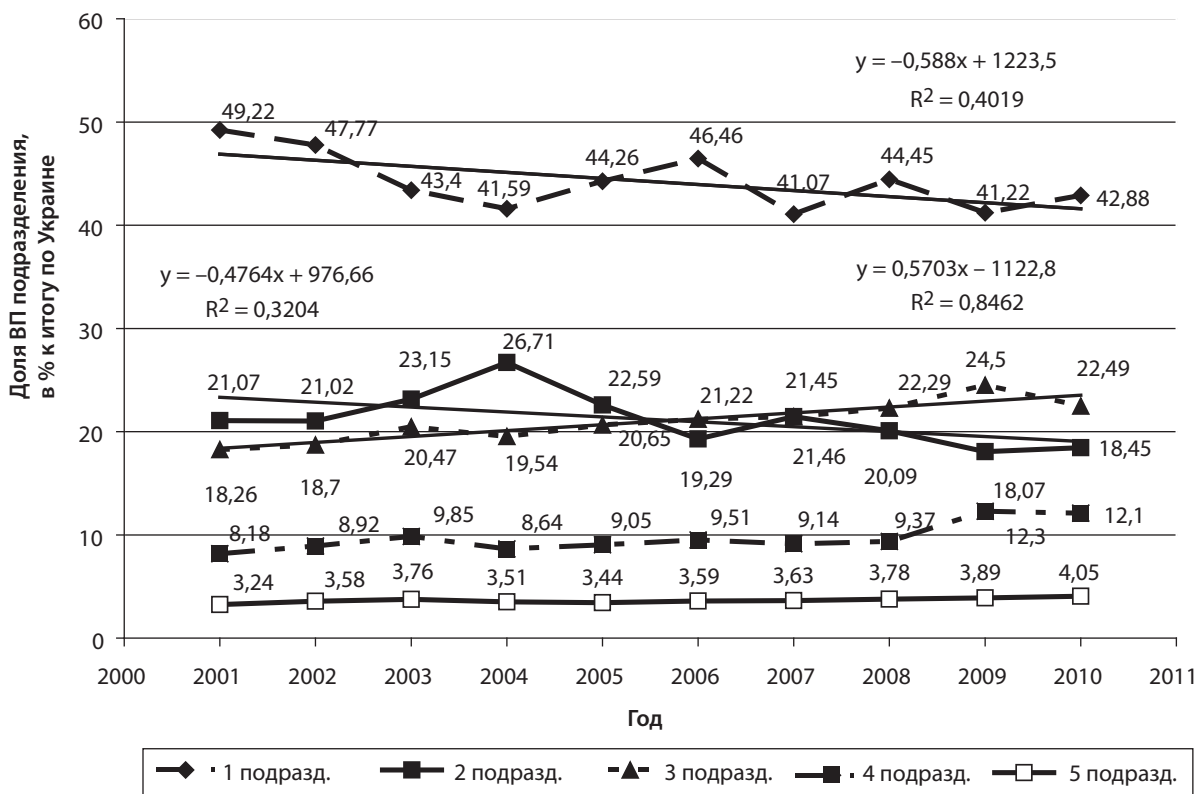

Рис. 1. Доля вклада секторов экономики в создание стоимости валового продукта Украины, 2001 – 2010 гг.

исследуемый период с 49,2% до 42,9%, а удельный вес сферы производственного и бытового обслуживания увеличился в ВВП Украины с 18,26% до 22,49%.

Также увеличилась доля сектора формирования человеческого капитала, создания интеллектуальных ценностей и укрепления здоровья (с 8,2% до 12,1%) и сектор государственного управления (с 3,2% до 4,05%).

Второе место занимает производство средств производства, его доля также имеет тенденцию к снижению: с 21,1% в 2001 г. до 18,45% в 2010 г.

Суммарный вклад 1 и 2 секторов составляет материальное производство. Его доля в 2010 г. в ВВП была 61,3%, в развитых странах она значительно ниже, например, во Франции – 29,3%. При этом в Украине создавали эти сектора 76,8% при 36,8% занятого населения, а во Франции наоборот – 70,7% валового внутреннего продукта формировалось в сфере обслуживания. При этом Франция имеет огромную, высокоразвитую промышленность и сельское хозяйство, и валовой внутренний продукт на душу населения в 2010 г. составил 41018,6 долл. США, а в Украине – 2999,3 долл. США, т. е. в нашей стране в 13,7 раза меньше.

Это сопоставление Украины с Францией свидетельствует, что еще много лет напряженного труда потребуются, чтобы иметь такие показатели. По мнению А. П. Вожжова, Е. Л. Гринько и Д. В. Черемисиновой, «если предположить, что ежегодные темпы роста экономики Франции в ближайшие 50 лет составят 2%, то для достижения уровня Франции в 2060 г. экономический рост в Украине должен составлять ежегодно минимум 7,5%. Для достижения уровня через 20 и 10 лет для Украины, соответственно, необходим экономический рост в 16,3% и 32,5% в год соответственно» [10, с. 246].

Отстающие объемы капитализации экономики также являются тормозом развития. Уровень рыночной капитализации Украины на 01.01.2010 г. существенно отстает не только от развитых стран, но и от РФ и Казахстана: если отставание от последних составляет соответственно 4,6 и 3,4 раза, то от развитых стран в среднем – 10 раз.

Высокая рыночная капитализации стоимости, определяющая высокий спрос на деньги, говорит не только об уровне развития экономики и ее финансовой устойчивости, но и подчеркивает существенную роль фондового рынка в обеспечении экономического роста. В Украине резкое падение рыночной капитализации стоимости в 2008 – 2009 гг. (почти в 5 раз) говорит и о неразвитом и малоэффективном фондовом рынке. В странах с развитым фондовым рынком уровень рыночной капитализации стоимости существенно изменению в период последнего кризиса не подвергался.

Для обеспечения существенных темпов роста, а иначе выйти на необходимый уровень развития с ежегодными темпами роста 8 – 12% Украине, по мнению многих ученых (А. П. Вожжова, И. Е. Грекова, А. Гриценко и др.), необходимо наряду с другими мероприятиями обеспечить «качественный» рост монетизации экономики, которая существенно отстает от развитых и развивающихся экономик – в среднем в 2-3 раза ($M2/ВВП$ в Украине со-

ставляет 55%). Под предлагаемым «качественным» ростом монетизации «подразумевается рост монетизации за счет расширения среднесрочных и долгосрочных активов денежного предложения» [10, с. 246]. В данном случае растущая денежная масса напрямую не идет на рынок потребления конечных продуктов, а размещается в секторах экономики под обеспечение роста продукта промежуточного потребления и увеличения добавленной стоимости.

Рассмотренный вариант модели позволяет выработать управленческие решения, направленные на инновационное развитие страны. Проиллюстрируем это примером. Сформулируем закон воспроизводства валового продукта.

Первый закон производства экономики Украины может быть описан следующим образом: продукция первого подразделения производства средств производства должна обеспечить потребности в средствах производства (с учетом его прироста на следующий цикл производства) все пять подразделений национальной экономики:

$$C1 + V1 + M1 \geq C1 + C2 + C3 + C4 + C5.$$

Стоимость производимых средств производства первого подразделения воспроизводит средства производства всей экономики, то есть средств производства для производства средств производства, для производства предметов потребления и средства производства для производственного и бытового обслуживания, средства, используемые для формирования человека и удовлетворения его эстетических, духовных, культурных потребностей и средства производства для государственного управления экономикой.

Подставим в формулу расчетов цифровые данные из табл. 1 (в млрд грн)

Год	$(C1 + V1 + M1) \geq C1 + C2 + C3 + C4 + C5 =$	Дефицит
2001	$216,391 \geq 146,831 + 66,083 + 33,266 + 12,050 + 4,429 = 262,659$	-46,268
2002	$228,819 \geq 155,884 + 72,238 + 37,458 + 13,705 + 5,318 = 391,601$	-55,784
2003	$250,634 \geq 164,699 + 108,211 + 48,178 + 17,088 + 6,299 = 344,475$	-93,841
2004	$312,302 \geq 201,823 + 170,273 + 65,972 + 21,363 + 7,856 = 467,287$	-154,985
2005	$408,975 \geq 288,401 + 152,416 + 87,405 + 27,803 + 9,428 = 565,453$	-156,478
2006	$503,583 \geq 348,016 + 152,454 + 105,377 + 47,201 + 11,31 = 664,368$	-160,785
2007	$589,740 \geq 399,166 + 246,713 + 142,940 + 43,538 + 14,961 = 847,318$	-257,578
2008	$821,725 \geq 567,583 + 284,100 + 194,087 + 56,574 + 17,751 = 1120,095$	-298,370
2009	$710,536 \geq 487,150 + 239,164 + 195,184 + 89,603 + 19,066 = 1030,167$	-319,631
2010	$900,378 \geq 614,752 + 311,345 + 197,047 + 84,692 + 24,076 = 1231,912$	-331,534

Из проведенных расчетов видно, что с каждым годом дефицит в средствах производства возрастал. Графическая интерпретация проведенных расчетов дана на рис. 2. Как видим, дефицит украинского производства средств производства за 2001 – 2010 гг. непрерывно возрастал.

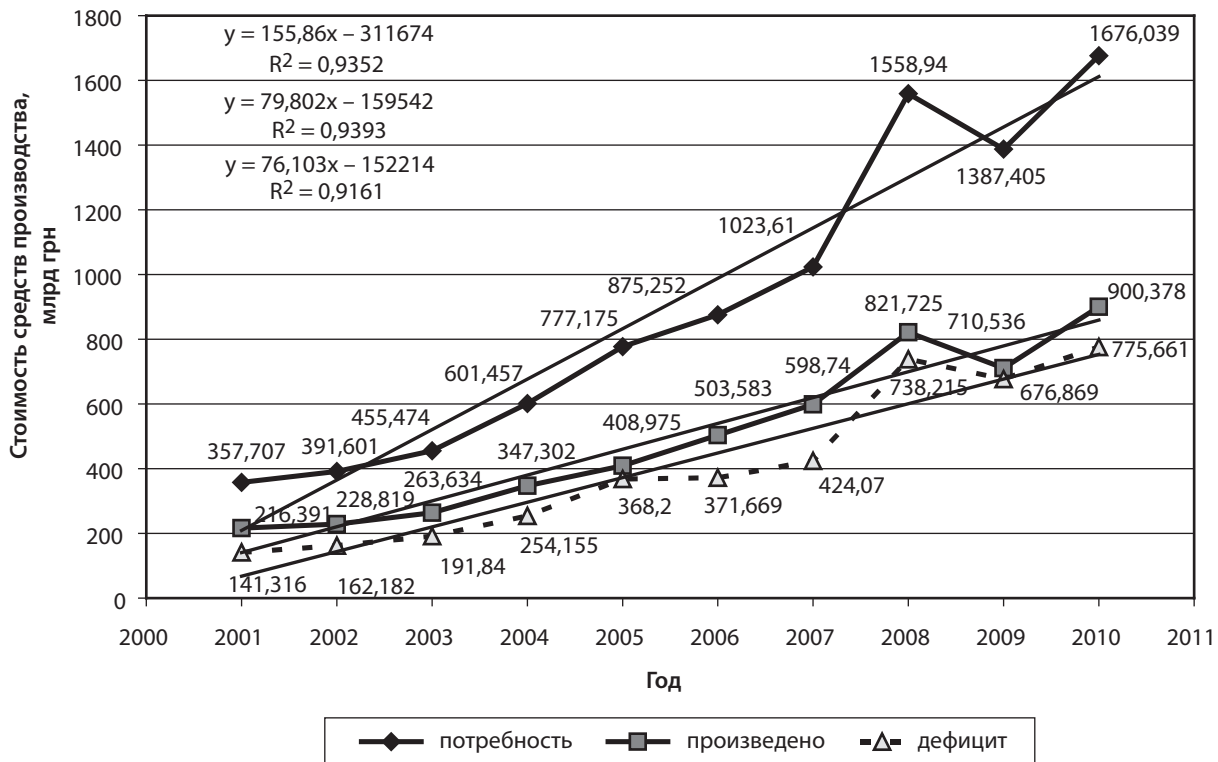

Рис. 2. Динаміка виробництва засобів виробництва економіки України, потреба і дефіцит в засобах виробництва

Дефіцит становив у 2010 г. 775 млрд грн, то єсть на цю суму було куплено за рубежом машин і обладнання, газу і електроенергії, нафтопродуктів і інших засобів виробництва.

Слід дати негативну оцінку рівню стану першого підрозділу. Це показує серйозну проблему економічної безпеки України. Розуміється, сировинна залежність України залишиться на довгі роки, але вона повинна покриватися надлишком вироблених вітчизняних засобів виробництва. Ця проблема потребує особливого розгляду.

Можно відзначити, що до сих пор промисловість, що виробляє засоби виробництва, знаходиться в складному положенні. Розуміється, що історичне достояння колишньої адміністративно-командної системи в області промисловості не відповідає

світовому рівню науково-технічного прогресу і не було конкурентоспособним на світовому ринку. По тому стався величезний спад у виробництві засобів виробництва. Крім того в Україні не були створені нормальні умови для підприємництва: кредити можна отримати під проценти, що перевищують європейський рівень в 4-5 раз, а податковий тиск в 2-3 рази вище середньоевропейського. Все це привело до того, що рівень рентабельності промислового виробництва дуже незадовільний, а багато підприємств знаходяться в глибокому кризисі.

В табл. 2 можна було б продовжити перерахунок видів продукції, але висновок один: виробництво засобів виробництва знаходиться не на належному рівні, якщо не сказати по більшості видів – в упадочному стані.

Таблиця 2

Виробництво деяких видів продукції, пов'язаних з засобами виробництва в Україні, 1990 г. і 2010 г.

Вид продукції	1990 г.	2010 г.	2010 г. в % к 1990 г.
Трактори для сільськогосподарського і лісного господарства, тис. шт.	106	5,6	5,3
Сеялки (всіх видів), тис. шт.	57,1	3,8	6,7
Станки всіх видів, тис. шт.	788	167	21,2
Автомобілі (легкові), тис. шт.	166	75,5	45,5
Автокрани, тис. шт.	3,6	0	-
Вироблено нафти, млн т	5,3	3,6	67,9
Добуто газу, млн м ³	28,1	20,5	73,0
Перероблено нафти, млн т	59	10,9	18,5
Вироблено бензину, млн т	12,7	1,7	13,4

В завершение анализа функционирования первого подразделения – производства средств производства – покажем динамику его показателей.

На рис. 3 видно, что стоимость производства средств производства имеет уравнение развития:

$$Y = 79,038x - 159,213 \text{ млрд грн,}$$

а это значит, что среднегодовое значение роста – 79 млрд грн, в том числе за счет роста промежуточного продукта на 55,7 млрд грн и прироста валовой добавленной стоимости на 24,09 млрд грн.

надо как минимум в 1,5 раза увеличить вложения в этот сектор. Они весьма эффективны, что можно проследить по рис. 4.

По рис. 4 видно, что отдача на одну гривню финансирования из бюджета способствует получению 10,93 грн валовой добавленной стоимости. Рекомендуется пересмотреть распределение государственного бюджета с целью выделения средств, например, для индустриализации сельского хозяйства новейшей техникой.

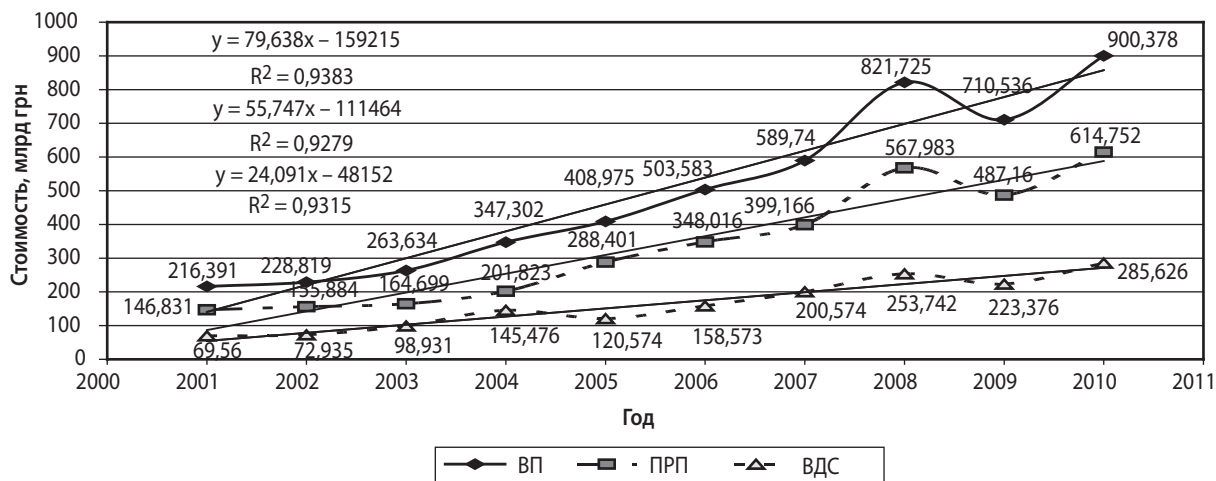

Рис. 3. Динамика составных частей первого подразделения производства средств производства экономики Украины, млрд грн, 2001 – 2010 гг.

Если доля валовой добавленной стоимости в 2001 г. составляла 32,1% всей стоимости производства, то в 2010 г. она составила 31,7%. Это следует оценить негативно. Производство средств производства развивалось неэффективно.

Следует обратить внимание на то, что удельный вес бюджетного финансирования производства средств производства по годам был разным. Так, в 2010 г. он составил всего 4,75%, а наивысший – в 2007 г. (7,4%). Это очень мало, и для инновационного развития Украины

Анализ воспроизводственных процессов других секторов нами будет проведен в последующих статьях, но хотелось бы остановиться на анализе сектора государственного управления.

Представляется важным рассмотрение некоторых параметров аппарата государственного управления за период последнего десятилетия (табл. 3).

Из данных табл. 3 видно, что численность государственного аппарата растет; только за последние пять лет она увеличилась на 195,7 тыс. чел., причем большая

Рис. 4. Влияние бюджетного финансирования производства средств производства Украины на рост валовой добавленной стоимости, 2001 – 2010 гг.

Характеристика численности, оплаты труда и эффективности сектора государственного управления Украины, 2000 – 2010 гг.

Показатель	Год									
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010 в % к 2000
Численность аппарата госуправления, тыс. чел.	1198,6	1170,6	1050,2	1028,9	1033,7	1036,4	1067,5	1078,6	1223,8	102,1
Численность занятых в экономике Украины, тыс. чел.	20175	20163	20295	20680	20730	20905	20972	20192	20266	100,4
Доля аппарата управления в общей численности, %	5,94	5,8	5,17	4,98	4,98	4,96	5,09	5,34	6,04	101,7
Среднемесячная зарплата госаппарата, грн	335	577	691	1087	1578	1852	2581	2513	2747	820,0
Выход ВДС на 1 тыс. грн зарплаты управления, грн	0,042	0,039	0,040	0,033	0,028	0,031	0,029	0,028	0,027	64,3

часть – за счет общегосударственного аппарата управления.

Рост государственного аппарата не привел к росту экономической эффективности. Как видно, выход валовой добавленной стоимости на 1 тыс. грн фонда зарплаты работников управления (важнейший показатель эффективности) снизился на 35,7% (рис. 5).

На рис. 5 видно, что зависимость выхода валовой добавленной стоимости на 1 тыс. грн фонда зарплаты государственных служащих определяется уравнением $Y = 0,0017x + 3,4367$ и имеет тенденцию к снижению.

Социально-экономическое положение Украины остается сложным. По-прежнему численность населения Украины уменьшается на 350 тыс. человек в год. И совершенно необъяснимы причины роста государственного аппарата в век информационной революции, массовой компьютеризации и научно-технического совершенства делопроизводства. Складывается впечатление, что аппарат сам себе создает работу и, не справляясь с ней, – численно растет.

ВЫВОДЫ

1. Обоснована инновационная модель воспроизводственных процессов экономических секторов Украины, раскрывающая новые возможности управления ускорением экономического развития.

2. На апробированном примере развития сектора производства средств производства показано, что за анализируемый период происходит постоянный процесс наращивания дефицита производства средств производства. Так, например, потребность экономики Украины в средствах производства в 2010 г. составляла 1676 млрд грн, а производилось только 900 млрд грн. Дефицит составлял 776 млрд грн.

3. Нельзя согласиться с тенденцией роста числа персонала государственного управления. Она ничем не оправдана. Только за последние пять лет она увеличилась на 195,7 тыс. чел., причем преимущественно увеличение произошло в общегосударственном управлении. Оно не оправдано и тем, что не привело к росту эффективности экономики. Выход ВДС на одну гривню зарплаты персонала снизился на 35,7%.

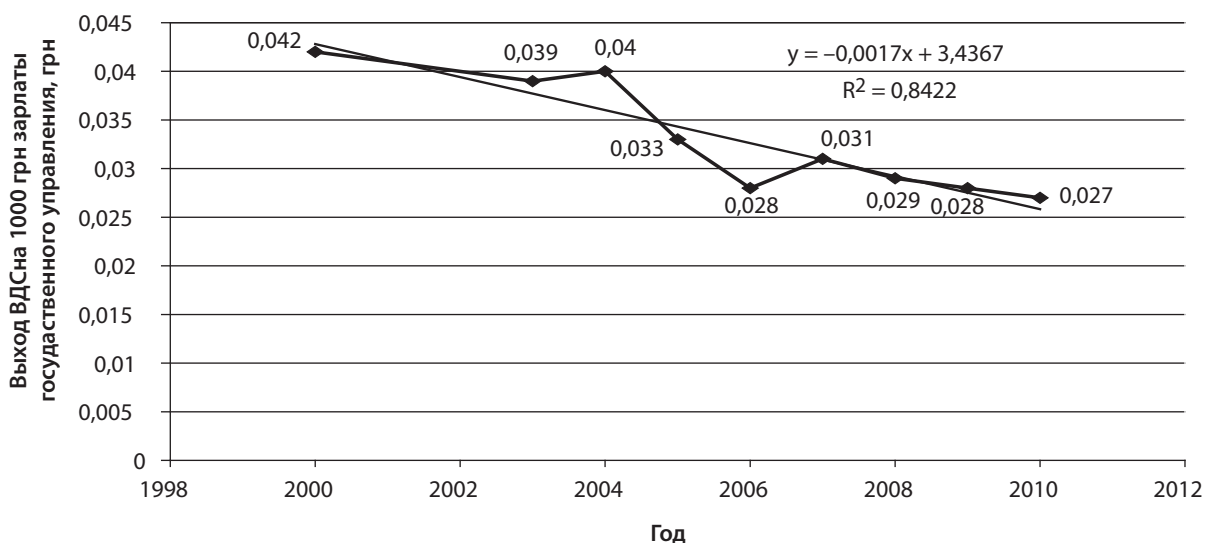

Рис. 5. Тенденция снижения экономической эффективности государственного управления Украины

4. Обеспечение необходимого экономического роста требует соответствующей «качественной» монетизации (надо увеличить в 2,5 – 3,0 раза к нынешнему объему за счет среднесрочных и долгосрочных денежных активов) и рыночной капитализации экономики Украины, а для этого надо формировать эффективный, отвечающий современным требованиям фондовый рынок. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Clark C.** The Condition of Economic Progress / C. Clark. – London : Mc Millan, 1940. – 212 p.

2. **Friedman M.** The Methodology of Positive Economics / M. Friedman. – In: Essay in Positive Economics. Chicago, The University of Chicago Press (1953).

3. **Rostow W.** The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto / W. Rostow. – N. Y., 1960. – 198 p.

4. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Академия, 1999. – 956 с.

5. **Маркс К., Энгельс Ф.** Сочинения. Т. 25. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1961. – 674 с.

6. **Leontief W.** Input-Output Economics / W. Leontief. – New-York – Oxford : Oxford University Press, 1986. – P. 258 – 269.

7. **Kuznets S.** Capital in the American economy: its formation and financing / S. Kuznets. – 1961. – P. 390.

8. **Мерджанова Л. З.** Влияние рынка ценных бумаг на создание совокупного общественного продукта региона / Л. З. Мерджанова : автореф. ... канд. экон. наук. – Крымский государственный инженерно-педагогический университет, 2007. – 20 с.

9. **Адельсеитова Э. Б.** Методические основы оценки экономического развития четырех производственных секторов экономики Украины / Э. Б. Адельсеитова // Экономика: проблемы теории та практики. : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ. – 2008. – Т. I, Вип. 243. – С. 31 – 44.

10. Архитектура финансового пространства и его интеграционные приоритеты : монография / Под ред. С. В. Климчук. – Симферополь : ДИАЙПИ. 2013. – 532 с.

11. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 251 с.

REFERENCES

Adelseytova, E. B. "Metodycheskye osnovy otsenky ekonomycheskoho razvytyia po chetyrem vosproyzvodstvennym sektoram ekonomyky Ukrainy" [Methodological framework for the assessment of economic development in four reproductive sectors of Ukrainian economy]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. I, no. 243 (2008): 31-44.

Arkhitektura finansovogo prostranstva i ego integratsionnye priority [The architecture of the financial environment and its integration priorities]. Simferopol: DIAYPI, 2013.

Clark, S. *The Condition of Economic Progress*. London: Mc Millan, 1940.

Friedman, M. "The Methodology of Positive Economics" In *Essay in Positive Economics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953.

Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniia [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting]. Moscow: Akademiia, 1999.

Kuznets, S. *Capital in the American economy: its formation and financing*, 1961.

Leontief, W. *Input-Output Economics*. New-York – Oxford: Oxford University Press, 1986.

Merdzhanova, L. Z. "Vliianie rynka tsennykh bumag na sozдание sovokupnogo obshchestvennogo produkta regiona" [The influence of the securities market for the creation of the gross national product of the region]. *Avtoref. ... kand. ekon. nauk*, 2007.

Marks, K., and Engels, F. *Sochineniia* [Works]. Moscow: Gospolitizdat, 1961.

Rostow, W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. N. Y., 1960.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010]. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2011.

МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПРАЦІ

ЄРМОЛЕНКО О. А.

УДК 331.52

Єрмоленко О. А. Методи регулювання вітчизняного ринку праці

У статті проаналізовано наявні методи державного регулювання ринку праці. Обґрунтовано необхідність здійснення державного регулювання ринку праці в Україні, оскільки як на регіональному, так і на національному рівні він потребує регульованих змін і налагодження стійких двосторонніх зв'язків із світовим ринком праці. В умовах глобалізації це питання є досить актуальним, оскільки ринок праці України знаходиться на стадії адаптації до світового економічного простору. Роль держави у цілепокладанні та як регулятора процесу адаптації є дуже значною, враховуючи нинішню ситуацію на ринку праці України і зважаючи на стан світового ринку праці. Метою даної статті є розгляд підходів щодо методів регулювання ринку праці та визначення їх ефективності. Після проведеного дослідження існуючих методів запропоновані такі висновки: наявність великого різноманіття методів регулювання ринку праці пов'язане не з невизначеністю в їх дієвості, а навпаки, з можливістю вирішення поставлених задач за допомогою застосування багатоваріантного сполучення наявних методів регулювання. Також велика кількість методів регулювання пов'язана з різноманіттям існуючих проблем, що виникають при формуванні та функціонуванні ринку праці. Вирішення сучасних проблем ринку праці потребує комплексних заходів, які можуть бути реалізовані за допомогою методів державного регулювання. Їх вибір залежить від багатьох складових: насамперед, від самої проблеми (час її виникнення, нагальність вирішення, наслідки), наявності коштів у відповідному бюджеті чи фонді, можливості застосування тих чи інших методів до вирішення проблеми на відповідному рівні управління тощо.

Ключові слова: ринок праці, методи, державне регулювання.

Табл.: 1. **Бібл.:** 16.

Єрмоленко Олексій Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: o.jermolenko@mail.ru

УДК 331.52

Єрмоленко А. А. Методы регулирования отечественного рынка труда

В статье проанализированы существующие методы государственного регулирования рынка труда. Обоснована необходимость осуществления государственного регулирования рынка труда в Украине, поскольку как на региональном, так и на национальном уровне он требует регулируемых изменений и налаживания устойчивых двусторонних связей с мировым рынком труда. В условиях глобализации этот вопрос является весьма актуальным, поскольку рынок труда Украины находится на стадии адаптации к мировому экономическому пространству. Роль государства в целеполагании и как регулятора процесса адаптации является очень значительной, учитывая нынешнюю ситуацию на рынке труда Украины и принимая во внимание состояние мирового рынка труда. Целью данной статьи является рассмотрение подходов относительно методов регулирования рынка труда и определение их эффективности. После проведенного исследования существующих методов предложены следующие выводы: наличие большого разнообразия методов регулирования рынка труда связано не с неопределенностью в их действенности, а, наоборот, с возможностью решения поставленных задач с помощью применения многовариантного сочетания имеющихся методов регулирования. Также большое количество методов регулирования связано с многообразием существующих проблем, возникающих при формировании и функционировании рынка труда. Решение современных проблем рынка труда требует комплексных мер, которые могут быть реализованы с помощью нескольких методов государственного регулирования. Их выбор зависит от многих составляющих: прежде всего, от самой проблемы (время ее возникновения, неотложность решения, последствия), наличия средств в соответствующем бюджете или фонде, возможности применения тех или иных методов к решению проблемы на соответствующем уровне управления и прочее.

Ключевые слова: рынок труда, методы, государственное регулирование.

Табл.: 1. **Библ.:** 16.

Єрмоленко Алексей Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: o.jermolenko@mail.ru

UDC 331.52

Yermolenko O. A. Methods of Regulation of the Domestic Labour Market

The article analyses existing methods of state regulation of the labour market. It justifies a necessity of exercising state regulation of the labour market in Ukraine, since it requires regulated changes and establishment of stable bilateral links with the world labour market both at the regional and national levels. This issue is quite topical under conditions of globalisation, since the labour market of Ukraine is in the stage of adaptation to the world economic environment. The role of the state in the goal-setting and as a regulator of the process of adaptation is very significant, taking into account the current situation in the labour market of Ukraine and the state of the world labour market. The goal of this article is consideration of approaches with respect to methods of regulation of the labour market and determination of their effectiveness. After conducting the study of existing methods the article offers the following conclusions: availability of a big variety of methods of regulation of the labour market is connected not with uncertainty in their effectiveness but, on the contrary, with a possibility of solving the set tasks with the help of application of a multi-variant combination of the existing methods of regulation. Also, a big number of methods of regulation is connected with a variety of the existing problems arising during formation and functioning of the labour market. Solution of the modern problems of the labour market requires complex measures, which could be realised with the help of several methods of state regulation. Their selection depends on a number of components: first of all, on the problem itself (time of its origination, urgency of solution, and consequences), availability of funds in the relevant budget or fund, possibility of application of different methods to solution of the problem at a certain level of administration, etc.

Key words: labour market, methods, state regulation.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 16.

Yermolenko Olexij A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: o.jermolenko@mail.ru

Ринок праці як на регіональному, так і на національному рівнях потребує регульованих змін і налагодження стійких двосторонніх зв'язків із світовим ринком праці. В умовах глобалізації це питання є досить актуальним, оскільки ринок праці України знаходиться на стадії адаптації до світового економічного простору. Роль держави у цілепокладанні та як регулятора процесу адаптації є дуже значною, враховуючи нинішню ситуацію на ринку праці України і зважаючи на стан світового ринку праці.

Метою регулювання будь-якої соціальної системи є впровадження відповідних заходів, направлених на стабілізацію як самої системи, так і її основних параметрів та складових [1].

Можна погодитися з думкою В. Васильченко про те, що «державне регулювання ринку праці й зайнятості» є вагомою частиною державного регулювання економічними і соціальними процесами [2]. Адаже зайнятість відображає загальний рівень розвитку всієї національної економіки.

Питаннями державного регулювання і функціонування ринку праці, а також його окремих елементів як на національному, так і на регіональному рівнях присвячено праці таких науковців, як Лібанова Е. М., Богиня Д. П., Онікієнко В. В., Лукінов І. І., Долішній М. І., Колот А. М., Єсінова Н. І., Міненко В. Л., Качан Є. П., Буряк Ю. П., Зуб М. Я, Дружиніна В. В. та інші.

Метою даної статті є розгляд підходів щодо методів регулювання ринку праці та визначення їх ефективності.

Необхідність державного впливу на ринок праці Е. Лібанова пояснює тим, що демократична держава повинна створити рівні можливості для всіх своїх громадян,

а тому метою урядового контролю за ринком праці є захист добробуту окремих осіб, а не вплив на систему економічного (промислового) розвитку. Виходячи з цього, необхідно визначити, що концептуально політика ринку праці має різні цілі, які не завжди є сталими [3, с. 123].

У словниках термін «метод» визначається як систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети. Або шлях, спосіб, прийом теоретичного дослідження чи практичного здійснення чого-небудь [4]. Отже, говорячи про методи регулювання ринку праці, ми маємо розуміти деяку сукупність заходів, які необхідно здійснити уповноваженим органам з метою функціонування та розвитку ринку праці.

Багато науковців займалися дослідженням методів регулювання ринку праці, але донині не існує єдиної їх системи. У табл. 1 пропонується висвітлення українськими науковцями сучасних класифікацій методів регулювання.

Як видно з табл. 1, існує досить велика кількість підходів щодо методів регулювання ринку праці. Але виходячи з визначення терміна «методи регулювання ринку праці», – це лише загальні назви тих заходів, що плануються для покращення функціонування та розвитку ринку праці.

Дослідник проблем ринку праці Міненко В. Л. пояснює, що державне регулювання ринку праці передбачає використання всього спектра сукупності як традиційних, так і специфічних методів, прийомів, засобів. У загальному вигляді, враховуючи особливості й специфіку методів для розробки, прийняття і реалізації регуляторних дій держави у сфері ринку праці, вони об'єднані в такі групи: правові, економічні, фінансово-кредитні, статистичні, організаційні, інформаційні.

Таблиця 1

Методи регулювання ринку праці

№ з/п	Автор	Методи регулювання
1	Петюх В. М. [5], Буряк П. Ю [6], Васильченко В. С. [2]	Активні та пасивні методи
2	Дружиніна В. В. [7]	1. За часом дії: поточні і перспективні. 2. За етапністю: проміжні, кінцеві. 3. За результатом дії: позитивні, негативні. 4. За балансом: пропозиції, попиту. 5. За намірами: стимулюючі, відновні. 6. За характером дії: активні, пасивні. 7. За наслідками: зворотні, незворотні. 8. За способом дії: прямі, побочні
3	Міненко В. Л. [8]	Групи методів, що використовуються у державному регулюванні ринку праці: правові, економічні, фінансово-кредитні, статистичні, організаційні, інформаційні
4	Зуб М. Я. [9]	За характером впливу: правові, економічні, соціологічні, евристичні, організаційно-адміністративні, організаційно-впорядкувальні, інформаційні, пропагандні, договірні, погоджувально-арбітражні, примирні, партисипативні. За ознакою напрямку впливу: прямої та опосередкованої дії. За ознакою форми впливу: кількісні та якісні
5	Бець М. Т., Сокіл Ю. Р. [10]	Економічні, адміністративні, якісні, кількісні
6	Качан Є. П. [11]	Нормативно-правові, соціально-економічні, фінансово-вартісні, організаційно-економічні, процентні ставки, цільові економічні фонди, амортизаційні відрахування, інвестиції, кредити тощо, які опосередковано впливають на ринок праці

Ці групи методів мають прямий або опосередкований вплив [8].

Кожен вид запропонованих методів знаходить своє безпосереднє застосування. Так, наприклад, дослідники Заблодська І. В. та Пудов К. О. пропонують використовувати статичний метод у розрахунках орієнтовної місткості ринку праці м. Луганськ для здійснення економічного обґрунтування регулювання регіонального ринку праці [12].

Зуб М. Я. подає визначення методів регулювання ринку праці як систему різного роду важелів, за допомогою яких здійснюється координація та корекція соціально-трудоових процесів, а саме: зайнятості, безробіття тощо та пропонує поділяти їх за характером впливу на правові, економічні, соціологічні, евристичні, організаційно-адміністративні, інформаційні, договірні, організаційно-впорядкувальні, погоджувально-арбітражні посередницькі, примирні, партисипативні, пропагандні. За ознакою напряму впливу методи регулювання ринку праці можна поділити на дві основні групи: методи прямої та опосередкованої дії. За ознакою форми впливу методи можна виділити дві основні групи: кількісні, які передбачають вплив із використанням кількісних показників; якісні, які передбачають вплив із використанням якісних показників. Основні методичні засади регулювання ринку праці базуються передусім на використанні кількісних методів (математичних і статистичних). Однак кількісні методи не завжди враховують особливості та ймовірність виникнення синергетичного ефекту [9].

Науковці Бець Т. М. та Сокіл Ю. Р. приділяють увагу двом методам регулювання ринку праці – це економічні та адміністративні методи, але наголошують, що їх реалізація має бути спрямована на формування кількісних і якісних ознак пропозиції робочої сили при неуклінному зростанні кількості нових робочих місць. Кількісні передбачатимуть регулювання кількості спеціалістів усіх галузей, необхідних на конкретному етапі розвитку держави, а якісні висуватимуть вимоги, яким повинні відповідати трудові ресурси відповідної кваліфікації для якісного і ефективного виконання покладених на них роботодавцем завдань з урахуванням можливостей і потреб учасників ринку праці [10].

Є. П. Качан виділяє основні функціональні блоки методів державного регулювання ринку праці, які дають змогу охопити набір його інструментів та засобів [11]:

- ✦ нормативно-правові, що визначають правові рамки встановлення відповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією, збільшення місткості ринку праці та зростання рівня зайнятості населення;
- ✦ соціально-економічні, тобто вплив окремих важелів політики оплати праці та доходів на обсяги пропозиції робочої сили та її структуру, формування механізму трудової мотивації;
- ✦ фінансово-вартісні, що охоплюють широкий спектр важелів (доход і прибуток);
- ✦ процентні ставки, цільові економічні фонди, амортизаційні відрахування, інвестиції, креди-

ти тощо, які опосередковано впливають на ринок праці;

- ✦ організаційно-економічні, що полягають у розширенні спектра основних функцій державної служби зайнятості та підвищенні якості послуг, які вона надає населенню.

Група дослідників – Петюх В. М., Буряк П. Ю., Васильченко В. С. та інші – розділяють існуючі методи на активні та пасивні (або методи активного та пасивного впливу) [2; 5; 6].

Так, Буряк П. Ю. зазначає, що активні методи регулювання ринку праці можуть включати заходи щодо:

- ✦ забезпечення соціального партнерства;
- ✦ сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;
- ✦ добровольності та відсутності примушування громадян щодо вибору сфери діяльності й робочого місця;
- ✦ інформування населення про наявність вакантних робочих місць;
- ✦ дотримання комплексності заходів щодо регулювання зайнятості населення;
- ✦ підтримки працездатних громадян у працездатному віці, які потребують соціального захисту;
- ✦ забезпечення заходів запобіжного характеру щодо регулювання зайнятості населення та відтворення робочих місць;
- ✦ певної гарантії зайнятості [6].

Позиція Васильченко В. С. не суперечить попередньому досліднику. Він наголошує на важливості пасивних методів регулювання та розкриває класифікацію засобів пасивного регулювання зайнятості:

- ✦ *за об'єктами впливу*: населення та його окремі групи, працівники та його окремі групи, а також підприємці та їх окремі групи, трудові відносини;
- ✦ *за напрямками впливу*: засоби збільшення (зменшення) пропозиції робочої сили на ринку праці; засоби збільшення (зменшення) попиту на ринку праці; засоби впливу на структуру попиту та пропозиції робочої сили; засоби збільшення відповідності попиту і пропозиції;
- ✦ *за формою впливу*: прямі та непрямі;
- ✦ *за характером впливу*: заохочувальні, обмежувальні, захисні та заборонні;
- ✦ *за змістом*: економічні, адміністративні та адміністративно-економічні;
- ✦ *за рівнем впливу*: загальнодержавні, регіональні, галузеві, внутрішньофірмові;
- ✦ *за джерелами фінансування*: держбюджет, позабюджетні кошти, кошти комерційних організацій.

В основу вибору тих чи інших засобів регулювання ринку праці покладено аналіз і прогноз ситуації на ринку праці, визначення ступеня переваги кожного із засобів, оцінку наслідків використання тих чи інших засобів, аналіз ступеня узгодженості використаних запропонованих засобів, різноспрямованості їхніх наслідків [2, с. 35 – 36].

Розглянемо більш детально вищезначені методи та визначимо ефективність їх застосування у державному регулюванні ринку праці.

Економічні методи (соціально-економічні) діють опосередковано на ринок праці та повинні спрямовуватися на забезпечення сприятливих умов функціонування та розвитку вітчизняного ринку праці.

До основних інструментів економічного впливу на ринок праці належать: фінансування, грошово-кредитна політика, фіскальна політика, політика оплати праці. До економічних методів відносять, наприклад, підтримку економічно доцільних робочих місць, організацію громадських робіт, спеціалізоване інвестування для створення нових робочих місць, підтримку малого бізнесу тощо [13].

Завдяки економічним методам втручання держави у функціонування ринку праці, таким, як державні витрати, податки, пільги, субсидії, облікова ставка позичкового відсотка, інвестиції, мінімальна заробітна плата, соціальні виплати тощо, обираються пріоритетні напрямки оптимістичного чи песимістичного розвитку подій на ринку праці та, відповідно, у системі мотивації населення до формування певної трудової поведінки у сфері зайнятості. Дані методи передбачають економічну зацікавленість всіх суб'єктів господарювання в тому, щоб вони здійснювали свою діяльність у межах прийнятого законодавства [9, с. 196].

Але, як було вказано вище, економічні методи здійснюють не прямий, а опосередкований вплив на ринок праці, тому доволі проблематичним є визначення ефективності від їх застосування, тобто неможливо прямо розрахувати ефект від матеріальних стимулів, економічних планів тощо.

Адміністративні методи (організаційно-адміністративні) – це інструменти прямого впливу держави на регулювання ринку праці. Ці методи представлені у формі наказів, розпоряджень, постанов, які дозволяють, забороняють і нормують окремі напрямки діяльності у сфері зайнятості. До адміністративних методів відносять зменшення пенсійного віку й тривалості робочого періоду, обмеження кількості робочих місць і можливостей сумісництва для однієї людини [13, с. 14].

Адміністративні методи відрізняє від інших методів їх характерна відповідність нормам, що діють на певному рівні управління, а також актам і розпорядженням вищестоящих органів управління [9, с. 197]. Ці методи застосовуються найчастіше разом з економічними, що й виявляє їхню найвищу ефективність у регулюванні ринку праці.

Правові методи (нормативно-правові) базуються на законах, указах, урядових постановах, інструкціях, відображаючи точку зору суспільства на ті чи інші явища і процеси, формуючи правовий простір, сприятливий для досягнення відповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією, збільшення місткості ринку праці та зростання рівня зайнятості населення тощо. Правові методи регулювання ринку праці створюють основу для впливу держави на ринок праці адміністративними методами [9, с. 196].

Правові методи є основою для адміністративних. Ефект правових методів регулювання ринку праці знижується у зв'язку з протиріччями між прийнятими законами, постановами і рішеннями, які приймаються урядом та органами виконавчої влади на місцях. Низьким залишається і рівень виконання рішень та постанов [14, с. 43].

Останнім часом дедалі більше вчених наголошують на доцільності застосування *соціологічних методів* [15, с. 243] при регулюванні ринку праці. Ці методи доцільно застосовувати на мікрорівні – на рівні окремих підприємств – для визначення місця працівника в колективі, для більш ефективного застосування мотиваційного механізму, вирішення трудових конфліктів на різних рівнях ієрархії управління тощо. Якщо ж до соціологічних методів приєднати ще й *психологічні* (евристичні), то у результаті такого симбіозу можна досягнути таких напрямків регулювання відносин на ринку праці, як формування ефективної мотивації до праці підлітків та молоді, розвиток духовних цінностей та психологічних настанов до активної трудової діяльності. Психологічні методи направлені на внутрішній світ працівника, пов'язані з його творчим мисленням та внутрішньою мотивацією. Ці методи вимагають індивідуалізованого підходу до конкретно окремого працівника. Такими методами можна назвати різноманітні психологічні тренінги, психологічну терапію та реабілітацію тощо. Їхня ефективність доведена на практиці, але потребує індивідуального підходу до працівника чи шукача роботи.

Статистичні методи застосовуються для аналізу ринку праці як на регіональному, так і на національному рівнях. Їх використання дозволяє доволі швидко виявляти проблемні моменти, що виникають на ринку праці, і, застосовуючи інші методи, ліквідувати або зводити до мінімуму негативні наслідки. Статистичні методи застосовуються як допоміжні для аналізу ситуації, що склалася на ринку праці – це метод статистичного спостереження, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, факторний аналіз та інші.

Договірні методи, що використовуються в соціально-трудої сфері, покликані сприяти проведенню консультацій, переговорів між соціальними партнерами та укладенню системи угод і договорів на різних рівнях соціально-трудої відносин. Використання цих методів – основа функціонування соціального партнерства [16].

Застосування методів *«погодження інтересів»* (погоджувально-арбітражних) засновується на принципах соціального партнерства, механізм дії яких може бути представлений з позиції інтересів працівника, підприємства, держави; використання посередницьких, примирних методів має на меті запобігати трудовим конфліктам і залагоджувати їх без соціальних потрясінь і руйнівних процесів [16, с. 7 – 37].

Партисипативні методи передбачають запровадження сучасних форм і методів участі найманих працівників в управлінні виробництвом, у прийнятті та реалізації організаційно-управлінських нововведень [16, с. 7 – 37].

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, необхідно зробити такі висновки:

- ✦ наявність різноманіття методів пов'язане не з невизначеністю в їх дієвості, а навпаки, з можливістю вирішення поставлених завдань за допомогою застосування багатоваріантного сполучення наявних методів регулювання;
- ✦ наявність великої кількості методів регулювання також пов'язане з різноманіттям існуючих проблем, що виникають при формуванні та функціонуванні ринку праці;
- ✦ вирішення сучасних проблем ринку праці потребує комплексних заходів, які можуть бути реалізовані за допомогою кількох методів державного регулювання;
- ✦ вибір методів залежить від багатьох складових: насамперед, від самої проблеми (час її виникнення, нагальність вирішення, наслідки), наявність коштів у відповідному бюджеті чи фонді, можливість застосування тих чи інших методів до вирішення проблеми на відповідному рівні управління та інше. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Баланда А. Л.** Державне регулювання ринку праці в контексті забезпечення національної безпеки України / А. Л. Баланда // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1(21). – С. 323 – 329.
2. **Васильченко В. С.** Державне регулювання зайнятості / В. С. Васильченко. – К.: КНЕУ, 2003. – 289 с.
3. **Лібанова Е. М.** Ринок праці : [навч. посіб.] / Е. М. Лібанова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
4. Толковий словарь русского языка. В 4 т. : Т. 2: Л – Ояловеть / [Сост. С. И. Ожегов, Д. Н. Ушаков и др. ; Гл. ред. Б. М. Волин и др.]. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1938. – 1040 с.
5. **Петюх В. М.** Формування робочої сили в ринкових умовах / В. М. Петюх. – К.: Знання, 2003. – 226 с.
6. **Буряк П. Ю.** Економіка праці й соціально-трудова відносина : [навч. посіб.] / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. – К.: ЦУЛ, 2004. – 438 с.
7. **Дружиніна В. В.** Механізм державного регулювання ринку праці: теоретичний аспект / В. В. Дружиніна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 4. – С. 67 – 71.
8. **Міненко В. Л.** Державне регулювання ринку праці та зайнятості: теоретичний аспект / В. Л. Міненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2009_2/
9. **Зуб М. Я.** Методологічні основи формування регіонального ринку праці / Я. М. Зуб // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2(10). – С. 192 – 199.
10. **Бець Т. М.** Управління ринком праці в Україні як фактор суспільного розвитку / Т. М. Бець, Ю. Р. Сокол // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 739. – С. 399 – 407.
11. **Качан Є. П.** Принципи та методи формування регіональної політики ринку праці / Є. П. Качан // Зайнятість та ринок праці : міжвідом. наук. зб. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 3 – 16.
12. **Заблодська І. В.** Економічне обґрунтування регулювання місткості регіонального ринку праці / І. В. Заблодська, К. О. Пудов // Прометей. – 2011. – № 3(36). – С. 51 – 55.
13. **Стадницький Ю. І.** Заходи активного та пасивного регулювання ринку праці / Ю. І. Стадницький, Т. О. Коропечка, Л. П. Щуцька // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 1(11). – С. 13 – 16.
14. **Швайка Л. А.** Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / А. Л. Швайка. – К.: Знання, 2006. – 435 с.
15. **Маслов Е. В.** Управление персоналом предприятия / Е. В. Маслов ; под. ред. П. В. Шеметова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск : НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
16. **Тумакова С. В.** К вопросу о структуре экономического механизма государственного регулирования рынка рабочей силы / С. В. Тумакова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія : Економічні науки. – 2008. – Т. 2. № 5. – С. 182 – 187.

REFERENCES

- Balanda, A. L. "Derzhavne rehulivannia rynku pratsi v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy" [State regulation of the labor market in the context of national security of Ukraine]. *Universytetski naukovi zapysky*, no. 1(21) (2007): 323-329.
- Buriak, P. Yu., Karpynskiy, B. A., and Hryhor'ieva, M. I. *Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor Economics and Labor Relations]. Kyiv: TsUL, 2004.
- Bets, T. M., and Sokil, Yu. R. "Upravlinnia rynkom pratsi v Ukraini iak faktor suspilnoho rozvytku" [Managing labor market in Ukraine as a factor of social development]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*, no. 739 (2012): 399-407.
- Druhynina, V. V. "Mekhanizm derzhavnoho rehulivannia rynku pratsi: teoretychnyi aspekt" [The mechanism of state regulation of the labor market: a theoretical perspective]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 4, no. 4 (2010): 67-71.
- Kachan, Ye. P. "Pryntsyipy ta metody formuvannia rehionalnoi polityky rynku pratsi" [Principles and methods of forming a regional labor market policy]. *Zainiatist ta rynek pratsi*, no. 15 (2001): 3-16.
- Libanova, E. M. *Rynok pratsi* [Labor market]. Kyiv: Tsentralna naukova literaturna spetsializatsiia, 2003.
- Minenko, V. L. "Derzhavne rehulivannia rynku pratsi ta zainiatosti: teoretychnyi aspekt" [State regulation of the labor market and employment: a theoretical perspective]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2009_2/.
- Maslov, E. V. *Upravlenie personalom predpriatiia* [Personnel management company]. M.; Novosibirsk: INFRA-M; NGAEiU, 1999.
- Ozhegov, S. I., and Ushakov, D. N. *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: Gos. izd-vo inostr. i nats. slov., 1938.
- Petiukh, V. M. *Formuvannia robochoi syly v rynkovykh umovakh* [Formation of labor market conditions]. Kyiv: Znanntia, 2003.
- Stadnytskyi, Yu. I., Koropetska, T. O., and Shchutka, L. P. "Zakhody aktyvnoho ta pasyvnoho rehulivannia rynku pratsi" [Measures of active and passive labor market]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1(11) (2012): 13-16.
- Shvaika, A. L. *Derzhavne rehulivannia ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kyiv: Znannia, 2006.

Tumakova, S. V. "K voprosu o strukture ekonomycheskoho mekhanizma hosudarstvennoho rehulyrovannya rynku rabochei syly" [On the structure of the economic mechanism of state regulation of the labor market]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2, no. 5 (2008): 182-187.

Vasychenko, V. S. *Derzhavne rehulivannia zainiatosti* [Government regulation of employment]. Kyiv: KNEU, 2003.

Zub, Ya. M. "Metodolohichni osnovy formuvannia rehionalnoho rynku pratsi" [Methodological Foundations of the regional labor market]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 2(10) (2011): 192-199.

Zablodska, I. V., and Pudov, K. O. "Ekonomichne obgruntuvannia rehulivannia mistkosti rehionalnoho rynku pratsi" [The economic justification for regulating the capacity of the regional labor market]. *Prometei*, no. 3(36) (2011): 51-55.

УДК 336.7:519.866:159.943

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАДНОЇ ПОВЕДІНКИ АГЕНТІВ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ

СОЛОДУХІН С. В.

УДК 336.7:519.866:159.943

Солодухін С. В. Методологічний аналіз стадної поведінки агентів на фінансових ринках

У статті розглянуто методологічні підходи до аналізу стадної поведінки агентів на фінансових ринках, а також досліджено основи агентного моделювання процесів прийняття рішень з урахуванням стадності.

Ключові слова: фінансові ринки, прийняття рішень, стадна поведінка, інформованість агентів, моделювання.

Табл.: 2. **Формул:** 2. **Бібл.:** 8.

Солодухін Станіслав Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Запорізька державна інженерна академія (пр. Леніна, 226, Запоріжжя, 69006, Україна)

УДК 336.7:519.866:159.943

Солодухін С. В. Методологический анализ стадного поведения агентов на финансовых рынках

В статье рассмотрены методологические подходы к анализу стадного поведения агентов на финансовых рынках, а также исследованы основы агентного моделирования процессов принятия решений с учетом стадности.

Ключевые слова: финансовые рынки, принятие решений, стадное поведение, информированность агентов, моделирование.

Табл.: 2. **Формул:** 2. **Библ.:** 8.

Солодухін Станіслав Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Запорізька державна інженерна академія (пр. Леніна, 226, Запоріжжя, 69006, Україна)

UDC 336.7:519.866:159.943

Solodukhin S. V. Methodological Analysis of Gregarious Behaviour of Agents in the Financial Markets

The article considers methodological approaches to analysis of gregarious behaviour of agents in the financial markets and also studies foundations of the agent modelling of decision making processes with consideration of the gregarious instinct.

Key words: financial markets, decision making, gregarious behaviour, information awareness of agents, modelling.

Tabl.: 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Solodukhin Stanislav V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, department of economic cybernetics, Zaporizhka State Engineering Academy (pr. Lenina, 226, Zaporizhia, 69006, Ukraine)

Останнім часом на фінансових ринках значно ускладнилися процеси ціно- та курсоутворення, що характеризуються високою волатильністю процентних ставок, курсів валют, вартості цінних паперів, металів, сировинних активів. У таких умовах для агентів, які приймають рішення на фінансових ринках, характерна інформаційна неповнота, асиметричність інформації, що спонукає інвесторів активно шукати нові джерела інформації: новини, огляди, аналітичні звіти, а також звертати увагу на рішення інших учасників ринку. Саме дії інших ринкових агентів з купівлі або продажу того чи іншого активу в деяких випадках стають визначальною інформацією для прийняття рішення. Така поведінка агентів в економічній літературі отримала назву «стадна поведінка» (*herd behavior*) [1 – 3] і пов'язана з проявом масових однакових дій, які можуть надавати як позитивний вплив на динаміку ринкових показників, так і призводити до негативних наслідків – утворення спекулятивних фінансових ««бульбашок»», падіння індексів фінансових ринків, банкрутства компаній, рецесії. Отже, вивчення мотивів економічно активних агентів при забезпеченні процесів прийняття рішень на фінансових ринках є актуальним завданням досліджень у сфері управлінських фінансів. Економічні парадигми,

засновані на ідеології раціональної поведінки активних агентів, що функціонують в умовах повного детермінізму, далеко не завжди виявляються адекватними реальним економічним процесам. Найчастіше прийняття рішень суб'єктами здійснюється в умовах обмеженої інформованості, невизначеності, що призводить до підвищення значущості нерациональних мотивів і психологічних переваг агентів. Основою для підвищення достовірності економічних моделей може виступити рефлексивний підхід, заснований на синтезі психологічних мотивів і економічних інтересів, що дозволяє врахувати особливості мислення і поведінки економічних агентів. Аспекти колективної поведінки агентів досліджені у роботах Х. Лебенстайна, Л. Фестінгера, І. Джаніса, М. Грановеттера, нобелівських лауреатів Г. Саймона, Д. Акерлофа, Д. Стігліца, Т. Шеллінга, Д. Канемана, які вивчають інформаційний та психологічний впливи на прийняття рішень економічними агентами.

Основна мета статті полягає у методологічному аналізі причин стадної поведінки інвесторів та її впливу на прийняття рішень агентами для раннього виявлення можливих негативних наслідків, що призводять до формування спекулятивних фінансових ««бульбашок»».

Tumakova, S. V. "K voprosu o strukture ekonomycheskoho mekhanizmu hosudarstvennoho rehulyrovannya rynku rabochei syly" [On the structure of the economic mechanism of state regulation of the labor market]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2, no. 5 (2008): 182-187.

Vasychenko, V. S. *Derzhavne rehulivannia zainiatosti* [Government regulation of employment]. Kyiv: KNEU, 2003.

Zub, Ya. M. "Metodolohichni osnovy formuvannia rehionalnoho rynku pratsi" [Methodological Foundations of the regional labor market]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 2(10) (2011): 192-199.

Zablodska, I. V., and Pudov, K. O. "Ekonomichne obgruntuvannia rehulivannia mistkosti rehionalnoho rynku pratsi" [The economic justification for regulating the capacity of the regional labor market]. *Prometei*, no. 3(36) (2011): 51-55.

УДК 336.7:519.866:159.943

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАДНОЇ ПОВЕДІНКИ АГЕНТІВ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ

СОЛОДУХІН С. В.

УДК 336.7:519.866:159.943

Солодухін С. В. Методологічний аналіз стадної поведінки агентів на фінансових ринках

У статті розглянуто методологічні підходи до аналізу стадної поведінки агентів на фінансових ринках, а також досліджено основи агентного моделювання процесів прийняття рішень з урахуванням стадності.

Ключові слова: фінансові ринки, прийняття рішень, стадна поведінка, інформованість агентів, моделювання.

Табл.: 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 8.

Солодухін Станіслав Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Запорізька державна інженерна академія (пр. Леніна, 226, Запоріжжя, 69006, Україна)

УДК 336.7:519.866:159.943

Солодухін С. В. Методологический анализ стадного поведения агентов на финансовых рынках

В статье рассмотрены методологические подходы к анализу стадного поведения агентов на финансовых рынках, а также исследованы основы агентного моделирования процессов принятия решений с учетом стадности.

Ключевые слова: финансовые рынки, принятие решений, стадное поведение, информированность агентов, моделирование.

Табл.: 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 8.

Солодухін Станіслав Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Запорізька державна інженерна академія (пр. Леніна, 226, Запоріжжя, 69006, Україна)

UDC 336.7:519.866:159.943

Solodukhin S. V. Methodological Analysis of Gregarious Behaviour of Agents in the Financial Markets

The article considers methodological approaches to analysis of gregarious behaviour of agents in the financial markets and also studies foundations of the agent modelling of decision making processes with consideration of the gregarious instinct.

Key words: financial markets, decision making, gregarious behaviour, information awareness of agents, modelling.

Tabl.: 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Solodukhin Stanislav V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, department of economic cybernetics, Zaporizhka State Engineering Academy (pr. Lenina, 226, Zaporizhia, 69006, Ukraine)

Останнім часом на фінансових ринках значно ускладнилися процеси ціно- та курсоутворення, що характеризуються високою волатильністю процентних ставок, курсів валют, вартості цінних паперів, металів, сировинних активів. У таких умовах для агентів, які приймають рішення на фінансових ринках, характерна інформаційна неповнота, асиметричність інформації, що спонукає інвесторів активно шукати нові джерела інформації: новини, огляди, аналітичні звіти, а також звертати увагу на рішення інших учасників ринку. Саме дії інших ринкових агентів з купівлі або продажу того чи іншого активу в деяких випадках стають визначальною інформацією для прийняття рішення. Така поведінка агентів в економічній літературі отримала назву «стадна поведінка» (*herd behavior*) [1 – 3] і пов'язана з проявом масових однакових дій, які можуть надавати як позитивний вплив на динаміку ринкових показників, так і призводити до негативних наслідків – утворення спекулятивних фінансових ««бульбашок»», падіння індексів фінансових ринків, банкрутства компаній, рецесії. Отже, вивчення мотивів економічно активних агентів при забезпеченні процесів прийняття рішень на фінансових ринках є актуальним завданням досліджень у сфері управлінських фінансів. Економічні парадигми,

засновані на ідеології раціональної поведінки активних агентів, що функціонують в умовах повного детермінізму, далеко не завжди виявляються адекватними реальним економічним процесам. Найчастіше прийняття рішень суб'єктами здійснюється в умовах обмеженої інформованості, невизначеності, що призводить до підвищення значущості нерациональних мотивів і психологічних переваг агентів. Основою для підвищення достовірності економічних моделей може виступити рефлексивний підхід, заснований на синтезі психологічних мотивів і економічних інтересів, що дозволяє врахувати особливості мислення і поведінки економічних агентів. Аспекти колективної поведінки агентів досліджені у роботах Х. Лебенстайна, Л. Фестінгера, І. Джаніса, М. Грановеттера, нобелівських лауреатів Г. Саймона, Д. Акерлофа, Д. Стігліца, Т. Шеллінга, Д. Канемана, які вивчають інформаційний та психологічний впливи на прийняття рішень економічними агентами.

Основна мета статті полягає у методологічному аналізі причин стадної поведінки інвесторів та її впливу на прийняття рішень агентами для раннього виявлення можливих негативних наслідків, що призводять до формування спекулятивних фінансових ««бульбашок»».

Для досягнення поставленої мети, на нашу думку, необхідно вирішити такий комплекс завдань: проаналізувати факти негативного прояву стадної поведінки агентів, що призводять до утворення спекулятивних «бульбашок»; дослідити еволюцію концепцій, що описують функціонування фінансових ринків, і обґрунтувати використання рефлексивної парадигми у вивченні ринкових процесів на фінансових ринках; проаналізувати методи підвищення інформованості агентів при підготовці прийняття рішень на фінансових ринках, дослідити причини ірраціональної поведінки інвесторів; обґрунтувати можливості математичного моделювання стадної поведінки агентів при прийнятті рішень.

Фінансові ринки є одним з найвідоміших «полігонів» проявів стадної поведінки агентів в економіці, яке може приводити до катастрофічних наслідків для учасників ринку. В останні роки такі кризові прояви виникають все частіше, що свідчить про необхідність детального дослідження категорії «стадної поведінки» для вивчення та діагностики ринкових процесів з метою запобігання можливих негативних ринкових явищ.

Історія розвитку та становлення ринкових процесів нараховує кілька століть і безліч прикладів, коли жадібність, прагнення швидкої наживи породжували «стадний ефект» учасників ринку і ставали причинами великих фінансових потрясінь, що охоплювали цілі країни і континенти.

Зараз частота прояву криз на фінансових ринках істотно зросла: крах жовтня 1987 р., «пузир» на російському ринку і його колапс 1997 – 1998 рр., крах ринку доткомів 2000 р., іпотечна криза в США 2007 р., фінансова криза 2008 – 2012 рр. Точних причин, що викликають кризи на фінансових ринках, на сьогодні не виявлено [4], однак більшість факторів (табл. 1), за допомогою яких дослідники пояснюють настання крахів, пов'язані з проявами масової, стадної поведінки агентів, у результаті чого формувалися негативні тренди, і ринкова фінансова система вступала в катастрофічну фазу.

Аналіз основних причин останніх значних фінансових криз (табл. 2) встановив, що основні чинники, що призвели до рецесії, пов'язані з переважанням стадної

поведінки агентів, у результаті яких формувалися неконтрольовані процеси утворення і руйнування фінансових спекулятивних «бульбашок».

З метою підвищення якості управлінських рішень агенти на фінансових ринках вдаються до використання різноманітних методів при аналізі та прогнозуванні динаміки фінансових активів, поєднуючи при цьому раціональні та поведінкові прийоми. У світовій економічній практиці серед раціональних підходів використовують фундаментальний і технічний аналіз. Однак в умовах недостатньої інформованості, при обмежених можливостях своєчасного отримання та обробки величезної кількості інформації, агенти при прийнятті рішень нездатні раціонально забезпечити вибір рішення, і дотримання поведінки натовпу іноді може виявитися єдиним способом вирішення проблеми вибору в ситуації невизначеності.

Низька інформаційна ефективність фондових ринків, асиметричний розподіл інформації та схильність учасників торгів до прийняття нерациональних інвестиційних рішень під впливом поведінкових факторів є одними із чинників дестабілізації міжнародних фондових ринків в сучасних умовах.

Сучасна глобальна фінансова система, що вважалася цілком природною і стійкою структурою, опинилася в кризовому стані в 2007 – 2008 рр., що стало наслідком недосконалості концепцій, які описують функціонування фінансових ринків. Півстоліття тому економетрична наука вважала [5] можливим передбачення економічного майбутнього та здатність до нього підготуватися відповідним чином. Тоді основу теорії розвитку ринку становила концепція рівноваги, згідно з якою, якщо не існує екзогенних впливів, то система знаходиться в стані спокою – рівноваги. При збуренні системи екзогенні фактори виводять її зі стану рівноваги, система реагує на збурення і повертається в рівноважний стан. Однак сучасний фінансовий ринок, як відкрита ринкова система, є динамічною структурою, яка постійно еволюціонує, щоб успішно функціонувати – стан рівноваги для такої системи утопічний. Жадібність наживи і страх є основними рушійними силами такої системи, які породжують масові ефекти і змушу-

Таблиця 1

Основні фактори, що пояснюють сучасні ринкові кризи на фінансових ринках

Фактор	Негативний вплив на фінансовий ринок
Комп'ютерний трейдинг	Недосконалість алгоритмів програмного трейдингу призвела до масового автоматичного генерування великого обсягу заявок на продаж активів на основі аналізу поточних трендів
Похідні цінні папери	Активне використання фінансових деривативів (ф'ючерсів, опціонів, свопів) для підвищення прибутковості призвело до збільшення ризику й нестійкості на ринках акцій
Низька ліквідність	Масове збільшення продавців призвело до їх суттєвого переважання над покупцями, що надало значний ефект на падіння цін внаслідок переоцінки обсягу попиту на активи
Торговий і бюджетний дефіцит	Значний і зростаючий дефіцит державного бюджету і торговельного балансу країни сформував масові очікування інвесторів про можливе падіння вартості активів
Переоцінка ринку	У передкризовий період ціни акцій на ринках були завищені. Коефіцієнти ціна / прибуток і ціна / дивіденди знаходилися на своїх історично максимальних значеннях
Висока частка позикових коштів	Зниження процентних ставок і збільшення доступності кредитних ресурсів призвело до збільшення частки позикових коштів у портфелях активів, що підвищило інвестиційні ризики

ють систему перебувати в стані, далекому від рівноваги, що необхідно для її еволюційного розвитку. Таким чином, фінансові ринки не прагнуть до стану рівноваги, їм характерний внутрішній масовий, стадний ефект, що викликає еволюційну динаміку.

зичну модель Ізинга для намагнічування матеріалів [4, 8] таким чином:

1) кожен агент на ринку приймає рішення (купувати або продавати актив, і за якою ціною) з урахуванням власних уподобань, дій інших агентів і зовнішніх сигналів;

Таблиця 2

Вплив стадної поведінки агентів на виникнення фінансових пузирів

Період	Вплив стадної поведінки
1929 р.	Зростаючий попит на акції на фінансових ринках закінчився масовою панікою, що призвела 29 жовтня 1929 р. до падіння акцій на 10 млрд доларів і розорення мільйонів людей
1987 р.	Скасування держконтролю за ринками призвело до масової торгівлі деривативами, що в сукупності з асиметрією ринку заявок на продаж активів породило різке падіння ринкових індексів у всьому світі
1998 р.	Очікування реалізації інвестиційних можливостей в Росії призвело до спекуляцій на ринках валюти і державних облігацій, у результаті чого Урядом РФ 17 серпня 1998 р. був оголошений технічний дефолт, що спричинило девальвацію російського рубля в кілька разів, значний спад виробництва та рівня життя населення, різкий стрибок інфляції
2000 р.	Очікування від телекомунікацій та Інтернет спричинили надування та руйнування «бульбашки» доткомів (акцій високотехнологічних компаній), у результаті чого багато ІТ-компаній збанкрутували, а фондовий ринок у 2000 – 2002 рр. втратив 5 трильйонів доларів США ринкової вартості
2007 – 2012 рр.	Ряд очікувань: іпотечної активності в США, доступності кредитних ресурсів, значних темпів зростання ВВП, споживчого попиту, високих цін на ресурси та енергоносії для країн-експортерів призвели до масштабних кризових явищ на глобальному рівні – банкрутства компаній, знищення добробуту населення, різкого погіршення основних макроекономічних показників, рецесії в більшості країн світу

Основоположною концепцією, прийнятою в науковому світі для пояснення взаємодії інформації та ринкових цін, є гіпотеза ефективного ринку (*efficient market hypothesis*), згідно з якою цінові зміни випадкові та фактично непередбачувані внаслідок активних дій багатьох трейдерів, що очікують збільшення вкладених інвестицій. Однак розвиток світової фінансової кризи 2008 р. показав, що стадна поведінка агентів на ринках може призводити до руйнівних процесів, які самостійно розвиваються, що показує неспроможність теорії ефективного ринку і відступ від раціональної поведінки агентів.

Можна стверджувати, що на фінансових ринках існує взаємозв'язок між інформованістю агентів, їх очікуваннями щодо майбутніх прибутків і динамікою цін ринкових активів. Така взаємодія когнітивної (дослідницької) і маніпуляційної (управлінської) функцій ринкових агентів виступає основною зародження нової рефлексивної парадигми в аналізі функціонування фінансових ринків [6, 7]. Очікування агентів щодо зміни динаміки ринкових процесів також є чинником впливу на прийняті інвесторами рішення, і, отже, на саму динаміку ринкових індикаторів. У таких умовах саме обмежена інформованість агентів і виступає «рушійною силою» рефлексивної концепції ринку, змушуючи інвесторів проводити аналіз поведінки інших учасників ринку і коректувати власні рішення. Таким чином, можуть зароджуватися масові стадні прояви, надаючи як позитивний, так і негативний вплив на хід ринкових процесів. Тому дослідження ефекту стадності та побудова математичних моделей з його участю є актуальним завданням процесів підтримки прийняття рішень агентами на фінансових ринках.

Для моделювання стадної поведінки агентів на фінансовому ринку пропонується адаптувати відому фі-

2) в кожен момент часу t агент може бути або покупцем, або продавцем;

3) функція переваги $s(t)$ приймає значення 1, якщо агент має намір придбати одиницю певного активу, і значення -1 , якщо обрано рішення – продати одиницю активу. Вибір позиції агента в момент часу $t + 1$ залежить від таких факторів: $E_i(s_j)(t)$ – очікування агента i на основі передбачуваного рішення агента j ; $G(t)$ – вплив зовнішніх новин ($G(t) = 1$ для позитивних новин і $G(t) = -1$ для негативних); $\varepsilon_i(t)$ – власні уподобання i -го агента. Тоді динамічна модель прийняття рішень має такий вигляд:

$$s_i(t) = \sin g \left[\sum_{j \in N} K_{ij}(t) E_i(s_j)(t) + g_i G(t) + \varepsilon_i(t) \right], \quad (1)$$

де коефіцієнт g_i описує індивідуальне сприйняття агентом зовнішніх новин і має рівномірний розподіл на $[0; \sigma_{\max}]$; індивідуальні уподобання $\varepsilon_i(t)$ вважаються випадковою величиною з нульовим середнім значенням і стандартним одиничним відхиленням; $K_{ij}(t)$ – коефіцієнти стадності, відмінні від нуля для малої кількості індексів i та j , оскільки на рішення i -го агента впливає невелике число агентів (сила зчеплення), причому передбачається, що вплив на агента i з боку агента j має три складові:

$$K_{ij}(t) = \beta_i + \beta K_{ij}(t-1) + \beta_{iG} G(t-1). \quad (2)$$

де β_i вказує, наскільки агент схильний до впливу стадності; β виражає вплив попередніх рішень; β_{iG} відображає чутливість агента до зовнішніх новин.

При збільшенні коефіцієнта наслідування агенти стають більш схильними до думки оточуючих, і формування каскадів відбувається значно швидше. При цьому кількість каскадів, розпочатих інформованими агентами (експертами), зростає. У сформованому каскаді агенти, які приймають рішення, готові відмовитися від власних

переваг для підтримки пануючого тренда навіть при високій апріорної готовності здійснювати зворотну дію.

Аналіз проведеного моделювання формування стадної поведінки агентів дає підстави для таких висновків: по-перше, формування явних каскадів збільшується зі зростанням коефіцієнта стадності і втручанням у процес прийняття рішень інформованих агентів (експертів), по-друге, утворені каскади впливають на зміну цін. Локальні каскади приводять до «спокійного» ринку з незначними коливаннями цін, при збільшенні невизначеності для агентів характерне підвищення значущості ірраціональних чинників у прийнятті рішень, що виражається в моделі зростанням коефіцієнта стадності. У цьому випадку каскади формуються швидше, особливо за участю експертів, цінова волатильність збільшується, і з'являється ймовірність утворення спекулятивних фінансових «бульбашок».

Отже, у роботі розглянуто методологічні підходи до аналізу стадної поведінки агентів на фінансових ринках і моделювання процесів прийняття рішень економічними агентами на основі агентної моделі групової поведінки, що дозволяє виявити наявність стадної поведінки в діях агентів на основі діагностики інформаційних каскадів і сформулювати управлінські заходи з координації процесу прийняття рішень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Banerjee, A. A Simple Model of Herd Behavior / A. Banerjee // *Quarterly Journal of Economics*, 3 (107), 1992.
2. Bikhchandani S. Herd Behavior in Financial Markets: A Review / S. Bikhchandani, S. Sharma // *IMF Working paper*. – 2001. – Vol. 47. No 3. – P. 279 – 310.
3. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности: правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски / Пер. с англ. – Х. : Изд-во Института прикладной психологии «Гуманитарный центр», 2005. – 632 с.
4. Сорнетте Д. Как предсказывать крахи финансовых рынков: критические события в комплексных финансовых системах / Д. Сорнетте. – М. : Интернет-трейдинг, 2003. – 400 с.
5. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка / Э. Петерс. – М. : Мир. 2000. – 333 с.
6. Рудык Н. Б. Поведенческие финансы или между страхом и алчностью / Н. Б. Рудык. – М. : Дело, 2004. – 272 с.
7. Сорос Д. Мировой финансовый кризис. Новая парадигма финансовых рынков / Д. Сорос / Пер. с англ. Кристофа Вагнера. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 272 с.
8. Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты : монография / Под ред. Р. Н. Лепы ; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк : АПЕКС, 2012. – 560 с.

REFERENCES

- Banerjee, A. "A Simple Model of Herd Behavior". *Quarterly Journal of Economics*, no. 3(107) (1992).
- Bikhchandani, S., and Sharma, S. "Herd Behavior in Financial Markets: A Review". *IMF Working paper*, vol. 47, no. 3 (2001): 279-310.

Kaneman, D., Slovik, P., and Tverski, A. *Priniatie resheniy v neopredelennosti: pravila i predubezhdeniia* [Decision-making in uncertain: the rules and prejudices]. Kharkiv: Izd-vo Instituta prikladnoy psikhologii «Gumanitarnyy tsentr», 2005.

Peters, E. *Khaos i poriadok na rynkakh kapitala. Novyy analiticheskiy vzgliad na tsikly, tseny i izmenchivost rynka* [Chaos and order in the capital markets. New analytical view of cycles, prices, and market volatility]. Moscow: Mir, 2000.

Rudyk, N. B. *Povedencheskie finansy ili mezhdu strakhom i alchnosti* [Behavioral finance or between fear and greed]. Moscow: Delo, 2004.

Refleksivnye protsessy v ekonomike: kontseptsii, modeli, prikladnye aspekty [Reflexive processes in the economy: concepts, models, applications]. Donetsk: APEKS, 2012.

Soros, D. *Mirovoy finansovyy krizis. Novaia paradigma finansovykh rynkov* [The world financial crisis. New Paradigm for Financial Markets]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber, 2010.

Sornette, D. *Kak predskazyvat krakhi finansovykh rynkov: kriticheskie sobytiia v kompleksnykh finansovykh sistemakh* [How to predict the collapse of the financial markets: the critical events in complex financial systems]. Moscow: Internet-treiding, 2003.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

КОНОВАЛОВА А. В.

УДК 338.24

Коновалова А. В. Методические аспекты реализации механизма государственно-частного партнерства

В статье идет речь о дополнительных возможностях регионального развития за счет использования схем государственно-частного партнерства финансирования инвестиционных проектов и развития региональных механизмов стимулирования концессионных схем, особенно в проектах социальной инфраструктуры. Рассмотрены инструментарий реализации проектов государственно-частного партнерства, определены цели и значение данных проектов для каждого участника. Проанализированы различные схемы финансирования проектов, с акцентом на финансирование за счет средств Инвестиционного фонда и Внешэкономбанка. Определены факторы, положительно и негативно влияющие на реализацию проектов государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, институты и механизмы проектного финансирования, концессия, риск проекта, пилотный проект.

Табл.: 1. **Библ.:** 7.

Коновалова Анна Васильевна – аспирантка, Ростовский государственный экономический университет (РИНХ) (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: konovalova-annet@mail.ru

УДК 338.24

Коновалова Г. В. Методичні аспекти реалізації механізму державно-приватного партнерства

У статті йдеться про додаткові можливості регіонального розвитку за рахунок використання схем державно-приватного партнерства фінансування інвестиційних проектів і розвитку регіональних механізмів стимулювання концесійних схем, особливо в проектах соціальної інфраструктури. Розглянуто інструментарій реалізації проектів державно-приватного партнерства, визначено цілі та значення даних проектів для кожного учасника. Проаналізовано різні схеми фінансування проектів, з акцентом на фінансування за рахунок засобів Інвестиційного фонду та Зовнішньоекономбанку. Визначено чинники, що позитивно і негативно впливають на реалізацію проектів державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, інститути та механізми проектного фінансування, концесія, ризик проекту, пілотний проект.

Табл.: 1. **Бібл.:** 7.

Коновалова Ганна Василівна – аспірантка, Ростовський державний економічний університет (РИНХ) (вул. Б. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: konovalova-annet@mail.ru

UDC 338.24

Konovalova A. V. Methodical Aspects of Realisation of the Mechanism of the State-Private Partnership

The article speaks about additional possibilities of regional development by means of use of schemes of the state-private partnership in financing investment projects and development of regional mechanisms of stimulation of concession schemes, especially in the projects of social infrastructure. The article considers instruments of realisation of projects of the state-private partnership, identifies goals and significance of these projects for each participant. It analyses different schemes of project financing with an accent on financing by means of the funds of the Investment fund and Foreign Trade Bank. It identifies factors that have positive and negative impact on realisation of the projects of the state-private partnership.

Key words: state-private partnership, institutes and mechanisms of project financing, concession, project risk, pilot project.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 7.

Konovalova Anna V. – Postgraduate Student, Rostov State Economic University (RINH) (ul. B. Sadovaya, 69, 344002, Russia)

E-mail: konovalova-annet@mail.ru

Современная экономическая ситуация обуславливает значительные трансформации в социальном секторе общества. Ранее находившиеся в государственной собственности объекты жилищно-коммунального хозяйства, здравоохранения передаются бизнесу. Государство сохраняет за собой право регулирования и контроля за последующей деятельностью этих объектов. Передача объектов социального сектора в долгосрочное пользование бизнес-структурам требует совершенствования нормативно-законодательной базы и решения широкого круга вопросов экономического содержания¹.

Вопрос нормативно-правового регулирования практики ГЧП, и особенно ее финансовых механизмов, имеет принципиальное значение, т. к. в противном случае он является существенным источником коррупци-

онной опасности или просто прикрытием нежелания (неспособности) государственных и муниципальных властей осуществлять некие функции, традиционно закрепляемые именно за публичным сектором современной экономики².

К наиболее распространенным правовым формам государственно-частного партнерства (ГЧП) относят: Федеральный закон «О концессионных соглашениях»³, открывший путь для реализации проектов государственно-частного партнерства во многих областях общественного сектора, а также гражданское законодательство РФ, в т. ч. принятое на региональном уровне. Так, например, в 2010 г. в Ростовской области был принят Областной закон «Об

² Дерябкин М. Государственно-частное партнерство: теория и практика // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 61 – 77.

³ Федеральный закон «О концессионных соглашениях» от 21.07.2005 г. № 115-ФЗ (в последней ред. ФЗ от 25.04.2012 № 38-ФЗ) // Собрание законодательства РФ. – 2005. – №30. Ст. 3126; 2012. №18. Ст. 2130.

¹ Климин В. Г. Государственно-частное партнерство в здравоохранении // Финансы и кредит. – 2010. – №27(411). – С. 32 – 35.

основах государственно-частного партнерства»⁴, в котором под государственно-частным партнерством понимаются формы среднесрочного и долгосрочного взаимодействия (сотрудничества) между Ростовской областью либо Ростовской областью и муниципальными образованиями в Ростовской области, с одной стороны, и российским или иностранным юридическим или физическим лицом либо действующим без образования юридического лица по договору простого товарищества (договору о совместной деятельности) объединением юридических лиц (далее – партнеры), с другой стороны, с целью реализации общественно значимых проектов в экономике и социальной сфере на территории Ростовской области, которое осуществляется путем заключения и исполнения соглашений (договоров).

Каждый участник в процессе реализации государственно-частного партнерства преследует определенные цели. Цели регионов при использовании механизма ГЧП включают: привлечение частных и эффективное использование государственных ресурсов для развития экономики и социальной сферы, повышения уровня жизни населения. Цели бизнеса в ГЧП – это прежде всего: расширение пространства для свободного движения капитала, его проникновение в ранее недоступные для него сферы; привлечение бюджетных средств для осуществления проекта; расширение возможностей для получения кредитов под проект за счет получения госгарантий; облегчение работы с органами власти за счет участия государства в проекте, в том числе получение лицензий, разрешительной документации, заключений надзорных органов; повышение статуса проекта за счет участия государства; создание положительного образа компании.

Существенное значение для практики ГЧП имеет реализация его экономического механизма, включающего в себя использование тех экономических ресурсов, которые в настоящее время находятся в распоряжении органов публичного управления. Это прежде всего государственные и муниципальные имущества. Однако, поскольку движение этих средств и имуществ строго регламентировано действующим законодательством, именно в реализации экономического механизма ГЧП и возникают наибольшие трудности⁵.

Использование механизма государственно-частного партнерства позволяет привлечь частный капитал в экономику в экономику регионов, повысить эффективность использования государственной собственности Ростовской области, благоприятно влияет на развитие инвестиционного и инновационного потенциалов регионов, обеспечивает техническое и технологическое развитие общественно значимых производств и объектов, увеличивает эффективность использования бюджетных средств.

В 2007 г. Минэкономразвития РФ представило проект долгосрочной концепции социально-экономического развития страны до 2020 г., где был предложен трехэтап-

ный переход к модели инновационного, социально ориентированного развития: 2008 – 2012 гг.; 2013 – 2017 гг.; 2018 – 2020 гг. на основе решения задач догоняющего и опережающего развития, создания новой технологической базы. В концепции доля высокотехнологичного производства и «экономики знаний» в ВВП должна составлять не менее 17 – 20%, вклад инновационных факторов в годовой прирост ВВП – не менее 2 – 3%⁶.

У регионов есть несколько возможностей получить государственную поддержку (в виде финансирования проектов ГЧП за счет ассигнований из Инвестиционного фонда РФ⁷) – прежде всего при реализации:

- ✦ инвестиционных проектов, имеющих общегосударственное значение, в рамках которых создаются уникальные индустриально-инфраструктурные комплексы на базе освоения природно-сырьевых ресурсов, кластеры промышленных производств, преимущественно связанные с глубокой переработкой имеющихся на территории полезных ископаемых;
- ✦ комплексных инвестиционных проектов, включающих несколько взаимосвязанных проектов, имеющих региональное и межрегиональное значение;
- ✦ региональных инвестиционных проектов (например, «Чистый Дон»).

Большим шагом на пути к ГЧП стало принятие правил функционирования Инвестиционного фонда (ИФ) в ноябре 2005 г. и создание ИФ в размере 70 млрд руб. в составе федерального бюджета 2006 г. Размер ИФ затем неоднократно увеличивался. ИФ предназначен для поддержки крупномасштабных национальных инвестиционных проектов, включая ГЧП-проекты, но не ограничиваясь ими. Возможные формы поддержки из ИФ:

- ✦ финансирование до 75 % общей стоимости проекта в форме вноса в уставный капитал, либо финансирование определенных активов в обмен на право собственности на эти активы;
- ✦ предоставление государственных гарантий в размере 60 % заемных средств, привлекаемых для реализации проекта.

Для проведения активной экономической политики государства в России была создана целая семья институтов развития. Особое место среди них занимает Внешэкономбанк. Данное решение основано на универсальности Внешэкономбанка, его способности на высоком профессиональном уровне управлять финансовыми потоками, направляемыми на нужды экономического развития. Среди всех государственных институтов раз-

⁵ Михеев О. Л. Финансовый механизм государственно-частного партнерства в системе государственного управления // Финансовый бизнес. – 2010. – № 6. – С. 15 – 20.

⁶ Михеев О. Л. Состояние инновационного процесса в России и место ЧГП в его дальнейшем развитии // Страховое дело. – 2011. – № 2. – С. 48 – 53.

⁷ Инвестиционный фонд Российской Федерации образован в 2005 г.

⁴ Областной закон Ростовской области от 22.07.2010 г. № 448-ЗС «Об основах государственно-частного партнерства» // <http://www.donland.ru>

вития только во Внешэкономбанке председателем его Наблюдательного совета по должности является Председатель Правительства Российской Федерации⁸.

Для получения поддержки из ИФ проект должен соответствовать приоритетам развития общественного сектора, иметь социальную значимость и отрицательную чистую приведенную стоимость (ЧПС) без учета государственной поддержки, что является основанием для предоставления такой поддержки, а также возможность получения экономической прибыли в случае предоставления поддержки из ИФ (создание положительной ЧПС).

Первыми проектами, для которых правительство одобрило предоставление финансовой поддержки из ИФ, были: Западный скоростной диаметр в Санкт-Петербурге; первый участок скоростной автодороги Москва – Санкт-Петербург; строительство нового выхода на Московскую кольцевую автомобильную дорогу автодороги «Москва – Минск» (в объезда Одинцово); Орловский тоннель под Невой в Санкт-Петербурге; комплекс нефтеперерабатывающих и нефтехимических заводов в Республике Татарстан; промышленно-энергетический комплекс в Приангарье, в том числе новая ГЭС и алюминиевый завод; промышленный комплекс в Читинской области, в том числе инфраструктура для добычи и переработки руд цветных металлов⁹.

Основным фактором, объективно свидетельствующим в пользу максимально оперативного восприятия концепции ГЧП на всех уровнях вертикали государственного управления, являются значительные потребности в финансировании развития инфраструктуры, накопленные и хроническое неудовлетворение которых приводит Россию к необходимости реально считаться с возможностью наступления катастрофических техногенных явлений.

В качестве второго фактора, свидетельствующего в пользу выбора концепции ГЧП, выступает осознание правительства отсутствия действенной концепции обеспечения эффективности государственных инвестиций в их традиционных формах, связанных прежде всего с прямыми банковским кредитованием частных бизнес-проектов, и вытекающих отсюда необходимости поиска, апробации и утверждения альтернативного механизма эффективных и социально обоснованных государственно-частных инвестиций.

Действительно, даже в условиях накопленного страной за годы благоприятной ценовой конъюнктуры на нефтепродукты публичного инвестиционного потенциала, несмотря на наличие свободных бюджетных средств, их массивная раздача узкому кругу уполномоченных банков, при всем, казалось бы, отлаженном механизме контроля и надзора за деятельностью кредитных организаций, распорядившихся выделенными ресурсами, не привело к ожидаемому результату – всплеску активности в реальном секторе. В то же

⁸ Баженов А. Внешэкономбанк – банк развития // 20.05.2008.

⁹ Понизов П. Государственно-частное партнерство в субъектах РФ // Человек и труд. – 2010. – № 10. – С. 57 – 60.

время банкиры обвиняют правительство в нежелании кредитовать реальный сектор, в установлении высоких кредитных ставок, превышающих реальную доходность производственно-коммерческого сектора. С другой стороны, кредитная организация, имея экономические обязательства перед вкладчиками, не будет стремиться к применению административного и политического ресурса и мотивировать осуществление высокорисковых кредитных инвестиций в крупный промышленный или коммерческий субъект экономики, чье финансовое положение оставляет желать лучшего и по долгам которого государство, в случае его неплатежеспособности, банкротства или ликвидации, не обязано отвечать.

Рассмотрев проблему неудовлетворенности потребностей реального сектора экономики в финансовых ресурсах с обеспечением населению как нетто-кредитору банковского сектора определенных гарантий возвратности вложенных средств, можно увидеть ощутимые преимущества использования механизма ГЧП, который вместо почти гарантированно безответственного механизма трансакции «неплатежеспособный должник (реальный сектор) – разорившийся кредитор (банк) – обманутые вкладчики (население)» выстроит иной механизм: «гарант, совладелец, котролёр (государство) – платежеспособный должник, обретающий новые конкурентные перспективы (реальный сектор) – работоспособный кредитор (банк) – повышающее свой уровень благосостояния население» (табл. 1).

Таблица 1

Взаимодействие основных субъектов экономики с использованием механизма ГЧП и в его отсутствие

Участники	Результат взаимодействия (государство устранилось)	Результат взаимодействия (государство активно участвует в проекте ГЧП)
Банк	Невозврат выданных кредитов, банкротство	Рост прибылей
Реальный сектор	Высокие проценты (при невыплате – банкротство, потеря бизнеса)	Реструктуризация, выход на доходность бизнеса
Население	Невозврат вкладов, потеря сбережений	Рост доходов
Государство	Не участвует	Рост налоговых поступлений, социальная стабильность

В качестве одного из факторов институциональной среды, который необходимо учитывать при правильном выстраивании стратегии и тактики конкретного ГЧП-проекта, следует выделить успешность ГЧП-проекта в долгосрочной перспективе. Она же, в свою очередь, зависит от степени благоприятности к ГЧП политического климата на протяжении всего срока реализации ГЧП-

проекта, который может составить 30 лет и более. Отсутствуют гарантии того, что в настоящее время благоприятный для ГЧП-проектов в России политический климат не изменится в будущем. Как совершенно справедливо замечают аналитики из Standard&Poor's, «общественная поддержка, связанная с высокими потребностями общественного сектора в инвестициях, может смениться недовольством по поводу уровня выплат концессионеру уровня тарифов проекта, рентабельности проектов и справедливого уровня доходности на этапе эксплуатации». Спасение видится не только в области юридического закрепления неухудшаемости условий ГЧП для частной стороны партнерства («дедовские оговорки», законы о защите инвестиций и т. д.), но обязательно и в области public relations – продуманной и комплексной программы информирования самой широкой общественности о выгодах ГЧП для государства, для населения, для региона, для всего сообщества, что явится наилучшей профилактикой от концентрации экспроприаторских настроений на уровне политических акторов.

Из вышеизложенного следует, кстати, и еще одно существенное обстоятельство, говорящее в пользу выбора стратегии ГЧП: гибкость в разделении рисков между государственными и частными участниками партнерства. Очевидно, например, что заложенные в ГЧП механизмы финансовой поддержки в сочетании с уже оказываемой политической поддержкой должны способствовать снижению рисков по пилотным проектам. А во многих ГЧП-проектах, особенно в запускаемых в России в последние 3 – 4 года, заранее предусматривается компенсация инвесторам убытков, связанных с неблагоприятными изменениями в законодательстве.

Напрашивается закономерный вывод: на сегодняшний день нет альтернативы объединению усилий государства и частного бизнеса в деле развития национальной экономики.

Следует отметить, что существует и целый ряд факторов, негативно влияющих на возможность успешной реализации ГЧП-проектов:

- ✦ общая слабость правовой и судебной систем, а также механизмов исполнения судебных решений в России;
- ✦ сомнительная возможность исполнения обязательств государства по соглашениям ГЧП в принудительном порядке;
- ✦ возможность досрочного расторжения соглашений;
- ✦ высокий политический риск и возможность снижения государственной поддержки в долгосрочной перспективе;
- ✦ недостаточность и ограниченность существующих механизмов финансовой поддержки российских ГЧП-проектов;
- ✦ существование важных аспектов регулирования за рамками концессионных и иных соглашений, заключаемых в рамках ГЧП¹⁰.

¹⁰ Панкратов А. А. Государственные приоритеты в формировании системы управления ГЧП // Финансовый бизнес. – 2010. – № 6. – С. 21 – 29.

На темпы развития ГЧП-проектов в той или иной национальной экономике, безусловно, оказывает влияние и общая экономическая и политическая ситуация в этой стране. В отечественных условиях действие таких факторов институциональной среды, как экономический рост нескольких предкризисных лет, достижение политической стабильности, рост собираемости налогов в бюджет, развитие законодательной базы, повышение уровня жизни населения, было в целом позитивным и создало благоприятную среду для практической реализации в России идеологии ГЧП. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Варнавский В. Г. Процессы институциональной адаптации частно-государственного партнерства к реальной экономике очень сложны / В. Г. Варнавский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.opec.ru/point_doc.asp?tpl=point_doc_print&d_no=50580#33

2. Распоряжение Правительства РФ от 19 января 2006 г. № 38-р // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2006. – № 5. – Ст. 589.

3. Санникова Т. Public-private partnership / Т. Санникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.opec.ru/comment_doc.asp?d_no=46833

4. Ефимова Л. И. Некоторые модели государственно-частных партнерств: тенденции и зарубежный опыт / Л. И. Ефимова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php

5. Варнавский В. Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: теория, практика, перспективы / В. Г. Варнавский. – М.: ИМЭМО РАН, 2002. – С. 22 – 26.

6. Санникова Т. Фундаментальная предпосылка – можно ли вести бизнес с этим государством? / Т. Санникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.opec.ru/point_doc.asp?d_no=56613

7. Скидельский Р. Возможно ли партнерство государства и частного бизнеса в России? / Р. Скидельский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.opec.ru/news_doc.asp?d_no=46747

Научный руководитель – Джуха В. М. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой «Экономика и предпринимательство», Ростовский государственный экономический университет (РИНХ)

REFERENCES

Efimova, L. I. "Nekotorye modeli gosudarstvenno-chastnykh partnerstv: tendentsii i zarubezhnyy opyt" [Some models of public-private partnerships: trends and international experience]. http://www.eatc.ru/rus/doc.id_71.book_1.php

"Rasporiazhenie Pravitelstva RF ot 19 ianvaria 2006 g. № 38-r" [Order of the Government of the Russian Federation of January 19, 2006 Number 38, p]. *Sobranie zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii*, no. 5 (2006).

Sannikova, T. "Fundamentalnaia predposylka - mozhno li vesti biznes s etim gosudarstvom?" [The fundamental premise - can you do business with this country?]. http://www.opec.ru/point_doc.asp?d_no=56613

Skidelskiy, R. "Vozmozhno li partnerstvo gosudarstva i chastnogo biznesa v Rossii?" [Is it possible partnership between

the state and private business in Russia?]. http://www.opec.ru/news_doc.asp?d_no=46747

Sannikova, T. "Public-private partnership" [Public-private partnership]. http://www.opec.ru/comment_doc.asp?d_no=46833

Varnavskiy, V. G. *Kontsessii v transportnoy infrastrukture: teoriia, praktika, perspektivy* [Concessions in the transport in-

frastructure: theory, practice, and prospects]. Moscow: IMEMO RAN, 2002.

Varnavskiy, V. G. "Protsessy institutsionalnoy adaptatsii chastno-gosudarstvennogo partnerstva k realnoy ekonomike ochen slozhny" [The processes of institutional adaptation of public-private partnerships to the real economy are very complex]. http://www.opec.ru/point_doc.asp?tmpl=point_doc_print&d_no=50580#33

УДК 338.46(477+7)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТНИХ СПІЛОК ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ І УКРАЇНИ

ЕЛІСЕЄВА О. К., СТОЯНОВ Г. С.

УДК 338.46(477+7)

Елісеєва О. К., Стоянов Г. С. Порівняльний аналіз кредитних спілок Північної Америки і України

Стаття присвячена дослідженню ринку фінансових послуг країн Північної Америки з метою аналізу діяльності кредитних спілок та зіставлення з результатами роботи кредитних спілок України. Визначено принципи діяльності та моделі кредитних спілок, сильні сторони і законодавча підтримка розвитку. У статті наведено результати порівняльного аналізу системи кредитних спілок Канади, США та України за основними показниками, такими, як рівень активів і пасивів, кількість кредитних спілок та їх клієнтів у розрізі досліджуваних держав. Особливо розглянуто структуру цільових видів кредитування в розрізі країн. Проаналізовано діяльність кредитних спілок, заснованих українськими емігрантами на території Канади. Сформовано рекомендації з підтримки вітчизняних організацій на державному рівні за прикладом північноамериканських держав.

Ключові слова: кредитні спілки, програми підтримки, види кредитування, активи, кількість клієнтів, внутрішній ринок, системна діяльність.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Елісеєва Оксана Костянтинівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної інформатики та статистики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: ok17_5@mail.ru

Стоянов Герман Сергійович – аспірант, кафедра статистики, обліку та економічної інформатики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: german_stoyanov@ukr.net

УДК 338.46(477+7)

Елисеєва О. К., Стоянов Г. С. Сравнительный анализ кредитных союзов Северной Америки и Украины

Статья посвящена исследованию рынка финансовых услуг стран Северной Америки с целью анализа деятельности кредитных союзов и сопоставления с результатами работы кредитных союзов Украины. Определены принципы деятельности и модели кредитных союзов, сильные стороны и законодательная поддержка развития. В статье приведены результаты сравнительного анализа системы кредитных союзов Канады, США и Украины по основным показателям, таким, как уровень активов и пассивов, количество кредитных союзов и их клиентов в разрезе исследуемых государств. Отдельно рассмотрена структура целевых видов кредитования в разрезе стран. Проанализирована деятельность кредитных союзов, основанных украинскими эмигрантами на территории Канады. Сформированы рекомендации по поддержке отечественных организаций на государственном уровне по примеру североамериканских государств.

Ключевые слова: кредитные союзы, программы поддержки, виды кредитования, активы, количество клиентов, внутренний рынок, системная деятельность.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Елисеєва Оксана Константиновна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної інформатики та статистики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

Стоянов Герман Сергеевич – аспірант, кафедра статистики, учета и экономической информатики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (вул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 338.46(477+7)

Yelisyyeva O. K., Stoyanov H. S. Comparative Analysis of Credit Unions of the North America and Ukraine

The article is devoted to the study of the market of financial services of the North American countries with the aim to analyse activity of credit union and comparison with the results of operation of credit unions of Ukraine. It determines principles of activity and models of credit unions, strengths and legislative support of development. The article provides results of comparative analysis of the system of credit unions of Canada, United States and Ukraine by main indicators, such as level of assets and liabilities, and number of credit unions and their clients in the context of the studied states. It separately considers a structure of target types of crediting in the context of the countries. It analyses activity of credit unions established by Ukrainian immigrants in the territory of Canada. It forms recommendations on support of domestic organisations at the state level using example of North American states.

Key words: credit unions, support programmes, types of crediting, assets, number of clients, domestic market, system activity.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 14.

Yelisyyeva Oksana K. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Informatics and Statistics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Stoyanov Herman S. – Postgraduate Student, Department of Statistics, Accounting and Economic Informatics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

У провідних світових економіках сильні позиції займають установи кредитних спілок. Сучасний стан вітчизняних кредитних спілок (КС) потребує трансформації за кращими світовими зразками. Зважа-

ючи на помірний розвиток КС України, буде корисним розглянути досвід та останні здобутки кредитних спілок на теренах північноамериканських країн. Багато українських науковців і фінансистів емігрували до Канади та

the state and private business in Russia?]. http://www.opec.ru/news_doc.asp?d_no=46747

Sannikova, T. "Public-private partnership" [Public-private partnership]. http://www.opec.ru/comment_doc.asp?d_no=46833

Varnavskiy, V. G. *Kontsessii v transportnoy infrastrukture: teoriia, praktika, perspektivy* [Concessions in the transport in-

frastructure: theory, practice, and prospects]. Moscow: IMEMO RAN, 2002.

Varnavskiy, V. G. "Protsesty institutsionalnoy adaptatsii chastno-gosudarstvennogo partnerstva k realnoy ekonomike ochen slozhny" [The processes of institutional adaptation of public-private partnerships to the real economy are very complex]. http://www.opec.ru/point_doc.asp?tmpl=point_doc_print&d_no=50580#33

УДК 338.46(477+7)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТНИХ СПІЛОК ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ І УКРАЇНИ

ЕЛІСЕЄВА О. К., СТОЯНОВ Г. С.

УДК 338.46(477+7)

Елісеєва О. К., Стоянов Г. С. Порівняльний аналіз кредитних спілок Північної Америки і України

Стаття присвячена дослідженню ринку фінансових послуг країн Північної Америки з метою аналізу діяльності кредитних спілок та зіставлення з результатами роботи кредитних спілок України. Визначено принципи діяльності та моделі кредитних спілок, сильні сторони і законодавча підтримка розвитку. У статті наведено результати порівняльного аналізу системи кредитних спілок Канади, США та України за основними показниками, такими, як рівень активів і пасивів, кількість кредитних спілок та їх клієнтів у розрізі досліджуваних держав. Особливо розглянуто структуру цільових видів кредитування в розрізі країн. Проаналізовано діяльність кредитних спілок, заснованих українськими емігрантами на території Канади. Сформовано рекомендації з підтримки вітчизняних організацій на державному рівні за прикладом північноамериканських держав.

Ключові слова: кредитні спілки, програми підтримки, види кредитування, активи, кількість клієнтів, внутрішній ринок, системна діяльність.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Елісеєва Оксана Костянтинівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної інформатики та статистики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: ok17_5@mail.ru

Стоянов Герман Сергійович – аспірант, кафедра статистики, обліку та економічної інформатики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: german_stoyanov@ukr.net

УДК 338.46(477+7)

Елисеєва О. К., Стоянов Г. С. Сравнительный анализ кредитных союзов Северной Америки и Украины

Статья посвящена исследованию рынка финансовых услуг стран Северной Америки с целью анализа деятельности кредитных союзов и сопоставления с результатами работы кредитных союзов Украины. Определены принципы деятельности и модели кредитных союзов, сильные стороны и законодательная поддержка развития. В статье приведены результаты сравнительного анализа системы кредитных союзов Канады, США и Украины по основным показателям, таким, как уровень активов и пассивов, количество кредитных союзов и их клиентов в разрезе исследуемых государств. Отдельно рассмотрена структура целевых видов кредитования в разрезе стран. Проанализирована деятельность кредитных союзов, основанных украинскими эмигрантами на территории Канады. Сформированы рекомендации по поддержке отечественных организаций на государственном уровне по примеру североамериканских государств.

Ключевые слова: кредитные союзы, программы поддержки, виды кредитования, активы, количество клиентов, внутренний рынок, системная деятельность.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Елисеєва Оксана Константиновна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономической информатики и статистики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

Стоянов Герман Сергеевич – аспирант, кафедра статистики, учета и экономической информатики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 338.46(477+7)

Yelisyyeva O. K., Stoyanov H. S. Comparative Analysis of Credit Unions of the North America and Ukraine

The article is devoted to the study of the market of financial services of the North American countries with the aim to analyse activity of credit union and comparison with the results of operation of credit unions of Ukraine. It determines principles of activity and models of credit unions, strengths and legislative support of development. The article provides results of comparative analysis of the system of credit unions of Canada, United States and Ukraine by main indicators, such as level of assets and liabilities, and number of credit unions and their clients in the context of the studied states. It separately considers a structure of target types of crediting in the context of the countries. It analyses activity of credit unions established by Ukrainian immigrants in the territory of Canada. It forms recommendations on support of domestic organisations at the state level using example of North American states.

Key words: credit unions, support programmes, types of crediting, assets, number of clients, domestic market, system activity.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 14.

Yelisyyeva Oksana K. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Informatics and Statistics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Stoyanov Herman S. – Postgraduate Student, Department of Statistics, Accounting and Economic Informatics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Управління світових економіках сильні позиції займають установи кредитних спілок. Сучасний стан вітчизняних кредитних спілок (КС) потребує трансформації за кращими світовими зразками. Зважа-

ючи на помірний розвиток КС України, буде корисним розглянути досвід та останні здобутки кредитних спілок на теренах північноамериканських країн. Багато українських науковців і фінансистів емігрували до Канади та

США, де розпочали трудову діяльність на ринку фінансових послуг, тому доцільно буде розглянути результати їх роботи, особливо з огляду на те, що у Канаді окремо виділяють КС з українським корінням.

Проведення економіко-статистичного аналізу ринку фінансових послуг у США та Канаді дозволить запровадити нові концепції розвитку, сформувавши рекомендації та виділити слабкі сторони для вітчизняних установ. Аналіз національних проектів підтримки КС дасть змогу пояснити популяризацію та високий авторитет кредитних спілок закордоном.

Теоретичним і практичним питанням функціонування кредитних спілок в економічних системах країн світу присвячена значна кількість досліджень таких західних вчених, як У. Стеджер, Б. Лешчишин, П. Бандрівський, Д. Прітчард, Г. Оукленд та інші. У вітчизняних наукових джерелах питання розвитку КС освілювали О. Пожар, О. Волкова, В. Гончаренка, О. Фарат та інші.

Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники вказують на схожість моделей функціонування кредитних спілок країн Північної Америки та України. Проте, ставлячись з повагою до досягнень вітчизняних науковців, варто зазначити, що глибинний порівняльний аналіз систем кредитних спілок ще не проводився.

Представник української діаспори у Канаді проф. Богдан Лешчишин сформував теоретико-методичні заходи по управлінню та об'єднанню КС Канади в умовах економічної кризи. Д. Прітчард протягом останніх 15 років щорічно проводить аналіз діяльності КС США та Канади, формує теоретичні рекомендації по консолідації КС. Б. Лешчишин окремо приводить статистику діяльності українських КС у Канаді, які буди засновані нашими співвітчизниками. Але ставлячись з повагою до праць вищезазначених дослідників, порівняльного аналізу діяльності КС в Україні та США і Канаді практично не проводилося.

Метою статті є порівняльний аналіз фінансово-економічної діяльності кредитних спілок України, США та Канади.

Порівняльний аналіз кредитних спілок України США та Канади розпочнемо, зрівнявши основні показники їх діяльності; загальні активи та пасиви учасників ринку, кількість установ, орієнтовну кількість клієнтів і структуру наданих кредитів за призначенням.

Північноамериканські країни є родоначальниками та світовими лідерами кооперативного руху. Ще у 1971 році у м. Медісон США було започатковано Всесвітню Раду кредитних спілок (WOCCU), що є представницькою міжнародною організацією, яка проводить координаційну роботу щодо світового розвитку КС. Не менш потужного розвитку досягли Канадські КС. Кредитна кооперація на північноамериканському континенті носить масовий характер. Так, в Україні функціонує 617 КС, у США та Канаді – близько 6 819 і 765 установ відповідно. Ринки фінансових послуг США та Канади знаходяться у постійному зростанні та досить схожі. Обом притаманні розвинені технологічні процеси та системна діяльність установ, широко використано програми підтримки кооперації та прозоро висвітлено роботу КС. Для досягнення північноамериканських показників українськими КС важливо проаналізувати передумови такого розвитку, основою якого є підтримка на державному рівні та універсальна модель КС за функціональною направленістю та видами кредитування.

За оцінками Walt Street Journal, у США кредитні спілки займають більше 30% ринку фінансових послуг, у Канаді – близько 39%, у той час як в Україні КС акумулюють лише 2% ринку – через низьку довіру як до фінансових інститутів. У США система КС функціонує більше 80 років, у Канаді біля 75 і лише 22 роки в Україні, що може частково пояснити відставання вітчизняних установ від світових масштабів діяльності КС на внутрішнього ринку. Так, у США КС обслуговує більше 92 млн клієнтів, у Канаді – біля 10,7 млн і лише 1,1 млн в Україні.

Основні показники діяльності КС аналізованих країн зображено в *табл. 1* [3, 8].

Порівнявши базові показники діяльності КС України, США та Канади, спостерігаємо дисбаланс у кількості клієнтів на 1 установу: в Україні та США в середньому 1 800 та 14 000 клієнтів відповідно. Також за рівнем активів КС США перевищують українські більш ніж у 3000 разів, у той час як канадські КС при меншому населенні перевищують вітчизняні КС за рівнем активів у 900 разів. Схожа тенденція відставання КС України спостерігається і за пасивами [3, 8].

На північноамериканському ринку фінансових послуг широко розповсюдились процеси об'єднання КС, поглинання та членства КС під єдиним брендом. Дана стратегія розвитку за останні десять років зменшила кіль-

Таблиця 1

Порівняння базових показників КС різних країн світу

Показник	США	Канада	Україна
Загальна кількість кредитних спілок	6 819	765	617
Загальні активи системи КС, млн дол. США,	1 003 036,8	289 078,0	325,5
Загальні пасиви системи КС млн дол. США,	597 850,0	229 269,0	120,6
Орієнтовна кількість учасників КС, тис. осіб	92 000	10 730	1 128,8
Строк формування системи КС, років	80	75	22
Середній рівень активів на 1 установу КС, млн дол. США	147	377,8	0,52
Середній рівень активів на 1 члена КС, доларів США	10 902	26 941	288
Середня кількість членів КС на одну установу, осіб	13 491,71	14 026,14	1 829,4

кість КС у Канаді на 48,2%, або на 769 установи, у США на 26,6%, або на 2 659 установ. Однак це не пов'язано з банкрутствами та слабкою платоспроможністю північноамериканських КС, а націлене на хеджування ризиків і формування системних брендів, на відміну від України, де кількість КС зменшуються через неплатоспроможність. При цьому українські КС не дотримуються системного формату діяльності та не можуть розраховувати на державну підтримку.

Порівнюємо динаміку кількості КС України, США та Канади протягом 2006 – 2012 рр. (рис. 1).

баланс між КС США та Канади зумовлений різницею у населенні двох країн (315 млн американців та 33 млн канадців). Абсолютне значення показників середньої кількості активів на одного члена КС і середньої кількості активів на одну установу в Канаді значно вище, ніж у США (26,9 тис. дол. проти 10,6 тис. дол. на одного клієнта, проти 0,28 тис. дол. в Україні), тому можна стверджувати про більшу популяризацію КС у Канаді, ніж у США. Проте, порівнявши кількість членів КС України та Канади, при більшій потенційній аудиторії України в десяток разів менше користуються послугами установ кредитної кооперації [10].

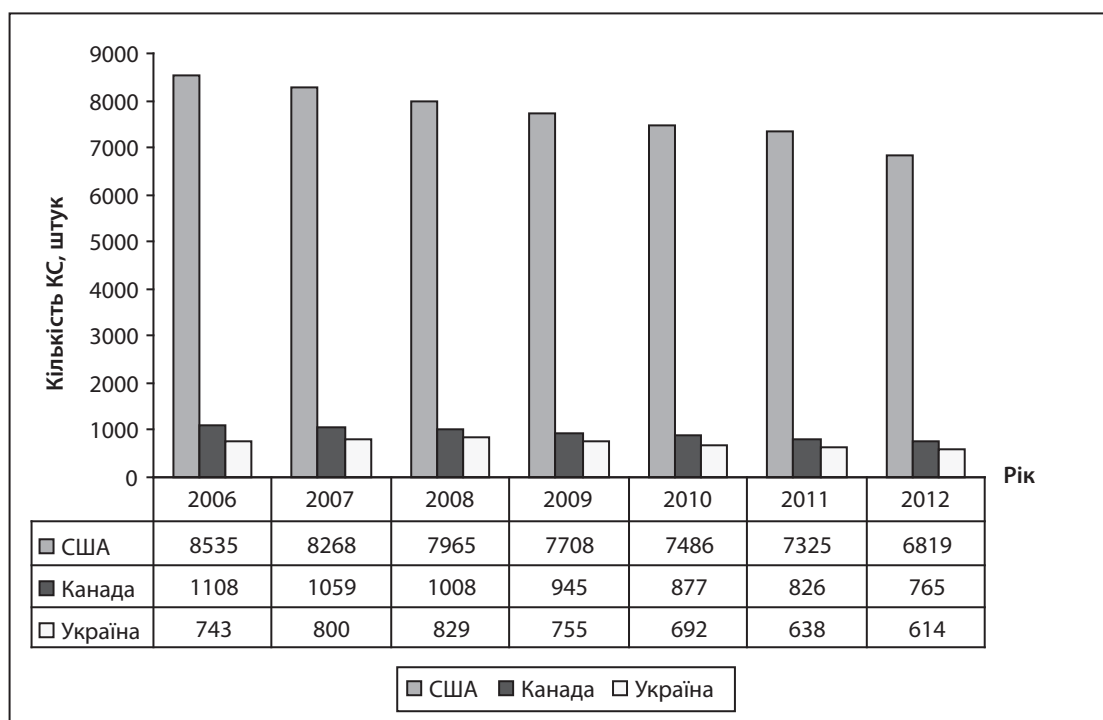

Рис. 1. Динаміка кількості установ КС США, Канади та України протягом 2006 – 2012 рр.

Хоча загальна кількість установ КС України подібна до Канади, але масштаб діяльності, виходячи з рівня активів і пасивів, значно менший. У системі кредитних спілок Канади десять найбільших фінансових установ акумулюють активи на рівні 67,8 млрд дол. США і концентрують 53,8% ринку КС. У звітах канадських регуляторних органів найбільші 10 спілок фігурують як «системоутворюючі КС». Протягом 2011 – 2012 рр. активи канадської системи КС показали зростання на рівні 10%. Проте кількість кредитних спілок зменшилась з 1800 до 765 одиниць за останні 10 років шляхом консолідації та поглинання системоутворюючими КС [4].

Враховуючи кількість та потреби населення у фінансових послугах, прослідковується однакова динаміка зменшення кількості КС, причому в Канаді та США за рахунок поглинання менших розвиваються більш великі установи.

Середній показник клієнтів на одну КС становить 13 491 особу у США, 14 026 осіб у Канаді та 1 829 осіб в Україні. На рис. 2 зображено динаміку кількості клієнтів КС України, США та Канади протягом 2006 – 2012 рр.

Порівнявши кількість клієнтів КС, бачимо стрімкий відрив США від Канади та України. Значний дис-

При порівнянні активів північноамериканських країн (рис. 3) видно, що на одного канадця активів припадає у 2,6 раза більше, ніж на одного американця. Перша десятка канадських КС останні п'ять років демонструвала зростання активів на рівні 10,6%, у той час, як перші десять КС США зростали в середньому щорічно на 2,8%. Рівень активів системи КС України на рівні 325 млн дол. подібний до показників діяльності середньої північноамериканської установи, тому таке порівняння буде не об'єктивним [6].

У 2012 р. канадські КС також показали більше зростання активів (+ 7,7%) у порівнянні з КС США (+ 0,6%). Даний середньорічний тренд зростання активів КС зберігається останні 5 років на рівні + 7,3% у Канаді та +2,3% у США. Варто зазначити, що світова економічна криза 2008 – 2010 рр. більше вразила американські та українські установи, ніж канадські. Середній показник активів на одну установу КС в Україні становить 0,52 млн дол. проти 377,8 млн дол. у Канаді та 147 млн дол. у США. Показовим є рівень неякісних активів у КС країн: у США менше 0,9%; у Канаді – 1,33%, в Україні – до 28% [7].

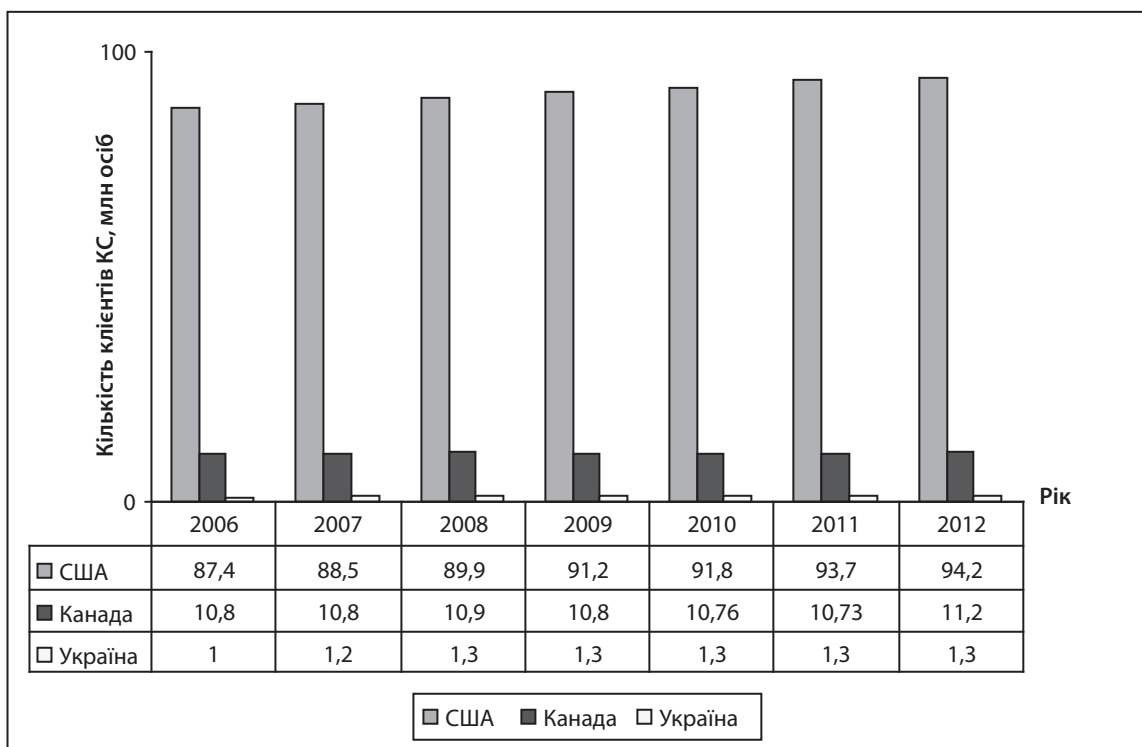

Рис. 2. Клієнти КС США, Канади та України протягом 2006 – 2012 рр.

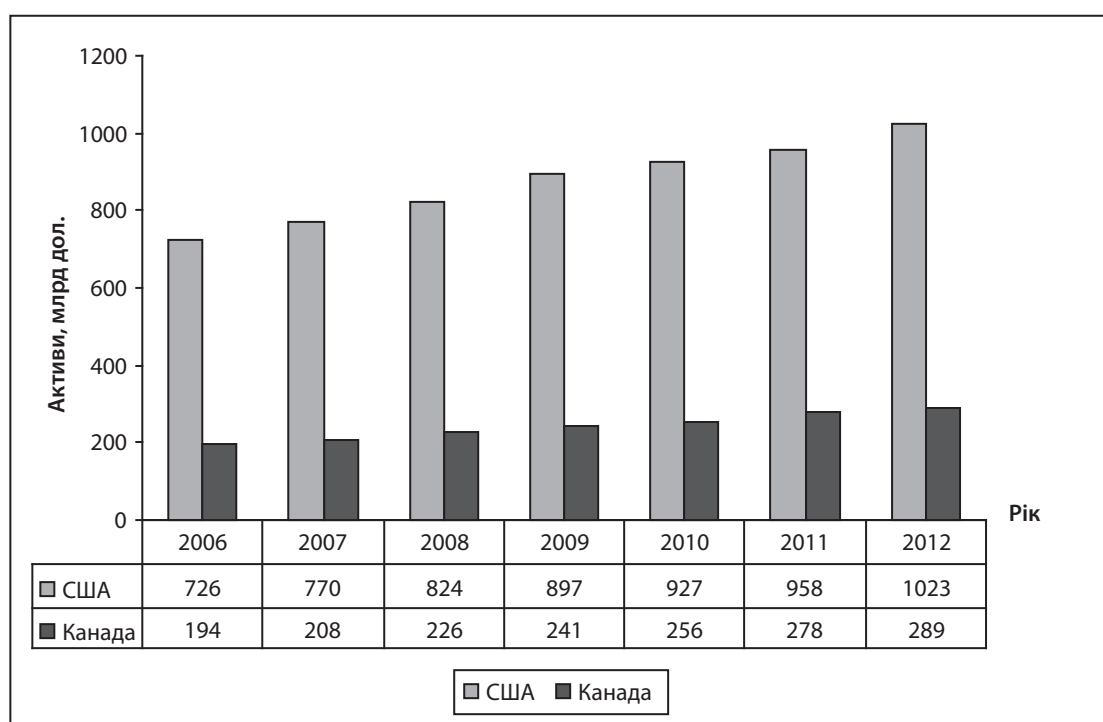

Рис. 3. Порівняння активів США та Канади

Значне розповсюдження КС у північноамериканських країнах та здобута довіра населення результат суспільної роботи підприємців та держав.

Порівнюємо види кредитів, що надаються установами КС в Україні, США та Канаді.

За функціональною направленістю КС північноамериканська модель кредитної кооперації є універсальною та досить схожою на вітчизняну. Даний висновок

підтверджується проведеним аналізом наданих позик за видами, що всебічно охоплює роздрібне споживче кредитування, малий бізнес, іпотеку та с/г.

У Канаді та США більше половини наданих позик (55,6%) є приватною довгостроковою іпотекою, майже чверть (23,3%) виданих кредитів надається на придбання комерційної нерухомості юридичними особами, 12,4% надається для задоволення споживчих потреб

приватних осіб. Лише близько 9% кредитів надається юридичним особам на розвиток сільського господарства (3,5%) і бізнесу (5,3%) (рис. 4).

Із діаграми видно, що КС Канади та США більш притаманні довгострокові іпотечні позики, що свідчить про наявність на ринку дешевих довгострокових ресурсів (3 – 7% річних), проте комерційні позики дешевші та доступніші у банках.

Іпотечні кредити КС в Україні є короткостроковими, досить дорогими від (25 – 30% річних) і займають біля 9% ринку (рис. 5). Українські КС в основному націлені на споживче короткострокове кредитування, що є більш ризикованим і займає більше 70% ринку, у той час, як КС Канади та США за останні 10 років значно скоротили частку споживчого кредитування, з метою мінімізації ризиків. Для всіх аналізованих країн потенційним цільовим сегментом лишається кредитування малого бізнесу та сільського господарства, оскільки в даному сегменті КС недостатньо ефективно конкурують з банками [9].

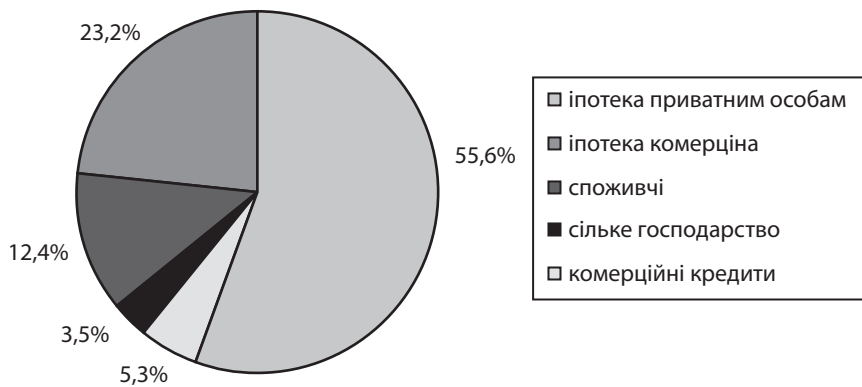

Рис. 4. Види кредитів КС у США та Канаді

Рис. 5. Види кредитів КС України

У Канаді значного розповсюдження набули суто українські КС, засновані емігрантами з України у середині 1990-х років. Асоціація кредитних спілок Канади окремо виділяє та позитивно відмічає діяльність українських спілок на їхньому ринку, наводячи окрему статистику в щорічному бюлетені. Вражає прозорість діяльності та доступність інформації про засновників та детальність подання основних показників діяльності. Детальний аналіз діяльності КС наведено в табл. 2.

Кредитні спілки, засновані вітчизняними підприємцями на території Канади, досягли значних успіхів у діяльності та посідають 40 – 50-ті місця у загальнонаціональному рейтингу Канади серед 765 кредитних спілок, при цьому акумулюючи активи більше 1,7 млрд дол. США. Така статистика є показником того, що українські фахівці здатні досягати великих результатів у сучасних економічних умовах [2].

Не зважаючи на функціональну схожість КС України та США з Канадою, вітчизняні установи не мають тієї підтримки з боку держави, обмежені у розвитку на внутрішньому ринку. Натомість північно-американським КС довіряють на рівні світових банків. Довіра клієнтів створювалася роками, підкріплена підходами та менталітетом споживачів. Навчаючи дітей змалку, включають фінансову освіту, дитяче фінансове телебачення тощо. Асоціації КС США та Канади щорічно визначають кращі інновації на ринку та не просто на-

городжують кращих менеджерів та установи, а і мають на меті принцип безперервного покращення діяльності [1, 3].

До програм підтримки КС Канади та США відносять:

- † державні програми консолідації (укрупнення) установ, направлені на об'єднання спілок у більш масштабні установи з метою безпечного функціонування, розвитку мережі та підвищення стандартів сервісу;
- † державні програми популяризації діяльності КС (спеціалізоване дитяче телебачення, реєстр потенційних інвесторів КС і так званий реєстр донорів КС, благодійні фонди КС та фонди допомоги при стихійних лихах);
- † освітні програми з основ функціонування КС (щорічне надання грантів кращим студентам університетів із запрошенням на роботу, створення напрямків у ВНЗ по фінансовій освіті, у т. ч КС);
- † міжнародні та внутрішні фонди підтримки КС (залучають зовнішніх інвесторів, під-

окремі програми розвитку малого та роздрібного бізнесу, існує більше 90 цільових програм у США та близько 70 у Канаді)

- † комунікаційний рух КС включає асоціації лідерів ринку та клуб керівників провідних КС, які взаємодіють з метою покращення діяльності;
- † державні гарантії повернення депозитних внесків.

Державні підходи США з регулювання діяльності КС подібні до Канади. У разі наближення нормативних

Показники діяльності українських КС у Канаді

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Середнє за 5 років
Кількість КС, од.	10	9	8	7	7	
Кількість членів КС, осіб	72 280	71 338	68 653	70 035	68 390	
Динаміка показника, %	2,6	-1,3	-3,8	2,0	-2,3%	-0,6
Активи КС, млн \$	1 322	1 427	1 490	1 633	1 715	
Динаміка показника, %	6,2	7,9	4,4	9,6	5,0	6,6
Активи на 1 члена, \$	18 290	20 003	21 703	23 317	25 077	
Динаміка показника, %	3,5	9,4	8,5	7,4	7,5	7,3
Пасиви КС, млн \$	1 090	1 176	1 240	1 353	1 426	
Динаміка показника, %	6,1	8,0	5,4	9,1	5,4	6,8
Строкові депозити КС, млн \$	677	667	674	785	765	6,0
Депозити КС на вимогу, млн \$	348	405	474	460	440	5,3
Статутний капітал КС, млн \$	170	181	204	227	262	
Динаміка показника, %	5,4	6,7	12,3	11,2	15,6	10,2
Акціонерний капітал КС, млн \$	97,1	99,2	107,7	121,0	130,3	7,31
Частка капіталу в активах, %	7,34	6,95	7,23	7,41	7,59	7,31
Прибуток системи КС, млн \$	7,7	7,3	8,2	9,5	10,6	+5,8
Кількість працівників, осіб	277	274	261	266	273	
Середня заробітна плата працівника в рік, \$	48 779	51 695	53 908	56 283	59 974	

показників будь-якої КС нижче норми регулятор запропонує додаткове фінансування або можливість поглинання більш розвиненими установами, причому зі збереженням мережі продажів, усіх працівників і завершенням усіх розпочатих проектів. Тобто, головною метою є мінімізація втрат авторитету установ, що надають фінансові послуги, тому можна сказати, що регулятор абсолютно зацікавлений у розвитку КС і гарантує стабільну діяльність кожного учасника ринку [6].

Сильними сторонами північноамериканських КС є такі:

- ✦ доступність та державні гарантії ресурсів, дешева позиція;
- ✦ відпрацьована швидкість і простота прийняття рішень;
- ✦ можливість он-лайн заявок і зарахування коштів без ідентифікації;
- ✦ авторитет серед клієнтів, їх впевненість у забезпеченні стабільності КС;
- ✦ прозорість та загальнонаціональне висвітлення діяльності;
- ✦ урахування інтересів і пропозицій меншоритарних акціонерів щодо розвитку установ.

ВИСНОВКИ

Ступінь розвитку північноамериканських КС є зразковою моделлю управління ринком фінансових послуг, при якій держава діє як партнер. У США кредитні спілки займають більше 30% ринку фінансових послуг, у Канаді близько 39%, у той час як в Україні КС акумулюють лише 2% ринку.

Сім установ КС, заснованих українськими емігрантами в Канаді, досягли рівня активів 1,7 млрд дол. проти 325 млн дол. усіх 617 КС України. Такому успіху сприяли державна підтримка та підходи до діяльності КС в Канаді.

Останні 10 років північноамериканські КС разом з урядами запровадили політику взаємодопомоги та об'єднання установ з «системоутворюючими». Так, кількість об'єднань у США склала 2 659 і 769 у Канаді.

Варто започатковувати програми підтримки КС в Україні за північноамериканським прикладом. Це дало змогу північноамериканським КС показувати позитивну динаміку під час кризи, причому особливі здобутки забезпечили канадські КС, випередивши США за темпами зростання в декілька разів п'ять років поспіль (+10,5% у Канаді щорічно проти 5,4% у США).

Усебічній підтримці КС, пропаганді ідеології кредитного руху, фінансовій шкільній освіті приділяється значна увага на законодавчому рівні.

Детальний аналіз показників фінансово-економічної діяльності КС досліджуваних країн показав відставання вітчизняних установ від світових тенденцій зростання обсягів клієнтської бази. Аналіз наданих позик показав, що українські активи є більш ризиковані та коротстрокові, у той час, як північноамериканські активи – більш дешеві та довгострокові – є запорукою стабільності на ринку фінансових послуг.

Спільною рисою КС аналізованих країн є недостатнє кредитування малого бізнесу, традиційно даний цільових сегмент охоплюється банками. Популярність та довіра населення до КС на території Північної Аме-

рики формувалась роками, але цей процес мав незмінний курс на виконання зобов'язань і забезпечення високої платоспроможності.

Для розвитку діяльності вітчизняних КС, на нашу думку, слід розробити низку заходів на законодавчому рівні, націлених на підтримку ринку фінансових послуг. Також слід ввести державні гарантії з повернення позик, зобов'язавши КС резервувати гроші для страхування внесків учасників. Ефективним кроком з підвищення репутації КС в Україні є ведення просвітницької діяльності про кооперативний рух і фінансову грамотність населення. Запровадження на рівні держави системують КС за канадським та американським прикладом дасть змогу впровадити політику поглинання, об'єднання та партнерства, що, безумовно, підвищить надійність та авторитет КС в Україні. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Національної адміністрації кредитних спілок США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ncua.gov>
2. Офіційний сайт Національної асоціації кредитних спілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unascu.org.ua/>
3. Bob Leshchyshe, MBA, CFA, Analysis of Canada's Largest Credit Unions 31.11.2012.
4. **Bohdan Leshchyshe**. Ukrainian Credit Unions in Canada / B. Leshchyshe // Financial Results November 2012.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
6. Past Credit Union Surveys [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.canadiancreditunion.ca/past.php>
7. <http://www.selfreliance.com/> Selfreliance Ukrainian Federal Credit Union
8. <https://www.gvccu.com> Greater Vancouver Community – офіційний сайт канадської установи.
9. **Gary Oakland**: Oficial report: http://www.ncuf.coop/media/Annual20Reports/NCUF_20112012_Annual_Report_web.pdf
10. **Pavlo T. Bandriwsky**: The Article: «Credit card debt consolidation» 06.12.2012. //Post of national credit union association – 2011.
11. **Justin Pritchard**. «Bank vs Credit union» / Banking About – 2012.
12. Офіційний сайт статистичної асоціації кредитних спілок США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.creditunions.com/analyze>
13. **Пожар А. А.** Економічні та організаційні особливості розвитку кредитної кооперації в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / А. А. Пожар ; Полтав. ун-т спожив. кооперації України. – Полтава, 2007. – 19 с.
14. **Рекуненко І. І.** Особливості діяльності саморегульованих організацій на ринку фінансових послуг / І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Вип. 29. – С. 391 – 395.

REFERENCES

- Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. <http://ukrstat.gov.ua>.
- <https://www.gvccu.com> Greater Vancouver Community.
- Leshchyshe, B. MBA, CFA, Analysis of Canada's Largest Credit Unions, 2012.
- Leshchyshe, B. Ukrainian Credit Unions in Canada. Financial Results November 2012.
- Ofitsiynyi sait Natsionalnoi administratsii kredytnykh spilok SShA. <http://ncua.gov>
- Ofitsiynyi sait Natsionalnoi asotsiatsii kredytnykh spilok Ukrainy. <http://www.unascu.org.ua/>
- Oakland, G. "Oficial report" http://www.ncuf.coop/media/Annual20Reports/NCUF_20112012_Annual_Report_web.pdf
- Ofitsiynyi sait statystychnoi asotsiatsii kredytnykh spilok SShA. <http://www.creditunions.com/analyze>
- Pavlo, T. Bandriwsky "The Article: «Credit card debt consolidation»". Post of national credit union association -2011, December 06, 2012.
- Pritchard, J. "Bank vs Credit union". Banking About – 2012.
- Past Credit Union Surveys. <http://www.canadiancreditunion.ca/past.php>
- Pozhar, A. A. "Ekonomichni ta orhanizatsiini osoblyvosti rozvytku kredytnoi kooperatsii v Ukraini" [Economic and institutional features of credit cooperatives in Ukraine]. Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04, 2007.
- Rekunenکو, I. I., and Bondarenko, Ye. P. "Osoblyvosti diialnosti samorehulivnykh orhanizatsii na rynku finansovykh posluh" [Features of self-regulatory organizations in financial services]. Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy, no. 29 (2010): 391-395.
- <http://www.selfreliance.com/> Selfreliance Ukrainian Federal Credit Union

МІЖНАРОДНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ЖУРАВЛЬОВ О. В.

УДК 339. 341.1.009.12

Журавльов О. В. Міжнародні інтеграційні процеси України в умовах трансформації глобальної економіки

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи до виявлення інтеграційних спрямувань України через створення інноваційної економіки, шляхом започаткування міжнародного фінансового центру. Розглянуто механізм інтеграційних процесів України в умовах трансформації глобальної економіки, який передбачає виникнення «ефекту метелика», а саме: погіршення умов інтеграційних процесів із Західною Європою та «довготривала рецесія» ЄС призведе до зміни вектора інтеграційних процесів України та її входу до інтеграційного утворення Митний союз / ЄП (Росія, Білорусія, Казахстан), використовуючи концепт «вікна можливостей», що передбачає тісну взаємодію системи старих і нових інтеграційних центрів, у яких концентруються фінансові, інтелектуальні, економічні та комунікаційні ресурси, через які проходять фінансові, товарні та міграційні потоки.

Ключові слова: глобалізація, глобальна конкуренція, інтеграційні прагнення, макроекономічна рівновага

Табл.: 1. **Бібл.:** 8.

Журавльов Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: krasnoye@rambler.ru

УДК 339. 341.1.009.12

Журавлев А. В. Международные интеграционные процессы Украины в условиях трансформации глобальной экономики

В статье рассмотрены теоретико-методологические подходы к выявлению интеграционных устремлений Украины через создание инновационной экономики, путем учреждения международного финансового центра. Рассмотрен механизм интеграционных процессов Украины в условиях трансформации глобальной экономики, который предполагает возникновение «эффекта бабочки», а именно: ухудшение условий интеграционных процессов с Западной Европой и «долгосрочная рецессия» ЕС приведёт к изменению вектора интеграционных процессов Украины и ее входу в интеграционное образование Таможенный союз / ЕЭП (Россия, Белоруссия, Казахстан), используя концепт «окна возможностей», что предполагает тесное взаимодействие системы старых и новых интеграционных центров, в которых концентрируются финансовые, интеллектуальные, экономические и коммуникационные ресурсы, через которые проходят финансовые, товарные и миграционные потоки.

Ключевые слова: глобализация, глобальная конкуренция, интеграционные устремления, макроекономическое равновесие.

Табл.: 1. **Библ.:** 8.

Журавлев Алексей Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: krasnoye@rambler.ru

UDC 339. 341.1.009.12

Zhuravliov A. V. International Integration Processes of Ukraine under Global Economy Transformation Conditions

The article considers theoretical and methodological approaches to revelation of integration aspirations of Ukraine through development of innovation economy by means of establishment of an international financial centre. It considers a mechanism of integration processes of Ukraine under global economy transformation conditions, which envisages origination of the «butterfly effect», namely: worsening of conditions of integration processes with the Western Europe and «long-term recession» of EU result in a change of the vector of integration processes of Ukraine and its entering in the integration formation Customs Union / Common Economic Space (Russia, Belarus and Kazakhstan), using the concept of «window of opportunities», which envisages close interaction of the system of old and new integration centres, which accumulate financial, intellectual, economic and communication resources and through which financial, commodity and migration flows pass.

Key words: globalisation, global competition, integration aspirations, macroeconomic equilibrium.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 8.

Zhuravlev Oleksiy V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: krasnoye@rambler.ru

Визначальною характеристикою останнього двадцятиріччя минулого століття став розпад біполярної світової системи, у тому числі економічної. Біполярність базувалася на паралельному існуванні двох принципово відмінних за основою, цілями і способами організації соціально-економічних стосунків систем розвитку: капіталістичної та соціалістичної. Саме це формувало базис двох полюсів світової спільноти в цілому і світової економіки зокрема. Протягом тривалого періоду часу Україна знаходиться у сфері економічного і політичного впливу декількох центрів світової спільноти. Інтеграція України до одного з полюсів визнається єдиним можливим сценарієм подальшого існування та розвитку країни.

Разом з тим, нових наукових підходів потребують дослідження структурних зрушень світового господар-

ства, яке після світової фінансової кризи вступило у наступну трансформаційну фазу свого розвитку, де головною детермінантою зближення економічних форм життя народів і держав є новітні ресурси, що модифікують організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вивченням процесів інтеграції України, визначенням регіональних інтеграційних пріоритетів пострадянського простору, слід виділити вчених-економістів: А. Барсеяна, А. Гальчинського, С. Гасіма, В. Геєця, І. Грабинського, А. Голікова, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, І. Пузанова, Є. Савельєва, А.Філіпенко, С. Циганова, В. Чужикова, С. Якубовського та інших.

Метою статті є діагностика сучасного стану інтеграційних спрямувань України та можливість переходу до інноваційної системи економіки.

У періоди пожвавлення і підйому вкрай важливо, щоб уряди знову повернулися до ліберальної політики, дали волю ринковій стихії, оскільки дифузія інновацій є еволюційним процесом, що краще розвивається в умовах вільної ринкової конкуренції. У фазі пожвавлення проводиться політика максимального стимулювання впровадження технологічних інновацій і пропозиції факторів виробництва шляхом збільшення інтенсивності заощаджень і інвестицій, а також зростання зарплати робітників. У фазі підйому кондратьєвського циклу нові галузі промисловості та інфраструктури зростають дуже динамічно. Проте вклад технологічної революції, виражений у вигляді інноваційних товарів, зазвичай складає лише малу частину сукупного випуску економіки [3, с. 108].

Тому необхідно спрямувати потік інноваційних технологій широкого застосування в традиційні галузі економіки, що визначають темпи зростання економіки в цілому. А це можливо здійснити тільки за допомогою активної промислової політики уряду. У той самий час фаза підйому – це неспокійний період, коли має місце вкрай нерівномірний розподіл доходів, коли невелика група капіталістів і фінансистів неймовірно багатіє, тоді як в середовищі основної маси робітників наростають бідність та убогість, що викликає соціальну напругу. У цей період поляризації суспільства фінансовий капітал також стає каталізатором розшарування, оскільки це час спекуляцій і корупції.

Для фінансового капіталу, який звик отримувати надвисокі прибутки від нових галузей і інноваційних продуктів, настає момент, коли вкладення в реальну економіку стають недоцільними і тоді фінансовий капітал відривається від виробничого і пускається в самостійне плавання [1]. Фінансовий капітал все більше залучається до агресивного інвестування на ринку цінних паперів, що призводить до вибухового зростання цін на фондових ринках і надування пухиря. У кінці фази підйому закономірно відбувається колапс фінансового пухиря, за яким йде рецесія в економіці, що погіршує без того важкі умови життя населення [8]. Саме в цей час формуються умови для застосування регулятивних заходів, щоб навести порядок на фінансових ринках та продовжити ринкову експансію технологічної революції і зменшити соціальну диференціацію. Тому своєчасне і ефективне втручання держави для вирішення цих проблем є надзвичайно важливим для подальшого стійкого економічного розвитку.

Якщо остання умова виконана успішно, тоді у фазі спаду усі умови сприяють виробництву і повному розвитку нової техніко-економічної парадигми. Економічне зростання стає збалансованим і стійким, хоча і не таким швидким, як під час підйому. Цей період може характеризуватися майже повною зайнятістю, справедливим розподілом доходів, розквітом середнього класу. Це часи, коли теоретична ідея про посередницьку роль фінансового капіталу стає ближче до реальності, він надає

всесірну підтримку процесу зростання реальної економіки [7].

Проте до кінця фази спаду відбувається зменшення потенціалу нового технологічного устрою і перенасичення ринків. Ця фаза створює умови для зародження наступної технологічної революції. Завдяки вичерпаним можливостям попередньої парадигми фінансовий капітал спрямовується на випробування нової техніко-економічної парадигми.

Таким чином, ключова ідея полягає в тому, що уряди при формуванні своєї економічної та фінансової політики повинні спиратися на вчення Кондратьєва про великі цикли економічної кон'юнктури (табл. 1) [5].

У ході розвитку великого циклу економічної кон'юнктури Кондратьєва завжди виявлялися гострі структурні диспропорції як у рамках національних економік, так і в масштабах світового капіталістичного господарства, які, у свою чергу, викликали структурні кризи і, тим самим, істотно впливали на подальший економічний розвиток.

Друга хвиля кризи, що почалася в другій половині 2011 р., може викликати повторну рецесію в економіках більшості країн Євросоюзу (можливо, виключаючи Німеччину) і призвести до істотного уповільнення та рецесії швидкозростаючих економік країн БРІКС. При цьому можна говорити про фінансову природу прогнозованої рецесії. Друга хвиля кризи буде схожа на кризи 1970-х років, що були пов'язані з м'якою монетарною політикою, що перепоновила економіку грошима, надмірною участю держави в економіці. Це все може спровокувати ризик повернення стагфляції. А стагфляція, як показав досвід кризи 1970-х років, різко знижує інвестиційну активність та скорочує попит. Тому вихід з наступної рецесії буде швидше за все, повільним, а зростання не швидким [6].

Структура української економіки, як у галузевому, так і в технологічному відношенні, дуже далека від збалансованої і багато в чому успадкована від радянської економіки. Економіці характерна хронічна структурно-технологічна незбалансованість, властива радянській економіці, яка відіграла вирішальну роль в її краху. Головним пріоритетом у сучасній українській політиці повинно стати формування нового потужного технологічного ядра економіки на основі високотехнологічних ресурсів військово-промислового комплексу і подолання технологічної незбалансованості, яка служить причиною величезних надмірних витрат усіх видів ресурсів [2].

Однією з передумов переходу України до інноваційної економіки, вважаємо, є створення міжнародного фінансового центру (МФЦ), який, щоправда, розглядається іноді як чинник переходу до нової моделі соціально-економічного розвитку країни.

Формування в Україні МФЦ має практичне значення. Зокрема, практика розміщення українськими господарюючими суб'єктами акцій на зарубіжних фінансових ринках, що склалася в останнє десятиліття, посилює залежність ціни українських цінних паперів від котирувань за кордоном, збільшує ризики українського капіталу і підвищує залежність від існуючих там правил торгів.

Формування циклів економічної кон'юнктури

Стадія циклу	Спадаюча	Зростаюча		Спадаюча
Фаза циклу	Депресія	Пожавлення	Підйои	Спад
Рік	2011 – 2017	2018 – 2023	2024 – 2042	2043 – 2055
Стратегія	Соціальної підтримки і запуску технологічних інновацій	Зростання	Зростання і розширення	Економії
Ризики	Високе безробіття і соціальна напруженість. Нестабільність банківської та фінансової систем	Збої в кредитуванні реальної економіки	Перегрів економіки, «фінансові пухирі». Надмірна нерівномірність в розподілі доходів	Стагфляція, безробіття
Супроводжуючі теорії	Неокейнсіанська теорія	Неокласична теорія	Неокласичний синтез і монетаризм	Неокласична теорія
Економічна і фінансова політика уряду	Кейнсіанська політика стимулювання сукупного попиту. Політика зміцнення банків і фінансової системи. Інноваційна політика інвестування в базисні технології і венчурний капітал	Ліберальна політика з метою дати волю ринковій стихії і вільній конкуренції. Промислова політика, що сприяє потокові технологічних інновацій в традиційні галузі	Ліберальна економічна політика у поєднанні з контролем над фінансовими спекуляціями на фондових біржах. М'яка бюджетна політика з вирівнювання доходів у суспільстві. Неокейнсіанська стабілізаційна політика	Обмежувальна монетарна і бюджетна політика за підтримки інфраструктурних і інституціональних змін
Базисні теорії	Інноваційна теорія економічного розвитку Шумпетера. Теорія великих циклів Кондратьєва			

Створення в Україні стійкої фінансової системи та інститутів, що забезпечать правильне функціонування суб'єктів фінансових ринків, є важливою, але ще недостатньою умовою. Міжнародний фінансовий центр – це передусім система фінансових інструментів, яка повинна і може забезпечувати функціонування реального сектора економіки. Зокрема, надасть можливість учасникам міжнародної кооперації отримувати прибуток при контролі над ризиками, які в останні десятиліття, як показує світова практика, використовуються переважно для фінансових спекуляцій.

Але очевидно стає необхідність переосмислення існуючого підходу до широкого використання нових фінансових інструментів, передумовою створення яких була необхідність страхування фінансових і валютних ризиків, а на практиці ризики збільшилися, порушивши стабільність світової фінансової системи. Необхідно також дати оцінку використання інформаційних і телекомунікаційних технологій для розвитку міжнародних фінансових центрів, про що свідчать швидке розширення і зростання міжнародних транзитних фінансових центрів – Гонконгу і Сінгапуру.

Цікавий той факт, що історично підйом статусу фінансового центру до світового рівня пов'язаний з помітним наростанням економічної потужності відповідної країни: Лондон, Нью-Йорк і Токіо – наочні тому приклади і підтвердження. А такі центри, як Сінгапур, Цюрих і Женева, – наочне свідчення реалізації цілеспря-

мованої політики залучення і концентрації на своїй території потоків міжнародного капіталу.

Таким чином, досвід формування міжнародних фінансових центрів для їх становлення і успішного розвитку дозволяє сформулювати необхідність наявності таких передумов:

- ✦ сприятливий інвестиційний клімат;
- ✦ високорозвинена інфраструктура;
- ✦ висококваліфіковані фахівці;
- ✦ розвиненість фінансового ринку і його залученість у потоки світового капіталу;
- ✦ податкова політика відносно нерезидентів і резидентів.

Враховуючи, що процес формування в Україні МФЦ – не короткострокова кампанія, а частина стратегії розвитку української економіки, представляється необхідним продовжити вдосконалення нормативної бази для регулювання біржових торгів, клірингової діяльності, звернення іноземних цінних паперів, обмеження використання інсайдерської інформації.

Разом з цими базовими факторами важливою «рушійною силою» є діяльність транснаціональних банків і корпорацій. У першу чергу це залучення капіталів і концентрація їх операцій в МФЦ. У разі найуспішніших світових фінансових центрів особливий упор робиться саме на філіях, а не на дочірніх компаніях відповідних структур. Різноманітні рейтинги за цим показником очолюють Токіо, Нью-Йорк, Лондон і Па-

риж. Згідно зі списком Global-500 у сукупності на них приходиться більше всіх штаб-квартир ТНК з числа 500 найбільших у світі. За даними дослідження The Global Financial Centres Index-51, такі міста, як Сінгапур, Сідней і Торонто помітно поліпшили свої позиції в експертному рейтингу МФЦ багато в чому за рахунок поліпшення репутації, активно використовуючи різноманітні маркетингові ходи в просуванні своїх фінансових послуг. Навпаки, визнані лідери – Лондон і Нью-Йорк, нехай і не критично, але все таки поступово втрачають свій непоганий авторитет на хвилі світової економічної кризи.

Проте Україна – це велика держава, де є великі міста з населенням більше 1 млн чоловік, а також малі населені пункти, де основними сферами зайнятості є сільське господарство і різноманітні малі підприємства. Для успішного функціонування МФЦ і реалізації через його діяльність національних економічних завдань потрібні відповідна інфраструктура та інституціональне середовище в цілому по країні при ліквідації диспропорційності у рівнях РВП на душу населення, по окремих регіонах в рази нижче Києва або Донецька. Крім того, необхідно забезпечити цілісність території нашої країни, коли вона представлятиме єдиний економічний організм, де взаємозв'язано функціонують усі його складові частини (зокрема, регіони і території), а міграційний потік матиме зворотний вектор: з міст в село (внутрішньоукраїнська міграція), а з іноземних держав в Україну залучатимуться висококваліфіковані кадри. Саме в цих умовах діяльність МФЦ, створеного на території нашої країни, сприятиме підвищенню інвестиційної активності українських і зарубіжних господарюючих суб'єктів, підвищуючи ефективність залучених інвестицій в цілях модернізації й формування інноваційного типу господарювання.

Українська криза – системна криза, що вимагає системної модернізації. Однак Україні, у першу чергу, потрібно проводити активну структурну політику. Депресія – кращий період для того, щоб закласти необхідні тенденції галузевих і технологічних структурних зрушень. Стратегічною метою структурно-технологічної політики є перехід до якісної збалансованої галузевої структури економіки. З одного боку, це припускає формування високорозвиненого споживчого сектора на вітчизняній технологічній основі, а з іншого – відновлення структурно-технологічної збалансованості української економіки. Одним із найважливіших завдань української економіки повинне стати масове виробництво конкурентоздатних товарів тривалого користування. Зростання ролі наукоємних, конкурентоздатних на світовому ринку виробництв та їх випереджаюче зростання у структурі оброблювальної промисловості, що є загальносвітовою домінантною тенденцією, яка проявляється в розвитку економік провідних країн світу. Ліквідація технологічного відставання має бути головним предметом програми структурно перебудови [3].

Таким чином, Україні необхідно вчинити інноваційний прорив у 2012 – 2025 рр. на зростаючій хвилі шостого циклу Кондратьєва при одночасній технологічній модернізації галузей економіки, що дасть можли-

вість вже до 2030 р. змінити статус економіки, що розвивається, і зайняти належне місце у світогосподарчих відносинах.

Антикризова грошова політика США та інших держав-лідерів призвела до зростання «пухирів» на сировинних ринках, внаслідок чого зросли ціни на продовольство, золото, дорогоцінні метали та інші сировинні товари, що призводить до потужного інфляційного тиску на ринки, що розвиваються, і може провокувати другу хвилю глобальної кризи у світовій економіці. Слабкий долар сприяє розростанню товарних «пухирів», але це сприяє послабленню долара, падає його привабливість як спекулятивного засобу вкладень.

Друга хвиля кризи може викликати повторну рецесію в економіках більшості країн ЄС, сповільнити швидкі темпи економік країн БРІКС та активувати процеси рецесії. Тому можна говорити про фінансову природу зазначеної рецесії, одночасне розірвання безлічі «пухирів». Вихід з наступної хвилі рецесії – повільний.

Механізм інтеграційних процесів України в умовах трансформації глобальної економіки передбачає виникнення «ефекту метелика», а саме – погіршення умов інтеграційних процесів із Західною Європою та довготривала рецесія ЄС призведе до зміни вектора інтеграційних процесів України та її входу до інтеграційного утворення Митний союз/ЄЕП (Росія, Білорусія, Казахстан) [4], використовуючи концепт «вікна можливостей», що передбачає тісну взаємодію системи старих і нових інтеграційних центрів, у яких концентруються фінансові, інтелектуальні, економічні та комунікаційні ресурси, через які проходять фінансові, товарні та міграційні потоки. «Вікно можливостей» формується з декількох рівних за економічним розвитком країн, що дозволяє створити новий центр та залучати комунікації та ресурси регіону, що зменшує транзакційні витрати та дозволяє ефективно протистояти світовим фінансовим кризам і мати ефективний важіль у політичній системі світу. Використання даного концепту в механізмі інтеграційних процесів України дозволяє отримати ефекти для економіки України у вигляді збереження робочих місць, об'єднання капіталів і можливостей підприємств, виникнення ефекту теорії «летючих гусаків», а саме – імпортозаміщуючі галузі стануть настільки конкурентоздатними, що зможуть експортувати товари, які раніше імпортувались.

Друга частина «ефекту метелика» в даному механізмі – це виступ МС/ЄЕП одним з інтеграційних угруповань «за периметром» ЄС, що забезпечить тісну взаємодію з Європейським Союзом і дозволить «наблизити» країни до євроінтеграції та протягом 10 – 15 років приведе до виникнення «Союзу Європи» на основі концепції «Greater Europe» через кооперацію ЄС та ЄЕП та інших угруповань європейського простору з отриманням синергетичного ефекту від взаємодії учасників кооперації.

ВИСНОВКИ

Національні держави все більше втрачають можливість ефективно використати такі традиційні важелі макроекономічного регулювання, як імпорتنі бар'єри й

експортні субсидії, курс національної валюти та ставку рефінансування центрального банку. В умовах усе більш наростаючої взаємозалежності національних господарств уряди змушені користуватися цими важелями, зважаючи на інші держави, інтереси яких можуть при цьому зачіпатися. Крім того, доводиться зважати і на поведження впливових недержавних суб'єктів міжнародних економічних відносин – транснаціональних компаній, транснаціональних банків, міжнародних інвестиційних фондів, які своїми відповідними діями можуть звести нанівець очікуваний ефект від заходів, що вживаються, або навіть використати їх на шкоду даній країні.

Загрози пов'язані не стільки з основними тенденціями глобалізації, скільки з неадекватною зовнішньо-економічною політикою економічно розвинених країн, що накладається на них. Розвинуті країни, претендуючи на роль глобального центру, насправді не є ним саме тому, що у своїй політиці подвійних стандартів не йдуть далі найближчих власних національних інтересів. Особливість ситуації полягає в тому, що, продовжуючи цю політику в міжнародній торгівлі, інвестиціях, валютно-кредитних відносинах, вони намагаються підсилити свої переваги зовсім не вищого порядку. Митні бар'єри, замасковані під антидемпінгову політику, захищають ресурсні переваги економічно розвинених країн, причому захищають у підсумку від того самого процесу глобалізації, ініціаторами якого ці країни і є. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Барсеґян А. Г.** Мировое хозяйство XXI века: проблемы и векторы развития [Текст] : монографія / [А. Г. Барсеґян, В. Б. Борунов, А. С. Ванюшкін и др.] ; под ред. М. Г. Никишиной. – Симферополь : ДИАИПИ, 2010. – 264 с.
- 2. Грушинська Н. М.** Теоретичні основи європейської економічної інтеграції України : монографія / Н. М. Грушинська. – К. : Видавець Корбуш, 2008. – 232 с.
- 3. Журавльов О. В.** Платіжний баланс та циклічність розвитку кризових сценаріїв [Текст] / О. В. Журавльов // Бюлетень міжнародного Нобелівського економічного форуму (м. Дніпропетровськ) – 2010. – № 1(3) – С. 107 – 118.
- 4.** Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 44.
- 5. Кондратьев Н. Д.** Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика. – 2002. – 452 с.
- 6. Камінська Т. В.** Друга хвиля світової кризи – міф або реальність [Текст] / Т. В. Камінська // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління «Управління економічним розвитком промислових підприємств». – Серія «Економіка». – Т. XIII. – Вип. 220. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 102 – 107.
- 7. Максишко Н. К.** Аналіз і прогнозування еволюції економічних систем [Текст] : монографія / Н. К. Максишко, В. О. Перепелиця. – Запоріжжя : Поліграф, 2006. – 236 с.
- 8.** Міжнародні фінанси [Текст] : підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / О. І. Рогач [та ін.] ; ред. О. І. Рогач. – К. : Либідь, 2003. – 784 с.

REFERENCES

- Barsehian, A. H., Borunov, V. B., and Vaniushkin, A. S. *Mirovoe khoziaistvo KhKhI veka: problemy i vektory razvytiya* [The world economy is the twenty-first century: challenges and vectors of development]. Symferopol: DYAIPI, 2010.
- Hrushynska, N. M. *Teoretychni osnovy ievropeiskoi ekonomichnoi intehratsii Ukrainy* [Theoretical foundations of European integration of Ukraine]. Kyiv: Vydavets Korbus, 2008.
- Kompleksnaia otsenka makroekonomicheskogo effekta razlichnykh form glubokogo ekonomicheskogo sotrudnichestva Ukrainy so stranami Tamozhennogo soiuzi i Edinogo ekonomicheskogo prostranstva v ramkakh EvrAzES* [Comprehensive assessment of macro-economic effects of different forms of deep economic cooperation between Ukraine and the Customs Union and Common Economic Space within the Community]. Sankt-Peterburg, 2012.
- Kondratev, N. D. *Bolshye tsykly koniunktury y teoriia predvydeniya* [Big cycles environment and the theory of foresight]. Moscow: Ekonomika, 2002.
- Kaminska, T. V. "Druha khvyliya svitovoi kryzy - mif abo realnist" [The second wave of the global crisis - a myth or reality]. *Zbirnyk naukovykh prats DonDUU*, vol. XIII, no. 220 (2012): 102-107.
- Maksyshko, N. K., and Perepelytsia, V. O. *Analiz i prohnozuvannia evoliutsii ekonomichnykh system* [Analysis and prediction of the evolution of economic systems]. Zaporizhzhia: Polihraf, 2006.
- Mizhnarodni finansy* [International finance]. Kyiv: Lybid, 2003.
- Zhuravlyov, O. V. "Platizhnyi balans ta tsyklichnist rozvytku kryzovykh stsenariiv" [The balance of payments crisis and cyclical development scenarios]. *Biuleten mizhnarodnogo Nobelivskoho ekonomichnogo forumu*, no. 1(3) (2010): 107-118.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ВЕЛИКОГО МІСТА

ЄВСЄЄВА О. О.

УДК 332.8

Євсєєва О. О. Удосконалення системи менеджменту якості життя великого міста

Розглянуто систему менеджменту якості життя населення великого міста. Обґрунтовано, що управління якістю життя не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізовується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів. Якість життя людини розглядається як комплекс показників, що характеризують її задоволеність відносно до норм, звичаїв і традицій, забезпеченість матеріальними благами, безпекою, доступністю освіти й медичного забезпечення, станом навколишнього середовища, свободою суспільних стосунків. Виявлено дев'ять основоположних принципів побудови ефективної системи менеджменту якості життя великого міста. Визначено показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлені стандартами проживання.

Ключові слова: менеджмент, якість життя населення, велике місто, управління, населення, оцінка, стандарт.

Табл.: 1. **Бібл.:** 15.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, професор, доцент кафедри обліку та аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

УДК 332.8

Євсєєва О. А. Совершенствование системы менеджмента качества жизни крупного города

Рассмотрена система менеджмента качества жизни населения крупного города. Обосновано, что управление качеством жизни не должно быть самоцелью, оно должно быть реализуемым и ориентированным на поддержку системы управления и развитие обеспечивающих ресурсов. Качество жизни человека рассматривается как комплекс показателей, характеризующих его удовлетворенность по отношению к нормам, обычаям и традициям, обеспеченностью материальными благами, безопасностью, доступностью образования и медицинского обеспечения, состоянием окружающей среды, свободой общественных отношений. Выявлены девять основополагающих принципов построения эффективной системы менеджмента качества жизни крупного города. Определены показатели оценки качества жизни населения крупного города, устанавливаемые стандартами проживания.

Ключевые слова: менеджмент, качество жизни населения, крупный город, управление, население, оценка, стандарт.

Табл.: 1. **Библ.:** 15.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, професор, доцент кафедри учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

UDC 332.8

Ievsieieva O. A. Improvement of the System of a Big City Life Quality Management

The article considers the system of a big city population life quality management. It proves that life quality management should not be an end in itself, it should be realised and oriented at support of the management system and development of supporting resources. It considers a person's life quality as a complex of indicators that characterise its satisfaction with respect to the norms, habits and traditions, supply of material benefits, security, access to education and medical service, state of environment and freedom of social relations. It reveals nine basic principles of construction of the efficient system of a big city life quality management. It identifies indicators of assessment of the big city population life quality, established by living standards.

Key words: management, population life quality, big city, management, population, assessment, standard.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 15.

Ievsieieva Olga A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: polkya@meta.ua

Великі міста та їх агломерація – складні соціально-економічні системи, схожі за структурою та за ступенем складності як об'єкти управління з державою. Деякі дослідники вважають, що сучасні системи міст як об'єкт управління навіть складніші, ніж держави адекватної демографічної ємності. Основні проблеми типові для всіх великих міст світу й породжені суперечностями, присутніми в процесі їх розвитку. Серед них найбільш складними залишаються економічні, соціальні, екологічні й управлінські проблеми.

Зараз кожне велике місто відіграє певну роль у глобальній економічній і політичній ієрархії, у якій одні з них (Нью-Йорк, Токіо або Лондон) стали світовими лідерами, інші (Сінгапур, Москва або Буенос-Айрес) – регіональними. Міста стали вузлами світових потоків людей, вантажів, інформації та капіталу, виконуючи в цій глобальній системі функції контролю, управління й логістики. Для забезпечення сталого розвитку такої системи необхідний зважений, комплексний та інноваційний підхід.

Не всі великі міста в перспективі збережуть позитивну динаміку в своєму розвитку. В епоху індустріальної економіки визначальними для зростання й розвитку міста були в основному такі характеристики, як вигідне географічне розташування й наявність природних ресурсів. У постіндустріальному суспільстві, в умовах переходу до економіки знань і послуг, коли значна частина економічних потоків є неопредмеченою, запорукою успішного розвитку міста стає вдале поєднання грамотного стратегічного й тактичного управління міським розвитком з широким упровадженням інноваційних проектів, направлених на підвищення економічної, соціальної, екологічної комфортності мешканців міста.

Таким чином, організаційно-економічні аспекти вдосконалення системи менеджменту якості життя великого міста, визначення ролі, місця й механізмів інновацій в управлінні його сталим розвитком є зараз одними з найбільш актуальних і водночас малодосліджених проблем. Цим пояснюється актуальність статті.

Проблеми управління великим містом розглянули в своїх публікаціях В. М. Вакулєнко [1; 14], В. І. Куценко [5], Т. А. Миронова [6], В. М. Новиков [7], М. К. Орлатий [14], А. П. Осітнянко [8], С. А. Пакулін [9], А. А. Пакуліна [10], О. О. Топчій [12], В. П. Третяк [13]. Проте в сучасних економічних дослідженнях недостатньо вивчені питання забезпечення сталого розвитку такої соціально-економічної системи, як велике місто. В українській науковій літературі практично не відбито питання вдосконалення системи менеджменту якості життя великого міста. У зв'язку з цим виникає необхідність у комплексному науковому дослідженні й розробці інноваційних механізмів забезпечення сталого розвитку великого міста.

Коли ми говоримо про велике місто як про систему, то повинні виходити з припущення, що місто володіє всіма властивостями, притаманними будь-якій системі. Це такі характеристики:

1) *цілісність (емерджентність)*. Ця властивість виявляється в принциповій незведеності властивостей системи до суми властивостей складових її елементів або частин при будь-якому способі розчленовування. Характеристики (властивості) системи не зводяться до властивостей складових її елементів і визначаються, головним чином, структурою й характером зв'язків між елементами системи;

2) *цілеспрямованість функціонування*. Найбільш коректною підставою для виділення системи із зовнішнього середовища є функціональний принцип. При цьому можна говорити про те, що будь-яка коректно виділена система має єдину цільову функцію. Усі елементи, включені в систему (поле системи), і зв'язки між ними (структура системи) тим або іншим чином беруть участь у досягненні мети функціонування системи;

3) *ієрархічність будови*. Ця властивість обов'язкова для всіх систем управління. Взагалі, складні системи можуть мати ієрархічну структуру, але можуть мати розбиття на підсистеми, елементи та об'єкти за іншими ознаками (наприклад, за функціональною). Складні системи управління (особливо системи управління технічними об'єктами), практично завжди мають ієрархічну структуру. Ієрархічність виявляється в тому, що будь-який елемент системи може, у свою чергу, розглядатися як окрема система, а вся система в цілому може бути елементом якої-небудь ширшої системи;

4) *складність будови*. Складність будови, наявність великого числа елементів, що взаємодіють між собою і входять до підсистеми. Найяскравіше специфічні властивості систем виявляються у випадках, коли в систему входить велике число елементів. Із збільшенням числа елементів кількість зв'язків між ними в більшості систем зростає нелінійно, і спостерігається лавиноподібне зростання складності поведінки системи. У більшості випадків соціальні й організаційні системи є надзвичайно складними за своєю структурою. Для «спрощення уявлень» про склад системи доцільно виділити в її структурі ряд підсистем, автономних у своєму функціонуванні. Для складної системи може бути виділене декілька «рівнів вкладеності» підсистем. Визначення меж між різними підсистемами проводиться таким самим

чином, як і визначення меж між системою й зовнішнім середовищем;

5) *імовірнісний характер стану й поведінки*. У реальних умовах на стан і поведінку системи впливає велике число чинників. Про існування частини цих чинників дослідник (розробник) системи не знає, інші не може враховувати через непристосованість або обмежену точність наявних засобів вимірювання. Вплив таких чинників виявляється в принциповій невизначеності стану й поведінки системи;

6) *структура потоків*. Наявність між елементами системи матеріальних, енергетичних та інформаційних потоків різних напрямів. Взаємодія між елементами системи й окремими підсистемами виявляється в існуванні стійких зв'язків, «потоків», за допомогою яких відбувається обмін енергією (електричні системи; технічні системи), інформацією (соціальні системи; організаційні системи; програмні системи) або матеріальними об'єктами (транспортні системи, виробничі системи). Система зв'язків, «потоків» між елементами й підсистемами і визначає структуру системи;

7) *здібність до самоорганізації*. До властивостей складних систем також відносять здібність до самоорганізації, тобто здатність на основі інформації про зовнішнє середовище змінювати свою структуру або значення параметрів так, щоб найбільшою мірою відповідати своєму цільовому призначенню. Властивість самоорганізації характерна, головним чином, для відкритих систем, що мають складну структуру (наприклад, для організаційних, соціальних, екологічних, біологічних систем). Системи такого класу вивчаються в рамках синергетики – науки про самоорганізацію.

На думку О. Колесникова, необхідною властивістю «синергетичної системи» є інтенсивний (потоківий) нерівноважний обмін енергією й речовиною між системою та зовнішнім середовищем [3, с. 7].

Здатність великого міста як соціальної системи до самоорганізації дає можливість розглядати місто в динаміці, досліджуючи процеси, що протікають у ньому. Самоорганізація системи є не що інше, як встановлення в дисипативному середовищі просторових структур (взагалі кажучи, таких, що еволюціонують у часі), параметри яких визначаються самою системою і слабо залежать від просторової структури джерела нерівноважності (енергії, маси тощо), початкового стану системи, а часто і граничних умов. Проте велике місто, основними елементами якого є люди й соціальні спільності, здатне проявляти розумну поведінку, тобто адекватно відповідати (реагувати) на виклики, виявляючи й вирішуючи соціальні проблеми, створені самою людиною.

Під управлінням нами розуміється як процес цілеполагання, так і діяльність з досягнення поставленої мети. Предметом організації управління є підсистема, що управляє (суб'єкт управління) [11]. Об'єкт управління виконує завдання суб'єкта, забезпечуючи виготовлення продукції (надання послуг) запланованої якості відповідно до нормативних або технічних вимог.

Зараз активізувалася робота з посилення планових підходів в управлінні розвитком крупних міст Украї-

ни. Система державного планування включала документи довгострокового (10 – 20 років), середньострокового (3 – 5 років) і короткострокового (1 рік) періоду. Почалася робота з модифікації системи державного планування, а також з актуалізації довгострокової Концепції розвитку міста й надання їй статусу правового акта. Система державного планування зазнала значних змін у бік спрощення й більшої адаптації до реальної обстановки, використання теорії якості життя.

Теорія якості життя – напрям в американській і західноєвропейській соціології, що виник у середині 60-х рр. ХХ століття в США на базі розширення поняття соціальних індикаторів. Оцінка якості життя, що проводиться як конкретний аналіз, – це обчислення розбіжностей реальних і бажаних значень показників. Вимоги до показників, використовуваних при характеристиці якості, – це система вимог, що включає вимірність, об'єктивність, повноту, інформативність, наочність, корисність, сприйнятність. Управління якістю – послідовність дій, що включає оцінку реального значення показників, обчислення розбіжностей реальних і бажаних значень показників, ухвалення рішень з коректування функціонування, повернення на першу дію. Послідовність дій при управлінні якістю створює процес управління зі зворотним зв'язком, де як цільові установки прийняті показники якості, розбіжність реальних і бажаних значень показників. Управління якістю не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів.

Якість життя – це сукупність параметрів, що відображають вимірювання перебігу життєдіяльності з оцінкою фізичного стану, психологічного благополуччя, соціальних стосунків і функціональних здатностей [4, с. 114]. Багатофункціональна оцінка якості життя включає різні сфери діяльності людини: функціональну, фізіологічну, психологічну, соціальну, духовну, сексуальну. Таке різноманіття сфер дозволяє говорити про раціональну взаємодію й визначення якості життя – як оптимального поєднання параметрів здоров'я, дозвілля, зайнятості, освіти, професійного й соціального зростання, захищеності прав і свобод, безпеки, чистоти навколишнього середовища.

Сучасна теорія якості життя асимілювала соціально-філософські ідеї неопозитивізму, неомарксизму, екзистенціалізму, а також «радикального емпіризму»; політико-ідеологічні концепції нормативно-мотиваційної ролі ідеології у формуванні пріоритетних цілей соціальної політики характеру реформіста. Серед фахівців питання про зміст і структуру поняття «якості життя» залишається дискусійним, трактується або як тотожне, або протилежне поняттям рівня, стилю або способу життя, можливе застосування інших критеріїв – якості навколишнього середовища, рівня стресових ситуацій та ін. [15]. Якість життя людини – це комплекс показників, що характеризують задоволеність людини по відношенню до норм, звичаїв і традицій забезпеченості матеріальними благами (харчування, одяг, житло), безпекою, доступністю освіти й медичного забезпечення, станом навколишнього середовища, свободою суспільних відносин.

Державна робота за визначенням і реалізацією заданої якості життя виконується через законодавче введення стандартів (індексів) якості життя, які зазвичай включають три блоки комплексних індикаторів.

Перший блок індикаторів якості життя характеризує здоров'я населення й демографічне благополуччя, які оцінюються за рівнями народжуваності, тривалості життя.

Другий блок відображає задоволеність населення індивідуальними умовами життя (достаток, житло, харчування, робота та ін.), а також соціальну задоволеність положенням справ у державі (справедливість влади, доступність освіти й охорони здоров'я, безпека існування, екологічне благополуччя). Для їх оцінки використовуються соціологічні опити представницьких вибірок з населення.

Третій блок індикаторів оцінює духовний стан суспільства. Рівень духовності визначається за характером, спектром і числом творчих ініціатив, інноваційних проектів, а також за частотою порушень загальнолюдських етичних заповідей: «не убий», «не вкради», «поважай отця і матір своїх», «не створи собі кумира» та ін. Як одиниці вимірювання використовуються дані офіційної статистики про соціальні аномалії – вбивства, пограбування, тяжкі тілесні ушкодження, покинуті старі батьки й діти, алкогольні психози. Там, де така провинна зустрічається частіше, рівень етичного стану гірший.

Індикатори, що включаються в блоки, як показало проведене нами дослідження [2, с. 89], мають відповідати таким вимогам:

- ✦ відображати найбільш важливі соціальні параметри, що мають інтегральне значення для суспільства й відображають його власне відчуття себе благополучним або неблагополучним;
- ✦ однозначно сприйматися будь-яким громадянином на всій території України, об'єднуючи всіх єдиним розумінням;
- ✦ володіти достатньою чутливістю і здатністю швидкого реагування на чинники, що змінюють умови життєдіяльності;
- ✦ мати доступні для стандартного вимірювання кількісні характеристики, що забезпечують можливість порівняльної оцінки і стеження за динамікою.

Показники якості життя населення, як довели проведене нами дослідження [2, с. 144], повинні розглядатися на декількох рівнях: людство в цілому; населення країни; населення регіону; населення великого міста; окрема людина.

Система показників, що входять у стандарт життя, розділяється на декілька груп: якість населення (освіта, кваліфікація, народжуваність і смертність, захворюваність, поширення інфекцій, злочинність); якість інфраструктури життя (забезпеченість житлом, організаціями охорони здоров'я, відпочинку й культури, засобами комунікації та транспорту, правове забезпечення); якість харчування; якість умов праці; якість навколишнього середовища (стан атмосфери, ґрунту, води); якість природних умов (забезпеченість природними ресурсами, температура, частота катастроф, ландшафт).

Стандарт – це сукупність допустимих значень контрольованих показників (мінімально необхідних – для тих, що позитивно впливають, максимально допустимих – для тих, що негативно впливають).

Стандарт може вводитися:

- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності окремої людини;
- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності соціальної або професійної групи людей;
- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності в регіоні;

- ✦ як мінімально необхідний набір значень чинників для умов життєдіяльності в окремій країні (з урахуванням її можливостей на конкретному тимчасовому періоді).

Показники стандарту не є цільовими або бажаними показниками, вони повинні відображати умови життя, що досягаються й забезпечувані. Стандарт відображає рівень розвитку техніки й технології, національні традиції, що склалися, природні можливості. Стандарт розробляється на певний період і періодично переглядається.

У *табл. 1* представлені показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлювані стандартами мешкання.

Таблиця 1

Показники оцінки якості життя населення великого міста, встановлювані стандартами мешкання

Категорія	Показники оцінки якості життя
1	2
Економічна	– відношення місячних середньодушевих доходів до величини прожиткового мінімуму; – частка населення з середньодушевиими доходами, нижчими за прожитковий мінімум; – рівень безробіття
Демографічна	– тривалість життя; – приріст населення
Якість житла	– середня житлоплоща на мешканця; – кількість комунальних квартир; – частка старого й аварійного житла
Якість соціального обслуговування	– забезпеченість місцями в соціальних притулках; – забезпеченість місцями в соціальних реабілітаційних центрах для громадян, що потребують соціального захисту
Якість навколишнього середовища	– рівень забруднення атмосферного повітря; – кількість днів у році, коли стандарти ВОЗ питної води перевищені; – експозиція шуму понад 65 дБ і понад 75 дБ; – відсоток відходів, що переробляються
Якість освітніх послуг	– забезпеченість дітей дошкільними установами; – чисельність учнів в установах початкової, середньої й вищої професійної освіти
Якість послуг охорони здоров'я	– захворюваність населення за основними групами хвороб, число захворювань з уперше встановленим діагнозом; – число дітей, померлих у віці до 1 року; – частка осіб, що пройшли диспансеризацію
Якість транспортних послуг	– інтервали руху рухомого складу на маршрутах наземного пасажирського транспорту; – середня швидкість руху транспортних потоків у години «пік»; – число загиблих і поранених у дорожньо-транспортних подіях
Якість роботи ЖКГ	– час усунення несправностей у системі ЖКГ за середніми та дрібними несправностями, а також за значними несправностями (аваріями); – періодичність оглядів і ремонтів ліфтів; – періодичність робіт з обслуговування сміттєпроводів; – періодичність загальних і часткових оглядів елементів і приміщень будівель
Якість послуг зв'язку	– забезпеченість населення стаціонарним і мобільним телефонним зв'язком; – кількість користувачів мережі Інтернет; – середній час доставки поштових відправлень по території (місто, велике місто, область)
Якість послуг культурно-дозвільної сфери	– число глядацьких місць, число відвідувань, кількість установ культури (музеї, театри, кінотеатри, концертні організації, культурно-дозвільні установи, бібліотеки); – кількість учасників, що займаються в клубних формуваннях, зокрема діти до 14 років; – забезпеченість спортивними залами для занять; – забезпеченість басейнами для занять; – частка платних фізкультурних послуг
Якість послуг роздрібної торгівлі	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість площею торгових залів; – пішохідна доступність до магазину від місця проживання; – питома вага тих, що опрацьовують скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг

1	2
Якість послуг громадського харчування й ресторанного господарства	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість посадочними місцями; – питома вага тих, що опрацюють скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг
Якість послуг установ побутового обслуговування	– кількість установ на території (місто, велике місто, область); – забезпеченість населення їх послугами; – питома вага тих, що опрацюють скарги в систему захисту прав споживачів, у загальній кількості споживчих послуг

Система менеджменту якості життя (СМЯЖ) великого міста будується на дев'яти основоположних принципах.

Перший принцип – соціальна домінанта економічного розвитку.

Другий принцип – орієнтація на споживача – постійний моніторинг специфічної сукупності показників соціально-економічної обстановки.

Третій принцип – лідерська роль керівництва – єдність мети й напрямку роботи; реакція на зміну обстановки в місті; чітке визначення повноважень, відповідальності; застосування різного роду стимулів.

Четвертий принцип – залучення працівників – використання знань і досвіду персоналу підприємств і організацій. Необхідно добитися, щоб персонал брав відповідальність за вирішення проблем на себе; активно шукав можливості для вдосконалення; вільно ділився знаннями й досвідом; прагнув стати ініціативним і творчим; отримував моральне задоволення від своєї роботи.

П'ятий принцип – процесний підхід – розгляд функціонування СМЯЖ великого міста як процесів; ідентифікація процесів, їх характеристик, входу й виходу; встановлення відповідальності за управління процесом (визначення «менеджера процесу»).

Шостий принцип – системний підхід до менеджменту – розгляд усіх процесів, що ведуть до досягнення цілей міської СМЯЖ, у вигляді системи. Для чого необхідно ідентифікувати й розвивати процеси; структурувати отриману систему; визначити взаємозв'язки всередині неї; постійно вдосконалювати цю систему через її вимірювання й оцінку.

Сьомий принцип – постійне поліпшення.

Восьмий принцип – ухвалення рішень, заснованих на фактах, – збір даних та інформації, що стосуються конкретних цілей; забезпечення їх точності й надійності; оперативний аналіз.

Дев'ятий принцип – взаємовигідні стосунки з поставачальниками – моральне й матеріальне стимулювання підвищення якості продукції та послуг через цільові програми великого міста «Якість».

ВИСНОВКИ

1. Управління якістю життя населення великого міста не має бути самоціллю, воно має бути таким, що реалізовується, й орієнтованим на підтримку системи управління й розвиток забезпечувальних ресурсів.

2. На основі аналізу теорії та практики моніторингу якості життя визначено такі вимоги до сучасної систе-

ми моніторингу якості життя великого міста: комплексність; наукова обґрунтованість номенклатури показників якості життя; вживання математичного апарату та методів експертних оцінок; зіставлення характеристик суспільства, яке аналізується, з еталонним; передбачення дезагрегації показників; врахування слабкого зв'язку між умовами життя і суб'єктивним самовідчуттям; включення порівняльного аналізу результатів об'єктивної та суб'єктивної частин моніторингу; використання механізму, який активно мотивує участь в моніторингу органів місцевого самоврядування, бізнесу, соціологічних центрів і громадських організацій великого міста.

3. При розробці заходів щодо вдосконалення системи менеджменту якості життя населення великого міста необхідно дотримуватись дев'яти основоположних принципів.

4. У практичній діяльності економічних служб управління великим містом доцільно використовувати систему показників оцінки якості життя населення, встановлюваних стандартами мешкання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко В. М. Методологічні аспекти стратегічного планування економічного розвитку великого міста / В. М. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2002. – № 10-12 (8). – С. 7 – 13.

2. Євсєєва О. О. Теоретичні та методологічні засади державного регулювання довгострокового соціального розвитку: дис. ... доктора економічних наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / О. О. Євсєєва; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», Київ, 2012. – 441 с.

3. Колесников А. А. Синергетическая концепция системного синтеза: единство процессов самоорганизации и управления / А. А. Колесников // Известия ТРТУ. Тематический выпуск. Прикладная синергетика и системный синтез. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2006. – № 6 (61). – 28 с.

4. Колесников Д. В. Якість життя як основний показник соціально-економічного розвитку територіальної громади / Д. В. Колесников, К. В. Вінокурова // Вісник академії митної служби. – Вип. 1. – № 1. – Дніпропетровськ: Академія митної служби, 2009. – С. 112 – 116.

5. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку / В. І. Куценко. – К.: Наукова думка, 2010. – 735 с.

6. Миронова Т. Л. Управління розвитком регіону: навчальний посібник / Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А. Ф. Процай, С. Ю. Колодій. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.

- 7. Новиков В. М.** Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід) / В. М. Новиков. – К. : ІЕ НАН України, 2000. – 274 с.
- 8. Осітнянко А. П.** Оптимізація управління територіальним розвитком міста : дис. ... д-ра техн. наук : 05.23.20 / А. П. Осітнянко ; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2002. – 37 с.
- 9. Пакулін С. Л.** Державне регулювання і ресурсне забезпечення сталого розвитку соціального комплексу / С. Л. Пакулін // Економічний простір : збірник наукових праць. – № 65. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 103 – 110.
- 10. Пакуліна А. А.** Інвестиції як інструмент розвитку і управління регіональним і муніципальним соціальним комплексом / А. А. Пакуліна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 58 – 62.
- 11. Солодкая М. С.** Субъект управления: проблема определения, границы активности и ответственности / М. С. Солодкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elib.org.ua/philosophy/>
- 12. Топчій О. О.** Развитие социального комплекса региона в условиях интеграционных процессов (на примере Харьковщины) : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / О. О. Топчій ; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ, 2009. – 19 с.
- 13. Третяк В. П.** Управление развитием экономической базы мист / В. П. Третяк, С. Л. Пакулін, Т. Б. Кушнір // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2006. – № 730. – С. 134 – 139.
- 14.** Управление развитием міста : навч. посіб. / За ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 389 с.
- 15. Чекан І. А.** Якість життя як чинник конкурентоспроможності економіки / І. А. Чекан ; Регіональна філія НІСД у м. Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April/9.htm>. – Назва з екрану.
- REFERENCES**
- Chekan, I. A. "Yakist zhyttia iak chynnyk konkurentospro-mozhnosti ekonomiky" [Quality of life as a factor of economic competitiveness]. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April/9.htm>. – Назва з екрану.
- Kolesnikov, A. A. "Sinergeticheskaia kontseptsia sistem-nogo sinteza: edinstvo protsessov samoorganizatsii i upravleniia" [The synergetic concept of systemic synthesis: the unity of self-organization and management]. *Izvestiia TRTU*, no. 6(61) (2006): 28-.
- Kolesnykov, D. V., and Vinokurova, K. V. "Yakist zhyttia iak osnovnyi pokaznyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnoi hromady" [Quality of life as the main indicator of socio-economic development of the local community]. *Visnyk akademii mytnoi sluzhby*, no. 1 (2009): 112-116.
- Kutsenko, V. I. *Sotsialnyi vektor ekonomichnoho rozvytku* [Social vector of economic development]. Kyiv: Naukova dumka, 2010.
- Myronova, T. L., Dobrovolska, O. P., and Protsai, A. F. *Upravlinnia rozvytkom rehionu* [Managing the development of the region]. Kyiv: Tsentр navchalnoi literatury, 2006.
- Novykov, V. M. *Orhanizatsiia i rozvytok sotsialnoi sfery (zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid)* [Organization and development of the social sector (foreign and domestic experience)]. Kyiv: ІЕ НАН України, 2000.
- Ositnianko, A. P. "Optymizatsiia upravlinnia terytorialnym rozvytkom mista" [Optimizing management of territorial development]. *Dys. ... d-ra tekhn. nauk: 05.23.20*, 2002.
- Pakulin, S. L. "Derzhavne rehuliuвання i resursne zabezpechennia staloho rozvytku sotsialnoho kompleksu" [State regulation and resource sustainable development of the social sector]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 65 (2012): 103-110.
- Pakulina, A. A. "Investytsii iak instrument rozvytku i upravlinnia rehionalnym i munitsypalnym sotsialnym kompleksom" [Investment as a tool for the development and management of regional and municipal social complex]. *Biznes Inform*, no. 11 (2012): 58-62.
- Solodkaia, M. S. "Subekt upravleniia: problema opredele-niia, granitsy aktivnosti i otvetstvennosti" [The subject of management: the problem of determining the boundaries of activity and responsibility]. <http://elib.org.ua/philosophy/>
- Topchii, O. O. "Rozvytok sotsialnoho kompleksu rehionu v umovakh intehratsiinykh protsesiv (na prykladi Kharkivshchyny)" [The development of the social sector in the region in the integration process (for example, Kharkov)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.05*, 2009.
- Tretiak, V. P., Pakulin, S. L., and Kushnir, T. B. "Upravlinnia rozvytkom ekonomichnoi bazy mist" [Managing the develop-ment of the economic base of cities]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina*, no. 730 (2006): 134-139.
- Upravlinnia rozvytkom mista* [Management of the city]. Kyiv: Vyd-vo NADU, 2006.
- Vakulenko, V. M. "Metodolohichni aspekty stratehich-noho planuvannia ekonomichnoho rozvytku velykoho mista" [Methodological aspects of strategic planning for economic development of the city]. *Upravlinnia suchasnym mistom*, no. 10-12(8) (2002): 7-13.
- Yevsieieva, O. O. "Teoretychni ta metodolohichni zasady derzhavnogo rehuliuвання dovhostrokovoho sotsialnoho rozvytku" [Theoretical and methodological framework for state regulation of long-term social development]. *Dys. ... doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.03*, 2012.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СУСПІЛЬСТВА І ДОВКІЛЛЯ В РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

ТАРАСОВА В. В.

УДК 31:338.432

Тарасова В. В. Взаємовідносини суспільства і довкілля в регіональних соціально-економічних умовах

У статті розглядаються взаємовідносини суспільства і довкілля з використанням основних методів статистики – табличного, графічного паралельних рядів і кореляційного на базі системи інтегральних показників, визначених за методом питомої участі. Виявлено низький рівень природно-техногенної безпеки, незадовільну екологічну й санітарно-епідемічну ситуацію, що пов'язані з недосконалою стратегією господарювання та значними диспропорціями у використанні території, деформованою структурою економіки багатьох регіонів, переважанням екологічно небезпечних виробництв. Встановлено залежність між станом здоров'я населення та станом забруднення атмосферного повітря і водних об'єктів.

Ключові слова: оцінка, комплексна оцінка, стан забруднення довкілля, небезпека здоров'ю.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 9.

Тарасова Валентина Віталіївна – доктор економічних наук, професор, кафедра економіки природокористування та менеджменту лісового господарства, Житомирський національний агроекологічний університет (Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна)

E-mail: irinakov62@gmail.com

УДК 31:338.432

UDC 31:338.432

Тарасова В. В. Взаимоотношения общества и окружающей среды в региональных социально-экономических условиях

В статье рассматриваются взаимоотношения общества и окружающей среды с использованием основных методов статистики – табличного, графического параллельных рядов и корреляционного на базе системы интегральных показателей, определенных на основе метода удельного участия. Выявлен низкий уровень природно-техногенной безопасности, неудовлетворительной экологической и санитарно-эпидемической ситуации, связанной с несовершенной стратегией хозяйствования и значительными диспропорциями в использовании территории, деформированной структурой экономики многих регионов, преобладанием экологически опасных производств. Установлена зависимость между состоянием здоровья населения и состоянием загрязнения атмосферного воздуха и водных объектов.

Ключевые слова: оценка, комплексная оценка, состояние загрязнения природы, опасность здоровью.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Библ.:** 9.

Тарасова Валентина Витальевна – доктор экономических наук, профессор, кафедра экономики природопользования и менеджмента лесного хозяйства, Житомирский национальный агроэкологический университет (Старый бульвар, 7, Житомир, 10008, Украина)

E-mail: irinakov62@gmail.com

Tarasova V. V. Relationship of Society and Environment under Regional Socio-Economic Conditions

The article considers interrelations of society and environment with the use of the main methods of statistics – table, graphical of parallel rows and correlation ones on the basis of the system of integral indicators, determined at the level of the method of specific participation. It reveals a low level of nature and man-caused security, unsatisfactory ecological and sanitary-epidemic situation, connected with an imperfect strategy of conducting economic activity and major disproportions in the use of territories, deformed structure of economy of many regions, and predominance of ecologically dangerous productions. The article establishes dependence between the state of health of the population and the state of air and water pollution.

Key words: assessment, complex assessment, state of nature pollution, danger to health.

Pic.: 5. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 9.

Tarasova Valentina V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Environmental Economics and Management of Forestry, Zhytomyr national agroecological university (Staryy bulvar, 7, Zhytomyr, 10008, Ukraine)

E-mail: irinakov62@gmail.com

Взаємовідносини довкілля і суспільства ґрунтуються на взаємодії трьох складових умов виробництва – екологічної, соціальної та економічної. Кожна складова представлена комплексною оцінкою системи показників, поєднаних за методом питомої участі. Комплексна оцінка слугує засобом обліку, аналізу і планування; індикатором і критерієм порівняльної оцінки екологічного, соціального та економічного стану; показником ефективності прийняття управлінських рішень та стимулятором виробництва.

Основоположниками комплексної оцінки є провідні закордонні й вітчизняні вчені Росії (А. Ноткін, В. Рябцев, В. Свободінта ін.), Білорусії (Г. Лич, Ф. Мартинкевич, А. Шандибін та ін.), Литви й Латвії (Б. Пошкус, А. Калниньш та ін.), України (В. Андрійчук [1], О. Кулинич [2], В. Тарасова [3] та ін.). В останній час розробка спектра питань комплексної оцінки набула широкого застосування в різних сферах господарського управління [4 – 7]. Вона запропонована Постановами

КМУ «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів», що розроблена О. І. Кулиничем [8].

Основною метою дослідження є розробка теоретичних і методологічних основ системного підходу до комплексної оцінки й аналізу зв'язків умов і результатів виробництва, комплексне використання системи статистичних показників природно-екологічного стану довкілля і соціально-економічних результатів виробництва. Основними завданнями виступали: класифікація екологічних чинників, що впливають на стан забруднення довкілля та пов'язаних з ним соціально-економічних показників; кількісна статистична оцінка взаємозв'язків суспільства і довкілля та оцінка екологізації економіки, екологічності виробництва.

Дослідження проведено по регіонах України за системою статистичних показників за 2006 – 2011 рр., поєднаних в інтегральні комплекси. Інтегральна оцінка стану довкілля визначає передусім рівень екологічного ризику,

тобто ймовірність несприятливих для життєдіяльності суспільства і населення наслідків антропогенних і техногенних змін природи, що впливають на якість життя людини та соціально-економічні умови середовища життєдіяльності. Вона проведена за системою з трьох груп показників – екологічних, соціальних і економічних.

Система екологічних показників стану екологічних умов виробництва (Ez) складається двох груп:

- ✦ показників виникнення техногенного небезпечного забруднення ($Hз$) – ризику геологічної небезпеки, гідрологічних процесів, екологічних ситуацій; функціонування екологічно небезпечних об'єктів, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел, скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі об'єкти;
- ✦ показників екологічного стану сфер довкілля ($Зпс$) – деградації земель ($Ззе$), забруднення водних об'єктів ($Зво$) і атмосферного повітря ($Зат$) і загального забруднення довкілля за рахунок утворення і накопичення відходів ($Зві$).

Алгоритм комплексної оцінки складається з таких етапів:

- ✦ визначення питомих рівнів всіх названих показників за середніми даними 2006 – 2011 рр.: $d_{ij} = x_{ij} / \sum x_{xij} \cdot 100$;
- ✦ агрегування системи показників кожної групи: $Id_{ij} = \sum d_{ij} / n$;
- ✦ інтегрування всіх показників у один комплексний показник стану екологічних умов виробництва: $Ez = \sum Id_{ij} / 2$;
- ✦ визначення ступеня небезпеки екологічного забруднення в регіоні за індексом екологічної небезпеки (IEz), порівнянням показника стану екологічних умов кожного регіону (Ezp) із середньодержавним рівнем (Ezc): $IEz = Ezp / Ezc$;
- ✦ визначення ризику екологічної небезпеки (REz): $REz = IEz - 1,0$.

За основу ранжирування потенційно небезпечних виробництв та територій за ступенем екологічної небезпеки запроваджено принцип оцінки ризику.

Градация ступеня ризику визначається за шкалою:

допустимий (низький)	– $REz < 0,3$;
середній	– $REz = 0,3 - 0,4$;
високий	– $REz = 0,4 - 0,6$;
критичний	– $REz = 0,6 - 0,8$;
катастрофічний	– $REz = > 0,8$.

Система соціально-демографічних показників представлена провідними характеристиками якості взаємовідносин довкілля і суспільства – станом здоров'я населення і демографічними характеристиками. Шкоду, завдану здоров'ю, розглядають як джерело прямих втрат від забруднення довкілля, що доповнюються непрямими втратами (збільшення витрат і втрата доходів у результаті забруднення, видатки на відновлення здоров'я потерпілих від аварій тощо). Інтегральна оцінка стану небезпеки здоров'ю ($Cз$) проведена за системою показників: кількість народжених (H), кількість померлих ($П$), кількість потерпілих від виробничого травматизму ($Кп$), кількість загиблих від виробничого травматизму ($Кз$), захворю-

вання на туберкульоз ($Зт$), кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів ($Ві$).

Алгоритм інтегральної оцінки складається з двох етапів:

- ✦ визначення питомих рівнів всіх названих показників за середніми даними 2006 – 2011 рр.;
- ✦ інтегрування всіх показників у один комплексний показник стану небезпеки здоров'ю: $Cз = (H + П + Кп + Кз + ЗТ + Ві) / 6$.

Результати досліджень за названими показниками надано в табл. 1.

Територіальні відмінності стану життєдіяльності населення за показниками 1 – 6 характеризуються рівнем небезпек, тобто перевищенням середніх державних рівнів (надано у дужках), комплексний показник (7) – кількістю видів небезпек.

Усі показники, що формують рівень стану небезпеки здоров'ю (назва їх дана в табл. 1), відображено на діаграмі під окремими номерами (рис. 1).

Розподіл регіонів проведено за ранжируванням показника стану небезпеки здоров'ю (7) – на рис. 1 він є центральною лінією (більш жирною).

Вертикальна суцільна лінія ділить всі регіони на дві сукупності: зліва – на ті, що мають $Cз$ нижче середньорегіонального рівня, справа – вище середнього. Найнижчі показники створюють безризикову зону (ризик = 0) і зону допустимого ризику (зона I), а найвищі формують зону (II) критичного (перевищення середнього до 2-х разів) і зону (III) катастрофічного ризиків (перевищення > 2). Найбільш висока небезпека стану здоров'я населення спостерігається в зоні катастрофічного ризику: у Донецькій області вона перевищує середній рівень по державі у 4 рази, у Луганській і Дніпропетровській областях – у 2 рази.

Однакова направленість та тенденції змін всіх показників свідчать про надійність загально-го комплексного показника небезпеки стану здоров'я населення, що також підтверджується парними коефіцієнтом кореляції (табл. 2).

Найвищий вплив ($r = 0,993$) на узагальнений показник небезпеки здоров'ю ($Cз$) має показник кількості загиблих від виробничого травматизму ($Кз$). У той самий час він сам знаходиться у високій залежності від кількості потерпілих ($Кп$) від травматизму ($r = 0,984$) і кількості померлих ($r = 0,911$), а показник захворювання на туберкульоз ($Зт$) дуже сильно ($r = 0,943$) впливає на загальну кількість померлих ($П$).

Стан і структура складових середовища життєдіяльності в регіонах відображено на рис. 2. Кожен шар лівої діаграми дає уявлення про розмах варіації розмірів кожного з показників, що досліджуються. Висота всіх шарів – це сума питомих розмірів усіх складових узагальненого показника стану небезпеки здоров'ю ($Cз$). Так, найнижчим цей сумарний показник спостерігається в Чернівецькій області ($Cз = 10,4\%$), а найвищий – у Донецькій ($Cз = 94,3\%$), тобто в 9 разів більше.

Крім того, слід підкреслити, що обидва крайні шари (H і $Ві$) є ширшими, щр вказуює на більш високу вагомість цих показників проти інших.

Територіальні відмінності стану життєдіяльності населення

№	Стан середовища життєдіяльності	Умовні позначки	Області з перевищенням середнього державного рівня у кількість разів (у дужках)
1	Кількість народжених	Н	Київська, Луганська, АР Крим, Харківська, Одеська (1,5), Львівська (1,6), Дніпропетровська (1,9 р), Донецька (2,3)
2	Кількість померлих	П	Вінницька, Запорізька, АР Крим, Київська, Львівська, Луганська, Одеська (1,5), Харківська (1,6), Дніпропетровська (2,1), Донецька (2,8)
3	Кількість потерпілих від виробничого травматизму	Кп	Запорізька (1р), Дніпропетровська (2,2р), Луганська (3,6), Донецька (8,6)
4	Кількість загиблих від виробничого травматизму	Кз	Запорізька, Одеська, Харківська, Львівська (1,2), Дніпропетровська (2,4), Луганська (2,5), Донецька (5,9)
5	Захворювання на туберкульоз	Зт	Херсонська, Запорізька, АР Крим, Львівська (1,4), Харківська (1,5), Одеська (1,5), Луганська (1,7), Дніпропетровська (2,3), Донецька (3,0)
6	Кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів	Ві	Київська, Одеська, Закарпатська, Чернігівська, Луганська, Харківська, Черкаська, Рівненська, Сумська, Житомирська (1,2), Полтавська (1,2), Кіровоградська (1,3), Дніпропетровська (1,3)
7	Комплексна оцінка стану небезпеки здоров'я населення – за кількістю видів небезпек	Сз	АР Крим (4), Запорізька (5), Одеська (5), Львівська (4), Харківська (5), Луганська, (6), Дніпропетровська (6), Донецька (5)

Джерело: власні дослідження.

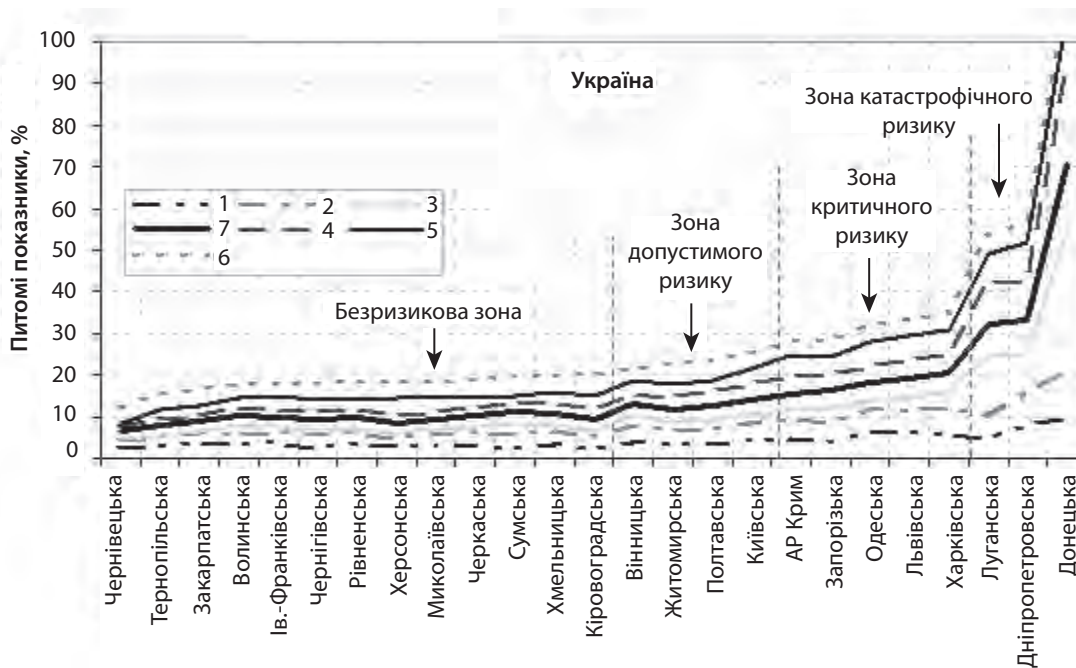

Рис. 1. Стан небезпеки здоров'ю населення України, 2006 – 2011 рр.

Джерело: власні дослідження.

Таблиця 2

Матриця парних коефіцієнтів

r	Сз	Н	П	Кп	Кз	Зт	Ві
Сз	1						
Н	0,852	1					
П	0,946	0,905	1				
Кп	0,967	0,715	0,849	1			
Кз	0,993	0,804	0,911	0,984	1		
Зт	0,938	0,913	0,943	0,836	0,898	1	
Ві	0,113	0,037	0,174	0,034	0,079	0,132	1

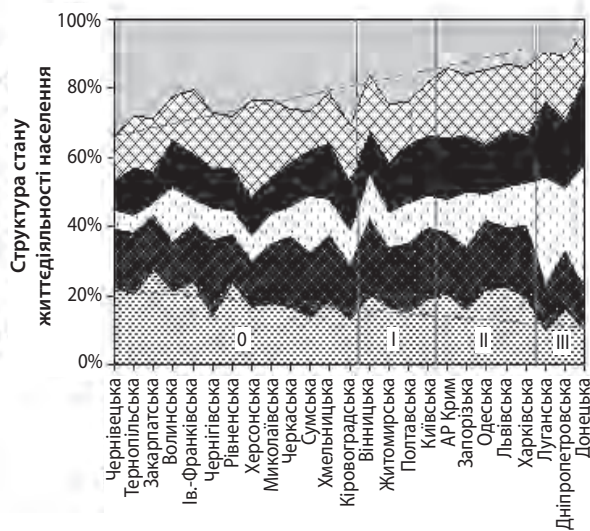
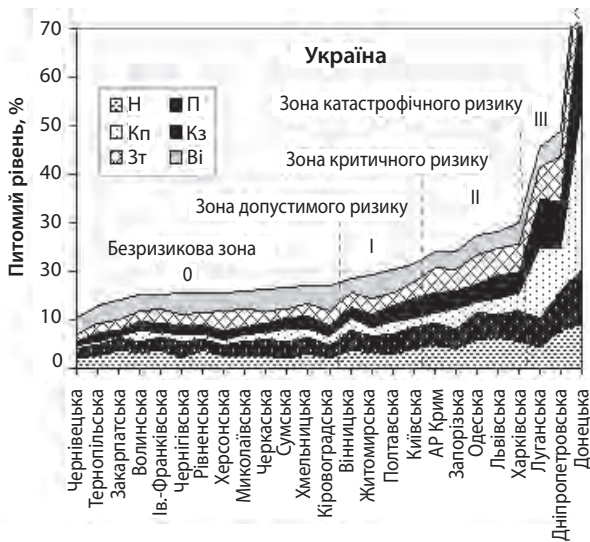

Рис. 2. Розподіл регіонів за рівнем небезпеки здоров'ю населення, 2006 – 2011 рр.

Джерело: власні дослідження.

Кожен шар правої діаграми є структурною складовою комплексного показника (C_3) і характеризує відсоткову участь кожного показника у формуванні узагальненого рівня стану небезпеки здоров'ю. Діагональні лінії відображують характерні напрями змін (структурні зрушення) у складі сукупності в розрізі окремих зон. У зоні катастрофічного ризику (проти без ризикової зони) зменшується відсоткова частка народжуваності (H) і відвідувань медичних закладів (Bi) за рахунок збільшення кількості потерпілих ($Kп$) і загиблих ($Kз$) від виробничого травматизму та захворювання на туберкульоз ($Зт$).

Причини, що формують небезпеку здоров'ю, розглянуті далі в матриці парних коефіцієнтів кореляції (табл. 3).

Найбільш небезпечними серед них є зона III – катастрофічного ризику. У цю зону входять п'ять областей – Рівненська, Луганська, Запорізька, Донецька і Дніпропетровська, які мають показники стану небезпеки здоров'ю набагато вищі за середній державний рівень.

Вплив окремих компонентів забруднення довкілля на стан здоров'я населення відображено на правій діаграмі. Усі компоненти (окрім $Ззе$) мають прямий і досить тісний зв'язок з показником небезпеки здоров'ю (сукупний коефіцієнт кореляції $R = 0,983$) при високій значимості за критерієм Фішера ($F = 195, F_{0,05} = 3,44$).

Система економічних показників складається з показників:

Таблиця 3

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

r	C_3	$Ззе$	$Зво$	$Зат$	$Зві$	$Зпс$
C_3	1					
$Ззе$	0,219	1				
$Зво$	0,867	-0,250	1			
$Зат$	0,966	-0,262	0,924	1		
$Зві$	0,503	-0,137	0,663	0,661	1	
$Зпс$	0,720	-0,019	0,840	0,835	0,935	1

Серед них найважливіші ті, що створюють високу ризику для здоров'я людей (виділено жирним шрифтом). Найбільш високий ступінь зв'язку небезпеки стану здоров'ю завдають забруднення атмосфери ($r = 0,966$) і водних об'єктів ($r = 0,876$).

Інтегральний індекс забруднення всіх природних сфер ($Зпс$), який має також високий ступінь зв'язку з небезпекою стану здоров'ю ($r = 0,720$), є узагальнюючою характеристикою. Ранжирувані дані за цим показником дозволяють виділити зони ризику стану забруднення довкілля та встановити залежність від нього стану небезпеки здоров'ю населення (рис. 3).

- ✦ розміру ресурсної бази – загальна площа земель, площа с.-г. угідь, чисельність зайнятого населення, основні засоби;
- ✦ результатів виробництва – валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт (B), продукція сільського господарства ($Bсг$ – у порівнянних цінах 2005 р.), обсяг реалізованої промислової продукції ($Bпр$), фінансовий результат від звичайної діяльності;
- ✦ результатів діяльності – інвестиції в основний капітал, частка впроваджених інновацій, обсяг виконаних будівельних робіт, введення в експлуатацію загальної площі житла, доходи населення.

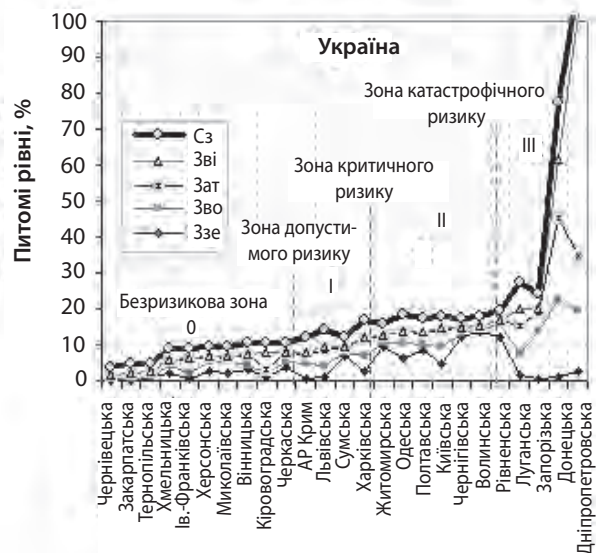
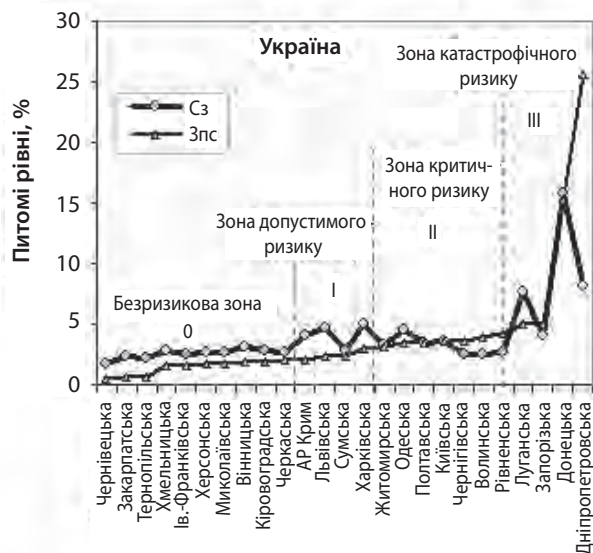

Рис. 3. Залежність стану здоров'я (Сз) від антропогенного забруднення природних сфер, 2006 – 2011 рр.

Джерело: власні дослідження.

Взаємозв'язок результатів виробництва і екологічного стану довкілля демонструє матриця парних коефіцієнтів кореляції (табл. 4).

Таблиця 4

Щільність взаємозв'язку між ознаками

	Зпт	Зпс	Нз	В	Впр	Всг
Зпт	1					
Зпс	0,975	1				
Нз	0,860	0,724	1			
В	0,788	0,833	0,529	1		
Впр	0,835	0,882	0,564	0,963	1	
Всг	0,466	0,404	0,515	0,453	0,408	1

Дані цієї таблиці показують, що, по-перше, загальний екологічний стан довкілля (Зпт) формується в основному ($r = 0,975$) за рахунок забруднення природних сфер (Зпс) і меншою мірою ($r = 0,860$) – за рахунок техногенно-небезпечного забруднення довкілля (Нз); по-друге, найбільшими забрудниками довкілля є промислові підприємства ($r = 0,835$), продукція яких у складі регіональної валової продукції становить 83% ($r = 0,963$); сільськогосподарські підприємства порівняльне мало (лише 22%) забруднюють довкілля ($r = 0,466$). Для виявлення зв'язків між виробництвом і станом забруднення довкілля регіони розподілені за питомою вагою забруднення природних сфер (Зпс) з виділенням двох груп – з низьким (нижче середнього) і з високим (вищими за середні) рівнями забруднення природних сфер (рис. 4). Дані рис. 4 демонструють наявність зв'язку між всіма розглянутими показниками.

Усі лінії мають однаково направлену тенденцію зростання залежно від зростання стану забруднення природних сфер (Зпс), підтверджуючи кореляцію між ними. При цьому дві лінії (Зпс і Впр) накладаються одна на одну, що є фактом високої, майже повної кореляції між

ними. Матриця парних коефіцієнтів кореляції вказує на високий і найбільш щільний зв'язок стану забруднення природних сфер від виробництва промислової продукції ($r = 0,882$). При цьому показник виробництва промислової продукції (Впр), як переважна складова загального обсягу валової продукції (В), має з нею дуже високу щільність зв'язку ($r = 0,963$). І тому індикатором стану забруднення може виступати також показник валової продукції, який буде використано в подальших дослідженнях.

Загальні взаємовідносини довкілля (за станом забруднення природних сфер (Зпс) і суспільства (за показниками охорони здоров'я (Охз), стану небезпеки здоров'я (Сз), валової регіональної продукції (В) проілюстровано на рис. 5.

Діаграми рис. 5 дають уявлення про високу залежність станів забруднення, здоров'я та охорони здоров'я від виробничих процесів. Відшарована діаграма відбиває вагомість цих залежностей.

Так, з підвищенням обсягів виробництва підвищується й стан забруднення природних сфер, що на діаграмі відображаються у вигляді териконів, які височіють над окремими областями (Житомирською і Волинською, Рівненською і Чернігівською, Київською і Полтавською).

Інтегральний показник стану забруднення природних сфер включає в себе не тільки фізичні, хімічні й бактеріологічні, але і радіоактивні забруднювачі, які і відрізняють названі області від усіх інших. Показники стану небезпеки та охорони здоров'я підвищуються пропорційно зміні обсягів виробництва. Лінійна діаграма відображає форму, напрямки зв'язків і швидкість змін проти середнього рівня.

ВИСНОВКИ

До основних техногенних забруднювачів природного середовища відносяться потенційно небезпечні виробництва – гіганти індустрії на обмежених територіях, об'єкти енергетики й транспорту, які утворюють токсич-

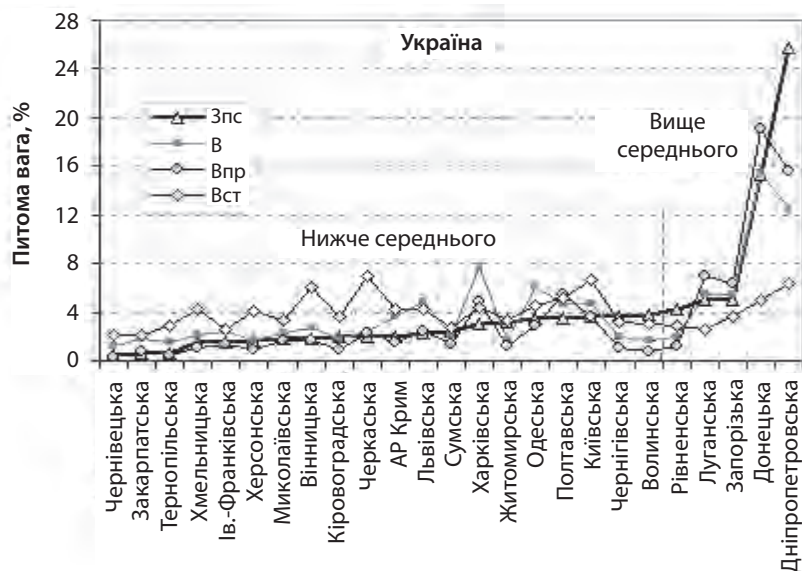

Рис. 4. Взаємозв'язок стану забруднення довкілля і стану виробництва продукції

Джерело: власні дослідження.

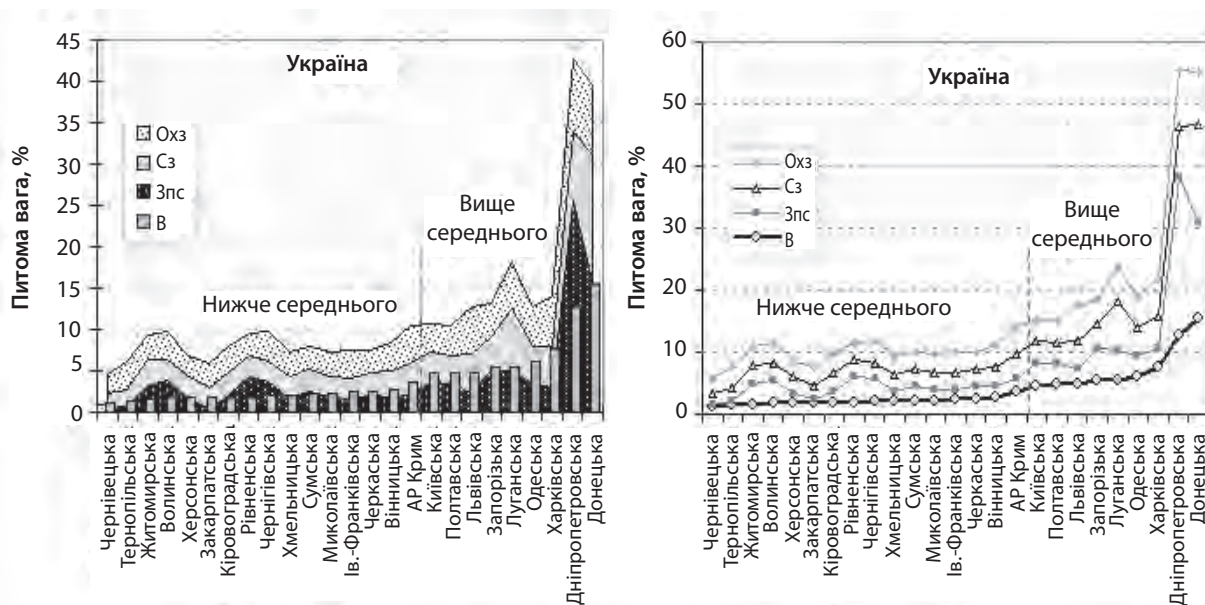

Рис. 5. Вплив обсягів виробництва продукції на стан забруднення природних сфер і небезпеку здоров'ю населення

Джерело: власні дослідження.

ні відходи. Середньорічні обсяги утворення токсичних відходів в Україні останнім часом на порядок перевищують показники будь-якої країни Європи. Забруднення довкілля канцерогенними факторами на обмежених територіях гігантів індустрії поряд з індукуванням новоутворень зумовлює розвиток імунодепресивних станів організму, мутагенні зміни. Ознаками сучасної медико-демографічної ситуації стали послідовне скорочення кількості населення під впливом падіння народжуваності та подальшого зростання смертності, погіршення здоров'я всіх вікових категорій населення, зменшення тривалості життя. Надмірність техногенного навантаження на довкілля в індустріально-промислових регіонах, низький рівень природно-техногенної безпеки, незадовільна екологічна й санітарно-епідемічна ситуація пов'язані з недосконалою стратегією господарювання

та значними диспропорціями у використанні території, деформованою структурою економіки багатьох регіонів з переважанням екологічно небезпечних виробництв. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук – 2-ге вид., доп. і перероб.- К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Кулинич О. І. Теорія комплексних статистичних коефіцієнтів. Комплексна статистична оцінка управлінської та господарської діяльності : збірник наукових праць / О. І. Кулинич. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2006. - С. 5 – 11.
3. Тарасова В. В. Ресурсоемність та землеємність в аграрному секторі АПК України / Тарасова В. В. – К. : Вид-во ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 296 с.

4. Голобородько А. Ю. Комплексна оцінка розвитку побутових послуг України / А. Ю. Голобородько. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2011. – С. 45 – 49.

5. Гармидаров П. П. Комплексне рейтингове оцінювання фінансово-кредитної діяльності банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук / П. П. Гармидаров. – Львів, 2006. – 20 с.

6. Тарасова В. В. Статистичний аналіз взаємовідносин довкілля і суспільства / В. В. Тарасова, І. М. Ковалевська // НАСОА : зб. наук. праць. – К. : НАСОА, 2012.

7. Тарасова В. В. Взаємозв'язок соціально-економічних умов і стану забруднення довкілля / В. В. Тарасова, І. М. Ковалевська // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 4. – С. 270 – 272.

8. Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 р. № 113 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 5. – Ст. 234.

REFERENCES

Andriiuk, V. H. *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv: KNEU, 2002.

Holoborodko, A. Yu. *Kompleksna otsinka rozvytku pobu-tovykh posluh Ukrainy* [Comprehensive assessment of public services in Ukraine]. Donetsk: DonNUET, 2011.

Harmydarov, P. P. "Kompleksne reitynhove otsiniuvannia finansovo-kredytnoi diialnosti banku" [Comprehensive evaluation rating of financial and credit of the bank]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2006.

Kulynych, O. I. "Teoriia kompleksnykh statystychnykh koefitsientiv. Kompleksna statystychna otsinka upravlinskoi ta hospodarskoi diialnosti" [The theory of complex statistical coefficients. A comprehensive statistical evaluation of management and business]. *Zbirnyk naukovykh prats KhUUP* (2006): 5-11.

Tarasova, V. V. *Resursoiemnist ta zemleiemnist v ahrarnomu sektori APK Ukrainy* [Resursoyemnist and zemleyemnist in the agricultural sector Agriculture in Ukraine]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 2009.

Tarasova, V. V., and Kovalevska, I. M. *Statystychnyi analiz vzaiemovidnosyn dovkillia i suspilstva* [Statistical analysis of the relationship of the environment and society]. Kyiv: NASOA, 2012.

Tarasova, V. V., and Kovalevska, I. M. "Vzaiemozviazok sotsialno-ekonomichnykh umov i stanu zabrudnennia dovkillia" [The relationship of socio-economic conditions and the state of pollution]. *Visnyk ZhDTU*, no. 4 (2012): 270-272.

УДК 332+338.24 (470.61)

ПОВЫШЕНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ОТРАСЛЯХ РЕГИОНА КАК ОСНОВА ПРОЦЕССА МОДЕРНИЗАЦИИ

БОЕВ В. Ю.

УДК 332+338.24 (470.61)

Боев В. Ю. Повышение энергоэффективности в инфраструктурных отраслях региона как основа процесса модернизации

В представленной статье автором показана повышающаяся роль формирования фундамента энергоэффективных технологий в инфраструктурных секторах региона как одного из основополагающих элементов процесса модернизации экономики страны. Инфраструктура выступает в роли приоритетного сектора модернизации, в основе которой закладываются энергоэффективные технологии, при грамотном слиянии которых складывается система, способная обеспечить экономике территории качественный рост за счет интенсивного развития.

Ключевые слова: энергоэффективные технологии, регион, инфраструктурные отрасли, региональная экономика, модернизация региональной и национальной экономики.

Табл.: 1. **Библ.:** 8.

Боев Василий Юрьевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра Региональной экономики и природопользования, Ростовский государственный экономический университет (РИНХ) (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: B_V_U@bk.ru

УДК 332+338.24 (470.61)

UDC 332+338.24 (470.61)

Боев В. Ю. Підвищення енергоефективності в інфраструктурних галузях регіону як основа процесу модернізації

Boev V. Yu. Increase of Energy Efficiency in Infrastructure Branches of the Region as a Basis of the Process of Modernisation

У представленій статті автором показано зростаючу роль формування фундамента енергоефективних технологій в інфраструктурних секторах регіону як одного з основоположних елементів процесу модернізації економіки країни. Інфраструктура виступає в ролі пріоритетного сектора модернізації, в основі якої закладаються енергоефективні технології, при грамотному злитті яких складається система, здатна забезпечити економіці території якісне зростання за рахунок інтенсивного розвитку.

The article shows the increasing role of formation of the foundation of energy efficient technologies in infrastructure sectors of the region as one of the basic elements of the process of modernisation of the country economy. Infrastructure plays the role of a priority sector of modernisation, in the basis of which are energy efficient technologies, a proper merger of which results into a system that is capable of providing the territory economy with a quality growth by means of intensive development.

Ключові слова: енергоефективні технології, регіон, інфраструктурні галузі, регіональна економіка, модернізація регіональної та національної економіки.

Key words: energy efficient technologies, region, infrastructure branches, regional economy, modernisation of regional and national economies.

Табл.: 1. **Библ.:** 8.

Табл.: 1. **Библ.:** 8.

Боев Василь Юрійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра Регіональної економіки та природокористування, Ростовський державний економічний університет (РИНХ) (вул. Б. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Boev Vasilii Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Regional Economics and Nature, Rostov State Economic University (RINH) (ul. B. Sadovaya, 69, 344002, Russia)

E-mail: B_V_U@bk.ru

E-mail: B_V_U@bk.ru

4. Голобородько А. Ю. Комплексна оцінка розвитку побутових послуг України / А. Ю. Голобородько. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2011. – С. 45 – 49.

5. Гармидаров П. П. Комплексне рейтингове оцінювання фінансово-кредитної діяльності банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук / П. П. Гармидаров. – Львів, 2006. – 20 с.

6. Тарасова В. В. Статистичний аналіз взаємовідносин довкілля і суспільства / В. В. Тарасова, І. М. Ковалевська // НАСОА : зб. наук. праць. – К. : НАСОА, 2012.

7. Тарасова В. В. Взаємозв'язок соціально-економічних умов і стану забруднення довкілля / В. В. Тарасова, І. М. Ковалевська // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 4. – С. 270 – 272.

8. Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 р. № 113 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 5. – Ст. 234.

REFERENCES

Andriiuchuk, V. H. *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv: KNEU, 2002.

Holoborodko, A. Yu. *Kompleksna otsinka rozvytku pobu-tovykh posluh Ukrainy* [Comprehensive assessment of public services in Ukraine]. Donetsk: DonNUET, 2011.

Harmydarov, P. P. "Kompleksne reitynhove otsiniuvannya finansovo-kredytnoi diialnosti banku" [Comprehensive evaluation rating of financial and credit of the bank]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2006.

Kulynych, O. I. "Teoriia kompleksnykh statystychnykh koefitsientiv. Kompleksna statystychna otsinka upravlinskoi ta hospodarskoi diialnosti" [The theory of complex statistical coefficients. A comprehensive statistical evaluation of management and business]. *Zbirnyk naukovykh prats KhUUP* (2006): 5-11.

Tarasova, V. V. *Resursoiemnist ta zemleiemnist v ahrarnomu sektori APK Ukrainy* [Resursoyemnist and zemleyemnist in the agricultural sector Agriculture in Ukraine]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 2009.

Tarasova, V. V., and Kovalevska, I. M. *Statystychnyi analiz vzaiemovidnosyn dovkillia i suspilstva* [Statistical analysis of the relationship of the environment and society]. Kyiv: NASOA, 2012.

Tarasova, V. V., and Kovalevska, I. M. "Vzaiemozv'iazok sotsialno-ekonomichnykh umov i stanu zabrudnennia dovkillia" [The relationship of socio-economic conditions and the state of pollution]. *Visnyk ZhDTU*, no. 4 (2012): 270-272.

УДК 332+338.24 (470.61)

ПОВЫШЕНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ОТРАСЛЯХ РЕГИОНА КАК ОСНОВА ПРОЦЕССА МОДЕРНИЗАЦИИ

БОЕВ В. Ю.

УДК 332+338.24 (470.61)

Боев В. Ю. Повышение энергоэффективности в инфраструктурных отраслях региона как основа процесса модернизации

В представленной статье автором показана повышающаяся роль формирования фундамента энергоэффективных технологий в инфраструктурных секторах региона как одного из основополагающих элементов процесса модернизации экономики страны. Инфраструктура выступает в роли приоритетного сектора модернизации, в основе которой закладываются энергоэффективные технологии, при грамотном слиянии которых складывается система, способная обеспечить экономике территории качественный рост за счет интенсивного развития.

Ключевые слова: энергоэффективные технологии, регион, инфраструктурные отрасли, региональная экономика, модернизация региональной и национальной экономики.

Табл.: 1. **Библ.:** 8.

Боев Василий Юрьевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра Региональной экономики и природопользования, Ростовский государственный экономический университет (РИНХ) (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: V_V_U@bk.ru

УДК 332+338.24 (470.61)

UDC 332+338.24 (470.61)

Боев В. Ю. Підвищення енергоефективності в інфраструктурних галузях регіону як основа процесу модернізації

Boev V. Yu. Increase of Energy Efficiency in Infrastructure Branches of the Region as a Basis of the Process of Modernisation

У представленій статті автором показано зростаючу роль формування фундамента енергоефективних технологій в інфраструктурних секторах регіону як одного з основоположних елементів процесу модернізації економіки країни. Інфраструктура виступає в ролі пріоритетного сектора модернізації, в основі якої закладаються енергоефективні технології, при грамотному злитті яких складається система, здатна забезпечити економіці території якісне зростання за рахунок інтенсивного розвитку.

The article shows the increasing role of formation of the foundation of energy efficient technologies in infrastructure sectors of the region as one of the basic elements of the process of modernisation of the country economy. Infrastructure plays the role of a priority sector of modernisation, in the basis of which are energy efficient technologies, a proper merger of which results into a system that is capable of providing the territory economy with a quality growth by means of intensive development.

Ключові слова: енергоефективні технології, регіон, інфраструктурні галузі, регіональна економіка, модернізація регіональної та національної економіки.

Key words: energy efficient technologies, region, infrastructure branches, regional economy, modernisation of regional and national economies.

Табл.: 1. **Бібл.:** 8.

Табл.: 1. **Бібл.:** 8.

Боев Василь Юрійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра Регіональної економіки та природокористування, Ростовський державний економічний університет (РИНХ) (вул. Б. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Boev Vasilii Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Regional Economics and Nature, Rostov State Economic University (RINH) (ul. B. Sadovaya, 69, 344002, Russia)

E-mail: V_V_U@bk.ru

E-mail: V_V_U@bk.ru

Инфраструктура является основным жизнеобеспечивающим сектором экономики региона, от развитости которой зависит и эффективность функционирования предприятий производственной сферы. Развитая инфраструктура, основанная на экологически чистых, энергоэффективных технологиях, позволяет существенно снизить негативное воздействие объектов производственной сферы на окружающую среду и связанные с этим издержки предприятий, а также способствует экономии ресурсов, в первую очередь энергетических, что существенно повышает конкурентные преимущества производителей и способствует обеспечению экологической и экономической безопасности.

В связи с этим инфраструктура может рассматриваться как приоритетный сектор модернизации производственной сферы на основе энергоэффективных технологий в направлении обеспечения устойчивого развития региона.

Реализация программы модернизации в инфраструктурных отраслях позволит получить в региональном масштабе целый комплекс эффектов:

- ✦ непосредственное повышение эффективности функционирования хозяйствующих в инфраструктурных секторах субъектов (водоканалов, энергетических компаний, управляющих компаний в сфере ЖКХ и т. п.);
- ✦ увеличение инфраструктурного задела (потенциала) для обеспечения дальнейшего роста производственной сферы и развития экономики региона;
- ✦ повышение качества и доступности услуг инфраструктурных секторов для производства и населения;
- ✦ увеличение скорости оборачиваемости капитала, как в инфраструктурных, так и неинфраструктурных секторах производственной сферы региона за счет расширения пропускной способности транспортно-логистических сетей;
- ✦ интенсификация развития всего регионального хозяйства за счет мультипликативного эффекта;
- ✦ повышение поступлений в региональный бюджет за счет увеличения их налоговой базы;
- ✦ улучшение инвестиционного климата в регионе и создание благоприятной предпринимательской среды (за счет предоставления более дешевых и качественных услуг инфраструктурных секторов);
- ✦ улучшение экологической обстановки в регионе (за счет снижения негативной антропогенной нагрузки от функционирования инфраструктурных объектов).

Необходимо отметить, что в зарубежной практике критерии энергоэффективных и экологически эффективных технологий взаимосвязываются, т. е. предполагается что любая экологически чистая технология обязана содержать требования энергетической эффективности (экономии затрат энергии), и наоборот, энергоэффективность достигается за счет экономии ресурсов и улучшения качественных характеристик технологических процессов, и в целом данные процессы сопутствуют друг другу.

«Энергоэффективность» – широко используемый термин качественного характера, обозначающий средство достижения различных целей, в т. ч. целей национальной и международной политики, а также цели бизнеса, важнейшими из которых являются:

- ✦ **снижение выбросов углекислого газа (предотвращение изменения климата);**
- ✦ **повышение безопасности энергоснабжения (в результате более устойчивого производства);**
- ✦ **снижение затрат (повышение конкурентоспособности бизнеса).**

На первый взгляд, понятие «энергоэффективность» кажется несложным для понимания. Однако, как правило, оно используется без строгого определения, в результате чего термин «энергоэффективность» может означать разные вещи в различные моменты времени, в различных местах и обстоятельствах. В ситуациях, когда требуется выразить энергосбережение количественно, отсутствие общепринятого определения является серьезным препятствием, особенно в случаях сравнительного анализа крупных предприятий или отраслей, в том числе, инфраструктурных секторов региона.

На наш взгляд, наиболее четким определением данного понятия является подход, описанный в «Справочном документе по наилучшим доступным технологиям обеспечения энергоэффективности» [1], в котором данное понятие определяется двумя способами, которые можно представить следующим образом:

1. Отношение затрат энергии к выходу технологического процесса (количеству произведенной продукции, услуг, работы или другой формы энергии). В силу законов термодинамики доля полезно используемой в процессе энергии (КПД) никогда не достигает 100%.

В основе этого вида неэффективности лежат различные формы термодинамической необратимости, в т. ч. связанные с передачей энергии при помощи теплопроводности, конвекции или излучения (тепловая необратимость). Например, теплопередача подразумевает не только передачу тепла в желаемом направлении (соответствующему участку технологического процесса), но и рассеяние через стенки реактора или печи и т. п. Тем не менее, существуют разнообразные методы снижения потерь, многие из которых обсуждаются в документе [1], например, сокращение потерь, связанных с тепловым излучением при сжигании топлива.

2. Рациональное (или эффективное) использование энергии – использование энергии в оптимальных количествах, необходимым образом и в то время, когда это необходимо. Неэффективность (нерациональное и неэффективное использование) является результатом неоптимального соотношения между затратами энергии и потребностью в ней, что может быть следствием таких причин, как неадекватные проектные решения, эксплуатация или техническое обслуживание; эксплуатация оборудования (например, систем освещения) в отсутствие соответствующей потребности; реализация технологических процессов при температуре выше необходимой; отсутствие мер по адекватному хранению энергии и т. д.

Директива ЕС по энергопотребляющей продукции [2] определяет энергоэффективность как «отношение выхода (произведенных работ, услуг, продукции или энергии к количеству подведенной энергии)». Этот показатель энергоэффективности, представляющий собой затраты энергии на единицу произведенной продукции или выхода технологического процесса, называется «удельное энергопотребление» (УЭП) и наиболее широко используется в промышленности, однако может быть применен и в инфраструктурных отраслях (в первую очередь, в ЖКХ).

Из данных, представленных в *табл. 1*, видно, что показатель энергоемкости экономики Ростовской области снижается с 0,035 кВт · час/руб. ВРП в 2007 г. до 0,026 кВт · час/руб. ВРП в 2010 г., что говорит о том, что за данный период на один рубль произведенного в регионе валового продукта стало расходоваться в 1,31 раза меньше энергии, а также о том, что осуществляемые в области энергосбережения и энергоэффективности мероприятия привели к положительному результату.

Основные показатели энергоэффективности экономики Ростовской области (Российская Федерация), 2007 – 2011 гг.

Показатель	Год				
	2007	2008	2009	2010	2011
Потреблено всего, млн кВт · час	15671,9	16243,1	15435,2	16708,1	17034,0
Валовой региональный продукт (ВРП), млн руб.	450434,7	576125,7	555917,1	632196,9	745022,6
Энергоемкость ВРП, кВт · час/руб. ВРП	0,0348	0,0282	0,0278	0,0264	0,0229

В то же время Ростовская область является регионом со сравнительно высокой энергоемкостью ВРП [5], что связано прежде всего с отличием в структуре экономики и промышленности. В области доля энергоемких отраслей (электро- и теплоэнергетика, металлургия, машиностроение, добыча угля и пр.) выше, чем в целом по Российской Федерации, в связи с чем разумным выходом из данной ситуации представляется структурная перестройка экономики, рост производительности труда, энерго- и ресурсосбережение. Суммарный технико-экономический потенциал области по повышению энергетической эффективности использования всех энергоресурсов будет составлять до 2016 г. 20 – 25 процентов от объема потребления энергоресурсов в 2007 г.

С 1990 г. энергоемкость экономики области снижалась за счет сдвига в сторону менее энергоемких отраслей и повышения загрузки производственных мощностей, но к 2009 г. этот потенциал снижения энергоемкости был исчерпан. По экспертным оценкам, для реализации областного потенциала повышения энергетической эффективности необходимы государственные и частные инвестиции в 3 раза меньше, чем потребуются для наращивания за аналогичный период производства и потребления энергоресурсов, с целью сохранения темпов развития экономики, достигнутых в период с 2000 по 2009 гг. При этом средний срок окупаемости таких инвестиций составляет 3 – 4 года, а при модернизации освещения – еще меньше [5].

Опираясь на данные выводы, можно констатировать, что хотя проблема повышения энергоэффективно-

сти инфраструктурных секторов региона и представляется нам в российских условиях прежде всего финансово-инвестиционной проблемой, основным вопросом, который необходимо решить, является определение четких критериев «энергоэффективной технологии» для каждого из инфраструктурных секторов и формирование эффективного организационно-экономического механизма стимулирования их постепенного внедрения.

Следует отметить, что в настоящее время в России, в том числе в Ростовской области, уже ведется некоторая работа в направлении повышения энергоэффективности экономики. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Справочный документ по наилучшим доступным технологиям обеспечения энергоэффективности // Комплексное предотвращение и контроль загрязнения. Европейская комиссия. Генеральная дирекция Объединенного исследовательского центра. Институт перспективных тех-

Таблица 1

нологических исследований. Отдел конкурентоспособности и устойчивости. Европейское бюро по Комплексному предотвращению и контролю загрязнения – 2012 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа на 8.08.2012: <http://14000.ru/projects/energy-efficiency/EnergyEfficiency2012RUS.pdf>

2. Framework Directive 2005/32/EC for the setting of eco-design requirements for energy using products (EuP). EC (2005).

3. Отчет о функционировании ЕЭС России в 2011 году. Напечатано с официального сайта ОАО «СО ЕЭС» www.so-ups.ru, режим прямого обращения: http://so-ups.ru/fileadmin/files/company/reports/disclosure/2012/ues_rep2011.pdf (просмотр от 10.01.2013 г.).

4. Регионы России. Социально-экономические показатели. 2011 : Стат. сб. / Росстат. – М., 2011. – 990 с.

5. Областная долгосрочная целевая программа энергосбережения и повышения энергетической эффективности в Ростовской области на период до 2020 года // Постановление Администрации Ростовской области № 186 от 16.09.2010.

6. **Панченко А. С.** Система оценки функционирования производственной сферы региона: основные направления и проблемы формирования в современных условиях / А. С. Панченко, С. Г. Тяглов, В. Ю. Боев // TERRA ECONOMICUS. – 2011. – № 4(2). – Т. 9.

7. **Видяпин В. И.** Региональная экономика / В. И. Видяпин, М. В. Степанов. – 2007. – С. 529.

8. **Nicholas Olenev & Naser Mollaverdi.** A Normative Dynamic Model of Regional Economy // International Journal of Industrial Engineering & Production Research. – Tehran: IUST, 2011. – Т. 22. – № 2. – С. 99 – 105.

REFERENCES

Framework Directive 2005/32/EC for the setting of eco-design requirements for energy using products (EuP). EC (2005).

"Otchet o funktsionirovanii EES Rossii v 2011 godu" [The report on the functioning of UES of Russia in 2011]. http://so-ups.ru/fileadmin/files/company/reports/disclosure/2012/ues_rep2011.pdf

"Oblastnaia dolgosrochnaia tselevaia programma energosberezheniia i povysheniia energeticheskoy effektivnosti v Rostovskoy oblasti na period do 2020 goda" [Regional long-term program of energy conservation and energy efficiency in the Rostov region in 2020]. *Postanovlenie Administratsii Rostovskoy oblasti* № 186., 2010.

Olenev, N., and Mollaverdi, N. "A Normative Dynamic Model of Regional Economy". *International Journal of Industrial Engineering & Production Research*, vol. 22, no. 2 (2011): 99-105.

Panchenko, A. S., Tiaglov, S. G., and Boev, V. Yu. "Sistema otsenki funktsionirovaniia proizvodstvennoy sfery regiona: osnovnye napravleniia i problemy formirovaniia v sovremennykh usloviakh" [The system of evaluation of the functioning of the production sphere of the region: the main trends and challenges in the formation of the modern world]. *TERRA ECONOMICUS*, vol. 9, no. 4(2) (2011).

Regiony Rossii. *Sotsialno-ekonomicheskie pokazateli. 2011* [Regions of Russia. Socio-economic indicators, 2011]. Moscow: Rosstat, 2011.

"Spravochnyy dokument po nailuchshim dostupnym tekhnologiiam obespecheniia energoeffektivnosti" [Reference document on best available techniques for energy efficiency]. <http://14000.ru/projects/energy-efficiency/EnergyEfficiency2012RUS.pdf>

Vidiapin, V. I., and Stepanov, M. V. *Regionalnaia ekonomika* [The regional economy], 2007.

УДК 504.33+ 338.24

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

ХИМИНЕЦЬ В. В.

УДК 504.33+ 338.24

Химинець В. В. Організаційно-інституційні механізми забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону

Здійснено аналіз еколого-економічних проблем Карпатського регіону. Розглянуто основні еколого-економічні механізми реалізації концепції сталого розвитку Карпатського регіону. Обґрунтовано актуальність і важливість активного й ефективного міжобласного еколого-економічного співробітництва на території Карпатського регіону. Оцінюючи екологічну ситуацію, автор показує, що для всіх областей Карпатського регіону характерними є істотна антропогенна трансформованість ландшафтів і значна забрудненість середовища.

Ключові слова: сталий розвиток, Карпатський регіон, еколого-економічні проблеми, механізми запровадження та стимулювання сталого розвитку.

Рис.: 1. **Бібл.:** 9.

Химинець Володимир Васильович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин і міжнародного бізнесу, Ужгородський національний університет (вул. Підгірна, 46, Ужгород, Закарпатська обл., 88000, Україна)

E-mail: khiminets@rambler.ru

УДК 504.33+ 338.24

Химинец В. В. Организационно-институционные механизмы обеспечения устойчивого развития Карпатского региона

Осуществлен анализ эколого-экономических проблем Карпатского региона. Рассмотрены эколого-экономические механизмы реализации концепции устойчивого развития Карпатского региона. Обоснована актуальность и важность активного и эффективного межобластного эколого-экономического сотрудничества на территории Карпатского региона. Оценивая экологическую ситуацию, автор показывает, что для всех областей Карпатского региона характерна существенная антропогенная трансформированность ландшафтов и значительная загрязненность среды.

Ключевые слова: устойчивое развитие, Карпатский регион, эколого-экономические проблемы, механизмы внедрения и стимулирования устойчивого развития.

Рис.: 1. **Библ.:** 9.

Химинец Владимир Васильевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международных экономических отношений и международного бизнеса, Ужгородский национальный университет (ул. Подгорная, 46, Ужгород, Закарпатская обл., 88000, Украина)

E-mail: khiminets@rambler.ru

UDC 504.33+ 338.24

Himinets V. V. Organisational and Institutional Mechanisms of Provision of Stable Development of the Carpathian Region

The article conducts analysis of ecological and economic problems of the Carpathian region. It considers ecological and economic mechanisms of realisation of the concept of stable development of the Carpathian region. It justifies urgency and importance of active and effective inter-oblast ecological and economic co-operation in the territory of the Carpathian region. It assesses the ecological situation and shows that a considerable anthropogenic transformation of landscapes and major environment pollution is characteristic for all oblasts of the Carpathian region.

Key words: stable development, Carpathian region, ecological and economic problems, mechanisms of introduction and stimulation of stable development.

Рис.: 1. **Библ.:** 9.

Himinets Vladimir V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations and International Business, Uzhgorod National University (vul. Pidgirna, 46, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88000, Ukraine)

E-mail: khiminets@rambler.ru

REFERENCES

Framework Directive 2005/32/EC for the setting of eco-design requirements for energy using products (EuP). EC (2005).

"Otchet o funktsionirovanii EES Rossii v 2011 godu" [The report on the functioning of UES of Russia in 2011]. http://so-ups.ru/fileadmin/files/company/reports/disclosure/2012/ues_rep2011.pdf

"Oblastnaia dolgosrochnaia tselevaia programma energosberezheniia i povysheniia energeticheskoy effektivnosti v Rostovskoy oblasti na period do 2020 goda" [Regional long-term program of energy conservation and energy efficiency in the Rostov region in 2020]. *Postanovlenie Administratsii Rostovskoy oblasti* № 186., 2010.

Olenev, N., and Mollaverdi, N. "A Normative Dynamic Model of Regional Economy". *International Journal of Industrial Engineering & Production Research*, vol. 22, no. 2 (2011): 99-105.

Panchenko, A. S., Tiaglov, S. G., and Boev, V. Yu. "Sistema otsenki funktsionirovaniia proizvodstvennoy sfery regiona: osnovnye napravleniia i problemy formirovaniia v sovremennykh usloviakh" [The system of evaluation of the functioning of the production sphere of the region: the main trends and challenges in the formation of the modern world]. *TERRA ECONOMICUS*, vol. 9, no. 4(2) (2011).

Regiony Rossii. *Sotsialno-ekonomicheskie pokazateli. 2011* [Regions of Russia. Socio-economic indicators, 2011]. Moscow: Rosstat, 2011.

"Spravochnyy dokument po nailuchshim dostupnym tekhnologiiam obespecheniia energoeffektivnosti" [Reference document on best available techniques for energy efficiency]. <http://14000.ru/projects/energy-efficiency/EnergyEfficiency2012RUS.pdf>

Vidiapin, V. I., and Stepanov, M. V. *Regionalnaia ekonomika* [The regional economy], 2007.

УДК 504.33+ 338.24

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

ХИМИНЕЦЬ В. В.

УДК 504.33+ 338.24

Химинець В. В. Організаційно-інституційні механізми забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону

Здійснено аналіз еколого-економічних проблем Карпатського регіону. Розглянуто основні еколого-економічні механізми реалізації концепції сталого розвитку Карпатського регіону. Обґрунтовано актуальність і важливість активного й ефективного міжобласного еколого-економічного співробітництва на території Карпатського регіону. Оцінюючи екологічну ситуацію, автор показує, що для всіх областей Карпатського регіону характерними є істотна антропогенна трансформованість ландшафтів і значна забрудненість середовища.

Ключові слова: сталий розвиток, Карпатський регіон, еколого-економічні проблеми, механізми запровадження та стимулювання сталого розвитку.

Рис.: 1. **Бібл.:** 9.

Химинець Володимир Васильович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин і міжнародного бізнесу, Ужгородський національний університет (вул. Підгірна, 46, Ужгород, Закарпатська обл., 88000, Україна)

E-mail: khiminets@rambler.ru

УДК 504.33+ 338.24

Химинец В. В. Организационно-институционные механизмы обеспечения устойчивого развития Карпатского региона

Осуществлен анализ эколого-экономических проблем Карпатского региона. Рассмотрены эколого-экономические механизмы реализации концепции устойчивого развития Карпатского региона. Обоснована актуальность и важность активного и эффективного межобластного эколого-экономического сотрудничества на территории Карпатского региона. Оценивая экологическую ситуацию, автор показывает, что для всех областей Карпатского региона характерна существенная антропогенная трансформированность ландшафтов и значительная загрязненность среды.

Ключевые слова: устойчивое развитие, Карпатский регион, эколого-экономические проблемы, механизмы внедрения и стимулирования устойчивого развития.

Рис.: 1. **Библ.:** 9.

Химинец Владимир Васильевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международных экономических отношений и международного бизнеса, Ужгородский национальный университет (ул. Подгорная, 46, Ужгород, Закарпатская обл., 88000, Украина)

E-mail: khiminets@rambler.ru

UDC 504.33+ 338.24

Himinets V. V. Organisational and Institutional Mechanisms of Provision of Stable Development of the Carpathian Region

The article conducts analysis of ecological and economic problems of the Carpathian region. It considers ecological and economic mechanisms of realisation of the concept of stable development of the Carpathian region. It justifies urgency and importance of active and effective inter-oblast ecological and economic co-operation in the territory of the Carpathian region. It assesses the ecological situation and shows that a considerable anthropogenic transformation of landscapes and major environment pollution is characteristic for all oblasts of the Carpathian region.

Key words: stable development, Carpathian region, ecological and economic problems, mechanisms of introduction and stimulation of stable development.

Pic.: 1. **Bibl.:** 9.

Himinets Vladimir V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations and International Business, Uzhgorod National University (vul. Pidgirna, 46, Uzhgorod, Zakarpatska obl., 88000, Ukraine)

E-mail: khiminets@rambler.ru

Розв'язати створені людством упродовж тисячоліть проблеми через розробку і впровадження екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій вже неможливо. Зумовлено це тим, що за останні десятиліття внаслідок демографічного вибуху і зростанню урбанізованих потреб кожної людини загальна величина природної продукції, яку споживає людство, зросла в десятки, а в окремих випадках – у сотні разів. У той же час можливості природи – вичерпні.

У зв'язку з цим настав час докорінної зміни пріоритетів економічного розвитку – висхідний розвиток регіонів стає не стільки інструментом забезпечення загальнонаціонального добробуту, скільки стратегічною метою при забезпеченні сталого розвитку.

Теоретико-методологічні аспекти механізмів, спрямованих на реалізацію концепції сталого розвитку, висвітлено в наукових працях українських (З. С. Варналія, З. В. Герасимчук, С. І. Дорогунцова, А. Г. Мельника, Т. Л. Миронової, Г. В. Саєнка, Д. М. Стеценка, В. М. Трегубчука, Ю. Ю. Туниці та ін.) і зарубіжних (Роберта Костанзи, Германа Дейлі, Джоша Фарлея та ін.) учених. Однак до цього часу не створено науково-методологічних засад щодо механізмів реалізації сталого розвитку на регіональному рівні, відсутні чіткі програми дій владних структур, спрямовані на реалізацію концепції сталого розвитку.

Метою статті є аналіз основних еколого-економічних і соціальних проблем, розробка на цій основі механізмів запровадження та стимулювання сталого розвитку Карпатського регіону України.

Карпатський регіон (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) займає площу в 56,6 тис. км² (або 9,4% території України), де проживають 6,5 млн осіб (або 12% її населення). Значну частину цієї території займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема на заході нашої держави.

Еколого-економічні проблеми. Оцінка екологічної ситуації показує, що для всіх областей Карпатського регіону характерними є істотна антропогенна трансформованість ландшафтів і значна забрудненість середовища. Хоча, на відміну від інших регіонів України (таких, як Донбас, Придніпров'я), поширення забруднення не має тут загального, площинного характеру. Однак у деяких його місцях сформувалися стабільні території загрозливого екологічного стану (наприклад, у межах Дрогобицької агломерації – Дрогобич, Борислав, Стебник, Трускавець, де розвинуті гірничохімічна, нафтопереробна, лакофарбова та інші галузі промисловості ставлять під загрозу розвиток рекреаційного господарства; аналогічна ситуація склалася і в межах Львівсько-Волинського вугільного басейну, у зонах впливу яворівського і роздольського ВО «Сірка», калуського ВО «Оріана»).

В останні роки, внаслідок порушення режиму виробничих процесів, у Карпатському регіоні значно зросла загроза виникнення екологічно небезпечних технологічних аварій і катастроф. Крім того, треба рахуватися і з тим, що майже четверта частина його населення проживає в зонах з підвищеним екологічним ризиком функціонування промислових об'єктів, яких у регіоні майже три сотні. За забрудненістю повітря і вод Карпатський регіон займає 4-е, а за забрудненістю ґрунтів

мінеральними добривами і пестицидами – відповідно 1-е й 2-е місця в Україні. Відносно висока забрудненість повітря зумовлена наявністю на його території значної кількості хімічно-агресивних і сировинно-видобувних виробництв. До іншої групи концентрованих шкідливих речовин належать великі міста регіону, де викиди автотранспорту становлять 60 – 70% їх загальної кількості. З огляду на відносно невелику площу міст Карпатського регіону та їх історично щільну забудову, тут вплив цього фактора може бути значно більшим, ніж в індустріальних, але значно просторіших містах Центру, Сходу і Півдня України [1, 2].

Особливу тривогу викликає висока забрудненість ґрунтів регіону мінеральними добривами і пестицидами, якій значною мірою сприяє галузева спеціалізація його сільського господарства на виробництві овочів і технічних культур, а особливо – деяких ранніх сортів овочів і фруктів (ранні сорти капусти, помідор, перцю, суниці тощо – Закарпаття). Великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить варварське ставлення до основного природного багатства – лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні століття призвели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з «перлини Європи» перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненої України.

Регіональна еколого-економічна політика. Сучасна наука стверджує, що загальна рівновага на територіях, аналогічних Карпатського регіону, їх цілісність і поступовий соціально-економічний розвиток можуть бути забезпечені лише за умови активізації регіональних особливостей та розширення прав і обов'язків регіонів у розвитку продуктивних сил і розбудові соціальної сфери. Це пов'язано з глибокими диспропорціями в соціально-економічному розвитку складових вказаного гірського утворення як у сфері матеріального виробництва, так і у соціальній сфері, специфіці розселення етносу та обумовлено відмінностями в ресурсному, виробничому, інтелектуальному і культурному потенціалах територій, які входять до Карпатського регіону [1, 3].

В основу регіональної еколого-економічної політики закладають [2]:

- ✦ пріоритет загальнонаціональних інтересів – дії всіх суб'єктів регіональної політики потрібно спрямовувати на зміцнення державності України, збереження її територіальної цілісності;
- ✦ законодавче забезпечення прав і повноважень суб'єктів регіональної політики. Політика стосовно регіонів і політика самих регіонів повинна бути регламентована нормативно-правовою базою, дотримання вимог якої є обов'язковою умовою регулювання взаємовідносин між усіма учасниками процесу;
- ✦ поєднання інтересів. Поточні та стратегічні завдання регіональної політики повинні враховувати державні, регіональні та місцеві інтереси,

а її практичне здійснення має усувати можливі суперечності між ними;

- ✦ врахування особливостей регіонів. Це означає потребу диференційованого підходу до регулювання регіональних процесів з урахуванням історичної, природної, соціальної, демографічної та економічної специфіки територій;
- ✦ збалансування критеріїв соціальної справедливості та загальнонаціональної ефективності. Вибір методів і форм державної селективної підтримки окремих територій повинен бути спрямований на вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів;
- ✦ принцип партнерства, який передбачає необхідність налагодження тісного співробітництва між органами державної влади всіх рівнів та органами місцевого самоврядування, забезпечення політичної стабільності й суспільної злагоди у процесі здійснення національної політики.

Іншими словами, ідеологія сталого розвитку, як глобальна доктрина, ставить перед регіонами завдання зберегти навколишнє середовище шляхом оптимізації суспільних потреб і забезпечення адекватного їм соціально-економічного розвитку.

Концептуальні підходи до сталого розвитку.

У найзагальнішому вигляді, у концепції сталого розвитку суспільства, орієнтованого на оптимальне задоволення потреб людей, забезпечення достатньої якості життя, раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля, основна увага акцентується на створенні таких передумов [3 – 5]:

- ✦ політична система має забезпечити участь широкої громадськості у прийнятті всіх важливих рішень;
- ✦ економічна система повинна вміти організувати розширене виробництво та науково-технічний прогрес на власній основі і забезпечувати збереження еколого-ресурсної бази;
- ✦ соціальна система покликана знімати напруження, що виникають у процесі економічного розвитку;
- ✦ технологічна система повинна стимулювати постійний і ефективний пошук нових оптимальних рішень;
- ✦ владна структура повинна мати гнучкий характер і бути здатною до самокорекцій та самовдосконалення;
- ✦ міжнародна система повинна сприяти розвитку торгових і фінансових зв'язків на взаємовигідній основі.

Основною метою Карпатського регіону при запровадженні концепції сталого розвитку має стати прагнення створити умови для збалансованого розвитку територій, які входять до складу цього міжобласного утворення, і збереження здоров'я людей, які проживають на вказаних територіях. Концентрація на цих пріоритетних складових сприятиме посиленню координації дій органів державної влади, місцевих громад, неурядових структур, підприємств різних форм власності під

час вирішення проблем охорони довкілля та структурної перебудови економіки на даній території.

Механізми запровадження та стимулювання сталим розвитком. Для втілення в життя стратегії сталого розвитку Карпатського регіону необхідно мати такий механізм, який спирається на внутрішні й зовнішні економічні інтереси країни та регіону. Зумовлено це тим, що основною рушійною силою сучасної держави є регіони і тільки комплексність їх розвитку дає змогу забезпечити прогрес у кожній ланці господарства і життєдіяльності людей.

У загальному механізмі стратегії сталого розвитку регіону прийнято виділяти такі напрями його розвитку, як: правові, організаційні, фінансові, економіко-інноваційні, соціальні, екологічні та інформаційні [6, 7]. Основою таких підходів складають організаційний та інституційний механізми.

Організаційний механізм сталого розвитку Карпатського регіону має базуватися на тому, щоб територіальні органи влади були зацікавлені в ефективній роботі всіх підприємств території, незалежно від форми власності, а останні мали відчутну віддачу від комплексності розвитку. Організаційне забезпечення реалізації стратегії передбачає нову систему управління стратегічним розвитком, створення цільової організаційної структури – міжвідомчого органу з реалізації стратегії, покликаної забезпечити консолідацію зусиль різних рівнів управління, приватного сектора і громадськості, а також контроль за реалізацією стратегії з боку першочерговою умовою ефективного державного управління є оптимальне розмежування повноважень між центром і органами місцевого самоврядування.

Висхідний розвиток економіки можливий за умов її інноваційної спрямованості, коли поряд із урахуванням специфічних особливостей регіону та менталітету населення вона стане основою для вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем у суспільстві. Тому економіко-інноваційний механізм передбачає застосування такої сукупності організаційних заходів, які б найефективніше сприяли подоланню проблем і спрямовували розвиток регіону в напрямі інноваційно-інвестиційного, високотехнологічного, ресурсощадного й екологічно безпечного виробництва [8, 9].

Важливим аспектом організаційно-управлінського механізму є вдосконалення фінансово-бюджетних відносин між центром і областями, які входять до складу Карпатського регіону, коли вироблення критеріїв і механізмів надання державної підтримки, виконання завдань та пріоритетні напрями стратегії фінансуватимуться за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел. Під час фінансування заходів з реалізації стратегії сталого розвитку усі виконавці повинні забезпечити виконання запланованих завдань з максимальною результативністю та ефективністю у їх використанні.

Пріоритетним є формування фінансових джерел на основі державно-приватного партнерства. Державна фінансова підтримка регіонального розвитку розглядається як одночасне фінансування з державного та місце-

вого бюджетів. При цьому обсяг коштів з місцевих бюджетів має не зменшуватися у разі фінансування визначених державою пріоритетів у регіональному розвитку. Частка участі місцевих бюджетів у реалізації стратегії визначатиметься з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку регіону.

Інституційне забезпечення. Для більшості регіонів України властивий низький рівень стимулювання сталого розвитку регіону. Однією з найвагоміших причин такого стану є недостатність інституційного забезпечення сталого розвитку регіону.

Під інституційним забезпеченням стимулювання сталого розвитку регіону слід вважати цілеспрямований систематичний вплив державних органів влади, спрямований на забезпечення високих соціальних, економічних та екологічних стандартів існування населення. Цей вплив полягає у використанні нормативно-правової бази та інформаційної бази, а також використовує програмно-технічні комплекси з управління даними [7].

З точки зору стимулювання сталого розвитку регіону «інституції» – це норми, традиції, звичаї поведінки в суспільстві, які забезпечують його поступальний розвиток. Натомість, «інститути» – це закріплення норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ, що впливають на стан соціо-еколого-економічної рівноваги в умовах стимулювання сталого розвитку регіону.

Для реалізації інституційного потенціалу необхідно виключити нецільове використання інститутів, подолати невідповідності інститутів, трансформувати інституційну систему у визначальний фактор економічного розвитку. У даному випадку зв'язок інституційної системи і сталого розвитку виглядає двояко: не тільки інститути виступають джерелами сталого розвитку, а й самі є результатом сталого розвитку. Інститути можуть бути зовнішніми та внутрішніми. Зовнішні інститути (різноманітні міжнародні організації та фінансово-кредитні установи, що займаються питаннями сталого розвитку) забезпечують активізуючий вплив на розвиток регіональних систем у контексті сталого розвитку через застосування різноманітних форм впливу на регіони. Внутрішні інститути (переважно органи державної та регіональної влади) сприяють стимулюванню сталого розвитку регіону через вироблення внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання до активної діяльності, що націлена на досягнення сталого розвитку регіону.

Інституційне забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону передбачає:

- ✦ розробку оптимальної політики та вибір інституційних інструментів для реалізації політики стимулювання сталого розвитку регіону;
- ✦ стимулювання заходів, направлених на досягнення сталого розвитку державними та громадськими організаціями в межах країни та міжнародними установами.

Основним змістом інституційних перетворень, направлених на стимулювання сталого розвитку регіону, має бути заходи щодо вдосконалення податкової, бюджетної, інвестиційно-інноваційної політики ресурсо- і енергозбереження, впровадження екологічної техніки і технології.

До інституційних інструментів стимулювання сталого розвитку регіону можна віднести:

- ✦ державне замовлення на високоефективні в екологічному та соціальному плані регіональні проекти і технології – визначення переліку пріоритетних соціально-екологічних проектів, їх фінансування і реалізація заради досягнення сталого розвитку регіону. Основна ціль даного інструменту – стимулювання та розвиток високотехнологічного, енергоощадного, екологічно безпечно-го та соціально орієнтованого виробництва;
- ✦ транскордонна регіональна співпраця у соціальній, економічній та екологічній сферах заради досягнення сталого розвитку регіонів.

У цілому інституційні інструменти направлені на залучення додаткових коштів у для реалізації різноманітних програм і проектів у контексті досягнення сталого розвитку регіону, забезпечуючи при цьому потужну протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальній, економічній та екологічній сферах.

Інституційними інструментами мотивації сталого розвитку регіону можуть бути:

- ✦ угоди про співпрацю між регіональними органами влади та Кабінетом Міністрів України;
- ✦ регіональні програми соціо-еколого-економічного стимулювання – фінансово-нормативні документи, що прийняті і реалізуються з метою стимулювання сталого розвитку регіону за рахунок коштів бюджетів різних рівнів. Інструмент спрямований на створення програми зі стимулювання сталого розвитку регіону, забезпечення необхідних потреб регіону;
- ✦ сталі регіональні позабюджетні фонди – фінансово-організаційні структури, не пов'язані із бюджетами різних рівнів, що задовольняють соціальні, економічні та екологічні потреби регіону. Інструмент націлений на створення постійного джерела фінансової підтримки сталого розвитку на території регіону;
- ✦ PR-акції по пропаганді ідей сталого розвитку регіону – використання агітаційних заходів, направлених на досягнення сталого розвитку регіону. Надзвичайно важливо організувати ефективну інформаційну взаємодію органів влади і територіальної громади, що забезпечує легітимність всіх рішень влади. Громадськість, у свою чергу, впливає на процес планування, бере участь у виконанні програм розвитку, контролює певну діяльність влади. Участь громадськості напряму пов'язана із розвитком основ громадянського суспільства.

Виходячи з цього нами розроблено конструктивну схему управління сталим розвитком регіону (області) на основі формування регіональної компанії управління, яка б функціонувала за відповідною смисловою схемою. Регіональна компанія управління сталим розвитком (РКУ СР) – це об'єднання спеціалістів з різних сфер діяльності: юристів, економістів, фінансистів, інженерів, екологів, менеджерів та ін. Головною метою

РУК СР є організація реального управління державним майном і, як результат, – отримання прибутку та поповнення бюджету області, а також формування і супроводження регіонального замовлення на сталий розвиток. Одним з основних завдань цієї структури є управління підприємствами і організаціями області, які працюють у цій сфері, через механізми дольового капіталу.

Реалізацію функцій РКУ СР пропонується здійснювати у відповідності з існуючим законодавством та під контролем зацікавлених структурних підрозділів обласної державної адміністрації. Крім того, до завдань діяльності Регіональної управлінської компанії сталим розвитком відносяться: формування і проведення єдиної політики сталого розвитку у відношенні до підприємств-виробників, наукової та технічної політики на території Закарпатської області, підвищення ефективності за рахунок реального управління промисловим комплексом області при участі в уставних капіталах суб'єктів господарювання. Принципову структурну схему Регіональної компанії управління сталим розвитком подано на *рис. 1*.

Такі регіональні компанії мали б діяти у всіх областях Карпатського регіону, а їх роботою мала б координувати відповідна міжобласна регіональна компанія.

Стратегія сталого еколого-економічного розвитку Карпатського регіону мала б передбачати, що продуктивні сили, структура економіки, спеціалізація та розміщення виробництв у сучасних умовах повинні якнайтісніше узгоджуватися з наявними ресурсами, продуктивним, відтворювальним і асиміляційним потенціалом

навколишнього природного середовища всіх територій, які входять до складу Карпатського регіону.

ВИСНОВКИ

Стратегія сталого еколого-економічного розвитку Карпатського регіону мала б передбачати, що продуктивні сили, структура економіки, спеціалізація та розміщення виробництв у сучасних умовах повинні якнайтісніше узгоджуватися з наявними ресурсами, продуктивним, відтворювальним і асиміляційним потенціалом навколишнього природного середовища всіх територій, які входять до складу Карпатського регіону. Більше того, рівень та характер використання природних ресурсів, насамперед земельних, водних і мінерально-сировинних, масштаби й напрями вкладення грошей та капіталів, орієнтація техніко-технологічного та організаційного прогресу мають бути узгоджені не лише з поточними, а й з перспективними потребами населення всіх територій, які входять до складу Карпатського регіону. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Долішній М.** Регіональна соціально-економічна політика / М. Долішній // Регіональна економіка. – 1997. – № 2. – С. 16 – 27.

2. **Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку :** монографія / За ред. З. С. Варналя. – К. : Вид-во "Знання України", 2005. – 498 с.

3. **Трегобчук В. М.** Концепція сталого розвитку для України / В. М. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2.

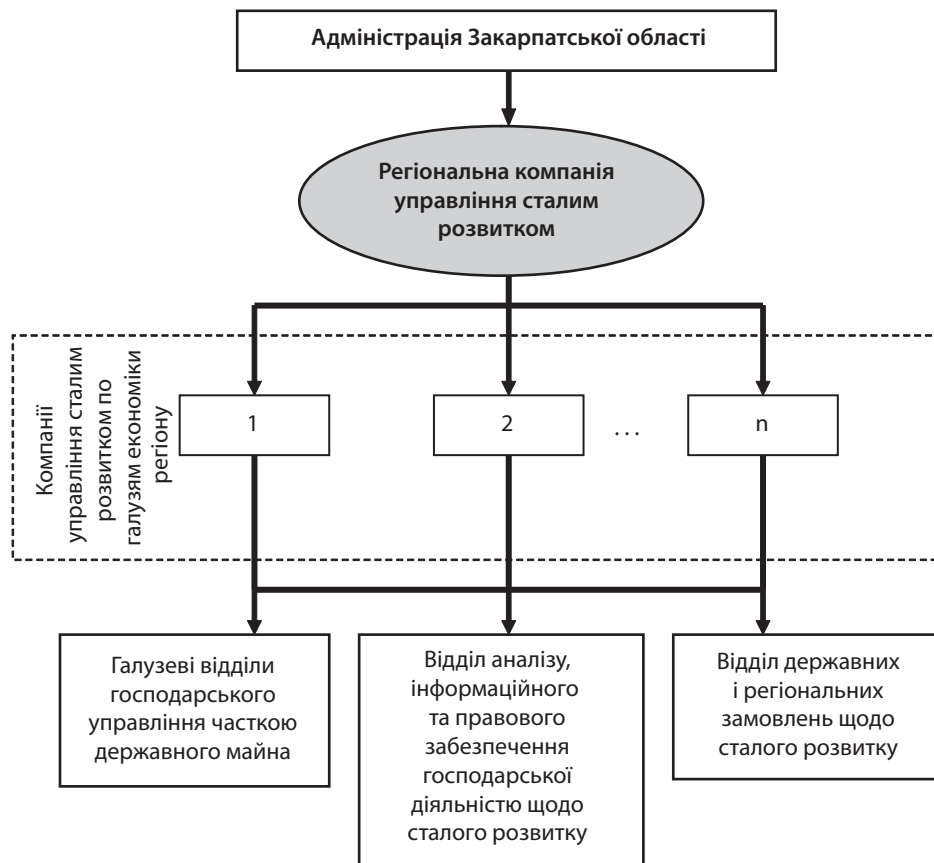

Рис. 1. Структурна схема Регіональної компанії управління сталим розвитком

4. Дорогунцов С. Сталий розвиток: траєкторія можливостей та обмежень / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник НАН України. – 2000. – № 8. – С. 3 – 14.

5. Химинець В. В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття : монографія / В. В. Химинець. – Ужгород, 2004. – 212 с.

6. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : Вид-во ЛДТУ, 2002. – 248 с.

7. Генціаж Я. Інституційні механізми регіонального розвитку України: шлях до майбутнього / Я. Генціаж, М. Гнидюк // Збірник наукових праць УАДУ. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 2, ч. 1. – С. 66 – 73.

8. Саєнко Г. В. На шляху до сталого розвитку економіки: господарський механізм взаємодії / Г. В. Саєнко, О. О. Папаїка. – Донецьк : Вид-во ДонДУЕТ ім. Туган-Барановського, 2005. – 928 с.

9. Бутов А. М. Інноваційна діяльність регіону: теоретичний аспект / А. М. Бутов // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.13. – С. 160 – 166.

REFERENCES

Butov, A. M. "Innovatsiina diialnist rehionu: teoretychnyi aspekt" [Innovation in the region: a theoretical perspective]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 19.13 (2009): 160-166.

Dorohuntsov, S., and Ralchuk, O. "Stalyi rozvytok: traiektoriia mozhlyvosti ta obmezhen" [Sustainable development: the trajectory of opportunities and constraints]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 8 (2000): 3-14.

Dolishnii, M. "Rehionalna sotsialno-ekonomichna polityka" [Regional socio-economic policy]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (1997): 16-27.

Herasymchuk, Z. V., and Vakhovych, I. M. *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm formuvannia ta realizatsii stratehii rozvytku rehionu* [Organizational-economic mechanism of formation and development strategy of the region]. Lutsk: Vyd-vo LDTU, 2002.

Hentsiazh, Ya., and Hnydiuk, M. "Instytutsiini mekhanizmy rehionalnoho rozvytku Ukrainy: shliakh do maibutnyoho" [Institutional mechanisms for regional development in Ukraine: the path to the future]. *Zbirnyk naukovykh prats UADU*, vol. 1, no. 2 (2002): 66-73.

Khymynets, V. V. *Ekoloho-ekonomichni zasady staloho rozvytku Zakarpattia* [Ecological and economic sustainable development of Transcarpathia]. Uzhhorod, 2004.

Rehiony Ukrainy: problemy ta priorityety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Regions of Ukraine: problems and priorities of socio-economic development]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2005.

Saienko, H. V., and Papaika, O. O. *Na shliakhu do staloho rozvytku ekonomiky: hospodarskyi mekhanizm vzaïemodii* [Towards a sustainable economy: the economic mechanism of interaction]. Donetsk: Vyd-vo DonDUET, 2005.

Trehobchuk, V. M. "Kontseptsiiia staloho rozvytku dlia Ukrainy" [The concept of sustainable development in Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 2 (2002).

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

НІЦЕНКО В. С., ПОПОВИЧ В. В.

УДК 330.3(477.74)

Ніценко В. С., Попович В. В. Проблеми сталого розвитку Одеського регіону

З розвитком соціально-економічних відносин в Україні, орієнтованих на ринок, активізуються процеси розбудови інфраструктури міст і регіонів, результатом чого є збільшення обсягів виробництва різноманітних матеріальних благ, спрямованих на задоволення першочергових потреб населення. У той же час зростає соціальна напруга, пов'язана із забрудненням оточуючого природного середовища результатами діяльності промислових, переробних, сільськогосподарських та інших підприємств. З метою оцінки проблем сталого розвитку Одещини використано екологічні, екологічні і соціальні вимірники з набором різноманітних індикаторів. Результати досліджень засвідчили низький рівень екологічного управління та високий рівень екологічної небезпеки в регіоні. Тому першочерговим завданням на рівні Одеського регіону повинно стати вирішення питання екологічної складової сталого розвитку через розвиток економічної та соціальної складових.

Ключові слова: сільське господарство, екологія, економіка, соціум, сталий розвиток, система вимірників, індикатори розвитку.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Ніценко Віталій Сергійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра агробізнесу і статистики, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймонівська, 13, Одеса, 65012, Україна)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

Попович Василь Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймонівська, 13, Одеса, 65012, Україна)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

УДК 330.3(477.74)

Ниценко В. С., Попович В. В. Проблемы устойчивого развития Одесского региона

С развитием социально-экономических отношений в Украине, ориентированных на рынок, активизируются процессы развития инфраструктуры городов и регионов. Результатом является увеличение объемов производства различных материальных благ, направленных на удовлетворение первоочередных потребностей населения. В то же время растет социальная напряженность, связанная с загрязнением окружающей среды результатами деятельности промышленных, перерабатывающих, сельскохозяйственных и других предприятий. С целью оценки проблем устойчивого развития Одесской области использованы экономические, экологические и социальные измерители с набором различных индикаторов. Результаты исследований свидетельствуют о низком уровне экологического управления и высоком уровне экологической опасности в регионе. Поэтому первоочередной задачей на уровне Одесского региона должно стать решение вопроса экологической составляющей устойчивого развития через развитие экономической и социальной составляющих.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экология, экономика, социум, устойчивое развитие, система измерителей, индикаторы развития.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 8.

Ниценко Виталий Сергеевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра агробізнесу і статистики, Одеський державний аграрний університет (вул. Пантелеймоновская, 13, Одеса, 65012, Украина)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

Попович Василий Викторович – кандидат экономических наук, доцент, декан экономического факультета, Одесский государственный аграрный университет (вул. Пантелеймоновская, 13, Одеса, 65012, Украина)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

UDC 330.3(477.74)

Nitsenko V. S., Popovich V. V. Problems of Stable Development of the Odessa Region

Development of market-oriented socio-economic relations in Ukraine contribute to activation of processes of development of city and regional infrastructure. This results in increase of volume of production of various material benefits, directed at satisfaction of first priority needs of the population. This also results in the growth of social tension connected with pollution of environment caused by activity of industrial, processing, agricultural and other enterprises. In order to assess problems of stable development of the Odessa oblast, economic and social measuring instruments were used with a set of various indicators. Results of the studies testify to a low level of ecological management and high level of ecological danger in the region. That is why, solution of the issue of ecological component of stable development through development of economic and social components should become the first priority task at the level of the Odessa region.

Key words: agriculture, ecology, economy, social medium, stable development, system of measuring instruments, development indicators.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Nitsenko Vitaliy S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Agribusiness and Statistics, Odessa State Agrarian University (vul. Panteleymonivska, 13, Odessa, 65012, Ukraine)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

Popovich Vasily V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dean of the Economics Faculty, Odessa State Agrarian University (vul. Panteleymonivska, 13, Odessa, 65012, Ukraine)

E-mail: nicik11071981@yandex.ua

Концепція сталого розвитку є однією із найсуперечливіших у світі. Одні науковці вважають дану ідеологію найперспективнішою у XXI столітті, інші – не вважають інструментів, за рахунок чого можна досягти такої рівноваги не тільки в окремо взятих країнах, а й у всьому світі. Найбільш проблематичним є реалізація запропонованої теорії на практиці, особливо в несприятливих умовах господарювання багатьох суб'єктів підприємницької діяльності, податковому тиску, низькому рівні оплати праці, що не задовольняє

більшої частини потреб населення тощо. Тому розгляд даної проблеми на рівні регіону є закономірним і актуальним.

Сталий розвиток являється новою парадигмою, яка розвивається, тому дослідження закордонних теоретиків є основою побудови власної моделі сталого розвитку для регіонів, країн, світу в цілому. Так, основоположниками даної концепції є Г. Айрес, К. Боулдинг, Г. Дейлі, Н. Джорджеск-Роген, Р. Кейтс, Л. Кохрсен, А. Лейзеровіч, Т. Перріс, Дж. Хулс та інші. У працях зазна-

чених економістів розкривається зміст сталого розвитку, його складових: економічної, соціальної і екологічної.

Метою роботи є оцінка розвитку Одеського регіону на сучасному етапі із застосуванням різноманітних вимірників та індикаторів.

Геополітичне розташування Одещини обумовлене як вигідним транспортно-географічним розміщенням, так і зростаючою активізацією її участі у великих європейських міжрегіональних організаціях – Асамблеї європейських регіонів і Робітничої співдружності придунайських країн. Будучи частиною морського фасаду країни, Одеська область значною мірою сприяє активній участі України в роботі країн – членів Чорноморського економічного співробітництва.

Головне природне багатство області – її земельні ресурси, що представлені переважно чорноземними ґрунтами з високою природною родючістю. У сполученні з теплим степовим кліматом вони формують високий агропромисловий (сільськогосподарський) потенціал регіону.

Особливе місце у сталому розвитку та продовольчій безпеці належить сільському господарству – другій за обсягами виробництва й зайнятості трудових ресурсів галузі матеріального виробництва.

Дані *табл. 1* свідчать, що рівень розвитку сільського господарства знаходиться на неналежному, низькому рівні. Так, за продуктивністю праці та середньомісячною номінальною оплатою праці область займає передостаннє місце, рівнем рентабельності – 19 місце. Низькі показники унеможливають сталий розвиток сільських територій.

Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун підкреслив, що сталий розвиток засновано на взаємозв'язку економічних, соціальних та екологічних аспектів [1].

Аналіз досліджень Т. В. Гоголь показує, що вітчизняні вчені розширили поняття сталого розвитку, зробили його таким, що охоплює всю проблематику розвитку сільських територій. При цьому складовою частиною проблематики сталого розвитку постають проблеми комплексного розвитку сільських територій, що включають в себе: проблеми економічного і соціального розвитку, екологооблаштування, збереження і розвитку культурно-історичної спадщини тощо [2, с. 190]. Необхідно зазначити, що наведені елементи входять до складу вищенаведених аспектів сталого розвитку.

Екологічна ситуація в Україні носить кризовий характер. Рівень техногенного навантаження на природне середовище перевищує аналогічний показник розвинутих держав в 4-5 разів. Зменшуються інвестиції в природоохоронне будівництво та фінансування природоохоронної діяльності, що сприяє збільшенню ризику великомасштабних аварій та катастроф. Особливу екологічну проблему в Україні спричинила аварія на Чорнобильській АЕС, яка призвела до радіоактивного забруднення більше як 50 тис. км території України, де було розташовано 2994 населених пунктів. Постраждало 26 млн осіб, у тому числі 1 млн дітей. Через високий рівень забруднення з користування вилучено 180 тис. гектарів ріллі та 157 тисяч гектарів лісу.

Усі ці фактори призвели до кризового стану здоров'я населення. Тривалість життя є набагато нижчою, ніж у розвинутих країнах, зменшується народжуваність, зростає смертність населення [6].

На думку В. Трегобчука, соціально-економічний розвиток має ґрунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів витримувати антропогенні навантаження і забезпечувати нормальне функціонування біосфери і локальних екосис-

Таблиця 1

Основні показники розвитку сільського господарства Одеської області *

Показник	Рік								Місце регіону в 2011 р.
	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
Площа с.-г. угідь у користуванні, тис. га	2066,3	2056,0	2024,3	1993,0	1968,4	1956,4	1959,6	1959,9	2
Валова продукція, млн грн	13599,8	7978,4	7914,3	9003,0	9384,3	8554,6	9381,1	10020,3	9
у т. ч. на одну особу, грн	5158	3073	3166	3737	3921	3577	3925	4195	18
Продуктивність праці, грн	42910,6	25950,1	27826,5	61783,5	104853,7	97901,6	106526,7	109602,7	23
Прибуток (збиток) від реалізації продукції, млн грн	569,5	41,4	35,8	59,9	376,5	222,0	555,2	622,4	14
Рівень рентабельності, %	40,3	22,1	5,2	6,4	20,5	10,0	20,1	18,8	19
Кількість найманих працівників, тис осіб	-	-	-	69,7	46,9	41,9	38,4	36,9	6
Середньомісячна номінальна оплата праці, грн	-	-	99	355	821	927	1075	1395	23

* Джерело: побудовано за даними [7] та власними розрахунки.

Склад і значення індикаторів сталого розвитку

№ з/п	Назва індикатора	Склад індикатора	Оцінка
1	Економічний	Індекс конкурентоспроможності. Індекс інноваційно-кадрового потенціалу	0,334
2	Екологічний	Екологічні системи. Екологічне навантаження. Регіональне екологічне керування	0,510
3	Соціальний	Суспільство, засноване на знаннях. Розвиток людського потенціалу. Якість життя. Інституціональний розвиток	0,527

тем. Від цього вирішальною мірою залежать їх корисна продуктивність, якість і комфортність життєвого середовища, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону [8, с. 24].

Важко погодитися з думкою авторів (С. Дорогунцов, О. Ральчук) [3], які вважають, що сталий розвиток – концепція розвитку всієї планети та цивілізації в цілому. На нашу думку, кожна країна, її регіони, міста є елементами більш високого рівня сталого розвитку, і у той же час, є виокремленими по відношенню до інших систем сталого розвитку. Так, залежно від соціально-економічного розвитку регіону залежить рівень розвитку інфраструктури, матеріального добробуту населення, відповідно зростає екологічне навантаження на оточуюче природне середовище.

Н. О. Маскаленко і Є. С. Гаймур розглядають діяльність сучасного підприємства в контексті забезпечення сталого розвитку, що пов'язано насамперед з економіко-екологічними ризиками, оскільки вплив екологічного чинника на економічне зростання промислового підприємства проявляється в його впливі на процеси відтворення і функціонування всіх видів економічних ресурсів підприємства, які в неї є, і його конкурентоспроможність [5, с. 123]. Ми погоджуємося з думкою авторів, які вірно розглядають підприємство як первинний об'єкт у системі сталого розвитку.

Як зазначає Є. В. Зарічанська, світовий економічний розвиток характеризується істотним загостренням проблем забезпечення сталого, збалансованого та взаємообумовленого функціонування усіх сфер життєдіяльності національних систем. Саме тому подальші трансформаційні процеси повинні відповідати принципам сталого розвитку та екологічної безпеки. Не викликає сумніву той факт, що прискорений розвиток виробництва супроводжується збільшенням кількості утворених відходів, що вимагає від організації політики ефективного поводження з промисловими відходами [4, с. 129]. Не можна не погодитися з думкою автора, оскільки відсутність сміттєпереробних підприємств загострює питання екологічної стійкості.

На базі сформованої методики проведемо дослідження сталого розвитку Одеської області з використанням економічного, екологічного та соціального вимірників (рис. 1 і табл. 2).

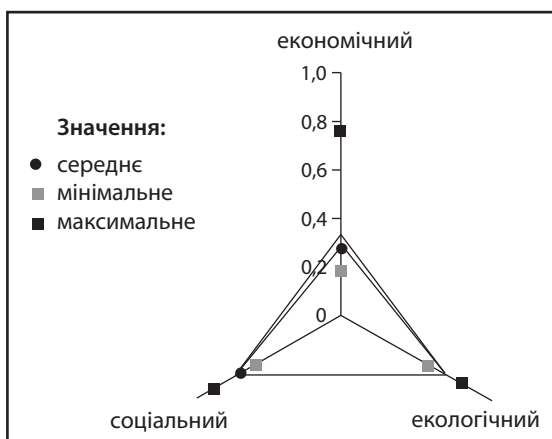

Рис. 1. Індикатори сталого розвитку

Як бачимо, результати дослідження показують, що область посідає у рейтингу економічного виміру України 6 місце, високе місце за ступенем гармонізації – 5 позиція. Ще вище адміністративно-територіальна одиниця розміщена за індексом сталого розвитку – 4 позиція, що свідчить про належний рівень збалансованості всіх трьох вимірів сталого розвитку.

Більш детально проведена характеристика сталого розвитку в розрізі категорій політики (12 показників), представлених нижче (рис. 2 і табл. 3).

Стосовно категорій політики відзначаються високі місця у рейтингу: «Підприємницька діяльність» – 3 позиція; «Ринок праці» – 5, «Базові потреби» – 6, «Інноваційно-інвестиційні можливості» – 8. У п'ятірку кращих входять такі параметри: введення в експлуатацію житла (3 місце), діяльність підприємств сфери послуг (2 місце), малий бізнес (дві складові мають 4 позицію), оборот роздрібною торгівлі, витрати населення, подача заявок на видачу охоронних документів. Відносно високі інвестиційні можливості та інвестиційна привабливість. Існує розвинута інфраструктура, яка функціонує у сфері морських перевезень.

Одеська область займає одну із середніх позицій рейтингу регіонів України за екологічним виміром, 14, на відміну від 25 місця у дослідженні 2009 р., змінивши групу з низькою екологічною сталістю на групу із середніми значеннями індексу екологічного виміру, зокрема через покращення значення категорії політики «Регіональне екологічне керування». Регіон має одні з найгірших показників в Україні, пов'язані з атмосферним повітрям (за вмістом формальдегіду особливо), найбільшу частку території під твердими побутовими відходами, забрудненість водних об'єктів регіону нітратами. Більша частина параметрів, які характеризують область, мають значення нижчі за середні серед оцінюваних регіонів. Хоча не можна не відзначити намагання області у напрямі зменшення забрудненості повітря і у сфері лісопоновлення. Одеська область входить до груп з високими (критичними) значеннями

індикаторів усіх розглядуваних загроз. Серед найбільш вагових факторів, які спричинили таку позицію регіону, є висока сумарна забрудненість атмосферного повітря, значні підтоплені території та розповсюдженість активних зсувних процесів, значний відсоток сільгоспугідь у території (близько 80%).

Одеська область займає 8 місце у рейтингу за соціально-інституціональним виміром. Це зумовлено потраплянням області в першу десятку рейтингу за такими категоріями політики, як «Суспільство, засноване на знаннях», «Розвиток людського потенціалу», «Якість життя», відповідно займаючи 8, 9 та 5 місця. Відповід-

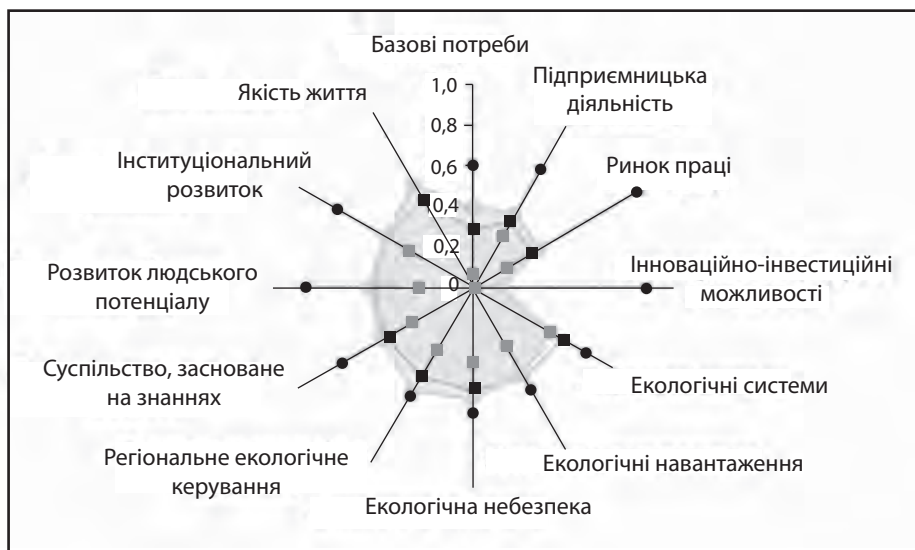

Рис. 2. Значення основних категорій політики

Таблиця 3

Склад і значення категорій політики

№ з/п	Назва категорії	Склад категорії	Оцінка
1	Якість життя	Відпочинок і культура людей. Стан навколишнього середовища. Свобода людей. Здоров'я людей. Стан інфраструктури. Ризики та безпека життя	0,580
2	Базові потреби	Валовий національний продукт. Промислово-сільськогосподарська сфера. Нематеріальна сфера. Транспортна інфраструктура	0,394
3	Суспільство, засноване на знаннях	Інтелектуальні активи суспільства. Перспективність розвитку суспільства. Якість розвитку суспільства	0,517
4	Розвиток людського потенціалу	Розвиток здоров'я та фізичного виховання. Рівень освіти. Демографічний розвиток. Ринок праці. Економічна складова людського потенціалу	0,516
5	Інституціональний розвиток	Політична свідомість. Вплив релігійних інституцій. Ефективність державної влади	0,493
6	Підприємницька діяльність	Виробничі можливості. Міжнародне торгівельне співробітництво. Малий бізнес. Споживчий ринок. Заборгованість	0,421
7	Ринок праці	Ефективність ринку праці. Можливості ринку праці. Доходно-витратний баланс	0,381
8	Інноваційно-інвестиційні можливості	Наукова діяльність. Рівень інноваційності. Інвестиційні можливості	0,140
9	Екологічні системи	Повітря. Біорізноміття. Земля. Якість води. Кількість води. Радіаційна та екологічна безпека	0,443
10	Екологічні навантаження	Викиди в атмосферне повітря. Навантаження на екосистеми. Утворення і використання відходів. Водне навантаження	0,492
11	Екологічна безпека		0,549
12	Регіональне екологічне керування	Участь в екологічних проектах. Викиди парникових газів. Екологічний трансграничний тиск	0,588

но, за категорією політики «Інституціональний розвиток» область зайняла 14 місце, зокрема, це пояснюється пасивністю населення щодо участі у політичних і громадських організаціях. За оцінками мешканців регіону, спостерігається високий рівень критичності політичної ситуації в країні, що, можливо, і обумовило достатньо низьку активність населення на виборах. Крім того, спостерігається низький рівень довіри до засобів масової інформації. Натомість достатньо висока позиція області за показником «Якість життя» обумовлюється високим рівнем свободи людей, що характеризує можливість вільно висловлювати свої політичні погляди. Також в області широко розповсюджені санаторно-курортні заклади, що обумовлено її специфічним географічним розташуванням, зокрема виходом до моря.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що Одещина має як позитивні, так і негативні тенденції розвитку. Зокрема, наявність розвинутої інфраструктури, у т. ч. наявність морських портів, промислових підприємств, сільськогосподарського виробництва; розвиток людського потенціалу; якість життя; інституціональний розвиток свідчать про високий рейтинг розвитку регіону. У той же час, низький рівень регіонального екологічного керування, високий рівень екологічної небезпеки негативно позначаються на екологічному стані навколишнього середовища.

Згідно з Проектом Закону України «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» у процесі просування на шляху до сталого розвитку будуть видозмінюватися уявлення про нього так, як будуть змінюватися знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Саме тому реалізація принципів сталого розвитку має здійснюватися поетапно.

На *першому етапі* мають бути вирішені гострі екологічні, економічні та соціальні проблеми, які створюють перешкоду до сталого розвитку. На цьому етапі слід зупинити процеси деградації в сучасному суспільстві і природі, здійснити комплексне оздоровлення природного середовища і природних ресурсів, подолати бідність як соціальне явище, забезпечити умови для створення внутрішнього ринку, домогтися реальної єдності влади і суспільства (народу). На цьому етапі необхідно розробити і впровадити в життя нову політику в галузі освіти і виховання, науки і технологій у відповідності до принципів і завдань сталого розвитку.

На *другому етапі* мають здійснюватися системні (структурні і функціональні) перетворення в економіці, екологізація суспільно-економічних відносин, технологічне оновлення виробництва. Витрати ресурсів на одиницю кінцевої продукції та якість життя народу повинні відповідати рівню розвинених європейських країн.

На *третьому етапі* Україна має розвиватися як повноправний член спільноти розвинених країн світу, які перейшли на засади сталого розвитку. ■

Література

1. В ООН представлений доклад о путях развития после 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=19659#UbBmGxhSAeY>

2. **Гоголь Т. В.** Формування механізму реалізації державної політики розвитку сільських територій на засадах сталості / Т. В. Гоголь // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 4. – С. 186 – 193.

3. **Дорогунцов С.** Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 17.

4. **Зарічанська Є. В.** Історичні етапи формування політики поводження з промисловими відходами / Є. В. Зарічанська // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. [Серія «Економіка»]. – 2012. – Випуск 1(57). – С. 129 – 140.

5. **Москаленко Н. А.** Экономико-экологические аспекты деятельности промышленных предприятий / Н. А. Москаленко, Е. С. Гаймур // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 120 – 124.

6. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>

7. Сільське господарство України за 2011 рік : Статистичний збірник / За редакцією Н. С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 386 с.

8. **Трегобчук В.** Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 24 – 28.

REFERENCES

Dorohuntsov, S., and Ralchuk, O. "Stalyi rozvytok - tsyvilizatsiyni dialoh pryrody i kultury" [Sustainability - civilizational dialogue of nature and culture]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 10 (2001): 17-.

Hohol, T. V. "Formuvannya mekhanizmu realizatsii derzhavnoi polityky rozvytku silskykh terytorii na zasadakh stalosti" [The formation mechanism of state rural development policy based on sustainability]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 4 (2012): 186-193.

Moskalenko, N. A., and Haimur, E. S. "Ekonomyko-ekolohycheskye aspekty deiatelnosti promyshlennykh predpriyatiy" [Economic and environmental aspects of the industry]. *Biznes Inform*, no. 10 (2012): 120-124.

"Pro Kontseptsiyu perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku" [On the Concept of Ukraine's transition to sustainable development]. <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>

Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2011 rik [Agriculture of Ukraine in 2011]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

Trehobchuk, V. "Kontseptsiya staloho rozvytku dlia Ukrainy" [The concept of sustainable development in Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 2 (2002): 24-2.

"V OON predstavlen doklad o putiakh razvitiia posle 2015 goda" [At the UN report about the development after 2015]. <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=19659#UbBmGxhSAeY>

Zarichanska, Ye. V. "Istorychni etapy formuvannya polityky povodzhennia z promyslovymy vidkhodamy" [Historical stages of policy-making industrial waste management]. *Visnyk NUVHP*, no. 1(57) (2012): 129-140.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗРОБЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПІДВИЩЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ М. ЧЕРНІГІВ)

РОМАНОВА А. А.

УДК 332.142.4

Романова А. А. Удосконалення методологічних підходів до розроблення концепції підвищення регіональної конкурентоспроможності (на прикладі м. Чернігів)

З процесами глобалізації та урбанізації все більше уваги приділяється брендингу як інструменту підвищення конкурентоспроможності територій. Однак сьогодні відчувається недостатність наукових досліджень, пов'язаних із вибором методик формування концепції бренда, найбільш адекватних територіальній ідентичності. У статті розглянуто етапи стратегії формування бренда міста як інструменту підвищення конкурентоспроможності дестинацій. Проаналізовано необхідні ресурси території та виділено конкурентні переваги, що мають увійти у загальну концепцію бренда міста. Запропоновано оптимізаційний комплекс методів у контексті розбудови бізнес-процесів і формування результативного брендингу міста. Автором вперше було застосовано методику SWOT-аналізу для вивчення рекреаційно-туристичного потенціалу м. Чернігів (Україна) та розроблено методику ранжування унікальних характеристик дестинації за силою їх впливу в моделі територіальної ідентичності. За допомогою нової методики, що базується на кількісних соціологічних дослідженнях, можна обрати ключові та допоміжні характеристики, що мають увійти в основу формування майбутньої концепції бренда міста.

Ключові слова: дестинація, брендинг територій, місцева інфраструктура, SWOT-аналіз, соціологічні дослідження.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 15.

Романова Анна Анатоліївна – аспірантка, Чернігівський державний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: romanova_center@mail.ru

УДК 332.142.4

Романова А. А. Совершенствование методологических подходов к разработке концепции повышения региональной конкурентоспособности (на примере г. Чернигов)

С процессами глобализации и урбанизации все больше внимания стало уделяться значению брендинга как инструмента повышения конкурентоспособности территорий. Однако сегодня ощущается недостаточность научных исследований, связанных с выбором методик формирования концепции бренда, наиболее адекватных территориальной идентичности. В статье рассмотрены этапы стратегии формирования бренда города как инструмента повышения конкурентоспособности дестинаций. Проанализированы необходимые ресурсы территории и выделены конкурентные преимущества, которые должны войти в общую концепцию бренда города. Предложен оптимизационный комплекс методов в контексте развития бизнес-процессов и формирования результативного брендинга города. Автором впервые была применена методика SWOT-анализа для изучения рекреационно-туристического потенциала г. Чернигов (Украина) и разработана методика ранжирования уникальных характеристик дестинации по силе их воздействия в модели территориальной идентичности. С помощью новой методики, основанной на количественных социологических исследованиях, можно выбрать ключевые и вспомогательные характеристики, которые должны войти в основу формирования будущей концепции бренда города.

Ключевые слова: дестинация, брендинг территорий, местная инфраструктура, SWOT-анализ, социологические исследования.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 15.

Романова Анна Анатольевна – аспирантка, Черниговский государственный технологический университет (ул. Шевченко, 95, Чернигов, 14027, Украина)

E-mail: romanova_center@mail.ru

UDC 332.142.4

Romanova A. A. Existence of Methodological Approaches to Development of the Concept of Increase of Regional Competitiveness (Using Example of the Chernihiv)

More and more attention is paid to significance of branding as an instrument of increase of competitiveness of the territories in the process of development of globalisation and urbanisation. However, today one can feel insufficiency of scientific research connected with selection of methods of formation of the brand concept, which are the most adequate for territorial identity. The article considers stages of the strategy of formation of the city brand as an instrument of increase of competitiveness of destinations. It analyses necessary resources of the territory and allocates competitive advantages, which should be included into the general concept of the city brand. It offers an optimisation complex of methods in the context of development of business processes and formation of effective branding of the city. For the first time ever the author applied the SWOT-analysis method for the study of recreation and tourist potential of the City of Chernihiv (Ukraine) and developed methods of ranking unique characteristics of destinations by the strength of their impact in the model of territorial identity. Using the new methods, based on quantitative sociological research, one can select key and auxiliary characteristics, which should be included into the basis of formation of the future concept of the city brand.

Key words: destination, branding of territories, local infrastructure, SWOT-analysis, sociological research.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 15.

Romanova Anna A.– Postgraduate Student, Chernihiv State Technological University (vul. Shevchenka, 95, Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: romanova_center@mail.ru

В умовах пострадянської трансформації країни, коли економічна модель розвитку територій зазнала деформацій і незворотних змін, брендинг дестинацій починає відігравати все більше значення у процесі підвищення їх конкурентоспроможності. Також усе більше територій розвинутих країн в умовах посилення процесів глобалізації та урбанізації змагаються за заво-

ювання нових ринків споживачів (інвесторів, туристів, нових мешканців) і вбачають у брендингу територій один з інструментів посилення їх позицій на регіональній та світовій аренах.

Зважаючи на те, що напрямок досліджень у сфері брендингу міст є достатньо новим, він включає ряд проблем, пов'язаних із вибором і застосуванням науково-

методичного інструментарію на етапах розробки концепції, формування та популяризації бренда міста. Зокрема існує брак досліджень, пов'язаних із вибором найбільш адекватних територіальній ідентичності методик формування концепції бренда, застосуванням соціологічних досліджень на етапі вибору ключових і допоміжних характеристик бренда дестинації. Усі без винятку методики піддаються серйозній обґрунтованій критиці, тому процес їх удосконалення відбувається безперервно.

У цьому контексті відмітимо, що науково-прикладними аспектами формування брендингу територій почали цікавитись на початку ХХІ ст., коли актуалізувалися питання ідентифікації та популяризації дестинацій на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Проблеми територіального маркетингу і брендингу міст вивчалися і продовжують вивчатися багатьма іноземними та вітчизняними вченими. Найбільш знаковими у світовій науковій та бізнес практиці вважаються роботи: С. Анхольта [1], Ф. Котлера, К. Асплунд, Д. Хайдера і Ірвінга Рейну [2], Дж. Траута [3], які вперше чітко обґрунтували використання брендингу як механізму підвищення конкурентоспроможності територій, порушили питання специфіки сучасного брендингу дестинацій та ролі брендів міст в умовах глобалізації. Серед останніх розробок слід відзначити наукові роботи Візгалова Д. В., Лендрі Ч., Панкрухіна А. П., Тайца М. та інших (їхні здобутки представлено у джерелах [4 – 7]).

Поряд із зазначеним, слід визнати, що теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатограничних проблем формування, нарощення та використання інформаційного потенціалу брендингу територій України задля підвищення їхнього рівня економічної безпеки присвячені праці видатних українських учених, зокрема Алімова О., Амоші О., Геєця В., Корецького М., Микитенко В., Паламарчука М., Пека М., Семенченка А., Чумаченка М., Шкарлета С. та інших (їхні дослідження, наприклад, приведено у наукових роботах [8 – 12]).

Проте, віддаючи належне теоретичній і практичній цінності попередніх наукових здобутків, існує гостра потреба в системному дослідженні методик формування концепції бренда територій та розробці нових підходів у сфері територіального брендингу задля популяризації здобутків регіональних корелянтів у контексті модернізації державного управління і вдосконалення засобів соціалізації державотворення в Україні.

Відтак, недостатній ступінь розроблення теоретико-методичних підходів щодо розв'язання завдань із формування концепції бренда території та важливість результатів даного дослідження з метою забезпечення достатнього рівня соціально-економічного зростання в країні свідчать про необхідність подальшого системного дослідження цієї наукової проблематики та вдосконалення технологій брендингу різних за виробничо-економічними ознаками територій України. Саме цим зумовлений вибір теми статті та визначеність її актуальності для розвитку теорії економіки та державного управління. Звідси, *метою* даної публікації є розроблення та застосування адекватних методик формування концепції бренда дестинації та отримання об'єктивного

аналізу конкурентних переваг території, що мають увійти до концепції бренда.

Вироблення стратегії формування або корекції бренда дестинації – складний, багатоступеневий процес, що включає у себе визначення:

- ✦ маркетингових унікальних характеристик території, які необхідно сформулювати або скоригувати за допомогою бренда міста;
- ✦ наявних ресурсів, а також відсутніх, але необхідних для досягнення поставлених цілей;
- ✦ способів використання ресурсів;
- ✦ шляхів досягнення поставлених цілей;
- ✦ конкретних методів і прийомів досягнення потрібних маркетингових характеристик.

Алгоритм стратегічного планування процесу формування репутації території поетапно описаний у табл. 1. При цьому такі складові брендингу міста, як стан та особливості її економіки, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, а також фінансово-економічні показники, не представлені в запропонованій схемі, оскільки планування цих характеристик є прерогативою планів соціально-економічного розвитку міста.

Таблиця 1

Хід робіт з розробки бренда Чернігова

Етап	Заходи	Терміни
Етап I	Інвентаризація ресурсів Чернігова	Березень 2010 р.
Етап II	Якісні та кількісні дослідження	Квітень – липень 2010 р.
Етап III	Розробка слогану експертним шляхом	Серпень 2010 р.
Етап IV	Розробка логотипу та системи візуальної ідентифікації (айдентика бренда)	Вересень – жовтень 2010 р.
Етап V	Суспільні обговорення	Листопад – грудень 2010 р.
Етап V	Створення стратегії комунікації бренда	Січень – березень 2011 р.
Етап V	Реалізація плану заходів з брендингу міста	Квітень 2011 р. – квітень 2014 р.
Етап VI	Моніторинг ефективності бренда	Квітень – липень 2013 р.

На *першому етапі* стратегії формування бренда необхідно виокремити маркетингові унікальні характеристики Чернігова, які потрібно сформулювати або скоригувати за допомогою бренда. Бренд має посилювати конкурентоспроможність дестинації, створювати додаткову вартість для того продукту, який являє собою територія для різних цільових аудиторій.

Для м. Чернігів такими цільовими аудиторіями є потенційні туристи, інвестори та нові мешканці. Зупинимось на туристичному кластері, як такому, що в умовах скорочення виробництва має стати основоположним для просторового розвитку Чернігова та формування ефективної конкурентоспроможності міста.

Для аналізу рекреаційно-туристичної галузі міста та виокремлення слабких і сильних сторін, а також загроз і можливостей скористаємося методикою SWOT-аналізу [16].

SWOT-аналіз – метод стратегічного планування, що полягає у розділенні чинників і явищ на чотири категорії: сильні сторони (*Strengths*); слабкі сторони (*Weaknesses*); можливості (*Opportunities*); загрози (*Threats*).

Зазначимо, що методика SWOT-аналізу задля оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів міста було використано вперше.

Внутрішнє середовище рекреаційно-туристичного потенціалу міста.

Сильні (Strengths) сторони:

- ✦ унікальні архітектурно-історичні ресурси (1/6 пам'яток домонгольського періоду, найдавніша церква Східної Європи);
- ✦ вигідне географічне розташування (близькість до кордону, до столиці, траси міжнародного значення);
- ✦ привабливі природні ресурси (наявність мальовничих зон відпочинку у береговій смузі р. Десни, велика кількість зелених насаджень);
- ✦ легендарність та сакральність (велика кількість міфічних легенд, православні святині, чудотворні мощі та ікони, унікальний підземний комплекс «Антонієви печери», «місця сили», тощо);
- ✦ значні біосоціальні ресурси (у місті та області у різні часи жили і працювали багато видатних особистостей національного рівня);
- ✦ кадрові ресурси: наявність ВНЗ, що здійснюють кваліфіковану підготовку у сфері туристичної діяльності (спеціальності: «гід – перекладач», «менеджмент туристичної діяльності», «історія та туристична діяльність», тощо);
- ✦ унікальні об'єкти туристичної індустрії (найбільша повітряна куля у Східній Європі, екскурсії до Пивного заводу, екскурсія на «драгонботах», тощо);
- ✦ оригінальні події, фестивалі (Chernihiv Jazz Open, Зелена сцена, Romantik, тощо);
- ✦ розвинутий малий бізнес (19% працездатного населення – на 01.06.2013 р., 1/3 надходжень до місцевих бюджетів);
- ✦ помірні ціни у сфері послуг (особливо у порівнянні з цінами у Києві).

Слабкі сторони (Weaknesses):

- ✦ несформованість туристичного продукту: невелика чисельність рекреаційно-туристичних послуг, видів дозвілля та атракцій;
- ✦ нечіткість, розмитість уявлень про місто у потенційних туристів (відсутність бранда міста);
- ✦ близькість до Чорнобильської зони;
- ✦ нерозвинена інфраструктура, основна проблема – відсутність аеропорту;
- ✦ недоліки благоустрою міста (неналежний стан доріг, недостатня кількість туалетів, недостатня кількість транслітерованих дороговказів, тощо);
- ✦ застаріла матеріально-технічна база значної кількості готельних господарств міста;

- ✦ недостатня кількість готелів з належним рівнем сервісу;
- ✦ низька фахова підготовка обслуговуючого персоналу та гідів-екскурсоводів;
- ✦ негативний вплив господарської діяльності на стан навколишнього середовища (відсутність заводу з переробки ТПВ, забрудненість поверхневих вод);
- ✦ відсутність комплексу рекламних заходів щодо просування туристичного продукту на внутрішній та зовнішній ринки туристичних послуг;
- ✦ недостатнє використання міжнародних заходів (наприклад, Чемпіонату Євро – 2012);
- ✦ недостатня ініціативність значної кількості підприємців та громади в цілому, у т. ч. туристичних фірм та організацій. Бажання розвивати свій напрямок діяльності, але не за свої кошти, а за кошти місцевого бюджету. Це призводить до того, що основний тягар по організації (у т. ч. і фінансуванню) туристичних заходів лягає на міський бюджет, перетворюючи туристичну сферу з прибуткової для міста на дотаційну.

Зовнішнє середовище рекреаційно-туристичного потенціалу міста.

Можливості (Opportunities):

- ✦ позиціонування Чернігова як древнього та історичного міста: проведення історичних, археологічних конференцій; фестивалів історичної реконструкції, тощо;
- ✦ привернення певної кількості туристів, що приїхали до Києва (тури «Київ – Козелець – Чернігів – Київ»), залучення потенційних туристичних ринків Росії (особливо – Брянська область) та Білорусі (особливо – Гомельська область);
- ✦ позиціонування Чернігова як «зеленого міста», «міста на річці», «комфортного, затишного міста». Розвиток «зеленого туризму», акцент на тому, що у місті можна відпочити від мегаполісу;
- ✦ можливість позиціонувати м. Чернігів як «місто легенд», можливість створення цікавих екскурсійних маршрутів; створення легендарних місць, легендарних фестивалів, тощо;
- ✦ при формуванні бранда Чернігова створення можливості асоціацій з відомими людьми/персонажами, що були пов'язані з Черніговом (князь Чорний, Соловей-Розбійник, Ілля Муромець, гетьман Іван Мазепа, А. Глібов, М. Коцюбинський, О. Довженко, тощо). Створення пам'ятників / скульптур, алей, парків, музеїв, фестивалів на їх честь;
- ✦ створення унікального туристичного продукту, забезпечення високої якості туристичних послуг і кваліфікованості персоналу в туристичній сфері;
- ✦ розвиток фестивального туризму. Організація фестивальної зони на береговій смузі Десни (мінімум на 15 000 відвідувачів);
- ✦ активізація представників малого і середнього бізнесу, що працюють у сфері туризму;

- ✦ популяризація іміджу Чернігова на національному та міжнародному рівнях;
 - ✦ входження архітектурних пам'яток до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що надасть можливість отримання зовнішніх фінансових ресурсів;
 - ✦ розвиток ділового туризму, проведення корпоративів, тренінгів, семінарів, наукових конференцій;
 - ✦ розвиток «зеленого» туризму (агротуризму).
- Загрози (Threats):*
- ✦ нестабільність політичної ситуації, що може призвести до зменшення туристичних потоків в Україну в цілому;
 - ✦ агресивна конкуренція інших українських міст, що призводить до зменшення кількості туристів у Чернігові;
 - ✦ негативні зміни у законодавстві, що можуть призвести до зменшення суб'єктів підприємницької діяльності у сфері туризму;
 - ✦ інфляція, що зменшить кількість іноземних туристів;
 - ✦ зменшення фінансування туристичної галузі з місцевого та державного бюджетів;
 - ✦ несприятливі погодні умови, природні стихії та техногенні катастрофи, що призведуть до зменшення туристів.

Таким чином, за результатами проведеного SWOT-аналізу ми можемо ідентифікувати та артикулювати ключові унікальні характеристики міста, що можуть створити додаткову вартість та конкурентну перевагу для потенційного споживача (туриста) і на які необхідно орієнтуватися при створенні концепції бранда міста.

Такими характеристиками стали (подається в алфавітному порядку):

- ✦ *вдале географічне розташування* (близькість до великих населених пунктів, зручне транспортне сполучення);
- ✦ *історичність* (древність міста у порівнянні з іншими українськими / східноєвропейськими містами);
- ✦ *легендарність* (наявність великої кількості міфів, легенд, билинних спогадів);
- ✦ *природний ландшафт* (можливість зеленого відпочинку на р. Десна);
- ✦ *сакральність* (сильні традиції православ'я, велика кількість храмів і святинь).

Проте, для того, щоб правильно імплементувати визначені характеристики до концепції бранда Чернігова, необхідно проаналізувати кожну з цих характеристик за ступенем її впливу у загальній моделі територіальної ідентичності. Автором пропонується методика ранжування маркетингових характеристик території за такими показниками:

1. Ступінь впливу характеристики, що притаманний даній території (у даному випадку – місту Чернігову);
2. Ступінь привабливості характеристики для потенційного туриста.

Для того, щоб виміряти вищезазначені показники та отримати кількісні дані, які можуть допомогти у роз-

робці стратегії формування бранда міста Чернігова, автор пропонує застосувати власну розроблену методику на основі кількісних методів соціологічних досліджень.

Кількісні методи соціологічних досліджень базуються на опитуваннях певної кількості респондентів і дозволяють отримати числові значення, що досліджуються.

Кількісні дослідження отримали свою назву через націленість на одержання кількісної інформації про велике число об'єктів дослідження. Такі дослідження призначені для вивчення об'єктивних, кількісно вимірюваних характеристик поведінки людей, вони застосовуються тоді, коли необхідні точні, статистично репрезентативні дані [17].

Кількісні методи дослідження є найбільш вживаними, оскільки їх використання дає змогу розповсюджувати результати дослідження на всю генеральну сукупність і говорити узагальнено про населення країни чи певного регіону – внаслідок охоплення великої кількості респондентів.

В основі методик кількісних досліджень завжди лежать строгі статистичні моделі, використовуються великі вибірки, що дозволяє з'ясувати кількісні (числові) значення досліджуваних показників. До вибірки в кількісних дослідженнях висуваються жорсткі вимоги, які базуються на теорії вірогідності й математичної статистики.

Обробка інформації у таких дослідженнях здійснюється за допомогою впорядкованих процедур, кількісних за своєю природою. Результати досліджень статистично достовірні, їх можна екстраполювати на все населення DESTИНАЦІЇ чи на ту групу, на яку направлено дослідження.

Методи кількісних досліджень: анкетування, особисті інтерв'ю, телефонні інтерв'ю.

Організація «Поліський фонд міжнародних і регіональних досліджень» упродовж 26 червня – 4 липня 2010 р. провела репрезентативне вибіркове телефонне опитування дорослих мешканців Чернігова. Методом стандартизованого інтерв'ю шляхом випадкового відбору опитано 1000 респондентів віком від 18 років. Статистична похибка вибірки з імовірністю 0,95 не перевищує $\pm 3,1\%$.

Респондентами були обрані мешканці Чернігова за причиною відсутності у більшості потенційних туристів чіткої ідентифікації самобутніх рис DESTИНАЦІЇ, розмитості уявлень та емоційних вражень про місто, адже бренд ще не сформовано.

Респондентам пропонувалось оцінити від 0 до 10 балів кожну із запропонованих характеристик, що притаманні Чернігову (вдале географічне розташування, історизм, легендарність, природний ландшафт, сакральність). Бали проставлялись за силою представленості даної характеристики у місті Чернігові (на думку респондента).

Потім респондентам пропонувалось оцінити ті ж самі характеристики, але вже з точки зору привабливості для них, як для потенційних туристів. Тобто оцінити, наскільки має бути вдало географічно розташованим, історичним, легендарним, з гарним природним ландшафтом і сакральним містом, у якому хотів би побувати респондент, як турист (від 0 до 10 балів).

1. Дані, що були отримані у ході дослідження, були оброблені за допомогою сучасних інноваційно-інформаційних методик, зокрема із застосуванням комп'ютерної програми для роботи зі статистичними даними SPSS [18].

За результатом дослідження виявилось, що мешканці Чернігова вважають, що найбільш унікальними характеристиками їхнього міста є: легендарність (8 балів), історичність (8 балів), сакральність (8 балів). Проте, самі респонденти найбільше хотіли би поїхати у такі міста, що відрізняються природним ландшафтом (більшість називали море як конкурентну перевагу), а вже потім – легендарність, історичність і сакральність.

Якщо взяти сукупний бал характеристик Чернігова та бажаних характеристик, то перше місце посіла «легендарність». Результати дослідження представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Маркетингові унікальні характеристики Чернігова (за 10-бальною шкалою)

Характеристика	Ступінь впливу характеристики, бали	Ступінь привабливості характеристики для потенційних туристів, бали	Сукупний бал
Історичність	8	7	15
Легендарність	8	8	16
Природний ландшафт	6	9	15
Сакральність	8	6	14
Вдале географічне розташування	6	5	11

На рис. 1 за допомогою діаграми наочно відтворено модель ключової та допоміжних характеристик міста, на які треба спиратися при створенні концепції бренду м. Чернігів. Так, ключовою характеристикою має стати легендарність, а допоміжними – історичність, природний ландшафт, сакральність та вдале географічне розташування.

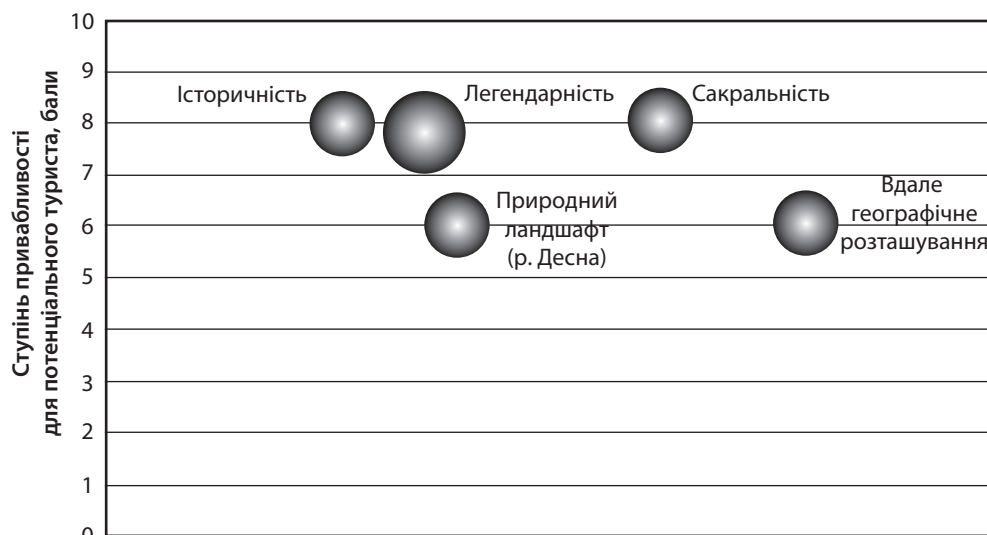

Рис. 1. Маркетингові унікальні характеристики Чернігова

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна стверджувати, що для формування концепції бренду дестинації необхідно зважено обирати методики оцінки наявних ресурсів території та визначення ключових характеристик, що мають увійти у концепцію бренду. Недостатньо лише тільки проаналізувати слабкі та сильні сторони дестинації, необхідно на основі наявних позитивних характеристик змодельувати найбільш ефективну концепцію майбутнього бренду, яка створить додаткову вартість території та підвищить її конкурентоспроможність.

Автором вперше було застосовано методику SWOT-аналізу для вивчення рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігова та розроблено методику ранжування унікальних характеристик дестинації за силою їх впливу у моделі територіальної ідентичності.

На основі цієї методики, що базується на кількісних соціологічних дослідженнях, було обрано ключові та допоміжні характеристики, які мають увійти в основу формування концепції бренду міста. Для концепції бренду Чернігова ключовою характеристикою стала «легендарність», допоміжними – «історичність», «природні умови», «сакральність» і «вдале географічне розташування».

Результати проведених досліджень створюють передумови для подальших розробок у сфері формування та популяризації бренду міста. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Anholt S. Brand new justice: how branding places and products can help the developing world S. Anholt / rev. ed. – Amsterdam : Butterworth Heinemann, 2005. – 173 p.
2. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. – 382 с.
3. Траут Дж. Позиционирование: битвы за умы. Юбилейное издание / Дж. Траут, Э. Райс / Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2009. – 336 с.
4. Визгалов Д. В. Брендинг города / Д. В. Визгалов. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с.
5. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий. / Панкрухин А. П. – 2-е изд., дополн. – СПб. : Питер, 2006. – С. 361 – 364.

6. **Лэндри Ч.** Креативный город / Ч. Лэндри. – М.: Издательский Дом «Классика-XXI», 2011. – 399 с.
7. **Тайц М.** «Брендинг» в инновационную эпоху / М. Тайц [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rimprn.ru/examination/index.php?exam=1057>
8. **Алимов О. М.** Просторово-часовий ресурс трансформації української економіки / Алимов О. М., В. В. Микитенко // Продуктивні сили України: науково-теоретичний економічний журнал – К.: РВПС України НАН України, 2009. – № 2 (006). – С. 5 – 20.
9. **Амоша А. И.** Каноны и законы рынка : монография. Кн. 8. Экономическое проектирование / А. Амоша, Е. Иванов, Н. Прокопенко, С. Иванов / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2005. – 548 с.
10. **Данилишин Б. М.** Феноменологічні альтернативи економічного зростання України : монографія / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко – У 2 т. – Т. 1. – К.: РВПС України НАН України, ЗАТ «Нічлава», 2008. – 336 с.
11. **Ситник Г. П.** Принципові основи методології розробки оптимальної стратегії національної безпеки / Г. П. Ситник // Управління сучасним містом. – 2004. – № 2. – С. 34 – 48.
12. **Шкарлет С. М.** Економічна безпека – інноваційний аспект : монографія [Текст] / Шкарлет С. М. – К.: Книжково-видавництво НАУ, 2007. – 436 с.
13. SWOT-аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-аналіз>
14. **Божук С. Г.** Маркетинговые исследования / С. Г. Божук, Л. Н. Ковалик и др. – СПб.: Питер, 2003. – 298 с.
15. Самоучитель по SPSS [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.learnspss.ru/handbooks.htm>
- Shkarlet, S. M. *Ekonomichna bezpeka – innovatsiyniy aspekt* [Economic Security - an innovative aspect]. Kyiv: Knyzhkove vydavnytstvo NAU, 2007.
- “SWOT-analiz” [SWOT-analysis]. <http://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-аналіз>
- “Samouchitel po SPSS” [Tutorial on SPSS]. <http://www.learnspss.ru/handbooks.htm>
- Traut, Dzh., and Rays, E. *Pozitsionirovanie: bitvy za umy* [Positioning: The Battle for the minds]. St. Petersburg: Piter, 2009.
- Tayts, M. “«Brening» v innovatsionnuu epokhu” [“Branding” in innovative Epoch]. <http://www.rimprn.ru/examination/index.php?exam=1057>
- Vizgalov, D. V. *Brending goroda* [Branding the city]. Moscow: Institut ekonomiki goroda, 2011.

REFERENCES

- Anholt, S. *Brand new justice: how branding places and products can help the developing world*. Amsterdam: Butterworth Heinemann, 2005.
- Alymov, O. M., and Mykytenko, V. V. “Prostorovo-chasoviy resurs transformatsii ukrainskoi ekonomiky” [Spatio-temporal resource transformation Ukrainian economy]. *Produktyvni syly Ukrainy*, no. 2(006) (2009): 5-20.
- Amosha, A., Ivanov, E., and Prokopenko, N. *Kanony i zakony rynku* [Canons and laws of the market]. Donetsk: NAN Ukrainy; In-t ekonomiki promyshlennosti, 2005.
- Bozhuk, S. G., and Kovalik, L. N. *Marketingovye issledovaniia* [Market research]. St. Petersburg: Piter, 2003.
- Danylyshyn, B. M., and Mykytenko, V. V. *Fenomenolohichni alternatyvy ekonomichnoho zrostantia Ukrainy* [Phenomenological Alternatives economic growth in Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy; Nichlava, 2008.
- Kotler, F., Asplund, K., and Reyn, I. *Marketing mest. Privlechenie investitsiy, predpriiaty, zhiteley i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Evropy* [Marketing places. Attracting investments, businesses, residents and tourists in the city, commune, regions and countries in Europe]. St. Petersburg: Stokgolmskaia shkola ekonomiki, 2005.
- Lendri, Ch. *Kreativnyy gorod* [Creative City]. Moscow: Klassika-KhKhI, 2011.
- Pankrukhin, A. P. *Marketing territoriy* [Marketing area]. St. Petersburg: Piter, 2006.
- Sytnyk, H. P. “Pryntsyypovi osnovy metodolohii rozrobky optymalnoi stratehii natsionalnoi bezpeky” [The principal basis of the methodology for developing the optimal strategy of national security]. *Upravlinnia suchasnym mistom*, no. 2 (2004): 34-48.

КРИТЕРІАЛЬНИЙ МЕТОД АНАЛІТИЧНОЇ СТОХАСТИЧНОЇ ПРОЦЕДУРИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

ЛАПШИН В. І., КУЗНІЧЕНКО В. М., СТЕЦЕНКО Т. В.

УДК 330.4:338.24:519.816

Лашин В. І., Кузнiченко В. М., Стеценко Т. В. Критерiальний метод аналітичної стохастичної процедури підтримки прийняття рішень

Розроблено критерiальний метод аналітичної стохастичної процедури для прийняття рішень при застосуванні метода парних порiвнянь. Використано властивостi стохастичної матриці. Запропонована процедура виключає неоднозначність у прийняття рішень при зростанні кількості альтернатив і критерiїв у порiвняння з методом аналізу iєрархiї. Досліджено можливостi застосування цієї процедури для обґрунтування органами влади рішень щодо здійснення нових місцевих запозичень в контексті управління місцевим боргом. Показано, що розроблений метод можна використовувати для вибору об'єктів для бюджетних капіталовкладень.

Ключові слова: метод, альтернатива, критерiї, парні порiвняння, аналітична стохастична процедура, місцеві запозичення.

Рис.: 1. **Табл.:** 8. **Формул.:** 12. **Бiбл.:** 12.

Лашин Володимир Iллiч – доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри економіко-математичних методів та інформаційних технологій, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: v.i.lapshyn@i.ua

Кузнiченко Володимир Михайлович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедра економіко-математичних методів та інформаційних технологій, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: kuznichenko_v_m@mail.ru

Стеценко Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри державних фінансів, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: t.v.lapsh@i.ua

УДК 330.4:338.24:519.816

Лашин В. И., Кузнiченко В. М., Стеценко Т. В. Критериальный метод аналитической стохастической процедуры поддержки принятия решений

Разработан критериальный метод аналитической стохастической процедуры для принятия решений при применении метода парных сравнений. Используются свойства стохастической матрицы. Предложенная процедура исключает неоднозначность в принятии решений при увеличении количества альтернатив и критериев по сравнению с методом анализа иєрархий. Исследованы возможности применения этой процедуры для обоснования органами власти решений по осуществлению новых муниципальных займов в контексте управления муниципальным долгом. Показано, что разработанный метод можно использовать при выборе объектов для бюджетных капиталовложений.

Ключевые слова: метод, альтернатива, критерий, парные сравнения, аналитическая стохастическая процедура, муниципальные займы.

Рис.: 1. **Табл.:** 8. **Формул.:** 12. **Библ.:** 12.

Лашин Владимир Ильич – доктор физико-математических наук, профессор, профессор кафедры экономико-математических методов и информационных технологий, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: v.i.lapshyn@i.ua

Кузнiченко Владимир Михайлович – кандидат физико-математических наук, доцент, кафедра экономико-математических методов и информационных технологий, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: kuznichenko_v_m@mail.ru

Стеценко Татьяна Владимировна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра государственных финансов, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: t.v.lapsh@i.ua

UDC 330.4:338.24:519.816

Lapshyn V. I., Kuznichenko V. M., Stetsenko T. V. Criteria Method of Analytical Stochastic Procedure of Decision Making Support

The article develops a criteria method of analytical stochastic procedure for decision making when applying the method of paired comparison. It uses properties of the stochastic matrix. The offered procedure excludes ambiguity in decision making when a number of alternatives and criteria increase if compared with the method of hierarchy analysis. The article studies possibilities of application of this procedure for justification by authorities of decisions on realisation of new municipal loans in the context of managing the municipal debt. It shows that the developed method could be used when selecting object for budget investments.

Key words: method, alternative, criterion, paired comparison, analytical stochastic procedure, municipal loan.

Pic.: 1. **Tabl.:** 8. **Formulae:** 12. **Bibl.:** 12.

Lapshyn Vladimir I. – Doctor of Sciences (Physics and Mathematics), Professor, Professor of the Department of Economics and Mathematical Methods and Information Technology, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: v.i.lapshyn@i.ua

Kuznichenko Vladimir M. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Department of Economics and Mathematical Methods and Information Technology, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: kuznichenko_v_m@mail.ru

Stetsenko Tatyana V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Public Finance, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: t.v.lapsh@i.ua

При складних процесах соціально-економічного розвитку регіонів необхідний високий рівень керування ними. При цьому зростає ціна прийняття якісних, обґрунтованих рішень, які базуються як на розрахунках, так і на аргументованих судженнях фахівців. Існує багато методів прийняття рішень, що базуються на застосуванні методів експертних оцінок, і кожен з них має свої переваги та недоліки. Удосконалення методів прийняття рішень, розробка нових підходів до них безумовно є актуальним завданням сьогодення.

Метод аналізу ієрархії (МАІ) [1; 2] широко використовується в економіці при виборі оптимального рішення по досягненню мети. МАІ включає в себе побудову якісної моделі у вигляді структури ієрархії, що включає мету, альтернативні варіанти її досягнення і критерії для оцінки якості альтернатив, визначення пріоритетів всіх елементів ієрархії з використанням методу парних порівнянь, знаходження за певним правилом глобальних (підсумкових) пріоритетів для досягнення мети, перевірку суджень на узгодження елементів при парних порівняннях, прийняття рішення за проведеними дослідженнями.

У наукових роботах [3; 4] МАІ був застосований у програмно-цільовому плануванні при виборі регіональних бюджетних та інвестиційних із залученням бюджетних коштів проектів і для прийняття рішення щодо вибору проектів для здійснення місцевих запозичень, узгодженого зі всіма параметрами управління місцевим боргом на поточний та наступні бюджетні періоди.

Однак МАІ має деякі недоліки: при збільшенні критеріїв чи альтернатив у структурі ієрархії змінюється число елементів матриць (стовбців при збільшенні критеріїв, рядків при збільшенні альтернатив), що може призвести до порушення початкових пріоритетів альтернатив (критеріїв) [5; 6]. Це призводить до невизначеності при прийнятті управлінських рішень.

Метою статті є побудова метода прийняття рішень, який при збільшенні кількості критеріїв або альтернатив не порушував би початкових пріоритетів.

Нехай для розгляду обрано n критеріїв ($K_j, j = \overline{1, n}$) та m альтернатив ($A_i, i = \overline{1, m}$), для яких експерти склали матриці парних порівнянь: для критеріїв відносно альтернатив – табл. 1, для альтернатив відносно критеріїв – табл. 2.

Коефіцієнти власного вектора матриці парних порівнянь критерію K_j відносно альтернатив A_i розраховуються за формулою:

$$V_i(K_j) = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}, \quad i = \overline{1, m}. \quad (1)$$

Необхідно врахувати, що коефіцієнти власного вектора матриці парних порівнянь альтернативи A_i відносно критерію K_j розраховуються за формулою:

$$V_j(A_i) = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^n x_{ij}}, \quad j = \overline{1, n}. \quad (2)$$

Зауважимо, що з визначення власних векторів $\bar{V}(K_j)$ та $\bar{V}(A_i)$ витікають рівняння:

$$\sum_{j=1}^n V_j(A_i) = 1, \quad i = \overline{1, m}, \quad (3)$$

$$\sum_{i=1}^m V_i(K_j) = 1, \quad j = \overline{1, n}. \quad (4)$$

Побудуємо матриці $C(A)$ і $C(K)$ з векторів $\bar{V}(K_j)$ і $\bar{V}(A_i)$, здійснивши розрахунки за такими формулами:

$$C(A) = V(A) \cdot V(K), C(K) = V(K) \cdot V(A), \quad (5)$$

де

$$V(A) = \begin{pmatrix} \bar{V}(A_1) \\ \bar{V}(A_2) \\ \dots \\ \bar{V}(A_m) \end{pmatrix}, \quad V(K) = \begin{pmatrix} \bar{V}(K_1) \\ \bar{V}(K_2) \\ \dots \\ \bar{V}(K_n) \end{pmatrix}. \quad (6)$$

Таблиця 1

Матриця парних порівнянь критерію K_j відносно альтернатив A_i

K_j	A_1	A_2	...	A_m	$V(K_j)$
A_1	x_{11}/x_{11}	x_{11}/x_{21}	...	x_{11}/x_{m1}	$V_1(K_j)$
A_2	x_{21}/x_{11}	x_{21}/x_{21}	...	x_{21}/x_{m1}	$V_2(K_j)$
...
A_m	x_{m1}/x_{11}	x_{m1}/x_{21}	...	x_{m1}/x_{m1}	$V_m(K_j)$

Примітка: x_{ij} – ваги альтернатив i відносно критерію j ; $\bar{V}(K_j) = (V_1(K_j), V_2(K_j), \dots, V_m(K_j))$ – власний вектор-рядок матриці парних порівнянь критерію K_j відносно альтернатив A_i .

Таблиця 2

Матриця парних порівнянь альтернативи A_i відносно критеріїв K_j

A_i	K_1	K_2	...	K_n	$V(A_i)$
K_1	x_{11}/x_{11}	x_{11}/x_{12}	...	x_{11}/x_{1n}	$V_1(A_i)$
K_2	x_{12}/x_{11}	x_{12}/x_{12}	...	x_{12}/x_{1n}	$V_2(A_i)$
...
K_n	x_{1n}/x_{11}	x_{1n}/x_{12}	...	x_{1n}/x_{1n}	$V_n(A_i)$

Примітка: $\bar{V}(A_i) = (V_1(A_i), V_2(A_i), \dots, V_n(A_i))$ – власний вектор-рядок матриці парних порівнянь альтернативи A_i відносно критерію K_j .

Матриці $C(A)$ і $C(K)$ виявляються перехідними стохастичними матрицями для альтернатив і критеріїв до граничних (стаціонарних) станів відповідно.

За рахунок того, що матриці $C(A)$ і $C(K)$ є стохастичними, то глобальні пріоритети альтернатив знаходимо з системи рівнянь:

$$\begin{cases} \bar{W}(A) = \bar{W}(A) \cdot C(A) \\ \sum_{i=1}^m w_i(a) = 1 \end{cases}, \quad (7)$$

а глобальні пріоритети критеріїв знаходимо з системи рівнянь:

$$\begin{cases} \bar{W}(K) = \bar{W}(K) \cdot C(K) \\ \sum_{j=1}^n w_j(k) = 1 \end{cases}, \quad (8)$$

де

$$\begin{aligned} \bar{W}(A) &= (w_1(a), w_2(a), \dots, w_m(a)), \\ \bar{W}(K) &= (w_1(k), w_2(k), \dots, w_n(k)). \end{aligned} \quad (9)$$

Складання всіх матриць парних порівнянь альтернатив A_i до всіх критеріїв K_j і критеріїв K_j до всіх альтернатив A_i дає змогу знаходити всі глобальні пріоритети і при цьому не допускати зміни пріоритетів при збільшенні альтернатив та критеріїв.

Для однозначного вибору бюджетних проектів, організацій для їх розробки та виконання скористаємось критеріальним методом аналітичної стохастичної процедури. Продемонструємо його на спрощеному прикладі вибору територіальними громадами регіональних об'єктів для інвестування при залученні на прийнятних для неї умовах місцевих запозичень та урегулювання нового запозичення з можливостями обслуговування загального місцевого боргу.

Треба відзначити, що суттєву роль у фінансуванні інвестиційних проектів регіонального значення у багатьох країнах світу відіграють муніципальні запозичення (в українській практиці – місцеві запозичення). За останні роки проблематиці місцевих запозичень було присвячено чимало наукових праць, серед авторів яких можна назвати І. Бабуха, Л. Барабан, Л. Сідельникову та ін. [7 – 9], але проблема удосконалення процесу прийняття органами влади обґрунтованих рішень щодо здійснення місцевих запозичень у контексті управління місцевим боргом залишається не досить опрацьованою.

Альтернативами будуть виступати місцеві об'єкти A_i ($i = 1, 2, 3, 4$), які відповідають обмеженням напрямів здійснення капітальних видатків бюджету розвитку, що містяться у ст. 71 п. 3 Бюджетного кодексу України [10].

Для прикладу обираємо два критерії K_j ($j = 1, 2$), яким відповідають ефект впливу на стан управління місцевим боргом та ефект у соціально-економічній сфері регіону.

Критерій K_1 включає в себе параметри відповідності нового запозичення для фінансового забезпечення обраного місцевого об'єкта параметрам управління боргом.

У критерій K_2 можуть входити кількість потенційних користувачів майбутнім об'єктом, отримання нових робочих місць, використання місцевої сировини тощо.

Спочатку розглянемо МАІ, структура ієрархії якого наведена в табл. 3 і на рис. 1.

Таблиця 3

Матриця глобальних переваг

	K_1	K_2	Сума
A_1	1	3	$Z_1 = 4$
A_2	2	4	$Z_2 = 6$
A_3	3	5	$Z_3 = 8$
Сума	$Y_1 = 6$	$Y_2 = 12$	$D = 18$

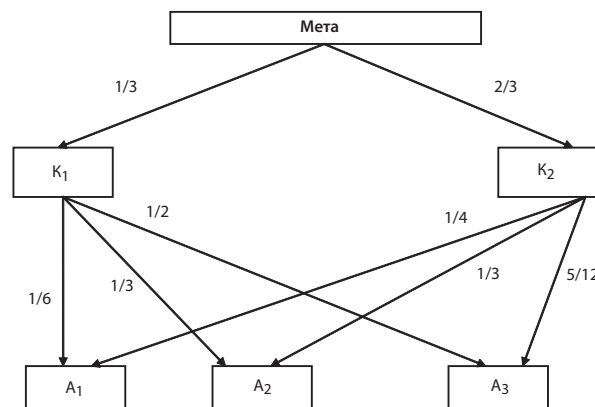

Рис. 1. Структура ієрархії МАІ для вибору регіональних об'єктів для інвестування при залученні місцевих запозичень

Для цього прикладу глобальні переваги альтернатив і критеріїв мають вигляд:

$$\bar{W}(K) = (w_1(k), w_2(k)) = \left(\frac{1}{3}; \frac{2}{3} \right),$$

$$\bar{W}(A) = (w_1(a), w_2(a), w_3(a)) = \left(\frac{2}{9}; \frac{1}{3}; \frac{4}{9} \right).$$

Перейдемо до критеріального методу аналітичної стохастичної процедури.

Побудуємо матриці парних порівнянь (табл. 4 – 8). Для порівняння з результатами МАІ будемо використовувати відносні значення альтернатив до критеріїв і глобальні переваги мети (глобальні переваги критеріїв) з табл. 3.

Таблиця 4

Парні порівняння відносно ваг щодо K_1

K_1	A_1	A_2	A_3	$\bar{V}(K_1)$
A_1	1	1/2	1/3	1/6
A_2	2	1	2/3	1/3
A_3	3	3/2	1	1/2

Таблиця 5

Парні порівняння відносно ваг щодо K_2

K_2	A_1	A_2	A_3	$\bar{V}(K_2)$
A_1	1	3/4	3/5	1/4
A_2	4/3	1	4/5	1/3
A_3	5/3	5/4	1	5/12

Таблиця 6

Парні порівняння відносно ваг щодо A_1

A_1	K_1	K_2	$\bar{V}(A_1)$
K_1	1	1/3	1/4
K_2	3	1	3/4

Таблиця 7

Парні порівняння відносно ваг щодо A_2

A_2	K_1	K_2	$\bar{V}(A_2)$
K_1	1	1/2	1/3
K_2	2	1	2/3

Таблиця 8

Парні порівняння відносно ваг щодо A_3

A_3	K_1	K_2	$\bar{V}(A_3)$
K_1	1	3/5	3/8
K_2	5/3	1	5/8

З таблиць парних порівнянь та виразів (6) визначимо матриці $V(A)$ і $V(K)$:

$$V(A) = \begin{pmatrix} \bar{V}(A_1) \\ \bar{V}(A_2) \\ \bar{V}(A_3) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{1}{4} & \frac{3}{4} \\ \frac{1}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{3}{8} & \frac{5}{8} \end{pmatrix}, \quad (10)$$

$$V(K) = \begin{pmatrix} \bar{V}(K_1) \\ \bar{V}(K_2) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{1}{6} & \frac{1}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & \frac{5}{12} \end{pmatrix}.$$

Стохастичні перехідні матриці $C(A)$ і $C(K)$ знайдемо при використанні формули (5):

$$C(A) = \begin{pmatrix} \frac{1}{4} & \frac{3}{4} \\ \frac{1}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{3}{8} & \frac{5}{8} \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} \frac{1}{6} & \frac{1}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & \frac{5}{12} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{11}{48} & \frac{1}{3} & \frac{7}{16} \\ \frac{2}{9} & \frac{1}{3} & \frac{4}{9} \\ \frac{7}{32} & \frac{1}{3} & \frac{43}{96} \end{pmatrix}, \quad (11)$$

$$C(K) = \begin{pmatrix} \frac{1}{6} & \frac{1}{3} & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{3} & \frac{5}{12} \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} \frac{1}{4} & \frac{3}{4} \\ \frac{1}{3} & \frac{2}{3} \\ \frac{3}{8} & \frac{5}{8} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{49}{288} & \frac{95}{288} \\ \frac{144}{288} & \frac{144}{288} \\ \frac{95}{288} & \frac{193}{288} \end{pmatrix}. \quad (12)$$

З системи рівнянь (7) знаходимо глобальні пріоритети альтернатив:

$$\bar{W}(A) = (w_1(a), w_2(a), w_3(a)) = \left(\frac{2}{9}, \frac{1}{3}, \frac{4}{9} \right),$$

де третій інвестиційний об'єкт (альтернатива A_3) має перевагу ($w_3(a) > w_2(a) > w_1(a)$).

З системи рівнянь (8) знаходимо глобальні пріоритети критеріїв:

$$\bar{W}(K) = (w_1(k), w_2(k)) = \left(\frac{1}{3}, \frac{2}{3} \right).$$

Результат співпадає, що і повинно бути, з МАІ, але при зміні кількості альтернатив або критеріїв при доповненні матриць у табл. 4 – 8 і використанні рівнянь (7) – (8) співвідношення (більше-менше) до змін глобальних альтернатив і критеріїв залишиться тим самим.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті представлено новий метод підтримки прийняття рішень – критеріальний метод аналітичної стохастичної процедури, який при зміні кількості критеріїв або альтернатив залишає розподіл між глобальними пріоритетами альтернатив та критеріїв без зміни на відміну від МАІ, де він може бути порушений.

Порівняння запропонованого методу з методом аналітичної процедури структурування альтернатив і критеріїв [11; 12] показує спрощення у першому методі розрахунків глобальних пріоритетів альтернатив і критеріїв, особливо при великій їх кількості, завдяки складності формування у другому методі зведеної ідеальної обернено-симетричної матриці, з якої знаходяться ці пріоритети, тим більш, що ця матриця повинна бути симетричною. Однак, треба відзначити, що перший метод збільшує кількість матриць парних порівнянь альтернатив відносно критеріїв, але їх побудова значно простіша, ніж процедури зі зведеною ідеально-симетричною матрицею. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Саати Т. Л. Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Л. Саати. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
2. Saaty T. L. Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy/ Network Process / T. L. Saaty // RACSAM (Review of the Royal Spanish Academy of Sciences, Series A, Mathematics. – 2008. – V. 102(2). – P. 251 – 318.
3. Лапшин В. І. Застосування методу аналізу ієрархій у програмно-цільовому методі бюджетування / В. І. Лапшин, В. М. Кузнiченко // Фiнани України. – 2011. – № 5. – С. 40 – 46.
4. Лапшина Т. В. Застосування методу аналізу ієрархій в управлінні місцевим боргом / Т. В. Лапшина // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2011. – № 5(58). – С. 47 – 53.
5. Ларичев О. И. Теория и методы принятия решений, а также Хроника событий в Волшебных странах : учебник / О. И. Ларичев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2002. – 392 с.
6. Лотов А. В. Многокритериальные задачи принятия решений : учебное пособие / А. В. Лотов, И. И. Поспелов. – М.: МАКС Пресс, 2008. – 197 с.
7. Бабух І. Б. Особливості боргового фінансування регіонального розвитку в Україні / І. Б. Бабух // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – Вип. 2. – С. 58 – 66.

8. Барабан Л. М. Перспективи розвитку ринку муніципальних цінних паперів / Л. М. Барабан // Фінансовий простір. – 2011. – № 4. – С. 15 – 21.

9. Сідельникова Л. П. Варіативні етюди пошуку альтернативи бюджетним ресурсам / Л. П. Сідельникова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 12. – С. 238 – 248.

10. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI; редакція від 05.01.2013 // База даних «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=index>

11. Кузніченко В. М. Аналитическая процедура структурирования множества альтернатив и критериев / В. М. Кузніченко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х. : НТУ «ХПІ». – 2010. – № 59. – С. 81 – 87.

12. Лапшин В. І. Формування бюджетних програм за допомогою аналітичної процедури структуривання альтернативних проєктів / В. І. Лапшин, В. М. Кузніченко, М. А. Шум // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – 2011. – № 8. – С. 18 – 25.

REFERENCES

Babukh, I. B. "Osoblyvosti borhovooho finansuvannya rehionalnoho rozvytku v Ukraini" [Features of the debt financing of regional development in Ukraine]. *Visnyk ChTEI*, no. 2 (2012): 58-66.

Baraban, L. M. "Perspektyvy rozvytku rynku munitsypalnykh tsinnykh paperiv" [Prospects for the development of municipal securities]. *Finansovy prostir*, no. 4 (2011): 15-21.

Kuznichenko, V. M. "Analytycheskaia protsedura strukturovaniya mnozhestva alternatyv y kryteryev" [The analytical

procedure for structuring the set of alternatives and criteria]. *Visnyk NTU «KhPI»*, no. 59 (2010): 81-87.

Lapshyna, T. V. "Zastosuvannya metodu analizu iierarkhii v upravlinni mistsevym borhom" [Application of analytic hierarchy process in managing local debt]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, no. 5(58) (2011): 47-53.

Larichev, O. I. *Teoriia i metody priniatia resheniy, a takzhe Khronika sobytij v Volshebnykh stranakh* [Theory and methods of decision-making and Chronicle in Oz]. Moscow: Logos, 2002.

Lotov, A. V., and Pospelov, I. I. *Mnogokriterialnye zadachi priniatia resheniy* [Multi-criteria decision making problems]. Moscow: MAKSPress, 2008.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=index>

Lapshyn, V. I., and Kuznichenko, V. M. "Zastosuvannya metodu analizu iierarkhii u prohramno-tsilyovomu metodi biudzhetuвання" [Application of analytic hierarchy process in software and budgeting]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2011): 40-46.

Lapshyn, V. I., Kuznichenko, V. M., and Shum, M. A. "Formuvannya biudzhethnykh prohram za dopomohoiu analitychnoi protsedury strukturuvannya alternatyvnykh proektiv" [Formation of budgetary programs using analytical procedures structuring alternative projects]. *Visnyk NTU «KhPI»*, no. 8 (2011): 18-25.

Saati, T. L. *Priniatie resheniy: metod analiza ierarkhiy* [Decision-making: the analytic hierarchy process]. Moscow: Radio i sviaz, 1989.

Saati, T. L. "Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy". *RACSSAM*, no. 102(2) (2008): 251-318.

Sidelnikova, L. P. "Variatyvni etyudy poshuku alternatyvy biudzhethnym resursam" [Modularly expandable studies finding alternative budgetary resources]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (2011): 238-248.

ФОРМИРОВАНИЕ ДИНАМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МНОГОКРИТЕРИАЛЬНОЙ ОПТИМИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК

БАБЕНКО В. А.

УДК 330.46:519.86

Бабенко В. А. Формирование динамической модели многокритериальной оптимизации управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий АПК

Исследованы теоретические основы и совершенствование методов динамического моделирования управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий АПК, разработана динамическая задача многокритериальной оптимизации управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий и общие подходы к ее решению.

Ключевые слова: динамическая модель, многокритериальная оптимизация, оптимизация управления, векторная целевая функция, метод скаляризации, инновационные процессы, перерабатывающее предприятие АПК.

Формул: 9. **Библ.:** 7.

Бабенко Виталина Алексеевна – кандидат технических наук, доцент, докторант кафедры экономической кибернетики, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский район, п/о «Коммунист-1», 62483, Украина)

E-mail: vitalina_babenko@meta.ua

УДК 330.46:519.86

UDC 330.46:519.86

Бабенко В. О. Формування динамічної моделі багатокритеріальної оптимізації управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК

Досліджено теоретичні засади та вдосконалення методів динамічного моделювання управління інноваційними процесами переробних підприємств АПК, розроблено динамічну задачу багатокритеріальної оптимізації управління інноваційними процесами переробних підприємств і загальні підходи до її рішення.

Ключові слова: динамічна модель, багатокритеріальна оптимізація, оптимізація управління, векторна цільова функція, метод скаляризації, інноваційні процеси, переробні підприємства АПК.

Формул: 9. **Бібл.:** 7.

Бабенко Віталіна Олексіївна – кандидат технічних наук, доцент, докторант кафедри економічної кибернетики, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський район, п/в «Комуніст-1», 62483, Україна)

E-mail: vitalina_babenko@meta.ua

Babenko V. A. Formation of a Dynamic Model of Multi-Criteria Optimisation of Management of Innovation Processes of Processing Enterprises of the Agro-Industrial Complex

The article studies theoretical foundations and improvement of methods of dynamic modelling of management of innovation processes of processing enterprises of the agro-industrial complex, development of a dynamic task of multi-criteria optimisation of management of innovation processes of processing enterprises and general approaches to its solution.

Key words: dynamic model, multi-criteria optimisation, optimisation of management, vector target function, scalarisation method, innovation processes, processing enterprise of the agro-industrial complex.

Formulae: 9. **Bibl.:** 7.

Babenko Vitalina A. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev (Kharkivska obl., Kharkivskyi rayon, p/v «Komunist-1», 62483, Ukraine)

E-mail: vitalina_babenko@meta.ua

Современное перерабатывающее предприятие агропромышленного комплекса (АПК) является сложным многофакторным и многостадийным объектом управления, состоящим из большого числа взаимосвязанных подсистем, имеющих отношения соподчиненности в виде иерархической структуры. Иерархическая система управления является сугубо многокритериальной, что приводит к необходимости дополнительного уточнения понятия оптимального поведения. В сложных системах управления с заданной иерархической структурой при решении оптимизационных задач между подсистемами разных уровней возникают конфликтные ситуации, разрешение которых приводит к задаче выбора компромиссных стратегий. Решение этой задачи тесно связано с проблемой принятия решений с учетом различных критериев оптимальности.

Исследование и решение задачи управления инновационными процессами перерабатывающих предприятий (УИПП) АПК требует разработки динамической экономико-математических модели при наличии управ-

ляющих воздействий, неконтролируемых параметров (рисков, погрешностей моделирования и др.), дефицита информации с учетом различных критериев качества рассматриваемых процессов [1]. В качестве критериев для оптимизации могут выбираться различные экономические показатели, например, общая прибыль, прибыль на одного работника, затраты сырья, энергоемкость, фондоотдача и др. А также с учетом специфики инновационных процессов необходимо включать критерии качества управления инновационной деятельностью, такие как, например, экологическая безопасность инновационных продуктов, показатели экономической эффективности внедрения инновационных процессов, рентабельность инновационного процесса, продолжительность жизненного цикла инновационного продукта, социальная эффективность инновационной деятельности предприятия и др.

Необходимость предоставления лицу, принимающему решение, информации о возможных реализациях состояния инновационного процесса в течение

выбранного периода времени делает актуальным моделирование динамической задачи многокритериальной УИПП АПК с целью выбора оптимального управления.

Вопросами экономико-математического моделирования и оптимального управления в экономике занимались такие ученые, как Беллман Р., Болтянский В. Г., Бусленко Н. П., Глушков В. М., Интрилигатор М., Канторович Л. В., Лотов А. В., Первозванский А. А., Понтрягин А. С., Пропой А. И., Таха Х., Тер-Крикоров А. М., Томас Р., Ширяев А. Н., Чхартишвили А. Г. и многие другие.

Работы Альбрехта Э. Г., Гольдштейна С. Л., Дуброва А. М., Емельянова А. А., Зайнашева Н. К., Лагоши Б. А., Попова Е. В., Соколова Р. В., Татаркина А. И., Хрусталева Е. Ю., Ширяева В. И., Шорикова А. Ф. и др. посвящены методам моделирования динамических бизнес-процессов.

Исследованию вопросов многокритериальной оптимизации в своих работах уделяли внимание такие ученые, как Борисов А. Н., Брахман Т. Р., Верстниин И. С., Вилкас Э. Й., Дубоис Д., Заде Л. А., Майминас Е. В., Негота С., Праде Х., Рамеш Дж., Токарев В. В., Тонг Р., Ханнан Е., Харрингтон Е. С., Язенин А. В., Ягер Р.

В этих работах были изучены вопросы ранжирования частных критериев многокритериальной оптимизации, подходы к формализации субъективных неопределенностей в многокритериальных задачах, методы формализации описания нечетких, качественных характеристик. В настоящее время большинством исследователей также достаточно полно представлены методы решения задач с множеством критериев оптимизации, однако вопросам динамики моделирования задач многокритериальной оптимизации применительно к УИПП АПК уделено недостаточно внимания, чем и обусловлена актуальность темы исследования.

Цель исследования в статье состоит в изучении теоретических основ и совершенствование методов решения задачи УИПП АПК, формировании ее динамической модели, разработке динамической задачи многокритериальной оптимизации и нахождении путей решения с помощью скалярной свертки векторного функционала качества исследуемого процесса.

Рассмотрим экономико-математическую модель динамики УИПП АПК.

На заданном целочисленном промежутке времени $\overline{0, T} = \{0, 1, \dots, T\}$ ($T > 0$) рассматривается многошаговая динамическая система УИПП, которая состоит из одного управляемого объекта (перерабатывающего предприятия АПК), движение которого описывается линейным дискретным рекуррентным векторным уравнением вида (динамическая модель) [2]:

$$x(t+1) = A(t)x(t) + B(t)u(t) + C(t)v(t), x(0) = x_0, \quad (1)$$

где $x(t) \in \mathbf{R}^n$ – вектор фазовых переменных, или фазовый вектор – набор основных параметров, описывающих состояние УИПП АПК в момент времени t ; \mathbf{R}^n – n -мерное евклидово пространство векторов-столбцов, $n \in \mathbf{N}$ – множество натуральных чисел; $t \in \overline{0, T-1} = \{0, 1, 2, \dots, T-1\}$ – момент времени, определяющий временной период (например, месяц, квартал, год), на котором осу-

ществляется выбор управления; $\overline{0, T}$ – заданный целочисленный промежуток времени ($T > 0$ и целочисленное).

Обозначим через $x(t+1)$ вектор объемов продукции на предприятии к концу периода времени $t, t+1$ (запасы продукции в момент времени $t+1$). Эта величина формируется на основании наличия:

– остатков нереализованной продукции к моменту времени $t+1$ (если в начале периода на предприятии имелись запасы в количестве $x(t)$, то к концу этого периода останется ее нереализованная часть, равная

$A(t)x(t)$); где $x(t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t))' \in \mathbf{R}^n$ – фазовый вектор, характеризующий состояние системы в момент времени t (вектор запасов продукции в момент t ($t \in \overline{0, T-1}$), у которого каждая i -тая координата $x_i(t)$ есть значение объема продукции i -го вида $i \in \overline{1, n}$ (n – общее количество видов выпускаемой продукции); $n \in \mathbf{N}$, \mathbf{N} – множество всех натуральных чисел); \mathbf{R}^n – n -мерное векторное пространство векторов-столбцов; $A(t) = \|a_{ij}(t)\|_{i \in \overline{1, n}, j \in \overline{1, n}}$ – диагональная матрица, характеризующая реализацию (матрица «реализации») продукции за период времени $t, t+1$;

– изготовленной продукции в период времени $t, t+1$ (вектор $B(t)u(t)$), где $B(t)$ – «технологическая матрица» производства, в которой каждый j -й способ организации производства ($j \in \overline{1, p}$) в период времени $t, t+1$ характеризуется вектором $\{b_{1j}(t), b_{2j}(t), \dots, b_{nj}(t)\}$: если $b_{ij}(t) < 0$, то величина $b_{ij}(t)$ определяет затраты i -го ингредиента ($i \in \overline{1, n}$) при j -м способе производства; если $b_{ij}(t) > 0$, то величина $b_{ij}(t)$ определяет выпуск i -го ингредиента при j -м способе производства.

$u(t) = \{u_1(t), u_2(t), \dots, u_j(t), \dots, u_p(t)\} \in \mathbf{R}^p$ – вектор управляющего воздействия (вектор управления), каждая j -я компонента которого $u_j(t) \in \mathbf{R}^1$ есть интенсивность использования j -го технологического способа производства в период времени $t, t+1$ ($j \in \overline{1, p}$; $p \in \mathbf{N}$); удовлетворяет заданному ограничению:

$$u(t) \in U_1 \subset \mathbf{R}^p, \quad (2)$$

где U_1 – конечное множество векторов, т. е. конечный набор векторов в \mathbf{R}^p , определяющих все возможные реализации различных сценариев управления в момент времени t ; $p \in \mathbf{N}$;

– слагаемого, учитывающего влияние рисков, неопределенности или погрешности моделирования на производимую и имеющуюся в наличии продукцию в период времени $t, t+1$ (вектор $C(t)v(t)$), где

$C(t) = \|c_{il}(t)\|_{i \in \overline{1, n}, l \in \overline{1, q}}$ – есть матрица, состоящая из коэффициентов пересчета уровня влияния вектора рисков на выпускаемую и имеющуюся в наличии продукцию каждого вида, т. е. на процесс формирование вектора $x(t+1)$.

$v(t) = \{v_1(t), v_2(t), \dots, v_q(t)\} \in \mathbf{R}^q$ – вектор рисков (например, недопоставки материалов, неплатежи, порча сельскохозяйственной продукции при хранении или транспортировке, несоответствие требований к

качеству сельскохозяйственного сырья или готовой продукции и др. [3]), *влияющих на процесс реализации УИПП АПК*, удовлетворяет заданному ограничению:

$$v(t) \in V_1 \subset \mathbf{R}^q, \quad (3)$$

где V_1 – выпуклый, замкнутый и ограниченный многогранник пространства \mathbf{R}^q , т. е. множество, которое *ограничивает возможные значения реализации вектора рисков* в момент времени t ; $q \in \mathbf{N}$;

$A(t)$, $B(t)$ и $C(t)$ – матрицы размерностей $(n \times n)$, $(n \times p)$ и $(n \times q)$, соответственно, определяющие динамику УИПП АПК, элементы которых находятся путем решения задачи *апостериорной идентификации* [4, 5].

Предполагается, что субъекту управления также известны уравнение (1) и ограничения (2), (3). Рассматриваемый процесс управления оценивается значением выпуклого функционала $\gamma: \mathbf{R}^n \rightarrow \mathbf{R}^1$, определенного на возможных реализациях фазового вектора $x(T) \in \mathbf{R}^n(T)$ системы в финальный момент времени T . Пусть на основании ограничений (2) и (3)

$$U(0, T) = \{u_T(\cdot): u_T(\cdot) = \{u(t)\}_{t \in \overline{0, T-1}} \in \mathbf{R}^{(p \times T)}\} \quad (4)$$

$$\forall t \in \overline{0, T-1}, u(t) \in U_1\}$$

есть множество всех допустимых реализаций *программных управлений* $u_T(\cdot)$ (всех возможных сценариев реализации управления) на целочисленном промежутке времени $0, T$, которое является конечным множеством;

$$V(0, T) = \{v_T(\cdot): v_T(\cdot) = \{v(t)\}_{t \in \overline{0, T-1}} \in \mathbf{R}^{(q \times T)}, \quad (5)$$

$$\forall t \in \overline{0, T-1}, v(t) \in V_1\}$$

есть множество всех допустимых реализаций *вектора рисков* $v_T(\cdot)$ (всех возможных сценариев реализации вектора рисков) на целочисленном промежутке времени $0, T$ [3].

Выберем конкретное допустимое программное управление

$$u_T^*(\cdot) = \{u^*(t)\}_{t \in \overline{0, T-1}} \in U(0, T),$$

$$\forall t \in \overline{0, T-1}: u^*(t) \in U_1,$$

из конечного множества $U(0, T)$ всех допустимых программных управлений $u_T(\cdot)$ на промежутке времени $0, T$.

Тогда при реализации фиксированных и допустимых программного управления $u_T^*(\cdot) \in U(0, T)$ и вектора рисков $v_T^*(\cdot) \in V(0, T)$, в силу многошагового уравнения (1) реализуется следующая траектория рассматриваемой системы:

$$\forall t \in \overline{0, T-1}: x^*(t+1) = A(t)x^*(t) + B(t)u^*(t) + C(t)v^*(t), \quad x^*(0) = x_0, \quad (6)$$

где $x^*(T) = x_{0,T}^*(T; x_0, u_T^*(\cdot), v_T^*(\cdot))$ – есть состояние в момент времени T траектории рассматриваемого процесса УИПП, порожденной системой (1) – (3) и соответствующей набору $(x_0, u_T^*(\cdot), v_T^*(\cdot))$, т. е. финальное ее состояние.

Предположим, что для всех допустимых реализаций наборов $(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$, $x(0) = x_0, u_T(\cdot) \in U(0, T)$ и $v_T(\cdot) \in V(0, T)$ качество процесса управления в системе (1) – (3), описывающей УИПП, предлагается оценивать, например, *векторным терминальным функционалом (показателем качества процесса)* $\Phi = (\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_r)$, представляющим из себя набор из r выпуклых функционалов $\Phi_i, i \in \overline{1, r}$, значения которых оценивают качество процесса УИПП и определяются следующими соотношениями:

$$\begin{aligned} \Phi_i(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot)) &= \\ &= F_i(x_{0,T}^*(T; x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))) = F_i(x(T)), \quad i \in \overline{1, r}, \end{aligned} \quad (7)$$

где $F_i: \mathbf{R}^n \rightarrow \mathbf{R}^1$ – выпуклый функционал для каждого $i \in \overline{1, r}$; $x(T) = x_{0,T}^*(T; x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$.

Таким образом, на основании соотношений (1) – (3) и (7) имеем *динамическую модель многокритериальной оптимизации УИПП АПК*.

Рассмотрим возможные критерии оптимизации рассматриваемой задачи:

- ★ максимальный объем выручки продукции, произведенной на основе инновационной технологии (f_1);
- ★ максимум валовой прибыли продукции, произведенной на основе инновационной технологии (f_2);
- ★ максимум значения противоположного значению себестоимости продукции, выпускаемой на основе инновационной технологии (f_3), который совпадает с минимумом себестоимости продукции, а также показатель эффективности инновационного процесса;
- ★ максимальный прирост прибыли от производства продукции на основе инновационной технологии (f_4);

$$\begin{cases} f_1 = \langle y, x \rangle_n \rightarrow \max, \\ f_2 = \langle y - c, x \rangle_n \rightarrow \max, \\ f_3 = -\langle c, x \rangle_n \rightarrow \max, \\ f_4 = \langle p, x \rangle_n - P_{np} \rightarrow \max, \end{cases} \quad (8)$$

где $x(T) = (x_1(T), x_2(T), \dots, x_n(T)) \in \mathbf{R}^n$, а x_i – планируемый объем продукции i -го наименования, выпускаемой на основе инновационной технологии ($i \in \overline{1, n}$) на финальный момент времени T ;

y_i – цена единицы продукции i -го наименования, выпускаемой на основе инновационной технологии;

$c = (c_1, c_2, \dots, c_n) \in \mathbf{R}^n$ – вектор цен, а c_i – себестоимость единицы продукции i -го наименования, выпускаемой на основе инновационной технологии;

$p = (p_1, p_2, \dots, p_n) \in \mathbf{R}^n$ – вектор прибыли, а p_i – прибыль единицы продукции i -го наименования, выпускаемой на основе инновационной технологии;

P_{np} – прибыль от производства продукции, выпускаемой на основе старой технологии за аналогичный предшествующий период, ($i \in \overline{1, n}$), а для любых натуральных чисел $k \in \mathbf{N}$ и векторов $s, z \in \mathbf{R}^k$ символом $\langle s, z \rangle_k$ обозначается их скалярное произведение.

В данной многокритериальной задаче (1) – (3), (8) необходимо найти наилучшее решение, руководствуясь пятью различными целями, описываемыми (8).

На основании введенных соотношения (7) и (8) целевых функций f_i ($i \in \overline{1, 4}$) для оценки качества рассматриваемого процесса УИПП АПК введем в рассмотрение целевую функцию $F(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$, значения которой для всех допустимых на промежутке времени $\overline{0, T}$ реализаций наборов $(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$, где

$$u_T(\cdot) = \{u(t)\}_{t \in \overline{0, T-1}} \in U(\overline{0, T})$$

и $v_T(\cdot) = \{v(t)\}_{t \in \overline{0, T-1}} \in V(\overline{0, T})$

определяются в соответствии со следующим соотношением:

$$\begin{aligned} F(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot)) &= \sum_{i=1}^r \mu_i \cdot \Phi_i(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot)) = \\ &= \sum_{i=1}^r \mu_i \cdot F_i(x_{0,T}(T; x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot)) = \\ &= \sum_{i=1}^r \mu_i \cdot F_i(x(T)) = \sum_{i=1}^4 \mu_i \cdot f_i(x(T)) = \gamma(x(T)), \\ \forall i \in \overline{1, 4} : \mu_i &\geq 0, \quad \sum_{i=1}^4 \mu_i = 1, \end{aligned} \quad (9)$$

где $x(T) = (x_{0,T}(T; x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$, а γ – есть функционал, введенный ранее.

Отметим, что целевая функция $F(x_0, u_T(\cdot), v_T(\cdot))$ является выпуклой скалярной сверткой векторного функционала $\Phi = (\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_r)$, т. е. она формируется в соответствии с методом скаляризации векторных целевых функций ([6]), с неотрицательными весовыми коэффициентами μ_i , $i \in \overline{1, r}$, которые могут определяться, например, экспертным путем или на основании знания статистической информации об истории реализации основных параметров рассматриваемого процесса.

ВЫВОДЫ

Отметим, что с помощью функционала $\Phi = (\Phi_1, \Phi_2, \dots, \Phi_r)$, на основании соотношения (7), определяющего его значения, можно оценивать также и влияние ущерба, который возможен при реализации конкретного вектора рисков $v_T(\cdot) \in V(\overline{0, T})$.

Следует отметить, что общая схема решения сформулированной задачи базируется на результатах из работы [7] и сводится к реализации решений конечного числа задач линейного и выпуклого математического программирования, а также задачи дискретной оптимизации. Разработанные на ее основе алгоритмы предоставляют возможность разрабатывать эффективные численные методы, позволяющие реализовать компьютерное моделирование решения задачи УИПП АПК. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Витлинский В. В. Обзор методов количественной оценки влияния рисков в агропромышленном производ-

стве / В. В. Витлинский, В. А. Бабенко // Ринкова трансформація економіки : збірник наукових праць. Вип. 14. – Харків : ХІБМ, 2012. – 324 с. – С. 78 – 87.

2. Бабенко В. А. Методика экономико-математического моделирования оптимизации управления инновационными процессами на предприятиях АПК / В. А. Бабенко // Modeling and Analysis of Safety and Risk in Complex Systems / Proceedings of the Ninth International Scientific School MASR – 2011 (Saint-Petersburg, Russia, June, 28 – July 02, 2011) / SPb.: SUAI, SPb., 2011. 426 p. – P. 231 – 236.

3. Бабенко В. А. Теоретические аспекты и методические подходы к оценке влияния природных рисков на производство сельскохозяйственной продукции / В. А. Бабенко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – Мелітополь. – 2010. – № 3 (11). – С. 62 – 69.

4. Базара М. Нелинейное программирование. Теория и алгоритмы / М. Базара, К. Шетти. – М.: Изд-во «Мир», 1982. – 584 с.

5. Красовский Н. Н. Теория управления движением / Н. Н. Красовский. – М.: Наука, 1968. – 476 с.

6. Тер-Крикоров А. М. Оптимальное управление и математическая экономика / А. М. Тер-Крикоров. – М.: Наука, 1987. – 216 с.

7. Шориков А. Ф. Минимаксное оценивание и управление в дискретных динамических системах / А. Ф. Шориков. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 242 с.

REFERENCES

Babenko, V. A. "Metodika ekonomiko-matematicheskogo modelirovaniia optimizatsii upravleniia innovatsionnymi protsessami na predpriatiakh APK" [Methods of economic and mathematical modeling to optimize the management of innovation processes in enterprises of AIC]. *Modeling and Analysis of Safety and Risk in Complex Systems*. Saint-Petersburg: SUAI, 2011. 231-236.

Babenko, V. A. "Teoreticheskiye aspekty y metodicheskiye podkhody k otsenke vliyaniya pryrodnykh ryskov na proyzvodstvo selskokhoziaistvennoi produktsyy" [Theoretical aspects and methodological approaches to the assessment of the impact of natural hazards on agricultural production]. *Zbirnyk naukovykh prats TDATU (ekonomichni nauky)*, no. 3(11) (2010): 62-69.

Bazara, M., and Shetti, K. *Nelineynoe programmirovaniye. Teoriia i algoritmy* [Nonlinear Programming. Theory and Algorithms]. Moscow: Mir, 1982.

Krasovskiy, N. N. *Teoriia upravleniia dvizheniem* [The theory of motion control]. Moscow: Nauka, 1968.

Shorikov, A. F. *Minimaksnoye otsenivaniye i upravleniye v diskretnykh dinamicheskikh sistemakh* [Minimax estimation and control in discrete dynamical systems]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 1997.

Ter-Krikorov, A. M. *Optimalnoye upravleniye i matematicheskaya ekonomika* [Optimal control and mathematical economics]. Moscow: Nauka, 1987.

Vytlynskiy, V. V., and Babenko, V. A. "Obzor metodov kolychestvennoi otsenky vliyaniya ryskov v ahropromyshlennom proyzvodstve" [Review of methods to quantify the effect of risks in agricultural production]. *Rynkova transformatsiia ekonomiky*, no. 14 (2012): 78-87.

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

БИРСЬКИЙ В. В.

УДК 519.86:669

Бирський В. В. Адаптивне управління рівнем економічної безпеки підприємства

У роботі сформульована та вирішена задача моделювання рівня економічної безпеки промислових підприємств при здійсненні ними господарської діяльності в умовах мінливого зовнішнього середовища. Розроблений підхід до оцінки рівня економічної безпеки побудовано на основі співставлення множини зовнішніх загроз із рівнем захищеності підприємства, що є індикатором його стійкості до небажаних змін.

Ключові слова: рівень економічної безпеки, економічна захищеність, оцінка рівнів зовнішніх загроз, графоаналітична модель, нечіткі множини, адаптивне управління.

Рис.: 4. **Формул:** 1. **Бібл.:** 3.

Бирський Віталій Валерійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Запорізька державна інженерна академія (пр. Леніна, 226, Запоріжжя, 69006, Україна)

E-mail: abvv1978@rambler.ru

УДК 519.86:669

UDC 519.86:669

Бирский В. В. Адаптивное управление уровнем экономической безопасности предприятия

В работе сформулирована и решена задача моделирования уровня экономической безопасности промышленных предприятий в процессе осуществления ими хозяйственной деятельности в условиях изменчивой внешней среды. Разработанный подход к оценке уровня экономической безопасности построен на основе сопоставления множества внешних угроз с уровнем защищенности предприятия, который является индикатором его устойчивости к нежелательным изменениям.

Ключевые слова: уровень экономической безопасности, экономическая защищенность, оценка уровня внешних угроз, графоаналитическая модель, нечеткие множества, адаптивное управление.

Рис.: 4. **Формул:** 1. **Библ.:** 3.

Бирский Виталий Валериевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Запорожская государственная инженерная академия (пр. Ленина, 226, Запорожье, 69006, Украина)

E-mail: abvv1978@rambler.ru

Birskiy V. V. Adaptive Management of the Level of Economic Security of an Enterprise

The article formulates and solves the task of modelling of the level of economic security of industrial enterprises in the process of their economic activity under conditions of volatile external environment. The developed approach to assessment of the level of economic security is built on the basis of comparison of a set of external threats with the level of enterprise protectability, which is the indicator of its resistance to undesired changes.

Key words: level of economic security, economic protectability, assessment of the level of external threats, graph-analytical model, fuzzy sets, adaptive management.

Рис.: 4. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 3.

Birskiy Vitaliy V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Zaporizhia State Engineering Academy (pr. Lenina, 226, Zaporizhia, 69006, Ukraine)

E-mail: abvv1978@rambler.ru

Протягом останніх років спостерігається поступова зміна акцентів сучасної наукової думки щодо парадигми моделювання соціально-економічних систем. Якщо наприкінці ХХ ст. при вирішенні різнопланових задач моделювання соціально-економічних систем переважав кібернетичний підхід, який виходив з необхідності підвищення ступеня їхньої керованості, то на початку ХХІ ст. поступово починає поширюватись синергетичний підхід, відповідно до якого соціально-економічні системи вимагають підвищення ступеня своєї самоорганізації та життєздатності [3]. Серед вітчизняних науковців, які активно займаються розробкою даного питання, слід назвати А. І. Амошу, А. В. Бакурову, В. П. Вишневецького, В. М. Гееця, М. М. Іванова, Т. В. Меркулову, Р. Н. Лепу, Ю. Г. Лисенко, В. І. Ляшенко, О. І. Пушкаря, Н. В. Румянцева, Л. Н. Сергееву та інших.

Одним з напрямків сучасної парадигми моделювання є спрямованість на забезпечення належного рівня економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів та природи в умовах мінливого зовнішнього середовища. Так, виходячи з аналізу та систематизації існуючих наукових розробок, можна зазначити, що увагу дослідників спрямовано на забезпечення управління:

1. *Економічної безпеки країни* – сукупності умов та факторів, які здатні забезпечувати у довгостроковій

перспективі незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, постійний розвиток та оновлення.

2. *Економічної безпеки окремого регіону* – відносно самостійного за географічною та економічною ознаками територіального утворення, яке функціонує в рамках повної інтеграції з економікою країни та забезпечує безпеку життєдіяльності проживаючого населення.

3. *Економічної безпеки суб'єкта господарювання* – стану найбільш ефективного використання наявних ресурсів для попередження можливих загроз і забезпечення стабільного розвитку підприємства в майбутньому.

Отже, як видно з наведеної вище класифікації, механізми та практичні рекомендації із забезпечення економічної безпеки напряму залежать від об'єкта дослідження.

Метою даної статті є вдосконалення теоретико-методичних підходів до моделювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання. Для досягнення зазначеної мети в роботі було поставлено та вирішено такі завдання:

- ★ проведено уточнення поняття економічної безпеки підприємства на основі комплексного аналізу існуючих підходів до його визначення, де як основоположні чинники виступають рівень економічної захищеності та рівень зовнішніх загроз;

- ✦ розроблено контур адаптивного управління рівнем економічної безпеки підприємства, в основі якого покладено графоаналітичну модель протидії внутрішніх факторів економічної захищеності множині зовнішніх загроз, нормування яких виконується з використанням апарату нечітких множин.

Передній аналіз дозволив нам з'ясувати, що в науковій літературі поряд із поняттям *економічної безпеки* широкого розповсюдження набуло поняття *економічної захищеності*. Причому в деяких наукових працях поняття «безпека» та «захищеність» вживаються авторами як синоніми, повністю замінюючи одне одного. Поряд із цим, альтернативна наукова думка відокремлює ці поняття, стверджуючи, що економічна захищеність є невід'ємним фактором формування економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання.

Спираючись на фундаментальні дослідження [1], узагальнюючи їх на рівні мікроекономічної системи, у рамках даного дослідження під *економічною безпекою* підприємства будемо розуміти такий стан суб'єкта господарювання, за якого життєво важливі складові його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності характеризуються високим рівнем захищеності від небажаних змін під впливом зовнішніх загроз.

Беручи до уваги дане визначення, у подальшому будемо виходити з того, що показник економічної безпеки не є абсолютним. Тобто, вимірювати його необхідно в системі координат, що орієнтована на множину існуючих зовнішніх загроз. Це означає, що один і той самий рівень економічної захищеності підприємства може

продукувати різні рівні економічної безпеки, залежно від сили негативного впливу тієї чи іншої зовнішньої загрози: в умовах відсутності загроз існуючий рівень захищеності може продукувати достатній рівень безпеки; якщо ж загрози стають реальними, то підприємству для збереження поточного рівня економічної безпеки слід нарощувати рівень економічної захищеності, тим самим збільшуючи можливості супротиву небажаним змінам.

Розроблений в рамках даного дослідження контур адаптивного управління рівнем економічної безпеки підприємства, що представлений на *рис. 1*, складається з контуру інформаційного забезпечення, блоку регулятора, моделювання та адаптації до зовнішніх загроз. Сутність запропонованого підходу до адаптивного управління полягає в тому, що множина зовнішніх загроз поєднується у блоці моделювання із внутрішніми факторами економічної захищеності підприємства, у результаті чого отримуємо відповідну графоаналітичну модель. Оскільки будь-яке підприємство є відкритою системою, то в процесі здійснення господарської діяльності воно завжди вимушено пристосовуватись до мінливого зовнішнього середовища. Причому, бажаючи покращити рівень своєї економічної безпеки, підприємство не може впливати на зовнішні загрози, а може лише враховувати їх у своїй подальшій діяльності. Тому головним функціональним призначенням блоку адаптації є максимально об'єктивна оцінка головних ризиків подальшої діяльності.

Отже, позначивши рівень економічної безпеки підприємства в момент часу t як $Y(t)$, отримуємо таку цільову функцію:

$$Y(t) = F(A(t), B(t)) \rightarrow \max, (1)$$

Рис. 1. Контур адаптивного управління рівнем економічної безпеки підприємства

де $A(t)$ – вектор зовнішніх загроз у момент часу t , який не підлягає впливу з боку підприємства, а лише вимагає врахування; $B(t)$ – вектор показників економічної захищеності підприємства в момент часу t , які протидіють зовнішнім загрозам і потребують управління.

На рис. 2 представлено зовнішній вигляд графоаналітичної моделі рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням усіх зазначених вище передумов.

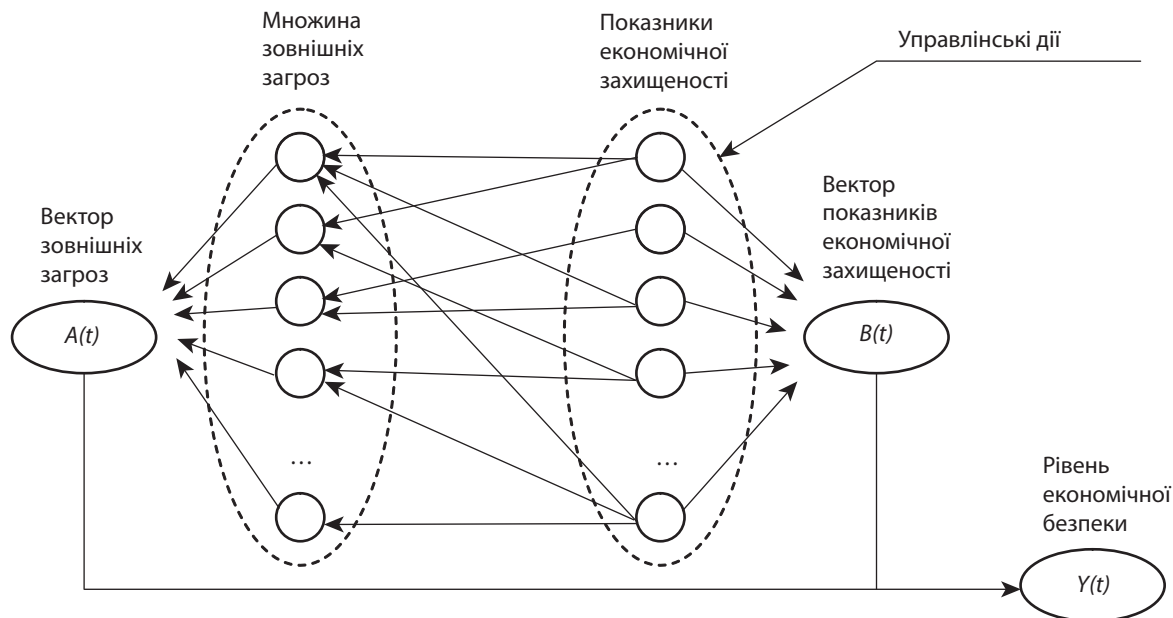

Рис. 2. Графоаналітична модель рівня економічної безпеки підприємства

Аналітично взаємозв'язок між множиною зовнішніх загроз і показниками економічної захищеності, які протидіють ним, позначається у вигляді матриці C розмірністю $m \times n$, де m – загальна кількість загроз, що беруться до уваги; n – загальна кількість показників економічної захищеності підприємства. Якщо j -й показник економічної захищеності протидіє i -тій загрозі, то відповідний елемент матриці $c_{ij} = 1$, у протилежному випадку $c_{ij} = 0$.

Таким чином, надзвичайно важливим для підприємства є правильне визначення важливості зовнішніх загроз, оскільки, відповідно до матриці C , побудованої на основі рис. 2, одразу визначаються інструменти протидії ним. Якщо ж підприємство в процесі своєї господарської діяльності не враховує або ігнорує об'єктивні зовнішні загрози, то, по-перше, достовірно оцінити рівень економічної безпеки не виявляється можливим; по-друге, – рівень його економічної захищеності не буде відповідати зовнішнім ризикам.

Наприклад, якщо як зовнішню загрозу розглядати високий рівень інфляції, який знецінює монетарні активи, то до відповідних показників захищеності слід включити:

- ✦ частку монетарних активів у їхньому загальному обсязі – повинна мінімізуватись;
- ✦ відношення обсягу монетарних активів до монетарних пасивів – не повинно переважати одиницю тощо.

Для оцінки рівня економічної безпеки в даній роботі пропонується використовувати апарат нечітких множин, як показано на прикладі рис. 3 і рис. 4.

На рис. 3 та 4 наведені чотири трапецієвидні функції приналежності до зон безпеки (зліва направо): висока небезпека, помірна небезпека, відносна безпека та повна безпека. Параметри кожної з функцій приналежності визначались на основі правила «золотого перетину», доцільність застосування якого в моделюванні життєздатних економічних систем можна знайти в роботах Сергеевої Л. Н., Марковського О. В., Дем'яненко Ю. В. та інших. При значенні нормованого показника захищеності

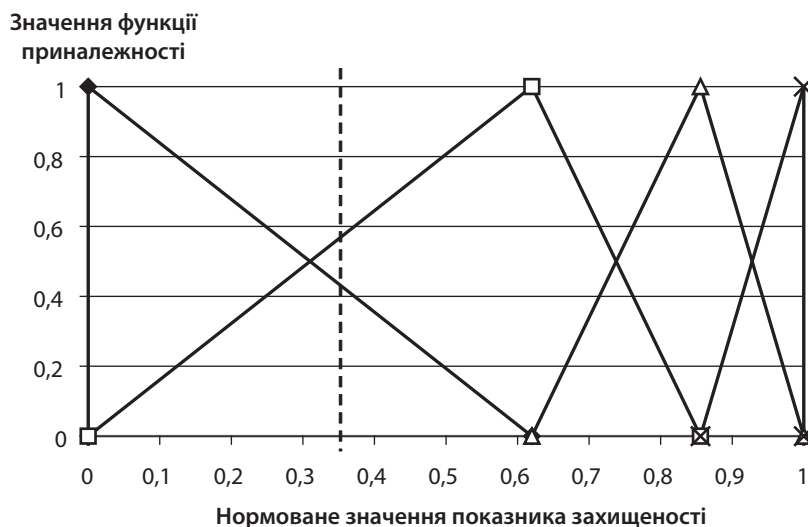

Рис. 3. Співвідношення нормованого показника захищеності із функціями приналежності до зон безпеки, якщо загроза об'єктивно існує та важлива

ності 0.35, якщо загроза об'єктивно існує та важлива, підприємство з достовірністю 42% знаходиться в зоні високої небезпеки та з достовірністю 58% – у зоні помірної небезпеки.

Зовсім іншу ситуацію будемо мати на рис. 4, де загроза або не існує зовсім, або не впливає на результати господарської діяльності. При тому самому значенні нормованого показника захищеності підприємство з достовірністю 10% знаходиться в зоні помірної небезпеки та з достовірністю 90% – у зоні відносної безпеки.

ВИСНОВКИ

Запропонований підхід до адаптивного управління рівнем економічної безпеки підприємства дозволив, по-перше, кількісно його оцінити, а по-друге – цілеспрямовано формувати, коригуючи заходи з підвищення рівня економічної захищеності суб'єкта господарювання від зовнішніх загроз. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Зеркалов Д. В.** Экономическая безопасность : монография / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2011. – 586 с.
2. **Лепя Р. Н.** Модели рефлексивного управления в экономике : монография / Р. Н. Лепя. – Донецк. : НАН Украины, Ин-т економіки пром-сти, 2012. – 380 с.
3. **Сергєєва Л. Н.** Роль когнітивного моделювання в підвищенні ефективності вирішення економічних задач /

Значення функції
приналежності

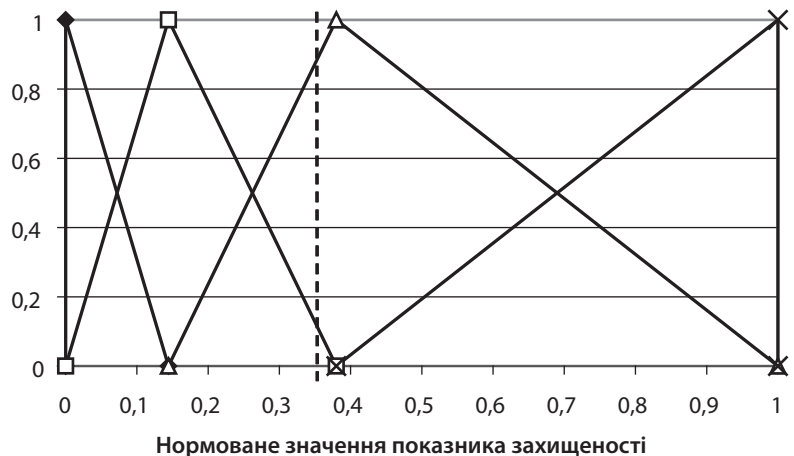

Рис. 4. Співвідношення нормованого показника захищеності із функціями приналежності до зон безпеки, якщо загроза не існує, або не важлива

Л. Н. Сергєєва, А. В. Бакурова // Економічна кібернетика. – 2009. – № 5-6. – С. 55 – 63.

REFERENCES

- Lepa, R. N. *Modeli refleksivnogo upravleniia v ekonomike* [Model of reflexive control in the economy]. Donetsk: NAN Ukrainy, In-t ekonomiki prom-sti, 2012.
- Serhieieva, L. N., and Bakurova, A. V. "Rol kohnityvnoho modeliuvannia v pidvyshchenni efektyvnosti vyrishennia ekonomichnykh zadach" [The role of cognitive modeling to improve the efficiency of solving economic problems]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 5-6 (2009): 55-63.
- Zerkalov, D. V. *Ekonomicheskaiia bezopasnost* [Economic security]. Kyiv: Osnova, 2011.

ЕМЕРДЖЕНТНІ ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ

ГЕСЕЛОВА Н. В., ЗАРИЦЬКА Н. М.

УДК 330.46

Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Емерджентні властивості системи

У статті розглянуто підходи до визначення поняття «емерджентність», наводяться основи емерджентних властивостей системи та емерджентних стратегій управління підприємством.

Ключові слова: система, емерджентність, синергізм, закон синергії, гомеостаз, країни емерджентного типу, принцип емерджентності, емерджентність 1 роду, емерджентність 2 роду, емерджентна стратегія.

Табл.: 1. Бібл.: 18.

Геселева Наталія Валеріївна – кандидат технічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: gesnata@mail.ru

Заріцька Н. М. – аспірантка, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: nadlen.1@bigmir.net

УДК 330.46

UDC 330.46

Геселева Н. В., Заріцька Н. М. Эмерджентные свойства системы
В статье рассмотрены подходы к определению понятия «эмерджентность», приводятся основы эмерджентных свойств системы и эмерджентных стратегий управления предприятием.

Ключевые слова: система, эмерджентность, синергизм, закон синергии, гомеостаз, страны эмерджентного типа, принцип эмерджентности, эмерджентность 1 рода, эмерджентность 2 рода, эмерджентная стратегия.

Табл.: 1. Библ.: 18.

Геселева Наталья Валерьевна – кандидат технических наук, доцент, Киевский национальный университет технологий и дизайна (ул. Немировича-Данченко, 2, Киев, 01011, Украина)

E-mail: gesnata@mail.ru

Заріцька Н. М. – аспірантка, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченко, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: nadlen.1@bigmir.net

Geseleva N. V., Zaritskaya N. N. Emergent Properties of the System
The article considers approaches to definition of the “emergency” notion and provides foundations of emergent properties of the system and emergent strategies of enterprise management.

Key words: system, emergency, synergism, synergy law, homeostasis, countries of emergent type, emergency principle, emergency of the 1 class, emergency of the 2 class, emergency strategy.

Tabl.: 1. Bibl.: 18.

Geseleva N. V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemyrovycha-Danchenko, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: gesnata@mail.ru

Zaritskaya N. N. – Postgraduate Student, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemyrovycha-Danchenko, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: nadlen.1@bigmir.net

Сучасний етап розвитку нашого суспільства відрізняється небувалою масштабністю, різноманітністю і глибиною змін. Його характерною рисою стало парадоксальне поєднання нечуваних результатів науково-технічного прогресу з наростанням кризових тенденцій екологічного, економічного та соціального розвитку, тобто таких, що загрожують основам існування світової цивілізації. В цих умовах з особливою гостротою відчувається необхідність розробки узагальноючої системної теорії, здатної забезпечити наукові основи ефективної діяльності з дослідження, управління і перетворення найскладніших об'єктів сучасності.

Історія теорії «система» досить багата і повчальна. Її витоки сягають з кінця XIX – початку XX століття. Цій проблемі багато уваги приділяли такі науковці, як Гвішиані Д. М. [1], Киллен К. [2], Берталанфі Л. [3], Горбань О. М. [4], Ешбі У. Р. та інші [5]. У роботі цих учених розглядалися проблеми загальної характеристики теорії систем в економіці та виявлення їх властивостей.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з системного аналізу, недостатньо вивченим залишається питання емерджентних властивостей системи. Тому необхідно зосередити увагу на дослідженні таких аспектів зазначеної проблеми, як: джерела та способи формування емерджентної стратегії, її дієвість та результативність

у стабільних і нестабільних умовах розвитку підприємства, керованість та передбачуваність управлінських дій в межах емерджентних властивостей в системі.

Об'єктом дослідження є система в цілому, а предметом дослідження – властивості емерджентності. У роботі використані загальнонаукові методи дослідження: співставлення, порівняння, впорядкування, групування, систематизація.

Результатом теоретичних досліджень різноманітних систем стало виникнення наукових напрямів: кібернетики, теорії управління, системології, загальної теорії систем, синергетики тощо. Вони спочатку виникали й розвивалися в межах окремих наук. У XIX столітті кібернетика як наука про управління складними системами не набула необхідного розвитку. Однак у цей період відбувалося поступове накопичення й узагальнення знань про конкретні природні, технічні й суспільні системи. Паралельно з кібернетикою розвивалася загальна теорія систем. Ідея її створення належить австрійському біологу Л. фон Берталанфі [4]. Один із можливих шляхів її реалізації він бачив у пошуку структурної подібності законів, установлених у різних конкретних науках. Найважливішими досягненнями Л. фон Берталанфі були узагальнення поняття відкритої системи й усвідомлення значення обміну речовиною, енергією й інформаці-

ею між системою та навколишнім середовищем для її розвитку[3].

Складним системам можуть бути притаманні тією чи іншою мірою такі властивості: синергізм, емерджентність. Синергізм (від гр. *Sinergeia* – співпраця, співдружність) або ефект синергії – це здатність до комбінованої однонаправленої дії різних елементів, речовин, частин у системі, підсумований ефект від якої перевищує вплив, що виникає з кожного компонента окремо. Стійкий прояв ефекту синергії називається *законом синергії*, який формулюється так: сукупність частин, що утворюють систему, організована таким чином, що загальний потенціал системи більше суми потенціалів частин, які входять у неї окремо [1].

Складним системам притаманна емерджентність, як прояв у найяскравішій формі властивості цілісності

системи, тобто наявність у економічної системи таких властивостей, які не є притаманними жодному з її елементів, що розглядаються окремо. Поза системою, загалом, *емерджентність* (від англ. *emergent* – несподівано з'являється, раптово спливаючий) – це поява у цілому властивостей, неадитивних властивостям частин, що входять у нього, тобто властивостей, які не витікають з властивостей його частин. Проте, як показує практика, на сьогодні не існує єдиного визначення поняття емерджентності, різні вчені його трактують неоднаково (табл. 1). Ми вважаємо найбільш доцільним визначення *емерджентності* як результату виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих незалежних елементів системи.

Таблиця 1

Деякі підходи до визначення поняття «емерджентність»

№	Визначення поняття «Емерджентність та властивості емерджентності»	Автор(-и)
1	2	3
1	Емерджентність – властивість складних систем, яка породжується взаємодією елементів і не спостерігається в жодному з них, якщо розглядати кожний з них окремо	Шаталова Н. І. [6, с. 44]
2	Емерджентність визначається властивостями, які не притаманні її елементам. Емерджентність характеризує неадитивні властивості системи, нелінійність зв'язку між властивостями системи і властивостями складових її елементів	Іванов Є. М. [7, с. 14]
3	Під емерджентністю розуміється неможливість звести властивості системи до властивостей складових її елементів, тобто властивості системи залежать не тільки від властивостей складових її елементів, але й від особливостей взаємодії між елементами. Стійкість системи визначається переважанням енергії внутрішніх взаємодій частин над зовнішнім впливом. В іншому випадку в системі можуть статися безповоротні зміни	Трухін В. І., Показєєв К. В., Куніцин В. Е. [8, с. 338]
4	Емерджентність – це поява нових якостей, не властивих елементам, що складають систему	Чернишов В. В. [9]
5	Становлення системного підходу розглядається через дослідження усіх явищ та неперервних процесів організації та дезорганізації, а рівень організації тим вищий, чим сильніше властивості цілого відрізняються від простої суми його частин (пізніше цю властивість назвали емерджентністю)	Кустовська О. В. [10]
6	Складна система має властивості, відсутні у кожній з її компонентів. Це називають інтегративністю (цілісністю) чи емерджентністю системи.	Горбань О. М., Бахрушин В. Є. [11]
7	Агрегування, як процес, зворотній декомпозиції, припускає об'єднання декількох елементів у єдине ціле. Така поява нових якостей у систем отримала назву емерджентності. Відзначається, що на визнанні властивості емерджентності фактично ґрунтується Державна експертиза винаходів, оскільки патентоспроможним визнається нове, раніше не відоме з'єднання добре відомих елементів, якщо при цьому виникають нові корисні властивості	http://flowtechengineers.com/model_t8r1part1.html [12]
8	Емерджентність означає наявність у даної системи деяких особливих властивостей, не властивих її елементам: блокам і підсистемам, і навіть не властивих їх сумі. Тобто, неможливість звести властивості системи до суми властивостей її компонентів. Термін часто використовується в такій галузі науки, як «теорія систем» і має синонім «системний ефект»	http://emer-gent.livejournal.com/1039.html [13]
9	Властивість емерджентності означає не тільки появу нових властивостей, але в деяких випадках і зникнення окремих властивостей елементів, що спостерігалися до їх об'єднання в систему	http://yablor.ru/blogs/svoystvo-emerdjentnosti/770739 [14]
10	Закон емерджентності: система володіє особливими властивостями, не властивими її окремим елементам. Наприклад, молекула володіє іншими властивостями, ніж складові її атоми	Колесніков С. І. [16, с. 375]
11	Сутність властивості емерджентності полягає в тому, що об'єднання частин в систему породжує у неї нові властивості, притаманні лише їй, що не зводяться до властивостей частин, і існуючі тільки поки система становить одне ціле. Емерджентні властивості системи не можуть бути пояснені та виражені через властивості окремо взятих її частин.	http://sistemanaliz.ru/2.php [17]

1	2	3
	Емерджентність демонструє одну з граней поняття цілісності. Система виступає як єдине ціле тому, що вона є носієм емерджентних властивостей: не буде вона цілою – і властивість зникне; проявляється ця властивість – значить, система ціла. Властивості системи «неподільність частин», «розрізняваність частин» не суперечать один одному. Розрізняючи частини, але не розриваючи зв'язки між ними, тобто, не розділяючи їх, ми не руйнуємо систему. Якщо нам потрібна сама система, а не що інше, то її не можна розділяти на частини. При вилученні з системи деякої частини ми отримаємо іншу систему з поняттям цілісності системи, але з іншого боку	
12	Емерджентність є наслідком прояву, як мінімум, трьох факторів: 1) різкого нелінійного посилення раніше малопомітної властивості; 2) наслідком непередбачуваної біфуркації якої-небудь підсистеми; 3) наслідком рекомбінації зв'язків між елементами	Гребешкова О. М. [18, с. 131]

З наведених визначень видно, що емерджентність є властивістю всієї системи в цілому, а не будь-яких її частин. Так, кілька нестійких підсистем об'єднуються в систему, яка може виявитися цілком стійкою. І навпаки стійка робота підсистем зовсім не є гарантією стійкості всієї системи, тому що можливості системи неадитивні можливостям підсистем. З поняттям стійкості пов'язане поняття *гомеостазу* або *гомеостазису* (від гр. *Homoiος* – однаковий, *stasis* – стан, нерухомість). У кібернетиці гомеостазом називають властивість системи при певних впливах зовнішнього і внутрішнього середовища зберігати свої основні параметри в деяких заданих межах [2].

Емерджентність припускає наявність таких властивостей, які притаманні системі в цілому, але не властиві жодному з її елементів окремо. Додавання елементів в систему не тільки вводить нові зв'язки, але і змінює характеристики багатьох або всіх колишніх взаємозв'язків, призводить до виключення деяких з них або появи нових.

Емерджентними системами також є: Інтернет, архітектура та міста, зміни мов з часом, деякі абстрактні феномени в математиці тощо. Економіка також насичена емерджентними властивостями: фондовий ринок (а також будь-який ринок подібного типу і розміру) є прикладом системного ефекту у великому масштабі. Як єдине ціле, ринок регулює і встановлює відносні ціни акцій компаній всього світу, але у нього немає лідера, не існує сутності, яка могла б контролювати функціонування всього ринку (якщо й існують сотні окремих людей, які задають тренд, все одно весь ринок виходить емерджентним, а можливість контролю всього ринку декількома людьми суперечить міркуванням теорії інформації) [13].

З поняттям емерджентності пов'язане поняття *країн емерджентного типу*, тобто країн з економіками, що розвиваються і характеризуються значною площею ефективної території, високими темпами економічного зростання, нестабільністю політичної ситуації в країні, волатильністю зовнішньоекономічної діяльності. Україна також може бути зарахованою до даної групи країн [15].

Отже, за допомогою емерджентних властивостей можливо продуктивно трактувати і досліджувати феномени складних систем (до яких можна зарахувати більшість феноменів, з якими взаємодіє сучасна людина і саму людину також), які не можна пояснити з точки зору відомостей про базові частини. Наявність у даної сис-

теми деяких особливих емерджентних властивостей, не властивих її елементам (блокам і підсистемам) і навіть їх сумі; неможливість звести властивості системи до суми властивостей її компонентів, тобто принцип появи властивостей в цілому, що не виводиться із спостережуваних властивостей частин, названий У. Р. Ешбі [5] *принципом емерджентності*. Цілісні властивості систем, що не зводяться без залишку до властивостей окремих елементів, називаються *емерджентними (неадитивними) властивостями*. У деяких системах емерджентні властивості можуть бути виведені на основі аналізу окремих елементів (*емерджентність 1 роду*), у більшості ж великих і складних систем такі властивості в принципі не виводяться і часто не передбачувані (*емерджентність 2 роду*).

Властивість емерджентності означає не тільки появу нових властивостей, але в деяких випадках і зникнення окремих властивостей елементів, що спостерігалися до їх об'єднання в систему. Очевидно, що необхідність в системному розгляді об'єкта виникає саме тоді, коли виявляються його емерджентні властивості. Необхідне різноманіття керуючої підсистеми – здатність і умови функціонування системи управління. Це означає, що орган, який управляє об'єктом з великою різноманітністю параметрів і характеристик, сам повинен володіти необхідною і достатньою різноманітністю і потенціалом для управління цим об'єктом. Велика розмаїтість не може управлятися примітивною підсистемою.

У. Р. Ешбі сформулював відповідний принцип необхідної різноманітності, який полягає в тому, що керуюча підсистема (орган) повинна володіти не меншою різноманітністю, ніж керована (об'єкт). У короткому формулюванні самого автора цей принцип викладений так: тільки різноманітність може знищити різноманітність [5].

Практика показала, що керуючий орган цілком може володіти необхідною різноманітністю, достатньою для управління відносно нескладними об'єктами, за допомогою методів адміністрування (волюнтаризму). Однак керуючий орган не завжди може досягти такого розмаїття, якого було б достатньо для управління об'єктами, що володіють підвищеною різноманітністю.

Усе більше наукових і прикладних розробок присвячується проблемі застосування спонтанних (емерджентних) стратегій задля досягнення цілей діяльності, реалізації економічними суб'єктами наявних здатностей

та ефективного використання потенційно доступних ресурсів. Емерджентна стратегія не має конкретних цілей. Вона не слідує задуманому шляху до успіху, але може бути також результативною, як й стратегія, що заздалегідь визначена (планова). Завдяки послідовній моделі поведінки організація може досягати такого стану, як якщо б вона слідувала детально розробленому плану. Саме таке трактування емерджентної стратегії набуло поширення в сучасному стратегічному менеджменті. На думку О. М. Гребешкової [18], планова стратегія фокусує увагу на конкурентові, у той час як емерджентна – на споживачеві, планова має ієрархічний характер стратегічного процесу по структурних рівнях організації з високим ступенем адміністративного впливу, а емерджентна – дифузний з високим ступенем делегування повноважень та відповідальності, планова стратегія використовує стратегічні матриці, логічні схеми, графіки, а емерджентна характеризується стратегічним мисленням та творчістю. Поряд з очевидними перевагами у забезпеченні розвитку підприємства за умов високої непередбачуваності змін у ринковому середовищі, емерджентні стратегії не позбавлені певних недоліків та обмежень.

ВИСНОВКИ

Отже, емерджентність – це властивість системи, яка втілює уявлення про те, що ціле має властивості, які не можуть бути виведені як наслідок із властивостей окремих частин. З цим терміном пов'язане поняття емерджентних стратегій як таких, що виникають спонтанно в процесі здійснення управлінських зусиль та утворюють своєрідний план дій організації й притаманні майже всім підприємствам, які цілеспрямовано намагаються протистояти викликам зовнішнього середовища та прагнуть реалізувати певні цільові настанови. Одним із перспективних напрямів подальших досліджень слід визнати використання емерджентного підходу при формуванні конкурентних стратегій управління підприємством, а також розробку моделей стратегічної та організаційної архітектури підприємства, здатних забезпечувати дієвість емерджентних реакцій у поведінці підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гвишиани Д. М.** Дialeктико-материалистические основания системных исследований / Д. М. Гвишиани // Дialeктика и системный анализ. – М. : Наука. 1986. – С. 5 – 18.
2. **Киллен К.** Вопросы управления / К. Киллен. – М. : Экономика, 1981. – 58 с.
3. **Bertalanffy L. von.** General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy // General Systems. Vol. VII. – 1962. – P. 1 – 20.
4. **Горбань О. М.** Основи теорії систем і системного аналізу / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІ-ДМУ», 2004. – 204 с.
5. **Эшби У. Р.** Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – М. : Ин. лит. 1959. – 432 с.
6. **Шаталова Н. И.** Трудовой потенциал работника / И. И. Шаталова. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 400 с.
7. **Иванов Е. Н.** Расчет и проектирование систем противопожарной защиты / Е. Н. Иванов. – М. : Химия, 1990. – 384 с.

8. **Трухин В. И.** Общая и экологическая геофизика : учебник / В. И. Трухин, К. В. Показеев, В. Е. Куницын. – М. : Физматлит, 2005. – 287 с.

9. **Чернишов В. В.** Класифікації та властивості систем в економіці / В. В. Чернишов // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 12. – С. 296 – 297.

10. **Кустовська О. В.** Методологія системного підходу та наукових досліджень / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.

11. **Горбань О. М.** Основи теорії систем і системного аналізу / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІ-ДМУ», 2004. – 204 с.

12. http://flowtechengineers.com/model_t8r1part1.html

13. <http://emer-gent.livejournal.com/1039.html>

14. <http://yablor.ru/blogs/svoystvoemerdjntnosti/770739>

15. **Яценко Г. Ю.** Інноваційний розвиток країн емерджентного типу / Г. Ю. Яценко // Економіст. – 2012. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com>

16. **Колесников С. И.** Экология : учебное пособие / С. И. Колесников. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0»; Р н/Д : Наука-Пресс, 2007. – 384 с.

17. <http://sistemanaliz.ru/2.php>

18. **Гребешкова О. М.** Емерджентність у стратегічному процесі підприємства / О. М. Гребешкова // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Випуск 22. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 129 – 137.

REFERENCES

- http://flowtechengineers.com/model_t8r1part1.html
<http://emer-gent.livejournal.com/1039.html>
<http://yablor.ru/blogs/svoystvo-emerdjntnosti/770739>
<http://sistemanaliz.ru/2.php>
 Bertalanffy, L. von. "General System Theory – A Critical Review". In *General Systems*, 1-20, 1962.
 Chernyshov, V. V. "Klasyfikatsii ta vlastyosti system v ekonomitsi" [Classification and properties of the economy]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 12 (2012): 296-297.
 Eshbi, U. R. *Vvedenie v kibernetiku* [Introduction to Cybernetics]. Moscow: Inostrannaia literatura, 1959.
 Gvishiani, D. M. "Dialektiko-materialisticheskie osnovaniia sistemnykh issledovaniy" [The dialectical materialist foundation systems research]. In *Dialektika i sistemnyy analiz*, 5-18. Moscow: Nauka, 1986.
 Horban, O. M., and Bakhrushyn, V. Ie. *Osnovy teorii system i sistemnoho analizu* [Fundamentals of the Theory of Systems]. Zaporizhzhia: HU ZIDMU, 2004.
 Horban, O. M., and Bakhrushyn, V. Ie. *Osnovy teorii system i sistemnoho analizu* [Fundamentals of the Theory of Systems]. Zaporizhzhia: HU ZIDMU, 2004.
 Hrebeshkova, O. M. "Emerdzhentnist u stratehichnomu protsesi pidpriemstva" [Emerdzhentnist in strategic processes]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, no. 22 (2009): 129-137.
 Ivanov, E. N. *Raschet i proektirovanie sistem protivopozharnoy zashchity* [The calculation and design of fire protection systems]. Moscow: Khimiia, 1990.
 Killen, K. *Voprosy upravleniia* [Management issues]. Moscow: Ekonomika, 1981.
 Kolesnikov, S. I. *Ekologija* [Ecology]. M.; Rostov-na-Donu: Dashkov i K0; Nauka-Press, 2007.

Kustovska, O. V. *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen* [Methodology for systematic approach and research]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2005.

Shatalova, N. I. *Trudovoy potentsial rabotnika* [Working potential employee]. Moscow: Yuniti-Dana, 2003.

Trukhin, V. I., Pokazeev, K. V., and Kunitsyn, V. E. *Obshchaia i ekologicheskaiа geofizika* [General and environmental geophysics]. Moscow: Fizmatlit, 2005.

Yatsenko, H. Yu. "Innovatsiinyi rozvytok krain emerdzhenoho typu" [Innovative development of emergent type]. <http://ua-ekonomist.com>

УДК 336.76:519.25

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ ГІПОТЕЗ ПРО СТАТИСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОКАЗНИКІВ ФОНДОВОГО РИНКУ РЕАЛЬНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ

ДУБНИЦЬКИЙ В. Ю., ХОДИРЕВ О. І.

УДК 336.76:519.25

Дубницький В. Ю., Ходирев О. І. Порівняльний аналіз відповідності гіпотез про статистичні властивості показників фондового ринку реальним спостереженням

У статті наведено результати порівняльного первинного аналізу базисних і ланцюгових індексів зростання, які характеризують динаміку фондового ринку. З метою визначення глибини пам'яті ринку подано автокореляційні функції цих показників. Визначено індекс Херста для показників динаміки фондового ринку. Обчислено коефіцієнт канонічної кореляції між фінансовою та реальною складовими фінансового ринку. Використовуючи критерій Фостера – Стюарта, встановлено відсутність тренда в динаміці показників, окрім показника ЗОЛОТО, який має експоненційний тренд. Не знайшла експериментального підтвердження гіпотеза Башельє в частині наявності логарифмічно-нормального розподілу відношення двох послідовних значень показників динаміки. Це ускладнює можливість використання вінеровського процесу для прогнозування показників фондового ринку на великий відрізок часу.

Ключові слова: фондовий ринок, індекс Херста, автокореляційна функція, критерій Фостера – Стюарта, гіпотеза Башельє, вінеровський процес, логарифмічно-нормальний розподіл.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Формул:** 15. **Бібл.:** 11.

Дубницький Валерій Юрійович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторією, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Ходирев Олександр Іванович – старший викладач, кафедра інформаційних технологій, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

УДК 336.76:519.25

Дубницький В. Ю., Ходырев А. И. Сравнительный анализ соответствия гипотез о статистических свойствах показателей фондового рынка реальным наблюдениям

В статье приведены результаты сравнительного первичного анализа базисных и цепных индексов роста, которые характеризуют динамику фондового рынка. С целью определения глубины памяти рынка даны автокорреляционные функции этих показателей. Определён индекс Херста для показателей динамики фондового рынка. Вычислен коэффициент канонической корреляции между финансовой и реальной составляющими финансового рынка. Используя критерий Фостера – Стюарта, установлено отсутствие тренда в динамике показателей, кроме показателя ЗОЛОТО, который имеет экспоненциальный тренд. Не нашла экспериментального подтверждения гипотеза Башельє в части наличия логарифмически нормального распределения отношения двух последовательных значений показателей динамики. Это усложняет возможность использования винеровского процесса для прогнозирования показателей фондового рынка на большой отрезок времени.

Ключевые слова: фондовый рынок, индекс Херста, автокорреляционная функция, критерий Фостера – Стюарта, гипотеза Башельє, винеровский процесс, логарифмически-нормальное распределение.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Формул:** 15. **Библ.:** 11.

Дубницький Валерій Юрьевич – кандидат технических наук, старший научный сотрудник, заведующий лабораторией, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Ходырев Александр Иванович – старший преподаватель, кафедра информационных технологий, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

UDC 336.76:519.25

Dubnytskyi V., Khodyrev A. Comparative Analysis of Correspondence of Hypotheses on Statistical Properties of Stock Market Indicators with Real Observations

The article provides results of comparative primary analysis of basis and chain indices of growth, which characterise dynamics of the stock market. It identifies auto-correlation functions of these indicators in order to determine the depth of the market memory. It calculates the Hurst exponent for indicators of the dynamics of the stock market. It computes the ratio of canonical correlation between the financial and real component of the financial market. Using the Foster-Stewart criterion it establishes absence of a trend in the dynamics of indicators, with the exception of the GOLD indicator, which has an exponential trend. Bachelier hypothesis with respect to availability of logarithmically normal distribution of relation of two consecutive values of dynamics indicators did not find experimental confirmation. This complicates a possibility of use of the Wiener process for forecasting indicators of the stock market for a long period of time.

Key words: stock market, Hurst exponent, auto-correlation function, Foster-Stewart criterion, Bachelier hypothesis, Wiener process, logarithmically normal distribution.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Formulae:** 15. **Bibl.:** 11.

Dubnytskyi V. – Candidate of Sciences (Engineering), Senior Research Fellow, Head of the Laboratory, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Khodyrev A. – Senior Lecturer, Department of Information Technologies, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

Kustovska, O. V. *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen* [Methodology for systematic approach and research]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2005.

Shatalova, N. I. *Trudovoy potentsial rabotnika* [Working potential employee]. Moscow: Yuniti-Dana, 2003.

Trukhin, V. I., Pokazeev, K. V., and Kunitsyn, V. E. *Obshchaia i ekologicheskaiia geofizika* [General and environmental geophysics]. Moscow: Fizmatlit, 2005.

Yatsenko, H. Yu. "Innovatsiinyi rozvytok krain emerdzhennoho typu" [Innovative development of emergent type]. <http://ua-ekonomist.com>

УДК 336.76:519.25

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ ГІПОТЕЗ ПРО СТАТИСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОКАЗНИКІВ ФОНДОВОГО РИНКУ РЕАЛЬНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ

ДУБНИЦЬКИЙ В. Ю., ХОДИРЕВ О. І.

УДК 336.76:519.25

Дубницький В. Ю., Ходирев О. І. Порівняльний аналіз відповідності гіпотез про статистичні властивості показників фондового ринку реальним спостереженням

У статті наведено результати порівняльного первинного аналізу базисних і ланцюгових індексів зростання, які характеризують динаміку фондового ринку. З метою визначення глибини пам'яті ринку подано автокореляційні функції цих показників. Визначено індекс Херста для показників динаміки фондового ринку. Обчислено коефіцієнт канонічної кореляції між фінансовою та реальною складовими фінансового ринку. Використовуючи критерій Фостера – Стюарта, встановлено відсутність тренда в динаміці показників, окрім показника ЗОЛОТО, який має експоненційний тренд. Не знайшла експериментального підтвердження гіпотеза Башельє в частині наявності логарифмічно-нормального розподілу відношення двох послідовних значень показників динаміки. Це ускладнює можливість використання вінеровського процесу для прогнозування показників фондового ринку на великий відрізок часу.

Ключові слова: фондовий ринок, індекс Херста, автокореляційна функція, критерій Фостера – Стюарта, гіпотеза Башельє, вінеровський процес, логарифмічно-нормальний розподіл.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Формул:** 15. **Бібл.:** 11.

Дубницький Валерій Юрійович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторією, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Ходирев Олександр Іванович – старший викладач, кафедра інформаційних технологій, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

УДК 336.76:519.25

Дубницький В. Ю., Ходырев А. И. Сравнительный анализ соответствия гипотез о статистических свойствах показателей фондового рынка реальным наблюдениям

В статье приведены результаты сравнительного первичного анализа базисных и цепных индексов роста, которые характеризуют динамику фондового рынка. С целью определения глубины памяти рынка даны автокорреляционные функции этих показателей. Определён индекс Херста для показателей динамики фондового рынка. Вычислен коэффициент канонической корреляции между финансовой и реальной составляющими финансового рынка. Используя критерий Фостера – Стюарта, установлено отсутствие тренда в динамике показателей, кроме показателя ЗОЛОТО, который имеет экспоненциальный тренд. Не найдено экспериментального подтверждения гипотезы Башелье в части наличия логарифмически нормального распределения отношения двух последовательных значений показателей динамики. Это усложняет возможность использования винеровского процесса для прогнозирования показателей фондового рынка на большой отрезок времени.

Ключевые слова: фондовый рынок, индекс Херста, автокорреляционная функция, критерий Фостера – Стюарта, гипотеза Башелье, винеровский процесс, логарифмически-нормальное распределение.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Формул:** 15. **Библ.:** 11.

Дубницький Валерій Юрьевич – кандидат технических наук, старший научный сотрудник, заведующий лабораторией, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Ходырев Александр Иванович – старший преподаватель, кафедра информационных технологий, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

UDC 336.76:519.25

Dubnytskyi V., Khodyrev A. Comparative Analysis of Correspondence of Hypotheses on Statistical Properties of Stock Market Indicators with Real Observations

The article provides results of comparative primary analysis of basis and chain indices of growth, which characterise dynamics of the stock market. It identifies auto-correlation functions of these indicators in order to determine the depth of the market memory. It calculates the Hurst exponent for indicators of the dynamics of the stock market. It computes the ratio of canonical correlation between the financial and real component of the financial market. Using the Foster-Stewart criterion it establishes absence of a trend in the dynamics of indicators, with the exception of the GOLD indicator, which has an exponential trend. Bachelier hypothesis with respect to availability of logarithmically normal distribution of relation of two consecutive values of dynamics indicators did not find experimental confirmation. This complicates a possibility of use of the Wiener process for forecasting indicators of the stock market for a long period of time.

Key words: stock market, Hurst exponent, auto-correlation function, Foster-Stewart criterion, Bachelier hypothesis, Wiener process, logarithmically normal distribution.

Рис.: 6. **Табл.:** 7. **Formulae:** 15. **Bibl.:** 11.

Dubnytskyi V. – Candidate of Sciences (Engineering), Senior Research Fellow, Head of the Laboratory, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: Valeriy_dubn@mail.ru

Khodyrev A. – Senior Lecturer, Department of Information Technologies, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: hodirev@khibs.edu.ua

Проблема прогнозування показників фондового ринку може бути віднесена до класичних задач економетрії. Методи розв'язання цієї задачі доволі швидко пройшли шлях від найпростіших методів обробки спостережень до досить складних як в теоретичному, так і в прикладному аспектах. Більш того, багато нових математичних методів з'явилися саме для розв'язання цієї задачі, наприклад, роботи [1, 2, 3]. Кожен з цих методів базується на своїй системі припущень, невиконання яких може призвести до похибок в прийнятті рішень. Тому оцінка відповідності основних припущень цих методів реальним спостереженням є на наш погляд, актуальною задачею.

У роботах [4, 5] показано, що в прогнозуванні індикаторів фондового ринку головна проблема – це доказ наявності тренда в зміні значень індексів фондового ринку. Від його відсутності або наявності залежить вибір типу алгоритму прогнозування. Наприклад, якщо тренд відсутній, то обирають схему прогнозування, в основі якої покладено гіпотезу Башельє. Ця гіпотеза означає, що прогнозування співпадає з прогнозуванням значень одновимірного вінеровського процесу. Якщо ця гіпотеза відкидається, то за основу обирають ту чи іншу схему прогнозування значень часового ряду, у значеннях якого є ознаки кривої зростання.

Мета статті – аналіз відповідності реальних спостережень над даними основних індикаторів фондового ринку основним гіпотезам статистичних методів прогнозування їх значень.

На даний час існує велика кількість наукових досліджень, в яких розглянуто статистичні особливості поведінки індикаторів фондового ринку. Але ж фінансові ринки є вторинними по відношенню до ринків реальної продукції. Тому в даному дослідженні вивчалися не тільки індекси фондових ринків, а саме: ПФТС, RTS, S&P 500, DJI, NASDAQ, NIKKEI 225, але і також індекси таких системоутворюючих ринків, як ринки Золота, Алюмінію, Нафти та наявність статистичних зв'язків між ними.

Для виконання всіх статистичних розрахунків у рамках даної роботи використано систему STAT-GRAPHICS [6]. На першому етапі визначали наявність кореляції між паралельними рядами динаміки показників. Обчислювали коефіцієнти кореляції Пірсона та Спірмена. Такий порядок обробки даних обрано тому, що не всі вони мають нормальний розподіл, через це визначення пірсоновського коефіцієнта кореляції буде некоректним. Значення коефіцієнтів наведено в *табл. 1*.

У цій таблиці наведено над ризикою величина відповідного коефіцієнта кореляції, під ризикою величина його статистичної значущості – величина P_v . Якщо величина $P_v \leq 0,05$, то величину коефіцієнта кореляції вважають відмінною від нуля. Усі показники, крім показника ЗОЛОТО, у своєму розвитку взаємопов'язані, і тільки для цього показника його динаміка майже не залежить від динаміки інших показників. Для аналізу статистичних зв'язків реального та фінансового секторів економіки було обчислено коефіцієнт канонічної кореляції, який дає змогу визначити кореляцію між двома групами показників, на відміну від традиційного коефіцієнта мно-

Таблиця 1

Коефіцієнти взаємної кореляції для показників фондового ринку

Показник	ПФТС	RTS	S&P500	DJI	Nasdaq	Nikkei 225	Золото	Алюміній	Нафта
ПФТС		0,8654	0,8087	0,8251	0,7842	0,5247	0,0714	0,6507	0,4525
		0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,5877	0,0000	0,0003
RTS	0,8348		0,9145	0,9158	0,8244	0,6525	0,0118	0,8794	0,6594
	0,0000		0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,9286	0,0000	0,0000
S&P500	0,7683	0,8862		0,9896	0,8348	0,8102	-0,1327	0,8705	0,4644
	0,0000	0,0000		0,0000	0,0000	0,0000	0,3121	0,0000	0,0002
DJI	0,7793	0,8797	0,9882		0,8689	0,7306	-0,0215	0,8565	0,5310
	0,0000	0,0000	0,0000		0,0000	0,0000	0,8708	0,0000	0,0000
Nasdaq	0,7527	0,7301	0,7882	0,8228		0,4334	0,3190	0,7087	0,6395
	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000		0,0005	0,0130	0,0000	0,0000
Nikkei 225	0,5989	0,7006	0,8000	0,7345	0,3923		-0,6505	0,6886	-0,0068
	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0026		0,0000	0,0000	0,9586
Золото	0,0177	-0,1269	-0,3125	-0,2437	0,2137	-0,5886		-0,1022	0,5277
	0,8917	0,3298	0,0164	0,0612	0,1007	0,0000		0,4373	0,0000
Алюміній	0,5974	0,8460	0,8565	0,8242	0,5977	0,7461	-0,2512		0,6027
	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0536		0,0000
Нафта	0,4615	0,6114	0,4028	0,4410	0,6100	0,0872	0,5329	0,5156	
	0,0004	0,0000	0,0020	0,0007	0,0000	0,5028	0,0000	0,0001	

*) Коефіцієнти кореляції Пірсона для показників фондового ринку наведено вище головної діагоналі. Коефіцієнти кореляції Спірмена наведено нижче головної діагоналі.

жинної кореляції, що визначає тісноту зв'язку між одним показником і групою інших. Результати обчислень наведено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Визначення канонічної кореляції між показниками фондової та реальної частини ринку

№ з/п	Власні числа	Канонічна кореляція	Показники якості			
			Лямбда Уїлкса	Хі-квадрат	D.F.	P-Value
1	0,943033	0,971099	0,00550678	280,896	18	0,0000
2	0,870213	0,932852	0,0966662	126,171	10	0,0000
3	0,255191	0,505165	0,744809	15,9099	4	0,0031

З наведених в *табл. 2* даних можна зробити висновок, що існує дуже тісний зв'язок (коефіцієнт канонічної кореляції дорівнює 0,971) між реальним і фінансовим секторами фондового ринку. Це також можна побачити на *рис. 1*, на якому наведено залежність між узагальненими змінними, що характеризують ці сектори ринку.

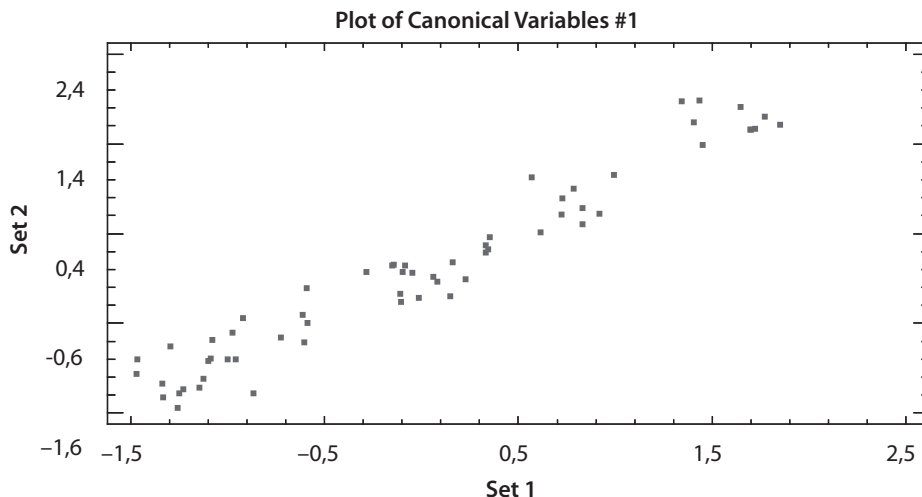

Рис. 1. Залежність між фондовою (Set 1) і реальною (Set 2) частинами ринку

Внаслідок прийнятих методик визначення показника фондового ринку, які розглянуто в даній роботі, відрізняються своїми абсолютними значеннями на три порядки. Наприклад, у січні 2007 р. показник НАФТА мав значення 54,6, у той час, як показник DJI мав значення 12512,59. У зв'язку з тим, що основною метою дослідження є сумісний статистичний аналіз показників, далі будемо розглядати відносні показники темпу зростання, значення яких наведено на *рис. 2*, *рис. 3*. За початок обліку обрано січень 2007 р. Такий прийом дає можливість порівнювати динаміку зміни показників незалежно від їх абсолютних значень.

З наведених *рис. 2, 3* можна зробити висновок, що темпи зростання реального сектора ринку більш сталі, ніж аналогічні показники фінансового сектора, що свідчить про відірваність реального сектора від фінансового.

Для перевірки можливості прогнозування показників фондового ринку необхідно перевірити наявність тренда в їх динаміці.

У роботі [7] визначено, що будь-який засіб оцінювання можливості прогнозування зміни в часі економічних показників потребує врахування фрактальних властивостей їх часового ряду. У роботі [8] наведено алгоритм визначення показника Херста, який характеризує ці властивості. Результати розрахунків наведено в *табл. 3*.

Таблиця 3

Числові значення коефіцієнта Херста для основних показників фондового ринку

Показник	ПФТС	RTS	S&P 500	DJI	NASDAQ	NIKKEI 225	Золото	Алюміній	Нафта
Показник Херста	0.696	0.705	0.7195	0.7214	0.7018	0.7304	0.7243	0.7064	0.6548

З огляду на отримані коефіцієнти складається враження про наявність чітко виражених трендів у змінах абсолютних значень для усіх показників.

Але ж, як виявилось, візуально тільки зміна показника ЗОЛОТО (*рис. 4*) має тренд.

Згідно з рівнянням:

$$Au = \exp(6.431 + 0.162 t_n), \quad (1)$$

де Au – величина індексу ЗОЛОТО, t_n – порядковий номер місяця, $t_n = 1, 2, \dots 6$.

Якість отриманого рівняння добра, скоригований коефіцієнт детермінації майже 93%.

Інші індикатори мають графіки, аналогічні графіку показника RTS, зображеному на *рис. 5*.

Згідно з другим поглядом часовий ряд розглядають як деяку послідовність, породжену детермінованим трендом, обтяжену випадковою складовою. Для перевірки цього необхідно встановити наявність тренда в послідовності значень, яку досліджують. З цією метою було використано критерій Фостера – Стюарта [9], який використовується для перевірки тренда як середніх, так і дисперсій. Нульова гіпотеза H_0 , справедливості якої перевіряє цей критерій, – наявність тренда.

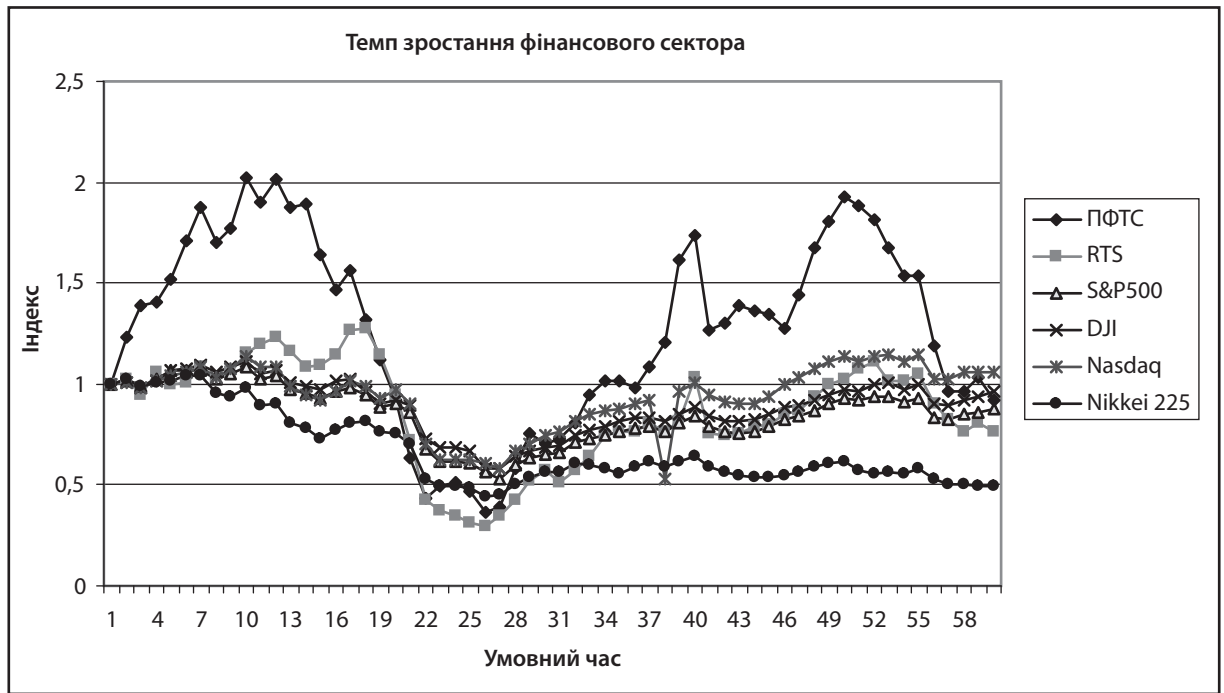

Рис. 2. Темпи зростання показників фінансового сектора фондового ринку

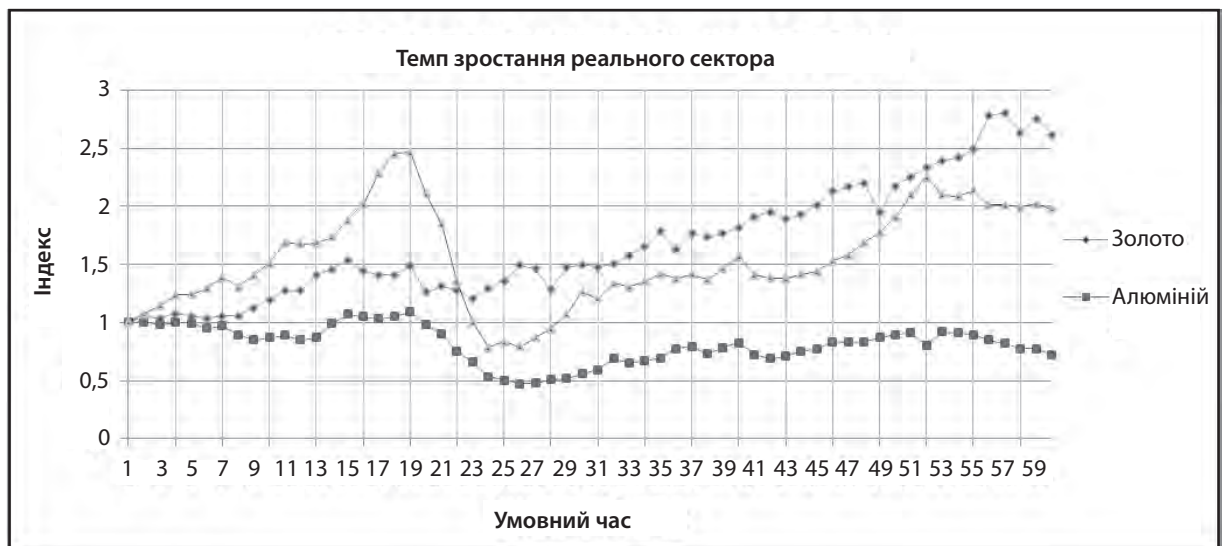
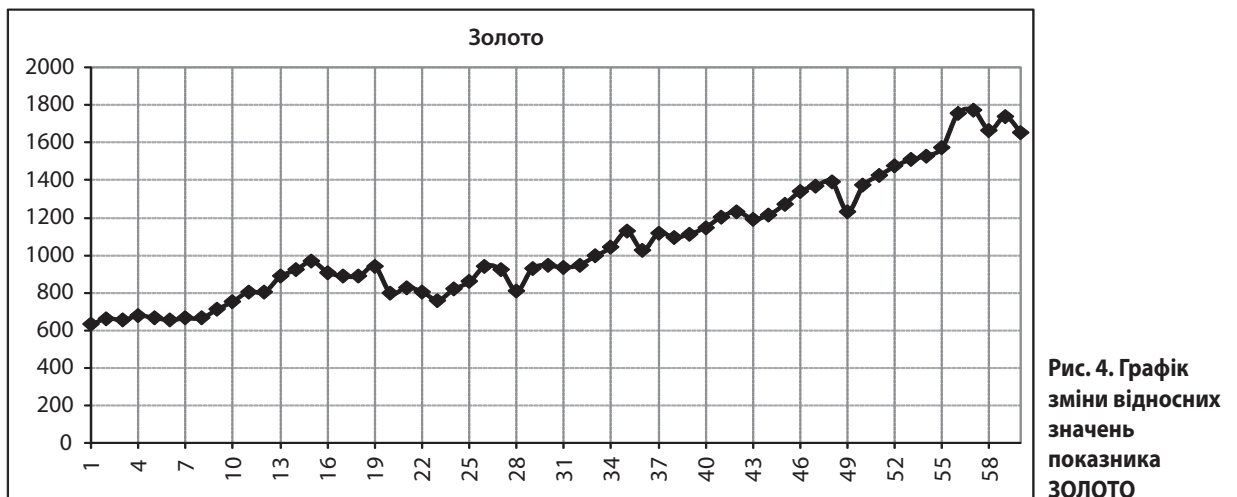

Рис. 3. Темпи зростання показників реального сектора фондового ринку

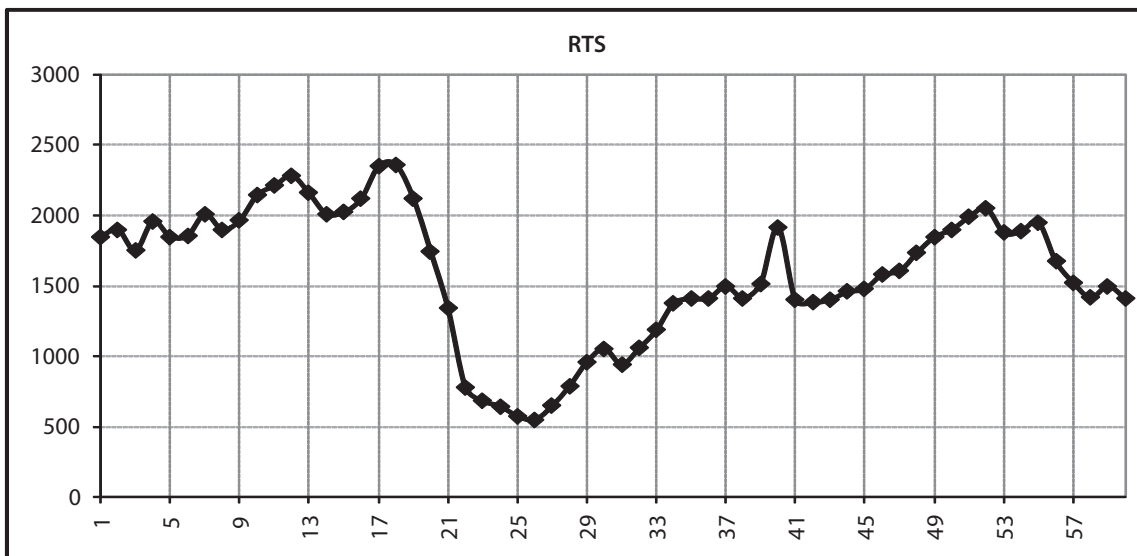

Рис. 5. Графік зміни відносних значень показника RTS

Статистики критерію мають вигляд:

$$S = \sum_{i=2}^n S_i; \quad d = \sum_{i=2}^n d_i, \quad (2)$$

де

$$d_i = u_i - l_i; \quad S_i = u_i + l_i; \quad (3)$$

якщо $x_i > x_{i-1}, \dots, x_1$, то $u_i = 1$, в іншому випадку $u_i = 0$, якщо $x_i < x_{i-1}, \dots, x_1$, то $l_i = 1$, в іншому випадку $l_i = 0$.

Статистика S використовується для перевірки тренда в дисперсіях, статистика d – для виявлення тренда в середніх.

Очевидно, що

$$0 \leq S \leq n-1 \quad \text{і} \quad -(n-1) \leq d \leq n-1. \quad (4)$$

При відсутності тренда величини

$$t = \frac{d}{f} \quad \text{і} \quad \tilde{t} = \frac{S - f^2}{l}, \quad (5)$$

де

$$l = \sqrt{2 \ln n - 3.4253}, \quad (6)$$

$$f = \sqrt{2 \ln n - 0.8456} \quad (7)$$

мають розподіл Стюдента з $\nu = n$ ступенями вільності. Формули для f та l застосовуються при $n > 50$, їх значення при $n < 50$ наведені в таблиці.

Якщо $|t|, |\tilde{t}| > \frac{t_{1+\alpha}}{2}$, то з довірчою вірогідністю α

нульова гіпотеза H_0 існування тренда приймається, в іншому випадку гіпотеза H_0 відкидається. Результати розрахунків наведено в *табл. 4, табл. 5*.

З наведених даних можна зробити висновок, що для деяких абсолютних показників динаміки фондового ринку тренд математичного сподівання існує, але наявність тренда середньоквадратичного відхилення не дає можливості використання традиційних методів прогнозування. Для відносних показників тренд відсутній як для середніх значень, так і для середньоквадратичного відхилення.

Для аналізу внутрішньої структури часових рядів було обчислено автокореляційні функції, які дають можливість визначити глибину пам'яті часового ряду. На *рис. 6* наведено графік автокореляційної функції часового ряду показника ПФТС. На *рис. 6* прийняті такі умовні позначення. Вздовж осі абсцис відкладено шаги

Таблиця 4

Перевірка наявності тренда за критерієм Фостера – Стюарта для абсолютних значень числових рядів

Показник	d	s	d/f	Наявність тренда середніх величин	(S-f^2)/L	Наявність тренда дисперсій
ПФТС	3	11	1,107093	НІ	1,675978	НІ
RTS	0	16	0	НІ	3,967454	ТАК
S&P500	7	17	2,583216	ТАК	4,425749	ТАК
DJI	5	17	1,845155	НІ	4,425749	ТАК
Nasdaq	1	19	0,369031	НІ	5,342339	ТАК
Nikkei 225	11	15	4,05934	ТАК	3,509159	ТАК
Золото	24	25	8,856742	ТАК	8,09211	ТАК
Алюміній	-7	13	-2,58322	НІ	2,592568	ТАК
Нафта	14	16	5,166433	ТАК	3,967454	ТАК

Перевірка наявності тренда за критерієм Фостера – Стюарта для відносних значень числових рядів

Показник	d	s	d/f	Наявність тренда середніх величин	(S-f ²)/L	Наявність тренда дисперсій
ПФТС	4	8	1,476124	НІ	0,301093	НІ
RTS	1	11	0,369031	НІ	1,675978	НІ
S&P500	1	6	0,369031	НІ	-0,6155	НІ
DJI	1	9	0,369031	НІ	0,759388	НІ
Nasdaq	1	11	0,369031	НІ	1,675978	НІ
Nikkei 225	0	8	0	НІ	0,301093	НІ
Золото	0	8	0	НІ	0,301093	НІ
Алюміній	2	14	0,738062	НІ	3,050863	НІ
Нафта	3	9	1,107093	НІ	0,759388	НІ

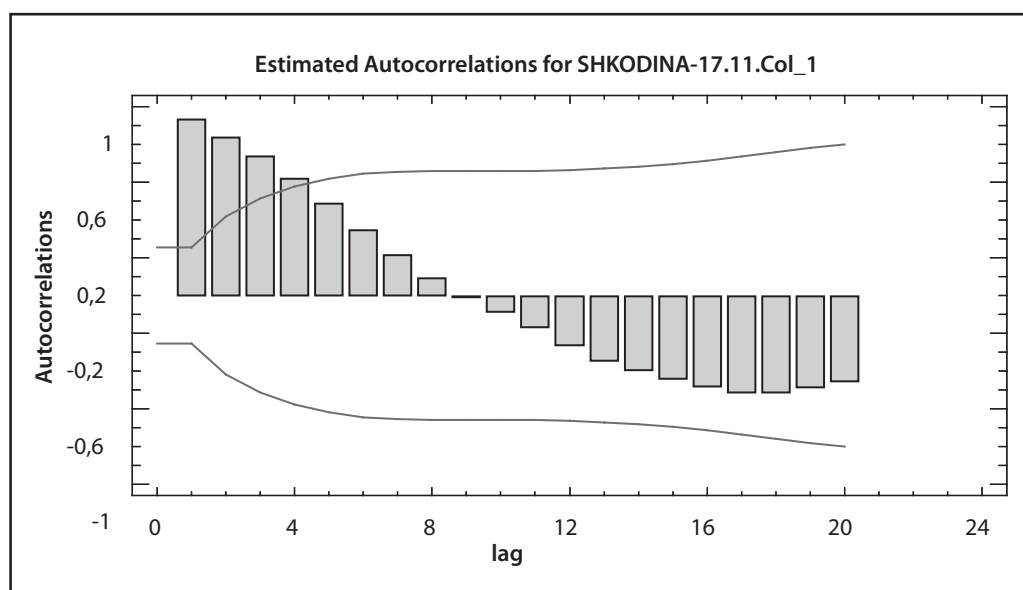

Рис. 6. Графік автокореляційної функції показника ПФТС

зсуву даних (лаг даних), вздовж осі ординат відкладено значення коефіцієнта кореляції, який відповідає даному лагу, дані які обмежені ризиками вважають статистично незначущими. Відповідні розрахунки наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Визначення глибини пам'яті ринку

Індикатори фондового ринку	ПФТС	RTS	S&P 500	DJI	NASDAQ	NIKKEI 225	Золото	Алюміній	Нафта
Глибина пам'яті ринку	4	3	4	4	4	4	5	3	3

З табл. 6 видно, що найбільша пам'ять ринку в золота, тобто цей показник найбільш стійкий до зовнішніх подразнень. Це означає, що для статистичного прогнозування відповідних показників не має сенсу вивчати залежність на поточне значення ряду даних, які мають більший лаг, ніж той, який визначено в табл. 6.

У роботі [10] було викладено методику прогнозування показників фондового ринку на основі рівняння одновимірного випадкового блукання, – так звана гіпотеза Башельє. Згідно з цією гіпотезою відношення

$$u = \ln \left(\frac{S_t}{S_{t-1}} \right) \quad (8)$$

має логарифмічно нормальний розподіл. У цьому виразі S_t -значення показника у час t , S_{t-1} – значення відповідного показника на попередньому кроці. Ця гіпотеза, незважаючи на свою зовнішню простоту, має достатньо непрості наслідки. По-перше, ця умова подає процес змін у вигляді одновимірного броунівського процесу, який має сталу середню величину, тобто прогнозування на великому інтервалі не має математичного змісту, а на короткому – економічного.

Пошук законів розподілу відношення типу (8) для усіх розглянутих у роботі показників фондового ринку показав, що це відношення розподілено згідно із законами Лапласа, логістичного, розподілу найменшого значення, Вейбулла, відомості про які наведено в роботі

[11]. Необхідно звернути увагу на те, що нормальний закон розподілу в цьому переліку відсутній.

Щільність закону Лапласа має вигляд:

$$f(x) = \frac{\lambda}{2} \exp(-\lambda|x - \mu|), \lambda > 0, -\infty < x < \infty, \quad (9)$$

де μ – математичне сподівання, його оцінкою є середнє значення m , λ – параметр масштабу. Параметри цього закону розподілу визначають таким чином:

$$\mu = m, \sigma^2 = \frac{2}{\lambda^2}. \quad (10)$$

У виразі (10) σ^2 – дисперсія випадкової величини (8).

Щільність закону логістичного розподілу має вигляд:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma} \cdot \frac{\exp(z)}{[1 + \exp(z)]^2}, z = \frac{x - \mu}{\sigma}, \mu = m. \quad (11)$$

Закон розподілу найменшого значення має вигляд:

$$f(x) = \frac{1}{\beta} \exp\left[\frac{x - m_0}{\beta} - \exp\left(\frac{x - m_0}{\beta}\right)\right], -\infty < x < \infty, \quad (12)$$

де m_0 – мода розподілу, β – параметр масштабу

$$m = m_0 - 0.5772\beta, \sigma^2 = 1.6449\beta^2.$$

Закон розподілу Вейбулла має вигляд:

$$f(x) = \frac{\alpha}{\beta} x^{\alpha-1} \exp\left[-\left(\frac{x}{\beta}\right)^\alpha\right], \quad (13)$$

де α – параметр форми, β – параметр масштабу

$$m = \frac{\beta}{\alpha} \Gamma\left(\frac{1}{\alpha}\right), \quad (14)$$

$$\sigma^2 = \frac{\beta^2}{\alpha} \left[2\Gamma\left(\frac{2}{\alpha}\right) - \frac{1}{\alpha} \Gamma\left(\frac{1}{\alpha}\right)^2\right]. \quad (15)$$

Результати вибору законів розподілу відношен-ня (8) та оцінки параметрів цього розподілу наведено в табл. 7.

Аналізуючи отримані результати маємо, що гіпотеза Башельє для обраних індикаторів фондового ринку не виконана.

ВИСНОВКИ

1. Проведено первинний аналіз показників, які характеризують динаміку фондового ринку.

2. Обчислено автокореляційні функції показників фондового ринку та глибина пам'яті ринку (інтервалу автокореляції).

3. Обчислено коефіцієнт канонічної кореляції між фінансовою та реальною складовими фінансового ринку.

4. Встановлено відсутність тренда в динаміці показників, окрім показника ЗОЛОТО, який має експоненційний тренд.

5. Не знайшла експериментального підтвердження гіпотеза Башельє в частині наявності логарифмічно-нормального розподілу відношення двох послідовних значень показників динаміки. Це ставить під сумнів можливість використання вінеровського процесу для прогнозування показників фондового ринку на великий відрізок часу. ■

Подяки. Автори висловлюють подяку канд. екон. наук, доценту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). І. В. Шкодіній за надання даних і плідну участь під час обговорення результатів роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Bachelier, L.** Theory of Speculation (Translation of 1900 French edn), in: P.H. Cootner (Ed.), The Random Character of Stock Market Prices, The MIT Press, Cambridge, 1964, pp. 17–78.

2. **Wiener, N.** Differential-space, J. Math. Phys. Math. Inst. Technol. 2 (1923) 131–174.

3. **Ширяев А. Н.** Основы стохастической финансовой математики : в 2 т. Т. 1: Факты. Модели / А. Н. Ширяев. – М. : ФАЗИС, 1998. – 512 с.

Таблиця 7

Результати перевірки гіпотези Башельє

Закон розподілу	Індикатор фондово-го ринку	Оцінка числових характеристик за вибірковими даними		Оцінка параметрів закону розподілу методом моментів
		Середнє значення, m	Середньоквадратичне відхилення, s	
Логістичний	ПФТС	2,225	0,149	m = 1,998; s = 0,151
	Алюміній	1,994	0,073	m = 1,997; s = 0,073
Лапласа	RTS	1,995	0,126	m = 2,015; λ = 11,572
	S&P 500	1,997	0,052	m = 2,012; λ = 27,809
	NASDAQ	2,001	0,122	m = 2,0109; λ = 17,045
Вейбулла	DJI	1,999	0,048	α = 51,779; β = 2,021
	NIKKEI225	1,987	0,061	α = 40,339; β = 2,014
	Золото	2,016	0,058	α = 40,853; β = 2,042
Найменшого значення	Нафта	2,011	0,064	m ₀ = 2,050; β = 0,065

4. Теория статистики с основами теории вероятностей / Под ред. И. И. Елисейевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 446 с.
5. **Ширяев А. Н.** Вероятностно-статистические модели эволюции финансовых индексов / А. Н. Ширяев // Обозрение прикладной и промышленной математики. – 1995. – Т. 2. – Вып. 4. – С. 527 – 555.
6. Решение экономических задач на компьютере / [А. В. Каплан, В. Е. Каплан, М. В. Мащенко, Е. В. Овечкина]. – М. : ДМК Пресс, 2008. – 600 с.
7. **Найман Э.** Расчёт показателя Херста с целью выявления трендовости (персистентности) финансовых рынков и макроэкономических индикаторов / Э. Найман // Экономист. – 2009. – № 10. – С. 25 – 29.
8. **Дубницький В. Ю.** Прогнозування індикаторів фондового ринку з урахуванням фрактальних властивостей часового ряду спостережень / В. Ю. Дубницький, І. В. Шкодінна // Бизнес Информ. – 2012. – № 3. – С. 187 – 190.
9. **Кобзарь А. И.** Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников / А. И. Кобзарь. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 816 с.
10. **Рэй Кристина И.** Рынок облигаций. Торговля и управление рисками / И. Рэй Кристина. – М. : ДЕЛО, 1999. – 600 с.
11. **Вадзинский Р. Н.** Справочник по вероятностным распределениям / Р. Н. Вадзинский. – СПб. : Наука, 2001. – 295 с.

REFERENCES

Dubnytskyi, V. Yu., and Shkodina, I. V. "Prohnozuvannia indyktoriv fondovoho rynku z urakhuvanniam fraktalnykh vlastyvostei chasovoho riadu sposterezhen" [Forecasting stock

- market indicators based on fractal properties of time series observations]. *Biznes Inform*, no. 3 (2012): 187-190.
- Kaplan, A. V., Kaplan, V. E., and Mashchenko, M. V. *Reshenie ekonomicheskikh zadach na kompiutere* [The solution of economic problems on a computer]. Moscow: DMK Press, 2008.
- Kobzar, A. I. *Prikladnaia matematicheskaia statistika* [Applied Mathematical Statistics]. Moscow: FIZMATLIT, 2006.
- Bachelier, L. *Theory of Speculation* (Translation of 1900 French edn), in: P.H. Cootner (Ed.), *The Random Character of Stock Market Prices*, The MIT Press, Cambridge, 1964, pp. 17-78.
- Wiener, N. *Differential-space*, *J. Math. Phys. Math. Inst. Technol.* 2 (1923) 131-174.
- Naiman, E. "Raschët pokazatelia Khersta s tseliu vyavleniya trendovosti (persystentnosti) fyansovykh rynkov y makroekonomycheskykh undykatorov" [The calculation of the Hurst exponent to identify trendiness (persistence) of the financial markets and the macroeconomic indicators]. *Ekonomist*, no. 10 (2009): 25-29.
- Rey Kristina, I. *Rynok obligatsiy. Torgovlia i upravlenie riskami* [The bond market. Trading and risk management]. Moscow: DELO, 1999.
- Shiriaev, A. N. *Osnovy stokhasticheskoy finansovoy matematiki* [Essentials of Stochastic Finance]. Moscow: FAZIS, 1998.
- Shiriaev, A. N. "Veroiatnostno-statisticheskie modeli evolutsii finansovykh indeksov." [Probabilistic and statistical models of the evolution of financial indices]. *Obozrenie prikladnoy i promyshlennoy matematiki*, vol. 2, no. 4 (1995): 527-555.
- Teoriia statistiki s osnovami teorii veroiatnostey* [Theory of Statistics with the basics of probability theory]. Moscow: YUINITI-DANA, 2001.
- Vadzinskiy, R. N. *Spravochnik po veroiatnostnym raspredeleniyam* [Handbook of probability distributions]. St. Petersburg: Nauka, 2001.

УДК 330.101.52:336.76

МОДЕЛЮВАННЯ ДОХОДНОСТЕЙ ФОНДОВИХ ІНДЕКСІВ МЕТОДАМИ ВЕЙВЛЕТ-АНАЛІЗУ

КРАВЕЦЬ Т. В.

УДК 330.101.52:336.76

Кравець Т. В. Моделювання доходностей фондових індексів методами вейвлет-аналізу

У статті розглядаються характерні особливості європейських фондових індексів та проводиться їх порівняльний аналіз. Мета дослідження полягає в локалізації та опису кризових ефектів за часом і масштабом у динаміці індексів за допомогою вейвлет-перетворення. Такий підхід дозволяє виявити кластери фондових індексів і вивчити їх загальні та індивідуальні особливості. Для прогнозування динаміки індексів використовується комбінування методів вейвлет-перетворення, нейронних мереж і SSA.

Ключові слова: економічна криза, доходності фондових індексів, дискретне вейвлет-перетворення, нейронні мережі, SSA-метод.

Рис.: 5. **Формул:** 1. **Бібл.:** 11.

Кравець Тетяна Вікторівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

УДК 330.101.52:336.76

Кравець Т. В. Моделирование доходностей фондовых индексов методами вейвлет-анализа

В статье рассматриваются характерные особенности европейских фондовых индексов, и проводится их сравнительный анализ. Цель исследования заключается в локализации и описания кризисных эффектов по времени и масштабу в динамике индексов с помощью вейвлет-преобразования. Такой подход позволяет выявлять кластеры фондовых индексов и изучить их общие и индивидуальные особенности. Для прогнозирования динамики индексов используется комбинирование методов вейвлет-преобразования, нейронных сетей и SSA.

Ключевые слова: экономический кризис, доходности фондовых индексов, дискретное вейвлет-преобразование, нейронные сети, SSA-метод.

Рис.: 5. **Формул:** 1. **Библ.:** 11.

Кравец Татьяна Викторовна – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

UDC 330.101.52:336.76

Kravets T. V. Modelling Profitabilities of Stock Indices Using Methods of Wavelet Analysis

The article considers specific features of European stock indices and conducts their comparative analysis. The goal of the study lies in localisation and description of crisis effects by time and scale in the dynamics of indices with the help of the wavelet transformation. This approach allows revelation of clusters of stock indices and study of their common and individual specific features. Combination of the wavelet-transformation, neural networks and SSA methods is used for forecasting dynamics of indices.

Key words: economic crisis, profitabilities of stock indices, discrete wavelet transformation, neural networks, SSA-method.

Pic.: 5. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 11.

Kravets Tatiana V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

4. Теория статистики с основами теории вероятностей / Под ред. И. И. Елисейевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 446 с.
5. **Ширяев А. Н.** Вероятностно-статистические модели эволюции финансовых индексов / А. Н. Ширяев // Обозрение прикладной и промышленной математики. – 1995. – Т. 2. – Вып. 4. – С. 527 – 555.
6. Решение экономических задач на компьютере / [А. В. Каплан, В. Е. Каплан, М. В. Мащенко, Е. В. Овечкина]. – М. : ДМК Пресс, 2008. – 600 с.
7. **Найман Э.** Расчёт показателя Херста с целью выявления трендовости (персистентности) финансовых рынков и макроэкономических индикаторов / Э. Найман // Экономист. – 2009. – № 10. – С. 25 – 29.
8. **Дубницький В. Ю.** Прогнозування індикаторів фондового ринку з урахуванням фрактальних властивостей часового ряду спостережень / В. Ю. Дубницький, І. В. Шкодінна // Бизнес Информ. – 2012. – № 3. – С. 187 – 190.
9. **Кобзарь А. И.** Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников / А. И. Кобзарь. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2006. – 816 с.
10. **Рэй Кристина И.** Рынок облигаций. Торговля и управление рисками / И. Рэй Кристина. – М. : ДЕЛО, 1999. – 600 с.
11. **Вадзинский Р. Н.** Справочник по вероятностным распределениям / Р. Н. Вадзинский. – СПб. : Наука, 2001. – 295 с.

REFERENCES

Dubnytskyi, V. Yu., and Shkodina, I. V. "Prohnozuvannia indyktoriv fondovoho rynku z urakhuvanniam fraktalnykh vlastyvoستي chasovoho riadu sposterezhen" [Forecasting stock

- market indicators based on fractal properties of time series observations]. *Biznes Inform*, no. 3 (2012): 187-190.
- Kaplan, A. V., Kaplan, V. E., and Mashchenko, M. V. *Reshenie ekonomicheskikh zadach na kompiutere* [The solution of economic problems on a computer]. Moscow: DMK Press, 2008.
- Kobzar, A. I. *Prikladnaia matematicheskaia statistika* [Applied Mathematical Statistics]. Moscow: FIZMATLIT, 2006.
- Bachelier, L. *Theory of Speculation* (Translation of 1900 French edn), in: P.H. Cootner (Ed.), *The Random Character of Stock Market Prices*, The MIT Press, Cambridge, 1964, pp. 17-78.
- Wiener, N. *Differential-space*, *J. Math. Phys. Math. Inst. Technol.* 2 (1923) 131-174.
- Naiman, E. "Raschët pokazatelia Khersta s tseliu vyavleniia trendovosti (persystentnosti) fyansovykh rynkov y makroekonomycheskykh undykatorov" [The calculation of the Hurst exponent to identify trendiness (persistence) of the financial markets and the macroeconomic indicators]. *Ekonomist*, no. 10 (2009): 25-29.
- Rey Kristina, I. *Rynok obligatsiy. Torgovlia i upravlenie riskami* [The bond market. Trading and risk management]. Moscow: DELO, 1999.
- Shiriaev, A. N. *Osnovy stokhasticheskoy finansovoy matematiki* [Essentials of Stochastic Finance]. Moscow: FAZIS, 1998.
- Shiriaev, A. N. "Veroiatnostno-statisticheskie modeli evolutsii finansovykh indeksov." [Probabilistic and statistical models of the evolution of financial indices]. *Obozrenie prikladnoy i promyshlennoy matematiki*, vol. 2, no. 4 (1995): 527-555.
- Teoriia statistiki s osnovami teorii veroiatnostey* [Theory of Statistics with the basics of probability theory]. Moscow: YUINITI-DANA, 2001.
- Vadzinskiy, R. N. *Spravochnik po veroiatnostnym raspredeleniyam* [Handbook of probability distributions]. St. Petersburg: Nauka, 2001.

УДК 330.101.52:336.76

МОДЕЛЮВАННЯ ДОХОДНОСТЕЙ ФОНДОВИХ ІНДЕКСІВ МЕТОДАМИ ВЕЙВЛЕТ-АНАЛІЗУ

КРАВЕЦЬ Т. В.

УДК 330.101.52:336.76

Кравець Т. В. Моделювання доходностей фондових індексів методами вейвлет-аналізу

У статті розглядаються характерні особливості європейських фондових індексів та проводиться їх порівняльний аналіз. Мета дослідження полягає в локалізації та опису кризових ефектів за часом і масштабом у динаміці індексів за допомогою вейвлет-перетворення. Такий підхід дозволяє виявити кластери фондових індексів і вивчити їх загальні та індивідуальні особливості. Для прогнозування динаміки індексів використовується комбінування методів вейвлет-перетворення, нейронних мереж і SSA.

Ключові слова: економічна криза, доходності фондових індексів, дискретне вейвлет-перетворення, нейронні мережі, SSA-метод.

Рис.: 5. **Формул:** 1. **Бібл.:** 11.

Кравець Тетяна Вікторівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

УДК 330.101.52:336.76

Кравець Т. В. Моделирование доходностей фондовых индексов методами вейвлет-анализа

В статье рассматриваются характерные особенности европейских фондовых индексов, и проводится их сравнительный анализ. Цель исследования заключается в локализации и описания кризисных эффектов по времени и масштабу в динамике индексов с помощью вейвлет-преобразования. Такой подход позволяет выявлять кластеры фондовых индексов и изучить их общие и индивидуальные особенности. Для прогнозирования динамики индексов используется комбинирование методов вейвлет-преобразования, нейронных сетей и SSA.

Ключевые слова: экономический кризис, доходности фондовых индексов, дискретное вейвлет-преобразование, нейронные сети, SSA-метод.

Рис.: 5. **Формул:** 1. **Библ.:** 11.

Кравец Татьяна Викторовна – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

UDC 330.101.52:336.76

Kravets T. V. Modelling Profitabilities of Stock Indices Using Methods of Wavelet Analysis

The article considers specific features of European stock indices and conducts their comparative analysis. The goal of the study lies in localisation and description of crisis effects by time and scale in the dynamics of indices with the help of the wavelet transformation. This approach allows revelation of clusters of stock indices and study of their common and individual specific features. Combination of the wavelet-transformation, neural networks and SSA methods is used for forecasting dynamics of indices.

Key words: economic crisis, profitabilities of stock indices, discrete wavelet transformation, neural networks, SSA-method.

Pic.: 5. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 11.

Kravets Tatiana V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: tankravets@univ.kiev.ua

Широко відомо, що глобальний характер світових криз має певні локальні особливості на рівні окремих національних економік. Дослідження цих особливостей дозволяє оцінити стійкість економічних систем до екзогенних шоків і здатність швидкого відновлення після виходу з кризи. Віддзеркаленням системних проблем економік є поведінка фондових ринків, яка виражається в суттєвій нелінійності та нестационарності динамічних рядів фондових індексів [1]. Ефективне моделювання таких часових рядів передбачає застосування сучасних методів нелінійної динаміки, у тому числі й техніку вейвлет-перетворення сигналів складної структури. Вейвлетні функції представляють собою локалізовані в часі компактні хвилі, коефіцієнти розвинення за якими зберігають інформацію про дрейф параметрів апроксимованої функції.

Методи вейвлет-аналізу застосовувалися при дослідженні макроекономічних показників і найбільш ліквідних індексів фінансових ринків в роботах [2 – 8]. Досліджувалися взаємозв'язок між фондовими ринками та економічною активністю, між індексом Dow Jones та індексом промислового виробництва США, вивчалися волатильності портфелів акцій з використанням вейвлет-технологій.

Метою статті є аналіз фондових ринків розвинених країн і країн, що розвиваються, заснований на декомпозиції часових рядів фондових індексів з метою локалізації та опису кризових явищ за часом і масштабами, прогнозування дохідностей фондових індексів за допомогою комплексного використання методів вейвлет-декомпозиції, нейронних мереж та методу SSA.

Вейвлет-аналіз широко використовується в обробці сигналів, для розкладення часового ряду на серію ієрархічних «апроксимацій» і «деталей» (багаточастотний аналіз), а також для розкладення варіації (енергії) сигналу по частотах [8, 9].

Розвинення функції у вейвлетні ряди на масштабі у спрощеному варіанті має вигляд:

$$f(t) = \sum_k \lambda_i(k) \varphi_{i,k}(t) + \sum_{k=j=i}^{\infty} \gamma_j(k) \psi_{j,k}(t), \quad (1)$$

де $\lambda_i(k)$ – коефіцієнти апроксимації, $\varphi_{i,k}(t)$ – функції масштабування, $\gamma_j(k)$ – коефіцієнти деталізації, $\psi_{j,k}(t)$ – вейвлетні функції. Перша сума в (1) містить усереднені (з ваговими функціями $\varphi_{i,k}(t)$) значення функції $f(t)$ по інтервалах $[k \cdot 2^{-i}, (k+1) \cdot 2^{-i}]$, друга – значення флуктуацій на інтервалах $[k \cdot 2^{-j}, (k+1) \cdot 2^{-j}]$, $j \geq i$. Отже, перша сума у виразі (1) дає згладжені середні значення функції на $f(t)$ -му рівні масштабування, друга сума додає до вибраної апроксимації сигналу все більш дрібні деталі на все менших масштабних інтервалах.

Для прогнозу в роботі було використано методи нейронних мереж та SSA-метод. При побудові нейронних мереж зазвичай робиться ряд припущень і значних спрощень, які демонструють властивості навчання на основі досвіду; узагальнення; добування значущих даних із надлишкової інформації. Нейронні мережі можуть змінювати свою поведінку залежно від стану оточуючого їх середовища. Після аналізу вхідних сигналів вони самоналаштовуються та навчаються, щоб забезпечити

правильну реакцію. Навчена мережа може бути стійкою до деяких відхилень вхідних даних, що дозволяє їй правильно розпізнати образ, який містить різні перешкоди та викривлення [9].

Базовий варіант методу SSA полягає у перетворенні одновимірного часового ряду у багатовимірний за допомогою однопараметричної процедури зсуву та дослідженню отриманої багатовимірної процедури за допомогою метода головних компонент (сингулярного розкладу) і відновлення (апроксимації) ряду по вибраних головних компонентах. Таким чином, результатом застосування методу є розклад часового ряду на прості компоненти: повільні тренди, сезонні та інші періодичні або коливальні складові, а також компоненти шуму [10]. Отриманий розклад може служити основою для прогнозування як самого часового ряду, так і його окремих складових.

Дослідження проводилося на основі аналізу нестационарних часових рядів логарифмічних дохідностей індексів української (UX), російської (PTC), польської (WIG20), німецької (DAX30), англійської (FTSE100), французької (CAC40) фондових бірж за період з 08/01/2007 по 31/06/2012 (для індексу UX, що виник лише у 2008 р., дані за 2007 р. замінені нулями) [11]. Дохідності індексів розраховувалися за цінами закриття. Експериментальним шляхом для кожного фондового індексу були визначені вейвлети, які найкраще виявляють фазові переходи досліджуваних систем.

При проведенні дослідження європейські індекси було згруповано у два кластери залежно від амплітуди коливаних і характерних особливостей одержаних складових вейвлетних декомпозицій. До першого кластера входять індекси DAX30, FTSE100, CAC40 та WIG20. На рис. 1 представлені компоненти сигналів, відновлених по коефіцієнтах апроксимації за результатами розкладу дохідностей індексів DAX30, FTSE100, CAC40 з використанням вейвлету DB1 (Daubechies).

При цьому спостерігається зона незначної нестационарності вказаних індексів наприкінці 2007 р., за якою слідує різкий спад дохідностей в середині 2008 р. Починаючи з кінця 2008 р., динаміка зазначених індексів також залишається дуже схожою, однак індекси DAX30 і FTSE100 мають більш схожі тенденції.

Зазначені закономірності можна пояснити локальними особливостями вищевказаних індексів. Індекс FTSE100 має більш інтернаціональний характер у порівнянні з DAX30. Тому FTSE100 перевищує DAX при слабкому фунті стерлінгів, спадаючих відсоткових ставках, слабкому рівні економічного зростання та спаду на світових фондових ринках. Загальновідомо, що індексу DAX властива більша волатильність аніж FTSE100. Окрім цього, індекси повторюють тенденції один одного з деякими незначними часовими лагами, однак така особливість слабо прослідковується при аналізі дохідностей. Зазвичай DAX є більш циклічним, аніж FTSE100, оскільки його динаміка сильно залежить від німецьких експортерів і політики Європейського банку. Індекс CAC40 вважається одним з найбільш інтернаціональних європейських фондових індексів.

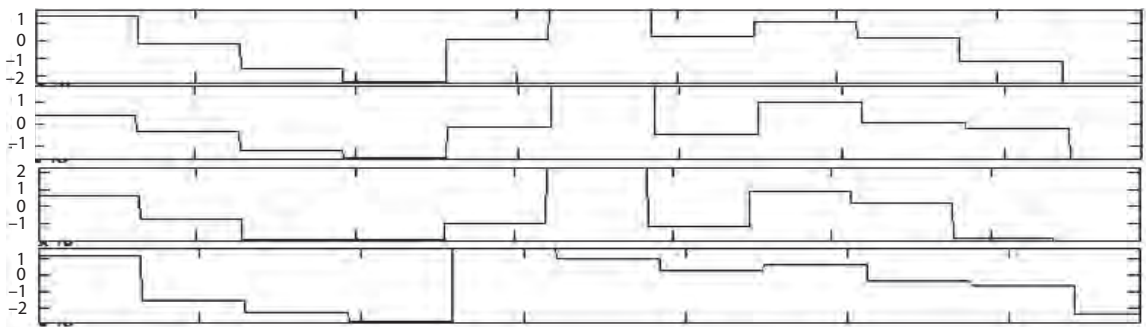

Рис. 1. Графіки трендів дохідностей індексів DAX30, FTSE100, CAC40, WIG20, відновлених по коефіцієнтах апроксимації на 7-му рівні декомпозиції

Індекс CAC40 включає в себе 40 найбільших за капіталізацією компаній, що знаходяться у лістингу EuronextParis. Однак, не дивлячись на те, до індексної корзини входять майже виключно французькі компанії, близько 45% акцій, включених до лістингу, належать іноземним інвесторам. Така інвестиційна привабливість обумовлюється тим, що більш ніж 2/3 свого бізнесу французькі компанії ведуть за кордоном. Тому індекс CAC40 по праву вважається найбільш інтернаціональним європейським індексом. Такий високий рівень залежності від успішності діяльності ТНК пояснює певну відмінність динаміки дохідностей французького індексу від лондонського та німецького у зазначений вище період кризи та відновлення економіки.

До другого кластера входять український UX та російський PTS. Польський індекс WIG20 доданий до другого кластера для порівняння протікання кризових явищ в Україні та Росії з країнами ЄС. Вибір саме WIG20 у якості об'єкта порівняння обумовлений більшою схожістю економіки саме Польщі з економікою пострадянських країн, більш того, саме польський майданчик користувався найбільшою популярністю для виходу українських компаній на IPO протягом 2006 – 2007 рр.

Аналогічно індексам першого кластера дохідності зазначених індексів починають різко спадати влітку 2008 р. (рис. 2). Причому спад дохідностей російського індексу є глибшим за амплітудою коливань, ніж спад дохідностей UX. Це пояснюється різким падінням цін на нафту, що є двигуном російської економіки, і досягненням нею у жовтні 2008 р. свого 12-місячного мінімуму. У березні 2010 р. також був помічений невеликий спад дохідностей обох індексів, що співпало з виборами в Державну думу Росії та відставкою уряду Юлії Тимошенко в Україні. При цьому спостерігається деяка схожість

індексів UX і PTS, а саме, український індекс повторює тенденції російського індексу з певним часовим лагом.

Слід зазначити дуже схожу тенденцію дохідностей WIG20 з дохідностями індексів першого кластера у 2007 – 1-му півріччі 2008 рр., що можна пояснити високою популярністю зазначених бірж при виході компаній на IPO (особливо лондонську та варшавську біржі). Після рекордного для IPO 2007 р., за даними Thomson Reuters, обсяги IPO у 2008 р. скоротилися на 71,6%, тобто становили лише 91,7 млрд дол. у порівнянні з 322,9 млрд дол. у 2007 р. Обсяг угод злиття та поглинання також скоротився на 31% у 2008 р. Багато компаній відмовились від виходу на IPO у зв'язку з нестабільною ситуацією на світових фондових ринках. У результаті за підсумками 2008 р. LSE втратила свою лідируючу позицію на користь Нью-Йоркської фондової біржі. Однак уже у 2010 р. за рахунок того, що приватні інвестиційні фонди почали виходити з інвестицій для фіксації прибутків зростання, IPO на європейському ринку почало відновлюватись, що пояснює схожість тенденцій польської та франкфуртської бірж у вищезазначений період. Відмінність же від FTSE100 і CAC40 пояснюється більш вузькою спрямованістю IPO на варшавській біржі (переважно аграрні сільськогосподарські компанії) і більш високим інтернаціональним характером англійської та французької бірж.

Дослідимо динаміку волатильності дохідностей індексів за допомогою методу віконного перетворення [2], який полягає в розрахунку згладженого центрованого ковзним середнім квадрата коефіцієнтів деталізації вейвлет-перетворення. На рис. 3 представлено динаміку волатильності дохідностей індексів FTSE100, DAX30 та CAC40 на першому рівні декомпозиції, яка має одну чітко визначену хвилю для всіх індексів і ще одну зону нестабільності, сильніше виражену для CAC40 і DAX30

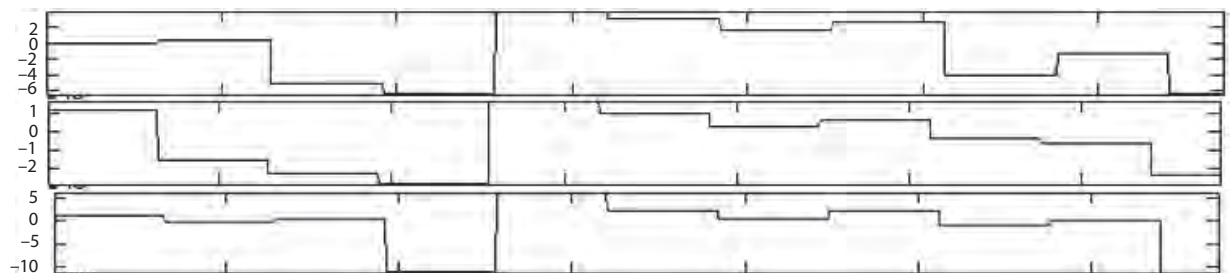

Рис. 2. Графіки трендів дохідностей індексів UX, WIG20 та RTS, відновлених по коефіцієнтах апроксимації на 5-му рівні декомпозиції

з подальшим різким зростанням дисперсії для всіх індексів на кінець періоду. Аналогічна картина спостерігається і на інших рівнях декомпозиції.

Зауважимо, що вищі рівні волатильності французького і німецького індексів свідчать про кумулятивний вплив нестабільності окремих економік на найбільші системи утворюючі економіки Франції та Німеччини.

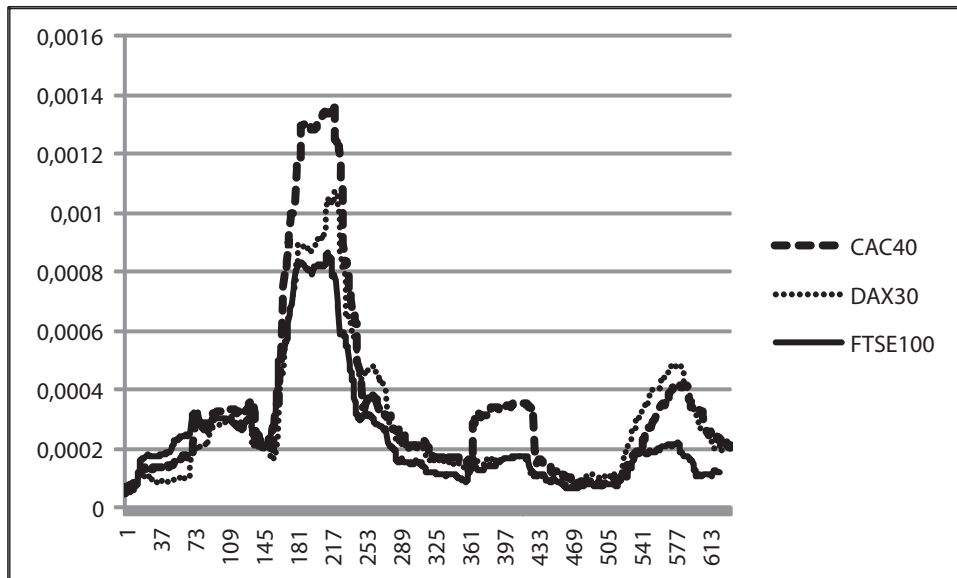

Рис. 3. Динаміка волатильності дохідностей індексів DAX30, CAC40, FTSE100 на 1-му рівні декомпозиції

З рис. 3 спостерігається збіг за часовими рамками для всіх країн кластера першої хвилі кризи, що стала помітною вже у березні 2008 р. На цьому рівні декомпозиції спостерігається найвищий пік французького індексу в порівнянні з іншими індексами кластера. У той же час, пік коливань індексу FTSE100 є найнижчим. Така ситуація пояснюється більшою стабільністю економіки Великобританії.

Цікавим є сплеск для CAC40 на умовних точках відлику 360 – 440 (див. рис. 3), які за часовими рамками відповідають періоду з грудня 2009 р. по серпень 2010 р. Нестабільність саме французького індексу пояснюється тим, що французькі банки є одними з найбільших утримувачів боргів Греції (15 млрд євро). Навесні 2010 р. був розроблений план, спрямований на зменшення розмірів бюджетного дефіциту та державного боргу. У результаті вжитих заходів динаміка дохідностей індексу стабілізувалася.

Починаючи з березня 2011 р., помітний сплеск волатильності для усіх трьох зазначених індексів. Сплеск волатильності в цей період пояснюється кумулятивним впливом проблем держав Євросоюзу, зменшенням довіри до їх фінансового становища та єдиної європейської валюти. Криза євро змінила уряди Ірландії, Португалії, Греції, Італії, Іспанії та загострила відносини між Великобританією та континентом.

Проведемо аналогічний аналіз для другого кластера. З рис. 4 видно, що ані Польща, ані Росія не мали чітко вираженої другої хвилі кризи. У випадку з Польщею це пояснюється її вдалими економічними реформами, а відсутність значної нестабільності на російському ринку є результатом сильної залежності економіки Росії від кон'юнктури цін на сировинні ресурси (а саме, нафту та газ). Друга ж хвиля кризи в Україні розпочалася з середи-

ни вересня 2010 р., коли, згідно із заявами урядовців, Україна ніби остаточно пережила світову фінансову кризу, проте країна ще відчувала її наслідки: зростання рівня цін на споживчі товари, високий рівень заборгованості економіки країни.

Проведемо прогнозування дохідностей фондових індексів на основі синтезу методів вейвлет-декомпозиції,

методу SSA та штучних нейронних мереж. Розрахунки виконувалися за допомогою пакету Matlab, пакета аналізу нейронних мереж Alyuda NeuroIntelligence 2.2 (577) і статистичного пакету CaterpillarSSA 3.3. Для демонстрації запропонованого способу прогнозування дохідностей було вибрано німецький індекс DAX30. Експериментальним шляхом було встановлено, що найкраще з цієї задачею для дохідностей німецького індексу справляється вейвлет Sum2 з двома рівнями декомпозиції.

За першим варіантом спочатку з сигналу знімалася шумова складова за допомогою вибраного вейвлету, використовувалося автоматичне зняття шумів, запрограмоване в статистичному пакеті Matlab. Потім сигнал, позбавлений шумів, оброблявся методом SSA та обчислювалися прогнози значення. За другим варіантом спочатку вибираємо значущі для прогнозу коефіцієнти вейвлет-декомпозиції сигналу, підбираємо оптимальну с точки зору можливості прогнозування нейронну мережу та виконуємо прогнозування.

На рис. 5 наведено графіки реальної та позбавленої шумів динаміки дохідностей індексу DAX30, а також прогнозовані значення, отримані із застосуванням нейронних мереж та методу SSA.

Зауважимо, що прогнозовані значення дохідностей індексу виступають випереджаючим індикатором реальних значень, оскільки їхнє різке зростання чи падіння передре аналогічним змінам реального сигналу. Для наочності на графіку наведено значення дохідностей сигналу за 2 липня поточного року, яке відповідає різкому падінню значень сигналу. Відмітимо, що прогнозована крива почала спадати ще на минулому кроці. Прогнозні значення, побудовані за допомогою методу SSA, навпаки, більш точно відповідають реальному сигналу, однак вони не слугують випереджаючим індикатором.

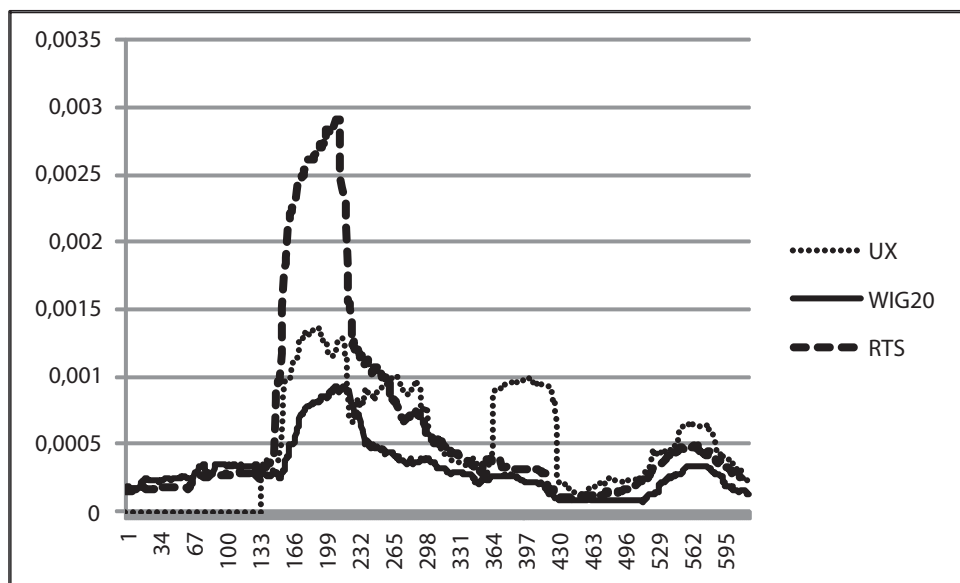

Рис. 4. Динаміка волатильності дохідностей індексів UX, WIG20 та RTS на 1-му рівні декомпозиції

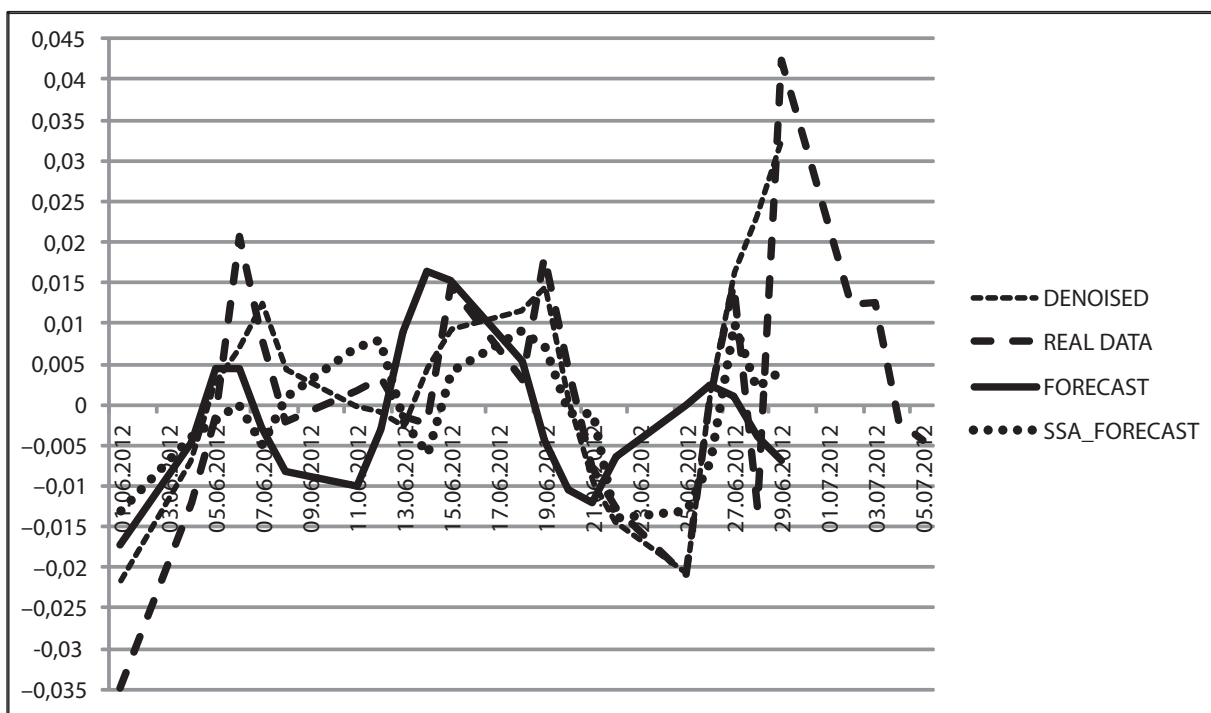

Рис. 5. Прогнозування дохідностей індексу DAX30

ВИСНОВКИ

Питання про другу хвилю глобальної кризи залишається актуальним, адже ситуація у фінансовій сфері світової економіки не тільки не поліпшується, а навпаки, за деякими напрямками продовжує погіршуватися. Є підстави вважати, що ці проблеми є наслідком поверхневості та недостатності заявлених реформ. При цьому спостерігається прагнення виправити підвалини економік, що похитнулися, без використання кардинальних заходів.

У ході проведеного дослідження ми спостерігали різні картини поведінки фондових індексів у період кризи і релаксації на фондових ринках країн світу. Застосування методів вейвлет-аналізу дало можливість виявити

особливості динаміки самих рядів та їх волатильностей. Було виділено два кластери для європейських фондових індексів за динамікою та схожістю їхніх дохідностей: DAX30, CAC40, FTSE100 та UX, WIG20 і RTS. Слід також зазначити, що, не зважаючи на тісний зв'язок між досліджуваними індексами, яскраво вираженими є локальні особливості кожного з них.

У роботі було розглянуто можливість комплексного застосування вейвлет-перетворення та нейронних мереж до проблеми прогнозування дохідностей індексів фондових ринків. Встановлено, що найкращі результати дає використання прогнозних можливостей нейронних мереж, на вхід яких подається вейвлетні коефіцієнти декомпозиції часового ряду. Цікаві результати можна одер-

жати при комплексному використанні вейвлет-перетворення та методу SSA. Отримані результати дають можливість прогнозувати значення дохідностей фондових індексів у короткостроковій перспективі з досить високим рівнем точності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Sornette D.** Why stock markets crash: critical events in complex financial systems / D. Sornette. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004. – 448 p.

2. **Gencay R.** Scaling properties of foreign exchange volatility / R. Gencay, F. Selcuk, B. Whitcher // *Physica A*, 2001b. – P. 249 – 266.

3. **Capobianco E.** Multiscale analysis of stock index return volatility / E. Capobianco // *Computational Economics*, 2004. – Vol. 23, No. 3. – P. 219 – 237.

4. **Lee H.** International transmission of stock market movements: A wavelet analysis / H. Lee // *Applied Economics Letters*, 2004. – Vol. 11. – P. 197 – 201.

5. **Crowley P. M.** A guide to wavelets for economists / P. M. Crowley // *Journal of Economic Surveys*, 2007. – Vol. 21. – P. 207 – 267.

6. **Gallegati M.** Wavelet analysis of stock returns and aggregate economic activity / M. Gallegati // *Computational Statistics and Data Analysis*, 2008. – Vol. 52, No 6. – P. 3061 – 3074.

7. **Subbotin A.** A Mutli-horizon Scale for Volatility / A. Subbotin // *CES Working Papers Series*, University of Paris-1 (Pantheon-Sorbonne), 2008. – Vol. 20. – P. 1 – 44.

8. **Кравець Т.** Вейвлет-аналіз індексів фондових ринків України та Польщі в періоди кризи та релаксації / Т. Кравець, А. Ситенко // *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка: Економіка*. – 2012. – № 132. – С. 39 – 43.

9. **Minu K. K.** Wavelet Neural Networks for Nonlinear Time Series Analysis / K. K. Minu, M. C. Lineesh, C. J. John // *Applied Mathematical Sciences*, 2010. – Vol. 4, No. 50. – P. 2485 – 2495.

10. **Golyandina N.** Analysis of Time Series Structure: SSA and related techniques / N. Golyandina, V. Nekrutkin, A. Zhigljavsky // *Chapman & Hall/CRC*, 2001. – 256 p.

11. Yahoo Finance. Indices' historical data. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rts.ru/ru/index/stat/dailyhistory.html?code=RTSI>

REFERENCES

Capobianco, E. "Multiscale analysis of stock index return volatility". *Computational Economics*, vol. 23, no. 3 (2004): 219-237.

Gencay, R., Selcuk, F., and Whitcher, B. "Scaling properties of foreign exchange volatility". *Physica A*, 2001b: 249-266.

Gallegati, M. "Wavelet analysis of stock returns and aggregate economic activity". *Computational Statistics and Data Analysis*, vol. 52, no. 6 (2008): 3061-3074.

Golyandina, N., Nekrutkin, V., and Zhigljavsky, A. *Analysis of Time Series Structure: SSA and related techniques*: Chapman & Hall/CRC, 2001.

Kravets, T., and Sytienko, A. "Veivlet-analiz indeksiv fondovykh rynkiv Ukrainy ta Polshchi v periody kryzy ta relaksatsii" [Wavelet analysis of stock market indices Ukraine and Poland in times of crisis and relaxation]. *Visnyk KNU*, no. 132 (2012): 39-43.

Lee, H. "International transmission of stock market movements: A wavelet analysis". *Applied Economics Letters*, vol. 11 (2004): 197-201.

Minu, K. K., Lineesh, M. C., and John, C. J. "Wavelet Neural Networks for Nonlinear Time Series Analysis". *Applied Mathematical Sciences*, vol. 4, no. 50 (2010): 2485-2495.

Crowley, P. M. "A guide to wavelets for economists". *Journal of Economic Surveys*, vol. 21 (2007): 207-267.

Subbotin, A. "A Mutli-horizon Scale for Volatility". *CES Working Papers Series*, vol. 20 (2008): 1-44.

Sornette, D. *Why stock markets crash: critical events in complex financial systems*. Princeton; NJ: Princeton University Press, 2004.

"Yahoo Finance. Indices' historical data" <http://www.rts.ru/ru/index/stat/dailyhistory.html?code=RTSI>

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ПІДНЕСЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ ПРИКАРПАТТЯ

КВАСНІЙ Л. Г., СОЛТИСІК О. О.

УДК 353.5

Квасній Л. Г., Солтисік О. О. Теоретична модель піднесення промислового сектора економіки Прикарпаття

Проаналізовано соціально-економічний стан Прикарпатського регіону. Встановлено, що метою проведення реструктуризації в Прикарпатському регіоні є створення суб'єктів підприємництва, які здатні ефективно функціонувати в нинішніх умовах економіки України. Досліджено механізми реструктуризації підприємств регіону. Розроблено теоретичну модель піднесення промисловості Прикарпаття, що дає змогу прогнозувати стан об'єктів за етапами розвитку.

Ключові слова: промисловий сектор, реструктуризація, інвестиційно-інноваційне спрямування економічного розвитку.

Рис.: 1. **Бібл.:** 4.

Квасній Любов Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка (вул. І. Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна)

Солтисік Оксана Орестівна – кандидат економічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка (вул. І. Франка, 24, Дрогобич, 82100, Україна)

УДК 353.5

UDC 353.5

Квасний Л. Г., Солтисик О. О. Теоретическая модель подъема промышленного сектора экономики Прикарпатья

Проанализировано социально-экономическое положение региона Прикарпатья. Установлено, что целью проведения реструктуризации в Прикарпатья является создание субъектов предпринимательства, способных эффективно функционировать в нынешних условиях экономики Украины. Исследованы механизмы реструктуризации предприятий региона. Разработанная теоретическая модель подъема промышленности Прикарпатья позволяет прогнозировать состояние объектов по этапам развития.

Ключевые слова: промышленный сектор, реструктуризация, инвестиционно-инновационное направление экономического развития.

Рис.: 1. **Библ.:** 4.

Квасний Любовь Григорьевна – кандидат экономических наук, доцент, Дрогобычский государственный педагогический университет им. И. Франко (ул. И. Франко, 24, Дрогобыч, 82100, Украина)

Солтисик Оксана Орестовна – кандидат экономических наук, доцент, Дрогобычский государственный педагогический университет им. И. Франко (ул. И. Франко, 24, Дрогобыч, 82100, Украина)

Kvasniy L. G., Soltysik O. O. Theoretical Model of Development of the Industrial Sector of the Carpathian Region Economy

The article analyses the socio-economic condition of the Carpathian region. It establishes that the goal of conducting restructuring in the Carpathian region is creation of entrepreneurs capable of effective functioning under modern conditions of the Ukrainian economy. The article studies mechanisms of restructuring of enterprises in the region. The developed theoretical model of development of the Carpathian region industry allows forecasting the condition of objects by stages of development.

Key words: industrial sector, restructuring, investment and innovation direction of economic development.

Pic.: 1. **Bibl.:** 4.

Kvasniy Lyubov Grigorievna – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, I. Franko Drohobych State Pedagogical University (vul. I. Franka, 24, Drohobych, 82100, Ukraine)

Soltysik Oksana O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, I. Franko Drohobych State Pedagogical University (vul. I. Franka, 24, Drohobych, 82100, Ukraine)

Питанням дослідження регіонального підходу до економічного розвитку регіонів займалися ще класики англійської політичної економії А. Сміт та Д. Рікардо, французький економісти Р. Кантільон і Ж. Б. Сей, американські економісти Й. А. Шумпетер, М. Вебер, М. Портер та інші. Ще А. Сміт і Д. Рікардо, аналізуючи абсолютні та відносні переваги окремих національних господарств, наголошували, що необхідно враховувати економічні відмінності регіонів і здійснювати регулюючий вплив на регіональні господарські процеси [1, с. 7 – 15].

У нинішній ситуації, пов'язаній з необхідністю розробки як практичних, так і теоретичних моделей економічного розвитку регіонів України, актуальними є основні ідеї теорії підприємництва та інновацій Кантільона та А. Й. Шумпетера. Практика вітчизняних підприємств свідчить, що нинішня кризова ситуація в Україні, пов'язана з падінням обсягів виробництва, банкрутством вітчизняних підприємств і практичним крахом методів економічної політики – призводить до створення якісно нової та швидко змінюваної ситуації, що, за

Шумпетером, сприяє розвитку підприємницького духу та виникненню і розповсюдженню інновацій, що може призвести до економічного піднесення [2, с. 184].

Протягом століть вчені намагалися розробити теоретичні економічні моделі, в основі яких лежатиме соціально-економічний розвиток або його трансформація в окремих регіонах. В основі цих моделей повинна бути забезпеченість регіону таким фактором, як базова інфраструктура, яка створює зовнішні ефекти та економічні вигоди від розміщення виробництва та прямого впливу наявних факторів економічної діяльності, що повертає в конкретний регіон і в конкретну галузь інвестиції, інновації та сприяє створенню таким чином «точки зростання».

За роки незалежності в Україні вченими-регіоналами розроблено трансформаційні моделі регіонального розвитку, які обґрунтували побудову нової економічної формації в умовах формування та розвитку ринкових відносин.

Для прикладу, львівськими вченими М. Долішним та В. Кравцівим обґрунтовано моделі сталого розвитку

регіонів; С. Злупком розроблено екогеномологічні моделі розвитку регіонів; Л. Шевчук запропонувала 4 типи стратегічних моделей регіонального розвитку, а саме:

- ✦ нова модель економічного зростання з екзогенним технологічним процесом;
- ✦ нова модель економічного зростання з ендогенним технологічним процесом;
- ✦ нова модель збалансованого розвитку;
- ✦ нова економічна модель змішаного типу [3].

У центрі цих моделей виступає людина з її потребами, зокрема, місцями використання своєї праці. Проте, нині освіта як процес становлення та розвитку особистості, що ґрунтується на знаннях, в її тісному поєднанні з культурними цінностями, надає нових рис і особливих потреб сучасній людині. При такому підході змінюються і чинники, що впливають на мотивацію людини до праці – суто економічні (матеріальні) вигоди поступаються так званим «ідейним» мотивам людини [4]. Якщо людина отримує задоволення на основі реалізації своїх ідей та принципів, то в такому випадку її праця досягає максимуму ефекту.

Тому модель соціально-економічного розвитку регіону повинна також враховувати вплив вказаних чинників: освіти та інформації.

Сучасний стан промислових підприємств Прикарпаття свідчить про те, що важливу роль в піднесенні економіки повинні відігравати процеси реструктуризації на рівні не лише регіону, а й окремих підприємств, оскільки саме з ними пов'язуються формування раціональних структур промислового потенціалу регіону.

Метою проведення реструктуризації в Прикарпатському регіоні є створення суб'єктів підприємництва, які здатні ефективно функціонувати в нинішніх умовах економіки України та виробляти продукцію, яка б відповідала вимогам товарного ринку.

При цьому механізмами реструктуризації можуть бути такі:

- ✦ ліквідація нерентабельних виробництв;
- ✦ роздрібнення майнового комплексу на окремі підприємства, створюючи дочірні товариства;
- ✦ вивільнення підприємств від утримання об'єктів соціальної сфери;
- ✦ вивільнення виробництв від застарілих основних фондів.

Піднесення промисловості Прикарпаття вимагає суттєвої активізації державної промислової політики, яка «...повинна поєднувати в собі інструменти ефективного державного регулювання з ринковими механізмами саморегуляції, орієнтуватися на досягнення високого рівня зайнятості, максимальну реалізацію власних інвестиційних можливостей, а також на якомога ширше залучення іноземного капіталу та нових технологій» [4, с. 55].

Промислова політика регіону виступає складовою загальнодержавної стратегії реформ і повинна бути спрямована на забезпечення посилення економічного потенціалу регіону та задоволення потреб населення, розвитку внутрішнього ринку та збільшення експорту продукції, а також на приведення в дію ряду промислових підприємств регіону та відповідно, зростання обсягів виробництва.

Доцільно зазначити, що особливості протікання трансформаційних процесів у промисловості Прикарпаття в найближчій перспективі залежать від вибору стратегії його соціально-економічного розвитку та обґрунтування економічної моделі його розвитку на перспективу.

Стосовно промислового потенціалу Львівської та Івано-Франківської областей, то необхідно чітко визначити основні цілі, стратегічні напрями та критерії економічного піднесення промислових підприємств на найближчу перспективу. Пріоритетними для піднесення вважаються машинобудування, деревообробна, нафтохімічна промисловість та нафтопереробна.

Враховуючи необхідність впровадження стратегії випереджувального інноваційного промислового розвитку регіону, саме у економічному піднесенні нафтопереробної, деревообробної та нафтохімічної промисловостей, необхідне і можливе проникнення інновацій у виробництво. Потрібно також врахувати, що існує нагальна потреба у впровадженні екологобезпечних та ресурсозберігаючих технологій.

Аналіз стану машинобудування у Львівській та Івано-Франківській областях показує, що цей вид промисловості потребує значної уваги із сторони держави та регіональної влади, оскільки в машинобудуванні цих областей зберігається і поглиблюється ряд негативних тенденцій, що гальмують його розвиток. Це підсилюється технічною та технологічною відсталістю підприємств машинобудування регіону, що негативно впливає на конкурентоспроможність продукції. Малоефективна амортизаційна політика продовжує гальмувати оновлення основних фондів. Постійні простой у виробництві, незначні обсяги виробництва, нераціональне завантаження виробничих потужностей та відсутність дешевих кредитних ресурсів не дають змоги підприємствам працювати рентабельно.

Проведена оцінка інтенсивності економічного розвитку Львівської області засвідчила сповільнення темпів економічного зростання регіону. Так, динаміка валової додаткової вартості (ВДВ) досліджуваного регіону характеризується значним уповільненням темпів її зростання у 2004 – 2012 рр. Якщо у 2001 – 2003 рр. щорічний темп приросту ВДВ становив 11,1 – 12,1%, то у 2004 р. – лише 6,9%, а у 2011 – 2012 роках значна кількість підприємств простоюють. Серед видів економічної діяльності найвищі темпи приросту ВДВ зафіксовано у сфері оптової та роздрібною торгівлі, торгівлі транспортними засобами та послуг з ремонту – 25,1%, обробній промисловості – 22,9%, будівництва – 13,1%. Разом з тим, зниження фізичного обсягу ВДВ відбулося у добувній промисловості та на підприємствах з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води (щорічно в середньому на 0,2%).

Оскільки в структурі ВДВ Львівської області питома вага промисловості складає 25,8%, сільського господарства – 16,7%, послуг – 52,8%, промисловий потенціал регіону залишається вагомим чинником у забезпеченні процесів інтенсифікації економіки регіону. Проте, частка машинобудування в промисловому виробництві

України становить усього 13%, що в 2-3 рази менше від рівня розвинених країн. За деякими оцінками, завантаження машинобудівних підприємств у середньому становить 30 – 50%. Водночас машинобудування може бути одним із ключових секторів з погляду забезпечення сталого економічного зростання Прикарпаття й довгострокової конкурентоспроможності України.

Основна проблема машинобудування Прикарпаття і України в цілому – знаходження емних ринків збуту. На традиційних ринках збуту (країни СНД, у першу чергу Росія) попит значно знизився в 1990-ті роки й дотепер повністю не відновився. У той самий час нові емні ринки збуту, у тому числі в Західній Європі, характеризуються високою конкуренцією, що вимагає високої якості продукції, впровадження новітніх технологій і високої ефективності виробництва. У реальності продукція українського машинобудування найчастіше морально застаріла, що викликано використанням застарілих технологій виробництва, виснаженням устаткування на 60 – 80% і мінімальним рівнем інноваційної активності.

Метою реформ у секторі машинобудування є створення умов для розвитку конкурентоспроможного сектора машинобудування. Показниками успіху можуть бути: зростання обсягів виробництва і збільшення частки сектора в структурі промисловості за рахунок зростання завантаження виробничих потужностей до 70%; підвищення продуктивності праці до рівня країн Центральної й Східної Європи; збільшення інвестицій у галузь.

З боку пропозиції промислової продукції Прикарпаття необхідні такі заходи:

- ✦ приватизація некритичних для державної безпеки підприємств,
- ✦ стимулювання технічного переозброєння машинобудування і створення сприятливого середовища розвитку.

Тому потребують невідкладних заходів реструктуризації та фінансової санації такі підприємства регіону: ВАТ «Дрогобицький долотний завод», ВАТ «Дрогобицький машинобудівний завод», ВАТ «Дрогобицький автокрановий завод», ВАТ «Родон», ВАТ «Коломия-сільмаш», ВАТ «Пресмаш» та інші. Поряд з цими проблемами високими є енергозатратність і відходність технологій виробництва. Тому важливим напрямком у проведенні реструктуризації повинні стати найбільш енергомісткі виробництва машинобудування із впровадженням сучасних технологій, пов'язаних із енергозбереженням і мало- або безвідходністю.

Одним із напрямів реструктуризації машинобудівних підприємств Прикарпаття є створення в Івано-Франківській області технопарків і технополісів на базі наявних технічних, технологічних і кадрових ресурсів, які тимчасово не задіяні на даний час. Для підтримання на належному рівні працюючих нині підприємств, таких як ВАТ «Івано-Франківський арматурний завод», ВАТ «Карпатнафтомаш», ВАТ «Промприлад», необхідно вчасно їх забезпечити сучасними технологіями та обладнанням.

Наукові дослідження регіону показують, що нині необхідно впроваджувати нову концепцію інвестиційної політики, пов'язану із системою господарських рі-

шень та швидкою економічною віддачею інвестицій. У межах проведеного дослідження розроблено теоретичну модель піднесення промисловості Прикарпаття, що дає змогу прогнозувати стан об'єктів за етапами розвитку (рис. 1).

Основною метою побудови моделі економічного піднесення регіону є виявлення та аналіз наслідків різних стратегій регіонального нагромадження задля вибору оптимальної програми економічного зростання. Тому доцільно розробити і впровадити системні та інвестиційні проекти економічного піднесення економіки Прикарпаття.

При цьому системні проекти доцільно представити як інвестиційні програми, спрямовані на реформування економіки регіону в цілому і окремих підприємств. Інвестиційні проекти повинні враховувати загальну ситуацію в регіоні, що сприяє визначенню орієнтирів і пріоритетів для поглиблення інвестиційного процесу.

Перший етап передбачає реформування промислових підприємств – припускає необхідність удосконалення внутрішньогосподарських економічних відносин підприємств і розвиток малого бізнесу.

Другий етап передбачає створення науково обґрунтованих єдиних економічних правил для усіх сфер діяльності та усіх господарюючих суб'єктів регіону, що відповідатиме принципу точного розподілу результатів усієї системи господарювання: виробництво – збереження – закупівля – переробка – реалізація готової продукції. У нинішніх умовах особливо актуальним вважається захист ринку від монополізму, оскільки саме монополізм у галузях переробки, постачання та торгівлі має великі права та можливості лідувати на ринку. Необхідно також підтримувати усіма можливостями вітчизняного товаровиробника.

Третій етап повинен врахувати кращі тенденції попередніх двох етапів, оскільки нормальний розвиток виробництва – це ефективне розширене відтворення на базі наукомістких, високотехнологічних інвестицій нововведень. Оскільки в нинішніх умовах економіки України нововведення становлять основу інвестиційного процесу, то саме для підприємств Прикарпаття, які переважно на сьогоднішній день не працюють або працюють в неповному режимі, новоовведення повинні пов'язуватися з реконструкцією, розширенням і технічним переозброєнням виробництв.

Як свідчить зарубіжний досвід, вкладення засобів у реальні об'єкти інвестування на створення нового або відновлення наявного капіталу забезпечує інфляційний захист інвестицій, оскільки за цими вкладеннями можна отримати більшу віддачу від капіталу, ніж за вкладеннями у цінні папери. Проте, оскільки інвестори зацікавлені у надійному поверненні вкладених коштів та в отриманні передбачених доходів, то для них важливим є фінансова спроможність реципієнта, що не можна сказати про більшість вітчизняних підприємств в регіоні.

ВИСНОВКИ

Для стабілізації стану в промисловому комплексі Прикарпаття доцільно істотно змінити державну економічну програму розвитку регіону і розробити її з

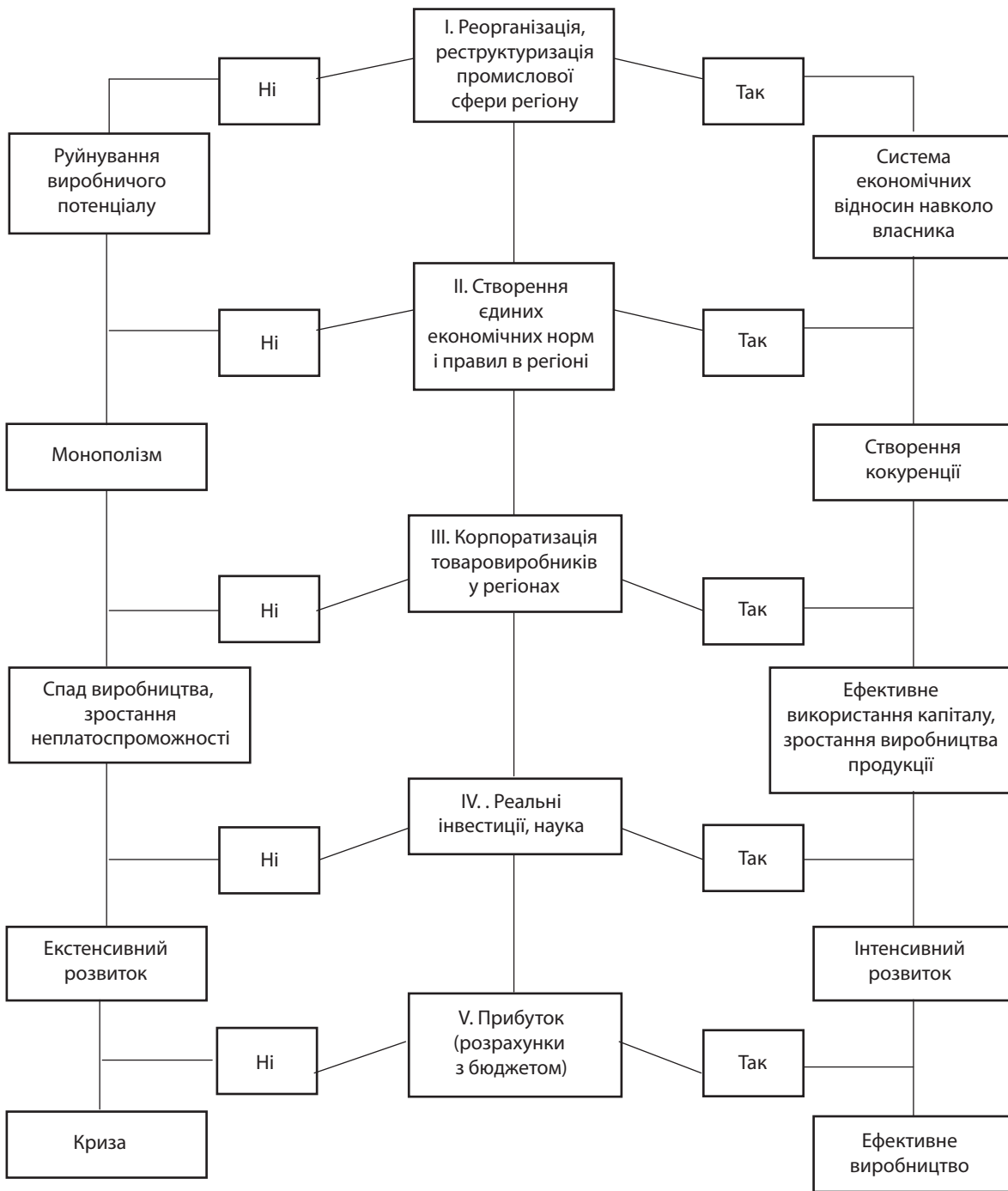

Рис. 1. Модель економічного піднесення промислового сектора Прикарпатського регіону

врахуванням інвестиційної привабливості регіону. Для досягнення успіху треба розробити нову парадигму регіонального розвитку. У сучасних умовах формування такої парадигми повинно відбуватися паралельно з реалізацією сценарію економічного піднесення, що базується на принципах інтенсивного типу економічного зростання. Так, для Прикарпаття особливого значення набуває інвестиційно-інноваційне спрямування економічного розвитку, реальне сприяння зростанню виробничих потужностей, зміна структури економіки на користь наукомістких галузей, концентрація на інноваціях, що підвищують ефективність використання ресурсного та людського потенціалу регіону. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Буглай Б. Международные экономические отношения : учеб. пособие / Б. Буглай, Н. Ливенцев / Под ред. Н. Н. Ливенцева. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 160 с.
2. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
3. Коломийчук В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону: теорія, методологія, практика / В. Коломийчук, Л. Шевчук, С. Шульц. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – С. 68 – 70.
4. Зинов В. Г. Иновационная деятельность как процесс воспроизводства знаний / В. Г. Зинов // Менеджмент инноваций: кадровое обеспечение. – М. : Дело, 2005. – Гл. 1. – С. 11 – 122.

REFERENCES

Buglay, B., and Liventsev, N. *Mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniia* [International economic relations]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Kolomyichuk, V., Shevchuk, L., and Shults, S. *Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu: teoriia, metodolohi-*

ia, praktyka [Strategy for socio-economic development: theory, methodology, practice]. Ternopil: Ukrmedknyha, 2002.

Shumpeter, Y. *Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: Ekonomika, 1995.

Zinov, V. G. "Innovatsionnaia deiatelnost kak protsess vosproizvodstva znaniy" [Innovative activity as a process of reproduction of knowledge]. In *Menedzhment innovatsiy: Kadrovoe obespechenie*, 11-122. Moscow: Delo, 2005.

УДК 330.46

ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕХІДНОГО ЕТАПУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

ОГЛІХ В. В., ГОЛОВКО А. В.

УДК 330.46

Огліх В. В., Головка А. В. Демографічний аспект моделювання перехідного етапу пенсійної системи

У роботі представлено дослідження реформування пенсійної системи України. Моделювання на засадах еволюційної теорії дозволило провести аналіз демографічних тенденцій українського суспільства для перехідного етапу реформування та в подальшому розвитку. Математично доведено необхідність державного керування демографічними параметрами.

Ключові слова: моделювання пенсійного забезпечення, пенсійна реформа, демографічний аналіз, еволюційне моделювання.

Рис.: 4. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Огліх Валентина Валеріївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедра економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: oglih@list.ru

Головка Анна Василівна – студентка, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

УДК 330.46

Огліх В. В., Головка А. В. Демографический аспект моделирования переходного этапа пенсионной системы

В работе представлено исследование реформирования пенсионной системы Украины. Моделирование на основе эволюционной теории позволило провести анализ демографических тенденций украинского общества для переходного этапа реформирования и в дальнейшем развитии. Математически доказана необходимость государственного управления демографическими параметрами.

Ключевые слова: моделирование пенсионного обеспечения, пенсионная реформа, демографический анализ, эволюционное моделирование.

Рис.: 4. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Огліх Валентина Валерьевна – кандидат физико-математических наук, доцент, кафедра экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: oglih@list.ru

Головка Анна Васильевна – студентка, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 330.46

Oglikh V. V., Golovko A. V. Demographic Aspect of Modelling a Transition Stage of the Pension System

The article presents a study of reformation of the pension system of Ukraine. Modelling on the basis of the evolution theory allowed conduct of analysis of demographic tendencies of the Ukrainian society for the transition stage of reformation and further development. It mathematically proves the necessity of state administration of demographic parameters.

Key words: modelling of pension provision, pension reform, demographic analysis, evolution modelling.

Pic.: 4. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Oglikh Valentina V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: oglih@list.ru

Golovko Anna V. – Student, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Українські та зарубіжні науковці приділяють значну увагу проблемам побудови ефективної системи пенсійного забезпечення та перспективам її розвитку. Першочергові місця серед низки важливих питань займають загальні принципи і підходи щодо реформи пенсійної системи та показники динаміки після їх впровадження.

Необхідність перебудови української системи доведена колективом авторів під керівництвом Е. М. Лібанової у [8]. Запропоновано комплексний підхід і принципів засади реформування макроекономічної політики у сфері пенсійного страхування.

У [3] для дослідження процесу розвитку системи пенсійного забезпечення в її макроекономічному розрізі

застосовано математичні методи. Зокрема моделювання динаміки показників економіко-соціальної системи в довгостроковому періоді проводиться на засадах еволюційного підходу. Поведінка суб'єктів пенсійної системи – процес розподілення накопичень і витрат на споживання протягом життя індивідуумів – досліджується у [1, 2, 6].

Незважаючи на значну зацікавленість суспільства та науковців щодо вирішення проблеми реалізації якісного пенсійного забезпечення, зокрема в частині виявлення закономірностей демографічних змін, результати є недостатніми. Про неузгодженість цілей реформи 2011 року та шляхів її проведення із вимогами теорії свідчить постійне зростання дефіциту ПФУ до реформи і після неї.

REFERENCES

Buglay, B., and Liventsev, N. *Mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniia* [International economic relations]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Kolomyichuk, V., Shevchuk, L., and Shults, S. *Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu: teoriia, metodolohi-*

ia, praktyka [Strategy for socio-economic development: theory, methodology, practice]. Ternopil: Ukrmedknyha, 2002.

Shumpeter, Y. *Kapitalizm, sotsializm i demokratsiia* [Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: Ekonomika, 1995.

Zinov, V. G. "Innovatsionnaia deiatelnost kak protsess vosproizvodstva znaniy" [Innovative activity as a process of reproduction of knowledge]. In *Menedzhment innovatsiy: Kadrovoe obespechenie*, 11-122. Moscow: Delo, 2005.

УДК 330.46

ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕХІДНОГО ЕТАПУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

ОГЛІХ В. В., ГОЛОВКО А. В.

УДК 330.46

Огліх В. В., Головка А. В. Демографічний аспект моделювання перехідного етапу пенсійної системи

У роботі представлено дослідження реформування пенсійної системи України. Моделювання на засадах еволюційної теорії дозволило провести аналіз демографічних тенденцій українського суспільства для перехідного етапу реформування та в подальшому розвитку. Математично доведено необхідність державного керування демографічними параметрами.

Ключові слова: моделювання пенсійного забезпечення, пенсійна реформа, демографічний аналіз, еволюційне моделювання.

Рис.: 4. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Огліх Валентина Валеріївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедра економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: oglih@list.ru

Головка Анна Василівна – студентка, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

УДК 330.46

Огліх В. В., Головка А. В. Демографический аспект моделирования переходного этапа пенсионной системы

В работе представлено исследование реформирования пенсионной системы Украины. Моделирование на основе эволюционной теории позволило провести анализ демографических тенденций украинского общества для переходного этапа реформирования и в дальнейшем развитии. Математически доказана необходимость государственного управления демографическими параметрами.

Ключевые слова: моделирование пенсионного обеспечения, пенсионная реформа, демографический анализ, эволюционное моделирование.

Рис.: 4. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Огліх Валентина Валерьевна – кандидат физико-математических наук, доцент, кафедра экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: oglih@list.ru

Головка Анна Васильевна – студентка, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 330.46

Oglikh V. V., Golovko A. V. Demographic Aspect of Modelling a Transition Stage of the Pension System

The article presents a study of reformation of the pension system of Ukraine. Modelling on the basis of the evolution theory allowed conduct of analysis of demographic tendencies of the Ukrainian society for the transition stage of reformation and further development. It mathematically proves the necessity of state administration of demographic parameters.

Key words: modelling of pension provision, pension reform, demographic analysis, evolution modelling.

Pic.: 4. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Oglikh Valentina V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: oglih@list.ru

Golovko Anna V. – Student, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Українські та зарубіжні науковці приділяють значну увагу проблемам побудови ефективної системи пенсійного забезпечення та перспективам її розвитку. Першочергові місця серед низки важливих питань займають загальні принципи і підходи щодо реформи пенсійної системи та показники динаміки після їх впровадження.

Необхідність перебудови української системи доведена колективом авторів під керівництвом Е. М. Лібанової у [8]. Запропоновано комплексний підхід і принципів засади реформування макроекономічної політики у сфері пенсійного страхування.

У [3] для дослідження процесу розвитку системи пенсійного забезпечення в її макроекономічному розрізі

застосовано математичні методи. Зокрема моделювання динаміки показників економіко-соціальної системи в довгостроковому періоді проводиться на засадах еволюційного підходу. Поведінка суб'єктів пенсійної системи – процес розподілення накопичень і витрат на споживання протягом життя індивідуумів – досліджується у [1, 2, 6].

Незважаючи на значну зацікавленість суспільства та науковців щодо вирішення проблеми реалізації якісного пенсійного забезпечення, зокрема в частині виявлення закономірностей демографічних змін, результати є недостатніми. Про неузгодженість цілей реформи 2011 року та шляхів її проведення із вимогами теорії свідчить постійне зростання дефіциту ПФУ до реформи і після неї.

Тому як мету дослідження обрано підвищення ефективності функціонування Пенсійного фонду України на засадах виявлення перспектив розвитку українського суспільства та особливостей демографічної системи, дослідження можливостей забезпечення добробуту населення України через надання державного соціального захисту.

На порозі етапу, перехідного до накопичувальної системи пенсійного забезпечення, українські реалії характеризуються проявами демографічного зсуву, які тільки набирають силу. За рахунок покращення рівня охорони здоров'я подовжується життя, що призводить до переходу України на принципово нові траєкторії старіння. Демографічне вікно, яке відкривається, призводить до посилення економічного навантаження на платників податків.

Відповідно до існуючих реалій в економіці України розроблено математичну модель динаміки пенсійної системи.

У кожен момент часу t держава забезпечує громадянам захист через систему пенсійного страхування, основний принцип якої – принцип розподілення – базується на використанні надходжень поточного періоду t на покриття витрат цього ж періоду. Проте, власні надходження ПФУ не задовольняють усіх його потреб, тому виникає необхідність у додаткових державних коштах $G(t)q(t)$. Ця дотація характеризує ефективність функціонування системи, тому її обрано об'єктом моделювання. Розрахунок величини, необхідної для покриття касових розривів, проводиться на базі балансового рівняння:

$$G(t)q(t) = \alpha(t) \sum_{j=1}^K \theta_j^{(1)}(t) N(t) \rho_j(t) (1 - \omega_j(t)) \sum_{i=1}^K \beta_i^{(1)}(t) z_i(t) + r_s(t) - \sum_{j=1}^L \theta_j^{(2)}(t) P(t) \sum_{i=1}^L \beta_i^{(2)}(t) d_i(t) + \Delta V, \quad (1)$$

де $G(t)$ – номінальний ВВП за період t ;

$q(t)$ – доля ВВП, спрямована на покриття фондочних недостач за період t ;

$N(t)$ – загальна кількість населення країни у момент часу t , яке диференціюється за статтю на два класи та на K груп за рівнем доходу, тобто величиною заробітної плати;

$\theta_j^{(1)}(t)$ – частка жінок і чоловіків серед населення у момент часу t , $j = 1, 2$;

$\varphi_j(t)$ – частка працездатних жінок і чоловіків у момент часу t , $j = 1, 2$;

$\omega_j(t)$ – доля безробітних жінок та чоловіків у момент часу t , $j = 1, 2$;

$\beta_i^{(1)}(t)$ – частка працевлаштованого населення, котре відноситься до i -ї за рівнем доходу групи у момент часу t , $i = 1, \dots, K$;

$z_i(t)$ – середня заробітна плата в момент часу t , яка відповідає i -ї за рівнем доходу групи, $i = 1, \dots, K$;

$\alpha(t)$ – частка податкових відрахувань працевлаштованого населення у солідарну пенсійну систему в момент часу t ;

$r_s(t)$ – додаткові надходження від встановлених законом операцій (мобільний зв'язок, купівля-продаж валюти і т. д.) за період t ;

$P(t)$ – загальна кількість пенсіонерів у момент часу t , які диференціюються за статтю на два класи та на L груп за рівнем доходу, тобто величиною пенсії;

$d_i(t)$ – середня пенсія в момент часу t , яка відповідає i -ї за рівнем доходу групи, $i = 1, \dots, L$;

$\theta_j^{(2)}(t)$ – частка жінок і чоловіків серед пенсіонерів у момент часу t , $j = 1, 2$;

$\beta_i^{(2)}(t)$ – частка пенсіонерів, які відносяться до i -ї за рівнем доходу групи у момент часу t , $i = 1, \dots, L$.

Звертаємо увагу, що потреба у диференціації за статеві-віковими ознаками є економічно обгрунтованою. У суспільстві тривалість життя жінок більша, ніж у чоловіків; чоловіча смертність у передпенсійному віці висока; спостерігається неоднорідність у структурі зайнятості та величині виплат як заробітних плат, так і пенсій.

Для моделювання кількості працевлаштованого населення $N(t)$ і пенсіонерів $P(t)$ використано еволюційний підхід. Згідно з його засадами отримано систему демографічної динаміки (2):

$$\begin{cases} \frac{d\theta_j^{(1)}(t)N}{dt}(t) = \theta_j^{(1)}(t)N(t) \left[\rho_j(t)\lambda_j(t) - \sigma_j^{(1)}(t) - \right] + \\ + \eta_j(t)\theta_j^{(2)}(t)P(t); \\ \frac{d\theta_j^{(2)}(t)P}{dt}(t) = \theta_j^{(1)}(t)N(t) \left[\rho_j(t)\zeta_j(t) + \gamma_j(t) \right] - \\ - \sigma_j^{(2)}(t)\theta_j^{(2)}(t)P(t), \quad j = 1, 2, \end{cases} \quad (2)$$

де $\rho(t)$ – приріст народжуваності у момент часу t ;

$\lambda_j(t)$ – значення функції дожиття жінок і чоловіків до працездатного віку в момент часу t , $j = 1, 2$;

$\sigma_j^{(1)}(t)$ – приріст смертності жінок і чоловіків працездатного віку в момент часу t , $j = 1, 2$;

$\zeta_j(t)$ – значення функції дожиття жінок і чоловіків до пенсійного віку в момент часу t , $j = 1, 2$;

$\gamma_j(t)$ – приріст кількості жінок і чоловіків серед пенсіонерів-інвалідів у момент часу t , $j = 1, 2$;

$\eta_j(t)$ – приріст кількості працюючих жінок і чоловіків пенсійного віку в момент часу t , $j = 1, 2$;

$\sigma_j^{(2)}(t)$ – приріст смертності жінок і чоловіків пенсійного віку в момент часу t , $j = 1, 2$.

Функціонування солідарної пенсійної системи моделюється на основі рівнянь (1) та (2). При цьому статеві-вікова структура населення матиме вигляд, як на *рис. 1*.

Аналіз динаміки кількості населення показує демографічну тенденцію старіння нації, тому кількість чоловіків і жінок-пенсіонерів є слабко зростаючою. Зона стрибків кількості жіночого населення в обох групах викликана наслідками реформи 2011 р., котра змінює пенсійний вік жінок.

Спадна тенденція кількості працевлаштованих жінок обумовлена тим, що смертність жінок зростає прямопропорційно їх віку без піків і спадів. Оскільки загальна тенденція зміни кількості населення є спадною,

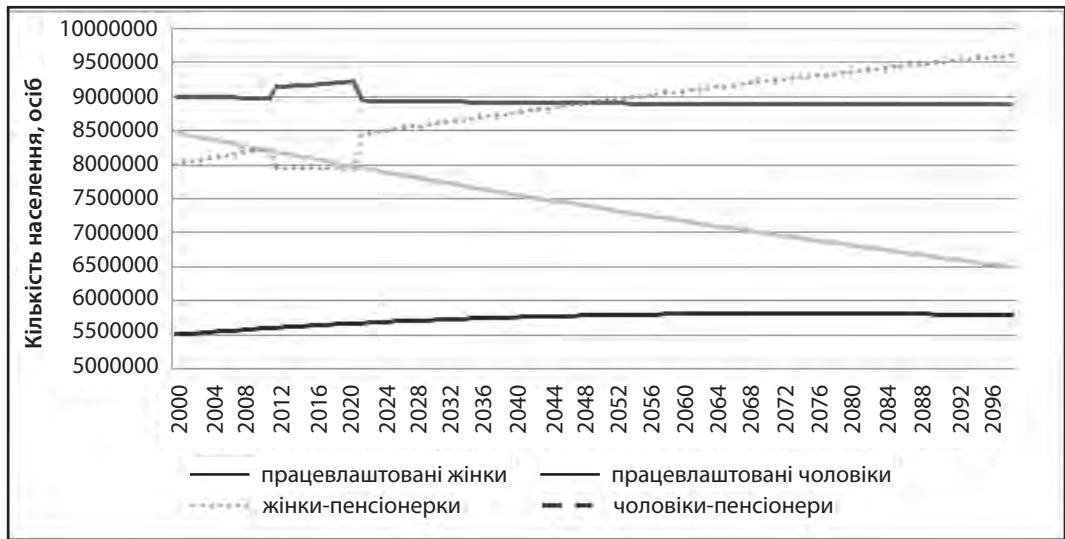

Рис. 1. Динаміка кількості населення за статево-віковими групами

то вона чітко відображається у цій компоненті. Натомість чоловіча смертність має пік на передпенсійному віці і спадає надалі, тому кількість працевлаштованих чоловіків зменшується набагато крутіше.

Розглянемо залежність динаміки чисельності та структури суспільства від народжуваності. Вивчення впливу цього показника на кількість і структуру населення є надзвичайно важливим також і тому, що державне регулювання впливає на нього найбільше відносно інших, використаних у моделі.

Для комплексних висновків щодо характеру впливу народжуваності на демографічну ситуацію в її пенсійному розрізі розглянемо величину економічного навантаження – відношення кількості пенсіонерів до кількості працевлаштованого населення. У початковій моделі величина приросту народжуваності для чоловіків і жінок є однаковою і сумарно становить 0,012. Випадки зростання та падіння приросту народжуваності вдвічі, без зміни рівномірного розподілу між статями, представлені на рис. 2.

Очевидно, що залежність динаміки кількості населення від народжуваності є прямою. Проте бачимо, що темпи зміни функції при падінні та зростанні пара-

метра відрізняються. Населення моделюється на основі класичної еволюційної теорії, а отже, його динаміка підпорядковується експоненційному закону. Тому при подвоєнні народжуваності кількість населення зростає швидше, ніж спадає при падінні цього ж параметра.

Сповільнення темпу зростання економічного навантаження при падінні народжуваності забезпечено не стільки скороченням відносної кількості пенсіонерів, скільки загальним вимиранням населення.

Важливим для розуміння перебігу процесів є результат, який може бути отриманий у разі збільшення показника загального приросту народжуваності до 0,024: зміна тенденції за поточної смертності – сумарний приріст становить 0,019 – моделює ситуацію додатного природного приросту і зростання загальної кількості населення. Проте динаміка показника економічної активності для відповідної гіпотетичної ситуації показує неухильне посилення тиску на працевлаштованих.

Уже до 2039 р. економічне навантаження набуває одиничного значення, тобто кількість пенсіонерів і працевлаштованого населення зрівняється. Ці дані дають можливість зробити висновок, що навіть успішна політика стимулювання народжуваності за незмінної

Рис. 2. Динаміка економічного навантаження на працевлаштоване населення

структури функціонування ПФУ не в змозі забезпечити населення гідним соціальним захистом. Така динаміка у перспективі спричиняє зменшення рівня пенсійних виплат, зростання податкових відрахувань працевлаштованих і загальне посилення суспільної напруженості.

Для аналізу стійкості системи побудуємо декілька фазових портретів у осях працевлаштованого населення N (абсциса) і кількість пенсіонерів P (ордината). Розглядається перша координатна чверть, котра відповідає вимогам економічної теорії про невід'ємність значень аналізованих величин.

При гіпотетично постійному прирості рівня народжуваності (сумарно 0,02 для чоловіків та жінок) і постійній смертності (сумарно 0,08 для працевлаштованих та 0,012 для пенсіонерів) моделюється ситуація нульового природного приросту населення. Таке припущення відображено фазовим портретом, як на *рис. 3*.

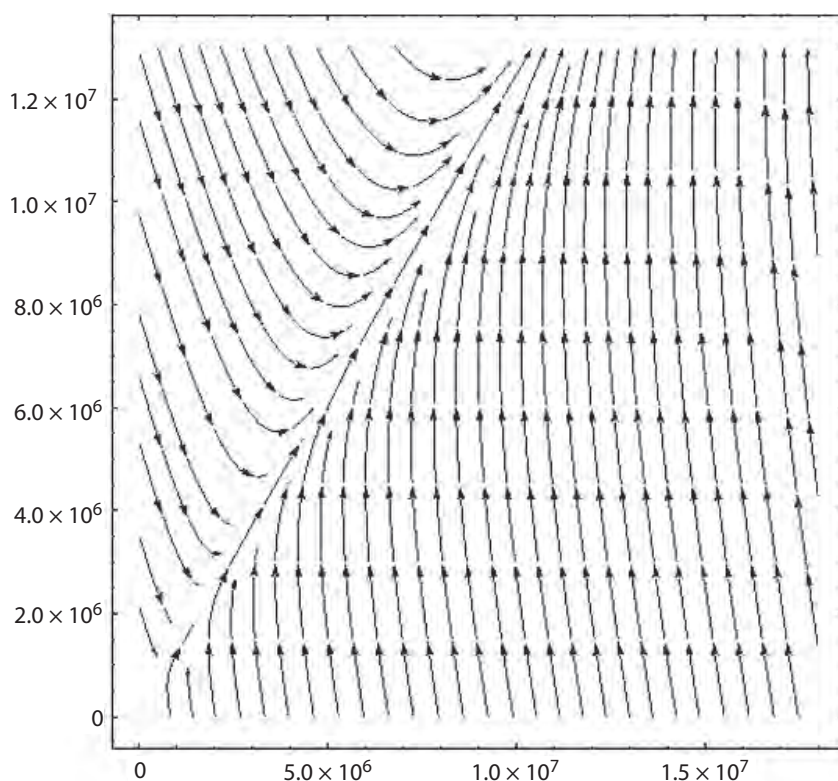

Рис. 3. Фазовий портрет кількості працевлаштованого та пенсійного населення у випадку рівних приростів народжуваності та смертності

Система має гіперболічний характер кривих, при цьому особлива точка типу сідла має координати $(0; 0)$. Пам'ятаючи про те, що ордината характеризує кількість пенсіонерів, можна зробити висновок, що темп їх приросту перевищує темпи приросту працевлаштованого населення. Досягнувши асимптоти система рухається вздовж неї, а зважаючи на кут нахилу робимо висновок, що на кожній точці асимптоти кількість пенсіонерів вища, ніж кількість працевлаштованого населення.

Цей прогноз відображає зростання економічного тиску на працездатних, посилення соціальні протиріччя, пониження рівня життя всіх суб'єктів пенсійної системи, що не є прийнятним.

Реальна українська ситуація характеризується перевищенням смертності над народжуваністю, тому розглянемо фазовий портрет системи при зменшеному вдвічі прирості народжуваності, котрий складе 0,01. На *рис. 4* приведено всі чверті координатної площини для вивчення характеру динаміки системи, економічний аналіз проводитимемо за першою чвертю.

Очевидно, що така ситуація змінює характер графіка на параболічний, і система має стійкий вузол у точці $(0; 0)$. Адаже будь-які початкові значення приводять систему на бісектрису першої координатної чверті. Рух вздовж бісектриси спрямований у початок координат – тобто система руйнується та вимирає.

ВИСНОВКИ

Застосування засад еволюційного підходу забезпечило можливість моделювання динаміки демографічної

ситуації. У комплексі з аналізом перспектив розвитку пенсійної системи було виявлено стійку руйнівну тенденцію українського суспільства. Результати дослідження указують на першочерговість для українського суспільства демографічних питань. Час для їх розв'язання вже втрачено, тому держава має спрямувати всі зусилля на реальні кроки, щоб не втратити керованість соціально-економічної системи України. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Glenn R. Hubbard. Uncertain Lifetimes, Pensions, and Individual Saving / Glenn Richard Hubbard // NBER Working Paper. – 1988. – No. 1363.

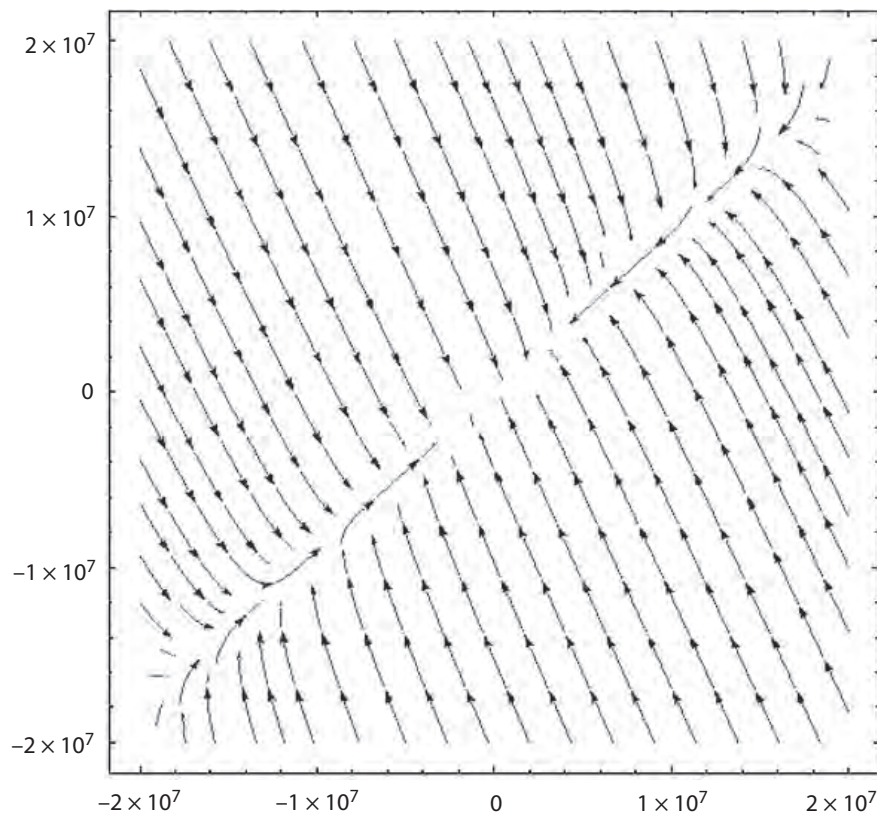

Рис. 4. Фазовий портрет кількості працевлаштованого та пенсійного населення при прирості народжуваності, вдвічі меншому, ніж приріст смертності

2. Борисов К. Ю. Двусторонний альтруїзм и пенсионная система в моделях перекрывающихся поколений : препринт. / К. Ю. Борисов, А. В. Сурков. – СПб., 2008. – 40 с.

3. Данич В. Н. Моделирование быстрых социально-экономических процессов : монография / В. Н. Данич. – Луганск : Изд-во Восточнoукраинского национального университета им. В. Даля, 2004. – 304 с.

4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV // *Голос України*. – 2003. – № 157 (3157).

5. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-VI // *Урядовий кур'єр*. – 2011. – №168.

6. Малютина М. С. Макроэкономические аспекты реформы системы пенсионного обеспечения: анализ модели пересекающихся поколений / М. С. Малютина // *Экономика и математические методы*. – 2000. – № 1. – С. 63 – 75.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – 2010. – 270 с.

9. Соціальний захист населення України у 2010 році. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 119 с.

10. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2010– 560 с.

REFERENCES

Borisov, K. Yu., and Surkov, A. V. *Dvustoronniy altruizm i pensionnaya sistema v modeliakh perekryvaiushchikhsia pokoleniy* [Two-way altruism and pension system in models of overlapping generations.]. St. Petersburg, 2008.

Danich, V. N. *Modelirovanie bystrykh sotsialno-ekonomicheskikh protsessov* [Simulation of rapid socio-economic processes.]. Lugansk: Izd-vo Vostochnoukrainskogo natsionalnogo universiteta im. V. Dalia, 2004.

Glenn, R. Hubbard. "Uncertain Lifetimes, Pensions, and Individual Saving". *NBER Working Paper*, no. 1363 (1988). [Legal Act of Ukraine] (2003). [Legal Act of Ukraine] (2011).

Maliutina, M. S. "Makroekonomicheskie aspekty reformy sistemy pensionnogo obespecheniya: analiz modeli pereseikaiushchikhsia pokoleniy" [Macroeconomic aspects of the reform of the pension system: an analysis of overlapping generations model]. *Ekonomika i matematicheskie metody*, no. 1 (2000): 63-75.

Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Pensiina reforma v Ukraini: napriamy realizatsii [Pension Reform in Ukraine: Trends realization.]. Kyiv: In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy., 2010.

Sotsialnyi zakhyst naseleennia Ukrainy u 2010 rotsi [Social protection of population of Ukraine in 2010.]. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2011.

Statystychniy shchorichnyk Ukrainy za 2010 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010.]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2010.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ВУЗА

ОСТАПЕНКО И. Н., СЕМЕНОВА Л. С.

УДК 330.4:37.03

Остапенко И. Н., Семенова Л. С. Пути повышения интеллектуального потенциала вуза

Цель статьи – определить возможные пути повышения интеллектуального потенциала ВУЗа, рассмотреть проблемы неуспеваемости студентов экономических специальностей, показать преимущества использования работы в малых группах в преподавании дисциплин математического цикла. Объектом исследования статьи являются проблемы «недополучения» знаний студентами экономических ВУЗов. Активные методы обучения дисциплинам математического цикла рассматриваются как один из способов заинтересовать студента преподаваемой наукой, вызвать её понимание и применение в дальнейшей трудовой деятельности. Инструментарий исследования – экономико-математические методы, позволяющие количественно проанализировать получаемые результаты. Преодоление проблем «потери» знаний ведёт к росту его интеллектуального потенциала. Результат исследования – обоснование использования методов активного обучения в процессе преподавания дисциплин математического цикла, положительного влияния на усвоение знаний работы в малых группах, выявление основных причин «потери» знаний студентами.

Ключевые слова: экономика знаний, работа в малых группах, активные методы обучения, ролевая игра, творческие способности, творческий организационный климат.

Табл.: 2. Библ.: 9.

Остапенко Ирина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра высшей математики и информатики, Крымский экономический институт Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана (ул. Севастопольская, 21/4, Симферополь, 95015, Украина)

Семенова Лариса Сергеевна – старший преподаватель, кафедра высшей математики и информатики, Крымский экономический институт Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана (ул. Севастопольская, 21/4, Симферополь, 95015, Украина)

УДК 330.4:37.03

UDC 330.4:37.03

Остапенко І. М., Семенова Л. С. Шляхи підвищення інтелектуального потенціалу ВНЗ

Мета статті – визначити можливі шляхи підвищення інтелектуального потенціалу ВНЗ, розглянути проблеми незадоволення знань студентами економічних спеціальностей, показати переваги використання роботи в малих групах у викладанні дисциплін математичного циклу. Об'єктом дослідження статті є проблеми недоотримання знань студентами економічних ВНЗ. Активні методи навчання дисциплінам математичного циклу розглядаються як один із способів зацікавити студента наукою, викликати її розуміння і придатність у подальшій трудовій діяльності. Інструментарій дослідження – економіко-математичні методи, що дозволяють кількісно проаналізувати отримані результати. Подолання проблем «втрати» знань веде до зростання його інтелектуального потенціалу. Результат дослідження – обґрунтування використання методів активного навчання в процесі викладання дисциплін математичного циклу, позитивного впливу на засвоєння знань роботи в малих групах, виявлення основних причин «втрати» знань студентами.

Ключові слова: економіка знань, робота в малих групах, активні методи навчання, рольова гра, творчі здібності, творчий організаційний клімат.

Табл.: 2. Бібл.: 9.

Остапенко Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра вищої математики та інформатики, Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (вул. Севастопольська, 21/4, Симферополь, 95015, Україна)

Семенова Лариса Сергіївна – старший викладач, кафедра вищої математики та інформатики, Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (вул. Севастопольська, 21/4, Симферополь, 95015, Україна)

Ostapenko I. N., Semenova L. S. Ways of Increase of Intellectual Potential of a Higher Educational Establishment (HES)

The goal of the article is to identify possible ways of increase of intellectual potential of a HES, to consider problems of poor digestion of knowledge by students of economic specialties, to show advantages of work in small groups in teaching subjects of the mathematic cycle. The object of the study are problems of «poor receipt» of knowledge by students of economic HESs. Active methods of teaching subjects of the mathematical cycle are considered as one of the ways to awake student's interest in the subject, rouse its understanding and applying in further labour activity. Instruments of the study are economic and mathematical methods that allow quantitative analysis of the obtained results. Overcoming the problems of «loss» of knowledge results in the growth of its intellectual potential. Result of the study is justification of use of the methods of active teaching in the process of teaching subjects of the mathematical cycle, positive impact of work in small groups on digestion of knowledge, and revelation of main reasons of «loss» of knowledge by students.

Key words: knowledge economy, work in small groups, active methods of teaching, role game, creative abilities, creative organisation climate.

Tabl.: 2. Bibl.: 9.

Ostapenko Irina N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Mathematics and Computer Science, Crimean Economic Institute of the Kiev National Economic University named after V. Getman (vul. Sevastopolska, 21/4, Simferopol, 95015, Ukraine)

Semenova Larisa S. – Senior Lecturer, Department of Mathematics and Computer Science, Crimean Economic Institute of the Kiev National Economic University named after V. Getman (vul. Sevastopolska, 21/4, Simferopol, 95015, Ukraine)

Сегодня только конкурентоспособный студент имеет реальную возможность реализовать свои намерения по поводу устройства на престижную, хорошо оплачиваемую и, что немаловажно, интересную работу. В настоящее время в Украине на уровне управления интеллектуальными ресурсами отсутствует единое понимание сущности и ценности интеллектуального потенциала, что влечёт за собой недооценку

его роли в развитии человечества и инвестиций в человеческий капитал. В зарубежных компаниях акцент все чаще переносится на исключительную ценность вклада индивидуума в деятельность организации и оптимальное использование его интеллектуального потенциала, являющегося основой воспроизводства капитала.

Заметный вклад в разработку теоретических аспектов формирования человеческого капитала осущест-

влен такими учёными, как П. Друкер, Э. Мэйо, Т. Сакайя, Т. Стюарт, О. Тоффлер, Л. Эдвинсон, М. Янг. Среди наиболее известных учёных, развивающих тему интеллектуального капитала: В. П. Багов, Г. Г. Дилигенский, А. И. Добрынин, В. Л. Иноземцев, С. А. Курганский, А. Зверинцев, Ю. А. Колесник, С. М. Климов, Б. Б. Леонтьев, В. М. Порохня, М. К. Румезен, Е. Н. Селезнёв, В. А. Супрун, В. С. Ступаков, Э. А. Уткин, Р. А. Фатхутдинов. В подготовке будущих экономистов важнейшее значение приобретает идея о развитии студентов как субъектов саморазвития трёх составляющих: интеллектуального, духовно-нравственного и профессионального потенциала в условиях современного образовательного пространства. Преемственность школа – вуз очень значима в данном контексте. По мнению ученых, новая образовательная парадигма характеризуется составляющими:

- ✦ понимание ребенка как носителя особого культурного мира;
- ✦ учителя как носителя педагогического творчества, являющегося первым субъектом педагогической практики, создающего образовательное пространство школы, несущего ответственность за цели, задачи и технологии их достижения и решения [2].

Цель работы – рассмотреть проблемы усвоения знаний студентами экономических специальностей; показать преимущества использования работы в малых группах в преподавании дисциплин математического цикла (теории вероятностей и математической статистики, эконометрики, экономико-математического моделирования и т. п.).

По мнению А. С. Афонина, «знаниям принадлежит ведущая роль в формировании нематериальных активов предприятия, знания являются базой для системы защиты предприятия: именно надлежащее овладение знаниями способно обеспечить защиту от посягательств на целостность самого предприятия» [1, с. 47].

Экономист Ченцова М. В. в своём исследовании [8, 9] пишет, что составляющими экономики знаний являются – постиндустриальная, информационная экономика, глобальная сетевая экономика, инновационная экономика, «поскольку инновационной можно считать такую экономику, в которой знания позволяют генерировать непрерывный поток нововведений, отвечающий динамично меняющимся потребностям, а часто и формирующий эти потребности» [8, с. 11].

Стратегия инновационного развития Украины [7] невыполнима без подготовки инновационно мыслящих и действующих экономистов. В рамках их профессиональной подготовки, несомненно, имеет значение рейтинг вуза, в котором получает образование будущий специалист, но действительность такова, что студенты по тем или иным причинам вынуждены получать знания в различных по уровню учебных заведениях.

Обозначим основные проблемы, которые разрешимы, если цикл математических дисциплин ведут преподаватели, равнодушные к образованию в Украине, к проблеме повышения уровня интеллектуального потенциала нашей страны: подача материала в сухой, труд-

нодоступной форме; не прослеживается связь с практической деятельностью; однообразные формы работы на занятиях; недооценка пользы позитивного микроклимата; утрата духа сотрудничества студент – преподаватель, недооценивание коммуникационной деятельности, работы в малых группах.

В настоящее время учебный процесс претерпевает трансформацию, в него всё полнее входят модельно-игровые методы [5]. Нельзя не напомнить достижения В. М. Ефимова, Л. И. и М. М. Крюковых, Г. А. Китайгородской, Л. М. Айлимазян, А. В. Щербакова, В. М. Жевелевой [5]. В 2010 г. ректором МГУ В. А. Садовничим была создана комиссия по современным методам обучения, результатом деятельности которой стала Концепция развития современных методов обучения в МГУ, уделившая серьёзное внимание игровым и интерактивным технологиям. Учёные Д. Н. Кавтарадзе и Д. И. Земцов, считают, что образовательная игра, оперируя скорее понятиями «опыт» и «понимание», открывает огромные возможности в рамках смыслового построения образовательного пространства [5]. Традиционно студент ориентирован на запоминание определённого количества информации, инновационные методы предназначены для подготовки студента к исследованию, анализу и пониманию. Основной особенностью ролевой игры является то, что обучающийся может достаточно свободно действовать в сложной, сконструированной преподавателем, ситуации, оценивать степень риска, принимать решение согласно своей субъективной склонности к риску, проживать ситуацию, лично её оценивать. Самостоятельная работа студентов предусматривает более углубленную их подготовку к будущей профессиональной деятельности. В данной методике преподавания главный акцент делается на развитии личностного творческого потенциала студентов, на использовании его в интересах жизненного и профессионального самоутверждения. Основными методами, используемыми в ходе занятий, являются: обсуждение учебных проблем, заслушивание и обсуждение научных сообщений и рефератов, дискуссионный обмен мнениями по спорным положениям, разыгрывание ролей, проведение инновационных игр. Для игр (ролевых игр) важны способности и компетенции студентов – кроме образовательных, это умение работать в группе, отстаивать свою точку зрения, проявлять лидерские качества, творческие способности [5]. Уровень общения в игре максимально возможный – отсюда синергетический эффект идей, решений отдельных участников игры. Отметим основания для применения работы в малых группах: информация усваивается более полно и эффективно, если студент активно вовлечён в образовательный процесс; целенаправленное использование получаемого результата усиливает мотивацию усвоения информации, комплексный подход к ней, а следовательно, её полноту; самостоятельная работа – один из основных способов получения новых знаний; микроклимат сотрудничества и партнёрства с коллегами-студентами и преподавателем помогает преодолеть барьер страха перед сложностью поставленной математической задачи – помощь

в уменьшении социальных фильтров при усвоении информации; хорошее настроение, вызванное отсутствием рутинных упражнений и форм подачи знаний – залог преодоления психологического фильтра при получении информации; преодоление излишней утомляемости, учитывая нагрузку студентов в течение дня; отработывается поведение в подобной ситуации при реальном планировании деятельности, принятии решений.

На практических занятиях по дисциплинам «Экономико-математические методы и модели», «Исследование операций», «Эконометрика» и т. п. проведение деловых игр становится необходимым звеном в экономическом образовании студента, позволяющим научить будущего специалиста принимать обоснованные оптимальные решения. Среди множества возможных вариантов в условиях рыночных отношений приходится отыскивать наилучшие в некотором смысле при ограничениях, налагаемых на природные, экономические и технологические возможности.

Приведём несколько примеров использования работы в малых группах, где оправдано использование игровых элементов.

Тема «Задача о рациональном использовании ресурсов» в рамках преподавания дисциплины «Экономико-математические методы и модели» может быть представлена как задача стохастического программирования, если, например, прибыли от реализации продукции носят вероятностный характер, поскольку экономические системы, как правило, являются вероятностными (стохастическими), так как выходные параметры системы случайным образом зависят от входных параметров (экономические системы являются стоха-

стическими). Студенты, разделившись на несколько групп (количество человек в группе – на усмотрение преподавателя), решают одну и ту же задачу (табл. 1) с различными целевыми функциями: максимизация прибыли, минимизация риска, максимизация прибыли при ограничении на риск.

После получения результатов решения лидеры групп (выбираются, как правило, самими участниками игры) кратко объясняют решение и анализируют полученный результат. После выступления представителей всех групп в дискуссионном порядке выявляем наиболее приемлемую задачу для принятия решения по поводу организации деятельности предприятия.

После получения решения группами есть смысл обговорить склонность к риску каждой группы и возможно получить решение для определённого ограничения на риск (на дисперсию). Более высокий уровень работы предполагает составление каждой группой задачи, способной решить проблему оптимального выпуска продукции их условной фирмы. Причём у каждой группы своя фирма, так что имеем дело с фирмами-конкурентами. Например, при изучении экспертного метода группам студентов может быть предложено задание: составить анкету основных проблем недополучения студентами знаний (табл. 2), каждая малая группа – группа экспертов.

Студенты сначала в дискуссионном порядке составляют анкету, потом методами математической статистики обрабатывают данные.

Приведены результаты одной из 4-х малых групп.

По мнению этих студентов-экспертов, самые важные причины неуспеваемости знаний – это недостаточная подготовка студента к восприятию сложной информа-

Таблица 1

Задание для групп

Исходя из специализации и своих технологических возможностей, предприятие может выпускать 4 вида продукции. Для изготовления этой продукции используются трудовые ресурсы, полуфабрикаты и станочное оборудование. Запасы ресурсов, расход каждого ресурса на единицу продукции, приведены в таблице. Выполнить после оптимизационный анализ решения и параметров модели. Сбыт любого количества обеспечен										
Ресурсы		Выпускаемая продукция								Объём ресурсов
		П ₁		П ₂		П ₃		П ₄		
P ₁	Трудовые ресурсы, чел-ч	4		2		2		8		4800
P ₂	Полуфабрикаты, кг	2		10		6		0		2400
P ₃	Станочное оборудование, стан.-ч	1		0		2		1		1500
Математическое ожидание M(x)		62		48		65		86		
Цены единицы продукции, (грн) и соответствующие им вероятности		c ₁₁	p ₁₁	c ₁₂	p ₁₂	c ₁₃	p ₁₃	c ₁₄	p ₁₄	
		55	0,3	52	0,35	60	0,2	90	0,3	
		60	0,2	44	0,45	64	0,2	88	0,2	
		70	0,2	56	0,05	72	0,1	78	0,4	
		65	0,3	48	0,15	66	0,5	102	0,1	
1 группа		2 группа				3 группа				
Определить план производства продукции, обеспечивающий максимальную прибыль		Определить план производства продукции, обеспечивающий минимальный риск				Определить план производства продукции, обеспечивающий максимальную прибыль при минимальном риске				

Примерная анкета выявления причин неуспеваемости студентами

Проблема	Эк-т № 1	Эк-т № 2	Эк-т № 3	Эк-т № 4	Эк-т № 5	Средние ранги	Итого, ранг
1. Недостаточная подготовка студента к восприятию сложной информации	2	1	1	1	2	1,4	1
2. Трудности в восприятии информации	1	3	5	3	1	2,6	2
3. Недоступность изложения	5	4	6	4	6	5	4
4. Обстановка на занятии не способствует усвоению знаний	6	6	8	5	10	7	6
5. Неинтересные, однообразные формы подачи материала	3	2	3	2	4	2,8	3
6. Отталкивающая личность преподавателя	7	9	7	9	8	8	9
7. Отсутствие чувства юмора у преподавателя	9	7	10	8	7	8,2	10
8. Предвзятость преподавателя	10	8	9	7	3	7,4	8
9. Отсутствие лекторского мастерства у преподавателя	8	5	4	10	9	7,2	7
10. Отсутствие связи изучаемого материала с практикой	4	10	2	6	5	5,4	5

ции, трудности в восприятии информации, неинтересные, однообразные формы подачи материала.

Меру согласованности мнений экспертов проверяют с помощью коэффициента конкордации Кендалла, который найден по формуле:

$$W = \frac{12 \sum_{k=1}^n \left[\sum_{i=1}^m x_{ik} - \frac{m(n+1)}{2} \right]^2}{m^2(n^3 - n)}, m = 5, n = 10, \frac{m(n+1)}{2} = 27,5, W = \frac{16518}{24750} = 0,67.$$

Проверяется нулевая гипотеза однородности – совпадение распределений мнений экспертов между собой, что естественно трактовать как согласованность мнений. Согласованность мнений экспертов выше среднего. Оценку значимости коэффициента конкордации провели следующим образом: рассчитали

$$\chi^2 = m(n-1)W; \chi^2 = 5(10-1)0,67 = 30,03,$$

по таблице нашли критическое значение

$$\chi_{kp}^2(n-1, \alpha) = \chi_{kp}^2(9; 0,05) = 16,92;$$

χ^2 превышает критическую величину, из чего следует, что коэффициенту конкордации можно доверять на 5%-ном уровне и существует корреляционная зависимость между рассматриваемыми факторами. Студентам было интересно, они понимали важность своих результатов. Преподавателю тоже важно для каждой группы студентов знать, что мешает им усваивать дисциплину на максимально высоком уровне, выступать в качестве сотрудника для студентов в сложном процессе обучения. Данная форма работы позволяет использовать весь интеллектуальный потенциал студентов-экспертов. Профессионализм преподавателя, человеческое взаимодействие, позитивная обратная связь, благоприятный организационный кли-

мат и т. п. способствуют оптимизации передачи и усвоению информации. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Афонин А. С.** Интеллектуальный капитал в современных условиях: роль знаний / А. С. Афонин // Вестник ЮРГТУ (НПИ). – 2009. – № 3. – С. 38 – 49.
2. **Валицкая А. П.** Культуротворческая школа: концепция и модель образовательного процесса // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 12 – 18.
3. **Глухов В. В.** Экономика знаний / В. В. Глухов, С. Б. Коробко, Т. В. Маринина. – СПб.: Питер, 2003. – 528 с.
4. **Забродин Ю. М.** Психология личности и управление человеческими ресурсами / Ю. М. Забродин. – М.: Финстатинформ, 2002. – 360 с.
5. **Иновационные технологии в образовании /** Под ред. Абылгазиева И. И., Ильина И. В. / Сост. Земцов Д. И. – М.: МАКС Пресс, 2011. – 141 с.
6. **Никандров Н. Д.** Духовные ценности и воспитание человека / Н. Д. Никандров // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 3 – 8.
7. **Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів /** Авт.-упор.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
8. **Ченцова Н. В.** Особенности формирования знаний в современных условиях [Текст] : автореф. дис... к-та эк. наук : 08.00.01 / Н. В. Ченцова ; РАН. – М., 2008. – 36 с.
9. **Ченцова М. В.** Концепция экономики знаний как новое направление формирования современной экономической парадигмы / М. В. Ченцова // Вестник Финансовой академии. – М., 2008. – № 2(46). – С. 118 – 125.

REFERENCES

Afonin, A. S. "Intellectualnyy kapital v sovremennykh usloviyakh: rol znaniy" [Intellectual capital in modern conditions: the role of knowledge]. *Vestnik YuRGTU (NPI)*, no. 3 (2009): 38-49.

Chentsova, N. V. "Osobennosti formirovaniia znaniy v sovremennykh usloviakh" [Features of the formation of knowledge in modern terms]. *Avtoref. dis... k-ta ekon. nauk* : 08.00.01, 2008.

Chentsova, M. V. "Kontseptsii ekonomiki znaniy kak no-voe napravlenie formirovaniia sovremennoy ekonomicheskoy paradigmy" [The concept of the knowledge economy as a new direction for the current economic paradigm]. *Vestnik Finansovoy akademii*, no. 2(46) (2008): 118-125.

Glukhov, V. V., Korobko, S. B., and Marinina, T. V. *Ekonomika znaniy* [The knowledge economy]. St. Petersburg: Piter, 2003.

Innovatsionnye tekhnologii v obrazovanii [Innovative technologies in education]. Moscow: MAKS Press, 2011.

Nikandrov, N. D. "Dukhovnye tsennosti i vospitanie cheloveka" [Spiritual values and education of the person]. *Pedagogika*, no. 4 (1998): 3-8.

Stratehiia innovatsiynoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010 – 2020 in globalization challenges]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 2009.

Valitskaia, A. P. "Kulturotvorcheskaia shkola: kontseptsii i model obrazovatel'nogo protsessa" [Kulturotvorcheskii school: the concept and model of the educational process]. *Pedagogika*, no. 4 (1998): 12-18.

Zabrodin, Yu. M. *Psikhologiiia lichnosti i upravlenie che-lovcheskimi resursami* [Psychology and human resource management]. Moscow: Finstatinform, 2002.

УДК 005.35:005.336

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ С УЧЕТОМ ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

ПОТРАШКОВА Л. В.

УДК 005.35:005.336

Потрашкова Л. В. Моделирование деятельности предприятия с учетом его социально-экономических отношений как инструмент оценки потенциала предприятия

В настоящем исследовании предложен подход к результатной оценке потенциала предприятия на основе системы имитационных моделей деятельности предприятия и экспертных рефлексивных моделей решений стейкхолдеров предприятия, зависящих от актива социально-экономических отношений предприятия.

Ключевые слова: оценка потенциала предприятия, социально-экономические отношения предприятия, имитационное моделирование, экспертные модели

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Библ.:** 10.

Потрашкова Людмила Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра компьютерных систем и технологий, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: lv7@ukr.net

УДК 005.35:005.336

Потрашкова Л. В. Моделирование діяльності підприємства з урахуванням його соціально-економічних відносин як інструмент оцінки потенціалу підприємства

У цьому дослідженні запропоновано підхід до результатної оцінки потенціалу підприємства на основі системи імітаційних моделей діяльності підприємства та експертних рефлексивних моделей рішень стейкхолдерів підприємства, залежних від активу соціально-економічних відносин підприємства.

Ключові слова: оцінка потенціалу підприємства, соціально-економічні відносини підприємства, імітаційне моделювання, експертні моделі.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Бібл.:** 10.

Потрашкова Людмила Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра комп'ютерних систем і технологій, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lv7@ukr.net

UDC 005.35:005.336

Potrashkova L. V. Modelling Company's Activity with Consideration of its Socio-Economic Relations as an Instrument of Assessment of Company's Potential

The article conducts a study and offers an approach to the resulting assessment of company's potential on the basis of the system of imitation models of activity of a company and expert reflexive models of decisions of company's stakeholders, which depend on the asset of socio-economic relations of a company.

Key words: assessment of company's potential, socio-economic relations of a company, imitation modelling, expert models.

Pic.: 2. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 10.

Potrashkova Lyudmila V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Computer Systems and Technologies, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lv7@ukr.net

Нам посчастливилось жить в эпоху перемен и за-стать крупномасштабные трансформационные процессы мировой экономической системы: глобализацию, информатизацию, движение к постиндустриальному обществу, переход стран соцлагеря к рыночной экономике.

Одной из тенденций, значительно меняющих об-раз существования современного предприятия, являет-ся усиление зависимости его конкурентоспособности от системы его взаимоотношений с разнообразными

заинтересованными лицами (стейкхолдерами). Филипп Котлер пишет: на рынке конкурируют уже не столько компании-производители, сколько деловые системы в целом; у компании формируется уникальный актив, называемый маркетинговой деловой сетью, которая включает в себя компанию и все остальные заинтере-сованные в ее работе группы – потребители, наемных работников, поставщиков, дистрибьюторов, розничных торговцев, рекламные агентства, университетских уче-ных и всех, с кем организация установила взаимовыгод-ные деловые отношения [1].

Chentsova, N. V. "Osobennosti formirovaniia znaniy v sovremennykh usloviakh" [Features of the formation of knowledge in modern terms]. *Avtoref. dis... k-ta ekon. nauk* : 08.00.01, 2008.

Chentsova, M. V. "Kontseptsii ekonomiki znaniy kak no-voe napravlenie formirovaniia sovremennoy ekonomicheskoy paradigmy" [The concept of the knowledge economy as a new direction for the current economic paradigm]. *Vestnik Finansovoy akademii*, no. 2(46) (2008): 118-125.

Glukhov, V. V., Korobko, S. B., and Marinina, T. V. *Ekonomika znaniy* [The knowledge economy]. St. Petersburg: Piter, 2003.

Innovatsionnye tekhnologii v obrazovanii [Innovative technologies in education]. Moscow: MAKS Press, 2011.

Nikandrov, N. D. "Dukhovnye tsennosti i vospitanie che-loveka" [Spiritual values and education of the person]. *Pedagogika*, no. 4 (1998): 3-8.

Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010 – 2020 in globalization challenges]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 2009.

Valitskaia, A. P. "Kulturotvorcheskaia shkola: kontseptsii i model obrazovatel'nogo protsessa" [Kulturotvorcheskii school: the concept and model of the educational process]. *Pedagogika*, no. 4 (1998): 12-18.

Zabrodin, Yu. M. *Psikhologiiia lichnosti i upravlenie che-lovcheskimi resursami* [Psychology and human resource management]. Moscow: Finstatinform, 2002.

УДК 005.35:005.336

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ С УЧЕТОМ ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

ПОТРАШКОВА Л. В.

УДК 005.35:005.336

Потрашкова Л. В. Моделирование деятельности предприятия с учетом его социально-экономических отношений как инструмент оценки потенциала предприятия

В настоящем исследовании предложен подход к результатной оценке потенциала предприятия на основе системы имитационных моделей деятельности предприятия и экспертных рефлексивных моделей решений стейкхолдеров предприятия, зависящих от актива социально-экономических отношений предприятия.

Ключевые слова: оценка потенциала предприятия, социально-экономические отношения предприятия, имитационное моделирование, экспертные модели

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Библ.:** 10.

Потрашкова Людмила Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра компьютерных систем и технологий, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: lv7@ukr.net

УДК 005.35:005.336

Потрашкова Л. В. Моделювання діяльності підприємства з урахуванням його соціально-економічних відносин як інструмент оцінки потенціалу підприємства

У цьому дослідженні запропоновано підхід до результатної оцінки потенціалу підприємства на основі системи імітаційних моделей діяльності підприємства та експертних рефлексивних моделей рішень стейкхолдерів підприємства, залежних від активу соціально-економічних відносин підприємства.

Ключові слова: оцінка потенціалу підприємства, соціально-економічні відносини підприємства, імітаційне моделювання, експертні моделі.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Бібл.:** 10.

Потрашкова Людмила Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра комп'ютерних систем і технологій, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lv7@ukr.net

UDC 005.35:005.336

Potrashkova L. V. Modelling Company's Activity with Consideration of its Socio-Economic Relations as an Instrument of Assessment of Company's Potential

The article conducts a study and offers an approach to the resulting assessment of company's potential on the basis of the system of imitation models of activity of a company and expert reflexive models of decisions of company's stakeholders, which depend on the asset of socio-economic relations of a company.

Key words: assessment of company's potential, socio-economic relations of a company, imitation modelling, expert models.

Pic.: 2. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 10.

Potrashkova Lyudmila V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Computer Systems and Technologies, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lv7@ukr.net

Нам посчастливилось жить в эпоху перемен и за-стать крупномасштабные трансформационные процессы мировой экономической системы: глобализацию, информатизацию, движение к постиндустриальному обществу, переход стран соцлагеря к рыночной экономике.

Одной из тенденций, значительно меняющих об-раз существования современного предприятия, являет-ся усиление зависимости его конкурентоспособности от системы его взаимоотношений с разнообразными

заинтересованными лицами (стейкхолдерами). Филипп Котлер пишет: на рынке конкурируют уже не столько компании-производители, сколько деловые системы в целом; у компании формируется уникальный актив, называемый маркетинговой деловой сетью, которая включает в себя компанию и все остальные заинтере-сованные в ее работе группы – потребители, наемных работников, поставщиков, дистрибьюторов, розничных торговцев, рекламные агентства, университетских уче-ных и всех, с кем организация установила взаимовыгод-ные деловые отношения [1].

Актив взаимоотношений предприятия со стейкхолдерами является важным элементом потенциала предприятия. Современные ученые учитывают этот факт при оценке потенциала предприятия и при управлении им. Имидж и репутация фирмы уже традиционно входят в состав ресурсных компонентов потенциала предприятия ([2 – 6]) и выступают в качестве частного критерия при оценке потенциала с помощью методов аддитивной свертки, таксономии, анализа иерархий, а также в регрессионном анализе ([7 – 10]).

Однако имидж и репутация не дают полной характеристики актива взаимоотношений предприятия со стейкхолдерами. Кроме того, актив взаимоотношений предприятия со стейкхолдерами не учитывается в рамках результатного подхода к оценке потенциала. Так как результатный подход к оценке потенциала обладает несомненными преимуществами по сравнению с ресурсным подходом (он позволяет увидеть спектр потенциальных результатов деятельности предприятия, учесть влияние различных управленческих решений на потенциальные результаты предприятия, учесть влияние факторов внешней среды), его развитие в направлении учета актива взаимоотношений предприятия со стейкхолдерами является востребованным.

Целью настоящего исследования является разработка теоретических основ формирования результатной оценки потенциала предприятия посредством имитационного моделирования деятельности предприятия с учетом актива его социально-экономических отношений со стейкхолдерами.

Формальное описание потенциала предприятия с точки зрения результатного подхода. В рамках результатного подхода модель потенциала предприятия представляет собой формальное описание зависимости показателей результатов деятельности предприятия от характеристик ресурсов предприятия, параметров управления и параметров внешней среды. То есть потенциал предприятия логично описывать как отображение:

$$U_x : Z \times S \rightarrow Y_x, \quad (1)$$

где x – кортеж характеристик ресурсов предприятия, от которого зависит отображение U_x (этот кортеж описывает внутренние, т. е. управляемые, факторы);

Y – множество значений кортежа результатов деятельности предприятия;

Z – множество значений кортежа неуправляемых параметров внешней среды;

S – множество значений кортежа параметров управленческих решений.

Модель (1) отвечает традиционной концепции потенциала предприятия, в соответствии с которой он формируется исключительно внутренними факторами предприятия. Однако осознание важности актива отношений предприятия со стейкхолдерами требует учета в модели (1) характеристик его взаимоотношений. Уточним модель (1) на основе учета следующих фактов:

- ✦ множество параметров внешней среды, влияющих на деятельность предприятия, включает не только неуправляемые со стороны предприятия параметры (такие, как ставки налогов,

уровень инфляции, ставки процентов по банковским вкладам), но и ряд частично управляемых параметров, на которые предприятие имеет влияние (например, длительность предоставляемой поставщиком отсрочки платежей);

- ✦ значения частично-управляемых параметров среды устанавливаются под влиянием системы решений и предприятия, и его стейкхолдеров;
- ✦ возможности влияния предприятия на частично управляемые факторы среды определяются: а) его потенциалом социально-экономических отношений, который зависит от результатов деятельности предприятия; б) характеристиками процесса согласования интересов между предприятием и его стейкхолдерами;
- ✦ влияние предприятия на значение частично управляемого параметра может быть как прямым, так и косвенным: а) прямое влияние имеет место тогда, когда представители предприятия непосредственно участвуют в процессе принятия коллективных решений, определяющих значение параметра; б) косвенное влияние имеет место тогда, когда решения, определяющие значение параметра, принимаются стейкхолдерами без непосредственного участия предприятия, но с учетом его характеристик (финансово-экономических характеристик предприятия, а также интересов предприятия);
- ✦ таким образом, ресурсные факторы потенциала предприятия объединяют: а) внутренние факторы предприятия; б) внешние факторы, характеризующие взаимоотношения предприятия со стейкхолдерами и отражающие его статус в рамках деловой сети – данные факторы формируют потенциал социально-экономических отношений предприятия;
- ✦ компонентами потенциала социально-экономических отношений предприятия со стейкхолдерами выступают: информированность стейкхолдеров о предприятии; сформировавшиеся у стейкхолдеров ожидания относительно характеристик деятельности предприятия (например, относительно качества продукции); зависимость стейкхолдеров от предприятия (характеризуется величиной потерь при разрыве отношений с предприятием); лояльность стейкхолдеров к предприятию (как намерения относительно взаимодействия с предприятием).

Исходя из изложенного, потенциал предприятия целесообразно представить в виде отображения

$U_{x, x^v} : Z \times S \times Z^v \times S^v \rightarrow Y_{x, x^v}$, которое является композицией двух отображений:

$$U_x : Z \times S \times V_{x^v} \rightarrow Y_x, \quad (2)$$

$$U_{x^v} : Z^v \times S^v \rightarrow V_{x^v},$$

где x – кортеж характеристик внутренних факторов предприятия;

x^v – кортеж характеристик факторов, формирующих потенциал социально-экономических отношений

предприятия со стейкхолдерами (ожидания, лояльность, зависимость стейкхолдеров);

Z – множество значений кортежа неуправляемых параметров внешней среды предприятия;

V – множество значений кортежа частично управляемых параметров внешней среды;

S – множество значений кортежа параметров управления внутренними ресурсами предприятия;

S^v – множество значений кортежа параметров управления взаимодействиями предприятия со стейкхолдерами;

Z^v – множество значений кортежа неуправляемых параметров внешней среды, влияющих на решения стейкхолдеров;

Y – множество значений кортежа результатов деятельности предприятия (рис. 1).

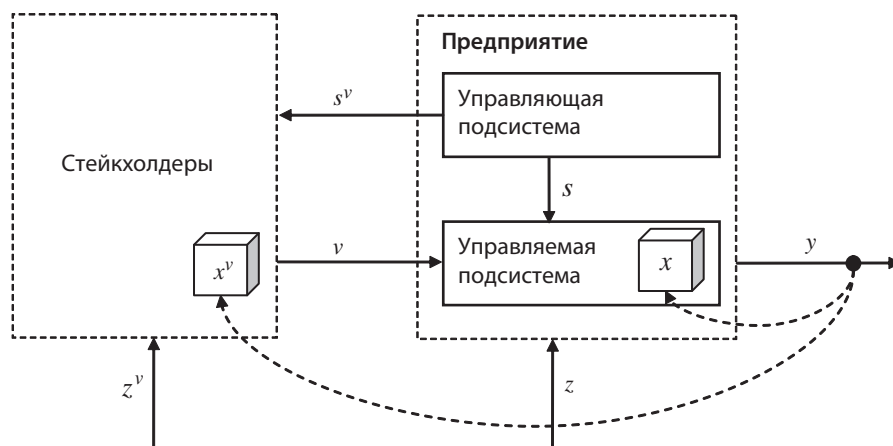

Рис. 1. Система управления предприятием с учетом потенциала социально-экономических отношений со стейкхолдерами

Система моделей оценки потенциала предприятия. Исходя из изложенного, оценка потенциала предприятия может быть получена на основе системы математических моделей, включающей следующие два блока:

- ✦ блок 1, который содержит систему имитационных моделей деятельности предприятия, описывающую зависимость вида

$$U_x : Z \times S \times V_{x^v} \rightarrow Y_x,$$

- ✦ блок 2, который содержит систему экспертных рефлексивных моделей, описывающих зависимость $U_{x^v} : Z^v \times S^v \rightarrow V_{x^v}$, то есть систему моделей, основанных на экспертной оценке множества плохо формализуемых факторов потенциала взаимоотношений предприятия со стейкхолдерами.

Блок 1 системы моделей оценки потенциала предприятия. Модели из блока 1 описывают оперативный, тактический и стратегический потенциалы предприятия в разрезе функциональных компонентов (производственный, маркетинговый, финансовый). В каждой из имитационных моделей кортежи x, z, s, v, y имеют следующее содержание:

- ✦ кортеж x описывает факторы внутренней среды (характеристики ресурсов и параметры деятель-

ности) соответствующей функциональной подсистемы предприятия, значения которых заданы для соответствующего уровня менеджмента;

- ✦ кортеж s описывает факторы внутренней среды соответствующей функциональной подсистемы, значения которых настраиваются на данном уровне менеджмента;
- ✦ кортеж z описывает неуправляемые факторы внешней среды предприятия;
- ✦ кортеж v описывает частично управляемые факторы внешней среды предприятия;
- ✦ кортеж y описывает результаты деятельности предприятия, получаемые при заданных значениях x, s, z, v .

Оценкой потенциала предприятия выступает множество значений кортежа y , получаемых при разных

значениях s, z и v (можно использовать и детерминированное, и стохастическое описание кортежей). Значение кортежа x является заданным. Возможные значения кортежа v определяются в моделях блока 2 и подаются на вход моделей блока 1.

В качестве примера раскроем содержание кортежей x, s, z, v для модели оперативного финансового потенциала предприятия (сокращенно).

В рассматриваемой модели кортеж описывает параметры внутренней среды предприятия, которые являются заданными на протяжении краткосрочного периода t (разделенного на элементарные периоды $\tau = 1, 2, \dots$) и определяют движение денежных средств предприятия в данном периоде. К ним относятся:

а) абсолютные показатели оперативного финансового состояния предприятия на начало периода t (имеющиеся денежные средства предприятия, а также обязательства предприятия и обязательства перед предприятием, срок исполнения которых попадает на рассматриваемый краткосрочный период t);

б) другие параметры внутренней среды предприятия, значения которых заданы и которые влияют на движение денежных средств в рассматриваемом краткосрочном периоде t (стоимостные характеристики ресурсов; стоимостные характеристики продукции;

принципы поведения предприятия в сфере денежных отношений).

Элементами кортежа выступают:

$\varphi_{\tau=1}^{OfC}$ – сумма денежных средств предприятия на начало анализируемого периода;

$\varphi_{\tau=1}^{OmX \# -}$ – сумма просроченной кредиторской задолженности по оплате материалов – на начало периода t ;

$\varphi_{\tau=1}^{OrX \# -}$ – сумма просроченных обязательств по оплате труда – на начало периода t ;

$\varphi_{\tau=1}^{OnX \# -}$ – сумма просроченных налоговых обязательств – на начало периода t ;

$\varphi_{\tau=1}^{O\phi X \# -}$ – сумма просроченных обязательств по выплате кредитов – на начало периода t ;

$\varphi_{\tau}^{OwC.+}$ – сумма дебиторской задолженности клиентов за заказы прошлого периода $t-1$, которая должна быть погашена в элементарном периоде t ;

$\varphi_{\tau}^{OmX.-}$ – сумма кредиторской задолженности по оплате материалов и их транспортировки, имеющаяся на начало анализируемого периода, срок погашения которой наступает в элементарном периоде t ;

$\varphi_{\tau}^{OnX.-}$ – наступающие в периоде t обязательства по налогам и сборам, начисленным за прошлые периоды;

$\varphi_{\tau}^{O\phi sC.+}$ – сумма поступлений по краткосрочным кредитам, запланированная на вышестоящем уровне менеджмента;

$\varphi_{\tau}^{O\phi lC.+}$ – сумма поступлений по долгосрочным кредитам, запланированная на вышестоящем уровне менеджмента;

$\varphi_{\tau}^{OsX.-}$ – обязательства по погашению тела краткосрочных кредитов, наступающие в периоде t ;

$\varphi_{\tau}^{OlX.-}$ – обязательства по погашению тела долгосрочных кредитов, наступающие в периоде t ;

$\varphi_{\tau}^{Os\%X.-}$ – обязательства по погашению процентов краткосрочных кредитов, наступающие в периоде t ;

$\varphi_{\tau}^{Ol\%X.-}$ – обязательства по погашению процентов долгосрочных кредитов, наступающие в периоде t ;

φ_i^{Os+} – лимит открытой кредитной линии;

φ_{gq}^{Oe} – остаточная стоимость q -й единицы оборудования g -й группы ($q = 1..N_g^{Oe}$, $g = 1..N^{Oe}$);

φ^{Oea} – норма амортизационных отчислений для оборудования;

φ_k^{Or1} – суточная ставка оплаты труда работника постоянного состава k -й группы квалификации ($k = 1..N^{Or}$);

φ_k^{Or2} – стоимость единицы трудозатрат работника временного состава k -й группы квалификации (почасовая ставка оплаты труда);

$\varphi^{Or.-}$ – месячная сумма условно постоянной оплаты труда персонала (вспомогательного производственного персонала, инженерно-технических работников, административно-управленческого персонала);

φ_j^{Om} – цена j -го вида материала ($j = 1..N^{Om}$);

φ_j^{Omd} – стоимость транспортировки одной поставки j -го вида материала;

$\varphi_j^{Om\Delta}$ – длительность отсрочки платежей за материалы j -го вида;

φ_j^{Omd} – длительность отсрочки платежей за транспортировку материалов j -го вида;

φ_i^{Ow} – цена заказа i -го вида ($i \in I^O$);

$\varphi^{Ow\Delta}$ – предоставляемая клиентам отсрочка платежей.

Кортеж z неуправляемых параметров внешней среды предприятия имеет следующее наполнение:

$$z = \langle \varphi_1^{On}, \varphi_2^{On}, \varphi^{On.-}, \varphi^{Orn} \rangle,$$

где φ_1^{On} – ставка налога на прибыль;

φ_2^{On} – ставка НДС;

$\varphi^{On.-}$ – сумма условно постоянных (фиксированных) налогов и сборов, начисленных за период t ;

φ^{Orn} – ставка начислений на заработную плату.

Кортеж s параметров управляющих воздействий, задаваемых на оперативном уровне, имеет в рассматриваемом упрощенном варианте модели следующее наполнение: $s = \langle \varphi_{\tau}^{O\phi sC+}, \Delta\varphi^{Ow\Delta} \rangle$, где:

$\varphi_{\tau}^{O\phi sC+}$ – сумма поступлений по краткосрочным кредитам оперативного назначения в рамках открытой кредитной линии;

$\Delta\varphi^{Ow\Delta}$ – отклонение от заданной длительности отсрочки платежей, предоставляемой клиентам.

Частично управляемые факторы внешней среды в рассматриваемом варианте модели представлены параметром v_j , характеризующим предоставленное поставщиком оперативное увеличение отсрочки платежей за материалы j -го вида.

Блок 2 системы моделей оценки потенциала предприятия. Блок 2 системы моделей объединяет экспертные рефлексивные модели, позволяющие определить потенциальный спектр значений частично управляемых параметров внешней среды рассматриваемого предприятия – на основе прогноза решений его стейкхолдеров, зависящих от потенциала социально-экономических отношений предприятия. Информа-

ционным обеспечением моделей являются оценки параметров деятельности стейкхолдеров, выставляемые экспертами предприятия, для которого проводится оценка потенциала. В связи с тем, что конкретных количественных данных о параметрах деятельности стейкхолдеров у экспертов нет, модели носят субъективный характер и являются, по сути, моделями представлений эксперта о деятельности стейкхолдеров.

В каждой из экспертных моделей входными данными выступают кортежи x^v , s^v и z^v :

- ✦ кортеж x^v описывает ресурсные факторы потенциала социально-экономических отношений предприятия;
- ✦ кортеж s^v описывает воздействия предприятия на стейкхолдеров с целью оказания влияния на частично-управляемые факторы внешней среды;
- ✦ кортеж z^v описывает неуправляемые факторы внешней среды, влияющие на решения стейкхолдеров.

В качестве примера моделей из блока 2 рассмотрим модель, описывающую процесс принятия поставщиком предприятия А решения об увеличении отсрочки платежей, предоставляемой данному предприятию А.

Суть модели следующая. При наличии угрозы временного кассового разрыва предприятие А обращается к своему поставщику Б с заявкой на увеличение отсрочки платежей за материалы j -го вида на срок (рис. 2). Для поставщика увеличение отсрочки предприятию А означает отклонение движения его денежных средств от заплани-

рованного вследствие недополучения платежей в краткосрочном периоде. Поставщик оценивает возможности покрытия данного недополучения за счет имеющихся у него источников. Такими источниками выступают:

- а) свободные собственные денежные средства;
- б) заемные денежные средства;
- в) изменение соотношения притока-оттока денежных средств вследствие временного переструктурирования денежных отношений со стейкхолдерами (отсрочка платежей поставщикам; отсрочка выплаты заработной платы; уменьшение отсрочки для клиентов).

В том случае, если потери от покрытия недополучения платежей из перечисленных источников меньше, чем потери вследствие отказа предприятию А, поставщик пойдет на продление отсрочки платежей за материалы. В противном случае в отсрочке будет отказано.

На вход данной модели поступают:

- ✦ параметр s_j^v , характеризующий запрашиваемое предприятием А увеличение отсрочки платежей за материалы j -го вида;
- ✦ параметр x^v , представляющий собой экспертную оценку потерь поставщика в случае отказа предприятию А;
- ✦ кортеж параметров среды $z^v = \langle z_1^v, z_2^v \rangle$,

$z_1^v = (z_{1r}^v)$, $z_2^v = (z_{2r}^v)$, $r = \overline{1, n}$, где z_{1r}^v – экспертная оценка потерь от покрытия недополученных платежей за счет r -го источника ($z_{1r}^v \in [0, 1]$); z_{2r}^v – экспертная оценка ограни-

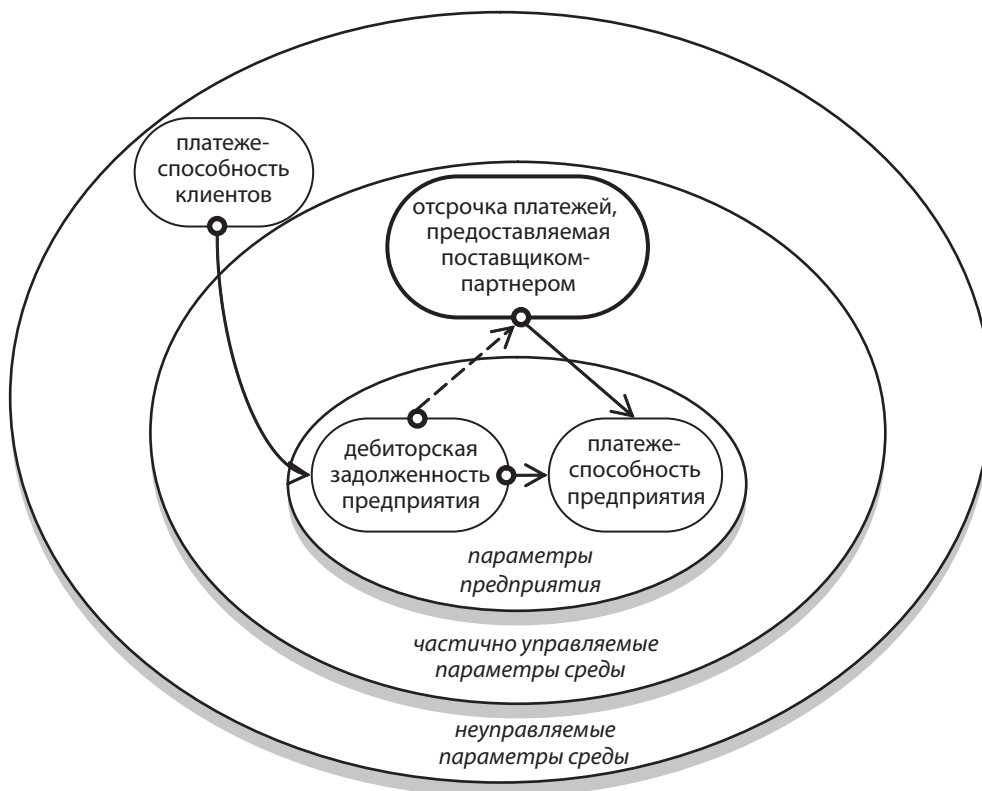

Рис. 2. Пример настройки частично-управляемого параметра среды предприятия

чений на объем покрытия недополученных платежей за счет r -го источника ($z_{2r}^v \in [0, 1]$).

Источниками $r = \overline{1..n}$ покрытия недополученных платежей выступают: свободные собственные денежные средства; банковский кредит; поставщики (точнее, обязательства перед поставщиками); сотрудники (обязательства перед сотрудниками); клиенты (обязательства клиентов перед предприятием).

Выходом рассматриваемой модели является параметр v_j – величина оперативного увеличения отсрочки платежей за материалы j -го вида.

Значение параметра устанавливается по формуле:

$$v_j = \begin{cases} s_j^v, & \text{если } b_0 = 0 \\ 0, & \text{если } b_0 = 1, \end{cases} \quad (3)$$

Значение b_0 определяется из следующей модели:

$$\begin{aligned} b_0 \cdot x^v + \sum_{r=1}^n b_r \cdot z_{1r}^v &\rightarrow \min, \\ b_0 + \sum_{r=1}^n b_r \cdot z_{2r}^v &\geq 1, \\ b_r &\in \{0,1\}, r = \overline{0..n}, \end{aligned} \quad (4)$$

где $b = (b_r)$, $r = \overline{0..n}$ – искомый вектор: при $r > 0$ – индикатор использования r -го источника для покрытия недополученных платежей; b_0 – индикатор покрытия недополученных платежей за счет инициатора, то есть предприятия. Покрытие недополученных платежей за счет предприятия А ($b_0 = 1$) означает отказ данному предприятию в увеличении отсрочки платежей.

Модель (4) представляет собой задачу булевого программирования, а по содержательному смыслу она близка к транспортной задаче (распределение покрытия недополученных платежей между источниками аналогично распределению ресурсов между пунктами потребления). Серьезным недостатком данной модели является отсутствие учета количественной зависимости потерь поставщика от доли покрытия недополученных платежей за счет r -го источника. Однако данное ограничение модели вытекает из ограниченности имеющейся у экспертов информации. В случае наличия более точной информации модель (4) может быть уточнена и приведена, например, к виду задачи линейного программирования.

Определенное на основе формулы (3) значение v_j поступает на вход рассмотренной выше имитационной модели оперативного финансового потенциала из блока 1. В результате расчетов по имитационной модели формируется множество Y_{x, x^v} значений кортежа u , получаемых при разных значениях s, s^v, z, z^v . Данное множество Y_{x, x^v} и является оценкой оперативного финансового потенциала предприятия с учетом актива социально-экономических отношений предприятия со стейкхолдерами.

Выводы

В настоящем исследовании предложен подход к результатной оценке потенциала предприятия как отображения между, с одной стороны, декартовым произведением множеств значений параметров управления

и параметров среды и, с другой стороны, множеством значений результатов деятельности предприятия. Предложен подход к учету в результатной оценке потенциала предприятия его актива социально-экономических отношений. Разработаны элементы системы имитационных моделей деятельности предприятия и экспертных рефлексивных моделей решений стейкхолдеров, которые позволяют реализовать на практике предложенные подходы к оценке потенциала предприятия. Дальнейшее развитие полученных результатов будет происходить в направлении разработки целостной системы математических моделей управления потенциалом предприятия с учетом актива социально-экономических отношений. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер. – С-Пб. : Питер, 2006. – 816 с.
2. Беляевский И. К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз : учеб. пособие / И. К. Беляевский. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
3. Отенко И. П. Методологические основы управления потенциалом предприятия / И. П. Отенко. – Х. : ХНЭУ, 2004. – 216 с.
4. Попов Е. В. Рыночный потенциал предприятия / Е. В. Попов – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 559 с.
5. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник / Н. С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
6. Гавва В. Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання : навчальний посібник / В. Н. Гавва, Е. А. Божко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 224 с.
7. Мнушко З. М. Оценка сбытового потенциала фармацевтического предприятия / З. Н. Мнушко, О. Н. Мигурская, В. В. Страшный // Провизор. – 2003. – № 8. – с. 31 – 33.
8. Скляр Е. Н. Методические основы управления развитием социального потенциала промышленных предприятий / Е. Н. Скляр, И. О. Зверкович // Менеджмент в России и за рубежом. 2008. – № 2. – С. 103 – 108.
9. Шипуліна Ю. С. Критерії та методика діагностики інноваційного потенціалу промислового підприємства / Ю. С. Шипуліна // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3, Т. 1. – С. 58 – 63.
10. Судомир С. М. Методологія оцінювання стратегічного потенціалу підприємств / С. М. Судомир // Ринок праці та зайнятості населення. – 2011. – № 2. – С. 10 – 14.

REFERENCES

- Beliaevskiy, I. K. *Marketingovoe issledovanie: informatsiia, analiz, prognoz* [Marketing research: information, analysis and prediction]. Moscow: Finansy i statistika, 2002.
- Havva, V. N., and Bozhko, E. A. *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsiniuvannia* [Potential Company: development and evaluation]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004.
- Krasnokutskaya, N. S. *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [Potential Company: development and evaluation]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2005.
- Kotler, F., and Keller, K. *Marketing. Menedzhment* [Marketing. Management]. St. Petersburg: Piter, 2006.
- Mnushko, Z. N., Migurskaia, O. N., and Strashnyy, V. V. "Otsenka sbytovogo potentsiala farmatsevticheskogo pred-

priiatii" [Evaluation of the pharmaceutical supply company]. *Provizor*, no. 8 (2003): 31-3.

Otenko, I. P. *Metodologicheskie osnovy upravleniia potentsialom predpriiatiia* [Methodological basis of potential management company]. Kharkiv: KhNEU, 2004.

Popov, E. V. *Rynochnyu potentsial predpriiatiia* [The market potential of the company]. Moscow: Ekonomika, 2002.

Skliar, E. N., and Zverkovich, I. O. "Metodicheskie osnovy upravleniia razvitiem sotsialnogo potentsiala promyshlennykh predpriiaty" [Methodical bases of management of social de-

velopment potential of industrial enterprises]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 2 (2008): 103-108.

Shypulina, Yu. S. "Kryterii ta metodyka diahnozyky innovatsiinoho potentsialu promyslovoho pidpriemstva" [Criteria and methods of diagnostics innovation potential industrial enterprise]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 1, no. 3 (2008): 58-63.

Sudomyr, S. M. "Metodolohiia otsiniuvannia stratehichnogo potentsialu pidpriemstv" [Methodology for evaluating potential strategic enterprises]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*, no. 2 (2011): 10-14.

УДК 330.45:334.012.64

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО РИНКУ

ШЕРСТЕННИКОВ Ю. В.

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Моделирование развития малого предприятия в условиях конкурентного рынка

У статті розроблена економіко-математична модель виробничої діяльності малого підприємства. Модель урахує взаємозгоджений зв'язку між параметрами виробництва та поточними характеристиками ринку. Виконані модельні дослідження впливу рекламної кампанії на розвиток малого підприємства. Детальна інформація про ринкові умови, що містяться у моделі, дає змогу виконувати оптимізацію рекламної кампанії і досягати бажаного економічного результату.

Ключові слова: моделювання, розвиток, конкуренція, ринок, стійкість розв'язків.

Рис.: 11. **Табл.:** 1. **Формул.:** 21. **Бібл.:** 10.

Шерстенников Юрій Всеволодович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Моделирование развития малого предприятия в условиях конкурентного рынка

В статье разработана экономико-математическая модель производственной деятельности малого предприятия. Модель учитывает взаимосвязь между параметрами производства и текущими характеристиками рынка. Выполнены модельные исследования влияния рекламной кампании на развитие малого предприятия. Детальная информация о рыночных условиях, которая содержится в модели, дает возможность выполнять оптимизацию рекламной кампании и достигать желательного экономического результата.

Ключевые слова: моделирование, развитие, конкуренция, рынок, устойчивость решений.

Рис.: 11. **Табл.:** 1. **Формул.:** 21. **Библ.:** 10.

Шерстенников Юрий Всеволодович – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент, кафедра экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 330.45:334.012.64

Sherstennikov Y. V. Modelling Development of a Small Company under Competitive Market Conditions

The article conducts an economic and mathematical model of production activity of a small company. The model takes into account interconnection between parameters of production and current characteristics of the market. The article conducts model studies of impact of advertising campaign on a small company development. The detailed information about market conditions, which is contained in the model, gives a possibility to perform optimisation of an advertising campaign and achieve a desired economic result.

Key words: modelling, development, competition, market, stability of decisions.

Pic.: 11. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 21. **Bibl.:** 10.

Sherstennikov Yuriy V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Економічні результати господарчої діяльності малого підприємства (МП) залежать від багатьох факторів. Важливу роль у цьому зв'язку мають маркетингові дослідження поточного попиту на продукцію МП та ефективна рекламна кампанія, ціль якої – підвищити попит на продукцію, завдяки чому створити умови для розвитку і, зокрема, для нарощування виробничих потужностей.

Дослідженими є багато різних аспектів розвитку МП: динаміка інвестиційного розвитку [3, 4]; розвиток МП на основі процесів взаємодії [5 – 7]; ефективність кооперації МП [8]; життєвий цикл проекту та сезонність в роботі МП [10]. У зазначених роботах недостатньо розкритий кількісний зв'язок між виробничими потуж-

ностями МП і поточними характеристиками споживчого ринку: потенційний попит на продукцію МП, темпи споживання продукції і т. ін. Цей недолік сучасної теорії ускладнює дослідження впливу рекламної кампанії на економічну ефективність роботи МП. У роботі [2] запропонована модель, яка з принципової точки зору відповідає сформульованим вимогам, тобто дозволяє урахувати детальні характеристики ринку. Але ця модель має суттєві недоліки. Перший: виробнича потужність підприємства в цій моделі розглядається як екзогенний параметр, тобто в самій моделі не визначається. Слід зазначити, що цей недолік не є принциповим і при бажанні може бути усуненим. Гірше обстоїть справа з другим недоліком моделі: модель приводить до нестій-

priiatii" [Evaluation of the pharmaceutical supply company]. *Provizor*, no. 8 (2003): 31-3.

Otenko, I. P. *Metodologicheskie osnovy upravleniia potentsialom predpriiatiia* [Methodological basis of potential management company]. Kharkiv: KhNEU, 2004.

Popov, E. V. *Rynochnyu potentsial predpriiatiia* [The market potential of the company]. Moscow: Ekonomika, 2002.

Skliar, E. N., and Zverkovich, I. O. "Metodicheskie osnovy upravleniia razvitiem sotsialnogo potentsiala promyshlennykh predpriiaty" [Methodical bases of management of social de-

velopment potential of industrial enterprises]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 2 (2008): 103-108.

Shypulina, Yu. S. "Kryterii ta metodyka diahnozyky innovatsiinoho potentsialu promyslovoho pidpriemstva" [Criteria and methods of diagnostics innovation potential industrial enterprise]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 1, no. 3 (2008): 58-63.

Sudomyr, S. M. "Metodolohiia otsiniuvannia stratehichnogo potentsialu pidpriemstv" [Methodology for evaluating potential strategic enterprises]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*, no. 2 (2011): 10-14.

УДК 330.45:334.012.64

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КОНКУРЕНТНОГО РИНКУ

ШЕРСТЕННИКОВ Ю. В.

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Моделирование развития малого предприятия в условиях конкурентного рынка

У статті розроблена економіко-математична модель виробничої діяльності малого підприємства. Модель урахує взаємозгоджений зв'язку між параметрами виробництва та поточними характеристиками ринку. Виконані модельні дослідження впливу рекламної кампанії на розвиток малого підприємства. Детальна інформація про ринкові умови, що містяться у моделі, дає змогу виконувати оптимізацію рекламної кампанії і досягати бажаного економічного результату.

Ключові слова: моделювання, розвиток, конкуренція, ринок, стійкість розв'язків.

Рис.: 11. **Табл.:** 1. **Формул.:** 21. **Бібл.:** 10.

Шерстенников Юрій Всеволодович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Моделирование развития малого предприятия в условиях конкурентного рынка

В статье разработана экономико-математическая модель производственной деятельности малого предприятия. Модель учитывает взаимосвязь между параметрами производства и текущими характеристиками рынка. Выполнены модельные исследования влияния рекламной кампании на развитие малого предприятия. Детальная информация о рыночных условиях, которая содержится в модели, дает возможность выполнять оптимизацию рекламной кампании и достигать желательного экономического результата.

Ключевые слова: моделирование, развитие, конкуренция, рынок, устойчивость решений.

Рис.: 11. **Табл.:** 1. **Формул.:** 21. **Библ.:** 10.

Шерстенников Юрий Всеволодович – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент, кафедра экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

UDC 330.45:334.012.64

Sherstennikov Y. V. Modelling Development of a Small Company under Competitive Market Conditions

The article conducts an economic and mathematical model of production activity of a small company. The model takes into account interconnection between parameters of production and current characteristics of the market. The article conducts model studies of impact of advertising campaign on a small company development. The detailed information about market conditions, which is contained in the model, gives a possibility to perform optimisation of an advertising campaign and achieve a desired economic result.

Key words: modelling, development, competition, market, stability of decisions.

Pic.: 11. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 21. **Bibl.:** 10.

Sherstennikov Yuriy V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

Економічні результати господарчої діяльності малого підприємства (МП) залежать від багатьох факторів. Важливу роль у цьому зв'язку мають маркетингові дослідження поточного попиту на продукцію МП та ефективна рекламна кампанія, ціль якої – підвищити попит на продукцію, завдяки чому створити умови для розвитку і, зокрема, для нарощування виробничих потужностей.

Дослідженими є багато різних аспектів розвитку МП: динаміка інвестиційного розвитку [3, 4]; розвиток МП на основі процесів взаємодії [5 – 7]; ефективність кооперації МП [8]; життєвий цикл проекту та сезонність в роботі МП [10]. У зазначених роботах недостатньо розкритий кількісний зв'язок між виробничими потуж-

ностями МП і поточними характеристиками споживчого ринку: потенційний попит на продукцію МП, темпи споживання продукції і т. ін. Цей недолік сучасної теорії ускладнює дослідження впливу рекламної кампанії на економічну ефективність роботи МП. У роботі [2] запропонована модель, яка з принципової точки зору відповідає сформульованим вимогам, тобто дозволяє урахувати детальні характеристики ринку. Але ця модель має суттєві недоліки. Перший: виробнича потужність підприємства в цій моделі розглядається як екзогенний параметр, тобто в самій моделі не визначається. Слід зазначити, що цей недолік не є принциповим і при бажанні може бути усуненим. Гірше обстоїть справа с другим недоліком моделі: модель приводить до нестій-

кіх розв'язок у широкому діапазоні параметрів. Причому параметри, для яких модель має стійкі розв'язки, з економічної точки зору нічим не кращі за параметри, для яких стійких розв'язків (за моделлю) не існує. Саме цей (другий) недолік і є ймовірною причиною того, що перспективна модель з роботи [2] не знайшла подальшого розвитку. Одне із завдань даної статті – виправити недоліки роботи [2].

Мета статті – розробка економіко-математичної моделі виробничої діяльності МП з урахуванням взаємоузгодженого зв'язку між параметрами виробництва та поточними характеристиками ринку; застосування розробленої моделі для кількісного дослідження впливу рекламної кампанії на розвиток МП.

Робота в умовах конкурентного ринку вимагає від МП приділяти увагу розширенню власної ринкової ніші, або хоча б підтриманню її на деякому прийнятному рівні. Один із ефективних засобів цього – проведення періодичної, або постійної рекламної кампанії. Тому побудову моделі починаємо з модельного опису впливу рекламної кампанії на потенційний попит Q . Будемо вважати, що вплив рекламної кампанії на поточний потенційний попит $Q(t)$ описується моделлю Мальгуса (див. [1]):

$$Q(t) = Q_m - (Q_m - Q_0) \cdot \exp\{-\alpha \cdot t\}, \quad (1)$$

де Q_0 – початкове значення потенційного попиту; Q_m – значення попиту, який може бути досягнутий завдяки рекламній кампанії; α – параметр, що характеризує інтенсивність рекламної кампанії.

Витрати на рекламну кампанію Z_r будуть пропорційні похідній $\frac{dQ}{dt}$, тобто величині $Q_0 \cdot (qm - 1) \cdot \alpha$, де $qm = Qm / Q_0$.

Тепер запишемо інші рівняння моделі:

$$r(t) = n \cdot R(t) \cdot [Q(t) - V(t)], \quad (2)$$

$$\frac{dV}{dt} = r(t) - k1 \cdot V(t), \quad (3)$$

$$\frac{dS}{dt} = y(t) - so(t), \quad (4)$$

$$\frac{dR}{dt} = so(t) - r(t), \quad (5)$$

$$\frac{dA}{dt} = ks \cdot M(t) + \sum_{j=1}^J I_j \cdot \delta(t - t_j), \quad (6)$$

$$y(t) = f \cdot A(t), \quad (7)$$

$$Zr(t) = \alpha \cdot (qm - 1) \cdot Q_0 \cdot s, \quad (8)$$

$$M(t) = (1 - kp) \cdot [(1 - kad) \cdot p \cdot r(t) - p \cdot c \cdot y(t) - mu \cdot A(t) - z \cdot R(t) - k2 \cdot S(t) - Zr(t)], \quad (9)$$

де y – темп виробництва товару (кількість одиниць товару, випущених в одиницю часу); r – темп продажу товару; S – кількість товару на оптовому складі; R – кількість товару в мережі роздрібною торгівлі; V – кількість товару у споживачів (ще не спожитого); M – прибуток; Q – потенційний попит (повна кількість товару, що здатна миттєво задовольнити попит в умовах відсутності ажіо-

тажного попиту); p – ціна товару; $k1$ – темп споживання товару (відносний коефіцієнт споживання купленого товару в одиницю часу); $k2$ – плата за зберігання одиниці непроданого товару в одиницю часу; n – коефіцієнт швидкості продажу товару; so – темп перевезень товару з оптового складу в мережу роздрібною торгівлі; A – вартість основних виробничих фондів (ОВФ); ks – доля прибутку, що виділяється на реінвестування; f – фондовіддача ОВФ; kp – ставка податку на прибуток; kad – ставка податку на додану вартість; c – собівартості в ціні продукції; mu – коефіцієнт амортизації; z – плата за зберігання одиниці товару в одиницю часу в мережі роздрібною торгівлі; s – коефіцієнт, що визначає ціну рекламної кампанії; I_j – інвестиції, що залучаються в періоді $t = t_j$.

Фондовіддача f , як і інші параметри, може бути функцією часу, але в даному контексті вважається постійною.

Система рівнянь (1) – (9) має розв'язуватись при таких обмеженнях:

$$0 \leq S(t) \leq Sm, 0 \leq R(t) \leq Rm, \quad (10)$$

де Sm і Rm – максимальні значення товару на оптовому складі та в мережі роздрібною торгівлі, відповідно.

Обмеження (10) також будемо включати в систему рівнянь моделі. Треба зазначити, що розрахунки виконувались для скінченно-різницевої форми системи рівнянь (1) – (10). Як період дискретизації моделі був обраний один день. Розрахунки за моделлю (1) – (10) виконувались при таких значеннях параметрів: $p = 10$, $c = 0,5$, $A_0 = 1,25 \cdot 10^{-4}$, $f = 4,932 \cdot 10^{-3}$, $mu = 5,479 \cdot 10^{-4}$, $S_0 = 220$, $Sm = 300$, $so = 0$, $R_0 = 100$, $Rm = 130$, $y_0 = 6,16$, $Q_0 = 450$, $V_0 = 6,16$, $k1 = 0,5$, $k2 = 0,01$, $r_0 = 3,082$, $n = 1,134 \cdot 10^{-4}$, $z = 0,031$, $\alpha = 0,02$, $s = 1,481$.

Деталі розрахунків для скінченно-різницевої форми моделі (1) – (10), а також методику урахування обмежень (10) можна знайти в роботі [9]. Зауважимо, що якщо розрахунки виконувати для скінченно-різницевої форми моделі (1) – (10) буквально, то виникають ті самі проблеми, що і в [2], тобто для широкого діапазону значень параметрів модель приводить до нестійких розв'язок. Втрата стійкості розв'язку проявляється перш за все в наростанні (в часі) амплітуди коливань темпу продажу товару $r(t)$, а також амплітуди коливань темпу перевезень товару з оптового складу у мережу роздрібною торгівлі $so(t)$. Причому, якщо в періоді i (i -тий день) спостерігається максимум $r(t)$, то в $i+1$ періоді – мінімум. Така ж поведінка має місце і для $so(t)$. До того ж максимумами з часом наростають, а мінімумами зменшуються. Така поведінка темпу продажу (також, як і темпу перевезень) є суто модельним ефектом. Вона могла б мати місце в реальному житті, якщо б споживачі товару строго дотримувались рекомендацій, що випливають з модельного розв'язку, або навіть були б запрограмовані діяти відповідно до даної моделі. Насправді ж споживачі ні про яку модель, що описує їх поведінку, не здогадуються. У реальному житті споживачі діють випадково і задовольняють свою потребу в товарі не миттєво (як вона виникає відповідно до моделі), а протягом деякого часу – коли їм зручно придбати товар. Це означає таке.

Якщо в періоді i виникає потреба в закупівлі товару обсягом r_i , то фактично в i періоді купується лише якась частина товару, наприклад, $0,5 \cdot r_i$. Інша частина товару купується в наступні періоди. Якщо вважати, що вся ця кількість товару ($0,5 \cdot r_i$) буде закуплена в $i + 1$ періоді, то це означає, що в $i + 1$ періоді буде закуплено $0,5 \cdot (r_{i+1} + r_i)$ одиниць товару, а це, у свою чергу, означає, що при розрахунках за моделлю (1) – (10) треба виконувати усереднення темпів продажу r і перевезень so по деякому часовому інтервалу:

$$\bar{r}_i = \langle r \rangle_{i-ps}^i, \quad \overline{so}_i = \langle so \rangle_{i-ps}^i, \quad (11)$$

де ps – часовий інтервал усереднення.

При розрахунках за моделлю (1) – (10) усереднення (11) виконувалось починаючи з 4 періоду для $ps = 4$. Чисельними розрахунками було встановлено, що для всіх значень параметрів модель (1) – (10) (з урахуванням (11)) приводить к стійким розв'язкам. Правило (11) також будемо включати в систему модельних співвідношень.

Таким чином, отримано модель (1) – (11), яка поєднує в собі основні ідеї робіт [2, 9]. Модель (на відміну від моделі з роботи [9]) дозволяє детально досліджувати основні параметри ринку, має стійкі розв'язки (на відміну від моделі з роботи [2]) для всіх значень параметрів і є принципово новою.

Алі будемо досліджувати проблему розширення ринкової ніші МП виходячи з моделі (1) – (11). Спочатку розглянемо роботу МП у стабільних умовах протягом попереднього року. Стабільні умови відповідають відсутності зовнішніх інвестицій, відсутності реінвестування і відсутності рекламної кампанії, тобто $I = 0$, $ks = 0$, $qm = 1$. Для наведених вище значень параметрів будуть отримані результати, показані на рис. 1 – 3.

На рис. 2 і 3 показаний лише часовий діапазон [0; 100], оскільки далі розраховані величини виходять на стаціонарний рівень. Зауважимо, що модель (1) – (11)

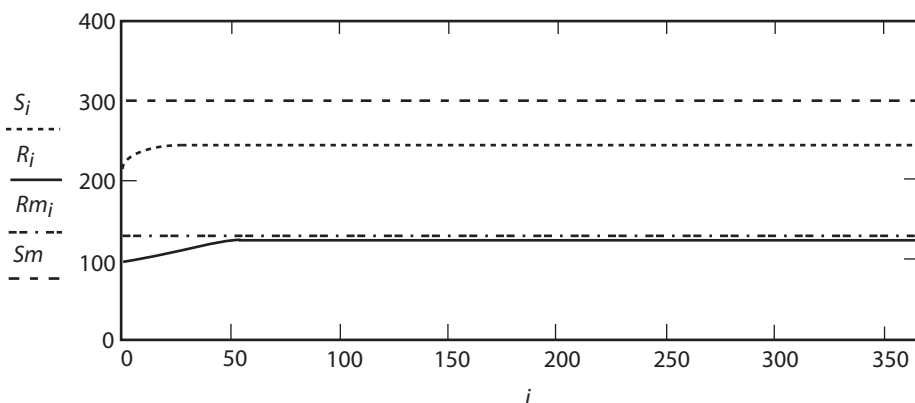

Рис. 1. Поточні кількості товару на оптовому складі S_i і в мережі роздрівної торгівлі R_i протягом попереднього року

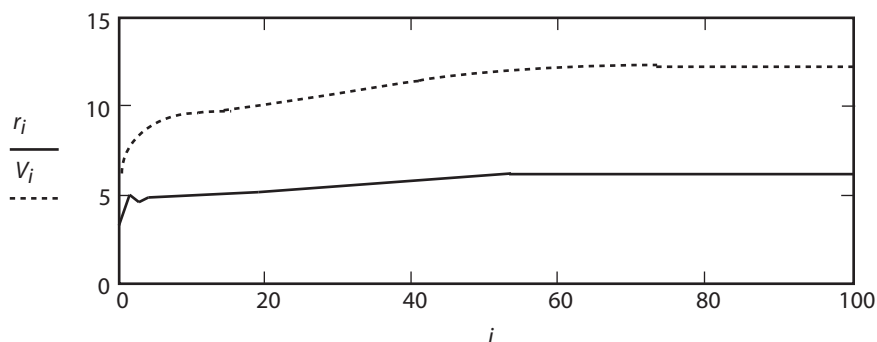

Рис. 2. Поточні значення темпу продажу r_i та кількості товару у споживачів V_i протягом попереднього року

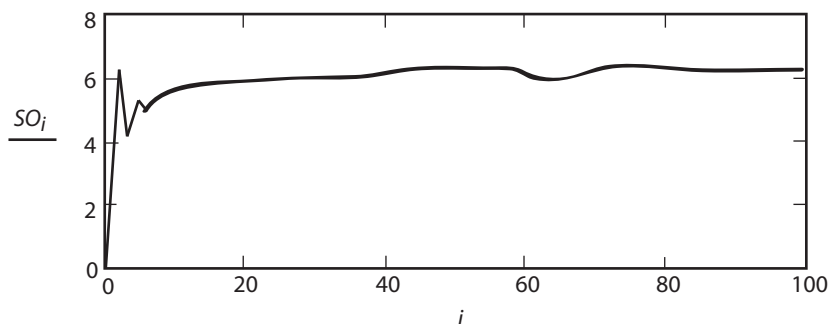

Рис. 3. Поточні значення темпу перевезень s_{oi} протягом попереднього року

записана у детермінованій формі, тобто шуми в темпах не враховуються, на відміну від моделі з роботи [9]. З рис. 1 видно, що темп продажу товару в попередньому році відповідав темпу випуску, а отже запас товару на оптовому складі залишався постійним. З рис. 2 і 3 видно, що на початку роботи (початок року) мав місце перехідний процес, тривалість якого становить 7 – 9 періодів (днів). Оскільки на рис. 1 – 3 представлена динаміка показників попереднього року, то це означає, що фактично розрахунки виконані для часового інтервалу $[-365; 0]$.

Нехай в деякий період часу ($t = 0$) керівництво МП вирішує наростити випуск продукції, не залучаючи зовнішніх інвестицій, використовуючи лише реінвестиційний механізм. Це означає, що в рівнянні (6) треба покласти $I = 0$. Спочатку припустимо, що це нарощування випуску не супроводжується рекламною компанією, тобто $qm = 1$. Тоді, наприклад, для параметра реінвестування $ks = 0,4$ випуск зростає (табл. 1) усього на 1,6%. Причину такого незначного зростання випуску пояснює рис. 4. Наближення рівня продукції на оптовому складі до свого максимального значення призводить, як це пояснюється в роботі [9], до зупинки виробництва.

У табл. 1 наведені розрахункові дані щодо реінвестиційного зростання випуску за відсутності рекламної кампанії ($Qm = Q_0$) і при проведенні рекламної кампанії відповідно до рівняння (1), коли потенційний попит планується наростити на 20%, тобто коли $Qm = 1,2 \cdot Q_0$.

Таблиця 1

Реінвестиційне нарощування випуску

Параметр реінвестування	Нарощування випуску, Δy %	
	$Qm = Q_0$	$Qm = 1,2 \cdot Q_0$
0,1	1,21	1,83
0,2	1,77	3,53
0,4	1,6	6,53
0,8	1,88	11,17

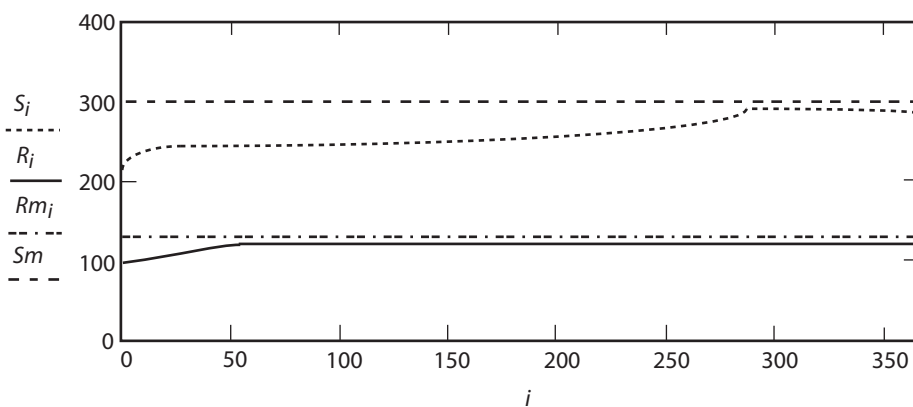

Рис. 4. Поточні кількості товару на оптовому складі S_i і в мережі роздрібною торгівлі R_i протягом поточного року

З даних, наведених у табл. 1, а також з рис. 4 видно, що рекламна кампанія під час нарощування випуску є не лише ефективною, але і необхідною, оскільки вона має забезпечити відповідне зростання потенційного попиту, а отже розширює ринкову нішу МП.

Оскільки в розпорядженні керівництва МП є принаймні два управляючі параметри – параметр реінвес-

тування (ks) і параметр, що визначає масштаб, а отже і витрати на рекламну кампанію (qm), то необхідно виконувати оптимізацію рекламної кампанії. Керівництво МП висуває такі вимоги. По-перше, дохід під час нарощування ОВФ не повинен зменшуватись, по-друге, цільовою функцією має бути така:

$$Ef = PM + (A_{im} - A_0), \quad (12)$$

де $im = 365$,

$$PM = \sum_{i=0}^{im} M_i + (1-kp) \cdot (1-kad) \times p \cdot (1-c) \cdot (S_{im} - S_0). \quad (13)$$

Ці вимоги означають, що ми маємо таку оптимізаційну задачу:

$$Ef \rightarrow \max, \quad (14)$$

за умов:

$$\frac{dMP}{dt} > 0, \quad (15)$$

$$0 \leq S(t) \leq Sm, 0 \leq R(t) \leq Rm. \quad (16)$$

Розв'язок оптимізаційної задачі (14) – (16) виконується в два етапи. На першому етапі використовуються умови (15), (16) для визначення оптимальної інтенсивності рекламної кампанії залежно від частки прибутку (ks), що виділяється на реінвестування. Цей розв'язок можна подати такою апроксимаційною функцією:

$$qm = 0,22 \cdot ks + 1,16 \quad (R^2 = 0,9823). \quad (17)$$

У дужках наведена точність апроксимації R^2 . На другому етапі розв'язується оптимізаційна задача (14). Отриманий розв'язок апроксимується такими лінійними функціями за параметром реінвестування ks :

$$PM = 1420 \cdot ks + 4156,4 \quad (R^2 = 0,8917), \quad (18)$$

$$Ef = 3308,2 \cdot ks + 4144,8 \quad (R^2 = 0,9998). \quad (19)$$

При отриманні розв'язків (18) і (19) величина потенційного попиту (1) розраховувалась з урахуванням співвідношення (17). Розв'язки (18) і (19) визначають оптимальні значення повного прибутку (PM) і економіч-

ної ефективності проекту (Ef), який складається із повного прибутку і доданої вартості ОВФ. Співвідношення (18) і (19) означають, що при оптимальній рекламній кампанії для МП має сенс вкладати гроші в реінвестиції, тобто збільшувати параметр ks . Але цей висновок має місце лише при наведених вище значеннях параметрів задачі. Якщо ж параметри зміняться, наприклад, змен-

шиться ціна продукції, то висновок може бути протилежним. Зауважимо, що в більш загальному випадку замість цільової функції (12) може бути обрана функція $Efu = u1 \cdot PM + u2 \cdot (A_{im} - A_0)$, де величини $u1$ і $u2$ додатні та $u1 + u2 = 1$. Залежно від того, що є домінуючим пріоритетом для МП повний прибуток PM чи додана вартість ОВФ $(A_{im} - A_0)$, параметр $u1$ може обиратися більшим або меншим за $1/2$. Методика розрахунків при цьому не зміниться.

Тепер розглянемо ситуацію коли поряд з продукцією, яку випускає МП (продукція 1) на ринок виходить продукція 2, яка заміщує продукцію 1 і має більш привабливі споживчі якості. Продукція 2 буде витіснити з ринку продукцію 1, а тому потенційний попит на продукцію МП буде знижуватись. Нехай продукція 2 захоплює потенційний попит за законом логістичної кривої (див. [1]):

$$Q2_i = \frac{0,01 \cdot Qm^2 \cdot \exp(\beta \cdot i)}{Qm - 0,01 \cdot Qm \cdot [1 - \exp(\beta \cdot i)]}, \quad (20)$$

де $\beta = 0,08$. Тоді поточний потенційний попит, що залишається в активі у МП, є:

$$Q1_i = Qm - Q2_i. \quad (21)$$

На рис. 5 показані часові динаміки потенційного попиту на нову і стару продукції.

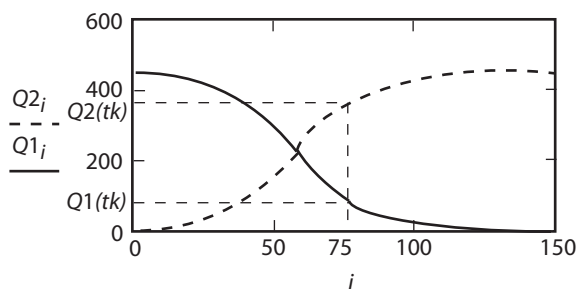

Рис. 5. Потенційний попит на нову (Q2) і стару (Q1) продукції

У такій ситуації керівництву МП треба знати критичний (максимальний) термін переходу на нову продукцію. Як критерій визначення цього терміну доцільно обрати величину PM , яка визначена формулою (13). Для цього треба виконати відповідні розрахунки за системою рівнянь (1) – (11), де рівняння (1) треба замінити на рівняння (21). Результати цих розрахунків показані на рис. 6 – 8.

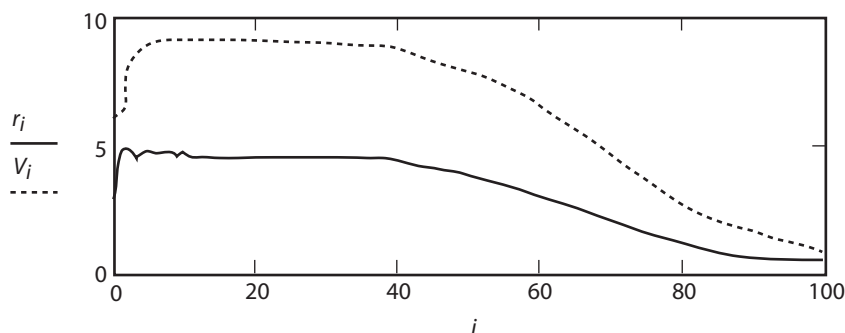

Рис. 6. Поточні значення темпу продажу r_i та кількості товару у споживачів V_i для випадку спадного потенційного попиту

Рис. 6 показує, які проблеми виникають у МП в разі спадного потенційного попиту. Оскільки при $t > 40$ темп продажів різко знижується, то це означає, що випуск даного виду продукції не має економічних перспектив.

З рис. 7 видно, що поточний прибуток стає від'ємним з перших же днів після появи нового товару.

З рис. 8 видно, що максимальний термін роботи МП в таких умовах не може перевищувати 95 днів.

Аналізуючи рис. 7 і 8, приходимо до висновку, що за критичний термін переходу до випуску нової продукції треба взяти $tk = 75$. Це означає, що протягом періоду $[0; 75]$ МП має залучити необхідний обсяг інвестицій і здійснити перехід до нового проекту з випуску нової продукції.

Припустимо, що керівництво МП приймає рішення залучити інвестиції I у вигляді зовнішнього кредиту в обсязі Kc . Ціль залучення кредиту – перехід до випуску нової продукції. Для цього потрібно на 25% оновити існуючі ОВФ. Це означає, що обсяг інвестицій має скласти $I = Kc = 0,25 \cdot A_0$. За проектом оновлення технології виробництва загальна вартість ОВФ лишається незмінною, фондододача зростає на 10%, вартість продукції зростає на 5%, частка собівартості у вартості продукції зменшується на 3%.

Вважаємо, що підприємство починає працювати з оновленою технологією на повну потужність, починаючи з періоду $i = 75$. Тоді, як видно з рис. 5, потенційний попит на нову продукцію МП становитиме $Q2(tk) = Q2_{75}$, де $Q2_i$ визначено за (20). Горизонт планування, визначений керівництвом МП, складає 2 роки. Тепер необхідно виконати оптимізацію рекламної кампанії в нових умовах. Управляючим параметром є qm ($qm = Qm / Q_0$ – див. формулу (1) і нижче). Як цільову функцію приймаємо PM , що визначена за (13). Розв'язком задачі $PM \rightarrow \max$ за умов (16) є: $qm = 1,126$, $PM = 9782$.

На рис. 9 і рис. 10 показано динаміку основних показників роботи МП при переході до нового проекту, якщо рекламна кампанія проводиться відповідно до оптимального розв'язку, тобто $qm = 1,126$.

На рис. 9 показаний лише часовий проміжок $[0; 100]$, оскільки при $t > 100$ значення прибутку стабілізується.

Кредит разом із відсотками, які складають 11% річних, виплачується протягом року рівними частинами в кожному періоді. Виплати здійснюються з фонду нагромадження, який фактично є розрахунковим рахунком підприємства. Тоді фонд нагромадження Fc , як функція часу буде мати вид показаний на рис. 11.

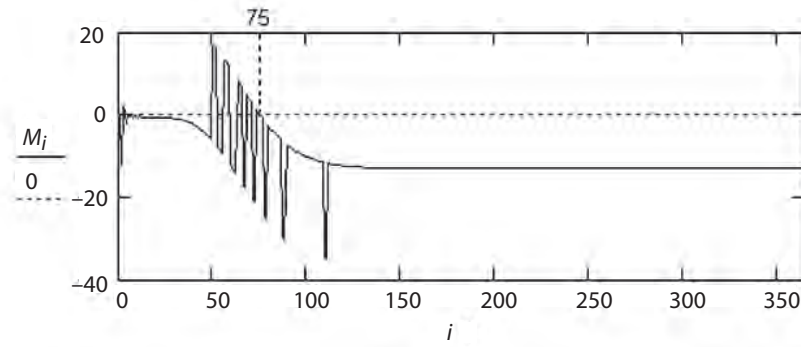

Рис. 7. Поточні значення прибутку для випадку спадного потенційного попиту

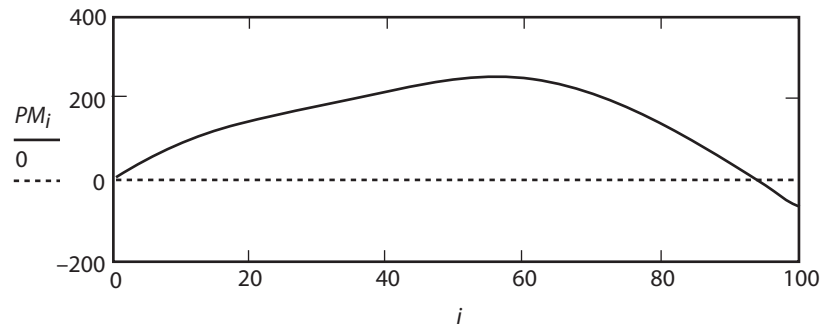

Рис. 8. Поточні значення прибутку для випадку спадного потенційного попиту

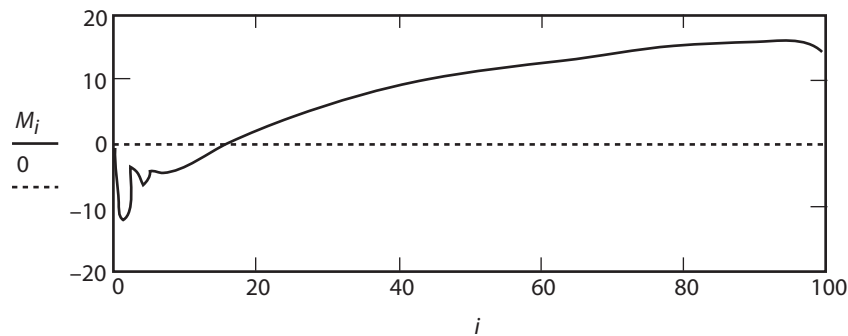

Рис. 9. Динаміка прибутку у разі переходу МП до нового проекту

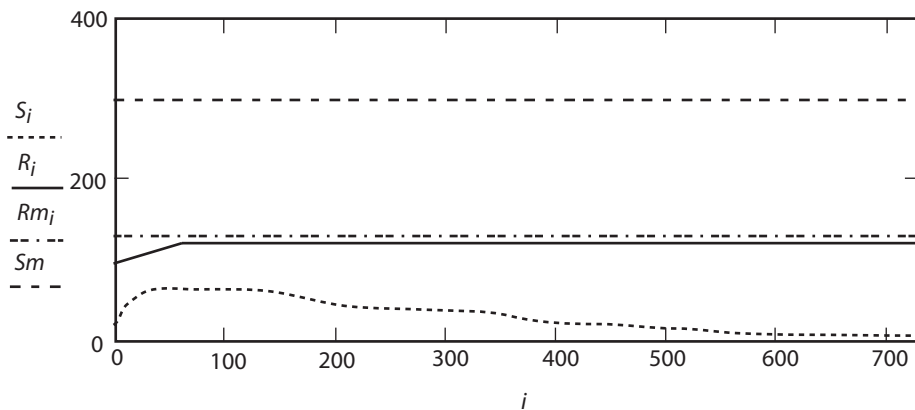

Рис. 10. Поточні кількості товару на оптовому складі S_i , i в мережі роздрібної торгівлі R_i в разі переходу МП до нового проекту

Наприкінці проекту на розрахунковому рахунку підприємства буде знаходитись 6313 гр. од. Таким чином, своєчасний перехід до випуску нової продукції є економічно обґрунтованим.

З рис. 10 видно, що МП має значний резерв для нарощування виробничих потужностей. Наприклад, керівництву МП можна було б рекомендувати взяти ще

один кредит для нарощування виробничих потужностей в часовому інтервалі [550; 600]. Таке нарощування виробничих потужностей є доречним, оскільки воно дозволило б повніше використовувати можливості мережі роздрібної торгівлі, яка (як видно з рис. 10) наразі використовується не повною мірою ($R_{600} < R_{500}$).

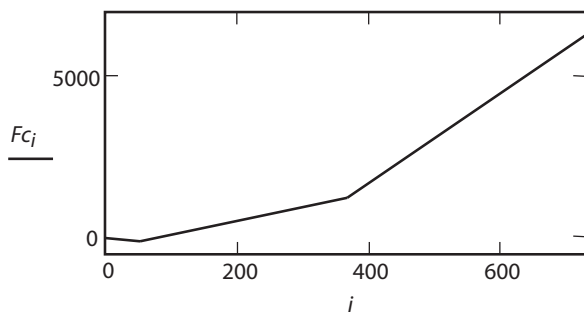

Рис. 11. Динаміка фонду нагромадження в разі переходу МП до нового проекту

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки.

Запропонована в роботі модель містить розгорнуту інформацію про характеристики МП і про ринкові умови в яких МП працює.

Модель дозволяє дослідити принципові механізми впливу рекламної кампанії на розвиток МП і зробити кількісні оцінки цього впливу. Детальна інформація про ринкові умови, що міститься в моделі, дає змогу виконувати оптимізацію рекламної кампанії і досягати бажаного економічного результату.

Запропонована модель дає змогу визначити термін переходу до випуску нової продукції, а отже, і тривалість життєвого циклу проекту.

У статті висвітлена лише незначна частина можливостей запропонованої моделі, тому дослідження даного модельного підходу варто продовжити. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Вітлінський В. В.** Моделювання економіки : навч. посібник / В. В. Вітлінський. – КНЕУ, 2005. – 408 с.
- Горский А. А.** Динамическая модель процесса производства, хранения и сбыта товара повседневного спроса / А. А. Горский, И. Г. Колпакова, Б. Я. Локшин // Известия РАН. Теория и системы управления. – 1998. – № 1. – С. 144 – 148.
- Егорова Н. Е.** Моделирование динамики развития малых предприятий с учетом инвестиционного фактора / Н. Е. Егорова, В. З. Беленький, С. Р. Хачатрян // Препринт # WP/2003/157. – М. : ЦЭМИ РЛН, 2003. – 58 с.
- Егорова Н. Е.** Применение дифференциальных уравнений для анализа динамики развития малых предприятий, использующих кредитно-инвестиционный ресурс / Н. Е. Егорова, С. Р. Хачатрян // Экономика и математические методы. – 2006. – № 1. – С. 50 – 67.
- Пушкар А. И.** Модели управления развитием производственно-экономических систем : монография / А. И. Пушкар. – Харьков : ХГЭУ, 1997. – 268 с.
- Пушкар О. І.** Моделювання розвитку малого підприємництва на основі процесів взаємодії / О. І. Пушкар, І. О. Бондар // Економічна кібернетика. – 2008. – № 5-6. – С. 4 – 14.
- Пушкар О. І.** Концепція моделювання розвитку малого виробничого підприємства / О. І. Пушкар, І. О. Бондар // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – Вып. 70. – К. : Техніка, 2006. – С. 37 – 84.

8. Серіков А. В. Економіко-математичне обґрунтування необхідності кооперації малих підприємств України / А. В. Серіков, Н. С. Сіромаха // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1. – С. 162 – 167.

9. Шерстенников Ю. В. Імітаційна модель інвестиційного розвитку малого підприємства / Ю. В. Шерстенников // Економічний простір : збірник наукових праць. – № 58. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 266 – 274.

10. Шерстенников Ю. В. Модель життєвого циклу проекту та сезонності в роботі малого підприємства / Ю. В. Шерстенников // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 8. – С. 334 – 347.

REFERENCES

- Egorova, N. E., Belenkiy, V. Z., and Khachatryan, S. R. *Modelirovanie dinamiki razvitiia malykh predpriyat' s uchetom investitsionnogo faktora* [Modeling the dynamics of the development of small enterprises, taking into account the investment factor]. Moscow: TsEMI RLN, 2003.
- Egorova, N. E., and Khachatryan, S. R. "Primenenie differentsialnykh uravneniy dlia analiza dinamiki razvitiia malykh predpriyat'ii, ispolzuiuushchikh kreditno-investitsionnyy resurs" [The use of differential equations to analyze the dynamics of the development of small businesses using credit and investment resources]. *Ekonomika i matematicheskie metody*, no. 1 (2006): 50-67.
- Gorskiy, A. A., Kolpakova, I. G., and Lokshin, B. Ya. "Dinamicheskaya model protsessa proizvodstva, khraneniia i sbyta tovara povsednennogo sprosa" [The dynamic model of the process of production, storage and marketing of consumer goods]. *Izvestiia RAN. Teoriia i sistemy upravleniia*, no. 1 (1998): 144-148.
- Pushkar, A. I. *Modeli upravleniia razvitiem proizvodstvenno-ekonomicheskikh sistem* [Management model development production and economic systems]. Kharkov: KhGEU, 1997.
- Pushkar, O. I., and Bondar, I. O. "Modeliuvannia rozvytku maloho pidpriemnytstva na osnovi protsesiv vzaiemodii" [Simulation of small businesses through the process of interaction]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 5-6 (2008): 4-14.
- Pushkar, O. I., and Bondar, I. O. "Kontseptsiia modeliuvannia rozvytku maloho vyrobnychoho pidpriemstva" [Concept modeling of small manufacturing enterprises]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov*, no. 70 (2006).
- Serikov, A. V., and Siromakha, N. S. "Ekonomiko-matematichne obgruntuвання neobkhdnosti kooperatsii malykh pidpriemstv Ukrainy" [Economic-mathematical rationale for cooperation of small enterprises in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1 (2005): 162-167.
- Sherstenykov, Yu. V. "Imitatsiina model investytsiinoho rozvytku maloho pidpriemstva" [A simulation model of investment for small businesses]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 58 (2012): 266-274.
- Sherstenykov, Yu. V. "Model zhyttievoho tsykladu proektu ta sezonnosti v roboti maloho pidpriemstva" [Model of the project life cycle and seasonality in the small business]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (2011): 334-347.
- Vitlinskiy, V. V. *Modeliuvannia ekonomiky* [Modelling economy]. Kyiv: KNEU, 2005.

МОДЕЛІ ОЦІНКИ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ З ЧАСОВИМ ПАРАМЕТРОМ ДЛЯ СИСТЕМ АПЛІКАЦІЙНОГО КРЕДИТНОГО СКОРИНГУ

ПИСАНЕЦЬ К. К.

УДК 336.77: (336.717-061)

Писанець К. К. Моделі оцінки кредитного ризику позичальників з часовим параметром для систем аплікаційного кредитного скорингу

У статті розглянуто концепцію включення фактора часу до систем аплікаційного кредитного скорингу як ключової характеристики рівня дефолту. На прикладі даних споживчого сегмента кредитного ринку України представлено результати моделювання кредитного ризику потенційних позичальників (аплікантів), використовуючи підходи Каплана – Мейера та Кокса.

Ключові слова: кредитний ризик, скорингова система, ризик-менеджмент, модель, аналіз виживання.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 16.

Писанець Костянтин Костянтинович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)
E-mail: kpyanets@i.ua

УДК 336.77: (336.717-061)

Писанець К. К. Модели оценки кредитного риска заемщиков с временным параметром для систем аппликационного кредитного скоринга

В статье рассмотрена концепция введения фактора времени в модели аппликационного кредитного скоринга как ключевой характеристики уровня дефолта. На примере данных потребительского сегмента кредитного рынка Украины представлены результаты моделирования кредитного риска потенциальных заемщиков (аппlicants), используя подходы Каплана – Мейера и Кокса.

Ключевые слова: кредитный риск, скоринговая система, риск-менеджмент, модель, анализ выживания

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Библ.:** 16.

Писанец Константин Константинович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)
E-mail: kpyanets@i.ua

UDC 336.77: (336.717-061)

Pisanets K. K. Models of assessment of the credit risk of borrowers with a time parameter for the systems of application credit scoring

The article considers a concept of introduction of the time factor into the models of application credit scoring as a key characteristic of a default level. Using example of data of the consumption segment of the credit market of Ukraine, the article presents results of modelling the credit risk of potential borrowers (applicants), using approaches of Kaplan-Meier and Cox.

Key words: credit risk, scoring system, risk management, model, analysis of survival.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 16.

Pisanets Konstantin K. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)
E-mail: kpyanets@i.ua

Сьогодні банки в Україні та світі активно впроваджують та розвивають системи кредитного скорингу. Це зумовлено кількома факторами.

Першим фактором є необхідність отримання обґрунтованої оцінки кредитного ризику позичальників. Така оцінка досягається шляхом створення економіко-математичних моделей і переважно використовується у сегменті споживчого кредитування, що зумовлено масовим характером і відносно невисокими сумами кредитів. Головними перевагами таких моделей є висока ефективність та об'єктивність в умовах швидкого прийняття рішень.

На початку XXI ст. спостерігався бум кредитування. У 2007 – 2008 рр. у Польщі, Угорщині, Росії щоквартальне зростання обсягів кредитування домогосподарств становило 20 – 80%. В Україні у вказаний період спостерігався щоквартальний 60 – 120% зростання обсягів споживчих кредитів [13 – 16]. При цьому видача кредитів 2007 – 2008 рр. часто проводилася миттєво, без якісної оцінки ризику неповернення коштів позичальниками, і стала однією з причин фінансової кризи 2008 – 2009 рр.

Другим фактором є конкуренція. Фінансові установи, що займаються кредитуванням, постійно вдоско-

налюють структури кредитного ризик-менеджменту, до складу яких входять скорингові системи. Приклади таких структур розглядалися у роботі А. Камінського, К. Писанця [5]. Основними напрямками розвитку скорингових систем є пошук нових факторів впливу, розробка та використання новітніх моделей оцінки кредитного ризику позичальників, методів їх реалізації. Оскільки конкуренція на ринку споживчого кредитування жорстка, то установа з кращою системою кредитного ризик-менеджменту отримує значні конкурентні переваги.

Питання розвитку кредитного скорингу добре представлені у науковій літературі. Існує велика кількість праць вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених оцінці кредитних ризиків, зокрема системам кредитного скорингу. В Україні – це А. Б. Камінський [3], В. В. Вітлінський [1], О. А. Криклій [6], Н. Г. Волик [2]. Із закордонних робіт варто виділити В. Малюгіна [7], Л. Томаса [12], Р. Андерсона [8], Баесенса, Ван Гестеля та М. Степанову [9].

У наведених роботах досліджуються найрізноманітніші аспекти проблеми оцінки кредитного ризику позичальників: рівень суб'єктивності моделей оцінки (від експертних до повністю автоматизованих), підходи до моделювання (параметричні та непараметричні), ви-

користання сучасних методів оцінки (нейронних мереж, генетичних алгоритмів), використання часового параметра у скорингових моделях (аналіз виживання) тощо.

На нашу думку, проблема включення часового параметра до моделей кредитного скорингу є недостатньо вивченою. Це зумовлює необхідність дослідження підходів до моделювання кредитного ризику позичальників у динаміці. Таким чином, метою даної статті є побудова моделей оцінки кредитного ризику позичальників з часовим параметром для систем аплікаційного скорингу. Завданнями роботи є визначення факторів впливу на рівень кредитного ризику, реалізація моделей Каплана – Мейера та Кокса для українського ринку, аналіз і порівняння результатів.

Серед відомих методів реалізації скорингових систем виділяють наївний байесівський метод, множинну лінійну регресію, лінійний ймовірнісний метод, логістичну регресію, методи кластерного аналізу, дерева рішень, нейронні мережі, *k*-найближчих сусідів, генетичні алгоритми, методи лінійної оптимізації. Залежною змінною у моделях переважно є «рівень дефолту», представлений бінарною змінною (рівна 1 або 0), або скорингове значення, де залежна змінна визначається за визначений проміжок часу, наприклад 2 роки.

Проте, такий підхід не повною мірою відображає процес повернення коштів за виданими кредитами, оскільки не враховує факт ануїтетних платежів.

Одним із перших авторів, хто обґрунтував необхідність введення часового параметра до моделей кредитного скорингу, був Нарейн [11]. Він проаналізував вибірку з 1242 заявників, що отримали 24-місячний кредит між 1986 – 1988 рр., використавши аналіз виживання. Аналіз проведено за допомогою методу Каплана – Мейера, використовуючи експоненційну регресійну модель.

Банасік, Крук і Томас [10] побудували кілька моделей для прогнозування часу, коли позичальники отримають статус «дефолт» або коли виплатять позику достроково: непараметричну модель пропорційного ризику з експоненційно розподіленою та з розподілом Вейбула базовою функцією ризику, а також модель простої лінійної регресії. Для дослідження було використано 50 000 позик у Великобританії, що були видані між 1994 і 1997 рр.

Міжнародна група вчених (Баесенс, Ван Гестель, М. Степанова, Ван Ден Поель та Вансієнен) у праці [9] запропонувала підхід до реалізації аналізу виживання, використовуючи нейронні мережі. На основі 15 000 спостережень позичальників з Великої Британії вони створили нейромережеву модель оцінки часу «дефолту» позичальників, а також часу дострокового погашення позики, і порівняли її з моделлю пропорційного ризику.

М. Степанова та Л. Томас у роботі [12] демонструють модель пропорційного ризику на основі 50 000 спостережень (споживчих кредитів) з історією платежів до 36 місяців, порівнюючи її з моделлю лінійної регресії.

У роботі А. Камінського та К. Писанця доведено значимість впливу часового параметра на рівень повернення простроченої заборгованості [4] і запропоновано модель оцінки із залежними від часу коефіцієнтами.

Таким чином, на сьогодні двома найбільш поширеними підходами до моделювання часу настання кредитної події є моделі, засновані на формулах Каплана – Мейера та моделі пропорційного ризику, засновані на підході Кокса.

Спочатку розглянемо модель кредитного скорингу на основі формул Каплана – Мейера. Сутність даної моделі полягає в тому, щоб розрахувати множину функцій ризику, кожна з яких характеризує ризик настання кредитної події для спостережень окремого сегмента. Сегменти визначаються за допомогою оцінки показника інформаційної значущості. Таким чином, ризик для окремо взятого позичальника є статистично розрахованою кривою, що відповідає його сегменту, визначеному на основі характеристик позичальника. Модель має вигляд:

$$h_i(t) = h(t, x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in}), \quad (1)$$

де $h_i(t)$ – ризик настання кредитної події для апліканта i ;
 t – час, $t = 0, s$;

x_{ij} – значення j -тої характеристики (атрибута) для апліканта i , $j = 1, n$;

$h(t, x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in})$ – апіорна функція ризику, де $i_1\{k_1\}, i_2\{k_2\}, \dots, i_n\{k_n\}$, що розраховується для усієї множини атрибутів характеристик позичальників $\{i_1\{k_1\}, i_2\{k_2\}, \dots, i_n\{k_n\}\}$ за методом Каплана – Мейера:

$$h(t, x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn}) = 1 - S(t, x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn}) = \prod_{m=1}^s \left(1 - \frac{d_m(x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn})}{r_m(x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn})} \right), \quad (2)$$

$$t_{(s)} \leq t < t_{(s+1)},$$

де $d_m(x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn})$ – кількість подій, що сталися у кожен з моментів часу t_j для кожної множини значень $(x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn})$,

$l_m(x_{k_11}, x_{k_22}, \dots, x_{k_nn})$ – кількість цензурованих спостережень до часу $t_{(j)}$;

$$r_j = n - (d_1(x_{k_11}, \dots, x_{k_nn}) + \dots + d_{j-1}(x_{k_11}, \dots, x_{k_nn})) - (l_1(x_{k_11}, \dots, x_{k_nn}) + \dots + l_j(x_{k_11}, \dots, x_{k_nn})), \quad j \geq 2$$

для $j \geq 2$.

Основним недоліком даного підходу є вимога до значимої кількості даних для кожної підмножини множини $\{i_1\{k_1\}, i_2\{k_2\}, \dots, i_n\{k_n\}\}$, а основною перевагою – швидкість розрахунків та простота інтерпретації.

Розглянемо модель Кокса у загальному вигляді, що є найбільш поширеним методом реалізації кредитного скорингу з часовим параметром.

Нехай незалежні змінні мають мультиплікативний ефект на ризик у рамках моделі пропорційного ризику. Модель пропорційного ризику – це модель виду:

$$\lambda(t, x_i) = \lambda_0(t) \exp(\beta^T x_i), \quad (3)$$

де β^T – вектор невідомих параметрів;

x_i – множина значень залежних змінних заявника $i = 1, n$;

$\lambda_0(t)$ – початкова функція ризику;

t – час.

Початкова функція ризику може бути інтерпретована як оцінка ризику за умови, що усі незалежні харак-

теристики приймають значення 0. Її часто моделюють за допомогою статистичного розподілу, зокрема експоненційного, Вейбула тощо. Особливістю моделі Кокса є те, що відношення ризику двох клієнтів не залежить від початкового рівня ризику. Розглянемо відношення функцій ризику двох позичальника з характеристиками x_1 та x_2 :

$$\frac{\lambda(t, x_1)}{\lambda(t, x_2)} = \frac{\exp(\beta^T x_1)}{\exp(\beta^T x_2)}. \quad (4)$$

Воно не залежить від часового параметра t , тому модель (3) має назву модель пропорційного ризику Кокса.

Якщо в моделі на основі формул Каплана – Мейєра оцінка параметрів реалізується за допомогою прямих математичних розрахунків апріорних показників, то модель Кокса є більш складною для реалізації і вимагає наявності спеціалізованих програм, наприклад, Statistica або SPSS.

Побудуємо обидві моделі: першу модель оцінки ризику дефолту на основі формул Каплана – Мейєра (2), а другу – на основі пропорційної моделі Кокса (3) для українського ринку споживчого кредитування та проаналізуємо результати. Для проведення оцінки нами було використано 16 000 кредитів споживчого сегмента українського кредитного ринку, виданих у 2010 р. з дворічною історією платежів.

Для початку визначимо фактори, що впливають на рівень кредитного ризику на основі показника «інформаційної значущості». Після виключення корельованих і подібних за економічною сутністю факторів

(наприклад, вибір або регіону або області реєстрації позичальника за вищим інформаційним значенням), ми отримали 19 факторів, серед яких 3 фактори мають по 2 атрибути, 12 факторів мають по 3 атрибути та 4 фактори мають по 4 атрибути. Таким чином, множина усіх можливих комбінацій атрибутів становить $2^3 \cdot 3^{12} \cdot 4^4 = 1\,088\,391\,168$. Фактори та їх атрибути наведено в *табл. 1*.

У *табл. 1* атрибут з нижчим значенням має нижчий рівень кредитного ризику, а з більшим – відповідно вищий. Навіть, якщо технічно можливо написати програму, що побудує велику кількість кривих виживання методом Каплана – Мейєра та згрупує їх за подібністю функцій виживання, то необхідну кількість спостережень для реалізації моделі зібрати можливості немає.

Для вирішення даної проблеми впорядкуємо множину комбінацій атрибутів за рівнем ризику та виділимо «граничні елементи». Наприклад, якщо значення усіх атрибутів рівні 1, то ми відносимо їх до 1 групи. Якщо хоча б один атрибут має значення 2, то відноситься до 2 групи. Таким чином, ми присвоюємо кожному позичальнику скоринговий бал, що визначає рівень його ризику, представлений відповідним сегментом. Критичні значення атрибутів за сегментами наведені в *табл. 2*.

Таким чином, загальна модель оцінки ризику події дефолт:

$$h(t, a_1, a_2, \dots, a_n) = (g_i(t) \mid \sum a_1, a_2, \dots, a_n \leq b_i). \quad (5)$$

Криві функції $g_i(t)$, розраховані для заданих комбінацій граничних факторів, зображено на *рис. 1*.

Таблиця 1

Фактори для побудови моделі оцінки кредитного ризику

Змінна	Фактор	Інформаційна значущість	Атрибут № 1	Атрибут № 2	Атрибут № 3	Атрибут № 4
x1	Вік клієнта на дату видачі	0,140	1	2	3	4
x2	Відділення	0,137	1	2	3	На
x3	Робочий стаж	0,104	1	2	На	
x4	Строк кредиту	0,096	1	2	3	
x5	Кількість запитів до БКІ	0,085	1	2	3	
x6	Сімейний стан	0,073	1	2	3	
x7	Область проживання	0,069	1	2	3	
x8	Професія позичальника	0,053	1	2	На	
x9	Заявка агента?	0,051	1	2		
x10	Посада	0,042	1	2	На	
x11	Строк реєстрації	0,041	1	2	3	4
x12	Контактна особа	0,036	1	2	3	
x13	Кількість працівників у компанії роботодавця	0,035	1	2	На	
x14	Ціль кредиту	0,033	1	2	На	
x15	Кількість кредитів	0,031	1	2	3	
x16	Умови проживання	0,027	1	2	3	
x17	Стать	0,025	1	2		
x18	Продукт	0,022	1	2	3	На
x19	Контактний телефон	0,020	1	2		

Критичні значення атрибутів для факторів динамічної скорингової моделі методом Каплана – Мейєра

Група	Комбінація граничних факторів	Кількість спостережень
Сегмент 1	11111111111111111111	779
Сегмент 2	222222222222222222	5 230
Сегмент 3	Знана3333на2на3Знана332на2	3 714
Сегмент 4	332333222332233232	4 797
Сегмент 5	4323333222432233232	1 480

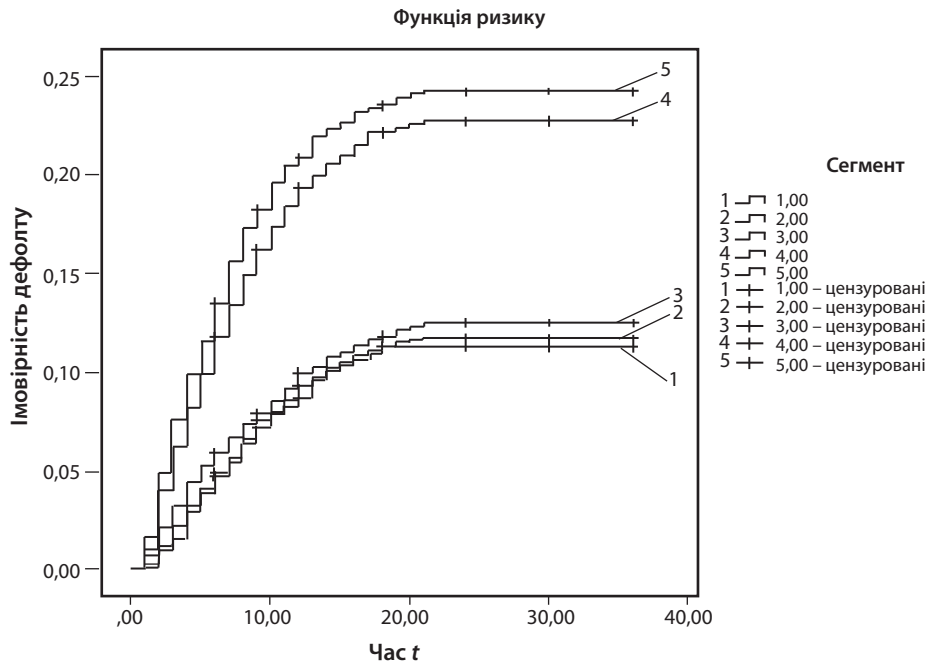

Рис. 1. Функція ризику за методом Каплана – Мейєра

Створення динамічної моделі кредитного скорингу методом Каплана – Мейєра дозволяє отримати оцінку ризику настання дефолту залежно від характеристик позичальників. Її перевагою є простота розрахунків і моделювання, можливість швидкого оновлення. Головним недоліком є неможливість врахування впливу окремої характеристики якщо таких характеристик велика кількість.

Побудуємо модель оцінки кредитного ризику, використовуючи модель Кокса. Для оцінки було використано програмний пакет SPSS. Оцінена модель має вигляд:

$$\lambda(t, x_i) = \lambda_0(t) \cdot \exp(0,177x_1 + 0,29x_2 + 0,29x_3 + 0,3x_4 + 0,25x_5 + 0,19x_6 + 0,12x_7 + 0,21x_{10} + 0,07x_{11} + 0,17x_{12} + 0,22x_{13} + 0,22x_{14} + 0,1x_{14} + 0,29x_{17} + 0,32x_{19}).$$

Базова функція ризику $\lambda_0(t)$ представлена на рис. 2. Перевагою моделі Кокса є можливість включення значної кількості параметрів, недоліком – припущення про однаковість розподілу ризику настання дефолту у часі.

Рис. 2. Базова функція ризику у моделі Кокса

Включення часового параметра зумовлює ряд переваг у системах кредитного скорингу та системах кредитного ризик-менеджменту, а саме:

- 1) підвищення точності оцінки ризику позичальників;
- 2) врахування фактора дисконтування при оцінці грошового потоку;
- 3) можливість включення додаткових факторів, що залежать від часу, наприклад, поведінкових або макроекономічних;

4) гнучкість системи ризик-менеджменту (можливість варіювати термін та суму кредитування);

Таким чином, на сьогодні проблема вдосконалення моделей оцінки позичальників є надзвичайно актуальною, що зумовлено двома факторами: необхідністю якісної оцінки ризику та конкуренцією. Одним із головних питань у кредитному скорингу є включення часового параметра, для чого найчастіше використовують підходи Каплана – Мейера та Кокса. У роботі було визначено фактори, що впливають на рівень кредитного ризику в сегменті споживчого кредитування українського кредитного ринку, запропоновано підхід до зменшення параметрів у моделі Каплана – Мейера та реалізовано дві моделі на основі підходів Каплана – Мейера та Кокса. Перша має такі переваги, як простота реалізації, прозорість, зрозумілість. Модель Кокса дозволяє врахувати велику кількість факторів, проте містить припущення про однаковий розподіл кредитного ризику в часі для усіх позичальників.

Отримані результати зумовляють доцільність подальшого дослідження, зокрема розробку моделі кредитного ризик-менеджменту, використовуючи скорингові системи з часовим параметром. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Вітлінський В. В.** Кредитний ризик комерційного банку [Текст] : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.
- Волик Н. Г.** Скоринг як експертний метод оцінювання кредитного ризику комерційного банку при споживчому кредитуванні / Н. Г. Волик // Вісник Запорізького національного університету. – Сер. : Економічні науки. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2008. – № 1. – С. 40 – 44.
- Камінський А. Б.** Скорингові технології в кредитному ризик-менеджменті / А. Б. Камінський, К. К. Писанець // Бізнес Інформ. – 2012. – № 4. – С. 197 – 201.
- Камінський А. Б.** Модель кредитного скорингу, заснована на концепції виживання / А. Б. Камінський, К. К. Писанець // Формування ринкової економіки в Україні. – 2012. Вип. 27. – С. 136 – 142.
- Камінський А. Б.** Структура та інструментарій ризик-менеджменту у споживчому кредитуванні / А. Б. Камінський, К. К. Писанець // Теоретичні та прикладні питання економіки : збірник наукових праць. Випуск 27, том 2 (за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А. В.) – К. : Виданвнич-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 169 – 175.
- Криклій О. А.** Управління кредитним ризиком банку: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 86 с.
- Малюгин В. И.** Об эффективности статистических алгоритмов кредитного скоринга / В.И. Малюгин, Н. В. Гринь // Банковский Вестник. – 2010. – № 4. – С. 39 – 46.
- Anderson, R. A.,** 2007. *The Credit Scoring Toolkit: Theory and Practice for Retail Credit Risk Management*, Oxford University Press: UK.
- Baesens B., Van Gestel T., Stepanova M., Van den Poel D., Vanthienen J.** (2005). *Neural network survival analysis for personal loan data*. *Journal of the Operational Research Society* 56, 1089-1098.
- Banasik J., Crook JN and Thomas LC** (1999). *Not if but when will borrowers default*. *J Opl Res Soc* 50: 1185 – 1190.
- Narain B.** (1992). *Survival analysis and the credit granting decision*. In: Thomas LC, Crook JN, and Edelman DB (eds). *Credit Scoring and Credit Control*. Oxford University Press: pp. 109 – 121.
- Stepanova M., Thomas L.** (2002). *Survival Analysis Methods for Personal Loan Data*. *J Opl Res Soc.* vol. 50, no. 2, pp. 277 – 289.
- <http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>
- http://english.mnb.hu/engine.aspx?page=mnben_statisztikai_idosorok
- <http://www.cbr.ru/statistics/?Prtid=pdko>
- http://www.stat.gov.pl/gus/5840_2919_eng_html.htm

REFERENCES

- http://www.stat.gov.pl/gus/5840_2919_eng_html.htm
Anderson, R. A. *The Credit Scoring Toolkit: Theory and Practice for Retail Credit Risk Management*. UK: Oxford University Press, 2007.
- Baesens B., Van Gestel T., Stepanova M., Van den Poel D., Vanthienen J. (2005). *Neural network survival analysis for personal loan data*. *Journal of the Operational Research Society* 56, 1089-1098.
- Banasik J, Crook JN and Thomas LC (1999). *Not if but when will borrowers default*. *J Opl Res Soc* 50: 1185-1190.
- Kaminskyi, A. B., and Pysanets, K. K. "Struktura ta instrumentarii ryzyk-menedzhmentu u spozhyvchomu kredyтуванні" [Structure and tools of risk management in consumer lending]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2, no. 27 (2012): 169-175.
- Kryklii, O. A., and Maslak, N. H. *Upravlinnia kredytnym ryzikom banku* [The credit risk of the bank]. Sumy: UABS NBU, 2008.
- Kaminskyi, A. B., and Pysanets, K. K. "Ckorynhovi tekhnolohii v kredytnomu ryzyk-menedzhmentі" [Ckorynhovi technology in credit risk management]. *Biznes Inform*, no. 4 (2012): 197-201.
- Kaminskyi, A. B., and Pysanets, K. K. "Model kredytnoho skorynhu zasnovana na kontseptsii vyzhyvannia" [Credit scoring model based on the concept of survival]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, no. 27 (2012): 136-142.
- Maliugin, V. I., and Grin, N. V. "Ob effektivnosti statisticheskikh algoritmov kreditnogo skoringa" [On the efficiency of statistical algorithms for credit scoring]. *Bankovskiy Vestnik*, no. 4 (2010): 39-46.
- Narain B. (1992). *Survival analysis and the credit granting decision*. In: Thomas LC, Crook JN, and Edelman DB (eds). *Credit Scoring and Credit Control*. Oxford University Press: 109-121.
<http://www.cbr.ru/statistics/?Prtid=pdko>
- Stepanova M., Thomas L. (2002). *Survival Analysis Methods for Personal Loan Data*. *J Opl Res Soc.* vol. 50, no. 2, 277-289.
<http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>
- Volyk, N. H. "Skorynh iak ekspertnyi metod otsiniuvannia kredytnoho ryziku komertsiihoho banku pry spozhyvchomu kredyтуванні" [Scoring as expert evaluation method of credit risk of commercial banks in consumer lending]. *Visnyk ZNU*, no. 1 (2008): 40-44.
- Vitlinskyi, V. V., Pernarivskiyi, O. V., and Nakonechnyi, Ya. S. *Kredytnyi ryzik komertsiihoho banku* [The credit risk of commercial banks]. Kyiv: Znannia; KOO, 2000.
http://english.mnb.hu/engine.aspx?page=mnben_statisztikai_idosorok

ИНДИКАТИВНИЙ ПІДХІД ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇН: СФЕРА ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

ВОЙТКО С. В., ШАТКОВСЬКИЙ О. В.

УДК 330.322: 620.91

Войтко С. В., Шатковський О. В. Індикативний підхід оцінювання інвестиційної привабливості країн: сфера відновлюваної енергетики

Проведено оцінку індексів та індикаторів, що характеризують сферу відновлюваної енергетики на міжнародному рівні. Для аналізу запропоновано ряд показників, таких як Індекс використання відновлюваних джерел енергії (All Renewables Index), Індекс сталого розвитку (Sustainable Development Index), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), ВВП на душу населення (GDP per capita), Індикатор енергетичної безпеки (International Index of Energy Security Risk) та Індекс використання ВДЕ (Renewable Energy Use). Вибірку зроблено з країн, що увійшли до Індексу привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику. Індекс розроблено міжнародною аудиторською компанією «Ернст енд Янг». Здійснено оцінку цих показників, проведено кластерний аналіз методом *k*-середніх і побудовано графіки розподілу країн у різних координатах. Зроблено порівняльний аналіз отриманих результатів з показниками України.

Ключові слова: макроекономічні показники, відновлювана енергетика, інвестиції, індикатори.

Рис.: 7. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Войтко Сергій Васильович – доктор економічних наук, доцент, кафедра міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

Шатковський Олександр Віталійович – магістрант, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: 80976644323@ukr.net

УДК 330.322: 620.91

Войтко С. В., Шатковський А. В. Індикативний підхід оцінювання інвестиційної привабливості країн: сфера відновлюваної енергетики

Проведена оцінка індексів та індикаторів, що характеризують сферу відновлюваної енергетики на міжнародному рівні. Для аналізу запропоновано ряд показників, таких як Індекс використання відновлюваних джерел енергії (All Renewables Index), Індекс сталого розвитку (Sustainable Development Index), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), ВВП на душу населення (GDP per capita), Індикатор енергетичної безпеки (International Index of Energy Security Risk) та Індекс використання ВДЕ (Renewable Energy Use). Вибірку зроблено з країн, що увійшли до Індексу привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику. Індекс розроблено міжнародною аудиторською компанією «Ернст енд Янг». Здійснено оцінку цих показників, проведено кластерний аналіз методом *k*-середніх і побудовано графіки розподілу країн у різних координатах. Зроблено порівняльний аналіз отриманих результатів з показниками України.

Ключевые слова: макроекономические показатели, возобновляемая энергетика, инвестиции, индикаторы.

Рис.: 7. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Войтко Сергей Васильевич – доктор экономических наук, доцент, кафедра международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

Шатковський Олександр Віталійович – магістрант, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: 80976644323@ukr.net

UDC 330.322: 620.91

Voitko S., Shatkovsky A. V. Indicative Approach to Assessing Investment Attractiveness of Countries: the Sphere of Renewable Energy

The article conducts assessment of indices and indicators that characterise the sphere of renewable energy at the international level. A number of indicators, such as All Renewables Index, Sustainable Development Index, Index of Economic Freedom, GDP per capita, International Index of Energy Security Risk and Renewable Energy Use are offered for the analysis. The selection is made from countries that are included into the Attractiveness Index from the point of view of investing into the renewable energy. The Index is developed by the international auditing company Ernst & Young. The article conducts assessment of these indicators, cluster analysis using the *k*-average method and builds graphs of distribution of countries in different co-ordinates. It conducts a comparative analysis of the obtained results with the Ukrainian indicators.

Key words: macro-economic indicators, renewable energy, investments, indicators.

Pic.: 7. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 8.

Voitko Sergii – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Department of International Economics, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

Shatkovsky Alexander V. – Graduate Student, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)
E-mail: 80976644323@ukr.net

Оцінці макроекономічних показників присвячена значна кількість наукових досліджень. Кожен з них тією чи іншою мірою стосується енергетичної сфери. Одним із тих, що характеризує енергетику, є Індекс привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (ARI), розроблений міжнародною аудиторською компанією «Ернст енд Янг».

Забезпечення ефективного розвитку енергетики є одним з ключових завдань, що сьогодні стоять перед Україною та потребують вирішення [1]. Відновлюва-

на енергетика – це вже тенденція сьогодення, і кожна країна прагне збільшити обсяг інвестицій у цю сферу та відсоток відновлюваної енергетики у загальному енергетичному балансі. Зростання частки альтернативної енергетики прописано в Енергетичній стратегії України на період до 2030 р. Зазначене певною мірою передбачає покращення інвестиційного клімату для збільшення обсягу інвестицій в країну. За Індексом привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику Україна посідає 31 (29 в попередньому рейтингу) позицію. Ці

дані представлені в опублікованому щоквартальному глобальному звіті «Ернст енд Янг» у січні 2013 р. [2].

Вихідними даними дослідження є Індекс привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику [2], Індекс використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), Індекс сталого розвитку, Індекс економічної свободи, Індикатор енергетичної безпеки та ВВП [3] для країн, що увійшли до обрахунку Індексу привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику. За вихідними даними оцінимо низку макроекономічних показників країн світу, що є складовими цього індексу, і порівняємо значення окремих макроекономічних показників з національними.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії. При здійсненні дослідження використано такі методи: метод системного аналізу – для дослідження макроекономічних показників, візуально-графічний метод – для представлення результатів досліджень у наочній формі.

Індекс привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (*All renewables index, ARI*). *Методологія складання індексу.* Під час розрахунку кожного з індексів враховується вага таких показників: привабливість виробництва та продажу електроенергії (19%); податковий клімат (11%); доступність грантів або пільгового кредитування (9%); потенціал зростання ринку (18,5%); поточна встановлена потужність (8%); якість енергоресурсу (19%); розмір / масштаб проекту (15,5%) [1].

Індекс сталого розвитку (Sustainable development Index, Isd) – показник, що дозволяє оцінити стан або

зміну економічної, соціальної чи екологічної змінної [3]. На сьогодні існує низка методик системного аналізу та оцінювання сталого розвитку [4]. Системне поєднання цих сфер надає можливість більш детально дослідити розвиток окремих країн [5].

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, Ief) – базується на 10 індексах: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових відносин [6].

Індикатор енергетичної безпеки (International Index of Energy Security Risk, IIESR) – підготовлений Інститутом енергії XXI століття і Торговою палатою США. Баується на 28 критеріях енергетичної безпеки, включаючи імпорт паливних ресурсів, витрати на енергетику, енергоефективність, транспортування, генерація електроенергії та викиди вуглекислого газу [7].

$I_{ВВП}$ – Валовий внутрішній продукт на душу населення, доларів США.

Здійснимо кластеризацію за значеннями показників країн. Кластеризація країн дозволить зробити розподіл на певну кількість груп і визначити відмінності між ними. Сформуємо матрицю вихідних даних X_N^m , $N = 38$, $m = 6$ і проведемо їх стандартизацію, оскільки дані мають різне походження та знаходяться у різних масштабах (табл. 1). Одним із важливих моментів є вибір кількості кластерів. Використовуючи програму STATISTICA, побудуємо графік поєднання об'єктів у класи методом Уорда. За отриманим результатом рекомендовано розбити масив даних на 5 кластерів.

Таблиця 1

Стандартизовані значення показників країн за даними 2012 р. (розраховано за даними [2; 3; 4])

№ з/п	Країна		ARI	Індекс використання ВДЕ	Індекс сталого розвитку	Індекс економічної свободи	ВВП	Енергетична безпека
1	2		3	4	5	6	7	8
1	ROU	Румунія	2,68	-0,01	-1,55	-1,61	-1,12	1,71
2	ZAF	Південно-Африканська Республіка (ПАР)	2,17	-0,37	0,97	0,65	0,59	-0,10
3	PRT	Португалія	2,09	-0,63	0,89	1,00	0,80	2,85
4	MEX	Мексика	1,73	1,34	-2,12	-1,26	-1,30	1,34
5	GRC	Греція	1,22	-0,45	0,74	-0,29	0,53	-0,67
6	MAR	Марокко	0,93	-0,84	0,86	0,87	0,37	-0,79
7	TUR	Туреччина	0,76	-0,79	0,71	0,54	0,69	-0,80
8	EGY	Єгипет	0,75	0,38	1,11	1,37	0,89	1,25
9	UKR	Україна	0,67	-0,40	0,26	-0,67	0,25	-0,63
10	TUN	Туніс	0,51	-0,61	1,24	1,71	1,35	2,99
11	ARG	Аргентина	0,45	2,74	0,01	-0,99	-0,80	1,62
12	BGR	Болгарія	0,34	1,63	1,34	0,66	1,18	0,30
13	USA	Сполучені Штати Америки (США)	0,23	0,13	-0,90	-0,18	-0,99	-0,37
14	AUS	Австралія	0,18	-0,57	0,19	-0,09	-0,76	-0,64

1	2		3	4	5	6	7	8
15	DEU	Німеччина	0,11	-1,01	0,06	0,38	-0,36	-0,89
16	FRA	Франція	0,10	-0,16	-1,97	-0,54	-1,00	0,45
17	GBR	Великобританія	-0,04	-0,40	0,31	0,13	0,08	-0,64
18	JPN	Японія	-0,15	-0,80	0,56	0,26	0,72	-0,81
19	ITA	Італія	-0,22	0,47	-0,17	-0,40	-0,36	-0,26
20	POL	Польща	-0,27	-0,22	-0,79	0,02	-0,91	-0,43
21	KOR	Південна Корея	-0,36	-0,74	0,38	0,97	0,80	-0,78
22	ESP	Іспанія	-0,37	-0,58	-0,50	-1,23	-0,18	-0,68
23	BEL	Бельгія	-0,41	-0,73	-1,53	-0,78	-1,23	-0,78
24	IRL	Ірландія	-0,42	0,37	0,99	1,01	1,31	-0,29
25	NLD	Нідерланди	-0,42	-0,77	0,85	0,73	0,88	-0,73
26	UAE	Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)	-0,54	-0,25	-0,99	-0,42	-0,89	-0,55
27	CHL	Чилі	-0,70	2,78	1,26	0,40	3,02	1,06
28	ISR	Ізраїль	-0,74	-0,72	-1,42	-1,30	-1,24	-0,62
29	CAN	Канада	-0,77	1,14	0,94	0,78	0,85	0,06
30	SWE	Швеція	-0,78	-0,94	-1,38	-2,22	-1,20	-0,18
31	DNK	Данія	-0,78	1,77	1,26	1,58	0,26	0,38
32	NOR	Норвегія	-0,86	1,12	0,86	0,54	0,86	0,05
33	FIN	Фінляндія	-1,12	0,11	-1,10	-1,06	-1,17	-0,42
34	NZL	Нова Зеландія	-1,13	-1,06	-0,05	0,47	0,68	0,22
35	AUT	Австрія	-1,14	0,83	0,04	1,32	-0,72	-0,09
36	CHN	Китай	-1,15	-0,64	-0,11	0,01	0,04	-0,74
37	IND	Індія	-1,25	-0,45	-0,68	-2,18	-0,87	-0,63
38	BRA	Бразилія	-1,29	-0,64	-0,58	-0,19	-1,04	-0,72

У результаті кластерного аналізу методом k -середніх отримано 5 кластерів (табл. 2). До кластера 1 належать лише три країни, це США, Канада та Австралія, у яких Індекси та $I_{ВВП}$ є одними з найвищих. Бразилія, Індія та Китай увійшли до кластера 3, це група з низьким показником ВВП, але перспективними у використанні та інвестиційній привабливості альтернативних джерел енергії. Країни групи 2 та 4 характеризуються середніми

Таблиця 2

Результати кластеризації країн за макроекономічними показниками

Назва кластера	Країни
Кластер 1	США, Австралія, Канада
Кластер 2	Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія
Кластер 3	Китай, Індія, Бразилія
Кластер 4	Німеччина, Франція, Великобританія, Японія, Італія, Польща, Південна Корея, Іспанія, Бельгія, Ірландія, Нідерланди, ОАЕ, Чилі, Ізраїль
Кластер 5	Румунія, ПАР, Португалія, Мексика, Греція, Марокко, Туреччина, Єгипет, Україна, Туніс, Аргентина, Болгарія

та високими значеннями показників. До кластера 5 увійшли країни, що характеризуються найнижчими з групи обраних країн показниками $I_{ВВП}$ енергетичної безпеки, економічної свободи, виняток становить Португалія.

На рис. 1 крайньою правою точкою координати Індексу привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику є Китай, але, у свою чергу, він має досить низький показник Індексу сталого розвитку. Слід виділити групу до якої увійшли 6 країн, 5 з яких належать до G20, це Австралія, Канада, Великобританія, Франція та Японія. Ці країни характеризуються високим значенням Індексу сталого розвитку та Індексу привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику.

За аналізом (див. рис. 1) Україна має одні з нижчих значень показників двох вимірів, поруч Марокко та Єгипет. США та Німеччина характеризуються високим рівнем сталого розвитку (індекс I_{sd}) та Індексом привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику.

На рис. 2 аутсайдером є Україна та Аргентина, а з країн ЄС – Греція та Болгарія. Крайньою верхньою точкою Індексу економічної свободи є Австралія.

Заслуговує на увагу ситуація з Норвегією. Країна, що має найвищий показник Індексу сталого розвитку та $I_{ВВП}$ передова у використанні відновлюваних джерел енергії, є однією з найменш привабливих країн для інвестицій у альтернативну енергетику. Китай, США, Ні-

меччина та Індія входять у першу п'ятірку країн. Прямої залежності між $I_{ВВП}$ та Індексом привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику не спостерігається. Наприклад, Індія має низький рівень $I_{ВВП}$ але високий Індекс інвестиційної привабливості у відновлювану енергетику. Групу аутсайдерів у координатах становлять Болгарія, Туніс, Аргентина та Чилі (рис. 3).

На рис. 4 варто виділити Австралію, США, Китай, Індію, Канаду та Бразилію. Ці країни мають високі показники індексів, що аналізуються. До цього списку не потрапила жодна з країн ЄС. Низькі показники у Аргентини, Болгарії та Ізраїлю.

На рис. 5 не спостерігається прямої пропорційної залежності між значеннями за представленими осями. Країни з низьким рівнем ВВП мають високий Індекс використання відновлюваних джерел енергії. Норвегія є лідером у сфері альтернативної енергетики та показнику ВВП. Україна, Марокко та Єгипет мають одні з низьких показники двох вимірів.

На рис. 6 спостерігається залежність $I_{ВВП}$ від Індeksu сталого розвитку. Із зростанням $I_{ВВП}$ зростає Індекс сталого розвитку. Україна знаходиться на рівні Китаю, Марокко та Аргентини з досить низьким рівнем $I_{ВВП}$. Крайньою нижньою точкою є Індія, з найгіршим показником сталого розвитку з поміж усіх країн вибірки.

На рис. 7 спостерігається пряма пропорційна залежність Енергетичної безпеки та Індeksu використання ВАЕ. Винятком є Австралія та США. Окрім цих двох

країн, високий рівень енергетичної безпеки мають Китай, Канада, Індія, Бразилія та Норвегія.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження зроблено кластерний аналіз методом k -середніх та отримано 5 кластерів. Виділено країни першого кластера, це США, Канада та Австралія, у яких індекси та ВВП є одними з найвищих. Варто відмітити, що у цьому списку немає країн ЄС. Щодо України, то вона посідає 31 позицію із 40 у списку А, у результаті кластеризації увійшла до 5 кластера з такими країнами, як Румунія, ПАР, Португалія, Мексика, Греція, Марокко, Туреччина, Єгипет, Туніс, Аргентина, Болгарія. Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці та верифікації методичного підходу до визначення макроекономічних показників країн зі списку Індeksu привабливості з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику. Зазначений підхід надає можливість оцінити візуально позиції країн у просторах макроекономічних показників, що аналізується. Подальші наукові дослідження стосуватимуться визначення динамічних ефектів у зміні. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Потапенко В. Г.** Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / В. Г. Потапенко; [за наук. ред. д. е. н., проф. Є. В. Хлобистова]. – К.: НІСД, 2012. – 360 с.

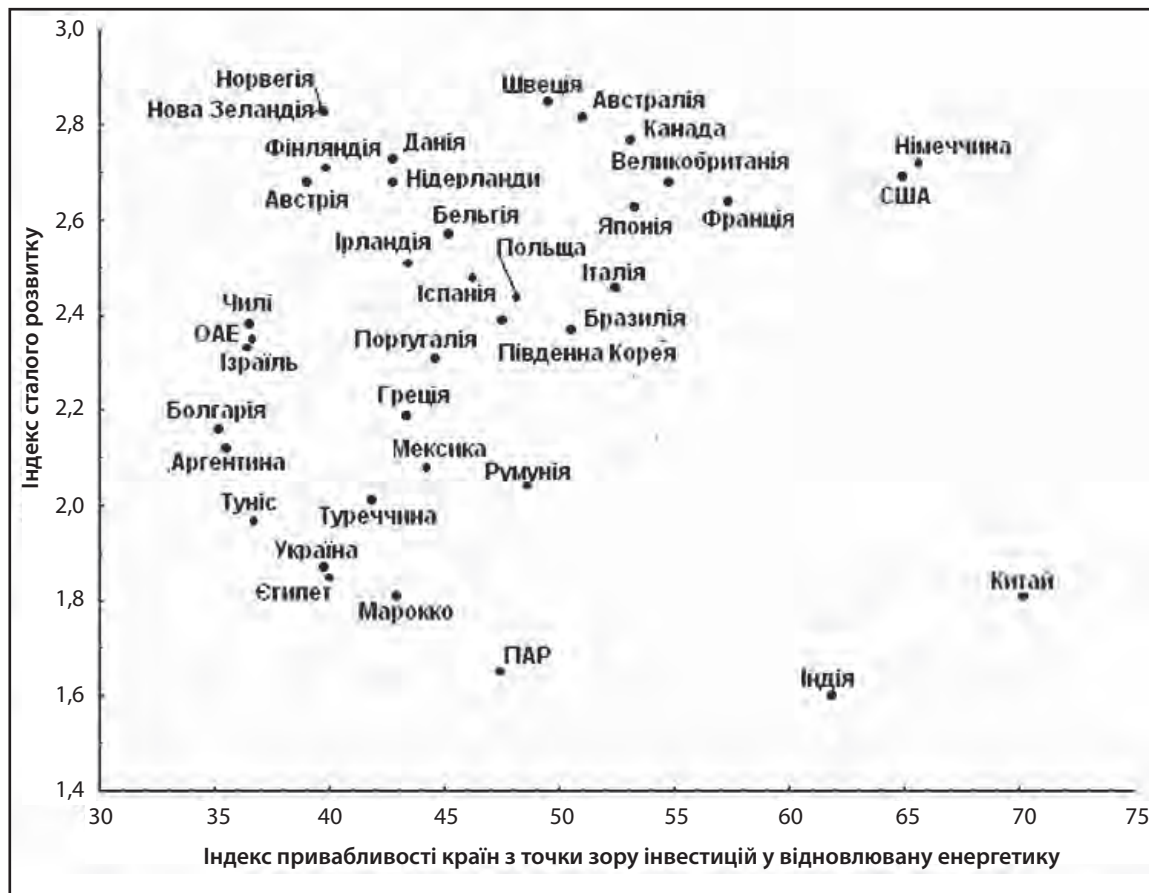

Рис. 1. Розподіл країн у координатах Індeksu сталого розвитку та Індeksu привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

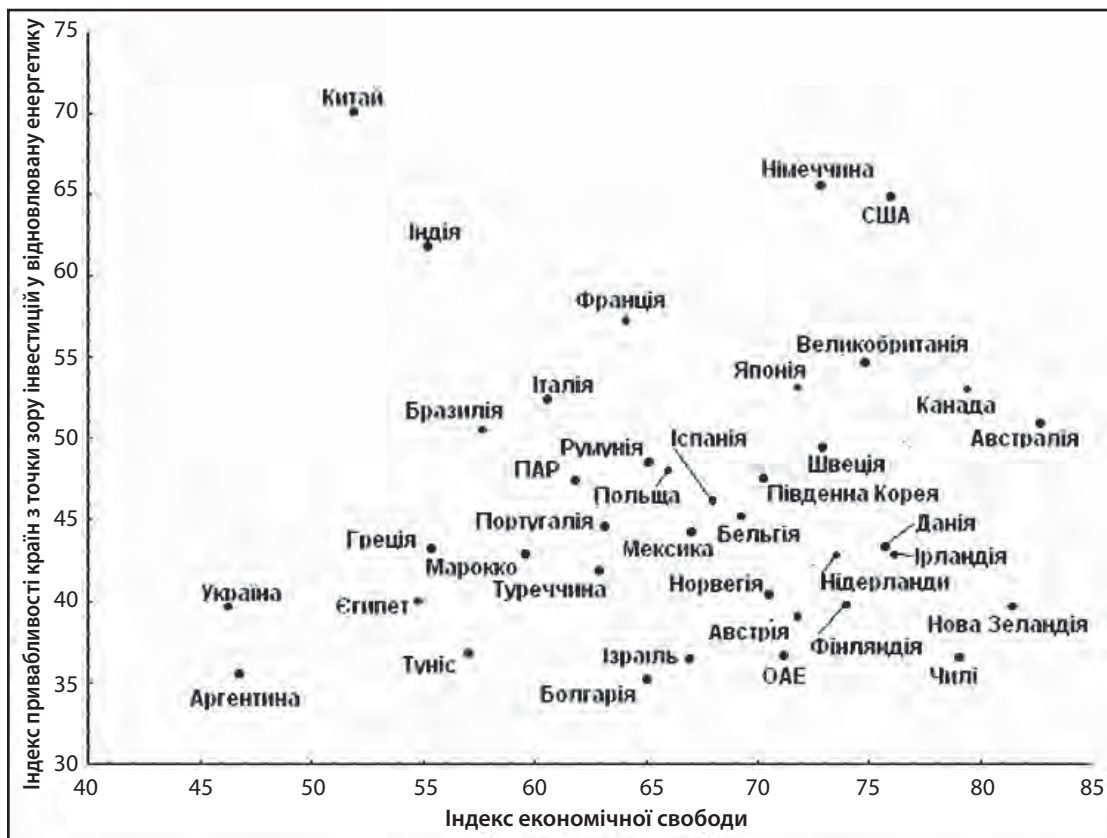

Рис. 2. Розподіл країн у координатах Індексу сталого розвитку та Індексу привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

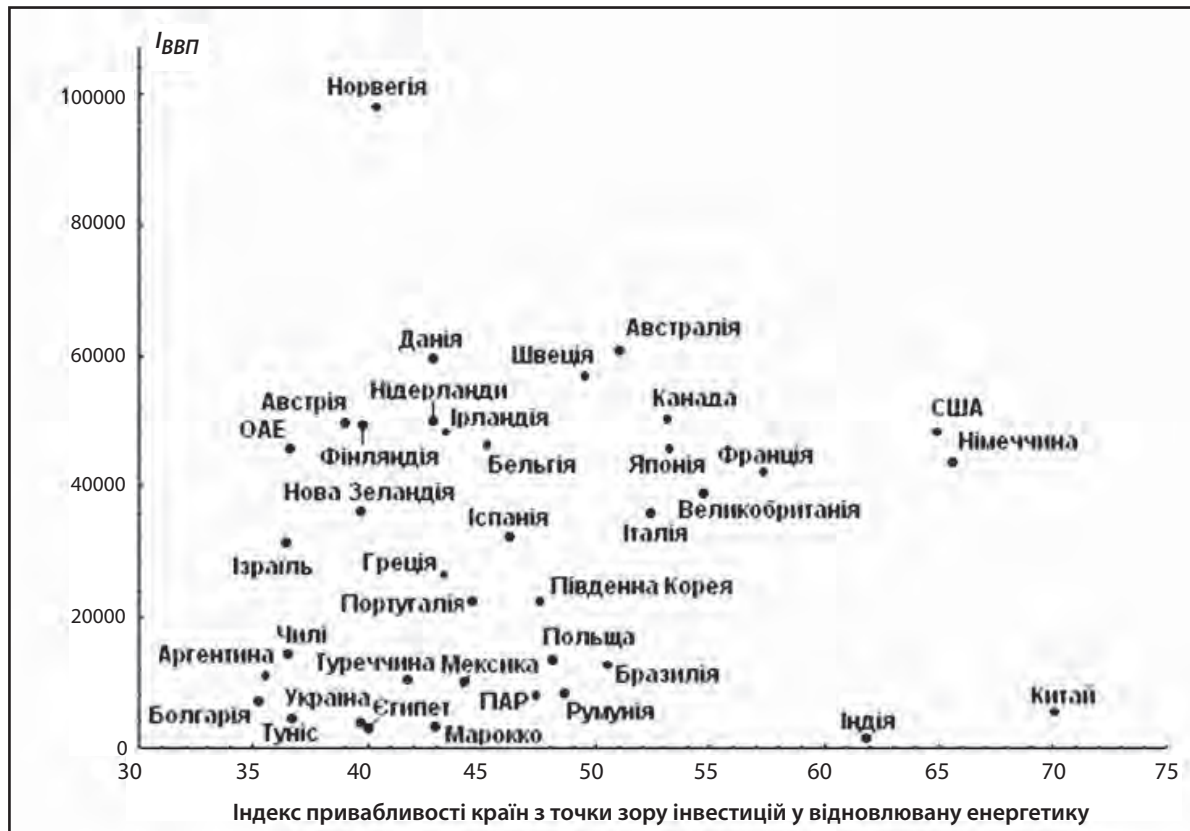

Рис. 3. Розподіл країн у координатах ВВП та Індексу привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

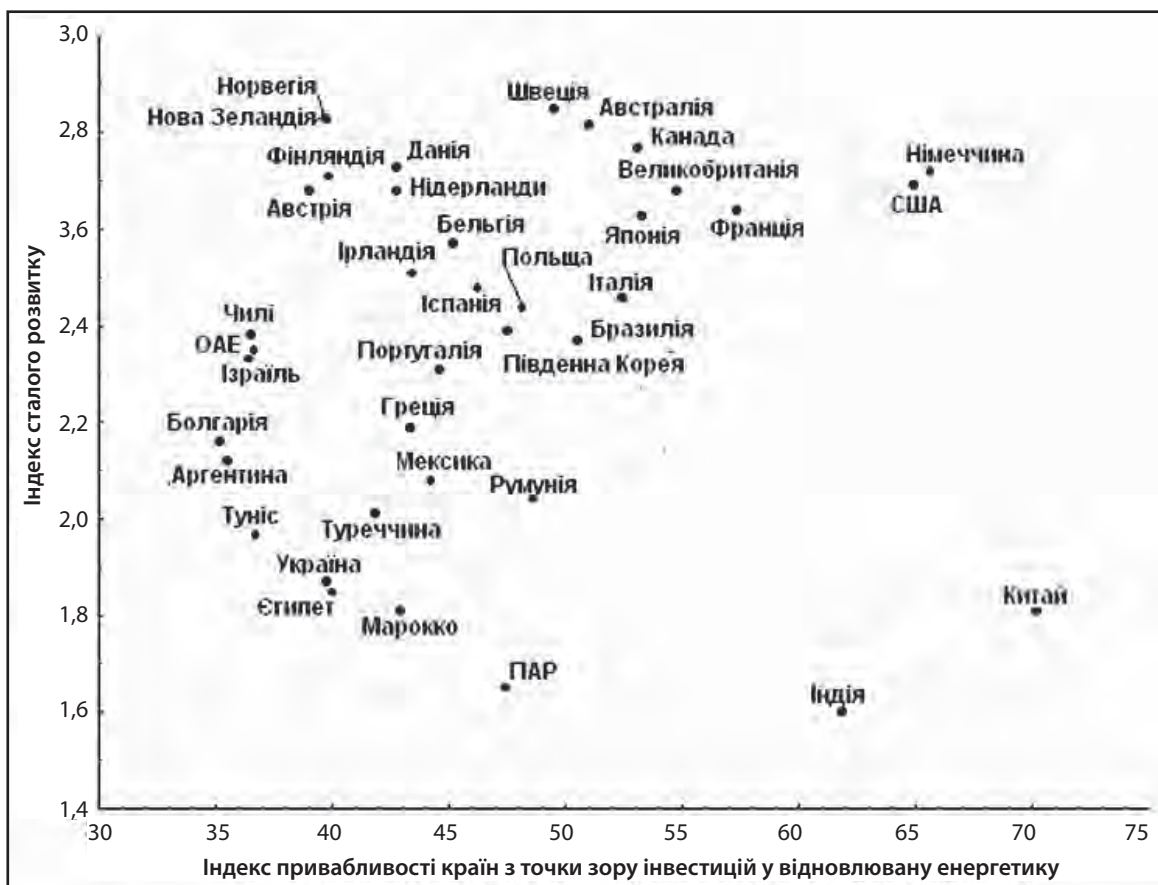

Рис. 4. Розподіл країн у координатах Енергетичної безпеки та Індексу привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

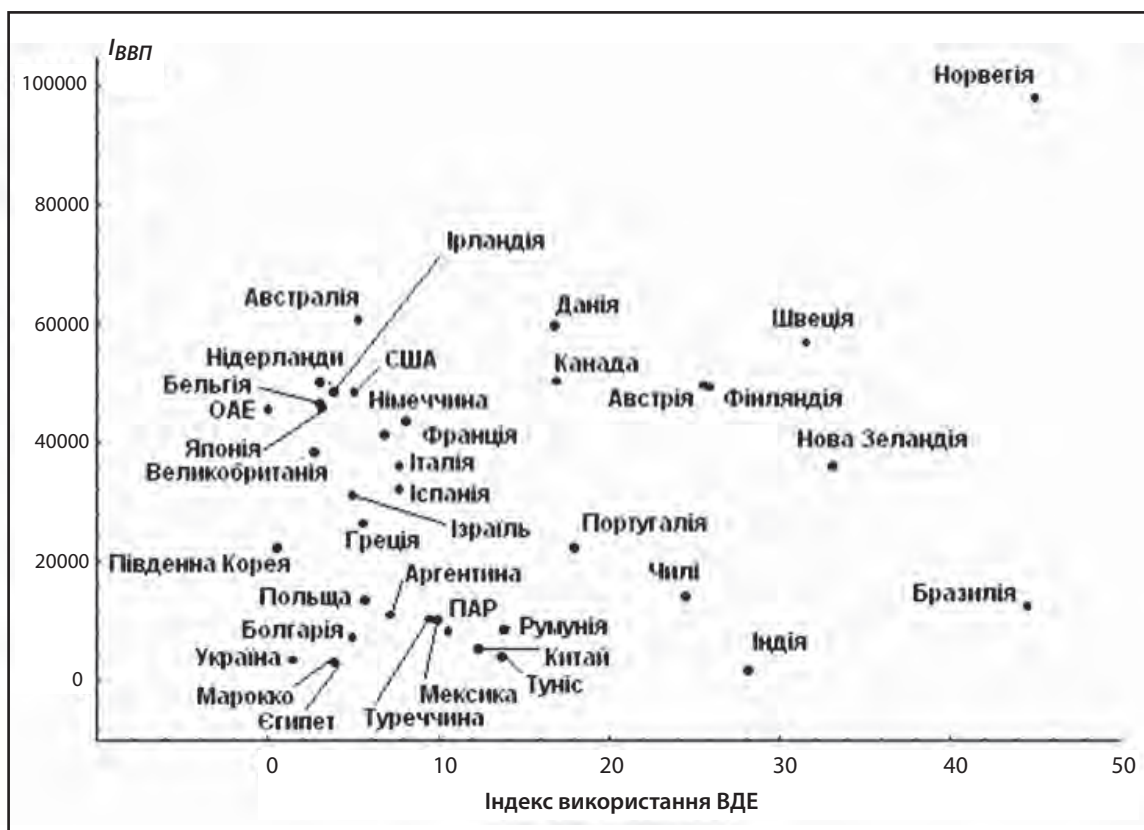

Рис. 5. Розподіл країн у координатах Енергетичної безпеки та Індексу привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

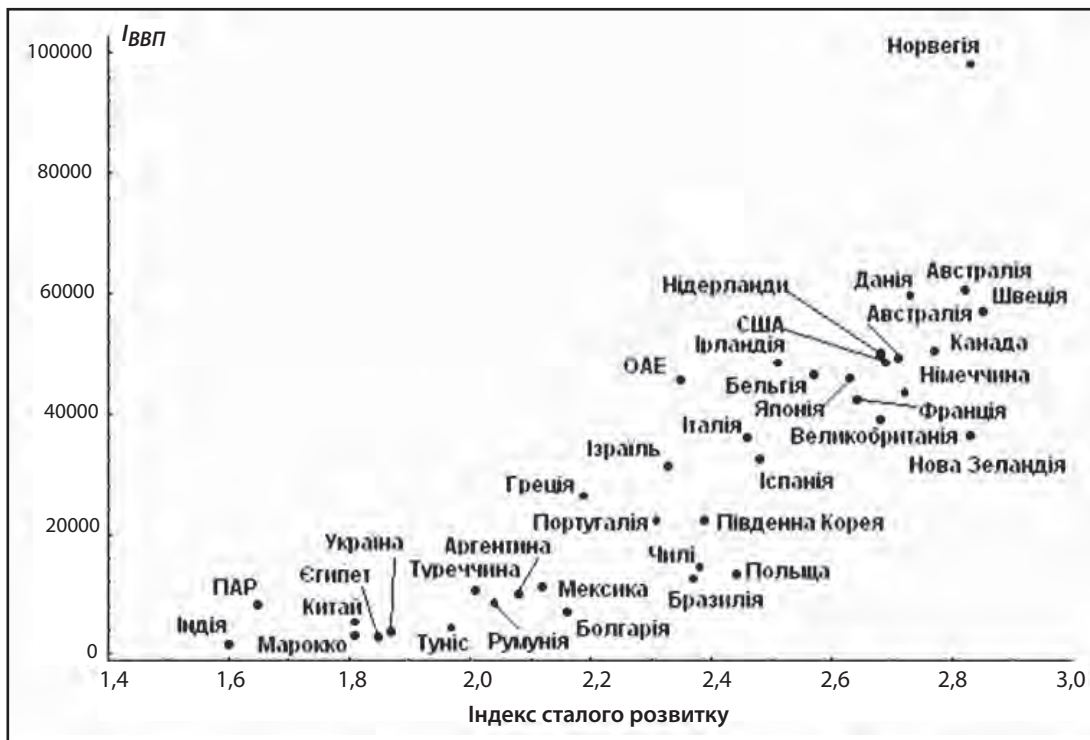

Рис. 6. Розподіл країн у координатах Енергетичної безпеки та Індeksu привабливості країн з точки зору інвестицій у відновлювану енергетику (розраховано авторами)

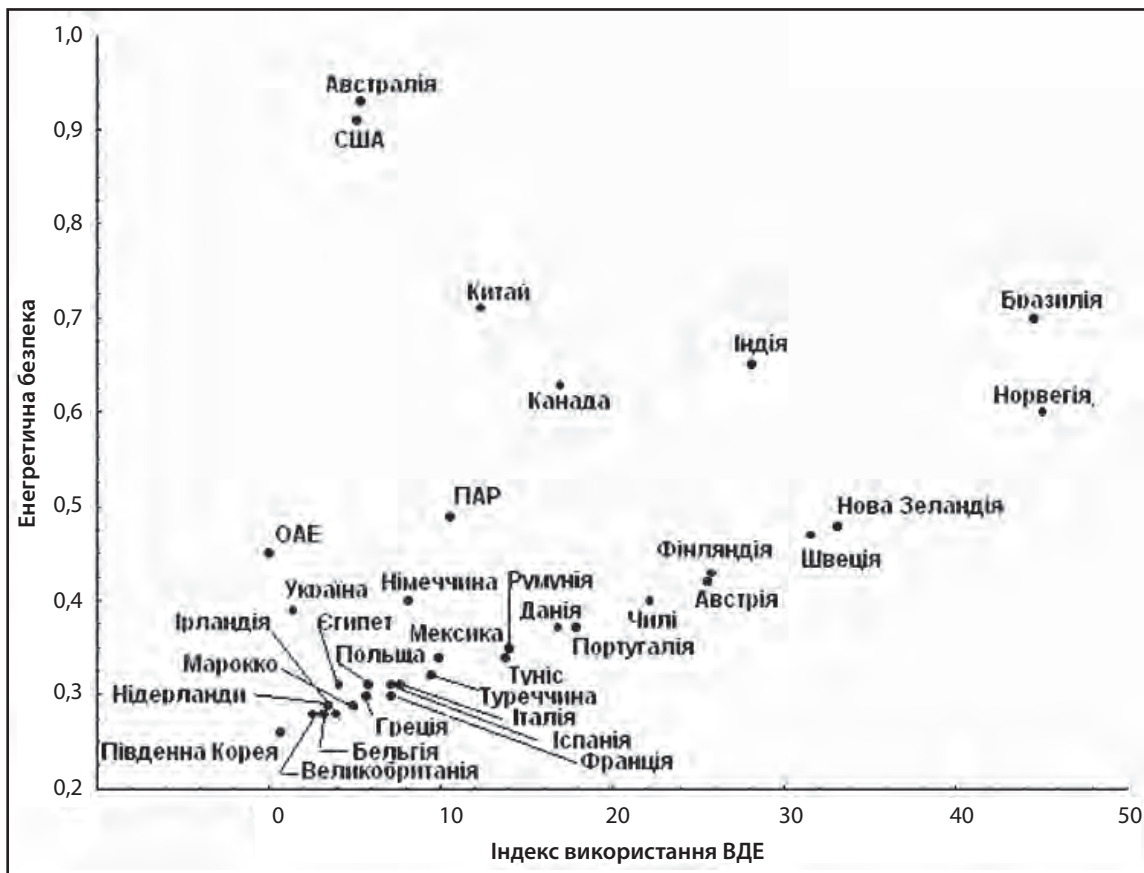

Рис. 7. Розподіл країн у координатах Енергетичної безпеки та Індeksu використання ВДЕ (розраховано авторами)

2. Офіційний веб-сайт компанії Ernst & Young [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Renewable_energy_country_attractiveness_indices_February_2013/\\$FILE/Renewable_energy_country_attractiveness_indices.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Renewable_energy_country_attractiveness_indices_February_2013/$FILE/Renewable_energy_country_attractiveness_indices.pdf)
3. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/data>
4. **Згуровський М. З.** Сталый розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 р. / М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ» ВПІ ВПК «Політехніка», 2006. – 84 с.
5. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: У 2 ч. / Викон.: А. О. Болдак, С. В. Войтко, О. А. Гавриш, І. М. Джигирей та ін. : наук. кер. М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. Аналіз – 2012. – 264 с.
6. Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/ranking>
7. Institute for 21st Century Energy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energyxxi.org/energy-security-risk-index>
8. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>

REFERENCES

- Boldak, A. O., Voitko, S. V., and Havrysh, O. A. "Ukraina v indykatorakh staloho rozvytku. Analiz - 2012" [Ukraine in the indicators of sustainable development. Analysis – 2012]. In *Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty*. Kyiv: NTUU «KPI», 2012.
- "Heritage Foundation" <http://www.heritage.org/index/ranking>
- "Institute for 21st Century Energy" <http://www.energyxxi.org/energy-security-risk-index>
- [Legal Act of Ukraine] (2006). http://zakon.rada.gov.ua/Ofitsiyniy_veb-sait_kompanii_Ernst_Young. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Renewable_energy_country_attractiveness_indices_February_2013/\\$FILE/Renewable_energy_country_attractiveness_indices.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Renewable_energy_country_attractiveness_indices_February_2013/$FILE/Renewable_energy_country_attractiveness_indices.pdf)
- Potapenko, V. H. *Stratehichni priorytety bezpechnoho rozvytku Ukrainy na zasadakh «zelenoi ekonomiky»* [Strategic priorities for the safe development of Ukraine on the basis of the "green economy"]. Kyiv: NISD, 2012.
- "Svitoviy tsentr danykh z heoinformatyky ta staloho rozvytku (STsD-Ukraina)" [World Data Center for Geoinformatics and Sustainable Development (WDC-Ukraine)]. <http://wdc.org.ua/uk/data>
- Zhurovskiy, M. Z. *Stalyi rozvytok u hlobalnomu i rehionalnomu vymirakh: analiz za danymy 2005 r.* [Sustainable development in global and regional dimensions: analysis according to 2005]. Kyiv: NTUU «KPI» VPI VPK «Politekhnik», 2006.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ НАУКОЄМНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

БУХУН Ю. В.

УДК 330.332

Бухун Ю. В. Інвестиційна привабливість наукоємних підприємств в Україні

У статті проведено дослідження інвестиційної привабливості наукоємних підприємств України для подальшого прискорення технічного переозброєння. Автором використано методи логічного та порівняльного аналізу, метод групування. Підкреслено, що інвестування інноваційної діяльності наукоємного підприємства є важливим чинником успішного розвитку організації, оскільки дозволяє матеріалізувати передові ідеї та задуми вчених, менеджерів по створенню продуктових інновацій. Інвестиційна діяльність – це головний аспект функціонування будь-якої комерційної організації, оскільки розвиток фірми пов'язаний з більш раціональним вкладенням ресурсів у різні види активів підприємства, придбання яких необхідно для здійснення виробництва продукції та послуг. Обґрунтовано, що в останнє десятиліття увага до проблеми залучення інвестицій в українське наукоємне виробництво постійно зростає. Потенціал наукоємного сектора високих технологій є привабливим для інвесторів, проте низькі темпи розвитку інвестиційних процесів говорять про неефективність його використання і вказують на існування певних причин, що гальмують ці процеси. Підбиваючи підсумок проведеному дослідженню, автор констатує, що залучення інвестицій є найважливішим відправним моментом для досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності наукоємних підприємств, а інвестиційна привабливість наукоємних підприємств являє собою узагальнену характеристику господарюючих суб'єктів, їх конкурентних переваг і недоліків з позиції конкретного інвестора за формованими критеріями.

Ключові слова: фінансування, інвестиційна діяльність, підприємство, інноваційний розвиток, управління, контроль, систематизація.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 15.

Бухун Юрій Володимирович – здобувач, кафедра міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: 2289446@mail.ru

УДК 330.332

Бухун Ю. В. Инвестиционная привлекательность наукоёмких предприятий в Украине

В статье проведено исследование инвестиционной привлекательности наукоёмких предприятий Украины для дальнейшего ускорения технического перевооружения. Автором использованы методы логического и сравнительного анализа, метод группировки. Подчеркивается, что инвестирование инновационной деятельности наукоёмкого предприятия является важным фактором успешного развития организации, поскольку позволяет материализовать передовые идеи и замыслы ученых, менеджеров и потребителей по созданию продуктовых инноваций. Инвестиционная деятельность – это главный аспект функционирования любой коммерческой организации, так как развитие фирмы связано с более рациональным вложением ресурсов в различные виды активов предприятия, приобретение которых необходимо для осуществления производства продукции и услуг. Обосновано, что в последнее десятилетие внимание к проблеме привлечения инвестиций в украинское наукоёмкое производство постоянно растет. Потенциал наукоёмкого сектора высоких технологий является привлекательным для инвесторов, однако слабо развивающиеся инвестиционные процессы говорят о неэффективности его использования и указывают на существование определенных причин, тормозящих эти процессы. Подводя итог проведенному исследованию, автор констатирует, что привлечение инвестиций является важнейшим отправным моментом для достижения высоких конечных результатов хозяйственной деятельности наукоёмких предприятий, а инвестиционная привлекательность наукоёмких предприятий представляет собой обобщенную характеристику субъектов, их конкурентных преимуществ и недостатков с позиции конкретного инвестора по формируемым критериям.

Ключевые слова: финансирование, инвестиционная деятельность, предприятие, инновационное развитие, управление, контроль, систематизация.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 15.

Бухун Юрий Владимирович – соискатель, кафедра международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: 2289446@mail.ru

UDC 330.332

Buhun Y. V. Investment Attractiveness of Science Intensive Companies in Ukraine

The article conducts a study of investment attractiveness of science intensive companies of Ukraine for further acceleration of technical re-equipment. The author uses methods of logical and comparative analysis and method of grouping. The article underlines that investing into innovation activity of a science intensive company is an important factor of successful development of an organisation, since it allows materialisation of advanced ideas and projects of scientists, managers and consumers on creation of product innovations. Investment activity is the main aspect of functioning of any commercial organisation, since company's development is connected with a more rational investment of resources into different types of company's assets, acquisition of which is necessary for carrying out production of products and services. The article shows that attention to the problem of attraction of investments into Ukrainian science intensive production is growing constantly during the past decade. The potential of the science intensive sector of high technologies is attractive for investors, however, slow development of investment processes testify to inefficiency of its use and point at existence of certain reasons that slow down these processes. Having conducted the study the author states that attraction of investments is one of the most important starting points for achievement of significant final results of economic activity of science intensive companies and investment attractiveness of science intensive companies is a generalised characteristic of subjects, their competitive advantages and shortcomings from the point of view of an individual investor by the formed criteria.

Key words: financing, investment activity, company, innovation development, management, control, systematisation.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 15.

Buhun Yuriy V. – Applicant, Department of International Economics, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: 2289446@mail.ru

Інвестування інноваційної діяльності наукоємного підприємства є важливим чинником успішного розвитку організації, оскільки дозволяє матеріалізувати передові ідеї та задуми вчених, менеджерів і споживачів по створенню продуктивних інновацій. Інвестиційна діяльність – це головний аспект функціонування будь-якої комерційної організації, оскільки розвиток фірми пов'язаний з більш раціональним вкладенням ресурсів у різні види активів підприємства, придбання яких необхідно для здійснення виробництва продукції та послуг.

В останнє десятиліття увагу до проблеми залучення інвестицій в українське наукоємне виробництво постійно зростає. Потенціал наукоємного сектора високих технологій є привабливим для інвесторів, проте неефективність його використання гальмує процеси економічного розвитку країни.

Оцінка інвестиційної привабливості наукоємного підприємства пов'язана, передусім, з внутрішніми характеристиками самого об'єкта інвестування, зі станом інвестиційного клімату країни, рівнем привабливості галузі та ступенем впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків. Такий підхід дозволяє, з одного боку, поєднати макро-, мезо- та мікрорівні інвестиційного простору, з іншого, – врахувати дію всіх чинників, які визначають інвестиційні перспективи наукоємного підприємства, незалежно від розмірів і форми власності.

Основні теоретико-практичні питання інвестицій та визначення основних напрямів інвестування вивчали зарубіжні дослідники, такі як Г. Александер, Г. Бірман, Д. Бейлі, А. Гітман, М. Джонк, Д. Норткотт, У. Шарп, С. Шмідт, М. Яхьяев та інші. Вагомий теоретичний та практичний внесок у дослідження інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості наукоємних підприємств зробили такі вітчизняні науковці, як І. Бланк [12], Д. Валькович [2], В. Гришньова [3], О. Гуроров, М. Герасимчук, Т. Дубін [4], В. Жигінас [5], О. Лабенко [6], А. Музиченко, Г. Підлісецький, А. Пересада, П. Саблук, П. Стецюк, В. Савчук, В. Федоренко, А. Чупіс та інші. Але багато питань ще залишаються невивченими і потребують більш якісного вдосконалення.

В економічній літературі поняття сутності й аналізу основних підходів оцінки інвестиційної привабливості розглядалися у низці робіт відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема І. Бланка [12], Ф. Бандуріна [10], С. Буткевича, Ф. Гайдуцького [9], А. Мамуль, Т. Чернявської, Д. Епштайна, С. Естрина, К. Мейера.

Питання інвестиційної привабливості підприємства розглядаються у працях багатьох вчених-економістів. Так, І. Тубілець проводить аналіз визначень інвестиційної привабливості; Т. Малова, А. Селіверстова пропонують комплексний підхід до визначення інвестиційної привабливості; А. Крутяк, О. Ліпанова пропонують систему показників інвестиційної привабливості підприємства; Т. Момот пропонує напрямки вдосконалення оцінювання інвестиційної привабливості; С. Онищенко, Г. Климова систематизують методи оцінки та напрями підвищення інвестиційної привабливості підприємства.

Отже, метою роботи є дослідження інвестиційної привабливості наукоємних підприємств України для подальшого прискорення технічного переозброєння.

Інвестиційну привабливість наукоємного підприємства можна розглядати як модель сукупності кількісних та якісних показників – оцінок зовнішнього середовища (політичного, економічного, соціального, правового стану, впливів світових тенденцій економіки) і внутрішнього – позиціонування об'єкта інвестування в зовнішньому середовищі, рівень його економічного, фінансового, ресурсного, кадрового потенціалу, який надасть певні гарантії отримання позитивного ефекту від інвестування.

Інвестиційна привабливість може бути оцінена для якогось запланованого підприємства або підприємства, що будується. Серед чинників, що застосовуються для оцінки, може бути попит на новий об'єкт, унікальність продукції, що випускатиме підприємство, тощо.

Інвестиційна привабливість підприємства – це сукупність характеристик його фінансово-господарської та управлінської діяльності, перспектив розвитку та можливості залучення інвестиційних ресурсів. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства – інтегральна характеристика його внутрішнього середовища [14].

Інвестиційна привабливість підприємства характеризується сукупністю показників його фінансово-економічного стану, на основі аналізу яких потенційний інвестор може прийняти управлінське рішення щодо доцільності вкладення вільних засобів у розвиток цього підприємства без значного ризику їх втрати або неотримання очікуваного доходу на інвестований капітал [15].

А. Гайдуцький пропонує використовувати метод порівнянь, який має охоплювати такі основні складові інвестиційного процесу: порівняння між об'єктами інвестування, між суб'єктами інвестування (інвесторами) та між умовами інвестування (чинниками інвестиційної привабливості) [9, с. 123]. Учений вважає, що для порівняння між об'єктами й умовами інвестування може бути використано матричний метод підготовки вихідних даних. За вертикаллю розташують об'єкти інвестування, а за горизонталлю – показники, які характеризують умови інвестування, а точніше, чинники інвестиційної привабливості об'єктів інвестування. «При цьому за основу ми пропонуємо взяти напрями характеристики інвестиційної привабливості (ресурсна, збутова, інфраструктурна, фіскальна, регуляторна, економічна). По кожному з напрямів інвестиційної привабливості для її кількісного виміру і оцінки необхідно сформулювати систему відповідних показників. За основу слід брати як об'єктивні статистичні дані, так і суб'єктивні вимоги інвесторів, забезпечення яких є важливою умовою високої іміджевої оцінки інвестиційної привабливості галузі чи регіону» [9, с. 125].

Процес створення наукоємної продукції характеризується тривалим циклом розробки, а також потребою у великій кількості дорогих ресурсів. Тому для вирішення проблеми активізації інвестиційних процесів необхідно сформулювати та впровадити підходи щодо створення інвестиційної привабливості наукоємних підприємств. Ці підходи повинні враховувати динаміку зовнішнього середовища, створювати можливість швидко та гнучко пристосовуватися до її змін і раціоналізувати управлінські рішення в проблемних ситуаціях. Інвестиційна привабливість наукоємних підприємств – це здатність підприємств в умовах госпо-

дарської діяльності адаптувати свої переваги до ринкових умов з метою вигідного залучення інвестицій.

Інакше кажучи, підприємство повинно позиціонуватися на ринку в більш вигідному інвестиційному ракурсі, ніж його конкуренти. На нашу думку, як інструмент створення інвестиційної привабливості наукоємного підприємства повинен виступати інвестиційний проект, який являє собою процес здійснення комплексу взаємопов'язаних дій з освоєння продуктивних інновацій, спрямованих на досягнення певних фінансово-економічних, науково-технічних, соціальних та інших результатів.

Елементи підходу до створення інвестиційної привабливості наукоємних підприємств включають в себе:

- ✦ фактори інвестиційної привабливості;
- ✦ механізм управління інвестиційною привабливістю;
- ✦ процес формування інвестиційної програми;
- ✦ спосіб відбору інвестиційних проектів;
- ✦ процедуру оцінки інвестиційної привабливості;
- ✦ матрицю для визначення схем фінансування проектів;
- ✦ пропозиції щодо оцінки ризиків інвестиційних проектів [3].

До чинників інвестиційної привабливості наукоємних підприємств належать: наявність бренду, який легко впізнати; стійкий фінансовий стан підприємства; достатнє ресурсне забезпечення; конверсія та диверси-

фікація виробництва; наявність науково-технологічного доробку; сприятливі зовнішні умови; наявність опрацьованих інноваційних проектів; досвід реалізації інвестиційних проектів; соціальна значимість інноваційної діяльності; конкурентоспроможна продукція [3].

Перманентність процесу управління інвестиційною привабливістю наукоємних підприємств полягає в тому, що виробництво нової продукції відбувається на тлі здійснення оперативної та стратегічної діяльності підприємства. Тому перед тим, як основні напрямки розвитку зовнішньої позиції наукоємного підприємства і його внутрішніх можливостей перетворюються в реальність, мають бути розроблені, сплановані й виконані певні проекти. Більше того, стратегічні дії необхідно скоординувати з оперативною діяльністю.

Таким чином, стратегічний план – вихідна точка для трьох пов'язаних з ним планів, які переводять стратегічні задуми менеджменту наукоємного підприємства в конкретні плани їх впровадження.

Розробка, відбір і оцінка проектів – головні етапи процесу управління інвестиційною привабливістю наукоємних підприємств. На основі всебічного опрацювання кожного інвестиційного проекту здійснюється їх остаточний відбір у формовану інвестиційну програму інноваційної продукції. Процес формування інвестиційної програми наукоємного підприємства представлено на *рис. 1*.

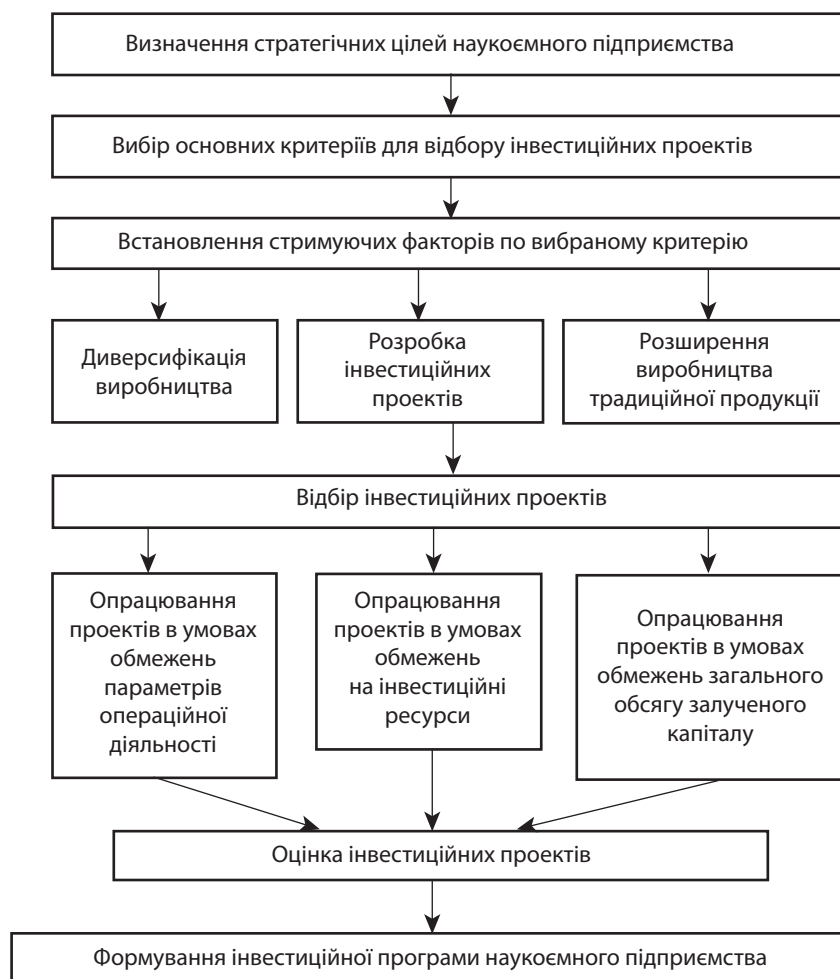

Рис. 1. Процес формування інвестиційних програм наукоємного підприємства

Аналіз найбільш істотних факторів, що роблять вплив на прийняття рішень щодо фінансування інноваційної діяльності, дозволяє сформулювати основну вимогу до відбору проектів – це забезпечення необхідного рівня ліквідності на всіх тимчасових інтервалах реалізації інвестиційної програми наукоємного підприємства.

Ми вважаємо, що ключовим моментом практичної реалізації інноваційних проектів для їх ініціаторів є визначення джерел фінансування. Наукомісткі підприємства, які створюють продукцію оборонного характеру, мають достатній досвід роботи в рамках загальнодержавних і обласних цільових інвестиційних програм, які фінансуються з бюджетів різного рівня. Тому має сенс зупинитися на дослідженні альтернативних джерел залучення грошових ресурсів. Для реалізації інвестиційного проекту потрібна певна сума коштів. У рамках планованого обсягу фінансових коштів, що виділяються на ці цілі, визначаються конкретні схеми фінансування. Схем фінансування проектів, пропонуваних на сьогоднішній день ринком, усього дві: боргове та акціонерне фінансування, представлене сучасними фінансовими інститутами в одній з таких форм: інвестиційного кредитування; проектного фінансування; венчурного фінансування.

Можливість і доцільність застосування тієї чи іншої форми фінансування визначається передусім параметрами самого інвестиційного проекту та потенціалу компанії (можливість прийняття регресу фінансових зобов'язань на результати поточної фінансово-господарської діяльності або проектною діяльністю підприємства) [5].

Матриця для визначення схем фінансування проектів (табл. 1) дозволяє ініціаторам інвестиційних проектів визначити оптимальні шляхи їх реалізації.

Очевидно, що кожна з використовуваних схем фінансування володіє певними перевагами та недоліками. Тому в будь-якому інвестиційному проекті повинна бути проведена ретельна оцінка наслідків інвестування різних альтернативних схем фінансування [4]. Сьогодні однією з очевидних причин, що стримують застосування прямого інвестування в рамках інноваційних проектів, є відсутність проробленої методології з оцінки ризиків.

Найбільш раціонально використовувати скорингову модель, що включає в себе два методи: нейронні мережі та класифікаційні дерева рішень. За допомогою нейронних мереж проводиться аналіз інвестиційної привабливості наукоємних підприємств і на підставі отриманих результатів видаються рекомендації та переваги при відборі найбільш затребуваних проектів.

За допомогою класифікаційного методу дерев рішень (рис. 2) на підставі вхідних параметрів системи, а саме: аналітичних даних, що подаються ініціатором проекту, будується класифікаційна модель, яка на виході відносить проект до певного класу, а потім відповідно до формованих критеріїв приймається рішення про доцільність його реалізації.

Дані схеми давно і успішно застосовуються кредитними інститутами для оцінки кредитоспроможності фізичних та юридичних осіб.

А. Бандурін пропонує використовувати сукупність значень визначених показників формальної та неформальної оцінки різноманітної діяльності позичальника [10, с. 187]. Основною задачею при виборі напряму інвестування є розрахунок економічної ефективності вкладення коштів в інвестиційний об'єкт. Загальний порядок оцінки інвестиційної привабливості містить послідовність етапів, виконання яких сприяє зниженню ризику вкладення коштів [11, с. 71].

Таблиця 1

Матриця для визначення схем фінансування проекту

Параметри зіставлення	Інвестиційне кредитування	Проектне фінансування	Венчурне фінансування
Вид фінансування	Боргове фінансування	Боргове фінансування	Акціонерне фінансування
Форма фінансування	Надання стандартного кредиту без відстрочки по платежах	Надання кредиту з відстроченням по виплатах	Пайова участь в акціонерному капіталі підприємства
Область інноваційного проекту	Модернізація розширення виробництва	Інноваційні проекти	Технологічно «пілотні» проекти
Форма оцінки проекту	Стандартна схема оцінки	Індивідуальний підхід	Індивідуальна оцінка компанії
Вид винагородження	% по кредиту	Більш високий % по кредиту	Частка компанії з інноваційної діяльності
Основне джерело фінансування заборгованості	Результати фінансово-економічної діяльності	Результати реалізації інноваційного проекту	Результати доданої вартості компанії
Критичні фактори оцінки забезпечують повернення коштів	Параметри фінансово-господарської діяльності	Параметри і фінансові результати інноваційного проекту	Сукупність параметрів
Вимоги до контролю реалізації проекту	Аналіз фінансово-економічної діяльності	Жорсткий контроль	Контроль шляхом участі в діяльності компанії
Строк використання капіталу	2-3 роки	5-6 років	Тривалий
Частка власних коштів ініціатора інвестиційного проекту	15%	30%	Ступінь участі зумовлює частка акціонерного капіталу

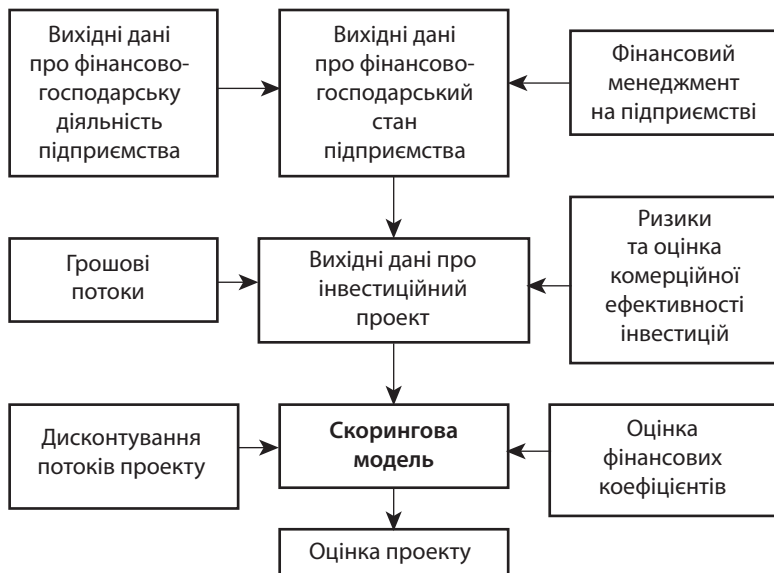

Рис. 2. Схема взаємозв'язку вихідної і кінцевої інформації при оцінці інвестиційного проекту з використанням скорингової моделі

В економічній літературі широко визнаний підхід І. Бланка до оцінки інвестиційної привабливості окремих компаній (фірм). Він ґрунтується на визначенні послідовності етапів вивчення інвестиційного ринку при розробці стратегії інвестиційної діяльності й формуванні ефективного інвестиційного портфеля [12]. Фінансовий аналіз інвестиційної привабливості компанії (фірми) включає оцінку інвестиційної привабливості сегментів ринку інвестицій. На основі використання даного підходу фінансова діяльність підприємства оцінюється за показниками фінансової стійкості, прибутковості, ліквідності активів і оборотності активів [13, с. 67].

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумок проведеному дослідженню, можна констатувати, що залучення інвестицій є найважливішим відправним моментом для досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності наукоємних підприємств, а їх інвестиційна привабливість являє собою узагальнену характеристику господарюючих суб'єктів, їх конкурентних переваг і недоліків з позиції конкретного інвестора за сформованими критеріями. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року № 1561 XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>
3. Ванькович Д. В. Аналіз фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів в Україні / Д. В. Ванькович // Фінанси України. – К., 2011. – № 7. – С. 72 – 84.
4. Гриньова В. М. Інвестування : підручник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда, Т. І. Лепейко, О. П. Коюда. – К. : Знання, 2008. – 452 с.
5. Дубін Т. Альтернативні джерела фінансування інвестиційної діяльності / Т. Дубін // Вісник Національної академії державного управління. – К., 2011. – № 5. – С. 209 – 214.

6. Жигінас В. В. Джерела інвестиційних ресурсів структурної перебудови / В. В. Жигінас // Формування ринкових відносин в Україні. – К., 2009. – № 8. – С. 60 – 67.

7. Лабенко О. М. До питання про сутність поняття «інвестування» та «фінансування» / О. М. Лабенко // Агроінком. – 2010. – № 11-12. – С. 64 – 67.

8. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент / Л. О. Коваленко. – К.: Знання, 2010. – 485 с.

9. Гайдучкий А. П. Оцінка інвестиційної привабливості економіки / А. П. Гайдучкий // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 3. – С. 119 – 128.

10. Бандурин А. В. Деятельность корпораций / А. В. Бандурин. – М. : Буквица, 1999. – 600 с.

11. Бандурин А. В. Финансовая стратегия корпорации / А. В. Бандурин, В. А. Гуржиев, Р. З. Нурғалиев. – М. : АО «Алмаз», 2000. – 89 с.

12. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП ИТЕМ Лтд; Юнайтед Лондон Трейд Лимитед, 1995. – 447 с.

13. Управление инвестициями / Под ред. В. В. Шеремет, В. М. Павлюченко, В. Д. Шапиро и др. – М. : Высшая школа, 1998. – 416 с.

14. Инвестиційний менеджмент : навчальний посібник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда, Т. І. Лепейко, О. П. Коюда, Ю. М. Велика. – 2-ге видання, допрац. і доп. – Х. : ВД «НЖЕК», 2005. – 664 с.

15. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств : навчальний посібник / Д. М. Черваньов. – К. : Знання-Прес, 2003. – 622 с.

REFERENCES

- Bandurin, A. V. *Deiatel'nost korporatsiy* [The activities of corporations]. Moscow: Bukvitsa, 1999.
- Bandurin, A. V., Gurzhiyev, V. A., and Nurgaliev, R. Z. *Finansovaya strategiya korporatsii* [The financial strategy of the corporation]. Moscow: Almaz, 2000.
- Blank, I. A. *Investitsionnyy menedzhment* [Investment management]. Kyiv: MP ITEM Ltd; Yunayted London Trejd Limited, 1995.
- Chervanyov, D. M. *Menedzhment investytsiinoi diialnosti pidpriemstv* [Management investment companies]. Kyiv: Znannya-Press, 2003.
- Dubin, T. "Alternatyvni dzhherela finansuvannya investytsiinoi diialnosti" [Alternative sources of financing investment]. *Visnyk NADU*, no. 5 (2011): 209-214.
- Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Haiduts'kyi, A. P. "Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti ekonomiky" [Evaluation of investment attractiveness of the economy]. *Ekonomika i prohnozuvannya*, no. 3 (2004): 119-128.
- Hrynyova, V. M., Koiuda, V. O., and Lepeiko, T. I. *Investytsiinyi menedzhment* [Investment Management]. Kharkiv: INZhEK, 2005.
- Hrynyova, V. M., Koiuda, V. O., and Lepeiko, T. I. *Investuvannya* [Investing]. Kyiv: Znannya, 2008.
- Kovalenko, L. O. *Finansovyy menedzhment* [Financial Management]. Kyiv: Znannya, 2010.

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://www.rada.gov.ua/>
 Labenko, O. M. "Do pytannia pro sutnist poniat «investuvannia» ta «finansuvannia»" [On the nature of the terms "investment" and "funding"]. *Ahroinkom*, no. 11-12 (2010): 64-67.
 Upravlenie investitsiyami [Investment management]. Moscow: Vysshaya shkola, 1998.

Vankovych, D. V. "Analiz finansovykh dzherel formuvannia investytsiinykh resursiv v Ukraini" [Analysis of financial sources of investment resources in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2011): 72-84.
 Zhyhinas, V. V. "Dzherela investytsiinykh resursiv strukturnoi perebudovy" [Sources of investment resources restructuring]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 8 (2009): 60-67.

УДК 658.152

ІНФРАСТРУКТУРНІ УТВОРЕННЯ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ ЯК ФОРМА ІНТЕГРАЦІЇ НАУКИ У ВИРОБНИЦТВО

ПРИТУЛЯК Н. М.

УДК 658.152

Питуляк Н. М.

Інфраструктурні утворення венчурного капіталу як форма інтеграції науки у виробництво

У статті акцентована увага на проблемі передачі результатів НТП у виробництво, вирішення якої дозволить отримати соціально-економічного ефекту у вигляді конкурентних переваг на світовому ринку, економічної безпеки країни, добробуту її населення. Як можливі та дієві шляхи поєднання циклу «наука – виробництво» у єдине ціле пропонується утворення технопаркових структур. Для цього у статті визначено сутність та завдання інноваційної інфраструктури, мета, організаційні форми та доцільність її створення. На підставі результатів аналізу світового та вітчизняного досвіду функціонування технопарків визначено заходи держави, що здатні сформувати в Україні сприятливе інституційне середовище.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, технологічні (технічні) парки, бізнес-інкубатори, венчурний капітал, венчурне фінансування наукоємних підприємств.

Бібл.: 12.

Питуляк Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: fin_an@ukr.net

УДК 658.152

Питуляк Н. Н. Инфраструктурные образования венчурного капитала как форма интеграции науки в производство

В статье акцентировано внимание на проблеме передачи результатов НТП в производство, решение которой позволит получить социально-экономический эффект в виде конкурентных преимуществ на мировом рынке, экономической безопасности страны, благосостояния ее народа. В качестве возможных и действенных путей объединения цикла «наука-производство» в единое целое предлагается создание технопарковых структур. Для этого в статье определена сущность и задания инновационной структуры, цель, организационные формы и целесообразность ее создания. На основе результатов анализа мирового и отечественного опыта функционирования технопарков определены меры государства, способные сформировать в Украине благоприятную институциональную среду.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, технологические (технические) парки, бизнес-инкубаторы, венчурный капитал, венчурное финансирование наукоёмких предприятий.

Библ.: 12.

Питуляк Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: fin_an@ukr.net

UDC 658.152

Pritulyak N. N. Infrastructure Formations of Venture Capital as a Form of Integration of Science into Production

The article focuses on the problem of transfer of results of the scientific progress into production, solution of which would allow obtaining a socio-economic effect in the form of competitive advantages in the world market, economic security of the country and well-being of its people. The article offers to create technological park structures as possible and efficient ways of uniting the «science-production» cycle into a single whole. To achieve this, the article identifies essence and tasks of the innovation structure, goal, organisation forms and expediency of its creation. Using the results of the analysis of the world and domestic experience of technological parks functioning, the article identifies state measures that are capable of forming a favourable institutional environment in Ukraine.

Key words: innovation infrastructure, technological (technical) parks, business incubators, venture capital, venture financing of science intensive companies.
Bibl.: 12.

Pritulyak Natalia N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance Enterprises, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: fin_an@ukr.net

Сьогодні у всіх розвинених країнах інноваційна складова є важливою частиною загальнодержавної соціально-економічної та науково-технічної політики, що відноситься до числа основних пріоритетів розвитку. Її головною метою є створення сприятливих умов для ефективного відтворення, збагачення та використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих і разом з тим безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Для України значення активізації інноваційної діяльності посилюється необхідністю входження в світогосподарські зв'язки, у русло загальноцивілізаційного прогресу як рівноправного партнера, який являє собою економічно потужну, конкурентоздатну державу. Очевидно, що для цього Україні необхідно подолати технічне відставання, перейти на новий технологічний спосіб виробництва, на нову стадію соціально-економічного розвитку.

Однак незважаючи на наявну в країні науково-технічну базу – значні фундаментальні та технологічні напрацювання, її інноваційний потенціал слабо орієнто-

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://www.rada.gov.ua/>
 Labenko, O. M. "Do pytannia pro sutnist poniat «investuvannia» ta «finansuvannia»" [On the nature of the terms "investment" and "funding"]. *Ahroinkom*, no. 11-12 (2010): 64-67.
 Upravlenie investitsiyami [Investment management]. Moscow: Vysshaya shkola, 1998.

Vankovych, D. V. "Analiz finansovykh dzherel formuvannia investytsiinykh resursiv v Ukraini" [Analysis of financial sources of investment resources in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2011): 72-84.
 Zhyhinas, V. V. "Dzherela investytsiinykh resursiv strukturalno perebudovy" [Sources of investment resources restructuring]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 8 (2009): 60-67.

УДК 658.152

ІНФРАСТРУКТУРНІ УТВОРЕННЯ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ ЯК ФОРМА ІНТЕГРАЦІЇ НАУКИ У ВИРОБНИЦТВО

ПРИТУЛЯК Н. М.

УДК 658.152

Питуляк Н. М.

Інфраструктурні утворення венчурного капіталу як форма інтеграції науки у виробництво

У статті акцентована увага на проблемі передачі результатів НТП у виробництво, вирішення якої дозволить отримати соціально-економічного ефекту у вигляді конкурентних переваг на світовому ринку, економічної безпеки країни, добробуту її населення. Як можливі та дієві шляхи поєднання циклу «наука – виробництво» у єдине ціле пропонується утворення технопаркових структур. Для цього у статті визначено сутність та завдання інноваційної інфраструктури, мета, організаційні форми та доцільність її створення. На підставі результатів аналізу світового та вітчизняного досвіду функціонування технопарків визначено заходи держави, що здатні сформувати в Україні сприятливе інституційне середовище.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, технологічні (технічні) парки, бізнес-інкубатори, венчурний капітал, венчурне фінансування наукоємних підприємств.

Бібл.: 12.

Питуляк Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: fin_an@ukr.net

УДК 658.152

Питуляк Н. Н. Инфраструктурные образования венчурного капитала как форма интеграции науки в производство

В статье акцентировано внимание на проблеме передачи результатов НТП в производство, решение которой позволит получить социально-экономический эффект в виде конкурентных преимуществ на мировом рынке, экономической безопасности страны, благосостояния ее народа. В качестве возможных и действенных путей объединения цикла «наука-производство» в единое целое предлагается создание технопарковых структур. Для этого в статье определена сущность и задания инновационной структуры, цель, организационные формы и целесообразность ее создания. На основе результатов анализа мирового и отечественного опыта функционирования технопарков определены меры государства, способные сформировать в Украине благоприятную институциональную среду.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, технологические (технические) парки, бизнес-инкубаторы, венчурный капитал, венчурное финансирование наукоёмких предприятий.

Библ.: 12.

Питуляк Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: fin_an@ukr.net

UDC 658.152

Pritulyak N. N. Infrastructure Formations of Venture Capital as a Form of Integration of Science into Production

The article focuses on the problem of transfer of results of the scientific progress into production, solution of which would allow obtaining a socio-economic effect in the form of competitive advantages in the world market, economic security of the country and well-being of its people. The article offers to create technological park structures as possible and efficient ways of uniting the «science-production» cycle into a single whole. To achieve this, the article identifies essence and tasks of the innovation structure, goal, organisation forms and expediency of its creation. Using the results of the analysis of the world and domestic experience of technological parks functioning, the article identifies state measures that are capable of forming a favourable institutional environment in Ukraine.

Key words: innovation infrastructure, technological (technical) parks, business incubators, venture capital, venture financing of science intensive companies.
Bibl.: 12.

Pritulyak Natalia N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance Enterprises, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: fin_an@ukr.net

Сьогодні у всіх розвинених країнах інноваційна складова є важливою частиною загальнодержавної соціально-економічної та науково-технічної політики, що відноситься до числа основних пріоритетів розвитку. Її головною метою є створення сприятливих умов для ефективного відтворення, збагачення та використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих і разом з тим безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Для України значення активізації інноваційної діяльності посилюється необхідністю входження в світогосподарські зв'язки, у русло загальноцивілізаційного прогресу як рівноправного партнера, який являє собою економічно потужну, конкурентоздатну державу. Очевидно, що для цього Україні необхідно подолати технічне відставання, перейти на новий технологічний спосіб виробництва, на нову стадію соціально-економічного розвитку.

Однак незважаючи на наявну в країні науково-технічну базу – значні фундаментальні та технологічні напрацювання, її інноваційний потенціал слабо орієнто-

ваний на реалізацію наукових досягнень у виробництві. У зв'язку з цим науково-технічні розробки та винаходи, не знаходячи свого промислового застосування, залишаються лише витратами для суспільства та не приносять потенційно можливого соціально-економічного ефекту у вигляді конкурентних переваг на світовому ринку, економічної безпеки країни, добробуту її населення.

Щоб сформувати новий тип суспільства, що ґрунтується на знаннях та інноваціях, і на цій основі забезпечити стабільне економічне зростання, технологічну незалежність країни та її авторитет у світовому співтоваристві, обмежитися лише розвитком науки неможливо. Обов'язково потрібна ще й успішна комерціалізація її результатів, яка не тільки прискорює розвиток суспільного виробництва, а й стає структуроутворюючим фактором, причиною виникнення і стрімкого прогресу нових галузей індустрії та сфери послуг.

Як свідчить досвід передових країн світу, основним споживачем результатів науково-технічної діяльності є підприємницькі структури. Саме вони як «збурювачі спокою» здійснюють освоєння нових перспективних виробництв, сприяють вимиванню застарілих технологій. Це пояснюється тим, що в умовах гостроконкурентного ринку збільшити свій прибуток і забезпечити економічну та соціальну безпеку суб'єкти підприємницької діяльності можуть лише за рахунок оперативного застосування досягнень науки і техніки.

Однак інноваційна діяльність характеризується надзвичайно високим ступенем ризику, невизначеністю кінцевих результатів, значними капіталовкладеннями, які мають тривалий період окупності. Тому успішне освоєння винаходів потребує створення і розвитку комерційних форм взаємодії науки і виробництва, які здатні сформувати сприятливе середовище з усім спектром наукових, виробничих, фінансово-кредитних та управлінських послуг.

Як показав аналіз світового досвіду, найбільш ефективними та популярними на макроекономічному рівні в останні десятиліття виявились центри сприяння трансферу технологій у формі технологічних (наукових) парків, бізнес-інкубаторів тощо.

Проблеми інноваційного розвитку економіки та розбудови інноваційної інфраструктури в умовах глобалізації економічних процесів стали об'єктом досліджень багатьох учених: О. Амоші, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Гладія, О. Крисаального, В. Ландика, Д. Лук'яненка, О.А. Мазура, М. Маліка, Н. Пашути, В. Савчука, Л. Федулової, Н. Фролової, М. Шарко, В. Будкина, Г. Соколова, З. Петренко, Нгуен Тхі Хань та інших.

Однак огляд цих та інших джерел показав, що питання створення різних видів технопаркових структур, здатних поєднати цикл «наука – виробництво» у єдине ціле та підвищити попит на науково-технічні розробки, потребують подальшого вивчення. Для України проведення такого роду досліджень є надзвичайно важливим, особливо з огляду на те, що колосальний науково-технічний потенціал країни перетворюється на її пасивний баласт, який не знаходить свого повноцінного застосування.

Саме тому *метою* статті є розгляд необхідності утворення та особливостей функціонування технопаркових структур та аналіз досвіду успішного їх використання як організаційної форми сприяння ефективній взаємодії науки та виробництва.

Інтеграція науково-технічної сфери в процеси економічного та соціального розвитку суспільства передбачає формування інноваційної інфраструктури, яка створює потужні стимули для генерування стабільного потоку ефективних нововведень, що сприяють утворенню нових ринків наукомісткої продукції.

Закон України «Про інноваційну діяльність» тлумачить інноваційну структуру як сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності [1]. Усі типи інноваційних структур створюються за чіткою функціональною ознакою та є конгломератами науково-академічних, досліджено-конструкторських, промислових і підприємницьких установ з розвинутою й динамічною системою матеріально-технічного, фінансового забезпечення; комунікацій; соціально-культурних закладів; інформаційно-консалтингових послуг [2, с. 202]. Інноваційна інфраструктура має достатньо складну інституціональну структуру, до якої входять:

- ✦ інформаційне забезпечення, яке дає доступ до різних інноваційних баз даних і знань на різних умовах для зацікавлених осіб;
- ✦ інструментальне забезпечення, що реалізує гнучку автоматизацію всіх етапів процесу розробки інноваційного проекту;
- ✦ проектно-технологічна і виробнича підтримка інновацій й освоєння її у виробництві;
- ✦ експертиза і сертифікація науково-технічних та інноваційних програм, розробок тощо;
- ✦ моніторинг галузей, підприємств і просування інновацій на національні та зарубіжні ринки;
- ✦ координація та регулювання інноваційної діяльності та її фінансово-економічне забезпечення [3, с. 111 – 112].

Метою інноваційної інфраструктури є надання послуг для оптимізації взаємодії суб'єктів науково-технологічної та інноваційної діяльності шляхом оформлення взаємозв'язків учасників інноваційного процесу в спеціалізовані організаційні форми ¹.

Найбільш ефективною організаційно-економічною формою інтеграції науки і виробництва в усьому світі за останні роки стали територіально-виробничі та наукові комплекси – технопарки. Вони являють собою науково-виробничий територіальний комплекс, який охоплює науково-дослідні інститути, лабораторії, експериментальні заводи з передовою технологією, які створені на задалегідь підготовлених територіях поблизу великих університетів [5, с. 13]. Це форма інте-

¹ Формами комплексної підтримки інноваційних підприємств, інтеграції науки і виробництва виступають: технопарки, технополіси, інноваційні центри, інкубатори інноваційного бізнесу, центри трансферу технологій та ін. [4, с. 79].

графії науки, освіти і виробництва (у вигляді об'єднань наукових організацій, проектно-конструкторських бюро, навчальних закладів, виробничих підприємств та їх підрозділів), функціонування якої ґрунтується на комерціалізації науково-технічної діяльності, підтримці малих науково-дослідних і дослідно-конструкторських підприємств [6, с. 73; 7, с. 81].

На практиці технопарки сприяють розвитку та впровадженню інновацій, скорочують залежність від високотехнологічного імпорту, забезпечують розвиток виробництва конкурентоздатної продукції, створюють нові робочі місця, надають вченим і висококваліфікованим спеціалістам можливість для реалізації їх власного інтелектуального потенціалу. Завдяки ним утворюється велика кількість нових малих і середніх венчурних підприємств за рахунок надання останнім виробничих та офісних приміщень, використання переваг системи колективних послуг, забезпечення зв'язку з місцевими університетами або науковими центрами, а також з фінансовим колом.

Технопарки є зонами економічної активності, які поєднують потенціал університетів, науково-дослідних структур, промислових підприємств та суб'єктів інноваційної інфраструктури регіонального, загальнодержавного та міжнародного рівнів. Науково-технічні парки є своєрідною територіальною зоною високих технологій. Вони все частіше стають не лише національними чи регіональними науково-технічними центрами створення та впровадження новітніх розробок, а й центрами міжнародного співробітництва, потужними генераторами нових технологій, що забезпечують високий (у 3 – 10 разів вищий, ніж у переробній промисловості) рівень прибутковості вкладених ресурсів. Як свідчить світовий досвід, технопарки мають низку переваг у сприянні інноваційній діяльності завдяки швидкому трансферу нових розробок у промисловість, скороченню терміну впровадженнь нововведень, створенню сприятливих умов для нових видів бізнесу [5, с. 14].

Ініціаторами утворення парків є університети, які залучають до участі промислові підприємства. Вони надають в оренду зацікавленим промисловим компаніям або знову організованим суб'єктам підприємницької діяльності (венчурним компаніям) приміщення, лабораторне обладнання, послуги для проведення розробок, іспитів і доведення новацій до стадії технологічного прототипу.

Технологічні парки створюються з метою розробки високотехнологічних наукоємних продуктів, орієнтованих на реалізацію державних і регіональних науково-технологічних пріоритетів ².

Основними завданнями технопарку є:

- ✦ прискорення процесу передачі результатів фундаментальних і прикладних досліджень у сферу науково-технологічних розробок і безпосередньо до виробництва;
- ✦ сприяння розвитку в регіонах інноваційного (венчурного) підприємництва, формування ефективно діючих інноваційних зон;
- ✦ впровадження державної політики сприяння експорту наукової продукції та інтеграції країни у світову економічну систему;

- ✦ задоволення потреб споживачів у високотехнологічній продукції масового попиту [5, с. 13 – 14].

Концентруючи наукові, виробничі та фінансові ресурси технопарки забезпечують відтворення повного життєвого циклу інновацій: дослідження – розробка – впровадження – масовий промисловий випуск наукоємної високотехнологічної конкурентоспроможної на світових ринках продукції.

Діяльність технопарків фінансується за рахунок коштів підприємств, що функціонують у його складі; державних і регіональних субсидій; банківських кредитів; коштів засновників парку; спонсорської допомоги та ін. Особливу роль в економічному механізмі технопарку відіграє венчурний капітал. Ці кошти використовуються для фінансування наукомісткого бізнесу – наукових парків, що характеризуються невизначеністю комерційного успіху [8, с. 23].

Варто зазначити, що у світовому масштабі політика організації парків набула великого розмаху³. Це обумовлено цілою низкою причин: вичерпанням ресурсів розвитку промисловості, особливо обробної; потребою у створенні технологій, які визначають розвиток наукоємних галузей виробництва та економічний імідж країни на перспективу; необхідністю об'єднання етапів проведення наукових розробок та їх промислового використання у єдиний процес; забезпеченням стабільного розвитку сектора венчурного наукоємного бізнесу; реорганізацією системи освіти і наблизенням її до потреб розвитку сучасної інноваційної економіки [5, с. 15].

В Україні доцільність створення технопарків полягає в тому, що: а) вони є ефективною формою зближення науки і виробництва, яка суттєво скорочує тривалість циклу «дослідження – розробка – виробництво»; б) у них зосереджуються висококваліфіковані вчені різних спеціальностей, що полегшує налагодження міжгалузевих досліджень; в) завдяки ним формується сприятливе середовище для виникнення нових наукомістких виробництв; г) в їх межах використовується найдосконаліша форма фінансового капіталу – венчурний капітал [8, с. 53].

Даний аспект є особливо важливим, оскільки традиційне фінансування НДДКР неспроможне компенсувати той великий комерційний ризик, з яким зазвичай пов'язані масштабні науково-дослідні проекти. Крім

² Стратегічними напрямками інноваційної діяльності в Україні на 2003 – 2013 рр. визначено: модернізацію електростанцій, нові та відновлювальні джерела енергії, новітні ресурсозберігаючі технології; машинобудування та приладобудування як основу високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва, розвиток високоякісної металургії; нанотехнології, мікроелектроніку інформаційні технології, телекомунікації; вдосконалення хімічних технологій, нових матеріалів, розвиток біотехнологій; високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості; транспортні системи: будівництво і реконструкцію; оздоровлення людини та охорону навколишнього середовища; розвиток інноваційної культури суспільства [7].

³ Зараз у світі створено і функціонує понад 600 таких інфраструктурних формувань, у тому числі у США 140, в Європі 260, у Китаї 130 [5, 15].

того, сучасні організаційні форми венчурного фінансування, окрім власне фінансово-кредитних операцій, надають консультаційні послуги, створюють банки інформації, мають спеціалістів по управлінню, маркетингу, перетворюючись на потужні інтелектуальні центри. Таким чином, інноваційні венчурні фонди не тільки вирішують питання фінансування наукових досліджень і розробок в повному обсязі, а й створюють сприятливе середовище для широкого тиражування нововведень.

Однак, як свідчить досвід передових країн світу, забезпечити можливості успішної комерціалізації науки можливо лише за умов прямої участі держави, покликаній запровадити дієвий механізм законодавчої та організаційно-економічної підтримки інноваційної діяльності. Саме тому в Україні 23.01.1996 р. було підписано Розпорядження Президента стосовно «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів», яке законодавчо визначило можливість утворення технологічних парків.

Перші технопарки «Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона» та «Інститут монокристалів» були створені в липні 2000 р. Згодом з'явилися: «Вуглемаш» (2001 р.), «Інститут технічної теплофізики» (2002 р.), «Укрінфотех» (2002 р.), «Київська політехніка» та «Інтелектуальні інформаційні технології» (2003 р.), «Агротехнопарк» (2007 р.), «Текстиль» (2007 р.), «Еко-Україна» (2010 р.) та інші. Станом на вересень 2010 р. в Україні зареєстровано 12 технопарків (ще 4 проходять процедуру реєстрації), але з них дійсно працюють лише 9 [10].

На початок 2010 р.⁴ національними технопарками реалізується 17 проектів, що мають чинні свідоцтва. З них 5 проектів зареєстровані технопарком «Київська політехніка», по 3 проекти виконуються в межах «Інституту монокристалів» та «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», решта технопарків («Яворів», «Інтелектуальні інформаційні технології», «Текстиль», «Інститут технічної теплофізики», «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона», «Вуглемаш») працює над одним проектом.

Діяльність українських технопарків спрямована на впровадження досягнень у галузі паливно-енергетичного комплексу, металургії, теплоенергетики, промислової екології, інформаційних та телекомунікаційних технологій, програмного забезпечення. Але більше 70% усіх проектів технологічних парків виконується підприємствами трьох великих промислових мегаполісів – Києва, Харкова та Донецька. Це створює регіональну диспропорційність у розвитку інноваційної діяльності.

Впродовж 2000 – 2009 рр. у результаті виконання інвестиційних та інноваційних проектів (а їх кількість за означений період становила 116 проектів) технопарками України було реалізовано інноваційної продукції на загальну суму 12,17 млрд грн (у т. ч. 1,7 млрд грн складав експорт вітчизняної інноваційної продукції).

⁴ Дані про діяльність технопаркових структур в Україні за 2010 – 2012 рр. на офіційному сайті Державного агентства з питань науки, інновацій, інформації (як і на інших електронних носіях) відсутні.

Проте динаміка змін даного показника не завжди мала тенденцію до зростання. Так, якщо в період з 2000 по 2007 рр. обсяг реалізації інноваційної продукції стрімко зростав (за сім років більш, ніж в 14 разів: з 176974,9 тис. грн до 2557168,3 тис. грн), то в 2008 р. даний показник впав на 67% (відносно 2007 р.) і був трохи вищим за своє значення, досягнуте в 2002 р. (отже, в 2008 р. він становив 851511,0 тис. грн проти 617877,9 тис. грн у 2002 р.). У наступному періоді збереглася тенденція до зниження обсягу реалізації інноваційної продукції, створеної технопарками України. У 2009 р. він складав 341717,1 тис. грн. Таким чином, за дворічний період (з 2008 р. по 2009 р.) показник зменшився на 87% відносно 2007 р. [11].

Падіння обсягів реалізації інноваційної продукції, створеної технопарками, призвело до зниження їх експорту, яке почалося у 2005 р. У 2009 р. обсяг інноваційної продукції, реалізованої на зовнішньому ринку, знизився до рівня 2000 р.

Загальна сума сукупних витрат, пов'язаних з реалізацією проектів технопарків, за період 2000 – 2009 рр. становила 11329,9 млн грн, а характер їх змін впродовж досліджуваного періоду мав аналогічну до доходів тенденцію. Так, протягом 2000 – 2006 рр. загальні витрати парків зростали з 243,7 млн грн у 2000 р. до 2187,4 млн грн у 2006 р., але з 2007 р. вони почали помітно скорочуватися і у 2009 р. були меншими за своє значення, зафіксоване у 2002 р. і склали лише 442 млн грн.

Як наслідок, зниження загальних витрат технопарків, а в їх складі витрат, пов'язаних із здійсненням НДДКР, призвело до падіння їх інноваційної активності. У результаті протягом 2005 – 2007 рр. не було зареєстровано жодного проекту, а їх кількість у 2010 р. майже у 6 разів була меншою за аналогічний показник 2003 р.

Така негативна динаміка змін розглянутих вище показників за останні три роки досліджуваного періоду обумовлена, у першу чергу, припиненням прямої державної підтримки технологічних парків. Незважаючи на те, що у більшості провідних країн світу основну частину фінансування наукових і технологічних парків здійснює держава (у Франції вона складає 50%, в Японії – майже 90%), в Україні на суму коштів, одержаних з державного бюджету, припадає трохи більше 1% від загальної розміру інвестиційних вкладень в їх діяльність⁵.

З огляду на це, практично єдиною державною формою підтримки вітчизняних технопаркових структур залишається спеціальний режим інноваційної діяльності, у межах дії якого державою мають надаватися цільові субсидії у вигляді: а) звільнення від ввізного мита експортованого устаткування та матеріалів, що не виробляються в Україні; б) пільгового оподаткування прибутку, одержаного від реалізації проектів технологічних парків; в) податкового векселя на суми податкового зобов'язання при імпорті нового устаткування.

Згідно з українським законодавством зазначені суми податків технологічні парки не перераховують до

⁵ Розраховано за даними, опублікованими на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України [11].

бюджету, а зараховують на свої спеціальні рахунки для подальшого їх використання на свій розвиток.

Так, у рамках дії спеціального режиму діяльності технологічних парків протягом 2008 р. та 2009 р. на їх спеціальні рахунки було перераховано коштів на суму 1440,8 тис. грн і 1070,0 тис. грн відповідно, тоді як ще в 2007 р. їх обсяг був більшим у 20 разів і становив 30,0 млн грн [11].

Аналогічна ситуація склалася і з податковими пільгами. Якщо у 2007 р. технопарками було отримано пільг в розмірі 22,3 млн грн, то вже в 2008 – 2009 рр. їх обсяг скоротився до 3,3 млн грн і 1,9 млн грн відповідно.

Різке падіння даних показників було обумовлене скасуванням основних видів непрямой державної підтримки технологічних парків, недотриманням чинного законодавства, частими його змінами [12, с. 22 – 23]. Наслідком цього стали: порушення виконання затверджених бізнес-планів інноваційних проектів; унеможливлення вчасної оплати за придбане устаткування, виконані науково-дослідні та проектні роботи; втрата довіри з боку зарубіжних і вітчизняних інвесторів, а також порушення інтересів суб'єктів підприємницької діяльності.

ВИСНОВКИ

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду доводить, що в умовах глобалізації світової економічної системи, пошуку нових, більш ефективних методів і форм господарювання підвищується роль науково-технологічних парків. Такі інфраструктурні утворення забезпечують зближення матеріально-технологічної бази промислового виробництва з інтелектуальним потенціалом країни і формують максимально комфортні умови для активізації інноваційної діяльності.

Оскільки основну роль у формуванні відповідного інституціонального середовища має відігравати держава, саме вона зобов'язана:

- ✦ забезпечити збереження та розвиток наявної науково-виробничої інфраструктури, сприяти освоєнню новітніх технологій та організації виробництва наукоємної конкурентоспроможної продукції;
- ✦ активізувати інтелектуальні, інформаційні, матеріально-технічні та фінансові ресурси для розвитку науково-технічного потенціалу регіонів і створення нових робочих місць;
- ✦ стати надійним партнером для технопаркових структур: усунути суперечності в нормативно-правовій базі, не вживати заходів щодо скасування або припинення законодавчих норм, що стосуються надання пільг суб'єктам інноваційної діяльності; розширити спектр прямих і непрямих методів державної підтримки розвитку інноваційної інфраструктури;
- ✦ розробити дієві механізми державного стимулювання залучення коштів господарюючих суб'єктів до фінансування наукових розробок і досліджень;
- ✦ започаткувати роботу з формування механізму венчурного фінансування як одного з основних

економічних інструментів, що не один десяток років успішно забезпечує інноваційний розвиток провідних країн світу; створити венчурний фонд інноваційної діяльності, здатний забезпечити широке залучення інвестицій в економіку країни та їх вкладення у інноваційні проекти (у т. ч. здійснювані технопарковими структурами);

- ✦ забезпечити сталу бюджетну підтримку інноваційної діяльності технологічних і наукових парків;
- ✦ сприяти впровадженню ефективних місцевих програм, які стосуються ресурсо-, енергозбереження, захисту навколишнього середовища;
- ✦ розробити ефективні умови залучення інвестиційних джерел, необхідних для реалізації перспективних інноваційних проектів технопаркових структур, забезпечити фінансування некомерційної фази науково-технічної діяльності;
- ✦ сприяти розвитку інноваційного та венчурного бізнесу;
- ✦ розширювати експортний потенціал країни та регіону.

Здійснення послідовних і виважених державних заходів у напрямку створення й розвитку ефективної інноваційної інфраструктури дозволить активізувати процес розроблення і впровадження нових прогресивних технологій, посилити вплив реалізації наукоємної продукції на соціально-економічний розвиток держави, сприяти поглибленню інтеграції України в загальноєвропейський науково-технологічний простір. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 №40 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Тульчинська С. О. Розвиток технополісів і наукових парків у контексті формування інноваційної економіки / С. О. Тульчинська // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємство. – 2010. – № 2. – С. 202 – 205.
3. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
4. Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції / НАН України / Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2009. – 483 с.
5. Тульчинська С. О. Роль науково-технологічних парків у розвитку інноваційних процесів / С. О. Тульчинська, Р. В. Тульчинський, М. О. Змієнко // Проблеми науки. – 2008. – № 10. – С. 13 – 17.
6. Фияксель Э. А. Технопарки как элемент инновационной экономики / Э. А. Фияксель, Н. Н. Бутрюмова // Инновации. – 2009. – № 1. – С. 73 – 77.
7. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16.01.2003 р. № 433-IV // Голос України. – 2003. – № 28.
8. Поручник А. М. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні: монографія / А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2000. – 172 с.
9. Управління венчурним фінансуванням підприємств : монографія / Т. В. Калінеску, О. М. Антіпов, В. О. Корецька-Гармаш. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 276 с.

10. Офіційні дані Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dknii.gov.ua

11. Розвиток інноваційної сфери України у 2006 р. та визначення завдань на 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua

12. Покотилова В. І. Технологічні парки України: стан, проблеми, перспективи розвитку / В. І. Покотилова // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 19. – С. 21 – 23.

REFERENCES

Antoniuk, L. L., Poruchnyk, A. M., and Savchuk, V. S. *Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii* [Innovation: theory, mechanism of development and commercialization.]. Kyiv: KNEU, 2003.

Fiaksel, E. A., and Butriumova, N. N. "Tekhnoparki kak element innovatsionnoy ekonomiki" [Technology parks as part of an innovative economy]. *Innovatsii*, no. 1 (2009): 73-77.

Intelektualno-innovatsiinyi rozvytok rehionu v konteksti ievrointehratsii [Intellectual and innovative development of the region in the context of European integration]. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen, 2009.

Kalinesku, T. V., Antipov, O. M., and Koretska-Harmash, V. O. *Upravlinnia venchurnym finansuvanniam pidpriemstv* [Office of venture financing companies.]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2009.

[Legal Act of Ukraine] (2002). <http://www.zakon.rada.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (2003).

"Ofitsiini dani Derzhavnoho ahentstva z pytan nauky, innovatsii ta informatyzatsii Ukrainy" [The official data of the State Agency on Science, Innovations and Informatization of Ukraine]. www.dknii.gov.ua

Poruchnyk, A. M., and Antoniuk, L. L. *Venchurnyi kapital: zarubizhnyi dosvid ta problemy stanovlennia v Ukraini* [Venture Capital: International Experience and Problems of Development in Ukraine.]. Kyiv: KNEU, 2000.

Pokotylova, V. I. "Tekhnolohichni parky Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy rozvytku" [Technological Parks of Ukraine: state, problems and prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 19 (2009): 21-23.

"Rozvytok innovatsiinoi sfery Ukrainy u 2006 r. ta vyznachennia zavdan na 2007 r." [Development of innovative sphere in Ukraine in 2006 and set objectives for 2007]. www.mon.gov.ua

Tulchynska, S. O. "Rozvytok tekhnopolisiv ta naukovykh parkiv u konteksti formuvannia innovatsiinoi ekonomiky" [The development of techno and science parks in the context of an innovative economy.]. *Derzhava ta rehiony*, no. 2 (2010): 202-205.

Tulchynska, S. O., Tulchynskyi, R. V., and Zmiienko, M. O. "Rol naukovo-tekhnologichnykh parkiv u rozvytku innovatsiinykh protsesiv" [The role of science and technology parks in developing innovative processes.]. *Problemy nauky*, no. 10 (2008): 13-17.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО ТА ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВИХ АВІАПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

ПІЛЕЦЬКА С. Т.

УДК 658.147

Пілецька С. Т. Закономірності формування власного та позикового капіталу промислових авіапідприємств в умовах фінансової незалежності

Основною проблемою, що виникає при визначенні ефективності управління капіталом, є необхідність урахування великої кількості факторів, які можуть впливати на підприємство та визначати його фінансову незалежність. У даний час особливою важливістю при управлінні формуванням капіталу промислового авіапідприємства набувають такі проблеми: визначення загальної потреби в капіталі, пошук джерел його формування та управління структурою. Рекомендації щодо управління структурою власного та позикового капіталу, на відміну від раніше розглянутих в науковій і спеціальній літературі, не обмежуються дослідженням методів капіталізації прибутку. Вони пов'язані з визначенням можливостей використання додаткового капіталу як елементу власного і вексельного кредиту, облігаційної позики – як елементу позикового капіталу. У той самий час кошти, притягнені як додатковий капітал і як вексельний кредит, не розглянуті як складові фінансового потоку. Таким чином, методи обґрунтування приросту величини фінансового потоку за рахунок альтернативних джерел приросту капіталу і способи оцінки впливу зміни структури капіталу на розмір фінансового потоку виступають елементами механізму управління рухом фінансових потоків підприємств. Механізм формування власного та позикового капіталу й методи управління його структурою об'єктивно створюють умови фінансової незалежності промислових авіапідприємств у вигляді автоматичного захисту від зовнішніх факторів та як формування джерел фінансової достатності ресурсів.

Ключові слова: власний капітал, позиковий капітал, фінансовий вексель, вексельний кредит, облігаційні позики, механізм, структура капіталу.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 13.

Пілецька Саміра Тимофіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів, обліку та аудиту, Національний авіаційний університет (пр. Космонавта Комарова, 1, Київ, 03058, Україна)

E-mail: samirapiletskaya@mail.ru

УДК 658.147

Пілецька С. Т. Закономерности формирования собственного и заемного капитала промышленного авиапредприятия в условиях финансовой независимости

Основной проблемой, возникающей при определении эффективности управления капиталом, является необходимость учета большого количества факторов, которые могут влиять на предприятие и определять его финансовую независимость. В настоящее время особую важность при управлении формированием капитала промышленного авиапредприятия приобретают такие проблемы: определение общей потребности в капитале, поиск источников его формирования и управления структурой. Рекомендации относительно управления структурой собственного и заемного капитала, в отличие от ранее рассмотренных в научной и специальной литературе, не ограничиваются исследованием методов капитализации прибыли. Они связаны с определением возможностей использования дополнительного капитала как элемента собственного и вексельного кредита, облигационного займа – как элемента заемного капитала. В то же время средства, привлеченные как дополнительный капитал и как вексельный кредит, не рассмотрены как составляющие финансового потока. Таким образом, методы обоснования прироста величины финансового потока за счет альтернативных источников прироста капитала и способы оценки влияния изменения структуры капитала на размер финансового потока выступают элементами механизма управления движением финансовых потоков предприятий. Механизм формирования собственного и заемного капитала и методы управления его структурой объективно создают условия финансовой независимости промышленного авиапредприятия в виде автоматической защиты от внешних факторов и в качестве формирования источников фінансової достаточности ресурсів.

Ключевые слова: собственный капитал, заемный капитал, финансовый вексель, вексельный кредит, облигационные займы, механизм, структура капитала.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 13.

Пілецька Саміра Тимофіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансов, учета и аудита, Национальный авиационный университет (пр. Космонавта Комарова, 1, Киев, 03058, Украина)

E-mail: samirapiletskaya@mail.ru

UDK 658.147

Piletska S. T. Regularities of Formation of Own and Borrowed Capital of an Industrial Aviation Enterprise under Conditions of Financial Independence

The main problem that arises when determining effectiveness of capital management is a necessity to account a big number of factors, which can influence an enterprise and determine its financial independence. Today, the following problems acquire special importance when managing formation of a capital of an industrial aviation enterprise: identification of the general requirement in capital, search for sources of its formation and managing the structure. Recommendations with respect to managing the structure of own and borrowed capital, unlike in previously considered in scientific and special literature, are not limited with the study of methods of capitalisation of profit. They are connected with identification of possibilities of use of additional capital as an element of own and acceptance credit, bonded debt – as an element of the borrowed capital. At the same time, the funds that are attracted as additional capital and acceptance credit are not considered as components of the financial flow. Thus, methods of justification of growth of the value of the financial flow by means of alternative sources of growth of the capital and methods of assessment of influence of the capital structure upon the size of the financial flow act as elements of the mechanism of management of movement of financial flows of enterprises. The mechanism of formation of own and borrowed capital and methods of managing its structure objectively create conditions of financial independence of an industrial aviation enterprise in the form of automatic protection from external factors and by way of formation of sources of financial sufficiency of resources.

Key words: own capital, borrowed capital, financial bill of exchange, acceptance credit, bonded debts, mechanism, capital structures.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 13.

Piletska Samira T. - Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Finance, Accounting and Audit, National Aviation University (pr. Kosmonavta Komarova, 1, Kyiv, 03058, Ukraine)

E-mail: samirapiletskaya@mail.ru

Ринкові перетворення в Україні принципово змінили умови функціонування підприємств, у тому числі умови формування й використання їхніх фінансових ресурсів. Механізми фінансування діяльності підприємств істотно змінилися. Як наслідок, виникло багато питань як теоретичного, так і практичного характеру, пов'язаних із закономірностями формування власного і позикового капіталу підприємств як певною сукупністю його фінансових ресурсів.

В економічній літературі питанням сутності капіталу, його формам, значенню в економічному розвитку присвячено чимало публікацій. Так, зокрема, можна назвати роботи класиків економічних наук А. Сміта, Д. Рікардо [10], В. Парето, Д. Міля [8], Дж. М. Кейнса, К. Р. Макконела, П. Самуельсона [12], а також праці сучасних фахівців, таких як С. Росс, Г. Вестерфілд, Б. Джордан [11], Ф. Чі Ченг, Д. Фіннерті [13] та ін. Визначенню оптимальної структури капіталу присвячено публікації Є. Ф. Бріггема [6], Р. С. Каплана, Д. П. Нортонна [7] та ін.

Разом з тим, виникає багато специфічних моментів щодо закономірності формування власного і позикового капіталу промислових авіапідприємств в умовах фінансової незалежності.

Метою статті є розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо закономірності формування власного і позикового капіталу промислових авіапідприємств в умовах фінансової незалежності.

Ефективність господарської діяльності промислового авіапідприємства багато в чому визначається цілеспрямованим формуванням його капіталу. Основною проблемою, що виникає при визначенні ефективності управління капіталом, є необхідність врахування великої кількості факторів, які можуть впливати на підприємство та визначати його фінансову незалежність. У даний час особливої важливості при управлінні формуванням капіталу промислового авіапідприємства (*табл. 1*) набувають такі проблеми: визначення загальної потреби в капіталі, пошук джерел його формування та управління структурою.

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013р. № 73, власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [4].

Вірне відображення у фінансовій звітності показника «власний капітал» є дуже важливим, оскільки дані про нього використовують для розрахунку низки економічних показників, які дають змогу оцінити фінансовий стан підприємства з метою прийняття відповідних рішень. Так, співвідношення власного капіталу підприємства та його зобов'язань є своєрідним мірилом для прийняття рішення фінансовими установами про надання цьому підприємству кредиту. Підприємству з високою часткою власного капіталу в активах віддається перевага при наданні кредиту.

Усі джерела фінансування діяльності підприємства поділяються на дві групи: власні та залучені.

До *власних джерел* належать: власний капітал; умовно власне джерело (цільові надходження для фінансу-

вання конкретних заходів та операцій). Власний капітал включає кошти, які: внесено засновниками та учасниками підприємства без певного терміну повернення; отримано від юридичних і фізичних осіб на безповоротній основі, без надання їм відповідних прав; накопичено самим підприємством у процесі діяльності у вигляді прибутку або інших джерел. Сума власного капіталу – це абстрактна вартість майна, яка не є його поточною чи реалізаційною вартістю, а тому не відображає поточну вартість прав власників підприємства. На суму власного капіталу суттєво впливає оцінка в бухгалтерському обліку активів і кредиторської заборгованості, створеної при організації підприємства, хоча випадково вона може збігатися із сукупною ринковою вартістю акцій підприємства або з сумою, яку можна отримати від продажу активів частинами або підприємства в цілому [5].

Як *позиковий капітал* слід розглядати комерційний, лізинговий, іпотечний, банківський, вексельний кредити, емісію облігацій та акцій.

Зниження долі банківських кредитів у структурі позикового капіталу підприємства може бути забезпечене шляхом активного використання вексельних кредитів. *Вексельний кредит* – форма економічних стосунків позики, при якій умови та порядок погашення боргових зобов'язань встановлюються позичальником. Реалізація вексельного кредиту здійснюється за допомогою спеціальних інструментів позикового капіталу – векселів. Вексель – це цінний папір, що засвідчує право одержувача на здобуття грошової компенсації і доходів. Вексель одночасно вид цінних паперів і форма боргового зобов'язання.

Особлива привабливість векселя для використання в фінансово-господарській діяльності досягається універсальністю його застосування і різноманітністю виконуваних функцій. Засвідчуючи безумовне грошове

Таблиця 1

Механізм формування капіталу промислового авіапідприємства та управління його структурою

Управління формуванням капіталу
Визначення загальної потреби в капіталі для здійснення поточної діяльності підприємства: – визначення достатності капіталу для поточної діяльності; – обґрунтування схем фінансування нового бізнесу
Процес формування власного капіталу: – розробка політики формування власних фінансових ресурсів; – управління формуванням власного капіталу за рахунок внутрішніх джерел; – управління формуванням капіталу за рахунок зовнішніх джерел
Залучення позикового капіталу: – розробка кредитної політики організації; – управління залученням позикового капіталу з різних джерел
Управління структурою капіталу
Трансформація структури капіталу: – оптимізація структури капіталу; – обґрунтування цільової структури капіталу

[Авторська розробка].

зобов'язання векселедавця сплатити після закінчення терміну певну суму грошей власникові векселя, тобто будучи борговим зобов'язанням, вексель одночасно виступає як цінний папір. Окрім виконання функції засоби платежу, він може як цінний папір, ставати об'єктом різних операцій – купівлі-продажу, обліку, застави, обміну ін. Вексель також допомагає вирішити таку дилему, як недолік власних оборотних коштів, з одного боку, і високу вартість кредитних ресурсів – з іншого. Використання векселя дозволяє оформити комерційний кредит без укладення додаткових договорів.

Проте, не дивлячись на приєднання України до Женевської конвенції 1930 р. (Закон України від 06.07.1999 р. № 826-XIV), якою запроваджений «Уніфікований закон про перевідні векселі і прості векселі» [2], існує ряд обмежень по використанню векселів. Відповідно до Закону України від 05.04.2001 № 2374-III «Про обіг векселів в Україні» [1], яким були затверджені умови обігу векселів та зазначено, що підприємства не мають права випускати векселі з іншою метою, ніж розрахунок по вже існуючих боргах за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги, крім фінансових векселів. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів» від 06.12.2012 N 5519-VI [3] визначено, що фінансовий вексель – це цінний папір, що посвідчує зобов'язання банківської установи, у тому числі центральний орган виконавчої влади, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, які випускаються в бездокументарній формі з метою оформлення наявної заборгованості, у тому числі Державного бюджету України. До фінансових векселів належать: казначейський фінансовий вексель; банківський фінансовий вексель.

Пропонується внести зміни до законодавства шляхом внесення доповнення про можливість випуску фінансових векселів підприємством в разі браку його обігових коштів для виробничо-господарської діяльності.

Для активізації використання фінансових векселів в умовах діяльності промислових підприємств пропонується забезпечити реалізацію методів їх випуску та обігу (рис. 1).

Промислове авіапідприємство може виступати як емітентом векселя, так і векселедержувачем. Ця обставина обумовлює відмінність методів. В умовах підприємства-векселедавця на основі методів порівняння, процентних чисел, прямого рахунку, розрахунку цільового прибутку визначається величина фінансових витрат, пов'язаних з емісією і оплатою векселів. В умовах підприємства – векселедержувача на основі методів дисконтування, розрахунку цільового прибутку, процентних чисел визначається сума фінансових доходів і прогнозується величина можливих втрат від неефективних операцій з векселями.

Таким чином, зміна структури позикового капіталу за рахунок використання вексельного кредиту дозволить понизити фінансові витрати і забезпечити приплив оборотних коштів.

Конструювання облігацій необхідно здійснити, застосовуючи основні принципи фінансового інжинірингу. Це забезпечить конкурентоспроможність облігацій конкретного емітента на ринку в порівнянні з випусками інших підприємств й іншими джерелами залучення фінансових ресурсів.

Необхідно дотримуватися нижченаведених рекомендацій: для полегшення боргового навантаження на підприємство і оптимізацію фінансових потоків при випуску облігаційної позики необхідно врахувати, що середній термін рекомендується встановити не менше трьох років; забезпечення позики є одним із способів зниження кредитних ризиків, пов'язаної з випуском облігацій, що підвищує інвестиційну привабливість цінних паперів та може здійснюватися шляхом безпосереднього надання забезпечення емітентом або за рахунок використання гарантій та поручительств третіх осіб. Це до-

Рис. 1. Методи випуску та обігу фінансових векселів промисловим авіапідприємством [авторська розробка]

зволяє перенести частину або повну відповідальність за здійснення виплат по облігаціях на третіх осіб у випадку, якщо самостійне здійснення виплат по позиції емітентом буде неможливе. Незалежно від наявності забезпечення при професійній підготовці випуску та фінансовій надійності емітента облігаційні позики успішно розподіляються серед потенційних інвесторів; купонна прибутковість по облігаціях емітентів авіапромислової галузі в Україні, що мають позитивну кредитну історію на борговому ринку цінних паперів, складає в середньому 7% річних. Виходячи з даного параметра для можливої емісії облігацій, необхідно встановити ставку, що перевищує середньоринкову, у зв'язку з відсутністю в емітента кредитної історії на борговому сегменті ринку цінних паперів; пропонується вибрати облігації з виплатою відсотків у кінці погашення. Даний фінансовий інструмент характеризується тим, що протягом всього терміну інвестування на основну суму боргу (номінал) періодично нараховуються (але не виплачуються) відсотки. Після закінчення терміну операції нараховані відсотки виплачуються однією сумою разом з номіналом; оскільки процентні виплати будуть отримані лише у момент погашення, то поточну прибутковість даних зобов'язань можна вважати рівною нулю. Такий варіант дозволить емітенту перенести фінансове навантаження на пізніші періоди та значно перерозподілити його; якщо підприємство є партнером багатьох зарубіжних підприємств, пропонується прив'язати зміну процентної ставки по облігаціях до зміни ціни на основну експортну продукцію підприємства; купон по облігаціях пропонується також прив'язати до індексу цін на акції підприємства. Одним з істотних моментів при емісії облігацій є спосіб їх розміщення – по відкритій або закритій підписці.

При розміщенні облігаційних траншей за допомогою відкритої підписки схема операції за участю фінансового посередника (андеррайтера) у спрощеному вигляді представлена на *рис. 2*.

Рис. 2. Класична схема розподілу облігацій емітента за допомогою андеррайтера [розроблено на основі [9]]

Як додатковий механізм розподілу облігацій емітента, можна також використовувати модель, що представлена на *рис. 3*.

Рис. 3 Інноваційна схема розподілу облігацій емітента за участю банків [авторська розробка]

Вона характеризується такими особливостями:

- ✦ на *першому етапі* відбувається акумуляція банком грошових коштів як фізичних, так і юридичних осіб. Акумуляцію банк може здійснити, наприклад, за допомогою вкладу (вклад може називатися «інвестиційним» або «облігаційний

депозит»), який гарантуватиме прибутковість і виплати згідно з проспектом емісії облігацій;

- ✦ *другий етап* передбачає заставу емітованих боргових зобов'язань емітента у банку. Таким чином, фінансування банком потреб емітента буде забезпечено заставою цінних паперів;
- ✦ на *третьому етапі* банк під заставу цінних паперів надає емітенту грошові кошти у вигляді кредиту на умовах проспекту емісії закладених облігацій. Також банком можливе стягування з емітента маржі за посередницькі послуги. У результаті банк стає основним кредитором емітента;
- ✦ *четвертий етап* полягає в тому, що клієнти банку після закінчення певного терміну забирають свої вкладення. У моделі первинного розміщення облігаційної позики присутні елементи, що характеризують її ефективність і відрізняють її від класичної моделі розподілу, а саме: відбувається скорочення термінів розміщення позики; присутній елемент застави цінних паперів; емітовані цінні папери не розподіляються серед невизначеного кола осіб, а зосереджені в руках одного утримувача; не вимагається додаткових витрат при практичній реалізації даної схеми.

Погашення облігацій і виплату відсотків планується робити за рахунок доходів від інвестування отриманих у позику коштів або із загальної виручки підприємства. Використання запропонованих моделей облігаційних позик як джерела фінансування підприємств дозволить підсилити фінансову незалежність підприємства за рахунок залучення додаткових фінансових ресурсів.

ВИСНОВКИ

Рекомендації щодо управління структурою власного і позикового капіталу, на відміну від раніше розглянутих у науковій і спеціальній літературі, не обмежуються дослідженням методів капіталізації прибутку. Вони пов'язані з визначенням можливостей використання додаткового капіталу як елементу власного і вексельного кредиту, облігаційної позики як елементу позикового капіталу. У той самий час кошти, притягнені як додатковий капітал і як вексельний кредит, не розглянуті як складові фінансового потоку. Таким чином, методи обґрунтування приросту величини фінансового потоку за рахунок альтернативних джерел приросту капіталу і способи оцінки впливу зміни структури капіталу на розмір фінансового потоку виступають елементами механізму управління рухом фінансових потоків підприємств.

Механізм формування власного та позикового капіталу й методи управління його структурою об'єктивно створюють умови фінансової незалежності промислових авіапідприємств у вигляді автоматичного захисту від зовнішніх факторів та як формування джерел фінансової достатності ресурсів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 05.04.2001 № 2374-III «Про обіг векселів в Україні». – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>

2. Закон України від 06.07.1999 р. № 826-XIV «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=826-14>

3. Закон України від 06.12.2012 N 5519-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/search/law/monitoring/MN016437.html>

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article/main?art_id=366860&cat_id=285157

5. **Богачев С. В.** Фондовые методы развития промышленных корпораций: вопросы теории и практики : монография / С. В. Богачев ; НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 294 с.

6. **Бриггем Е. Ф.** Основы финансового менеджмента / Е. Ф. Бриггем / Пер. з англ. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.

7. **Каплан Р. С.** Измерение стратегической готовности нематериальных активов / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rjm.ru/archiv.php?inumber=7&id=57>.

8. **Миль Дж. С.** Основы политической экономии. Т. 1 / Дж. С. Миль / Пер. с англ. Калинина А. А., Стоплер В. Т. ; под ред. А. Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1980. – 496 с.

9. **Рамазанов А. В.** Финансирование нефтехимических предприятий республики Татарстан посредством размещения облигационных займов / А. В. Рамазанов : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10. – М., 2008. – 22 с.

10. **Риккардо Д.** Начала политической экономии / Рикардо Д., Петти В., Смит А. ; сост., авт. предисл. И. А. Столяров. – М. : ЭКСМО – Пресс, 2000. – С. 402–476.

11. **Росс С.** Основы корпоративных финансов / С. Росс, Р. Вестерфильд, Б. Джордан / Пер. с англ. – М. : Лаборатория базовых знаний, 2000. – С. 28.

12. **Самуэльсон П. Э.** Экономика / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Норхаус / Пер. с англ. О. Л. Пелявского. – [18-е изд.]. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 1360 с.

13. **Ченг Ф. Ли.** Финансы корпораций: теория, методы и практика / Ченг Ф. Ли, Джозеф И. Финнерти. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 688 с.

REFERENCES

Bogachev, S. V. *Fondovye metody razvitiia promyshlennykh korporatsiy: voprosy teorii i praktiki* [Stock methods of industrial corporations: Theory and Practice]. Donetsk, 2002.

Bryghkem, Ie. F. *Osnovy finansovoho menedzhmentu* [Fundamentals of Financial Management]. Kyiv: Molod, 1997.

Cheng, F. Li, and Finnerti, Dzhozef I. *Finansy korporatsiy: teoriia, metody i praktika* [Business Finance: Theory, Methods and Practice]. Moscow: INFRA-M, 2000.

Kaplan, R. S., and Norton, D. P. "Izmerenie strategicheskoy gotovnosti nematerialnykh aktivov" [Measuring the strategic readiness of intangible assets]. <http://www.rjm.ru/archiv.php?inumber=7&id=57>

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=826-14>

[Legal Act of Ukraine]. http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article/main?art_id=366860&cat_id=285157

[Legal Act of Ukraine]. <http://search.ligazakon.ua/search/law/monitoring/MN016437.html>

Mill, J. S. *Osnovy politicheskoy ekonomii* [Principles of Political Economy]. Moscow: Progress, 1980.

Petti, V., Smit, A., and Rikardo, D. *Nachala politicheskoy ekonomii* [Principles of Political Economy]. Moscow: EKSMO-Press, 2000.

Ross, S., Vesterfild, R., and Jordan, B. *Osnovy korporativnykh finansov* [Fundamentals of Corporate Finance]. Moscow: Laboratoriia bazovykh znaniy, 2000.

Ramazanov, A. V. "Finansirovanie neftekhimicheskikh predpriyatii respubliky Tatarstan posredstvom razmeshcheniia obligatsionnykh займов" [Funding for petrochemical enterprises of the Republic of Tatarstan by the placement of bond issues]. *Avtooref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.10*, 2008.

Samuelson, P. E., and Norkhaus, V. D. *Ekonomika* [Economy]. Moscow: Viliams, 2007.

ВИБІР ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ КОКСОХІМІЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

МАДАР О. Є.

УДК 658.1

Мадар О. Є. Вибір та обґрунтування інструменту управління коксохімічним підприємством

Ступінь досягнення мети підприємством залежить від багатьох факторів, у тому числі й від інструменту управління ним. Економічна наука пропонує великий вибір таких інструментів, але, як показав їх аналіз, не всі вони можуть бути застосовані на коксохімічних підприємствах. Мета статті – визначити інструмент управління коксохімічним підприємством, який би враховував його технологічні та організаційні особливості. У силу дії галузевих (складність виробничого комплексу, безперервний характер виробництва) та організаційних факторів (віднесення КХП до вертикально-інтегрованих структур (холдингу) змішаного типу, технократичний тип управління) інструменти, об'єктом управління яких є відносини з клієнтами та стратегічні зміни, на КХП використовуватися не можуть. Для досягнення мети КХП – мінімізація витрат і максимізація грошових коштів – необхідно використовувати інструменти, об'єктом яких є операційна діяльність підприємства, але також з урахуванням умов їх використання. До таких інструментів можна віднести: контролінг, управління по цілях, ключові показники ефективності та бюджетування. В умовах, коли підприємство холдингу має обмежений характер впливу на формування своїх доходів і грошових потоків, але при цьому має можливість самостійного оперативного управління фінансовою діяльністю, тільки вправне управління витратами та фінансами взагалі може гарантувати діяльність підприємства. Цим вимогам відповідає бюджетування. У комплексі з ним може бути застосований контролінг (як інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень та управління по цілях) і ключові показники ефективності (як правила (рекомендації) визначення системи показників діяльності підрозділів).

Ключові слова: інструмент управління, коксохімічне підприємство, бюджетування.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Мадар Олександр Ємерикович – генеральний директор, ПАТ «Єнакієвський коксохімпром» (вул. Марата, 1, Єнакієве, 86406, Україна)

УДК 658.1

Мадар А. Е. Выбор и определение инструмента управления коксохимическим предприятием

Степень достижения цели предприятием зависит от многих факторов, в том числе и от инструмента управления им. Экономическая наука предлагает большой выбор таких инструментов, но, как показал анализ, не все они могут быть применены на КХП. Цель статьи – определить инструмент управления коксохимическим предприятием, который бы учитывал его технологические и организационные особенности. В силу действия отраслевых (сложность производственного комплекса, непрерывный характер производства) и организационных факторов (отнесение КХП к вертикально-интегрированным структурам (холдингу) смешанного типа, технократический тип управления) инструменты, объектом управления которых являются отношения с клиентами и стратегические изменения, на КХП использоваться не могут. Для достижения цели КХП – минимизация расходов и максимизация денежных средств – необходимо использовать инструменты, объектом которых является операционная деятельность предприятия, но учитывая при этом условия их использования. К таким инструментам можно отнести: контроллинг, управление по целям, ключевые показатели эффективности и бюджетирование. В условиях, когда предприятие холдинга имеет ограниченный характер влияния на формирование своих доходов и денежных потоков, но при этом имеет возможность самостоятельного оперативного управления финансовой деятельностью, только эффективное управление расходами и финансами может гарантировать выживание предприятия. Этим требованиям отвечает бюджетирование. В комплексе с ним может быть применен контроллинг (как информационное обеспечение принятия управленческих решений и управления по целям) и ключевые показатели эффективности (как правила (рекомендации) определения системы показателей деятельности подразделений).

Ключевые слова: инструмент управления, коксохимическое предприятие, бюджетирование.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 10.

Мадар Александр Ємерикович – генеральный директор, ЧАО «Єнакієвський коксохімпром» (ул. Марата, 1, Єнакієво, 86406, Україна)

UDC 658.1

Madar A. Y. Selection and Identification of a By-Product Coke Plant (BPCP) Management Tool

The degree of achievement of its goal by a company depends on many factors, including on its management tool. Economic science offers a big selection of such tools, but, as the analysis has shown, not all of them could be applied at a BPCP. The goal of the article is to identify a BPCP management tool, which would take into account its technological and organisational specific features. Due to specific industry (complexity of a production complex and continuous nature of production) and organisational factors (ascription of BPCP to vertically integrated structures (holding) of a mixed type and technocratic type of management), the tools, the object of management of which are relations with clients and strategic changes at a BPCP, cannot be used. In order to achieve BPCP goals – minimisation of costs and maximisation of money funds – it is necessary to use tools, the object of which is operation activity of a company, taking into account conditions of their use. Such tools could include: controlling, management by goals, key indicators of effectiveness and budgeting. Under conditions when a holding company has a limited nature of influence upon formation of its income and cash flows, but at the same time has a possibility of independent operative management of financial activity, only efficient management of costs and finances can guarantee survival of the company. Budgeting meets these requirements. It could be used in a combination with controlling, which is an information provision of managerial decision making and management by goals, and key indicators of effectiveness, which are rules (recommendations) of identification of the system of indicators of activity of subdivisions.

Key words: management tool, by-product coke plant, budgeting.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Bibl.: 10.

Madar Alexander Ye. – General Director, PJSC «Enakievo koksohimprom» (vul. Marata, 1, Yenakievo, 86406, Ukraine)

Аналіз літературних джерел показав, що на сьогоднішній день розроблений багатий арсенал інструментів управління підприємством.

Мета статті – визначити інструмент управління коксохімічним підприємством, який би враховував тех-

нологічні та організаційні його особливості. На думку автора, інструменти управління підприємством можна за ознакою об'єкту управління розподілити на групи (рис. 1). Першу групу складають інструменти, об'єктом управління яких є операційна діяльність підприємства

(процесно-орієнтоване управління, ключові показники ефективності, бюджетування, безбюджетне управління, контролінг, управління по цілям тощо); *другу групу* – інструменти, об'єктом управління яких є взаємовідносини з клієнтами (ключова компетенція, управління відносинами з клієнтами, вимірювання рівня задоволеності клієнтів, сегментація клієнтів, аналіз можливостей зміни ринкової тенденції, персоналізований маркетинг, тотальне управління якістю тощо); *третью групу* – інструменти, об'єктом управління яких є стратегічні зміни (скорочення витрат часу, стратегія зростання, аутсорсинг, сценарне планування, стратегічне планування, аналіз акціонерної вартості, інтеграція ланцюга поставок, збалансована система показників діяльності підприємства, бенчмаркінг, реінжиніринг тощо).

У силу дії галузевих (складність виробничого комплексу, безперервний характер виробництва) та організаційних факторів (віднесення КХП до вертикально-інтегрованих структур (холдингу) змішаного типу, технократичний тип управління) застосування інструментів другої та третьої групи мають обмежене використання. Щодо інструментів, віднесених до першої групи, деякі з них можуть бути застосовані на КХП для вирішення окремих завдань.

Основна вимога до інструменту управління, на думку автора, – забезпечення досягнення мети підприємства. Він повинен бути засобом її здійснення. Мета КХП формується під впливом таких вимог: *по-перше*, витрати підприємства не повинні перевищувати встановленого материнською компанією рівня; *по-друге*,

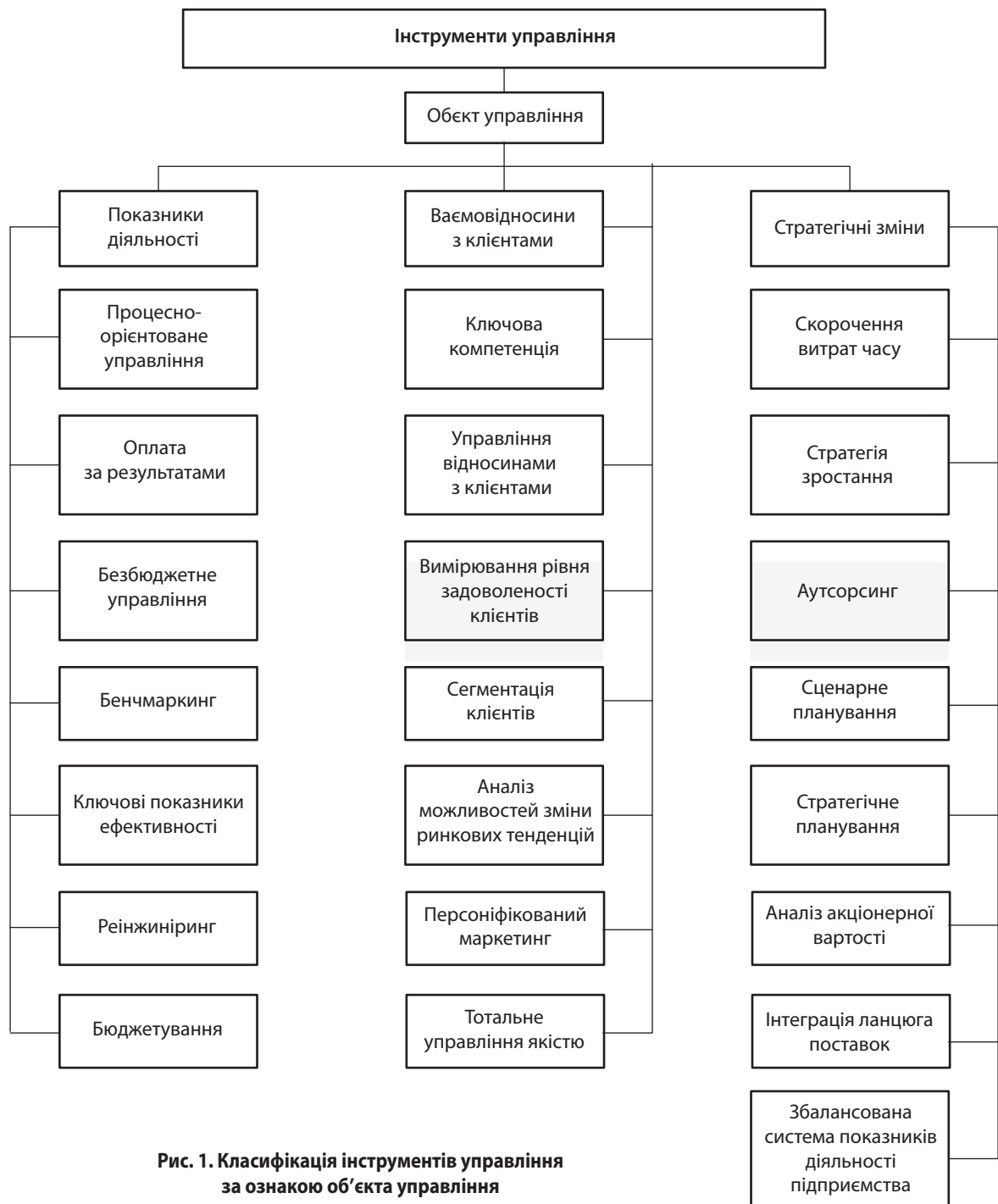

Рис. 1. Класифікація інструментів управління за ознакою об'єкта управління

діяльність підприємства повинна бути забезпечена грошовими коштами на рівні, достатньому для гарантування фінансової стійкості (рис. 2). Відповідно, інструмент управління повинен таким чином впливати на діяльність КХП, щоб забезпечувати мінімізацію витрат виробничої діяльності та максимізацію грошових коштів.

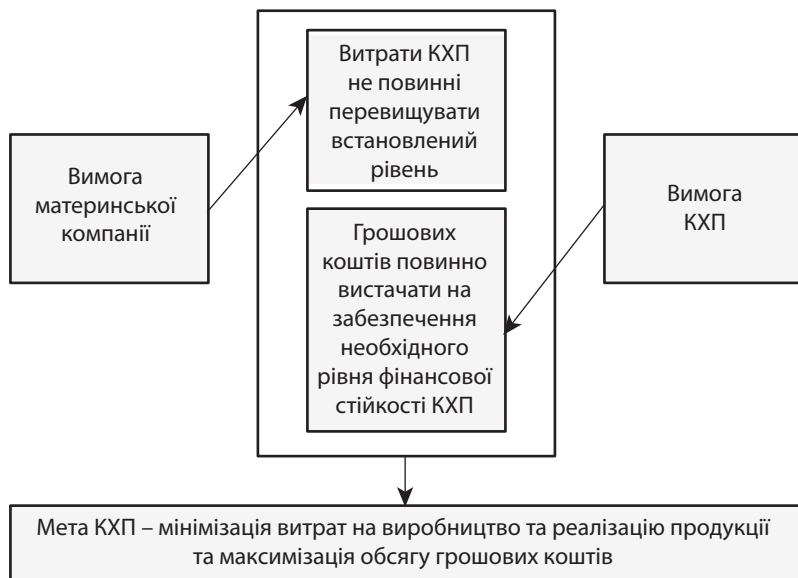

Рис. 2. Формування мети КХП

У табл. 1 представлений аналіз можливості застосування інструментів управління підприємством, віднесених до першої групи.

Процесно-орієнтоване управління. Для виявлення суті та специфіки процесно-орієнтованого управління необхідно більш повно і точно встановити причинно-наслідковий зв'язок і взаємозалежність між якістю товару, його ціною і процесами, результатом здійснення яких являється будь-який товар у вигляді продукції або послуги [1, 2]. Але на КХП це доволі складно визначити, що обумовлено комплексним характером виробництва та особливостями організаційного характеру:

1. Основна умова застосування інструменту – процесна спеціалізація управління. Її використання в управлінні ускладнюється взаємозв'язками цехів у виробничому процесі.

2. Усі основні цехи пов'язані між собою одним матеріальним потоком, тому якість продукції формується не тільки на тому переділлі, де її отримують, але й на всіх попередніх.

Таблиця 1

Аналіз інструментів управління підприємством, віднесених до першої групи

Інструмент управління підприємством	Мета застосування	Умови застосування	Можливість застосування на КХП
Процесно-орієнтоване управління	Поліпшення співвідношення «якість – ціна» продукції, підвищення конкурентоспроможності підприємства	– Самостійне підприємство на ринку (підрозділ горизонтально інтегрованих структур); – процесна спеціалізація управління	Інструмент не застосовується в силу функціональної спеціалізації управління
Бюджетування	Контроль доходів і витрат, грошових потоків	– Як на самостійних підприємствах, так і в підрозділах інтегрованих структур; – централізована форма функціонування внутрішнього економічного механізму (ВЕМу)	Інструмент може бути використаним для управління КХП
Безбюджетне управління	Набуття конкурентних переваг підприємством на ринку покупця	– Самостійне підприємство на ринку; – децентралізована форма функціонування ВЕМу; – постійні зміни оточуючого бізнес-середовища	Інструмент не застосовується в силу дії організаційних факторів, низького рівня мінливості оточуючого середовища та особливостей розподілу товарної продукції
Контролінг	Забезпечення необхідною інформацією та інструментарієм прийняття управлінських рішень	– Як на самостійних підприємствах на ринку, так і в підрозділах інтегрованих структур; – різна форма функціонування ВЕМу	Інструмент може бути використаним для управління КХП
Ключові показники ефективності	Встановлення показників діяльності підприємства та окремих підрозділів	– Як на самостійних підприємствах на ринку, так і в підрозділах інтегрованих структур; – різна форма функціонування ВЕМу	Інструмент може бути використаним для управління КХП
Управління по цілях		– як на самостійних підприємствах на ринку, так і в підрозділах інтегрованих структур; – різна форма функціонування ВЕМу	

3. Якість продукції залежить від якості сировини (вугільних концентратів), але на це персонал КХП не впливає.

4. На КХП діють трансфертні ціни. Зазвичай їх рівень встановлюється без урахування якісних показників продукції. Наряду з позитивними наслідками, коли корпоративна (трансфертна) ціна виконує оціночну та стимулюючу функції, є й негативні, коли за її допомогою відбувається перерозподіл прибутку та фінансових ресурсів між підприємствами-підрозділами в інтересах всього холдингу. При цьому підприємство не впливає на свій дохід і грошові потоки.

5. В одному технологічному процесі (переділі) виробляються декілька видів продукції, тому оцінка витрат кожного з видів є суб'єктивною (що залежить від визначення основної та попутної продукції, вибору методу їх оцінки). Тому визначення співвідношення «ціна – якість» буде мати також суб'єктивний характер.

Усі перелічені фактори роблять неможливим застосування процесно-орієнтованого управління на КХП.

Безбюджетне управління. Про ефективність безбюджетного управління також кажуть багато вчених, серед яких Дж. Хоуп та Р. Фрейзер [3], Ю. Х. Даум [4]. Організація «Круглий стіл по проблемах безбюджетного управління (*Beyond Budgeting Round Table – BBRT*)» пропонує використовувати безбюджетне управління (*Beyond Budgeting*), що засновано на 12 принципах. Основна риса цієї моделі – «передача обов'язків (повноважень)», при якому встановлюються цілі та розробляється адаптивний процес для їх досягнення. Адаптивні процеси менеджменту ґрунтуються не на жорстких нерухомих цілях і планах споживання ресурсів, як це має місце в традиційній моделі бюджетування. Замість цього вони наділяють організацію високою мірою гнучкості. Причина виникнення нового способу управління підприємством – конкуренція, а саме: «ринку продавця», на якому існували підприємства, перетворився на «ринку покупця», і підприємства вимушені знаходити конкурентні переваги скрізь, де тільки можливо. При безбюджетному управлінні існує три фактори – джерела конкурентної переваги: скорочення витрат грошей і часу кваліфікованого персоналу на процеси планування в оперативному контурі управління; бюджети все одно неможливо виконати – обставини на «ринку покупця» непередбачувані й швидко міняються; автоматичне використання ефекту синергії [3, 4].

Аналіз принципів безбюджетного управління показав, що застосування цього методу є недоречним в умовах КХП, тому що:

1. Основною умовою використання цього методу є децентралізація управління та делегування топ-менеджерам підприємств-підрозділів питань управління, що в умовах вертикальної інтеграції та технократичного типу управління є неможливим.

2. Близько 75% товарної продукції КХП розподіляється за внутрішньохолдинговими зв'язками, тому набуття конкурентних переваг для них не є життєво необхідним питанням.

Інструменти управління по цілях та ключові показники ефективності [5, 6] в умовах КХП можна об'єднати в одну групу, що обумовлено їх метою. Вони можуть бути застосовані на коксохімічних підприємствах як правила (рекомендації) визначення системи показників діяльності підрозділів. Основними з них є: кожний показник має бути чітко визначений та досяжний; має бути у сфері відповідальності тих людей, які відповідають за його досягнення; повинен нести сенс [доопрацьовано на основі 5]. Але інструмент повинен вказувати шлях досягнення мети та відповідних показників. Тому доцільно ці інструменти використовувати в комплексі.

Контролінг. Як свідчить аналіз літературних джерел, в основному автори сходяться на думці, що контролінг – це система інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень [7, 8]. Цей інструмент є універсальним і може використовуватися на будь-яких підприємствах, у тому числі й на КХП з метою інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень.

В умовах, коли підприємство холдингу має обмежений характер впливу на формування своїх доходів і грошових потоків, але при цьому має можливість самостійного оперативного управління фінансовою діяльністю, тільки вправне управління витратами та фінансами взагалі може гарантувати діяльність підприємства. Цим вимогам відповідає *бюджетування*.

Аналіз трактовок поняття бюджетування показав, що:

1. Автори мають різні думки щодо суті поняття, представляючи його як:

- ✦ технологію (управлінську (складання, коригування, контролю результатів компанії), фінансового планування, розподілу ресурсів, планування і контролю грошей);
- ✦ процес чи їх сукупність (підготовки бюджетів, планування, організації, контролю діяльності);
- ✦ метод чи методологія (планування, розподілу ресурсів);
- ✦ інструмент (розподілу ресурсів, розробки бюджетів, контролю за витратами).

2. Автори не мають одноставної думки щодо об'єкта бюджетування, пропонуючи: фінансові показники та результати діяльності підприємства; бюджети; ресурси; фінансово-господарську діяльність підприємства; фінансові потоки; управлінські рішення; оборотний капітал; співвідношення доходів і витрат, надходжень та видатків, активів і пасивів організації.

Не заперечуючи значущості трактовок сутності бюджетування та його об'єкта, необхідно відмітити, що визначення бюджетування як інструменту відповідає його суті. Дефініція слова «інструмент» у широкому сенсі визначається як засіб впливу на об'єкт; згідно з Толковим словником С. Ожегова та Н. Шведової інструмент – це «засіб, спосіб, що застосовується для досягнення чого-небудь» [9]; зі словником бізнес-термінів – «засіб для досягнення будь-яких цілей» [10].

Аналіз наведених визначень та дефініції слова «інструмент» дозволили зробити висновок, що бюджетування можна представити як інструмент впливу (управління) на підприємство за допомогою бюджетів задля досягнення встановленої мети.

З урахуванням технологічних та організаційних особливостей коксохімічного підприємства бюджетування на КХП – це інструмент управління (впливу) підприємством – підрозділом вертикально-інтегрованої структури за допомогою бюджетів з метою досягнення встановленої рівня витрат та фінансової стійкості підприємства.

Таким чином, бюджетування – це інструмент управління підприємством, який враховує технологічні та організаційні особливості коксохімічного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребнев Е. Процессно-ориентированное управление / Е. Гребнев, Е. Кондрашов, Х. Хайнце // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 1. – С. 4 – 7.

2. Козаченко А. В. Управление крупным предприятием / А. Козаченко, А. Лященко, И. Ладыко. – К. : Либра, 2006. – 384 с.

3. Хоуп Дж. Бюджетирование, каким мы его не знаем. Управление за рамками бюджетов / Дж. Хоуп, Р. Фрейзер / Пер. с англ. Р. Кашеев. – М. : ООО «Вершина», 2005. – 256 с.

4. «Budgeting – an unnecessary evil» (Обзор методики) (ENG) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.managementmag.com/index.cfm/ci_id/1622/la_id/1.htm

5. Парменгер Д. Ключевые показатели эффективности / Д. Парменгер / Пер. с англ. А. Платонов. – М. : Олимп-Бизнес, 2009. – 264 с.

6. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента. Как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / К. Уолш / Пер. с англ. – М. : Дело, 2001. – 360 с.

7. Карминский А. М. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 256 с.

8. Климов А. В. Контроллинг как интегрированная подсистема управления предприятием / А. В. Климов // Бизнес Информ. – 2006. – № 10. – С. 109 – 112.

9. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Аз, 1996. – 928 с.

10. Словар бизнес-термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.klerk.ru/slovar/bus/

REFERENCES

“Budgeting – an unnecessary evil” http://www.managementmag.com/index.cfm/ci_id/1622/la_id/1.htm

Grebnev, E., Kondrashov, E., and Khayntse, Kh. “Process-oriented management” [Process-oriented management]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 1 (2003): 4-7.

Khoup, Dzh., and Freyzer, R. *Biudzhetrovanie, kakim my ego ne znam.* *Upravlenie za ramkami biudzhetrov* [Budgeting, as we do not know. Management over budget]. Moscow: Ver-shina, 2005.

Kozachenko, A., Liashchenko, A., and Ladyko, I. *Upravlenie krupnym predpriatiem* [Management of large-scale enterprise]. Kyiv: Libra, 2006.

Karminskiy, A. M., Olenov, N. I., and Primak, A. G. *Kontroling v biznese. Metodologicheskie i prakticheskie osnovy postroeniia kontrollinga v organizatsiakh* [Controlling in the business. Methodological and practical bases for the construction of controlling in organizations]. Moscow: Finansy i statistika, 2002.

Klimov, A. V. “Kontrolling kak integrirovannaya podsystema upravleniya predpriatiem” [Controlling as an integrated subsystem management]. *Biznes Inform*, no. 10 (2006): 109-112.

Ozhegov, S. I., and Shvedova, N. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: Az, 1996.

Parmenter, D. *Kliuchevye pokazateli effektivnosti* [Key performance indicators]. Moscow: Olimp-Biznes, 2009.

“Slovar biznes-terminiv” [Dictionary of business terms]. www.klerk.ru/slovar/bus/

Uolsh, K. *Kliuchevye pokazateli menedzhmenta. Kak analizirovat, sravnivat i kontrolirovat dannye, opredelivaiushchie stoimost kompanii* [Key Management Ratios. How to analyze, compare and control the figures that the company's value]. Moscow: Delo, 2001.

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РЫНОК ПРОДУКТОВ ОРГАНИЧЕСКОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

АНТОНЕНКО Л. А., ЗОБЕНКО Н. Г., ВАН ЦЮЙШИ

УДК 338.439.22:[330.341.1:502/504]

Антоненко Л. А., Зобенко Н. Г., Ван Цюйши. Влияние эколого-энергетических факторов на рынок продуктов органического земледелия

Авторами обобщены новые тенденции в развитии органического земледелия в странах Европейского Союза и Украине. Обоснованы предложения по усилению государственного регулирования производства экологически чистой продукции после вступления Украины в ВТО. Показана прямая взаимосвязь между государственной поддержкой экологизации земледелия на основе использования эколого-энергетических факторов и ростом рынка органической продукции. На этой основе предложено создание целевой долгосрочной национальной программы по развитию органического земледелия по европейским нормам и стандартам. В ней могут найти отражение эколого-энергетические, инвестиционные и биологические аспекты с обоснованием повышенной цены на продукты органического земледелия.

Ключевые слова: эколого-энергетические факторы, органическое земледелие, продовольственный рынок, государственное регулирование рынка, целевая государственная программа.

Табл.: 3. Библи.: 9.

Антоненко Леонид Анисимович – доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

Зобенко Наталья Геннадиевна – соискатель, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

Ван Цюйши – аспирант, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

УДК 338.439.22:[330.341.1:502/504]

Антоненко Л. А., Зобенко Н. Г., Ван Цюйши. Влияние эколого-энергетических факторов на рынок продуктов органического земледелия
Авторами узагальноно нові тенденції у розвитку органічного землеробства в країнах Європейського Союзу та Україні. Обґрунтовано пропозиції щодо посилення державного регулювання виробництва екологічно чистої продукції в контексті енергозбереження після вступу України до СОТ. Показано прямий взаємозв'язок державної підтримки екологізації землеробства на підставі використання еколого-енергетичних факторів і зростанням ринку органічної продукції. На цій підставі запропоновано створення цільової довгострокової національної програми розвитку органічного землеробства за європейськими нормами і стандартами. У ній можуть знайти відображення еколого-енергетичні, інвестиційні та біологічні аспекти з обґрунтування підвищеної ціни на продукти органічного землеробства.

Ключові слова: еколого-енергетичні фактори, органічне землеробство, продовольчий ринок, державне регулювання ринку, цільова державна програма.

Табл.: 3. Библи.: 9.

Антоненко Леонід Анісимович – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

Зобенко Наталія Геннадіївна – здобувач, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

Ван Цюйши – аспірант, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

UDC 338.439.22:[330.341.1:502/504]

Antonenko L. A., Zobenko N. G., Wang Qiushi. Impact of Ecological and Energetic Factors on the Market of Organic Agriculture Products

The authors generalise new tendencies in organic agriculture development in the countries of the European Union and Ukraine. The article justifies proposals to strengthen state regulation of production of ecologically pure products after Ukraine joins WTO. It shows direct interconnection between the state support of ecologisation of agriculture on the basis of use of ecological and energetic factors and growth of the market of organic products. It is used as a basis for the proposal to create a target long-term national programme on development of organic agriculture in accordance with European norms and standards. It can also reflect ecological and energetic, investment and biological aspects with justification of the advanced prices on products of organic agriculture.

Key words: ecological and energetic factors, organic agriculture, food market, state regulation of the market, target state programme.

Табл.: 3. Библи.: 9.

Antonenko Leonid A. – Doctor of Science (Economics), Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Zobenko Natalia G. – Applicant, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Wang Qiushi – Postgraduate Student, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

Степень изученности проблемы является достаточно широкой. В различных контекстах отдельные составляющие влияния эколого – энергетических факторов на формирование рынка продуктов органического земледелия представлены в работах многих украинских и зарубежных ученых. Среди них видное место занимают труды Дудара О. Т., Илляшенко С., Корчинской О., Романова А., Письменской А., Попова О., Тихонова А., Ходаковской О.

Однако сложный, долговременный характер влияния различных факторов на процесс производства,

переработки и реализации продуктов органического земледелия все еще остается остро дискуссионным и мало изученным. При этом технологические факторы, где реализуются эколого – энергетические подходы при производстве сельскохозяйственного сырья, испытывают влияние тех сил глобальной экономики, которые не заинтересованы в снижении энергоемких производств.

Целью статьи является обобщение разнородных, не часто встречающихся источников по проблеме комплексного развития органического земледелия с выделением эколого – энергетических факторов для обосно-

вания авторских предложений концептуального характера по формированию долгосрочных государственных целевых программ в системе государственного планирования комплексного развития рынка продуктов органического земледелия.

В контексте стратегической евроинтеграции Украины особую актуальность приобретает изучение европейского опыта государственного регулирования продовольственного рынка органической продукции в условиях освоения энергосберегающих технологий. Это предполагает изучение новых энергосберегающих технологий АПК, так как именно там производится сырье. В связи с ростом химического загрязнения почвы, воды и воздуха продуктами антропогенного характера спрос на экологически чистую продовольственную продукцию в мире и в Европе, в частности, в XXI веке устойчиво растет.

По мнению Тихонова А. Г., экологизация земледелия должна включать такие элементы, как:

- ✦ создание систем земледелия, защищающие грунт; переход на биологическое земледелие;
- ✦ ведение агроэкологического мониторинга;
- ✦ определение убытков от эрозии почв и других видов деградации земель;
- ✦ эколого – экономическая оценка комплекса мероприятий по их преодолению;
- ✦ экологическая экспертиза новых техники и технологий;
- ✦ разработка мероприятий в области ответственности и материальной заинтересованности земледельцев по сохранению и восстановлению плодородия почв [7].

Важную роль в развитии органического сельского хозяйства в Европе играет Международная федерация сельскохозяйственного органического движения (IFOAM). Это некоммерческая организация, которая была создана в 1971 г. и выступила посредником между государством, производителями и потребителями органической продукции. Сейчас IFOAM объединяет более 750 организаций более чем в 100 странах мира. Глобальный обмен, кооперация, всестороннее развитие экологических систем земледелия с учетом потребностей человека и окружающей среды являются первоочередными задачами Международной федерации сельскохозяйственного органического движения. Цель этой организации – создание условий для улучшения здоровья людей путем уменьшения использования химических токсинов в продуктах питания, содействие сохранению биоразнообразия, улучшения генетического разнообразия растений и животных. При этом уменьшается потребность в энергии химической, металлургической промышленностью. В органическом земледелии исключаются генетически модифицированные организмы (ГМО). Предложение свежих, безопасных для здоровья экологических чистых продуктов по конкурентоспособным ценам – конечная практическая цель этой организации.

По данным Министерства экологии и природных ресурсов Украины, по состоянию на 01.01.2010 г. в Украине насчитывается 4976 складских помещений, из

них 147 централизованных, на которых хранятся агрохимикаты, где содержится почти 21 тыс. т запрещенных и непригодных для использования пестицидов, в том числе 11,1 тыс. т гексахлорбензола, 1,77 тыс. т ДДТ, 1,4 т гептахлора, 273 т гексахлорциклогексана. Все это препараты отнесены к группе УОЗ (устойчивые органические загрязнители). Вследствие длительного хранения пестицидов в неудовлетворительных условиях образовались опасные смеси объемом 16,2 тыс. т, которые достаточно сложно идентифицировать¹.

После распада Государственной агрохимической службы государством, к сожалению, был утрачен контроль за поставками импортных химических препаратов. Поэтому было ввезено большое количество запрещенных в Европе и Советском Союзе химических средств защиты, что вызвало значительный рост объема непригодных пестицидов в Украине.

Как известно, опасным источником техногенного загрязнения почв является деятельность энергоемких предприятий промышленности, транспорта, сельского хозяйства, строительных компаний и др. Крайне негативно на экологическое состояние земельных угодий оказывают металлургические центры. Функционирование последних приводит к загрязнению значительных земельных площадей тяжелыми металлами, в частности, свинцом, цинком, хромом, марганцем, медью, кобальтом, никелем и др. По данным ННЦ «Институт почвоведения и агрохимии имени А. Н. Соколовского» (г. Харьков) тяжелыми металлами загрязнено около 20% территории Украины, что негативно сказывается на качестве сельскохозяйственной продукции и экологическом состоянии окружающей среды.

Органическое земледелие, как предмет приоритетной заботы государства о здоровье собственного населения, выросло эволюционно и только совсем недавно, в конце XX в., стало предметом научных исследований экономической науки. В конце XX в. в мире оно изучалось в эколого – энергетическом аспекте. До этого почвоведы, экологи, биологи, зоологи и представители других наук вместе с медиками не давали исходной количественной информации экономической науке для экспериментальных разработок и формирования теоретико – методологических выводов.

Глобальные изменения в развитии мировой экономики в XXI в. тесно связаны с динамичным развитием энергосберегающих технологий в АПК и параллельным ростом спроса во многих странах мира на высококачественную натуральную продукцию органического

¹ В 2007 г. в Украине пестициды были применены на площади 27,5 млн га, при этом было использовано 22,0 тыс. т химических препаратов. В расчете 0,68 кг на 1 га против 5,5 кг/га в 1986 – 1987 гг. Сейчас около 8 млн га земель загрязнены устойчивыми хлорорганическими препаратами. Причем есть случаи, когда их содержание значительно превышает допустимые концентрации (ПДК). Среди 170 видов пестицидов, используемых в Украине, 49 относится к особо опасным. Зафиксированы случаи использования запрещенных в странах Европы токсических пестицидов, завезенных в Украину иностранными химическими компаниями [5].

земледелия. По сравнению с традиционным для XX в. эти изменения имеют ряд экологических (биохимических), экономических и социальных преимуществ, так как служат основой для полноценного питания людей, повышая их иммунитет, снижая при этом риски для их здоровья. Одновременно это способствует сохранению окружающей среды, так как за последние два века она существенно разрушена человеком.

Хочется подчеркнуть, что в Европе есть четыре страны, где более 10% всех сельскохозяйственных земель находится под органическим сельским хозяйством: Лихтенштейн (29,8%), Австрия (15,9%), Швейцария (11,1%) и Швеция (10,8%). Наибольшие площади органических земель имеют Испания (1,1 млн га), Италия (1 млн га) и Германия (0,9 млн га). Среди ближайших наших соседей стоит отметить Польшу, где под органическим земледелием занято почти 314 тыс. га, и Чехию, соответственно, 341,6 тыс. га. Страной с наибольшим количеством производителей, занимающихся выращиванием органической продукции, является Италия (более 44 тысяч производителей) [4].

В США органическому земледелию уделяется огромное внимание, о чем свидетельствуют данные *табл. 1*.

Площадь сертифицированных сельскохозяйственных угодий в Украине, используемых для выращивания органической продукции, составляет более четверти миллиона гектаров, или почти 0,7% от общей площади сельскохозяйственных угодий. По этому показателю страна входит в двадцатку мировых стран – лидеров органического движения.

В восточноевропейском регионе Украина занимает первое место по количеству сертифицированных угодий органического сельского хозяйства, где организовано выращивание преимущественно зерновых, зернобобовых и масличных культур. Также сертифицировано более 30 тыс. га дикорастущих растений. В 2008 г. по официальным статистическим данным IFOAM в Украине общая площадь сертифицированных органических сельскохозяйственных земель составляла около 270 тыс. га. Общее количество сертифицированных органических предприятий по сравнению с 2002 г. возросло почти в четыре раза (в 2002 г. было зарегистрировано 31 предприятие, получившее статус «органического» (*табл. 2*).

Таблица 1

Сертифицированные естественные (органические, organic), фермерские земли, валовой сбор сельскохозяйственных культур и поголовье скота в США в 2000 – 2008 гг. (составлена автором по источнику [4])

Показатель	2000 г.	2003 г.	2005 г.	2007 г.	2008 г.
Количество ферм, получивших сертификат, ед.*	6592	8035	8493	11352	12941
Средняя площадь сельскохозяйственных земель на 1 ферму, акров**	269	273	477	378	372
Общая площадь фермерских земель, тыс. акров	1776	2197	4054	4290	4816
Общая убранная площадь, тыс. акров	557	745	2331	2005	2161
Общая площадь пастбищ, тыс. га	1219	1452	1723	2285	2655
Поголовье домашнего (сельскохозяйственного) скота, тыс. голов***	56	124	197	363	476
в том числе: дойные коровы	38	74	87	166	250
Поголовье домашней (сельскохозяйственной) птицы, тыс. голов****	3159	8780	13757	12185	15518
в том числе:					
курицы-несушки	1114	1591	2415	3872	5538
бройлеры (мясные цыплята)	1925	6301	10406	7436	9016

* Данные о числе производителей не включают субарендаторов, занимающихся производством органической сельскохозяйственной продукции.

** 1 га = 2,47 акра.

*** Включая другие виды сельскохозяйственных животных, не выделенные отдельно.

**** Включая другие виды сельскохозяйственных птиц, не выделенные отдельно.

Таблица 2

Общая площадь органических сельскохозяйственных угодий и количество органических предприятий в Украине в 2002 – 2010 гг. [5, с. 143]

Показатель	Год									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Количество предприятий, ед.	31	69	70	72	80	92	118	121	126	
Площадь, тыс. га	164,4	239,5	240	242	242	249	270	280	300	

По данным Федерации органического движения Украины, емкость внутреннего органического рынка выросла за 2008 – 2010 гг. в четыре раза, в частности, стоимость продукции, представленная на нем, составляла: в 2008 г. – 0,6 млн евро; 2009 г. – 1,2 млн евро; 2010 г. – 2,4 млн евро [1, с. 122]. В органическом секторе формируется соответствующая инфраструктура, которая представлена 32 перерабатывающими предприятиями и 18 предприятиями – экспортерами.

Украинские сертифицированные органические предприятия, как и европейские, имеют разные размеры – от нескольких десятков гектаров до нескольких десятков тысяч гектаров пашни [5, с. 143]. В южных и западных областях Украины, а также в Полтавской области расположено наибольшее количество предприятий, занимающихся производством органической продукции.

При оценке рекреационного потенциала страны, прежде всего, Крыма и Карпат, назрела практическая необходимость разработки государственных долгосрочных целевых программ. В них продовольствие, как один из ведущих компонентов ценовой доступности рекреационных услуг, должно опираться на стабильную государственную поддержку. Уместно напомнить, что в среднем по США примерно четвертая часть стоимости продукции сельского хозяйства является в той или иной форме прямой государственной субсидией. Без признания этого важного обстоятельства зарубежной практики, как нам представляется, невозможно обеспечить ни круглогодичную занятость местного населения рекреационных зон, ни решение эколого – энергетических проблем этих зон на долговременной основе.

Особое внимание следует уделить тому факту, что только упаковка с ярлыком «органический продукт» гарантирует соответствие разрешенным методам выращивания и обработки, которые базируются на принципах органического производства [4, с. 34]. Однако использование слова «гарантирует» было бы также преувеличением ².

В настоящее время только дюжина зарубежных и несколько украинских компаний контролируют качество и сертификацию продуктов в Украине. Хотя в апреле 2011 г. украинский парламент принял Закон «Об органическом производстве», в сентябре он не был одобрен Президентом [9, с. 24]. Закон был нацелен на установление основных законодательных, экономических, социальных и организационных основ в рамках органического сельского хозяйства. Он также должен был регулировать культивирование, производство, обработку, сертификацию, маркировку, транспортировку, хранение, продажи органических продуктов и сырьев ³.

² В настоящее время нет законного регулирования органических продуктов, потому что ярлык «без ГМО» не обязательно имеет что-то общее с органическими продуктами, отсутствие ГМО не означает, что химикаты не использовались при их производстве.

³ По мнению Президента, законопроект в недостаточной мере регулирует все стадии производства и не соответствует стандартам и требованиям законов, функционирующих в Украине. Закон был возвращен на пересмотр и доработку [9].

Специалисты по продовольственному рынку отмечают, что спрос на органическую пищу в Украине превышает предложение в несколько раз, то есть уже сформированы рыночные мотивы развития.

Однако пока украинские товаропроизводители редко выделяют фактор экологичности как один из главных в обеспечении ее конкурентоспособности. Как правило, экологическая продукция дороже обычной, о чем свидетельствуют данные *табл. 3*. Покупательная способность потребителей в Украине является невысокой, и фактор экологичности, как считается, не является решающим при потребительском выборе [2, с. 144].

Но ситуация постепенно меняется, поэтому идеи экологизации потребления распространяются среди населения Украины, прежде всего, вследствие действия чисто экономических мотивов. Например, сохранение здоровья при потреблении экологических продуктов питания и, соответственно, уменьшение расходов на лечение.

Таблица 3

Цены наиболее распространенных и органических продуктов питания, кг, л, грн (группировка товаров выполнена Зобенко Н. Г. по источнику [9])

Продукты	Неорганические	Органические
<i>Мясо и молочные продукты</i>		
Свинина (задняя часть)	55 – 60	100 – 115
Говядина (задняя часть)	65 – 70	100 – 115
Телятина (задняя часть)	65 – 70	100 – 115
Ягненок (баранина*) (задняя часть)	70 – 75	140 – 165
Кролик	75 – 80	100 – 150
Молоко	8 – 10	22 – 23
Творог	40 – 50	85 – 90
Сметана	25 – 30	75 – 80
Масло	60 – 70	200 – 220
<i>Продукты птицеводства и рыба</i>		
Яйца (10)	11 – 13	35 – 40
Курица	22 – 25	65 – 85
Индюк	35 – 40	95 – 105
Гусь	35 – 40	75 – 85
Утка	35 – 40	77 – 85
Перепел	70 – 75	130 – 140
Сом	55 – 60	75 – 80
Щука	53 – 60	75 – 80
Судак	62 – 68	85 – 90
<i>Овощи и другое</i>		
Подсолнечное масло	14 – 15	35
Картофель	2 – 2,5	30
Лук	1 – 4	18
Капуста	1 – 2	11
Морковь	1 – 2	30
Свекла	4 – 5	18
Яблоки	10 – 15	30
Мед	80 – 100	170

* Ягненок – молодая баранина.

Рассматривая влияние государственного регулирования на формирование рынка продуктов органического земледелия, отметим два важные обстоятельства, мало исследованные пока еще экономической наукой.

В эколого-энергетическом измерении органическое земледелие связано со всем топливно-энергетическим балансом страны с развитым сельским хозяйством. Это обусловлено как высокой энергоемкостью всех видов химического производства (минеральных удобрений и всех видов химической защиты растений от болезней и вредителей), так и необходимости наращивания производства органических удобрений. Последнее предполагает рост плотности поголовья, прежде всего, крупного рогатого скота. Невнимание государства к эколого-энергетической составляющей наращивания продуктов органического земледелия свидетельствует о краткосрочном понимании происходящих процессов в этой отрасли.

Второе обстоятельство связано с производством рапса, кукурузы и других продуктов растениеводства не для пищевых целей, а для биотоплива. В этом контексте, как представляется авторам, нам еще предстоит на новой методологической основе (по опыту США, Японии и ЕС) осмыслить глубинный характер отдаленных эколого-энергетических последствий нынешнего отставания по поддержке развития рынка продуктов органического земледелия. Здесь мы не затрагиваем проблему генномодифицированных продуктов, хотя во всех развитых странах она входит неотъемлемой составляющей в программы по развитию рынка продуктов органического земледелия.

На основании вышеизложенного можно сделать следующие авторские обобщения и предложения.

1. Органическое земледелие базируется на признании необходимости увеличения доли экологически чистого продовольствия для отдельных категорий населения (лечебных и детских дошкольных учреждений, работников вредных химических, металлургических и других производств). Усиливается понимание безальтернативности снижения экологической нагрузки на земельные и водные ресурсы, которые через глобальный кругооборот веществ разрушают целостную экосистему, угрожая жизни будущих поколений.

2. В развитых странах Европы сложилось три основные формы государственного регулирования производства экологически чистых продуктов:

- ✦ принятие научно обоснованных нормативов предельно допустимого количества содержания вредных веществ в сточных водах, выбросах в воздух всех промышленных производств, что дает возможность в процессе индикативного планирования продовольственного сырья обеспечивать государственный контроль за соблюдением установленных нормативов;
- ✦ создание сети государственных и частных научных лабораторий и отделов по разработке биологических систем защиты растений и животных от болезнетворных микроорганизмов при прямой государственной поддержке

расширения их функций, пропаганды преимуществ и положительного эффекта для здоровья населения;

- ✦ стимулирование экономической целесообразности наращивания сектора органического земледелия через систему дифференцированных закупочных цен у товаропроизводителей, что позволяет потребителям готовой продукции иметь достоверную информацию об уровне экологической чистоты приобретаемых продуктов питания.

Всвоей совокупности эти меры могут помочь Украине в настоящее время значительно расширить производство и потребление продукции органического земледелия. Изложенные авторские обобщения имеют признаки частичной новизны, которая состоит в обобщении результатов работы разных авторов на уровне обобщений выявленных тенденций и обоснование авторских предложений по необходимости разработки Государственных целевых программ по развитию рынка продуктов органического земледелия на 20 – 30 лет. Эти программы, прежде всего, необходимы по основным рекреационным территориям Украины – Крыму и Карпатам. Это предполагает использование в практике государственного регулирования продовольственного рынка всех составляющих эколого-энергетической сущности органического земледелия. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Дудар О. Т. Розвиток органічного агровиробництва в Україні / О. Т. Дудар // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 121 – 126.
2. Ілляшенко С. М. Екологічність як чинник конкурентоспроможності продукції / С. М. Ілляшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9(135). – С. 143 – 150.
3. Корчинська О. А. Родючість ґрунтів : соціально – економічна та екологічна сутність : монографія / О. А. Корчинська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 238 с.
4. Романов А. А. Статистическое отражение и рекламное обеспечение природоохранной деятельности : некоторые актуальные аспекты / А. А. Романов, А. Л. Думнов // Вопросы статистики. – 2012. – № 9. – С. 29 – 45.
5. Письменська А. Розвиток органічного сільського господарства в Європі / А. Письменська // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 141 – 144.
6. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми / О. Л. Попова. – К. : НАН України; Ін – т екон. та прогноз. 2009. – 352 с.
7. Тихонов А. Г. Економіко-екологічні аспекти інтенсифікації у землі – робстві / А. Г. Тихонов. – К. : Урожай, 1990. – 150 с.
8. Ходаківська О. В. Екологізація сільськогосподарських земель : сучасний вимір та перспективи розвитку / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 23 – 29.
9. Uzvar V. Going organic / V/ Uzvar // Kyiv Weekly. – 2012. – № 14(469). – P. 24.

REFERENCES

Dudar, O. T. "Rozvytok orhanichnoho ahrovyrobnytstva v Ukraini" [The development of organic agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 3 (2012): 121-126.

Iliashenko, S. M. "Ekolohichnist iak chynnyk konkurentospromozhnosti produktsii" [Environment as a factor of competitiveness]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9(135) (2012): 143-150.

Korchynska, O. A. *Rodiuchist gruntiv : sotsialno-ekonomichna ta ekolohichna sutnist* [Soil fertility: socio-economic and environmental nature]. Kyiv: NNTs IAE, 2008.

Khodakivska, O. V. "Ekolohizatsiia silskohospodarskykh zemel : suchasnyi vymir ta perspektyvy rozvytku" [Greening agricultural lands: current measurement and prospects]. *Ekonomika APK*, no. 10 (2001): 23-29.

Pysmenska, A. "Rozvytok orhanichnoho silskoho hospodarstva v IEvropi" [The development of organic farming in Europe]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2012): 141-144.

Popova, O. L. *Stalyi rozvytok ahrosfery: polityka i mekhanizmy* [Sustainability agrosphere: policy and mechanisms]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya, 2009.

Romanov, A. A., and Dumnov, A. L. "Statisticheskoe otrazhenie i reklamnoe obespechenie prirodookhrannoy deiatelnosti : nekotorye aktualnye aspekty" [Statistical reflection and advertising support of environmental activities: some relevant aspects]. *Voprosy statistiki*, no. 9 (2012): 29-45.

Tykhonov, A. H. *Ekonomiko-ekolohichni aspekty intensyfikatsii u zemlerobstvi* [Economic and ecological aspects of intensification in agriculture]. Kyiv: Urozhai, 1990.

Uzvar, V. "Going organic". *Kyiv Weekly*, no. 14(469) (2012): 24.

УДК 331.526:316.334.55(477)

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ СЕЛЯН УКРАЇНИ

МАХСМА М. Б.

УДК 331.526:316.334.55(477)

Махсма М. Б. Неформальна зайнятість селян України

Безпрецедентне скорочення кількості робочих місць у громадському секторі сільського господарства, яке відбулося внаслідок реформування аграрного сектора, зумовило масові вивільнення сільськогосподарських працівників і значне зростання безробіття у сільській місцевості. У цих умовах відбулося переливання вивільнених аграріїв у неформальний сектор сільської економіки, в якому нині зосереджено більше 3 млн осіб зайнятого сільського населення. Особливістю неформальної сільської зайнятості є її зосередження у сільськогосподарському виробництві, яке здійснюється у ОСГ. Зайнятість несільськогосподарськими видами діяльності у неформальному секторі на селі поки що залишається незначною. Якісний склад зайнятих у неформальному секторі характеризується переважанням серед них соціально вразливих категорій працівників, нездатних на рівні конкурувати на аграрному ринку праці. Нині неформальна сільська зайнятість є об'єктивною необхідністю функціонування сучасного аграрного ринку праці, оскільки певною мірою амортизує негативні наслідки аграрного реформування. В існуючому стані вона неефективна і нерациональна. Забезпечення продуктивної зайнятості селян у неформальному секторі, підвищення її ефективності потребує продуманого державного регулювання зайнятості сільського населення в контексті створення на селі інституціональних, правових, організаційних, економічних і багатьох інших умов розвитку малого і середнього агробізнесу.

Ключові слова: зайнятість сільського населення, самозайнятість, неформальний сектор
Табл.: 3. Бібл.: 13.

Махсма Марія Борисівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)
E-mail: Mahsmam@ukr.net

УДК 331.526:316.334.55(477)

UDC 331.526 : 316.334.55 (477)

Махсма М. Б. Неформальна занятість селян України

Беспрецедентное сокращение числа рабочих мест в общественном секторе сельского хозяйства, произошедшее вследствие реформирования аграрного сектора, обусловило массовое высвобождение сельскохозяйственных работников и значительный рост безработицы в сельской местности. В этих условиях произошло переливание высвободившихся аграриев в неформальный сектор сельской экономики, в котором сейчас сосредоточено больше 3 млн человек занятого сельского населения. Особенностью неформальной сельской занятости является ее сосредоточенность в сельскохозяйственном производстве, которое осуществляется в ЛСХ. Занятость несельскохозяйственными видами деятельности в неформальном секторе на селе пока что остается незначительной. Качественный состав занятых в неформальном секторе характеризуется преобладанием среди них социально уязвимых категорий работников, не могущих на равных конкурировать на аграрном рынке труда. Сейчас неформальная сельская занятость является объективной необходимостью функционирования современного аграрного рынка труда, поскольку, в определенной мере, амортизирует негативные последствия аграрного реформирования. В нынешнем виде она неэффективна и нерациональна. Обеспечение продуктивной занятости селян в неформальном секторе, повышение ее эффективности требует продуманного государственного регулирования занятости сельского населения в контексте создания на селе институциональных, правовых, организационных, экономических и многих других условий развития малого и среднего агробізнеса.

Ключевые слова: занятость сельского населения, самозанятость, неформальный сектор.
Табл.: 3. Библ.: 13.

Махсма Марія Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом і економіки праці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)
E-mail: Mahsmam@ukr.net

Mahsma M. B. Informal employment of rural population of Ukraine

Unprecedented reduction of a number of working places in the social sector of agriculture, which took place due to reformation of the agrarian sector, resulted in a mass dismissal of agricultural employees and significant growth of unemployment in rural districts. This also resulted in transition of dismissed agrarians into the informal sector of agriculture, which accounts now for more than 3 million people living in rural districts. Specific feature of informal rural employment is its concentration in agricultural production, which is performed in private farms. Employment in non-agricultural types of activity in the informal sector in rural districts is still small. The qualitative composition of those employed in the informal sector is characterised with predominance, among them, of socially vulnerable categories of employees that cannot compete on equal terms in the agrarian labour market (rural youth, elderly people, and people with a low level of education). Today, the informal rural employment is an objective necessity of functioning of the modern agrarian labour market, since, to a certain extent, it compensates negative consequences of agrarian reformation. It is inefficient and irrational in its current state. Provision of productive employment of rural population in the informal sector and increase of its efficiency require a well thought-out state regulation of rural population employment in the context of development of institutional, legal, organisational, economic and many other conditions of development of small and medium agrarian business.

Key words: employment of rural population, self-employment, informal sector.
Tabl.: 3. Bibl.: 13.

Mahsma Mariya B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)
E-mail: Mahsmam@ukr.net

REFERENCES

Dudar, O. T. "Rozvytok orhanichnoho ahrovyrobnytstva v Ukraini" [The development of organic agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 3 (2012): 121-126.

Illiashenko, S. M. "Ekolohichnist iak chynnyk konkurentospromozhnosti produktsii" [Environment as a factor of competitiveness]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9(135) (2012): 143-150.

Korchynska, O. A. *Rodiuchist gruntiv : sotsialno-ekonomichna ta ekolohichna sutnist* [Soil fertility: socio-economic and environmental nature]. Kyiv: NNTs IAE, 2008.

Khodakivska, O. V. "Ekolohizatsiia silskohospodarskykh zemel : suchasnyi vymir ta perspektyvy rozvytku" [Greening agricultural lands: current measurement and prospects]. *Ekonomika APK*, no. 10 (2001): 23-29.

Pysmenska, A. "Rozvytok orhanichnoho silskoho hospodarstva v IEvropi" [The development of organic farming in Europe]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2012): 141-144.

Popova, O. L. *Stalyi rozvytok ahrosfery: polityka i mekhanizmy* [Sustainability agrosphere: policy and mechanisms]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia, 2009.

Romanov, A. A., and Dumnov, A. L. "Statisticheskoe otrazhenie i reklamnoe obespechenie prirodookhrannoy deiatelnosti : nekotorye aktualnye aspekty" [Statistical reflection and advertising support of environmental activities: some relevant aspects]. *Voprosy statistiki*, no. 9 (2012): 29-45.

Tykhonov, A. H. *Ekonomiko-ekolohichni aspekty intensyfikatsii u zemlerobstvi* [Economic and ecological aspects of intensification in agriculture]. Kyiv: Urozhai, 1990.

Uzvar, V. "Going organic". *Kyiv Weekly*, no. 14(469) (2012): 24.

УДК 331.526:316.334.55(477)

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ СЕЛЯН УКРАЇНИ

МАХСМА М. Б.

УДК 331.526:316.334.55(477)

Махсма М. Б. Неформальна зайнятість селян України

Безпрецедентне скорочення кількості робочих місць у громадському секторі сільського господарства, яке відбулося внаслідок реформування аграрного сектора, зумовило масові вивільнення сільськогосподарських працівників і значне зростання безробіття у сільській місцевості. У цих умовах відбулося переливання вивільнених аграріїв у неформальний сектор сільської економіки, в якому нині зосереджено більше 3 млн осіб зайнятого сільського населення. Особливістю неформальної сільської зайнятості є її зосередження у сільськогосподарському виробництві, яке здійснюється у ОСГ. Зайнятість несільськогосподарськими видами діяльності у неформальному секторі на селі поки що залишається незначною. Якісний склад зайнятих у неформальному секторі характеризується переважанням серед них соціально вразливих категорій працівників, нездатних на рівні конкурувати на аграрному ринку праці. Нині неформальна сільська зайнятість є об'єктивною необхідністю функціонування сучасного аграрного ринку праці, оскільки певною мірою амортизує негативні наслідки аграрного реформування. В існуючому стані вона неефективна і нерациональна. Забезпечення продуктивної зайнятості селян у неформальному секторі, підвищення її ефективності потребує продуманого державного регулювання зайнятості сільського населення в контексті створення на селі інституціональних, правових, організаційних, економічних і багатьох інших умов розвитку малого і середнього агробізнесу.

Ключові слова: зайнятість сільського населення, самозайнятість, неформальний сектор

Табл.: 3. Бібл.: 13.

Махсма Марія Борисівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: Mahsmam@ukr.net

УДК 331.526:316.334.55(477)

UDC 331.526 : 316.334.55 (477)

Махсма М. Б. Неформальна занятість селян України

Беспрецедентное сокращение числа рабочих мест в общественном секторе сельского хозяйства, произошедшее вследствие реформирования аграрного сектора, обусловило массовое высвобождение сельскохозяйственных работников и значительный рост безработицы в сельской местности. В этих условиях произошло переливание высвободившихся аграриев в неформальный сектор сельской экономики, в котором сейчас сосредоточено больше 3 млн человек занятого сельского населения. Особенностью неформальной сельской занятости является ее сосредоточенность в сельскохозяйственном производстве, которое осуществляется в ЛСХ. Занятость несельскохозяйственными видами деятельности в неформальном секторе на селе пока что остается незначительной. Качественный состав занятых в неформальном секторе характеризуется преобладанием среди них социально уязвимых категорий работников, не могущих на равных конкурировать на аграрном рынке труда. Сейчас неформальная сельская занятость является объективной необходимостью функционирования современного аграрного рынка труда, поскольку, в определенной мере, амортизирует негативные последствия аграрного реформирования. В нынешнем виде она неэффективна и нерациональна. Обеспечение продуктивной занятости селян в неформальном секторе, повышение ее эффективности требует продуманного государственного регулирования занятости сельского населения в контексте создания на селе институциональных, правовых, организационных, экономических и многих других условий развития малого и среднего агробізнеса.

Ключевые слова: занятость сельского населения, самозанятость, неформальный сектор.

Табл.: 3. Библ.: 13.

Махсма Марія Борисівна — кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: Mahsmam@ukr.net

Mahsma M. B. Informal employment of rural population of Ukraine

Unprecedented reduction of a number of working places in the social sector of agriculture, which took place due to reformation of the agrarian sector, resulted in a mass dismissal of agricultural employees and significant growth of unemployment in rural districts. This also resulted in transition of dismissed agrarians into the informal sector of agriculture, which accounts now for more than 3 million people living in rural districts. Specific feature of informal rural employment is its concentration in agricultural production, which is performed in private farms. Employment in non-agricultural types of activity in the informal sector in rural districts is still small. The qualitative composition of those employed in the informal sector is characterised with predominance, among them, of socially vulnerable categories of employees that cannot compete on equal terms in the agrarian labour market (rural youth, elderly people, and people with a low level of education). Today, the informal rural employment is an objective necessity of functioning of the modern agrarian labour market, since, to a certain extent, it compensates negative consequences of agrarian reformation. It is inefficient and irrational in its current state. Provision of productive employment of rural population in the informal sector and increase of its efficiency require a well thought-out state regulation of rural population employment in the context of development of institutional, legal, organisational, economic and many other conditions of development of small and medium agrarian business.

Key words: employment of rural population, self-employment, informal sector.

Tabl.: 3. Bibl.: 13.

Mahsma Mariya B. — Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: Mahsmam@ukr.net

Поширення нетипових форм зайнятості, зайнятості в неформальному секторі, що спостерігається нині не тільки в країнах, що розвиваються, а і в розвинутих економіках, зумовлено рядом причин, основними з яких можна назвати посилення конкуренції на споживчих ринках, розвиток малого бізнесу, зростання попиту на особисті послуги, збільшення міграційних потоків, недосконалість державного регулювання ринку праці та багато інших. У країнах трансформаційної економіки, окрім усього іншого, до них додаються адаптація економічної системи до ринкових відносин, слабкість державного регулювання та нерозвиненість ринкових інститутів регулювання зайнятості населення. В Україні проблема поширення неформальної зайнятості особливої гостроти набуває в сільській місцевості, де через недосконале реформування аграрного сектора та інші причини відбулося дуже значне скорочення робочих місць для найманих працівників у аграрних підприємствах, що і зумовило переливання аграрної робочої сили у неформальний сектор сільської економіки.

Проблеми зайнятості населення, особливо поширення нестандартних її форм, усе більше досліджуються українськими та зарубіжними вченими. Теоретичні і практичні аспекти самозайнятості, неформальної зайнятості населення висвітлюються у роботах російських вчених, зокрема, В. Гімпельсона, Р. Капелюшнікова, Т. Базиленко, Д. Стребкова, П. Петракова та ін. [1 – 4]. Серед українських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження проблем зайнятості, і зокрема окремих аспектів неформальної зайнятості сільського населення, – С. Бандур, П. Саблук, Е. Лібанова, А. Баланда, В. Лишилєнко, В. Дієсперов, І. Гнибіденко, Ю. Краснов, М. Орлатий, М. Пітюлич, В. Юрчишин, К. Якуба та ін. [5 – 7]. Разом з тим, усе більше поширення неформальної зайнятості сільського населення, її нерегульований характер та інші численні вади потребують подальшого поглиблення дослідження цієї проблеми.

Метою статті є оцінка сучасного стану, структури та динаміки неформальної зайнятості сільського населення, виявлення її основних тенденцій у аграрному секторі економіки України.

У умовах постійного скорочення кількості робочих місць у громадському і приватному секторах все більша частина сільського населення змушена шукати роботу в неформальному секторі економіки. Слід відзначити, що зайнятість у неформальному секторі з'явилася за кордоном у середині 1960-х років. Причому причини її появи, як уже зазначалося вище, так само, як і її обсяги, відрізняються для країн, що розвиваються, і для країн з розвинутою економікою. Якщо у перших (країни, що розвиваються) зайнятість у неформальному секторі економіки сягає 30 – 50%, і її основними причинами є деформована економіка, прискорена урбанізація, низький рівень життя населення, недосконале законодавство тощо, то у розвинутих країнах частка самозайнятих незначна – 1 – 3%, і основними причинами її існування є неспроможність певних секторів економіки забезпечити робочими місцями малокваліфіковану робочу силу, наявність безробіття тощо.

Перш ніж перейти до аналізу проблеми неформальної зайнятості сільського населення, слід зупинитися на дефініції цього поняття. Відповідно до визначеної дослідницької мети даної статті вважаємо прийнятним ототожнення категорій неформальної зайнятості та зайнятості населення у неформальному секторі. Оскільки Державна служба статистики оперує категорією зайнятості у неформальному секторі економіки, доцільно уточнити, хто включається до його складу. Отже, Державна служба статистики України до неформального сектора включає всіх осіб, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїм розміром (чисельністю працюючих) відносяться до сектора домашніх господарств. Згідно з національною методикою, розробленою на основі положень Резолюції щодо статистики зайнятості в неформальному секторі, що прийнята на 15-й Міжнародній конференції статистиків праці (МКСП) у 1993 р., до неформального сектора відносять підприємства, які мають ринкову спрямованість економічної діяльності; мають обмежене число працівників (до 5 осіб) та не мають державної реєстрації підприємницької діяльності. Також за національною методологією до зайнятих у неформальному секторі включають осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладення офіційного трудового договору [9, с. 15]. Тобто, як видно з наведених визначень, неформальний сектор зайнятості утворює робочі місця як на незареєстрованих дрібних (тих, що не підлягають реєстрації) підприємствах, так і неофіційні робочі місця на зареєстрованих підприємствах.

У Росії, наприклад, при розрахунку офіційних показників неформальної зайнятості Росстат до працівників неформального сектора відносить всіх зайнятих на виробничих одиницях, що не мають статусу юридичної особи. Існують й інші підходи до визначення неформальної зайнятості. Через цю обставину оцінка рівня неформальної зайнятості в Росії коливається від 6% до майже 30% [1, с. 5]. Галузева структура неформальної зайнятості зосереджена в основному у торгівлі, послугах ремонту та будівництві, на які приходиться майже 60% російських неформалів. В інших пост радянських республіках приблизно такі ж масштаби та структура неформального сектора. Так, у Республіці Татарстан у 2009 р. на неформальному ринку праці було зайнято 20,5% зайнятого населення [8, с. 74].

Розглядаючи зайнятість сільського населення у неформальному секторі, окремо варто зупинитися на самостійній зайнятості селян, яка безперечно входить до складу неформальної зайнятості. Згідно з методикою, рекомендованою МОП, Державна служба статистики України при класифікації зайнятого населення за статусами зайнятості поділяє його на працюючих за наймом і *працюючих не за наймом у секторі самостійної зайнятості*. Останні визначаються як особи, які самостійно здійснюють свою трудову діяльність на базі організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи, відповідають за результати та ефективність цієї діяльності, а також за виконання зобов'язань по відношенню до інших осіб, зокрема щодо

умов трудових договорів з найманими працівниками тощо. До таких осіб належать: роботодавці, самозайняті та безкоштовно працюючі члени сім'ї. *Самозайнятіми*, згідно з даною методикою, вважаються особи, які зайняті індивідуально / самостійною трудовою діяльністю, яку здійснюють самостійно, без залучення постійних найманих працівників. *Безкоштовно працюючі члени сім'ї* – особи, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич (у випадку, якщо ця діяльність відноситься до економічної) [9, с. 16]. У країнах Європейського Союзу та США під самозайнятістю розуміють володіння власним бізнесом і роботу тільки на себе [2, с. 42].

Слід відмітити, що значна питома вага працівників, які самостійно забезпечують себе роботою, тобто самозайнятих, є характерною особливістю сучасної зайнятості українських селян. Так, у період з 2000 до 2007 рр. їх частка зростає більше ніж у 2 рази і склала 44,4%. Незважаючи на те, що починаючи з 2007 р. помітною стала тенденція до скорочення самозайнятості на селі, у 2011 р. її рівень сягав майже 40,4%, якщо ж додати майже 1% безкоштовно працюючих членів сім'ї, очевидним стає те, що майже половина всього сільського населення – це самозайняті. У міських поселеннях така форма зайнятості поширена значно менше. Так, у 2011 р. на самозайнятих разом з безкоштовно працюючими членами сім'ї припадало лише 7,5% міського населення [9, с. 73].

Досить велика частка самозайнятого населення серед селян певною мірою пояснюється законодавчим визначенням певних критеріїв віднесення населення до категорії зайнятого. Так, Законом України «Про особисте селянське господарство» проголошується, що члени особистого селянського господарства належать до зайнятого населення, за умови, що робота в ньому є основною (ст. 8) [10]. У Законі України «Про зайнятість населення» серед категорій зайнятого населення перераховані також і особи, що забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств) (ст. 4) [11]. Населення, яке має хоча б одну соту га для ведення ОСГ або земельний пай, вважається зайнятим.

Самозайнятість у сільській місцевості в основному зосереджена в особистому селянському господарстві на виробництві, переробці та продажу продукції тваринництва – молока, яєць, м'яса великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці та продукції рослинництва – вирощуванні та реалізації картоплі, овочів, фруктів, ягід, винограду, баштанних тощо. За деякими даними, у ОСГ нині зайнято близько 3 млн осіб. Разом з тим у сільській місцевості збільшується самозайнятість і в інших видах дрібного виробництва та сфері послуг (торгівля, надання послуг з будівельних і ремонтних робіт, ремонту побутової техніки, пошиття одягу, ремонту взуття, культурно-побутового обслуговування, надання послуг у сфері громадського харчування тощо). Чисельність цієї групи самозайнятих разом з домопоміжними членами сім'ї становить не більше 2% всього зайнятого населення. Перешкодами на шляху поширення самозайнятості селян у позасільськогосподарських видах діяль-

ності виступають численні причини економічного, організаційного, правового, психологічного характеру.

Варто зазначити, що самозайнятість, як і неформальна зайнятість у цілому, має свої переваги і недоліки. Позитивними рисами зайнятості у неформальному секторі є те, що вона допомагає частині населення вийти зі скрутного стану безробіття і забезпечити собі певний рівень життя. Проте, що неформальна зайнятість криє в собі багато негативних рис. Серед основних її небезпек можна назвати відсутність нормальних умов і режимів праці, що проявляється у переважанні ручної, малокваліфікованої праці, використанні примітивних знарядь праці, відсутності сталих робочих місць, переважанні жіночої та дитячої праці, зайнятості, в основному, незаможних верств населення (безробітних, переселенців, біженців, підлітків, пенсіонерів). Вказані особливості зайнятості у неформальному секторі справляють певний негативний вплив на економіку в цілому і на ринок праці зокрема. Так, неформальна зайнятість сприяє тому, що сільське населення відвикає від систематичної праці, втрачається кваліфікація і професійні навички через виконання малокваліфікованої праці. Негативно впливає неформальна зайнятість на сільську економіку, ефективність якої знижується через вплив кваліфікованої робочої сили в неформальний сектор, втрачаються соціально-трудова гарантії для зайнятих у неформальному секторі. За деякими оцінками, заробітна плата в цьому секторі в середньому на 15 – 20% нижча, ніж у формальному [1, с. 3]. Крім того, завдяки неформальному сектору створюються сприятливі умови для розвитку тіншової та кримінальної зайнятості. Досвід інших країн свідчить, що тенденції розвитку сімейного дрібного виробництва такі, що досить значна частина з них не витримує конкуренції та розпадається, якась частина, приваблена можливістю не сплачувати податки, переходить із сектора неформальної зайнятості спочатку до тіншового, а згодом і до кримінального секторів ринку праці, і лише незначна кількість дрібних підприємств розвиваються і діють на зареєстрованому ринку праці. Так, за деякими даними, тіншовий сектор економіки у розвинутих країнах коливається від 6% (Японія) до 30% (Італія), в Африці і Латинській Америці – до 35%, у Росії – 40%, в Україні – понад 50% [12, с. 578].

Основним видом діяльності в неформальному секторі є сільськогосподарське виробництво, на яке припадає 65,4%, крім того 13,1% – торгівля, ремонт авто, діяльність готелів і ресторанів, 12,3% – будівництво, решта припадає на інші види діяльності. [9, с. 90]. На жаль, Державна служба статистики дає лише загальний розподіл неформальної зайнятості, не виділяючи специфіку місця проживання, тому доводиться посилається на існуючі цифри. Але з упевненістю можна сказати, що в сільській місцевості неформальна зайнятість у сільському господарстві значно вища, і зосереджена вона в особистому селянському господарстві.

Характеризуючи структуру населення, зайнятого у неформальному секторі економіки за статусами зайнятості, можна відмітити, що і в містах, і в селах помітне переважання працюючих не за наймом, до яких нале-

жать роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї. У міських поселеннях останні складають 43,1%, у сільській місцевості цей показник сягає 96,3% (табл. 1). Якщо стосовно чисельності цієї категорії самозайнятих спостерігається певна стабільність як у містах, так і в селах, то про чисельність найманої робочої сили, зайнятої у неформальному секторі, цього сказати не можна. І в міських поселеннях, і в сільській місцевості простежується чітка тенденція до зростання чисельності цієї категорії зайнятих. За останні п'ять років це зростання складало 1,5% у містах і 2,7% у селах. Причому наймана праця у неформальному секторі більше поширена серед сільського населення (у 2011 р. 13,9% проти 8,4%).

економіці. Так, у 2011 р. категорії сільського населення з повною загальною середньою та з базовою загальною середньою освітою складало 83,4% усіх зайнятих у неформальному секторі. Особи ж з повною вищою освітою склали лише 4,5% (табл. 3). Рівень участі у неформальній економіці знаходиться в такій самій залежності. Сільське населення з повною вищою освітою було залучено до неформального сектора лише на 19%, у той час, як населення з повною загальною та базовою загальною освітою відповідно на 52,3 та 72,4%. А рівень участі в неформальній економіці населення з початковою освітою або без освіти досягає майже 100%. Причому з часом ця закономірність стає виразнішою. Якщо на початку ана-

Таблиця 1

Населення, зайняте у неформальному секторі економіки за статусами зайнятості у 2006 – 2011 рр.

Рік	Місце проживання	Усього, тис. осіб	У % до загальної кількості зайнятих	У тому числі			
				працюючі за наймом, тис. осіб	працюючі за наймом, %	працюючі не за наймом, тис. осіб	працюючі не за наймом, %
2006	місто	1319,4	9,3	918,7	6,9	400,7	43,1
	село	3303,9	50,5	394,6	11,2	2909,3	96,7
2007	місто	1319,8	9,2	910,8	6,8	409,0	40,5
	село	3341,9	50,7	429,6	12,0	2912,3	96,3
2008	місто	1423,3	9,9	1010,9	7,6	412,4	39,5
	село	3140,5	47,9	525,0	13,7	2615,5	95,8
2009	місто	1450,2	10,6	982,2	7,8	468,0	41,8
	село	3019,7	46,4	524,0	13,5	2495,7	95,6
2010	місто	1564,0	11,3	1082,2	8,6	481,8	41,7
	село	3085,2	47,7	518,0	13,6	2567,2	95,9
2011	місто	1589,6	11,5	1063,9	8,4	525,7	43,0
	село	3115,3	48,3	522,5	13,9	2592,8	96,3

* Економічна активність населення України у 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України.

Що стосується якісних характеристик сільського населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, то тут помітними є такі закономірності. Зокрема, найвищі рівні участі у неформальному секторі спостерігаються у наймолодшій та найстаршій групах сільського населення, що говорить про певні труднощі їх працевлаштування у формальному секторі сільської економіки. Так, у 2011 р. сільська молодь віком 15 – 24 років була залучена у неформальну зайнятість на 57,7%, сільські ж пенсіонери віком 60 – 70 років – на 91,8%. У 2006 р. ці рівні були ще вищими (відповідно 62,9 та 96,7%) (табл. 2). Досить високим є залучення у неформальну економіку і селян передпенсійного віку. Практично кожний другий сільський житель у віці 50 – 59 р. зайнятий у неформальному секторі. Населення ж працездатного віку значно менше бере участь у неформальній економіці. Найнижчі рівні участі спостерігаються у групах селян віком 30 – 39 років і 40 – 49 років відповідно 38,5 і 37,8%.

Впливає на рівень зайнятості у неформальному секторі й рівень освіти сільського населення. Тут простежуються такі пропорції: чим нижчий рівень освіти селян, тим вища імовірність їх зайнятості у неформальній

лізованого періоду частка працівників з низьким рівнем освіти, до якого можна віднести повну загальну середню та базову загальну середню освіту, складала 80,3%, то наприкінці – уже 83,4%, або на 3% більше.

Однією з форм самозайнятості є нерегламентована зайнятість, якою охоплено понад 1 млн осіб. Сюди включаються як особи, що займаються такою діяльністю вимушено, зокрема підприємці, що мають незареєстрований бізнес, а також особи, орієнтовані на нерегламентовану діяльність за будь-яких умов [13, с. 97].

Отже, поширення неформальної зайнятості селян, інших нетрадиційних її форм зумовлене скороченням потреби в робочій силі сільськогосподарських підприємств, що змушує безробітне сільське населення шукати інші джерела доходів, інші форми зайнятості у неофіційному секторі економіки. Беззаперечною перевагою неформальної зайнятості селян та її позитивом є те, що вона дозволяє виживати значній частині українського селянства в складних умовах масового вивільнення робочої сили, яким супроводжується аграрне реформування. Особливо це важливо для со-

ціально вразливих верств сільського населення, адже у неформальний сектор найчастіше переходить сільська молодь і селяни пенсійного та передпенсійного віку, а також особи з низьким рівнем освіти або без освіти, тобто ті категорії робочої сили, яким через різні причини складно конкурувати на аграрному ринку праці. У цьому сенсі зайнятість у неформальному секторі аграрної економіки виступає певним амортизатором кризових наслідків аграрного реформування.

Але сільська неформальна зайнятість це, в основному, зайнятість у особистому селянському господарстві, де панує важка фізична праця по догляду за худобою, та обробці, переважно вручну, значних земельних ділянок, що така зайнятість забезпечує доходи селянам на рівні прожиткового мінімуму, до того ж вони (селяни) залишаються поза межами державного соціального страхування і захисту. Тому зайнятість селян у неформальному секторі, у тому стані, в якому вона зараз є не може

Таблиця 2

Сільське населення, зайняте у неформальному секторі економіки за віковими групами у 2006 – 2011 рр.

Рік	Показник	Усього, тис. осіб	У тому числі за віковими групами, %						Працездатного віку
			15 – 24	25 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 – 70	
2006	усього	3303,9	17,2	9,4	17,2	18,5	17,4	20,3	74,8
	рівень участі	50,5	62,9	43,8	37,5	37,4	52,3	96,7	43,7
2007	усього	3341,9	17,1	9,1	17,4	19,0	17,9	19,5	75,5
	рівень участі	50,7	61,0	43,3	38,5	39,1	52,9	96,2	44,2
2008	усього	3140,5	17,0	8,7	17,5	18,1	19,3	19,4	75,1
	рівень участі	47,9	56,4	40,1	36,7	35,7	51,7	94,3	41,4
2009	усього	3019,7	15,6	8,6	18,0	18,1	19,7	20,0	73,9
	рівень участі	46,4	54,4	38,9	36,8	34,3	48,7	92,9	39,8
2010	усього	3085,2	16,4	8,9	17,7	18,7	19,2	19,1	75,4
	рівень участі	47,7	58,3	40,4	37,4	36,5	47,7	91,7	41,5
2011	усього	3115,3	15,3	9,2	18,0	19,0	19,9	18,6	75,8
	рівень участі	48,3	57,7	41,2	38,5	37,8	48,7	91,8	42,3

* Економічна активність населення України у 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України.

Таблиця 3

Сільське населення, зайняте у неформальному секторі економіки за рівнем освіти у 2006 – 2011 рр.

Рік	Показник	Усього, тис. осіб	У тому числі за рівнем освіти, %					початкова загальна або не мають освіти
			повна вища	базова вища	неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2006	усього	3303,9	4,0	1,8	9,3	53,3	27,0	4,6
	рівень участі	50,5	22,5	34,5	35,0	51,2	68,3	93,3
2007	усього	3341,9	4,1	1,3	9,4	54,9	26,3	4,0
	рівень участі	50,7	21,6	32,4	34,0	52,0	71,2	93,5
2008	усього	3140,5	3,6	0,7	9,6	56,6	25,9	3,6
	рівень участі	47,9	17,6	28,4	30,6	49,7	71,0	91,8
2009	усього	3019,7	3,6	0,5	9,5	59,0	24,4	3,0
	рівень участі	46,4	15,8	23,7	28,6	49,3	70,6	93,9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2010	усього	3085,2	4,0	0,7	9,4	60,7	22,7	2,5
	рівень участі	47,7	17,7	31,3	30,1	50,9	71,3	96,1
2011	усього	3115,3	4,5	0,7	10,1	62,7	20,4	1,6
	рівень участі	48,3	19,0	33,8	31,9	52,3	72,4	98,8

* Економічна активність населення України у 2006, 2008, 2009, 2010, 2011 рр.: стат. зб. – К. : Державна служба статистики України.

вважатися ефективною і прогресивною формою їхньої зайнятості. Такою вона може стати для деякої частини сільського населення, зайнятого у неформальному секторі за умови створення на селі певних інституціональних, економічних, організаційних умов для розвитку малого та середнього агробізнесу. На сучасному етапі реформування аграрного сектора без неформальної зайнятості, навіть з усіма її недоліками і вадами, обійтися на селі не уявляється можливим. Разом з тим, сподіватися на те що, вона вирішить проблему сільського безробіття не варто. Як свідчить досвід аграрного розвитку економічно розвинутих країн, забезпечення умов для повної та продуктивної зайнятості сільського населення без державного регулювання ринку праці просто неможливо. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Гимпельсон В. Е.** Нормально ли быть неформальным [Текст] / В. Е. Гимпельсон, Р. И. Капелюшников // Экономический журнал ВШЕ. – 2013. – том 17. – №1. – С. 3 – 40.
- Базиленко Т. Ю.** Развитие предпринимательства и самозанятости как направления деятельности государственной службы занятости. [Текст] / Т. Ю. Базиленко // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 2012. – № 3. – С. 40 – 55.
- Стребков Д.** Электронная самозанятость в России. [Текст] / Д. Стребков, А. Шевчук // Вопросы экономики. – 2011. – № 10. – С. 91 – 112.
- Петраков П.** Самозанятость – реальный способ покинуть ряды безработных [Текст] / П. Петраков // Человек и труд. – 2011. – № 9. – С. 12 – 16.
- Лібанова Е. М.** Неформальный сектор рынка труда: значения та методи оцінки [Текст] / Е. М. Лібанова, А. Л. Баландя // Зайнятість та ринок праці : Міжвідомчий наук. зб. – Вип. 6. – К. : РВПС України НАНУ, 1998. – С. 245 – 246.
- Пітюлич М. М.** Регіональні механізми підтримки самостійної зайнятості населення (на матеріалах Закарпатської області) : автореф. дис. ... к.е.н., спец. 08.09.01. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / М. М. Пітюлич. – Львів, 2005. – 20 с.
- Розвиток сільських територій України (1990 – 2010 роки) :** монографія / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнібіденко, І. М. Демчик та ін. ; за ред. М. К. Орлатого. – К. : НДІ «Укргропромпродуктивність», 2012. – 752 с.
- Краснова О. М.** Неформальный рынок труда в республике Татарстан. [Текст] / О. М. Краснова // Вопросы статистики. – 2012. – № 6. – С. 74 – 76.
- Економічна активність населення України у 2011 р. :** стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012.
- Закон України «Про особисте селянське господарство», ст. 8.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

11. Закон України «Про зайнятість населення», ст. 16 від 5 липня 2012 р. № 5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>

12. Горелов Н. А. Политика доходов и качество жизни населения : учеб. пособие. / Н. А. Горелов. – СПб., 2003.

13. Рябоконь В. П. Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення. [Текст] / В. П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2012. – № 12.

REFERENCES

Bazilenko, T. Yu. "Razvitie predprinimatelstva i samozaniatosti kak napravleniia deiatelnosti gosudarstvennoy sluzhby zaniatosti" [Entrepreneurship and self-employment as activities of public service employment]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, no. 3 (2012): 40-55.

Ekonomiczna aktyvnist naseleння Ukrainy u 2011 r. [Economic activity of the population of Ukraine in 2011]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

Gimpelson, V. E., and Kapeliushnikov, R. I. "Normalno li byt neformalnym" [Is it OK to be informal]. *Ekonomichestkiy zhurnal VShE*, vol. 17, no. 1 (2013): 3-40.

Gorelov, N. A. *Politika dokhodov i kachestvo zhizni naseleeniia* [Incomes policy and the quality of life of the population]. St. Petersburg, 2003.

Krasnova, O. M. "Neformalnyy rynek truda v respublike Tatarstan" [The informal labor market in the Republic of Tatarstan]. *Voprosy statistiki*, no. 6 (2012): 74-76.

Libanova, E. M., and Balanda, A. L. "Neformalnyy sektor rynku pratsi: vyznachennia ta metody otsinky" [Informal sector labor market: the definition and evaluation methods]. *Zainiatist ta rynek pratsi*, no. 6 (1998): 245-246.

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua> [Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua> Orlyaty, M. K., Hnybidenko, I. F., and Demchyk, I. M. *Rozvytok silskykh terytorii Ukrainy (1990 – 2010 roky)* [Rural Development Ukraine (1990 – 2010 years)]. Kyiv: Ukhropromproduktivnist, 2012.

Pitiulych, M. M. "Rehionalni mekhanizmy pidtrymky samostiinoi zainiatosti naseleeniia (na materialakh Zakarpatskoi oblasti)" [Regional mechanisms to support self-employment (based on the Transcarpathian region)]. *Avtoref. dys. ... k.e.n., spets. 08.09.01*, 2005.

Petrakov, P. "Samozaniatost - realnyy sposob pokinut riady bezrobotnykh" [Self-employment - the real way to leave the ranks of the unemployed]. *Chelovek i trud*, no. 9 (2011): 12-16.

Riabokon, V. P. "Sotsialno-ekonomichni problemy zainiatosti silskoho naseleeniia" [Socio-economic problems of rural employment]. *Ekonomika APK*, no. 12 (2012).

Strebkov, D., and Shevchuk, A. "Elektronnaia samozaniantost v Rossii" [Electronic self-employment in Russia]. *Voprosy ekonomiki*, no. 10 (2011): 91-112.

МОНІТОРИНГ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ВЛАЩЕНКО Н. М., КОСЯК А. П.

УДК 658.15:338.48

Влащенко Н. М., Косяк А. П. Моніторинг економічної безпеки рекреаційних підприємств

Мета статті полягає у дослідженні індикаторів економічної безпеки рекреаційних підприємств і визначенні пріоритетних напрямів її досягнення. У процесі дослідження проаналізовано загрози та ризики в здійсненні діяльності рекреаційних підприємств, визначено динаміку результуючих факторів, які відображують стан їх економічної безпеки. Досліджено індикатори економічної безпеки рекреаційних підприємств, а саме: індикатори виробництва послуг, фінансові, соціальні. Визначено вплив факторів на економічну безпеку рекреаційних підприємств АР Крим, згрупованих по адміністративних районах, за допомогою регресійного аналізу. Узагальнено основні проблеми забезпечення економічної безпеки рекреаційних підприємств Кримського регіону. Запропоновано шляхи досягнення економічної безпеки рекреаційних підприємств через стабільне нарощування комерційного сектора, вирішення проблеми цілолітнього функціонування рекреаційних підприємств та інших заходів. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розробка механізмів реформування та інноваційного розвитку, спрямованих на вдосконалення сервісу, створення високоефективних інформаційних систем, комплексну роботу у сфері цінової політики.

Ключові слова: економічна безпека, рекреаційні підприємства, індикатори економічної безпеки, потенціал рекреаційних підприємств.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 1. **Бібл.:** 10.

Влащенко Наталія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: wlagenko@bigmir.net

Косяк Антоніна Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

УДК 658.15:338.48

Влащенко Н. М., Косяк А. П. Мониторинг экономической безопасности рекреационных предприятий

Цель статьи – исследование индикаторов экономической безопасности рекреационных предприятий и определение приоритетных направлений ее достижения. В процессе исследования проанализированы угрозы и риски в осуществлении деятельности рекреационных предприятий, определена динамика результирующих факторов, которые отображают состояние их экономической безопасности. Исследованы индикаторы экономической безопасности рекреационных предприятий, а именно: индикаторы производства услуг, финансовые, социальные. Определено влияние факторов на экономическую безопасность рекреационных предприятий АР Крым, сгруппированных по административным районам, с помощью регрессионного анализа. Обобщены основные проблемы обеспечения экономической безопасности рекреационных предприятий Крымского региона. Предложены пути достижения экономической безопасности рекреационных предприятий путем стабильного наращивания коммерческого сектора, решения проблемы круглогодичного функционирования рекреационных предприятий и других мероприятий. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является разработка механизмов реформирования и инновационного развития, направленных на совершенствование сервиса, создание высокоэффективных информационных систем, комплексную работу в сфере ценовой политики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, рекреационные предприятия, индикаторы экономической безопасности, потенциал рекреационных предприятий.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 1. **Библ.:** 10.

Влащенко Наталья Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры туризма и гостиничного хозяйства, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: wlagenko@bigmir.net

Косяк Антонина Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

UDC 658.15:338.48

Vlshchenko N. N., Kosyak A. P. Monitoring of Economic Security of Recreation Companies

The goal of the article is to study indicators of economic security of recreation companies and identification of priority directions of its achievement. The article analyses threats and risks in conducting activity of recreation companies, identifies dynamics of resulting factors, which reflect the state of its economic security. It studies indicators of economic security of recreation companies, namely: indicators of production of services, financial, social. It determines influence of the factors upon economic security of recreation companies of the Autonomous Republic of Crimea, grouped by administrative regions, with the help of the regression analysis. It generalises main problems of ensuring economic security of recreation companies of the Crimean region. It offers ways of achievement of economic security of recreation companies by means of a stable build-up of the commercial sector, solution of the problem of the year-round functioning of recreation companies and other measures. Prospects of further study in this direction is development of a mechanism of reformation and innovation development, directed at improvement of the service, creation of highly efficient information systems and complex work in the sphere of the pricing policy.

Key words: economic security, recreation companies, indicators of economic security, potential of recreation companies.

Fig.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 10.

Vlshchenko Nataliya N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Industry, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: wlagenko@bigmir.net

Kosyak Antonina P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Financial and Economic Safety, Account and Audit, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Сьогодні в умовах ринкових відносин рекреаційні підприємства є економічно самостійними: визначають свою економічну політику, вибирають поставачальників, організують виробництво і збут послуг, повністю несуть відповідальність за результати господарської діяльності. Однак у сучасних умовах господарювання рекреаційні підприємства стають значно вразливішими до дії внутрішнього, безпосереднього та зовнішнього середовища. Тому побудовою надійної системи економічної безпеки повинне займатися саме підприємство шляхом створення сучасної системи операційного моніторингу здійснюваної діяльності на основі всебічного дослідження якісних і кількісних показників, що відбивають специфіку діяльності рекреаційних підприємств.

Питанням організації економічної безпеки присвячено багато праць науковців О. І. Барановського [1], М. П. Ващекіна, М. І. Далієва, О. Д. Урсул [2], О. Ю. Захарова [4], О. А. Кириченко, І. А. Белоусава, В. С. Сідак [5] та інших. Разом з тим, питання організації економічної безпеки рекреаційних підприємств, з урахуванням специфіки їх діяльності, практично залишається поза увагою вітчизняних дослідників.

Метою статті є дослідження індикаторів економічної безпеки рекреаційних підприємств та визначення пріоритетних напрямів її досягнення.

Під економічною безпекою рекреаційного підприємства слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів цього підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз (джерел небезпеки), сформований адміністрацією і колективом шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психічного характеру [10].

У цьому визначенні слід особливо зазначити три моменти:

1. Стан захищеності носить динамічний характер.
2. Загроза, що виходить зсередини рекреаційного підприємства, не менш небезпечна, ніж ззовнішня.
3. Система економічної безпеки рекреаційного підприємства може стикатися і навіть взаємодіяти на правовій основі з державною системою забезпечення безпеки.

Результатом забезпечення економічної безпеки рекреаційного підприємства є стабільність (надійність) його функціонування, ефективність фінансово-економічної діяльності (прибутковість), особиста безпека персоналу.

До ресурсів забезпечення надійного існування та прогресивного розвитку рекреаційного підприємства відносяться: персонал, матеріальні й інтелектуальні (інформаційні) ресурси (рис. 1).

З урахуванням цього діяльність із забезпечення економічної безпеки рекреаційного підприємства складається з трьох основних напрямків:

- ✦ захист матеріальних і фінансових цінностей;
- ✦ захист персоналу;
- ✦ захист інтелектуальної власності (у тому числі комерційної таємниці).

Проблеми власної економічної безпеки виникають перед кожним рекреаційним підприємством не лише в кризові періоди, але і при роботі в стабільному еконо-

мічному середовищі, хоча комплекс розв'язуваних при цьому цільових завдань має істотні розбіжності.

У режимі сталого функціонування рекреаційне підприємство при вирішенні завдань своєї економічної безпеки акцентує головну увагу на підтримці нормального ритму роботи, високого завантаження, на запобіганні матеріальному і/або фінансовому збитку, на недопущенні несанкціонованого доступу до службової інформації та руйнування комп'ютерних баз даних, на протидії недобросовісній конкуренції і кримінальним проявам.

Від точної ідентифікації загроз, від правильного вибору вимірників їх прояву, тобто системи показників для моніторингу (їх ще називають індикаторами), залежить ступінь адекватності оцінки економічної безпеки і комплекс необхідних заходів для попередження і відбиття небезпеки, що відповідають масштабів та характерові загроз.

Однією з цілей моніторингу економічної безпеки будь-якого підприємства є діагностика його стану за системою показників, що враховують специфічні галузеві особливості.

Використання подібної методики для побудови системи кількісних і якісних показників економічної безпеки рекреаційного підприємства, на нашу думку, потребує застосування таких головних індикаторів:

а) індикатори виробництва послуг:

- ✦ динаміка надання послуг (зростання, спад, стабільний стан, темп зміни);
- ✦ реальний рівень завантаження засобів розміщення;
- ✦ частка нових оздоровчих послуг у їх загальній кількості;
- ✦ темп відновлення номерного фонду (реновації);
- ✦ стабільність процесу надання послуг (ритмічність, рівень завантаженості протягом року);
- ✦ питома вага рекреаційного підприємства у ВВП (для особливо великих санаторіїв-монополістів);
- ✦ оцінка конкурентоздатності послуг;

б) фінансові індикатори:

- ✦ обсяг портфеля замовлень (загальний обсяг передбачуваних продажів);
- ✦ фактичний і необхідний обсяг інвестицій (для підтримки і розвитку наявного потенціалу);
- ✦ рівень інноваційної активності (обсяг інвестицій у нововведення);
- ✦ рівень рентабельності надання послуг;
- ✦ фондоддача (капіталомісткість);
- ✦ прострочена заборгованість (дебіторська і кредиторська);
- ✦ частка забезпеченості власними джерелами фінансування оборотних коштів, матеріалів для надання послуг;

в) соціальні індикатори:

- ✦ рівень оплати праці стосовно середнього показника по рекреаційній сфері або економіці в цілому;
- ✦ рівень заборгованості із заробітної плати;
- ✦ втрати робочого часу;
- ✦ структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна).

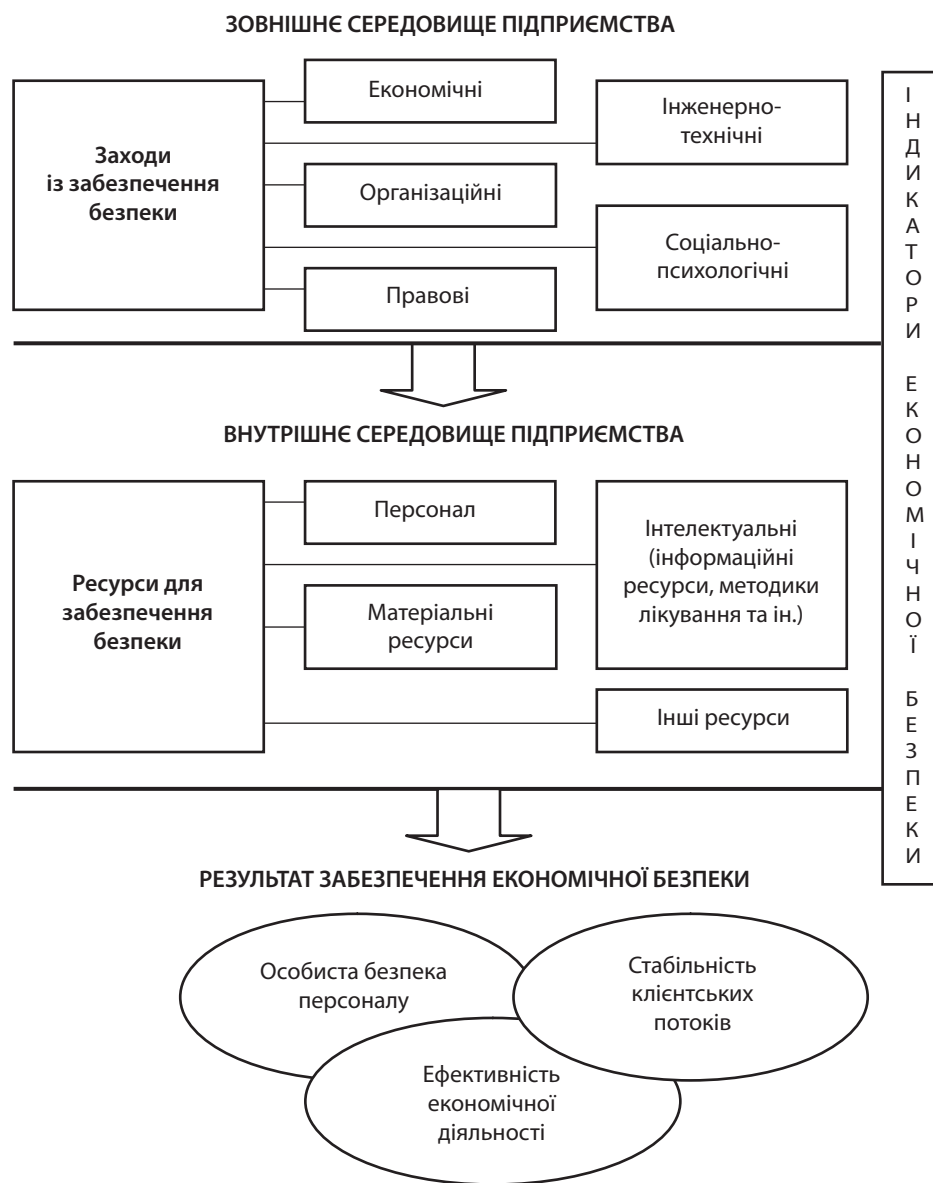

Рис. 1. Система економічної безпеки рекреаційного підприємства

Як правило, результуючими факторами, які відображують стан економічної безпеки підприємств, незалежно від виду здійснюваної діяльності, є показники ефективності діяльності у вигляді рентабельності продажів і витрат, а також динаміки чистого прибутку.

Як показав аналіз, загальний обсяг прибутку рекреаційних підприємств АР Крим до оподаткування у звітному періоді в порівнянні з попереднім скоротився на 10,4%, при цьому зростання загальної суми збитків склало 89,7% (табл. 1, рис. 2).

Як результат, відбувається збільшення заборгованості по розрахунках з бюджетом на фоні зниження рентабельності витрат операційної діяльності. Однак у звітному періоді, незважаючи на зниження прибутку в пансіонатах, будинках і базах відпочинку, рентабельність витрат операційної діяльності збільшилася на 1,8 процентних пункти. Це свідчить про наявність процесів саморозвитку, які частково блокують вплив негативних факторів зовнішнього середовища. Проведений аналіз свідчить про недостатньо ефективну діяльність підпри-

ємств СКК. Покращити ситуацію можна завдяки розробці та застосуванню соціально-економічних важелів їхнього розвитку.

Останні чотири роки спостерігається тенденція до постійного щорічного скорочення кількості обслугованих рекреантів. У порівнянні з 2007/08 рр., у якому була зафіксована найбільша кількість відвідувачів оздоровниць та закладів відпочинку в АР Крим, у 2010/11 рр. кількість обслугованих рекреантів зменшилась на 228,83 тис. осіб, або на 21,2%. Загальна кількість ліжко-днів, проведених всіма оздоровленими у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах, зменшилась у порівнянні з попереднім роком на 677,9 тис. ліжко-днів, або на 5,9%, та у 2010/11 р. становила 10835,30 тис. ліжко-днів [3].

У даній роботі було проведено дослідження впливу факторів на економічну безпеку рекреаційних підприємств АР Крим, згрупованих по адміністративних районах, за допомогою регресійного аналізу. Для цього за результуючу функцію у був прийнятий показник обсягу чистого прибутку рекреаційних підприємств у цьому

регіоні. Фактор-аргументи (x) склалися з 7 показників, які було відібрано з кожного виду індикаторів (виробництва послуг, фінансових, соціальних). Для виконання розрахунків була використано програму STATISTICA 6.

Таблиця 1
Фінансові результати діяльності установ рекреаційного комплексу АР Крим [6 – 9]

Період	Санаторно-курортні установи	Пансіонати, будинки і бази відпочинку
<i>Дохід (виторг) від реалізації робіт, послуг і товарів, тис. грн</i>		
9 міс. 2006 р.	483588,7	177617,6
9 міс. 2007 р.	574412,5	297309,1
9 міс. 2008 р.	794663,8	258847,4
9 міс. 2009 р.	877848,6	333233,4
9 міс. 2010 р.	1053901,6	417988,8
9 міс. 2011 р.	1148027,6	473182,6
<i>Прибуток до оподаткування, тис. грн</i>		
9 міс. 2006 р.	35689,1	15973,9
9 міс. 2007 р.	51886,6	45762,6
9 міс. 2008 р.	75727,1	13290,8
9 міс. 2009 р.	108406,0	32093,0
9 міс. 2010 р.	112963,7	35877,9
9 міс. 2011 р.	102346,7	29107,7
<i>Збитки, тис. грн</i>		
9 міс. 2006 р.	25626,9	10048,8
9 міс. 2007 р.	24834,0	5552,5
9 міс. 2008 р.	20962,4	13374,5
9 міс. 2009 р.	25188,0	36988,3
9 міс. 2010 р.	24850,6	25339,9
9 міс. 2011 р.	47136,4	24205,2
<i>Рентабельність операційної діяльності, %</i>		
9 міс. 2006 р.	4,4	6,3
9 міс. 2007 р.	6,3	7,4
9 міс. 2008 р.	4,7	2,6
9 міс. 2009 р.	10,3	3,3
9 міс. 2010 р.	9,9	0,4
9 міс. 2011 р.	6,4	2,2

Серед показників, які позитивно або негативно впливають на величину чистого прибутку рекреаційних підприємств (санаторно-курортних закладів), варто виділити (формула 1) – з позитивним впливом: коефіцієнт завантаження рекреаційних закладів (коефіцієнт регресії дорівнює 0,8), кількість обслугованих рекреантів (0,7), частка нових послуг у їх загальній кількості (0,2); фактичний обсяг інвестицій (0,5); з негативним впливом: заборгованість по розрахунках з бюджетом (0,2), прострочена кредиторська заборгованість (0,3), заборгованості із заробітної плати (0,4):

$$y = 0,686 + 0,786 x_1 + 0,675 x_2 + 0,234 x_3 + 0,543 x_4 - 0,221 x_5 - 0,306 x_6 - 0,432 x_7, \quad (1)$$

де y – чистий прибуток рекреаційних підприємств (санаторно-курортних закладів);

x_1 – коефіцієнт завантаження рекреаційних закладів;

x_2 – кількість обслугованих рекреантів;

x_3 – частка нових послуг у їх загальній кількості;

x_4 – фактичний обсяг інвестицій у розвиток санаторно-курортних закладів;

x_5 – заборгованість по розрахунках з бюджетом;

x_6 – прострочена кредиторська заборгованість;

x_7 – заборгованості із заробітної плати персоналу рекреаційних закладів.

Показники статистичної значущості $R = 0,978$ і $R^2 = 0,949$ підтверджують зв'язок між незалежними змінними і залежною змінною, а F -критерій Фішера (48, с. 156) підтверджує міцність цих зв'язків.

Неповне завантаження потужностей, а тому і не ефективне їх використання, а тим більше руйнування створеного потенціалу рекреаційних підприємств створюють загрозу економічним, матеріальним основам життєдіяльності колективу.

Криза призводить до утворення у рекреаційних підприємств непосильної для них дебіторської та кредиторської заборгованості, відсутності коштів і можливостей для поповнення обігового капіталу. У результаті виробничий і науково-технічний потенціал рекреаційних підприємств переходить у стан прогресуючої деградації, висококваліфікований кадровий склад (медичні працівники) лишає рекреаційні заклади.

Припиняється відновлення активної частини основних фондів. Амортизація не покриває витрат на відновлення фондів, потоки фінансових ресурсів відриваються від реального процесу надання послуг (особливо у відомчих санаторно-курортних закладах), а інвестори через тривалий цикл повернення капіталу й економічної нестабільності не зацікавлені в його високоризиковому інвестуванні. Усе це призводить до швидкого скорочення виробничого і технологічного потенціалу, наявних потужностей.

З усіх можливих видів загроз економічній безпеці рекреаційних підприємств – катастрофічних (природних і техногенних), інформаційних, конкурентних, кримінальних, пов'язаних з некомпетентністю власника у виробничо-фінансових та інституціональних питаннях, організаційних і ряду інших – особливо виділяються і розглядаються ті, що безпосередньо спрямовані на руйнування або ослаблення зазначеного потенціалу під впливом зовнішніх (екзогенних) факторів.

ВИСНОВКИ

Підтримка необхідного потенціалу рекреаційних підприємств повинна здійснюватися через реалізацію таких напрямів із забезпечення економічної безпеки.

У сучасних умовах ця підтримка має ґрунтуватися на комплексному вирішенні проблеми багатоканальності ресурсного забезпечення його життєдіяльності за рахунок різних джерел, у першу чергу, шляхом стабільного нарощування комерційного сектора, що буде сприяти мінімізації залежності від держбюджетного

фінансування при максимальному збереженні наявного потенціалу. Потенціал може бути затребуваний, якщо вирішити проблему цілорічного функціонування рекреаційних підприємств (сьогодні з 177 тис. місць у цілорічній експлуатації знаходиться менш ніж 70 тис.).

При цьому необхідно враховувати можливості структурної трансформації для ефективного завантаження рекреаційного підприємства, поліпшення його фінансово-економічного стану і підвищення конкурентоздатності.

Серед перспективних завдань забезпечення економічної безпеки пріоритетними є розширення джерел і форм фінансової підтримки з боку держави, регіонів, профспілкових організацій, розвитку бізнес-процесів, підвищення рівня доступності цих послуг. Реалізація цих напрямків значною мірою залежить від реформ та інновацій, спрямованих на розвиток сервісу, створення вискоєфективних інформаційних систем, комплексну роботу у сфері цінової політики. ■

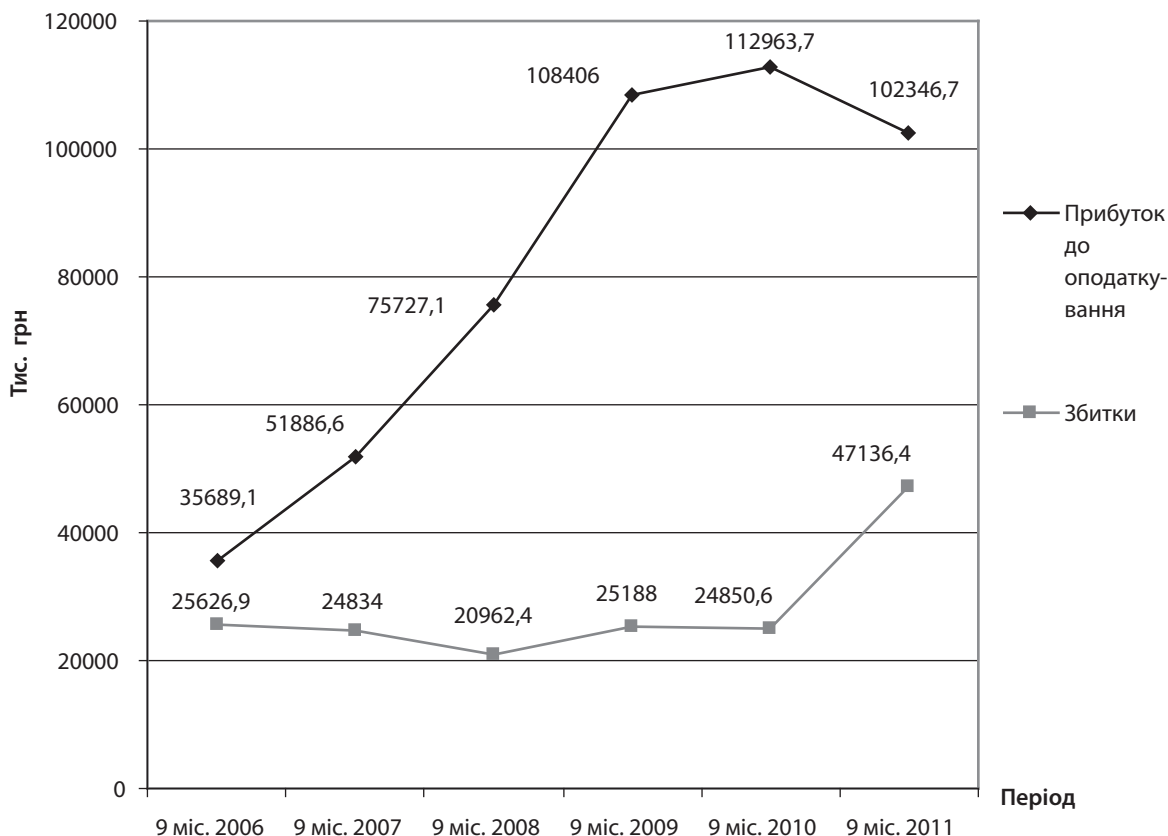

Рис. 2. Динаміка прибутку до оподаткування і збитків від діяльності санаторно-курортних установ АР Крим

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНЕУ, 2004. – 759 с.
2. Ващекин Н. П. Безопасность предпринимательской деятельности / Н. П. Ващекин, М. И. Далиев, А. Д. Урсул. – М. : Экономика, 2002. – 336 с.
3. Влащенко Н. М. Забезпечення соціально-економічного розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу : монографія / Н. М. Влащенко ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 253 с.
4. Захаров О. Ю. Обеспечение комплексной безопасности предпринимательской деятельности / О. Ю. Захаров. – М. : АСТ «Астрель», 2008. – 320 с.
5. Кириченко О. А. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи : монографія / О. А. Кириченко, І. А. Белоусова, В. С. Сідак та ін. – К. : Дорадо-друк, 2010. – 437 с.
6. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок і туризм в Автономній Республіці Крим у 2005/2006 р. : стат. зб. – Симферополь, 2006. – 111 с.

7. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок і туризм в Автономній Республіці Крим у 2007/2008 р. : стат. зб. – Симферополь, 2008. – 150 с.
8. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок і туризм в Автономній Республіці Крим у 2009/2010 р. : стат. зб. – Симферополь, 2010. – 156 с.
9. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок і туризм в Автономній Республіці Крим у 2010/2011 р. : стат. зб. – Симферополь, 2011. – 152 с.
10. Яворицький С. В. Системи безпеки в індустрії гостинності : навч. посібник / С. В. Яворицький – К. : Абсолют-В, 2004. – 301 с.

REFERENCES

- Baranovskyi, O. I. *Finansova bezpeka v Ukraini (metodologiya otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia)* [Financial Security in Ukraine (assessment methodology and tools required)]. Kyiv: KNEU, 2004.
- Kyrychenko, O. A., Belousova, I. A., and Sidak, V. S. *Ekonomiczna bezpeka sub'ektiv hospodarskoi diialnosti v umovakh*

hlobalnoi finansovoi kryzy [The economic security of economic activity in the global financial crisis]. Kyiv: Dorado-druk, 2010.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2005/2006 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2005/2006 p.]. Symferopol, 2006.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2007/2008 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2007/2008 p.]. Symferopol, 2008.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2009/2010 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2009/2010 p.]. Symferopol, 2010.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2010/2011 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2010/2011 p.]. Symferopol, 2011.

Vashchekin, N. P., Daliev, M. I., and Ursul, A. D. *Bezopasnost predprinimatelskoy deiatelnosti* [Security business]. Moscow: Ekonomika, 2002.

Vlasechko, N. M. *Zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionalnoho sanatorno-kurortnoho kompleksu* [The socio-economic development of regional spa complex]. Kharkiv: KhNAMH, 2012.

Yavorvskyi, S. V. *Systemy bezpeky v industrii hostynnosti* [Security in the hospitality industry]. Kyiv: Absoliut-V, 2004.

Zakharov, O. Yu. *Obespechenie kompleksnoy bezopasnosti predprinimatelskoy deiatelnosti* [Providing comprehensive business security]. Moscow: Astrel, 2008.

УДК 658.15:338.48

ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ ЕКОЛОГІЧНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ

САПРИКІНА Л. М.

УДК 658.15:338.48

Саприкіна Л. М. Формування парадигми екологічно відповідального споживання

У статті розглянуто необхідність реструктуризації суб'єктів торговельної діяльності, визначено парадигму екологічно відповідального споживання на основі посилення загальнодержавного імперативу екологічно відповідального розвитку торгівлі, проаналізовано економічні механізми реструктуризації підприємств торгівлі, досліджено структуру екологічного капіталу суб'єктів торговельної діяльності.

Ключові слова: суб'єкти торговельної діяльності, екологічно відповідальний розвиток, парадигма екологічно відповідального споживання, екологічна інтелектуалізація, екологізація попиту, екологічний капітал.

Рис.: 3. **Бібл.:** 16.

Саприкіна Л. М. – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємства, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

УДК 658.15:338.48

Саприкіна Л. Н. Формирование парадигмы экологически ответственного потребления

В статье рассмотрена необходимость реструктуризации субъектов торговой деятельности, определена парадигма экологически ответственного потребления на основе усиления общегосударственного императива экологически ответственного развития торговли, проанализированы экономические механизмы реструктуризации предприятий торговли, исследована структура экологического капитала субъектов торговой деятельности.

Ключевые слова: субъекты торговой деятельности, экологически ответственное развитие, парадигма экологически ответственного потребления, экологическая интелектуализация, экологизация спроса, экологический капитал.

Рис.: 3. **Библ.:** 16.

Саприкіна Л. Н. – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

UDC 658.15: 338.48

Saprikina L. N. Formation of the Paradigm of Ecologically Responsible Consumption

The article considers a necessity of restructuring of subjects of trading activity, identifies a paradigm of ecologically responsible consumption on the basis of strengthening of the state imperative of ecologically responsible development of trade, analyses economic mechanisms of restructuring of trade companies and studies the structure of ecological capital of subjects of trading activity.

Key words: subjects of trading activity, ecologically responsible development, paradigm of ecologically responsible consumption, ecological intellectualisation, ecologisation of demand, ecological capital.

Pic.: 3. **Bibl.:** 16.

Saprikina L. N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics Company, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

Сучасний стан економіки України характеризується явищами системної кризи, відсутністю єдиної ідеології та стратегії ринкового реформування [11, с. 224]. Ускладнює ситуацію зростаюча екологічна криза, яка є результатом неефективного використання природних ресурсів. Отже, надзвичайно актуальною залишається проблема пошуку нових шляхів виходу з кризи. Теоретичною базою становлення сталої економіки може стати принципово нова концепція екологічної

відповідальності розвитку торгівлі, яка передбачає гармонізацію соціально-економічного життя суспільства.

Вітчизняними й закордонними вченими проведено багато досліджень з питань соціальної відповідальності торгівлі – Н. Ю. Возіянова [3], В. В. Апопій [7], дослідження екологічного імперативу суспільного розвитку – Ю. М. Скалецький [4], методології сталого розвитку національної економіки – О. М. Кулініч [5], торговельних механізмів національного екологічного захисту –

hlobalnoi finansovoi kryzy [The economic security of economic activity in the global financial crisis]. Kyiv: Dorado-druk, 2010.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2005/2006 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2005/2006 p.]. Symferopol, 2006.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2007/2008 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2007/2008 p.]. Symferopol, 2008.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2009/2010 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2009/2010 p.]. Symferopol, 2010.

Sanatorno-kurortne likuvannia, orhanizovanyi vidpochynok i turyzm v Avtonomnii Respublitsi Krym u 2010/2011 r. [Spa treatment, organized recreation and tourism in Crimea in 2010/2011 p.]. Symferopol, 2011.

Vashchekin, N. P., Daliev, M. I., and Ursul, A. D. *Bezopasnost predprinimatelskoy deiatelnosti* [Security business]. Moscow: Ekonomika, 2002.

Vlasechko, N. M. *Zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionalnoho sanatorno-kurortnoho kompleksu* [The socio-economic development of regional spa complex]. Kharkiv: KhNAMH, 2012.

Yavorytskyi, S. V. *Systemy bezpeky v industrii hostynnosti* [Security in the hospitality industry]. Kyiv: Absoliut-V, 2004.

Zakharov, O. Yu. *Obespechenie kompleksnoy bezopasnosti predprinimatelskoy deiatelnosti* [Providing comprehensive business security]. Moscow: Astrel, 2008.

УДК 658.15:338.48

ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ ЕКОЛОГІЧНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ

САПРИКІНА Л. М.

УДК 658.15:338.48

Саприкіна Л. М. Формування парадигми екологічно відповідального споживання

У статті розглянуто необхідність реструктуризації суб'єктів торговельної діяльності, визначено парадигму екологічно відповідального споживання на основі посилення загальнодержавного імперативу екологічно відповідального розвитку торгівлі, проаналізовано економічні механізми реструктуризації підприємств торгівлі, досліджено структуру екологічного капіталу суб'єктів торговельної діяльності.

Ключові слова: суб'єкти торговельної діяльності, екологічно відповідальний розвиток, парадигма екологічно відповідального споживання, екологічна інтелектуалізація, екологізація попиту, екологічний капітал.

Рис.: 3. **Бібл.:** 16.

Саприкіна Л. М. – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємства, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

УДК 658.15:338.48

Саприкіна Л. Н. Формирование парадигмы экологически ответственного потребления

В статье рассмотрена необходимость реструктуризации субъектов торговой деятельности, определена парадигма экологически ответственного потребления на основе усиления общегосударственного императива экологически ответственного развития торговли, проанализированы экономические механизмы реструктуризации предприятий торговли, исследована структура экологического капитала субъектов торговой деятельности.

Ключевые слова: субъекты торговой деятельности, экологически ответственное развитие, парадигма экологически ответственного потребления, экологическая интелектуализация, экологизация спроса, экологический капитал.

Рис.: 3. **Библ.:** 16.

Саприкіна Л. Н. – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

UDC 658.15: 338.48

Saprikina L. N. Formation of the Paradigm of Ecologically Responsible Consumption

The article considers a necessity of restructuring of subjects of trading activity, identifies a paradigm of ecologically responsible consumption on the basis of strengthening of the state imperative of ecologically responsible development of trade, analyses economic mechanisms of restructuring of trade companies and studies the structure of ecological capital of subjects of trading activity.

Key words: subjects of trading activity, ecologically responsible development, paradigm of ecologically responsible consumption, ecological intellectualisation, ecologisation of demand, ecological capital.

Pic.: 3. **Bibl.:** 16.

Saprikina L. N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics Company, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: emceva_lyuda@mail.ru

Сучасний стан економіки України характеризується явищами системної кризи, відсутністю єдиної ідеології та стратегії ринкового реформування [11, с. 224]. Ускладнює ситуацію зростаюча екологічна криза, яка є результатом неефективного використання природних ресурсів. Отже, надзвичайно актуальною залишається проблема пошуку нових шляхів виходу з кризи. Теоретичною базою становлення сталої економіки може стати принципово нова концепція екологічної

відповідальності розвитку торгівлі, яка передбачає гармонізацію соціально-економічного життя суспільства.

Вітчизняними й закордонними вченими проведено багато досліджень з питань соціальної відповідальності торгівлі – Н. Ю. Возіянова [3], В. В. Апопій [7], дослідження екологічного імперативу суспільного розвитку – Ю. М. Скалецький [4], методології сталого розвитку національної економіки – О. М. Кулініч [5], торговельних механізмів національного екологічного захисту –

Л. Г. Мірошник [6], екологічні стратегії підприємств – Ю. Є. Петруня [8], аналіз питань екологічної відповідальності бізнесу і методів економічного регулювання екологічних проектів – Потравний І. М. [10].

У той же час багато науковців під час дослідження аспектів управління торгівлею оминають питання її еколого-економічної ефективності, а проблематиці сталого розвитку суб'єктів торговельної діяльності приділено недостатньо уваги.

Мета статті – розкрити теоретичні основи формування парадигми екологічно відповідального споживання на основі посилення загальнодержавного імперативу екологічно відповідального розвитку торгівлі, розробки і впровадження нової методологічної системи екологічно відповідального виховання і освіти та екологізації попиту.

Торгівля – це сфера, яка, незважаючи на кризовий стан економіки та стагнацію багатьох галузей, продовжує показувати щорічний приріст. У період з 2000 р. темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств скорочувались лише у 2009 р. (79% до 2008 р.), у середньому за 12 років темп зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств склав 114,85% [1]. Велике соціальне значення торгівлі підкреслюється кількістю працевлаштованих в цій галузі. За цим показником торгівля займає одне з провідних місць, адже є одним з найкрупніших в країні роботодавців. У 2011 р. у торговельній сфері були працевлаштовані 152,2 тис. осіб (19,9% усіх працевлаштованих громадян України) [2]. Торгівля є соціально-економічною системою, що виконує масштабні завдання, пов'язані з реалізацією, властивих їй функцій: обміну, товарного обігу, зв'язки між галузями народного господарства й регіонами країни, впливу на виробництво та споживання, задоволення потреб, що обумовлює її соціально-економічну роль у суспільстві [3, с. 196].

Кожний громадянин України має право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, що відповідає міжнародним принципам і нормам. Але сьогодні екологічна ситуація не лише не покращується, а й стрімко погіршується [4, с. 44]. Починаючи зі Всесвітнього економічного форуму 1999 р., потім після конференцій ООН у м. Ріо-де-Жанейро у 1992 р. і м. Йоганнесбурзі у 2002 р., світова наукова спільнота обговорює проблеми сталого розвитку. Реакцією на усвідомлення екологічної загрози було створення у різних країнах світу державних структур, пов'язаних з охороною природи. У світі швидкого розвитку набула законодавча діяльність, пов'язана з прийняттям законів і актів, регламентуючих норми, процедури природокористування. За 20 років деяким розвиненим країнам удалося домогтися певної екологічної стабілізації, однак якісного поліпшення стану природних ресурсів не відбулося. Це пояснюється тим, що не встигла змінитися загальна ідеологія розвитку держав, яка на перше місце ставить інтереси економіки: максимальне нарощування темпів виробництва, широке використання досягнень науково-технічного прогресу з метою більш повного задоволення потреб людства.

Значно гіршими є умови формування сталого розвитку економіки України [5, 12 – 15].

Видатний український дослідник проблем сталого розвитку економіки Л. Г. Мельник виділяє велике значення впливу торгівлі на стан екосистеми країни [6, с. 390]. Ми згодні з цим твердженням, але вважаємо за необхідне додати, що торгівля має бути стимулятором реструктуризації інших, більше інерційних галузей економіки [16, с. 47]. Однак процеси торговельного обміну та проблеми збереження довкілля розглядаються окремо, так, немов між ними зовсім немає функціонального зв'язку. Насамперед торговельні процеси відіграють активну роль економічного регулятора у сфері екологічної діяльності, а самі процеси торгівлі спричиняють істотний вплив на довкілля [6, с. 391].

Зараз екологічно і соціально відповідальне підприємництво означає [10, с. 180]:

- ✦ вихід бізнесу з мінімальних рамок самозабезпечення і вклад власних ресурсів в довгостроковий розвиток внутрішнього і зовнішнього середовища;
- ✦ реалізація заходів екологічної та соціальної спрямованості – збереження добре оплачуваних робочих місць, виробництво якісних товарів і послуг, охорона довкілля, чесна ділова поведінка;
- ✦ врахування громадських очікувань, що змінюються, у відношенні не лише своєї продукції та підвищення прибутковості, але і своєї участі у формуванні національної і регіональної економіки.

Велике соціальне значення торгівлі обумовлює її соціальну відповідальність перед суспільством, а зростаюча екологічна криза ще й екологічну відповідальність. На нашу думку, необхідно сформулювати поняття екологічно відповідального розвитку торгівлі, який розкриває зміст реструктуризації суб'єктів торговельної діяльності, а також сформулювати головні принципи, на яких повинні ґрунтуватися ці зміни. Отже, екологічно відповідальний розвиток торгівлі – це необоротна, спрямована, закономірна зміна інтелектуального і матеріального капіталів суб'єктів торговельної діяльності, що приносить економічні вигоди та не спричиняє негативних екологічних наслідків. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта.

Важливим є той факт, що основою фінансово-економічного розвитку та стабілізації економічної діяльності суб'єктів торговельної діяльності за наявності конкуренції є збереження фінансової незалежності, яку забезпечує позитивний фінансовий результат – прибуток. А отже, завдання екологічно відповідального розвитку збиткових суб'єктів торговельної діяльності залишається зовсім не вирішеним.

Під час реструктуризації суб'єктам торговельної діяльності бажано дотримуватись таких принципів екологічно відповідального розвитку торгівлі: економічна ефективність; екологічна безпека; екологічна інтелектуалізація всіх елементів ринкового середовища (споживачів, виробників і всіх суб'єктів торговельної діяльності); екологізація попиту – як динамічної характеристики ставлення споживачів – суб'єктів попиту до пріоритетності певних властивостей товарів [8, с. 187].

Кожен із запропонованих вище принципів потребує детальнішого розгляду. Звичайно, для суб'єктів торговельної діяльності основним критерієм, який визначає, чи будуть вони залучені до цього процесу, на сьогодні лишається економічна вигідність. Торговельна діяльність повинна приносити підприємству відчутний економічний ефект.

Для того, щоб запровадити екологічно відповідальний розвиток торгівлі, необхідно залучати до цього процесу всі зацікавлені сторони – тобто досягти взаємодії екологічних інтересів усіх елементів ринкового середовища.

Передумовою залучення споживачів у процес відповідального споживання має стати їх навчання та інформування. Частково це може здійснюватися через різні програми та тренінги, частково – за рахунок сертифікації та екологічного маркування, частково – за допомогою спеціально створених організацій, які просувають відповідну продукцію. Усе це повинно стати основою екологізації попиту (формування попиту у споживачів на продукцію, яка є екологічно нешкідливою для довкілля як під час виготовлення і використання, так і в разі її утилізації), і в цілому формування парадигми екологічно відповідального споживання.

Таким чином, *парадигма екологічно відповідального споживання* – це система методологічних і аксіологічних установок, форм, уявлень і цінностей реформування поняття споживання, які відображають його зміну при переході до концепції сталої економіки та поділяють всі члени ринкового середовища, тобто суб'єкти торговельної діяльності, товаровиробники і споживачі заради досягнення ідеального екологічно відповідального, ощадливого по відношенню до навколишнього середовища поняття споживання.

Формування парадигми екологічно відповідального споживання в Україні повинно пройти три етапи. *По-перше*, спочатку необхідно посилити загальнодержавний імператив екологічно відповідального розвитку торгівлі, а саме: контроль дотримання державної екологічної політики як на регіональному рівні, так і на рівні членів ринкового середовища; слідкувати за сумлінним виконанням існуючих нормативно-законодавчих розпоряджень і постанов і розробити нові для забезпечення впровадження концепції сталої розвитку торгівлі; роз-

робити екологічно відповідальні стандарти і нормативи розвитку торгівлі. *По-друге*, переходу до екологічно відповідального споживання сприятиме розробка нової методологічної системи екологічно відповідального виховання, освіти, формування екологічно відповідальних звичок у населення та спілкування у екологічно відповідальному оточенні.

Таким чином, укріплення загальнодержавного імперативу екологічно відповідального розвитку торгівлі повинно створити фундамент для сталої розвитку торгівлі, а розробка і впровадження нової методологічної системи екологічно відповідального виховання і освіти на цій основі створить умови для поступового формування екологічно відповідальної свідомості та звичок у населення. Також відповідальне споживання полягає не тільки в розумному використанні природних ресурсів, але й у формуванні певної екологічної культури поведінки особистості, родини, нації.

Виконання завдань першого і другого етапів створить передумови для реалізації третього етапу формування парадигми екологічно відповідального споживання – розробки економічних механізмів реструктуризації підприємств торгівлі на основі екологічно відповідального розвитку. Взагалі економічні механізми складаються з цілого ряду інструментів впливу на матеріальні інтереси суб'єктів управління.

Одним із важливих методів економічного управління є фінансування, тобто надання грошових коштів на чітко визначені заходи. Створення екологічного фонду на підприємстві також є одним з економічних методів управління. В екологічний фонд надходять платежі як відсоток від обсягу реалізації неекологічних товарів, або товарів у штучному пакуванні. А потім ці кошти використовуються на вирішення екологічних завдань підприємства, у тому числі екологічне страхування.

Важливим економічним методом управління є правильне застосування матеріального стимулювання – забезпечення зацікавленості, вигідності для підприємства та його працівників екологічно відповідальної діяльності. При цьому передбачається застосування не лише заохочувальних заходів, але й покарань (рис. 1).

До заохочувальних заходів належать: встановлення податкових пільг; звільнення від оподаткування екологічних фондів і природоохоронного майна; засто-

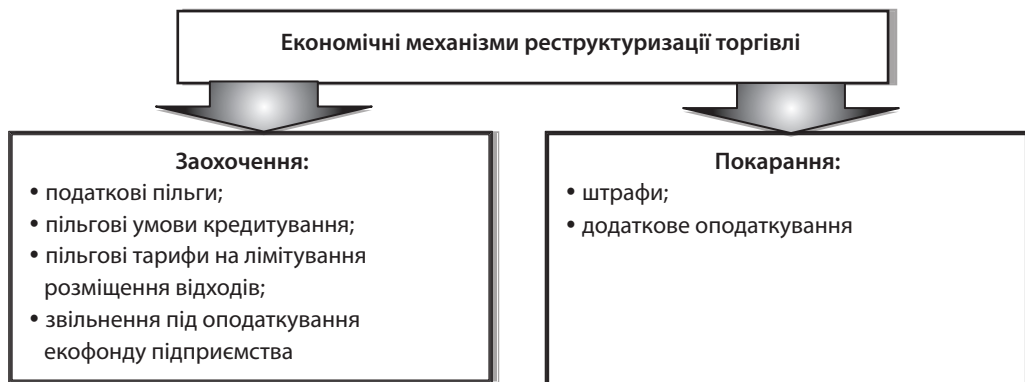

Рис. 1. Економічні механізми реструктуризації підприємств торгівлі на основі екологічно відповідального розвитку

сування заохочувальних цін і надвишок на екологічно чисту продукцію; застосування пільгового кредитування підприємств, які ефективно здійснюють охорону навколишнього природного середовища (зниження процента за кредит або безпроцентне кредитування); запровадження спеціального додаткового оподаткування екологічно шкідливої продукції та продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій; штрафи за екологічні правопорушення [9].

Після реструктуризації та переходу до екологічно відповідального розвитку суб'єкти торговельної діяльності збільшують свій сукупний капітал за рахунок зростання частки його екологічного капіталу. Під екологічним капіталом слід розуміти загальну вартість коштів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування екологічно відповідального статусу суб'єктів торговельної діяльності.

Таким чином, *екологічний капітал* – це умовна складова вартості підприємства, яка складається з оцінки шкідливості дій або протидій охорони навколишнього середовища та впливає на рентабельність сукупного капіталу і співвідношення прибутковості й ризику в процесі розвитку підприємства (рис. 2).

Спрогнозувати, скільки часу потрібно на виконання кожного з етапів формування парадигми екологічно відповідального споживання вкрай складно.

ВИСНОВКИ

Отже, укріплення загальнодержавного імперативу екологічно відповідального розвитку торгівлі повинно створити сприятливі умови для розробки і впровадження нової методологічної системи екологічно відповідального виховання і освіти, тобто поступового формування екологічно відповідальної свідомості та звичок у населення. Суворий контроль виконання економічних механізмів реструктуризації підприємств торгівлі на основі екологічно відповідального розвитку завершить формування парадигми екологічно відповідального споживання.

У подальших наукових дослідженнях планується дослідити методологію оцінки й використання екологічного капіталу суб'єктів торговельної діяльності й вплив чинників на забезпечення потенціалу сталості розвитку торгівлі. ■

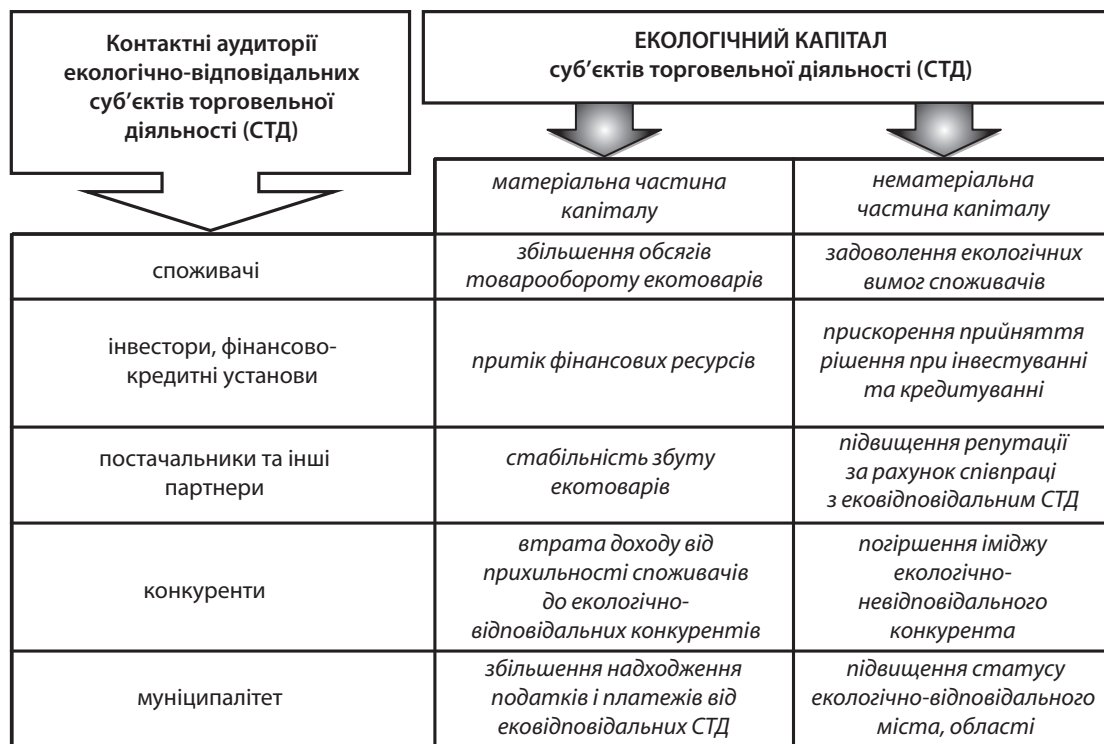

Рис. 2. Структура екологічного капіталу суб'єктів торговельної діяльності

Для збільшення екологічного капіталу суб'єкти торговельної діяльності самостійно формують асортимент товарів з точки зору його екологічності та шкідливості по відношенню до довкілля.

Таким чином, графічне представлення схеми формування парадигми екологічно відповідального споживання, що складається з трьох етапів, причому ефективність кожного етапу залежить від повноти виконання і результативності попереднього етапу, представлено на рис. 3.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
2. **Верхоглядова Н. І.** Роль і значення торгівлі для розвитку національного господарства України / Н. І. Верхоглядова, Р. С. Шостак // Ефективна економіка. – 2012. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1272>
3. **Возіянова Н. Ю.** Проблемні аспекти розвитку інституту соціальної відповідальності у внутрішній тор-

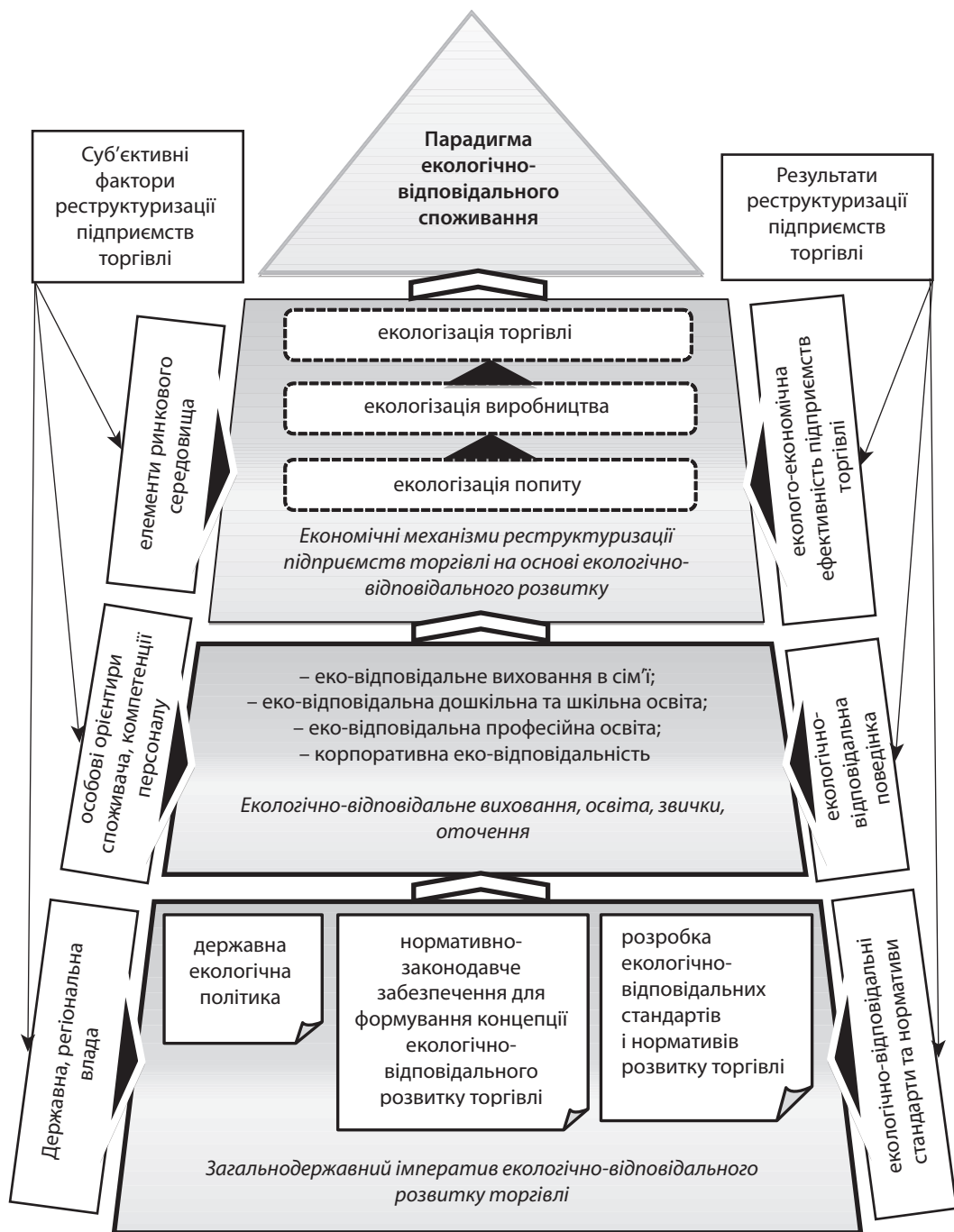

Рис. 3. Структурна схема формування парадигми екологічно відповідального споживання

гівлі / Н. Ю. Возіянова // Вісник ДонНУЕТ. – 2012. – № 3 (55). – С. 195 – 207.

4. Скалецький Ю. М. Екологічний імператив як пріоритет суспільного розвитку України / Ю. М. Скалецький, Л. Д. Яценко // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1(18). – С. 44 – 48.

5. Кулініч О. М. Сталій розвиток національної економіки як ознака цивілізаційних процесів XXI століття / О. М. Кулініч // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 1 (27). – С. 25 – 31.

6. Мельник Л. Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : підручник / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 759 с.

7. Развитие внутренней торговли: Украина, Россия, Беларусь : монография / Под ред. А. А. Шубина, А. А. Садекова. – Донецк : ДонНУЕТ, 2009. – 550 с.

8. Петруня Ю. Є. Маркетингові екологічні стратегії підприємств / Ю. Є. Петруня, В. Ю. Петруня // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 4. – С. 185 – 190.

9. Екологія та охорона навколишнього природного середовища [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Джигирей. – 4-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2006. – 319 с.

10. Потравный И. Н. Экологическая ответственность бизнеса как элемент государственно-частного партнерства / И. Н. Потравный // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3, Т. 1. – С. 179 – 187.

11. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонок та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

12. Прадун В. Економіко-екологічні проблеми сталого розвитку АПР Крим / В. Прадун // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 68 – 73.

13. Стадницький Ю. Сталий розвиток гірських районів: проблеми та шляхи досягнення // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С.144 – 151.

14. Лисенко Ю. Екологічний підхід до управління підприємством: проблеми і перспективи / Ю. Лисенко, А. Садеков // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 33 – 40.

15. Веклич О. «Экологическая цена» экономического роста Украины / О. Веклич // Економіка України. – 2012. – № 2. – С. 38 – 45.

16. Потребительский рынок: проблемы инновационного развития : монография. – Ростов н/Д : ИПО ПИ ЮФУ, 2012. – 160 с.

REFERENCES

Dzhyhyrei, V. S. *Ekolohiia ta okhorona navkolysnnyoho pryrodnoho seredovyshcha* [Ecology and environmental protection]. Kyiv: Znannia, 2006.

Kulinich, O. M. "Stalyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky iak oznaka tsyvilizatsiinykh protsesiv KhKhI stolittia" [Sustainable development of the national economy as a sign of civilization processes XXI century]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1(27) (2012): 25-31.

Lysenko, Yu., and Sadekov, A. "Ekolohichni pidkhdid do upravlinnia pidpriemstvom: problemy i perspektyvy" [The ecological approach to management: problems and prospects]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1, (2003): 33-40.

Melnyk, L. H. *Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvanniam* [Fundamentals of Ecology. Environmental economics and environmental management]. Sumy: Universytetska knyha, 2007.

"Materialy Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy" [Proceedings of the State Statistics Committee of Ukraine]. <http://ukrstat.gov.ua/>

Novikova, O. F., Amosha, O. I., and Antoniuk, V. P. *Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty* [Sustainable industrial region: social aspects]. Donetsk: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, 2012.

Petrunia, Yu. Ie., and Petrunia, V. Yu. "Marketynhovi ekolohichni stratehii pidpriemstv" [Environmental marketing strategy]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 4 (2007): 185-190.

Potravnii, Y. N. "Ekolohicheskaia otvetstvennost byznesa kak element hosudarstvenno-chastnoho partnerstva" [Environmental Responsibility as part of public-private partnerships]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, vol. 1, no. 3 (2011): 179-187.

Pradun, V. "Ekonomiko-ekolohichni problemy staloho rozvytku APR Krym" [Economic and environmental issues of sustainable development APR Crimea]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 5 (2001): 68-73.

Potrebiteľskiy rynek: problemy innovatsionnogo razvitiia [Consumer market: problems of innovative development]. Rostov n/D: IPO PI YuFU, 2012.

Razvitie vnutrenney torgovli: Ukraina, Rossiia, Belarus [The development of internal trade: Ukraine, Russia, Belarus]. Donetsk: DonNUET, 2009.

Stadnytskyi, Yu. "Stalyi rozvytok hirs'kykh raioniv: problemy ta shliakhy dosiahnennia" [Sustainable development of mountain areas: problems and achievements]. *Rehionalna ekonomika*, no. 2 (2002): 144-151.

Skaletskyi, Yu. M., and Yatsenko, L. D. "Ekolohichni imperatyv iak priorytet suspilnoho rozvytku Ukrainy" [The ecological imperative as a priority social development of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, no. 1(18) (2011): 44-48.

Vozianova, N. Yu. "Problemni aspekty rozvytku instytutu sotsialnoi vidpovidalnosti u vnutrishnii torhivli" [Problematic aspects of the institute social responsibility in domestic trade]. *VISNYK DonNUET*, no. 3(55) (2012): 195-207.

Veklych, O. "«Ekolohicheskaia tsena» ekonomycheskoho rosta Ukrainy" ["Ecological price" of economic growth in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2 (2012): 38-45.

Verkhohliadova, N. I., and Shostak, R. S. "Rol i znachennia torhivli dlia rozvytku natsionalnoho hospodarstva Ukrainy" [The role and importance of trade for development of the national economy of Ukraine]. <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1272>

АНАЛІЗ МАТЕРІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

ГУЦАН Т. Г.

УДК 330.59(477)

Гуцан Т. Г. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці

Стаття присвячена аналізу матеріальної складової рівня життя населення. Досліджено динаміку доходів і витрат населення за останні п'ять років. Виявлено сучасні тенденції стосовно зміни рівня життя. Зроблено висновок, що зростання матеріальної компоненти життєвого рівня не відображає реального рівня добробуту населення. Запропоновано рекомендації щодо забезпечення максимально можливого підвищення життєвого рівня населення через призму реалізації відповідної державної політики.

Ключові слова: рівень життя населення, доходи і витрати громадян, політика доходів.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Гуцан Тетяна Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (вул. Блюхера, 2, Харків, 61168, Україна)

E-mail: khodachenko@rambler.ru

УДК 330.59(477)

UDC 330.59(477)

Гуцан Т. Г. Анализ материальной составляющей уровня жизни населения и особенности ее регулирования в национальной экономике
Статья посвящена анализу материальной составляющей уровня жизни населения. Исследована динамика доходов и расходов населения за последние пять лет. Выявлены современные тенденции в изменении уровня жизни. Сделан вывод о том, что рост материальной компоненты уровня жизни не отображает реального благосостояния населения. Предложены рекомендации относительно обеспечения максимально возможного повышения уровня жизни населения через призму реализации соответствующей государственной политики.

Ключевые слова: уровень жизни населения, доходы и расходы населения, политика доходов.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Гуцан Татьяна Григорьевна – кандидат педагогических наук, доцент, кафедра экономической теории, Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды (ул. Блюхера, 2, Харьков, 61168, Украина)
E-mail: khodachenko@rambler.ru

Gutsan T. G. Analysis of Material Component of the Living Standard of the Population and Specific Features of its Regulation in the National Economy
The article is devoted to analysis of the material component of the living standard of the population. It studies dynamics of income and expenditures of the population for the past five years. It reveals modern tendencies in changes of the living standard. It makes a conclusion that the growth of the material component of the living standard does not reflect real well-being of the population. It offers recommendations with respect to ensuring a maximally possible increase of the living standard of the population through the prism of realisation of the relevant state policy.

Key words: living standard of the population, income and expenditures of the population, income policy.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Gutsan Tatiana G. – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Department of Economic Theory, Kharkiv National Pedagogical University named after G. Skovoroda (vul. Blyukhera, 2, Kharkiv, 61168, Ukraine)
E-mail: khodachenko@rambler.ru

Україна буде соціально спрямовану ринкову економіку з орієнтацією на європейські стандарти. Показниками ефективності такої економіки є високий рівень життя населення. Вирішення проблем щодо забезпечення його зростання особливо у період глибокої економічної кризи часто пов'язують саме із соціальною функцією політики держави. Оскільки основною складовою рівня життя населення є матеріальне становище (основні показники – доходи та витрати громадян), а ситуація у сфері доходів характеризується постійним соціальним напруженням, тому надзвичайно важливими є наукові дослідження, пов'язані з теоретичними та практичними аспектами доходів і життєвого рівня, відслідковуванням тенденцій у їх зміні з метою своєчасного коригування механізму реалізації соціальної політики.

Питання зростання життєвого рівня та його складових завжди знаходилась у центрі уваги таких науковців, як Л. Абалкін, Д. Богиня, Е. Лібанова, Є. Капустін, В. Мандибура, О. Новікова, Н. Холод та ін. Вагомий внесок у дослідження доходів і рівня життя населення в регіональному розрізі зробили З. Варналій, В. Воротін,

В. Гець, Я. Жаліло, В. Лучик, Н. П'яткіна та ін. Заслужують на увагу наукові розробки з питань особливостей формування доходів і державного регулювання процесів, що впливають на рівень життя, таких учених, як С. Біла, А. Гальчинський, В. Гриньова, М. Новікова, А. Саввов, Г. Смоквіна, Є. Парамонова та інші. Проте, визнаючи безперечні досягнення вищенаведених науковців і враховуючи останні тенденції розвитку національної економіки (загальне падіння рівня життя населення, високий рівень безробіття, надмірна диференціація доходів населення, постійне зростання цін на товари та послуги, поглиблення соціальної напруги у суспільстві тощо), актуальними залишаються питання щодо розмірів і динаміки основних складових доходів і витрат населення, що дозволяють визначити рівень добробуту громадян, невіршеними є концептуальні положення стосовно відповідного вдосконалення механізму реалізації державної політики. Тому *метою статті* є дослідження й аналіз матеріальної складової рівня життя та з'ясування особливостей її регулювання в національній економіці. Завданнями роботи є: 1) аналіз динаміки доходів і витрат населення; 2) виявлення

сучасних тенденцій стосовно зміни рівня життя; 3) розробка практичних рекомендацій щодо підвищення рівня життя населення через призму реалізації відповідної державної політики.

Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального добробуту населення займають показники доходів і витрат. У монетарній економіці саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарства. Але трансформаційні процеси, що відбулися в економіці України, вплинули на специфіку формування доходів населення, а саме: призвели до появи значних масштабів тіньових надходжень. У результаті цього доходи перестали відображати реальний рівень добробуту населення, що викликало потребу вивчати їх тільки в тісному зв'язку з показниками витрат.

Доходи – це, дійсно, складна і багатогранна соціально-економічна категорія, до складу якої включають заробітну плату, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності (одержані), соціальну допомогу та трансферти.

Дані *табл. 1* свідчать, що найбільшим структурним компонентом доходу є заробітна плата, її частка становить: у 2007 р.– 44,8%; 2008 р.– 43,3%; 2009 р.– 40,8%; 2010 р.– 40,9%; 2011 р.– 41,8%; 2012 р.– 42,2% [4]. Така ситуація є свідченням того, що заробітна плата є основним джерелом доходу і визначальним фактором матеріального добробуту населення.

секторі підприємницької діяльності існує найвищий рівень тінізації доходів, тому реально частка доходу від підприємницької діяльності є більшою.

Отже, структура доходів населення України характеризується негативною диспропорцією: питома вага заробітної плати є не набагато більшою, ніж питома вага соціальних трансфертів. Зовсім протилежною є ситуація, наприклад, у США. Так, за останні три десятиріччя заробітна плата в сумі особистих доходів населення становила 60 – 70%, доходи від підприємництва – 5 – 8%, доходи від власності – 13 – 19%, соціальні трансфертні платежі – 10 – 16% [5, с. 4]. Це говорить про те, що хоча складові доходу населення протягом досліджуваного періоду і зростають, що на перший погляд свідчить про зростання життєвого рівня, втім, така тенденція є дещо «поверхневою» і вона не може реально відображати стан матеріального зростання добробуту населення, адже постійне зростання та високий рівень індексу споживчих цін (2007 р.– 112,8%, 2008 р.– 125,2%, 2009 р.– 115,9%, 2010 р.– 109,4%, 2011 р.– 108,0%, 2012 р.– 100,6%) нівелює прогресивну динаміку номінальних доходів [4].

Проте, доходи – це категорія, яка має свою регіональну диференціацію. Так, наприклад, найбільші річні доходи (2011 р.) зареєстровані у Дніпропетровській (101 868 млн грн), Донецькій (135 599 млн грн) областях та м. Києві (164 057 млн грн). Це є свідченням того, що дані регіони є промислово розвиненими, для них є ха-

Таблиця 1

Доходи населення України за 2007 – 2012 рр. (млн грн)

Складові доходу	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Доходи, усього	623289	845641	894286	1101175	1266753	1407197
у тому числі:						
заробітна плата	278968	366387	365300	449553	529133	593213
прибуток та змішаний дохід	95203	131139	129760	160025	200230	212420
доходи від власності (одержані)	20078	28432	34654	67856	68004	74620
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	229040	319683	364572	423741	469386	526944

Джерело: [4].

Друге місце за вагомістю після заробітної плати становлять доходи населення у вигляді соціальної допомоги і трансфертів – 36,7%, 37,8%, 40,7%, 38,4%, 37,1%, 37,4% відповідно за роками [4]. Така ситуація свідчить про те, що більше третини населення одержує дохід від держави у формі соціальної допомоги й трансфертів. Це говорить, скоріше за все, не про турботу держави стосовно населення, а про скорочення зайнятості, зростання частки соціально незахищених, про вади діючої державної системи соціальних виплат і врешті-решт, про «проїдання» бюджетних коштів.

Третє місце займають доходи від підприємницької діяльності та від власності – 18,5%, 19,2%, 18,4%, 20,7%, 21,1%, 20,4% відповідно. Це є свідченням того, що тільки менше п'ятої частини населення заробляє підприємницькою діяльністю або використовує свою власність [9, с. 121]. Проте, ми маємо справу з офіційною статистикою, у зв'язку з чим необхідно пам'ятати, що саме у

рактерне більш сприятливе соціально економічне середовище, що накладає суттєвий позитивний відбиток на рівень життя населення даних регіонів. У свою чергу, низькі доходи (не перевищують 25 млрд грн) спостерігаються у Волинській, Закарпатській, Кіровоградській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Причиною цього є відсутність промислового розвитку, адже в цих регіонах переважає сільське господарство, висока частка сільського населення, що не створює сприятливих передумов для зростання рівня доходів через існування ситуації високого рівня безробіття та трудової міграції.

Оскільки заробітна плата займає найбільшу частку в сукупних доходах зайнятого населення і є основним джерелом доходів, здійснимо її детальний аналіз. Зокрема, для загального уявлення стосовно зміни темпів розміру заробітної плати зупинимося на динаміці її номінальних і реальних значень (*табл. 2*).

Таблиця 2

Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (до попереднього року, %)

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Номінальна з/п	129,7	133,7	105,5	120,0	117,6	114,9
Реальна з/п	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4

Джерело: [4].

На основі даних табл. 2 можна дійти висновку, що загалом протягом досліджуваного періоду простежується тенденція до зниження як номінальної, так і реальної заробітної плати, що беззаперечно пов'язано з фінансово-економічною кризою та інфляційними процесами в економіці, які призвели до знецінювання заробітної плати, зниження її купівельної спроможності.

Проте, особливу увагу слід звернути на об'єктивність даних, які представлені державними органами статистики. Дуже важко здійснити аналіз фактичних тенденцій рівнів оплати праці та стану платоспроможності працюючого населення, адже в Україні поширеною є практика виплати незареєстрованої заробітної плати, що зумовлена, у першу чергу, високим податковим навантаженням.

Не менш цікавим є питання стосовно регіонального розподілу заробітної плати. Так, аналіз статистичних даних показує, що концентрація такої компоненти доходу є вкрай нерівномірною. Найвищий рівень середньомісячної заробітної плати у 2012 р. є характерним для промислово розвинених регіонів (м. Київ – 4607 грн, Дніпропетровська обл. – 3138 грн, Донецька – 3496 грн, Київська – 3157 грн, Луганська – 3090 грн). Найнижчий (не перевищує 2500 грн) – спостерігається у Вінницькій, Волинській, Кіровоградській, Тернопільській, Хмельницькій, Херсонській, Чернівецькій, Чернігівській областях. Усі інші регіони відзначаються середнім розміром заробітної плати.

Існуючі відмінності в оплаті праці обумовлені, перш за все, розвиненістю тих чи інших галузей і сфер діяльності національної економіки. Так, індустріально розвинуті Схід і Центр країни мають об'єктивну можливість та необхідність виплачувати більш високу заробітну плату. Працівники ж переважно аграрних областей Півночі та Заходу країни задовольняються порівняно невисокими заробітками.

При дослідженні заробітної плати важливо звернути увагу не тільки на її регіональну диференціацію, а й на динаміку за видами економічної діяльності. Аналіз статистичних даних показує, що найвища заробітна плата (у середньому 3900 грн) притаманна таким видам економічної діяльності: промисловість, транспортне обслуговування, фінансова діяльність, державне управління та операції з нерухомістю; найнижча (у середньому 2150 грн) – рибальство, сільське господарство, лісове господарство, діяльність готелів і ресторанів, охорона здоров'я та освіта.

Причини такої диференціації криються у рівні складності виконуваної роботи, професійної підготовки

та ступені ризику. Тому коли мова йде про зростання середнього рівня заробітної плати в Україні, то необхідно правильно розставляти акценти: які саме галузі забезпечують таку динаміку.

На основі проведеного дослідження загальної структури доходів населення і заробітної плати як основної складової, можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду, на перший погляд, відбулися помітні позитивні зміни. Так, номінальні величини зростають, проте, це жодним чином не може свідчити про покращення матеріального становища та об'єктивно вказувати на відповідний життєвий рівень, адже номінальні величини зростають, а реальні показують зовсім інші тенденції, які в результаті знецінюють людські статки.

Наступним аспектом матеріального забезпечення населення України є витрати домогосподарств, які також є безпосередніми і визначальними показниками відповідного рівня життя населення. Проте, оскільки витрати є складним багатокомпонентним явищем, пропонуємо звернути увагу на їх загальну структуру.

Основними складовими загальних витрат є споживчі (грошові витрати на продукти харчування та безалкогольні напої; алкогольні напої, тютюнові вироби; непродовольчі товари та послуги) і неспоживчі сукупні витрати (витрати на особисте підсобне господарство; допомога родичам та іншим особам; купівля нерухомості; будівництво, капітальний ремонт житла та інших; купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків; аліменти; податки, збори, внески.).

Комплексний характер такого явища, як життєвий рівень, неможливо досліджувати без аналізу неспоживчих витрат, які часто впливають на споживчу поведінку домогосподарств, зокрема, вимушену обмеженість споживання, а також впливають на вагомість і формування джерел ресурсів для забезпечення потреб домогосподарств. Отже, проаналізуємо динаміку основних складових сукупних витрат населення (рис. 1) [4].

Дані рис. 1 показують, що динаміка питомої ваги витрат на харчування практично не змінюється, проте, саме ця стаття витрат становить найбільшу частку в загальній структурі (у середньому на рівні 50%), рівень залишається критично високим, але наразі ліпшим за критичну межу – 60% [5, с. 4]. Така тенденція є постійною і визначальною для населення України.

Витрати на непродовольчі товари та послуги протягом 2007 – 2011 рр. починають скорочуватися у зв'язку з ситуацією загального підвищення цін. Витрати на заощадження та придбання нерухомості взагалі характеризуються низькими показниками, починаючи з 2007 р. вони зростають на рівні 3,8%, але лише до періоду фінансово-економічної кризи – у населення не вистачає коштів, пріоритет надається задоволенню першочергових потреб. Витрати на тютюнові та алкогольні вироби протягом досліджуваного періоду характеризуються постійною тенденцією.

Оскільки витрати на харчування займають найбільшу питому вагу в загальній структурі витрат (50,6%), слід зазначити, що у порівнянні з іншими країнами населення України витрачає на це найбільше грошових коштів. На-

приклад, Україна витрачає на харчування у 5,5 раза більше за США [5, с. 6]. Натомість витрати на послуги (охорона здоров'я, освіта, культура, відпочинок) залишаються мізерними. Такі процеси свідчать про неякісні зміни не тільки у сфері споживання, а й матеріального добробуту населення в цілому.

ди громадян. Але це – ілюзія, яку держава зобов'язана зруйнувати [2, с. 22].

В умовах економічної кризи особливого значення набуває політика доходів, яка здійснюється державою, є найбільш важливою складовою соціальної політики [6, с. 265]. Політика регулювання доходів населення здій-

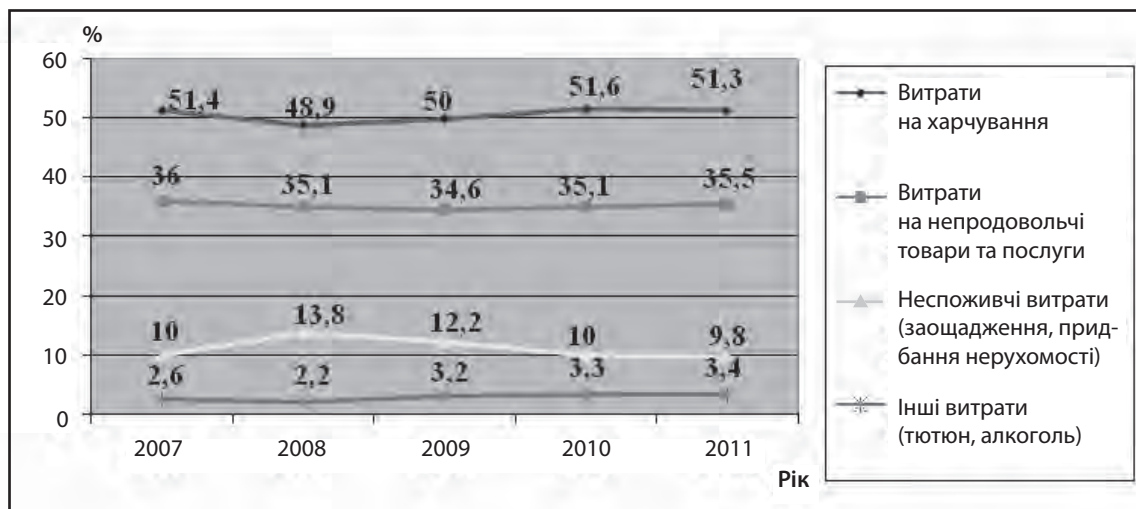

Рис. 1. Динаміка структурних елементів сукупних витрат за 2007 – 2011 рр. (%)

Світовий банк відносить Україну до країн із середнім доходом. Звісно, за минулі вісім – десять років ми стали жити краще, але це не межа бажань. У нас дуже високий рівень бідності за самооцінками громадян, і відбувається це тому, що люди, котрі визначають свій статус (бідний, середній клас тощо), порівнюють себе з іншими людьми – з якими спілкуються, адже серед сусідів і колег трапляються й такі, котрі справді процвітають. За даними Держкомстату, 85% жителів України називають себе бідними, і це лякає [4]. Тому на етапі ринкового реформування необхідним є втручання держави, яка має змогу усунути «прогалини» ринку.

Державна політика підвищення рівня життя населення є складовою державного регулювання економіки, яка, на думку В. Гриньової та М. Новікової, являє собою процес «втручання державних органів влади за допомогою різних методів і інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів. Об'єктивною необхідністю такого втручання служить неможливість ринку, який характеризується стихійністю розвитку, забезпечити виконання економічної політики держави, яка передбачає, по-перше, створення міцної матеріальної основи для зростання добробуту народу; по-друге, забезпечення суспільного відтворення в необхідних пропорціях і масштабах; по-третє, підтримку балансу соціально-економічних інтересів різних верств населення» [1, с. 353].

Слід зазначити, що важливим напрямом діяльності держави є регулювання доходів, яке, у свою чергу, здійснює регулюючий вплив і на витрати, адже витрати є величиною, безпосередньо залежною від доходів населення. На переконання Е. Лібанової, Україна сьогодні перебуває у стані ринкового романтизму, сподіваючись на те, що ринок самостійно відрегулює дохо-

днюється через: 1) *встановлення розмірів мінімальної заробітної плати*. За висновками міжнародної комісії, утвореної в 1988 р. за ініціативою Ради Європи, соціально справедливою вважається мінімальна заробітна плата, яка досягає 68% національної середньої заробітної плати [5, с. 5]; 2) *визначення умов та розмірів оплати праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету*; 3) *встановлення неоподаткованого мінімуму*, який на сьогодні фактично втратив ознаки економічної категорії та соціального нормативу, оскільки його частка в заробітній платі є меншою 1% [8, с. 37]; 4) *ставки податків*, адже податкова система України характеризується дуже великою кількістю податків і зборів, які створюють відчутний податковий тягар, що змушує приховувати реальний розмір об'єктів оподаткування; 5) *індексацію грошових доходів*: з одного боку, індексація забезпечує зростання номінальних доходів населення, з іншого – в умовах інфляції індексація вимагає від держави значних коштів, яких немає в державному бюджеті, і тому неминуче призводить до подальшого збільшення його дефіциту [3, с. 10]; 6) *трансфертні платежі*. Варто відзначити, що за роки незалежності в Україні перейшли від переважно егалітарного до ролізанського підходу до формування добробуту населення. Цей підхід хоча і передбачає доволі активне втручання держави у перерозподіл доходів, але не заперечує диференціацію населення. У такий спосіб держава компенсує існуючі неспроможності ринку, намагається уникнути економічної кризи та «взяти на себе роль гаранта соціальної справедливості» [7, с. 72].

Отже, механізм політики доходів населення сьогодні все ще характеризується суттєвими теоретико-методологічними недоліками, шляхами подолання яких, на нашу думку, мають бути такі: 1) оскільки основним джерелом для переважної частини населення є заробіт-

на плата, пріоритетним завданням держави має стати створення умов для забезпечення зростання рівня зайнятості населення шляхом стимулювання підприємницької ініціативи; 2) важливим напрямом є збільшення рівня оплати праці в бюджетній сфері до рівня середньої заробітної плати в економіці, що дозволить не тільки підвищити платоспроможний попит, а й знизити рівень службових зловживань; 3) особливу увагу державі необхідно звернути на регіони країни та сфери економічної діяльності, де рівень заробітної плати є найнижчим у країні. Необхідно посилити рівень залежності заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, кількості, якості та результатів праці, як це передбачається світовою практикою; 4) усунення вад системи соціального захисту; 5) забезпечити зростання доходів від підприємницької діяльності шляхом стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу (особливо у сільському господарстві), захисту прав дрібних акціонерів, легалізації тіньової діяльності, запровадженням гнучкої податкової політики.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу матеріального стану населення за 2007 – 2012 рр. можна сказати, що ситуація є неоднозначною. З одного боку, якщо поглянути на статистику, то доходи населення поступово зростають. З іншого боку, ми не можемо говорити про покращення матеріального становища у зв'язку з постійним зростанням індексу споживчих цін, який обмежують купівельну спроможність. Важливо зазначити, що доходи не тільки «знецінені», а й нерівномірно розподілені, наслідком чого є диференціація суспільства.

Крім того, хоч аналіз витрат показав зростаючу тенденцію, проте це також не є позитивним явищем, адже майже половина доходів витрачається на харчування. Послуги та товари довготривалого користування ж у цьому випадку становлять чи не найменший відсоток. Це говорить про те, що більша частина доходів спрямовується на задоволення першочергових потреб. Важливим напрямком державної політики повинні стати заходи, які мають бути спрямовані на подолання негативних моментів у регулюванні доходів населення та сприятимуть формуванню концепції «нового» рівня життя відповідно до європейських стандартів. Перспективами подальших досліджень у контексті вивчення життєвого рівня з метою збільшення розмірів реальних наявних доходів населення є аналіз розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який фактично втратив ознаки економічної категорії та соціального нормативу, і розробка рекомендації щодо його запровадження в національній економіці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гриньова В. М.** Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. М. Гриньова, М. М. Новикова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2004. – 756 с.
2. **Либанова Э.** Государству выгодна дорогая рабочая сила / Э. Либанова // Бизнес. – 2007. – № 43. – С. 22 – 24.

3. **Мандибура В. О.** Аналіз економічних та правових методів регулювання мінімальної заробітної плати / В. О. Мандибура, В. О. Тимофеев. – К. : Парламент вид-во, 1997. – 422 с.

4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. **Папієв М.** Світовий досвід застосування соціальних стандартів / М. Папієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4 – 8.

6. **Парамонова Є.** Розподілення доходів населення в умовах економічного розвитку / Є. Парамонова // Вісник соціально-економічних досліджень. – № 41(2). – С. 265 – 267 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2011_41_2/41\(2\)/265-267.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2011_41_2/41(2)/265-267.pdf)

7. **Плеханов Д. О.** Роль держави у перехідній економіці / Д. О. Плеханов // Економіка та держава. – 2007. – № 7. – С. 71 – 73.

8. Рівень і якість життя населення [Текст] / Є. П. Кушнар'єв [та ін.] ; заг. ред. Є. П. Кушнар'єв. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2004. – 272 с.

9. **Саввов А.** Доходи населення України та їх динаміка / А. Саввов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 2. – С. 121 – 126.

REFERENCES

Hrynyova, V. M., and Novykova, M. M. *Derzhavne rehulivannia ekonomiky* [State regulation of the economy]. Kharkiv: INZhEK, 2004.

Kushnaryov, Ye. P. *Riven i yakist zhyttia naseleння* [The level and quality of life]. Kharkiv: INZhEK, 2004.

Libanova, E. "Gosudarstvu vygodna dorogaia rabochaia sila" [The State is beneficial expensive labor]. *Biznes*, no. 43 (2007): 22-24.

Mandybura, V. O., and Tymofeiev, V. O. *Analiz ekonomichnykh ta pravovykh metodiv rehulivannia minimalnoi zarobitnoi platy* [Analysis of the economic and legal methods of regulating the minimum wage]. Kyiv: Parlament vyd-vo, 1997.

Ofitsiyniy sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Paramonova, Ie. "Rozpodilennia dokhodiv naseleння v umovakh ekonomichnoho rozvytku" [Redistribution of income in terms of economic development]. [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2011_41_2/41\(2\)/265-267.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2011_41_2/41(2)/265-267.pdf)

Plekhanov, D. O. "Rol derzhavy u perekhidnii ekonomitsi" [The role of government in transition economies]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 7 (2007): 71-73.

Papiiev, M. "Svitoviy dosvid zastosuvannia sotsialnykh standartiv" [World experience of social standards]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2004): 4-8.

Savvov, A. "Dokhody naseleння Ukrainy ta ikh dynamika" [Income of Ukraine and their dynamics]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 2 (2009): 121-126.

КОНЦЕПЦІЯ ФЛЕКСІК'ЮРІТІ ТА НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

ЦІЖМА Ю. І.

УДК 331.56

Ціжма Ю. І. Концепція флексик'юриті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення

Стаття присвячена теоретичним і практичним питанням використання концепції флексик'юриті та нестандартних форм зайнятості при розробці стратегії удосконалення структури зайнятості населення. Розглянуто основні характеристики концепції флексик'юриті, її принципи, проаналізовано позиціонування ринків праці країн СНД (за даними ЄС) і можливості її реалізації в Україні. Розроблено стратегію вдосконалення структури зайнятості населення, яка розглядається як система цілей, принципів та інструментів формування гнучкої структури зайнятості, результативність якої базується на виваженій організаційно-правовій платформі та ефективному інституційному середовищі. Уточнено роль, види та відмінні риси нестандартної зайнятості, організаційно-правові умови її використання, що уможлиблює її застосування в межах концепції флексик'юриті для зниження соціальної напруги та вдосконалення структури зайнятості населення.

Ключові слова: концепція флексик'юриті, структура зайнятості, стратегія вдосконалення структури зайнятості, нестандартні форми зайнятості.

Рис.: 4. **Бібл.:** 9.

Ціжма Юрій Іванович – викладач, кафедра теоретичної та прикладної економіки, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

УДК 331.56

UDC 331.56

Цижма Ю. И. Концепция флексик'юрити и нестандартные формы занятости: вызовы настоящего

Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам использования концепции флексик'юрити и нестандартных форм занятости при разработке стратегии совершенствования структуры занятости населения. Рассмотрены основные характеристики концепции флексик'юрити, ее принципы, проанализировано позиционирование рынков работы стран СНГ (по данным ЕС) и возможности ее реализации в Украине. Разработана стратегия совершенствования структуры занятости населения, которая рассматривается как система целей, принципов и инструментов формирования гибкой структуры занятости, результативность которой базируется на взвешенной организационно-правовой платформе и эффективной институциональной среде. Уточнена роль, виды и отличительные особенности нестандартной занятости, организационно-правовые условия ее использования, которые делают возможным ее применение в рамках концепции флексик'юрити для снижения социальной напряженности и совершенствования структуры занятости населения.

Ключевые слова: концепция флексик'юрити, структура занятости, стратегия совершенствования структуры занятости, нестандартные формы занятости.

Рис.: 4. **Библ.:** 9.

Цижма Юрий Иванович – преподаватель, кафедра теоретической и прикладной экономики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаніка (ул. Шевченко, 57, Івано-Франковск, 76018, Украина)

Tsizhma Y. I. Concept of Flexicurity and Non-Standard Forms of Employment: Modern Challenges

The article is devoted to theoretical and practical issues of the use of the concept of flexicurity and non-standard forms of employment when developing the strategy of improvement of the structure of employment of the population. It considers main characteristics of the concept of flexicurity and its principles, analyses positioning of the labour markets of CIS countries (EU data) and possibilities of its realisation in Ukraine). It develops a strategy of improvement of the structure of employment of the population, which is considered as a system of goals, principles and instruments of formation of a flexible structure of employment, effectiveness of which is based on the weighed organisational and legal platform and efficient institutional environment. The article specifies the role, types and specific features of non-standard employment and organisational and legal conditions of its use, which make its application possible within the framework of the concept of flexicurity for reduction of social tension and improvement of the structure of employment of the population.

Key words: concept of flexicurity, structure of employment, strategy of improvement of the structure of employment, non-standard forms of employment.

Pic.: 4. **Bibl.:** 9.

Tsizhma Yuriy I. – Lecturer, Department of the Theoretical and Applied Economics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

Проблема зайнятості населення завжди відіграла провідну роль у соціально-економічній політиці держави. Зайнятість є не просто основою існування суспільства, фактором економічного зростання й макроекономічної стабільності, але й важливою умовою формування й розвитку людського потенціалу, підвищення якості життя населення. Сучасний етап розвитку України характеризується серйозними проблемами у сфері праці, серед яких – наростаюче структурне безробіття, низька якість робочих місць і низький рівень продуктивності праці, поляризація доходів, знецінення людського капіталу, поглиблення диференціації регіональних ринків праці тощо. Негативні тенденції розвитку ринку праці чимало посилілися не лише у зв'язку з існуванням значних структурних диспропорцій в економіці, а й через

відсутність державних механізмів мінімізації наслідків впливу світової економічної кризи на сферу зайнятості. Перебування економіки України в стані економічної кризи та вплив її наслідків потребують активнішого пошуку та використання відповідних організаційних, правових, економічних механізмів адаптації сфери зайнятості до функціонування в умовах сьогодення.

У нещодавно прийнятому Законі України «Про зайнятість населення» зазначається, що державне регулювання зайнятості передбачає формування і реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної вільно обраної зайнятості і соціального захисту в разі настання безробіття. У ст. 15 цього закону наголошується, що одним з принципів державного

регулювання зайнятості є відповідальність держави за формування та реалізацію політики у сфері зайнятості населення [3]. «Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» проголошує своєю метою розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю та підвищення їх доходів [5].

Досягнення зазначених цілей цілком пов'язане з пошуком шляхів досягнення оптимального балансу між ринковим механізмом і державним регулюванням зайнятості населення, між стандартними та нестандартними формами зайнятості. Такому сполученню цілком відповідає розроблений Європейським Союзом підхід до розробки політики на ринку праці на основі комбінації гнучкості й захищеності (концепція «флексік'юріті»), що дозволяє забезпечити збалансованість інтересів держави, підприємств і працівників безпосередньо.

Проблеми зайнятості населення, її державного регулювання, завжди були в центрі уваги українських науковців: С. І. Бандура, Л. І. Безтелесної, Д. П. Богині, І. К. Бондара, В. І. Герасимчука, О. А. Грішньої, М. І. Долішнього, Є. П. Качана, А. М. Колота, Е. М. Лібанової, Л. С. Лісгора, Ю. М. Маршавіна, В. В. Онікієнко та ін.

Дискусії щодо переваг і недоліків концепції гнучкості зайнятості (флексік'юріті) ведуться європейськими вченими досить тривалий час. Серед фахівців у цій сфері можна назвати Арво Куддо, Бредгаарда Томаса, Флеммінга Ларсена, П. Медсена, Йенса Крістіансена.

Проблематику нестандартної зайнятості досліджують чимало вчених. У своїх працях вони звертаються як до загальних питань такої зайнятості (М. А. Шабанова, О. В. Мощная), так і окремих її видів, як-от: запозиченої праці (І. М. Шопіна, М. С. Поліщук), дистанційної зайнятості (А. М. Лушніков, В. М. Лушнікова), праці на умовах строкових трудових договорів (С. О. Сільченко) тощо.

Опрацювання вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить, що, невідляччись на значну кількість наукових праць щодо сфери зайнятості, проблеми адаптації концепції «флексік'юріті» та легалізації деяких нестандартних форм зайнятості мають великий простір для подальшого глибокого дослідження.

Мета даної статті полягає у дослідженні характеристик концепції «флексік'юріті», визначенні можливостей її адаптації для ринку праці України з точки зору її використання для розробки стратегії вдосконалення структури зайнятості, а також у вивченні впливу форм нестандартної зайнятості на ринок праці.

Однією з тенденцій, що визначають сучасний стан зайнятості в розвинених країнах, є подальше посилення її гнучкості. Це обумовлене структурними змінами в економіці (скороченням частки традиційної великої промисловості й зростанням сфери послуг), глобалізацією й посиленням конкуренції, технологічним прогресом, демографічними зрушеннями в структурі робочої сили. Для того, щоб досягти поєднання гнучкості ринку праці й захищеності працівників (захищеності зайнятості й соціальної захищеності), особливо низькоконкурентних груп населення, у середині 1990-х років було розроблено концепцію «флексік'юріті» (*flexicurity*), яка уможлиблює знаходження рівноваги між забезпеченням гнучкості ринку праці (*flexibility*) і соціальним захистом працівників (*security*), взаємодоповнюючи та взаємопосилаючи їх.

Взаємодія елементів концепції «флексік'юріті» (на прикладі Данії) представлено на *рис. 1* [9].

Сутність концепції полягає в можливості роботодавців вільно звільняти працівників і наймати нових, тому що законодавство в трудовій сфері є досить м'яким, забезпечуючи тим самим гнучкість ринку праці. Профспілки та федерація роботодавців («соціальні партнери») укладають угоди щодо більшості існуючих проблем без політичного втручання держави. Разом з тим модель характеризується високим рівнем соціального захисту безробітних, що включає виплату до 90% заробітної плати протягом тривалого періоду (до 2-х років). Система доповнюється програмами «активації», покликаною допомогти звільненим знайти нову роботу шляхом підвищення кваліфікації або одержання трудових навичок у новій сфері діяльності за рахунок держави [8].

Таким чином, держава законодавчо закріплює гнучкі умови найму й вивільнення працівників, що надають

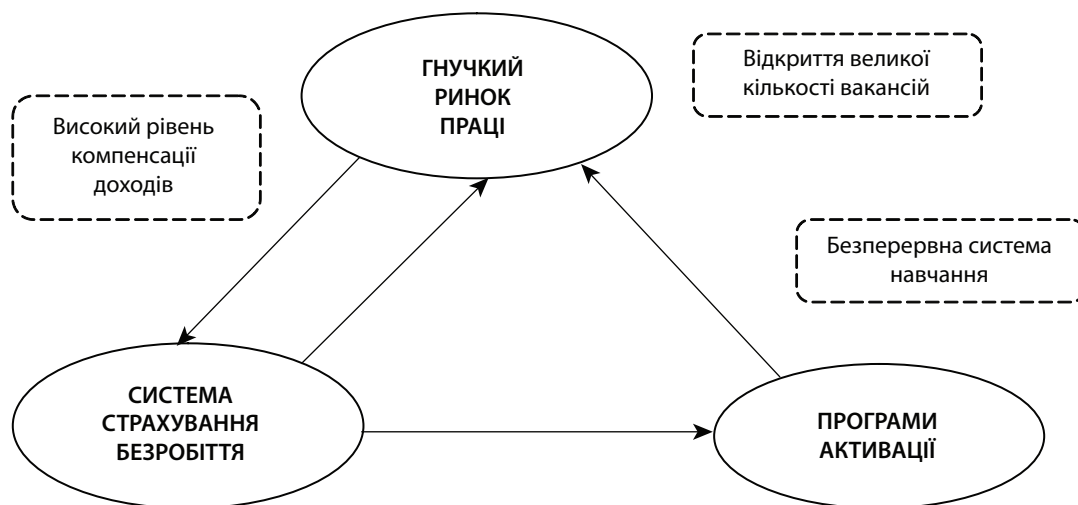

Рис. 1. Взаємодія елементів концепції «флексік'юріті» (на прикладі Данії)

роботодавцеві значний ступінь свободи, який необхідний для проведення реструктуризацій (об'єктивно необхідних в інноваційній економіці). Одночасно держава приймає на себе додатковий обсяг соціальних зобов'язань, що компенсує працівникам зниження обсягу соціальних гарантій від роботодавців. Концепція «флексік'юріті» базується на таких принципах: договірні відносини між роботодавцями й працівниками, що забезпечують необхідну гнучкість для обох сторін трудового процесу, відповідне досконале законодавство про захист зайнятості; активна політика на ринку праці, мобільність робочої сили, адаптивність до мінливих умов ринку праці (швидкий перехід зі стану безробіття до економічної активності); система освіти й перепідготовки кадрів, що сприяє розвитку професійних навичок працівника протягом усього трудового життя; система соціального захисту населення, що забезпечує необхідну підтримку рівня доходів безробітних і економічно неактивного населення.

Реалізація концепції «флексік'юріті» передбачає складний процес її адаптації з урахуванням національних, соціально-економічних, культурних особливостей. Однак рух цим шляхом являє собою досить перспективний варіант розв'язання серйозних проблем зайнятості та її структури, виходячи з досвіду Данії, Нідерландів, Австрії.

На рис. 2 наведено позиціонування ринків праці деяких країн СНД з точки зору існування підґрунтя для реалізації концепції «флексік'юріті» (за даними експертів ЄС) [1].

Зіштовхнувшись із успадкованим від радянської епохи негнучким ринком праці, кожна країна обрала власний шлях до регулювання ринку праці. Звертають на себе увагу дві крайнощі: Грузія віддала перевагу ліберальній політиці на ринку праці, тоді як Білорусь пішла шляхом підвищення захищеності найманих працівників. У всіх країнах (крім України) трудове законодавство ґрунтується на оновленому трудовому кодексі, більш адаптованому до ринкової економіки. Трудові кодекси з високим ступенем захисту працівників існують у Біло-

русі, Молдові й Україні, ліберальний кодекс – у Грузії й відносно помірні кодекси – у Вірменії й Азербайджані.

Звільнення стає складною процедурою в країнах з жорсткими кодексами, однак це не завжди гарантує дотримання прав на практиці. Для працівників важлива не абсолютна гарантія зайнятості, а нормативно-правова база, якої дотримуються на практиці та яка створює достатню мобільність робочої сили, а у випадку безробіття – і гарантії доходу.

Жорстке законодавство з надмірним захистом може стати перешкодою створенню робочих місць. Ускладнюючи механізми звільнення з метою обмеження ліквідації робочих місць, держави одержують зниження рівня створення робочих місць. Роботодавці уникають офіційного наймання працівників, навіть якщо умови наймання відносно прості, вони віддають перевагу використанню неформальних механізмів у взаєминах із працівниками. У Вірменії й Україні умови наймання більш жорсткі, переважно через складні договірні відносини, ніж умови звільнення. У Молдові ці два елементи відносно збалансовані: як наймання, так і звільнення доволі складні.

Виходячи з описаних характеристик, європейськими експертами була зроблена спроба розташувати шість країн на осях «гнучкості – захищеності». З точки зору захищеності усі країни розмістилися ліворуч (позиція України є привабливою), що стосується гнучкості, то Україна потрапила в квадрант з меншою гнучкістю. Тому адаптація моделі «флексік'юріті» до українських умов вимагає врахування нових напрямків політики зайнятості, серед яких:

- ✦ формування більш ефективної стратегії зайнятості на державному та регіональному рівнях, системи соціального забезпечення;
- ✦ розвиток комплексних стратегій безперервного навчання;
- ✦ розробка діючої й активної політики на ринку праці.

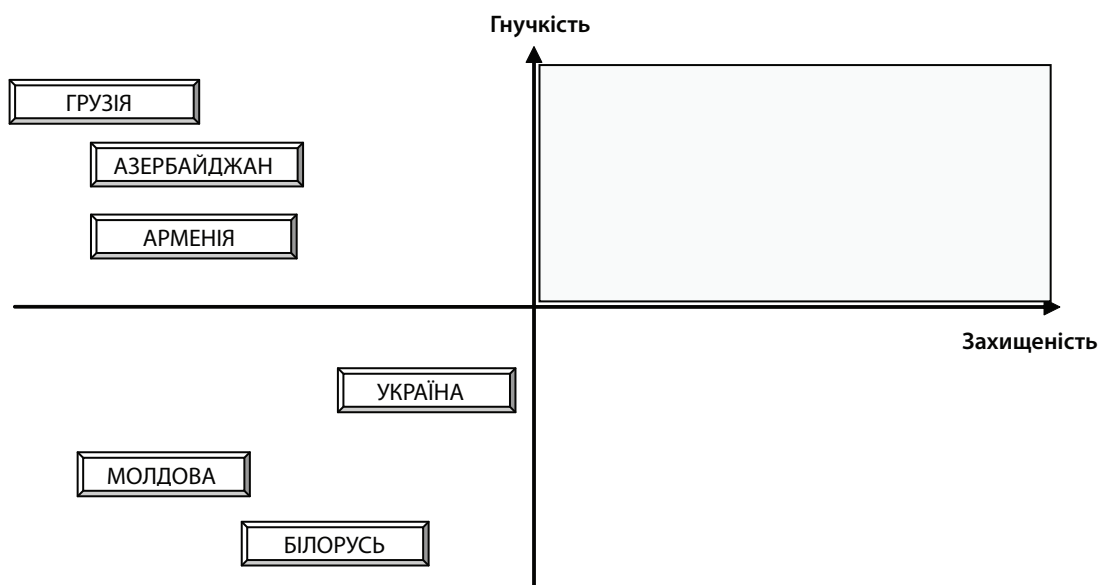

Рис. 2. Позиціонування ринків праці з точки зору концепції «флексік'юріті» (flexicurity) (за даними ЄС)

Формування стратегії вдосконалення структури зайнятості, яка ґрунтується на концепції «флексік'юріті», представлено на *рис. 3*.

У площині реалізації даної стратегії основні цілі полягають у прискоренні адаптації населення до концепції «флексік'юріті» із урахуванням європейських інтеграційних процесів розвитку інфраструктури ринку праці, підготовки кадрів. На перший план висуваються цілі вдосконалення структури зайнятості та оптимізації структури робочих місць, удосконалення цільових програм з точки зору їх впливу на умови зайнятості у галузях і регіонах.

Розробка стратегії вдосконалення структури зайнятості є ключовим моментом вирішення багатьох проблем на сучасному ринку праці, вона розглядається як система цілей, принципів та інструментів формування гнучкої структури зайнятості, результативність якої базується на виваженій організаційно-правовій платформі та ефективному інституційному середовищі.

Однією з важливих характеристик концепції «флексік'юріті», яка повинна враховуватися при розробці стратегій і програм зайнятості, є розповсюдження масштабів нестандартної зайнятості, розростання якої має об'єктивний характер (*рис. 4*). Такі процеси активізує низка умов розвитку регіональних ринків пра-

ці, серед яких: домінування в галузевій структурі сфери послуг; процеси інновації й автоматизації виробництва. Як наслідок, усе більше громадян України, у тому числі в розрізі окремих професійних груп, звертаються до різноманітних форм нестандартної зайнятості.

У зв'язку з цим доцільним є виділення відмінних рис нестандартної зайнятості: більш низьку в порівнянні із зайнятими на постійній основі працівниками стабільність трудових відносин; нестандартний робочий час, робоче місце; обмежений доступ або повна відсутність доступу до соціального захисту, передбаченого чинним законодавством. Хоча форми нестандартної зайнятості успішно використовуються в Україні, значна частина з них досі перебуває поза правовим полем. Досить поширеним явищем є неповна зайнятість населення.

Частина непрацюючих громадян займається бізнесом, іншими видами індивідуальної трудової діяльності, масовим явищем стала тимчасова зайнятість за кордоном. Гострою проблемою залишається перебування працівників у вимушеній адміністративній відпустці. Розповсюдженими є сезонні міжрегіональні та міждержавні міграції на сільськогосподарські роботи, робота за вахтовим методом, маятникові трудові міграції.

Існуюче законодавство про працю регламентує, зокрема, самозайнятість, працю на умовах строкових

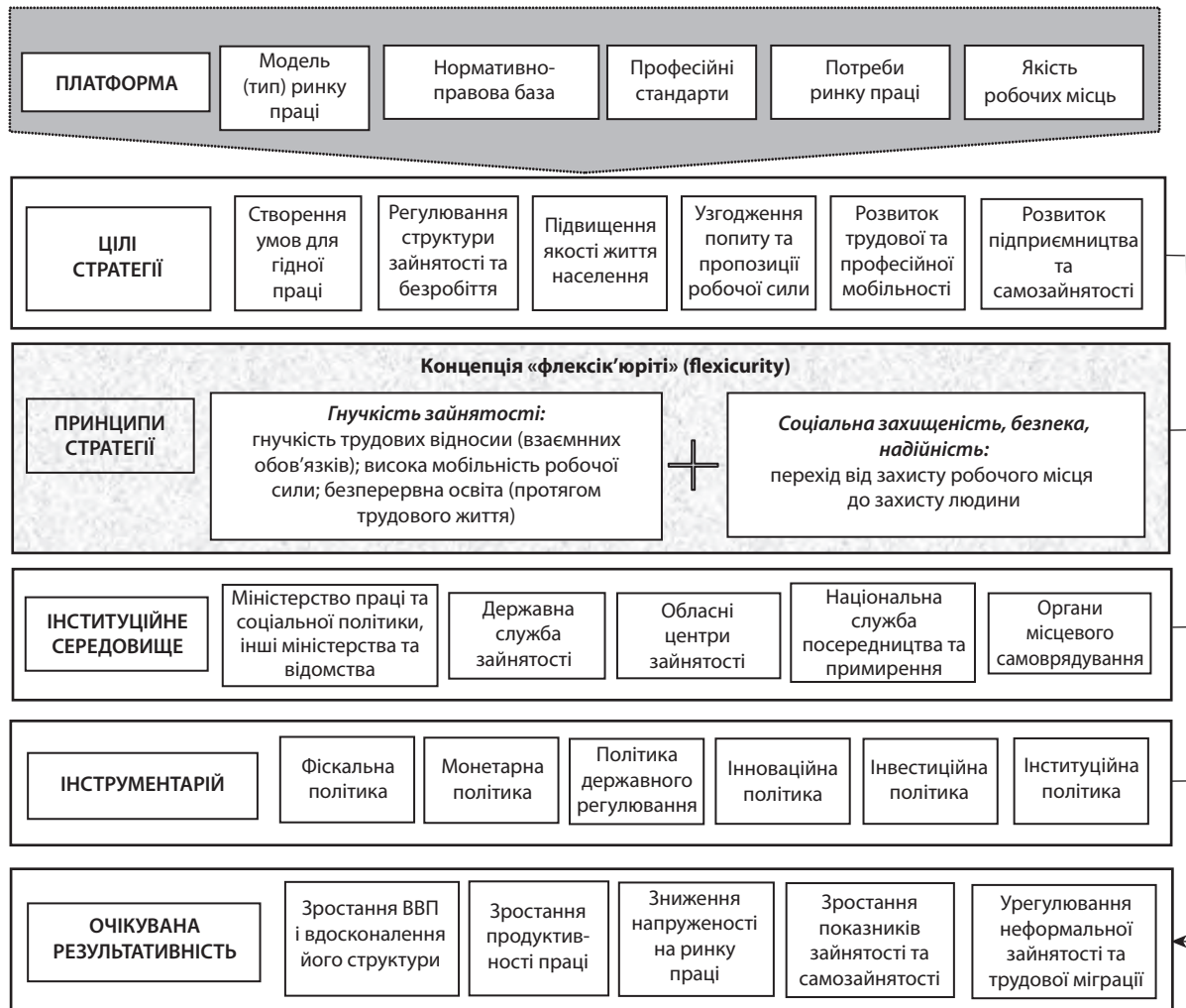

Рис. 3. Стратегія удосконалення структури зайнятості населення

трудоу договорів або неповного робочого часу, працю за цивільно-правовими договорами тощо. Однак на цьому зміст нестандартної зайнятості не вичерпується. Сьогодні виникають нові форми нестандартної праці, не регламентовані трудовим законодавством, серед яких варто відзначити дистанційну зайнятість (телероботу), запозичену працю тощо. Враховуючи популярність нестандартної зайнятості, видаються сумнівними будь-які заходи заборонного або обмежувального характеру. У силу своєї розповсюдженості та популярності серед населення, а також позитивного пом'якшуючого впливу на регіональні ринки праці, нестандартна зайнятість потребує державного законодавчого врегулювання (ратифікації міжнародних конвенцій, прийняття трудового кодексу, внесення змін і доповнень у законодавчі акти) і державної регіональної підтримки.

Пріоритетами державної політики сприяння нестандартній зайнятості населення є: *економічні напрямки*

(пільгове кредитування й оподаткування; бюджетна політика з метою стимулювання підприємців зберігати і створювати робочі місця, здійснювати професійне навчання кадрів); *організаційні напрямки* (створення бази вакансій нестандартного працевлаштування, державної системи профорієнтації, підготовки і перепідготовки кадрів; підтримка міжрегіональних трудових міграцій); *законодавчі напрямки* (регламентація порядку укладання трудових договорів, тривалості робочого часу, надстрокових робіт, визначення квот на працевлаштування, регулювання періоду трудового життя); *соціальні напрямки* (забезпечення соціальної підтримки громадян, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці; вирішення питань професійної реабілітації та працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями; активізація роботи щодо зменшення сімейного та сільського безробіття; надання соціальної підтримки та якісних соціальних послуг безробітним з метою повер-

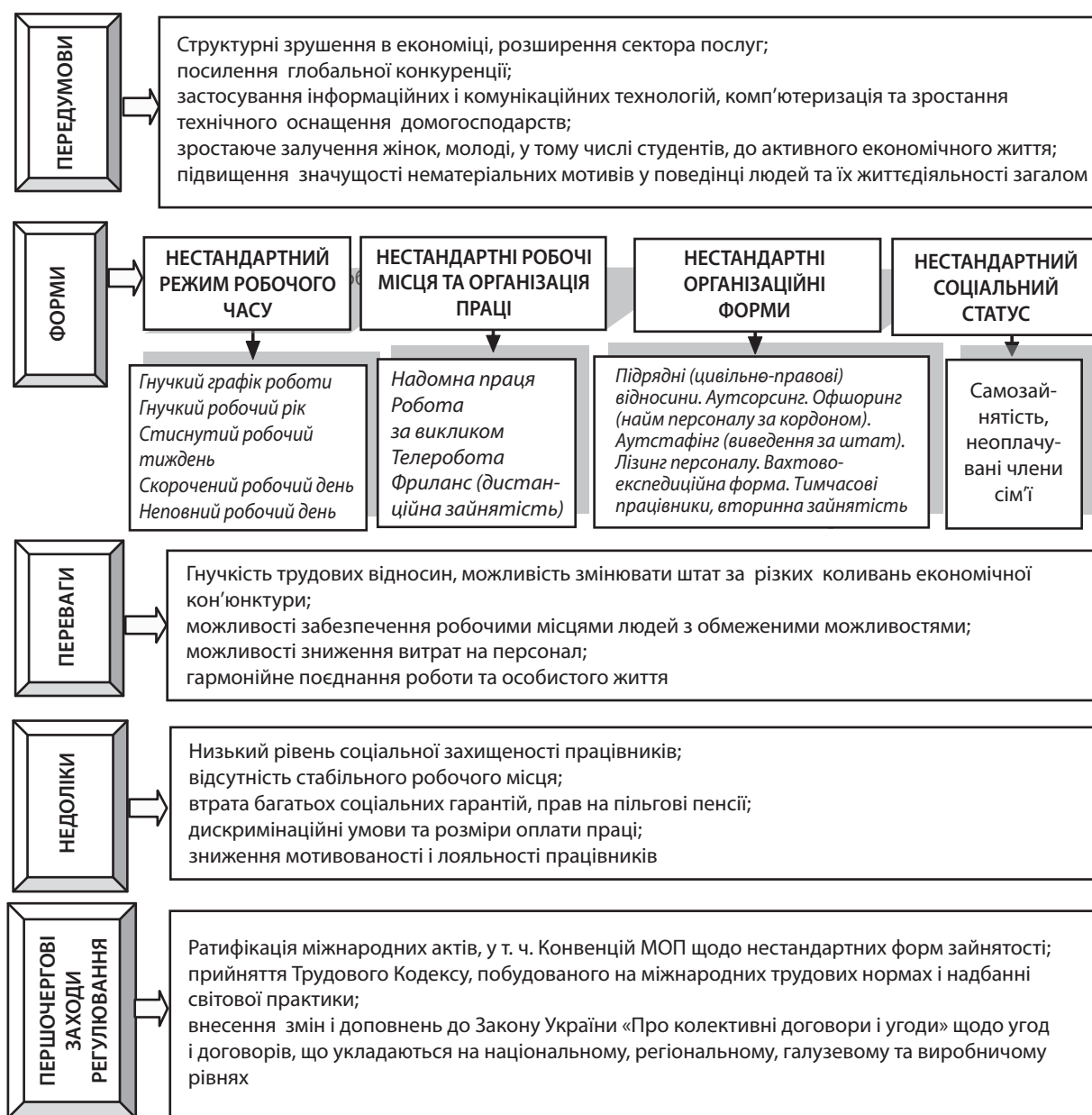

Рис. 4. Нестандартна (гнучка) зайнятість

нення їх до продуктивної зайнятості). Реалізація зазначених напрямків сприятиме вдосконаленню структури зайнятості населення.

ВИСНОВКИ

Таким чином, запропонований у статті підхід до розробки стратегії вдосконалення структури зайнятості заснований на поєднанні положень традиційної концепції зайнятості та концепції флексик'юриті (*flexicurity*), яка уможливає знаходження рівноваги між забезпеченням гнучкості ринку праці (*flexibility*) і соціальним захистом працівників (*security*), взаємодоповнюючи та взаємопосилуючи їх, що дозволяє сформулювати стратегію, адаптовану до нормативних, демографічних, трудових і регіональних умов функціонування ринку праці України.

Обґрунтування використання нестандартної зайнятості в умовах демографічної кризи та прекаризації трудових відносин розширює уявлення про нестандартну зайнятість як гнучку форму використання найманої праці з нетиповими організаційними умовами, робочими місцями, робочим часом, коригування її сприйняття як форми зайнятості для низькокваліфікованої праці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардак Уммухан. Рынки труда и возможности трудоустройства: тенденции и проблемы в Армении, Азербайджане, Беларуси, Грузии, Республике Молдова и Украине / Уммухан Бардак – Люксембург : Бюро Публикаций Европейского Союза, 2011. – 268 с.

2. Безтелесна Л. І. Державне регулювання зайнятості / Л. І. Безтелесна, Г. М. Юрчик. – Рівне : НУВГП, 2006. – 210 с.

3. Закон України «Про зайнятість населення»: станом на 1 січня 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

4. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2010.

5. Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-п/print1331403489022463#n12>

6. Семикіна М. В. Соціально-трудова відносина: проблеми та гармонізації : колективна монографія / М. В. Семикіна, З. В. Смутчак, С. Р. Пасека, Ю. Д. Петров / За ред. М. В. Семикіної. – Кіровоград : «КОД», 2012.

7. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. ; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид. доп. і перероб. – Черкаси : Брами-Україна, 2006. – 620 с.

8. Тельхигова М. Ш. Датская модель «флексик'юрити» // Сборник тезисов и докладов докторантов, магистров, аспирантов на XXII Международных Плехановских чтениях. / М. Ш. Тельхигова. – М. : ГОУ ВПО «РЭА им. Г.В. Плеханова», 2009. – 168 с.

9. Madsen P. K. The Paradox of a Dynamic Labour Market in a Scandinavian Welfare State in National identity and the varieties of capitalism: the Danish experience / edited by John L. Campbell, John A. Hall, and Ove K. Pedersen. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2006. – P. 331.

REFERENCES

Bardak, U. *Rynki truda i vozmozhnosti trudoustroystva: tendentsii i problemy v Armenii, Azerbaydzhane, Belarusi, Gruzii, Respublike Moldova i Ukraine* [Labor markets and employment opportunities: trends and problems in Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine]. Liuksemburg: Biuro Publikatsiy Evropeyskogo Soiuzu, 2011.

Beztelesna, L. I., and Yurchyk, H. M. *Derzhavne rehuliuvan- nia zainiatosti* [Government regulation of employment]. Rivne: NUVHP, 2006.

Bandur, S. I., Zaiats, T. A., and Kutsenko, V. I. *Sotsialnyi roz- vytok Ukrainy: suchasni transformatsii ta perspektyvy* [The social development of Ukraine: modern transformation and prospects]. Cherkasy: Brama-Ukraina, 2006.

Kolot, A. M. *Sotsialno-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku* [Social and labor issues: state relations, challenges and trends]. Kyiv: KNEU, 2010.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

Madsen, P. K. *The Paradox of a Dynamic Labour Market in a Scandinavian Welfare State in National identity and the varieties of capitalism: the Danish experience*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2006.

"Prohrama spriyannia zainiatosti naseleння ta stymuliu- vannya stvoreння novykh robochykh mist na period do 2017 roku" [A program to promote employment and encourage new job creation until 2017]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-п/print1331403489022463#n12>

Semykina, M. V., Smutchak, Z. V., and Pasiеka, S. R. *Sot- sialno-trudovi vidnosyny: problemy ta harmonizatsii* [Labor Relations: Problems and harmonization]. Kirovohrad: KOD, 2012.

Telkhigova, M. Sh. "Datskaia model «fleksikiuriti»" [The Danish model "fleksikiuriti"]. In *Sbornik tezisev i dokladov doktorantov, magistriv, aspirantov na XXII Mezhdunarodnykh Plekhanovskikh chteniakh*. Moscow: REA im. G. V. Plekhanova, 2009.

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ВПЛИВУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

ШАТРАВКА О. О., КАЩЕЄВА В. Ю.

УДК 331.56

Шатравка О. О., Кащєєва В. Ю. Прогнозування показників впливу на забезпечення функціонування пенсійної системи

Прогнозування демографічної ситуації є важливим фактором, що впливає на організаційно-економічне забезпечення впровадження пенсійної реформи в Україні. Для об'єктивного аналізу обрано м. Харків з понад мільйонним населенням, що відтворює демографічні процеси, які розвиваються на території всієї України та в розвинутих промислових регіонах, а також з метою отримання найбільш репрезентативної статистичної вибірки. Дослідження передбачає аналіз апріорної інформації, обробку статистичних даних, вибір методу прогнозування, якісну перевірку одержаних моделей, прогнозування демографічних показників у середньостроковому періоді. Проведене дослідження підтверджує тенденції демографічного старіння населення регіону. Отримані результати можуть бути використані при плануванні видатків Пенсійного фонду та видатків місцевих бюджетів, пов'язаних із соціальним захистом населення регіону, дають змогу оцінити можливість збільшення пенсій для окремих категорій пенсіонерів без додаткового навантаження на бюджет Пенсійного фонду.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна реформа, Пенсійний фонд України, бюджет, видатки, економетричне моделювання, демографічна ситуація, категорія пенсіонерів.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 3. Бібл.: 9.

Шатравка Олена Олександрівна – асистент кафедри мовної підготовки, магістр з фінансів, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна)

E-mail: alena_sh84@mail.ru

Кащєєва Валентина Юрївна – старший викладач кафедри «Фінанси», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна)

E-mail: kashcheyeva_v@mail.ru

УДК 331.56

Шатравка Е. А., Кащєєва В. Ю. Прогнозирование показателей, влияющих на обеспечение функционирования пенсионной системы
Прогнозирование демографической ситуации является важным фактором, влияющим на организационно-экономическое обеспечение внедрения пенсионной реформы в Украине. Для объективного анализа был выбран г. Харьков с более чем миллионным населением, отражающий демографические процессы, развивающиеся на территории всей Украины и в развитых промышленных регионах, а также с целью получения наиболее репрезентативной статистической выборки. Исследование предполагает анализ априорной информации, обработку статистических данных, выбор метода прогнозирования, качественную проверку полученных моделей, прогнозирование демографических показателей в среднесрочном периоде. Проведенное исследование подтверждает тенденции демографического старения населения региона. Полученные результаты могут быть использованы при планировании расходов Пенсионного фонда и расходов местных бюджетов, связанных с социальной защитой населения региона, позволяют оценить возможность увеличения пенсий для отдельных категорий пенсионеров без дополнительной нагрузки на бюджет Пенсионного фонда.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная реформа, Пенсионный фонд Украины, бюджет, расходы, эконометрическое моделирование, демографическая ситуация, категория пенсионеров.

Рис.: 2. Табл.: 1. Формул.: 3. Библ.: 9.

Шатравка Елена Александровна – ассистент кафедры языковой подготовки, магистр финансов, Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина)

E-mail: alena_sh84@mail.ru

Кащєєва Валентина Юрьевна – старший преподаватель кафедры «Финансы», Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина)

E-mail: kashcheyeva_v@mail.ru

UDC 331.56

Shatravka Y. A., Kashcheyeva V. Yu. Forecasting Indicators that Influence Functioning of the Pension System

Forecasting demographic situation is an important factor that influences organisational and economic provision of implementation of the pension reform in Ukraine. In order to make an objective analysis, the authors selected the City of Kharkiv, with its one million population, which reflects demographic processes that are being developed in the territory of whole Ukraine and in developed industrial regions, and also in order to obtain the most representative statistical selection. The study envisages analysis of "a priori" information, processing statistical data, selection of the forecasting method, high quality examination of the obtained models and forecasting demographic indicators in the medium term period. The conducted study confirms tendencies of demographic ageing of the population of the region. The obtained results could be used for planning expenditures of the Pension Fund and expenditures of local budgets, connected with social protection of the population of the region, and allow assessment of the possibility of increase of pensions for individual categories of pensioners without additional load on the budget of the Pension Fund.

Key words: provision of pensions, pension reform, Pension Fund of Ukraine, budget, expenditures, econometric modelling, demographic situation, category of pensioners.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Formulae: 3. Bibl.: 9.

Shatravka Yelena A. – Assistant, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute» named after M. Ye. Zhukovskiy (vul. Chkalova, 17, Kharkiv, 61070, Ukraine)

E-mail: alena_sh84@mail.ru

Kashcheyeva Valentina Yu. – Senior Lecturer of the Department of Financy, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute» named after M. Ye. Zhukovskiy (vul. Chkalova, 17, Kharkiv, 61070, Ukraine)

E-mail: kashcheyeva_v@mail.ru

Об'єктивність формування організаційно-економічного забезпечення впровадження пенсійної реформи в Україні потребує прогнозу факторів, що впливають на нього, насамперед, демографічних факторів [3].

Прогнозування являє собою дослідницьку базу планування. Розробка прогнозу заснована на прогностичних методах. В економічному і соціальному прогнозуванні широко використовуються різні моделі. Засобом вивчення закономірностей розвитку економіки, соціальних процесів є економіко-математична модель. Вона являє собою систему формалізованих співвідношень, які описують основні взаємозв'язки елементів, що утворюють економічну систему. Економетричне моделювання ґрунтується на обробці статистичної інформації ретроспективного характеру, оцінці окремих змінних величин, їх параметрів.

Розроблення управлінського рішення на основі прогнозних значень залежить від якості прогнозу, сукупності тих його характеристик, що в комплексі дозволяють зробити прогноз ефективним, корисним в управлінні, забезпечити одержання достовірного опису процесу на визначену перспективу і можливість використання прогнозних результатів.

Якщо модель статистично якісна, то прогнозні значення можна використовувати впевнено, у протилежному випадку прогнозні значення можна розглядати, але з великою ймовірністю похибки в таких значеннях.

У працях вітчизняних економістів розглядаються та досліджуються демографічні процеси, які відбуваються в Україні в цілому та в регіонах. Ця сфера є об'єктом пильної уваги науковців, політиків і громадськості. Особливо слід відмітити роботи Е. Ліанова, Н. Кузьминчук, В. Стешенко, Е. Бойченко, О. Залетов та ін.

Проте, питання виявлення впливу демографічної ситуації в кожному регіоні окремо на процес реформування пенсійної системи в Україні залишається відкритим.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі демографічних факторів, що впливають на організаційно-економічне забезпечення впровадження пенсійної реформи в Україні, прогнозуванні демографічної ситуації на прикладі Харківського регіону, розробці рекомендацій та висновків за результатами дослідження.

Прогнозування демографічних умов впровадження пенсійної реформи в Україні проведено на прикладі Харківського регіону. Для об'єктивного аналізу обране місто з понад мільйонним населенням, що відтворює демографічні процеси, які розвиваються на території всієї України та в розвинутих промислових регіонах, а також з метою отримання найбільш репрезентативної статистичної вибірки.

При прогнозуванні використано статистичні дані за 2011 р. [9].

Дослідження проведено за алгоритмом, що передбачає аналіз апріорної інформації, обробку статистичних даних, вибір методу прогнозування, якісну перевірку одержаних моделей, прогнозування демографічних показників у середньостроковому періоді, висновки за результатами дослідження (рис. 1).

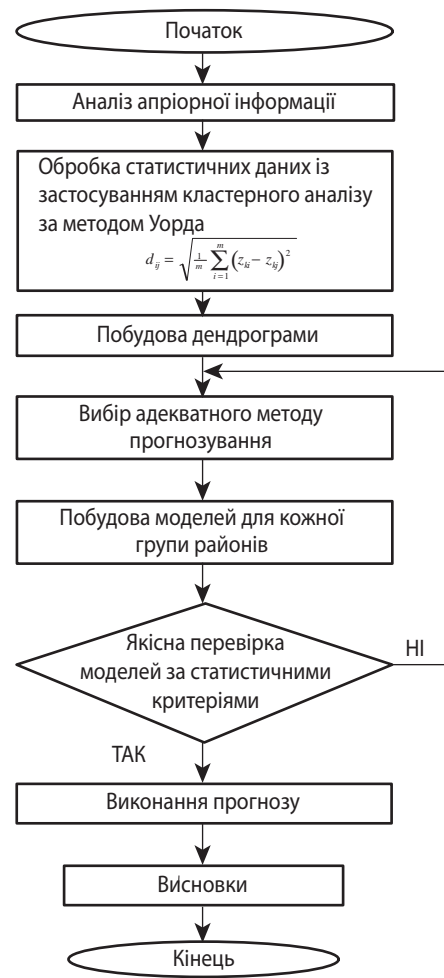

Рис. 1. Алгоритм прогнозування демографічної ситуації в регіоні

Прогноз зроблено на однорідних сукупностях даних (кількість пенсіонерів, що одержують пенсії в Пенсійному фонді всього, та кількість пенсіонерів за групами). Аналіз проведено за дев'ятьма районами м. Харкова, що згруповані за рівнем розвитку однорідних ознак.

Для аналізу однорідності використано кластерний аналіз. Незважаючи на те, що існує багато обчислювальних процедур, у результаті яких отримуються різні види дендрограм, тобто декілька різних розшарувань об'єктів, наразі існують надійні методи кластерного аналізу, що пройшли численні перевірки [5].

Однією з таких процедур, що заслуговує на довіру, є метод Уорда (Ward). Звичайно, результати класифікації, у тому числі і за методом Уорда, потребують незалежної перевірки. Принцип Уорда слід вважати найкращим принципом відстані між кластерами, згідно з яким два кластери будуть найближчими, якщо в разі їх об'єднання мінімізується приріст загальної дисперсії. Цільова функція подається як середньогрупова сума квадратів чи сума квадратів відхилень (СКВ). Спочатку, коли кожен кластер складається з одного об'єкта, СКВ дорівнює 0. За методом Уорда об'єднуються ті групи чи об'єкти, для яких СКВ отримує мінімальний приріст.

Метод передбачає знаходження кластерів майже однакових розмірів, які мають гіперсферичну форму. Необхідно вважати це перевагою використання саме

методу Уорда для класифікації об'єктів у вимірюванні величини його ознак.

Відстань між об'єктами в методі Уорда передбачається середньою евклідовою:

$$d_{ij} = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (z_{ki} - z_{kj})^2}.$$

Використання цієї відстані теоретично обґрунтоване у таких випадках:

- ✦ коли спостереження вибирають з генеральних сукупностей, що мають багатовимірний нормальний розподіл з коваріаційною матрицею виду $\sigma^2 E_k$, тобто складові вектора спостережень X взаємно незалежні та мають одну й ту саму дисперсію;
- ✦ коли складові вектора спостережень X однорідні за фізичним змістом (якщо різні, то вони нормуються) та однаково важливі для класифікації [6].

Для обчислень кластерного аналізу районів м. Харкова за системою 12 ознак застосовано пакет прикладних програм Statgraphics, меню Special / Multivariate Methods / Cluster Analysis.

У результаті маємо розшарування районів на чотири групи (рис. 2), де 1 – Дзержинський район, 2 – Жовтневий район, 3 – Київський район, 4 – Комінтернівський район, 5 – Ленінський район, 6 – Московський район, 7 – Орджонікідзевський район, 8 – Фрунзенський район, 9 – Червонозаводський район.

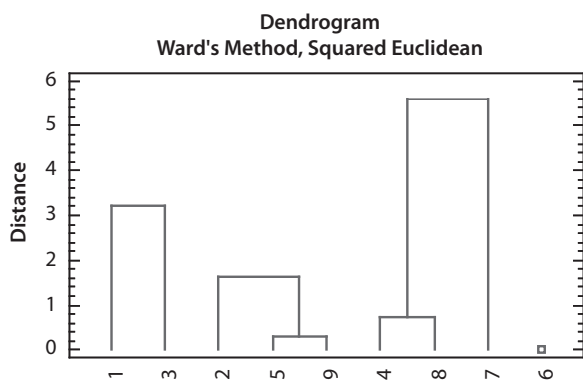

Рис. 2. Дендрограма районів м. Харкова за обраним критерієм

Таким чином, отримано 4 групи районів, а саме: 1 групу утворили Дзержинський район і Київський район; 2 групу склали райони: Жовтневий, Ленінський і Червонозаводський, 3 групу утворили Комінтернівський, Фрунзенський і Орджонікідзевський, 4 групу – Московський район.

Подальші дослідження, а також прогнозування значень показників проведено окремо по кожній отриманій групі районів.

Для опису тенденції змінення показників в наступних періодах найчастіше використовуються моделі кривих зростання, що є різними функціями часу $y = f(x)$. При цьому вважається, що вплив інших факторів незначний або опосередкований порівняно з фактором часу [6].

Відомо, що правильно вибрана модель кривої зростання має відповідати характеру змін тенденцій явища,

що досліджується. Крива зростання дозволяє отримати вирівняні або теоретичні значення рівнів динамічного ряду. Це ті рівні, які спостерігалися у випадку повного збігу динаміки явища з кривою. Прогнозування на основі моделі кривої зростання базується на екстраполяції, що є продовженням в майбутнє тенденції, яка спостерігалася в минулих періодах.

Процедура розробки прогнозу з використанням кривих зростання складається з таких етапів: вибір однієї або декількох кривих, форма яких відповідає характеру змін часового ряду; оцінка параметрів відібраних кривих; перевірка адекватності відібраних кривих процесу, що прогнозується, оцінка точності моделей і кінцевий вибір кривої зростання; обчислення точкового прогнозу.

Відомо багато кривих зростання, які умовно розділяються на три групи залежно від того, який тип динаміки розвитку вони добре описують. До першої групи належать функції, які використовуються для опису процесу з монотонним характером тенденції розвитку і відсутністю меж зростання. Таким чином прогноуються значення показників у натуральній формі. До другої групи належать криві, які описують процес, що має межі зростання. Такі функції називають кривими насичення. Якщо криві насичення мають точки перегину, то вони відносяться до третьої групи кривих зростання – до S- подібних кривих. Питання вибору кривої – основне при вирівнюванні ряду.

У першій групі кривих перш за все виділяють групу поліномів:

$$y_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 + \dots + a_p t^p,$$

де a_i ($i = 0, 1, \dots, p$) – параметри многочлена, а t – незалежна змінна (термін).

У літературі відсутні чіткі рекомендації щодо пріоритетності того чи іншого методу вибору кривих зростання. Вважається, що слід особливо обережно підходити до розв'язання задач, де використовуються побудовані функції для екстраполяції відшуканих закономірностей на майбутнє. Застосування кривих зростання має базуватися на передбаченні про збереження виявленої тенденції в прогнозованому періоді [5].

Для прогнозування демографічних умов впровадження пенсійної реформи в Україні були побудовані криві зростання відповідних показників за допомогою пакета прикладних програм Statgraphics Plus.

Серед демографічних показників, які впливають на впровадження пенсійної реформи в Україні, такі: x_1 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у Пенсійному фонді (усього по м. Харкову); x_2 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за віком; x_3 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за інвалідністю; x_4 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у разі втрати годувальника; x_5 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за вислугу років; x_6 – кількість пенсіонерів, які одержують соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці; x_7 – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи; x_8 – ветерани війни (учасники бойових дій); x_9 – інваліди війни; x_{10} – учасники війни; x_{11} – сім'ї загиблих і по-

мерлих; x_{12} – кількість інвалідів, які одержують пенсію у Пенсійному фонді.

Для кожного з показників окремо по кожній групі районів отримано прогнози моделі, які мають такий вигляд:

$$x_1 = 51464,7 - 792,14t - 0,0795t^2.$$

Якість одержаних моделей кривих зростання була перевірена статистичними критеріями. У дисперсійному аналізі параметрів моделей, при порівнянні розрахункових значень t -критерію Стьюдента із табличними значеннями, була встановлена значимість кожного з отриманих коефіцієнтів рівняння. Оскільки P -value в таблиці дисперсійного аналізу менше, ніж 0,01, маємо статистично значиму залежність з 99% рівнем довіри. Коефіцієнт детермінації свідчить, що підібрана модель пояснюється мінливістю y .

За статистикою Дарбіна – Уотсона перевірили залишки на наявність значимих автокореляцій між послідовними спостереженнями в тому порядку, в якому вони

слідують у масиві даних. Оскільки P -value більше, ніж 0,05, то слідує висновок, що серійні автокореляції відсутні.

Усі побудовані криві зростання мають відносно статистичну якість. Це підтверджують значення коефіцієнта детермінації (R^2), статистика Фішера (F) і статистика Дарбіна – Уотсона (DW). Значимість коефіцієнтів регресії в моделі підтверджує t -статистика Стьюдента. Поясненням рівня відносно статистичної якості розроблених моделей є факт, що майже всі вони мають значимі коефіцієнти рівнянь за критерієм t -статистики Стьюдента та адекватно описують процес, що підтверджує статистика Фішера, мають достатні значення коефіцієнтів детермінації, а критерій Дарбіна – Уотсона засвідчує наявність автокореляції залишків, що негативно впливає на прогнози здатності моделей. Проте, оперативно прогнозуючи, тобто лише на один період, отримуємо відносно достовірні прогнози значення.

Так обчислені прогнози значення показників за моделями в кожній групі районів на три роки вперед представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Прогнози значення демографічних показників у регіоні, осіб

Показник	Період прогнозування		
	1	2	3
1 група			
x_1 – кількість пенсіонерів (усього по м. Харкову)	41154	41948	42742
x_2 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за віком	34717	36024	36648
x_3 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за інвалідністю	4015	4030	4070
x_4 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у разі втрати годувальника	1130	1279	1414
x_5 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за вислугу років	618	618	619
x_6 – кількість пенсіонерів, які одержують соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці	616	641	673
x_7 – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи	620	603	586
x_8 – ветерани війни (учасники бойових дій)	450	431	416
x_8 – ветерани війни (інваліди війни)	644	624	612
x_{10} – ветерани війни (учасники війни)	3920	3822	3757
x_{11} – ветерани війни (сім'ї загиблих і померлих)	884	789	736
x_{12} – кількість інвалідів, які одержують пенсію	6345	6500	6678
2 група			
x_1 – кількість пенсіонерів (усього по м. Харкову)	25737	26762	28065
x_2 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за віком	22011	23287	24906
x_3 – кількість пенсіонерів, які одержують за інвалідністю	2114	2242	2355
x_4 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у разі втрати годувальника	627	723	796
x_5 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за вислугу років	388	407	429
x_6 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці	100	103	193
x_7 – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи	334	301	274
x_8 – ветерани війни (учасники бойових дій)	173	81	78
x_9 – ветерани війни (інваліди війни)	234	173	97
x_{10} – ветерани війни (учасники війни)	1742	913	835
x_{11} – ветерани війни (сім'ї загиблих і померлих)	456	353	230
x_{12} – кількість інвалідів, які одержують пенсію	4169	4187	4203

Показник	Період прогнозування		
	1	2	3
3 група			
x_1 – кількість пенсіонерів (усього по м. Харкову)	37356	37511	37666
x_2 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за віком	32645	33170	33814
x_3 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за інвалідністю	2303	2831	3282
x_4 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію у разі втрати годувальника	978	1048	1110
x_5 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за вислугу років	450	452	458
x_6 – кількість пенсіонерів, які одержують соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці	87	111	171
x_7 – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи	239	142	37
x_8 – ветерани війни (учасники бойових дій)	370	239	73
x_9 – ветерани війни (інваліди війни)	445	356	250
x_{10} – ветерани війни (учасники війни)	2542	1025	77
x_{11} – ветерани війни (сім'ї загиблих і померлих)	837	657	431
x_{12} – кількість інвалідів, які одержують пенсію	4709	5243	5725
4 група			
x_1 – кількість пенсіонерів (усього по м. Харкову)	82018	82798	83868
x_2 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за віком	68789	69082	69250
x_3 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за інвалідністю	8096	8453	9005
x_4 – кількість пенсіонерів, які одержують у разі втрати годувальника	2645	2830	3077
x_5 – кількість пенсіонерів, які одержують пенсію за вислугу років	1064	1112	1170
x_6 – кількість пенсіонерів, які одержують соціальні пенсії та довічне грошове утримання суддів у відставці	963	1321	1828
x_7 – учасники ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи	950	936	922
x_8 – ветерани війни (учасники бойових дій)	815	784	782
x_9 – ветерани війни (інваліди війни)	903	890	886
x_{10} – ветерани війни (учасники війни)	7023	6323	6013
x_{11} – ветерани війни (сім'ї загиблих і померлих)	1779	1640	1489
x_{12} – кількість інвалідів, які одержують пенсію	13148	13259	13453

ВИСНОВКИ

1. Прогнозування демографічних показників, що впливають на впровадження пенсійної реформи на середньостроковий період, підтверджує тенденції демографічного старіння населення (через низьку народжуваність та високу смертність працездатного населення) і зростання навантаження на пенсійну систему України. Це свідчить про необхідність пенсійного реформування та впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

2. Прогнозування демографічної ситуації є необхідним для планування видатків Пенсійного фонду на здійснення пенсійних виплат.

3. Проведене прогнозування дає змогу оцінити можливість збільшення пенсій для окремих категорій пенсіонерів, кількість яких має тенденції до скорочення, без додаткового навантаження на бюджет Пенсійного фонду.

4. Аналіз демографічної ситуації в окремому регіоні (на прикладі м. Харків) є корисним при плануванні

місцевих бюджетів щодо розрахунку видатків, пов'язаних із соціальним захистом населення регіону. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07. 2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 150.

2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 42.

3. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 12-13.

4. Указ Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» від 13.04.1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – 23 квіт. № 77-78.

5. **Малярець Л. М.** Формалізація задач у контролінгу логістичної діяльності підприємства /Л. М. Малярець, Г. Л. Матвієнко-Беляєва. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 228 с.

6. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженні соціально-економічних систем : монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 432 с.

7. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

8. Офіційний сайт Державної статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Головного Управління Пенсійного фонду України в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kharkov-pfu.gov.ua

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (1998).

Maliarets, L. M., and Matviienko-Beliaeva, H. L. *Formalizatsiia zadach u kontrolinhu lohistychnoi diialnosti pidpriemstva* [Formalizing problems in controlling the logistics of the company]. Kharkiv: Vyd. KhNEU, 2010.

Ofitsiyni sait Pensiinoho fondu Ukrainy. <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

Ofitsiyni sait Derzhavnoi statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ofitsiyni sait Holovnoho Upravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy v Kharkivskii oblasti. www.kharkov-pfu.gov.ua.

Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. *Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system* [The analysis of data in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZHEK, 2009.

УДК 338.48

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЦІННОСТІ ТУРИЗМУ

БОЙКО М. Г.

УДК 338.48

Бойко М. Г. Методологічні засади дослідження соціально-економічної цінності туризму

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні методологічних засад дослідження соціально-економічної цінності туризму. За результатами теоретичного аналізу визначено сутність соціально-економічної цінності туризму як виду економічної діяльності. Встановлено, що агрегований характер здійснення туристичної діяльності впливає на соціально-економічну цінність туризму, яка генерується у різних ланках виробничого ланцюга туристичної діяльності. У результаті дослідження обґрунтовано, що туристична додана вартість є кількісним показником, який відображує вплив туризму на економічну та соціальну сфери і визначає його соціально-економічну цінність. Узагальнено та визначено методичну сутність підходів до розрахунку туристичної доданої вартості. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розроблення сателітних рахунків туризму для визначення міжгалузевих зв'язків, які, впливаючи на розвиток туристичної інфраструктури і супутніх видів діяльності, визначають соціально-економічну цінність туризму для національної економіки.

Ключові слова: соціально-економічна цінність туризму, туристична діяльність, туристичний продукт, турист, туристичний ринок, туристична додана вартість.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 26. **Бібл.:** 22.

Бойко Маргарита Григорівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

УДК 338.48

UDC 338.48

Бойко М. Г. Методологические основы исследования социально-экономической ценности туризма

Цель статьи заключается в научном обосновании методологических основ исследования социально-экономической ценности туризма. По результатам теоретического анализа определена сущность социально-экономической ценности туризма как вида экономической деятельности. Установлено, что агрегированный характер осуществления туристической деятельности влияет на социально-экономическую ценность туризма, которая генерируется в различных звеньях производственной цепи туристической деятельности. В результате исследования обосновано, что туристическая добавленная стоимость является количественным показателем, который отображает влияние туризма на экономическую и социальную сферы и определяет его социально-экономическую ценность. Обобщена и определена методическая сущность подходов к расчету туристической добавленной стоимости. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является разработка сателитных счетов туризма для определения межотраслевых связей, которые, влияя на развитие туристической инфраструктуры и сопутствующих видов деятельности, определяют социально-экономическую ценность туризма для национальной экономики.

Ключевые слова: социально-экономическая ценность туризма, туристическая деятельность, туристический продукт, турист, туристический рынок, туристическая добавленная стоимость.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 26. **Библ.:** 22.

Бойко Маргарита Григорьевна – доктор экономических наук, доцент, профессор, кафедра гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

Boyko M. G. Methodological Foundations of the Study of the Socio-Economic Value of Tourism

The goal of the article is in scientific justification of the methodological foundations of the study of the socio-economic value of tourism. Using results of the theoretical analysis, the article identifies essence of the socio-economic value of tourism as a type of economic activity. It establishes that the aggregated character of carrying out the tourist activity has impact on the socio-economic value of tourism, which is generated in different links of the production chain of the tourist activity. In the result of the study the article justifies that the tourist added value is a collective indicator, which reflects influence of tourism upon economic and social spheres and identifies its socio-economic value. The article generalises and determines the methodical essence of approaches to calculation of the tourist added value. The prospect of further studies in this direction is development of satellite accounts of tourism for determination of inter-branch connections, which, while influencing development of the tourist infrastructure and accompanying types of activity, identify the socio-economic value of tourism for the national economy.

Key words: socio-economic value of tourism, tourist activity, tourist product, tourist, tourist market, tourist added value.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 26. **Bibl.:** 22.

Boyko Margarita G. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Hotel, Restaurant and tourism business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

6. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженні соціально-економічних систем : монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 432 с.

7. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

8. Офіційний сайт Державної статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Головного Управління Пенсійного фонду України в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kharkov-pfu.gov.ua

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (1998).

Maliarets, L. M., and Matviienko-Beliaeva, H. L. *Formalizatsiia zadach u kontrolinhu lohistychnoi diialnosti pidpriemstva* [Formalizing problems in controlling the logistics of the company]. Kharkiv: Vyd. KhNEU, 2010.

Ofitsiyni sait Pensiinoho fondu Ukrainy. <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

Ofitsiyni sait Derzhavnoi statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ofitsiyni sait Holovnoho Upravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy v Kharkivskii oblasti. www.kharkov-pfu.gov.ua.

Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. *Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system* [The analysis of data in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZHEK, 2009.

УДК 338.48

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЦІННОСТІ ТУРИЗМУ

БОЙКО М. Г.

УДК 338.48

Бойко М. Г. Методологічні засади дослідження соціально-економічної цінності туризму

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні методологічних засад дослідження соціально-економічної цінності туризму. За результатами теоретичного аналізу визначено сутність соціально-економічної цінності туризму як виду економічної діяльності. Встановлено, що агрегований характер здійснення туристичної діяльності впливає на соціально-економічну цінність туризму, яка генерується у різних ланках виробничого ланцюга туристичної діяльності. У результаті дослідження обґрунтовано, що туристична додана вартість є кількісним показником, який відображує вплив туризму на економічну та соціальну сфери і визначає його соціально-економічну цінність. Узагальнено та визначено методичну сутність підходів до розрахунку туристичної доданої вартості. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розроблення сателітних рахунків туризму для визначення міжгалузевих зв'язків, які, впливаючи на розвиток туристичної інфраструктури і супутніх видів діяльності, визначають соціально-економічну цінність туризму для національної економіки.

Ключові слова: соціально-економічна цінність туризму, туристична діяльність, туристичний продукт, турист, туристичний ринок, туристична додана вартість.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 26. **Бібл.:** 22.

Бойко Маргарита Григорівна – доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

УДК 338.48

UDC 338.48

Бойко М. Г. Методологические основы исследования социально-экономической ценности туризма

Цель статьи заключается в научном обосновании методологических основ исследования социально-экономической ценности туризма. По результатам теоретического анализа определена сущность социально-экономической ценности туризма как вида экономической деятельности. Установлено, что агрегированный характер осуществления туристической деятельности влияет на социально-экономическую ценность туризма, которая генерируется в различных звеньях производственной цепи туристической деятельности. В результате исследования обосновано, что туристическая добавленная стоимость является количественным показателем, который отображает влияние туризма на экономическую и социальную сферы и определяет его социально-экономическую ценность. Обобщена и определена методическая сущность подходов к расчету туристической добавленной стоимости. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является разработка сателитных счетов туризма для определения межотраслевых связей, которые, влияя на развитие туристической инфраструктуры и сопутствующих видов деятельности, определяют социально-экономическую ценность туризма для национальной экономики.

Ключевые слова: социально-экономическая ценность туризма, туристическая деятельность, туристический продукт, турист, туристический рынок, туристическая добавленная стоимость.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 26. **Библ.:** 22.

Бойко Маргарита Григорьевна – доктор экономических наук, доцент, профессор, кафедра гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

Boyko M. G. Methodological Foundations of the Study of the Socio-Economic Value of Tourism

The goal of the article is in scientific justification of the methodological foundations of the study of the socio-economic value of tourism. Using results of the theoretical analysis, the article identifies essence of the socio-economic value of tourism as a type of economic activity. It establishes that the aggregated character of carrying out the tourist activity has impact on the socio-economic value of tourism, which is generated in different links of the production chain of the tourist activity. In the result of the study the article justifies that the tourist added value is a collective indicator, which reflects influence of tourism upon economic and social spheres and identifies its socio-economic value. The article generalises and determines the methodical essence of approaches to calculation of the tourist added value. The prospect of further studies in this direction is development of satellite accounts of tourism for determination of inter-branch connections, which, while influencing development of the tourist infrastructure and accompanying types of activity, identify the socio-economic value of tourism for the national economy.

Key words: socio-economic value of tourism, tourist activity, tourist product, tourist, tourist market, tourist added value.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 26. **Bibl.:** 22.

Boyko Margarita G. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Hotel, Restaurant and tourism business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: mboyko2006@ukr.net

У сучасному постіндустріальному суспільстві туризм є одним із провідних напрямів соціально-економічного, культурного і політичного розвитку більшості держав і невід'ємним елементом споживчої моделі поведінки значної частини населення світу. За статистичними звітами Всесвітньої туристичної організації (ВТО), темпи зростання обсягів світових туристичних потоків, починаючи з 50-х років ХХ ст., щорічно становили 6%, валютні надходження від туристичної діяльності – 14%, що вище, ніж середньорічні темпи зростання світової економіки. Експерти ВТО прогнозують щорічний приріст сукупних туристичних потоків на рівні 4-5%, збільшення доходів від міжнародних туристичних поїздок – 5 – 7% (рис. 1) [1].

Незважаючи на значні наукові здобутки досліджень туристичної сфери, слід зазначити фрагментарність і дискусійність теоретичних і методологічних положень щодо визначення соціально-економічної цінності туризму в контексті відображення його значимості як виду економічної діяльності.

У науковій літературі не сформовано методологічної конструкції аналізу соціально-економічної цінності туризму, що потребує активізації наукових досліджень. Даючи оцінку практичному застосуванню існуючих методичних підходів до визначення соціальної економічної цінності туризму, стає зрозумілим, що вони не розкривають агрегований характер туристичної діяльності. Це обумовлює недооцінювання значущості туризму для на-

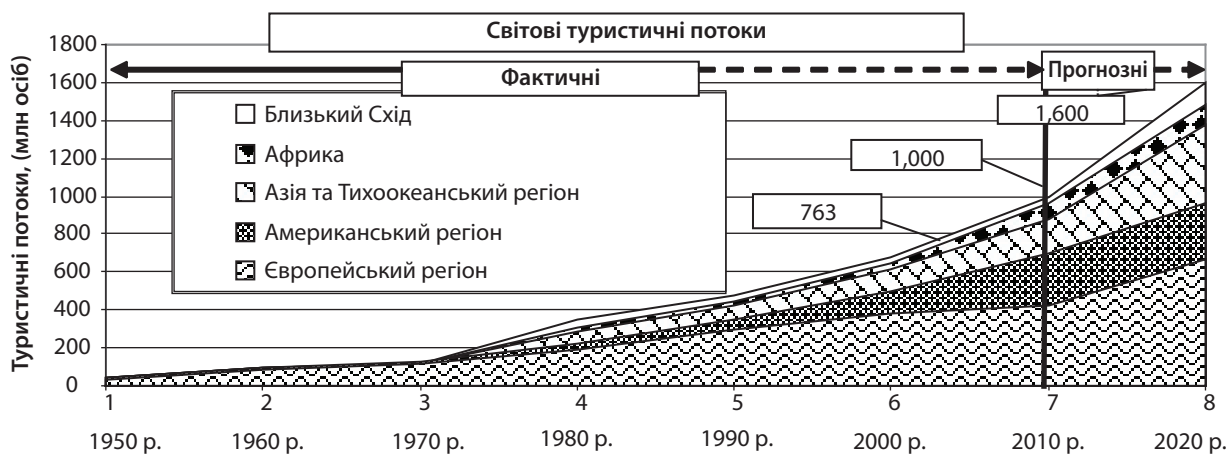

Рис. 1. Тенденції та прогнозні показники розвитку світових туристичних потоків за 1950 – 2020 рр.

Джерело: www.unwto.org.

У країнах, які мають привабливі природно-кліматичні умови, туризм із суміжними галузями забезпечує до 90% національного доходу.

Модернізація української економіки також передбачає створення ефективної системи розвитку туризму та курортів в Україні, про що зазначено у Національному плані дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [2].

У цих умовах досягнення високого рівня конкурентоспроможності суб'єктів туристичного бізнесу є одним з важливих соціально-економічних завдань розвитку туризму та успішної інтеграції у світовий туристичний ринок. Для вирішення цього завдання актуальними є дослідження соціально-економічної цінності туризму, яка обумовлюється економічними, соціальними, ресурсними, інфраструктурними, природно-географічними та культурно-історичними показниками туристичної привабливості дестинацій.

Теоретичні положення та вагомі методологічні рекомендації, які визначають базисний формат дослідження соціально-економічної цінності туризму, розкрито в наукових працях П. Бекендорфа [3], Л. Дваєра [4], Р. Браймера [5], С. Форнікі [6], О. Джанджугазової [7], Ф. Котлера [8], Ж.-Ж. Ламбена [9], М. Моуфорта [10], М. Сигельського [11], Т. Ткаченко [12], І. Швець [13, 14], Л. Шульгіної [15], В. Сміта [21] та ін. науковців.

ціональної економіки як системоутворюючого чинника розвитку невиробничої сфери. З цих позицій метою даної статті є наукове обґрунтування методологічних засад дослідження соціально-економічної цінності туризму.

У процесі здійснення туристичної діяльності учасниками відносин є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних і супутніх послуг. Базуючись на цій позиції, слід зазначити, що специфіка туристичної діяльності полягає в досягненні економічних вигод і потенційних переваг завдяки створенню і підтримці комунікацій зі всіма учасниками виробничого процесу. Відповідно комплексний туристичний продукт, що створюється окремим туристичним підприємством, є за своєю суттю міжгалузевим. Це означає, що туристична діяльність розширює ареал свого впливу через підвищення досяжності та доступності туристичних об'єктів у результаті розвитку транспортних засобів, формування розгалужених транснаціональних мереж індустрії гостинності тощо. Отже, є можливість констатувати:

- ✦ по-перше, основу зростання соціально-економічної цінності туризму обумовлюють різні види туристичної та інших видів господарської діяльності, які впливають на цей процес;
- ✦ по-друге, соціально-економічна цінність туризму як виду економічної діяльності генерується

у різних ланках виробничого ланцюга туристичної діяльності: від формування до реалізації міжгалузевого комплексного туристичного продукту.

Наведені вище аргументи дозволяють зазначити важливість обґрунтування агрегованого показника, який надає розгорнуту економічну характеристику результативності господарської діяльності з позиції зовнішніх і внутрішніх стейкхолдерів туристичного ринку. Це дасть можливість визначити значущість основних і специфічних видів туристичної діяльності у частині виявлення зовнішніх економічних ефектів. З цією метою доцільним є використання показника *туристської доданої вартості*, який за методологічними рекомендаціями статистичного відділу ООН, Статистичного бюро Європейських співтовариств, Організації економічного співробітництва і розвитку, UNWTO, є сумою доданих вартостей, які створені в туризмі як в одному з видів економічної діяльності та інших галузях економіки для задоволення туристичного споживання [5, с. 31].

Російські науковці П. Трехлеб та І. Бухтоярова, розробляючи методики комплексного аналізу показників статистики ринку туристичних послуг на основі методологічних рекомендацій UNWTO і досвіду провідних країн у цій сфері, також доводять, що саме *туристична додана вартість* є критерієм соціально-економічної значимості туристичної діяльності [17, 18].

Подібний аналітичний висновок зробив і Д. Якубовський, зазначаючи, що інструментом оцінки цінності бізнесу є *концепція економічної доданої вартості*, яка аналогічна економічному прибутку. По суті, показник економічної доданої вартості є економічним прибутком, що отримує підприємство після вирахування усіх капітальних витрат. Концепція припускає, що бізнес буде прибутковим в економічному сенсі тільки в тому випадку, якщо він приносить прибутковість більшу, ніж норма прибутковості, запланована інвесторами [19, с. 10 – 15].

Узагальнюючи представлені визначення, зазначимо, що туристичну додану вартість доцільно розглядати з двох позицій:

- ✦ *додана вартість, створена туризмом* – це сума доданих вартостей, які створені у сфері туризму та інших галузях економіки для задоволення споживання, що належить виключно для туристичного споживання;
- ✦ *додана вартість, створена в галузях туризму* – сума доданих вартостей, які створені всіма типовими виробниками незалежно від того, чи призначені для туристів вироблені та реалізовані туристичні продукти.

Таким чином, показник туристичної доданої вартості в комбінації з іншими локальними показниками туристичної діяльності формує ядро оцінювання соціально-економічної цінності туризму.

Загалом завдяки показнику туристичної доданої вартості є можливість:

- ✦ отримати інформацію про потреби та можливості учасників економічних взаємовідносин туристичного ринку;

- ✦ визначити суспільну оцінку їх підприємницьких зусиль;
- ✦ забезпечити інтерпретаційний контекст соціально-економічної цінності туризму через призму розвитку основних і специфічних видів туристичної діяльності.

Отже, у межах визначення соціально-економічної цінності туризму доцільно виділити розрахунково-аналітичні показники, які відображають результати туристичної діяльності в умовах:

- ✦ 100%-го коефіцієнта спеціалізації *j*-го виду господарської діяльності (туроператори та турагенти), а також незначного відхилення туристичної частки споживання *i*-го продукту, що вироблений *j*-им видом туристичної діяльності від коефіцієнта спеціалізації;
- ✦ проміжного споживання продуктів/послуг, які є складовими комплексного туристичного продукту (коефіцієнт спеціалізації менше 100%), що вироблений *j*-им видом туристичної діяльності у цілому.

Для ідентифікації видів туристичних продуктів наведемо такі характеристики:

- ✦ *основні туристичні продукти* – продукти, виробництво яких повністю (значною мірою) залежить від туристичного попиту, який формується споживачами;
- ✦ *супутні туристичні продукти* – продукти, частка яких у структурі в господарської діяльності суб'єктів економічних взаємовідносин і туристичного споживання туристами є суттєвою, але вони не є основними туристичними продуктами;
- ✦ *специфічні туристичні продукти* – агреговані туристичні продукти, які поєднують основні та супутні (пов'язані) види.

Інтегруючи наведені вище види туристичних продуктів і дотримуючись рекомендацій для розрахунку туристичної доданої вартості, які представлено у наукових дослідженнях [17, 18], у *табл. 1* узагальнено методичні підходи до розрахунку туристичної доданої вартості.

На наш погляд, саме третій підхід до розрахунку туристичної доданої вартості забезпечує визначення соціально-економічної цінності туризму, оскільки надає можливість оцінити його прямий та непрямий вплив на економічну та соціальну сфери регіонів. Конкретизуючи методологічні особливості визначення соціально-економічної цінності туризму, зазначимо, що прямий вплив туризму на економіку відображають обсяги платежів до бюджету за результатами діяльності туристичних підприємств, а також ліцензійні збори, платежі за оформлення виїзних та в'їзних документів, митні збори. Непрямий вплив обумовлено ініціацією туристичного попиту на придбання товарів і послуг у регіональних суб'єктів господарської діяльності, які функціонально не відносяться до сфери туризму (транспортна інфраструктура, інформаційне забезпечення, сфери торгівлі та ресторанного господарства, побутових послуг, атракцій та об'єктів туристичного показу).

Методичні підходи до розрахунку туристичної доданої вартості [17, 18]

Сутність методичного підходу	Розрахунок туристичної доданої вартості
1	2
<p>Базується на використанні коефіцієнта туризму за умови 100%-го рівня спеціалізації j-го виду діяльності, а також незначного відхилення туристичної частки споживання i-го продукту, що вироблений j-им видом економічної діяльності від коефіцієнта спеціалізації (відоображає ступінь орієнтації економічних одиниць на виробництво однорідних товарів або послуг визначеного виду діяльності)</p>	$TVA_{ij} = (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij},$ <p>де TVA_{ij} – туристична додана вартість, отримана у результаті виробництва i-го продукту j-м видом діяльності; GO_{ij} – валовий випуск продукту j-м видом діяльності; II_{ij} – проміжне споживання при виробництві i-го продукту j-м видом діяльності; TS_{ij} – частка туристичного споживання i-го продукту j-м видом діяльності.</p> <p>При цьому:</p> $VA_j = CE_j + GOS_j + TPO_j,$ <p>де CE_j – витрати на оплату праці j-м видом діяльності; GOS_j – валовий прибуток j-го виду діяльності; TPO_j – податки на виробництво j-го виду діяльності; VA_j – додана вартість j-го виду діяльності.</p> <p>Тоді туристична додана вартість складається з таких елементів:</p> $TVA_j = TCE_j + TGOS_j + TTPO_j.$ <p>Формула є аналогічна попередній, при цьому співвідношення загальної і туристичної доданої вартості для j-го виду діяльності визначається на основі таких допущень:</p> $TCE_j = CE_j \cdot TR_p; TGOS_j = GOS_j \cdot TR_p; TTPO_j = TPO_j \cdot TR_p,$ <p>де TR_p – туристична частка споживання p-го продукту, для якого j-ий вид діяльності є первинним, тоді:</p> $TVA_j = (CE_j + GOS_j + TPO_j) \cdot TR_p = VA_j \cdot TR_p.$ $TVA_j = \sum TVA_{ij} = \sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij}.$ $VA_j \cdot TR_p = \sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij}.$ $VA_j = \sum (GO_{ij} - II_{ij}).$ $\sum GO_{ij} = GO_j,$ <p>де GO_j – валовий випуск j-го виду діяльності; II_j – проміжне споживання j-го виду діяльності.</p> $\sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TR_p = \sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij}.$ <p>З останньої рівності видно, що розрахунок компонентів туристичної доданої вартості для j-го виду діяльності з використанням показника туристичної частки матиме сенс за умови, якщо TS_{ij} дорівнює TR_p для кожного продукту (i), здійсненого певним видом економічної діяльності. Зокрема, використання коефіцієнта туризму зазвичай практикується для видів діяльності, що виробляють тільки турпродукт одного виду (коефіцієнт спеціалізації дорівнює 100%). В інших випадках використання цього коефіцієнта обумовлює пряму переоцінку реального внеску туризму у формування доданої вартості j-го виду діяльності</p>
<p>Базується на використанні показника чистого коефіцієнта туризму, який представляє більш точну оцінку значення туристичної діяльності у формуванні доданої вартості конкретного j-го виду економічної діяльності. Проте його використання можливе лише за умови попереднього розрахунку обсягів проміжного споживання для кожного продукту/послуги як складової</p>	<p>Таким чином, базовою формулою є така рівність:</p> $TNR_j = \frac{\sum TS_{ij} \cdot GO_{ij}}{GO_j},$ <p>де TNR_j – чистий коефіцієнт туризму для j-го виду діяльності (середньозважена частка туристичного продукту, що вироблена j-м видом діяльності).</p> <p>Для розрахунку TNR_j вводяться такі допущення:</p> $TCE_j = CE_j \cdot TNR_j; TGOS_j = GOS_j \cdot TNR_j; TTPO_j = TPO_j \cdot TNR_j.$ <p>Тоді $TVA_j = (CE_j + GOS_j + TPO_j) \cdot TNR_j = VA_j \cdot TNR_j;$</p> $TVA_{ij} = VA_j \cdot \frac{\sum TS_{ij} \cdot GO_{ij}}{GO_j}.$

1	2
<p>відповідного туристичного продукту за j-им видом діяльності у цілому</p>	<p>При цьому</p> $TVA_{ij} = \sum TVA_{ij} = \sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij}.$ <p>Тому</p> $VA_j \cdot \frac{TS_{ij} \cdot GO_{ij}}{GO_j} = \sum (GO_{ij} - II_{ij}) \cdot TS_{ij}.$ <p>Це означає, що</p> $\sum (II_{ij} \cdot TS_{ij}) = (\sum GO_{ij} \cdot TS_{ij}) \cdot \frac{(1 - VA_j)}{GO_j},$ <p>або $\sum (II_{ij} \cdot TS_{ij}) = (\sum GO_{ij} \cdot TS_{ij}) \cdot \frac{(GO_j - VA_j)}{GO_j},$</p> <p>оскільки $II_j = GO_j - VA_j.$</p> <p>Отже, $\sum (II_{ij} \cdot TS_{ij}) = \frac{\sum GO_{ij} \cdot TS_{ij} \cdot II_{ij}}{GO_j},$</p> <p>або $\sum [II_{ij} \cdot TS_{ij}] = \sum \left[\left(\frac{II_j \cdot GO_{ij}}{GO_j} \right) \cdot TS_{ij} \right].$</p> <p>Остання рівність вказує, що використання TNR_j для розрахунку туристичної доданої вартості для j-го виду діяльності адекватно тільки за умови $II_{ij} = \frac{II_j \cdot GO_{ij}}{GO_j},$ тобто виходячи з припущення про ідентичну витратоємність усіх продуктів j-го виду діяльності, оскільки в інших випадках величину туристичної доданої вартості буде недооцінено</p>
<p>Базується на використанні показника туристичної доданої вартості</p>	<p>Відповідно до рекомендацій сателітного рахунку у рамках цього підходу забезпечується найбільш об'єктивний розрахунок компонентів туристичної доданої вартості. Основною проблемою для розрахунків є складність отримання деталізованої інформації щодо структури проміжного споживання виду діяльності при виробництві кожного окремого турпродукту. Дані подібної деталізації можна забезпечити за допомогою розгорнутих обстежень бізнес-процесів для виявлення витрат, безпосередньо пов'язаних з виробленням і реалізацією туристичних продуктів</p>

Слід зазначити, що визначення впливу туризму є складним завданням, оскільки як зазначає Т. Ткаченко, витрати туристів мають ефект каскаду у місцевій економіці [20, с. 144]. Автор наголошує, що для того, щоб повною мірою оцінити економічний вплив туризму, необхідно досліджувати додаткові витрати туристів у дестинації, що сприяє одержанню доходів, забезпеченню зайнятості та отримання інших різноманітних вигод економікою приймаючої сторони.

Для доповнення інформаційного поля з питань визначення соціально-економічної цінності туризму доцільно скористатися результатами опитування відвідувачів (туристів та одноденних відвідувачів) щодо обсягу туристичних витрат. Це забезпечить можливість відстеження тенденцій щодо змін обсягу туристських потоків за метою поїздки, видом маршруту, кількістю ночівель та типом розміщення, видами та розмірами туристичних витрат, як в період організації, так і під час подорожі. Моніторинг витрат туристів доцільно здійснювати за етапами:

Етап 1. Стратифікація генеральної сукупності респондентів за видами туризму.

Етап 2. Встановлення середньої тривалості подорожі туристів.

Етап 3. Визначення структури та обсягу витрат туристів під час подорожі.

Дотримуючись наведених вище етапів різноманітні складові туристичних витрат, можна умовно розділити на дві групи, залежно від того, чи здійснюються ці витрати при підготовці або під час поїздки, а саме: авансові платежі, необхідні для підготовки і здійснення поїздки («попередні витрати на поїздку») і витрати, здійснені під час подорожі та у місцях, що відвідувалися («витрати під час поїздки»). Отже, відштовхуючись від визначень економічної сутності прямого та непрямого впливів туризму, можна констатувати, що вони обумовлюють сукупний його вплив на економіку та соціальну сферу регіонів (рис. 2).

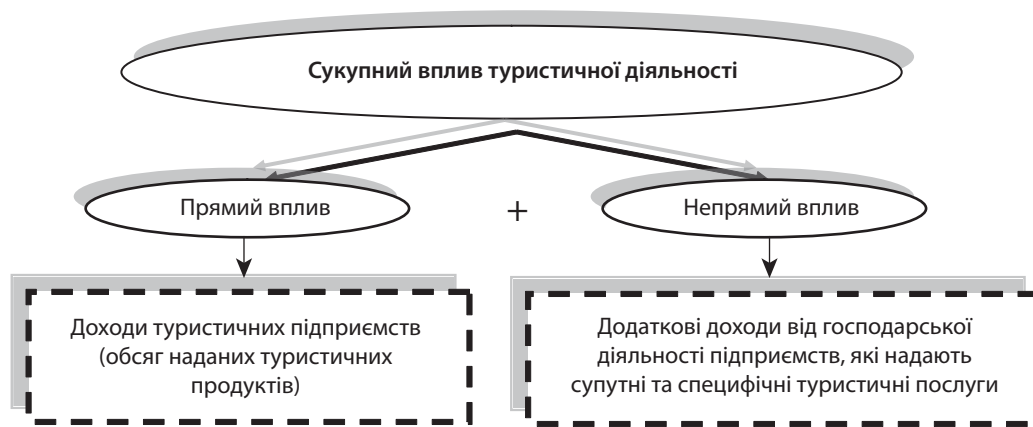

Рис. 2. Структура сукупного впливу туризму

З метою дослідження сукупного впливу туризму доцільно використати таку формулу [21, с. 27 – 35]:

$$E = \hat{E} + \bar{E} = \hat{E} + \frac{V^R \cdot (D^T - Z^T)}{V^N},$$

де E – сукупний вплив туризму на економічну та соціальну сферу регіонів;

\hat{E} – прямий вплив (обсяг платежів до бюджету за результатами діяльності туристичних підприємств, а також ліцензійні збори, платежі за оформлення виїзних та в'їзних документів, митні збори);

\bar{E} – непрямий вплив (обсяг доходів суб'єктів господарської діяльності зумовлений обслуговування туристів під час подорожі);

V^R – валовий регіональний продукт;

D^T – обсяг наданих туристичних послуг туристичних підприємств;

Z^T – обсяг витрат на придбання товарів і послуг, призначених для обслуговування туристів суб'єктами господарської діяльності, що функціонально не пов'язано з туристичною сферою;

V^N – валовий національний продукт.

При розрахунку частини виручки від туризму, яка безпосередньо є складовою ВВП, очевидно, що витрати туроператорів та турагентів, а також додаткові витрати туристів істотно впливають на розвиток інших секторів національної економіки. Такими витратами є:

- ✦ витрати туристичних підприємств на обслуговування туристів;
- ✦ витрати на придбання товарів і послуг у інших організаціях, що відносяться до інфраструктури туризму.

Виходячи з наведеного, непрямий вплив акумулює частину доходів суб'єктів господарської діяльності, які сконцентровано в регіоні, і відображає ту частину їх доходів, що обумовлено туристичними витратами при здійсненні під час подорожі та у місцях, що відвідувалися. Для визначення сукупного впливу туризму необхідною є інформація щодо: щорічного обсягу наданих туристичних послуг туристичними підприємствами; структури витрат на придбання товарів і послуг для обслуговування туристів у підприємств, що відносяться до інфраструктури туризму (у % до загального обсягу виручки від реалізації турпродуктів); обсяг валового вну-

трішнього продукту (валового регіонального продукту); обсяг валового національного продукту. Використання цих статичних показників дозволило визначити територіальну структуру впливу туризму за регіонами (рис. 3).

Проведені розрахунки свідчать не тільки про регіональну нерівномірність розвитку та функціонування туристичних підприємств у площині реалізованих туристичних продуктів, але і про необхідність активізації взаємовідносин із суб'єктами господарської діяльності, які спроможні посилити непрямий ефект від туристичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей визначення соціально-економічної цінності туризму на основі аналітичної оцінки сукупного впливу туризму дозволяє формулювати локальні закономірності, які фіксують взаємозв'язки між макро- і мікроекономічними показниками для активізації розвитку внутрішньорегіональних міжгалузевих зв'язків та підвищення туристичної привабливості регіону. Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення важелів зростання соціально-економічної цінності туризму через розроблення сателітних рахунків туризму як методологічної основи для визначення впливу туризму на економіку регіонів. Для розроблення сателітних рахунків туризму важливим є визначення тісноти зв'язку між кожним виділеним видом діяльності і туризмом. Вирішення завдання базується на формуванні міжгалузевого балансу, а саме таблиць «витрати – випуск», які нині розраховуються за обмеженою кількістю галузей і на даному етапі не можуть служити основою побудови сателітних рахунків туризму. Визначення соціально-економічної цінності туризму як виду економічної діяльності дозволить ідентифікувати та аналізувати міжгалузеві зв'язки, які впливають на розвиток туристичної інфраструктури і супутніх видів діяльності, обумовлюють активізацію розвитку туризму. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Світовий туристичний барометр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm; Excerpt of the UNWTO World Tourism Barometer

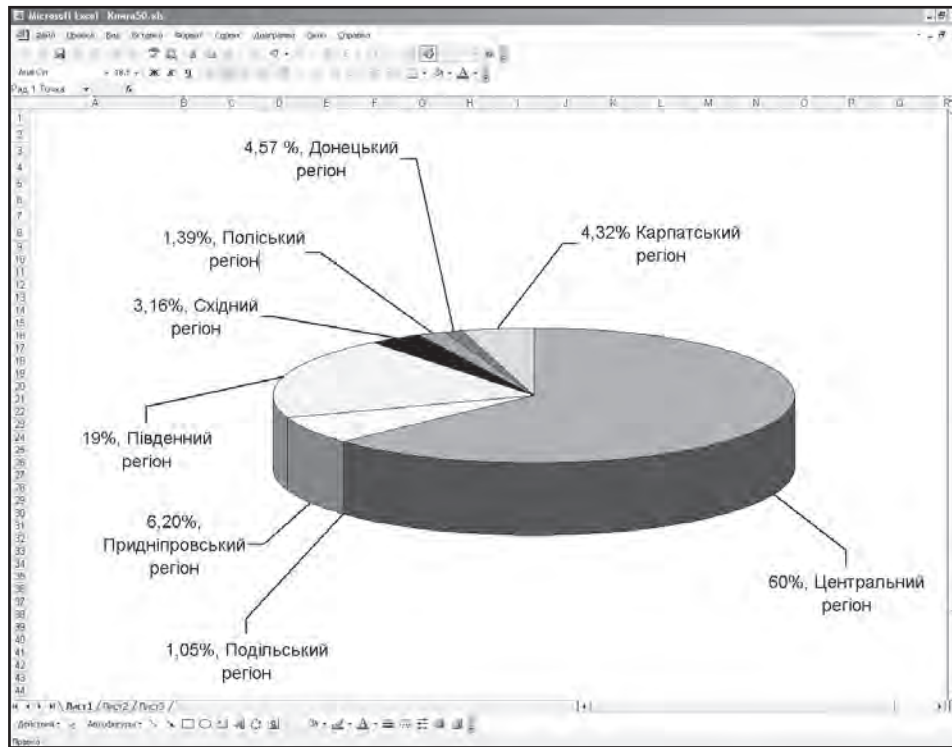

Рис.3. Територіальна структура сукупного впливу туризму за регіонами України, %

Джерело: розраховано за п. 1.9, 2.9., 2.6 – 2.8, 4.4, 7.10 – 7.21 Статистичного збірника «Туризм в Україні» [22].

2. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Програма Президента України від 02.06.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>

3. Benckendorff P. J. Planning for the future: a profile of Australian tourist attraction. PhD James Cook University / P. J. Benckendorff. – 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.jcu.edu.au/970/2/02whole.pdf>

4. Dwyer L. Destination competitiveness: determinants and indicators / L. Dwyer, C. Kim // Current issues in tourism. – 2003. – V. 6. – № 5. – P. 369 – 414.

5. Браймер Р. А. Основы управления в индустрии гостеприимства / Р. А. Браймер / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 326 с.

6. Formica S. Destination attractiveness as a function of supply and demand interaction: diss. d-r of philosophy / S. Formica. – Blacksburg, 2000. – 110 p.

7. Джанджугазова Е. А. Маркетинг туристских дестинаций : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Е. А. Джанджугазова. – М. : Изд центр «Академия», 2006. – 224 с.

8. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Д. Боуэн, Д. Мейкенз. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 1046 с.

9. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж. Ж. Ламбен. – Питер, 2006. – 800 с.

10. Mowforth M. The economic value of tourism to the communities within the marine protected area of the Cayos Cochinos and how this value can be enhanced.: Dissertation / M. Mowforth. – Claire Cass. 2006. BA Geography. – 38 p.

11. Cegielski M. Economic Value of Tourism to Places of Cultural Heritage Significance / M. Cegielski, B. Janeczko, T. Mules, J. Wells. – University of Canberra Tourism Program University of Canberra, ACT 2601 Australia. – 2007. – 103 p.

12. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.

13. Швець І. Формирование конкурентных преимуществ на основе ценности / И. Ю. Швець // Экономика: проблемы теории та практики. – 2005. – Вып. 205. – Т. II. – С. 307 – 315.

14. Швець Ю. Методологические проблемы исследования и регионального управления конкурентоспособностью туристических услуг / И. Ю. Швець ; под. ред. Я. Б. Олийника. – К. : ВГЛ Обрії, 2005. – 240 с.

15. Шульгіна Л. М. Маркетинг. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу : монографія / Л. М. Шульгіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 596 с.

16. Smith W. W. Measuring the economic value of tourism at the regional scale: the case of the County of Grey / W. W. Smith. – Department of Geography and Environmental Studies, Wilfrid Laurier University, 75 University Avenue West Waterloo, Ontario N2L 3C5, Canada. – 120 p.

17. Трехлеб П. С. Статистическая оценка туристской деятельности региона на основе сателлитного счёта туризма : дис. ... канд. экон. наук / П. С. Трехлеб. – Сочинский гос. ун-т туризма и курортного дела, 2002. – 182 с.

18. Бухтоярова И. В. Статистический анализ рынка туристских услуг в России : дис. ... канд. экон. наук / И. В. Бухтоярова. – Москов. гос. ин-та экономики, статистики и информатики, 1993. – 185 с.

19. Якубовский Д. А. Оценка экономической эффективности реструктуризации активов промышленного предприятия : дис. ... канд. экон. наук. : 08.00.05 / Д. А. Якубовский. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов. – 2009 – 198 с.

20. Ткаченко Т. І. Управління суб'єктами туристичного бізнесу в умовах сталого розвитку : дис. ... д-ра экон. наук / Т. І. Ткаченко – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 557 с.

21. Управление развитием туризма в регионе. Опыт реализации Стратегии Республики Карелии / Институт экономики КарНЦ РАН / Под общей ред. Ю. В. Савельева, О. В. Толстогузова. – Петрозаводск : Изд -во научного центра РАН, 2008.–141 с.

22. Туризм в Україні // Стат. зб. – Держ. комітет статистики України. – К., 2011. – 221 с.

REFERENCES

Benckendorff, P. J. "Planning for the future: a profile of Australian tourist attraction. PhD James Cook University" <http://eprints.jcu.edu.au/970/2/02whole.pdf>

Braymer, R. A. *Osnovy upravleniia v industrii gostepriimstva* [Fundamentals of management in the hospitality industry]. Moscow: Aspekt Press, 2005.

Bukhtoiarova, I. V. "Statisticheskii analiz rynka turistskikh uslug v Rossii" [Statistical analysis of the tourism market in Russia]. *Dis. ... kand. ekon. nauk*, 1993.

Cegielski, M., Janeczko, B., and Mules, T. *Economic Value of Tourism to Places of Cultural Heritage Significance*: University of Canberra Tourism Program University of Canberra; ACT 2601 Australia, 2007.

Dzhandzhugazova, E. A. *Marketing turistskikh destinatsiy* [Marketing of tourist destinations]. Moscow: Akademiia, 2006.

Dwyer, L., and Kim, C. "Destination competitiveness: determinants and indicators". *Current issues in tourism*, vol. 6, no. 5 (2003): 369-414.

Formica, S.. "Destination attractiveness as a function of supply and demand interaction". *Diss. d-r of philosophy*, 2000.

Kotler, F., Bouen, D., and Meykenz, D. *Marketing. Gostepriimstvo. Turizm* [Marketing. Hospitality. Tourism]. Moscow: Yuniti-Dana, 2007.

Lamben, Zh.-Zh. *Menedzhment, orientirovanny na rynek* [Management, market-oriented]. St. Petersburg: Piter, 2006.

Mowforth, M. "The economic value of tourism to the communities within the marine protected area of the Cayos Cochinos and how this value can be enhanced". *Dissertation*, 2006.

"Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky «Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava»" [The program of economic reforms in 2010 – 2014 years "Prosperous society, competitive economy, effective government"]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>

Shvets, Y. Yu. "Formyrovanye konkurentnykh preymushchestv na osnove tsennosti" [Formation of competitive advantages on the basis of value]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 2, no. 205 (2005): 307-315.

Shvets, Y. Yu. *Metodolohycheskye problemy yssledovaniya y rehyonalnoho upravleniia konkurentosposobnosti turystycheskykh uslug* [Methodological problems in the study and management of regional competitiveness of tourism services]. Kyiv: Obrii, 2005.

Shulhina, L. M. *Marketynh. Marketynh pidpriemstv turystychnoho biznesu* [Marketing. Marketing tourism enterprises]. Kyiv: KNTEU, 2005.

Smith, W. W. *Measuring the economic value of tourism at the regional scale: the case of the County of Grey*. Canada: Department of Geography and Environmental Studies, Wilfrid Laurier University.

"Svitovyi turystychnyi barometr" [World Tourism Barometer]. www.unwto.org/facts/eng/barometer.htm: Excerpt of the UNWTO World Tourism Barometer

Trekhele, P. S. "Statisticheskai otsenka turistskoy deiatelnosti regiona na osnove satellitnogo scheta turizma" [Statistical evaluation of the tourist activity in the region based on tourism satellite account]. *Dis. ... kand. ekon. nauk*, 2002.

Tkachenko, T. I. *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu* [Sustainable tourism development: theory, methodology, business realities]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Tkachenko, T. I. "Upravlinnia sub'iektamy turystychnoho biznesu v umovakh staloho rozvytku" [Management entities tourism in sustainable development]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk*, 2006.

Turyzm v Ukraini [Tourism in Ukraine]. Kyiv: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 2011.

Upravlenie razvitiem turizma v regione. Opyt realizatsii Strategii Respubliki Karelii [Managing the development of tourism in the region. Experience in the implementation of the Strategy of the Republic of Karelia]. Petrozavodsk: Izd -vo nauchnogo tsentra RAN, 2008.

Yakubovskiy, D. A. "Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti restrukturyzatsii aktivov promyshlennogo predpriatiia" [Cost-effectiveness of asset restructuring of industrial enterprises]. *Dis. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.05, 2009.

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ГАВРИШ К. С.

УДК 311.101.52

Гавриш К. С. Кластерний аналіз підприємств готельного господарства України

Мета статті полягає у проведенні кластерного аналізу для визначення стійких об'єднань серед 20 готелів міста Донецька на основі показників: продуктивність, прибуток на 1 працівника, рівень фонду оплати праці, частка премій та якісний рівень персоналу. У результаті проведення кластерного аналізу за допомогою програмного забезпечення STATISTICA 8.0 обґрунтовано необхідність використання декількох методів кластеризації, а саме: ієрархічного та методу k-середніх. Проведено розрахунок оцінки якісного рівня персоналу готелів на основі розробленої комп'ютерної програми, яка включає такі показники: ставлення до праці, рівень знань і досвід роботи, організаторські здібності, уміння працювати з людьми, уміння працювати з документами та інформацією, уміння своєчасно приймати і реалізовувати рішення, здатність розробляти і впроваджувати інновації, морально-етичні риси характеру. Виділено 6 кластерів, проведено порівняльний аналіз отриманих кластерів за 2010, 2012 рр., проаналізовано середні значення показників у досліджуваних роках. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення кластерного аналізу серед готелів Донецька методом two-way joining для визначення найбільш оптимального стійкого об'єднання підприємств готельного господарства та його подальшого розвитку на національному рівні, що сприятиме розвитку суміжних секторів економіки та сфери послуг.

Ключові слова: готель, готельне господарство, кластер, оцінка, підприємство, персонал.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул:** 9. **Бібл.:** 13.

Гавриш Катерина Сергіївна – асистент, кафедра туризму, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: hripunova87@mail.ru

УДК 311.101.52

Гавриш Е. С. Кластерный анализ предприятий гостиничного хозяйства Украины

Целью статьи является проведение кластерного анализа для определения стойких объединений между 20 гостиницами города Донецка на основе таких показателей как: продуктивность, прибыль на 1 сотрудника, уровень фонда оплаты труда, доля премий и качественный уровень персонала. В результате проведения кластерного анализа с помощью программного обеспечения STATISTICA 8.0 обоснована необходимость использования нескольких методов кластеризации, а именно: иерархического метода и метода k-средних. Проведен расчет оценки качественного уровня персонала гостиниц на основе разработанной компьютерной программы, которая включает такие показатели: отношение к работе; уровень знаний и опыт работы; организаторские способности; умение работать с людьми; умение работать с документами и информацией; умение своевременно принимать и реализовывать решения; способность разрабатывать и внедрять инновации; морально-этические черты характера. Выделены 6 кластеров, проведен сравнительный анализ полученных кластеров за 2010, 2012 годы, проанализированы средние значения показателей в исследуемых годах. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является проведение кластерного анализа среди гостиниц города Донецка методом two-way joining для определения наиболее оптимального устойчивого объединения предприятий гостиничного хозяйства и его дальнейшего развития на национальном уровне, что будет способствовать развитию смежных секторов экономики и сферы услуг.

Ключевые слова: гостиница, гостиничное хозяйство, кластер, оценка, предприятие, персонал.

Рис.: 4. **Табл.:** 5. **Формул:** 9. **Библ.:** 13.

Гавриш Екатерина Сергеевна – асистент, кафедра туризму, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: hripunova87@mail.ru

UDC 311.101.52

Gavrish E. S. Cluster Analysis of Companies of the Hotel Industry of Ukraine

The goal of the article is a cluster analysis for determination of stable unions between 20 hotels in the City of Donetsk on the basis of such indicators as: productivity, income per one employee, level of the labour payment fund, share of bonuses and quality level of the personnel. Having conducted a cluster analysis with the help of the STATISTICA 8.0 software, the article justifies a necessity of use of several methods of clusterisation, namely: hierarchical method and k-averages method. It conducts calculation of assessment of the quality level of the hotel personnel on the basis of a developed computer application, which includes the following indicators: attitude to work; level of knowledge and working experience; organisational abilities; ability to work with people; ability to work with documents and information; ability to make and realise decisions in time; ability to develop and implement innovations; and moral and ethical character features. The article marks out 6 clusters and conducts a comparative analysis of the obtained clusters for the 2010 and 2012 years and analyses mean values of indicators in the years under question. The prospect of further studies in this direction is the conduct of a cluster analysis among hotels of the City of Donetsk using the two-way joining method for determination of the most optimal stable union of hotels and its further development at the national level, which would facilitate development of the adjacent sectors of economy and sphere of services.

Key words: hotel, hotel industry, cluster, assessment, company, personnel.

Pic.: 4. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 9. **Bibl.:** 13.

Gavrish Ekaterina S. – Assistant, Department of Tourism, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: hripunova87@mail.ru

Готельне господарство являє собою сферу підприємництва, де жорстку конкурентну боротьбу вистримують лише ті готелі, котрі зможуть запропонувати своїм клієнтам високоякісне обслуговування, що неможливо без наявності компетентної, професійної команди персоналу. Саме тому ефективне використання трудового потенціалу кожного співробітника готелів є першочерговою метою загальної системи управління персоналом готелів. Своєчасному редагуванню напря-

мів розвитку системи управління персоналом готелів сприяє інформованість курівництва щодо рівня використання трудового потенціалу. З метою організації дослідження ефективності використання трудового потенціалу на підприємствах готельного господарства міста Донецька було адаптовано метод багатовимірного статистичного аналізу – метод кластеризації.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблемам оцінки розвитку готельного господарства

України присвячено багато праць, зокрема О. Атаєвої, С. Дорогунцева, Г. Зінов'єва, А. Змійова, Ю. Маначинської, Ю. Машики, Г. Муніна, Л. Шаульської, Л. Шевчука. Питання ефективного використання трудового потенціалу розглядали у своїх працях такі вчені як: О. Амоша, О. Грішнова, Б. Данилишин, М. Долишній, Н. Єсінова, О. Єськова, М. Кім, В. Ковальова, А. Колот, Н. Лук'яненко, В. Онікієнко, О. Павлівська, В. Петюх, В. Савченко, М. Чумаченко, російські та зарубіжні вчені: В. Адамчук, Н. Волгіна, Б. Генкін, Ю. Кокіна, Р. Колосова, Б. Мазманова, А. Маршал, Г. Мелік'яна, М. Мескон, В. Приймак, П. Самуельсон, Р. Яковлева.

Класиками кластерного аналізу є Хартіган (Hartigan, 1975 рік, дав прекрасний огляд багатьох опублікованих досліджень, що містять результати, отримані методами кластерного аналізу), Б. Дюран і П. Одел, що опублікували в 1974 р. роботу «Кластерний аналіз» [13, с. 3]. Серед вітчизняних авторів, що вивчали кластеризацію як економічну категорію, необхідно відзначити внесок українських вчених Соколенко С. І., Микули Н. А. та інших [8].

Водночас застосування та проведення кластерного аналізу серед підприємств готельного господарства України потребує більш детального висвітлення.

Мета статті полягає у проведенні кластерного аналізу для визначення стійких об'єднань серед 20 готелів міста Донецька на основі показників: продуктивність, прибуток на 1 працівника, рівень фонду оплати праці, частка премій та якісний рівень персоналу.

Кластерний аналіз, як будь-який багатофакторний аналіз, дає більш точний і правильний поділ сукупності вхідних даних на однорідні групи так, щоб об'єкти всередині групи були подібними між собою, а об'єкти різних груп різнилися між собою [11]. Саме його застосовано для об'єднання 20 підприємств (спостережень) готельного господарства Донецької області України, кожне з яких характеризується 5 показниками. Це, у свою чергу, дасть змогу провести порівняльний аналіз отриманих кластерів у 2010 та 2012 рр.

До ознакової множини включено п'ять показників: продуктивність, прибуток на 1 працівника, рівень ФОП, частка премій та якісний рівень персоналу. Методика аналізу якісного рівня персоналу проведена за допомогою комп'ютерної програми і включає такі показники з урахуванням їх вагомості (використовувалася 3-бальна шкала):

- ✦ ставлення до праці;
- ✦ рівень знань і досвід роботи;
- ✦ організаторські здібності;
- ✦ уміння працювати з людьми;
- ✦ уміння працювати з документами і інформацією;
- ✦ уміння своєчасно приймати і реалізовувати рішення;
- ✦ здатність розробляти і впроваджувати інновації;
- ✦ морально-етичні риси характеру.

Оцінку якісного рівня персоналу здійснено за допомогою моделі, яку представлено формулою (1) [2]:

$$ЯРп = \alpha \cdot C + \beta \cdot D + \gamma \cdot OЗ + \delta \cdot Л + \zeta \cdot ДІ + \eta \cdot P + \phi \cdot I + \lambda \cdot ME, \quad (1)$$

де *ЯРп* – якісний рівень персоналу; *C* – сумлінність; *D* – рівень знань і досвід роботи; *OЗ* – організаторські здібності; *Л* – уміння працювати з людьми; *ДІ* – уміння працювати з документами та інформацією; *P* – уміння своєчасно приймати і реалізовувати рішення; *I* – здатність розробляти і впроваджувати інновації; *ME* – морально-етичні риси характеру; $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \zeta, \eta, \phi, \lambda$ – коефіцієнти вагомості відповідних показників конкурентоспроможності персоналу.

Аналіз ставлення персоналу до праці показує, як персонал усіх підприємств готельного господарства Донецької області ставиться до праці – добре чи посередньо. Методика аналізу рівня знань і досвіду роботи персоналу дозволяє виявити його рівень знань і досвід роботи на досліджуваних підприємствах. Рівень освіти персоналу, наявність кваліфікації, що відповідає займаній посаді, знання передових методів роботи і ступінь їх використання на практиці та стаж роботи за даною спеціальністю має бути на високому рівні, бо ці критерії безпосередньо впливають на конкурентну позицію підприємств у сучасних умовах.

Дослідження організаторських здібностей персоналу передбачає визначення таких показників, як:

- ✦ уміння організовувати систему управління;
- ✦ уміння організовувати свою працю;
- ✦ володіння передовими методами керівництва;
- ✦ уміння проводити ділові наради;
- ✦ здатність до самооцінки своїх можливостей і своєї праці;
- ✦ здатність до оцінки можливостей і праці інших.

Аналіз уміння працювати з документами та інформацією показує, на якому рівні (високий, середній чи низький) вони можуть коротко і ясно формувати цілі, складати ділові листи, накази, розпорядження, чітко формулювати доручення, видавати завдання, мають чи ні знання можливостей сучасної організаційної техніки й уміння використовувати її у своїй роботі, а також мати уміння опрацьовувати документи.

Аналіз уміння своєчасно приймати рішення показує, що персонал усіх готелів повинен на високому рівні забезпечити контроль за виконанням рішень і мати швидку орієнтацію у складному становищі, повинен вирішувати і попереджати конфліктні ситуації та мати здатність до володіння собою.

Аналіз здатності персоналу розробляти і впроваджувати інновації свідчить про те, що персонал усіх підприємств для забезпечення високого рівня здатності розробляти і впроваджувати інновації повинен мати такі уміння та навички:

- ✦ уміння розробляти нововведення;
- ✦ уміння виявляти і підтримувати новаторів, ентузіастів і раціоналізаторів;
- ✦ уміння виявляти і нейтралізувати скептиків, консерваторів, авантюристів;
- ✦ ініціативність;
- ✦ сміливість і рішучість у підтримці і впровадженні нововведень;
- ✦ мужність і здатність йти на обґрунтований ризик.

Аналіз морально-етичних рис характеру персоналу показує, який рівень (високий, середній чи низький) має персонал усіх досліджуваних підприємств. Методика цього аналізу передбачає необхідність рис чесності, сумлінності, порядності, наполегливості, скромності персоналу [2].

Розрахований за вищенаведеною методикою якісний рівень персоналу підприємств готельного господарства представлено в *табл. 1*.

Кластерні процедури було проведено з використанням пакета програмного забезпечення STATISTICA 8.0 фірми StatSoft, що дало змогу отримати однорідні кластери, які мають щільне групування індивідуальних показників навколо центру розподілу. Оскільки показники подані в різних одиницях виміру, необхідно провести їх стандартизацію. Для цього використовують такі види стандартизації:

1) Z-перетворення (із значень змінних віднімається їх середнє, і ці значення діляться на стандартне відхилення);

- 2) перетворення змінних до значень інтервалу від -1 до 1;
- 3) перетворення змінних до значень інтервалу від 0 до 1;
- 4) максимум 1 (значення змінних діляться на їх максимум);
- 5) середнє 1 (значення змінних діляться на їх середнє);
- 6) стандартне відхилення 1 (значення змінних діляться на стандартне відхилення).

Крім того, можливі перетворення самих відстаней. Зокрема, можлива заміна відстаней їх абсолютними значеннями, що актуально для коефіцієнтів кореляції.

Процедуру стандартизації було проведено за допомогою z-перетворення, стандартизоване значення розраховується за формулою (2):

$$Z_i = \frac{(x_i - \bar{x})^2}{\sigma}, \quad (2)$$

де x_i ($i = 1, n$) – вхідне значення показника;

Таблиця 1

Розрахунок узагальненої оцінки та якісного рівня персоналу на підприємствах готельного господарства

Підприємство	Узагальнена оцінка								Якісний рівень персоналу
	Ставлення до праці	Сумлінність	Організаторські здібності	Уміння працювати з людьми	Уміння працювати з документами та інформацією	Уміння своєчасно приймати і реалізувати рішення	Здатність розробляти і впроваджувати інновації	Морально-етичні риси характеру	
ТОВ «Готель Централь»	2,20	2	1,67	2,5	2	1,7	1,7	1,6	2,05
ТОВ «Зет-ТУР»	1,60	1,5	2,17	1,5	2	2,0	2,0	2	1,76
ПАТ «Готель Маяк»	1,80	2	2,00	2	1,8	1,8	1,8	1,8	1,96
ВАТ «Готель Україна»	1,80	1,5	1,50	1,25	1,8	1,8	1,8	1,8	1,65
ТОВ «Ліверпуль»	1,40	2,25	2,00	1,75	1,6	2,0	2,0	2	1,93
ТОВ «Прага»	1,60	2	1,83	1,25	2,2	1,7	1,7	2	1,91
ПІІ ТОВ «Вікторія»	1,80	2	1,50	1,5	1,4	1,5	1,5	1	1,62
ТОВ «Єва-2005»	1,40	2,25	1,83	1,75	1,8	1,2	1,2	1,4	1,83
ТОВ «Готель «Джон Хьюз»	1,40	2	1,67	2	1,4	2,0	2,0	1,8	1,68
ТОВ «Готель «Ramada Донецьк»	1,60	2,25	1,83	1,5	1,6	1,2	1,2	1,6	1,76
ТОВ «Готель Donbass Palace»	1,80	2	1,33	2	1,4	2,2	2,2	1,8	1,76
ПП «Готель Приват»	1,40	1,75	1,50	1,75	1,8	1,5	1,5	1,8	1,67
ПАТ «Готель «Чайка»	1,40	2,25	1,33	1,5	1	1,5	1,5	1,6	1,64
ПП «Лісові котеджі «Шервуд»	1,00	1,25	1,83	1,25	1,6	1,7	1,7	1,4	1,37
ТОВ «Готель «Атлантик»	1,40	1,75	1,33	0,75	1,2	1,7	1,7	1,8	1,47
ПП «Мотель «Околиця»	1,40	1,25	1,50	1,75	1,6	1,7	1,7	1,6	1,44
ТОВ «Готель Дружба»	1,60	2	1,33	1,5	1,2	1,8	1,8	1,4	1,63
ТОВ «Домінік»	1,20	1,5	1,33	2	1,6	2,0	2,0	1,8	1,53
ТОВ «Каскад»	1,40	1,75	1,33	1,25	1,2	1,5	1,5	1,6	1,50
СПП «Шахтар»	1,00	1,25	1,33	1,5	1,6	1,5	1,5	2	1,37

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n} \text{ – його середнє;}$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n - 1}} \text{ – його стандартне відхилення [7].}$$

Матрицю стандартизованих вхідних даних наведено в табл. 2 і табл. 3.

Це дало можливість привести всі зазначені показники до єдиного діапазону (матриці відстаней). Мірою віддалі було обрано Евклідову відстань, оскільки це найбільш загальний тип дистанцій у багатовимірному просторі, який найчастіше застосовують під час оперування некатегоріальними даними за умови, що всім факторам надано однакової ваги [9].

Наступним етапом дослідження ефективності використання трудового потенціалу на підприємствах готельного господарства Донецької області є вибір методу кластеризації. Термін кластерний аналіз ввів у 1939 р. К. Тріон, визначаючи його як «набір різноманітних алгоритмів розподілу об'єктів по кластерах» [8].

Відповідно до визначення Майкла Портера: «Кластер – це сконцентрована за географічною ознакою група взаємно пов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю орга-

нізацій в певних галузях, конкуруючих, але разом з тим здійснюючих спільну роботу» [6]. На сьогоднішній день методи кластеризації діляться на *агломеративні* (від *agglomerate* – скупчення) та *ітеративні дивизивні* (від *division* – ділення). При використанні агломеративного методу кластеризації відбувається об'єднання найбільш близьких об'єктів в один кластер. У програмному забезпеченні STATISTICA 8.0 фірми StatSoft реалізовані такі найбільш поширені агломеративні методи кластеризації, як: *joining (tree clustering)*, *two-way joining* і метод *k-середніх – k-means clustering*.

Результати класифікації, отримані при використанні цих різних методів, можуть мати суттєві відмінності. Тому отриманий кінцевий результат може мати дискусійний характер. Перевірка ж статистичної вагомості тут не може бути використана. Ураховуючи це, класифікацію підприємств готельного господарства слід проводити декількома методами кластеризації. Якщо при цьому результати, отримані за різними методами, виявляються близькими, то сукупність досліджуваних об'єктів дійсно можливо класифікувати.

Ієрархічний метод, або метод деревовидної кластеризації (*joining-tree clustering*) використовується при формуванні кластерів за допомогою визначення відстаней між об'єктами. При цьому використовуються такі способи визначення відстаней:

Таблиця 2

Матриця стандартизованих вхідних даних за 2010 р.

Підприємство		Показник				
Назва	№ з/п	ПТ	ПР на 1 особу	РФОП	Частка премій у ФОП	Якісний рівень персоналу
ТОВ «Зет-ТУР»	1	-1,31	0,96	-0,72	0,33	1,76
ПАТ «Готель Маяк»	2	-1,73	0,81	1,11	1,7	1,91
ВАТ «Готель Україна»	3	0,65	0,55	-0,85	-0,12	1,6
ТОВ «Готель Централь»	4	-1,14	1,43	1,54	0,23	2,05
ТОВ «Прага»	5	0,87	1,73	-1,63	1,68	1,96
ТОВ «Ліверпуль»	6	-0,85	-0,74	-0,79	0,42	1,93
ПІІ ТОВ «Вікторія»	7	2,00	1,73	-1,07	-0,78	1,62
ТОВ «Єва-2005»	8	2,00	1,94	1,70	-0,79	1,80
ТОВ «Динамо Люкс», готель «Джон Хьюз»	9	0,56	0,73	1,56	-0,68	1,67
ТОВ «Донбасс-індустрія», готель «Ramada Донецьк»	10	0,05	0,16	1,67	-0,69	1,76
ТОВ «Готель Donbass Palace»	11	0,10	0,19	1,83	-0,69	1,75
СПП Власова Л. О., готельний комплекс «Шахтар»	12	-0,46	-0,26	2,00	-0,65	1,66
ПП Бессонова Є. В., готель «Приват»	13	-0,25	0,40	1,90	-0,61	1,63
ПАТ «ММК ім. Ілліча», готель «Чайка»	14	-0,42	-0,10	2,00	-0,61	1,37
ПП Шилін Ю. О., лісові котеджі «Шервуд»	15	-0,49	-0,27	2,00	-0,65	1,47
ТОВ «Скарт», готель «Атлантик»	16	-0,55	-0,47	2,00	-0,65	1,44
ПП Шаповалов А. І., мотель «Околиця»	17	-0,47	0,12	2,00	-0,60	1,62
ТОВ «Готель Дружба»	18	0,13	0,22	0,27	-0,62	1,53
ТОВ «Домінік»	19	-0,33	-0,40	1,98	-0,65	1,50
ТОВ «Каскад»	20	-0,49	-0,31	2,00	-0,63	1,37

Матриця стандартизованих вхідних даних за 2012 р.

Підприємство		Показник				
Назва	№ з/п	ПТ	ПР на 1 особу	РФОП	Частка премій	Якісний рівень персоналу
ТОВ «Зет-ТУР»	1	1,49	-1,31	1,71	0,69	1,76
ПАТ «Готель Маяк»	2	0,49	0,92	-1,54	-0,15	1,91
ВАТ «Готель Україна»	3	-1,71	-1,73	0,22	1,76	1,6
ТОВ «Готель Централь»	4	0,69	-0,37	-0,04	-1,44	2,05
ТОВ «Прага»	5	-0,83	-0,56	1,09	-0,89	1,96
ТОВ «Ліверпуль»	6	1,25	-0,79	1,72	1,37	1,93
ПІІ ТОВ «Вікторія»	7	2,00	1,76	-0,49	-0,79	1,62
ТОВ «Єва-2005»	8	2,00	1,94	0,96	-0,78	1,80
ТОВ «Динамо Люкс», готель «Джон Хьюз»	9	0,89	0,89	0,01	-0,68	1,67
ТОВ «Донбасс-індустрія», готель «Ramada Донецьк»	10	0,29	0,45	0,57	-0,69	1,76
ТОВ «Готель Donbass Palace»	11	0,19	0,30	1,65	-0,70	1,75
СПП Власова Л. О., готельний комплекс «Шахтар»	12	-0,40	-0,09	1,99	-0,64	1,66
ПП Бессонова Є. В., готель «Приват»	13	-0,06	-0,91	1,90	-0,63	1,63
ПАТ «ММК ім. Ілліча», готель «Чайка»	14	-0,36	-0,67	1,99	-0,59	1,37
ПП Шилін Ю. О., лісові котеджі «Шервуд»	15	-0,48	-0,23	1,98	-0,62	1,47
ТОВ «Скарт», готель «Атлантик»	16	-0,53	-0,85	2,00	-0,63	1,44
ПП Шаповалов А. І., мотель «Околиця»	17	-0,44	-0,21	1,99	-0,59	1,62
ТОВ «Готель Дружба»	18	0,21	0,07	1,86	-0,66	1,53
ТОВ «Домінік»	19	-0,14	-0,34	1,88	-0,65	1,50
ТОВ «Каскад»	20	-0,37	0,46	1,99	-0,66	1,37

– *евклідова відстань* – найбільш поширений спосіб, що являє собою геометричну відстань в багатовимірному просторі, знаходиться за формулою (3):

$$\text{відстань}(x, y) = \left(\sum_{i=1}^N (x_i - y_i)^2 \right)^{1/2}; \quad (3)$$

– *квадрат евклідових відстаней* – використовується для забезпечення більшої наочності шляхом надання більшої ваги найбільш віддаленим одне від одного об'єктам, знаходиться за формулою (4):

$$\text{відстань}(x, y) = \sum_{i=1}^N (x_i - y_i)^2; \quad (4)$$

– *відстань міських квадратів (Манхеттенська)* – це середнє різниць по координатах. Як правило, ця міра відстані дає аналогічні результати з евклідовою відстанню, але вплив окремих великих відстаней зменшується, бо вони в квадрат не возводяться, знаходиться за формулою (5):

$$\text{відстань}(x, y) = \sum_{i=1}^N |x_i - y_i|; \quad (5)$$

– *відстань Чебишева* – використовується, коли необхідно визначити два об'єкта як «різні», якщо вони відрізняються однією координатою, знаходиться за формулою (6):

$$\text{відстань}(x, y) = \max |x_i - y_i|; \quad (6)$$

– *степенева відстань* – використовується при необхідності степеневі змінити вагу, якщо об'єкти значно відрізняються, знаходиться за формулою (7):

$$\text{відстань}(x, y) = \left(\sum_{i=1}^N (x_i - y_i)^p \right)^{1/r}, \quad (7)$$

де r і p – параметри, що визначаються користувачем. Параметр p відповідальний за поступовий вимір відстаней по окремих координатах, параметр r – за прогресивне виваження великих відстаней між об'єктами. Якщо обидва параметри дорівнюють двом, ця відстань співпадає з відстанню Евкліда;

– *процент незгоди* – використовується, коли дані є категоріальними, знаходиться за формулою (8):

$$\text{відстань}(x, y) = \frac{\text{кількість } x_i \neq y_i}{i}. \quad (8)$$

В окремих роботах виділяється ще *коефіцієнт кореляції Персона*, що знаходиться за формулою (9):

$$\text{відстань}(x, y) = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{(n-1)S_n S_y}, \quad (9)$$

де S – стандартне відхилення.

На першому етапі кластеризації, коли кожен об'єкт являє собою окремий кластер, відстані між цими

об'єктами визначаються обраним із перелічених вище способів. Поєднання ж кластерів між собою також потребує застосування певного способу об'єднання кластерів. Виділяють такі способи об'єднання кластерів:

- ✦ *Single linkage* – метод одинарного зв'язку – об'єднання двох об'єктів з максимальною мірою схожості, на наступному етапі до цих двох об'єктів приєднується об'єкт з максимальною мірою схожості з одним із двох. Недоліком цього методу є утворення надто великих «довгастих» кластерів;
- ✦ *Complete linkage* – метод повного зв'язку. Цей метод дозволяє усунути недоліки методу *single linkage* – міра схожості між об'єктами не може бути меншою, ніж встановлене значення;
- ✦ *Unweighted pair group average* – незважений метод «середнього зв'язку» – відстань між двома кластерами визначається як середня відстань між усіма парами об'єктів, що їм належать;
- ✦ *Weighted pair group average* – аналогічний до попереднього, але кількість об'єктів у кластері використовується як ваговий коефіцієнт (чим більша кількість об'єктів, тим більшу вагу він має);
- ✦ *Weighted centroid pair group (median)* – зважений, центроїдний метод – аналогічний до попереднього, але кількість об'єктів у кластері використовується як ваговий коефіцієнт;
- ✦ *Ward method* – метод Уорда – мінімізує дисперсію двох кластерів, що об'єднуються на кожному кроці об'єднання [11].

Ієрархічні процедури кластерного аналізу надають можливість простежити, як підприємства готельного

господарства Донецької області поступово утворюють усе меншу кількість кластерів залежно від збільшення максимальної відстані між об'єктами всередині групи за два аналізовані роки (рис 1, рис. 2).

У результаті проведеного кластерного аналізу визначено такі стійкі об'єднання підприємств готельного господарства:

1 кластер – ПАТ «Готель Маяк»; ТОВ «Готель Централь»; ТОВ «Готель Джон Хьюз»; ТОВ «Готель Ramada Донецьк»;

2 кластер – ТОВ «Прага»; ПП Бессонова Є. В., готель «Приват»; ПАТ «ММК ім. Ілліча», готель «Чайка»; ТОВ «Скарт», готель «Атлантик»;

3 кластер – СПП Власова А. О., готельний комплекс «Шахтар»; ПП Шилін Ю. О., лісові котеджі «Шервуд»; ПП Шаповалов А. І., мотель «Околиця»; ТОВ «Дружба»; ТОВ «Домінік»; ТОВ «Каскад»; ВАТ «Готель Україна»;

4 кластер – ТОВ «Готель Donbass Palace»;

5 кластер – ПП ТОВ «Вікторія»; ТОВ «Єва-2005»;

6 кластер – ТОВ «Зет-ТУР»; ТОВ «Ліверпуль».

Як видно з рис. 2, у 2012 р. відстань між найвіддаленішими об'єктами сукупності скоротилася на 1 порівняно з 2010 р. Це вказує на поступове зменшення розриву між ефективним використанням трудового потенціалу підприємствами готельного господарства.

На рис. 3 і рис. 4 наведено, яких значень у середньому набувають факторні ознаки для кожної групи.

Відповідно до одержаних результатів елементи кластера 1 мають усі найвищі показники, крім показника частки премій, причому значення цих показників відрізняються від середніх значень більш ніж на 2 середньоквадратичні відхилення (σ).

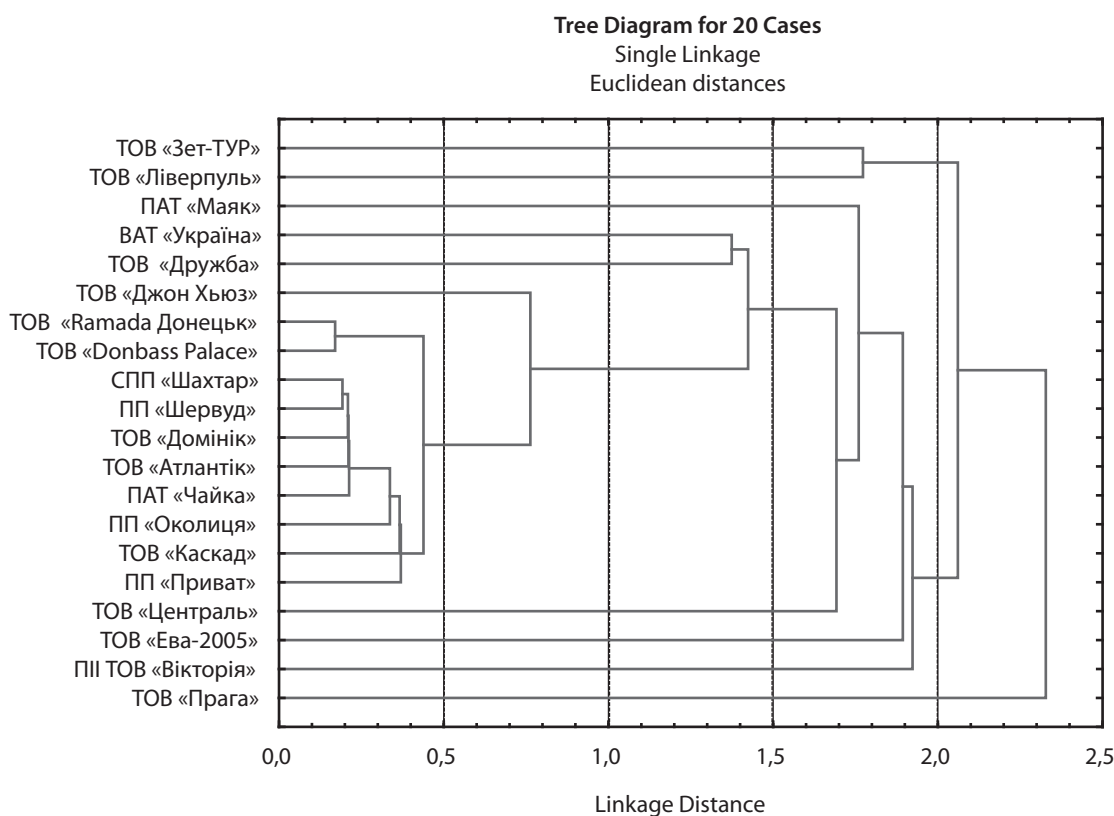

Рис. 1. Горизонтальні ієрархічні дерева за даними 2010 р.

Tree Diagram for 20 Cases
Single Linkage
Euclidean distances

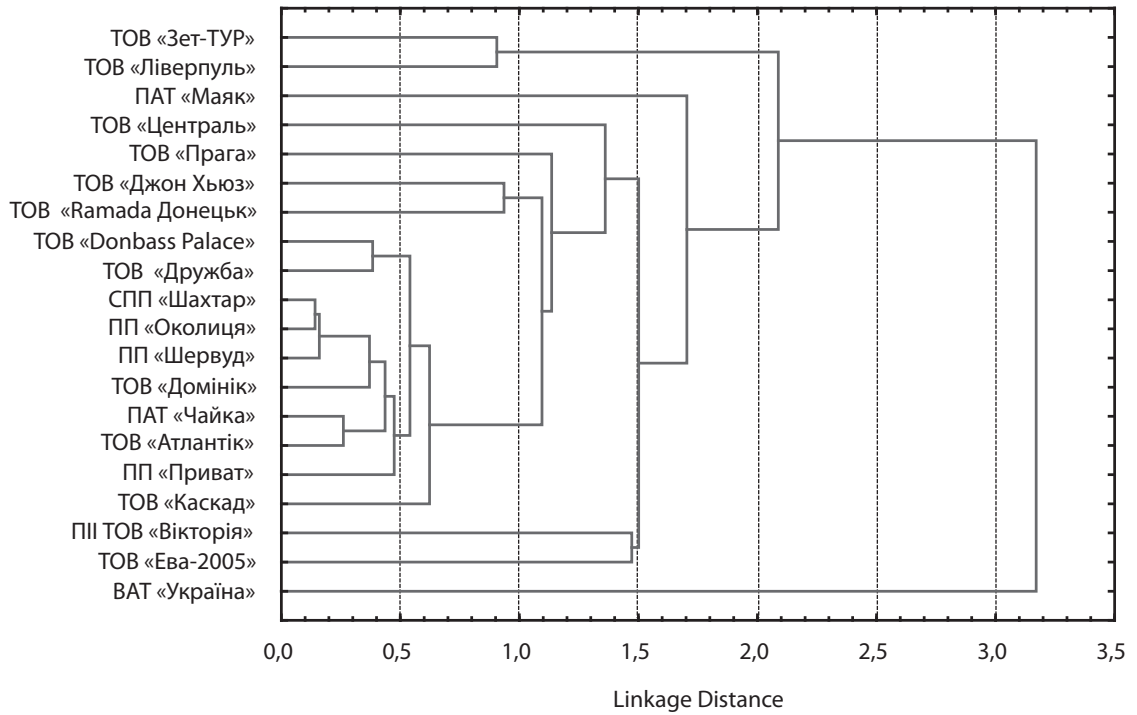

Рис. 2. Горизонтальні ієрархічні дерева за даними 2012 р.

Plot of Means for Each Cluster

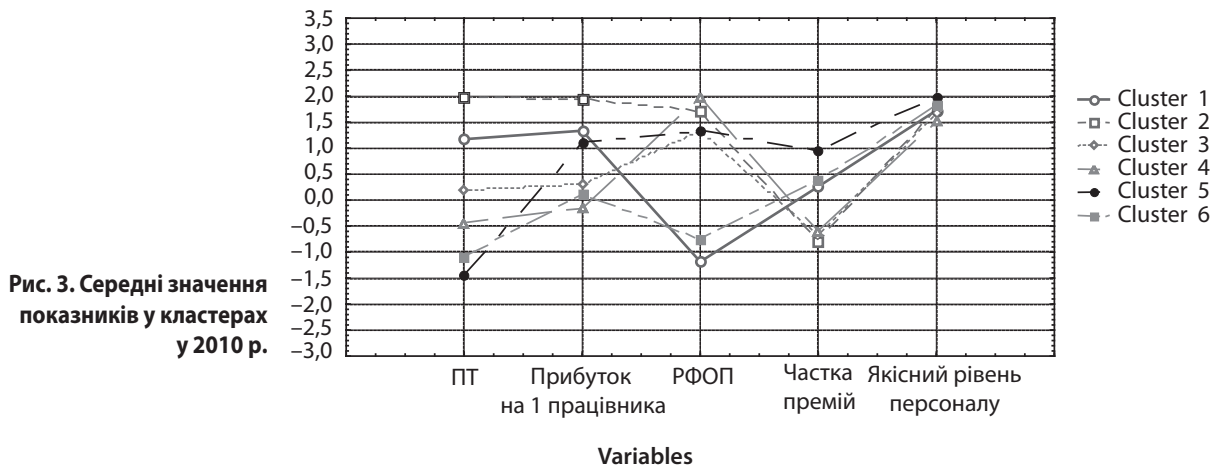

Рис. 3. Середні значення показників у кластерах у 2010 р.

Plot of Means for Each Cluster

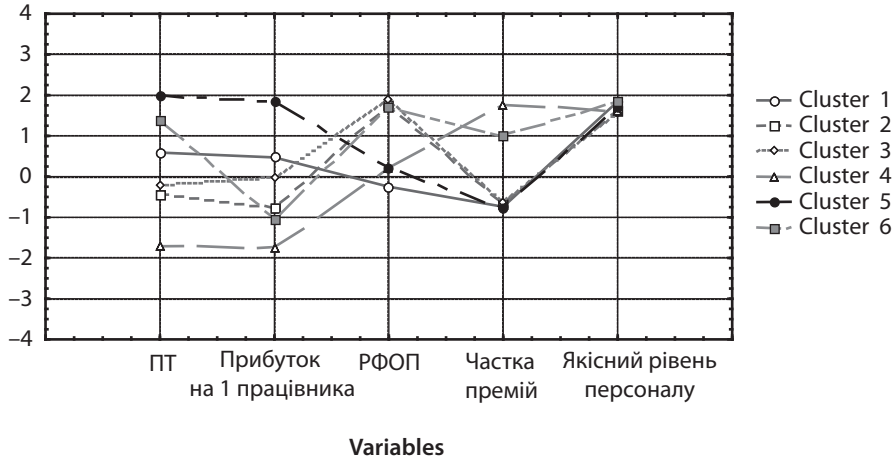

Рис. 4. Середні значення показників у кластерах у 2012 р.

Кластер 6 характеризується найнижчими показниками ефективності використання трудового потенціалу, окрім якісного рівня персоналу. Результатом фінансової кризи 2009 р. є усереднення аналізованих показників у 2010 р. і збільшення розкиду значень у межах сукупності. Для показників кластера 2 значення всіх середніх вищі за середні на 2σ , крім коефіцієнта доля премій, який для всієї групи найменший.

Якщо у 2010 р. значення деяких показників відрізнялися від середніх на $2,5\sigma$, то у 2012 р. максимальне відхилення становить $3,2\sigma$.

Для перевірки, наскільки якісним є проведений кластерний аналіз, доречним є розгляд дисперсійного аналізу (*Analysis of variance*). У табл. 4, табл. 5 наведені значення міжгрупових і внутрішньогрупових дисперсій ознак.

Чим менше значення внутрішньогрупової дисперсії (*Within SS*) і більше значення міжгрупової дисперсії (*Between SS*), тим краще ознака характеризує належність об'єктів до кластера і тим якісніше кластеризація. Параметри *F* і *p* також характеризують внесок ознаки в поділ об'єктів на групи. Кращою кластеризації відповідають великі значення першого і менші значення другого параметра.

Отже, аналіз свідчить про те, що у посткризовому становищі підприємства максимально намагаються зберегти рівень матеріального стимулювання на рівні, який забезпечує високу продуктивність праці. У 2010 р. показник рівня фонду оплати праці, менший за середній, притаманний двом кластерам, тоді як у 2012 р. рівень фонду оплати праці у трьох кластерів вищий за середній. При позитивній тенденції рівня фонду оплати праці уваги заслуговує прибуток на одного працівника. У 2010 р. зазначений показник по трьох кластерах мав значення більше за середнє мінімально на $0,5\sigma$, у той час як у 2012 р. від-

бувається зменшення значення прибутку на одного працівника по трьох кластерах максимально на $1,8\sigma$. Це зумовлено зменшенням виручки від реалізації послуг всіх підприємств готельного господарства Донецької області у посткризовий період.

ВИСНОВКИ

Проведений кластерний аналіз дав можливість визначити рівень розвитку підприємств готельного господарства України через досліджувані показники за 2010, 2012 рр. У ході аналізу було з'ясовано, що значення показників певних кластерів суттєво змінилися протягом досліджуваного періоду.

Для виходу з посткризового становища та досягнення підприємствами докризових показників ефективності використання трудового потенціалу можливо створення кластера з участю підприємств готельного господарства Донецької області, яке сприятиме:

- ✦ зниженню бар'єрів виходу на ринок за рахунок уніфікації вимог у рамках кластера;
- ✦ розширенню можливостей підвищення продуктивності праці за рахунок організованого навчання персоналу;
- ✦ підвищенню ефективності закупівлі технічних засобів і програмних продуктів інформаційних технологій;
- ✦ створенню єдиної клієнтської бази;
- ✦ розповсюдженню позитивної репутації кластера на його учасників (бренд);
- ✦ створенню додаткових можливостей адаптації систем професійного навчання регіону (фінансування за рахунок місцевих бюджетів) до потреб підприємств кластера;

Таблиця 4

Значення міжгрупових і внутрішньогрупових дисперсій ознак за 2010 р.

Показник	Дисперсійний аналіз					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
ПТ	14,28801	2	3,30164	17	36,78416	0,000001
Прибуток на 1 працівника	6,81871	2	5,30347	17	10,92852	0,000888
РФОП	17,65670	2	13,66600	17	10,98214	0,000867
Частка премій	5,24031	2	5,62174	17	7,92329	0,003704
Якісний рівень персоналу	0,39213	2	0,33407	17	9,97745	0,001360

Таблиця 5

Значення міжгрупових і внутрішньогрупових дисперсій ознак за 2012 р.

Показник	Дисперсійний аналіз					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
ПТ	16,13342	4	1,215765	15	49,76317	0,000000
Прибуток на 1 працівника	13,68991	4	3,241948	15	15,83528	0,000029
РФОП	16,35620	4	4,238319	15	14,47172	0,000049
Частка премій	10,25780	4	1,143650	15	33,63508	0,000000
Якісний рівень персоналу	0,29946	4	0,426743	15	2,63147	0,075917

- ✦ підтримці інтересів кластера інноваційними регіональними програмами.

Щодо розвитку регіональної економіки, то створення кластера з участю підприємств готельного господарства стимулюватиме підвищення зайнятості населення і залучення кваліфікованих спеціалістів і сприятиме розвитку суміжних секторів економіки та сфери послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрищенко К. А. Наукові аспекти створення еко-туристичних кластерів на Черкащині / К. А. Андрищенко, Д. М. Стеченко // Вісник ДІТБ. – Донецьк, 2004. – № 8. – С. 69 – 71.

2. Балабанова Л. В. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах ринкової економіки : монографія / Л. В. Балабанова, О. В. Стельмашенко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – 238 с.

3. Дюран Б. Кластерный анализ / Б. Дюран / Пер. с англ. Е. З. Демиденко. – М. : Статистика, 1977. – 64 с.

4. Лазаришина І. Д. Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика / І. Д. Лазаришина. – Рівне : НУВГП, 2005. – 369 с.

5. Офіційний сайт: Державне агентство України з туризму та курортів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tourism.gov.ua/

6. Офіційний сайт: Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

8. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.

9. Соколы И. И. Кластерный анализ функционирования туристического бизнеса Украины и Одесского региона / И. И. Соколы, Е. В. Бровкова. – Бизнес Информ. – 2011. – № 2, Т. 2. – С. 119 – 122.

10. Томас Р. Количественный анализ хозяйственных операций и управленческих решений / Р. Томас. – М. : Дело и Сервис, 2003.

11. Халафян А. А. Statistica. Статистический анализ данных : учебник / А. А. Халафян. – М. : Бинум-Пресс, 2007. – 512 с.

12. Чебан Т. М. Теорія економічного аналізу / Т. М. Чебан, І. О. Дмитрієнко. – К. : ЦНЛ, 2003. – 205 с.

13. Hartigan, J. Algorithm AS 136: A k-means clustering algorithm / J. Hartigan // In: Applied Statistics – 28.1. – P. 100 – 108.

Науковий керівник – Виноградова О. В., д-р екон. наук, професор, академік АЕНУ, зав. кафедри туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського

REFERENCES

Andriushchenko, K. A., and Stechenko, D. M. "Naukovi aspekty stvorennia ekoturystychnykh klasteriv na Cherkashchyni" [Scientific aspects of ecotourism cluster in Cherkasy]. *Visnyk DITB*, no. 8 (2004): 69-71.

Balabanova, L. V., and Stelmashenko, O. V. *Stratehichne upravlinnia personalom pidpriemstva v umovakh rynkovoї ekonomiky* [Strategic human resource management company in a market economy]. Donetsk: DonNUET, 2010.

Diuran, B. *Klasternyy analiz* [Cluster analysis]. Moscow: Statistika, 1977.

Derzhavne ahentstvo Ukrainy z turizmu ta kurortiv. www.tourism.gov.ua/

Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Dmytriienko, I. O., and Cheban, T. M. *Teoriia ekonomichnoho analizu* [Theory of Economic Analysis]. Kyiv: TsNL, 2003.

Hartigan, J. "Algorithm AS 136: A k-means clustering algorithm" In *Applied Statistics*, 100-108. .

Khalafian, A. A. *Statistica. Statisticheskiy analiz dannykh* [Statistica. Statistical analysis]. Moscow: Binom-Press, 2007.

Lazaryshyna, I. D. *Ekonomichnyi analiz v Ukraini: istoriia, metodolohiia, praktyka* [Economic Analysis in Ukraine: history, methodology, practice]. Rivne: NUVHP, 2005.

Porter, M. *Konkurentsiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2005.

Sokolenko, S. I. *Klasteriy v hlobalnii ekonomitsi* [Clusters in the global economy]. Kyiv: Lohos, 2004.

Sokoly, Y. Y., and Brovkova, E. V. "Klasternyy analiz funktsionirovaniya turystycheskoho byznesa Ukrainy y Odesskoho rehyona" [Klasternyy analysis of tourist functioning Enterprises Ukraine and the Odessa region]. *BIZNES INFORM*, vol. 2, no. 2 (2011): 119-122.

Tomas, R. *Kolichestvennyy analiz khoziaystvennykh operatsiy i upravlencheskikh resheniy* [Quantitative analysis of business operations and management decisions]. Moscow: Delo i Servis, 2003.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ЙОГО ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ

КОЛЕСНИК Т. С.

УДК 65.012.12

Колесник Т. С. Особливості формування фінансової стратегії підприємства роздрібною торгівлі на різних стадіях його життєвого циклу

У статті представлено чотирьохстадійну модель, яка передбачає проходження підприємством роздрібною торгівлі таких основних стадій: створення (зародження), зростання, зрілість, занепад. Ідентифіковано процеси та характеристики підприємства роздрібною торгівлі на різних стадіях життєвого циклу, визначено основні критерії послідовної зміни стадій. На основі визначених положень сформульовано основні характеристики стадій життєвого циклу в контексті їх зв'язку з пріоритетами фінансової діяльності підприємств роздрібною торгівлі. Розроблено авторські пропозиції щодо розмежування цілей, характеристик і напрямів фінансової стратегії підприємств роздрібною торгівлі залежно від стадій їх життєвого циклу.

Ключові слова: фінансова стратегія, роздрібна торгівля, стадії, життєвий цикл.

Рис.: 4. **Бібл.:** 15.

Колесник Тетяна Сергіївна – асистент, кафедра менеджмент організацій, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: tatyana_k_09@mail.ru

УДК 65.012.12

UDC 65.012.12

Колесник Т. С. Особенности формирования финансовой стратегии предприятия розничной торговли на различных стадиях его жизненного цикла

В статье представлена четырехстадийная модель, которая предусматривает прохождение предприятием розничной торговли следующих основных стадий: создание (зарождение), рост, зрелость, спад. Идентифицированы процессы и характеристики предприятия розничной торговли на разных стадиях жизненного цикла, определены основные критерии последовательной смены стадий. На основе определенных положений сформулированы основные характеристики стадий жизненного цикла в контексте их связи с приоритетами финансовой деятельности предприятий розничной торговли. Разработаны авторские предложения по разграничению целей, характеристик и направлений финансовой стратегии предприятий розничной торговли в зависимости от стадий их жизненного цикла.

Ключевые слова: финансовая стратегия, розничная торговля, стадии, жизненный цикл.

Рис.: 4. **Библ.:** 15.

Колесник Татьяна Сергеевна – ассистент, кафедра менеджмент организаций, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: tatyana_k_09@mail.ru

Kolesnik T. S. Specific Features of Formation of Financial Strategy of a Retail Company at Different Stages of its Life Cycle

The article presents a four-stage model, which envisages the following main stages a retail company has to pass: creation (origination), growth, maturity and decline. It identifies processes and characteristics of a retail company at different stages of its life cycle and main criteria of consequent replacement of stages. It uses the relevant provisions to formulate main characteristics of the life cycle stages in the context of their connection with the priorities of financial activity of retail companies. It develops proposals on differentiation of goals, characteristics and directions of financial strategy of retail companies depending on the stages of their life cycles.

Key words: financial strategy, retail trade, stages, life cycle.

Pic.: 4. **Bibl.:** 15.

Kolesnik Tatyana S. – Assistant, Department of Management of Organizations, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: tatyana_k_09@mail.ru

Підпорядкованість фінансової стратегії загальним цілям діяльності підприємства роздрібною торгівлі зумовлює необхідність дослідження процесу її формування у діалектичному зв'язку з пріоритетами розвитку підприємства, що суттєво різняться впродовж проходження ним різних стадій життєвого циклу. У зв'язку з тим, що концепція життєвого циклу є достатньо розробленою в економічній літературі [1 – 6], у даній роботі приймемо за основу чотирьохстадійну модель, яка передбачає проходження підприємством роздрібною торгівлі таких основних стадій: створення (зародження), зростання, зрілість, занепад (результатом якого може бути або ліквідація підприємства як господарюючого суб'єкта, або його відновлення з переходом до стадії становлення).

Перш ніж ідентифікувати процеси та характеристики підприємства роздрібною торгівлі на різних стадіях життєвого циклу, необхідно визначити основні крите-

рії послідовної зміни стадій. Дослідження, проведені Ков'ях Т. В., свідчать, що найбільш об'єктивно визначити стадію життєвого циклу підприємства роздрібною торгівлі можна за критеріями обсягів діяльності, прибутку, розміру інвестицій, змін у чисельності персоналу та ринкової частки [7]. Глухова В. Н. вважає, що з позицій фінансиста стадії життєвого циклу підприємства різняться лише динамікою продажів і рівнем прибутковості [8]. На наш погляд, визначальними характеристиками стадій життєвого циклу підприємства роздрібною торгівлі з позицій формування довгострокової моделі фінансової поведінки будуть обсяг товарообороту, динаміка прибутку та інвестицій. Саме ці три характеристики визначають в узагальненому вигляді пріоритети у темпах нарощення обсягів діяльності підприємства та інвестицій, необхідних для забезпечення таких обсягів, а також у залученні джерел фінансування. Чисельність персоналу та ринкова частка, хоча і є важливими інди-

каторами розвитку підприємства роздрібною торгівлі, проте, не чинять прямого впливу на формування та реалізацію його фінансової стратегії.

Грунтуючись на визначених вище положеннях, сформулюємо основні характеристики стадій життєвого циклу в контексті їх зв'язку з пріоритетами фінансової діяльності підприємств роздрібною торгівлі.

На стадії становлення діяльність підприємства роздрібною торгівлі характеризується порівняно низькими обсягами товарообороту через відсутність кола лояльних споживачів; відсутністю прибутку через високий рівень поточних витрат і підвищену потребу в інвестиціях у зв'язку з формуванням ресурсного потенціалу. Відсутність надійних зв'язків із постачальниками на цій стадії призводить до підвищення ризиків диверсифікації асортименту, а відповідно, відсутність досвіду практичної діяльності обмежує можливості залучення фінансових ресурсів з різних джерел. Разом з обмежувачими чинниками саме на цій стадії якнайбільше проявляються підприємницькі здібності керівників, їх спроможність до розробки та впровадження креативних ідей, реалізація яких, у свою чергу, збільшує рівень підприємницьких ризиків.

Акумулявання визначених характеристик стадії становлення відбувається в процесі формування підприємством роздрібною торгівлі позитивних і від'ємних грошових потоків від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, загальний зв'язок яких на стадії становлення показано на *рис. 1*.

З позицій руху грошових коштів принциповою особливістю цієї стадії для підприємства роздрібною торгівлі є від'ємні грошові потоки від операційної та інвестиційної діяльності, які в більшості випадків не перебиваються позитивним потоком грошових коштів від фінансування і зумовлюють загальний низький рівень ефективності на фоні високого рівня ризиків.

Зважаючи на визначені труднощі здійснення діяльності на стадії становлення, основною метою підприємства роздрібною торгівлі за таких умов має бути виживання та закріплення на обраному ринковому сегменті. Ураховуючи відсутність досвіду співпраці з фінансовими

установами та невисокий ступінь довіри останніх до підприємства, що тільки починає працювати на ринку, головним завданням фінансової стратегії має бути максимальна мобілізація власного капіталу для створення достатнього грошового потоку для покриття операційних і інвестиційних потреб. Такий тип фінансової стратегії у фаховій літературі прийнято називати консервативним, що означає залучення власного капіталу для фінансування необоротних активів, постійної частини і частки змінної частини оборотних активів [9, 10].

На цій стадії керівникам і менеджерам важливо виявляти та використовувати ті важелі, які забезпечать стабільне зростання обсягів діяльності підприємства і його поступовий вихід на окупність інвестованого капіталу, тому консервативний підхід має бути пріоритетним і для формування стратегії інвестування.

Ураховуючи, що на стадії становлення підприємство роздрібною торгівлі тільки формує свої конкурентні переваги, інвестиційна стратегія, з нашої точки зору, має забезпечити підґрунтя для фокусування на цільовій групі споживачів або товарів. Таке підґрунтя формується за рахунок інвестицій в технології, дослідження ринку та забезпечення якості обслуговування.

Важливого значення на стадії становлення набуває управління дискреційними витратами, зростання яких може значно обмежити можливості фінансування за рахунок власного капіталу в частині нерозподіленого прибутку. Невиправданими з економічної точки зору будуть витрати на рекламу, які не забезпечують прискорене зростання обсягів товарообороту, або ж витрати на навчання персоналу за відсутності продуманої кадрової політики, що спрямована на формування потужного кадрового ядра.

Важливою складовою фінансової стратегії є дивідендна політика, тобто політика стимулювання зацікавленості власників у інвестуванні коштів в підприємство. Незважаючи на важливість такого зацікавлення, стадія становлення вимагає відмови керівництва від захоочення власників на користь майбутніх вигід через недостатність і складність залучення фінансування в достатньому для потреб становлення обсязі.

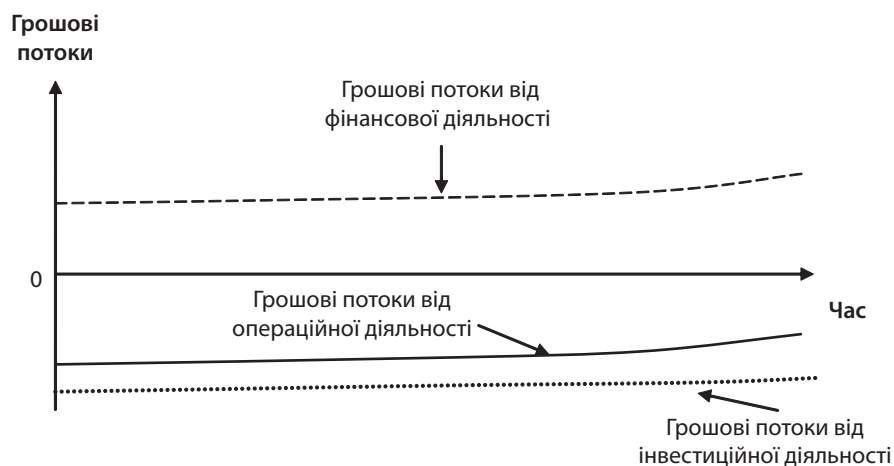

Рис. 1. Грошові потоки підприємства роздрібною торгівлі на стадії становлення

Стадія зростання супроводжується розширенням обсягів товарообороту, що, у свою чергу, зумовлює підвищену потребу в інвестиціях. На початковому етапі повільного зростання, як правило, операційна діяльність ще не забезпечує покриття поточних витрат, а отже, величина прибутку є ще недостатньою для реінвестування (рис. 2).

соких витрат на закупівлю та утримання, але при цьому не забезпечують належних рівнів прибутку. Крім того, вимога контролю операційних витрат пов'язана зі збільшенням потреби у робочому капіталі для фінансування зростаючих обсягів запасів і готівки, а, відповідно, і витрат на їх обслуговування.

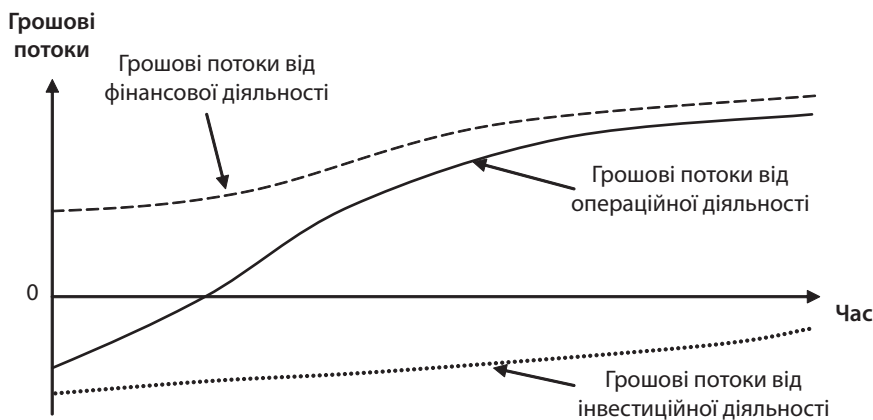

Рис. 2. Грошові потоки підприємства роздрібною торгівлі на стадії зростання

Така ситуація виникає через невідповідність у часі грошових потоків, пов'язаних із надходженням грошових коштів на підприємство і їх витрачанням. Не маючи достатньо тривалої історії господарської діяльності, підприємства роздрібною торгівлі не можуть претендувати на суттєві відстрочки платежів з боку кредиторів, що збільшує від'ємні грошові потоки.

Для залучення фінансових ресурсів в обсязі, достатньому для планованого зростання, власники торговельних підприємств можуть здійснювати експансійну фінансову стратегію, спрямовану на збільшення обсягу власного капіталу. Змістом такої стратегії має бути розширення кола вкладників: пайовиків – для товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерів – для акціонерних товариств або власників – для приватних підприємств. Фінансові інтереси нових вкладників у такому разі підкріплюються очікуваннями високої доходності інвестицій у зростаюче торговельне підприємство, асортимент якого користується все більшим і більшим попитом.

Демонструючи прискорення темпів нарощення обсягів діяльності, торговельні підприємства поступово підвищують рівень довіри до них з боку кредитних установ і можуть претендувати на збільшення обсягів кредитування. З позицій довгострокової перспективи таке кредитування є важливим і необхідним джерелом фінансування на стадії зростання.

Намагаючись забезпечити розширення обсягів діяльності, підприємства торгівлі мають впроваджувати жорсткий контроль за операційними витратами. Звичайно, витрати, пов'язані із закупівлями, зберіганням товарів або оплатою праці торговельно-операційного персоналу, на стадії зростання справедливо підвищуватимуться. Але за деякими товарними групами накладні витрати можуть перевищувати очікувані прибутки, тому доцільно товарний асортимент торговельного підприємства аналізувати за допомогою ABC-методу і виявляти групи товарів, що вимагають ви-

Управління витратами в межах фінансової стратегії має визначати також пріоритети у розмірах і напрямках дискреційних витрат. Як справедливо зазначають М. І. Баканов, В. В. Мелентьєва, «невиправдане скорочення дискреційних витрат означає зниження якості прибутку, тому що такі витрати необхідні для розвитку бізнесу. З іншого боку, скорочення цих витрат може відігравати позитивну роль, якщо сформована раніше політика дискреційних витрат не відповідала вимогам положення підприємства на ринку» [11, с. 60].

Незбалансованість грошових потоків від операційної, інвестиційної і фінансової діяльності на стадії зростання (див. рис. 2) призводить до високої волатильності у рівні рентабельності та зумовлює, як і на стадії становлення, високу потребу в інвестиціях. Інвестиційна стратегія при цьому має визначити основні напрями зростання торговельного підприємства і спрямована переважно на реальні інвестиції у нарощення матеріального (технічного, просторового та товарного) потенціалу.

Стабілізація темпів зростання зумовлює перехід підприємства роздрібною торгівлі на стадію зрілості, для якої характерним є не тільки утримання досягнутої частки ринку, але і збільшення прибутку. Нарешті, грошові потоки від інвестиційної діяльності, спрямованої на експансію під час стадії зростання, стають позитивними, а потоки від фінансової діяльності стабілізуються, оскільки обсяги позикового фінансування зменшуються, а виплати власникам й іншим інвесторам збільшуються для підтримки досягнутого рівня інвестиційної привабливості (рис. 3).

Основні завдання фінансової стратегії на стадії зрілості різняться залежно від розуміння фінансистами основних цілей розвитку підприємства. Найбільш поширеними є думки щодо максимізації вартості підприємства як головного пріоритету формування фінансової стратегії [12], максимізації прибутку [13], підтримки стійкого фінансового стану [14]. З нашої точки зору, кожний

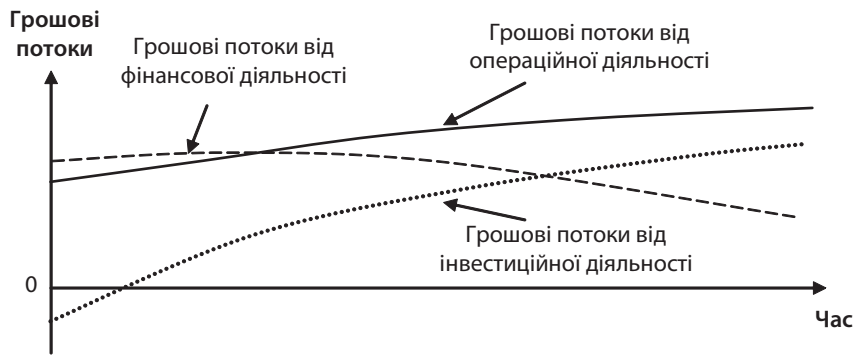

Рис. 3. Грошові потоки підприємства роздрібною торгівлі на стадії зрілості

з визначених пріоритетів має своє підґрунтя і може бути прийнятий як ключовий вектор фінансової стратегії залежно від уявлень власника про перспективи бізнесу.

Зважаючи на визначені цілі, що прямим чином залежать від визначених керівництвом підприємства напрямів розвитку, основний тип фінансової стратегії можна охарактеризувати як обслуговуючий або адаптивний. Завдяки фінансуванню диверсифікації інвестицій, горизонтальної і вертикальної інтеграції торговельні підприємства значно розширюють можливості операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Між тим консервативний підхід до фінансування поточної діяльності та підтримки досягнутого стану дозволить утримати стійке фінансове становище протягом певного часу.

Завдяки набутим знанням і досвіду менеджери торговельного підприємства на стадії зрілості здатні забезпечити отримання стабільного прибутку, тому ключові аспекти стратегії фінансування визначаються необхідністю мобілізації власного капіталу (у частині нерозподіленого прибутку) для забезпечення реінкарнації життєвого циклу підприємства. Важливим критерієм ефективності стратегії фінансування тут є раціональність і стабільність структури капіталу.

Необхідність відновлення життєвого циклу вимагає від керівників і менеджерів торговельного підприємства пошуку нових напрямів діяльності і, відповідно, диверсифікації інвестицій. Тому інвестиційна стратегія на стадії зрілості має, з одного боку, забезпечувати підтримку вкладень у відмітні компетенції підприємства торгівлі (унікальні системи управління, унікальна логістична система, система мерчандайзингу тощо), а з іншого, – створювати умови для реалізації нових перспективних ідей розвитку.

Важливим джерелом конкурентних переваг торговельних підприємств, що знаходяться на стадії зрілості, є операційна ефективність. Високий рівень операційних компетенцій дозволяє оптимізувати торговельно-технологічні, обслуговуючі та управлінські процеси на підприємстві з метою виявлення та уникнення зайвих витрат, а також виявлення та підвищення ефективності використання ресурсних можливостей.

Для забезпечення інтересів розвитку дивідендна політика на цій стадії має бути спрямована на збільшення дивідендних виплат. Відмова від стимулювання власників на цій стадії може обернутися загрозою існуванню бізнесу в цілому, тому що прийняття рішення про продаж підприємства (навіть з певними інвестиційними зобов'язаннями) не гарантує продовження операційного бізнесу в існуючій галузі.

Якщо торговельне підприємство, що перебуває на стадії зрілості, не впроваджує вчасно заходи з диверсифікації, то більш інноваційно активні конкуренти в кінцевому рахунку витісняють його з ринку, і таке підприємство переходить на *стадію занепаду*. Для цієї стадії характерним є скорочення грошових потоків від операційної діяльності через зменшення товарообороту, зростання операційних витрат і зростання обсягів кредиторської заборгованості (рис. 4).

Через відсутність достатнього обсягу прибутку і уповільнення темпів зростання виручки від реалізації товарів на торговельному підприємстві виникають проблеми з погашенням заборгованості і скорочуються грошові потоки від фінансової діяльності. Для підтримки життєздатного стану підприємству потрібні все більші обсяги інвестицій, ефективність яких між тим вже не є високою.

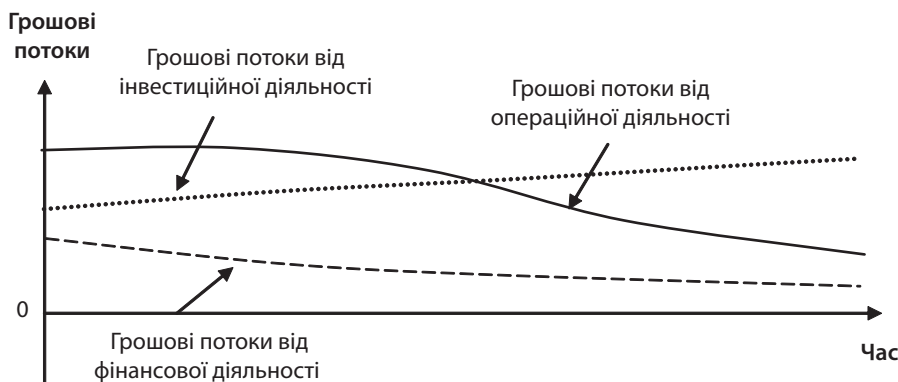

Рис. 4. Грошові потоки підприємства роздрібною торгівлі на стадії занепаду

За таких умов головною метою діяльності підприємства на стадії занепаду є виживання та створення умов для реінкарнації, тобто відновлення діяльності на новому якісному рівні. Для реалізації визначених цілей фінансова стратегія має носити захисний характер і сприяти пошуку можливостей збільшення грошових потоків від операційної діяльності. За думкою Г. В. Даценко, захисна фінансова стратегія «передбачає незначне зменшення виробничих потужностей, часткове чи повне згортання інвестиційної та інноваційної діяльності задля збереження певного рівня прибутковості і фінансової стійкості підприємства при негативному впливі на його діяльність ендогенних і екзогенних факторів» [15, с. 98]. Така точка зору дещо суперечить авторській позиції, оскільки підтримка прибутковості неможлива без оновлення асортиментного ряду товарів торговельного підприємства, впровадження нових систем управління.

Отже, захисна фінансова стратегія має за мету підтримку життєздатності підприємства з використанням усіх доступних засобів (як операційного характеру, так і інвестиційно-інноваційного). Важливими напрямками такої стратегії, з нашої точки зору, можуть бути реструктуризація активів торговельного підприємства, впровадження системи раннього попередження неплатоспроможності, реінжиніринг бізнес-процесів тощо.

У зв'язку з тим, що обсяги товарообороту на стадії занепаду неухильно скорочуються, торговельному підприємству стає все складніше розраховуватися з кредиторами. Обсяги кредиторської заборгованості, у свою чергу, зростають і спричиняють зниження рівня платоспроможності підприємства. За таких умов завданням стратегії фінансування має бути залучення фінансових ресурсів у такому обсязі і на таких умовах, щоб рівень платоспроможності принаймні не зменшувався, а співвідношення власного та позикового капіталу дозволяло здійснювати фінансування нових напрямків діяльності.

Інвестиційна стратегія, за наявності інвестиційних ресурсів, має бути спрямована на підтримку тих товарних груп і напрямів торгової діяльності, що визначають відмітні компетенції підприємства роздрібною торгівлі (мерчандайзинг, логістика, обслуговування тощо). Якщо такі напрямки не мають відмітних ознак, інвестиційна стратегія має бути сконцентрована на пошуку нових джерел доходів (створення інтернет-магазинів, онлайн-каталогів, розробку нової асортиментної концепції тощо).

Як зазначено вище, ключовим аспектом фінансової стратегії на стадії занепаду є впровадження реінжинірингу бізнес-процесів, основною метою якого є оптимізація витрат, а також уникнення процесів, які не створюють додаткової цінності, але відволікають на себе значний обсяг фінансування.

Дивідендна політика має завданням утримання власників у бізнесі, що вимагає поміркованого підходу до дивідендних виплат. Але визначення такого завдання є набагато простішим, ніж його реалізація. Обсяги прибутку неухильно скорочуються, а отже, розмір коштів, які можуть потенційно бути спрямованими на виплату дивідендів (або доходів на пайові внески), недостатній. Тому, за наявності чітко визначених напрямів реінкарна-

ції підприємства, керівництво та менеджери мають упевнити власників у привабливості нових векторів розвитку та недоцільності вилучення власного капіталу, навіть за відсутності стимулювання у вигляді дивідендів.

Таким чином, розроблені авторські пропозиції щодо розмежування цілей, характеристик і напрямів фінансової стратегії підприємств роздрібною торгівлі залежно від стадій їх життєвого циклу дозволяють сформулювати системне бачення кола проблем і завдань у сфері залучення та використання фінансових ресурсів у довгостроковому періоді, а їх врахування дозволить вчасно визначати та реалізовувати фінансові цілі залежно від пріоритетів розвитку підприємств роздрібною торгівлі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Грейнер Л. Е.** Эволюция и революция в процессе роста организаций / Л. Е. Грейнер // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент. – 2002. – № 4. – С. 76 – 94.
2. **Ивашковская И. В.** Жизненный цикл организации: взгляд финансиста / И. В. Ивашковская // Управление компанией. – 2006. – № 11. – С. 60 – 67.
3. **Мильнер Б. З.** Теория организации / Б. З. Мильнер. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 797 с.
4. **Филонович С. Р.** Использование моделей жизненного цикла организации в процессе организационной диагностики / С. Р. Филонович // Социологические исследования. – 2005. – № 4. – С. 53 – 64.
5. **Широкова Г. В.** Жизненный цикл организации: концепции и российская практика: монография / Г. В. Широкова. – СПб.: СПбГУ. – 2007. – 480 с.
6. **Adizes I.** Corporate Lifecycles: how and why corporations grow and die and what to do about it. Englewood Cliffs / I. Adizes. – New York: Prentice Hall, 1988. – 361 p.
7. **Ков'ях Т. В.** Сучасні підходи до оцінювання рівня розвитку підприємств / Т. В. Ков'ях // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. праць. – Харків: ХДУХТ, 2011. – С. 243 – 250.
8. **Глухова Е. Н.** Концепция жизненных циклов: необходимо ли ее понимание и применение финансистами на российском рынке? / Е. Н. Глухова // Корпоративные финансы. – 2007. – № 4. – С. 111 – 117.
9. **Ковалев В. В.** Введение в финансовый менеджмент / В. В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 768 с.
10. **Веретенникова А. Б.** Портфель финансовых стратегий и его значение в процессе стратегического финансового планирования / А. Б. Веретенникова // Научные работы ДонНТУ. Серия экономическая. – 2004. – Вып. 75. – С. 10 – 14.
11. **Баканов М. И.** Оценка качества прибыли торгового предприятия / М. И. Баканов, В. В. Мелетьева // Корпоративный менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 58 – 64.
12. **Ивашковская И. В.** Становление корпорации в контексте жизненного цикла организации / И. В. Ивашковская, Г. Н. Константинов, С. Р. Филонович // Российский журнал менеджмента. – 2004. – № 4. – С. 19 – 34.
13. **Нестеренко Ю. Н.** Жизненный цикл фирмы как фактор реализации ее финансовой политики / Ю. Н. Нестеренко // Экономический журнал. – 2011. – № 3 (23). – С. 23 – 28.

14. Журова Л. И. Влияние стадии жизненного цикла на формирование стратегии развития интегрированной корпоративной системы / А. Ю. Шехтман, Л. И. Журова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – С. 37 – 46.

15. Даценко Г. В. Використання ефектів моделі життєвого циклу в розробці стратегії управління фінансовими ресурсами підприємств / Г. В. Даценко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 4(2). – С. 96 – 101.

REFERENCES

Adizes, I. *Corporate Lifecycles: how and why corporations grow and die and what to do about it*. Englewood Cliffs. New York: Prentice Hall, 1988.

Bakanov, M. I., and Meleteva, V. V. "Otsenka kachestva pribyli torgovogo predpriiatiia" [Assessment of the quality of profit commercial enterprise]. *Korporativnyy menedzhment*, no. 1 (2011): 58-64.

Dachenko, H. V. "Vykorystannia efektyv modeli zhytievoho tsykladu v rozrobtsi stratehii upravlinnia finansovymy resursamy pidpriemstv" [Effects models lifecycle to develop strategies for managing financial resources]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 4(2) (2010): 96-101.

Filonovich, S. R. "Ispolzovanie modeley zhiznennogo tsikla organizatsii v protsesse organizatsionnoy diagnostiki" [The use of life-cycle models in the process of organizational diagnosis]. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, no. 4 (2005): 53-64.

Greyner, L. E. "Evoliutsiia i revoliutsiia v protsesse rosta organizatsiy" [Evolution and revolution in the growth of organizations]. *Vestnik SPbGU*, no. 4 (2002): 76-94.

Glukhova, E. N. "Kontseptsiiia zhiznennykh tsiklov: neobkhodimo li ee ponimanie i primenenie finansistami na rossiyskom rynke?" [The concept of life cycle: whether its interpretation and application of the financiers in the Russian market?]. *Korporativnye finansy*, no. 4 (2007): 111-117.

Ivashkovskaia, I. V. "Zhiznennyy tsikl organizatsii: vzgliad finansista" [Life Cycle: A View of the financier]. *Upravlenie kompaniyei*, no. 11 (2006): 60-67.

Ivashkovskaia, I. V., Konstantinov, G. N., and Filonovich, S. R. "Stanovlenie korporatsii v kontekste zhiznennogo tsikla organizatsii" [The formation of the corporation in the context of the organizational life cycle]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, no. 4 (2004): 19-34.

Kovalev, V. V. *Vvedenie v finansovyy menedzhment* [Introduction to Financial Management]. Moscow: Finansy i statistika, 2006.

Kov'iakh, T. V. "Suchasni pidkhody do otsiniuvannia rivnia rozvytku pidpriemstv" [Current approaches to evaluation of enterprise development]. In *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, 243-250. Kharkiv: KhDUKhT, 2011.

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: INFRA-M, 2007.

Nesterenko, Yu. N. "Zhiznennyy tsikl firmy kak faktor realizatsii ee finansovoy politiki" [The life cycle of the firm as a factor in the realization of its financial policy]. *Ekonomicheskii zhurnal*, no. 3(23) (2011): 23-28.

Shirokova, G. V. *Zhiznennyy tsikl organizatsii: kontseptsii i rossiyskaia praktika* [Life Cycle: Concepts and Russian practice]. St. Petersburg: SPbGU, 2007.

Shekhtman, A. Yu., and Zhurova, L. I. "Vliianie stadii zhiznennogo tsikla na formirovanie strategii razvitiia integriro-

vannoy korporativnoy sistemy" [The influence of the stage of the life cycle on the development strategy for the integrated enterprise system]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniia*, no. 3 (2013): 37-46.

Veretennykova, A. B. "Portfel fyansovyykh stratehii y eho znachenye v protsesse stratehicheskoho fyansovoho planirovaniya" [The portfolio of financial strategies and its importance in the process of strategic financial planning]. *Naukovi pratsi DonNTU*, no. 75 (2004): 10-14.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ САМООБСЛУЖИВАНИЯ: БАЗОВЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

КУЗЬМИН П. П.

УДК 338.46

Кузьмин П. П. Формирование и развитие интеллектуальных систем самообслуживания: базовые определения

В статье рассматриваются проблемы формирования систем самообслуживания потребителей. Данные процессы происходят в различных отраслях сервиса и определяются развитием информационных технологий. История развития систем самообслуживания достаточно длительная, но они стали активно развиваться при формировании социальных сетей и стихийном решении общественных задач. Спецификой процесса самообслуживания является то, что его участник выступает одновременно как производитель и как потребитель. Условием формирования и развития систем самообслуживания является их полная информационная открытость и добровольность. Для развития данного вида сервисных систем необходимо создание специальных систем знаний. Функционирование систем самообслуживания является важным элементом обеспечения устойчивости хозяйственной системы.

Ключевые слова: сфера услуг, самообслуживание, управление сервисом, база знаний, информационная система сервиса, инновации в сервисе.

Библ.: 14.

Кузьмин Павел Павлович – аспирант, Кисловодский институт экономики и права (ул. Р. Люксембург, 42, Кисловодск, 357700, Россия)

УДК 338.46

Кузьмин П. П. Формування і розвиток інтелектуальних систем самообслуговування: базові визначення

У статті розглядаються проблеми формування систем самообслуговування споживачів. Дані процеси відбуваються в різних галузях сервісу і визначаються розвитком інформаційних технологій. Історія розвитку систем самообслуговування досить тривала, але вони стали активно розвиватися при формуванні соціальних мереж і стихійному вирішенні суспільних завдань. Специфікою процесу самообслуговування є те, що його учасник виступає одночасно як виробник і як споживач. Умовою формування і розвитку систем самообслуговування є їх повна інформаційна відкритість і добровільність. Для розвитку даного виду сервісних систем необхідне створення спеціальних систем знань. Функціонування систем самообслуговування є важливим елементом забезпечення стійкості господарської системи.

Ключові слова: сфера послуг, самообслуговування, управління сервісом, база знань, інформаційна система сервісу, інновації в сервісі.

Бібл.: 14.

Кузьмин Павло Павлович – аспірант, Кисловодський інститут економіки і права (вул. Р. Люксембург, 42, Кисловодськ, 357700, Росія)

UDC 338.46

Kuzmin P. P. Formation and Development of Intellectual Systems of Self-Servicing: Basic Definitions

The article considers problems of formation of systems of self-servicing of customers. These processes take place in different branches of service and are determined by development of information technologies. History of development of systems of self-servicing is rather long, but they became to develop actively during formation of social networks and spontaneous solution of social tasks. Specific feature of the process of self-servicing is the fact that its participant plays both the role of the producer and customer. The condition of formation and development of systems of self-servicing is their complete information openness and voluntariness. It is necessary to create special systems of knowledge for development of this type of service systems. Functioning of the systems of self-servicing is an important element of ensuring stability of an economic system.

Key words: sphere of services, self-servicing, service management, knowledge base, information system of service, innovations in service.

Bibl.: 14.

Kuzmin Pavel P.– Postgraduate Student, Kislovodsk Institute of Economics and Law (ul. R. Lyukseburg, 42, Kislovodsk, 357700, Russia)

В сфере сервиса происходит постоянное обновление услуг, изменение поведения потребителей, настройка существующих сервисов на изменение внешних условий с целью повышения комфортности проживания [1]. Динамика сферы услуг крайне высока, и она уже с 1990-х годов опережает отечественное материальное производство [13, с. 4]. Необходимо отметить, что сфера услуг характеризуется не только высокими темпами экономического роста, но и стремительностью развития социально-экономических механизмов интеграции и взаимодействия производителей и потребителей, важностью для «развития человеческого потенциала» [12]. В значительной степени это обусловлено тем, что потребители оказывают значительно большее влияние на процессы развития сферы услуг, нежели на отрасли материального производства. Хотя данное влияние и отражено в многочисленных разработках маркетинга услуг, в том числе и у отечественных ученых [3, 6, 11], но динамично развивающиеся общественные отношения постоянно предлагают новые формы взаимодей-

ствия производителей и потребителей, которые еще до конца не исследованы.

В современном обществе на потребительском рынке услуг формируются сложные взаимосвязи между производителями и потребителями, а также внутри групп производителей и потребителей. При этом, если производители объединяются организованно и системно для достижения своих профессиональных интересов, то объединения потребителей нацелены на решение преимущественно защитных задач и зачастую не имеют четкой отраслевой принадлежности. То есть, объединения потребителей нацелены на решение возникающих проблем, а не на развитие сервисов и услуг.

Развитие общества, характеризуемое повышением технических и информационных возможностей каждого индивида, формирует условия для самостоятельного продуцирования отдельных услуг самими потребителями. Тем, более, если такие потребители объединяются, то оказываемые ими услуги самим себе обретают форму полноценной системы обслуживания. То есть, происхо-

дит самообслуживание группы потребителей, объединение которых ставит цели стабильного воспроизводства, роста и развития.

Системы самообслуживания потребителей могут возникать стихийно или формироваться специально. В любом случае они должны развиваться в направлении структуризации и повышения функциональности, независимо от того, реализована ли система самообслуживания в неформальном объединении или в иерархической организации. Основное условие существования и воспроизводства системы самообслуживания – это поддержание условий для стимулирования интереса участников к конкретной сервисной деятельности, интеграция устремлений потребителей к повышению общей комфортности обслуживания.

Сам потребитель в системе самообслуживания выступает как инициативный субъект хозяйствования, который добровольно объединяется с другими лицами для достижения конкретной цели – получения услуги определенного вида. Самостоятельное стремление к действию в сотрудничестве с другими индивидами позволяет рассматривать субъекта хозяйствования как добровольца, волонтера, сподвижника. Однако данные категории обозначают лиц, проявляющих активность при решении общественных задач, в то время как получение услуги является частным интересом индивида. Поэтому по экономическому содержанию субъект хозяйствования в системе самообслуживания наиболее близок к членству в товариществах жилья; в гаражных, садоводческих и иных кооперативах; в обществах любителей охоты и рыболовства; в кружках и клубах по интересам, в том числе оздоровительных. В перечисленных организациях их члены выступают как партнеры, добровольно и инициативно сотрудничающие друг с другом в четко определенной сфере деятельности. Данные организации оказывают своим членам услуги определенного вида – преимущественно рекреационные, нацеленные на удовлетворение личностных запросов в развитии.

Исторически сложились самые разнообразные формы добровольных объединений в различных областях сервиса, удовлетворяющие духовные (наиболее яркий пример – клубы авторской песни), физкультурно-оздоровительные и материальные запросы потребителей. В то же время, целостной экономической теории образования и развития данных объединений еще не создано. В зарубежных теоретических разработках основное внимание уделяется рыночным товарно-денежным отношениям, балансу спроса и предложения, монетарным процессами, что вполне естественно в условиях, когда денежные отношения являются неотъемлемыми элементами любых хозяйственных взаимодействий. Только в последние годы с развитием социальных сетей и их коммерциализацией стали обращать внимание на добровольные объединения субъектов хозяйствования. В российской научной мысли значительное внимание уделялось кооперативному движению, которое рассматривалось как добровольно-инициативное, хотя и не было в полном объеме воплощено в хозяйственной практике как в командно-административных условиях прошлого,

так и в современной ситуации преобладания рынка во всех сферах хозяйствования. Наряду с ограниченными экономическими разработками в сфере добровольной совместной хозяйственной деятельности существуют многочисленные исследования в рамках социологических изысканий, в которых анализируются историко-культурные причины и тенденции появления различных объединений, но как новые и потенциально перспективные экономические механизмы они не рассматриваются. В то же время, в сфере услуг такие объединения обладают значительным потенциалом, и их участники способны решать широкий спектр задач развития.

Для четкого обозначения специфической природы субъекта хозяйствования в системе самообслуживания и исходя из исторических сложившихся экономических механизмов в добровольных хозяйственных организациях может быть сформулировано дано следующее определение: «Участник системы самообслуживания – лицо, выступающее одновременно производителем и потребителем услуг, являющееся значимым элементом технического, организационного или информационного обеспечения сервисных процессов». Основным отличительный момент данного определения от традиционного понимания роли различных субъектов хозяйствования в экономическом обороте (производители, посредники, потребители и пр.) заключается в том, что конкретный участник системы самообслуживания выступает одновременно производителем и потребителем услуг, и эта смена ролей и выступает основой функционирования системы.

Кроме выделения важности единовременности реализации ролей производителя и потребителя, предложенное определение подчеркивает важность самого индивида для функционирования системы самообслуживания – он для нее значим не только как производитель или потребитель в различные моменты деятельности, но и как субъект, обеспечивающий формирование и поддержание всех связей в системе.

Участник системы самообслуживания – не просто исполнитель технологических функций, он – первоисточник образования и существования системы: даже если совершаемые действия отдельным участником не столь значительны, его добровольное действие крайне важно для создания и развития системы самообслуживания. Поэтому каждый участник системы самообслуживания должен подходить осознанно к своим обязанностям и взаимодействовать с другими участниками квалифицированно и вовремя.

Наличие активного интеллектуального элемента в системе самообслуживания является основой самонастраиваемости системы на изменение условий производства и потребления услуг, а механизмом этой настройки является согласование интересов всех участников процесса самообслуживания для достижения требуемого результата – удовлетворения собственных потребностей. Более того, обязательность высоких требований к осознанности действий отдельного участника системы самообслуживания позволяет ее рассматривать как интеллектуальную систему в целом.

Конкретные сферы реализации интеллектуальных систем самообслуживания достаточно широки и проявляются в таких сферах:

- ✦ усилия энтузиастов по контролю за качеством ремонта дорог и самостоятельные акции по выполнению такого ремонта;
- ✦ работа товариществ собственников жилья, только совместные действия которых могут позволить решить целый ряд коммунальных проблем;
- ✦ многообразная деятельность потребительских кооперативов (прежде всего, садоводческих и гаражных) и общественных организаций (например, охотников и рыболовов), которые фактически представляют собой объединения граждан по самообслуживанию в конкретных видах деятельности.

Приведенные виды хозяйственной активности крайне разнородны и реализуются не полностью на рыночных основах, но их объединяет одно – получатели услуг интегрируют свои интересы и ресурсы для сервисной деятельности, которая может осуществляться как исключительно собственными силами, так и на основе привлечения специализированного предприятия в качестве поставщика для удовлетворения нужд коллективного потребления.

Безусловно, значительная часть интеграционных процессов в приведенных выше примерах коллективной сервисной деятельности (которую можно обозначить как самодеятельность, если рассматривать данный термин шире и содержательнее, нежели привычное обозначение самостоятельного инициативного художественного творчества) обусловлена развитием социально-политических процессов активного формирования горизонтальных общественных связей, которые во многом заменяют исторически сложившиеся властные вертикальные отношения, в которых органы государственного и муниципального управления в полном объеме выполняли все функции по координации и развитию отдельных сфер деятельности, прежде всего, в областях коммунального и иного коллективного сервисов. Однако современная трансформация политических механизмов – это только одно из проявлений возможностей развития горизонтальных связей участников определенных видов деятельности. Потенциал совершенствования экономического управления на основе выстраивания горизонтальных связей также достаточно значителен и не уступает по общественной значимости политическим процессам. В определенной степени данный потенциал уже реализуется в таком виде маркетинга, как сетевой маркетинг, который предполагает прямое распространение отдельных видов бытовой продукции между потребителями. Существующая практика сетевого маркетинга подтверждает большой коммерческий потенциал горизонтальных связей потребителей, но в сфере услуг реализация данного потенциала может позволить решать задачи формирования качественно новой системы управления – интеллектуальных систем самообслуживания.

Основу таких механизмов, формирующих условия для развития различных форм самообслуживания, составляют новые информационные связи и взаимодействия. Цель информационного обеспечения сервисного самообслуживания – обеспечить получение качественной исчерпывающей информации участниками процесса, необходимой для реализации процессов обслуживания на основе тех ресурсов – как интеллектуальных, так и материальных, которые есть в распоряжении участников сервисной системы. То есть, основное назначение информационной системы – это удовлетворение потребности участников комплекса самообслуживания в сведениях о содержании производимых и потребляемых услуг.

Для формирования информационных систем комплексов сервисного самообслуживания необходима разработка новых методических и компьютерных разработок в сфере информационного обеспечения сервиса, а также активизация механизмов взаимодействия со специалистами из различных отраслей деловых услуг (право, аудит, экономический анализ, компьютерные технологии и др.). Необходимо отметить, что запросы комплекса самообслуживания в информационном обеспечении крайне широки и могут превышать возможности узко специализированных информационных средств профессиональной деятельности. Так, кроме обеспечения технологических и коммерческих аспектов оказания услуг, информационная система самообслуживания должна предоставить подтверждение правомочности и легальности совершаемых хозяйственных операций, правильности их оформления, а также выполнять координирующую и объединительную функцию, привлекая все новых участников и обеспечивая связь между действующими партнерами в сфере самообслуживания.

Если коммерческое предприятие не обязано раскрывать потребителю весь состав и структуру затрат, ограничиваясь соблюдением требований безопасности к своей продукции и услугам, то ключевым условием существования добровольной системы самообслуживания является открытость и доступность всех данных о хозяйственной деятельности. Поэтому информационная система комплекса самообслуживания должна позволить проводить анализ и сравнение фактических данных сервисной деятельности, выявлять недостающие и неточные сведения, отслеживать уровень финансовой и производственной дисциплины, без чего невозможно будет установить эффективность использования самообслуживания по сравнению с приобретением платных сервисов.

Весь перечень разноплановых и точных данных, аккумулируемых в информационной системе самообслуживания, создает единое информационное поле для ведения сервисной деятельности и является условием ее осуществления в форме добровольного самостоятельного взаимодействия потребителей.

Подобная роль и значение информационной системы для существования комплекса сервисного самообслуживания требует уточнения и дополнения теоретических и методологических основ организации и

управления сервисной деятельностью на основе использования новых технологий накопления, обмена и обработки данных.

Данные технологии активно развиваются в рамках таких научных дисциплин, как теория информации и управления, экономическая кибернетика, математическая статистика, методы принятия оптимальных решений. Можно констатировать, что на современном этапе развития данных дисциплин сформировались новые управленческие инструменты, обеспечивающие развитие экономических систем. Прежде всего, это относится к построению систем знаний, которые активно развиваются в корпоративном секторе, но имеют значительный потенциал в области совершенствования сервисной деятельности. Поэтому для становления новых форм сервисной деятельности крайне актуально формирование четкого понимания перспектив управления знаниями. Более того, самостоятельное формирование систем управления знаниями может рассматриваться как условие и предпосылка образования комплексов самообслуживания.

Основанность положения о ведущей роли систем знания в формировании комплексов самообслуживания подтверждается возможностями передовых информационных технологий, обеспечивающих координацию участников определенной сферы деятельности на основе формирования единой системы управленческих знаний, позволяющей проводить накопление, распределение и использование материальных и трудовых ресурсов процесса обслуживания.

Сам комплекс самообслуживания формируется как инициативная временная добровольная организация по осуществлению некоторой целесообразной деятельности. Для ведения целесообразной деятельности необходимо обладать определенными знаниями, и именно знания, а также наборы инструментов и навыки их владения, позволяют профессионалам предлагать услуги в качестве товара. Следовательно, для существования комплекса самообслуживания он также должен обладать собственной системой знаний, и формирование подобной системы становится доступной благодаря современным технологиям управления знаниями.

Сама концепция управления знаниями начала формироваться во второй половине XX века в рамках развития теории информации и различных направлений менеджмента. Так, наряду с разработкой компьютерной техники и программного обеспечения в информационных подсистемах управления все больше внимания уделялось росту квалификации и интеллектуального потенциала кадров предприятия, что позволило рассматривать сами предприятия как самообучающиеся организации – предприятия обозначаются как «думающие» и «обучающиеся» организации [14]. Содержательная разработка информационных систем предприятий как систем знаний предпринималась как зарубежными, так и отечественными учеными, и уже в 1970-х годах появляются такие термины, как «экономика знаний», «информационное общество» [4]. Многообразные прикладные разработки компьютерных систем поддержки принятия управленческих решений, основывающиеся на анализе

значительного массива исходных данных, сформировали развитый информационный инструментарий управления знаниями. В крупных корпоративных организациях формирование и поддержка специальных систем «управление знаниями» (*Knowledge Management*) с середины 1990-х годов становится неотъемлемым элементом руководства, что отмечается такими учеными в области управления и развития информационных систем, как: Акофф Р. [2], Белл Д. [4], Брукинг Э. [5], Друкер П. [8]. Уникальный накопленный отечественный теоретический и методологический потенциал в области разработок автоматизированных систем управления позволил российским ученым при переходе от административной к рыночной системе хозяйствования также предложить важные элементы управления предприятиями на основе развития их знаний. В этом плане можно выделить труды таких исследователей: А. И. Добрынин [7], С. А. Дятлов [7], Р. И. Капелюшников [9], М. М. Критский [10], Э. А. Уткин [14] и др. Разработки в области использования передовых информационных технологий в сфере сервиса постоянно расширяются и углубляются, что формирует основательную базу для информационно-аналитического обеспечения комплексов самообслуживания.

В качестве первого этапа формирования систем информационного обеспечения комплексов самообслуживания предлагается использование широкого опыта разработки и поддержания систем «корпоративных знаний». Подобные системы развивались как реакция на практические потребности в удержании и накоплении технологических преимуществ компаний, опыта ведущих специалистов, движения интеллектуальной собственности при слиянии и разделении компаний. В настоящее время уже сформировались информационно-аналитические комплексы, обеспечивающие поддержание и развитие ключевых подсистем корпоративных знаний, определяющие устойчивый рост экономических крупных систем, которыми являются транснациональные корпорации. Основными видами знаний в данных комплексах выступают:

- ✦ знания о ключевых отраслевых технологиях, конкурирующих изделиях и услугах;
- ✦ знание о потребностях покупателей и лучших способах взаимодействия с ними;
- ✦ знания о построении внешних отношений с поставщиками и партнерами по бизнесу, а также собственной иерархии и внутренних связях в трудовом коллективе;
- ✦ накопление прошлого опыта предприятия, выявление и использование интеллектуального капитала.

В представленном перечне видов корпоративных знаний особенно следует подчеркнуть важность коммуникаций с покупателями, функционирование систем взаимодействия с потребителями. Эти компоненты широкого реализуются в сервисной деятельности, особенно в работе предприятий массового обслуживания. С развитием данного вида корпоративных знаний все более отчетливым становится то, что наряду с расширением знаний специалистов и информационных ре-

сурсов самого предприятия происходит интеграция интеллектуальных ресурсов производителей со знаниями потребителей.

Поэтому, с одной стороны, корпоративные системы знаний показывают сложность квалифицированного формирования и управления профессиональной информацией, но, с другой стороны, наработанный опыт, сложившиеся программные и технические средства позволяют распространять данные наработки в новые сферы, в том числе в сервисную деятельность, в рамках которой они способны обеспечить достижение нового качества организации – создание комплексов самообслуживания.

Следует отметить, что рассматриваемые аспекты развития знаний сервисной системы имеют значительно больший социально-экономический эффект, выходящий за рамки сферы услуг, так как устойчивость всей экономики в значительной степени зависит от расширения и интеграции знаний потребителей и производителей, согласованности и рациональности их действий.

Выделение знаний в качестве важнейшего компонента развития комплексов самообслуживания является результатом понимания содержания управления саморегулирующихся экономических систем, которые формируются в современных условиях глобального социально-экономического развития. В формировании таких систем проявляется активная социальная функция сервисной деятельности, ее роль в развитии российского общества, в переходе на инновационные технологии обслуживания. Только двигаясь по пути инноваций и разработки собственных новых экономических комплексов, отечественная экономика может стать достаточно конкурентоспособной в мировой хозяйственной системе, обеспечить условия устойчивого общественного прогресса. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Аванесова Г. А.** Сервисная деятельность: Историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент / Г. А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 318 с.
2. **Акофф Р.** Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985.
3. **Ахаркова А.** Маркетинг услуг / А. Ахаркова. – М.: Наука, 1996.
4. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл / Пер. с англ. – М.: Academia, 1999.
5. **Брукинг Э.** Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг / Пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001.
6. **Бугаков В. П.** Особенности маркетинга услуг / В. П. Бугаков // Маркетинг в России и за рубежом. – 1998. – № 2(5). – С. 106 – 112.
7. **Добрынин А. И.** Производительные силы человека: структура и формы проявления / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, В. А. Коннов, С. А. Курганский. – СПб.: СПбУЭФ, 1993.
8. **Друкер П.** Управление, нацеленное на результат / П. Друкер. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1994. – 428 с.
9. **Капелюшников Р. И.** Обновление высшего менеджмента российских промышленных предприятий: ин-

тенсивность, каналы пополнения, основные определяющие факторы / Р. И. Капелюшников. – М.: ГУ-ВШЭ, 2005. – 21 с.

10. **Критский М. М.** Человеческий капитал / М. М. Критский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991.

11. **Маркова В. Д.** Маркетинг услуг / В. Д. Маркова. – М.: Финансы и статистика, 1996.

12. **Мудунов А. С.** Методологические проблемы моделирования функционирования объектов сферы услуг в условиях рыночных отношений / А. С. Мудунов // Аудит и финансовый анализ. – 2002. – № 4.

13. **Тультаев Т. А.** Маркетинг услуг / Т. А. Тультаев. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2005.

14. **Уткин Э. А.** Мотивационный менеджмент / Э. А. Уткин. – М.: Теис, 2004. – 236 с.

REFERENCES

Avanesova, G. A. *Servisnaia deiatel'nost: Istoricheskaia i sovremennaia praktika, predprinimatel'stvo, menedzhment* [Service activities: historical and contemporary practices, entrepreneurship, management]. Moscow: Aspekt Press, 2004.

Akoff, R. *Planirovanie budushchego korporatsii* [Planning the future of the Corporation]. Moscow: Progress, 1985.

Akharkova, A. *Marketing uslug* [Marketing services]. Moscow: Nauka, 1996.

Bell, D. *Griadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniia* [The coming post-industrial society. Social outreach experience]. Moscow: Academia, 1999.

Bruking, E. *Intellektualnyy kapital* [Intellectual capital]. St. Petersburg: Piter, 2001.

Bugakov, V. P. "Osobennosti marketinga uslug" [Characteristics of service marketing]. *Marketing v Rossii i za rubezhom*, no. 2(5) (1998): 106-112.

Dobrynin, A. I., Diatlov, S. A., and Konnov, V. A. *Proizvoditelnye sily cheloveka: struktura i formy proiavleniia* [Human productive forces: the structure and form of manifestations]. St. Petersburg: SPbUEF, 1993.

Druker, P. *Upravlenie, natselennoe na rezultat* [Managing for results]. Moscow: Tekhnologicheskaiia shkola biznesa, 1994.

Kapeliushnikov, R. I. *Obnovlenie vysshego menedzhmenta rossiyskikh promyshlennykh predpriatii: intensivnost, kanaly popoleniia, osnovnye opredeliaiushchie faktory* [Update top management of Russian industrial companies: the intensity, the canals, the main determinants]. Moscow: GU-VShE, 2005.

Kritskiy, M. M. *Chelovecheskiy kapital* [Human capital]. Leningrad: Izd-vo LGU, 1991.

Markova, V. D. *Marketing uslug* [Marketing services]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Mudunov, A. S. "Metodologicheskie problemy modelirovaniia funktsionirovaniia obektov sfery uslug v usloviakh rynochnykh otnosheniy" [Methodological problems of modeling of object services in the conditions of market relations]. *Audit i finansovyy analiz*, no. 4 (2002).

Motivatsionnyy menedzhment [Motivational management]. Moscow: Teis, 2004.

Tultaev, T. A. *Marketing uslug* [Marketing services]. Moscow: MFPA, 2005.

РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ

ГРОСУЛ В. А.

УДК 657: 330.1

Гросул В. А. Ресурси підприємства: теоретичне осмислення сутності

У статті проаналізовано системи категорій і понять, пов'язаних із розумінням економічної природи ресурсів підприємства. Доведено, що сучасний концепт економічних ресурсів є результатом тривалого розвитку наукової думки; простежено еволюцію наукових знань про економічні ресурси. Систематизовано наукові погляди щодо сучасного тлумачення категорії «ресурси» в економічній літературі; виявлено проблеми, пов'язані з неузгодженістю термінологічного апарату та отождоженням сутності понять «ресурси», «економічні ресурси» та «фактори виробництва». На основі узагальнення та систематизації різноманітних точок зору вчених на сутність категорій «ресурси підприємства», «економічні ресурси» та «фактори виробництва» виділено найважливіші їх риси, визначено галузі застосування та упорядковано понятійно-категоріальний апарат на основі розмежування досліджуваних понять.

Ключові слова: ресурси підприємства, економічні ресурси, фактори виробництва.

Табл.: 2. **Бібл.:** 25.

Гросул Вікторія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

УДК 657: 330.1

UDC 657: 330.1

Гросул В. А. Ресурсы предприятия: теоретическое осмысление сущности

Grosul V. A. Resources of an Enterprise: Theoretical Comprehension of the Essence

В статье проанализированы системы категорий и понятий, связанных с пониманием экономической природы ресурсов предприятия. Доказано, что современный концепт экономических ресурсов является результатом длительного развития научной мысли; прослежена эволюция научных знаний об экономических ресурсах. Систематизированы научные взгляды относительно современного толкования категории «ресурсы» в экономической литературе; выявлены проблемы, связанные с несогласованностью терминологического аппарата и отождествлением сущности понятий «ресурсы», «экономические ресурсы» и «факторы производства». На основе обобщения и систематизации различных точек зрения ученых на сущность категорий «ресурсы предприятия», «экономические ресурсы» и «факторы производства» выделены важнейшие их черты, определены области применения и упорядочен понятийно-категориальный аппарат на основе разграничения исследуемых понятий.

The article analyses the systems of categories and notions connected with understanding of the economic nature of resources of an enterprise. It proves that the modern concept of economic resources is the result of the lasting development of the scientific thought; it traces evolution of scientific knowledge about economic resources. It systemises scientific views with respect to the modern interpretation of the «resources» category in economic literature; reveals the problems connected with lack of co-ordination of the terminological set and identification of essence of the «resources», «economic resources» and «factors of production» notions. On the basis of generalisation and systematisation of various points of view of scientists on the essence of the «resources of an enterprise», «economic resources» and «factors of production» categories the article marks out their most significant features, identifies the areas of their application and organises the notional and categorical mechanism on the basis of differentiation of the studied notions.

Ключевые слова: ресурсы предприятия, экономические ресурсы, факторы производства.

Key words: resources of an enterprise, economic resources, factors of production.

Табл.: 2. **Библ.:** 25.

Табл.: 2. **Библ.:** 25.

Гросул Вікторія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочковська, 333, Харків, 61051, Україна)

Grosul Viktoriya A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Economics and catering trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: vikgros@mail.ru

E-mail: vikgros@mail.ru

З а сучасних умов, які характеризуються високим рівнем конкуренції та невизначеністю кон'юнктури, досягнення стійкого положення підприємства та його ефективного функціонування вимагає вирішення багатьох складних завдань. Найважливіше з них – максимально повне використання потенційних можливостей, формування здатності швидко адаптуватися до мінливої ситуації на ринку.

Отримання високих кінцевих результатів, економічне зростання та ефективність розвитку підприємства значною мірою визначається результативністю використання наявних ресурсів, сукупність яких утворює його ресурсний потенціал. Управління ресурсами як чинниками виробництва – одне з найважливіших завдань управління багатогранною діяльністю підприємства. Будучи основними джерелами і передумовами

отримання необхідних благ, ресурси служать вирішенню економічних завдань.

Питання теоретичного осмислення сутності ресурсів як основи економічного розвитку, виявлення їх джерел, розробка шляхів, форм і методів їх використання досить широко представлені в науковому доробку і досліджувались як видатними представниками економічної науки, які стояли у витоків сучасних наукових уявлень про сутність ресурсів (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. С. Міль, Ж.-Б. Сей, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. Б. Кларк та ін.), так і представниками економічних течій сучасності. У наш час актуальні проблеми формування та використання окремих видів ресурсів знайшли відображення в працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких Н. О. Власова, Л. А. Кушнір, С. Н. Ликасова, Т. І. Ніколаєва, Л. Г. Окорокова, К. В. Романчук, А. А. Садеков, С. І. Терещенко та ін.

Проведений огляд тематичних літературних джерел свідчить про те, що сучасний концепт економічних ресурсів є результатом тривалого розвитку наукової думки (табл. 1). Залежно від потреб часу та розвитку

науки у певних економічних школах основний акцент надавали тим чи іншим ресурсам, які дуже різні за якістю та можливістю повторного використання у діяльності суб'єктів господарювання.

Таблиця 1

Еволюція наукових знань про економічні ресурси

Концепт ресурсів	Період	Представники	Характеристика
1	2	3	4
Технологічний концепт ресурсів, заснований на усвідомленні виробництва як процесу безпосереднього використання внутрішніх фізичних властивостей ресурсів - продуктивності праці і родючості землі	Епоха становлення перших рабовласницьких держав	Конфуцій (551 – 479 рр. до н. е.), Сократ (469 – 399 рр. до н. е.), Ксенофонт (430 – 354 рр. до н. е.), Платон (428 – 347 рр. до н. е.), Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.)	До економічних цінностей (господарських ресурсів) відносять рабів, землю, рідше – продукти праці, пізніше – гроші. Безпосередньо категорію «ресурси» ще не використовують, проте, економічний зміст даного поняття розкривають через поняття «багатство». Єдиним повноцінним джерелом індивідуального і суспільного добробуту вважається сільське господарство, в якості базової ланки якого розглядається окреме рабовласницьке землеволодіння
	Епоха розвитку феодалізму	Каноністи (представники католицької церкви); Хома Аквінський (1226 – 1274)	Трактують економічні положення переважно з позицій античної традиції, спираючись, в основному, на переконання Аристотеля. До економічних ресурсів відносять землю і працю. Економічні ресурси все ще не стали предметом наукового аналізу
Зародження та формування сучасного економічного концепту ресурсів	Епоха розквіту ідей класичної та марксистської політекономії (XVII – XIX ст.)	В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, С. Мільє, Т. Р. Мальтус, Ж.-Б. Сей, К. Маркс та ін.	Традиційні засоби одержання благ для існування починають усвідомлюватися як фундаментальні фактори виробництва, найважливіші ресурси всієї економіки. При цьому капітал і праця вже однозначно сприймаються як економічні ресурси, а земля ще розглядається лише як фізичний ресурс. У концепції Ж.-Б. Сея (відомої як «теорія трьох факторів виробництва») вперше здійснюється класифікація ресурсів. Основна ідея концепції зводиться до того, що в суспільному виробництві взаємодіють три рівноправні ресурси – праця, капітал і земля, кожен з яких породжує потік доходу для свого власника у формі заробітної плати, позичкового відсотка і ренти відповідно. Т.- Р. Мальтус вперше сформулював задачу про необхідність підтримки балансу між трудовими і природними ресурсами, що заклало основу формування наукового напрямку, пов'язаного з аналізом ресурсних обмежень у сфері економіки. Ресурсна складова теоретичної концепції К. Маркса включає важливі положення про особистий (людина) і речовий (засоби і предмети праці) фактори виробництва та передбачає можливість соціально справедливого розподілу суспільного багатства за участю держави. Провідним економічним фактором К. Маркс вважав працю найманих робітників
Економічний концепт ресурсів, заснований на пріоритеті споживання	Епоха розвитку неокласичної ринкової теорії та поглиблення концепту рівноправності та компліментарності ресурсів (починаючи з кінця XIX ст. і до сучасного моменту)	К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бьом-Баверк; Дж. Б. Кларк, П. Х. Дуглас, Ч. В. Кобб	У теорії витрат виробництва К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бьом-Баверк пропонується цінність благ вимірювати цінністю спожитих у процесі їх створення ресурсів. Проблема визначення частки кожного з факторів виробництва у вартості створеного продукту аналітично вирішується Дж. Б. Кларком, який сформулював теорію складної граничної продуктивності ресурсів. Подальший розвиток і конкретизацію означений підхід у дослідженні ресурсів отримує у теорії виробничої функції Ч. В. Кобба та П. Х. Дугласа.

1	2	3	4
	Зрушення в класичній ресурсній парадигмі. Формування теорії постіндустріального суспільства (XX ст.)	А. Маршалл, Й. Шумпетер, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, О. Тоффлер, П. Друкер	До традиційного списку факторів господарської діяльності (праця, земля, капітал) віднесені підприємницькі здібності (організаційно-управлінський ресурс) та інформація (знання та технологія). З другої половини XX ст. провідним економічним ресурсом розвитку суспільства визнається інформація. Володіння достовірною інформацією є необхідною умовою для вирішення проблем, що стоять перед економічним суб'єктом. У той же час навіть повна інформація не є гарантією успіху. Уміння використовувати отримані відомості для ухвалення найкращого за існуючих обставин рішення характеризує такий інформаційний ресурс, як знання. Уособленням цього ресурсу виступають кваліфіковані кадри.
	Поява теорії ресурсного потенціалу (кінець XX – початок XXI ст.)		

Розроблено автором на основі [3 – 6].

Майже до початку XVII ст. як економічні ресурси, так і ресурсні обмеження економіки не були об'єктом наукового аналізу, а наукова теорія пізнання ресурсів починає активно розвиватися в епоху розквіту ідей класичної та марксистської політекономії (XVII – XIX ст.) з початком формування категорії «капіталу» як одного з найважливіших ресурсів економіки. У контексті ідей класичної політичної економії капітал, праця та земля вже однозначно сприймаються як рівноправні ресурси, кожен з яких породжує потік доходу для свого власника у формі заробітної плати, позичкового відсотка і ренти відповідно [2]. У цей час традиційні засоби одержання благ для існування поступово починають сприйматись не лише як джерела формування приватного багатства (індивідуального доходу), але також як базові фактори суспільного виробництва, найважливіші ресурси національної економіки.

У XX ст. на фоні подальшого поглиблення конкурентної боротьби та зростання внаслідок цього запиту на особливий новаторський тип підприємницького мислення, концепція пізнання ресурсів приростає положеннями про особливу роль підприємницьких здібностей. Внаслідок розгортання процесів інформатизації економіки та всіх сфер суспільного життя з другої половини XX ст. провідним економічним ресурсом стає інформація, особливе місце в якій посідають наукові знання [6].

Недивлячись на досить тривалу еволюцію наукових уявлень про ресурсну проблематику, основним проблемним питанням в теорії пізнання ресурсів є неузгодженість термінологічного апарату та ототожнення сутності понять «ресурси», «економічні ресурси» та «фактори виробництва».

Метою даної статті аналіз системи категорій і понять, пов'язаних із розумінням економічної природи ресурсів підприємств, виділення найважливіших рис і розмежування галузі їх застосування.

Термін «ресурс» походить від французького «*resource*» – допоміжний засіб. У радянському енциклопедичному словнику під ресурсами розуміють грошові кошти, цінності, джерела (засобів) коштів, доходів [7]. У тлумачних словниках російської мови «ресурси» розглядають як 1) запаси, джерела будь-чого; 2) засоби, до яких звертаються за необхідності [8].

Слід зазначити, що економічна довідкова література наводить різні трактування досліджуваного поняття (табл. 2). Так, наприклад, в економічній енциклопедії за ред. проф. С. В. Мочерного надається достатньо загальне визначення: «ресурси – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку» [9]. Натомість, в економічному словнику С. М. Гончарова ресурси визначаються як природні, сировинні, матеріальні, трудові, фінансові цінності, які можуть бути використані в разі потреби для створення продукції, надання послуг, одержання додаткової вартості [10]. Майже аналогічне визначення наводять автори економічного тлумачно-термінологічного словника, які під ресурсами розуміють всі засоби, запаси, можливості, джерела будь-чого, включаючи природні, інтелектуальні та технологічні, які можуть бути застосовані в господарській діяльності [11]. При цьому не зрозумілим залишається, чому саме виділеними видами обмежується перелік ресурсів, оскільки, на наш погляд, він не є вичерпним.

Не зосереджуючи увагу на видах, а роблячи акцент на напрямках і цілях використання, тлумачить поняття ресурси Л. Г. Огорокова, за переконанням якої «ресурси – сукупність засобів, запасів, джерел, засобів і предметів праці, що є в наявності у підприємства і що можуть бути мобілізованими і приведені в дію, а також використаними для досягнення його цілей» [12].

Слід зазначити, що ототожнення поняття «ресурси» із засобами та предметами праці (що, на жаль, зустрічається в економічній літературі), на наш погляд, значно звужує досліджуване поняття, оскільки не враховує у складі ресурсів таких провідних їх видів, як інформація, знання, підприємницькі здібності.

Досить цікавою є точка зору українських науковців (представників наукової школи ХДУХТ), відповідно до якої ресурси підприємства розглядаються як елемен-

тарні фактори виробництва, що представлені сукупністю матеріальних елементів і виконавчих трудових ресурсів, які формуються «на вході» підприємства з метою комплексного використання в процесі виробництва товарів і послуг [13]. У цілому підтримуючи представлений підхід, необхідно зазначити, що з наведеного визначення досліджуваного поняття не зрозуміло, чи відносяться до основних елементів ресурсів такі їх види, як фінансові ресурси або нематеріальні активи, оскільки

Таблиця 2

Тлумачення поняття «ресурси» в економічній літературі

Автор, назва роботи	Зміст визначення
Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 1118.	Ресурси (від франц. ressource – допоміжний засіб (допоміжні кошти)) – грошові кошти, цінності, джерела (засобів) коштів, доходів (наприклад природні ресурси)
Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – С. 206.	Ресурси (фр. ressource – допоміжний засіб) – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку
Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір; [за ред. проф. С. М. Гончарова]. – К.: ЦНЛ, 2009. – 264 с.	Ресурси визначаються як природні, сировинні, матеріальні, трудові, фінансові цінності, які можуть бути використані в разі потреби для створення продукції, надання послуг, одержання додаткової вартості
Коноплінська В. А. Економічний тлумачно-термінологічний словник / В. А. Коноплінська, Г. І. Філіна. – К.: КНТ, 2007. – 580 с.	Ресурси – усі засоби, запаси, можливості, джерела чогонебудь, включаючи природні, інтелектуальні і технологічні, які можуть бути застосовані в господарській діяльності
Економіка зарубіжних країн: підручник / А. С. Філіпенко. – К.: Либідь, 1998 – С.18.	Ресурси (фр. ressources – засоби, запаси, можливості, джерела) в економіці розглядаються як складові елементи виробничого потенціалу, якими володіє окрема країна чи світове співтовариство і які використовуються для економічного, соціального, науково-технічного розвитку
Новицький В. Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: навч. посіб. – К.: НАУ, 2004. – С. 31.	Ресурси – матеріальні та інформаційні об'єкти, джерела і передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використовувати та реалізувати при існуючих технологіях і соціально-економічних відносинах. Ресурси поділяються на види (групи, типи) відповідно до своєї природи та функціональних особливостей
Основи економічної теорії: підручник / За заг. ред. О. О. Мамалуя. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 133.	Ресурси – це капітал фірми, тобто благо, використання якого дає можливість збільшити майбутні блага
Терещенко С. І. Ресурсний потенціал підприємства: функції та структура / С. І. Терещенко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2012. – Вип. 2(58). – С. 191–196.	Ресурси – це сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які прямо чи опосередковано беруть участь у виробничому процесі. Особливістю категорії ресурси є їхня відтворюваність, яка здійснюється як у формі споживчої вартості, так і у формі вартості
Реймерс Н. Ф. Экология (теории, законы, правила принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М.: «Россия Молодая», 1994. – 367 с.	Ресурси – будь-які джерела і передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна реалізувати при існуючих технологіях і соціально економічних стосунках (матеріальні, трудові, в т.ч. інтелектуальні, і природні); запаси, джерела засобів; засіб, до якого звертаються в необхідному випадку
Окорокова Л. Г. Ресурсный потенциал предприятий / Л. Г. Окорокова. – СПб., 2001. – 293 с.	Ресурси – сукупність засобів, запасів, джерел, засобів і предметів праці, що є в наявності у підприємства і що можуть бути мобілізованими і приведені в дію, а також використаними для досягнення його цілей
Шталь Т. В. Комплексна оцінка ресурсного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі: дис. ... канд. екон. наук: 08.07.05 / Харківський держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х., 2006.	Ресурси підприємства – елементарні фактори виробництва, що представлені сукупністю матеріальних елементів і виконавчих трудових ресурсів, які формуються «на вході» підприємства з метою комплексного використання в процесі виробництва товарів і послуг

до елементарних факторів виробництва зазвичай відносять засоби праці, сировину та матеріали та виконавчі трудові ресурси.

На наш погляд, визначаючи поняття «ресурси», доцільно виходити з дослівного перекладу даного поняття та тлумачити його як запаси, цінності, можливості, джерела будь-чого, які можуть бути використані для досягнення цілей розвитку підприємства.

Критичний огляд економічної літератури, присвяченої ресурсній проблематиці, свідчить про використання в науковому обігу одночасно з досліджуваною категорією таких понять, як «економічні ресурси» та «фактори виробництва», які, за нашим переконанням, необхідно чітко розмежовувати.

Низка авторів, серед яких С. Панчишин [14], А. Савченко [15] та ін., єдиною умовою віднесення ресурсів до економічних вважають їх використання в процесі виробництва. Їх точку зору підтримують Л. М. Таранюк, А. І. Шаповал, які під поняттям «економічні ресурси» пропонують розуміти всі природні, людські та вироблені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг [16]. Економічна довідкова література також містить схожі тлумачення, зокрема, сучасний економічний словник [17] і тлумачний словник економіста [18] трактують економічні ресурси як джерела, засоби забезпечення виробництва. Ширшим за попередні за рахунок доповнення напрямками використання є визначення економічних ресурсів, наведене в економічному енциклопедичному словнику, який підготовлено за редакцією професора Мочерного С. В., де зазначається, що економічні ресурси використовуються в економічній діяльності для виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних благ, задоволення потреб населення [19].

На відміну від представленого підходу інша група науковців вважає, що критеріями віднесення ресурсів до економічних є їх обмеженість, здатність купуватись та продаватись, а також використовуватись для виробництва економічних благ [20, 21]. Схожу точку зору займають російські дослідники, які стверджують, що основними властивостями економічних ресурсів є: взаємозв'язок і взаємозалежність; мобільність; взаємозамінність (альтернативність); обмеженість [22]. У цьому ж контексті висловлюється й вітчизняний науковець Романчук К. В., за переконанням якого економічні ресурси – це сукупність ресурсів, яким властива обмеженість та цінність, які виступають об'єктом переходу прав власності та інших прав і можуть бути використані в бізнес-процесах суб'єкта господарювання для одержання ним економічних вигод [20].

Окрім вищерозглянутої позиції, серед сучасних дослідників можна виділити систему поглядів, відповідно до якої економічні ресурси ототожнюються з факторами виробництва. За переконанням С. Панчишина [14], С. В. Мочерного [19], І. Ф. Комарницького [23] та ін., між зазначеними поняттями не існує суттєвих розбіжностей, і вони можуть використовуватись як синоніми.

Як було з'ясовано раніше, ресурси – запаси, цінності, можливості, джерела будь-чого, які можуть бути використані для досягнення цілей розвитку підприєм-

ства. Під фактором (англ. *factor* – посередник, від латин. *factor* – той, що робить) розуміють: 1) умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу; 2) один з основних ресурсів виробничої діяльності підприємства й економіки в цілому (земля, праця, капітал, підприємництво) [24]. Разом із тим, не дивлячись на близькість досліджуваних понять, їх необхідно розмежовувати.

На наш погляд, говорячи про ресурси, як про обов'язковий компонент будь-якої виробничої діяльності, необхідно підкреслити потенційний характер їх можливого використання. Економічною категорією, що позначає реальне залучення до процесу виробництва товарів і послуг, є категорія факторів виробництва.

Такої ж точки зору дотримується колектив вітчизняних науковців, які вказують на те, що фактори виробництва, на відміну від ресурсів, це вже реально використані в процесі виробництва ресурси. Інакше кажучи, фактори виробництва – це «працюючі ресурси» [25]. На підтримку тези про неідентичність досліджуваних понять К. В. Романчук зазначає, що ресурс – це потенційний фактор: тільки той ресурс, що залучається у виробництво, стає фактором виробництва. На відміну від ресурсів, фактори стають такими тільки в межах взаємодії. Тому виробництво – завжди взаємодіюча єдність його факторів. Так, набуваючи ресурси на ринку, підприємство має на меті використання їх у своїй господарській діяльності, тобто для виробництва товарів (робіт, послуг) або для забезпечення інших потреб, необхідних для його функціонування. Такі ресурси є економічними, оскільки мають ринкову вартість. У випадку безпосереднього використання цих ресурсів у виробництві вони перетворюються на фактори виробництва, тобто в процесі взаємодії з іншими факторами створюють економічне благо, що є кінцевою метою виробничого процесу. Ті ж ресурси, що поки що не використані, вважаються економічними, тобто потенційними, факторами [20].

Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного дослідження, зазначимо, що ретроспектива вказує на існування постійної уваги науковців до ресурсу як економічної категорії. Проте, особливого значення вона набуває з початку 1990-х років із розквітом теорії стратегічного управління, у межах якої сформувався так званий «ресурсний підхід» в управлінні фірмою. Більш того, закономірним результатом розвитку наукових поглядів на ресурсну проблематику є поява наприкінці ХХ століття теорії потенціалу підприємства, підґрунтям якої була оцінка ресурсних можливостей господарюючого суб'єкта для досягнення поставлених цілей. Внаслідок цього перспективою подальших досліджень є визначення категоріальної сутності, наукової атрибуції поняття «потенціал», встановлення концептуальної межі щодо інших категорій – «ресурси», «ресурсний потенціал». ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Терещенко С. І. Ресурсний потенціал підприємства: функції та структура / С. І. Терещенко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2012. – Вип. 2(58). – С. 191 – 196.

2. **Сэй Ж.-Б.** Трактат по политической экономии / Ж.-Б. Сэй. – М.: Изд-во «Дело», 2000. – 232 с.

3. Всемирная история экономической мысли. В 6 т. Т. 1. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни / МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Мысль, 1987. – 606 с.

4. **Онкен Август.** История политической экономии до Адама Смита / Август Онкен; [пер. с нем.]. – СПб.: Типография М. А. Александрова, 1908. – 494 с.

5. **Маршалл А.** Принципы экономической науки. В 3-х т. / А. Маршалл; [пер. с англ.]; под ред. О. Г. Радынова. – М.: Прогресс, 1993.

6. **Кушнір Л. Л.** Гносеологія ресурсів в економіці, її еволюція і сучасний концепт / Л. Л. Кушнір // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 3(57). – С. 310 – 313.

7. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 1118.

8. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Оникс, 2008. – 736 с.

9. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – С. 206.

10. **Гончаров С. М.** Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір; [за ред. проф. С. М. Гончарова]. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 264 с.

11. **Коноплінська В. А.** Економічний тлумачно-термінологічний словник / В. А. Коноплінська, Г. І. Філіна. – К.: КНТ, 2007. – 580 с.

12. **Окорочова Л. Г.** Ресурсний потенціал підприємств / Л. Г. Окорочова. – СПб.: С-ПбГТУ, 2001. – 293 с.

13. **Шталь Т. В.** Комплексна оцінка ресурсного потенціалу підприємств роздрібної торгівлі : дис. ... канд. екон. наук: 08.07.05 / Т. В. Шталь / Харківський держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х., 2006.

14. **Панчишин С.** Макроекономіка : навч. посібник / С. Панчишин. – К., 2001. – 548 с.

15. **Савченко А. Г.** Макроекономіка : підручник / А. Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2007. – 448 с.

16. **Таранюк Л. М.** Особливості визначення ефективності використання ресурсів на підприємстві в умовах перехідної економіки / Л. М. Таранюк, А. І. Шаповал // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – Т. 2. – С. 123 – 131.

17. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 512 с.

18. **Гончаров С. М.** Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір. – К.: ЦУЛ, 2009. – 264 с.

19. **Мочерний С. В.** Економічний енциклопедичний словник / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко, С. І. Юрій. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.

20. **Романчук К. В.** Сутність та види економічних ресурсів: обліково-аналітичний вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc...34/27.pdf

21. **Косік А. Ф.** Мікроекономіка: навч. посібник / А. Ф. Косік, Г. Е. Гронтовська. – К.: ЦУЛ, 2004. – 416 с.

22. **Николаева Т. И.** Ресурсный потенциал торговой организации как основа ее развития / Т. И. Николаева, С. Н. Лыкасова // Известия УрГЭУ, 2010. – № 3(29). – С. 119 – 124.

23. **Комарницький І. Ф.** Економічна теорія / І. Ф. Комарницький. – Чернівці, 2006. – 334 с.

24. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53412/385165.html>

25. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка) : навч. посібник / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 688 с.

REFERENCES

Biletska, L. V., Biletskyi, O. V., and Savych, V. I. *Ekonomichna teoriia (Politekonomiia. Mikroekonomika. Makroekonomika)* [Economics (Political Economics. Microeconomics. Macroeconomics)]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2002.

“Ekonomichna entsyklopediia” [Economic Encyclopedia]. <http://slovopedia.org.ua/38/53412/385165.html>

Honcharov, S. M., and Kushnir, N. B. *Tlumachnyi slovnyk ekonomista* [Dictionary of Economics]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.

Honcharov, S. M., and Kushnir, N. B. *Tlumachnyi slovnyk ekonomista* [Dictionary of Economics]. Kyiv: TsUL, 2009.

Kushnir, L. L. “Hnoseolohiia resursiv v ekonomitsi, ii evoliutsiia i suchasnyi kontsept” [Epistemology of resources in the economy, its evolution and contemporary concept]. *Visnyk ZhDTU*, no. 3(57) (2011): 310-313.

Konoplińska, V. A., and Filina, H. I. *Ekonomichnyi tлумачно-terminolohichnyi slovnyk* [Economic glossary and glossary of terms]. Kyiv: KNT, 2007.

Kosik, A. F., and Hrontkovska, H. E. *Mikroekonomika* [Microeconomics]. Kyiv: TsUL, 2004.

Komarnytskyi, I. F. *Ekonomichna teoriia* [Economics]. Chernivtsi, 2006.

Marshall, A. *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [The principles of economics]. Moscow: Progress, 1993.

Mochernyi, S. V., Larina, Ya. S., and Ustyanko, O. A. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit, 2006.

Okorokova, L. G. *Resursnyi potentsial predpriiaty* [The resource potential of enterprises]. St. Petersburg: SPbGTU, 2001.

Onken, A. *Istoriia politicheskoy ekonomii do Adama Smita* [The history of political economy before Adam Smith]. St. Petersburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova, 1908.

Ozhegov, S. I., and Shvedova, N. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: Oniks, 2008.

“Ot zarozhdeniia ekonomicheskoy mysli do pervykh teoreticheskikh sistem politicheskoy zhizni” [From the inception of economic thought before the first theoretical systems of political life]. In *Vsemirnaia istoriia ekonomicheskoy mysli*. Moscow: Mysl, 1987.

Panchyshyn, S. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv, 2001.

Rayzberg, B. A., Lozovskiy, L. Sh., and Starodubtseva, E. B. *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow: INFRA-M, 2010.

Romanchuk, K. V. “Sutnist ta vydy ekonomichnykh resursiv: oblikovo-analitychnyi vymir” [Essence and types of economic resources: accounting and analytical measurement]. archive.nbuv.gov.ua/portal/soc...34/27.pdf

Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar [Soviet Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sovetskaia entsyklopediia, 1983.

Shtal, T. V. “Kompleksna otsinka resursnoho potentsialu pidpriemstv rozdribnoi torhivli” [Comprehensive assessment of resource potential retailers]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.07.05*, 2006.

Sey, Zh.-B. *Traktat po politicheskoy ekonomii* [A treatise on political economy]. Moscow: Delo, 2000.

Savchenko, A. H. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: KNEU, 2007.

Taraniuk, L. M., and Shapoval, A. I. "Osoblyvosti vyznachennia efektyvnosti vykorystannia resursiv na pidpriemstvi v umovakh perekhidnoi ekonomiky" [Features of the definition of resource efficiency in the company in a transitional econo-

my]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 2, no. 3 (2008): 123-131.

Nikolaeva, T. I., and Lykasova, S. N. "Resursnyy potentsial togovoy organizatsii kak osnova ee razvitiia" [The resource potential of the trade organization as the basis of its development]. *Izvestiia UrGEU*, no. 3(29) (2010): 119-124.

Tereshchenko, S. I. "Resursnyi potentsial pidpriemstva: funktsii ta struktura" [Enterprise Resource potential: function and structure]. *Visnyk NUVHP*, no. 2(58) (2012): 191-196.

УДК 658.14

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

ГНИП Н. О.

УДК 658.14

Гнип Н. О. Дослідження результатів діяльності в системі планування фінансового потенціалу підприємств

У статті проаналізовано фінансові показники діяльності підприємств Харківської області у 2001 – 2011 рр., що підтверджує кризовий стан вітчизняного реального сектора економіки. Досліджено вплив результатів діяльності підприємства на структуру його фінансового потенціалу в системі планування фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Доведено, що функціями управління є планування, організація, мотивація та контроль. Виявлено, що фінансове планування – це планування всіх фінансових ресурсів, доходів і напрямів їх витрачання, що складають основу фінансового потенціалу для забезпечення розвитку підприємства. Фінансове планування, як одна з функцій управління, дозволяє передбачити всі необхідні дії та максимум несподіванок, які можуть виникнути в процесі діяльності, і запропонувати шляхи мінімізації негативних наслідків «розпилення» фінансового потенціалу.

Ключові слова: управління, фінансовий потенціал, фінансове планування.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Гнип Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку і аудиту, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

УДК 658.14

Гнип Н. А. Исследование результатов деятельности в системе планирования финансового потенциала предприятий

В статье проанализированы финансовые показатели деятельности предприятий Харьковской области в 2001 – 2011 гг., что подтверждает кризисное состояние отечественного реального сектора экономики. Исследовано влияние результатов деятельности предприятия на структуру его финансового потенциала в системе планирования финансовой деятельности субъектов хозяйствования. Доказано, что функциями управления являются планирование, организация, мотивация и контроль. Выведено, что финансовое планирование – это планирование всех финансовых ресурсов, доходов и направлений их растрат, составляющих основу финансового потенциала для обеспечения развития предприятия. Финансовое планирование, как одна из функций управления, позволяет предусмотреть все необходимые действия и максимум неожиданностей, которые могут возникнуть в процессе деятельности, а также предложить пути минимизации негативных последствий «распыления» финансового потенциала.

Ключевые слова: управление, финансовый потенциал, финансовое планирование.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Гнип Наталья Александровна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры учета и аудита, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

UDC 658.14

Gnip N. A. Study of the Results of Activity in the System of Planning of Financial Potential of Enterprises

The article analyses financial indicators of activity of enterprises of the Kharkiv Oblast in 2001 – 2011, which confirms the crisis state of the domestic real sector of economy. It studies impact of the results of an enterprise activity on the structure of its financial potential in the system of planning financial activity of economic subjects. It proves that the management functions are planning, organisation, motivation and control. It reveals that financial planning is planning of all financial resources and income and directions of their spendings, which constitute the basis of the financial potential for ensuring development of an enterprise. Financial planning, as one of the functions of management, allows envisaging all necessary actions and maximum of surprises that may arise in the process of activity and also offering ways of minimisation of negative consequences of "dissipation" of the financial potential.

Key words: management, financial potential, financial planning.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Gnip Natalia A. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Accounting and Auditing, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

У сучасних умовах управління фінансами є найскладнішою і найвідповідальнішою ланкою у системі управління діяльністю будь-якого суб'єкта господарювання. Процес управління фінансами підприємств, включаючи управління фінансовим потенціалом, здійснюється в рамках механізму фінансового менеджменту.

Зміни в економіці України, пов'язані з переходом до ринкових стосунків, вимагають пошуку нових спо-

собів і підходів до технологій управління, у тому числі в області фінансового менеджменту. Аналіз фінансово-економічних результатів суб'єктів господарювання в сучасних умовах показує, що погіршення в ефективності управління фінансовою діяльністю пов'язане з кризовою ситуацією в країні. Усе це зумовлює необхідність комплексного застосування і розвитку сучасного інструментарію системи фінансового управління, яка по-

Sey, Zh.-B. *Traktat po politicheskoy ekonomii* [A treatise on political economy]. Moscow: Delo, 2000.

Savchenko, A. H. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: KNEU, 2007.

Taraniuk, L. M., and Shapoval, A. I. "Osoblyvosti vyznachennia efektyvnosti vykorystannia resursiv na pidpriemstvi v umovakh perekhidnoi ekonomiky" [Features of the definition of resource efficiency in the company in a transitional econo-

my]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 2, no. 3 (2008): 123-131.

Nikolaeva, T. I., and Lykasova, S. N. "Resursnyy potentsial togovoy organizatsii kak osnova ee razvitiia" [The resource potential of the trade organization as the basis of its development]. *Izvestiia UrGEU*, no. 3(29) (2010): 119-124.

Tereshchenko, S. I. "Resursnyi potentsial pidpriemstva: funktsii ta struktura" [Enterprise Resource potential: function and structure]. *Visnyk NUVHP*, no. 2(58) (2012): 191-196.

УДК 658.14

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

ГНИП Н. О.

УДК 658.14

Гнип Н. О. Дослідження результатів діяльності в системі планування фінансового потенціалу підприємств

У статті проаналізовано фінансові показники діяльності підприємств Харківської області у 2001 – 2011 рр., що підтверджує кризовий стан вітчизняного реального сектора економіки. Досліджено вплив результатів діяльності підприємства на структуру його фінансового потенціалу в системі планування фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Доведено, що функціями управління є планування, організація, мотивація та контроль. Виявлено, що фінансове планування – це планування всіх фінансових ресурсів, доходів і напрямів їх витрачання, що складають основу фінансового потенціалу для забезпечення розвитку підприємства. Фінансове планування, як одна з функцій управління, дозволяє передбачити всі необхідні дії та максимум несподіванок, які можуть виникнути в процесі діяльності, і запропонувати шляхи мінімізації негативних наслідків «розпилення» фінансового потенціалу.

Ключові слова: управління, фінансовий потенціал, фінансове планування.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Гнип Наталія Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри обліку і аудиту, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Перемоги, 55, Харків, 61174, Україна)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

УДК 658.14

Гнип Н. А. Исследование результатов деятельности в системе планирования финансового потенциала предприятий

В статье проанализированы финансовые показатели деятельности предприятий Харьковской области в 2001 – 2011 гг., что подтверждает кризисное состояние отечественного реального сектора экономики. Исследовано влияние результатов деятельности предприятия на структуру его финансового потенциала в системе планирования финансовой деятельности субъектов хозяйствования. Доказано, что функциями управления являются планирование, организация, мотивация и контроль. Выведено, что финансовое планирование – это планирование всех финансовых ресурсов, доходов и направлений их растрат, составляющих основу финансового потенциала для обеспечения развития предприятия. Финансовое планирование, как одна из функций управления, позволяет предусмотреть все необходимые действия и максимум неожиданностей, которые могут возникнуть в процессе деятельности, а также предложить пути минимизации негативных последствий «распыления» финансового потенциала.

Ключевые слова: управление, финансовый потенциал, финансовое планирование.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Гнип Наталья Александровна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры учета и аудита, Харьковский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Победы, 55, Харьков, 61174, Украина)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

UDC 658.14

Gnip N. A. Study of the Results of Activity in the System of Planning of Financial Potential of Enterprises

The article analyses financial indicators of activity of enterprises of the Kharkiv Oblast in 2001 – 2011, which confirms the crisis state of the domestic real sector of economy. It studies impact of the results of an enterprise activity on the structure of its financial potential in the system of planning financial activity of economic subjects. It proves that the management functions are planning, organisation, motivation and control. It reveals that financial planning is planning of all financial resources and income and directions of their spendings, which constitute the basis of the financial potential for ensuring development of an enterprise. Financial planning, as one of the functions of management, allows envisaging all necessary actions and maximum of surprises that may arise in the process of activity and also offering ways of minimisation of negative consequences of "dissipation" of the financial potential.

Key words: management, financial potential, financial planning.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Gnip Natalia A. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Accounting and Auditing, Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. Peremogy, 55, Kharkiv, 61174, Ukraine)

E-mail: x-goldystar@rambler.ru

У сучасних умовах управління фінансами є найскладнішою і найвідповідальнішою ланкою у системі управління діяльністю будь-якого суб'єкта господарювання. Процес управління фінансами підприємств, включаючи управління фінансовим потенціалом, здійснюється в рамках механізму фінансового менеджменту.

Зміни в економіці України, пов'язані з переходом до ринкових стосунків, вимагають пошуку нових спо-

собів і підходів до технологій управління, у тому числі в області фінансового менеджменту. Аналіз фінансово-економічних результатів суб'єктів господарювання в сучасних умовах показує, що погіршення в ефективності управління фінансовою діяльністю пов'язане з кризовою ситуацією в країні. Усе це зумовлює необхідність комплексного застосування і розвитку сучасного інструментарію системи фінансового управління, яка по-

винна забезпечити безперервний приріст фінансового потенціалу господарюючого суб'єкта або хоча б запобігти його зниженню.

Як об'єкт дослідження теоретичних і практичних засад фінансового управління підприємством вчені обирають різні фінансові категорії: фінанси підприємств, фінансова діяльність, фінансові ресурси тощо. Так, цими питаннями займаються Ю. Батрін, М. Білик, І. Бланк, Д. Ванькович, В. Виговська, Б. Коллас, В. Марцин, В. Репін, В. Кузнецов, В. І. Терьохін, А. Харко та ін.

Управління потенціалом підприємства в його широкому розумінні є предметом досліджень ряду вчених, серед яких І. Бритченко, О. Коренков, І. Отенко, Л. Хом'яков, І. Должанський, Г. Загорна, О. Удалих, І. Герасименко, М. Ращупкіна та ін., тоді як саме фінансовий потенціал підприємства як об'єкт управління вивчають лише незначна кількість вчених, серед яких П. Єгоров, Ю. Сердюк-Копчекчі, П. Комарецька, П. Пузирьова. Тому питання фінансового управління підприємством із застосуванням планування фінансовим потенціалом наразі є відкритим.

Метою статті є теоретичні та методичні підходи щодо дослідження фінансових показників діяльності підприємств Харківської області в системі планування фінансового потенціалу підприємства.

Механізм фінансового менеджменту, у авторському розумінні, є системою функціональних елементів, регулюючих процес розробки (планування, коригування, оптимізація) і реалізації (виконання, контроль) управлінських рішень в області фінансової діяльності підприємства на основі ефективного використання нормативно-правових і ринкових механізмів, ресурсного, виробничого і фінансового потенціалу самого підприємства [1]. У складі механізму фінансового менеджменту можна виділити такі елементи [2]:

державне нормативно-правове забезпечення фінансової діяльності підприємств. Законодавчі і нормативні основи регламентують фінансову діяльність підприємств, задають правові «правила гри»;

- ✦ ринковий механізм регулювання фінансової діяльності підприємства. Він формується в межах дії ринкових законів попиту і пропозиції, ціноутворення і конкуренції у сфері ресурсного і фінансового ринків в розрізі окремих їх видів і сегментів;
- ✦ внутрішні механізми регулювання окремих аспектів фінансової діяльності. Ці механізми формуються і використовуються всередині самого підприємства, регламентують ті або інші оперативні управлінські рішення в сфері його фінансової діяльності;
- ✦ система конкретних методів і прийомів здійснення і управління фінансовою діяльністю підприємства. У процесі здійснення і аналізу фінансової діяльності, планування і оптимізації фінансового потенціалу, ухвалення фінансових рішень і контролю за їх виконанням використовуються різноманітні методи і прийоми, за допомогою яких досягаються необхідні результати.

У контексті даного дослідження представляє інтерес останній елемент фінансового управління, при цьому його найважливішим аспектом є проблема стратегічного планування фінансового потенціалу.

В умовах ринкових стосунків підприємства звільнилися від опіки з боку держави, але різко підвищилася їх відповідальність за економічні та фінансові результати роботи. Підприємства почали здійснювати свою діяльність на початках комерційного розрахунку, при якому витрати повинні покриватися за рахунок власних доходів. Головним джерелом виробничого і соціального розвитку трудових колективів став прибуток.

Роздержавлення фінансів мало двоякі наслідки: з одного боку, у підприємств з'явилося більше можливостей для комерційної та творчої діяльності, вони звільнилися від турботи держави і почали прагнути до задоволення потреб своїх клієнтів шляхом підвищення якості продукції і зниження цін на неї; з іншого боку, виник різкий дефіцит фінансових ресурсів, без залучення яких неможлива нормальна діяльність господарюючого суб'єкта.

Стан фінансів підприємств залежить насамперед від їх фінансового потенціалу, зміст якого складає сукупність фінансових ресурсів і доходів суб'єктів господарювання при заданих або існуючих параметрах ринкового, ресурсного, виробничих потенціалів тощо. У свою чергу, від стану фінансового потенціалу і ефективності його використання підприємствами залежить економічний і фінансовий добробут не лише самих суб'єктів господарювання, але і держави, і суспільства в цілому.

Загальний стан фінансів суб'єктів реального сектора економіки Харківської області має негативні наслідки. Фінансовий результат підприємств від звичайної діяльності до оподаткування (крім банків і бюджетних установ) у 2011 р. був позитивним і становив 804,57 млн грн, при цьому 36,6%, працюючи в нестабільному економічному середовищі, були збитковими, переживали глибокий спад виробництва і знаходилися в критичному або банкрутному становищі, і 40% – низкорентабельними. Рентабельність операційної діяльності підприємств в цілому, наприклад, по Харківській області, у 2011 р. становила 6,7%, що на 2% більше, ніж у 2010 р.

Динаміка фінансових показників діяльності підприємств Харківської області у 2001 – 2011 рр. підтверджує кризовий стан вітчизняного реального сектора економіки (рис. 1).

Так, фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств Харківської області за 2011 р. склав 804,6 млн грн прибутку [3]. За 2010 р. – 1456,1 млн грн збитку. Для порівняння, у 2010 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, отриманий суб'єктами господарювання, складав 804,6 млн грн прибутку, у 2009 р. – 1765,2 млн грн збитку, у 2008 р. – 14,4 млн грн збитку, у 2007 р. – 4608 млн грн прибутку, у 2005 р. – 2720,9 млн грн прибутку, у 2001 р. – 876,5 млн грн прибутку. Тобто, до 2008 р. спостерігалась стійка тенденція зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування, протягом 2008 і 2009 рр. спостерігається зростання збитку, а у 2010 р.

прослідковується зменшення збитку, і тільки в 2011 р. підприємства мають вже позитивний результат від своєї діяльності. Проаналізувавши дані, можна дійти висновку, що прибутковість 2011 р. (804,6 млн грн) є від'ємною в порівнянні з 2001 р. (876,5 млн грн).

Позитивного фінансового результату до оподаткування досягли 63,4% підприємств, загальний прибуток яких становив 7510,3 млн грн. Значна частка прибуткових підприємств спостерігається серед підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства – 86,1%; підприємств, які займаються фінансовою діяльністю – 71,1%; підприємств, які займаються охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги – 69%. Серед промислових підприємств найбільша частка прибуткових підприємств спостерігається у добуванні корисних копалин, крім паливно-енергетичних – 100%.

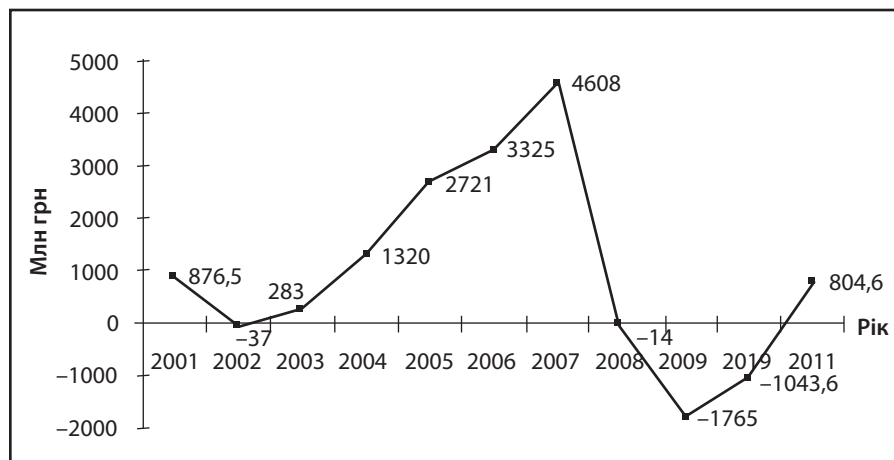

Рис. 1. Динаміка фінансового результату підприємств та організацій Харківської області у 2001 – 2011 рр.

* Побудовано автором на основі [3].

Рентабельність операційної діяльності підприємств в цілому по області у 2011 р. становила 6,7% [3]. У порівнянні з 2010 р. вона збільшилась на 2%. Найвищий рівень рентабельності – у підприємств: сільського господарства, мисливства та лісового господарства – 27,2%, торгівлі автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт – 23,3%, оптової торгівлі та посередництва в оптовій торгівлі – 10,4%.

Частка підприємств, які отримали збиток у 2011 р., складала по області 36,6% підприємств [3]. Порівняно з минулим роком вона зменшилась на 5,9%. Значна частка збиткових підприємств спостерігається серед підприємств транспорту та зв'язку – 58%; підприємств, які займаються наданням комунальних та індивідуальних послуг, діяльністю у сфері культури та спорту – 56,9%; освіти – 56,2%. У промисловому виді діяльності значна частка збиткових підприємств спостерігається у підприємств, які займаються добуванням паливно-енергетичних корисних копалин – 100% [3].

Втім, спостерігалися певні позитивні зміни показників балансу підприємств [3]. Так, станом на кінець 2011 р. величина власного капіталу – основного джерела формування майна підприємств Харківської області – становила 84032,5 млн грн. За рік вона збільшилась на 2,8%.

Оборотні активи підприємств збільшились за 2011р. на 16,6% і склали 127416,3 млн грн. Значна частка

оборотних активів спостерігається у підприємств торгівлі, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку – 26%, промислових підприємств – 22,9%, підприємств фінансової діяльності – 20,6% і підприємств, що займаються оптовою торгівлею і посередництвом в оптовій торгівлі – 20,3%, що складає 33177 млн грн, 29160,7 млн грн, 26274,4 млн грн і 25892,7 млн грн відповідно.

Разом з тим, необоротні активи підприємств протягом 2011 р. збільшились на 1,6% і на кінець року склали 91262,4 млн грн. Найбільшою часткою необоротних активів по області володіють підприємства, які займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям – 33,7% від загальної суми необоротних активів (30728 млн грн). Також значна частка припадає на промислові підпри-

ємства та підприємства транспорту та зв'язку, 20,7% (18862,1 млн грн) і 23,5% (21448,1 млн грн) відповідно.

За січень – березень 2012 р. суб'єктами господарської діяльності Харківської області (крім установ, що утримуються за рахунок бюджету) отримано позитивний фінансовий результат до оподаткування у сумі 559,8 млн грн, що у 2,3 раза більше, ніж за січень – березень 2011 р.

За видами економічної діяльності найбільші обсяги прибутків отримано підприємствами промисловості (1133,2 млн грн), торгівлі; ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (143,7 млн грн), фінансової діяльності (102,8 млн грн). Серед промислових підприємств найбільш прибутковими були підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (413 млн грн).

Найбільші збитки допущено підприємствами промисловості (379,1 млн грн).

У цілому по області протягом січня – березня 2012 р. прибутково працювало 57,1% підприємств (1577,2 млн грн), що на 3% менше, ніж за відповідний період 2011 р. Збитково працювало підприємств у січні – березні 2012 року 42,9%, що на 3,7% менше відповідно в тому ж періоді 2011 р. [4].

При гострому браку власних доходів для розвитку позикові джерела інвестування залишаються важко доступними основній масі підприємств. Причин депре-

сивного розвитку суб'єктів господарювання багато, але головні з них криються в інерції структури виробництва, що склалася, його технологічній відсталості й фізичному зносі основних засобів, у відсутності пріоритетів державної науково-промислової політики, в умовах господарювання, що склалися, у результаті проведення неефективних економічних, фінансових і податкових перетворень, що не дозволяють підприємствам заробляти кошти на модернізацію, в дорожнечі й важкодоступності довгострокових позикових і залучених джерел фінансування модернізації і реконструкції підприємств і т. ін.

На думку П. Комарецької, управління фінансовим потенціалом здійснюється на підприємствах з приводу досягнення максимально можливого фінансового результату за таких умов: наявність власного капіталу, достатнього для виконання умов ліквідності та фінансової стійкості; можливості залучення капіталу в обсязі, необхідному для реалізації ефективних інвестиційних проектів; рентабельності вкладеного капіталу; наявності ефективної системи управління фінансами, яка забезпечує прозорість поточного й майбутнього фінансового стану [5].

Не викликає сумніву той факт, що управління фінансовим потенціалом підприємства має свої особливості, серед яких Ю. Сердюк-Копчекчі виділяє:

- ✦ врахування впливу конкуренції;
- ✦ визначення фінансових ресурсів;
- ✦ представлення об'єктом управління прояву результатів управління через розмір й строки протікання грошових потоків;
- ✦ необхідність оптимального розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів;
- ✦ розробка й прийняття рішень по досягненню певного компромісу між вимогами прибутковості, надійності й ліквідності капіталу промислових підприємств;
- ✦ потреба у формуванні фінансових ресурсів із різних джерел;
- ✦ регулювання структурних перетворень фінансового потенціалу;
- ✦ використання методів управлінського впливу на фінансові ресурси [6].

Як відомо, функціями управління є планування, організація, мотивація та контроль [7]. Система управління фінансовим потенціалом підприємства, як і будь-яка інша економічна система управління, включає в себе такі елементи: фінансове планування (бюджетування, планування і прогнозування фінансових потоків, грошових доходів і надходжень); фінансове регулювання (коректування планових і фактичних параметрів фінансових ресурсів, включаючи регулювання ризиків); фінансовий контроль у процесі бюджетування і реалізації фінансового потенціалу.

Отже, фінансовий потенціал, будучи категорією управління, підлягає плануванню, регулюванню і використанню (реалізації). Плановані значення фінансового потенціалу базуються, перш за все, на скоректованих показниках його реалізації в попередніх періодах з урахуванням прогнозованих змін обсягів

продажів, рентабельності, власного і позикових капіталів, забезпечення позитивного ефекту фінансового і операційного важеля, реалізації інвестиційних проектів і т. д. Тому планування фінансового потенціалу спрямоване на відновлення, забезпечення або збереження фінансової стійкості.

В умовах, коли народногосподарські інтереси забезпечуються через ринкове саморегулювання економіки, кожне підприємство само планує свою діяльність, самостійно оцінює потребу у фінансових ресурсах і ефективність їх використання у виробництві або у прибуткових вкладеннях, несе повну відповідальність за отримані результати. Для забезпечення скоординованості роботи всіх підрозділів організації, контролю за виробничими процесами і раціональним використанням ресурсів, стимулювання працівників зростає роль фінансових планів організації і підприємств всіх форм власності і масштабів виробництва.

Фінансове планування, як уміння передбачати цілі, результати діяльності та ресурси, необхідні для постійного вдосконалення діяльності з урахуванням умов, що змінюються, і можливостей, що виявляються, а також вимірювання впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, має бути безперервним, плани не можуть бути статичними, а повинні гнучко мінятися відповідно до умов, що змінюються. Отже, фінансове планування – це планування всіх фінансових ресурсів, доходів і напрямів їх витрачання, що складають основу фінансового потенціалу для забезпечення розвитку підприємства. Практичний зміст фінансового планування – це розробка фінансових планів, а призначення – ефективне управління фінансами через їх розробку і виконання. Суть фінансового планування полягає у складанні фінансових планів різного змісту і призначення залежно від завдань і об'єктів планування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, фінансове планування на підприємстві є елементом управлінської діяльності, пов'язаної з процесом складання фінансових планів, прогнозів і бюджетів, контролем за їх виконання, виявлення причин відхилень від запланованих параметрів. У загальному вигляді воно є переліком дій і послідовності формування фінансового потенціалу, підведення під нього відповідних матеріальних, трудових і фінансових ресурсів для досягнення поставлених підприємством фінансових цілей і завдань. Фінансове планування, як одна з функцій управління, дозволяє передбачити всі необхідні дії, максимум несподіванок, які можуть виникнути в процесі діяльності, і запропонувати шляхи мінімізації негативних наслідків «розпилення» фінансового потенціалу.

Наукова новизна полягає в дослідженні фінансового стану суб'єктів реального сектора економіки Харківської області в системі планування фінансового потенціалу підприємств.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку бізнес-прогнозу як основу формування фінансового бюджету підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнип Н. О. Управління фінансовим потенціалом підприємства як складова фінансового менеджменту / Н. О. Гнип // Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір // Матеріали симпозиуму Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі. – Х. : ХІФ УДУФМТ, 2009. – С. 145 – 146.
2. Петленко Ю. В. Фінансовий менеджмент : [навч. посіб.] / Ю. В. Петленко. – К. : Кондор, 2007. – 298 с.
3. Головне управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua>
4. Головне управління статистики у Харківській області, 2012. Соціально-економічне становище Харківської області за січень – травень 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/documents/8389/661.doc>
5. Комарецька П. В. Управління фінансовим потенціалом підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 – «Економіка, організація і управління підприємствами» / П. В. Комарецька. – Київ, 2006. – 20 с.
6. Сердюк-Копчекчі Ю. В. Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / Ю. В. Сердюк-Копчекчі. – Донецьк, 2008. – 20 с.
7. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури / Пер. с англ. – М. : Дело, 1992.
8. Хом'яков Л. І. Управління потенціалом підприємства / Л. І. Хом'яков. – К. : Кондор, 2009. – 400 с.

REFERENCES

- Hnyr, N. O. "Upravlinnia finansovym potentsialom pidpriemstva iak skladova finansovoho menedzhmentu" [Managing financial potential of the enterprise as part of financial management]. *Rozvytok finansovykh vidnosyn v umovakh transformatsiinykh protsesiv: ukraïnskyi vymir*. Kharkiv: KhIF UDUFMT, 2009. 145-146.
- "Holovne upravlinnia statystyky v Kharkivskii oblasti" [Department of Statistics in the Kharkiv region]. <http://kh.ukrstat.gov.ua>
- "Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti, 2012. Sotsialno-ekonomichne stanovyshche Kharkivskoi oblasti za sichen – traven 2012 roku" [Department of Statistics in Kharkiv, 2012. Socio-economic situation of the Kharkiv region in January – May 2012]. <http://kharkivoda.gov.ua/documents/8389/661.doc>
- Komaretska, P. V. "Upravlinnia finansovym potentsialom pidpriemstv" [Financial management capacity of enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.06.01*, 2006.
- Khom'iakov, L. I. *Upravlinnia potentsialom pidpriemstva* [Management of potential business]. Kyiv: Kondor, 2009.
- Meskon, M. Kh., Albert, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Principles of Management]. Moscow: Delo, 1992.
- Petlenko, Yu. V. *Finansovy menedzhment* [Financial Management]. Kyiv: Kondor, 2007.
- Serdiuk-Kopchekchi, Yu. V. "Mekhanizm upravlinnia finansovym potentsialom promyslovykh pidpriemstv" [The mechanism of the financial capacity of industrial enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.08*, 2008.

МЕТОДИКА ПЛАНУВАННЯ ВИТРАТ ОСНОВНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

ЄГОРКІНА Т. О.

УДК 338.512

Єгоркіна Т. О. Методика планування витрат основного виду діяльності промислового підприємства

Сьогодні на більшості промислових підприємств планування зовсім не розглядається як інструмент оптимізації витрат основного виду діяльності, а це зовсім неправильно. Адже саме планування дає можливість управлінській ланці підприємств займатися пошуком найбільш ефективних напрямів діяльності, вибором більш стабільних замовників і постачальників і пошуком напрямів мінімізації витрат основного виду діяльності, оскільки саме від цих базових критеріїв залежать подальше функціонування та розвиток підприємств. У статті розроблено методіку планування витрат основного виду діяльності, яка включає в себе: побудову загальних показників ризиків у короткостроковій та довгостроковій діяльності, що дає змогу визначити основні ризики короткострокової та довгострокової діяльності та розрахувати їх вагу в загальних ризиках підприємства; визначення значень ризиків за рахунок поєднання вербальних значень ризику та його кількісних характеристик, що дозволяє обґрунтувати загальні ризики в короткостроковій та довгостроковій діяльності; поєднання ризиків короткострокової та довгострокової діяльності за рахунок використання матричного підходу, який дозволяє побудувати матрицю управління з урахуванням ризику в розрізі оперативного, тактичного та стратегічного планування. Таким чином, побудована матриця дозволяє визначити спосіб планування на підприємстві в умовах комбінації ризиків короткострокової та довгострокової діяльності для ефективного планування витрат підприємства.

Ключові слова: планування, витрати, підприємство, модель, оптимізація, методика, ризики, управління.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 9.

Єгоркіна Тетяна Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри фінансів, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

УДК 338.512

UDC 338.512

Єгоркіна Т. А. Методика планирования затрат основного вида деятельности промышленного предприятия

Сегодня на большинстве промышленных предприятий планирование вовсе не рассматривается как инструмент оптимизации расходов основного вида деятельности, а это совсем неправильно. Ведь именно планирование позволяет управленческому звену предприятий заниматься поиском наиболее эффективных направлений деятельности, выбором более стабильных заказчиков и поставщиков и поиском направлений минимизации расходов основного вида деятельности, так как от этих базовых критериев зависит дальнейшее функционирование и развитие предприятий. В статье разработана методика планирования расходов основного вида деятельности, которая включает в себя: построение общих показателей рисков в краткосрочной и долгосрочной деятельности, что позволяет определить основные риски краткосрочной и долгосрочной деятельности и рассчитать их удельный вес в общих рисках предприятия; определение значений рисков за счет сочетания вербальных значений риска и его количественных характеристик, что даёт возможность обосновать общие риски в краткосрочной и долгосрочной деятельности; сочетание рисков краткосрочной и долгосрочной деятельности за счет использования матричного подхода, который позволяет построить матрицу управления с учетом риска в разрезе оперативного, тактического и стратегического планирования. Таким образом, построенная матрица позволяет определить способ планирования на предприятии в условиях комбинации рисков краткосрочной и долгосрочной деятельности для эффективного планирования расходов предприятия.

Ключевые слова: планирование, расходы, предприятие, модель, оптимизация, методика, риски, управление.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 5. **Библ.:** 9.

Єгоркіна Тетяна Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой финансов, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

Yegorkina T. A. Methods of Planning Expenditures of the Main Type of Activity of an Industrial Enterprise

As of today, the majority of industrial enterprises does not consider planning as a tool of optimisation of expenditures of the main type of activity, and this is very wrong. Since namely planning gives enterprise's management a possibility to deal with the search for the most effective directions of activity, selection of more stable customers and suppliers and search for directions of minimisation of expenditures of the main type of activity, since further functioning and development of enterprises depend on this basic criteria. The article develops methods of planning expenditures of the main type of activity, which includes: building up general indicators of risks in short-term and long-term activity, which allows identification of basic risks of short-term and long-term activity and calculation of their specific weight in general risks of an enterprise; identification of risk values by means of a combination of verbal risk values and its quantitative characteristics, gives a possibility to justify general risks in short-term and long-term activity; combination of risks of short-term and long-term activity by means of the use of a matrix approach, which allows building up a management matrix with consideration of risk from the point of view of operative, tactical and strategic planning. Thus, the built matrix allows identification of the method of planning at enterprises under conditions of a combination of risks of short-term and long-term activity for effective planning of an enterprise expenditures.

Key words: planning, expenditures, enterprise, model, optimisation, methods, risks, management.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 9.

Yegorkina Tatyana A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Head of the Department of Finance, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

Сьогодні, на більшості промислових підприємств планування зовсім не розглядається, як інструмент оптимізації витрат основного виду діяльності, а це зовсім не правильно. Адже саме планування дає можливість управлінській ланці підприємств займатися пошуком найбільш ефективних напрямів діяльності, ви-

борати більш стабільних замовників і постачальників, шукати напрями мінімізації витрат основного виду діяльності, оскільки саме від цих базових критеріїв залежить подальше функціонування і розвиток підприємств.

Питанням планування витрат промислових підприємств присвячені роботи як іноземних, так і вітчиз-

няних вчених, серед яких треба виділити: Андрющенко Н. С., Ансоф І., Бесєдін В. С., Богатирьов А. М., Бутенко А. І., Кузнецова І. О., Юфтачель О. та ін. [1 – 10].

Мета написання даної статті полягає в розробці методики планування витрат основного виду діяльності промислового підприємства.

Найважливішою проблемою розвитку планування стосовно окремого підприємства є відсутність науково обгрунтованої та успішно зарекомендованої на практиці моделі планування. Використання зарубіжного досвіду планування дає можливість українським промисловим підприємствам використовувати у своїй діяльності різні методики планування (бізнес-планування, стратегічне планування, бюджетування). Крім того, при організації планування на промислових підприємствах доступним є використання сучасних інструментів і технологій управління (збалансована система показників, реінжиніринг бізнес-процесів, логістика). Проте їх використання вимагає істотної реструктуризації діяльності підприємства, проводити яку багато з них не мають можливості у зв'язку з відсутністю власних фінансових ресурсів і висококваліфікованих фахівців. Таким чином, можна говорити про наявність широкого спектра орієнтирів для розробки моделі планування на промислових підприємствах у сучасних кризових економічних умовах. Враховуючи,

що ресурсні можливості підприємств, їх сфери і масштаби діяльності різні, правомірно говорити про те, що можливим і навіть необхідним є індивідуальний підхід до побудови моделі планування для підприємства. Пропонована модель планування полягає в тому, що якість планів підприємства – це результат взаємодії елементів системи планування (працівники, що займаються плануванням, механізм планування, процес планування та засоби, що забезпечують процес планування), повноти охоплення всіх об'єктів планування (ресурси, процеси та підрозділи) і ступеня структуризації цілей і завдань розвитку підприємства за рівнями управління.

У загальному вигляді модель планування на підприємстві наведена на рис. 1. Відмінністю запропонованої моделі планування є те, що вона акцентує увагу не стільки на логіці планових розрахунків, скільки на причинно-наслідкових зв'язках, що показують залежність якості планів від організації планової роботи на підприємстві. Модель показує, що для отримання відчутного ефекту від планування недостатньо використовувати високоточні технології планування, важливо створити на підприємстві необхідні умови для їх застосування (навчити працівників, що займаються плануванням, розробляти календарні і функціональні регламенти по розробці планів, провести зміни в організаційній структурі управління підприємством, використовувати сучасні програмні продукти з планування). Використання запропонованої

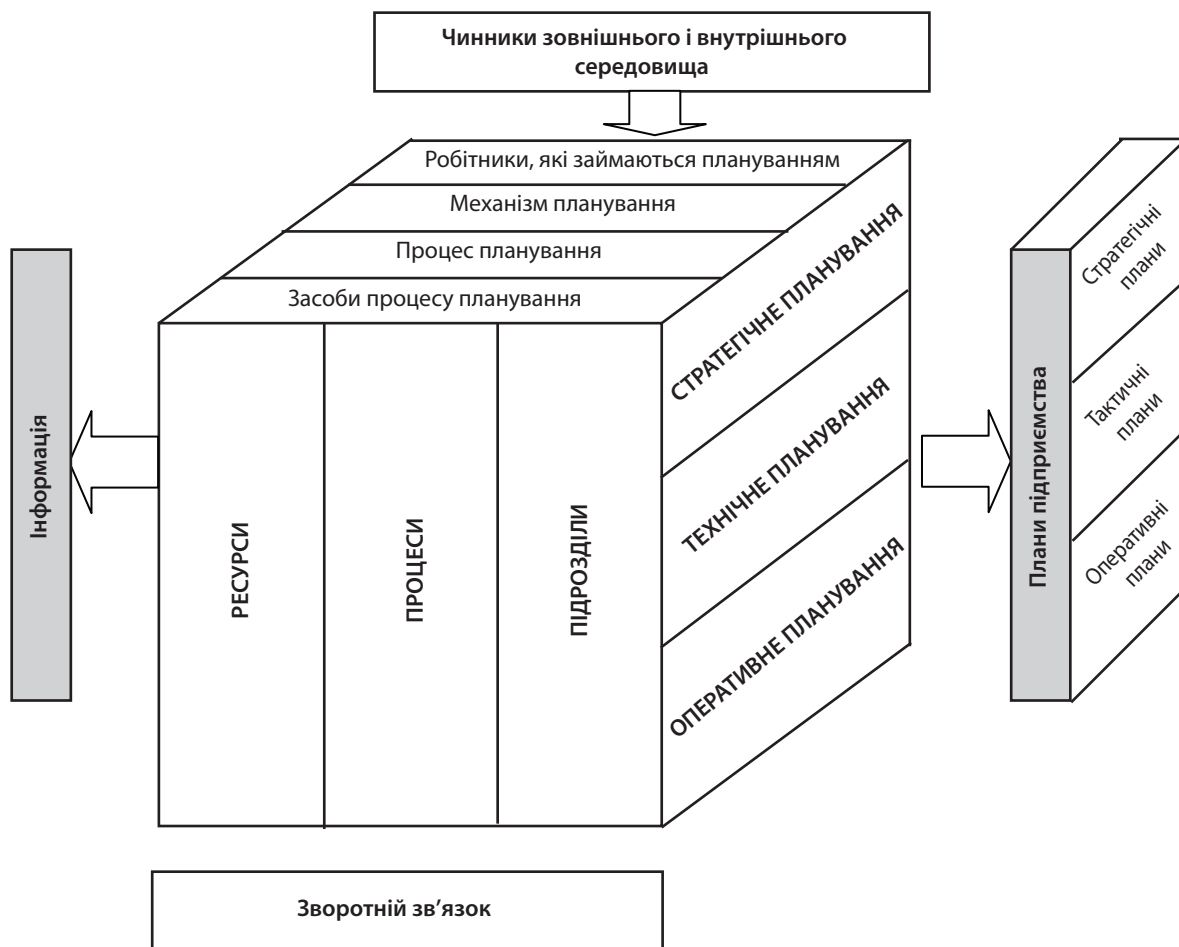

Рис. 1. Модель планування на підприємстві

моделі планування дозволяє не просто розробити для будь-якого промислового підприємства набір планів, на її основі стає можливою комплексне опрацювання питань щодо впровадження регулярного механізму ведення планової роботи. Розвиток планування в рамках діяльності підприємства є процесом, що вимагає зміни всіх інших його підсистем управління. Реалізація моделі планування на промисловому підприємстві залежить від потенціалу планування.

Під потенціалом планування підприємства розуміється його здатність розробляти якісні плани, відслідковувати їх виконання та своєчасно здійснювати коригування планових та оціночних показників. Планова робота дає підприємству безліч переваг: надає можливість бачити перспективу розвитку; окреслює коло проблем; стимулює менеджерів до реалізації своїх рішень; покращує координацію дій в організації; створює передумови для підвищення освітньої підготовки менеджерів; збільшує можливості в забезпеченні підприємства необхідною інформацією; сприяє більш раціональному використанню ресурсів.

Усі ці переваги, у свою чергу, дозволяють підприємству підвищувати ефективність своєї діяльності і, отже, свою конкурентоспроможність.

Реалізація і розвиток потенціалу планування дає можливість підвищувати ефективність виробництва та оптимізувати витрати основного виду діяльності. Встановлюючи в планах оптимальні (з позиції ситуації на ринку) цілі та завдання по всіх сферах своєї діяльності, підприємство, досягаючи їх, тим самим забезпечує необхідний рівень ефективності виробництва. Відбувається це внаслідок того, що в процесі планування приймаються до реалізації тільки найбільш оптимальні варіанти управлінських рішень. При цьому як критерії оптимальності використовуються: максимізація прибутковості; мінімізація витрат; мінімізація часу виконання, яке і дає можливість приймати рішення, що підвищують ефективність виробництва та конкурентоспроможність продукції в короткостроковому періоді.

Слід зазначити, що ефективність виробництва є одним з чинників конкурентоспроможності підприємства, а економічний потенціал підприємства визначається як її внутрішній фактор. Тому можна сказати, що реалізація та розвиток потенціалу планування сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємства.

У рамках визначених завдань дослідження доцільно адаптувати загальну модель планування з урахуванням ризиків короткострокової та довгострокової діяльності. На підставі запропонованої моделі було розроблено методику планування з урахуванням ризиків, алгоритм методики наведено на *рис. 2*.

Розглянемо кожен з кроків алгоритму.

Крок 1. Побудова загальних показників ризиків у короткостроковій та довгостроковій діяльності.

У зв'язку з тим, що в подальшому у дослідженні використовуються тільки шість ризиків, то для побудови загального показника ризику для кожного виду діяльності доцільно провести нормування вагових ко-

ефіцієнтів так, щоб загальна сума вагових коефіцієнтів дорівнювала 1.

Рис. 2. Алгоритм методики планування з урахуванням ризиків

У результаті розрахунку було отримано наступні дані (*табл. 1*).

Таблиця 1

Значення нових вагових коефіцієнтів

Короткострокова діяльність		Довгострокова діяльність	
Ризик	Вага	Ризик	Вага
Ризик 3	0,49	Ризик 5	0,43
Ризик 4	0,29	Ризик 7	0,25
Ризик 5	0,22	Ризик 8	0,32

Поєднання ризиків в один здійснюється за допомогою адитивної функції в якій ваговим коефіцієнтом виступає значення кожного з ризиків. Таким чином, функція загального ризику для короткострокової та довгострокової діяльності має такий вигляд:

$$R^s = 0.49 \cdot R_3^s + 0.29 \cdot R_4^s + 0.22 \cdot R_5^s; \quad (1)$$

$$R^l = 0.43 \cdot R_5^l + 0.25 \cdot R_7^l + 0.32 \cdot R_8^l, \quad (2)$$

де R^s, R^l – загальні ризики для короткострокової та довгострокової діяльності відповідно.

R_3^s, R_4^s, R_5^s – значення ризиків короткострокової діяльності;

R_5^l, R_7^l, R_8^l – значення ризиків довгострокової діяльності.

Крок 2. *Визначення значень ризиків.*

Існує велика кількість методів вимірювання ризиків, однак, слід зазначити, що отримання чіткого значення ризику є дуже складним завданням, тому в даному дослідженні пропонується використовувати метод, заснований на поєднанні вербальних значень ризику та його кількісних характеристик.

У загальному випадку пропонується вимірювати ризик від 0 до 1, де «0» – ризик відсутній, «1» – ризик проявляється повною мірою. Використовуючи підхід триангулярності до вербальних характеристик, для кожного ризику визначимо три вербальні характеристики його прояву, й у відповідність їм поставимо значення ризику «0», «0,5» і «1».

Розглянемо ризики короткострокової діяльності.
Ризик 3 – несвоєчасне постачання матеріалів, комплектуючих виробів.

Для даного ризику слід визначити три часові горизонти.

1) від 0 до 2 тижнів. Така затримка в постачанні матеріалів, комплектуючих виробів не є критичною для підприємств, оскільки вони мають запаси на складі й можуть функціонувати в межах існуючих ресурсів;

2) від 2 тижнів до 1 місяця. У даному випадку підприємство може зменшити обсяги виробництва у зв'язку з нестачею сировини, матеріалів і комплектуючих. Таке зменшення не призведе до значних змін на ринку, однак похитне ліквідність та маневреність підприємства;

3) понад 1 місяць. Ця затримка є критичною для підприємства.

Таким чином цей ризик має такі значення:

$$R_3^s = \begin{cases} 0; & \text{затримка від 0 до 2 тижнів} \\ 0,5; & \text{затримка від 2 тижнів до 1 місяця} \\ 1; & \text{затримка понад 1 місяць.} \end{cases} \quad (3)$$

Ризик 4 – відсутність належної системи планування на підприємстві.

Даний ризик має такі вербальні характеристики:

1) на підприємстві існує ефективна система планування. У даному випадку $R_4^s = 0$;

2) на підприємстві існує система планування, однак вона є неефективною, тоді $R_4^s = 0,5$;

3) система планування на підприємстві відсутня. У даному випадку $R_4^s = 1$.

Ризик 5 – не здійснюється вибір оптимальних витрат.

Вербальні характеристики цього ризику є такі:

1) система витрат на підприємстві є оптимальною, тоді $R_5^s = 0$;

2) існує система планування витратами, однак планування є неефективним, тоді $R_5^s = 0,5$;

3) система планування витратами відсутня, тоді $R_5^s = 1$.

Розглянемо ризики довгострокової діяльності.

Ризик 5 – залежність від постачальників, відсутність альтернативи.

У цілому для обраного виду діяльності можна визначити такі вербальні характеристики даного ризику:

1) кількість постачальників більше 20. Така кількість постачальників забезпечує наявність вибору для підприємств та його безперебійну роботу;

2) кількість постачальників від 10 до 20 зменшує можливості для вибору, однак також забезпечує безперебійну роботу підприємства;

3) кількість постачальників менша за 10. В умовах різного роду криз така кількість постачальників призводить до формування залежності від них і, як наслідок, прояву значного ризику.

Таким чином цей ризик має такі значення:

$$R_5^l = \begin{cases} 0; & \text{кількість постачальників більше 20} \\ 0,5; & \text{кількість постачальників від 10 до 20} \\ 1; & \text{кількість постачальників менша 10.} \end{cases} \quad (4)$$

Ризик 7 – зростання цін на сировину, матеріали, комплектуючі.

Зростання цін є дестабілізуючим чинником для всіх підприємств. Однак в умовах незначної інфляції воно є постійним процесом, тому якщо зростання цін знаходиться в межах визначеної норми, то ризик від цього є нульовим. Таким чином, можливі три основні варіанти:

1) зростання цін до 5% за рік. Таке зростання не є дестабілізуючим чинником для підприємств, тому ризик дорівнює 0;

2) зростання цін від 5% до 15% за рік. Це зростання не критичне для підприємства, однак воно потребує мобілізації ресурсів, тому ризик дорівнює 0,5;

3) зростання цін більше за 15% на рік. Дане зростання може призвести до порушень роботи підприємства, тому ризик дорівнює 1.

Таким чином, цей ризик має такі значення:

$$R_7^l = \begin{cases} 0; & \text{зміна ціни від 0% до 5\%} \\ 0,5; & \text{зміна ціни від 5\% до 15\%} \\ 1; & \text{зміна ціни більше 15\%.} \end{cases} \quad (5)$$

Ризик 8 – низька якість сировини.

Вербальні характеристики цього ризику такі:

1) сировина високої якості, тоді $R_8^l = 0$;

2) сировина середньої якості, тоді $R_8^l = 0,5$;

3) сировина низької якості, тоді $R_8^l = 1$.

Таким чином, побудовані значення дозволяють визначити загальні ризики в короткостроковій та довгостроковій діяльності.

Крок 3. Поєднання ризиків короткострокової та довгострокової діяльності.

Для поєднання ризиків короткострокової та довгострокової діяльності використаємо матричний підхід. У матричному підході необхідно визначити показники, що будуть складати матрицю, і межі зміни цих показників.

Показниками оберемо загальні показники ризику для короткострокової та довгострокової діяльності (R^s , R^l відповідно). Як вербальні характеристики визначимо низький ризик, середній ризик і високий ризик. Цим вербальним характеристикам поставимо у відповідність такі числові характеристики: низький ризик – загальний показник змінюється в межах $[0; 0,33]$, середній ризик – загальний показник змінюється в межах $(0,33; 0,67]$, високий ризик – загальний показник змінюється в межах $(0,67; 1]$.

Таким чином, матрицю управління з урахуванням ризиків можна представити так (рис. 3).

Розглянемо кожну з областей цієї матриці:

1. Ця область є безризиковою для підприємства, тому управління повинно базуватися на методах без урахування ризику.

2. У короткостроковій діяльності ризик відсутній, однак на довгостроковому горизонті спостерігається

		Загальний ризик короткострокової діяльності		
		високий	середній	низький
високий	7	8	9	
	4	5	6	
	1	2	3	
середній				
низький				
		Загальний ризик довгострокової діяльності		
		низький	середній	високий

Рис. 3. Матриця управління з урахуванням ризику

збільшення ризику, тому необхідно використовувати при плануванні тактики, спрямовані на пошук нових постачальників та якісної сировини.

3. У цьому випадку спостерігається високий загальний ризик довгострокової діяльності, тому тільки методами планування неможливо вирішити ці проблеми, для цього доцільно використовувати тактичне планування.

4. У цій області спостерігається відсутність ризику в довгостроковій перспективі, однак у короткостроковій спостерігається середній ризик. У цьому випадку доцільно продовжувати поточну діяльність підприємства та зайняти позицію спостерігача, що дозволить в майбутньому визначити якісний шлях до розвитку.

5. Ця область характерна наявністю середнього ризику і в довгостроковій діяльності, тому на підприємстві доцільно проводити як тактичне, так і оперативне планування та управління ризиками.

6. Область є дуже неприємною для підприємств, оскільки в довгостроковій діяльності спостерігаються значні проблеми, тому необхідно, крім оперативного та тактичного планування, використовувати ще й стратегічне планування підприємством.

7. У цій області довгостроковий загальний ризик значно низький, однак високе значення короткострокового ризику може призвести до того, що при відсутності ефективного планування та управління в довгостроковій перспективі виникне значний ризик. Тому при появі даної області необхідно здійснювати як оперативне, так і тактичне планування.

8 – 9. Дані області схожі між собою. Існує велика ймовірність краху підприємства, тому доцільно використовувати повний комплекс методів управлінської діяльності підприємства для стабілізації його роботи.

Таким чином, побудована матриця в розрізі оперативного, тактичного та стратегічного планування прийме такий вигляд (рис. 4).

		Загальний ризик короткострокової діяльності		
		високий	середній	низький
високий	Оперативне, тактичне планування	Оперативне, тактичне, стратегічне планування	Оперативне, тактичне, стратегічне планування	
	Оперативне планування	Оперативне, тактичне планування	Оперативне, тактичне, стратегічне планування	
	Безризикова зона	Оперативне планування	Оперативне, тактичне планування	
середній				
низький				
		Загальний ризик довгострокової діяльності		
		низький	середній	високий

Рис. 4. Матриця управління з урахуванням ризику в розрізі оперативного, тактичного та стратегічного планування

ВИСНОВКИ

Побудована матриця дозволяє визначити спосіб планування на підприємстві в умовах комбінації ризиків короткострокової та довгострокової діяльності для ефективного планування витрат підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрющенко Н. С. Суть і значення витрат: історичний аспект / Н. С. Андрющенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5(71). – С. 3.
2. Ансоф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансоф. – СПб.: Питерком, 1999. – 416 с.
3. Бесєдін В. С. Створення, становлення та трансформування системи планування в Україні / В. С. Бесєдін // Економіка України, 2002. – № 4. – С. 4 – 12.
4. Бенвенисте Г. Овладение политикой планирования / Г. Бенвенисте / Пер. с англ. [Текст] – М., 1994. – 304 с.
5. Богатирьов А. М. Планування діяльності підприємств харчової промисловості в умовах ринку: монографія / А. М. Богатирьов, А. І. Бутенко, І. О. Кузнецова. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України; Одеська національна академія харчових технологій, 2003. – 274 с.
6. Коршунов В. І. Стратегічне планування маркетингової діяльності на підприємстві: автореф. дис. ... доктора економічних наук / В. І. Коршунов. – Х., 2002. – 36 с.
7. Кміть В. М. Організація управління накладними витратами на промислових підприємствах / В. М. Кміть // Фінанси підприємств. – 2001. – № 9. – С. 73 – 78.
8. Кузьмін О. Є. Управління ризиками в інноваційній діяльності / О. Є. Кузьмін, Н. Ю. Подольчак, Н. І. Подольчак. – Львів: Вид. НУ-ЛП, 2009. – 176с.
9. Yiftachel O. The Dark Side of Modernism: Planning as Control of an Ethnic Minority / O. Yiftachel // Postmodern Cities

and Spaces (Oxford and Cambridge, MA: Blackwell), 1995. – pp. 216–240.

10. Yiftachel O. Planning and Social Control: Exploring the Dark Side / O. Yiftachel // Journal of Planning Literature, vol. 12, no. 4, May, 1998. – pp. 395–406.

REFERENCES

Andriushchenko, N. S. "Sut i znachennia vytrat: istorychnyi aspekt" [The essence and value of expenditures: historical perspective]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5(71) (2007): 3-.

Ansof, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piterkom, 1999.

Besiedin, V. S. "Stvorennia, stanovlennia ta transformuvannia systemy planuvannia v Ukraini" [Creation, development and transformation of the planning system in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (2002): 4-12.

Benveniste, G. *Ovladenie politikoy planirovaniia* [Mastering the politics of planning]. Moscow, 1994.

Bohatyryov, A. M., Butenko, A. I., and Kuznietsova, I. O. *Planuvannia diialnosti pidpriemstv kharchovoi promyslovosti v*

umovakh rynku [Planning of the food industry in market conditions]. Odesa: Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekolohichnykh doslidzhen NAN Ukrainy; Odeska natsionalna akademiia kharchovykh tekhnolohii, 2003.

Korshunov, V. I. "Stratehichne planuvannia marketynhovo diialnosti na pidpriumstvi" [Strategic planning of marketing activities in the company]. *Avtoref. dys. ... doktora ekonomichnykh nauk*, 2002.

Kmit, V. M. "Orhanizatsiia upravlinnia nakladnymy vytramy na promyslovykh pidpriumstvakh" [Organization management overhead in industry]. *Finansy pidpriumstv*, no. 9 (2001): 73-78.

Kuzmin, O. Ie., Podolchak, N. Yu., and Podolchak, N. I. *Upravlinnia ryzykamy v innovatsiinii diialnosti* [Risk management in innovation]. Lviv: Vyd. NU-LP, 2009.

Yiftachel O. *The Dark Side of Modernism: Planning as Control of an Ethnic Minority* / O. Yiftachel. – Postmodern Cities and Spaces (Oxford and Cambridge, MA: Blackwell), 1995. – pp. 216-240.

Yiftachel O. *Planning and Social Control: Exploring the Dark Side* / O. Yiftachel. – Journal of Planning Literature, vol. 12, no. 4, May, 1998. – pp. 395-406.

УДК 657.92

ПІДВИЩЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ОЦІНОК ВИТРАТ

ВАЩИЛІН С. В.

УДК 657.92

Ващилін С. В. Підвищення достовірності оцінок витрат

У статті досліджується питання підвищення достовірності оцінки витрат. Доведено, що на неї впливають як ринкові, так і неринкові фактори. Ринкові фактори в основному регламентують склад і рівень окремих елементів витрат. До них належать: нормативно-правові, конкурентні та інфраструктурні. Неринкові фактори встановлюють порядок формування собівартості окремого об'єкта витрат. До них належать: об'єкт оцінки, методи обліку, методи списання запасів при вибутті, методи начислення амортизації, форми та системи оплати праці, база розподілу непрямих витрат, методи оцінки попутної продукції, методи розподілу витрат між окремими продуктами у комплексних виробництвах, послідовність формування собівартості окремих об'єктів витрат.

Ключові слова: достовірність оцінки витрат, ринкові та неринкові фактори, галузеві особливості, коксохімічні підприємства.

Табл.: 4. **Бібл.:** 10.

Ващилін Станіслав Вікторович – фінансовий директор, ПАТ «Запоріжжкокс» (вул. Діагональна, 4, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

УДК 657.92

Ващилін С. В. Повышение достоверности оценок расходов

В статье исследуется вопрос повышения достоверности оценки расходов. Доказано, что на нее влияют как рыночные, так и нерыночные факторы. Рыночные факторы в основном регламентируют состав и уровень отдельных элементов расходов. К ним относятся: нормативно-правовые, конкурентные и инфраструктурные. Нерыночные факторы устанавливают порядок формирования себестоимости отдельного объекта расходов. К ним относятся: объект оценки, методы учета, методы списания запасов при выбытии, методы начисления амортизации, формы и системы оплаты труда, база распределения косвенных расходов, методы оценки попутной продукции, методы распределения расходов между отдельными продуктами в комплексных производствах, последовательность формирования себестоимости отдельных объектов расходов.

Ключевые слова: достоверность оценки расходов, рыночные и нерыночные факторы, отраслевые особенности, коксохимические предприятия.

Табл.: 4. **Библ.:** 10.

Ващилін Станіслав Вікторович – фінансовий директор, ПАО «Запоріжжкокс» (ул. Диагональная, 4, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

UDC 657.92

Vashchilin S. V. Increase of Authenticity of Assessment of Expenditures

The article studies the issue of increase of authenticity of assessment of expenditures. It proves that both market and non-market factors influence it. Market factors mainly regulate the composition and level of individual expenditure elements. They are: regulatory and legal, competitive and infrastructure. Non-market factors establish the order of formation of cost of an individual expenditure object. They are: object of assessment, accounting methods, methods of writing-off reserves on their retirement, methods of charging depreciation, forms and systems of payment for labour, base of distribution of indirect expenditures, methods of assessment of accompanying products, methods of distribution of expenditures between individual products in complex productions, sequence of formation of cost of individual objects of expenditures.

Key words: authenticity of assessment of expenditures, market and non-market factors, branch specific features, by-product coke plants.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 10.

Vashchilin Stanislav V. – Financial Director, PJSC «Zaporizhzhkoks» (vul. Diagonalna, 4, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

and Spaces (Oxford and Cambridge, MA: Blackwell), 1995. – pp. 216–240.

10. Yiftachel O. Planning and Social Control: Exploring the Dark Side / O. Yiftachel // Journal of Planning Literature, vol. 12, no. 4, May, 1998. – pp. 395–406.

REFERENCES

Andriushchenko, N. S. "Sut i znachennia vytrat: istorychnyi aspekt" [The essence and value of expenditures: historical perspective]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5(71) (2007): 3-.

Ansof, I. *Novaia korporativnaia strategii* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piterkom, 1999.

Besiedin, V. S. "Stvorennia, stanovlennia ta transformuvannia systemy planuvannia v Ukraini" [Creation, development and transformation of the planning system in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (2002): 4-12.

Benveniste, G. *Ovladenie politikoy planirovaniia* [Mastering the politics of planning]. Moscow, 1994.

Bohatyryov, A. M., Butenko, A. I., and Kuznietsova, I. O. *Planuvannia diialnosti pidpriemstv kharchovoi promyslovosti v*

umovakh rynku [Planning of the food industry in market conditions]. Odesa: Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekolohichnykh doslidzhen NAN Ukrainy; Odeska natsionalna akademiia kharchovykh tekhnolohii, 2003.

Korshunov, V. I. "Stratehichne planuvannia marketynhovo diialnosti na pidpriemstvi" [Strategic planning of marketing activities in the company]. *Avtoref. dys. ... doktora ekonomichnykh nauk*, 2002.

Kmit, V. M. "Orhanizatsiia upravlinnia nakladnymy vytramy na promyslovykh pidpriemstvakh" [Organization management overhead in industry]. *Finansy pidpriemstv*, no. 9 (2001): 73-78.

Kuzmin, O. Ie., Podolchak, N. Yu., and Podolchak, N. I. *Upravlinnia ryzykamy v innovatsiinii diialnosti* [Risk management in innovation]. Lviv: Vyd. NU-LP, 2009.

Yiftachel O. *The Dark Side of Modernism: Planning as Control of an Ethnic Minority* / O. Yiftachel. – Postmodern Cities and Spaces (Oxford and Cambridge, MA: Blackwell), 1995. – pp. 216-240.

Yiftachel O. *Planning and Social Control: Exploring the Dark Side* / O. Yiftachel. – Journal of Planning Literature, vol. 12, no. 4, May, 1998. – pp. 395-406.

УДК 657.92

ПІДВИЩЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ОЦІНОК ВИТРАТ

ВАЩИЛІН С. В.

УДК 657.92

Ващилін С. В. Підвищення достовірності оцінок витрат

У статті досліджується питання підвищення достовірності оцінки витрат. Доведено, що на неї впливають як ринкові, так і неринкові фактори. Ринкові фактори в основному регламентують склад і рівень окремих елементів витрат. До них належать: нормативно-правові, конкурентні та інфраструктурні. Неринкові фактори встановлюють порядок формування собівартості окремого об'єкта витрат. До них належать: об'єкт оцінки, методи обліку, методи списання запасів при вибутті, методи начислення амортизації, форми та системи оплати праці, база розподілу непрямих витрат, методи оцінки попутної продукції, методи розподілу витрат між окремими продуктами у комплексних виробництвах, послідовність формування собівартості окремих об'єктів витрат.

Ключові слова: достовірність оцінки витрат, ринкові та неринкові фактори, галузеві особливості, коксохімічні підприємства.

Табл.: 4. **Бібл.:** 10.

Ващилін Станіслав Вікторович – фінансовий директор, ПАТ «Запоріжжкокс» (вул. Діагональна, 4, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

УДК 657.92

Ващилін С. В. Повышение достоверности оценок расходов

В статье исследуется вопрос повышения достоверности оценки расходов. Доказано, что на нее влияют как рыночные, так и нерыночные факторы. Рыночные факторы в основном регламентируют состав и уровень отдельных элементов расходов. К ним относятся: нормативно-правовые, конкурентные и инфраструктурные. Нерыночные факторы устанавливают порядок формирования себестоимости отдельного объекта расходов. К ним относятся: объект оценки, методы учета, методы списания запасов при выбытии, методы начисления амортизации, формы и системы оплаты труда, база распределения косвенных расходов, методы оценки попутной продукции, методы распределения расходов между отдельными продуктами в комплексных производствах, последовательность формирования себестоимости отдельных объектов расходов.

Ключевые слова: достоверность оценки расходов, рыночные и нерыночные факторы, отраслевые особенности, коксохимические предприятия.

Табл.: 4. **Библ.:** 10.

Ващилін Станіслав Вікторович – фінансовий директор, ПАО «Запоріжжкокс» (вул. Діагональна, 4, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

UDC 657.92

Vashchilin S. V. Increase of Authenticity of Assessment of Expenditures

The article studies the issue of increase of authenticity of assessment of expenditures. It proves that both market and non-market factors influence it. Market factors mainly regulate the composition and level of individual expenditure elements. They are: regulatory and legal, competitive and infrastructure. Non-market factors establish the order of formation of cost of an individual expenditure object. They are: object of assessment, accounting methods, methods of writing-off reserves on their retirement, methods of charging depreciation, forms and systems of payment for labour, base of distribution of indirect expenditures, methods of assessment of accompanying products, methods of distribution of expenditures between individual products in complex productions, sequence of formation of cost of individual objects of expenditures.

Key words: authenticity of assessment of expenditures, market and non-market factors, branch specific features, by-product coke plants.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 10.

Vashchilin Stanislav V. – Financial Director, PJSC «Zaporizhzhkoks» (vul. Diagonalna, 4, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: Stanislav.Vashchilin@zaporozhcoke.com

Багато дослідників звертають увагу на те, що оцінка витрат необхідна у безлічі ситуацій. Більш того, залежно від мети оцінки, вони можуть бути різними. Так, на існування різних оцінок витрат звертає увагу Г. Колісник: «в основі поняття витрат можуть бути різні за цілями грошові оцінки» [1, с. 135]. Г. Козаченко та Ю. Погорелов звертають увагу на невизначеність витрат, тобто опосередковано припускають наявність різних оцінок витрат [2].

Галузь використання тих чи інших методів оцінки витрат була предметом дослідження багатьох українських та іноземних вчених: Ю. Великий, С. Голов, К. Друри, О. Єфремова, Г. Козаченко, Г. Колісник, Ю. Погорелов, М. Скрипник, К. Хорнгрен, Ж. Фостер, А. Череп та ін. У цих роботах автори використовують оцінку витрат у першу чергу для фіксації господарських операцій. На оцінку як на інструмент управління витратами звертається значно менше уваги.

Обидва призначення оцінки передбачає врахування однієї з головних вимог до оцінки – забезпечення її достовірності, під якою у Концептуальних основах складання та подання фінансових звітів [3] розуміється правдиве подання, превалювання сутності над формою, нейтральність, обачність, повнота. Ці вимоги лягли в основу формування принципів бухгалтерського обліку в міжнародних стандартах і, відповідно, в Україні. Один з головних – принцип обачності, що вимагає застосовувати в бухгалтерському обліку такі методи оцінки, які «повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства» [4, стаття 3].

Проблема оцінки витрат має розглядатися у двох аспектах: з точки зору оцінки окремих складових витрат і з точки зору порядку формування собівартості окремого об'єкта витрат.

На думку автора, на достовірність оцінок витрат та їх окремих складових суттєво впливають зовнішні та внутрішні (по відношенню до підприємства) чинники. У процесі оцінки необхідно виділяти та враховувати їх вплив. Під *ринковими (об'єктивними)* факторами слід розуміти ті, які не залежать від підприємства, а визначаються зовнішніми чинниками. *Неринковими (суб'єктивними)* факторами є ті, що складаються внаслідок тих чи інших управлінських рішень підприємства, тієї чи іншої моделі облікової політики. З метою управління необхідно виділити ті складові витрат, рівень яких формується під дією неринкових факторів.

Мета статті – визначення тих складових витрат, якими підприємство має змогу управляти з ціллю підвищення достовірності оцінок.

Теоретично оцінка може складатися під дією тільки ринкових або тільки неринкових факторів. Але, розглядаючи більш детально природу дії того чи іншого фактора, можна помітити, що в кожному окремому випадку вартісний еквівалент того чи іншого ресурсу складається під впливом як тих, так і інших чинників. Тобто, на оцінку одного й того ж ресурсу можуть впливати переважно ринкові, чи переважно неринкові фактори. Так, наприклад, ціна сировини, що придбається на конкурентному ринку, для підприємства-споживача є ринковою (незалежною від підприємства). Але, у тій мірі, в якій підприємство-споживач може впливати на

рівень ринкових цін, у вартісній оцінці буде проявлятися й неринкова складова. Інша ситуація спостерігається, коли сировина придбається у пов'язаної особи (наприклад, одним дочірнім підприємством у іншого, коли обидва входять до складу одного холдингу). Саме розуміння неринкового характеру оцінки в таких випадках пояснює те, що в податковому законодавстві для оцінки окремих операцій широко застосовується інструмент «звичайних цін» [5, ст. 39].

Характеристику ринкових факторів наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Характеристика ринкових факторів

Група ринкових факторів	Напрямок впливу
Нормативно-правові	1. Визначають методи оцінки окремих видів ресурсів, склад собівартості реалізованої продукції (Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7, 9, 16 [6 – 8]). 2. Визначають рівень окремих складових витрат (антимонопольне, податкове законодавство та ін.). 3. Регулюють включення до витрат деяких статей (податкове, трудове законодавство та ін.)
Конкурентні: – на ринку продукту підприємства	Регулюють рівень окремих складових витрат
– постачальники	
– споживачі	Опосередковано на рівень витрат
Інфраструктурні: біржові, кредитно-фінансові	Регулюють рівень окремих складових витрат

Як показують дані *табл. 1*, ринкові фактори в основному регламентують склад і рівень окремих елементів витрат. Неринкові фактори, що впливають на достовірність оцінки, встановлюють порядок формування собівартості окремого об'єкта витрат (*табл. 2*). Нормативно-правові акти та методичні рекомендації [9, 10] встановлюють методичні засади формування собівартості, з яких підприємство самостійно обирає ті інструменти, які відповідають встановленим цілям.

Визначення інструментів формування собівартості затверджується в обліковій політиці підприємства та визначає достовірність оцінки витрат. На вибір облікової політики великий вплив чинять галузеві особливості підприємства. У *табл. 3* наведено галузеві особливості коксохімічного підприємства, які формують облікову політику підприємства [10].

Перелічені риси коксохімічного підприємства накладають особливості на формування собівартості окремих об'єктів витрат. Звітом про них є калькуляція виробничої собівартості – табличне представлення витрат у розрізі окремих калькуляційних статей в розрахунку на весь обсяг і на одиницю продукції. Класифікацію факторів достовірності оцінок на ринкові та неринкові для умов коксохімічного підприємства в розрізі калькуляційних статей наведено в *табл. 4*.

Характеристика неринкових факторів

Неринкові фактори	Інструменти
Об'єкт витрат	Продукція, послуга, вид діяльності, переділ
Метод обліку	Нормативний, попередільний, позаказний
Метод оцінки запасів при вибутті	Ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів; середньозваженої собівартості; собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО); нормативних затрат; ціни продажу
Метод начислення амортизації	Прямолінійний; зменшення залишкової вартості; прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивний; виробничий
Форми та системи оплати праці	Тарифна система: погодинна, відрядна. Безтарифна
База розподілу непрямих витрат	Накладні цехові. Пропорційно: основній заробітній платі основних виробничих робочих; прямим матеріальним витратам; нормо-годинам роботи основного обладнання на одне замовлення. Непрямі загальнозаводські. Пропорційно: вартості переділу; чисельності робітників чи кількості приборів у підрозділах та інш.
Метод оцінки попутної продукції	Ціна можливого використання. Справедлива вартість
Метод розподілу витрат між окремими продуктами у комплексних виробництвах	Шляхом виключення вартості попутної продукції за твердими оцінками. Пропорційно економічно обґрунтованим коефіцієнтам. Комбінований метод.
Послідовність формування собівартості окремих об'єктів витрат	Підприємство самостійно визначає послідовність в залежності від галузевих особливостей

Таблиця 3

Характеристика галузевих особливостей коксохімічного підприємства

Галузеві особливості	Характеристика
Комплексний характер виробництва: з одного виду сировини одночасно в єдиному технологічному процесі виробляється декілька видів продукції	Наявність значної кількості попутної продукції, яка окремо не калькулюється, а оцінюється, виходячи з ціни можливого використання (на самому підприємстві), або виходячи зі справедливої вартості (при її реалізації на сторону)
Застосування попередільного методу обліку витрат: коли кінцева продукція, що виробляється на одній стадії, є напівфабрикатом для іншої	Невизначеність собівартості на одній ланці автоматично «перекладається» на наступну, на якій можуть додаватися власні суб'єктивні оцінки. Таким чином, якщо процес переробки сировини у готову продукцію протікає в декілька стадій, то при оцінці кінцевого результату (товарної продукції) може спостерігатися свого роду мультиплікативний ефект
Існування розгалуженої допоміжної інфраструктури: енергетичні, транспортні, ремонтні підрозділи, які надають послуги як один одному, так і підрозділам основного виробництва	Включення до собівартості продукції вартості послуг допоміжних цехів також може призводити до зниження об'єктивності її розрахунку. Це може відбуватись внаслідок як недостовірності оцінки собівартості робіт (послуг) самих допоміжних цехів, так і внаслідок недосконалої процедури розподілу собівартості допоміжного підрозділу між окремими споживачами його робіт (послуг)
Наявність продуктивних циклів: наприклад, неочищений коксовий газ одержується в коксовому цеху, де він частково використовується як паливо	Наявність складних зв'язків між підрозділами, які взаємно використовують продукцію чи послуги. Різна послідовність формування собівартості окремих об'єктів витрат дає різну ступінь достовірності оцінок

Таблиця 4

Класифікація факторів, що впливають на достовірність оцінок витрат

Стаття калькуляції	Ринкові фактори оцінки	Неринкові фактори оцінки
1	2	3
Сировина, напівфабрикати, основні матеріали	Ціна сировини, що придбається на конкурентному ринку	Ціна сировини, що придбається у пов'язаної особи
Незавершене виробництво	Відсутні	Метод оцінки: за ціною сировини, з урахуванням ступеню готовності, за собівартістю готової продукції

1	2	3
Зворотні відходи (-)	Відсутні	Метод оцінки: за ціною можливого використання, за ціною реалізації
Паливо на технологічні цілі власного виробництва (очищений коксовий газ)	Відсутні	Оцінка сировинної складової (неочищеного коксового газу), яка є попутною продукцією процесу коксування
Паливо на технологічні цілі покупне	Ціна палива, що придбається на конкурентному ринку	Відсутні
Електро- та теплоенергія на технологічні цілі власного виробництва	Відсутні	Оцінка паливної складової (неочищеного коксового газу), яка є попутною продукцією процесу коксування
Електро- та теплоенергія на технологічні цілі покупна	Ціна, яка встановлюється Національною комісією з регулювання електроенергії	Відсутні
Технічна вода на технологічні цілі	Ціна, яка встановлюється підприємством, що надає послуги з водопостачання	Відсутні
Основна та додаткова заробітна плата виробничих робітників, інші заохочувальні та компенсаційні виплати	Перелік доплат та надбавок, що встановлені законодавством	Додаткові умови оплати праці, що встановлені у колективному договорі
Відрахування на соціальні заходи	Законодавче встановлений рівень відрахувань	Рівень основної та додаткової заробітної плати
Амортизація основних засобів і нематеріальних активів	Метод нарахування амортизації	Встановлений строк корисної експлуатації; метод нарахування амортизації
<i>Витрати на ремонт та утримання основних засобів:</i>		
- допоміжні матеріали та запасні частини	Ціна, за якою вони придбаються у незалежних підприємств	Ціна, за якою вони придбаються у пов'язаних осіб
- послуги власних ремонтних підрозділів	Відсутні	Методи оцінки собівартості замовлення на ремонт; методи розподілу накладних витрат між окремими замовленнями
- послуги сторонніх організацій	Вартість послуг незалежних підприємств	Вартість послуг пов'язаних осіб
Попутна продукція (-)	Відсутні	Метод оцінки: за ціною можливого використання, за ціною реалізації

Аналіз показав, що за винятком витрат на паливо та енергетичні ресурси, неринкові фактори впливають на достовірність оцінки витрат по всіх статтях.

ВИСНОВКИ

Таким чином, обираючи той чи інший метод оцінки за окремою статтею калькуляції, підприємство має змогу управляти достовірністю оцінки витрат і собівартості окремих видів продуктів. Урахування достовірності оцінок дозволяє приймати більш обґрунтовані управлінські рішення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Колісник Г. М. Економічна сутність і класифікація витрат у зв'язку з узагальненням на рахунках бухгалтерського обліку / Г. М. Колісник // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. – 2010. – Вип. 29. – Ч. 1. – С. 132 – 140.
2. Козаченко Г. В. Удосконалення класифікації витрат підприємства / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов // Вісник економічної науки України. – 2008. – № 2. – С. 81 – 85.
3. Міжнародні стандарти фінансової звітності. 1 частина. – К. : ПП. «Видавництво «Фенікс». – 2005 – 1278 с.

4. Закон України від 16.07.1999 р. № 996-IV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – ст. 1706.

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27.04. 2000 р. № 92. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 20.10. 1999 р. № 246. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31.12. 1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

9. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. Затверджені наказом Міністерства промислової політики України від 9 липня 2007 р. № 373.

10. Справочник коксохимика. Том 6 // Экономика и организация коксохимического производства. – Харьков : ИД «ИНЖЭК». – 2010. – 320 с.

REFERENCES

Kolisnyk, H. M. "Ekonomichna sutnist i klasyfikatsiia vytrat u zv'iazku z uzahalnenniam na rakhunkakh bukhhalterskoho obliku" [The economic nature and classification of costs in connection with the generalization on accounts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ekonomika*, vol. 1, no. 29 (2010): 132-140.

Kozachenko, H. V., and Pohorielov, Yu. S. "Udoskonalennia klasyfikatsii vytrat pidpriemstva" [Improving the classification of costs]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2 (2008): 81-85.

[Legal Act of Ukraine] (1999).

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

[Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

[Legal Act of Ukraine] (2007).

Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International Financial Reporting Standards]. Kyiv: Feniks, 2005.

Spravochnik koksokhimika [Directory koksohimiki]. Khar'kov: Inzhnek, 2010.

УДК 675.41:330.145

МОДЕЛЮВАННЯ КРУГООБІГУ КАПІТАЛУ ДЛЯ ПОТРЕБ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

КАМІНСЬКА Т. Г.

УДК 675.41:330.145

Камінська Т. Г. Моделювання кругообігу капіталу для потреб бухгалтерського обліку

У статті запропоновано комплексну математичну модель кругообігу капіталу підприємства з урахуванням фактора часу. Проведено аналіз досліджень і публікацій з даної тематики вітчизняних і зарубіжних вчених. У побудованій моделі використовуються диференціальні залежності між досліджуваними показниками. Наведено рішення диференціального рівняння залежності капіталу від часу при різному рівні інвестицій у капітал. У моделі враховано можливість спрямування частини прибутку на інвестування в засоби виробництва. Як приклад ефективності використання капіталу розглядаються основні засоби, кількість робітників і обсяг виробництва аграрного сектора економіки України. Показано, що реальне зростання виробництва (3% на рік) пояснюється реструктуризацією виробництва, пов'язаною зі зменшенням кількості робітників. Саме процес реструктуризації забезпечує зростання обсягу виробництва. Щодо основних засобів, то їх внесок хоч і позитивний, але не суттєвий, що пояснюється відсутністю систематичної амортизації зношених і морально застарілих засобів виробництва.

Ключові слова: бухгалтерський облік, моделювання, кругообіг капіталу, інвестиції, амортизація, інновації.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Формул:** 15. **Бібл.:** 15.

Камінська Тетяна Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: ktg8@yandex.ru

УДК 675.41:330.145

Kaminskaya T. G. Моделирование кругооборота капитала для применения в бухгалтерском учете

В статье предложена комплексная математическая модель кругооборота капитала предприятия с учетом фактора времени. Проведен анализ исследований и публикаций по данной тематике отечественных и зарубежных ученых. В построенной модели используются дифференциальные зависимости между исследуемыми показателями. Приведено решение дифференциального уравнения зависимости капитала от времени при разном уровне инвестиций в капитал. В модели учтена возможность направления части прибыли на инвестирование в средства производства. В качестве примера эффективности использования капитала рассматриваются основные средства, количество рабочих и объем производства аграрного сектора экономики Украины. Показано, что реальный рост производства (3% в год) объясняется реструктуризацией производства, связанной с уменьшением количества рабочих. Именно процесс реструктуризации обеспечивает рост объема производства. Что касается основных фондов, то их вклад хоть и положительный, но не существенный, что объясняется отсутствием систематической амортизации изношенных и морально устаревших средств производства.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, моделирование, кругооборот капитала, инвестиции, амортизация, инновации.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Формул:** 15. **Библ.:** 15.

Kaminskaya Tatyana G. – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15., Киев, 03041, Украина)

E-mail: ktg8@yandex.ru

UDC 675.41:330.145

Kaminskaya T. G. Modelling Capital Turnover for Application in Accounting

The article offers a complex mathematical model of an enterprise capital turnover with consideration of the time factor. It conducts analysis of studies and publications of domestic and foreign scientists on this subject. It uses differential dependencies between the studied indicators in the built model. It provides a decision of the differential equation of dependence of the capital on time at different levels of investments into equity. The model takes into consideration a possibility of investing a part of profit into means of production. The article considers fixed assets, number of employees and volume of production of the agrarian sector of Ukrainian economy as an example of effectiveness of the use of capital. It shows that the real growth of production (3% per annum) is explained by restructuring of production connected with reduction of a number of employees. Namely the process of restructuring ensures growth of the volume of production. As regards fixed assets, their contribution is positive but insignificant, which is explained by the absence of systematic depreciation of worn-out and outmoded means of production.

Key words: accounting, modelling, capital turnover, investments, depreciation, innovations.

Pic.: 5. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 15. **Bibl.:** 15.

Kaminskaya Tatyana G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: ktg8@yandex.ru

REFERENCES

Kolisnyk, H. M. "Ekonomichna sutnist i klasyfikatsiia vytrat u zv'iazku z uzahalenniam na rakhunkakh bukhhalterskoho obliku" [The economic nature and classification of costs in connection with the generalization on accounts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ekonomika*, vol. 1, no. 29 (2010): 132-140.

Kozachenko, H. V., and Pohorielov, Yu. S. "Udoskonalennia klasyfikatsii vytrat pidpriemstva" [Improving the classification of costs]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2 (2008): 81-85.

[Legal Act of Ukraine] (1999).

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

[Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>.

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.

[Legal Act of Ukraine] (2007).

Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International Financial Reporting Standards]. Kyiv: Feniks, 2005.

Spravochnik koksokhimika [Directory koksohimiki]. Khar'kov: Inzhnek, 2010.

УДК 675.41:330.145

МОДЕЛЮВАННЯ КРУГООБІГУ КАПІТАЛУ ДЛЯ ПОТРЕБ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

КАМІНСЬКА Т. Г.

УДК 675.41:330.145

Камінська Т. Г. Моделювання кругообігу капіталу для потреб бухгалтерського обліку

У статті запропоновано комплексну математичну модель кругообігу капіталу підприємства з урахуванням фактора часу. Проведено аналіз досліджень і публікацій з даної тематики вітчизняних і зарубіжних вчених. У побудованій моделі використовуються диференціальні залежності між досліджуваними показниками. Наведено рішення диференціального рівняння залежності капіталу від часу при різному рівні інвестицій у капітал. У моделі враховано можливість спрямування частини прибутку на інвестування в засоби виробництва. Як приклад ефективності використання капіталу розглядаються основні засоби, кількість робітників і обсяг виробництва аграрного сектора економіки України. Показано, що реальне зростання виробництва (3% на рік) пояснюється реструктуризацією виробництва, пов'язаною зі зменшенням кількості робітників. Саме процес реструктуризації забезпечує зростання обсягу виробництва. Щодо основних засобів, то їх внесок хоч і позитивний, але не суттєвий, що пояснюється відсутністю систематичної амортизації зношених і морально застарілих засобів виробництва.

Ключові слова: бухгалтерський облік, моделювання, кругообіг капіталу, інвестиції, амортизація, інновації.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Формул:** 15. **Бібл.:** 15.

Камінська Тетяна Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: ktg8@yandex.ru

УДК 675.41:330.145

Каминская Т. Г. Моделирование кругооборота капитала для применения в бухгалтерском учете

В статье предложена комплексная математическая модель кругооборота капитала предприятия с учетом фактора времени. Проведен анализ исследований и публикаций по данной тематике отечественных и зарубежных ученых. В построенной модели используются дифференциальные зависимости между исследуемыми показателями. Приведено решение дифференциального уравнения зависимости капитала от времени при разном уровне инвестиций в капитал. В модели учтена возможность направления части прибыли на инвестирование в средства производства. В качестве примера эффективности использования капитала рассматриваются основные средства, количество рабочих и объем производства аграрного сектора экономики Украины. Показано, что реальный рост производства (3% в год) объясняется реструктуризацией производства, связанной с уменьшением количества рабочих. Именно процесс реструктуризации обеспечивает рост объема производства. Что касается основных фондов, то их вклад хоть и положительный, но не существенный, что объясняется отсутствием систематической амортизации изношенных и морально устаревших средств производства.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, моделирование, кругооборот капитала, инвестиции, амортизация, инновации.

Рис.: 5. **Табл.:** 4. **Формул:** 15. **Библ.:** 15.

Каминская Татьяна Григорьевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15., Киев, 03041, Украина)

E-mail: ktg8@yandex.ru

UDC 675.41:330.145

Kaminskaya T. G. Modelling Capital Turnover for Application in Accounting

The article offers a complex mathematical model of an enterprise capital turnover with consideration of the time factor. It conducts analysis of studies and publications of domestic and foreign scientists on this subject. It uses differential dependencies between the studied indicators in the built model. It provides a decision of the differential equation of dependence of the capital on time at different levels of investments into equity. The model takes into consideration a possibility of investing a part of profit into means of production. The article considers fixed assets, number of employees and volume of production of the agrarian sector of Ukrainian economy as an example of effectiveness of the use of capital. It shows that the real growth of production (3% per annum) is explained by restructuring of production connected with reduction of a number of employees. Namely the process of restructuring ensures growth of the volume of production. As regards fixed assets, their contribution is positive but insignificant, which is explained by the absence of systematic depreciation of worn-out and outmoded means of production.

Key words: accounting, modelling, capital turnover, investments, depreciation, innovations.

Pic.: 5. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 15. **Bibl.:** 15.

Kaminskaya Tatyana G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: ktg8@yandex.ru

Капітал, кому б він не належав і які б форми не приймав, завжди зберігає свою основну функцію – постійно знаходиться в русі. Головною метою використання капіталу в процесі такого руху є, з одного боку, створення матеріальних благ і надання послуг, з іншого – отримання доходу за рахунок вкладених у виробництво капітальних витрат. Механізм руху капіталу та отримання доходу виявляється в процесі кругообігу капіталу і є одним з найважливіших об'єктів обліку [1; 11]. Сьогодні чітко не визначено роль і місце кругообігу капіталу в системі бухгалтерського обліку, не виділені основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку, немає чітких підходів щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку [2; 6; 12]. Це і зумовило тему дослідження.

Нині відомо понад 40 підходів до визначення поняття моделі в економічних дослідженнях [5]. Загальний їх огляд дає змогу констатувати, що моделлю вищого порядку можна вважати управління. Необхідність підвищення його якості дає змогу окреслити такі моделі як економічні та їх складову – облікові.

Як рівні для побудови системної моделі варто розглядати агреговані статті балансу, які відображають величини оборотного, позаоборотного, власного і позичкового капіталу, що лежать в основі розрахунку показників стану капіталу [1; 13]. Як темпи потоків вважаємо за доцільне дослідити динаміку зміни засобів виробництва і величину прибутку, реінвестованого у формування активів підприємства [6].

Питання моделювання кругообігу капіталу на мікрорівні практично не досліджено. Певною мірою у своїх дослідженнях його торкалися вчені-економісти Маркова Ю. Г., Міллер М., Модільяні Ф., і вчені-обліковці Бутинець Ф. Ф., Жук В. М., Литвин Ю. Я., Шигун М. М.

На думку Ю. Г. Маркова, побудова моделей складних систем, якою є модель кругообігу капіталу, виходить з принципів функціонального підходу [7, с. 201]. Сутність цього підходу полягає в тому, що простір модельованих рішень визначається сукупністю пар: вхід – вихід (витрати – випуск), що відображають функціональні особливості досліджуваної системи.

Основний внесок у моделювання кругообігу капіталу був зроблений Нобелівськими лауреатами Ф. Модільяні і М. Міллером [4], які опублікували в період 1958 – 1976 рр. ряд робіт і вперше здійснили математичну постановку задачі управління кругообігом капіталу. В останні роки активно розроблялися різноманітні моделі руху та структури капіталу. Однак ці моделі є або описовими, або нормативними, які не дозволяють чітко визначати оптимальний цикл капіталу, не враховують багатьох факторів. Включення в модель кругообігу амортизаційних відрахувань на реновацію, сформованих в залежності від величини матеріалізованих у фондах інвестиційних коштів, та від норми амортизації, суттєво ускладнює модель [11, с. 201].

Ю. Я. Литвин вказує, що «модель повинна забезпечувати систематизацію показників бухгалтерського обліку» [6, с. 6]. Ф. Ф. Бутинець припускає, що «система бухгалтерського обліку є моделлю ретроспективного відображення документально оформлених та оцінених

у вартісних вимірниках фактів господарської діяльності підприємства, що ґрунтується на застосуванні єдиного взаємопов'язаного циклу рахунків, регламентованих планом рахунків» [2, с. 17].

Відповідно до здійсненого дослідження базових понять системності пропонується загальна схема моделі системного дослідження бухгалтерського обліку кругообігу капіталу.

Мета статті – побудова комплексної моделі кругообігу капіталу для потреб бухгалтерського обліку з урахуванням фактора часу.

Розглянемо диференційне рівняння для капіталу як функції часу, який амортизується та поновлюється за рахунок інвестицій.

$$\frac{dK}{dt} = -\mu K + I_k(t), \quad (1)$$

де $K(t)$ – капітал, як функція часу;

μ – параметр економічної амортизації (норма амортизації виражена десятковим дробом);

$I_k(t)$ – інвестиції в основний капітал.

Якщо інвестиції відсутні, то диференційне рівняння прийме вигляд:

$$\frac{dK}{dt} + \mu K = 0. \quad (2)$$

У цьому випадку швидкість амортизації основних фондів пропорційна їх поточному значенню.

Це диференційне рівняння має загальне рішення:

$$K(t) = C \cdot e^{-\mu t}, \quad (3)$$

де C – стала величина, що визначається при відомому початковому значенні капіталу.

Якщо відомо початковий розмір капіталу (K_0), то диференційне рівняння матиме таке рішення:

$$K(t) = K_0 \cdot e^{-\mu t}. \quad (4)$$

Розглянемо рішення при відсутності інвестицій. Рішення шукаємо у вигляді:

$$K(t) = A(t) \cdot e^{-\mu t}. \quad (5)$$

Підставляючи формулу (5) у формулу (1), отримаємо таке диференційне рівняння для невідомої функції $A(t)$:

$$\frac{dA}{dt} = I_k(t) \cdot e^{\mu t}. \quad (6)$$

Звідси отримаємо:

$$A(t) = \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{\mu \tau} d\tau. \quad (7)$$

Тоді загальний розв'язок при відомому початковому значенні капіталу має такий вигляд:

$$K(t) = e^{-\mu t} \cdot \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{\mu \tau} d\tau + K_0 e^{-\mu t}. \quad (8)$$

Джерелом оновлення основного капіталу можуть бути прибуток, інвестиції власників і кредити банків та інших фінансових установ.

Тобто на підставі (4) та (8) можна зробити такі висновки: якщо інвестиції в основний капітал відсутні, то він зменшується відповідно до експоненціальної залеж-

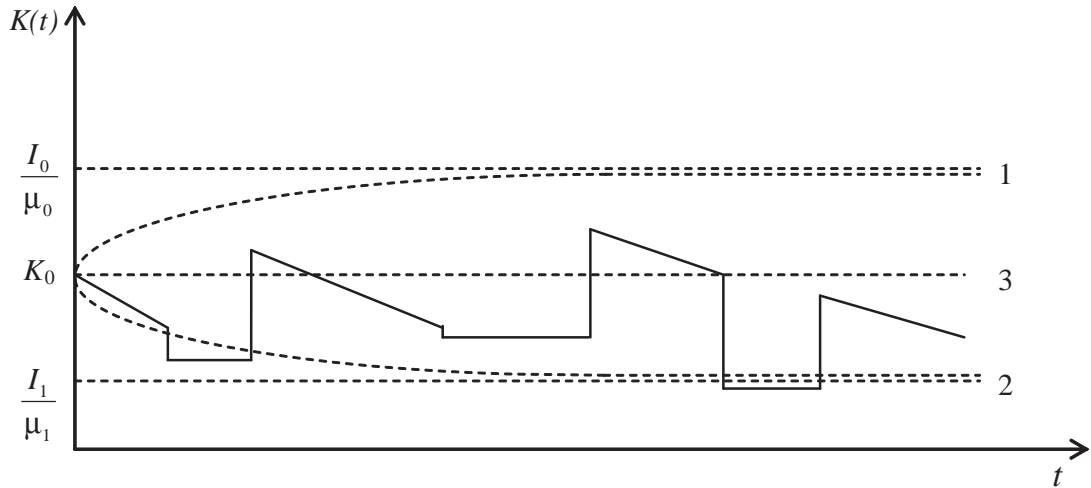
ності; якщо інвестиції в основний капітал існують, то він може як зростати, зменшуватися, так і залишатися на сталому рівні. Якщо рівень інвестувань стала величина, то рішення (8) існує у вигляді:

$$K(t) = \frac{I_0}{\mu} (1 - e^{-\mu t}) + K_0 e^{-\mu t}. \quad (9)$$

При достатньо великих t рішення прямує до величини, що не залежить від початкового стану системи:

$$K(t) \approx I_0 / \mu. \quad (10)$$

На рис. 1 показано траєкторії при сталому інвестуванні в основний капітал і стохастичному, внаслідок випадкового процесу усунення неполадок обладнання.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 1. Динаміка траєкторій зі сталим та випадковим рівнем інвестування капіталу

1 – високий сталий рівень інвестування $\frac{I_0}{\mu_0} > K_0$; 2 – низький сталий рівень інвестування $\frac{I_1}{\mu_1} < K_0$; 3 – випадковий рівень інвестувань (усунення неполадок, що перевищує 10% вартості обладнання).

Однак використання сталого рівня інвестувань – це ідеальний випадок, який не враховує науково-технічного прогресу, для якого характерно стале накопичення знань із стрибкоподібним перетворенням у технології. У цьому випадку не має сенсу вкладати кошти в основний капітал до появи нового, більш досконалого, зразку технологічного процесу. Протягом всього циклу відбувається процес накопичення коштів для придбання нового обладнання, а вартість діючого амортизується, переходячи у вартість виробленої продукції та залишається на спеціальному рахунку. Дрібний ремонт, вартість якого не перевищує 10% від вартості обладнання, не збільшує капітал (відповідно до існуючого законодавства) і відноситься до витрат виробництва. Якщо за весь інвестиційний цикл не відбулося появи новітнього обладнання, купується таке ж обладнання, як у попередньому випадку.

Розглянемо випадок, коли основний капітал оновлюється за рахунок прибутку. Використаємо стандартну функцію Кобба – Дугласа, яка залежить від праці та капіталу [14]. Вважаємо, що підприємство виробляє одну товарну позицію ціною p за одиницю. Тоді валовий дохід (In) підприємства, як функція часу, визначається за такою формулою:

$$In(t) = p \cdot A \cdot K^\alpha(t) \cdot L^\beta(t), \quad (11)$$

де A – коефіцієнт масштабу;
 L – обсяг праці (тис. люд.-год.);
 K – обсяг капіталу (млн. грн.);
 α – коефіцієнт еластичності виробничої функції за капіталом;
 β – коефіцієнт еластичності виробничої функції за обсягом праці.

Звідси прибуток підприємства в умовах оподаткування визначається за формулою:

$$P = (In(t) - Z)(1 - \tau_0), \quad (12)$$

де τ_0 – ставка податку на прибуток підприємств.

Витрати виражаються у вигляді суми амортизаційних, інших і витрат на оплату праці:

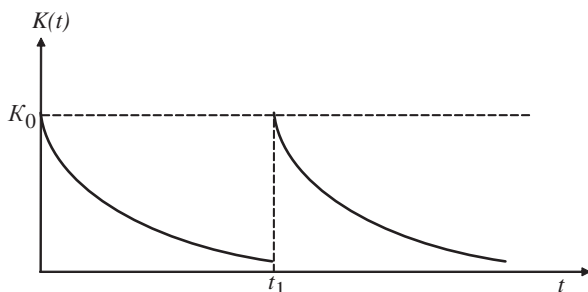
$$Z = \mu_1 K + Z_g + wL(1 + \tau_c), \quad (13)$$

де μ_1 – коефіцієнт податкової амортизації; w – оплата одиниці праці; Z_g – інші виробничі витрати; τ_c – ставка єдиного соціального внеску.

Частка прибутку (12) спрямовується на інвестування в основний капітал відповідно до виразу (1). Від величини цієї частки залежить фінансові показники підприємства на інтервалі, на якому відбувається повна заміна обладнання. Вважаємо проміжок часу, на якому відбувається повна зміна обладнання (повна амортизація), – інвестиційним циклом. За цей проміжок часу повинна бути накопичена сума коштів, необхідна для придбання обладнання нового покоління. Технічний прогрес у цьому випадку формалізується за рахунок зростання коефіцієнта еластичності обсягу продукції по капіталу. Виходячи з цього, існує декілька стратегій підприємства. Вони залежать від таких параметрів:

- ★ частка прибутку, що спрямовується на оновлення основного капіталу;
- ★ метод податкової амортизації, яка по суті є засобом оптимізації (мінімізації) податкових платежів;
- ★ інтервал інвестиційного циклу.

У кінці цього інтервалу повинна відбуватися зміна обладнання, тобто підприємство повинно накопичити обсяг коштів, необхідний для повного оновлення основного капіталу (рис. 2). Внаслідок того, що залучення коштів з банківської сфери відбувається по ставках, що суттєво перевищують рентабельність основних галузей української економіки, цей шлях нами не розглядається. Накопичення коштів відбувається за рахунок власних резервів, які накопичуються на депозитних рахунках підприємства.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 2. Економічна амортизація капіталу за інвестиційний цикл

Розглянемо процес амортизації та зміни обладнання детальніше. Нехай початкова вартість обладнання складає 10 млн грн. Постачальник обладнання гарантує 10-річний термін експлуатації. Розглянемо два варіанти податкової амортизації, яка пропорційна величині основних засобів [8]. Перший прискорений: за 5 років обладнання амортизується до 10% від початкової вартості. Другий: обладнання амортизується до 10% від початкової вартості за 10 років, однак також експлуатується 5 років. Обладнання працює по дві зміни щодобово

(16 годин) за винятком суботи та неділі, його обслуговує 10 працівників з погодинною оплатою праці 30 грн. Звідси загальний фонд оплати праці складає $10 \cdot 16 \cdot 5 \cdot 52 \cdot 30 = 1,248$ млн грн. А фонд оплати праці з урахуванням соціальних платежів складає $1,248 \cdot 1,4 = 1,747$ млн грн за рік. Нехай інші витрати (на енергоносії, сировину) складають 3 млн грн, амортизаційні нарахування у випадку двох варіантів податкової амортизації: за 5 років і за 10 років до 10% від початкової вартості подано в табл. 1. Реальний знос обладнання, який визначає його продуктивність, відповідає 10-річній амортизації. Коефіцієнт еластичності по капіталу дорівнює 0,7, по праці 0,3. Оскільки річний обсяг праці є сталою величиною ($L = 36,8$ тис. люд.-год.), то валовий дохід, що представлено у вигляді виробничої функції:

$$y = 2,36K^{0,7}. \quad (14)$$

Продуктивність капіталу визначається економічною амортизацією (термін 10 років). Амортизаційні кошти (амортизаційний фонд) накопичуються на депозитних рахунках під 15% річних.

Звідси виходить, що кошти, які накопичено на рахунку амортизаційного фонду за 5 років експлуатації обладнання по амортизаційних схемам за 5 і за 10 років становлять:

$$A\Phi(t) = x(1) \cdot 1,15^4 + x(2) \cdot 1,15^3 + x(3) \cdot 1,15^2 + x(4) \cdot 1,15 + x(5)$$

$$A\Phi(5) = 13,6 \text{ млн грн}; A\Phi(10) = 9,8 \text{ млн грн},$$

де $x(1), x(2), \dots, x(5)$ – амортизаційні відрахування з першого по п'ятий рік амортизації.

З побудованої моделі та розрахованого прикладу слідує, що сума накопичених коштів при 5-річній схемі амортизації суттєво більша, ніж при 10-річній. Крім

Таблиця 1

Динаміка основних фінансових показників діяльності підприємства в залежності від обраного методу амортизації (млн грн)

Показник	Рік				
	1	2	3	4	5
Вартість капіталу	10,00	7,95	6,31	5,00	4,00
Щорічна амортизація (5 років)	3,70	2,30	1,50	0,90	0,60
Щорічна амортизація (10 років)	2,05	1,64	1,31	1,00	0,80
Амортизаційний фонд (5 років)	3,70	6,90	9,00	11,30	13,60
Амортизаційний фонд (10 років)	2,05	4,00	5,90	7,80	9,80
Доход	11,8	10,10	8,56	7,28	6,23
Витрати (5 років)	8,45	7,05	6,25	5,65	5,35
Витрати (10 років)	6,8	6,39	6,06	5,75	5,55
Прибуток (5 років)	3,35	3,05	2,31	1,63	0,88
Прибуток (10 років)	5,00	3,71	2,5	1,53	0,68
Прибуток після оподаткування (5 років)	2,71	2,47	1,87	1,32	0,71
Прибуток після оподаткування (варіант 10 років)	4,05	3,00	2,03	1,23	0,55
Накопичений прибуток (варіант 5 років)	2,71	5,60	8,29	10,86	13,20
Накопичений прибуток (варіант 10 років)	4,05	7,66	10,83	13,69	16,3
Сплачено податків (5 років)	0,64	0,58	0,44	0,31	0,17
Сплачено податків (10 років)	0,95	0,71	0,47	0,30	0,13

того, використання цієї схеми дозволяє оптимізувати сплачені податки. Сума податків, що сплачено відповідно до 10-річної схеми амортизації, складає 2,56 млн грн, а по 5-річній схемі – 2,14 млн грн.

Використання капіталу в аграрному виробництві має ряд особливостей. У першу чергу це пов'язано з відсутністю податкової амортизації – аграрні підприємства в абсолютній більшості не сплачують податок на прибуток підприємств [8], а це, у свою чергу, означає, що відсутня мотивація до оптимізації оподаткування за рахунок амортизації. Для аналізу ефективності використання основного капіталу в аграрному секторі нами було використано дані Держкомстату за обсягом аграрного виробництва, вартістю використовуваного капіталу, обсягом інвестицій, кількістю працюючих і рентабельністю на часовому інтервалі 1998 – 2011 рр. (табл. 2).

ного виробництва – обсяг праці (у тисячах працівників аграрного сектора) представлено на рис. 5. За допомогою моделі експоненціального тренда показано, що кількість працюючих в аграрному секторі зменшується з швидкістю 3,4% на рік. Це, скоріше, стабільна та довготривала тенденція, тому що в розвинутих країнах в аграрному секторі працює не більше, ніж 3 – 5% населення країни.

Для оцінки ефективності окремих факторів виробництва за даними емпіричних досліджень побудуємо виробничу функцію у вигляді функції Кобба – Дугласа, яка описує залежність між обсягом виробленої продукції Y і витратами праці L та капіталу K :

$$y = AK^\alpha L^\beta, \quad (15)$$

де множник A – показник масштабу, а коефіцієнти α, β – показники еластичності випуску продукції відповідно обсягів праці та капіталу.

Таблиця 2

Основні соціально-економічні показники аграрного сектору України

Рік	Основний капітал аграрної сфери, млрд грн	Число працюючих, тис. осіб	Інвестиції, млрд грн	Обсяг виробництва у цінах 2005 р., млрд грн	Рівень рентабельності, %
1998	103,784	4398,2	0,698	76,194	-29,5
1999	99,523	4371,4	0,878	70,937	-22,1
2000	97,471	4334,1	1,181	77,889	-1,6
2001	93,392	4117,4	1,629	85,833	18,3
2002	86,192	4107	1,859	86,784	0,0
2003	77,979	4079,1	2,551	77,271	4,2
2004	75,447	3974,6	3,786	92,531	10,7
2005	76,034	3986,3	4,655	92,586	12,7
2006	75,511	3633,8	6,263	94,895	10,0
2007	78,978	3468,1	8,024	88,769	19,0
2008	95,880	3300,1	7,710	103,978	12,9
2009	103,187	3131,0	7,478	102,093	14,7
2010	113,388	3099,6	7,971	100,536	22,9
2011	128,543	2996,1	8,609	120,542	27,0

Звертає на себе увагу суттєвий стрибок рентабельності аграрного виробництва (практично на 30%), що відбулося на межі тисячоліть. Він супроводжувався суттєвим зростанням рівня інвестицій в аграрний сектор. Що стосується обсягів виробництва в цінах 2005 р., то вони досліджувались за допомогою моделі експоненціального тренда, що дозволило виявити стабільне реальне зростання з швидкістю 3,1% на рік (рис. 3).

Що стосується обсягів основного капіталу, то тенденція їх динаміки виявилось неоднозначною: на часовому інтервалі 1998 – 2003 рр. переважали процеси зменшення основних засобів (знос, моральне старіння), після 2003 р. зріс рівень інвестувань, і основні засоби почали зростати (рис. 4).

Звичайно для аналізу аграрного виробництва використовують три виробничі фактори: капітал, площу угідь та обсяги праці [6]. Однак у випадку загальнонаціональних обсягів аграрного виробництва зміни площі угідь незначні (площа ріллі змінюється в межах 27 – 30 млн га), і тому вони не враховується. Останній фактор аграр-

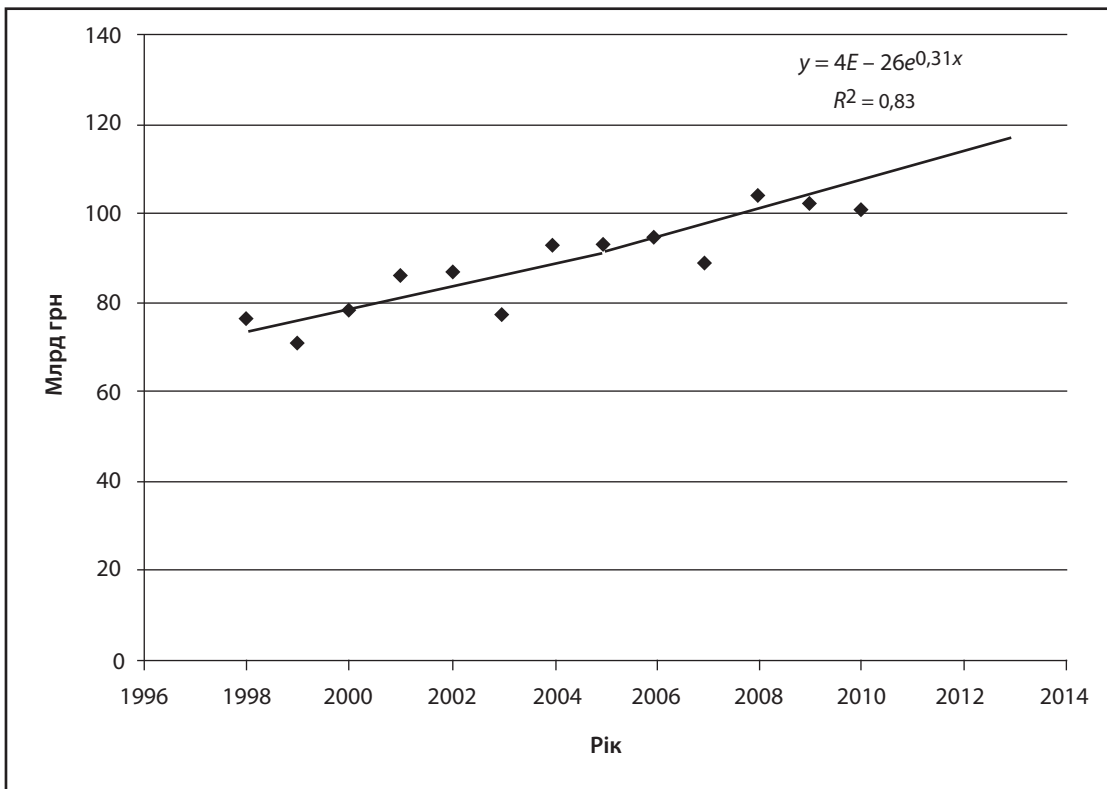
ного виробництва – обсяг праці (у тисячах працівників аграрного сектора) представлено на рис. 5. За допомогою моделі експоненціального тренда показано, що кількість працюючих в аграрному секторі зменшується з швидкістю 3,4% на рік. Це, скоріше, стабільна та довготривала тенденція, тому що в розвинутих країнах в аграрному секторі працює не більше, ніж 3 – 5% населення країни.

Таблиця 3

Показники регресійної статистики

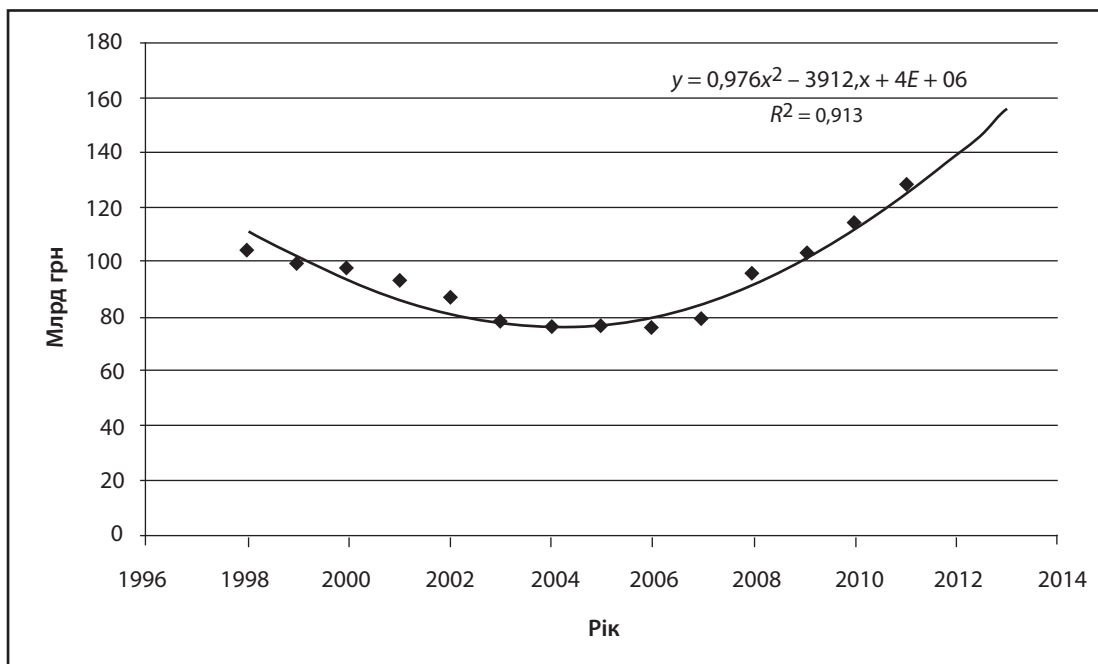
Множинна R	0,841595
Критерій Фішера	13,35
Приведений R -квадрат	0,655243
Стандартна помилка	0,084777
Кількість спостережень n	14

Наведені значення параметрів свідчать про достатню адекватність запропонованої моделі. Стандартна похибка лінійної моделі складає лише 0,08, що відповідає для мультиплікативної моделі похибки у 1,08 млрд грн. Коефіцієнт детермінації для лінійної моделі складає 84%, для мультиплікативної моделі 67,9%.

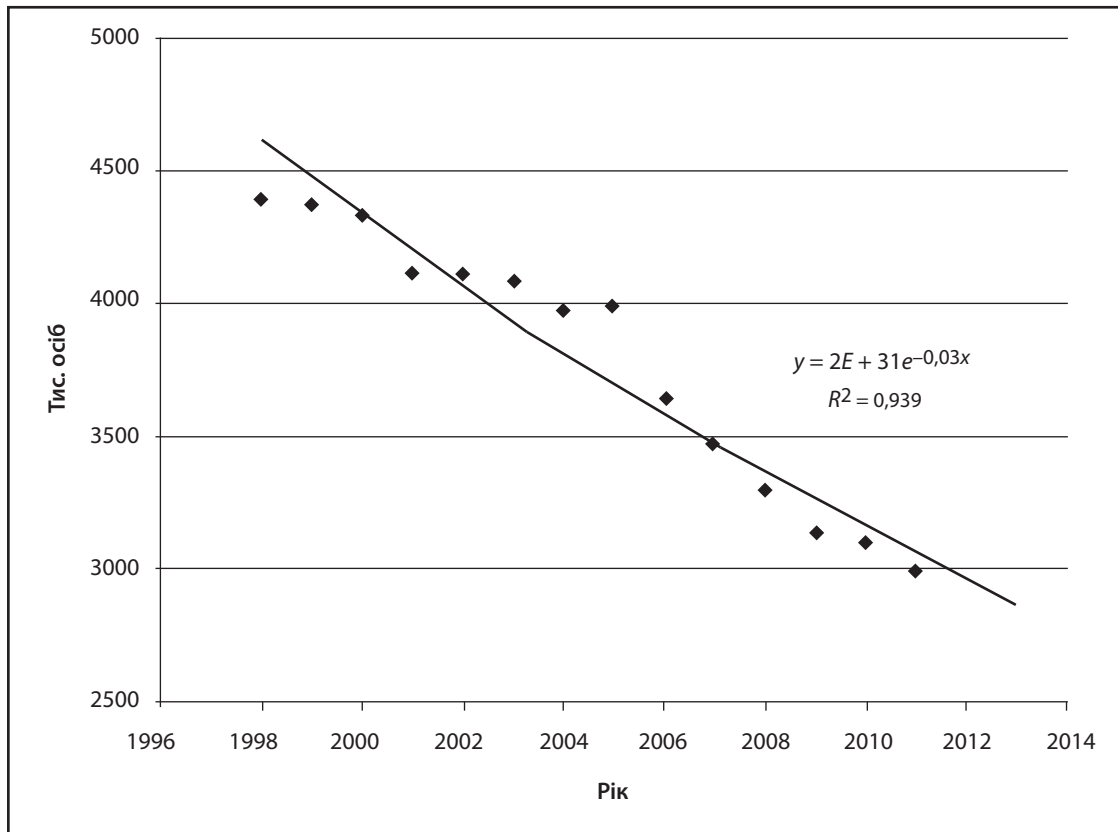
Джерело: власна розробка автора.

Рис. 3. Діаграма розсіяння та модель експоненціального зростання для обсягів аграрного виробництва

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 4. Діаграма розсіяння та параболічний тренд вартості основного капіталу аграрного виробництва

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 5. Діаграма розсіяння та параболічний тренд кількості працюючих у аграрному виробництві

Це свідчить, що представлена модель достатньо адекватно представляє процес виробництва в аграрному секторі.

Оцінку регресійних коефіцієнтів та їх помилки представлено в *табл. 4*.

Таблиця 4

Оцінка регресійних коефіцієнтів та їх похибок

Стандартний параметр	Оцінка	Помилка	t-Статистика	P-значення
A	5,17711	0,754802	6,8589	0,0000
α	0,104442	0,145175	0,719423	0,4869
β	-0,85889	0,180072	-4,7697	0,0006

Звертає на себе увагу від'ємне значення коефіцієнта еластичності по обсягу праці, причому незначна похибка оцінки свідчить про те, що нульова гіпотеза повинна бути відхилена (критичне значення t параметра для $n - (k + 1) = 14 - 3 = 11$ ступенів свободи на рівні значущості 0,001; $t = 4,44$, а на рівні значущості 0,2 складає 1,36). Це означає, що коефіцієнт еластичності при показнику праці дійсно має від'ємне значення, тобто зменшення обсягу праці на 1% спонукає до зростання обсягу виробництва на 0,86%, а враховуючі, що обсяги праці зменшуються з швидкістю 3,4% на рік, такий процес реструктуризації виробництва забезпечує зростання реальних обсягів виробництва з швидкістю 2,92% на рік і лише 0,2% зростання забезпечуються за рахунок зростання обсягів основних засобів.

ВИСНОВКИ

У випадку сплати податку на прибуток підприємств податкова амортизація є ефективним засобом оптимізації податкових платежів підприємства. Ефективним способом амортизації є використання повного циклу амортизації без внесення коштів у часткове оновлення та повна заміна обладнанням нового покоління. У випадку несплати податку на прибуток підприємств, що характерно для більшості підприємств аграрної сфери, амортизація не впливає на сплату податків, що веде до використання застарілого обладнання.

На підставі аналізу обсягів виробництва аграрного сектора з використанням мультиплікативної виробничої функції показано, що головною рушійною силою зростання виробництва є його реструктуризація, що пов'язано зі зменшенням кількості працюючих.

Внесок зростання капіталу на зростання обсягів виробництва чітко не прослідковується через невідпрацьований механізм амортизації обладнання, чому сприяє діюча система оподаткування й методологія бухгалтерського обліку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аткинсон Э. Б. Лекции по экономической теории государственного сектора / Э. Б. Аткинсон, Д. Э. Стиглиц. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 831 с.
 2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого [Текст] / Ф. Ф. Бутинець ; ЖДТУ. – Житомир : ПП «Рута», 2001. – 100 с.

3. Дудко В. С. Застосування системи Statgraphics при прийнятті інноваційних рішень у фінансах і податках: [навчальний посібник] / В. С. Дудко, І. Д. Погореловська, А. В. Скрипник, О. Д. Данилов. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2000. – 94 с.

4. Интервью с Франко Модильяни // О чём думают экономисты. Беседы с нобелевскими лауреатами / Под ред. П. Самуэльсона и У. Барнетта. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – С. 128 – 154.

5. Ланге О. Целое и развитие в свете кибернетики [в кн. : «Исследования по общей теории систем» : Сб. переводов] / О. Ланге. – М. : Прогресс, 1969. – С. 87 – 153.

6. Литвин Ю. Я. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві / Ю. Я. Литвин. – К. : Вища школа, 1993. – 301 с.

7. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск : Наука, 1982. – 255 с.

8. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

9. Фактор времени в плановой экономике (инвестиционный аспект) / Под ред. В. П. Красовского. – М. : Экономика, 1978. – 247 с.

10. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры [пер. с англ. под ред. и с предисл. А. М. Петрачкова.] / Энтони Р., Рис Дж. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 560 с.

11. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс. – М., 1993. – 276 с.

12. Шигун М. М. Розвиток моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і методологія : [монографія] / М. М. Шигун. – Житомир : ЖДТУ, 2009. – 632 с.

13. Riggs J. L. Essentials of engineering economics / J. L. Riggs, T. M. West // McGraw-Hill Comp. New York. – 1986. – pp. 279 – 285.

14. Pesaran M. N. Handbook of Applied Econometrics. Microeconomics / M. N. Pesaran, P. Schmidt. – Blackwell Rublishe Oxford UK. – 1997. – 442 p.

15. Pindyck R. Econometric models and economic forecasts / R. Pindyck, D. Rubinfeld // Mc. Grow- Hill, Inc. USA. – 1991. – 596 p.

REFERENCES

Atkinson, E. B., and Stiglits, D. E. *Lektsii po ekonomicheskoy teorii gosudarstvennogo sektora* [Lectures on the economic theory of the public sector]. Moscow: Aspekt Press, 1995.

Butynets, F. F. *Bukhhalterskyi oblik: rozdumy vchenoho* [Accounting: Reflections of a scientist]. Zhytomyr: Ruta, 2001.

Dudko, V. S., Pohorelovska, I. D., and Skrypnyk, A. V. *Zastosuvannia systemy Statgraphics pry pryiniatti innovatsiinykh rishen u finansakh i podatках* [The use of Statgraphics in making innovative solutions in finance and taxes]. Irpin: Akademiia DPS Ukrainy, 2000.

Entoni, R., and Ris, Dzh. *Uchet: situatsii i primery* [Accounting: situations and examples]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Faktor vremeni v planovoy ekonomike (investitsionnyy aspekt) [The time factor in the planned economy (investment aspect)]. Moscow: Ekonomika, 1978.

“Interviu s Franko Modigliani” [Interview with Franco Modigliani]. In *O chem dumaiut ekonomisty. Besedy s nobelevskimi laureatami*, 128-154. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2009.

Khiks, Dzh. R. *Stoimost i kapital* [Value and Capital]. Moscow, 1993.

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Lange, O. “Tseloe i razvitie v svete kibernetiki” [Whole and in the light of the development of cybernetics]. In *Issledovaniia po obshchey teorii sistem*, 87-153. Moscow: Progress, 1969.

Lytvyn, Yu. Ya. *Orhanizatsiia bukhalterskoho obliku, kontroliu i analizu v silskomu hospodarstvi* [Organization of accounting, analysis and audit in agriculture]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1993.

Markov, Yu. G. *Funktsionalnyy podkhod v sovremennom nauchnom poznanii* [The functional approach to modern scientific knowledge]. Novosibirsk: Nauka, 1982.

Pesaran, M. N., and Schmidt, P. *Handbook of Applied Econometrics. Microeconomics*. Blackwell Rublishe Oxford UK, 1997.

Pindyck, R., and Rubinfeld, D. *Econometric models and economic forecasts*. Mc. Grow- Hill, Inc. USA, 1991.

Riggs, J. L., and West, T. M. *Essentials of engineering economics*: McGraw-Hill Comp. New York (1986): 279-285.

Shyhun, M. M. *Rozvytok modeliuvannia systemy bukhalterskoho obliku: teoriia i metodolohiia* [Development of Simulation System of Accounting: Theory and Methodology]. Zhytomyr: ZhDTU, 2009.

ПРИМЕНЕНИЕ БЕНЧМАРКИНГА В АУДИТЕ

КУЗНЕЦОВА Л. Н.

УДК 657.6

Кузнецова Л. Н. Применение бенчмаркинга в аудите

В статье рассмотрены возможности использования бенчмаркинга при оказании прочих услуг аудиторскими организациями. В условиях экономики знаний бенчмаркинг является агентом распространения различных знаний, в том числе и специальных знаний бухгалтерского учета. Аудиторские фирмы могут оказывать такие услуги бенчмаркинга, как: сравнение показателей деятельности экономических субъектов, оценка систем бухгалтерского учета и выявление проблемных мест таких систем, формирование эталонных бизнес-процессов бухгалтерского учета. Обоснована законодательная возможность и экономическая необходимость использования бенчмаркинга в деятельности аудиторских фирм.

Ключевые слова: аудит, бенчмаркинг, сравнение показателей, учет затрат, эталонные бизнес-процессы.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Кузнецова Лилия Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры аудита, Ростовский государственный экономический университет (РИНХ) (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: lk-vk@rambler.ru

УДК 657.6

Кузнецова Л. М. Застосування бенчмаркінгу в аудиті

У статті розглянуто можливості використання бенчмаркінгу при наданні інших послуг аудиторськими організаціями. В умовах економіки знань бенчмаркинг є агентом поширення різних знань, у тому числі й спеціальних знань бухгалтерського обліку. Аудиторські фірми можуть надавати такі послуги бенчмаркінгу, як: порівняння показників діяльності економічних суб'єктів, оцінка систем бухгалтерського обліку і виявлення проблемних місць таких систем, формування еталонних бізнес-процесів бухгалтерського обліку. Обґрунтовано законодавчу можливість і економічну необхідність використання бенчмаркінгу в діяльності аудиторських фірм.

Ключові слова: аудит, бенчмаркинг, порівняння показників, облік витрат, еталонні бізнес-процеси.

Рис.: 1. **Бібл.:** 12.

Кузнецова Лілія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, Ростовський державний економічний університет (РИНХ) (вул. Б. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: lk-vk@rambler.ru

UDC 657.6

Kuznetsova L. N. Applying Benchmarking in Audit

The article considers possibilities of the use of benchmarking when rendering other services to auditing organisations. Under conditions of knowledge economy, the benchmarking is an agent of distribution of various knowledge, including special knowledge of accounting. Auditing companies can render such benchmarking services as: comparison of indicators of activity of economic subjects, assessment of systems of accounting and revelation of problematic points of such systems, and formation of reference business processes of accounting. The article justifies a legislative possibility and economic necessity of the use of benchmarking in activity of auditing firms.

Key words: audit, benchmarking, comparison of indicators, calculation of expenditures, reference business processes.

Pic.: 1. **Bibl.:** 12.

Kuznetsova Liliya N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of audit, Rostov State Economic University (RINH) (ul. B. Sadovaya, 69, 344002, Russia)

E-mail: lk-vk@rambler.ru

Аудиторские фирмы в России и в Украине развиваются немногим более трех десятилетий, и за эти годы профессиональная деятельность аудиторов все больше признается как на уровне государства – в виде обязательного аудита, так и на уровне менеджмента компаний в форме обязательного и инициативного аудита, оказания прочих услуг. Отличительной особенностью аудиторской профессии является признание и принятие на себя обязанности действовать в общественных интересах. Такое мнение высказано не только в официальном мнении [1], но и в частных мнениях авторов. Так, Т. В. Миргородская отмечает, что, «профессия аудитора в соответствии с потребностями современного общества является общественно значимой» [2, с. 57].

Однако общественная значимость аудиторской профессии рассматривается только в плоскости обязательного аудита, при этом не затрагиваются вопросы общественного характера профессии при оказании прочих услуг, которые в современных условиях занимают все большее место в структуре деятельности аудиторских фирм, а в условиях изменения внешней среды приобретают не только профессиональное, но и социальное значение.

В современном развитии общества определены две значимые тенденции: информатизация и глобализация, которые должны быть учтены при оказании услуг аудиторскими организациями. Одним из наиболее значимых фактов последнего десятилетия является переход к экономике знаний и превращение знаний в основной фактор экономического роста. Другим, существенным фактором современной экономики является глобализация, характеризующаяся усилением конкуренции на мировых рынках и необходимостью конкурировать с лучшими компаниями всего мира.

Глобализация, сетевая информатизация и новые технологии создают дополнительные возможности для наполнения профессиональной деятельности аудиторов. Задача состоит в том, чтобы национальный аудит развивался, с одной стороны, с учетом обобщенного мирового опыта, с другой – на основе инновационного научного знания и исторических национальных традиций. Следовательно, современный этап развития аудиторских компаний, чтобы соответствовать общественному статусу профессии, должен учитывать современные тенденции развития общества, технологий, преактивно воздействовать на запросы предпринимателей и пред-

лагать услуги, способствующие повышению конкурентоспособности компании.

Одним из востребованных инструментов развития различных сторон человеческой деятельности является бенчмаркинг (аутентичный перевод с английского «*benchmarking*»), который не имеет единого определения. В Европейском кодексе правил поведения участников бенчмаркинга дано его следующее толкование: «процесс выявления и изучения передового опыта других организаций – это мощный инструмент, применяемый для поиска путей непрерывного совершенствования работы компаний и радикального повышения их эффективности» [3, с. 32]. Совет по бенчмаркингу Института стратегического планирования определяет бенчмаркинг как общую методологию совершенствования деятельности компании на основе учета и использования опыта других организаций [4, с. 161].

Авторитетные российские специалисты в области бенчмаркинга Д. В. Маслов и Э. А. Белокоровин предложили подход к бенчмаркингу как к методу «совершенствования деятельности организаций и повышения их производительности на основе меж- и/или внутриорганизационной оценки и сравнения показателей, процессов и технологий деятельности с последующим изучением и применением лучшего опыта в своей системе управления» [5, с. 17].

Бенчмаркинг можно определить как *методологию совершенствования, основанную на мониторинге внутренней и внешней окружающей среды организации*; как агент изменений, он вовлекает человеческое фундаментальное мышление в постоянное творчество, является проводником в жизнь новых знаний. Приняв за основу данный подход, можно предложить использование бенчмаркинга в деятельности аудиторских фирм в качестве консалтинговых услуг, характеризующихся большим диапазоном, к которым следует отнести проведение сравнения показателей деятельности экономических субъектов.

Успех в бизнесе должен базироваться на постоянном повышении эффективности хозяйственной деятельности, что требует сравнения экономических показателей организации с показателями конкурентов и лидеров. По результатам исследования экспертов Шеффилдского университета, 42% средних и малых компаний Европы используют финансовые показатели своих конкурентов для оценки собственной деятельности, а 74% менеджеров считают такой анализ эффективным [6]. По данным авторского исследования, проведенного в 2009 – 2011 гг. среди хозяйствующих субъектов юга России, регулярно сопоставляют показатели деятельности своей организации с показателями иных компаний 13,8% организаций, 32,1% делают это периодически (рис. 1).

Однако такие сопоставления не всегда эффективны: сравнения осуществляются по незначительному кругу субъектов, а показатели несопоставимы. Суть бенчмаркинга заключается в сравнении с лучшими компаниями в глобальном масштабе, что затрудняется значительными расхождениями при различном порядке формирования одних и тех же показателей. Кроме того,

существуют объективные различия в деятельности организаций такие, как: масштаб производства, значительная разница в сроках жизненного цикла компаний, различная дивидендная, ценовая, культурная политика и др. Отличия методологии определения показателей, вариативность положений учетной политики обостряют проблему сопоставимости при динамических сравнениях различных организаций.

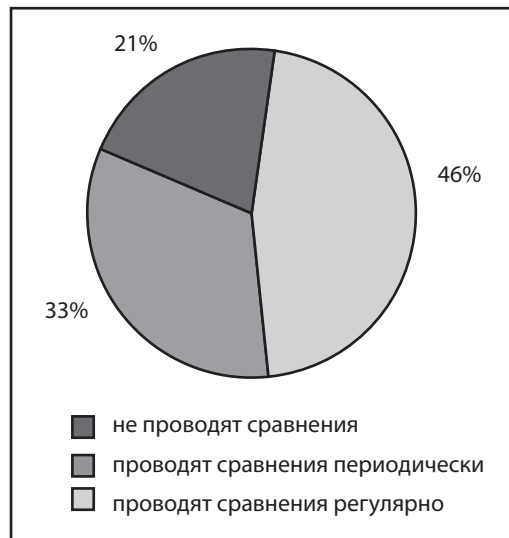

Рис. 1. Доля организаций, проводящих сравнений показателей деятельности с конкурентами по данным исследования

Устранить отмеченные сложности можно при организации сравнений субъектами, имеющими квалифицированные кадры и необходимый ресурсный потенциал. К таким компаниям относятся аудиторские организации: все крупные аудиторские фирмы активно занимаются консалтингом, оказанием иных прочих услуг [7, с. 61 – 63], проведение бенчмаркинга финансовых показателей открывает для них новые деловые возможности. Для проведения анализа в рамках консультационного бенчмаркинга можно использовать следующие показатели:

- ✦ коэффициент финансового рычага = заемный капитал / собственный капитал;
- ✦ коэффициент автономии = собственный капитал / валюта баланса;
- ✦ рентабельность продаж = прибыль от продаж / выручка от продаж;
- ✦ рентабельность активов = прибыль до налогообложения / средняя стоимость активов;
- ✦ затраты на 1 руб. продаж = затраты / выручка;
- ✦ коэффициент текущей ликвидности = оборотные активы / краткосрочная кредиторская задолженность;
- ✦ коэффициент абсолютной ликвидности = (денежные средства + краткосрочные финансовые вложения) / краткосрочная кредиторская задолженность;
- ✦ устойчивость экономического роста = reinvestированная прибыль / собственный капитал;
- ✦ рентабельность собственного капитала = чистая прибыль / собственный капитал;

- ✦ коэффициент оборачиваемости активов = выручка от продаж / средняя стоимость активов за период;
- ✦ оборот собственного капитала = выручка / средняя стоимость собственного капитала.

Выбор показателей определяется задачами сопоставления и зависит от мнения участников, наличия программного обеспечения и других факторов. Сравнить организации вне зависимости от их доходности или прибыльности нецелесообразно, так как ценность такого сравнения ничтожна: организация, имеющая убытки, не сможет стать лидером без постепенного развития. С этой точки зрения деление организаций на дополнительные группы оправдано, конечная цель должна быть неизменной – достижение лидерства. Л. Н. Растамханова предлагает проводить сопоставление по четырем группам:

- ✦ высокорентабельные организации, имеющие отличные шансы для дальнейшего развития;
- ✦ организации с удовлетворительным уровнем доходности;
- ✦ организации, находящиеся на грани финансовой устойчивости;
- ✦ организации, находящиеся в глубоком кризисе [8, с. 233].

Л. В. Донцова, Н. А. Никифорова предлагают классифицировать организации по пяти классам финансового риска: от компаний, имеющих абсолютную финансовую устойчивость, до компаний, находящихся в кризисном состоянии, абсолютно финансово неустойчивых [9, с. 152 – 153].

Многие авторы для оценки организаций предлагают использовать рейтинговые оценки. Бенчмаркинг не нацелен на поиск одной лучшей компании, важно найти лучшие параметры деятельности, которые в большинстве случаев принадлежат нескольким субъектам. Эталонной станет виртуальная организация, смоделированная на основе лучших показателей различных компаний.

Проведение бенчмаркинга финансовых показателей требует разработки и обоснования новых показателей и программного обеспечения. Аудиторские фирмы имеют возможность разработать единые для отрасли или ряда отраслей методы расчета показателей, которые бы дополняли существующие. Но, независимо от применяемого метода, сравнение показателей является только начальной стадией для организации, проводящей улучшения и стремящейся к лидерству.

Бенчмаркинг показателей может стать начальным этапом сотрудничества экономических субъектов и аудиторов в достижения лидерства. Применение инструментария бенчмаркинга позволяет не только определить отставание от лидеров, но и улучшить качественные характеристики учетных бизнес-процессов, что ведет к повышению качества учетно-аналитической информации. Основная цель бенчмаркинга любых направлений деятельности организаций, в т. ч. и бухгалтерского учета, состоит в совершенствовании деятельности на основе рассмотрения, анализа и творческого использования опыта других.

Международные стандарты аудита (п. 18, Основных принципов МСА) прямо допускают возможность использования аудиторами экспертных знаний в области бухгалтерского учета; аналогичная возможность предусмотрена российскими федеральными правилами (стандартами) аудиторской деятельности (п. 4 ПСАД № 31). Оценка текущего состояния бухгалтерского учета не имеет ограничений на совместимость с обязательной аудиторской проверкой. А. Д. Шеремет считает, что специалиста-аудитора необходимо использовать для решения близких к его специальности вопросов. В современных условиях аудитор – не просто профессиональный бухгалтер, он – профессиональный бухгалтер с дополнительными требованиями к профессиональным навыкам, профессиональным ценностям и этике, профессиональным возможностям и компетенции, т. е. с дополнительными знаниями. Такой специалист слишком дорого стоит, чтобы его не привлечь к выполнению сложных консультационных и других услуг, связанных с аудитом [10, с. 64].

Актуальность данного высказывания усиливается в экономике знаний, когда аудиторы могут способствовать распространению знаний. По данным В. Л. Макарова, «из всего объема знаний, измеренных в физических единицах, которым располагает человечество, 90% получены за последние 30 лет, так же как 90% из общего числа ученых и инженеров, подготовленных за всю историю цивилизации, – наши современники. Это наиболее явные признаки перехода от экономики, базирующейся на использовании природных ресурсов, к экономике, основанной на знаниях» [11, с. 450]. Термин «экономика знаний» был введен в научный обиход в 1962 г. американским экономистом Фрицем Махлупом. Говорить об исчезновении неоклассической экономики преждевременно, но новый фактор знания следует учитывать при характеристике как бухгалтерского учета, так и аудита. На усиление знаниевой составляющей должны быть направлены усилия аудиторов при оказании прочих услуг.

Современные компании в большинстве случаев строят систему бухгалтерского учета на основе бизнес-процессов. В этом случае совершенствование бизнес-процессов приведет к повышению качества учетно-аналитической информации и эффективности учетной системы. Сравнение бизнес-процессов и определение среди них эталонных возможно на основе их декомпозиции с выделением подпроцессов, функций, описываемых подробно. Одной из самых сложных задач является оценка системы бухгалтерского учета, которую могут выполнять аудиторские организации.

Привлечение аудиторов в качестве экспертов оценки текущего состояния бухгалтерского учета в организациях и выявления областей, требующих усовершенствований, является оправданным, согласуется с нормами российского законодательства и МСА.

Для организаций, осуществляющих обязательную проверку годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности, аудиторам целесообразно формировать экспертную оценку на основании данных проверки, так как это значительно снижает затраты на экспертное оценивание. Бенчмаркинг предполагает сопоставление, поэтому

экспертные оценки желательны выставлять нескольким организациям, чтобы одновременно формировалась база сопоставлений. Максимальная эффективность достигается в случае, когда экспертами являются аудиторы, выполнявшие аудит во всех организациях, подлежащих оцениванию.

Обширная практика, накопленная аудиторами, может стать платформой для формирования эталонных бизнес-процессов бухгалтерского учета. Отметим, что крупнейшие аудиторские фирмы активно используют бенчмаркинг в своей практике. Так, PwC (*PricewaterhouseCoopers*) выявляла эталонные стандарты раскрытия информации в публичной отчетности среди компаний, входящих в индекс FTSE 350 (*Financial Times Stock Exchange Index*) [12, с. 315]. Компании, стремящиеся к лидерству и усилению своей конкурентоспособности, должны постоянно мониторить бизнес-процессы, анализировать, оценивать их эффективность по установленным параметрам, которые могут быть качественными или количественными. Эффективность можно определить как оценку отклонений параметров от эталонного процесса. Оцениваться бизнес-процессы могут по различным параметрам, наиболее значимыми из которых являются: качество (количество дефектов), стоимость (трудоемкость) и время протекания. Для учетных бизнес-процессов следует рассматривать три группы показателей:

- ✦ стоимостные показатели (затраты на бизнес-процесс и т. п.);
- ✦ временные показатели (длительность бизнес-процесса и т. п.);
- ✦ показатели качества выполнения бизнес-процесса (процент ошибок на выходе бизнес-процесса и т. п.).

В случае, если две или более организаций обладают схожими бизнес-процессами, то при проведении бенчмаркинга эти процессы могут стать объектом сравнения.

О неэффективности учетных бизнес-процессов могут указывать следующие недостатки:

- ✦ большое число ошибок при протекании бизнес-процесса, низкое качество формируемой информации;
- ✦ отсутствие необходимых учетных процедур для формирования информации;
- ✦ наличие избыточных учетных процедур, когда затраты на получение информации превышают эффективность от ее использования;
- ✦ несоответствие необходимым критериям конкретных правил, учетной политики, внутренних стандартов;
- ✦ завышенная длительность бизнес-процесса.

Наряду с недостатками при мониторинге бизнес-процессов должен выявляться и положительный опыт. Так, Международные стандарты внутреннего аудита (МСВА), а именно, стандарт 2400 «Представление отчетности о результатах» содержит норму о необходимости описания передового опыта, выявленного в ходе внутреннего аудита, что предполагает проведение бенчмаркинга бизнес-процессов. На необходимость бенчмаркинга бизнес-процессов обращает внимание А. Д. Шеремет [10].

Аудиторские организации при наличии необходимых кадров и технологий могут проводить бенчмаркинг бизнес-процессов, в ходе которого должны решаться следующие задачи: улучшение параметров процесса, повышение знаний, профессиональной культуры и мотивации персонала, на основе как личностных интересов работников, так и общественных потребностей экономических субъектов.

В условиях конкуренции, обострившейся в период финансового кризиса, для выживания современные компании должны постоянно заниматься совершенствованием системы бухгалтерского учета с целью повышения качества учетно-аналитической информации, а бенчмаркинг является для этого наиболее уместным инструментом. В России и Украине, в силу недостаточного развития института бенчмаркинга, именно аудиторские организации могут стать центрами бенчмаркинга бухгалтерского учета.

ВЫВОДЫ

Распространение знаний бухгалтерского учета с целью повышения качества учетно-аналитической информации и бухгалтерской отчетности может осуществляться аудиторскими организациями с применением инструментария бенчмаркинга. В частности, аудиторы, обладающие профессиональными возможностями, компетенциями и дополнительными знаниями в области бухгалтерского учета, не только вправе, но и должны оказывать следующие услуги:

- ✦ проведение анализа на основе сравнения основных экономических показателей деятельности организаций в рамках консультационного бенчмаркинга;
- ✦ оценку состояния системы бухгалтерского учета организаций и выявление проблемных областей;
- ✦ формирование эталонных бизнес-процессов бухгалтерского учета;
- ✦ мониторинг и совершенствование учетных бизнес-процессов хозяйствующих субъектов.

В эпоху экономики знаний возрастает роль институтов, способствующих распространению знаний в различных областях человеческой деятельности. Продвижение передовых знаний бухгалтерского учета с использованием инструментария бенчмаркинга будет способствовать повышению престижа аудиторской профессии, укреплению общественной значимости деятельности аудиторских фирм. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Конституционного Суда РФ от 01.04.2003 N 4-П «По делу о проверке конституционности положения пункта 2 статьи 7 Федерального закона «Об аудиторской деятельности».
2. Миргородская Т. В. Аудит / Т. В. Миргородская. – М.: КноРус, 2008. – 256 с.
3. Европейский кодекс правил поведения участников бенчмаркинга // Деловое совершенство. – 2005. – № 3. – С. 32 – 33.

4. **Рейдер Р.** Бенчмаркинг как инструмент определения стратегии и повышения прибыли / Под науч. ред. Т. В. Даниловой. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2007. – 248 с.
5. **Маслов Д. В.** Современные инструменты управления: Бенчмаркинг : учебное пособие / Д. В. Маслов, Э. А. Белокоровин, Ю. В. Вылгина / ГОУВПО: «Ивановский государственный энергетический университет имени В. И. Ленина». – Иваново, 2009. – 100 с.
6. **Маслов Д. В.** Особенности применения бенчмаркинга на малых и средних предприятиях / Д. В. Маслов, Э. А. Белокоровин // Методы менеджмента качества. – 2004. – № 8.
7. **Кузнецова Л. Н.** Влияние аутсорсинга бухгалтерского учета на конкурентоспособность организации. Научный поиск. По страницам докторских диссертаций / Л. Н. Кузнецова. – Выпуск 9. – Ростов н/Д : Рост. гос. экон. ун-т (РИНХ), 2010. – 128 с.
8. **Растамханова Л. Н.** Теория, методология и организация систем внутреннего контроля в условиях управленческого консалтинга : дис. ... д-ра экон. Наук / Л. Н. Растамханова. – Йошкар-Ола, 2009. – 366 с.
9. **Донцова Л. В.** Анализ финансовой отчетности : учебник / Л. В. Донцова Л. В., Никифорова Н. А. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство «Дело и Сервис», 2005. – 368 с.
10. **Шеремет А. Д.** Аудиторская деятельность и анализ эффективности бизнеса / А. Д. Шеремет // Аудиторские ведомости. – 2007. – № 5. – С. 4 – 68.
11. **Макаров В. Л.** Экономика знаний: кроки для России / В. Л. Макаров // Вестник Российской академии наук. Т. 73. – 2003, май. – С. 450 – 456.
12. **Элгуд Т.** Эффективное управление налогообложением: Будущее корпоративной налоговой службы / Тони Элгуд, Тони Фултон, Марк Шуцман / Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 334 с.

REFERENCES

- Dontsova, L. V., and Nikiforova, N. A. *Analiz finansovoy otchetnosti* [Analysis of the financial statements]. Moscow: Delo i Servis, 2005.
- “Evropeyskiy kodeks pravil povedeniia uchastnikov benchmarkinga” [European code of conduct benchmarking participants]. *Delovoe sovershenstvo*, no. 3 (2005): 32-33.
- Elgud, T., Fulton, T., and Shutsman, M. *Effektivnoe upravlenie nalogooblozheniem: Budushchee korporativnoy nalogovoy sluzhby* [The effective tax administration: The Future of Corporate Tax Service]. Moscow: Alpina Publisher, 2012.
- Kuznetsova, L. N. *Vliianie outsorsinga bukhgalterskogo ucheta na konkurentosposobnost organizatsii. Nauchnyy poisk. Po stranitsam doktorskikh dissertatsiy* [Effect of accounting outsourcing on the competitiveness of the organization. Scientific Search. Through the pages of doctoral theses]. Rostov n/D: RGEU «RINKh», 2010.
- [Legal Act of Ukraine] (2003).
- Maslov, D. V., and Belokorovin, E. A. “Osobennosti primeniia benchmarkinga na malykh i srednikh predpriatiakh” [Features of the application of benchmarking in small and medium-sized enterprises]. *Metody menedzhmenta kachestva*, no. 8 (2004).
- Maslov, D. V., Belokorovin, E. A., and Vylgina, Yu. V. *Sovremennye instrumenty upravleniia: Benchmarking* [Modern management tools: Benchmarking]. Ivanovo: IGEU, 2009.
- Makarov, V. L. “Ekonomika znaniy: kroki dlia Rossii” [The Knowledge Economy: sketch for Russia]. *Vestnik RAN*, vol. 73 (2003): 450-456.

- Mirgorodskaya, T. V. *Audit* [Audit]. Moscow: KnoRus, 2008.
- Rastamkhanova, L. N. “Teoriia, metodologiya i organizatsiia sistem vnutrennego kontrolya v usloviakh upravlencheskogo konsaltinga” [Theory, methodology and organization of the internal control systems in management consulting]. *Dis. ... d-ra ekon. nauk*, 2009.
- Reyder, R. *Benchmarking kak instrument opredeleniia strategii i povysheniia pribyli* [Benchmarking as a tool to determine the strategy and increase profits]. Moscow: Standarty i kachestvo, 2007.
- Sheremet, A. D. “Auditorskaya deiatelnost i analiz effektivnosti biznesa” [Financial supervision and analysis of business performance]. *Auditorskije vedomosti*, no. 5 (2007): 4-68.

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ АМОРТИЗАЦІЇ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА

САЖИНЕЦЬ С. Й., ТРОФИМЧУК В. Я.

УДК 657.24

Сажинець С. Й., Трофимчук В. Я. Документальне забезпечення обліку амортизації необоротних активів підприємства

У статті наголошується на значенні амортизації для формування собівартості реалізованої продукції та оподаткованого прибутку підприємства. Наведено коротку характеристику методів амортизації, передбачених Податковим кодексом України та національними стандартами бухгалтерського обліку, указано на деякі їх відмінності та охарактеризовано алгоритми розрахунків. Для кожного з передбачених методів амортизації необоротних активів запропоновано специфічні форми первинних облікових документів і наведено приклади їх заповнення.

Ключові слова: амортизація, необоротні активи, методи амортизації, форми документів, облік амортизації, знос необоротних активів.

Рис.: 4. **Формул:** 13. **Бібл.:** 10.

Сажинець Степан Йосипович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку та аналізу, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: sazhinec-27@mail.ru

Трофимчук Віра Ярославівна – аспірантка, кафедра обліку та аналізу, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: trofymchuk_vira@ukr.net

УДК 657.24

Сажинец С. И., Трофимчук В. Я. Документальное обеспечение учёта амортизации необоротных активов предприятия

В статье подчеркивается роль амортизации в процессе формирования себестоимости реализованной продукции и налогооблагаемой прибыли предприятия. Представлена краткая характеристика методов амортизации, предусмотренных в Налоговом кодексе Украины и национальных стандартах бухгалтерского учета, указано на отдельные их отличия и приведены алгоритмы начисления. Для каждого из методов амортизации необоротных активов предложены специфические формы первичных учётных документов и представлены примеры их заполнения.

Ключевые слова: амортизация, необоротные активы, методы амортизации, формы документов, учёт амортизации, износ необоротных активов.

Рис.: 4. **Формул:** 13. **Библ.:** 10.

Сажинец Степан Иосифович – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры учёта и анализа, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: sazhinec-27@mail.ru

Трофимчук Вера Ярославовна – аспирантка, кафедры учета и анализа, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

E-mail: trofymchuk_vira@ukr.net

UDC 657.24

Sazhynets S. I., Trofymchuk V. Y. Documentary Provision of Accounting of Depreciation of Capital Assets of an Enterprise

The article underlines the role of depreciation in the process of formation of cost of the sold products and taxable profit of an enterprise. It provides a brief characteristic of depreciation methods, envisaged in the Tax Code of Ukraine and national standards of accounting and points at their individual differences and provides algorithms of charging. Specific templates of primary accounting documents are proposed for each of the methods of depreciation of capital assets and examples of their filling are given.

Key words: depreciation, capital assets, depreciation methods, document templates, depreciation accounting, wear and tear of capital assets.

Pic.: 4. **Formulae:** 13. **Bibl.:** 10.

Sazhynets Stepan I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Accounting and Analysis, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: sazhinec-27@mail.ru

Trofymchuk Vera Ya. – Postgraduate Student, Department of Accounting and Analysis, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: trofymchuk_vira@ukr.net

Облікову інформацію про суми нарахованої амортизації необоротних активів на підприємстві використовують, насамперед, для визначення собівартості виготовленої та реалізованої продукції і, відповідно, достовірного формування прибутку, який підлягає оподаткуванню.

Методологічні основи для нарахування на підприємстві амортизації необоротних активів закладені у Податковому кодексі України (далі – ПКУ) [1], Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку (далі – ПСБО) 7 «Основні засоби» [2], ПСБО 8 «Нематеріальні активи» [3], ПСБО 30 «Біологічні активи» [4] та інших регламентах, які використовують для організації облікового процесу на підприємстві. Деякі з них уже не відповідають вимогам сьогодення. Це, зокрема, стосується типових форм документів, які рекомендовані Міністер-

ством статистики України для оформлення результатів нарахування амортизації основних засобів [5]. Тому, враховуючи специфічні особливості конкретних методів нарахування амортизації необоротних активів, для оформлення результатів розрахунків необхідно розробити, затвердити та використовувати інші форми первинних документів.

Проблемні питання бухгалтерського обліку амортизації необоротних активів та їх узгодження з вимогами податкового законодавства України систематично висвітлюються в науково-практичному журналі «Бухгалтерський облік і аудит», матеріалах наукових конференцій та інших виданнях. Зокрема, питання розвитку амортизаційної політики та вдосконалення обліку амортизації висвітлювали М. Чумаченко [6], С. Голов [7], В. Моссаковський [8], В. Бабіч [9] і багато інших авторів.

Разом з тим, питання, пов'язані з розвитком системи первинної документації з обліку амортизації необоротних активів, висвітлюються недостатньо. Саме це й послужило підставою для написання даної статті.

З огляду на вказане вище *метою* даної публікації є висвітлення порядку та особливостей нарахування амортизаційних коштів при застосуванні різних методів амортизації необоротних активів підприємства, розроблення форм первинних документів і надання рекомендацій щодо їх практичного використання.

Відповідно до чинних нормативних регламентів з бухгалтерського обліку нарахування та відображення в бухгалтерському обліку підприємства амортизації необоротних активів здійснюють систематично, тобто, кожного місяця протягом усього передбаченого терміну їх використання. Виняток є об'єкти, які не підлягають амортизації (земельні ділянки, природні ресурси, вартість прав на постійне використання земельних ділянок та ін.) і відносно яких амортизацію нараховують у місяці їх передачі для використання у розмірі 50% (решту 50% нараховують у місяці вилучення з активів) або 100% амортизаційної вартості (бібліотечні фонди та малоцінні необоротні матеріальні активи).

Вимоги ПКУ щодо нарахування амортизації необоротних активів в основному співпадають із регламентами національних бухгалтерських стандартів. Але мають місце окремі відмінності, які обов'язково необхідно враховувати в процесі організації та ведення обліку витрат на виробництво продукції, інших операційних витрат і при формуванні оподаткованого прибутку підприємства. Зокрема:

- ✦ відповідно до ПКУ не всі об'єкти виробничих основних засобів, які перебувають на балансі підприємства, підлягають амортизації. За ПКУ амортизації підлягають тільки витрати на придбання та самостійне виготовлення основних засобів. Отже, безоплатно отримані та внесені власниками до статутного капіталу основні засоби амортизації не підлягають;
- ✦ у ПКУ регламентовано мінімальні терміни корисного використання необоротних активів за окремими групами;
- ✦ ПКУ передбачено можливість застосування методу прискореного зменшення амортизації залишкової вартості основних засобів лише стосовно машин та обладнання і транспортних засобів;
- ✦ відповідно до ПКУ підприємства можуть відносити до складу поточних витрат кошти, використані на поліпшення основних засобів (ремонт, реконструкція, модифікація, модернізація тощо) в обсягах, які не перевищують 10% загальної вартості основних засобів на початок звітного року (крім тих, які не підлягають амортизації). Суми витрат, які перевищують вказаний ліміт, підлягають амортизації;
- ✦ у ПКУ не передбачено зменшувати амортизаційну вартість основних засобів на суму їх уцінки та втрат від зменшення корисності;

- ✦ з метою визначення оподаткованого прибутку підприємства, на величину нарахованої амортизації по основних засобах, які придбані за рахунок бюджетних коштів, необхідно збільшувати доходи;
- ✦ індексація (збільшення) вартості основних засобів здійснюється тільки станом на кінець звітного року (31 грудня) і застосовується для нарахування амортизації з початку наступного року.

Отже, здійснюючи нарахування амортизації із дотриманням вимог тільки бухгалтерських стандартів України, на підприємствах можуть отримати недостовірну інформацію про величину прибутку, який підлягає оподаткуванню. Щоби не допускати такої ситуації, необхідно паралельно здійснювати облік амортизації, виробничих витрат, собівартості реалізованої продукції та прибутку. Очевидно, що для підприємств це економічно недоцільно, і тому на практиці переважно використовують тільки регламенти ПКУ.

Для окремих груп та об'єктів необоротних активів на підприємстві можна використовувати один із передбачених ПКУ і ПСБО 7 «Основні засоби» методів амортизації: прямолінійний; зменшення залишкової вартості; прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивний; виробничий. Кожен з них, за винятком виробничого, передбачає визначення річної суми амортизації по кожному з об'єктів або групі об'єктів необоротних активів, для кожного року їх використання, з подальшим рівномірним розподілом амортизаційних коштів за місяцями упродовж кожного звітного року.

Результати нарахування амортизації необоротних активів необхідно зафіксувати у спеціальних відомостях. При цьому, залежно від обраного методу нарахування амортизації, їх форми будуть суттєво відрізнятися показниками.

Застосовуючи прямолінійний метод нарахування амортизації необоротних активів, величину амортизаційних відрахувань по кожному з об'єктів за кожний місяць протягом терміну їх використання (A_{mi}) визначають діленням амортизаційної вартості (AB_i) на кількість передбачених років або місяців їх використання (T_i). Тобто,

$$A_{mi} = AB_i : T_i \quad (1)$$

Разом з тим, необхідно враховувати, що амортизаційна вартість наявних об'єктів необоротних активів може змінюватись внаслідок їх поліпшення, дооцінки, тимчасового виведення з експлуатації, зворотнього впровадження в експлуатацію, вибуття та інших причин. Крім цього, на підприємстві можуть змінювати терміни використання (експлуатації) необоротних активів у разі зміни очікуваних економічних вигод від їх використання. Очевидно, що усі ці чинники необхідно враховувати при побудові форми відомості нарахування амортизації. Крім цього, при надходженні нових об'єктів необоротних активів у поточному місяці або зміні їх амортизаційної вартості чи терміну використання, ці чинники враховують при нарахуванні амортизації тільки в наступному місяці. У випадках, якщо у поточному місяці необоротні активи вибули або прийнято рішення про зміну методу

нарахування амортизації, то такі зміни не беруть до уваги при визначенні суми амортизації за цей місяць.

На підставі охарактеризованого вище формула для визначення амортизації групи необоротних активів за поточний місяць (A_m) за прямолінійним методом матиме вигляд:

$$A_m = \sum_{i=1}^m ABni : Tni, \quad (2)$$

де $ABni$ – залишкова амортизаційна вартість кожного з об'єктів необоротних активів на початок поточного місяця;

Tni – залишковий термін (місяців) використання кожного з об'єктів необоротних активів на початок поточного місяця;

m – кількість об'єктів необоротних активів.

Амортизаційну вартість кожного об'єкта необоротних активів на кінець поточного місяця ($ABki$), яка буде базою для нарахування амортизації у наступному місяці, визначають за формулою:

$$ABki = ABni - A_m \pm \Delta ABi, \quad (3)$$

де ΔABi – зміна в поточному місяці амортизаційної вартості об'єкта амортизації.

Відповідно, визначення залишкового терміну використання кожного з об'єктів необоротних активів на кінець місяця (Tki), які прийматимуться для нарахування амортизації у наступному місяці, визначають за формулою:

$$Tki = Tni - 1 \pm \Delta Ti, \quad (4)$$

де ΔTi – зміна в поточному місяці терміну використання об'єкта амортизації.

Відповідно до наведеного алгоритму розрахунку амортизації для оформлення результатів розрахунків пропонується форма відомості, приклад заповнення якої наведено на рис. 1.

При застосуванні для нарахування амортизації необоротних активів методу зменшення залишкової вартості необхідно, насамперед, визначити річну норму амортизації ($Нарі$) для кожного з об'єктів. Її розраховують, відповідно до ПКУ і ПСБО 7 «Основні засоби», як різницю між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років використання об'єкта (Ti) з результату від ділення його ліквідаційної вартості ($ВКі$) на первісну вартість ($ВСі$):

$$Нарі = (1 - \sqrt[Ti]{ВКі : ВСі}) \cdot 100. \quad (5)$$

Потім, шляхом множення залишкової вартості ($ЗВni$) на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, визначають річну суму амортизації для кожного об'єкта. Тобто, для визначення суми амортизації кожного об'єкта за поточний місяць ($Аmi$) доцільно використовувати формулу:

$$Аmi = ЗВni \cdot Нарі \cdot 100 : 12. \quad (6)$$

У випадках збільшення або зменшення терміну використання необоротних активів зміну нарахування амортизації, виходячи з нового терміну, необхідно здійснювати вже з наступного місяця. Але зміну амортизаційної вартості об'єктів необоротних активів, унаслідок їх поліпшення або з інших причин, необхідно врахову-

вати при нарахуванні амортизації тільки з січня наступного року. Це пояснюється тим, що статтею 145 ПКУ передбачено визначати річну суму амортизації тільки «як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації».

Враховуючи особливості розрахунку амортизації необоротних активів за методом зменшення залишкової вартості, пропонується форма відомості, приклад заповнення якої подано на рис. 2.

Використовуючи для нарахування амортизації необоротних активів метод прискореного зменшення залишкової вартості, річну суму амортизації визначають аналогічно, як і за методом зменшення залишкової вартості. Відповідно, аналогічним буде й документальне оформлення амортизаційних операцій. Тільки річну норму амортизації ($Нарі$) необхідно обчислювати за такою формулою:

$$Нарі = 100 : Ti \cdot 2. \quad (7)$$

Застосовуючи кумулятивний метод нарахування амортизації необоротних активів, річну суму амортизації кожного об'єкта ($Арі$) визначають як добуток вартості, яка амортизується ($АВі$), і кумулятивного коефіцієнта ($Ккі$). Тобто,

$$Арі = АВі \cdot Ккі. \quad (8)$$

Кумулятивний коефіцієнт для кожного року (t) розраховують діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта необоротних активів ($Tzit$), на суму числа років його корисного використання (Si).

$$Ккіт = Tzit : Si. \quad (9)$$

У свою чергу, кількість років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта необоротних активів, і сума числа років його корисного використання визначаються за формулами (10) і (11):

$$Tzit = Ti - (t - 1), \quad (10)$$

де Ti – кількість років корисного використання об'єкта необоротних активів;

t – порядковий номер року фактичного використання об'єкта необоротних активів, у якому нараховують амортизацію.

$$Si = Ti \cdot (Ti + 1) : 2. \quad (11)$$

Отже, при побудові форми відомості нарахування амортизації необхідно врахувати, що річну суму амортизації визначають для кожного року експлуатації об'єкта, який розпочинається з місяця, наступного за місяцем початку його використання. Тому у відомості необхідно вказувати порядковий номер року амортизації кожного об'єкта, дату його початку та закінчення.

Запропоновану форму відомості розрахунку амортизації основних засобів за кумулятивним методом і приклад її заповнення наведено на рис. 3.

Якщо у поточному місяці змінено термін використання окремих об'єктів необоротних активів, тоді необхідно зробити перерахунок кумулятивного коефіцієнта і застосовувати його для нарахування амортизації, починаючи з наступного місяця. Очевидно, що з цього ж місяця має розпочинатися новий амортизаційний рік. Таку норму доцільно зафіксувати у ПКУ та ПСБО 7 «Основні засоби».

Форма ОЗ-20

ТОВ "Інструментальний завод"
(підприємство, організація)Затверджена наказом по підприємству
від 21.06. 2010 р. № 93

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ

3 2 1 4 5 7 9 0 3 5

ВІДОМІСТЬ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВза лютий 2013 р.
(місяць, рік)

Назва об'єктів основних засобів	Інвентарний номер	Залишкова амортизаційна вартість на початок місяця, грн (АВ _{ни})	Залишковий (на початок місяця) термін (місяців) використання стання (Т _{ни})	Сума амортизації за поточний місяць, грн (А _{ми} = АВ _{ни} /Т _{ни})	Код витрат, для віднесення амортизації	Зміна амортизаційної вартості, грн (ΔАВ _і)	Зміна терміну (місяців) використання стання (ΔТ _і)	Амортизаційна вартість на кінець місяця, грн (АВ _{кі})	Залишковий (на кінець місяця) термін (місяців) використання стання (Т _{кі})
Облікова група основних засобів									
Будівлі та споруди									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Будівля складу № 1	1031200005	1234896,21	432	2858,56	935	-	-	1232037,65	431
2. Будівля складу № 2	1031200006	2431897,87	306	7947,38	922	-	-	2423950,49	305
3. Будівля офісу	1031100001	800976,54	252	3187,48	921	-	-	797789,06	251
4. Будівля цеху № 1	1031100002	8976543,86	510	17601,07	913	-	-	8958942,79	509
5. Будівля цеху № 2	1031100003	3465568,86	382	9072,17	913	+3456,98	-	3459953,67	381
6. Огорожа території	1032400009	453897,42	62	7320,93	924	+32865,90	+24	479442,39	85
7. Естакада № 1	1032400012	18965,66	22	862,08	935	-	+36	18103,58	57
8. Будівля прохідної	1031200015	165689,24	241	687,51	924	-56789,00	-	108212,73	240
Всього	-	17548435,66	-	49537,18	-	-20466,12	-	17478432,36	-

Відомість заповнив Бухгалтер Король Король І.Р.
(посада) (підпис) (прізвище та ініціали)

Рис. 1. Форма відомості нарахування амортизації основних засобів за прямолінійним методом

за лютий 2013 р.
(місяць, рік)

ВІДОМІСТЬ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Облікова група основних засобів Робочі машини та устаткування Метод амортизації Зменшення залишкової вартості

Назва об'єктів основних засобів	Інвентарний номер	Залишкова вартість на початок року, грн (ЗВпн)	Річна норма амортизації, %	Сума амортизації за поточний місяць, грн (Амі)	Код витрат	Зміна амортизаційної вартості, грн (ΔАВі)	Зміна терміну (місяців) виконання стання (ΔТі)	Зміна на річна норма амортизації, %	Залишкова вартість, грн	
									на початок місяця	на кінець місяця
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Токарний верстат ІА616	1042300125	175432,10	24,6	3596,36	91129	25431,80	+24	13,4	171835,74	193671,18
2. Токарний верстат ІМ65-3	1042300126	147255,14	23,8	2920,56	91129	-	-	-	144334,58	141414,02
3. Фрезерний верстат 6Т82	1042300127	95321,25	42,8	3399,80	91129	-	-	-	91921,45	88521,65
4. Свердильний верстат 2А	1042300128	24321,50	24,2	490,48	91129	-	-	-	23831,02	23340,54
5. Свердильний верстат 2К	1042300129	22898,40	24,2	461,78	91129	-	-	-	22436,62	21974,84
6. Шліфувальний верстат	1042300132	18432,10	24,0	368,64	91129	-	-24	42,2	18063,46	17694,82
7. Прес гідравлічний	1042400019	25475,90	41,9	889,53	91129	-	-	-	24586,37	23696,84
8. Ковальський молот	1042400020	215714,50	41,6	7478,10	91129	2321,89	-	-	208236,4	203080,19
Всього		724850,89	-	19605,25	-	27753,69	-	-	705245,64	713394,08

Відомість заповнив

Бухгалтер

Король

Король І.Р.

(посада)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рис. 2. Форма відомості нарахування амортизації основних засобів за методом прискореного зменшення залишкової вартості

ТОВ "Хлібопекарня"

(підприємство, організація)

Форма ОЗ-23

Загвардена наказом по підприємств
від 03.01. 2011 р. № 19

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ

3	2	1	4	8	6	4	2	9	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

ВІДОМІСТЬ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

за червень 2013 р.

(місяць, рік)

Облікова група основних засобів Робочі машини та устаткування Метод амортизації Кумулятивний

Назва об'єктів основних засобів	Інвен- тарний номер	Загальна аморти- заційна вартість, грн (АВі)	Вста- новле- ний термін вико- рстан- ня, років	Поряд- ковий номер року аморти- зації об'єкта	Поточний амортизаційний рік		Куму- лятив- ний коєфі- цієнт (Ккї) (ΔTi)	Сума амор- тизації за поточ- ний місяць, грн (Δмі)	Зміна терміну викори- стання, років (ΔTi)	Зміна аморти- заційної вартості, грн
					поча- ток (місяць, рік)	закін- чення (місяць, рік)				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Машина тістомісильна	1042200148	204100,00	6	3	09.12	08.13	0,190	3231,58	-	-
2. Тісторозкатувач	1042200155	53568,00	4	2	10.12	09.13	0,300	1339,20	-	-
3. Піч ротатійна	1042100131	197980,00	5	4	12.12	11.13	0,133	2194,28	-	-
4. Просіювач борошна	1042200163	18500,00	6	4	01.13	12.13	0,143	220,46	-	-
5. Шафа ферментації	1042200129	119655,00	7	5	01.13	12.13	0,107	1066,92	-	-
6. Міксер для тіста	1042200132	45897,00	5	2	03.13	02.14	0,267	1021,21	-	-
7. Тістоокруглювач	1042200319	16543,00	5	3	04.13	03.14	0,200	275,72	-	-
8. Формувальна машина	1042200329	23467,00	4	1	04.13	03.14	0,400	782,23	+2	6432,50
9. Багатополічна піч	1042100132	43789,00	5	3	07.13	06.14	0,333	1215,14	-	-
Всього	-	723499,00	-	-	-	-	-	11346,74	-	6432,50

Відомість заповнив Бухгалтер Овчаренко С.І.
(посада) (прізвище та ініціали)

Овчаренко С.І.
(підпис)

Рис. 3. Форма відомості нарахування амортизації основних засобів за кумулятивним методом

за квітень 2013 р.
(місяць, рік)

ВІДОМІСТЬ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Назва об'єктів основних засобів	Інвентарний номер	Залишкова амортизаційна вартість на початок місяця, грн (АВні)	Норма амортизації на сто тисяч штук пляшок, грн	Обсяг виробництва у поточному у місяці (тис. шт. пляшок)	Сума амортизації за поточний місяць, грн	Код витрат, для списання амортизації	Зміна амортизаційної вартості, грн. (ΔАВі)	Зміна терміну використання, міс.	Залишкова амортизаційна вартість на кінець місяця, грн (АВкї)
1. Пляшководна машина TERMA 10/6 NATE	1042500321	157324,75	1,39	1144,2	1590,44	231.08	-	-	155734,31
2. Блок розливу-закупорки SEITZ 50/10	1042500299	213,74	0,33	1144,2	213,74	231.08	+2575,14	+12	2575,14
3. Автомат наклеювання етикеток BRB	1042500315	54375,72	0,78	1144,2	892,48	231.08	-	-	53483,24
4. Автоматичний блок затарювання GRASO	1042500436	46739,84	0,52	1144,2	594,98	231.08	-	-	46144,86
5. Пастеризатор пластинчатий BELZYCE	1042500411	38429,78	0,42	1144,2	480,56	231.08	-	-	37949,22
Всього	-	297083,83	-	-	3772,20	-	+2575,14	-	295886,77

Облікова група основних засобів Робочі машини та устаткування Метод амортизації ВиробничийВідомість заповнив Бухгалтер Мороз Мороз В.Р.
(посада) (підпис) (прізвище та ініціали)

Рис. 4. Форма відомості нарахування амортизації основних засобів за виробничим методом

Виробничий метод амортизації необоротних активів передбачає визначати суму амортизаційних відрахувань за кожен місяць як добуток фактичного місячного обсягу продукції, робіт або послуг (*Овм*) і виробничої ставки амортизації (*Нав*):

$$Am = Овм \cdot Нав. \quad (12)$$

Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується (*АВ*), на загальний обсяг продукції, робіт або послуг (*Овзаг*), який підприємство очікує випустити з використанням об'єкта необоротних активів упродовж передбаченого терміну його використання:

$$Нав = АВ : Овзаг. \quad (13)$$

Отже, у відомості нарахування амортизації необоротних активів за виробничим методом необхідно передбачити таку мінімальну кількість показників: назва об'єктів та їх інвентарний (обліковий) номер; залишкову амортизаційну вартість на початок і кінець місяця; виробничу ставку амортизації та суму амортизаційних відрахувань за поточний місяць; величину змін амортизаційної вартості та терміну використання амортизаційних об'єктів і ін. Враховуючи викладене, на *рис. 4* подано форму відомості нарахування амортизації основних засобів за виробничим методом та приклад її заповнення.

Амортизацію малоцінних необоротних активів і бібліотечних фондів, за рішенням керівництва підприємством, можна нараховувати в розмірі 50% або 100% їх амортизаційної вартості в першому місяці використання об'єктів. Решту амортизаційної вартості (50%) необхідно включати до складу витрат підприємства в місяці вибуття відповідних об'єктів необоротних активів. Ці методи ні в ПКУ, ні в ПСБО 7 «Основні засоби» не мають спеціальної назви. Тому для зручності назвемо їх, відповідно, методом половинної та методом повної амортизації.

Відомість нарахування амортизації за такими методами має містити інформацію про назви об'єктів та їх інвентарні (облікові) номери, амортизаційну вартість на початок і кінець місяця, зміну амортизаційної вартості, ставку амортизації та її суму.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на специфічні особливості кожного з методів нарахування амортизації необоротних активів, необхідно використовувати спеціалізовані відомості для оформлення результатів розрахунків.

У процесі дослідження встановлено, що до нормативно-правових документів, які регламентують порядок нарахування амортизації необоротних активів, необхідно внести деякі зміни. Наприклад, передбачити, щоб у випадках зміни амортизаційної вартості у середині поточного року, за умови нарахування амортизації за методами зменшення або прискореного зменшення залишкової вартості, вплив цього чинника враховувати вже з наступного місяця, а не з початку наступного календарного року.

Як інформаційна база для оформлення результатів амортизації має бути належним чином побудована база даних необоротних активів підприємства за їх видами, класами та підрозділами. Саме ці проблемні питання вимагають подальшого вивчення та практичної реалізації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2736-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2755-17>
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790.
5. Про затвердження типових форм первинного обліку : Наказ Міністерства статистики України від 29.12.1995 р. № 352.
6. Чумаченко М. Г. Ще раз про амортизацію як важливе джерело інвестиційної діяльності підприємства / М. Г. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 11.
7. Голов С. Дискусійні аспекти амортизації / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 5.
8. Моссаковський В. Особливості обліку у сільськогосподарських підприємствах / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 1.
9. Моссаковський В. Шляхи вдосконалення обліку амортизації / В. Моссаковський, Т. Кононенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 4.
10. Бабіч В. Витрати на ремонт та поліпшення основних засобів: обліковий та податковий аспекти / В. Бабіч // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 8.

REFERENCES

- Babich, V. "Vytraty na remont ta polipshennia osnovnykh zasobiv: oblikovyi ta podatkovyi aspekty" [Repairs and improvements of fixed assets: accounting and tax aspects]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 8 (2012).
- Chumachenko, M. H. "Shche raz pro amortyzatsiiu yak vazhlyve dzherelo investytsiinoi diialnosti pidpriemstva" [Once again on depreciation as an important source of investment companies]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 11 (2004).
- Holov, S. "Dyskusiini aspekty amortyzatsii" [Controversial aspects of depreciation]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 5 (2005).
- [Legal Act of Ukraine] (2005).
- [Legal Act of Ukraine] (1995).
- [Legal Act of Ukraine] (2000).
- [Legal Act of Ukraine] (1999).
- [Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2755-17>.
- Mossakovskiy, V., and Kononenko, T. "Shliakhy vdoskonnennia obliku amortyzatsii" [Ways to improve accounting depreciation]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 4 (2012).
- Mossakovskiy, V. "Osoblyvosti obliku u silskohospodarskykh pidpriemstvakh" [Features of accounting in agricultural enterprises]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 1 (2012).

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОЗШИРеноМУ ВІДТВОРЕННІ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

СЕНИЩ П. М.

УДК 336.71

Сенищ П. М. Банківська діяльність у розширеному відтворенні економіки: теоретичні аспекти

У статті розглянуто основні підходи до визначення місця, ролі та значення банківської діяльності у відтворювальних процесах економіки: грошово-потоковий, капітальний, грошово-господарський та авторське трактування ролі та значення банківської діяльності у забезпеченні економічного зростання через призму трьох основних продуктів банківської системи: депозитного, кредитного та інвестиційного та через вплив на економічний розвиток депозитної, кредитної та інвестиційної систем.

Ключові слова: банківська діяльність, економічне зростання, розширене відтворення, основні продукти банківської системи, депозитна система, кредитна система, інвестиційна система.

Рис.: 3. **Бібл.:** 15.

Сенищ Павло Миколайович – кандидат економічних наук, директор Дирекції із забезпечення проведення навчання персоналу та організації інформаційно-бібліотечного обслуговування, Національний банк України (вул. Інститутська, 9, Київ, 01601, Україна)

УДК 336.71

Сенищ П. Н. Банковская деятельность в расширенном воспроизводстве экономики: теоретические аспекты

В статье рассмотрены основные подходы к определению места, роли и значения банковской деятельности в воспроизводственных процессах экономики: денежно-потоковый, капитальный, денежно-хозяйственный, а также авторская трактовка роли и значения банковской деятельности в обеспечении экономического роста через призму трех основных продуктов банковской системы: депозитного, кредитного и инвестиционного и через влияние на экономическое развитие депозитной, кредитной и инвестиционной систем.

Ключевые слова: банковская деятельность, экономический рост, расширенное воспроизводство, основные продукты банковской системы, депозитная система, кредитная система, инвестиционная система.

Рис.: 3. **Библ.:** 15.

Сенищ Павел Николаевич – кандидат экономических наук, директор Дирекции по обеспечению обучения персонала и организации информационно-библиотечного обслуживания, Национальный банк Украины (ул. Институтская, 9, Киев, 01601, Украина)

UDC 336.71

Senyshch P. N. Banking Activity in the Extended Reproduction of Economy: Theoretical Aspects

The article considers main approaches to identification of the place, role and significance of banking activity in reproduction processes of economy: cash flow, capital, monetary and economic, and also the author's interpretation of the role and significance of banking activity in ensuring economic growth through the prism of three main products of the banking system: deposit, credit and investment and through the influence on economic development of the deposit, credit and investment systems.

Key words: banking activity, economic growth, extended reproduction, main products of the banking system, deposit system, credit system, investment system.

Pic.: 3. **Bibl.:** 15.

Senyshch Pavel N. – Candidate of Sciences (Economics), Director of the Directorate to ensure the training of personnel and organization of information and library services, National Bank of Ukraine (vul. Instytutska, 9, Kyiv, 01601, Ukraine)

Сьогодні в гармонізації відтворювальних економічних процесів суспільства важливу роль відіграє банківська система, яка генерує різноманітні грошові потоки, що здатні забезпечити економічне зростання. Банки шляхом застосування традиційних і нових важелів та інструментів впливу на національну господарську систему впливають на темпи економічного зростання і підвищення добробуту населення.

Проблема і тема банківської діяльності перебуває в колі уваги вітчизняної й зарубіжної науки та освіти. Окремі аспекти впливу банківської діяльності на економічне зростання знайшли своє відображення в роботах вітчизняних науковців: Владичин У. В., Вожжова А. П., Дзюблюка О. В., Диби М. І., Мороза А. М., Проданова Л. В., Реверчука С. К., Смовженко Т. С. Тиркало Р. І., Чуб О. О., Науменкова С. В. Вони досліджують фінансове стимулювання економічного зростання та формування його архітекtonіки.

Проблеми та перспективи кредитно-інвестиційної діяльності банків та її ресурсного забезпечення розглядають у своїх працях Вовчак О. Д., Карчева Г. Т., Луців Б. Л., Майорова Т. В. та ін. Роль банків у забезпеченні ефективного функціонування фінансового ринку України вивчають Міщенко С. В., Семенов А., Школьник І. О. та ін.

Передусім потребує наукового обґрунтування роль і місце банківської діяльності в забезпеченні відтворення економічного розвитку в умовах фінансових потрясінь і кризових явищ у світовій економіці, оскільки неналежне виконання банківською системою покладених на неї функцій та зниження її ролі несе в собі небезпеку підвищеного соціально-економічного ризику.

Мета статті полягає в обґрунтуванні місця, ролі та значення банківської діяльності у відтворювальних процесах економіки через вплив на економічний розвиток депозитної, кредитної та інвестиційної систем.

В економічній літературі доцільно виділити три основні підходи до з'ясування місця, ролі та значення банківської діяльності у відтворювальних процесах економіки: грошово-потоковий, капітальний і грошово-господарський.

В основі першого підходу лежить рух грошових потоків. Грошові потоки – це сукупність платежів, які обслуговують окремі частини процесу розширеного відтворення. Розроблена американським вченим Мишкіним Ф. С. модель кругообігу ресурсів, доходів і продуктів досить добре ілюструє рух грошових потоків і місце серед них банківської системи (рис. 1).

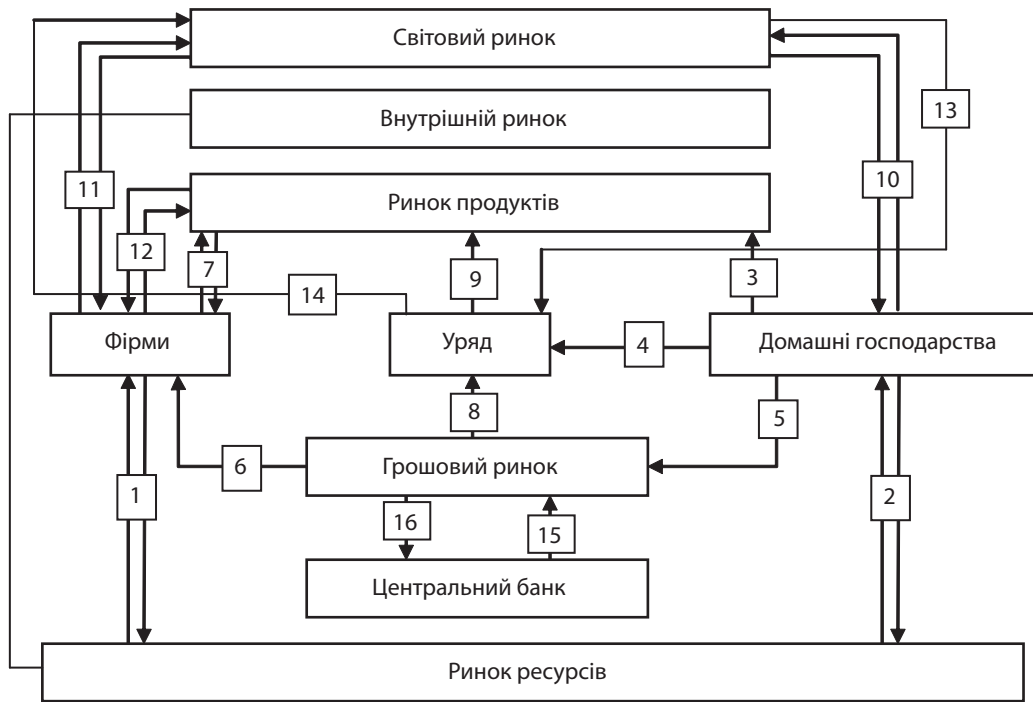

Рис. 1. Модель кругообігу ресурсів, доходів і продуктів [1]

Як видно із рис. 1, банківський сектор генерує або приймає різні грошові потоки: 5, 6, 7, 8, 15 і 16, а сукупний грошовий обіг реалізується за допомогою платежів і розрахунків, що здійснюються між економічними суб'єктами. Водночас розрахунки між окремими суб'єктами за конкретні операції формують грошові потоки, які сприяють розширеному відтворенню економіки. При цьому належне державне регулювання грошових потоків, особливо тих, які пов'язані з банківською системою і грошовими ресурсами, здатне забезпечити необхідне економічне зростання.

За другим підходом роль банківської системи у відтворювальних процесах національної економіки розкривається через механізм управління відтворенням банківського капіталу. Вперше цей підхід запропонували Л. І. Дмитриченко і О. М. Чорна [2, с. 40 – 48]. Автори наголошують, що «тривале зосередження економічної думки на пізнанні сутності банківського капіталу зумовило істотне відставання розпочати у XVIII ст. досліджень механізму взаємозв'язку кредитних відносин з процесом відтворення суспільного продукту», а «актуальність досліджень за даною проблематикою пов'язана з участю вітчизняних банків у інвестиційному процесі в напрямку просування до системи креативного капіталізму» [2, с. 40].

Банківський капітал безперервно відтворюється в процесі капіталізації банківського прибутку. Між тим роль і значення банківського капіталу в системі відтворення економіки проявляється у створенні фундаментальних передумов для економічного розвитку і зростання:

- ✦ модернізація виробництва;
- ✦ підвищення кваліфікації кадрів і посилення мотивації до праці;
- ✦ прогресивні зрушення в ефективному використанні ресурсної та фінансової бази відтворення факторів виробництва [3, с. 24 – 52];

- ✦ поліпшення природоохоронної діяльності;
- ✦ оптимізація макроекономічних пропорцій у всіх сферах і рівнях відтворення.

Концепція механізму управління відтворенням банківського капіталу, яку розробили Л. Дмитриченко і М. Чорна, опосередковано відображає роль та особливості банківської системи в гармонізації відтворювальних економічних процесів суспільства. До основних елементів системи управління відтворенням банківського капіталу належать: власне управління і кваліфікаційне забезпечення управління та організація управління (рис. 2).

За третім підходом роль і місце банківського сектора в економічному відтворенні регулюється в теорії грошового господарства Б. М. Сабанті і Т. Ш. Тінікашвілі [4, с. 79 – 92].

Так, у підрозділі «2.2. Роль грошового господарства у відтворювальному процесі» автори підкреслюють, що «відтворювальні процеси в економіці опосередковуються грошовими відносинами. Грошові відносини або, власне, гроші, матеріалізовані в різноманітних формах свого прояву (у готівкових паперових банкнотах, у металічних монетах, у банківських записах, у різноманітних формах електронного обліку банків і т. д.), здійснюють власний, в деякій мірі відособлений рух, який визначається функціонуванням і станом специфічного грошового господарства» [4, с. 80].

Із вищезазваного фрагмента випливають такі логічні висновки: 1) вагомим елементом грошового господарства є грошовий ринок; 2) основною структурою грошового ринку і грошової системи є банківська система; 3) взаємозв'язок між економічним відтворенням і відтворенням грошово-банківської системи проявляється у розвитку інфляції; 4) грошовий обіг, з одного боку, є показником економічної активності, а, з іншого – показником власне процесів, які протікають у грошовій

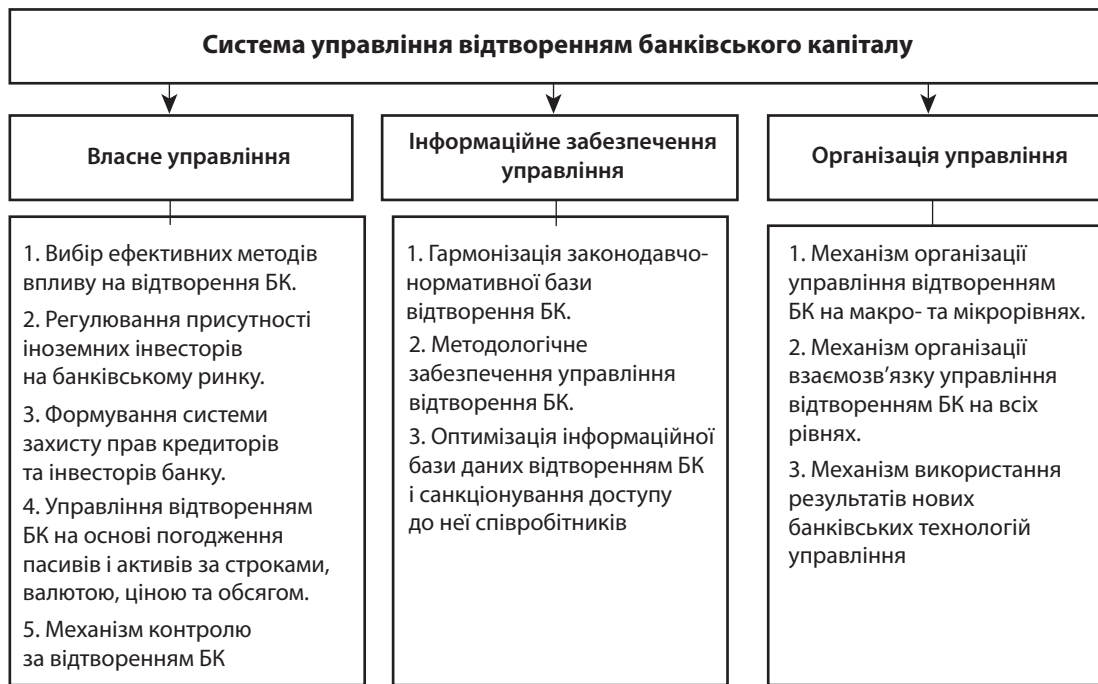

Рис. 2. Система управління відтворенням БК та її елементи [2, с. 79]

сфері; 5) грошовий обіг поділяється на дві частини: а) задоволення постійних поточних потреб, які забезпечують процес відтворення; б) задоволення потреб розширеного відтворення і економічного зростання.

За ще одним підходом роль і значення банківського сектора в розширеному відтворенні економіки розкривають через механізм управління капіталізацією банківської системи. Цей підхід відстоюють Р. І. Тиркало і Н. М. Ткачук [5], Р. І. Стрижак [6], С. К. Реверчук, О. Д. Вовчак, Ю. О. Бойко [7], Н. Гайда [8], В. М. Геєць [9], М. І. Дибя [10] та ін.

Так, Стрижак А. П. правильно пояснює, що «... посилення вимог національного регулятора щодо достатності капіталу загострили проблему капіталізації банківської системи. Без розв'язання цієї проблеми неможливе повноцінне відновлення кредитування та забезпечення економічного розвитку країни» [6, с. 1].

При цьому автор застерігає, що «упровадження нових норм регулювання капіталу може негативно вплинути на зростання ВВП» [6, с. 11]. Слушною є думка автора про те, що «у сучасних умовах внутрішні джерела формування капіталу банків набувають нових якісних ознак і значною мірою залежить від економічної ситуації: в умовах економічного зростання та прибуткової діяльності банку їх роль є позитивною, а за економічного спаду стає негативною, за якої капітал зменшується» [6, с. 14].

Р. І. Тиркало і Н. М. Ткачук стверджують, що «...невідповідність динаміки власного капіталу зростанню банківських активів свідчить про недостатній рівень капіталізації, який нині є одним зі стримуючих факторів подальшого стабільного розвитку та ефективного функціонування банків, їхньої активної участі в забезпеченні економічного зростання країни» [5, с. 280].

За нашим підходом роль і значення банківської діяльності в розширеному відтворенні економіки, або забезпеченні економічного зростання, доцільно розгля-

дати, з одного боку, через призму трьох основних продуктів банківської системи: депозитного, кредитного та інвестиційного, а, з другого боку, – через вплив на економічний розвиток депозитної, кредитної та інвестиційної систем, окремим і вагомим елементом яких є банки.

Депозитна система – це сукупність депозитних установ, які здійснюють депозитну діяльність. Основним поняттям депозитної системи є депозит – «сума грошей, позичена певному фінансовому посереднику ..., на умовах, що дозволяють вилучення з чи без повідомлення або таких, що передбачають їх повернення через конкретний період часу» ... [11, с. 114]. В економічних і фінансових словниках і енциклопедіях ще не знайшлося місця для поняття «депозитна система», зате сутність та види депозиту розглядаються досить достатньо: «депозит – річ, яка віддана на зберігання: 1) вклад в банки і ощадні каси; 2) записи в банківських книгах, які підтверджують певні вимоги клієнтів до банку; 3) цінні папери, які передаються на зберігання в кредитні установи в забезпечення оплати мита і зборів; 5) внески грошових сум у судові і адміністративні установи із забезпечення позову, явки в суд; 6) сума грошей, яка представляє собою частину загальної вартості ф'ючерсного контракту або твердої суму, яка повинна бути сплачена членом біржі розрахункової палати, а клієнтами – брокеру, контракт реєструється» [12, с. 155].

А. Міллер і Д. Д. Ван-Хуз вважають, що в США «комерційні банки і ощадні установи в сукупності утворюють обширну і добре розвинену систему депозитних установ» [13, с. 125]. Водночас в останні роки у світі відмінності між цими двома групами установ знівеливалися. Однак залишається все ж таки багато відмінностей, щоби розглядати кожну групу окремо.

Комерційні банки, недивлячись на анахронізм у назві, є найважливішими у депозитній системі: оскільки, по-перше, посідають найбільшу частку за величиною ак-

тивів, по-друге, володіють найбільшою різноманітністю як активів, так і пасивів. Однак ця відмінність, як бачимо, є неякісною, а кількісною ознакою. Окрім того, ця відмінність є дуже відносною. Не випадково у зарубіжній фінансовій літературі подається таке визначення комерційного банку: депозитна установа, яка відносно не обмежена у можливості надавання комерційних позик і має законне право створювати чекові депозити [13, с. 128].

У США відмінність ощадної установи від комерційного банку є чисто правовою. За законом, ощадні установи мають обмежені можливості для своїх активів. Терміном «ощадна установа» позначаються всі депозитні установи, які не є комерційними банками, у число яких входять: ощадні банки, позиково-ощадні асоціації і кредитні спілки [13, с. 139].

В. Рисін доходить висновку, що депозитні установи здійснюють депозитну політику, яка спрямована на «оптимізацію витрат із залучення коштів на депозитному ринку за умови їх ефективного використання» [14, с. 23].

Необхідно пам'ятати, що в Україні приймання вкладів від юридичних і фізичних осіб є однією із трьох основних (сутнісних) ознак банку. До речі, у банківських системах розвинених країн депозити населення становлять основу їх ресурсної бази. Між тим, депозити юридичних осіб переважно є короткостроковими (до одного року), і тому це є їх особливістю.

У праці [15, с. 167] визначено сім основних макроекономічних напрямів впливу діяльності банківського сектора країни на збільшення ВВП та економічне зростання, серед яких збільшення депозитних ресурсів, і розглянуто головні особливості депозитного ринку України в контексті цього впливу на економічне зростання [15, с. 176 – 180].

Кредитна система – це сукупність кредитно-фінансових установ країни, які взаємодіють між собою у конкретний історичний період. У загальному вигляді кредитну систему зображено на *рис. 3*.

Серед основних макроекономічних напрямів впливу діяльності банківського сектора країни на збільшення ВВП є зростання обсягів банківського кредитування фізичного (нефінансового) сектору економіки. За 2000 – 2008 рр. кредитування банківською системою фізичного сектору економіки України збільшилося майже в 40 разів – з 1,9 до 734,0 млрд грн [15, с. 180]. У ці роки темпи приросту ВВП становили від 110% до 132,4%. Однак у 2009 р. обсяг кредитування економіки зменшився на 10 млрд грн, і тому темп приросту ВВП становив 96,4% [15, с. 181].

Інвестиційна система підлягає відтворенню в цілому і здійснює свій рух разом з відтворенням економіки. Вагомим компонентом інвестиційної системи є банки. Якщо припустити, що інвестиційної системи немає і виробництво розвивається за рахунок власних накопичень, то процес розвитку уповільниться і стане дорогим, збільшиться ціна позикового капіталу, інвестиційний розвиток практично стане неможливим.

Існування інвестиційної системи зумовлено потребами виробництва в додаткових грошових засобах і його можливістю створення не тільки їх еквівалента, але й приросту.

Через головні елементи інвестиційної системи – фінансовий і виробничий – реалізується її мета: забезпечити формування інвестиційних потоків у фінансовій сфері й просування їх у виробничу сферу з перетворенням їх у матеріальні потоки. Відповідно до цього призначення інвестиційна система спроможна не тільки забезпечити виробничий процес, але й підвищити його ефективність, і при цьому виступає показником ефективності здійснюваних соціально-економічних змін.

Банківське інвестування є не тільки рухом як інвестиційних ресурсів від одного суб'єкта до іншого, але їх обов'язкове використання як капітальної вартості. Сутність інвестиційних відносин пов'язана з тривалістю процесу інвестування, що супроводжується приростом

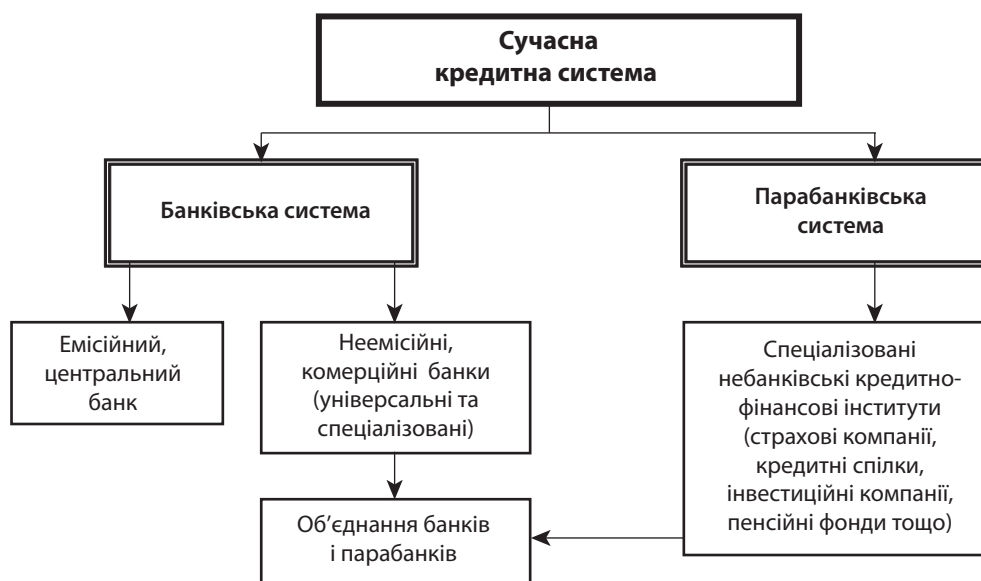

Рис. 3. Структура кредитної системи та її елементи [15, с. 214]

капітальної вартості, й спрямована на підвищення ефективності виробництва, повернення авансового капіталу інвестору й отримання доходу чи дивідендів.

Сутність інвестиційної системи як особливої сфери відтворювальних відносин проявляється перш за все через організаційну функцію. Саме за допомогою цієї функції новостворена в суспільстві вартість (сформована як прибуток, амортизація, податки тощо) залучається знову в реальний сектор. Завдяки цій функції відбувається організація руху інвестиційних ресурсів через фондовий ринок, зміна авансованої форми на виробничу форму, створюються більш сприятливі умови для її приросту, що реалізується в якісному вдосконаленні ресурсів.

Роль банківської системи полягає у забезпеченні економіки країни інвестиційним капіталом. Водночас інвестиційна діяльність банків – це передусім бізнес із надання послуг двох типів: збільшення готівки шляхом випуску продукції або розміщення цінних паперів на їх первинному ринку; виконання функцій брокерів або дилерів на вторинному ринку цінних паперів.

Діяльність комерційних банків як інвестиційних інститутів може викликати низку суперечностей у формуванні інвестиційних ресурсів. Так, намагання спрямувати ресурси банківської системи на участь в інвестиціях наштовхується на проблему розривів у грошових потоках.

Подібні реалії підводять до висновку про необхідність нових підходів в організації банківського інвестування реального сектора. Назріла необхідність створення системи спеціалізованих банків, здатних мобілізувати капітали. У контексті економічного зростання на перший план виступає посередницька функція банків на ринку інвестицій та заощаджень, яка полягає в акумулюванні заощаджень одних суб'єктів економіки і передаванні їх іншим. Для забезпечення економіки необхідним обсягом тривалих кредитів попередньо комерційні банки повинні сформувати в себе ресурсну базу відповідного обсягу і тривалості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, визначено роль і значення банківської діяльності у відтворювальних процесах і забезпеченні економічного зростання через призму трьох основних продуктів банківської системи: депозитного, кредитного та інвестиційного. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Мишкін Ф. С. Економіка грошей банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін / Пер. з англ. С. Панчишин, А. Сташин, Г. Стеблій. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
2. Дмитриченко Л. И. Банковский капитал: генезис, механизм накопления и функционирования / Л. И. Дмитриченко, О. М. Черная. – Донецк : ООО «Східний видавничий дім», 2011. – 192 с.
3. Якість економічного зростання / Пер. з англ. / В. Томас, М. Дайламі, А. Дарешвар та ін. ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.
4. Сабанти Б. М. Денежное хозяйство России : монографія / Б. М. Сабанти, Т. Ш. Тиникашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 287 с.

5. Тиркало Р. І. Капіталізація банківської системи України: сучасний стан, проблеми, шляхи та перспективи зростання : монографія / Р. І. Тиркало, Н. Ткачук. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 328 с.

6. Стрижак А. П. Капіталізація банківської системи України : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит // А. П. Стрижак. – К., 2013. – 21 с.

7. Реверчук С. К. Банківська концентрація капіталу в Україні: управління і досвід : монографія / С. К. Реверчук, О. Д. Вовчак, Ю. О. Бойко / За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – Львів : Растр-7, 2012. – 192 с.

8. Алексеенко М. Д. Капітал банку : навч. посіб. / М. Д. Алексеенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 320 с.

9. Гайда Н. Капіталізація українських банків як показник інвестиційного клімату в Україні / Н. Гайда // Банківська справа. – 2005. – № 5. – С. 62 – 65.

10. Капіталізація економіки України / В. М. Гець; [за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Грищенка]. – К. : Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – 259 с.

11. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА / Пер. з англ. – К. : АртЕК, 2000. – 640 с.

12. Малый экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2000. – 1088 с.

13. Роджер Лерой Миллер. Современные деньги и банковское дело / Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз / Пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2000. – XXIV, 856 с.

14. Рисін В. В. Реалізація ресурсної політики банків в умовах фінансової нестабільності : монографія / В. В. Рисін. – К. : УБС НБУ, 2012. – 390 с.

15. Реверчук С. К. Банківський сектор в економіці України (особливості і закономірності розвитку) : монографія / С. К. Реверчук, О. С. Дзямулич, П. М. Сенищ. – Львів : ВК «АРС», 2012. – 320 с.

REFERENCES

- Alekseienko, M. D. *Kapital banku* [Capital Bank]. Kyiv: KNEU, 2004.
- Dmytrychenko, L. Y., and Chernaia, O. M. *Bankovskiy kapital: henezys, mekhanyzm nakopleniya y funktsyonyrovaniya* [Bank capital: Genesis, mechanism of accumulation and function]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2011.
- Haida, N. "Kapitalizatsiia ukrainskykh bankiv yak pokaznyk investytsiynoho klimatu v Ukraini" [The capitalization of Ukrainian banks as an indicator of the investment climate in Ukraine]. *Bankivska sprava*, no. 5 (2005): 62-65.
- Heiets, V. M. *Kapitalizatsiia ekonomiky Ukrainy* [Capitalization of Economy of Ukraine]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya, 2007.
- Leroy Miller, R., and Van-Khuz, D. D. *Sovremennye dengi i bankovskoe delo* [Modern money and banking]. Moscow: INFRA-M, 2000.
- Myshkin, F. S. *Ekonomika hroshei bankivskoi spravy i finansovykh rynkiv* [Economics of money banking and financial markets]. Kyiv: Osnovy, 1998.
- Malyy ekonomicheskyy slovar* [Small Dictionary of Economics]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2000.
- Rysin, V. V. *Realizatsiia resursnoi polityky bankiv v umovakh finansovoi nestabilnosti* [Implementing resource policy banks in financial instability]. Kyiv: UBS NBU, 2012.
- Reverchuk, S. K., Dzyamulych, O. S., and Senyshch, P. M. *Bankivskiy sektor v ekonomitsi Ukrainy (osoblyvosti i zakonomirnosti rozvytku)* [The banking sector in the economy of Ukraine (the characteristics and patterns of development)]. Lviv: ARS, 2012.

Sabanty, B. M., and Tynkashvyly, T. Sh. *Denezhnoe kho-ziaistvo Rossyy* [Russian monetary system]. Moscow: YuNTYU-DANA; Zakon y pravo, 2008.

Slovník současnej ekonomiky MAKMILLANA [Macmillan Dictionary of Modern Economics]. Kyiv: ArtEK, 2000.

Stryzhak, A. P. "Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy" [The capitalization of the banking system of Ukraine]. *Av-toref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.08, 2013.

Tyrkalo, R. I., and Tkachuk, N. *Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy: suchasnyi stan, problemy, shliakhy ta perspek-*

tyvy zrostannia [The capitalization of the banking system of Ukraine: Current State, Problems, and Prospects for growth]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 2010.

Tomas, V., Dailami, M., and Dareshvar, A. *Yakist ekonomichnoho zrostannia* [The quality of economic growth]. Kyiv: Osnovo, 2002.

Vovchak, O. D., and Boiko, Yu. O. *Bankivska kontsentratsiia kapitalu v Ukraini: upravlinnia i dosvid* [Concentration of banking capital in Ukraine: management and experience]. Lviv: Rastr-7, 2012.

УДК 336.763.2

НЕСТАНДАРТНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ АКЦИЙ УКРАИНСКИХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

СЕРДЮКОВ К. Г.

УДК 336.763.2

Сердюков К. Г. Нестандартные подходы к оценке акций украинских акционерных обществ

По мере развития фондового рынка в Украине оценка акций украинских акционерных обществ становится все более актуальной. Мотивы принятия инвестиционных решений требуют строгого расчетного обоснования цены. Особенности развития украинского фондового рынка не дают возможности в полной мере использовать биржевые механизмы ценообразования акций и других ценных бумаг. Тем не менее, определение стоимости ценных бумаг в целом ряде случаев является крайне актуальным. В статье рассмотрены свойства ценных бумаг, формирующие их спрос, также представлены основные методы определения цены актива, предложен перечень информации об эмитенте ценных бумаг, которую следует учитывать при отсутствии биржевых котировок. В данной статье был использован метод анализа иерархий, который позволяет значительно снизить издержки, связанные с ценой акции при невозможности их биржевых котировок.

Ключевые слова: акция, фондовый рынок, рынок ценных бумаг, акционерное общество, ценообразование, биржевые котировки.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 3. **Библ.:** 8.

Сердюков Константин Георгиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и оценки имущества предприятий, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

УДК 336.763.2

Сердюков К. Г. Нестандартні підходи до оцінки акцій українських акціонерних товариств

У міру розвитку фондового ринку в Україні оцінка акцій українських акціонерних товариств стає все більш актуальною. Мотиви прийняття інвестиційних рішень вимагають суворого розрахункового обґрунтування ціни. Особливості розвитку українського фондового ринку не дають можливості повною мірою використовувати біржові механізми ціноутворення акцій та інших цінних паперів. Проте, визначення вартості цінних паперів у цілому ряді випадків є вкрай актуальним. У статті розглянуто властивості цінних паперів, що формують їх попит, також представлені основні методи визначення вартості активу та запропонований перелік інформації про емітента цінних паперів, яку слід враховувати при відсутності біржових котирувань. При написанні статті був використаний метод аналізу ієрархій, який дозволяє значно знизити витрати, пов'язані з ціною акції при неможливості їх біржових котирувань.

Ключові слова: акція, фондовий ринок, ринок цінних паперів, акціонерне товариство, ціноутворення, біржові котирування.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 3. **Бібл.:** 8.

Сердюков Костянтин Георгійович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

UDC 336.763.2

Serdiukov K. G. Non-standard Approaches to Evaluation of Stock of Ukrainian Joint Stock Companies

In the course of development of the stock market in Ukraine, evaluation of shares of Ukrainian joint stock companies becomes more and more topical. Motives of investment decision making require strict calculation justification of the price. Specific features of development of the Ukrainian stock market do not give a possibility to use exchange mechanisms of pricing stock and other securities to a full extent. Nevertheless, identification of the cost of securities in a number of cases is extremely topical. The article considers properties of securities that form their demand, provides main methods of identification of the asset price and offers a list of information about the securities issuer, which has to be taken into account in the absence of exchange quotation. The article applied the method of analysis of hierarchies, which allows significant reduction of the costs connected with the stock price in the event of impossibility of its exchange quotation.

Key words: share, stock market, securities market, joint stock company, pricing, exchange quotation.

Pic.: 1. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Serdiukov Kostiantyn G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Economics and Appraisal of Property of Enterprises, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Современная экономика активно использует ценные бумаги, и в частности акции корпорации, как многофункциональный инструмент. На первичном рынке ценных бумаг трудно переоценить значение акций как самого широкого механизма привлечения

инвестиций. В качестве альтернативы банковским кредитным ресурсам привлечение инвестиций через IPO имеет массу преимуществ, разумеется, при обязательном выполнении ряда исходных условий андеррайдинга, обладающих в каждой стране своими особенностями.

Sabanty, B. M., and Tynkashvyly, T. Sh. *Denezhnoe kho-ziaistvo Rossyy* [Russian monetary system]. Moscow: YuNTYU-DANA; Zakon y pravo, 2008.

Slovník současnej ekonomiky MAKMILLANA [Macmillan Dictionary of Modern Economics]. Kyiv: ArtEK, 2000.

Stryzhak, A. P. "Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy" [The capitalization of the banking system of Ukraine]. *Av-toref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.00.08, 2013.

Tyrkalo, R. I., and Tkachuk, N. *Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy: suchasnyi stan, problemy, shliakhy ta perspek-*

tyvy zrostannia [The capitalization of the banking system of Ukraine: Current State, Problems, and Prospects for growth]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 2010.

Tomas, V., Dailami, M., and Dareshvar, A. *Yakist ekonomichnoho zrostannia* [The quality of economic growth]. Kyiv: Osnovo, 2002.

Vovchak, O. D., and Boiko, Yu. O. *Bankivska kontsentratsiia kapitalu v Ukraini: upravlinnia i dosvid* [Concentration of banking capital in Ukraine: management and experience]. Lviv: Rastr-7, 2012.

УДК 336.763.2

НЕСТАНДАРТНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ АКЦИЙ УКРАИНСКИХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

СЕРДЮКОВ К. Г.

УДК 336.763.2

Сердюков К. Г. Нестандартные подходы к оценке акций украинских акционерных обществ

По мере развития фондового рынка в Украине оценка акций украинских акционерных обществ становится все более актуальной. Мотивы принятия инвестиционных решений требуют строгого расчетного обоснования цены. Особенности развития украинского фондового рынка не дают возможности в полной мере использовать биржевые механизмы ценообразования акций и других ценных бумаг. Тем не менее, определение стоимости ценных бумаг в целом ряде случаев является крайне актуальным. В статье рассмотрены свойства ценных бумаг, формирующие их спрос, также представлены основные методы определения цены актива, предложен перечень информации об эмитенте ценных бумаг, которую следует учитывать при отсутствии биржевых котировок. В данной статье был использован метод анализа иерархий, который позволяет значительно снизить издержки, связанные с ценой акции при невозможности их биржевых котировок.

Ключевые слова: акция, фондовый рынок, рынок ценных бумаг, акционерное общество, ценообразование, биржевые котировки.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 3. **Библ.:** 8.

Сердюков Константин Георгиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики и оценки имущества предприятий, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

УДК 336.763.2

Сердюков К. Г. Нестандартні підходи до оцінки акцій українських акціонерних товариств

У міру розвитку фондового ринку в Україні оцінка акцій українських акціонерних товариств стає все більш актуальною. Мотиви прийняття інвестиційних рішень вимагають суворого розрахункового обґрунтування ціни. Особливості розвитку українського фондового ринку не дають можливості повною мірою використовувати біржові механізми ціноутворення акцій та інших цінних паперів. Проте, визначення вартості цінних паперів у цілому ряді випадків є вкрай актуальним. У статті розглянуто властивості цінних паперів, що формують їх попит, також представлені основні методи визначення вартості активу та запропонований перелік інформації про емітента цінних паперів, яку слід враховувати при відсутності біржових котирувань. При написанні статті був використаний метод аналізу ієрархій, який дозволяє значно знизити витрати, пов'язані з ціною акції при неможливості їх біржових котирувань.

Ключові слова: акція, фондовий ринок, ринок цінних паперів, акціонерне товариство, ціноутворення, біржові котирування.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Формул:** 3. **Бібл.:** 8.

Сердюков Костянтин Георгійович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

UDC 336.763.2

Serdiukov K. G. Non-standard Approaches to Evaluation of Stock of Ukrainian Joint Stock Companies

In the course of development of the stock market in Ukraine, evaluation of shares of Ukrainian joint stock companies becomes more and more topical. Motives of investment decision making require strict calculation justification of the price. Specific features of development of the Ukrainian stock market do not give a possibility to use exchange mechanisms of pricing stock and other securities to a full extent. Nevertheless, identification of the cost of securities in a number of cases is extremely topical. The article considers properties of securities that form their demand, provides main methods of identification of the asset price and offers a list of information about the securities issuer, which has to be taken into account in the absence of exchange quotation. The article applied the method of analysis of hierarchies, which allows significant reduction of the costs connected with the stock price in the event of impossibility of its exchange quotation.

Key words: share, stock market, securities market, joint stock company, pricing, exchange quotation.

Pic.: 1. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Serdiukov Kostiantyn G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Economics and Appraisal of Property of Enterprises, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Современная экономика активно использует ценные бумаги, и в частности акции корпорации, как многофункциональный инструмент. На первичном рынке ценных бумаг трудно переоценить значение акций как самого широкого механизма привлечения

инвестиций. В качестве альтернативы банковским кредитным ресурсам привлечение инвестиций через IPO имеет массу преимуществ, разумеется, при обязательном выполнении ряда исходных условий андеррайдинга, обладающих в каждой стране своими особенностями.

Ликвидность акций в ходе их первичного размещения определяется, безусловно, приобретением ими товарных качеств на вторичном рынке ценных бумаг. В этой ситуации акции обретают, в отличие от других товаров производственного и потребительского рынков, гораздо больше свойств.

Экономические свойства акций, или иначе говоря функции, хотя термин «свойства» более точно отражает их специфическую экономическую природу, определяют и механизмы их ценообразования.

Доминирующим свойством следует считать *способность ценных бумаг на вторичном рынке приносить доход инвестору в связи с изменением курсовой стоимости*. Организованный рынок со всеми его обязательными компонентами: фондовой биржей, системой депозитарного учета, расчетно-клиринговой системой является необходимым условием реализации этой функции акций. Весьма интересны не только экономические, но и психологические аспекты деятельности инвестора в биржевом пространстве. Для многих активных игроков происходит смещение понятия экономической цели и содержания процесса. Биржевые операции, неизбежно сопровождаемые определенным эмоциональным настроем, уже становятся целью, сами по себе отодвигая на второй план экономическую эффективность операции или делая ее критерием положительных эмоций в биржевой игре. Однако эта тема отдельного исследования, и не только психологов, но и экономистов, так как вышеуказанные свойства ценных бумаг также влияют на их спрос, соответствующим образом формируя сложный механизм ценообразования.

Следующим, на наш взгляд, по степени влияния на цену является *свойство акций трансформировать корпоративные ценные бумаги в управленческие функции*. Причем одна акция в зависимости от величины пакета, находящегося в руках инвестора, будет иметь различные управленческие свойства, а значит, изменяться в цене. Очевидно, что цена будет изменяться в привязке к усилению управленческих функций инициативных десятипроцентных, **блокирующих контрольных и, безусловно, контрольных пакетов**. Но не следует ожидать ступенчатого изменения цены, так как это будет игнорировать способность акций к консолидации на определенные промежутки времени с целью решения тех или иных стратегических и тактических задач.

Далее следует остановиться на способности значимых пакетов акций *выступать в качестве золотого актива при различных финансовых и хозяйственных операциях по обеспечению гарантии выполнения договорных обязательств*. Главным фактором ценообразования в данной ситуации является обеспечение ликвидности для ценных бумаг. Для стороны договора, принимающей в собственность залоговый актив, при наступлении обстоятельств, определенных контрактом, ценные бумаги не являются, как правило, оперативным финансовым инструментом. В этой ситуации залогополучатель будет стремиться продать ценные бумаги в кратчайшие сроки по цене залога и выше. Однако колебание курсовой стоимости во временном интерва-

ле неизбежно, поэтому цена акций в залоговом пакете практически всегда ниже, чем на рынке в момент заключения сделки.

Колебание цен на акции на биржевых рынках привлекает портфельного инвестора, заинтересованного в производстве максимального количества доходных сделок с минимально возможным интервалом между ними. Но на фондовых торговых площадках присутствует достаточно много покупателей, которых интересует стабильный рост цены на ценные бумаги конкретных корпораций в продолжительном периоде без учета их краткосрочных колебаний. Эта группа инвесторов предпочитает валюте и драгоценным металлам ценные бумаги как средство накопления, реализуя их свойство увеличивать рыночную цену в близкой пропорции к росту собственного капитала акционерной компании. Альтернативой является банковский депозит. Эта форма размещения свободных финансовых ресурсов имеет свои преимущества и недостатки, но на то и рынок, чтобы иметь возможность многовариантной реализации потребностей. Естественно, наибольшим спросом и наивысшей ценой будут отличаться ценные бумаги тех компаний, которые в продолжительном периоде сформировали позитивную репутацию на рынке. А значит, важнейшими показателями при ценообразовании будут величины материальных активов и, в первую очередь, бренда, а лишь затем финансовые показатели публичной отчетности.

Конечно же, многомиллионная постприватизационная армия миноритарных акционеров в первую очередь рассчитывают на *получение инвестиционного дохода в форме дивидендов*. Эта еще одно ценообразующее качество ценных бумаг. И хотя в наших экономических условиях владельцу постприватизационного пакета больше следует рассчитывать на удачную продажу пакета по максимальной цене, все же в мировой практике существуют стратегии получения дохода на вложенный капитал, ориентированные на формирование инвестиционного портфеля максимальной дивидендной доходности. И наконец, еще одно свойство ценных бумаг, формирующее их спрос, а значит, и влияющее на ценообразование – это *делегирование прав акционеров при рейдерстве и гриннейле*. Причем, цена пакета, приобретаемого с этой целью, бывает достаточно высокой, подчас значительно выше рыночной, при покупке акций для реализации иных ценообразующих функций. Это объясняется тем, что прибыль от вышеупомянутых, имеющих сомнительную правовую репутацию операций, бывает очень высока, равно как и риски.

Перечень приведенных свойств ценных бумаг, определяющий механизмы ценообразования, не является исчерпывающим, но на наш взгляд, – достаточен для метода определения цены акций, минимально затратного и имеющего допустимые степени погрешности.

Фондовый рынок Украины имеет ряд особенностей, характеризующих его как не самый благополучный сегмент национальной финансовой системы. Прежде всего ослабляет рынок неразвитость организованной торговли на вторичном рынке. С одной стороны, это снижает возможности выхода восьми элементов

ценных бумаг на рынок дешевых инвестиций через IPO, с другой стороны, закрывает дорогу для миллионов потенциальных инвесторов, готовых или имеющих потенциал и перспективы сыграть на фондовых спекулятивных операциях. Тема раскрытия потенциала депозитарной системы Украины заслуживает отдельного и весьма масштабного исследования. Однако нынешняя законодательная политика последовательно ориентирована на вытеснение с постприватизационного пространства преобладающей массы акционерных обществ, профессиональных участников и опытных специалистов.

Для исследования основных мотивов владения (термин «приобретение» и употребляют некорректно, так как большинство акционеров получили корпоративные права при приватизации) проводилось исследование с участием тысячи респондентов, имеющих лицевые счета ценных бумаг, открытые в ООО «Содружество» (в документарной форме) и в ООО «Межотраслевой депозитарный центр» (бездокументарная форма). Опрос проводился в устной форме при обращении респондента к учетному оператору с целью проведения административных и учетных операций, проведения операций в системе реестра регистратора ценных бумаг. Опрос осуществляли инспекторы отдела работы с акционерами, результаты опроса заносились в специальную анкету акционера.

Респондентам был задан вопрос следующего содержания: «Как вы планируете использовать принадлежащие вам акции?»

Варианты ответа:

- Выгодно продать в ближайшее время.*
- Принять участие в управлении компанией.*
- Использовать в качестве залога.*
- Хранить на «черный день».*
- Использовать как источник дополнительного дохода.*
- Затрудняюсь ответить.*

Предлагалось дать единственный ответ – наиболее предпочтительный для опрашиваемого. Опрос проводился в период трансформации системы депозитарного учета в бездокументарной форме (2010 – 2012 гг). Ожидалось, что большинство монетарных акционеров ориентированы на ожидание дивидендов. Однако по сравнению с постприватизационными годами второй половиной девяностых «вера в дивиденды» как плоды участия в приватизации рассеялась.

Результаты опроса представлены в диаграмме (рис. 1).

Тот факт, что большинство респондентов ориентированы на продажу и не стремятся реализовать иные функции акций, свидетельствует о значительном превышении предложения над спросом, снижающим ликвидность практически до нуля на акции подавляющего числа компаний, в которых контрольный пакет уже сформирован и контролируется стратегическим инвестором или государством.

И все же в ряде случаев определение цены акции вне процедуры купли-продажи является необходимым. В частности, при отражении стоимости ценных бумаг в бухгалтерском учете.

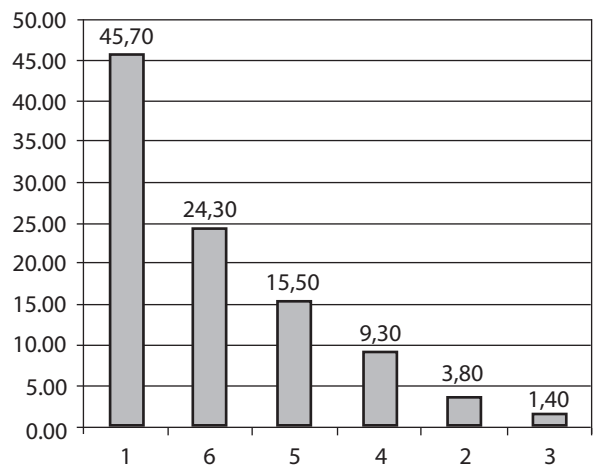

Рис. 1. Результаты опроса акционеров с целью определения основных целей владения

Наиболее простой способ определения цены актива – использование сравнительного подхода, но для этого необходим достаточный аналоговый массив. Где его взять, если свыше 90% ценных бумаг украинских акционерных компаний не контролируются на организованных рынках? Информация о сделках на неорганизованных внебиржевых рынках носит закрытый конфиденциальный характер, так как содержит персональные данные участников соглашения.

Национальный стандарт № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» (Постанова Кабінету Міністрів від 29 листопада 2006 р. № 1655) позволяет определить цену акций как пропорциональную часть стоимости целостного имущественного комплекса. Однако как имущественный, так и доходный подходы весьма затратны и применимы, главным образом, для определения стоимости государственных корпоративных прав при их продаже или инвентаризации.

При определении цены акций и иных корпоративных ценных бумаг методом встречного факторного анализа, помимо учета доминирующих свойств акций, мы предлагаем учитывать следующую информацию об эмитенте ценных бумаг, которая при отсутствии биржевых котировок является ключевой в ценообразовании:

1. Выполнение эмитентом обязательств по предоставлению регулярной отчетности, обязательного аудита и размещения публичной информации.

Источник информации – официальный сайт Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку.

2. Рентабельность за последний отчетный год.

Источник информации – публичная отчетность.

3. Динамика роста собственного капитала (СК) за последние 3 года (коэффициент прироста СК).

Источник информации – публичная отчетность эмитента.

4. Объем реализованной продукции.

Источник информации – отчетность.

5. Доля рынка компании.

Источник информации – официальные данные маркетинговых исследований рейтинговых агентств.

На основе этих факторов методом анализа иерархий можно определить рейтинг (сравнение) акций эмитентов ценных бумаг, что является целью покупателя акций перед принятием решения. Пусть пять предложенных факторов будут критериями K_1, K_2, K_3, K_4, K_5 соответственно. Для примера выбираем только три эмитента – альтернативы: A_1, A_2, A_3 .

Для определения относительных коэффициентов – глобальных приоритетов необходимо создать таблицы парных сравнений на основе экспертных оценок.

При отсутствии количественного сравнения применяется количественная шкала оценки: равенство – 1/1, слабое преимущество – 3/1, существенное преимущество – 5/1, сильное преимущество – 7/1, абсолютное преимущество – 9/1 (2, 4, 6, 8 – промежуточные значения преимуществ).

В таблицах по горизонталям записываем экспертные сравнения значимости (веса) каждый структурной единицы относительно других. Будем рассматривать случай, когда таблицы соответствуют обратно симметричным матрицам ($A = \{a_{ij}\}; i, j = 1, n; n$ – число критериев или альтернатив, для элементов a_{ij} которых выполняется условие: $a_{ij} = 1/a_{ji}$, i – номер ряда, j – номер столбца).

Собственный вектор V_m матрицы парных сравнений относительно m -параметра определяется формулой:

$$V_m = \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}}{\sum_{i,j=1}^n a_{ij}}$$

Структура иерархий сравнения эмитентов A_1, A_2, A_3 представлена на рис. 1, на котором обозначены компоненты собственных векторов матриц парных сравнений.

Парные сравнения критериев относительно цели, по мнению автора, имеют вид: $K_1/K_2 = 3/7, K_1/K_3 = 3/5, K_1/K_4 = 3/1, K_1/K_5 = 1/3$ (табл. 1).

Таблица 1

Матрица парных сравнений критериев относительно цели

M	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	V_m
K_1	1	3/7	3/5	3/2	1/3	3/26
K_2	7/3	1	7/5	7/2	7/9	7/26
K_3	5/3	5/7	1	5/2	5/9	5/26
K_4	2/3	2/7	2/5	1	2/9	1/13
K_5	3/1	9/7	9/5	9/2	1	9/26

Последний столбец этой и других матриц определяет собственный вектор этих матриц.

Аналогично создаются матрицы парных сравнений альтернатив относительно критериев – табл. 2 – 6.

Таблица 2

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_1

K_1	A_1	A_2	A_3	V_{K1}
A_1	1	1/2	1/3	1/6
A_2	2/1	1	2/3	1/3
A_3	3/1	3/2	1	1/2

Таблица 3

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_2

K_2	A_1	A_2	A_3	V_{K2}
A_1	1	3/1	2/3	6/17
A_2	1/3	1	2/9	2/17
A_3	3/2	9/2	1	9/17

Таблица 4

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_3

K_3	A_1	A_2	A_3	V_{K3}
A_1	1	4/5	4/3	1/3
A_2	5/4	1	5/3	5/12
A_3	3/4	3/5	1	1/4

Таблица 5

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_4

K_4	A_1	A_2	A_3	V_{K4}
A_1	1	1	5/6	5/16
A_2	1	1	5/6	5/16
A_3	6/5	6/5	1	3/8

Таблица 6

Матрица парных сравнений альтернатив относительно критерия K_5

K_5	A_1	A_2	A_3	V_{K5}
A_1	1	5/6	5/4	1/3
A_2	6/5	1	3/2	2/5
A_3	4/5	2/3	1	4/15

Глобальные (итоговые) приоритеты альтернатив A_1, A_2, A_3 определяются произведением матрицы, столбцы которой состоят из собственных векторов матриц (табл. 2 – 6), и собственного вектора матрицы (табл. 1):

$$\begin{pmatrix} \frac{1}{16} & \frac{6}{17} & \frac{1}{3} & \frac{5}{16} & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{3} & \frac{2}{17} & \frac{5}{12} & \frac{5}{16} & \frac{2}{5} \\ \frac{1}{2} & \frac{9}{17} & \frac{1}{4} & \frac{3}{8} & \frac{4}{15} \end{pmatrix} \times \begin{pmatrix} \frac{3}{26} \\ \frac{7}{26} \\ \frac{5}{26} \\ \frac{1}{13} \\ \frac{9}{26} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,318 \\ 0,313 \\ 0,369 \end{pmatrix}$$

Таким образом, третий эмитент имеет преимущество над первым и вторым.

$$A_3 > A_1 > A_2$$

Выбор критериев не является спонтанным. Первый характеризует уровень правовой дисциплины и прозрачности корпорации. Второй и третий иллюстрирует эффективность экономической деятельности. Чет-

вертый – подтверждает правильность маркетинговой стратегии и, наконец, пятый – существующую и перспективную стабильность положения на рынке.

По нашему мнению, именно эти факторы являются основными при формировании цены на акции эмитента ценных бумаг. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Украины «Об акционерных обществах» от 17.09.2008 № 514-VI.
2. Закон Украины «О депозитарной системе Украины» от 06.07.2012 № 5178-VI.
3. Закон Украины «О ценных бумагах и фондовом рынке».
4. **Саати Т. Л.** Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Л. Саати. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
5. **Саати Т.** Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс. – М.: Радио и связь, 1991. – 224 с.
6. **Forman, Ernest H.** The analytical hierarchy process-an exposition / Ernest H. Forman, Saul. Gass // *Operations Research*. – 2001. – V. 49(4). P. 469 – 487.
7. **Navneet Bhushan.** Strategic Decision Making: Applying the Analytic Hierarchy Process / Navneet Bhushan, Kanwal Rai / London: Springer-Verlag, 2004. – 157 p.

8. Saaty, Thomas L. Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy / Network Process / Thomas L. Saaty // *RACSSAM (Review of the Royal Spanish Academy of Sciences, Series A, Mathematics)*. – 2008. – V. 102(2). – P. 251 – 318.

REFERENCES

- Bhushan, N., and Rai, K. *Strategic Decision Making: Applying the Analytic Hierarchy Process*. London: Springer-Verlag, 2004.
- Ernest, H. Forman, and Saul, Gass "The analytical hierarchy process-an exposition". *Operations Research*, vol. 49(4) (2001): 469-487. [Legal Act of Ukraine].
- [Legal Act of Ukraine] (2012).
- [Legal Act of Ukraine] (2008).
- Saaty, T. L. *Priniatie resheniy: metod analiza ierarkhiy* [Decision-making: the analytic hierarchy process]. Moscow: Radio i svyaz, 1989.
- Saaty, T., and Kerns, K. *Analiticheskoe planirovanie. Organizatsiya sistem* [Analytical planning. Organization systems]. Moscow: Radio i svyaz, 1991.
- Thomas, L. Saaty "Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy". *RACSSAM (Review of the Royal Spanish Academy of Sciences, Series A, Mathematics)*, vol. 102(2) (2008): 251-318.

УДК 336.018

ФУНКЦИИ СИСТЕМЫ КОММЕРЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ

ШАКУРА О. А.

УДК 336.018

Шакура О. А. Функции системы коммерческого страхования

В статье проанализировано влияние системы коммерческого страхования на важнейшие приоритеты развития национальной экономики, такие как формирование и распределение финансовых ресурсов и услуг, становление социально ориентированной рыночной экономики, экологическая безопасность и переход экономики Украины на инновационный тип развития. Обоснована необходимость исследования сущности системы коммерческого страхования сквозь призму выполняемых функций. Было установлено, что система коммерческого страхования выполняет такие функции, как развитие инвестиционного потенциала национальной экономики; обеспечение социально-экономической стабильности национальной экономики; повышение экологической безопасности национальной экономики; активизация инновационного развития национальной экономики. Выполнение системой коммерческого страхования вышеперечисленных функций позволяет говорить о ней как о факторе развития национальной экономики, мультипликативно способствующем обеспечению ее долгосрочного стабильного экономического роста.

Ключевые слова: страхование, система коммерческого страхования, функции системы коммерческого страхования.

Рис.: 4. **Библ.:** 17.

Шакура Ольга Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и банковского дела, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

УДК 336.018

UDC 336.018

Шакура О. О. Функції системи комерційного страхування

У статті проаналізовано вплив системи комерційного страхування на найважливіші пріоритети розвитку національної економіки, а саме: формування і розподіл фінансових ресурсів і послуг, становлення соціально орієнтованої ринкової економіки, екологічна безпека та перехід економіки України на інноваційний тип розвитку тощо. Обґрунтовано необхідність дослідження сутності системи комерційного страхування крізь призму виконуваних нею функцій. Було встановлено, що система комерційного страхування виконує такі функції, як розвиток інвестиційного потенціалу національної економіки; забезпечення соціально-економічної стабільності національної економіки; підвищення екологічної безпеки національної економіки; активізація інноваційного розвитку національної економіки тощо. Виконання системою комерційного страхування вищеперелічених функцій дозволяє говорити про неї як про фактор розвитку національної економіки, що мультипликативно сприяє забезпеченню її довгострокового стабільного економічного зростання.

Ключові слова: страхування, система комерційного страхування, функції системи комерційного страхування.

Рис.: 4. **Бібл.:** 17.

Шакура Ольга Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів і банківської справи, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

Shakura O. A. Functions of the System of Commercial Insurance

The article analyses impact of the system of commercial insurance on the most important priorities of development of the national economy, such as formation and distribution of financial resources and services, establishment of socially oriented market economy, ecological security and transition of Ukrainian economy to the innovation type of development. The article justifies a necessity of a study of the essence of the system of commercial insurance through the prism of performed functions. It was established that the system of commercial insurance performs such functions as development of investment potential of the national economy; ensuring of socio-economic stability of the national economy; increase of the ecological safety of the national economy; and activation of innovation development of the national economy. The fact that the system of commercial insurance performs the above functions allows speaking about it as about a factor of development of the national economy, which multiplicatively facilitates provision of its long-term stable economic growth.

Key words: insurance, system of commercial insurance, functions of the system of commercial insurance.

Pic.: 4. **Bibl.:** 17.

Shakura Olga A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Banking, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

вертый – подтверждает правильность маркетинговой стратегии и, наконец, пятый – существующую и перспективную стабильность положения на рынке.

По нашему мнению, именно эти факторы являются основными при формировании цены на акции эмитента ценных бумаг. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Украины «Об акционерных обществах» от 17.09.2008 № 514-VI.
2. Закон Украины «О депозитарной системе Украины» от 06.07.2012 № 5178-VI.
3. Закон Украины «О ценных бумагах и фондовом рынке».
4. **Саати Т. Л.** Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Л. Саати. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
5. **Саати Т.** Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс. – М.: Радио и связь, 1991. – 224 с.
6. **Forman, Ernest H.** The analytical hierarchy process-an exposition / Ernest H. Forman, Saul. Gass // *Operations Research*. – 2001. – V. 49(4). P. 469 – 487.
7. **Navneet Bhushan.** Strategic Decision Making: Applying the Analytic Hierarchy Process / Navneet Bhushan, Kanwal Rai / London: Springer-Verlag, 2004. – 157 p.

8. Saaty, Thomas L. Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy / Network Process / Thomas L. Saaty // *RACSSAM (Review of the Royal Spanish Academy of Sciences, Series A, Mathematics)*. – 2008. – V. 102(2). – P. 251 – 318.

REFERENCES

- Bhushan, N., and Rai, K. *Strategic Decision Making: Applying the Analytic Hierarchy Process*. London: Springer-Verlag, 2004.
- Ernest, H. Forman, and Saul, Gass "The analytical hierarchy process-an exposition". *Operations Research*, vol. 49(4) (2001): 469-487. [Legal Act of Ukraine].
- [Legal Act of Ukraine] (2012).
- [Legal Act of Ukraine] (2008).
- Saaty, T. L. *Priniatie resheniy: metod analiza ierarkhiy* [Decision-making: the analytic hierarchy process]. Moscow: Radio i svyaz, 1989.
- Saaty, T., and Kerns, K. *Analiticheskoe planirovanie. Organizatsiya sistem* [Analytical planning. Organization systems]. Moscow: Radio i svyaz, 1991.
- Thomas, L. Saaty "Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors – The Analytic Hierarchy". *RACSSAM (Review of the Royal Spanish Academy of Sciences, Series A, Mathematics)*, vol. 102(2) (2008): 251-318.

УДК 336.018

ФУНКЦИИ СИСТЕМЫ КОММЕРЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ

ШАКУРА О. А.

УДК 336.018

Шакура О. А. Функции системы коммерческого страхования

В статье проанализировано влияние системы коммерческого страхования на важнейшие приоритеты развития национальной экономики, такие как формирование и распределение финансовых ресурсов и услуг, становление социально ориентированной рыночной экономики, экологическая безопасность и переход экономики Украины на инновационный тип развития. Обоснована необходимость исследования сущности системы коммерческого страхования сквозь призму выполняемых функций. Было установлено, что система коммерческого страхования выполняет такие функции, как развитие инвестиционного потенциала национальной экономики; обеспечение социально-экономической стабильности национальной экономики; повышение экологической безопасности национальной экономики; активизация инновационного развития национальной экономики. Выполнение системой коммерческого страхования вышеперечисленных функций позволяет говорить о ней как о факторе развития национальной экономики, мультипликативно способствующем обеспечению ее долгосрочного стабильного экономического роста.

Ключевые слова: страхование, система коммерческого страхования, функции системы коммерческого страхования.

Рис.: 4. **Библ.:** 17.

Шакура Ольга Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и банковского дела, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

УДК 336.018

UDC 336.018

Шакура О. О. Функції системи комерційного страхування

У статті проаналізовано вплив системи комерційного страхування на найважливіші пріоритети розвитку національної економіки, а саме: формування і розподіл фінансових ресурсів і послуг, становлення соціально орієнтованої ринкової економіки, екологічна безпека та перехід економіки України на інноваційний тип розвитку тощо. Обґрунтовано необхідність дослідження сутності системи комерційного страхування крізь призму виконуваних нею функцій. Було встановлено, що система комерційного страхування виконує такі функції, як розвиток інвестиційного потенціалу національної економіки; забезпечення соціально-економічної стабільності національної економіки; підвищення екологічної безпеки національної економіки; активізація інноваційного розвитку національної економіки тощо. Виконання системою комерційного страхування вищеперелічених функцій дозволяє говорити про неї як про фактор розвитку національної економіки, що мультипликативно сприяє забезпеченню її довгострокового стабільного економічного зростання.

Ключові слова: страхування, система комерційного страхування, функції системи комерційного страхування.

Рис.: 4. **Бібл.:** 17.

Шакура Ольга Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів і банківської справи, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

Shakura O. A. Functions of the System of Commercial Insurance

The article analyses impact of the system of commercial insurance on the most important priorities of development of the national economy, such as formation and distribution of financial resources and services, establishment of socially oriented market economy, ecological security and transition of Ukrainian economy to the innovation type of development. The article justifies a necessity of a study of the essence of the system of commercial insurance through the prism of performed functions. It was established that the system of commercial insurance performs such functions as development of investment potential of the national economy; ensuring of socio-economic stability of the national economy; increase of the ecological safety of the national economy; and activation of innovation development of the national economy. The fact that the system of commercial insurance performs the above functions allows speaking about it as about a factor of development of the national economy, which multiplicatively facilitates provision of its long-term stable economic growth.

Key words: insurance, system of commercial insurance, functions of the system of commercial insurance.

Pic.: 4. **Bibl.:** 17.

Shakura Olga A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Banking, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)
E-mail: shakura.aa@gmail.com

Формирующаяся в Украине инновационная парадигма развития экономики породила объективную потребность в развитии системы коммерческого страхования как механизма защиты производства, имущества и благосостояния граждан, с одной стороны, и как вида деятельности, приносящей доход, с другой. Однако практика показывает, что недостаточное внимание современных ученых к вопросам функций системы коммерческого страхования в условиях наличия значительного предпринимательского риска ведет к отрицательным последствиям как для страховых компаний, так и для их клиентов. В этой связи исследование сущности системы коммерческого страхования сквозь призму выполняемых ею функций представляет теоретический интерес.

Исследованию теоретических воззрений о страховании посвятила свою деятельность целая плеяда выдающихся зарубежных ученых. Сущность страхования достаточно широко представлена в трудах таких известных ученых, как А. Манэс, Ф. Коньшин, В. К. Райхер, Л. И. Рейтман и др. [1 – 4]. В научных публикациях В. Базилевича, К. Базилевича, С. Осадця, Н. Н. Внуковой [5 – 8] и других отечественных ученых также глубоко исследуются различные аспекты развития страховых отношений. Вместе с тем, в данной области до сих пор отсутствует стройная система знаний, обеспечивающая научно обоснованный подход к определению функций системы коммерческого страхования на современном этапе развития.

В этой связи целью данной статьи является исследование сущности системы коммерческого страхования сквозь призму выполняемых ею функций.

На сегодняшний день в Украине финансовый сектор – один из важнейших секторов национальной экономики, в котором происходит формирование и распределение финансовых ресурсов и услуг и который связан с деятельностью финансовых учреждений. Проанализировав институциональную структуру активов финансового сектора на начало 2012 г., можно констатировать, что доминирующим сегментом остается банковский сектор (93% от общего объема активов), активы небанковских финансовых учреждений составляют 7% от общего объема активов финансового сектора. При этом наибольшую часть среди активов небанковских финансовых учреждений составляют активы страховщиков, (60,2% от общего объема активов небанковских финансовых учреждений) [9].

Таким образом, тот факт, что в рамках страховых компаний сконцентрировано более 4% ресурсов, аккумулируемых финансовым сектором, превращает их в значительный фактор инвестиционного процесса на макроэкономическом уровне. Также можно заметить, что за последние несколько лет наблюдается постепенная консолидация страхового капитала, т. е. уменьшение количества страховщиков с одновременным повышением их надежности, о чем свидетельствует рост среднего размера активов даже в кризисные годы (динамика ежегодного роста средних активов: 2008 г. – 23%; 2009 г. – 4%; 2010 г. – 6%), при этом положительная динамика наращивания активов страховщиков свидетельствует о повышении

его роли в качестве механизма трансформации сбережений других секторов экономики в инвестиции [9].

Переход Украины к социально ориентированной рыночной экономике поставил перед государством ряд важнейших макроэкономических задач, требующих быстрого и эффективного решения. Однако их решение возможно только при использовании целого ряда рыночных инструментов и механизмов, среди которых выступает и страхование. Так, основная задача системы коммерческого страхования – это создание эффективной системы страховой защиты имущественных интересов граждан и юридических лиц в Украине, обеспечивающей реальную компенсацию убытков (ущерба, вреда), причиненных в результате различных видов деятельности, непредвиденных природных явлений, техногенных аварий, катастроф, негативных социальных обстоятельств и происшествий, а также в формировании необходимой для экономического роста надежной и устойчивой среды.

Отсутствие в 1990-е годы должного внимания к созданию и использованию рыночных инструментов аккумуляции средств граждан и работодателей для повышения уровня и качества жизни существенно снизили эффективность социальной политики государства в эти годы, что привело к усилению социальной напряженности в обществе, а понятие «социальный риск» приобрело особую остроту.

В настоящее время социальный риск имеет конкретные видовые проявления, например, старость, инвалидность, потеря кормильца, безработица, временная нетрудоспособность, беременность и роды, многодетность и другие. Однако многообразие видовых социальных рисков не позволяет эффективно финансировать защиту от них из одного источника, сосредоточив управление в одном государственном органе.

Как видно из *рис. 1*, на фоне депопуляции ускоренными темпами сокращается численность населения наиболее активного (25 – 34 года) и трудоспособного возраста и растет численность населения старшего возраста. Прогнозируемые демографические изменения (*рис. 2*), а точнее, низкий естественный прирост будут и дальше способствовать повышению уровня социальной нагрузки на целевые государственные фонды [10].

Таким образом, повышающийся уровень социальной нагрузки угрожает финансовой стабильности пенсионных систем, а следовательно, и всей национальной экономике в целом.

Накопленный мировой опыт функционирования эффективных моделей социальной политики демонстрирует успешное решение данной проблемы с участием всех заинтересованных субъектов социальной сферы и соответствующих субъектов рыночных отношений.

Например, в странах с развитой экономикой активная роль в осуществлении социальной политики государства принадлежит страховому сектору, в частности, специализированным компаниям по страхованию жизни.

Следовательно, система коммерческого страхования выполняет важную функцию обеспечения социально-экономической стабильности национальной экономики посредством частичного выполнения отдельных социально значимых функций государства, а именно:

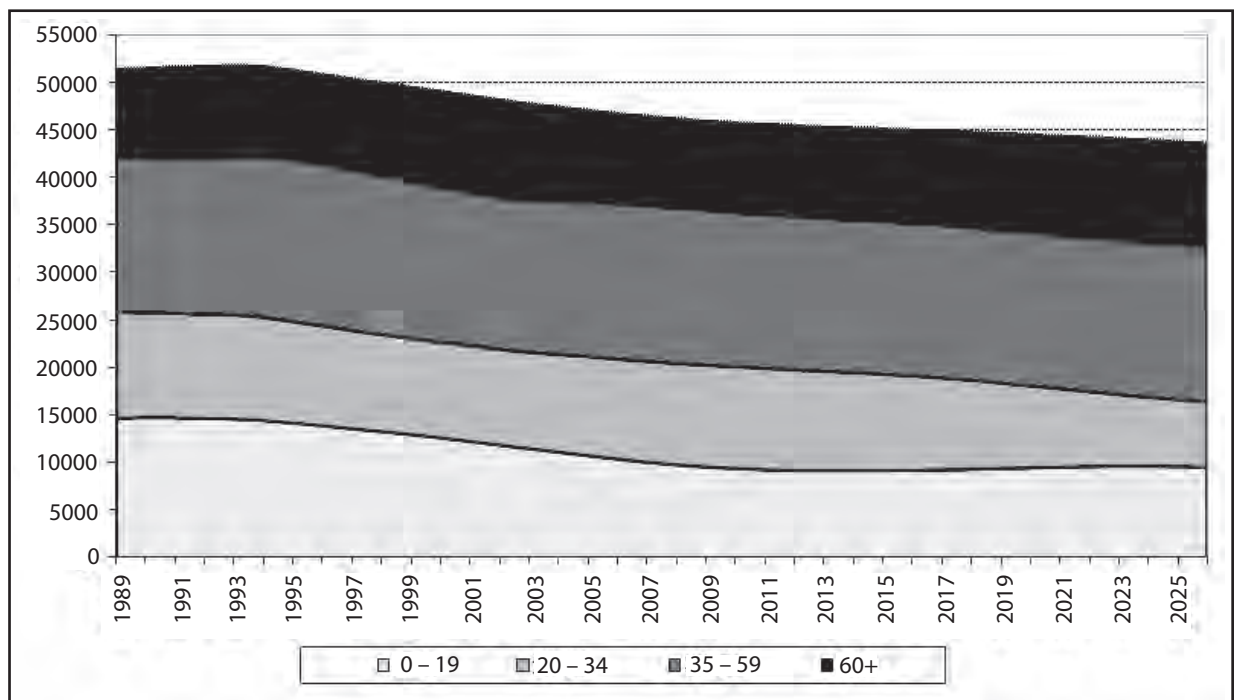

Рис. 1. Численность и возрастной состав населения Украины (на начало года, тыс. чел.)

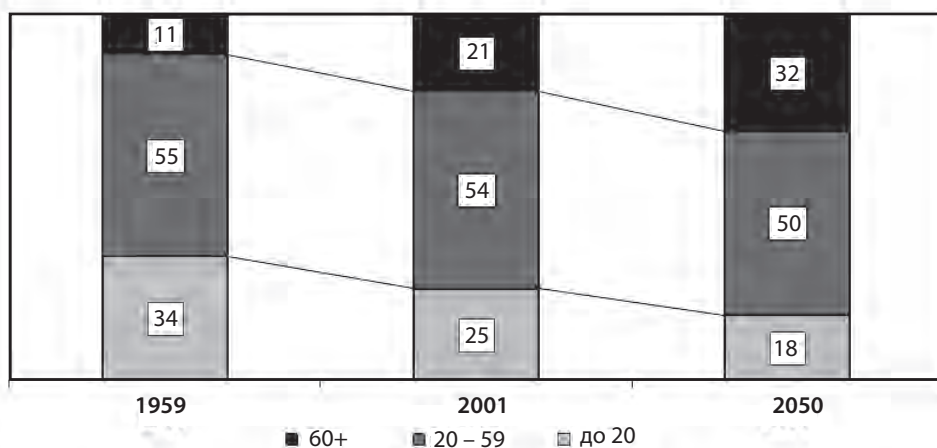

Рис. 2. Трансформация возрастной структуры населения Украины, %

- ✦ обеспечение финансовой и социальной защищенности граждан – гарантируя им возмещение ущерба при порче имущества или потере дохода;
- ✦ участие в повышении уровня и качества жизни населения путем предложения гарантированного, рассроченного накопления;
- ✦ повышение социальной ответственности бизнеса – реализация различные отраслевых программ страхования жизни работников за счет средств работодателей;
- ✦ финансовая нагрузка госбюджета и внебюджетных фондов на социальные нужды и программы (социальный минимум обеспечивается обязательными видами страхования, а более высокий уровень – посредством заключения договоров коммерческого страхования);
- ✦ участие в системе негосударственного пенсионного обеспечения за счет средств граждан и работодателей.

Однако наряду с социальной безопасностью средством удовлетворения основных жизненных потребностей человека является здоровая окружающая среда, поэтому любые цели развития национальной экономики должны согласовываться с принципом экологической безопасности.

Результаты отечественных исследований, в частности Савчука Н. В. [11], Хвесика М. А. [12], Хлобыстова Е. В. [13]), подтверждают низкую эффективность существующих механизмов финансового обеспечения экологической безопасности как на общегосударственном, так и региональном уровнях.

В практике экологического менеджмента к факторам экологического риска относятся природные и техногенные катастрофы, а также различные антропогенные факторы, связанные с деятельностью человека, в первую очередь, различные виды загрязнения окружающей человека среды. Основные объекты – носители риска, представляющими угрозу экологической безопасности национальной экономики представлены на рис. 3.

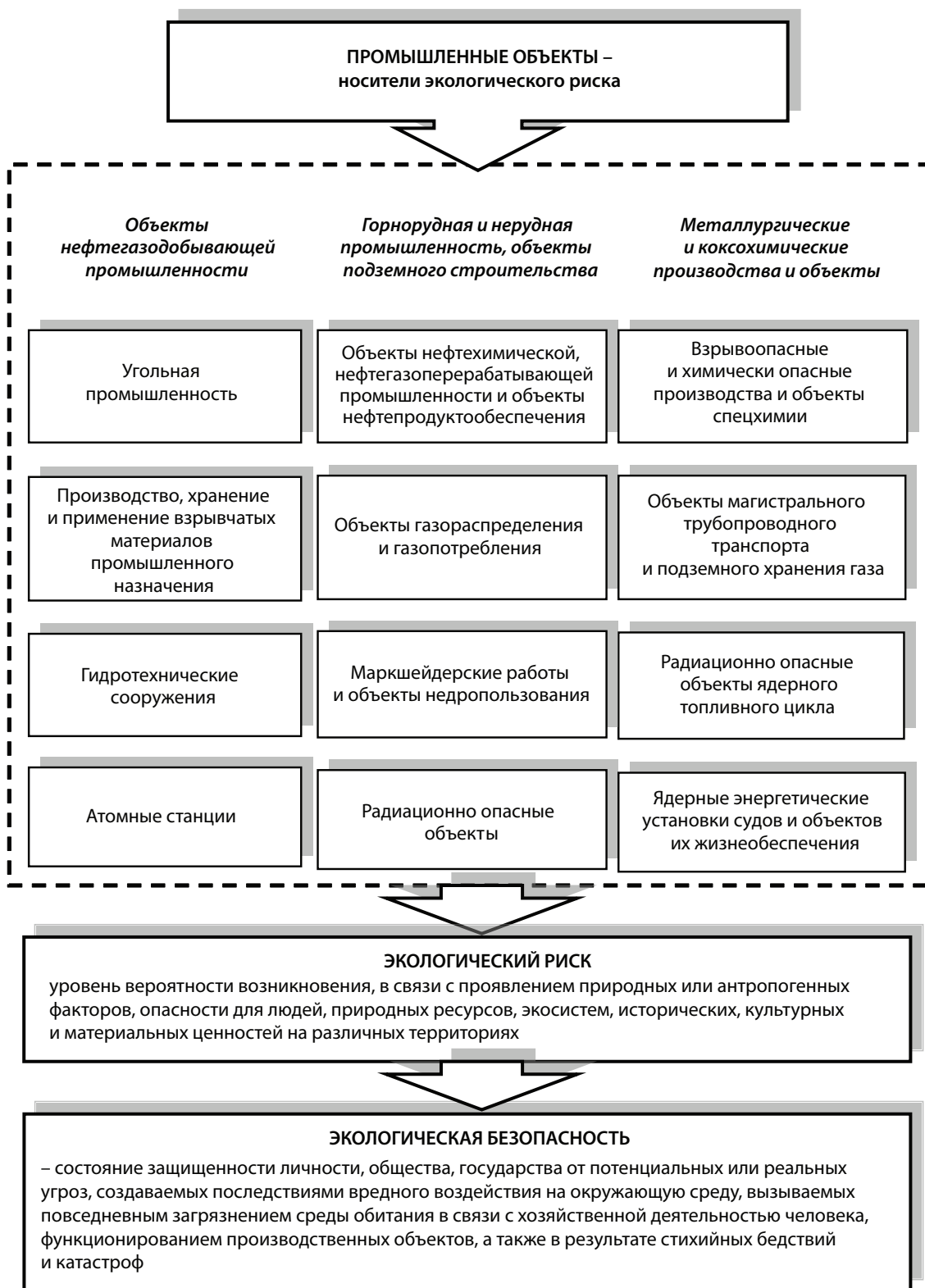

Рис. 3. Промышленные объекты, представляющие угрозу экологической безопасности национальной экономики

Для экономики Украины, как и для других постсоветских республик, таких как Россия, Казахстан, входящих в состав СНГ, характерным является наличие производств по добыче и первичной переработке природных ресурсов, а также большое количество химических и металлургических предприятий. Однако современная ситуация, складывающаяся в области охраны окружающей среды в этих странах, далека от благополучной [14].

Эксперты в области экологического менеджмента отмечают, что полностью избежать факта загрязнения невозможно, так как он имеет под собой объективные причины и довольно часто носит вероятностный характер. В этой связи необходимы экономические инструменты, которые, с одной стороны, могли бы покрыть экономический ущерб, связанный с загрязнением окружающей среды, а с другой – стать индикаторами ответственности человека.

Таким образом, особую актуальность приобретает экологическое страхование как совершенно новый инструмент обеспечения экологической безопасности национальной экономики, позволяющий сформировать финансовые резервы для ликвидации последствий загрязнения окружающей среды, возмещения причиненного экологического вреда, предупреждения реализации факторов экологических угроз, являясь благодаря этому социально значимым механизмом управления природопользованием и основой устойчивого социально-экономического развития национальной экономики.

Важной функцией системы коммерческого страхования является создание благоприятных экономических условий для вовлечения в процесс обеспечения экологической безопасности капиталов коммерческих структур, повышения надежности и безопасности работы промышленных предприятий за счет проведения превентивных мероприятий.

Одним из важнейших приоритетов развития национальной экономики является необходимость перехода экономики Украины на инновационный тип развития. Способность системы коммерческого страхования обеспечить непрерывность процесса производства и возмещения убытков предприятий за счет средств страховых организаций, без экстренного выделения значительных ресурсов из бюджетных средств и внебюджетных фондов позволяет говорить о системе коммерческого страхования как о важнейшем инструменте стимулирования инновационной активности национальной экономики.

Ряд ученых-экономистов [15] сходятся во мнении, что одной из причин низкой инновационной активности отечественных промышленных предприятий является высокий уровень инновационного риска, который характерен для инновационных проектов.

Анализ различных подходов к применению тех или иных методов управления риском позволил выделить следующие методы воздействия на риск: методы уклонения от риска, методы передачи (трансфер) риска, методы уменьшения риска и страхование.

Роль коммерческого страхования в обеспечении непрерывности инновационных процессов подчеркивалась Й. Шумпетером, он сформулировал это следующим образом: «Практически каждое капиталовложение как необходимый элемент предпринимательского действия требует некоторых предохраняющих мер: страхования или хеджирования» [16].

Таким образом, система коммерческого страхования выступает важным инструментом активизации инновационного развития национальной экономики, что раскрывается в следующих аспектах:

- 1) в стимулировании и поддержке инноваций в сфере производства, потребления и перераспределения;
- 2) в высвобождении средств инновационно-активных фирм для вовлечения этих средств в инновационно-внедренческие процессы;
- 3) в защите и поддержке инновационно-внедренческого процесса [17].

ВЫВОДЫ

Проанализировав влияние системы коммерческого страхования на важнейшие приоритеты развития национальной экономики, можно сделать вывод о том, что система коммерческого страхования выполняет следующие функции (рис. 4), а именно:

- ✦ развитие инвестиционного потенциала национальной экономики;
- ✦ обеспечение социально-экономической стабильности национальной экономики;
- ✦ повышение экологической безопасности национальной экономики;
- ✦ активизация инновационного развития национальной экономики.

Выполнение системой коммерческого страхования вышеперечисленных функций позволяет говорить о ней как о факторе развития национальной экономики, мультипликативно способствующем обеспечению ее долгосрочного стабильного экономического роста, однако это обуславливает необходимость дальнейших исследований в области выявления особенностей функционирования системы коммерческого страхования в современных условиях – для разработки адекватных механизмов управления ею. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Манэс А. Основы страхового дела / Пер. с нем. / А. Манэс. – М.: АНКЛ, 1992. – 112 с.
2. Коньшин Ф. В. Государственное страхование в СССР / Ф. В. Коньшин. – М.: Финансы, 1975. – 368 с.
3. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М.: Изд-во академии наук СССР, 1947. – 282 с.
4. Рейтман Л. И. Страхование / Л. И. Рейтман. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 766 с.
5. Базилевич В. Д. Страхова справа [Текст] / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – 6-те вид., стереотип. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
6. Страхування: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
7. Осадець С. С. Страхові послуги [Текст]: підручник / С. С. Осадець, Т. М. Артюх, О. О. Гаманкова, О. Д. Колотило. – К.: КНЕУ, 2007. – 464 с.
8. Внукова Н. Н. Моделирование процесса прямого государственного регулирования развития страхового рынка Украины / Н. Н. Внукова, Н. И. Притула, С. А. Ачкасова // Страхование. – 2010. – № 3. – С. 21 – 27.
9. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfr.gov.ua>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Савчук Н. В. Фінансово-економічний механізм екологізації виробничої діяльності: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Н. В. Савчук. – Львів, 2005. – 23 с.
12. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія / М. А. Хвесик, Ю. П. Кулаковський. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.

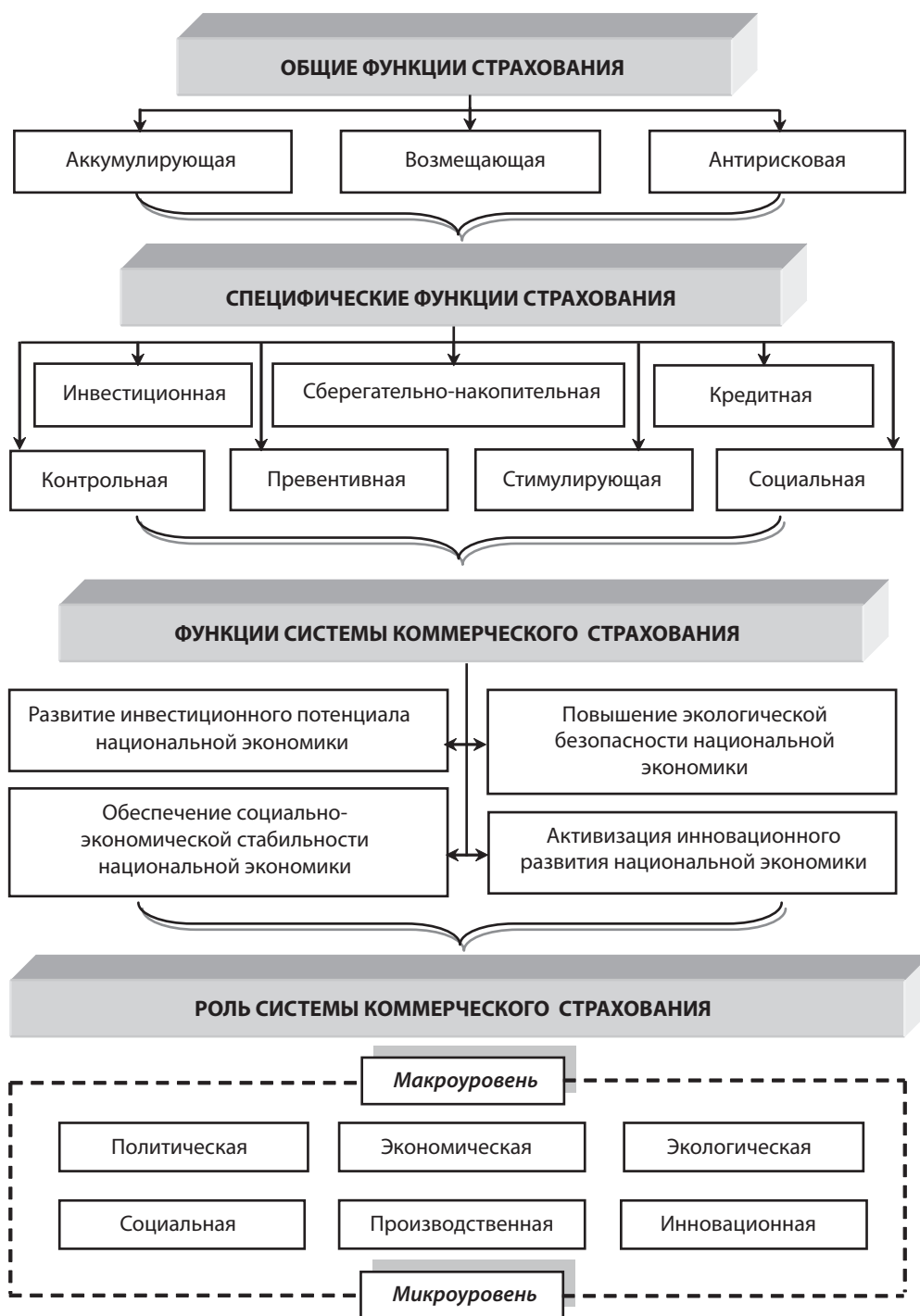

Рис. 4. Функции системы коммерческого страхования

13. Хлобистов Є. В. Фінансові механізми екологічної політики / Є. В. Хлобистов // Стратегія розвитку України. – 2004. – № 3-4. – С. 744 – 752.

14. Shakura O. Development of Environmental Insurance in CIS Countries as a Tool of Environmental Security Enhancement in Europe / O.Skakra, Y. Serdyk-Kopchekchi // North-East Asia academic forum: Северо-Восточный Азиатский академический форум. – Khabarovsk State Academy of Economics and Law, 2011. – 276 p., P. 262 – 263.

15. Канов В. И. Управление рисками инновационной деятельности как основа устойчивого экономического развития предприятий / В. И. Канов, А. А. Помулев // Вестник Томского государственного университета. Экономика. –

Томск: Национальный исследовательский Томский государственный университет. – 2011. – № 4. – С. 39 - 48.

16. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.

17. Williamson O. W. Credible Commitments: Using Hostages to support exchange // The American Economic Review, Vol. 73, No.4, 1983, p. 519 – 520.

REFERENCES

Bazylevych, V. D., and Bazylevych, K. S. *Strakhova sprava* [Insurance business]. Kyiv: Znannia, 2008.

Konshin, F. V. *Gosudarstvennoe strakhovanie v SSSR* [National Insurance in the USSR]. Moscow: Finansy, 1975.

Khvesyuk, M. A., and Kulakovskiy, Yu. P. *Ekonomiko-pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya* [Economic and environmental regulation]. Kyiv: Kondor, 2004.

Khlobystov, Ye. V. "Finansovi mekhanizmy ekolohichnoi polityky" [Financial mechanisms for environmental policy]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*, no. 3-4 (2004): 744-752.

Kanov, V. I., and Pomulev, A. A. "Upravlenie riskami innovatsionnoy deiatelnosti kak osnova ustoychivogo ekonomicheskogo razvitiia predpriiaty" [Risk management innovation as the basis for sustainable economic development of enterprises]. *Vestnik TGU*, no. 4 (2011): 39-48.

Manes, A. *Osnovy strakhovogo dela* [Bases of insurance business]. Moscow: ANKIL, 1992.

Osadets, S. S., Artiukh, T. M., and Hamankova, O. O. *Strakhovi posluhy* [Insurance services]. Kyiv: KNEU, 2007.

Oftsiniyi sait Derzhavnoi komisii z rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh Ukrainy. <http://www.dfp.gov.ua>

Oftsiniyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Raykher, V. K. *Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia* [Socio-historical types of insurance]. Moscow: Izd-vo AN SSSR, 1947.

Reytman, L. I. *Strakhovoe delo* [Insurance]. Moscow: Finansy i statistika, 2005.

Savchuk, N. V. "Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm ekolohizatsii vyrobnychoi diialnosti" [Financial and economic mechanism of ecological production]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2005.

Shakura, O., and Serdyk-Kopchekchi, Y. "Development of Environmental Insurance in CIS Countries as a Tool of Environmental Security Enhancement in Europe". *North-East Asia academic forum*. Khabarovsk: Khabarovsk State Academy of Economics and Law, 2011. 262-263.

Strakhuvannya [Insurance]. Kyiv: Znannia, 2008.

Shumpeter, Y. *Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: Ekonomika, 1995.

Vnukova, N. N., Pritula, N. I., and Achkasova, S. A. "Modelirovaniie protsessa priamogo gosudarstvennogo regulirovaniia razvitiia strakhovogo ryinka Ukrainy" [Simulation of the direct state regulation of the insurance market of Ukraine]. *Strakhovoe delo*, no. 3 (2010): 21-27.

Williamson, O. W. "Credible Commitments: Using Hostages to support exchange". *The American Economic Review*, vol. 73, no. 4 (1983): 519-520.

УДК 336.71

ОЦІНКА СТАНУ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

ОГЕРЧУК М. О.

УДК 336.71

Огерчук М. О. Оцінка стану діяльності банків з іноземним капіталом на вітчизняному ринку банківських послуг

Діяльність іноземних банків, з огляду на свою специфіку та частку в системі, залишаються одним із вагомих факторів впливу на подальший розвиток банківської системи України. У статті досліджено стан та ефективність діяльності банків з українським капіталом і банків, що перебувають під контролем іноземних інвесторів, на вітчизняному ринку банківських послуг у посткризовий період. Розглянуто розподіл українських банків за країнами його походження, встановлено характер розподілу активів банків з іноземним капіталом і приналежність їх до певних груп за розміром. Проаналізовано, відповідно до приналежності капіталу, такі показники, як мультиплікатор капіталу, рентабельність активів (ROA) і власного капіталу (ROE) по банківській системі загалом та для кожної групи банківських установ, згідно з класифікацією НБУ, зокрема. Запропоновано заходи для стабілізації банківської системи.

Ключові слова: банк з іноземним капіталом, іноземний капітал, банк з національним капіталом, мультиплікатор капіталу, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу.

Рис.: 9. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Огерчук Марія Олександрівна – аспірантка, кафедра банківської справи, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

УДК 336.71

Огерчук М. А. Оценка состояния деятельности банков с иностранным капиталом на отечественном рынке банковских услуг

Деятельность иностранных банков, учитывая свою специфику и долю в системе, остаются одним из весомых факторов влияния на дальнейшее развитие банковской системы Украины. В статье исследовано состояние и эффективность деятельности банков с украинским капиталом и банков, находящихся под контролем иностранных инвесторов, на отечественном рынке финансовых услуг в посткризисный период. Рассмотрено распределение украинских банков по странам его происхождения, установлен характер распределения активов банков с иностранным капиталом и принадлежность их к определенным группам по размеру. Проанализированы, согласно принадлежности капитала, такие показатели, как мультипликатор капитала, рентабельность активов (ROA) и собственного капитала (ROE) по банковской системе в целом и для каждой группы банковских учреждений, согласно классификации НБУ, в частности. Предложены меры по стабилизации банковской системы.

Ключевые слова: банк с иностранным капиталом, иностранный капитал, банк с национальным капиталом, мультипликатор капитала, рентабельность активов, рентабельность собственного капитала.

Рис.: 9. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Огерчук Мария Александровна – аспирантка, кафедра банковского дела, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченко, 9, Львов, 79005, Украина)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

UDC 336.71

Oherchuk M. Assessment of the State of Activity of Banks with Foreign Capital in the Domestic Market of Banking Services

Activity of foreign banks, taking into account its specificity and share in the system, is still one of the significant factors of influence upon the further development of the banking system of Ukraine. The article studies the state and effectiveness of activity of banks with the Ukrainian capital and banks that are under control of foreign investors, in the domestic market of financial services in the post-crisis period. It considers distribution of Ukrainian banks by countries of its origin, and establishes the character of distribution of assets of the banks with foreign capital and their grouping by size. It analyses, in accordance with the capital ownership, such indicators as the equity multiplier, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) over the banking system in general and for each group of banking establishments, in accordance with the NBU classification, in particular. It offers measures on stabilisation of the banking system.

Key words: bank with foreign capital, foreign capital, bank with national capital, equity multiplier, profitability of assets, profitability of own capital.

Pic.: 9. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Oherchuk Mariya O. – Postgraduate Student, Department of Banking, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

Khvesyuk, M. A., and Kulakovskiy, Yu. P. *Ekonomiko-pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya* [Economic and environmental regulation]. Kyiv: Kondor, 2004.

Khlobystov, Ye. V. "Finansovi mekhanizmy ekolohichnoi polityky" [Financial mechanisms for environmental policy]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy*, no. 3-4 (2004): 744-752.

Kanov, V. I., and Pomulev, A. A. "Upravlenie riskami innovatsionnoy deiatelnosti kak osnova ustoychivogo ekonomicheskogo razvitiia predpriiaty" [Risk management innovation as the basis for sustainable economic development of enterprises]. *Vestnik TGU*, no. 4 (2011): 39-48.

Manes, A. *Osnovy strakhovogo dela* [Bases of insurance business]. Moscow: ANKIL, 1992.

Osadets, S. S., Artiukh, T. M., and Hamankova, O. O. *Strakhovi posluhy* [Insurance services]. Kyiv: KNEU, 2007.

Oftsiniyi sait Derzhavnoi komisii z rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh Ukrainy. <http://www.dfp.gov.ua>

Oftsiniyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Raykher, V. K. *Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia* [Socio-historical types of insurance]. Moscow: Izd-vo AN SSSR, 1947.

Reytman, L. I. *Strakhovoe delo* [Insurance]. Moscow: Finansy i statistika, 2005.

Savchuk, N. V. "Finansovo-ekonomichnyi mekhanizm ekolohizatsii vyrobnychoi diialnosti" [Financial and economic mechanism of ecological production]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2005.

Shakura, O., and Serdyk-Kopchekchi, Y. "Development of Environmental Insurance in CIS Countries as a Tool of Environmental Security Enhancement in Europe". *North-East Asia academic forum*. Khabarovsk: Khabarovsk State Academy of Economics and Law, 2011. 262-263.

Strakhuvannya [Insurance]. Kyiv: Znannia, 2008.

Shumpeter, Y. *Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: Ekonomika, 1995.

Vnukova, N. N., Pritula, N. I., and Achkasova, S. A. "Modelirovaniie protsessa priamogo gosudarstvennogo regulirovaniia razvitiia strakhovogo ryinka Ukrainy" [Simulation of the direct state regulation of the insurance market of Ukraine]. *Strakhovoe delo*, no. 3 (2010): 21-27.

Williamson, O. W. "Credible Commitments: Using Hostages to support exchange". *The American Economic Review*, vol. 73, no. 4 (1983): 519-520.

УДК 336.71

ОЦІНКА СТАНУ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

ОГЕРЧУК М. О.

УДК 336.71

Огерчук М. О. Оцінка стану діяльності банків з іноземним капіталом на вітчизняному ринку банківських послуг

Діяльність іноземних банків, з огляду на свою специфіку та частку в системі, залишаються одним із вагомих факторів впливу на подальший розвиток банківської системи України. У статті досліджено стан та ефективність діяльності банків з українським капіталом і банків, що перебувають під контролем іноземних інвесторів, на вітчизняному ринку банківських послуг у посткризовий період. Розглянуто розподіл українських банків за країнами його походження, встановлено характер розподілу активів банків з іноземним капіталом і приналежність їх до певних груп за розміром. Проаналізовано, відповідно до приналежності капіталу, такі показники, як мультиплікатор капіталу, рентабельність активів (ROA) і власного капіталу (ROE) по банківській системі загалом та для кожної групи банківських установ, згідно з класифікацією НБУ, зокрема. Запропоновано заходи для стабілізації банківської системи.

Ключові слова: банк з іноземним капіталом, іноземний капітал, банк з національним капіталом, мультиплікатор капіталу, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу.

Рис.: 9. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Огерчук Марія Олександрівна – аспірантка, кафедра банківської справи, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

УДК 336.71

Огерчук М. А. Оценка состояния деятельности банков с иностранным капиталом на отечественном рынке банковских услуг

Деятельность иностранных банков, учитывая свою специфику и долю в системе, остаются одним из весомых факторов влияния на дальнейшее развитие банковской системы Украины. В статье исследовано состояние и эффективность деятельности банков с украинским капиталом и банков, находящихся под контролем иностранных инвесторов, на отечественном рынке финансовых услуг в посткризисный период. Рассмотрено распределение украинских банков по странам его происхождения, установлен характер распределения активов банков с иностранным капиталом и принадлежность их к определенным группам по размеру. Проанализированы, согласно принадлежности капитала, такие показатели, как мультипликатор капитала, рентабельность активов (ROA) и собственного капитала (ROE) по банковской системе в целом и для каждой группы банковских учреждений, согласно классификации НБУ, в частности. Предложены меры по стабилизации банковской системы.

Ключевые слова: банк с иностранным капиталом, иностранный капитал, банк с национальным капиталом, мультипликатор капитала, рентабельность активов, рентабельность собственного капитала.

Рис.: 9. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Огерчук Мария Александровна – аспирантка, кафедра банковского дела, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченко, 9, Львов, 79005, Украина)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

UDC 336.71

Oherchuk M. Assessment of the State of Activity of Banks with Foreign Capital in the Domestic Market of Banking Services

Activity of foreign banks, taking into account its specificity and share in the system, is still one of the significant factors of influence upon the further development of the banking system of Ukraine. The article studies the state and effectiveness of activity of banks with the Ukrainian capital and banks that are under control of foreign investors, in the domestic market of financial services in the post-crisis period. It considers distribution of Ukrainian banks by countries of its origin, and establishes the character of distribution of assets of the banks with foreign capital and their grouping by size. It analyses, in accordance with the capital ownership, such indicators as the equity multiplier, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) over the banking system in general and for each group of banking establishments, in accordance with the NBU classification, in particular. It offers measures on stabilisation of the banking system.

Key words: bank with foreign capital, foreign capital, bank with national capital, equity multiplier, profitability of assets, profitability of own capital.

Pic.: 9. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Oherchuk Mariya O. – Postgraduate Student, Department of Banking, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)
E-mail: mary.ohurchyk@gmail.com

У забезпеченні фінансової стабільності держави та підвищенні рівня розвитку економіки країни провідну роль відіграє банківська система. На думку рейтингового агентства Moody's, прогноз розвитку банківської системи України у 2012 – 2013 рр. залишається «негативним» через складне операційне середовище, високу частку проблемних кредитів і низький рівень прибутковості банків [1]. Тому забезпечення стабільності банківської системи – це першочергове завдання, яке необхідно вирішити на шляху інтеграції України до європейського економічного простору.

Одним із важливих джерел підвищення рівня капіталізації банків і фінансування економіки є іноземний капітал. На сучасному етапі банківська система та економіка України потребує притоку іноземних інвестицій, але існує необхідність визначення, в якій формі та на яких умовах потрібно залучати іноземний капітал у банківську сферу.

Про важливість питання присутності банків з іноземним капіталом свідчить той факт, що в Європейському Союзі активно обговорюються питання щодо запровадження єдиних європейських ліцензій на банківську та страхову діяльність, а згодом і загальних ліцензій, які дадуть банкам змогу працювати в різних країнах, відкривати філії, надавати міжнародні банківські послуги за єдиним стандартом [2].

Оскільки іноземні банки відіграють системоутворюючу роль з огляду на суттєву частку на банківському ринку, то їхня реакція на кризові явища та розвиток у посткризовий період окреслила основні шляхи самовідновлення банківської системи України. Враховуючи те, що подолання негативних наслідків фінансової кризи триває досі, важливо проаналізувати ефективність внеску іноземних банків у даний процес для оптимізації подальшого регулювання іноземного капіталу в Україні.

Дослідженню впливу іноземного капіталу на функціонування банківської системи України присвячено низку наукових публікацій А. Дробязка, Н. Савченка, О. Барановського, К. Павлука, В. Гейця, В. Геєця, Т. Смолженко, Ф. Шпиго, О. Васюренка, А. Мороза, А. Вожжова,

А. Гальчинського, О. Дзюблюка, А. Єпіфанова, В. Козюка, В. Новицького, Ю. Пахомова, Н. Шелудько, О. Петрика, О. Плотнікова, А. Поручника, Ю. Прозорова, М. Савлука, І. Сала, В. Стельмаха, А. Кузнецової та інших авторів.

Метою статті є дослідження ефективності діяльності банків з іноземним капіталом на вітчизняному ринку в посткризовий період.

За даними Держстату у січні – вересні 2012 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 4,3 млрд дол. США прямих іноземних інвестицій, що становить 91,07% до відповідного періоду 2011 р. Обсяг внесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій станом на 1 жовтня 2012 р. становить 52673,8 млн дол. США, що на 5,2% більше обсягів інвестицій на початок 2012 р. У тому числі, у фінансових установах зосереджено 29,8% загального обсягу прямих інвестицій в Україну (рис. 1) [3].

Отже, у процесі розвитку інтеграційних процесів економіки України в європейський економічний простір, у вітчизняній банківській системі активно збільшується кількість іноземних банків в Україні, зростає частка іноземних інвесторів у капіталі українських банків. Так, станом на 01.12.2012 р. кількість фінансових установ, що перебували під контролем іноземного інвестора, становила 54 (з них 22 банків зі 100% іноземним капіталом і 15 банків мають у своїй структурі капіталу понад 90% іноземного) із 176 діючих банків, тобто частка банків з іноземним капіталом складає 30,1% від загальної кількості фінансових установ в банківському секторі України.

Значну роль у фінансуванні українських банків має капітал із джерелом походження з Кіпру та Австрії (рис. 2). Інтерес до українських фінансових ресурсів проявляють Німеччина, Польща, Нідерланди, Швеція та інші країни.

Банки з іноземним капіталом присутні у всіх чотирьох групах банків і тому можемо стверджувати про залежність банківського сектора від іноземного капіталу, оскільки станом на 01.01.2013 р. 23 банків (I та II групи) з іноземним капіталом контролюють понад 50% загального обсягу активів банківської системи України (рис. 3).

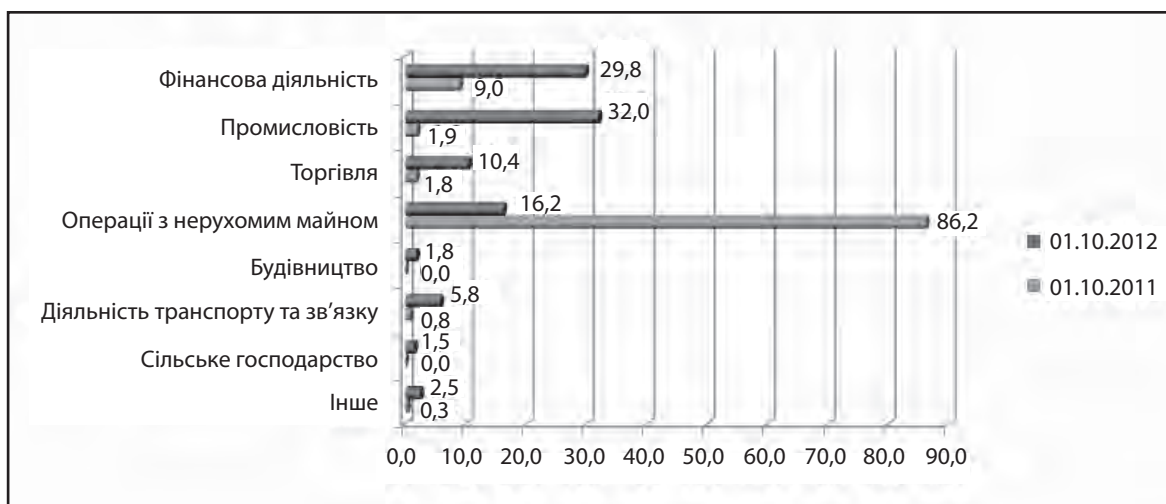

Рис. 1. Розподіл прямих інвестицій за основними видами економічної діяльності (у % до загального обсягу інвестування) [3]

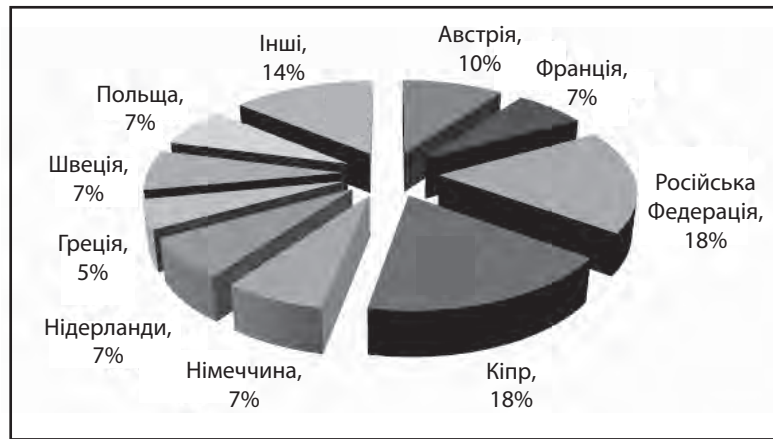

Рис. 2. Розподіл банківських активів України, що контролюються нерезидентами на 01.04.2012 р. [4]

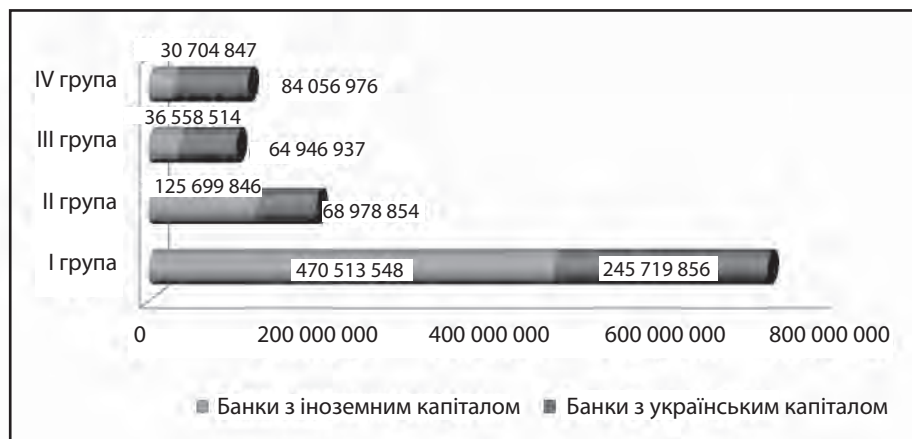

Рис. 3. Розподіл активів між банківськими установами по групах на 01.01.2013 р. (тис. грн) [5; 6]

Аналізуючи власний капітал банківської системи України, необхідно відзначити, що його обсяг протягом 2012 р. зріс на 24% у порівнянні з 2011 р., і частка влас-

ного капіталу у банках з іноземним капіталом складає 53% загального обсягу власного капіталу банків України (табл. 1).

Таблиця 1

Показники діяльності вітчизняних банків та банків з іноземними капіталом в Україні [6; 7; 8]

Показник	01.01.2011 р.		01.01.2012 р.		01.01.2013 р.	
	Банки з іноземним капіталом	Банки з національним капіталом	Банки з іноземним капіталом	Банки з національним капіталом	Банки з іноземним капіталом	Банки з національним капіталом
Статутний капітал	70 865 073	74 992 136	86 684 390	85 180 275	85 393 636	90 845 194
Чистий прибуток	-9 090 041	-3 936 543	-3 957 834	-3 749 714	3 377 218	1 521 587
Усього власного капіталу	69 163 929	68 561 184	79 531 538	75 955 388	89 638 173	80 558 088
Кредити та заборгованість клієнтів, усього	493 476 049	257 060 330	514 517 142	299 346 607	429 259 169	265 121 876
Резерви під знецінення кредитів і заборгованості клієнтів	-99 182 883	-40 443 787	-99 204 284	-48 558 446	-83 931 866	-48 173 274
Усього активів	581 763 266	360 320 728	631 038 719	423 233 568	663 476 755	463 702 624
ROA, %	-1,56%	-1,09%	-0,63%	-0,89%	0,51%	0,33%
ROE, %	-13,14%	-5,74%	-4,98%	-4,94%	3,77%	1,89%
Мультиплікатор капіталу	8,41	5,26	7,93	5,57	7,40	5,76

З метою оцінки ефективності діяльності банків з українським капіталом і банків, що перебувають під контролем іноземних інвесторів, були розраховані мультиплікатор капіталу, рентабельність активів (ROA) і власного капіталу (ROE) по банківській системі загалом (див. табл. 1). Значення показників рентабельність активів і власного капіталу на початок 2012 р. мали від'ємне значення, що зумовлене отриманням банками збитку. Необхідно звернути увагу, що збитки банківського сектора на початку посткризового періоду майже на 60% обумовлені від'ємними показниками фінансової діяльності банківських установ із іноземним капіталом. Але станом на 01.01.2013 р. банківські установи, незважаючи на складності на локальному грошово-кредитному ринку і зниження загальної економічної активності, одержали прибуток в сумі 4 898 млн грн (70% якого належить банкам з іноземним капіталом). 2012 р. став першим прибутковим роком для банківських установ після трьох років збитків, і відбулося зростання показників рентабельності банків. Щодо показника мультиплікатора капіталу, то його значення ні для банків з іноземним капіталом, ні для банків з національним капіталом не є в межах оптимальних значень, проте значення мультиплікатора капіталу для банків з іноземним капіталом є вищим, ніж для банків з національним.

Розглянемо зазначені показники діяльності банків з українським капіталом і банків, що перебувають

під контролем іноземних інвесторів більш детально, зокрема для кожної групи банківських установ згідно з класифікацією НБУ.

Як видно з рис. 4 і рис. 5, найнижче значення показника рентабельності активів мали банки II групи з вітчизняним капіталом, хоча станом на 01.01.2011 р. лише I група банків з національним капіталом мала додатне значення даного показника – 0,31%, у той час як всі групи банків з іноземним капіталом одержують від'ємні показники. Варто також зазначити, що протягом 2011 – 2012 рр. прослідковуємо стрімке зростання ROA для I та III груп банків з іноземним капіталом і II групи банків з національним. Станом на 01.01.2013 р. на найнижчому рівні за показником ROA з-поміж усіх груп банків залишається III група банків з національним капіталом.

Рентабельність капіталу характеризує діяльність банку з погляду ефективності управління щодо розміщення активів, тобто їх можливості приносити дохід. Дані рис. 6 і рис. 7 свідчать, що даний показник за 2011 – 2013 рр., як для банків з національним, так і для банків з іноземним капіталом, перебуває на низькому рівні. Варто звернути увагу, що різкі зміни в зменшенні можуть відображати високий рівень іммобілізації активів і, як наслідок, ризик втрат оперативного мобільного управління активами.

Як і у ситуації з показником рентабельності активів, станом на 01.01.2011 р. найнижче значення рента-

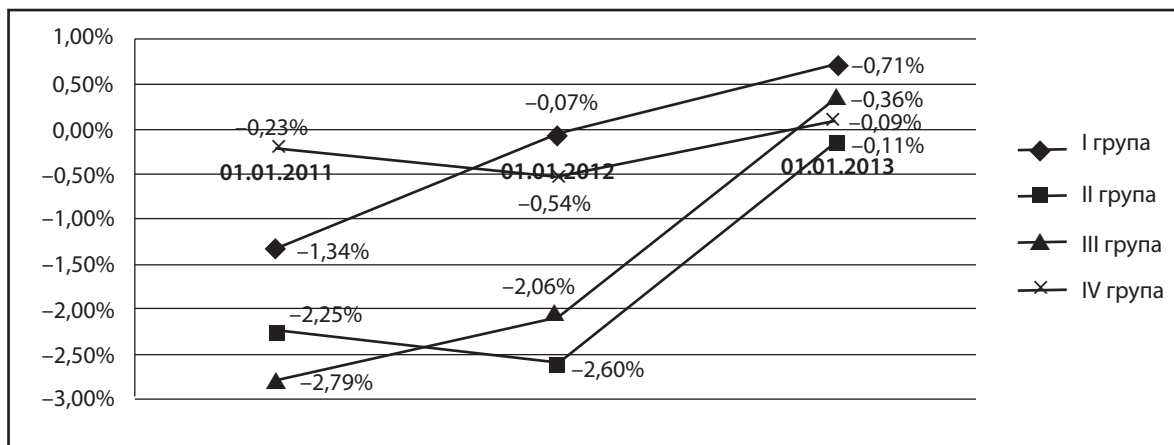

Рис. 4. Динаміка рентабельності активів банків з іноземним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

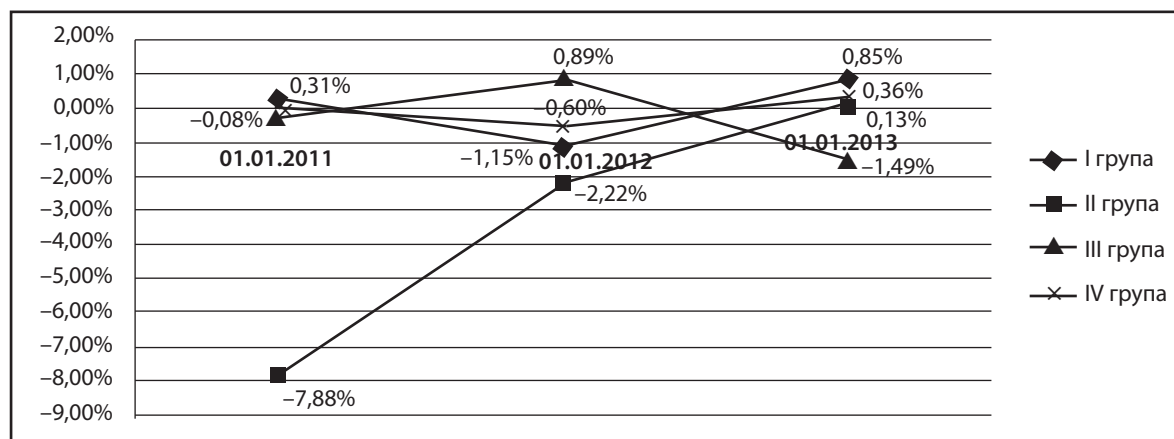

Рис. 5. Динаміка рентабельності активів банків з національним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

бельності капіталу мали банки II групи з вітчизняним капіталом. Станом на 01.01.2013 р. значення показника ROE значно покращується, що обумовлюється зниженням відрахувань у резерви на покриття кредитних втрат і як наслідок зростання чистого прибутку. Проте, значення даного показника на початок 2013 р. залишається досить низьким для III групи банків з національним капіталом.

Що стосується коефіцієнта мультиплікатора капіталу, який характеризує ступінь покриття активів акціонерним капіталом, то за оптимального співвідношенні 12,0 – 15,0, то він протягом 2011 – 2013 рр., як у банках з національним, так і з іноземним капіталом не знаходиться в оптимальних межах (рис. 8 і рис. 9). Крім того, значення даного показника протягом аналізованого періоду практично для всіх груп банків спадає, винятком є лише IV група банків з іноземним капіталом, у якій відбувається збільшення даного показника на 1,55. Зниження даного мультиплікатора капіталу свідчить, насамперед, що темп зростання активів перевищує темп зростання капіталу і, по-друге, – про наявність тенденції зниження використання «потужностей» із залучення їх з капіталу.

Таким чином, 2012 р. виявився ще одним досить непростим роком для української банківської системи. Макроекономічна невизначеність, високі девальваційні очікування, посилення адміністративного впливу і нестача потенційно якісних позичальників – це комплекс

тих чинників, які характеризували операційне середовище банківського сектора в 2012 р. Крім того, несприятлива зовнішня кон'юнктура і неможливість залучення дешевого зовнішнього ресурсу через проблеми європейського банківського сектора в поєднанні з жорсткою монетарною політикою Національного банку змусили українську банківську систему в 2012 р. орієнтуватися виключно на внутрішній висококонкурентний ресурсний ринок за рекордно високими ставками.

ВИСНОВКИ

Останні роки банківський сектор України зіткнувся з низкою проблем, однією з яких є неспроможність українських банківських установ конкурувати з іноземними, основною конкурентною перевагою яких над вітчизняними банками є високий рівень зовнішньої підтримки, а саме, можливість швидкого доступу до дешевих ресурсів материнських груп. Так, процеси глобалізації та транснаціоналізації банківського сектора України демонструють суперечливість розвитку даних чинників, що проявляються в чутливості національного банківського сектора до зовнішніх кризових явищ і зростаючій можливості порушення фінансової безпеки держави, з одного боку. Так, при виникненні зовнішніх чи внутрішніх загроз і ризиків для фінансової системи України, зростанні факторів її дестабілізації, низький

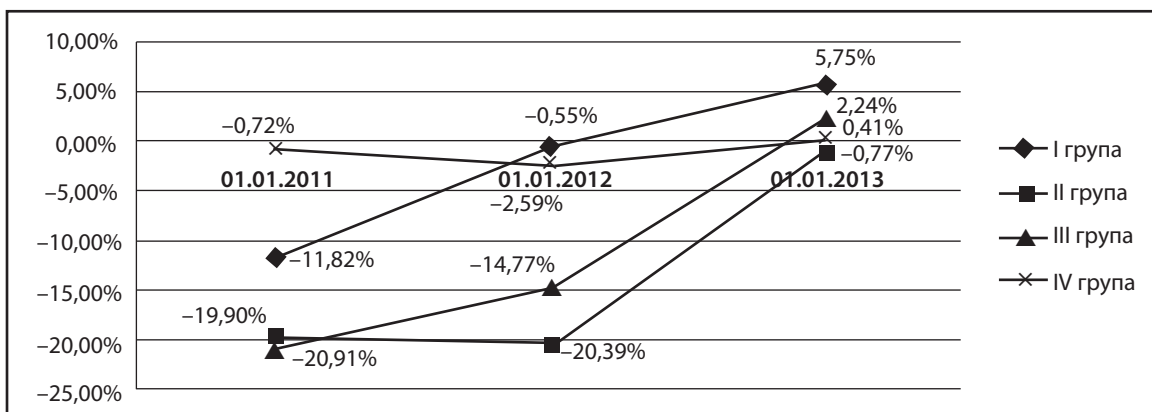

Рис. 6. Динаміка рентабельності капіталу банків з іноземним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

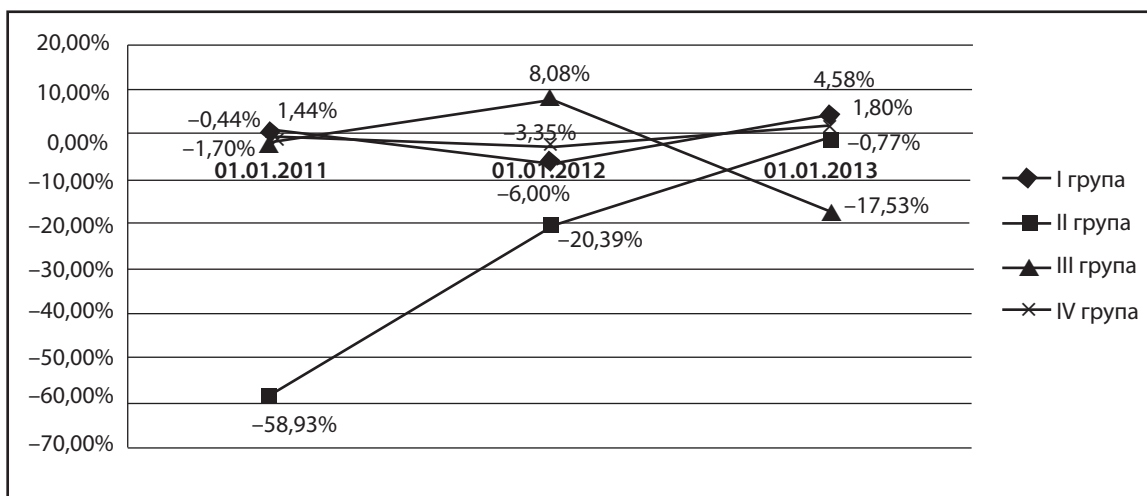

Рис. 7. Динаміка рентабельності капіталу банків з національним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

рівень капіталізації вітчизняних банків не здатен захистити її, що створює додаткові ризики порушення стабільності для національної економіки в цілому [9]. А з іншого боку, за умов нестабільного розвитку економіки України, спричиненого переважно відсутністю стабільних джерел фінансування, присутність іноземного капіталу в банківській системі України дає можливість залучати необхідні ресурси на внутрішні фінансові ринки.

також стан фінансового ринку в цілому; на гальмування інфляційних тенденцій та підтримку валютної стабільності та подолання низки внутрішніх проблем банківського сектора, серед яких реформування банківського сектора шляхом ліквідації слабких банків, створення єдиної банківської інфраструктури, удосконалення вимог до універсальних банків, розвиток спеціалізованих кредитних організацій. ■

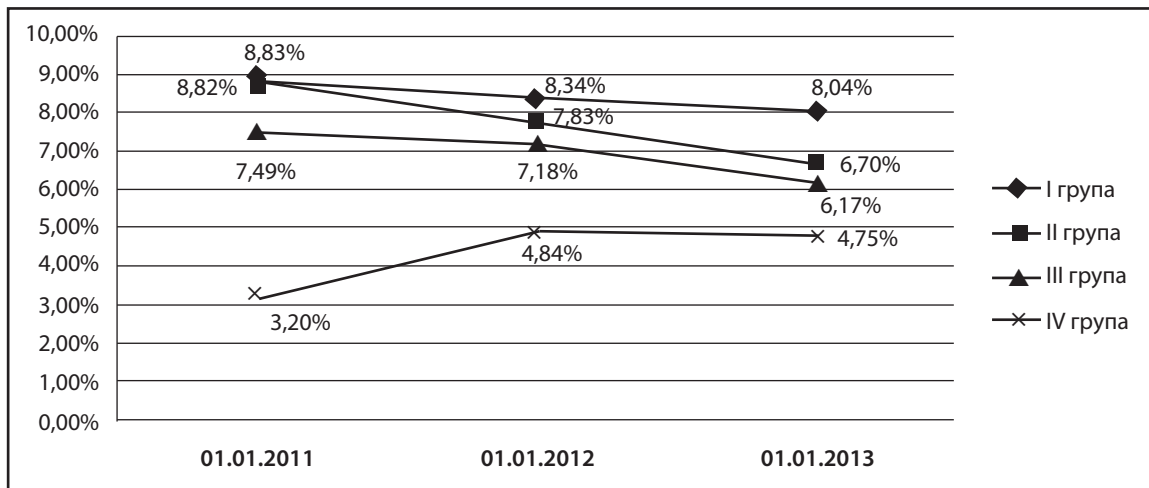

Рис. 8. Динаміка мультиплікатора капіталу банків з іноземним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

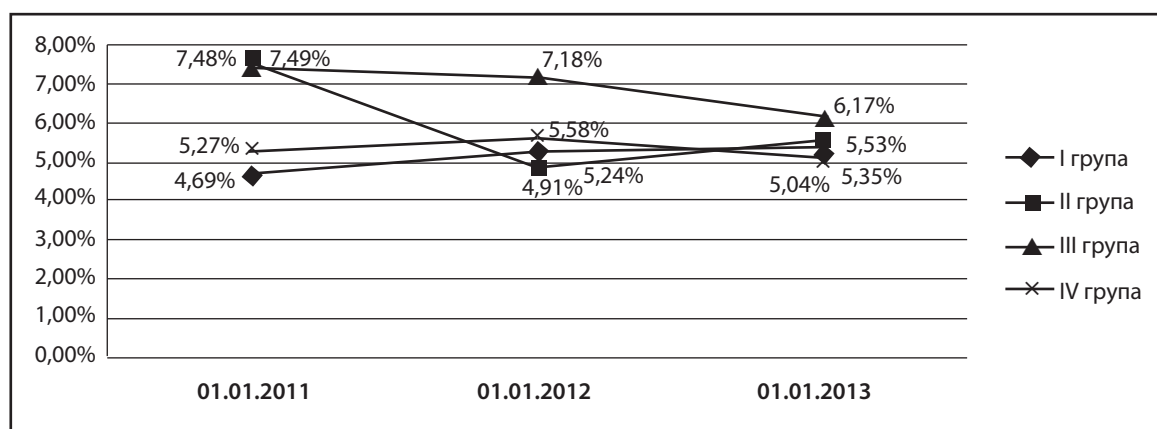

Рис. 9. Динаміка мультиплікатора капіталу банків з національним капіталом з 01.01.2011 р. по 01.01.2013 р.

Фінансова криза на міжнародному ринку та економічна нестабільність в Україні визначили для банківських установ нове операційне середовище. На сучасному етапі посткризового відновлення негативні тенденції зміщуються з пасивного до активного боку банківських балансів. Іноземні банки продовжують боротися з проблемою погіршення якості наданих позик, що генерують додаткові витрати на формування резервів. Діяльність іноземних банків, з огляду на свою специфіку та частку в системі, лишається одним із вагомих факторів впливу на подальший розвиток банківської системи України.

Для стабілізації банківської системи регулюючими органами та банками повинні бути здійснені заходи, що мають спрямовуватися на послаблення дії зовнішніх загроз, наприклад: на подолання негативних тенденцій у реальному секторі економіки країни, що поліпшить платоспроможність основних клієнтів і партнерів банків, а

ЛІТЕРАТУРА

1. Moody's: Ukraine's banking system outlook remains negative / Офіційний сайт рейтингового агентства Moody's [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moody.com/research/Moodys-Ukraines-banking-system-outlook-remains-negative--PR_247474
2. Козьменко О. В. Експансія іноземного капіталу в банківську систему України: загрози і можливості / О. В. Козьменко, Т. А. Васильєва // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2010. – № 2. – С. 98 – 102.
3. Інвестиційний клімат в Україні / Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.doc
4. Інформація про власників істотної участі у банку станом на 01.04.2012 / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51343>

5. Довідник банківських установ / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104317

6. Дані фінансової звітності банків України станом на 01.01.2013 р. / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=366148>

7. Дані фінансової звітності банків України за станом на 01.01.2011 р. / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=87472

8. Дані фінансової звітності банків України станом на 01.01.2012 р. / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=359492

9. **Месечко І. М.** Оцінка ефективності діяльності іноземних банків на національному ринку фінансових послуг / І. М. Месечко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2012. – № 2. – С. 231 – 237.

REFERENCES

“Dovidnyk bankivskykh ustanov” [Directory of banks]. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104317

“Dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy stanom na 01.01.2013 r.” [These financial statements of banks in Ukraine as of 01.01.2013]. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=366148>

“Dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy za stanom na 01.01.2011 r.” [These financial statements of banks of Ukraine as of 01.01.2011]. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=87472

“Dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy stanom na 01.01.2012 r.” [These financial statements of banks in Ukraine as of 01.01.2012]. Ofitsiyniy sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=359492

“Investytsiyniy klimat v Ukraini” [Investment climate in Ukraine]. http://www.me.gov.ua/file/link/193968/file/invest_klimat%2004_12_2012.doc

“Informatsiia pro vlasnykiv istotnoi uchasti u banku stanom na 01.04.2012” [Information about the ultimate controllers of the Bank as at 01.04.2012]. <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51343>

Kozmenko, O. V., and Vasylieva, T. A. “Ekspansii inozemnoho kapitalu v bankivsku systemu Ukrainy: zahrozy i mozhlyvosti” [The expansion of foreign capital in the banking system of Ukraine: challenges and opportunities]. *Visnyk UBS NBU*, no. 2 (2010): 98-102.

Moody's: Ukraine's banking system outlook remains negative. http://www.moody's.com/research/Moodys-Ukraines-banking-system-outlook-remains-negative--PR_247474

Miesiechko, I. M. “Otsinka efektyvnosti diialnosti inozemnykh bankiv na natsionalnomu rynku finansovykh posluh” [Evaluating the effectiveness of foreign banks in the domestic financial market]. *Problemy razvytyia vneshneekonomycheskykh svyazei y pryvlechenyia ynostrannykh ynvestytsyi: rehyonalnyi aspekt*, no. 2 (2012): 231-237.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ

МАЗАРАКІ А. А., БОСОВСЬКА М. В.

УДК 338.486.3

Мазаракі А. А., Босовська М. В. Теоретичні та методологічні засади формування інтеграційної стратегії підприємств

У статті представлено авторське бачення вирішення наукової проблеми формування та реалізації інтеграційних стратегій підприємств; обґрунтовано необхідність розроблення методологічного та теоретичного забезпечення процесів формування інтеграційної стратегії як перманентної умови забезпечення ефективності функціонування, здобуття конкурентних переваг і стійкої ринкової позиції підприємств. Досліджено генезу інтеграційної стратегії в розрізі концепцій стратегічного управління; визначено сутність та зміст інтеграційної стратегії; сформовано її імманентні елементи; приділено увагу розробленню стратегічного набору управління інтеграційною взаємодією щодо реалізації стратегій корпоративного рівня, бізнес-формату та функціонального блоку. Сформовано матрицю вибору стратегії управління розвитком інтеграційної взаємодії на основі використання рівня інтеграційного потенціалу і ступеня нестабільності поля взаємодії; вибір стратегії управління розвитком інтеграційної взаємодії (наступальна, кардинального зростання, захисна, елімінаційна) рекомендовано здійснювати на основі модифікованої матриці І. Ансоффа. Перспективами подальших досліджень методологічного базису формування інтеграційної стратегії визначено розроблення механізмів її реалізації та визначення процедур оцінки ефективності стратегічного інтеграційного розвитку суб'єктів господарювання.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, інтеграція, інтеграційна взаємодія, інтеграційна стратегія, інтеграційний потенціал

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 47.

Мазаракі Анатолій Антонович – доктор економічних наук, професор, ректор Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: rector@knteu.kiev.ua

Босовська Мирослава Великвіна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: novakm@mail.ru

УДК 338.486.3

UDC 338.486.3

Мазаракі А. А., Босовська М. В. Теоретические и методологические основы формирования интеграционной стратегии предприятий

В статье представлены авторские взгляды на решение научной проблемы формирования и реализации интеграционной стратегии предприятий; обоснована необходимость разработки методологического и теоретического обеспечения процессов формирования интеграционных стратегий как перманентного условия обеспечения эффективности функционирования, получения конкурентных преимуществ и устойчивой рыночной позиции предприятий. Исследован генезис интеграционной стратегии в разрезе концепций стратегического управления, определены сущность и содержание интеграционной стратегии; сформированы ее имманентные элементы; уделено внимание разработке стратегического набора управления интеграционным взаимодействием по реализации стратегий корпоративного уровня, бизнес-формата и функционального блока. Сформирована матрица выбора стратегии управления развитием интеграционного взаимодействия на основе использования уровня интеграционного потенциала и степени нестабильности поля взаимодействия; выбор стратегии управления развитием интеграционного взаимодействия (наступательная, кардинального роста, защитная, элиминационная) рекомендуется осуществлять на основе модифицированной матрицы И. Ансоффа. Перспективными направлениями дальнейших исследований методологического базиса формирования интеграционной стратегии определены разработка механизмов ее реализации и формирование процедур оценки эффективности стратегического интеграционного развития субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: стратегия, стратегическое управление, интеграция, интеграционное взаимодействие, интеграционная стратегия, интеграционный потенциал.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 47.

Мазаракі Анатолій Антонович – доктор економічних наук, професор, ректор Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: rector@knteu.kiev.ua

Босовська Мирослава Великвіна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: novakm@mail.ru

Mazaraki A. A., Bosovskaya M. V. Theoretical and Methodological Foundations of Formation of the Integration Strategy of Enterprises

The article presents author's views on solution of the scientific problem of formation and realisation of the integration strategy of enterprises; justifies a necessity of development of methodological and theoretical provision of processes of formation of integration strategies as a permanent condition of ensuring effectiveness of functioning and gaining competitive advantages and a stable market position of companies. It studies the genesis of integration strategy in the context of concepts of strategic management, identifies the essence and content of the integration strategy; forms its immanent elements; pays attention to development of the strategic set of management of integration interaction on realisation of strategies of the corporate level, business format and functional block. It forms a matrix of selection of the strategy of management of development of integration interaction on the basis of use of the level of integration potential and degree of instability of the field of interaction; selection of the strategy of management of development of integration interaction (offensive, cardinal growth, defensive, elimination) is recommended for execution on the basis of modification of the Ansoff matrix. The prospective directions of further studies of the methodological basis of formation of the integration strategy are development of mechanisms of its realisation and formation of procedures of assessment of effectiveness of strategic integration development of economic subjects.

Key words: strategy, strategic management, integration, integration interaction, integration strategy, integration potential.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 47.

Mazaraki Anatoliy A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Rector of the Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: rector@knteu.kiev.ua

Bosovskaya Miroslava V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Hotel, Restaurant and tourism business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: novakm@mail.ru

Динамічний процес трансформаційних перетворень в економіці України та світовому економічному просторі спонукають до інтенсифікації секторальних змін та активізації інтеграційних процесів, які визначають об'єктивну необхідність пошуку векторів розвитку інтеграційних формувань. Процес формування стратегії розвитку інтеграційних структур ускладнюється біфуркаційними змінами підприємницького середовища, що пов'язані з кризовими явищами, нестабільністю, нестійкістю економічних умов, обмеженістю ресурсного потенціалу, загострення конкуренції та потребує активізації прогресивних стратегічних змін форматів підприємницької діяльності в напрямі формування ефективної організаційно-економічної інтеграційної взаємодії з метою підтримання ключових компетенцій й формування нових можливостей для створення додаткової вартості. Така зміна процесів функціонування суб'єктів господарювання вимагає відповідного перегляду й підходів до розробки стратегічних альтернатив розвитку інтеграційних формувань.

Грунтовний внесок у дослідження проблем управління інтеграційними процесами зробили І. Гурков, І. Єхануров, М. Кизим, В. Ковалевський, Ю. Козак, В. Пономаренко, А. Пилипенко, Н. Рудик, О. Тридіда, Й. Шумпетер, О. Юлдашева, І. Ялдіні [1 – 8]. При цьому найбільш дослідженими є проблеми: управління розвитком підприємств у контексті визначення видів і способів взаємодії; удосконалення форм, передумов, напрямів інтеграції; дослідження систем та особливостей управління інтеграційними формуваннями.

Розробленням окремих аспектів інтеграційної взаємодії в частині стратегічного управління займалися І. Ансофф, В. Герасимчук, П. Друкер, Е. Кемпбелл, Г. Мінцберг, Б. Альстренд, Дж. Лемпел, М. Портер, А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд, Д. Хассі, З. Шершньова [9 – 17]. Ці дослідження орієнтовані переважно на відбиття еволюційних особливостей розвитку концепцій і теорій стратегічного управління, розроблення типології загальних стратегій, формування базових методичних підходів до розроблення та реалізації стратегії підприємства. Проте більшість з них орієнтовані або на окреме самостійне підприємство, або на корпоративну структуру холдингового типу; при цьому елементи стратегічного процесу потребують теоретичної та методологічної конкретизації та адаптації до умов функціонування на засадах стратегічної взаємодії суб'єктів бізнесу. Слід зазначити, що у наукових і бізнесових колах ведуться інтенсивні дискусії з приводу пошуку шляхів розв'язання проблемних питань реалізації інтеграційної стратегії підприємницьких структур. У розрізі цих досліджень потребують подальшого розвитку комплексні теоретичні та методологічні проблеми, присвячені не лише створенню та вибору оптимальної стратегії, а й питанню формування дієвих механізмів її реалізації: політиці, програмам, проектам, засобам. Крім того, залишаються за межами наукової уваги стратегічні аспекти інтеграційного зростання.

Отже, *метою* статті є наукове обґрунтування теоретико-методологічного базису формування й реалізації інтеграційної стратегії на основі узагальнення, поєднан-

ня та розширення теоретичних здобутків наукових шкіл стратегічного управління та інтеграційного зростання.

Трансформаційні умови розвитку підприємницького середовища потребують формування та реалізації інтеграційних стратегій підприємств. Підприємство в даному випадку виступає як перманентний суб'єкт економіки, котрий є невід'ємною частиною формування та розвитку інтеграційних процесів. У економічному середовищі України, котре переживає період становлення та ринкових трансформацій, підприємствам доводиться докорінно змінювати принципи свого функціонування, адаптуватися до кризових умов господарювання, що є основною першопричиною об'єднання підприємств і потребує формування узгодженої стратегії розвитку інтеграційних структур з метою забезпечення ефективності функціонування, здобуття конкурентних переваг та стійкої ринкової позиції.

Еволюція стратегічного управління інтеграційними структурами розпочалась з початку ХХ ст., але як активний, необхідний, еволюційно та економічно зумовлений процес – з 90-х років ХХ ст. Проте, як практичний досвід розвитку інтеграційних процесів, так і теоретичне обґрунтування їх стратегічного розвитку, характеризується відсутністю єдиної узгодженої теорії та методології формування інтеграційної стратегії.

Управління поведінкою інтеграційного формування на ринку може бути ефективним, коли воно здійснюється на основі науково обґрунтованої парадигми стратегічного інтеграційного розвитку, з урахуванням здобутку наукових шкіл стратегічного менеджменту та адаптації їх концепцій і методологій до практики інтеграційної діяльності. Різноманіття поглядів на концепції стратегічного управління, у т. ч. інтеграційними структурами, представлено у роботах Г. Мінцберга, Б. Альстренда, Дж. Лемпел, Б. де Віт, Р. Меєр, А. Мартіне, які дослідили від 4-х до 10-ти базових стратегічних шкіл управлінської думки [13, 18, 19] (школу дизайну, планування, позиціонування, підприємництва, когнітивну школу, школу навчання, владну, культурну, екологічну та конфігураційну), сформувавши їх передумови, визначивши теоретичні положення та надбання в напрямі розроблення та реалізації стратегії підприємств.

Зазначені підходи заклали базові теоретичні основи формування стратегій підприємств. В умовах посилення інтеграційних тенденцій виникла нагальна потреба у формуванні стратегії інтеграції, основою якої має стати імплементація теоретичних і методологічних аспектів як концепцій стратегічного управління, так і парадигм інтеграційного розвитку. Це надало можливість адаптувати загальнометодологічні основи формування стратегії підприємства до потреб стратегічного розвитку інтеграційних структур. У *табл. 1* представлено авторське бачення систематизації наукових шкіл стратегічного управління та виокремлено в розрізі їх досліджень теоретичні положення, що стали фундаментом формування інтеграційної стратегії.

Дослідження теорії та практики стратегічного менеджменту дозволили зробити висновок, що розвиток інтеграційних формувань за своєю природою повинен базуватись на основі збалансованих і обґрунтованих інтеграційних стратегій.

Концептуальні підходи до стратегічного управління інтеграційним розвитком

Концепція	Дослідник, період	Загально-теоретична ідея	Положення стратегії інтеграції
1	2	3	4
Поведінки [20]	Г. Емерсон (1911), Р. Ліфман (1910), Т. Фогельштейн (1910), Р. Гильдердинг (1912)	Розглянуто механізми державного регулювання діяльності; методи залучення до розроблення стратегії керівництва вищого та середнього рівня; принципи продуктивності праці	Закладено базові постулати функціонування корпорацій
Емпіричних досліджень [21]	Г. Форд (1922), Ч. Слоун, К. Бернард (1938), А. Берлі (1932)	Досліджено проблеми формування ціни, собівартості; організації праці та контролю	Викладено практичний досвід управління найбільшими світовими корпораціями
Дизайну [13, 18, 22]	У. Ньюман (1951); Ф. Селзник (1957); А. Чандлер (1962), К. Ендрюс (1965)	Досліджено процес формування стратегії у форматі дизайну (конструювання, проектування, моделювання), перманентним елементом визначено процес осмислення та розробки	Запропоновано врахування внутрішніх і зовнішніх можливостей при розробці стратегії
Планування [9, 18, 21]	І. Ансофф, (1965), П. Лоуренс, Дж. Лорч (1967), Дж. Стайнер (1969), М. Гулд, Е. Кемпбелл (1987)	Обґрунтовано стратегії як формалізований процес планування, що деталізується технологіями, операційними планами та фінансовими бюджетами; закладено теорію «техноструктури»	Розглянуто інтеграційні процеси: стратегічне розширення, злиття, поглинання; виокремлено самостійний напрям стратегічних досліджень – корпоративна стратегія
Позиціонування [13, 18, 14]	Д. Шендел, К. Хаттен (1952 – 1971), М. Портер (1980, 1985)	Досліджено стратегічної позиції підприємства з акцентом на змістовну та розпорядчу складову стратегії	Визначено територіальні та галузеві аспекти інтеграції; принципи стратегічного управління в розрізі великої та малої компанії; закладено кластерну теорію
Підприємницька [7, 11, 12, 13]	Й. Шумпетер (1950), А. Коул (1959), Кайт (1967), П. Друкер (1970), Г. Мінцберг (1991)	Формування стратегії розглянуто як процес прогнозування, індивідуального передбачення, стратегічного мислення; значну роль відведено професійним та особистісним характеристикам менеджерів	Розглянуто ризик стратегічних ініціатив у корпораціях; структури систем менеджменту великих компаній; обґрунтовано процес навчання за принципом «зверху вниз»
Пізнання (когнітивна) [13, 18, 23, 24]	Г. Саймон (1947, 1957), Дж. Марч (1958), К. Кіслер (1971), С. Макридакіс (1974)	Розглянуто розроблення стратегії через призму логіки когнітивної психології, розроблено типи когнітивного сприйняття, визначено суб'єктивні та об'єктивні чинники стратегічного планування	визначено теоретичний базис формування стратегій диверсифікації, інтеграції
Навчання (компетентісна) [13, 18, 25, 26]	Ч. Ліндблом (1959), Дж. Куїн (1980), У. Кічел (1984), Р. Бульгерман (1980), Т. Нод, Дж. Бауер (1996), К. Прахалад, Г. Хемел (1995)	Стратегічне управління представлено у вигляді процесу, що розвивається; доведено, що розроблення стратегії – процес індивідуального та колективного навчання; розроблено типологію стратегій за ознакою розвитку	Обґрунтовано важливість корпоративної ініціативи; розроблено теоретичні основи корпоративного менеджменту; представлено корпоративну концепцію; введено термін «ключові компетенції корпорації»
Владна [13, 18, 27, 28]	Г. Аллісон (1971), А. Мікміллан (1978), Дж. Сарразін (1975), Е. Петігрю (1977), Дж. Боуер, Й. Доз (1979), Г. Естм 1984)	Досліджено стратегію як переговорний процес (компроміс) між групами колективу (внутрішні аспекти) або між колективом і зовнішнім середовищем (зовнішні аспекти); значна роль влади та організаційної політики	Закладено теоретичну основу розвитку маркетингу взаємодії; функціонування міжнародних і транснаціональних корпорацій, мережевої теорії; запропоновано механізм розвитку спільних підприємств та стратегічних альянсів

1	2	3	4
Культурна [13, 18, 29, 30]	Р. Рігер (1987, 1994), Дж. Барні (1986), С. Фельдман (1986), Е. Петігрю (1985), Дж. Джонсон (1992), К. Рот, Д. Рікс (1994)	Досліджено формування стратегії в контексті колективного процесу, визначено принципи формування стратегії через організаційну культуру	Закладено теоретичні основи корпоративної культури, удосконалено положення соціальної взаємодії
Зовнішнього середовища (зовнішніх відносин, екологічна) [13, 18, 31-33]	Д. Мілер (1979), К. Джордж, Ж. Тулуз (1988), М. Ханнан, Дж. Фріман (1977, 1984), К. Олівер (1991)	Обґрунтовано формування стратегії як реактивний процес, що ініціюється впливом зовнішніх обставин, досліджено ситуаційні фактори; запропоновано типологію стратегій розвитку	Корпоративну стратегію розглянуто як можливість залучити ресурси та здобути стійкість у зовнішньому середовищі
Конфігураційна (управління змінами) [13, 18, 34, 35]	П. Хандавала (1970), Г. Мінцберг (1979, 1983), Д. Міллер (1986), Д. Герст (1995), Дж. Клемер (1995), Й. Доз, Г. Тенхайзер (1996)	Запропоновано інтеграційний підхід щодо змісту та процесу формування стратегії (трансформація, перехід з одного стану в інший) з урахуванням впливу зовнішнього середовища, внутрішньої структури та життєвого циклу підприємства (конфігурації); стратегічний менеджмент визначено як науку про зміни	Визначено стратегії трансформації та їх особливості
Конкурентних переваг [36, 37]	Б. Вернерфельт (1984), Г. Хемел (1996), Кім Чан (2004), С. Ентоні, М. Ейрінг (2006), Д. Логан, Х. Фішер-Рай (2009)	Доведено можливість отримання конкурентних переваг за рахунок компетенцій, «організаційної унікальності», раціональної комбінації ресурсів, швидкої адаптації до змін зовнішнього оточення, розроблено класифікацію «мікстратегій»	Обґрунтовано інтеграцію як стратегію отримання внутрішніх і зовнішніх конкурентних переваг
Стратегічних інновацій [38, 39]	Н. Алтер (2000), Дж. Тід (2001), П. Вільямсон (2001), Р. Бургельман (2001)	Розроблено прийоми, методи та моделі управління стратегічними інноваціями (технічними, інформаційними, сервісними тощо)	Сформовано особливості управління інноваціями в інтеграційних структурах
Зовнішніх відносин (стратегічного партнерства) [40, 41]	С. Херісон (2000), Л. Франко (2004)	Сформовано положення концепції стратегічного партнерства	Розвиток співробітництва держави та інтеграційних структур (публично-приватного партнерства)
Соціальної відповідальності [42, 43]	К. Крафт (1990), Л. Лівінгстон (1998), М. Морсінганд (2006)	Розроблено основи теорії та практики соціальної відповідальності бізнесу	Розглянуто особливості управління соціальною відповідальністю в інтеграційних структурах

Складено та вдосконалено на основі джерел: [13, 18, 20 – 43].

Класичні концепції стратегічного розвитку орієнтують мислення та дії стратега, який розробляє та приймає управлінські рішення, у напрямку пошуку найкращих, з точки зору ефективності, альтернативних видів діяльності – напрямів розвитку. А результатом діяльності у сфері інтеграції має бути стратегія інтеграційного розвитку. Отже, процес формування інтеграційної стратегії необхідно розглядати через призму теоретичних і методологічних здобутків стратегічного менеджменту.

Інтеграційну стратегію (як і стратегію організації) слід досліджувати не лише у вузькому розумінні: як план (програма, генеральний курс, узагальнена модель) [44, с. 2; 13, с. 16] – дії по управлінню розвитком організації у певному напрямі; як прийом або настанову [13, с. 16] – засоби отримання конкурентних переваг; як

принцип поведінки [13, с. 16; 45] – фокусує увагу на діях, пов'язаних із реалізацією; як позицію [13, с. 16; 14] – орієнтує на розгляд організації в її реальному конкурентному середовищі; як перспективу [13, с. 16; 11, 12] – свідчить про колективні наміри; як визначення способу дії [16, с. 12]; як процес [46, с. 16] – встановлення головних довгострокових цілей і завдань, прийняття напрямку дій та розподіл ресурсів, необхідних для виконання цих цілей; як результат – ступінь досягнення цілей та задоволення інтересів; як можливість [47, с. 368] – формування місії, встановлення довгострокових цілей і формування шляхів їх досягнення узгоджується з наявними ресурсами (інтеграційним потенціалом) й у часі; як портфель інструментарію прийняття стратегічних рішень [48]; а й у широкому розумінні, концепту-

альному векторі – як інноваційні управлінські підходи, що визначають стратегічні орієнтири розвитку групи підприємств у напрямку вибору сфер і видів діяльності, забезпечення ресурсами, адаптації до змін і вимог зовнішнього середовища, формування внутрішньої системи координаційних дій.

Таким чином, враховуючи характеристики економічного змісту категорії «інтеграційна стратегія», наведені вище, а також на основі власного бачення даної проблематики, вважаємо за доцільне визначити три рівні категорії «інтеграційна стратегія»: найвищий рівень – *концепція управління* (стратегія як вектор розвитку підприємств, напрям дій, економічне бачення, мистецтво керівництва, корпоративні цінності); *основа цілепокладання* (узагальнений план, програма та дії для досягнення конкурентної позиції на ринку, орієнтир розвитку); *економічний механізм* (сукупність методів, інструментарію, моделей та шаблонів поведінки в певній господарській ситуації).

Визначення категорії «інтеграційна стратегія» можна подати на основі ключових термінів – філософія бізнесу, втілення принципів, напрям діяльності, цілеспрямовані дії, вектор розвитку, ринкова поведінка, орієнтири, комплексний план, розподіл і застосування ресурсів, отримання конкурентних переваг – для досягнення інтеграційних цілей. Виходячи з цього, підкреслимо, що слід розглядати інтеграційну стратегію не лише як одну із стратегій розвитку бізнесу та як окремий елемент стратегічного управління, а насамперед, як найважливіший інструмент оптимального поєднання ресурсів, можливостей із умовами зовнішнього середовища у межах інтеграційних структур. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що стратегія інтеграції є як функцією часу, так і функцією змісту, напрямку та перспектив розвитку.

Можна запропонувати таке авторське тлумачення стратегії інтеграційного розвитку – це управлінські підходи, що визначають процес формування довгострокових цілей діяльності; систему методів, способів і механізмів їх досягнення; конкретизують перспективи інтеграційного розвитку підприємницької структури в межах вибору економічно обґрунтованих альтернатив дій на певний період часу, що базується на урахуванні внутрішніх можливостей і характеристик (організаційних, економічних, правових) об'єднання підприємств і змін зовнішнього оточення для забезпечення зовнішнього зростання, адаптації в ринковому просторі та отримання синергетичного ефекту.

Вивчаючи численні праці зі стратегічного управління, ми дійшли висновку, що комплекс інтеграційних стратегій має бути зосереджений як на проблемі створення інтеграційної структури, так і на її ефективному розвитку шляхом застосування комплексу управлінських, маркетингових, технологічних, організаційно-технічних, фінансових заходів з метою отримання синергетичних вигод та оперативного реагування на прояви кризоутворюючих чинників в умовах невизначеності зовнішнього середовища.

Завдання інтеграційної стратегії розвитку полягає у збалансуванні наявних ресурсів до можливостей учасників інтеграційної взаємодії, які відкриваються у майбут-

ньому шляхом застосування розгорнутого стратегічного аналізу та розроблення і вибору стратегічних альтернатив з метою досягнення поставлених цілей і отримання стійких переваг над конкурентами, шляхом своєчасної реакції та швидкої адаптації до непередбачуваних змін навколишнього середовища та надання послуг (створення продукту), що буде найкраще задовольняти споживачів.

Базові елементи стратегії інтеграції представлено на *рис. 1*. Означена декомпозиція змісту інтеграційної стратегії обумовлює наявність у кожного елемента власних бачень напрямів розвитку в цілому групи, стратегічних альтернатив і поточних цілей кожного з учасників, які пов'язані як з операційною, так і з перспективною діяльністю, що потребує компромісних узгоджень у розрізі учасників інтеграційних відносин.

Формуванню стратегічних факторів успіху корпоративної інтеграційної взаємодії буде сприяти обґрунтований вибір портфелю інтеграційних стратегій бізнес-формату та функціонального рівня, які спрямовані на удосконалення і розвиток відносин у межах об'єднання. Рекомендований стратегічний набір управління інтеграційною взаємодією підприємств представлено на *рис. 2*.

Вибір стратегії управління розвитком інтеграційної взаємодії рекомендуємо здійснювати на основі модифікації матриці, розробленої І. Ансоффом [9], яка базується на визначенні позиції підприємства у полі інтеграційної взаємодії та визначає характер стратегічних управлінських рішень на перспективу. Оцінити стратегічну позицію підприємства можна в площині з двох координат: горизонтальної, на якій відкладається значення рівня використання потенціалу інтеграційної взаємодії, і вертикальної, що відбиває нестабільність поля взаємодії (кон'юнктуру та вплив чинників внутрішнього середовища та зовнішнього оточення) (*рис. 3*).

Для інтеграційних утворень, яким притаманний достатньо високий рівень використання потенціалу інтеграційної взаємодії й низький рівень нестабільності, рекомендовано використовувати наступальну інтеграційну позицію. Цим підприємствам доцільно використовувати стратегії зовнішнього зростання, для розробки і реалізації яких суб'єкту стратегічного менеджменту необхідно володіти достатньою мобільністю, яка залежить від наявності сприятливих факторів макро- і мікрооточення і спроможності підприємства до їх своєчасного й ефективного використання. Інтеграційна мобільність буде тим вищою, чим більше виявиться парних комбінацій між зовнішніми можливостями і внутрішнім потенціалом. Вона також залежить від швидкості реагування підприємства на зміни в полі взаємодії суб'єктів господарювання інтеграційної взаємодії.

Позиція кардинального зростання обумовлює необхідність використання як стратегії інтеграційного розвитку – регресивну інтеграцію (назад), прогресивну інтеграцію (вперед), горизонтальну інтеграцію, а також стратегії диференціації та і фокусування, які передбачають спеціалізацію на обмежених перевагах. Стратегічні рішення підприємств, які мають таку високу позицію, повинні також бути спрямованими на використання комплексу можливостей, які можуть відкритися для них внаслідок розвитку інтеграційних процесів.

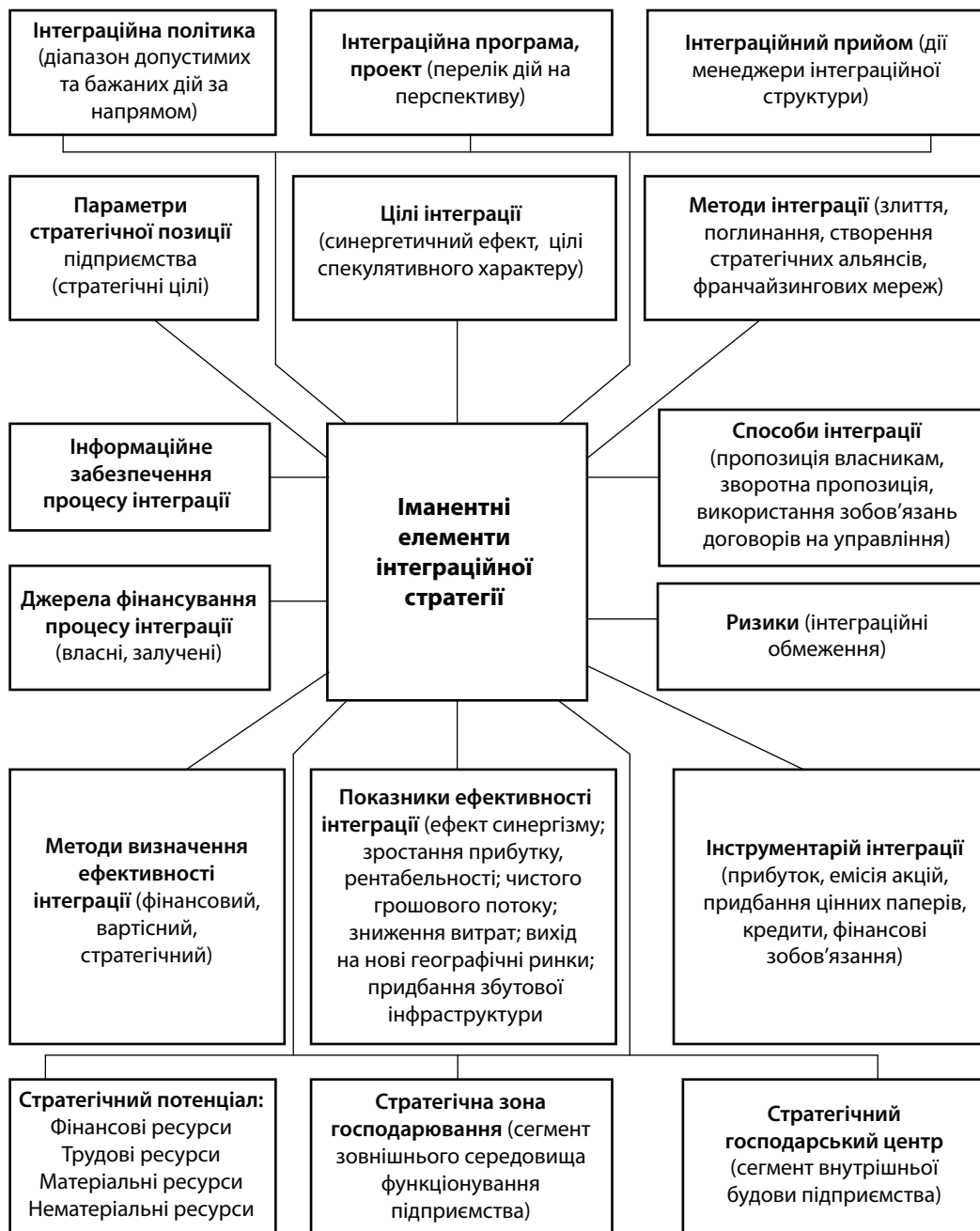

Рис. 1. Іманентні елементи інтеграційної стратегії

Удосконалено на основі джерел: [13, 18, 44, 45].

Захисна інтеграційна позиція передбачає вибір стратегій, які будуть орієнтовані на пошук зовнішніх можливостей збереження досягнутого рівня інтеграційного розвитку без великого ризику, і проведення боротьби з небезпеками за рахунок використання внутрішніх інтеграційних резервів.

Елімінаційна інтеграційна позиція обумовлює необхідність орієнтації підприємства на короткостроковий перспективи, мінімізацію інтеграційних зусиль.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши концепції стратегічного управління та інтеграційного розвитку, було встановлено, що в умовах формування економіки знань та компетенцій, за значної обмеженості ресурсного потенціалу та за-

гострення конкуренції, успішно зможуть розвиватись лише ті суб'єкти, що зуміють активізувати внутрішній потенціал і здійснити зовнішнє зростання за рахунок ефективної організаційно-економічної інтеграційної взаємодії. Дієвим засобом реалізації інтеграційної взаємодії має бути інтеграційна стратегія, яка визначає перспективи інтеграційного розвитку підприємства в межах економічно обґрунтованого прогнозу дій на певний період часу. Її застосування базується на моніторингу ринкової ситуації та якісних характеристик учасників інтеграційної структури. Інтеграційна стратегія забезпечує успішне функціонування інтеграційної структури та сприяє її адаптації в ринковому просторі з урахуванням внутрішніх можливостей та ресурсів і змін зовнішнього оточення в майбутньому, що дає синергетичний ефект. Розробку

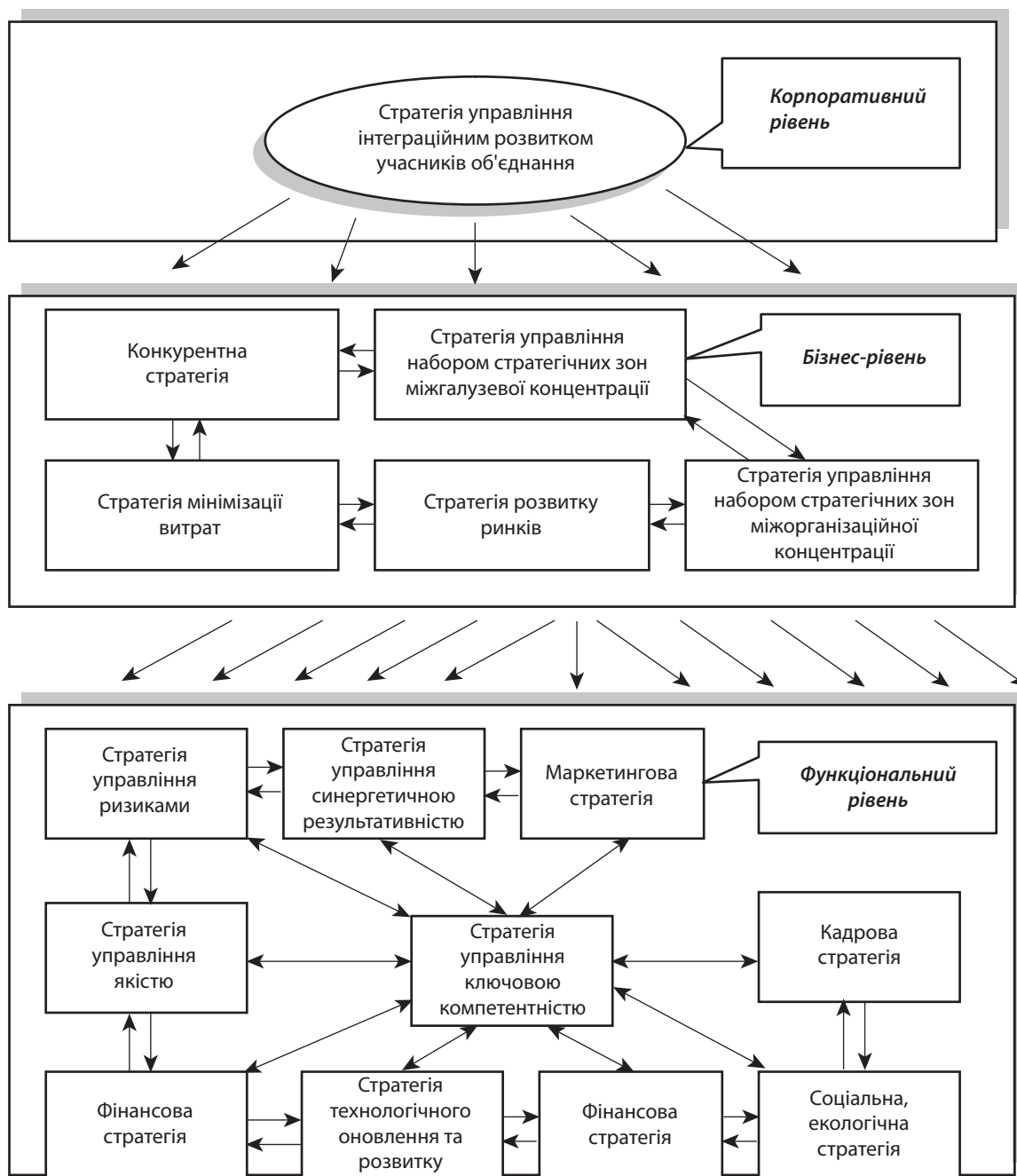

Рис. 2. Стратегічний набір управління інтеграційною взаємодією

Власна розробка.

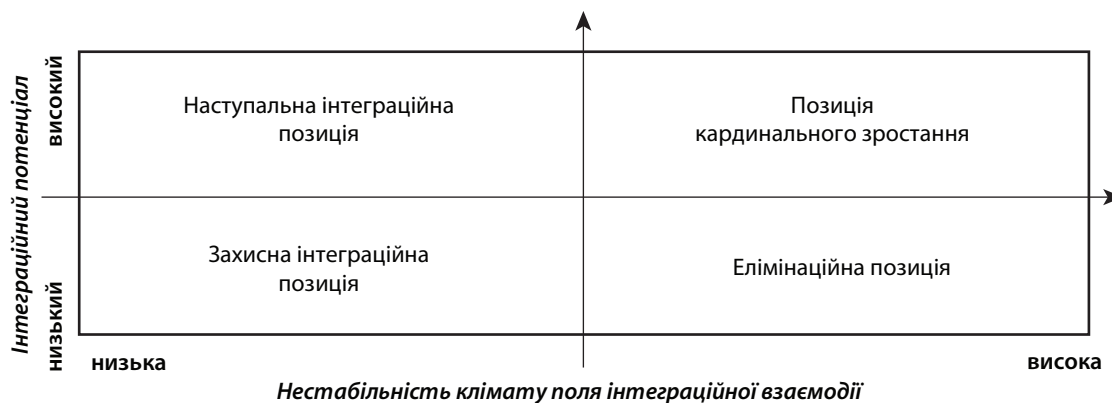

Рис. 3. Матриця визначення стратегічної інтеграційної позиції підприємства

Власна розробка.

інтеграційної стратегії слід здійснювати на основі аналізу якісних характеристик учасників інтеграційних формувань та чинників зовнішнього середовища у розрізі корпоративного, функціонального та бізнес-рівнів. Вибір стратегії управління розвитком інтеграційної взаємодії (наступальна, кардинального зростання, захисна, елімінаційна) рекомендовано здійснювати на основі модифікації матриці, розробленої І. Ансоффом, яка базується на визначенні позиції підприємства у полі інтеграційної взаємодії та обумовлює характер стратегічних управлінських рішень в площині параметрів: рівня використання потенціалу інтеграційної взаємодії і ступеня нестабільності поля взаємодії (чинників внутрішнього середовища та зовнішнього оточення). Перспективами подальших досліджень методологічного базису формування інтеграційної стратегії має стати розроблення механізмів її реалізації та визначення процедур оцінки ефективності стратегічного інтеграційного розвитку суб'єктів господарювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гурков И. Б.** Стратегия и структура копорации / И. Б. Гурков – М. : Дело, 2006. – 320 с.
2. **Кизим М. О.** Управління створенням і розвитком видатної корпорації: монографія / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, І. В. Ялдін. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 208 с.
3. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. Г. Козак, Ю. І. Єхануров, В. В. Ковалевський та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 353 с.
4. **Пилипенко А. А.** Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку : монографія / А. А. Пилипенко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 408 с.
5. **Пономаренко В. С.** Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
6. **Рудык Н.** Рынок корпоративного контроля: слияния, жесткие поглощения и выкупы долговым финансированием / Н. Рудык, Е. Семенова – М. : Финансы и статистика, 2000.
7. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития: капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер – М. : ЭКСМО, 2008. – 864 с.; **Schumpeter J.** Capitalism, Socialism and Democracy / Joseph A. Schumpeter. – New York: Harper & Row, 1950. – 431 pp.
8. **Юлдашева О.** Стратегия интеграции компаний / О. Юлдашева, А. Горид [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.news.elteh.ru/arh/2006/40/19.php>
9. **Ансофф И.** Стратегическое управление / И. Ансофф / Пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
10. **Герасимчук В. П.** Развитие предприятия, диагностика, стратегия, эффективность : монография / Герасимчук В. П. – К. : Вища школа, 1995. – 265 с.
11. **Друкер П. Ф.** Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
12. **Drucker P.** Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles / P. R. Drucker. – Harper & Row, 1985. – 277 pp.
13. **Мицберг Г.** Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / Г. Мицберг, Б. Альстренд, Дж. Лэмпел. – С-Пб. : Питер, 2000. – 336 с.
14. **Портер М.** Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
15. **Томпсон А. А.** Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
16. **Хасси Д.** Стратегия и планирование. / Д. Хасси. – С-Пб. : Питер, 2001. – 384 с.
17. **Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.
18. **De Wit B.** Synthesis: Resolving Strategy Paradoxes to Create Competitive Advantage / B. De Wit, R. Meyer. – London: International Thomson Business, 1999. – 519 pp.
19. **Martinet, A.** Pensee strategique et rationalites: un examen epistemologique / A. Martinet. – Lion, France, 1996.
20. **Эмерсон Г.** Двенадцать принципов производительности / Г. Эмерсон. – М. : Бизнес-Информ, – 1997. – 198 с.; **Лифман Р.** Картели и тресты и дальнейшее развитие народнохозяйственной / Р. Лифман. – М, 1910; **Гильфердинг Р.** Финансовый капитал / Р. Гильфердинг. – М., 1912.
21. **Форд Г.** Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. – М., 1922; **Bearle A. A.** The Modern Corporation and Private Property / A. A. Bearle, G. G.Means, – Transaction Publishers, 1932.
22. **Newman W.** Administrative Action: The Techniques of Organization and Management. / W. Newman. –Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1951; **Chandler A.** Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise / A. Chandler. – Cambridge, MA: MIT Press, 1962. – 457 pp.
23. **Simon H.** Administrative Behavior / H. Simon. – New York: Macmillan, 1957.
24. **March J. G.** Ambiguity and Choice in Organization / J. G March, P. J. Olsen. – Bergen, Nor-way: Universitetsforlaget, 1976.
25. **Quinn J.** Strategies for Change Logical Incrementalism / J. Quinn. – Homewood, IL: Irwin, 1980.
26. **Lindblom C.** Policy-Maring Process / C. Lindblom. – Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1964.
27. **Macmillan I.** Strategy Implementation and Middle Management Coalitions / I. Macmillan, W. Guth // Advances in Strategic Management. Vol. 3. – Greenwich, CTJAI Press, 1985. – 233 – 254 p.
28. **Reger R.** Refraining the Organization: Why Implementing Total Quality Is Easier Said Than Done / R. Reger, I. Gustafson, S. De Marie, J. Mullane // Academy of Management Review. – 1994. – № 19. – 565 – 584 p.
29. **Pettgrev A.** The Awakening Ciant: Continuwy Change in Imperial Chemical Industries / A. Pettgrev.– Oxford: Basil Blackwell, 1985.
30. **Miller D.** Strategy Making in Context: Ten Empirical Archetypes / D. Miller. – McGILL University, Montreal, 1976.
31. **Miller D.** Strategic Process and Content as Mediators Between Organizational Context and Structure / D. Miller, C. Droge, J. Toulouse // Academy of Management Journal. – 1988. – № 3 (31). – 544 – 569 p.
32. **Hannan M. T.** The population Ecology of Organizations. / M. T. Hannan, J. Freeman // American Journal of Sociology. – 1977. – № 5 (82). – 929 – 964 p.
33. **Khandwalla P.** The Effect of the Environment on the Organizational Structure of Firm doctoral dissertation / P. Khandwalla. – Carnegie-Melon University, 1970.
34. **Miller D.** The Icarus Paradox / D. Miller.– New York: Harper Business, 1990.
35. **Gary Hamel C. K.** Prahalad Competing for the Future / C. K. Gary Hamel. – Harvard Business School Press, 1996. – 358 p.
36. **Wernerfelt B. A.** Resource-Based View of the Firm / B. Wernerfelt // Strategic Management Journal. – 1984. – Vol. 5. – № 2. – P. 171 – 180.
37. **Alter N.** L'Innovatian Ordinaire / N. Alter. – Paris : PVF, 2000.

38. Tidd J. *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. 2nd ed. / J. Tidd, J. Bessant, K. Pavitt. – Chichester: Wiley, 2001.

39. Harryson S. J. *Managing Know-who Based Companies: A Multinetworked Approach to Knowledge and Innovation Management* / S. J. Harryson. – Cheltenham Northampton (MA), Elgar, 2000.

40. Franko, L. G. The Death of Diversification? The Focusing of the World's Industrial Firms. *Business Horizons* / L. G. Franko, July-August, 2004.

41. Kraft K. Strategy, social responsibility and implementation / K. Kraft, J. Hage // *Journal of Business Ethics*. – 1990. – № 9 (1). – P. 11 – 19.

42. Morsingand M. Corporate social responsibility communication: stakeholder information, response and involvement strategies / M. Morsingand, M. Schultz // *Business Ethics: A European Review*. – 2006. – Vol. 15, № 4. – P. 323 – 338.

43. Ennew Ch. T. *Marketing Financial Services*, Heineman Professional Publishing / Ch. T. Ennew, T. Watkins, W. Wright. – Oxford, 1990. – 238 p.

44. Бурр В. Концепция устойчивого конкурентного преимущества / В. Бурр // *Проблемы теории и практики управления*. – 2003. – № 3. – С. 107 – 113.

45. Chandler A. D. *Strategy and Structure*. / A. D. Chandler. – MIT Press, Cambridge, Mass, 1962.

46. Бодди Д. *Основы менеджмента* / Д. Бодди, Р. Пептон. – С-Пб., 1999. – 816 с.

47. Дафт Р. Л. *Менеджмент* / Р. Дафт. – С-Пб., 2000. – 832 с.

REFERENCES

Ansoff, I. *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow: Ekonomika, 1989.

Alter, N. *L'Innovation Ordinaire*. Paris: PVF, 2000.

Bearle, A. A., and Eans, G. G. *The Modern Corporation and Private Property*. Moscow: Transaction Publishers, 1932.

Burr, V. "Konseptsiiia ustoychivogo konkurentnogo premushchestva" [The concept of sustainable competitive advantage]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 3 (2003): 107-113.

Boddi, D., and Pepton, R. *Osnovy menedzhmenta* [Principles of Management]. St. Petersburg, 1999.

Chandler, A. D. *Strategy and Structure*: MIT Press, Cambridge, Mass, 1962.

Drucker, P. R. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*: Harper & Row, 1985.

De Wit, B., and Meyer, R. *Synthesis: Resolving Strategy Paradoxes to Create Competitive Advantage*. London: International Thomson Business, 1999.

Daft, R. *Menedzhment* [Management]. St. Petersburg, 2000.

Emerson, G. *Dvenadtsat printsipov proizvoditelnosti* [Twelve Principles of performance]. Moscow: Biznes-Inform, 1997.

Ennew, Ch. T., Watkins, T., and Wright, W. *Marketing Financial Services*, Heineman Professional Publishing: Oxford, 1990.

Ford, G. *Moia zhizn, moi dostizheniia* [My life, my achievements]. Moscow, 1922.

Franko, L. G. "The Death of Diversification? The Focusing of the World's Industrial Firms". *Business Horizons*, 2004.

Gurkov, I. B. *Strategiia i struktura korporatsii* [The strategy and structure of the corporation]. Moscow: Delo, 2006.

Gilferding, R. *Finansovyy kapital* [Financial capital]. Moscow: Biznes-Inform, 1912.

G March, J., and Olsen, P. J. *Ambiguity and Choice in Organization*. Bergen; Nor-way: Universitetsforlaget, 1976.

Gary Hamel, C. K. *Prahalad Competing for the Future*: Harvard Business School Press, 1996.

Hannan, M. T., and Freeman, J. "The population Ecology of Organizations". *American Journal of Sociology*, no. 5(82) (1977): 929-964.

Harryson, S. J. *Managing Know-who Based Companies: A Multinetworked Approach to Knowledge and Innovation Management*. Cheltenham Northampton (MA): Elgar, 2000.

Herasymchuk, V. P. *Rozvytok pidpriemstva, diahnozyka, stratehiia, efektyvnist* [Development Company, diagnosis, strategy effectiveness]. Kyiv: Vyscha shkola, 1995.

Joseph, A. Schumpeter. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Row, 1950.

Kozak, Yu. H., Yekhanurov, Yu. I., and Kovalevskiy, V. V. *Mizhnarodni stratehiia ekonomichnoho rozvytku* [International economic development strategy]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2005.

Khandwalla, P. *The Effect of the Environment on the Organizational Structure of Firm doctoral dissertation*: Carnegie-Melon University, 1970.

Khassi, D. *Strategiia i planirovanie* [Strategy and planning]. St. Petersburg: Piter, 2001.

Kyzym, M. O., Pylypenko, A. A., and Yaldin, I. V. *Upravlinnia stvo- renniam i rozvytkom vydatnoi korporatsii* [Manage the creation and development of outstanding corporation]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Kraft, K., and Hage, J. "Strategy, social responsibility and implementation". *Journal of Business Ethics*, no. 9(1) (1990): 11-19.

Lindblom, C. *Policy-Making Process* Englewood Cliffs; N. J.: Prentice Hall, 1964.

Lifman, R. *Karteli i tresty i dalneyshee razvitie narodnokho- ziaystvennoy* [Cartels and trusts, and the further development of national economic]. Moscow: Biznes-Inform, 1910.

Macmillan, I., and Guth, W. "Strategy Implementation and Middle Management Coalitions". *Advances in Strategic Management*, vol. 3 (1985): 233-254.

Miller, D. *Strategy Making in Context: Ten Empirical Archetypes*. Montreal: McGill University, 1976.

Miller, D., Droge, C., and Toulouse, J. "Strategic Process and Content as Mediators Between Organizational Context and Structure". *Academy of Management Journal*, no. 3(31) (1988): 544-569.

Miller, D. *The Icarus Paradox*. New York: Harper Business, 1990.

Mintsberg, G., Alstrend, B., and Lempel, Dzh. *Shkoly strate- giy. Strategicheskoe safari: ekskursiia po debriam strategicheskogo menedzhmenta* [School policies. Strategic safari tour in the wilds of strategic management]. St. Petersburg: Piter, 2000.

Morsingand, M., and Schultz, M. "Corporate social respon- sibility communication: stakeholder information, response and involvement strategies". *Business Ethics: A European Review*, vol. 15, no. 4 (2006): 323-338.

Martinet, A. *Pensee strategique et rationalites: un examen epistemologique*. Lion: France, 1996.

Newman, W. *Administrative Action: The Techniques of Organi- zation and Management*. Englewood Cliffs; NJ: Prentice Hall, 1951.

Porter, M. *Konkurentnaia strategiia: Metodika analiza otrasley i konkurentov* [Competitive Strategy: Technique for Analyzing Industries and competitors]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2005.

Pyter, F. Druker. *Zadachy menedzhmenta v XXI veke* [Task management in the twenty-first century]. Moscow: Vyliams, 2004.

Pettgrev, A. *The Awakening Giant: Continuwy Change in Imper- ial Chemical Industries*. Oxford: Basil Blackwell, 1985.

Pylypenko, A. A. *Stratehichna intehratsiia pidpriemstv: me- khanizm upravlinnia ta modeliuvannia rozvytku* [The strategic in- tegration of business: management mechanism and simulation development]. Kharkiv: INZhEK, 2008.

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriyemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

Quinn, J. *Strategies for Change Logical Incrementalism*. Homewood; IL: Irwin, 1980.

Reger, R., Gustafson, I., and De Marie, S. "Refraining the Organization: Why Implementing Total Quality Is Easier Said Than Done". *Academy of Management Review*, no. 19 (1994): 565-584.

Rudyk, N., and Semenikova, E. *Rynok korporativnogo kontroliia: sliianiia, zhestkie pogloshcheniia i vykupy dolgovym finansirovaniem* [The market for corporate control: mergers, hard absorption and repurchase of debt financing]. Moscow: Finansy i statistika, 2000.

Shershnyova, Z. Ie., and Oborska, S. V. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 1999.

Simon, H. *Administrative Behavior*. New York: Macmillan, 1957.

Shumpeter, Y. A. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia: kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Theory of Economic Development: Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: EKSMO, 2008.

Tidd, J., Bessant, J., and Pavitt, K. *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. Chichester: Wiley, 2001.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management. Art design and implementation of the strategy]. Moscow: YuNITI, 1998.

Wernerfelt, B. "Resource-Based View of the Firm". *Strategic Management Journal*, vol. 5, no. 2 (1984): 171-180.

Yuldasheva, O., and Gorid, A. "Strategii integratsii kompanii" [Strategies for integrating companies]. <http://www.news.elteh.ru/arh/2006/40/19.php>

УДК 005.953.2:658

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ФОРМАТУ ОПИСУ ВИМОГ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

АЧКАСОВА О. В.

УДК 005.953.2:658

Ачкасова О. В. Обґрунтування вибору формату опису вимог до кандидатів на посади вітчизняними промисловими підприємствами

Мета статті полягає у дослідженні наявних форматів обґрунтування й опису вимог до працівників, визначенні їх переваг, недоліків й особливостей застосування, а також встановленні найбільш доцільних для використання вітчизняними промисловими машинобудівними підприємствами у швидкозмінюваних умовах господарювання. На основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених встановлені найбільш поширені формати опису вимог до кандидатів, що можуть використовуватись вітчизняними підприємствами в процесі залучення персоналу. У результаті порівняльного аналізу виділено переваги, недоліки та особливості їх застосування вітчизняними промисловими підприємствами. Запропоновано матрицю вибору форматів опису вимог до кандидатів на посади з урахуванням розміру підприємства та стадії його життєвого циклу. Використання запропонованої матриці забезпечить підґрунтя для своєчасного прийняття управлінських рішень у сфері управління персоналом підприємства у швидкозмінюваних умовах господарювання.

Ключові слова: залучення персоналу, вимоги до кандидатів на посади, посадова інструкція, модель робочого місця, карта компетенцій, професіограма.

Табл.: 2. **Бібл.:** 12.

Ачкасова Оксана Вікторівна – кандидат економічних наук, викладач, кафедра управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

УДК 005.953.2:658

Ачкасова О. В. Обоснование выбора формата описания требования к кандидатам на должности отечественными промышленными предприятиями
Целью статьи является исследование существующих форматов обоснования и описания требований к работникам, определение их преимуществ, недостатков и особенностей применения, а также установление наиболее целесообразного для применения отечественными промышленными машиностроительными предприятиями в быстро изменяющихся условиях хозяйствования. На основе анализа научных трудов отечественных и зарубежных ученых установлены наиболее распространенные форматы описания требований к кандидатам, которые могут использоваться отечественными предприятиями в процессе привлечения персонала. В результате сравнительного анализа выделены преимущества, недостатки и особенности их применения отечественными промышленными предприятиями. Предложена матрица выбора форматов описания требований к кандидатам на должности с учетом размера предприятия и стадии его жизненного цикла. Использование предложенной матрицы обеспечит основу для своевременного принятия управленческих решений в сфере управления персоналом предприятия в быстро изменяющихся условиях ведения хозяйства.

Ключевые слова: привлечение персонала, требования к кандидатам на должности, должностная инструкция, модель рабочего места, карта компетенций, профессиограмма.

Табл.: 2. **Библ.:** 12.

Ачкасова Оксана Викторовна – кандидат экономических наук, преподаватель, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

UDC 005.953.2:658

Achkasova O. V. Justification of Selection of the Format of Description of Requirements to Position Candidates by Domestic Industrial Enterprises

The goal of the article is to study the existing formats of justification and description of requirements to employees, determination of their advantages, disadvantages and specific features of application, and also establishment of the most expedient one for application by the domestic industrial engineering enterprises under volatile conditions of economy. Having analysed scientific works of domestic and foreign scientists, the article established the most widespread formats of description of requirements to candidates, which could be used by domestic enterprises in the process of attraction of personnel. In the result of a comparative analysis, it marks out advantages, disadvantages and specific features of their application by domestic industrial enterprises. The article offers a matrix of selection of formats of description of requirements to position candidates with consideration of the size of an enterprise and the stage of its life cycle. The use of the proposed matrix will provide a basis for timely managerial decision making in the sphere of managing personnel of an enterprise under volatile economic conditions.

Key words: attraction of personnel, requirements to position candidates, job description, model of a working place, competence card, job analysis.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 12.

Achkasova Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

Ponomarenko, V. S., Trydid, O. M., and Kyzym, M. O. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

Quinn, J. *Strategies for Change Logical Incrementalism*. Homewood; IL: Irwin, 1980.

Reger, R., Gustafson, I., and De Marie, S. "Refraining the Organization: Why Implementing Total Quality Is Easier Said Than Done". *Academy of Management Review*, no. 19 (1994): 565-584.

Rudyk, N., and Semenikova, E. *Rynok korporativnogo kontroliia: sliianiia, zhestkie pogloshcheniia i vykupy dolgovym finansirovaniem* [The market for corporate control: mergers, hard absorption and repurchase of debt financing]. Moscow: Finansy i statistika, 2000.

Shershnyova, Z. Ie., and Oborska, S. V. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 1999.

Simon, H. *Administrative Behavior*. New York: Macmillan, 1957.

Shumpeter, Y. A. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia: kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Theory of Economic Development: Capitalism, Socialism and Democracy]. Moscow: EKSMO, 2008.

Tidd, J., Bessant, J., and Pavitt, K. *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. Chichester: Wiley, 2001.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskii menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management. Art design and implementation of the strategy]. Moscow: YuNITI, 1998.

Wernerfelt, B. "Resource-Based View of the Firm". *Strategic Management Journal*, vol. 5, no. 2 (1984): 171-180.

Yuldasheva, O., and Gorid, A. "Strategii integratsii kompanii" [Strategies for integrating companies]. <http://www.news.elteh.ru/arh/2006/40/19.php>

УДК 005.953.2:658

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ФОРМАТУ ОПИСУ ВИМОГ ДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

АЧКАСОВА О. В.

УДК 005.953.2:658

Ачкасова О. В. Обґрунтування вибору формату опису вимог до кандидатів на посади вітчизняними промисловими підприємствами

Мета статті полягає у дослідженні наявних форматів обґрунтування й опису вимог до працівників, визначенні їх переваг, недоліків й особливостей застосування, а також встановленні найбільш доцільних для використання вітчизняними промисловими машинобудівними підприємствами у швидкозмінюваних умовах господарювання. На основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених встановлені найбільш поширені формати опису вимог до кандидатів, що можуть використовуватись вітчизняними підприємствами в процесі залучення персоналу. У результаті порівняльного аналізу виділено переваги, недоліки та особливості їх застосування вітчизняними промисловими підприємствами. Запропоновано матрицю вибору форматів опису вимог до кандидатів на посади з урахуванням розміру підприємства та стадії його життєвого циклу. Використання запропонованої матриці забезпечить підґрунтя для своєчасного прийняття управлінських рішень у сфері управління персоналом підприємства у швидкозмінюваних умовах господарювання.

Ключові слова: залучення персоналу, вимоги до кандидатів на посади, посадова інструкція, модель робочого місця, карта компетенцій, професіограма.

Табл.: 2. **Бібл.:** 12.

Ачкасова Оксана Вікторівна – кандидат економічних наук, викладач, кафедра управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

УДК 005.953.2:658

Ачкасова О. В. Обоснование выбора формата описания требования к кандидатам на должности отечественными промышленными предприятиями
Целью статьи является исследование существующих форматов обоснования и описания требований к работникам, определение их преимуществ, недостатков и особенностей применения, а также установление наиболее целесообразного для применения отечественными промышленными машиностроительными предприятиями в быстро изменяющихся условиях хозяйствования. На основе анализа научных трудов отечественных и зарубежных ученых установлены наиболее распространенные форматы описания требований к кандидатам, которые могут использоваться отечественными предприятиями в процессе привлечения персонала. В результате сравнительного анализа выделены преимущества, недостатки и особенности их применения отечественными промышленными предприятиями. Предложена матрица выбора форматов описания требований к кандидатам на должности с учетом размера предприятия и стадии его жизненного цикла. Использование предложенной матрицы обеспечит основу для своевременного принятия управленческих решений в сфере управления персоналом предприятия в быстро изменяющихся условиях ведения хозяйства.

Ключевые слова: привлечение персонала, требования к кандидатам на должности, должностная инструкция, модель рабочего места, карта компетенций, профессиограмма.

Табл.: 2. **Библ.:** 12.

Ачкасова Оксана Викторовна – кандидат экономических наук, преподаватель, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

UDC 005.953.2:658

Achkasova O. V. Justification of Selection of the Format of Description of Requirements to Position Candidates by Domestic Industrial Enterprises

The goal of the article is to study the existing formats of justification and description of requirements to employees, determination of their advantages, disadvantages and specific features of application, and also establishment of the most expedient one for application by the domestic industrial engineering enterprises under volatile conditions of economy. Having analysed scientific works of domestic and foreign scientists, the article established the most widespread formats of description of requirements to candidates, which could be used by domestic enterprises in the process of attraction of personnel. In the result of a comparative analysis, it marks out advantages, disadvantages and specific features of their application by domestic industrial enterprises. The article offers a matrix of selection of formats of description of requirements to position candidates with consideration of the size of an enterprise and the stage of its life cycle. The use of the proposed matrix will provide a basis for timely managerial decision making in the sphere of managing personnel of an enterprise under volatile economic conditions.

Key words: attraction of personnel, requirements to position candidates, job description, model of a working place, competence card, job analysis.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 12.

Achkasova Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: achkasova.oksana@gmail.com

Управління підприємством у сучасних швидкозмінюваних умовах функціонування потребує застосування дійових інструментів управління, ефективних методів прийняття управлінських рішень і залучення висококваліфікованого управлінського персоналу, що є джерелом інноваційних процесів на підприємстві. Не менш важливим є формування передумов для реалізації прийнятих рішень, одним із шляхів якого є залучення майбутніх виконавців планів підприємства з необхідними для цього знаннями, навичками, професійними й особистими якостями. Це обумовлює необхідність застосування ефективних інструментів своєчасного визначення, чіткого обґрунтування й опису кваліфікаційних вимог і посадових обов'язків працівників.

Зазначеному питанню присвячено значну кількість науково-практичних праць вітчизняних і зарубіжних учених, спеціалістів і практиків, таких як Р. Бояцис, Д. Булла, Дж. Робертс, П. Скотт, А. М. Спенсер-мол., С. Уіддет, І. В. Іванова, А. Я. Кібанов, І. Петрова, О. В. Співак, А. П. Тіхонов, І. Швець та ін. Проте, питання вибору оптимального інструменту обґрунтування й опису вимог до працівників вітчизняними промисловими підприємствами залежно від їх розмірів, специфіки та успіху діяльності є недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає у дослідженні наявних інструментів обґрунтування й опису вимог до працівників, визначенні їх переваг, недоліків й особливостей застосування, а також встановленні найбільш доцільних для використання вітчизняними промисловими машинобудівними підприємствами у швидкозмінюваних умовах господарювання.

Існують різні інструменти опису та представлення вимог до працівників і кандидатів на вакантні посади. Найбільш поширеними з них, що рекомендуються вченими та практиками до використання вітчизняними підприємствами, є: посадова інструкція; карта (модель) компетенцій; кваліфікаційна карта; модель робочого місця; професіограма.

Аналіз економічної літератури [4; 5; 6; 8; 10] показав, що в більшості випадків посадову інструкцію розглядають як інструмент опису робочого місця, а її розроблення – як вихідний етап формування вимог до кандидатів на вакантні посади, оскільки даний документ дозволяє лише сформувати попереднє уявлення про ідеального працівника на певній посаді та визначити рівень професійних знань і навичок, необхідних для виконання роботи на цій посаді. Класично даний документ не описує психофізіологічні вимоги до працівника, що ускладнює проведення оцінки відповідності кандидата посаді. Також суттєвим недоліком використання посадової інструкції як формату опису вимог до працівників є уніфікація обов'язків, кваліфікаційних вимог, необхідних знань і навичок різних працівників однієї посади, що виключає можливість інтеграції поширеного нині компетентнісного підходу до посадових інструкцій. Серед переваг даного документу слід відзначити можливість використання документу на подальших етапах процесу наймання персоналу, його усталену форму та наявність готових універсальних посадових інструкцій, що забез-

печує низькі витрати на їх модифікацію та впровадження в управлінську діяльність підприємства.

З метою усунення недоліків посадової інструкції та підвищення ефективності її застосування в управлінні персоналом деякі вітчизняні спеціалісти пропонують складати персоналізовані посадові інструкції [5], а також розширювати сталу форму цього документу такими розділами, як:

- ✦ стратегічно обумовлені компетенції (необхідні знання, навички, особові та ділові якості тощо);
- ✦ функціональні та інформаційні взаємозв'язки з іншими працівниками підприємства (контакти за посадою, форми управлінських дій, документообіг);
- ✦ критерії результативності та якості виконання посадових обов'язків;
- ✦ форми стимулювання працівника до якісної та продуктивної праці [6, с. 59; 8, с. 65].

Даний документ формує організаційно-правову основу трудової діяльності, тому розроблення посадових інструкцій є необхідним, перш за все, на стадії формування підприємства незалежно від масштабів його діяльності. На наступних стадіях життєвого циклу (ЖЦ) невеликим і середнім підприємствам, у разі недостатності фінансових коштів на впровадження інших інструментів опису вимог, пропонується розроблення персоналізованих посадових інструкцій, розширених додатковими розділами, що описують необхідні компетенції.

Ще одним форматом опису вимог до кандидатів на посади, розроблення якого не потребує значних фінансових і часових витрат, є кваліфікаційна карта – документ, що описує набір кваліфікаційних характеристик, якими має володіти «ідеальний» працівник на певній посаді в межах отриманої загальної та додаткової освіти [8]. Не викликає сумнівів твердження, що очевидною перевагою даного документу є можливість без застосування спеціальних методів об'єктивно оцінити та порівняти між собою кандидатів. Це, у свою чергу, обумовлює певний недолік – відсутність можливості порівняти особові характеристики кандидатів та їх потенціал професійного розвитку [4, с. 159]. Застосування даного документу є доцільним у комплексі із посадовими інструкціями на стадії формування середніх і великих підприємств, коли відбувається формування кадрового складу за найпростішими критеріями.

Більш змістовним форматом представлення вимог до працівників і кандидатів на посади є модель робочого місця, яка разом з описом загальних вимог до кандидатів на посаду формує уявлення про можливості кар'єрного зростання на посаді, умови організації праці та соціального забезпечення працівників [2, с. 54, 4, с. 162 – 163]. Спочатку даний підхід до опису робочого місця управлінського персоналу разом із розробленням характеристик моделі передбачав також визначення їх вагових коефіцієнтів [2, с. 54]. Однак аналіз наявних у науковій літературі типових моделей робочих місць [2, с. 56 – 59] показав відсутність у них даної складової, що, звісно, знижує їх ефективність та практичне значення в процесі залучення персоналу. Слід також вказати на відсутність

можливості визначити необхідний ступінь прояву тієї чи іншої якості кандидата на вакантну посаду, необхідний рівень володіння певних знань і навичок. Разом з цим, необхідно відмітити й переваги моделі робочого місця, а саме: ємність та наочність викладеної інформації, можливість документального оформлення індивідуального планування кар'єри та мотивації працівника на певній посаді; здійснення підбору, оцінки й розставлення персоналу на єдиній методологічній основі.

Використання даного формату для опису вимог до працівників є доцільним на стадії стабілізації підприємства незалежно від масштабів його діяльності в рамках застосування кадрових інструментів, спрямованих на забезпечення організації процесу змін та закріплення ефективної поведінки персоналу (наприклад, розроблення системи мотивації, кар'єрного зростання, організація системи навчання й просування персоналу тощо). На вітчизняних машинобудівних підприємствах, багато з яких наразі перебувають в умовах дефіциту фінансових ресурсів, даний інструмент доцільно використовувати для опису вимог до кандидатів на посади менеджерів нижньої та середньої ланки, виробничих робітників, оскільки він дозволяє достатньо детально описати необхідні професійні навички та знання.

Для нейтралізації виявлених недоліків моделі робочого місця рекомендується вдосконалення структури даного документу шляхом введення до нього вагомих коефіцієнтів параметрів, що описують професійні навички, знання та особові й ділові якості кандидата. Це забезпечить здійснення структурованої оцінки відповідності кандидатів встановленим вимогам і підвищення об'єктивності порівняння і відбору кандидатів. Для встановлення вагомості кожного критерію відбору в загальній оцінці кандидата рекомендується використання одного з методів експертних оцінок – методу парних порівнянь, який дозволяє здійснити ранжування аналізованого переліку параметрів. Для цього експерти попарно порівнюють параметри з тим, щоб встановити у кожній парі найбільш важливу (значиму). Використання такої вдосконаленої моделі робочого місця на стадії виходу підприємства з кризи дозволить з мінімальними фінансовими та часовими витратами сконцентрувати зусилля підприємства на пошуку кандидатів, що володіють якостями, необхідними саме на даній стадії життєвого циклу.

На стадії інтенсивного зростання підприємства, коли особливо загострюється питання залучення й відбору значної кількості нових працівників, здатних підтримати наявну корпоративну культуру та формувати інноваційні процеси на підприємстві, рекомендується застосування карти (моделі) компетенцій як формату опису вимог до працівників і кандидатів на посади. Це документ, який описує особові характеристики працівників, їх здатності до виконання тих чи інших функцій, реалізації типів поведінки та соціальних ролей – так звані компетенції з конкретними показниками їх прояву в професійній діяльності – найбільш важливі для підприємства на даному етапі розвитку.

Аналіз наукової літератури [1; 4; 7; 9; 11; 12] дозволив виявити розмаїття видів компетенцій, які може описува-

ти даний документ, що обумовлюється індивідуальним розробленням даного документу з урахуванням інтересів і потреб підприємства, специфіки діяльності підрозділу чи працівника тощо. Так, наприклад, модель компетенцій може містити розділи, що описують: корпоративні, професійні, спеціальні, індивідуальні та інші компетенції.

При розробці карт компетенцій використовують різні професіографічні методи. При цьому, з одного боку, необхідно максимально повно описати всі можливі прояви тієї чи іншої компетенції, з іншого боку, незалежно від аналізованої посади, обсяг карти має бути невеликим, оскільки надмірна деталізація ускладнює оцінку й підбір персоналу. Для виявлення компетенцій у кандидатів на вакантні посади та оцінки ступіню їх прояву застосовують спеціальні методи та інструменти: асесмент-центр, кейс-методи, метод поведінкових рейтингових шкал, інтерв'ю, анкетування, психодіагностичне тестування тощо. Це обумовлює високу наукоємність і трудомісткість процесу розроблення даного документу та висуває високі вимоги до компетентності тієї особи, що буде здійснювати процедури розроблення й оцінки. У свою чергу, це може призвести до значних фінансових витрат, пов'язаних із залученням зовнішніх спеціалістів у сфері психодіагностики. Такі витрати можуть бути виправданими на стадії зростання або виходу з кризи в разі залучення управлінського персоналу, оскільки дана категорія працівників підприємства створює необхідні умови (організаційні, технічні, соціальні, психологічні тощо) для реалізації цілей і завдань підприємства, забезпечує координацію та узгодження трудової діяльності всіх працівників заради досягнення конкретних запланованих результатів. Однак, слід зауважити, що даний формат є непридатним для залучення персоналу на посади, де важливим фактором успіху є фізіологічні дані працівника, оскільки структура карти компетенцій не передбачає можливості опису таких параметрів.

У цілому ж, використання даного документу підвищує вірогідність залучення кандидатів, які вважають себе відповідними портрету ідеального співробітника, сформульованого в термінах компетенцій, і дозволяє на етапі відбору персоналу провести якісно структуроване інтерв'ю, спрямоване на виявлення й оцінку певного набору компетенцій. Ці та інші переваги карти компетенцій серед інших форматів опису вимог до кандидатів на вакантні посади обумовлюють швидке поширення підходу до залучення персоналу, що ґрунтується на понятті компетенції.

Комплексним інструментом опису вимог до працівників і кандидатів на посади, що відносно повно об'єднує можливості всіх вищезазначених форматів, є так звана *професіограма*, що надає комплексний опис змісту праці та виробничо-технічних, соціально-економічних, санітарно-гігієнічних умов трудової діяльності, а також обґрунтування нормативів і вимог професії до психофізіологічних характеристик спеціаліста, його особистості, професійних знань, вмінь та навичок. Останні формулюються в рамках складової частини професіограми – психограми, яка дозволяє описати портрет іде-

ального або типового професіонала, сформульованого в термінах психологічно вимірюваних властивостей. До психограми входять такі розділи:

- ✦ якості, які забезпечують успішність виконання професійної діяльності (здатності, особові якості, схильності й інтереси);
- ✦ якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності;
- ✦ медичні протипоказання тощо.

Деякі науковці й практики [10] пропонують включати до психограми розділи, які також описують соціально-психологічні параметри трудового колективу та вимоги до організації психолого-педагогічних аспектів праці.

Існує думка, що параметри, які описує професіограма, потребують операціоналізації, тобто визначення ступеню достатності володіння необхідними знаннями і навичками та форм проявів бажаних якостей кандидатів [10, с. 134]. Однак такий підхід значно підвищує і без того високу трудомісткість процесу розроблення

професіограми та ускладнює процес відбору кандидатів на вакантну посаду, оскільки для визначення всіх вищезазначених характеристик є необхідним застосування цілого комплексу професіографічних методів і методів психологічного аналізу, що, у свою чергу, вимагає залучення висококваліфікованого психодіагноста, який зможе детально вивчити специфіку діяльності працівника на певній посаді.

Висока трудомісткість та значні матеріальні витрати, якими супроводжується процес розроблення професіограми, обмежують можливості застосування цього формату невеликими підприємствами та відкривають можливість великим успішним підприємствам підвищити ефективність підбору персоналу на стадії інтенсивного зростання.

Таким чином, виявлені на основі аналізу форматів обґрунтування та опису вимог до працівників і кандидатів на посади переваги та недоліки їх застосування вітчизняними промисловими підприємствами доцільно узагальнити та наочно представити у вигляді *табл. 1*.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз існуючих форматів обґрунтування й опису вимог до працівників та кандидатів на посади

Формат	Переваги	Недоліки
Посадова інструкція	Використовується як організаційно-правовий документ, який, разом з вимогами до кандидата на посаду, описує посадові обов'язки, повноваження й відповідальність працівника	Не описує психофізіологічні вимоги до працівника, що ускладнює проведення оцінки відповідності кандидата посаді; уніфікує перелік обов'язків, кваліфікаційних вимог та потрібних знань різних працівників однієї посади
Кваліфікаційна карта	Можливість без застосування спеціальних методів виявити наявність кваліфікаційних характеристик у кандидатів та порівняти їх між собою за даними характеристиками	Акцентація на формальних характеристиках кандидата, його минулих досягненнях; відсутність інформації, яка б дозволила охарактеризувати особові якості та потенціал професійного розвитку кандидата
Модель робочого місця	Ємність та наочність викладеної інформації; можливість документального оформлення індивідуального планування кар'єри та мотивації працівника	Потребує розроблення системи вагових коефіцієнтів параметрів моделі; відсутність можливості вказати необхідний ступінь прояву якостей кандидата, необхідний рівень володіння знаннями та навичками; описує тільки економічні методи стимулювання; висока трудомісткість розроблення. Спочатку формат був створений як шаблон для опису вимог, тому містить зайву інформацію, що часто не має відношення до конкретної аналізованої посади
Модель компетенцій	Може описувати не тільки особові характеристики та здатності, але й типи поведінки, соціальні ролі працівника, форми та рівні прояву компетенцій, що підвищує об'єктивність оцінки відповідності кандидата вимогам	Висока науко- та трудомісткість процесу розроблення; необхідність застосування спеціальних методів виявлення та оцінки ступеню прояву компетенцій; високі вимоги до компетентності інтерв'юєра; не описує фізіологічні та кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду
Професіограма	Максимально повно описує виробничо-технічні, соціально-економічні, санітарно-гігієнічні умови трудової діяльності, а також психофізіологічні вимоги до працівника (серед яких також якості, що перешкоджають ефективній діяльності, медичні протипоказання). Містить дані щодо перспектив професійного розвитку працівника	Складний трудомісткий процес розроблення, який часто супроводжується значними фінансовими витратами на залучення висококваліфікованих спеціалістів в галузі психодіагностики

На основі проведеного аналізу переваг, недоліків та особливостей застосування розглянутих форматів опису вимог до працівників і кандидатів на посади вітчизняними промисловими підприємствами доцільно представити матрицю вибору даних форматів з урахуванням розміру підприємства та стадії його життєвого циклу (табл. 2).

7. Наумик Е. Г. Компетентностный поход в корпоративном управлении / Е. Г. Наумик // Бизнес Информ. – 2010. – № 9. – С. 145 – 147.

8. Оганесян И. А. Управление персоналом организации / И. А. Оганесян. – Мн. : Амалфея, 2000. – 256 с.

9. Сідоренко В. В. Побудова моделі компетенцій працівників машинобудівного підприємства / В. В. Сідоренко // Вісник ДонНУЕТ. – 2012. – № 4(56). – С. 149 – 155.

Таблиця 2

Матриця вибору формату опису вимог до працівників та кандидатів на посади

Вид підприємства \ Стадія ЖЦ	Мале підприємство	Середнє підприємство	Велике підприємство
Формування	Посадові інструкції, кваліфікаційні карти	Посадові інструкції, кваліфікаційні карти	Посадові інструкції
Інтенсивне зростання	Персоніфіковані посадові інструкції	Персоніфіковані посадові інструкції	Карти компетенцій, професіограми
Стабілізація	Моделі робочого місця	Моделі робочого місця	Професіограми
Спад (ситуація кризи)	Вдосконалені моделі робочого місця	Карти компетенцій (залучення управлінського персоналу), вдосконалені моделі робочого місця (залучення менеджерів нижньої та середньої ланки, виробничих робітників)	Карти компетенцій (залучення управлінського персоналу)

Таким чином, на основі аналізу існуючих форматів опису вимог до працівників і кандидатів на посади, їх переваг і недоліків застосування вітчизняними промисловими підприємствами запропоновано матрицю вибору даних форматів з урахуванням розміру підприємства та стадії його життєвого циклу. Використання розробленої матриці в процесі залучення персоналу вітчизняними промисловими підприємствами забезпечить підґрунтя для своєчасного прийняття управлінських рішень у сфері управління персоналом підприємства у швидкозмінюваних умовах господарювання та підвищення його конкурентоспроможності завдяки своєчасному залученню персоналу з необхідними знаннями, навичками, професійними та особистими якостями. ■

Література

- 1. Грузіна І. А.** Удосконалення системи оцінки компетенцій персоналу підприємства / І. А. Грузіна // Бизнес Информ. – 2011. – № 9. – С. 177 – 181.
- 2. Егоршин А. П.** Управление персоналом : учеб. пособ. / А. П. Егоршин. – Н. Новгород : НИМБ, 2003. – 720 с.
- 3. Іванова І. В.** Професіоналізація менеджменту : монографія / І. В. Іванова. – Київ. : Нац.торг-екон.університет, 2006. – 695 с.
- 4. Іванова-Швец Л. Н.** Управление персоналом : учебно-методический комплекс / Л. Н. Иванова-Швец, А. А. Корсакова. – М. : Изд. центр ЕАОИ, 2009. – 312 с.
- 5. Індюхова Я.** Посадові інструкції: що це таке і чи варто їх складати // Бухгалтерская неделя. – 2012. – № 31. – С. 16 – 18, 31 – 35.
- 6. Кузнецова Н. В.** Управление персоналом : учебное пособие / Н. В. Кузнецова. – Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2005. – 305 с.

10. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом / В. А. Спивак. – С-Пб. : Изд-во «Питер», 2000. – 416 с.

11. Управление персоналом : учебник / Под ред. И. Б. Дураковой. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 570 с.

12. Швец І. Компетентність управлінського персоналу: формування, розвиток та ефективність використання / І. Швец, С. Позднякова // Україна: Аспекти праці. – 2011. – № 1. – С. 31 – 36.

REFERENCES

- Egorshin, A. P. *Upravlenie personalom* [Personnel management]. Nizhny Novgorod: NIMB, 2003.
- Hruzina, I. A. "Udoskonalennia systemy otsinky kompetentsii personalu pidpriemstva" [Improving the competency assessment personnel]. *Biznes Inform*, no. 9 (2011): 177-181.
- Ivanova, I. V. *Profesionalizatsiia menedzhmentu* [Professionalization of management]. Kyiv: KNTEU, 2006.
- Ivanova-Shvets, L. N., and Korsakova, A. A. *Upravlenie personalom* [Personnel management]. Moscow: ITs EAOI, 2009.
- Indiukhova, Ya. "Posadovi instruktzii: shcho tse take i chy varto ikh skladaty" [Job Descriptions: what it is and whether or not they make]. *Bukhhalterskaia nedelia*, no. 31 (2012): 16-18; 31-35.
- Kuznetsova, N. V. *Upravlenie personalom* [Personnel management]. Vladivostok: TIDOT DVGU, 2005.
- Naumyk, E. H. "Kompetentnostnyi pokhod v korporativnom upravleniuy" [Competentnostny origin in corporate management]. *Biznes Inform*, no. 9 (2010): 145-147.
- Oganessian, I. A. *Upravlenie personalom organizatsii* [Personnel management organization]. Minsk: Amalfeia, 2000.
- Sidorenko, V. V. "Pobudova modeli kompetentsii pratsivnykiv mashynobudivnoho pidpriemstva" [Model building competencies of employees engineering enterprise]. *Visnyk DonNUET*, no. 4(56) (2012): 149-155.

Spivak, V. A. *Organizatsionnoe povedenie i upravlenie personalom* [Organizational behavior and human resource management]. St. Petersburg: Piter, 2000.

Shvets, I., and Pozdniakova, S. "Kompetentnist upravlinskogo personalu: formuvannia, rozvytok ta efektyvnist vykoryst-

tannia" [Competence management: the formation, growth and efficiency]. *Ukraina: Aspekty pratsi*, no. 1 (2011): 31-36.

Upravlenie personalom [Personnel management]. Moscow: INFRA-M, 2009.

УДК 330.012.334

АДАПТАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ КОРПОРАЦІЙ: СУТЬ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

КАВТИШ О. П.

УДК 330.012.334

Кавтиш О. П. Адаптаційний механізм корпорацій: суть і особливості реалізації

Мета статті полягає у виявленні особливостей адаптаційного механізму корпорацій, його сутності та особливостей реалізації. У результаті дослідження було систематизовано погляди на сутність поняття «адаптація», особливості та фактори дії адаптаційного механізму і визначено, що серед систем, які сьогодні стають пильним об'єктом наукового пізнання, є корпорації. Охарактеризовано фактори середовища, які впливають на адаптацію корпорацій, і запропоновано розподіляти їх на внутрішні і зовнішні. Обґрунтовано, що фактори зовнішнього середовища є первинними по відношенню до факторів внутрішнього і виступають спонукальним мотивом до здійснення кількісних і якісних змін у корпорації. Серед факторів зовнішнього середовища одне з провідних місць відведено державі. Проаналізовано методи, засоби і варіанти стратегій, які компанії можуть використовувати як основу реалізації механізму адаптації до умов середовища. Результати дослідження можуть бути основою поглиблення теорій адаптації та корпорацій, відпрацювання практичного інструментарію визначення умов забезпечення стійкості корпорацій до впливу факторів середовища. Подальші дослідження мають бути орієнтовані на визначення видової різноманітності адаптації корпорацій до умов середовища, а також реалізацію оберненого активного впливу на саме середовище їх функціонування.

Ключові слова: корпорація, адаптація, адаптаційний механізм, фактори середовища, система, синергетика, аттрактор.

Табл.: 1. **Бібл.:** 29.

Кавтиш Оксана Петрієна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

УДК 330.012.334

UDC 330.012.334

Кавтиш О. П. Адаптаційний механізм корпорацій: сутність і особливості реалізації

Цель статьи заключается в выявлении особенностей адаптационного механизма корпораций, его сущности и особенностей реализации. В результате исследования были систематизированы взгляды на сущность понятия «адаптация», особенности и факторы действия их адаптационного механизма. Было определено, что среди систем, которые сегодня становятся важным объектом научного познания, есть корпорации. Охарактеризованы факторы среды, влияющие на адаптацию корпораций, и предложено распределять их на внутренние и внешние. Обосновано, что факторы внешней среды являются первичными по отношению к факторам внутренней и выступают побудительным мотивом к осуществлению количественных и качественных изменений в корпорации. Среди факторов внешней среды одно из ведущих мест отведено государству. Проанализированы методы, средства и варианты стратегий, которые компании могут использовать в качестве основы реализации механизма адаптации к условиям среды. Результаты исследования могут быть основой углубления теорий адаптации и корпораций, отработки практического инструментария определения условий обеспечения стойкости корпораций к влиянию факторов среды. Последующие исследования должны быть ориентированы на определение видовой разнообразия адаптации корпораций к условиям среды, а также реализацию обратного активного влияния на саму среду их функционирования.

Ключевые слова: корпорация, адаптация, адаптационный механизм, факторы среды, система, синергетика, аттрактор

Табл.: 1. **Библ.:** 29.

Кавтиш Оксана Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

Kavtysh O. P. Adaptation Mechanism of Corporations: Essence and Specific Features of Realisation

The goal of the article is to reveal specific features of adaptation mechanism of corporations, its essence and specific features of realisation. In the result of the study, the article systemised views on the essence of the "adaptation" notion, specific features and factors of activity of their adaptation mechanism. It identifies that corporations are among the systems that become today an important object of scientific cognition. It characterises factors of the environment, which influence adaptation of corporations, and offers to divide them into internal and external ones. It justifies that factors of external environment are primary with respect to factors of the internal one and serve as an incentive for carrying out quantitative and qualitative changes in a corporation. State plays one of the leading roles among the factors of external environment. The article analyses methods, means and variants of strategies, which could be used by companies as the basis of realisation of the mechanism of adaptation to environment conditions. Results of the study could be a basis of deepening of the theories of adaptation and corporations, development of practical tools of identification of conditions of provision of resistance of corporations to the influence of the environment factors. The further studies should be oriented at identification of the type diversity of adaptation of corporations to environment conditions and also realisation of the backward active influence upon the environment of their functioning.

Key words: corporation, adaptation, adaptation mechanism, factors of environment, system, synergetics, attractor.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 29.

Kavtysh Oksana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

Сучасне середовище функціонування економічних систем, їх структурних елементів, суб'єктів, рівнів характеризується стрімкими, високо динамічними змінами, особливо у країнах з трансформаційною економікою. Такі зміни актуалізують, з одного боку, питання про чинники середовища, що їх викликають. А, з іншого, змушують знову повертатись до проблеми пошуку механізмів адаптації до них.

Питання адаптації економічних систем та їх суб'єктів піднімаються у роботах представників соціологічного, правового та еволюційного інституціоналізму, поведінкового напрямку, теорії влади, організаційної етології та ін. Серед найвідоміших дослідників варто виділити Т. Веблена, Р. Коуза, Д. Норта, С. Уінтера, Р. Нельсона, Дж. Ходжсона, Р. Сайерта, Дж. Марча, Ф. Махлупа, І. Пригожина, В. Дементьєва, В. Полтеровича, Е. Миколенка,

Spivak, V. A. *Organizatsionnoe povedenie i upravlenie personalom* [Organizational behavior and human resource management]. St. Petersburg: Piter, 2000.

Shvets, I., and Pozdniakova, S. "Kompetentnist upravlinskogo personalu: formuvannia, rozvytok ta efektyvnist vykorystannia" [Competence management: the formation, growth and efficiency]. *Ukraina: Aspekty pratsi*, no. 1 (2011): 31-36.

Upravlenie personalom [Personnel management]. Moscow: INFRA-M, 2009.

UDK 330.012.334

АДАПТАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ КОРПОРАЦІЙ: СУТЬ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

КАВТИШ О. П.

UDK 330.012.334

Кавтиш О. П. Адаптаційний механізм корпорацій: суть і особливості реалізації

Мета статті полягає у виявленні особливостей адаптаційного механізму корпорацій, його сутності та особливостей реалізації. У результаті дослідження було систематизовано погляди на сутність поняття «адаптація», особливості та фактори дії адаптаційного механізму і визначено, що серед систем, які сьогодні стають пильним об'єктом наукового пізнання, є корпорації. Охарактеризовано фактори середовища, які впливають на адаптацію корпорацій, і запропоновано розподіляти їх на внутрішні і зовнішні. Обґрунтовано, що фактори зовнішнього середовища є первинними по відношенню до факторів внутрішнього і виступають спонукальним мотивом до здійснення кількісних і якісних змін у корпорації. Серед факторів зовнішнього середовища одне з провідних місць відведено державі. Проаналізовано методи, засоби і варіанти стратегій, які компанії можуть використовувати як основу реалізації механізму адаптації до умов середовища. Результати дослідження можуть бути основою поглиблення теорій адаптації та корпорацій, відпрацювання практичного інструментарію визначення умов забезпечення стійкості корпорацій до впливу факторів середовища. Подальші дослідження мають бути орієнтовані на визначення видової різноманітності адаптації корпорацій до умов середовища, а також реалізацію оберненого активного впливу на саме середовище їх функціонування.

Ключові слова: корпорація, адаптація, адаптаційний механізм, фактори середовища, система, синергетика, аттрактор.

Табл.: 1. **Бібл.:** 29.

Кавтиш Оксана Петрієна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

UDK 330.012.334

UDC 330.012.334

Кавтиш О. П. Адаптаційний механізм корпорацій: сутність і особливості реалізації

Цель статьи заключается в выявлении особенностей адаптационного механизма corporations, его сущности и особенностей реализации. В результате исследования были систематизированы взгляды на сущность понятия «адаптация», особенности и факторы действия их адаптационного механизма. Было определено, что среди систем, которые сегодня становятся важным объектом научного познания, есть corporations. Охарактеризованы факторы среды, влияющие на адаптацию corporations, и предложено распределять их на внутренние и внешние. Обосновано, что факторы внешней среды являются первичными по отношению к факторам внутренней и выступают побудительным мотивом к осуществлению количественных и качественных изменений в corporations. Среди факторов внешней среды одно из ведущих мест отведено государству. Проанализированы методы, средства и варианты стратегий, которые компании могут использовать в качестве основы реализации механизма адаптации к условиям среды. Результаты исследования могут быть основой углубления теорий адаптации и corporations, отработки практического инструментария определения условий обеспечения стойкости corporations к влиянию факторов среды. Последующие исследования должны быть ориентированы на определение видовой разнообразия адаптации corporations к условиям среды, а также реализацию обратного активного влияния на саму среду их функционирования.

Ключевые слова: corporation, adaptation, adaptation mechanism, factors of environment, system, synergetics, attractor

Табл.: 1. **Библ.:** 29.

Кавтиш Оксана Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

Kavtysh O. P. Adaptation Mechanism of Corporations: Essence and Specific Features of Realisation

The goal of the article is to reveal specific features of adaptation mechanism of corporations, its essence and specific features of realisation. In the result of the study, the article systemised views on the essence of the "adaptation" notion, specific features and factors of activity of their adaptation mechanism. It identifies that corporations are among the systems that become today an important object of scientific cognition. It characterises factors of the environment, which influence adaptation of corporations, and offers to divide them into internal and external ones. It justifies that factors of external environment are primary with respect to factors of the internal one and serve as an incentive for carrying out quantitative and qualitative changes in a corporation. State plays one of the leading roles among the factors of external environment. The article analyses methods, means and variants of strategies, which could be used by companies as the basis of realisation of the mechanism of adaptation to environment conditions. Results of the study could be a basis of deepening of the theories of adaptation and corporations, development of practical tools of identification of conditions of provision of resistance of corporations to the influence of the environment factors. The further studies should be oriented at identification of the type diversity of adaptation of corporations to environment conditions and also realisation of the backward active influence upon the environment of their functioning.

Key words: corporation, adaptation, adaptation mechanism, factors of environment, system, synergetics, attractor.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 29.

Kavtysh Oksana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

Сучасне середовище функціонування економічних систем, їх структурних елементів, суб'єктів, рівнів характеризується стрімкими, високо динамічними змінами, особливо у країнах з трансформаційною економікою. Такі зміни актуалізують, з одного боку, питання про чинники середовища, що їх викликають. А, з іншого, змушують знову повертатись до проблеми пошуку механізмів адаптації до них.

Питання адаптації економічних систем та їх суб'єктів піднімаються у роботах представників соціологічного, правового та еволюційного інституціоналізму, поведінкового напрямку, теорії влади, організаційної етології та ін. Серед найвідоміших дослідників варто виділити Т. Веблена, Р. Коуза, Д. Норта, С. Уінтера, Р. Нельсона, Дж. Ходжсона, Р. Сайерта, Дж. Марча, Ф. Махлупа, І. Пригожина, В. Дементьєва, В. Полтеровича, Е. Миколенка,

П. Круша, Дж. Гелбрейта, В. Марченко, Д. Плетньова, В. Бархатова, Е. Ніколаєвої, О. Колодін у ін.

У той же час, незважаючи на те, що існує значне число теоретичних і прикладних досліджень цієї наукової проблеми, питання щодо поглиблення сутнісних основ розуміння адаптаційних механізмів, їх видової різноманітності в частині складності суб'єктної структури економічної системи, визначенні внутрішніх причинно-наслідкових взаємозв'язків між адаптацією на різних її рівнях, а також впливом дії означених механізмів на стан середовища виникнення змін залишаються не до кінця вирішеними.

Особливого значення розгляд і вирішення даного питання набуває у зв'язку з посиленням ролі корпорацій, розширенням їх базових функцій у економічній системі, ускладненні механізмів взаємодії з іншими суб'єктами, що її представляють.

Метою статті є дослідження природи та особливостей прояву адаптаційного механізму корпорацій як об'єктивної форми процесу їх розвитку.

З метою виявлення сутності та засад дії адаптаційного механізму корпорації, особливостей реалізації його у структурі національного господарства необхідно визначити, що представляє собою адаптація та механізм адаптації як поняття сучасної економічної науки і практики господарювання.

Як зазначає О. Колодіна, даний термін економічною наукою було запозичено зі сфери природничих наук. А разом з ним у економічні дослідження було привнесено і характерні ознаки її прояву [1, с. 200 – 201].

Водночас, аналіз літературних джерел, присвячених дослідженню проблем адаптації, дає підстави визначити, що на сьогоднішній день все ще не існує загально прийнятого її визначення.

У деяких роботах зустрічається її визначення як реакції системи на зміну умов діяльності [2]; напрям економічної діяльності підприємства, який полягає у пошуку та реалізації заходів, адекватних змінам середовища з метою отримання бажаного результату [3]; кінцевий етап або результат процесу пристосування до середовища [4]; форму відображення системами впливу середовища, що полягає в тенденції до встановлення між ними динамічної рівноваги; механізм економічних і соціальних регулювань, який дозволяє системі зберігати та/або змінювати напрям і темп розвитку; як тенденція до встановлення певного ступеню гармонії системи із середовищем і джерело безкінечного розвитку матеріальних систем [5 – 7]; основи стратегічної стійкості і одного з основних інструментів досягнення кінцевої мети функціонування [8].

Можна також зустріти роботи, у яких адаптація розуміється як спосіб чи метод, умова, ступінь та наслідок пристосування, а іноді і як синонім управління [9; 10].

Є. Галушко, С. Галушко та П. Лопатєв зазначають, що адаптацію слід розглядати з трьох позицій: як результат, тобто новий стан внутрішньої економічної системи підприємства, що дозволяє досягати каскаду цілей; як ресурс, тобто джерело перетворень у разі зміни середовища; як здатність, вміння, можливості підприєм-

ства змінювати складові внутрішньої економічної системи для досягнення каскаду цілей у відповідь на зміну середовища [11].

Проте, найбільш розповсюдженими в літературі є визначення, у яких адаптація трактується як процес пристосування (форма руху) суб'єктів господарювання (систем), їх елементів і функцій до умов середовища, налагодження їхніх системоутворюючих характеристик і параметрів [1; 13 – 16].

З метою поглиблення визначення сутності та механізмів реалізації адаптації доцільно розглянути і методичні підходи, які склалися в економічній науці до її розуміння. До основних з них варто відносити: еволюційний інституціоналізм, поведінковий підхід, теорію організаційної етології, кібернетику (теорію управління), теорію систем, синергетичну теорію. Сьогодні формуються й інші міждисциплінарні дослідження, які намагаються пояснити дію адаптаційних механізмів і визначити умови здійснення адаптації, наслідки, проте вихідні принципи вказаних підходів у них не відкидаються, а набувають свого подальшого обґрунтування і розвитку, насамперед, якщо говорити про теорію систем та синергетичну теорію.

Еволюційний інституціоналізм розуміє адаптацію як процес, який здійснюється шляхом дії механізмів природного відбору і «генетичної мутації». Гени тут представляють собою внутрішні інститути системи, її ДНК, яка і адаптує систему до змін зовнішнього середовища. ДНК системи зберігає знання про звички і рутини, що є основою стійкості системи протягом певного періоду її існування. Ці рутини не дають можливості призводити до розпаду системи у процесі настання змін. У той же час, таке ДНК здатне сприймати різні інноваційні зміни, які створюють передумови для її подальшого розвитку [17; 18]. Така роль генетичних інститутів формує поле для динамічної стійкості, тобто адаптивності. Таким чином, дана теорія визначає основою дії адаптаційного механізму мінливість, відбір та наслідування.

З позицій поведінкового підходу основу дії механізмів адаптації становить не лише природний відбір, а і поява так званого ефекту «попередньої адаптації», що проявляється як здатність систем діяти в умовах змін з урахуванням наявних можливостей до їх прийняття і перебудови системи, визначати свої можливості поступово (взаємозв'язок рутини в ретроспективі та новацій у перспективі), відкривати канали доступу до нових ресурсів як основи здійснення змін і забезпечення стабільності розвитку [17].

Поняття мінливості, відбору та наслідування тут перетворюються в ресурси, знання та компетенції, які закладають умови дії механізму адаптації, насамперед, для мікросистем.

Цікавою з позицій дослідження адаптації є теорія організаційної етології, яка вводить у дослідження адаптації систем принцип ізоморфізму і концепцію популяційної ніші. Принцип ізоморфізму виступає основою розуміння того, що існує значна різноманітність зовнішніх середовищ, а значить, форми систем і механізми їх адаптації також можуть бути різними. Кожне середови-

ще буде формувати свій набір можливих змін, а система обирати варіанти адаптації до них. Концепція ж популяційної ніші говорить про те, що навколишнє середовище формує різні комбінації ресурсів, що, у свою чергу, буде впливати на можливості популяції тих чи інших систем або виживати або ж гинути [18].

Кібернетичний підхід розглядає адаптацію як «процес накопичення та використання інформації для досягнення оптимального, у деякому розумінні, стану або динаміки (поведінки) системи при початковій невизначеності зовнішніх умов, які змінюються» [19]. Особлива увага в ньому приділяється процесу управління параметрами, які здатні забезпечувати адаптацію.

Досить комплексно підходять до розуміння адаптації та механізмів її здійснення теорія систем і синергетика, які стали «міждисциплінарним феноменом постнеокласичної науки та філософії» і прагнуть «виявляти особливості зростання складності еволюційних процесів та ускладнюють парадигму аналізу процесів самоорганізації» [20, с. 9 – 12].

У них адаптація розглядається як відносно стійкий стан функціонування системи, який характеризується накопиченням насамперед кількісних змін (флуктуацій). При накопиченні критичної маси умов до переходу від кількісних до якісних змін (точка біфуркації) система здатна переходити в нову якість. Тобто, у точці біфуркації проходить злам старої структури і вибір елементів нової. Система здатна обирати напрямки здійснення такого переходу (атрактор). Але їх вибір не є випадковим, оскільки «система може обрати лише той шлях, який відповідає її природі та рівню розвитку. Далі здійснюється адаптація до нового атратора шляхом пристосування системи до нових структур і зміни її функцій. Аналогічні зміни проходять і у структурі та функціях елементів системи» [14, с. 60].

У процесі вибору напрямку розвитку (атратора) система може обирати не тільки прогресивні атратори, а і атратори деградації, останні з часом можуть руйнувати засади розвитку системи та її середовища. Факторами вибору атратора є загальносистемні, пов'язані зі станом та діями самої системи, та управлінські, викликані взаємоузгодженістю чи неузгодженістю між системою та її управлінською підсистемою. Вибір атратора також залежить від наявності внутрішніх потенцій до здійснення адаптації.

Ці теорії, оперуючи власне категорією «система», визначають її види і рівні, дають можливість оцінювати еволюцію різних за складністю і структурою систем, визначати їх здатності до самоорганізації та, як результат, актуалізують питання на важливості управлінської підсистеми, яка набуває більшого значення для систем з низьким рівнем самоорганізації.

Також вони забезпечують можливість чітко розуміти особливості та умови здійснення адаптації до умов середовища, аналізувати можливості їх впливу на зміну самого середовища з урахуванням рівня розвитку системи, її місця у ієрархії систем [21; 22]. Мова йде про те, що адаптація не може розглядатись лише як характеристика пристосування внутрішніх параметрів системи

до зовнішніх впливів. Вона має більш складну природу, яка проявляється в тому, що зміна систем нижчого рівня призводить до зміни параметрів функціонування систем вищого рівня, тобто, у кінцевому результаті, до їх ланцюгової адаптації та формування нових умов середовища, а надалі й можливих якісних змін у організації систем. Тобто, «адаптацияное взаимодействие системы и внешней ... среды предполагает как прямое влияние среды на систему..., так и ее обратное влияние на среду» [13, с. 547].

Грунтовний аналіз зазначених підходів дає можливість як вихідне розуміння сутності адаптації запропонувати визначення адаптації як явища та форми розвитку систем, що містить у собі різноманітність мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища, до яких система може пристосовуватись, її здатність до збереження стійкості, сам процес адаптації та його результати, які полягають у формуванні стійких характеристик системи протягом усього періоду її існування під впливом умов середовища, а також здійснення впливу на нього. Таке розуміння адаптації найбільш повно відображає її сутність [13; 16; 22].

Серед чинників середовища, які формують умови адаптації та приводять у дію її механізм, першочерговими виступають зовнішні, під впливом яких активізуються і внутрішні.

Доцільно також систематизувати основні види адаптації (табл. 1) [1; 2; 4 – 7; 9; 12; 13; 15; 16].

Таблиця 1

Класифікація видів адаптації

Характеристика	Види адаптації
1	2
За досвідом проходження процесу	Первинна Вторинна
За напрямом впливу середовища	Внутрішня Зовнішня
За значимістю для функціонування системи	Прогресивна Регресивна Інерційна
За ступенем радикальності	Еволюційна Револуційна
За формами	Економічна Інституціональна Соціальна Політична Культурна Екологічна
За масштабами охоплення	Системна Локальна
За видом реакції (впливом на середовище)	Активна Пасивна
За цільовим спрямуванням	Реактивна Превентивна
За змістом	Маркетингова Технологічна Мотиваційна та ін.

Закінчення табл. 1

1	2
За рівнями управління	Процеси та підрозділи (окремі підсистеми) Організація в цілому (як система) Галузь чи комплекс (як система і підсистема системи вищого порядку) Національна економіка (як система і підсистема системи вищого порядку) Глобальна економіка (як система найвищого порядку)
За видом (характером реакції) на фактори середовища	Параметрична Структурна
За способом пристосування до середовища	Індивідуальна (самостійне пристосування) Групова (пристосування на засадах взаємодія)

Кожен із зазначених видів адаптації може мати місце в різних за рівнем розвитку і здатністю до самоорганізації систем, у різний час, характеризуватись чинниками та умовами середовища, які його спровокували, відповідними інструментами та засобами реалізації.

Економічний інтерес наразі становлять проблеми адаптації до умов середовища таких систем, як корпорації. Б. Мільнер з цього приводу зазначає, що ХХ ст. стало епохою масової корпоратизації, яка привела до появи внутрішньо корпоративних ринків, ускладнила суть дії законів ринку і забезпечила фірмам здатність об'єднувати зусилля, не порушуючи автономії, розвиватись, закладаючи умови розвитку і самої економічної системи. Принципи корпорацій і способи їх функціонування на ринку привели до масового розповсюдження таких компаній у різних сферах, галузях, на різних рівнях економіки, навіть у структурі державного управління та регулювання [23]. З його робіт можна зробити висновок, що у процесі адаптації до вимог середовища значна частина підприємств трансформувалась у форму товариств, а надалі і об'єднань підприємств, набувши більших адаптаційних можливостей.

Теорії адаптації заклали розуміння того, що корпорації спроможні швидко переходити на новий рівень розвитку, зберігаючи динамічну стійкість. Основою їх стійкості виступають генетично закладений код, здатність зберігати та використовувати для реакції на зміни попередній досвід, а також формувати програму довгострокового розвитку на основі принципу «адаптивного навчання», внутрішньо корпоративних інститутів і динамічних взаємозв'язків із зовнішнім середовищем як основи реалізації своїх цілей та виконання покладених на них функцій. За рахунок цього вони мають гнучку морфологію та наділені адаптивними якостями [14, с. 61], не характерними для традиційних суб'єктів ринку.

Вони є і генетичною пам'яттю фірми, і джерелом компромісу, і метою існування, і джерелом для наслі-

дування [18]. Їх дія здатна забезпечувати як адаптацію «всередину», тобто формувати умови до змін власних кількісних та якісних характеристик, структури, законностей функціонування, так і «на ззовні», тобто шукати шляхи зміни середовища для самозбереження та розвитку. Останнє на практиці виражається через дії корпорацій, спрямовані на «пристосування» економічного, соціального, політичного, культурного середовища до цілей свого існування [14, с. 62 – 63].

З позицій теорії систем і ресурсної теорії мова йде про об'єктивне прагнення нарощувати ресурсне забезпечення для підтримки оптимального стану динамічної рівноваги та основи реалізації адаптаційного механізму шляхом пошуку найменш ресурсно-витратних варіантів. При цьому дія адаптаційного механізму може розглядатись через стратегію (ключову ціль) з пошуку додаткових ресурсів розвитку.

М. Калужський [21] пише, що таких стратегій може бути дві: горизонтальної та вертикальної інтеграції. Перша пов'язана з вибором екстенсивного типу розвитку шляхом максимізації однотипних ресурсів. Друга – з інтенсивним або адаптацією за рахунок нарощення порівняльних переваг використання різних ресурсів середовища.

На наш погляд, потрібно говорити і про конгломератну інтеграцію, яка може розглядатись як одночасне вирішення обох цілей з урахуванням відповідної направленості у процесах адаптації компанії по відношенню до її «ядра» і «периферії».

Реалізація адаптаційного механізму корпорацій тісно пов'язана з методами та засобами, які можуть бути використані у процесі адаптації.

Так, у роботі [24] пропонується усі методи адаптації корпорацій розподілити на: *дисипацію* (розподіл негативного впливу за рахунок інтеграції з іншими учасниками); *реагування* (передбачає визначення проблемних зон у діяльності системи і прийняття рішення щодо їх усунення); *ігнорування* (передбачає використання оборонних стратегій у частині її ігнорування і обмеження усіх пов'язаних з цією загрозою трансакцій); *активне втручання* (передбачає реалізацію змін-новаторів при сприятливому середовищі).

Основними засобами, які використовуються у межах реалізації даних стратегій, таким чином, можуть бути: злиття і поглинання, диверсифікація, кооперація та спеціалізація, корпоративна соціальна відповідальність, культура і організаційна структура, втручання у політичний процес (зокрема, лобювання), стратегічне управління, стиль і методи управління, маркетинг, інформатизація, активізація інноваційної діяльності, акціонування, інвестування, система формальних і неформальних інститутів компанії та ін., що здатні формувати її генетичний код, закладати засади для створення і прийняття змін-новаторів з метою забезпечення стану динамічної рівноваги.

На сьогоднішній день у літературі також можна знайти і різні підходи до розуміння сутності середовища, яке впливає на процеси адаптації, формує умови і визначає її наслідки.

Так, у роботі [24, с. 6] пропонується фактори середовища розподіляти на «зовнішнє оточення» і «фактори макросередовища». До зовнішнього оточення автором запропоновано відносини суб'єктів, які впливають на діяльність підприємства, до них належать і мікроелементи – суб'єкти у різних організаційно-правових формах, а до макроеlementів – ринкові утворення та «мега-суб'єкти», які мають значний вплив на формування тих чи інших ринків. З усіх груп факторів найбільший вплив на адаптацію корпорацій, на думку автора, чинять фактори макросередовища.

У роботі [25] у процесі аналізу впливу зовнішніх і внутрішніх флуктацій на стійкість корпорацій виділяються фактори внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому внутрішнє середовище, що впливає на умови адаптації корпорацій і виступає спонукальним мотивом даного процесу, характеризується їх підсистемами: виробничою, фінансовою, кадровою, управлінською, маркетинговою, власності, інформаційною [25], а також значним впливом на умови адаптації з боку власників і персоналу. Кожна з підсистем корпорації, виступаючи системоутворюючою для корпорацій, у той же час може характеризуватись складністю своєї структури та функцій, бути наділеною власними інструментами для забезпечення стійкості. Їх стійкість виступає основою і для забезпечення динамічної стійкості корпорації як системи.

До зовнішнього середовища віднесено державу, фондовий ринок, банківську систему, фінансовий ринок, суспільство, ринок [25].

У роботі [26, с. 17] середовище корпорації також аналізується з позицій внутрішнього та зовнішнього середовища. До внутрішнього середовища корпорації як системи віднесено інституціональну, виробничу та соціальну. Детальний аналіз вказаної роботи дає підстави визначити, що зовнішнім середовищем є ринок, суспільство та держава.

На наш погляд, внутрішнє середовище корпорації доцільно розглядати з позицій системно-функціонального підходу, представленого у роботі [25], оскільки він дає можливість:

- ✦ аналізувати корпорацію як складну динамічну систему, де кожна підсистема виконує свої специфічні функції;
- ✦ визначити здатність кожної з підсистем бути причиною, місцем та умовою здійснення адаптації;
- ✦ закладає засади характеристики особливостей взаємодії та взаємозалежності між ними;
- ✦ не обмежується розуміння корпорації і дає можливість аналізувати її як структуру, що складається з ряду підприємств, наділених якостями самостійних систем.

Мова йде про те, що кожний з учасників корпорації може аналогічним чином бути розглянутий через призму вказаних підсистем і тісно пов'язаний з материнською компанією єдиною метою існування і координаційним (управлінським) центром, фінансовими, господарськими, інформаційними та іншими взаємозв'язками. Навіть, якщо врахувати, що суб'єкти корпорації (підприємства, які в неї входять) можуть здійснювати діяльність на ринку як окремі юридичні особи, вони тісно пов'язані

з материнською та іншими компаніями у виробничих, фінансових, інформаційних та інших зв'язках і саме для даної корпорації як системи виступають реалізаторами єдиної мети діяльності;

- ✦ акцентує увагу на тому, що корпорація насамперед є системою, для якої характерний високий рівень керованості та незначний до саморозвитку (структурна інерція), тому серед внутрішніх факторів, які найбільше впливають на результат дії адаптаційного механізму, саме управлінські.

Останнє має важливе значення для розуміння дії адаптаційного механізму корпорацій, оскільки «бачення перспектив розвитку господарської діяльності пов'язане з закріпленням ринкових позицій господарської системи, її конкурентоздатністю, забезпеченням потреб споживачів... формуванням місії, довгострокових та середньострокових цілей, стратегій, визначення необхідного рівня ресурсів..., які і передбачають стійкість господарської системи» [14, с. 62].

Саме здатність управлінської підсистеми швидко адаптуватись до умов середовища, налагоджувати конструктивну взаємодію з іншими підсистемами, формувати «ядро» цілей подальшого розвитку як основи взаємодії із зовнішнім середовищем може забезпечувати компаніям лідерство на ринках, ефективність і гнучкість. І навпаки, відсутність таких її ознак буде спричиняти «затухання» цих процесів, формувати умови внутрішньої дезорганізації та призводити до втрати компаніями своїх ринкових позицій, формування пристоусувальницької поведінки, перебування у «сірій масі».

Зовнішнє середовище впливу на корпорації характеризується складністю та неоднозначністю, тому його доцільно аналізувати за різними класифікаційними ознаками: сферами суспільної життєдіяльності, їх структурними елементами, рівнями, інституційними факторами, дією господарського механізму, масштабами, суб'єктами тощо з урахуванням можливих варіацій збурень і способом реакції на них зі сторони корпорацій. Вони впливають на корпорації з різною інтенсивністю та у різний час, характеризуються моментами безпосереднього і опосередкованого впливу, можливістю бути віднесеними до мікро, мезо- і макrorівня.

Так, наприклад, доцільно визначити зовнішній вплив на корпорації таких макросистем національної економічної системи: *держави* як системи, яка формує і підтримує «правила гри»; *ринку* як системи, що визначає об'єктивні закономірності руху своїх підсистем; *суспільства* як системи, яка є джерелом людських ресурсів, носієм культурного потенціалу, суспільної пам'яті і свідомості; *природи* як системи, що формує загальні умови існування всіх систем і є джерелом природних ресурсів.

Вони мають відповідну структуру, елементи якої окремо чи в сукупності здатні чинити вплив на розвиток корпорацій і визначають логіку переходу від макrorівня до нижчих рівнів у процесі аналізу: держава має відповідну структуру регулюючих органів; ринок характеризується рівнями та видами ринків, а також і галузями та комплексами, територіальними осередками, окремими суб'єктами; суспільство розподіляється на групи та

окремих індивідів, які здатні формувати попит на продукцію корпорацій та пропозицію робочої сили для них; природа закладає засади для визначення умов і видів діяльності, стимулів для спеціалізації і кооперації тощо.

Доцільне говорити і про вплив глобальної економіки та її структури на корпорації.

Вплив чинників зовнішнього середовища залежить і від рівня розвитку самих корпорацій (прості АТ, корпоративні об'єднання в межах національного господарства, ТНК тощо), їх підпорядкування (державні, приватні компанії), стану ринку, яким представлено їх продукцію (олігопольних, монопольний, конкурентний) та інших параметрів.

На відміну від факторів внутрішнього середовища, дія факторів зовнішнього середовища носить переважно об'єктивний характер, оскільки по відношенню до корпорацій вони генеруються самим середовищем і не залежать від волі корпорації чи їх підсистем, окремих індивідів. Їх дія може бути основою для ґрунтового аналізу видів адаптації, які можуть застосовувати корпорації в процесі пристосування до умов середовища.

Характер дії цих факторів може носити як конструктивний характер, спрямований на відтворення та створення умов самозбереження середовища існування компанії і, як результат, власне самих компаній, так і деструктивний. Усе залежить від вибору атрактора – розвитку чи деградації.

Йдеться про те, що деструктивні процеси у середовищі (системах вищого порядку) на основі дії атрактора деградації здатні призводити до відповідних процесів у системах нижчого порядку.

Таке руйнування пов'язане з тривалим часовим лагом існування умов деградації, їх підтримкою відповідними структурними елементами, відсутністю або несвоєчасністю впливу управлінської (регулюючої) складової на інші складові системи, сильними внутрішніми флуктаціями та втратою «елементів ДНК», надмірними необ'єктивованими впливами на підсистеми або ж їх відсутністю при необхідності для погашення негативних впливів збурень, «структурною інерцією», усталенням неефективних інститутів і інституцій, наявністю «інституційних пасток» та ін. По відношенню до держави, яка формує умови зовнішнього середовища існування корпорацій, мова може йти і про підміну розуміння сутності напрямку розвитку (вибору атрактора), коли ідеально описується атрактор розвитку, а реально за рахунок використовуваних інструментів – відбувається дія атрактора деградації.

Якщо дія атрактора деградації системи вищого порядку призводить до задіяння механізму її руйнації та стає стійкою, така система консервує свою структуру, її елементи втрачають здатність виконувати свої функції і, як наслідок, якісні зміни не відбуваються, розвиток припиняється чи припиняється (система деградує).

Прикладами таких дій можуть бути надмірне державне втручання в ринкові процеси, невідпрацьоване інституційне середовище, насамперед, у частині забезпечення захисту прав власності та конкуренції, відсутність стратегії соціально-економічного розвитку як основи для

аналізу корпораціями можливих тенденцій щодо змін у середовищі їх існування або ж надмірно обмежений регулюючий вплив, коли держава не вирішує покладених на неї мінімальних координуючих функцій, що спричиняє ланцюгову деформацію в різних системах нижчого порядку, постійні зміни податкової системи, загалом «надмірність» у часі та просторі здійснюваних урядом реформ.

Такі процеси не просто призводять до диспропорцій у розвитку систем, що взаємодіють із зовнішнім середовищем, а здатні порушувати закономірності розподілу ресурсів між ними, збільшувати асиметрію інформації, «заморожувати» умови конкуренції як основи реалізації механізму адаптації до умов середовища. Прикладом таких дій може бути політика держави, спрямована на підтримку тісних неформальних взаємозв'язків з корпораціями, які розглядаються в даному випадку не як співносії соціально-економічних цінностей і реалізатори обраного напрямку соціального розвитку, а як об'єкти фінансово-матеріальної підтримки у процесі політичної боротьби.

Загалом, на наш погляд, доцільно говорити про те, що серед чинників зовнішнього середовища значний вплив на діяльність корпорацій та формування відповідного їхнього адаптаційного механізму до умов середовища здійснює держава.

Вітчизняний досвід розвитку корпорацій свідчить, що непродумана державна політика у сфері корпоративних відносин, відсутність їх законодавчого забезпечення, стратегічної орієнтації на забезпечення виконання важливих соціально-економічних функцій розвитку, використання їх як засобу отримання недобросовісної економічної ренти призвели до формування моделі «зорієнтованої на трансформацію корпоративної форми ... в закритий інститут», «активний перерозподіл структури корпоративної власності з також формування такого стилю поведінки корпоративних суб'єктів, при якому «витрати ефективної діяльності є заниженими», а натомість «надмірна мотивація» до нечесного збагачення зростає, спостерігається «ефект інвестиційної короткозорості» та прагнення нечесно «захопити» економічну ренту [27, с. 20 – 21]. Як наслідок, дисбаланс основних пропорцій соціально-економічного розвитку, втрата іншими регулюючими суб'єктами реальних важелів впливу на економічні явища і процеси, зниження господарського інтересу, зловживання джерелами отримання доходу, недобросовісна поведінка на ринку, олігархізація та тінізація економіки, втрата конкурентних позицій на світових ринках, відтік інвестицій з економіки, зниження рівня інноваційної активності.

Таким чином, можна визначити, що у процесі реалізації свого адаптаційного механізму корпорації прагнуть здійснювати активну інтеграцію зовнішніх і внутрішніх умов, налагодження контактної взаємодії між елементами середовища з метою забезпечення динамічної рівноваги і гнучкості. Основи такої взаємодії повинні відтворюватись як у внутрішній структурі корпорацій як систем, так і в зовнішній, де одне з провідних місць відводиться державі, оскільки цілісність, системний ефект сучасної економіки досягається переважно за рахунок

формування ендogenous умов, факторів і механізмів економічного зростання [28, с. 14].

Крім того, доцільно, на наш погляд, значну увагу приділяти вказаним питанням у зв'язку з тим, що активний розвиток корпорацій привів до появи та укорінення у системі міжнародних взаємозв'язків ТНК, які відіграють вирішальну роль «у посиленні суперечливих тенденцій міжнародних ринків, виступаючи ядром інтеграції національних і регіональних ринків, формування міжнародних норм і правил, і водночас ядром створення ієрархії організацій, що різними способами обмежують конкуренцію», тобто адаптацію, розвиток, повторюючи на міжнародному ринку поведінку, яка була їм притаманна у процесі еволюції в межах національних господарських систем [29, с. 303]. Це ставить перед національними економічними системами «завдання використовувати переваги міжнародного технологічного поділу праці, побудованого на нових принципах управління складними системами [29].

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна визначити, що дослідження характерних рис адаптаційного механізму корпорацій як об'єктивно притаманної їм форми розвитку, що забезпечує вирішення протиріч між вимогами середовища та внутрішніми можливостями компаній, характеризується цілеспрямованістю і стратегічною орієнтованістю, методами та засобами реалізації, набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку економічних систем. Доведено, що корпорації у процесі реалізації свого адаптаційного механізму здійснюють вплив як на свою структуру та функції, так і на економічну систему загалом. Наслідки такого впливу залежать від стану середовища їх існування, а також вибору атрактора і можуть набувати конструктивного та деструктивного характеру.

Основу подальших досліджень сутності та особливостей реалізації адаптаційного механізму корпорацій становить визначення сутності та значення здійснення корпораціями оберненого впливу на середовище свого функціонування, тобто когерентності у процесі еволюції та виходу на нові рівні економічної системи, а також чинників, що здатні впливати на якість і наслідки цих процесів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодіна М. О. Економічний зміст адаптації підприємства / М. О. Колодіна // Вісник СумДУ. – Серія «Економіка». – 2010. – № 1. – С. 200 – 209.
2. Виноградський С. М. Організація системи адаптивного менеджменту фірми : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.02 / С. Б. Виноградський ; Донець. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.
3. Луциков Ю. А. Адаптація сільськогосподарських підприємств до ринкових умов господарювання : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / Ю. А. Луциков. – Воронеж, 2001. – 20 с.
4. Буднік М. М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / М. М. Буднік ; Донець. нац. ун-т. – Харків, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nbuv.gov.ua
5. Георгиевский А. Б. Эволюция адаптаций : ист.-метод. исследования / А. Б. Георгиевский / Отв. ред. К. В. Манойлен-

ко / Институт истории естествознания и техники. – Л. : Наука, 1989. – 187 с.

6. Ханалиев Г. И. Развитие системы управления адаптацией предприятия автомобильного транспорта в условиях изменяющейся экономической среды : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Г. И. Халиев. – Ставрополь, 2006. – 22 с.
7. Мельник А. О. Становлення та розвиток поняття «адаптація підприємства» / А. О. Мельник // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – Ч. 2, Т. 2, № 1. – С. 135 – 138.
8. Довгань Л. Є. Стратегічна стійкість у системі стратегічного управління підприємством / Л. Є. Довгань, Г. А. Мохонько // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11. – С. 115 – 122.
9. Морочковская И. Н. Управление процессами адаптации предпринимательской структуры к изменениям бизнес-среды : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / И. Н. Морочковская. – Москва, 2007.
10. Murphy R. Adaptive Processes in Economic Systems / R. Murphy. – N.Y., 1965.
11. Галушко Є. С. Обоснование организационно-экономического механизма адаптации предприятия / Є. С. Галушко, С. А. Галушко // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Вип. 130/2012. Серія: Економіка і фінанси. – Севастополь, 2012. – С. 43 – 47.
12. Кудлаєнко С. В. Теоретичні основи поняття «адаптація підприємств» / С. В. Кудлаєнко // Вісник Хмельницького національного університету. Вип. «Економічні науки». – 2009. – № 5 (2). – С. 172 – 174.
13. Миколенко Е. П. Адаптація економічних систем к условиям глобализации: институциональный аспект / Е. П. Миколенко // Европейский вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 545 – 549.
14. Шинкевич Н. В. Предприятие как система / Н. В. Шинкевич // Экономика и управление. – 2005. – № 3. – С. 58 – 63.
15. Димов О. Д. Формирование механизма адаптации промышленных корпораций к воздействию внешней среды : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / О. Д. Димов. – Оренбург, 2012. – 26 с.
16. Пашнюк Л. О. Теоретичні аспекти адаптації підприємства до ринкових умов господарювання / Л. О. Пашнюк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1 (67). – С. 76 – 81.
17. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт / Пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
18. Эффективные подходы к развитию предприятий, отраслей, комплексов. В 3 книгах. К. 1 (Раздел 3) : монография / [Авт. кол. : Бархатов В. И., Бондарчук Н. В., Ванцов А. А. и др.]. – Одесса : Куприенко С. В., 2013. – 166 с.
19. Экономическая кибернетика : учебное пособие ; изд. 2-е / Под ред. Лысенко Ю. Г. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2003. – 516 с.
20. Цимбал С. М. Філософсько-методологічний потенціал соціосинергетики : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 09.00.09 / С. М. Цимбал. – Київ, 2005. – 22 с.
21. Калужский М. Л. Общая теория систем : учебное пособие / М. Л. Калужский. – Омск, 2001. – 177 с.
22. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
23. Мильнер Б. З. Теория организации. – 2-е изд., перераб. и доп. / Б. З. Мильнер. – М. : Инфра-М, 2000. – 480 с.
24. Сірик І. П. Обґрунтування управлінських рішень в умовах адаптації підприємства до змін ринкового середовища : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / І. П. Сірик ; Сумський держ. ун-т. – Суми, 2012. – 20 с.
25. Марченко В. М. Класифікація флуктуацій та методичних підходів до оцінки стійкості корпорацій / В. М. Марченко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 30. – С. 62 – 77.

26. Уманців Ю. М. Формування української моделі корпоративного управління / Ю. М. Уманців // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 3. – С. 10 – 13.

27. Дементьев В. В. Мотивация собственника и структуры экономической власти / В. В. Дементьев // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – Вып. 31-1. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://unilib.donntu.edu.ua/fem/vip31-1/31-1_02.pdf

28. Решетило В. П. Економічна синергетика реалізації ринкового потенціалу інституціональних систем : автореф. дис. ... д-р екон. наук за спец. 08.01.01 / В. П. Решетило. – Х. : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 34 с.

29. Хитра О. В. Синергізм транснаціональної діяльності / О. В. Хитра // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 3. – С. 303 – 307.

REFERENCES

Budnik, M. M. "Adaptatsiia promyslovykh pidpriemstv do rynkovykh umov hospodariuvannia" [Adapting industrial enterprises to market conditions]. nbuv.gov.ua

Barkhatov, V. I., Bondarchuk, N. V., and Vantsov, A. A. *Effektivnye podkhody k razvitiu predpriatiy, otrasley, kompleksov* [Effective approaches to the development of enterprises, industries and industrial complexes]. Odessa: Kuprienko SV, 2013.

Dovhan, L. Ie., and Mokhonko, H. A. "Stratehichna stiikist u systemi stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom" [Strategic stability in the strategic management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (2010): 115-122.

Dimov, O. D.. "Formirovanie mekhanizma adaptatsii promyshlennykh korporatsiy k vozdeystviu vneshney sredy" [Formation mechanism of adaptation to the effects of industrial corporations of the environment]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2012.

Dementev, V. V. "Motivatsiia sobstvennika i struktury ekonomicheskoy vlasti" [The motivation of the owner and the structure of economic power]. http://unilib.donntu.edu.ua/fem/vip31-1/31-1_02.pdf

Ekonomicheskaya kibernetika [Economic Cybernetics]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2003.

Georgievskiy, A. B. *Evolutsiia adaptatsiy* [The evolution of adaptations]. Leningrad: Nauka, 1989.

Halushko, Ye. S., and Halushko, S. A. "Obosnovanye orhanyzatsyonno-ekonomicheskogo mekhanyzma adaptatsyy predpriatyia" [Justification of the organizational-economic mechanism of adaptation of the enterprise]. *Visnyk SevNTU*, no. 130/2012 (2012): 43-47.

Kudlaienko, S. V. "Teoretychni osnovy poniattia «adaptatsiia pidpriemstv»" [Theoretical basis of the concept of "adaptation enterprises"]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 5(2) (2009): 172-174.

Kolodina, M. O. "Ekonomichniy zmist adaptatsii pidpriemstva" [Economic Content Adaptation company]. *Visnyk SumDU*, no. 1-C (2010): 200-209.

Khaliev, G. I.. "Razvitie sistemy upravleniia adaptatsiyei predpriatiia avtomobilnogo transporta v usloviakh izmeniaiushcheysia ekonomicheskoy sredy" [The development of enterprise management systems adaptation of road transport in a changing economic environment]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2006.

Kaluzhskiy, M. L. *Obshchaia teoriia sistem* [General systems theory]. Omsk, 2001.

Khytra, O. V. "Synerhizm transnatsionalnoi diialnosti" [Synergism transnational activities]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, no. 6 (2009): 303-307.

Lushchikov, Yu. A. "Adaptatsiia selskokhoziaystvennykh predpriatiy k rynochnym usloviim khoziaystvovaniia" [Adapta-

tion of agricultural enterprises to market economic conditions]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2001.

Murphy, R. *Adaptire Processes in Economis Systems*. N.Y., 1965.

Morochkovskaia, I. N. "Upravlenie protsessami adaptatsii predprinimatelskoy struktury k izmeneniam biznes-sredy" [Management of business processes to adapt to changes in the structure of the business environment]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2007.

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [The theory of organization]. Moscow: Infra-M, 2000.

Marchenko, V. M. "Klasyfikatsiia fluktuatsii ta metodychnykh pidkhodiv do otsinky stiikosti korporatsii" [Classification of fluctuations and methodological approaches to the assessment of corporate sustainability]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury*, no. 30 (2011): 62-77.

Melnyk, A. O. "Stanovlennia ta rozvytok poniattia «adaptatsiia pidpriemstva»" [Formation and development of the concept of "adaptation enterprise"]. *Visnyk Tekhnolohichnoho universytetu Podillia*, vol. 2, no. 1 (2004): 135-138.

Mykolenko, E. P. "Adaptatsiia ekonomicheskoykh system k usloviyam hlobalyzatsiy: ynstytutsionalnyi aspekt" [Adapting economies to globalization: the institutional aspect]. *Yevropeiskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2(13) (2012): 545-549.

Nort, D. *Ponimanie protsessa ekonomicheskikh izmeneniy* [Understanding the process of economic change]. Moscow: Izd. dom Gos. un-ta - Vyshey shkoly ekonomiki, 2010.

Prigozhin, I., and Stengers, I. *Poriadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy* [Order out of chaos: Man's new dialogue with nature]. Moscow: Progress, 1986.

Pashniuk, L. O. "Teoretychni aspekty adaptatsii pidpriemstva do rynkovykh umov hospodariuvannia" [The theoretical aspects businesses adapt to market conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1(67) (2007): 76-81.

Reshetylo, V. P. "Ekonomichna synerhetyka realizatsii rynkovoho potentsialu instytutsionalnykh system" [The economic synergy of market potential institutional systems]. *Avtoref. dys. ... d.e.n. za spets. 08.01.01*, 2006.

Shinkevich, N. V. "Predpriatie kak sistema" [The enterprise as a system]. *Ekonomika i upravlenie*, no. 3 (2005): 58-63.

Siryk, I. P. "Obgruntuvannia upravlinskykh rishen v umovakh adaptatsii pidpriemstva do zmin rynkovoho seredovyscha" [Rationale management solutions in enterprise adaptation to changes in the market environment]. *Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2012.

Tsymbal, S. M.. "Filosofsko-metodolohichniy potentsial sotsiosynerhetyky" [Philosophical and methodological potential sotsiosynerhetyky]. *Avtoref. dys ... kand. ekon. nauk: 09.00.09*, 2005.

Umantsiv, Yu. M. "Formuvannia ukrainskoi modeli korporatyvnoho upravlinnia" [Formation of the Ukrainian model of corporate governance]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 3 (2010): 10-13.

Vynohrads'kyi, S. M. "Orhanizatsiia systemy adaptivnoho menedzhmentu firmy" [Organization of adaptive management firm]. *Avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.06.02*, 2001.

ДИНАМІЧНІ ЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: СПОСОБИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ВІДСТЕЖЕННЯ РОЗВИНЕНOSTI

ГРЕБЕШКОВА О. М., МАЛЯРЧУК О. Г.

УДК 005.21

Гребешкова О. М., Мальярчук О. Г. Динамічні здатності підприємства: способи виявлення та відстеження розвиненості

У статті висвітлено ключові положення методичного підходу до виявлення динамічних здатностей підприємства та відстеження їх розвиненості. Систематизовано методологічні засади та уточнено основні положення ідентифікації динамічних здатностей підприємства в контексті ресурсного підходу. Авторське узагальнення методологічних засад концепції динамічних здатностей ґрунтується на виявленні спектра стратегічних амбіцій підприємства постіндустріальної епохи, що описується в контексті двох типів ринкової поведінки – проактивного та реактивного (адаптивного). Зазначено, що різні типи ринкової поведінки підприємства ґрунтуються на різних методологічних платформах, серед яких найпоширенішими є концепції підричних інновацій та «голубого океану», менеджменту знань та реляційна концепція фірми. Вдале вирішення завдання набуття фірмою стійких конкурентних переваг вирішується завдяки використанню її динамічних здатностей у сферах стратегічного управління, інноваційно-інвестиційної діяльності та бізнес-взаємодії (мережі довірчих відносин з іншими учасниками ринку). Виявлено, що механізм прояву динамічних здатностей ґрунтується на комбінації унікальних компетенцій підприємства, які пропонується визначати на п'яти рівнях організації: індивідуальному, груповому (рольовому), функціональному, стратегічному та загально-організаційному. Ураховуючи практичну відсутність методичних розробок у цьому напрямі запропоновано формувати систему індикаторів для моніторингу динамічних здатностей у контексті збалансованої системи показників діяльності підприємства. Запропонована система ключових індикаторів є здебільшого теоретичним конструктом і потребує адаптації й розвинення для конкретного підприємства.

Ключові слова: динамічні здатності, ресурсний підхід, стратегічний менеджмент, компетенції організації, стратегічна теорія фірми, збалансована система показників.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 13.

Гребешкова Олена Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри стратегії підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: grebeshkova@gmail.com

Мальярчук Ольга Георгіївна – асистент, кафедра стратегії підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: olyam87@ukr.net

УДК 005.21

UDC 005.21

Гребешкова Е. Н., Мальярчук О. Г. Динамические способности предприятия: способы выявления и отслеживания развитости

В статье освещены ключевые положения методического подхода к выявлению динамических способностей предприятия и отслеживанию их развитости. Систематизированы методологические основы и уточнены основные положения идентификации динамических способностей предприятия в контексте ресурсного подхода. Авторское обобщение методологических основ концепции динамических способностей основывается на выявлении спектра стратегических амбиций предприятия постиндустриальной эпохи, описываемого в контексте двух типов рыночного поведения – проактивного и реактивного (адаптивного). Отмечено, что различные типы рыночного поведения предприятия основываются на различных методологических платформах, среди которых наиболее распространенными являются концепции взрывных инноваций и «голубого океана», менеджмента знаний, а также реляционная (отношенческая) концепция фирмы. Удачное решение задачи достижения фирмой устойчивых конкурентных преимуществ решается благодаря использованию ее динамических способностей в сферах стратегического управления, инновационно-инвестиционной деятельности и бизнес-взаимодействия (сети доверительных отношений с другими участниками рынка). Аргументировано, что механизм проявления динамических способностей основывается на комбинации уникальных компетенций предприятия, которые предлагается определять на пяти уровнях организации: индивидуальном, групповом (ролевом), функциональном, стратегическом и общеорганизационном. Учитывая практическое отсутствие методических разработок в этом направлении, предложено формировать систему индикаторов для отслеживания развитости динамических способностей в контексте сбалансированной системы показателей деятельности предприятия. Предлагаемая система ключевых индикаторов является отчасти теоретическим конструктом и требует адаптации и развития для конкретного предприятия.

Ключевые слова: динамические способности, ресурсный подход, стратегический менеджмент, компетенции организации, стратегическая теория фирмы, сбалансированная система показателей.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 13.

Гребешкова Елена Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой стратегии предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: grebeshkova@gmail.com

Мальярчук Ольга Георгиевна – асистент, кафедра стратегии предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: olyam87@ukr.net

Grebeshkova E. N., Malyarchuk O. G. Dynamic Capabilities of an Enterprise: Methods of Revelation and Tracing Maturity

The article describes key provisions of the methodical approach to revelation of dynamic capabilities of an enterprise and tracing their maturity. It systemises methodological grounds and clarifies main provisions of identification of dynamic capabilities of an enterprise in the context of the resource approach. The author's generalisation of methodological grounds of the concept of dynamic capabilities is based on revelation of a spectrum of strategic ambitions of an enterprise of the post-industrial era, described in the context of two types of market behaviour – pro-active and re-active (adaptive). The article marks out that various types of market behaviour of an enterprise are based on various methodological platforms, among which the most widespread are the concepts of bursting innovations and "blue ocean", knowledge management and also a relational concept of a firm. Successful solution of the task of achievement by a firm of stable competitive advantages is gained due to the use of its dynamic capabilities in the spheres of strategic management, innovation and investment activity and business interaction (network of trust relationship with other market participants). The article argues that the mechanism of revelation of dynamic capabilities is based on a combination of unique competences of an enterprise, which are proposed to determine at five levels of an organisation – individual, group (role), functional, strategic and general organisational. Taking into account practical absence of methodical developments in this direction, the article offers to form a scorecard for tracing maturity of dynamic capabilities in the context of the balanced scorecard of activity of an enterprise. The proposed system of key indicators is a part of a theoretical construct and requires adaptation and development for an individual enterprise.

Key words: dynamic capabilities, resource approach, strategic management, competences of an organisation, strategic theory of a firm, balanced scorecard.

Pic.: 1. Tabl.: 2. Bibl.: 13.

Grebeshkova Elena N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Head of the Department of enterprise strategies, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: grebeshkova@gmail.com

Malyarchuk Olga G. – Assistant, Department of enterprise strategies, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: olyam87@ukr.net

На сучасному етапі розвитку світової економічної системи якісно змінюються умови функціонування та розвитку її первинних ланок – підприємств, фірм, компаній, корпорацій та інших господарюючих суб'єктів різних бізнес-профільів, масштабів та форм власності. Визначальні тенденції постіндустріальної економіки знаходять прояв у наростанні гіпердинамічності, непередбачуваності та прихованому характері змін бізнес-середовища, трансформації структури ресурсів, необхідних для забезпечення високого конкурентного статусу економічних організацій у бік зростання вагомості нематеріальної (переважно інтелектуальної) їх складової. Ці процеси обумовлюють активний науковий пошук у напрямку розроблення та впровадження адекватних цим умовам управлінських концепцій і механізмів, здатних забезпечити господарюючим суб'єктам завчасне розпізнавання можливостей з метою отримання економічних вигід в майбутньому.

Останніми роками у теорії та практиці стратегічного управління набуває поширення запропонований Дж. Барні ресурсний підхід (англ. *Resource-based view*), в основу якого покладено ідею про «внутрішню» походження розбіжностей конкурентних статусів фірм, що ґрунтуються на унікальних комбінаціях їх матеріальних і нематеріальних ресурсів. З позицій цього підходу успіх фірми у конкурентному середовищі залежить від її здатностей до створення відносно стійких і складно імітованих конкурентами конфігурацій стратегічно важливих ресурсів і компетенцій [1].

Дискусії щодо концепції динамічних здатностей підприємства не втрачають актуальності останні два десятиліття. Розкриттю суті цього явища присвячені праці таких зарубіжних науковців, як Дж. Барні, Д. Тіс, Г. Пізано, Е. Шуен, К. Ейзенхардт, Дж. Мартін, М. Золло, С. Вінтер, Р. Нельсон та ін. Значний внесок у розкриття ролі динамічних здатностей у набутті вітчизняними підприємствами конкурентних переваг зробили українські науковці та їх колеги з країн пострадянського простору – К. Бурманн, В. Верба, Н. Гаращенко, І. Гурков, В. Катькало, О. Кузнецова, А. Куликов, К. Массон, А. Наливайко, В. Чайка та ін.

Динамічний напрямок ресурсної теорії стратегічного управління наголошує на необхідності розвитку організаційних здатностей, знань та компетенцій підприємства. Проте механізм їх виявлення, ідентифікації та комбінування складових елементів залишається маловивченим. Метою цієї статті є висвітлення ключових положень методичного підходу до виявлення динамічних здатностей підприємства та відстеження їх розвиненості. Для досягнення поставленої мети для подальшого вирішення сформульовано такі завдання: 1) висвітлити методологічні засади та уточнити основні положення ідентифікації динамічних здатностей підприємства в контексті ресурсного підходу; 2) розробити систему індикаторів для виявлення та відстеження динамічних здатностей різних рівнів.

У ході дослідження використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу – для уточнення сутності динамічних здатностей підприємства; теоретичного узагальнення – для визначення методологічних засад

концепції динамічних здатностей; формалізації – для розробки системи ключових індикаторів динамічних здатностей підприємства.

Незважаючи на активну наукову дискусію навколо динамічних здатностей та їх ролі в набутті фірмами стійких конкурентних переваг, саме поняття «динамічні здатності» досі залишається невизначеним. Широкий спектр існуючих трактувань можна умовно звести до двох основних груп: 1) динамічні здатності фірми зводяться до здатностей до пошукової діяльності [2; 3]; 2) динамічні здатності – це здатності фірми до стратегічних змін. На наше переконання, обидва способи визначення суті динамічних здатностей органічно поєднуються, якщо розглядати їх в контексті обраного фірмою типу стратегічної поведінки.

Д. Тіс із співавторами розробив концепцію динамічних здібностей фірми на основі аналізу «інноваційної фірми у світі шумпетеріанської конкуренції» [4]. За результатами їх дослідження зроблено висновок, що високотехнологічним компаніям не достатньо володіти унікальними ресурсами (технологіями, знаннями, ноу-хау), але необхідно також демонструвати *проактивну стратегічну поведінку*. Для таких компаній наявність динамічних здатностей підтверджується процесами управління знаннями та цілеспрямованого формування та комбінування компетенцій організаційного рівня.

Пізніше російськими дослідниками [5] сформульовано робочу гіпотезу про те, що динамічні здібності необхідні не лише на ринках, де інновації є ключовим параметром конкуренції, але і для компаній, що реалізують стратегії активного зростання в таких контекстах: 1) на зростаючому ринку, коли стоїть завдання пошуку напрямків росту і ресурсів для його забезпечення; 2) на стабільному ринку, якщо вона не займає лідируючого положення, але прагне завоювати унікальну конкурентну перевагу. Для таких компаній визначальну роль відіграє *адаптивна (або реактивна) стратегічна поведінка*. Для таких компаній наявність динамічних здатностей підтверджується процесами управління змінами на підприємстві шляхом впровадження продуктово-технологічних та управлінських інновацій, розвиненням компетенцій ключових працівників.

У новітньому трактуванні Д. Тіса [6] динамічні здатності фірми включають чотири організаційних вміння: 1) рутинізовані процеси *управління інноваціями та змінами*; 2) бізнес-інтуїцію та бачення, необхідні для *створення нових бізнес-моделей*; 3) механізми *прийняття вірних інвестиційних рішень*, що дозволяють визначити нові ринки і технології; обмежити невизначеність; обмірковано робити ризиковані інвестиції в нові технології; забезпечувати ефективне поєднання спеціалізованих активів; 4) компетенції оркестрування та *управління трансакціями* (наприклад, прийняття рішення про аутсорсинг і з ким ці відносини вибудовуються і т. д.).

З урахуванням вищевикладеного вважаємо за можливе систематизувати методологічні засади концепції динамічних здатностей підприємства (рис. 1).

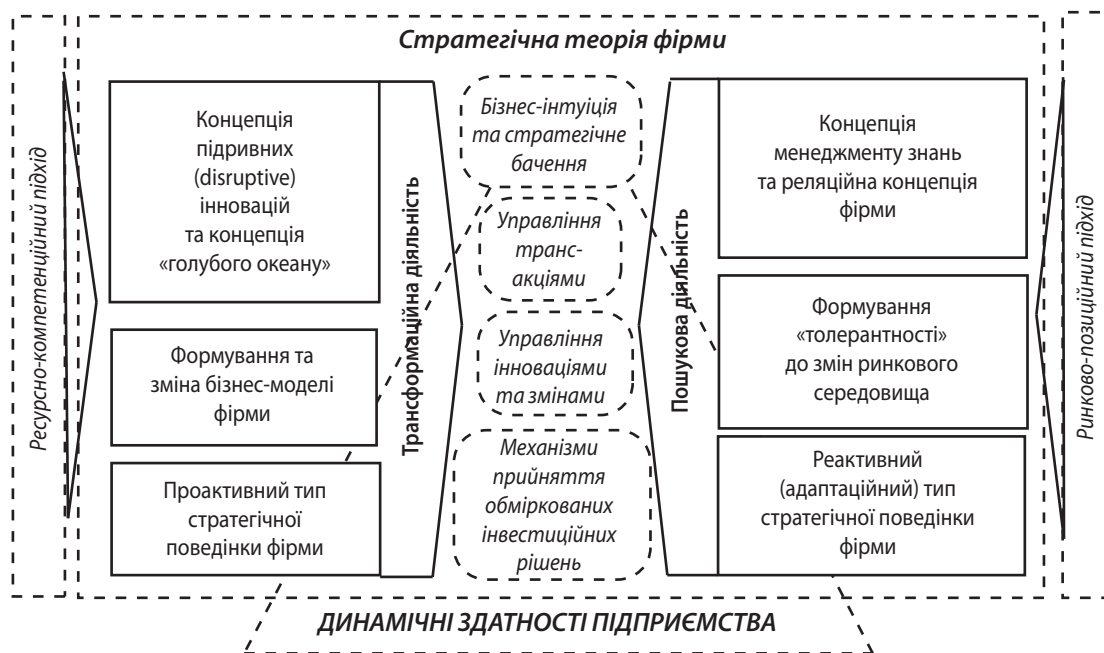

Рис. 1. Методологічні засади концепції динамічних здатностей фірми (розроблено авторами на основі [6; 7; 8; 9])

Логіка наведеного на рис. 1 узагальнення полягає в такому. В умовах постіндустріальної економіки стратегічні амбіції фірми можуть коливатися від намагання бути відмітною в конкурентному середовищі шляхом пристосування до змін до намагання впливати на формування цього середовища, впроваджуючи принципово інші (порівняно з існуючими) «правила гри». У першому випадку найчастіше фірма обирає реактивний (адаптивний) тип ринкової поведінки, що виявляється у набутті фірмою певного рівня «толерантності» до змін конкурентного оточення. У другому випадку фірма реалізовуватиме проактивну поведінку, створюючи нові бізнес-моделі та поширюючи нові умови діяльності та взаємодії її ключових учасників (стейкхолдерів). Різні типи ринкової поведінки фірми ґрунтуються на різних методологічних платформах, спектр яких доволі широкий. Серед найпоширеніших в теорії й практиці сучасного стратегічного управління маємо зазначити такі з них, як концепції підривних інновацій [7] і «голубого океану» [8] – переважно для проактивного характеру ринкової поведінки фірм, концепції менеджменту знань [10] і реляційна концепція фірми [9] – переважно для компаній з реактивною (адаптаційною) ринковою поведінкою. Вдале вирішення завдання набуття фірмою стійких конкурентних переваг вирішується завдяки використанню її динамічних здатностей у сферах стратегічного управління, інноваційно-інвестиційної діяльності та бізнес-взаємодії (мережі довірчих відносин з іншими учасниками ринку). Проте, незалежно від стратегічних амбіцій фірми та обраною нею типу ринкової поведінки, базис методології набуття стійких конкурентних переваг фірми в умовах нової (знанневої, постіндустріальної) економіки утворює стратегічна теорія фірми [11].

Механізм прояву динамічних здатностей фірми укладається в таку логічну послідовність. Спочатку фірма набуває доступні на ринку фактори виробництва і з'єднує їх у комбінації (у їх складі фактори стають специфічними

ресурсами або активами). Ці комбінації є унікальними компетенціями фірми, за допомогою яких вона створює свої товари та послуги. Однак, щоб забезпечити стійкий попит на свою продукцію в умовах перманентних змін бізнес-середовища, фірми повинні мати здатності розпізнання нових бізнес-можливостей і конкурентних «викликів», а потім отримання з них економічної вигоди за допомогою прийняття адаптаційних управлінських рішень і проведення адекватної організаційної реструктуризації (трансформації компетенцій). Ураховуючи визначальну роль компетенцій організації у набутті нею динамічних здатностей, маємо висунути гіпотезу про можливість ідентифікації динамічних здатностей організації криз індикатори її компетенцій (табл. 1).

На нашу думку, компетенції доцільно ідентифікувати за п'ятьма рівнями: 1) окремих індивідуумів (професійні компетенції); 2) ролей, що виконують члени колективу в групах у процесі господарської діяльності (рольові компетенції); 3) здійснення певних функцій у процесі виробництва та реалізації продукції (функціональні компетенції); 4) підприємства як учасника ринкових відносин (стратегічні компетенції); 5) неповторності та відмітності підприємства (ключові компетенції). Перші два рівні утворюють групу так званих особистісних компетенцій, решта – компетенції організаційного рівня, вдале реконфігурування яких виявляється у динамічних здатностях фірми.

Система індикаторів для відстеження розвиненості динамічних здатностей має відбивати результати діяльності підприємства у чотирьох сферах його функціонування та засвідчувати досягнутий рівень конкурентоспроможності. Ураховуючи практичну відсутність методичних розробок у цьому напрямі, пропонуємо вирішувати це завдання в контексті збалансованої системи показників діяльності підприємства (від англ. *Balance Scorecard, BSC*), запропонованої Д. Нортаном і Р. Капланом [13] (табл. 2). Доцільність застосування саме цієї системи вимірювання ефективності діяльності підпри-

емства в контексті нашого дослідження зумовлена кількома аргументами, зокрема:

- ✦ концепція BSC ґрунтується на стратегічному підґрунті, отже дозволяє відобразити здатності організації у сфері стратегічного передбачення;

- ✦ збалансована система показників враховує фінансові та нефінансові проєкції, що є необхідною умовою для відображення здатностей підприємства в управлінській сфері та сфері організаційного навчання;

Таблиця 1

Орієнтовний перелік індикаторів компетенцій підприємства на різних ієрархічних рівнях організації (наводиться за [12, с. 166])

Ієрархічні рівні компетенцій	Індикатори
Професійний	<ul style="list-style-type: none"> • кількість та кваліфікація персоналу; • кількість авторських свідоцтв, схильність та здібності особистості до навчання; • знання, навички індивіда, які дають змогу виконувати професійні обов'язки з урахуванням специфіки бізнесу; • кількість запропонованих та впроваджених новацій; • досвід роботи працівника на посаді; • відповідність працівника посадовим вимогам; • інше
Рольовий (груповий)	<ul style="list-style-type: none"> • лояльність працівників; • комунікабельність; • ініціативність; • відкритість до спілкування; • здатність до навчання; • стиль поведінки в групі; • наявність та розвиненість лідерських якостей
Функціональний	<ul style="list-style-type: none"> • структура та динаміка персоналу підприємства за функціональними напрямками (виробництво, маркетинг, логістика, фінанси тощо); • структура та динаміка матеріальних активів підприємства за функціональними напрямками; • структура та динаміка фінансових активів підприємства за функціональними напрямками; • структура та динаміка нематеріальних активів за функціональними напрямками; • частка функціонального напрямку в доданій споживчій цінності продукту; • значущість функціонального напрямку в прийнятті стратегічних рішень; • економічність, адаптивність, гнучкість, оперативність системи управління
Стратегічний (бізнес-рівень)	<ul style="list-style-type: none"> • рівень новизни продукції, що випускається; • рівень новизни технологій та обладнання, що використовуються; • рівень конкурентоспроможності продуктів підприємства; • широта диверсифікації, присутність на різних продуктових ринках; • характер участі в стратегічних партнерствах (союзах)
Ключовий (конкурентний)	<ul style="list-style-type: none"> • місце підприємства та його продукції в різноманітних рейтингах; • рівень конкурентоспроможності підприємства; • характер і рівень унікальності підприємства та його продуктів; • рівень повторюваності (імітування) продуктів підприємства; • показники ринкової влади підприємства; • витрати переходу клієнта до інших підприємств; • рівень інноваційності й інформативності продуктів підприємства

Таблиця 2

Система ключових індикаторів відстеження розвиненості динамічних здатностей підприємства (розробка авторів)

Проекції збалансованої системи показників	Індикатори по складових динамічних здатностей підприємства			
	Стратегічне передбачення	Управління транзакціями	Управління інноваціями та змінами	Механізми прийняття обміркованих інвестиційних рішень
1	2	3	4	5
Фінанси	Вартість підприємства	Реляційна рента	Ефективність інновацій	Віддача на інвестиції
Клієнти	Динаміка клієнтської бази	Розгалуженість мережі бізнес-відносин	Бізнес-формати партнерської взаємодії та їх ефективність	Витрати переходу до іншого клієнта

1	2	3	4	5
Бізнес-процеси (організація)	Формування організаційного капіталу	Формування реляційного капіталу	Рівень інноваційності організації	Індикатори реалізації інвестиційних рішень
Навчання та розвиток	Зниження непередбачуваності ринкового оточення	Зниження рівня транзакційних витрат	Рівень інноваційної активності підприємства	Рівень інвестиційної активності підприємства

- ✦ в основу збалансованої системи показників покладено ідею про взаємозалежність та взаємозумовленість стратегічних цілей, оцінних показників, їхніх цільових значень, а також стратегічних заходів та ініціатив підприємства, що дозволяє відображати динамічний характер наявних здатностей підприємства.

Необхідно зазначити, що наведена в табл. 2 система ключових індикаторів є здебільшого теоретичним конструктом і потребує адаптації й розвинення для конкретного підприємства.

ВИСНОВКИ

За результатами висвітлення ключових положень методичного підходу до виявлення динамічних здатностей підприємства та моніторингу їх розвиненості вважаємо за можливе зробити висновок про необхідність подальшого дослідження цього напрямку сучасної теорії стратегічного управління. Представлені авторські узагальнення методологічних засад концепції динамічних здатностей і методичний підхід до формування системи ключових індикаторів відстеження їх розвиненості утворюють своєрідний базис для практичної апробації зроблених пропозицій на вітчизняних підприємствах з метою вдосконалення їх стратегічного процесу та підвищення рівня якості системи стратегічного управління. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Barney J. B.** Firm Resources and Sustained Competitive Advantage / J. B. Barney // *Journal of Management*. – 1991. – № 17 (1). – Р. 99 – 120.
2. **Марч Дж. Дж.** Поисковая деятельность и эксплуатация проверенных приемов в организационном обучении / Дж. Дж. Марч // *Российский журнал менеджмента*. – 2005. – № 3 (4). – С. 147 – 168.
3. **Андреева Т. Е.** К дискуссии о сущности динамических способностей / Т. Е. Андреева, В. А. Чайка // *Вестник С.-Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент*. – 2006. – № 4. – С. 163 – 174.
4. **Тис Д. Дж.** Динамические способности фирмы и стратегическое управление / Д. Дж. Тис, Г. Пизано, Э. Шуен // *Вестник С.-Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент*. – 2003. – № 4. – С. 133 – 183.
5. **Сарычева В.** Рост фирмы на основе динамических способностей: результаты эмпирического исследования / В. Сарычева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.hse.ru/data/207/616/1238/доклад.doc
6. **Teece D. J.** Explicating dynamic capabilities: the nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance / D. J. Teece // *Strategic Management Journal*. – 2007. – № 28. – Р. 1319 – 1350.

7. **Кристенсен К. М.** Организационный ответ вызову «подрывных технологий» / К. М. Кристенсен, М. Овердорф // *Российский журнал менеджмента*. – 2004. – № 2 (4). – С. 97 – 112.

8. **Ким У. Чан.** Стратегия голубого океана. Как создать свободную нишу и перестать бояться конкурентов / У. Чан Ким, М. Моборн. – М. : Hippo, 2005. – 272 с.

9. **Гребешкова О. М.** Реляційна концепція в стратегічному управлінні підприємством // *Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів : монографія* / [Наливайко А. П., Решетняк Т. І., Євдокимова Н. М. та ін. ; за ред. д-ра екон. наук проф. А. П. Наливайка]. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 60 – 71.

10. **Мильнер Б. З.** Управление знаниями: Эволюция и революция в организации / Б. З. Мильнер. – М. : Инфра-М, 2003. – 177 с.

11. **Рамелт Р. П.** К стратегической теории фирмы / Р. П. Рамелт // *Вестник С.-Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент*. – 2006. – № 1. – С. 83 – 102.

12. **Верба В. А.** Управління розвитком компанії / В. А. Верба, О. М. Гребешкова. – К. : КНЕУ, 2011. – 482 с.

13. **Нортон Д.** Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Д. Нортон, Р. Каплан. – Олимп-Бизнес, 2010. – 320 с.

REFERENCES

- Andreeva, T. E., and Chayka, V. A. "K diskussii o sushchnosti dinamicheskikh sposobnostey" [On the discussion about the nature of dynamic capabilities.]. *Vestnik S.-Peterb. un-ta*, no. 4 (2006): 163-174.
- Barney, J. B. "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage". *Journal of Management*, no. 17(1) (1991): 99-120.
- Chan Kim, U., and Moborn, M. *Strategiia golubogo okeana. Kak sozdat svobodnuiu nishu i perestat boiatsia konkurentov* [Blue ocean strategy. How to create a free niche and stop being afraid of the competition.]. Moscow: Hippo, 2005.
- Hrebeshkova, O. M. "Reliatsiina kontseptsiiia v stratehichnomu upravlinni pidpriemstvom" [Relational concept in strategic management.]. In *Stratehiia pidpriemstva: adaptatsiia orhanizatsii do vplyvu svitovykh suspilno-ekonomichnykh protsesiv*, 60-71. Kyiv: KNEU, 2013.
- Kristensen, K. M., and Overdorf, M. "Organizatsionnyy otvet vyzovu «podryvnykh tekhnologiy»" [The organizational response to the challenge "disruptive technologies"]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, no. 2(4) (2004): 97-112.
- March, Dzh. Dzh. "Poiskovaia deiatelnost i ekspluatatsiia proverennykh priemov v organizatsionnom nauchenii" [Search activity and operation of proven methods in organizational learning.]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, no. 3(4) (2005): 147-168.
- Norton, D., and Kaplan, R. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [The Balanced Scorecard. From strategy to action.]. Olimp-Biznes, 2010.

Ramelt, R. P. "K strategicheskoy teorii firmy" [By the strategic theory of the firm]. *Vestnik S.-Peterb. un-ta*, no. 1 (2006): 83-102.

Sarycheva, V. "Rost firmy na osnove dinamicheskikh sposobnostey: rezultaty empiricheskogo issledovaniia" [The growth of the company on the basis of dynamic capabilities: the results of empirical research.]. www.hse.ru/data/207/616/1238/доклад.doc

Teece, D. J. "Explicating dynamic capabilities: the nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance". *Strategic Management Journal*, no. 28 (2007): 1319-1350.

Tis, D. Dzh., Pizano, G., and Shuen, E. "Dinamicheskie sposobnosti firmy i strategicheskoe upravlenie" [Dynamic capabilities and strategic management of the company]. *Vestnik S.-Peterb. un-ta*, no. 4 (2003): 133-183.

Verba, V. A., and Hrebeshkova, O. M. *Upravlinnia rozvytkom kompanii* [Management of the company.]. Kyiv: KNEU, 2011.

Z Mylner, B. *Upravlenye znaniyami: Evoliutsiya y revoliutsiya v orhanyatsyy* [Knowledge Management: The Evolution and revolution in the organization]. Moscow: Ynfra-M, 2003.

УДК 334.012

ІНСТРУМЕНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОРЖ Н. В.

УДК 334.012

Корж Н. В. Інструменти оптимізації системи корпоративного управління промислових підприємств

Аналіз і систематизація сучасних наукових знань у розрізі оцінок ефективності дає змогу констатувати, що об'єктивність оцінки прямо залежить від рівня достатності оціночних критеріїв, який можна визначити як ступінь референційності безлічі послідовно збудованих ознак, що не корелюють між собою. Позначені проблеми вимагають вирішення у вигляді розробки та систематизації критеріїв оцінки ефективності системи корпоративного управління, що пропонується здійснити шляхом об'єднання кількісного, якісного і вартісного підходів до оцінки ефективності та реалізації їх предиктивної моделі ухвалення управлінських рішень. Це дозволить сформулювати стратегічні заходи щодо оптимізації системи корпоративного управління залежно від рангу отриманої оцінки ефективності.

Ключові слова: впливовість і права акціонерів, прозорість корпорації, ефективність Ради директорів, ринкова інфраструктура, взаємозв'язок політичної стабільності та економічного розвитку, інфраструктура звітності, предиктивна модель оптимізації системи корпоративного управління.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 8.

Корж Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: norischuk@mail.ru

УДК 334.012

Корж Н. В. Инструменты оптимизации системы корпоративного управления промышленных предприятий

Анализ и систематизация современных научных знаний в разрезе оценок эффективности позволяет констатировать, что объективность оценки напрямую зависит от уровня достаточности оценочных критериев, который можно определить как степень референциальности множества последовательно построенных признаков, не коррелирующих между собой. Обозначенные проблемы требуют решения в виде разработки и систематизации критериев оценки эффективности системы корпоративного управления, что предлагается осуществить путем объединения количественного, качественного и стоимостного подходов к оценке эффективности и реализации их предиктивной модели принятия управленческих решений. Это позволит сформировать стратегические мероприятия по оптимизации системы корпоративного управления в зависимости от ранга полученной оценки эффективности.

Ключевые слова: влияние и права акционеров, прозрачность корпорации, эффективность Совета директоров, рыночная инфраструктура, взаимосвязь политической стабильности и экономического развития, инфраструктура отчетности, предиктивная модель оптимизации системы корпоративного управления.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Библ.:** 8.

Корж Наталья Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра туризма и гостинично-ресторанного дела, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: norischuk@mail.ru

UDC 334.012

Korzh N. V. Instruments of Optimisation of the System of Corporate Management of Industrial Enterprises

Analysis and systematisation of modern scientific knowledge in the context of assessment of effectiveness allows making a conclusion that objectivity of an assessment directly depends on the level of sufficiency of assessment criteria, which could be defined as the degree of referentiality of a set of consecutively built properties, which do not correlate with each other. The specified problems require solution in the form of development and systematisation of criteria of assessment of effectiveness of the system of corporate management, which is proposed to perform by means of combining quantitative, qualitative and cost approaches to assessment of effectiveness and realisation of their predicative model of managerial decision making. This would allow formation of strategic measures on optimisation of the system of corporate management depending on the rank of the obtained mark of effectiveness.

Key words: influence and rights of shareholders, corporation transparency, effectiveness of the Board of Directors, market infrastructure, interconnection of the political stability and economic development, reporting infrastructure, predictive model of optimisation of the system of corporate management

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 8.

Korzh Natalia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Tourism, hotel and restaurant business, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (21050, Ukraine)

E-mail: norischuk@mail.ru

Ramelt, R. P. "K strategicheskoy teorii firmy" [By the strategic theory of the firm]. *Vestnik S.-Peterb. un-ta*, no. 1 (2006): 83-102.

Sarycheva, V. "Rost firmy na osnove dinamicheskikh sposobnostey: rezultaty empiricheskogo issledovaniia" [The growth of the company on the basis of dynamic capabilities: the results of empirical research.]. www.hse.ru/data/207/616/1238/доклад.doc

Teece, D. J. "Explicating dynamic capabilities: the nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance". *Strategic Management Journal*, no. 28 (2007): 1319-1350.

Tis, D. Dzh., Pizano, G., and Shuen, E. "Dinamicheskie sposobnosti firmy i strategicheskoe upravlenie" [Dynamic capabilities and strategic management of the company]. *Vestnik S.-Peterb. un-ta*, no. 4 (2003): 133-183.

Verba, V. A., and Hrebeshkova, O. M. *Upravlinnia rozvytkom kompanii* [Management of the company.]. Kyiv: KNEU, 2011.

Z Mylner, B. *Upravlenye znaniyami: Evoliutsiya y revoliutsiya v orhanyatsyy* [Knowledge Management: The Evolution and revolution in the organization]. Moscow: Ynfra-M, 2003.

УДК 334.012

ІНСТРУМЕНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОРЖ Н. В.

УДК 334.012

Корж Н. В. Інструменти оптимізації системи корпоративного управління промислових підприємств

Аналіз і систематизація сучасних наукових знань у розрізі оцінок ефективності дає змогу констатувати, що об'єктивність оцінки прямо залежить від рівня достатності оціночних критеріїв, який можна визначити як ступінь референційності безлічі послідовно збудованих ознак, що не корелюють між собою. Позначені проблеми вимагають вирішення у вигляді розробки та систематизації критеріїв оцінки ефективності системи корпоративного управління, що пропонується здійснити шляхом об'єднання кількісного, якісного і вартісного підходів до оцінки ефективності та реалізації їх предиктивної моделі ухвалення управлінських рішень. Це дозволить сформулювати стратегічні заходи щодо оптимізації системи корпоративного управління залежно від рангу отриманої оцінки ефективності.

Ключові слова: впливовість і права акціонерів, прозорість корпорації, ефективність Ради директорів, ринкова інфраструктура, взаємозв'язок політичної стабільності та економічного розвитку, інфраструктура звітності, предиктивна модель оптимізації системи корпоративного управління.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 8.

Корж Наталія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: norischuk@mail.ru

УДК 334.012

Корж Н. В. Инструменты оптимизации системы корпоративного управления промышленных предприятий

Анализ и систематизация современных научных знаний в разрезе оценок эффективности позволяет констатировать, что объективность оценки напрямую зависит от уровня достаточности оценочных критериев, который можно определить как степень референциальности множества последовательно построенных признаков, не коррелирующих между собой. Обозначенные проблемы требуют решения в виде разработки и систематизации критериев оценки эффективности системы корпоративного управления, что предлагается осуществить путем объединения количественного, качественного и стоимостного подходов к оценке эффективности и реализации их предиктивной модели принятия управленческих решений. Это позволит сформировать стратегические мероприятия по оптимизации системы корпоративного управления в зависимости от ранга полученной оценки эффективности.

Ключевые слова: влияние и права акционеров, прозрачность корпорации, эффективность Совета директоров, рыночная инфраструктура, взаимосвязь политической стабильности и экономического развития, инфраструктура отчетности, предиктивная модель оптимизации системы корпоративного управления.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 5. **Библ.:** 8.

Корж Наталья Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра туризма и гостинично-ресторанного дела, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: norischuk@mail.ru

UDC 334.012

Korzh N. V. Instruments of Optimisation of the System of Corporate Management of Industrial Enterprises

Analysis and systematisation of modern scientific knowledge in the context of assessment of effectiveness allows making a conclusion that objectivity of an assessment directly depends on the level of sufficiency of assessment criteria, which could be defined as the degree of referentiality of a set of consecutively built properties, which do not correlate with each other. The specified problems require solution in the form of development and systematisation of criteria of assessment of effectiveness of the system of corporate management, which is proposed to perform by means of combining quantitative, qualitative and cost approaches to assessment of effectiveness and realisation of their predicative model of managerial decision making. This would allow formation of strategic measures on optimisation of the system of corporate management depending on the rank of the obtained mark of effectiveness.

Key words: influence and rights of shareholders, corporation transparency, effectiveness of the Board of Directors, market infrastructure, interconnection of the political stability and economic development, reporting infrastructure, predictive model of optimisation of the system of corporate management

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 8.

Korzh Natalia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Tourism, hotel and restaurant business, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (21050, Ukraine)

E-mail: norischuk@mail.ru

Результатом розвитку ринкових реформ стала поява серйозних протиріч у системі корпоративних стосунків, що викликані неефективністю дій власників на більшості великих підприємств. Це багато в чому обумовлено тим, що до цих пір не сформувався ринок професійних найманих керівників, а надмірний контроль за менеджментом з боку власників корпорацій здебільшого перешкоджає реалізації планів розвитку бізнесу [1]. Таким чином, зміна форм відносин між власниками і менеджерами вітчизняних корпорацій не завжди вирішує проблему підвищення ефективності бізнесу і не забезпечує стійкість його роботи в умовах міняючого зовнішнього середовища.

Однією з основних проблем в цій сфері, на погляд автора, є проблема відсутності об'єктивних методик, котрі дозволяють оцінити ефективність корпоративних відносин в корпораціях.

Проблеми ефективності корпоративного управління були розглянуті в працях Асаула А. Н., Павлова В. І., Голікова В. І., Бланка І. О., Вакульчика О. М., Волинського Г. С., Іванілова О. С., Чумаченка М. Г., Крішталя В. В., Лі Ченга, Мілгрома П., Роса С., Тіхомірова Н. В., Чиркова Е. В., А. Д. Шеремета, Шихвердієва А. П.

Комплексний аналіз наукових праць показав, що практично всі вони сконцентровані на проблемах формування та розвитку різних елементів системи корпоративного управління.

Корпоративне управління як система взаємин у трикутнику «акціонери – Рада директорів – менеджмент» є основою для успішного стратегічного розвитку. Система стосунків, що склалася між акціонерами-власниками різних пакетів акцій і менеджментом, є непрозорою, неефективною і не захищає права інвесторів. Тому законодавчі вимоги і правила, так само, як і передові принципи корпоративного управління, націлені не на поліпшення результатів (передусім фінансових) діяльності корпорацій, а на забезпечення максимального ступеня захисту вкладень інвесторів. І це правильно. Проте корпорація існує не тільки заради збереження вкладених в неї коштів, але й для їх примноження. Ефективне корпоративне управління є необхідним, але недостатнім фактором успіху. Це означає, що успішність розвитку компанії визначається як якістю корпоративного управління, що забезпечує захист зацікавлених сторін (стейкхолдерів) від різного роду втрат, так і якістю управління розвитком бізнесу, який забезпечує примноження вкладених коштів і зростання вартості компанії.

Для визначення ефективності діяльності корпоративних структур доцільно звернутися до оптимізаційних моделей. Концептуальною основою для методологічних розробок у цьому напрямі можуть бути принципи системного підходу, у рамках якого система діяльності корпорації розглядається як єдиний об'єкт з впорядкованою структурою і взаємозв'язками. З погляду наукової логіки цей метод можна характеризувати як якнайповніший, точніший і достовірніший, здатний теоретично обґрунтувати економічно доцільне рішення і запропонувати шляхи його практичної реалізації.

Оптимізаційні моделі разом з імітаційними та експертними утворюють блок проблемно-орієнтованих мо-

делей, спрямованих на пошук кращих підприємницьких рішень, що передбачають їх подальшу реалізацію. Процес, при якому здійснюється вибір варіанта (у даному випадку сукупності рішень і заходів), кращого зі всіх можливих, називається *процесом оптимізації*, а сам такий вибір – *умовою оптимальності* [1].

Принцип оптимізації рішень достатньо поширений у теорії управління, планування, прогнозування, а також у проектній, виробничій, комерційній діяльності. Проте його використання має спрощену форму – вибирають кращий варіант, що не відповідає умові оптимальності.

Відмінність між імітаційними і оптимізаційними моделями виявляється лише в методах їх побудови (імітаційні моделі передбачають відтворення перебіг процесу, оптимізаційні – використання аналітичних методів). Сам процес оптимізації сприймається при цьому як властивість, що є заставою здійсненності всіх проблемно-орієнтованих моделей.

При моделюванні діяльності корпоративної структури властивість оптимізації особливо важлива. Вибір оптимальної моделі діяльності корпорації – найбільш характерний приклад реалізації комплексного підходу до вивчення різноспрямованих процесів і явищ, різноякісних факторів і характеристик, забезпечення зваженої, цілком узгодженої оцінки ефективності корпоративного управління.

Для визначення принципів і методів оцінки ефективності діяльності корпорації розглянемо дві найважливіші економічні категорії – ефект і ефективність.

Обидві категорії відображають здатність економічного об'єкта до прогресивних кількісних змін, виражених в об'ємних показниках. Найбільш сильним є взаємозв'язок цих категорій з поняттям розвитку і властивими йому якісними змінами, завдяки яким найчастіше досягається бажаний результат. Економічне зростання може не відобразити використання інтенсивних чинників, а відбуватися за рахунок збільшення ресурсів. Разом з тим, між цими категоріями є суттєві відмінності. Ефект є віддзеркаленням результату діяльності, тобто того стану, до якого прагне економічний об'єкт. Поняття «ефект» і «результат» можна сприймати як тотожні. Управління, що отримало в міжнародній практиці найменування «управління за результатами», спрямоване на кількісний приріст результативних показників, хоча і має на увазі зміну якісних характеристик.

Ефективність, на відміну від ефекту, враховує не тільки результат діяльності (прогнозований, планований, досягнутий, бажаний), але й умови, при яких він досягнутий. Ефективність будь-якої діяльності прийнято виражати за допомогою відношення результату до витрат. Цільова орієнтація такого відношення – прагнення до максимізації. При цьому ставиться завдання максимізувати результат, що припадає на одиницю витрат. Можливо і зворотне співвідношення, коли показник витрат відносять до показника результату. У цьому випадку порівняльний показник мінімізується.

Аналіз наукової літератури з менеджменту і корпоративного управління показав, що дослідники з 1970-х років неодноразово робили спроби переосмислення і

пошуку перспективних шляхів оптимального вирішення проблеми оцінки ефективності корпоративного управління. Як відправну точку для оцінки ефективності корпоративного управління теоретики і практики зазвичай застосовують такі традиційні категорії, як чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, стохастичні чинники, поняття ефективності управління і ефективності діяльності, теорію агентських стосунків [6]. Проте є різні підходи, які не дозволяють сформулювати референційну ознакову множину, яка дозволяє досягти об'єктивної оцінки ефективності системи корпоративного управління, оскільки в рамках даних підходів проблеми розробки критерійних систем оцінки не досліджуються.

Автором виявлено, що в сучасних роботах з дослідження різних аспектів корпоративного управління стосовно оцінки його ефективності не використовується системно-інтегрований підхід. На думку автора, односторонній розгляд такого складного процесу, як оцінка ефективності корпоративного управління, не відповідає сучасним реаліям діяльності корпорацій.

Аналіз і систематизація сучасних наукових знань у сфері отримання оцінок ефективності дає змогу констатувати, що об'єктивність оцінки прямо залежить від рівня достатності оціночних критеріїв, який можна визначити як ступінь референційності безлічі послідовно збудованих ознак, що не корелюють між собою.

Позначені проблеми вимагають вирішення у вигляді розробки і систематизації критеріїв оцінки ефективності системи корпоративного управління, що пропонується здійснити шляхом об'єднання кількісного, якісного і вартісного підходів до оцінки ефективності і реалізації їх у вигляді сукупності критеріїв. Дана сукупність критеріїв дозволить здійснити формування методологічної основи для вдосконалення методів оцінки ефективності системи корпоративного управління у вітчизняних компаніях, за рахунок підвищення об'єктивності одержаних оцінок (рис. 1).

Запропоноване рішення відповідає складності і ризикованості діяльності корпоративних структур, дозволяє здійснити об'єктивну інтегровану оцінку ефективності системи корпоративного управління на основі референційних критеріїв і є додатковим способом посилення стратегічної конкурентоспроможності корпорації.

У подальшому необхідно виділити основні чинники, що впливають на ефективність системи корпоративного управління, і на їх основі запропонувати систему показників, що дозволяють здійснити формалізовану оцінку ефективності корпоративних стосунків.

Діяльність сучасних вітчизняних корпорацій здійснюється в умовах постійної зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які чинять визначальний вплив на ефективність системи корпоративного управління. Разом з тим, у сучасній науковій літературі, присвяченій проблематиці оцінки ефективності корпоративних стосунків, досі не вирішено проблему виділення основних факторів, що впливають на систему корпоративного управління, і стохастичних дію яких можна ігнорувати.

За допомогою методу експертних оцінок визначено основні чинники, що суттєво впливають на ефективність корпоративних стосунків: впливовість і права акціонерів, прозорість корпорації, ефективність Ради директорів, ринкова інфраструктура, взаємозв'язок політичної стабільності та економічного розвитку, інфраструктура звітності.

Слід зазначити, що динаміка діяльності сучасних корпорацій України в умовах постійної зміни зовнішнього середовища має на увазі оперативне прийняття їх керівництвом управлінських рішень і оцінку їх ефективності. Тому наявність тільки якісних оцінок може нести в собі значні ризики неадекватного сприйняття ситуації суб'єктом оцінки, ризики переваги суб'єктивізму. У результаті відсутність системи кількісних показників не дозволяє центрам прийняття управлінських рішень здійснювати адекватну оцінку ефективності системи корпоративного управління.

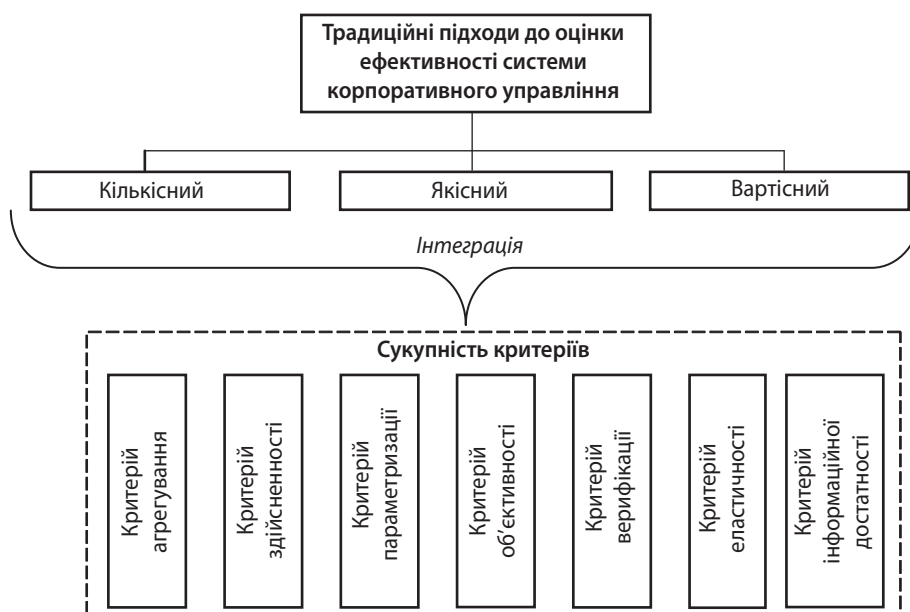

Рис. 1. Оцінка ефективності системи корпоративного управління на основі сукупності критеріїв

У зв'язку з цим розроблено сукупність показників оцінки ефективності чинників, що впливають на систему корпоративного управління (табл. 1).

Кожен показник є формалізацією відхилення інституційних характеристик як елементів системи корпоративного управління, так і чинників зовнішнього середовища корпоративної структури. Розроблена система показників була апробована в одній з найбільших українських компаній – ПАО «Вінницький олійножировий комбінат». По даній компанії були набуті такі значення показників:

Оцінка впливу акціонерів: $Пз_1 = 8,65$.

Оцінка прав акціонерів: $Пз_2 = 8,31$.

Оцінка прозорості корпорації: $Пз_3 = 9$.

Оцінка ефективності Ради директорів: $Пз_4 = 6,98$.

Оцінка державної інфраструктури: $Пз_5 = 7,7$.

Оцінка ринкової інфраструктури: $Пз_6 = 10$.

Оцінка інфраструктури звітності: $Пз_7 = 6,4$.

Інтегрована оцінка ефективності корпоративних стосунків в корпорації ПАО «Вінницький олійножировий комбінат» обчислюється за такою формулою:

$$E_{\text{кол}} = \frac{1}{m \times n} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n Пз_{ij} = 6,96, \quad (1)$$

де n – число експертів;

m – кількість даних чинників ефективності корпоративного управління.

Таким чином, ефективність системи корпоративного управління в ПАО «Вінницький олійножировий комбінат» перебуває на середньому рівні.

Таблиця 1

Система показників кількісної оцінки ефективності корпоративних стосунків

Назва показнику	Розрахунок загального показника (Пз)	Критерії оцінки	Розрахунок часткового показника (Пч)
Показник оцінки впливовості акціонерів	$Пз_1 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{1i}$	Ступінь концентрації акцій корпорації між акціонерами	$Пч_{11} = \sum_{i=1}^5 A_i^2$
		Ступінь концентрації акцій корпорації між її менеджментом	$Пч_{12} = \frac{1}{A} \times A_M$
Показник оцінки прав акціонерів	$Пз_2 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{2i}$	Права акціонерів під час участі в загальних зборах акціонерів	$Пч_{21} = \frac{1}{A} \times (A - A_{OCA})$
		Права акціонерів під час обрання Ради директорів	$Пч_{22} = \frac{1}{A} \times (A - A_{CD})$
Показник оцінки прозорості корпорації	$Пз_3 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{3i}$	Кількість документів, що знаходяться у вільному доступі на офіційному сайті корпорації	$Пч_{31} = \frac{1}{N} \times N_{\text{вуб}}$
		Чи веде корпорація звітність за формою МСФО (IFRS)	$Пч_{32} = 0$, якщо МСБО; $Пч_{32} = 1$, якщо МСФО
Показник оцінки ефективності Ради директорів	$Пз_4 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{4i}$	Ступінь концентрації акцій корпорації між її директорами	$Пч_{41} = \frac{1}{A} \times A_D$
		Концентрація незалежних директорів	$Пч_{42} = \frac{1}{N_D} \times N_{\text{нД}}$
Показник взаємозв'язку політичної стабільності та економічного розвитку	$Пз_5 = \frac{1}{10} \times Пч_{51}$	Індекс політичної стабільності України [3]	$Пч_{51} = IPS = 1 - \sum_{i=1}^n p_i^2$, де p – важена частка (відсоток) i -показника. Якщо значення індексу тяжитимуть до 0, це вказуватиме на збільшення стабільності, а якщо до 1, то навпаки, – збільшення нестабільності
Показник оцінки ринкової інфраструктури	$Пз_6 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{6i}$	Динаміка індексу ПФТС	$Пч_{61} = \frac{1}{\text{ПФТС}_{\text{баз}}} \times \text{ПФТС}_{\text{зв}}$
Показник оцінки інфраструктури звітності	$Пз_7 = 5 \times \sum_{i=1}^n Пч_{7i}$	Кількість фірм, що проводять аудиторську діяльність понад 10 років	$Пч_{71} = \frac{1}{N} \times N_{10л}$
		Наявність звітності на сайті найбільших корпорацій України	$Пч_{72} = \frac{1}{25} \times N$

Отже, можна підкреслити високу роль формалізації при описі та оцінці ефективності системи корпоративного управління. Використання кількісних показників відповідає сучасним реаліям функціонування корпорацій. Ігнорування можливостей аналітичного апарату статистики та математики при проведенні оцінки ефективності системи корпоративного управління є неприпустимим.

Однією з найважливіших проблем при дослідженні ефективності корпоративних відносин є проблема застосування об'єктивного інструментарію, що дозволяє не тільки отримувати оцінки, але і здійснювати їх верифікацію. З іншого боку, складнощі проведення оцінки ефективності корпоративних стосунків лежать в площині відсутності адаптивних методик, що дозволяють науково обґрунтувати, описувати і формалізувати цей процес. Крім того, необхідно зважати і на специфіку діяльності корпорацій в Україні.

З метою вирішення вказаних проблем була сформована методика, що дозволяє провести оцінку ефективності системи корпоративного управління. У рамках сформованої методики система корпоративного управління розглядається як результат дії зовнішніх і внутрішніх чинників, а формалізована оцінка здійснюється за розробленими критеріями ефективності з позицій системної інтеграції оцінних підходів.

Побудова сформованої методики не вимагає значних витрат фінансових, тимчасових та інших ресурсів. Вона проста в інтерпретації та ухваленні стратегічних рішень, пов'язаних з модернізацією системи корпоративного управління.

Таким чином, вказана сукупність розробленої системи критеріїв і показників, взаємозв'язаних логікою кількісного, якісного і вартісного підходів, утворюють комплексну методику оцінки ефективності корпоративного управління. З її допомогою можна отримати об'єктивну оцінку ефективності корпоративного управління, забезпечити ухвалення оптимальних управлін-

ських рішень при збереженні балансу інтересів корпоративної влади.

Як показує практика корпоративного управління в українських компаніях, суттєвою проблемою в діяльності корпорацій є правильний вибір напрямів модернізації і оптимізації [2]. Передусім ця проблема стосується системи корпоративного управління. Керівники крупних корпоративних структур не завжди можуть правильно виявити проблему ефективності діяльності корпорації, а потім – прийняти вірне стратегічне рішення щодо загального напрямку оптимізації системи корпоративного управління, що може поставити під загрозу як оперативну, так і стратегічну діяльність корпоративної структури.

Як один зі шляхів вирішення позначеної проблеми запропоновано предиктивну модель оптимізації системи корпоративного управління:

$$If(CKY_i) = OC_i \Rightarrow DK_j(CKY_i \rightarrow CKY_{i+1}). \quad (2)$$

Модель працює таким чином: при отриманні оцінки стану (OC_i) системи корпоративного управління (CKY_i) вибирається відповідна рангу даної оцінки дія керівництва корпорації (DK_j) для переведення системи корпоративного управління в стан більшої ефективності (CKY_{i+1}). З метою зручності сприйняття пропонується використовувати матрицю станів системи корпоративного управління, представлену в табл. 2.

Розрахунок загальної оцінки ефективності системи корпоративного управління здійснюється за формулою:

$$E_{zag} = \frac{1}{3} \times (E_{експерт} + E_{кільк} + E_{варт}), \quad (3)$$

де $E_{кільк}$ – кількісна оцінка ефективності корпоративного управління;

$E_{експерт}$ – ефективність корпоративного управління, визначена експертним шляхом;

$E_{варт}$ – ефективність корпоративного управління, розрахована з використанням вартісного підходу.

Таблиця 2

Матриця станів системи корпоративного управління

Інтервальне значення інтегрального показника «Езаг»	Ранг інтегрального показника «Езаг»	Ефективність корпоративного управління	Рекомендації щодо необхідних дій
9 – 10	5	Висока ефективність	Підтримувати практику корпоративного управління, що склалася
7 – 8,9	4	Середня ефективність	Провести вибіркове корегування по виявлених експертами «вузьких місцях»
5 – 6,9	3	Нейтральна ефективність, управління підтримує стан поточної діяльності корпорації	Провести комплексні заходи щодо підвищення ефективності згідно виявленим експертами «вузьким напрямом»
3 – 4,9	2	Управління неефективне, дії керівництва корпорації неадекватні поточній ситуації	Провести заміну керівництва корпорації
1 – 2,9	1	Управління неефективне, дії керівництва корпорації свідомо суперечать корпоративним інтересам	Провести заміну системи управління корпорацією

$$E_{\text{варт}} = 10 \times \frac{4}{K_{\text{баз}} \times \Pi_{\text{баз}} \times B_{\text{зв}}} \times \\ \times (K_{\text{зв}} \times \Pi_{\text{зв}} \times B_{\text{баз}} - K_{\text{баз}} \times \Pi_{\text{баз}} \times B_{\text{зв}}), \quad (4)$$

де $K_{\text{баз}}$ і $K_{\text{зв}}$ – ринкова капіталізація корпорації в базисному і звітному періодах відповідно;

$\Pi_{\text{баз}}$ і $\Pi_{\text{зв}}$ – прибуток корпорації в базисному і звітному періодах відповідно;

$B_{\text{баз}}$ і $B_{\text{зв}}$ – неопераційні витрати корпорації в базисному і звітному періодах відповідно.

$$E_{\text{експерт}} = \frac{1}{m \times n} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n b_{ij}, \quad (5)$$

де b_{ij} – бальна оцінка j -го експертом i -го чинника ефективності корпоративного управління;

n – кількість експертів;

m – кількість даних чинників ефективності корпоративного управління.

Залежно від рангу отриманої інтегральної оцінки ефективності системи корпоративного управління детермінується її стан і обґрунтовуються рекомендації щодо стратегічних рішень керівництва корпорації відносно її модернізації.

ВИСНОВКИ

Розроблена предиктивна модель ухвалення управлінських рішень, що дозволяє сформулювати стратегічні заходи щодо оптимізації системи корпоративного управління залежно від рангу отриманої оцінки ефективності цієї системи виступає практичним інструментом оптимізації системи корпоративного управління в сучасних українських компаніях.

Вказані методики можуть бути використані для аналізу впливу центрів корпоративної влади на раціональність фінансових потоків корпорації, а наявність певних критеріїв оцінки ефективності корпоративних стосунків сприятиме забезпеченню інтеграції інтересів власників і менеджерів корпорацій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Асаул А. Н. Менеджмент корпорации и корпоративное управление / А. Н. Асаул, В. И. Павлов, Ф. И. Бескиер, О. А. Мышко. – СПб. : Гуманистика, 2006. – 328 с.

2. Глазов Р. В. Корпорация в современных условиях глобализации мировой экономики [Текст] / Р. В. Глазов // Ученые записки: Роль и место цивилизованного предпринимательства в экономике России : сб. науч. трудов. – Вып. XIII. – М. : Российская Академия Предпринимательства; Агентство печати «Наука и образование», 2008. – С. 38 – 43.

3. Мацієвський Ю. Про стабільність режиму: реальну і уявну / Ю. Мацієвський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euroatlantica.info/statti/10-analytics/144-pro-stabilnist-rezhimu-realnu-i-uyavnu.html>. – Назва з екрану.

4. Голіков В. І. Теоретична сутність корпоративних відносин та корпоративного управління [Текст] / В. І. Голіков // Економіка і прогнозування. – 2001. – № 2. – С. 52 – 64.

5. Кужелев М. А. Корпоративные конфликты: сущность, виды, механизм защиты [Текст] / М. А. Кужелев // Економіка і організація управління. – 2010. – Вип. № 1 (7). – С. 32 – 39.

6. Березіна О. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «корпоративна соціальна відповідальність» [Текст] / О. Ю. Березіна // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – Вип. 3 (53). – Ч. 1. – С. 223 – 225.

7. Zablotsky E. Political stability and economic growth : a two way relation [Текст] / E. Zablotsky. – February, 1996. – № 1. – С. 5 – 12.

8. Akarca T. Economic Performance and Political Outcomes: An Analysis of the Turkish Parliamentary and Local Election Results Between 1950 and 2004 [Текст] / T. Akarca, A. Tansel // Public Choice. – № 129 (1). – С.77 – 105.

REFERENCES

Asaul, A. N., Pavlov, V. I., and Beskier, F. I. *Menedzhment korporatsii i korporativnoe upravlenie* [Management of the corporation and corporate governance]. St. Petersburg: Gumanistika, 2006.

Akarca, T., and Tansel, A. "Economic Performance and Political Outcomes: An Analysis of the Turkish Parliamentary and Local Election Results Between 1950 and 2004". *Public Choice*, no. 129(1): 77-105.

Berezina, O. Yu. "Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia «korporativna sotsialna vidpovidalnist»" [Theoretical approaches to the definition of "corporate social responsibility"]. *Visnyk ZhDTU*, vol. 1, no. 3(53) (2010): 223-225.

Holikov, V. I. "Teoretychna sutnist korporativnykh vidnosyn ta korporativnoho upravlinnia" [Theoretical essence of corporate relations and corporate governance]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2 (2001): 52-64.

Hlazov, R. V. "Korporatsiia v sovremennykh usloviakh hlobalyzatsyy myrovoi ekonomyky" [Corporation in today's globalized world economy]. In *Uchenye zapysky: Rol y mesto tsyvylyzovannoho predprynimatelstva v ekonomyke Rossyy*, 38-43. Moscow: Nauka y obrazovanye, 2008.

Kuzhelev, M. A. "Korporativnye konflikty: sushchnost, vydy, mekhanyzm zashchyty" [Corporate conflicts: the nature, species protection mechanism]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, no. 1(7) (2010): 32-39.

Matsiievskiy, Yu. "Pro stabilnist rezhymu: realnu i uiavnu" [On the stability of the regime: the real and the imaginary]. <http://euroatlantica.info/statti/10-analytics/144-pro-stabilnist-rezhimu-realnu-i-uyavnu.html>

Zablotsky, E. "Political stability and economic growth : a two way relation". *Feruary*, no. 1 (1996): 5-12.

РОЗВИТОК ГІРНИЧОДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

ПАШКЕВИЧ М. С., ПАПІЖ Ю. С., ПАУЛО Ж. М.

УДК 65.016:622.012

Пашкевич М. С., Папіж Ю. С., Пауло Ж. М. Розвиток гірничодобувних підприємств в умовах глобальних викликів

У статті окреслено проблему вибору моделі сталого розвитку гірничодобувного підприємства, що дає можливість прогнозування траєкторії його розвитку в короткостроковій і довгостроковій перспективі, вибору оптимальних рішень. Проаналізовано існуючий набір вітчизняних і закордонних учених у даній галузі. Обґрунтовано необхідність зосередження на математичному моделюванні триади соціально-еколого-економічних процесів забезпечення сталого розвитку гірничодобувних підприємств. Доведено необхідність здійснення кластеризації та застосування методології кластерного аналізу. Встановлено, що три сфери діяльності гірничодобувного підприємства: економічна, соціальна та сфера довкілля можуть бути представлені у двовимірному просторі як набір об'єктів, що мають тільки два параметри грошових потоків: доходу та видатки. Запропоновано описати ці сфери окружностями, також знайдено їх параметри – координати центрів кластерів економічного, соціального та кластера довкілля. Окреслено перспективи подальших досліджень стосовно визначення радіусів кластерів триади соціально-еколого-економічних процесів ефективного розвитку гірничодобувних підприємств.

Ключові слова: гірничодобувне підприємство, сталий розвиток, кластерний аналіз, моделювання.

Рис.: 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Пашкевич Марина Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Папіж Юлія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту виробничої сфери, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: yulija-18@yandex.ua

Пауло Жозе Мануель – аспірант, кафедра економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

УДК 65.016:622.012

Пашкевич М. С., Папіж Ю. С., Пауло Ж. М. Развитие горнодобывающих предприятий в условиях глобальных вызовов

В статье обозначена проблема выбора модели устойчивого развития горнодобывающего предприятия, что дает возможность прогнозирования траектории его развития в краткосрочной и долгосрочной перспективе и выбора оптимальных решений. Проанализированы существующий задел отечественных и зарубежных ученых в данной области. Обоснована необходимость сосредоточения на математическом моделировании триады социально-эколого-экономических процессов обеспечения устойчивого развития горнодобывающих предприятий. Доказана необходимость осуществления кластеризации и применения методологии кластерного анализа. Установлено, что три сферы деятельности горнодобывающего предприятия: экономическая, социальная и сфера окружающей среды могут быть представлены в двумерном пространстве как набор объектов, имеющих только два параметра денежных потоков: доходы и расходы. Предложено описать эти сферы окружностями. Найдены параметры этих окружностей – координаты центров экономического кластера, социального кластера и кластера окружающей среды. Определены перспективы дальнейших исследований по определению радиусов кластеров триады социально-эколого-экономических процессов эффективного развития горнодобывающих предприятий.

Ключевые слова: горнодобывающее предприятие, устойчивое развитие, кластерный анализ, моделирование.

Рис.: 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Пашкевич Марина Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Папіж Юлія Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента производственной сферы, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: yulija-18@yandex.ua

Пауло Жозе Мануель – аспирант, кафедра экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

UDC 65.016:622.012

Pashkevich M. S., Papizh Y. S., Paulo Z. M. The Development of Mining Enterprises in the Context of Global Challenges

The article denotes the problem of choosing a model for sustainable development of the mining enterprise, which enables prediction of the trajectory of its development in the short and long term, and make a choice of optimal solutions. The existing ground works of domestic and foreign scholars in the field were analyzed. The necessity of focusing on the mathematical modeling of the triad of social, ecological and economic processes of sustainable development of mining enterprises was grounded. The necessity of clustering methodology and application of cluster analysis was proved. It was founded that three areas of the mining business: economic, social and environmental sphere can be represented in two-dimensional space as a set of objects with only two parameters of cash flows: income and expenses. It was proposed to describe these spheres as circles. It was determined the parameters of these circles – the coordinates of the centers of economic cluster, social cluster and the environment cluster. The prospects of further studies to determine the radii of the clusters of the triad of social, ecological and economic processes of effective development of mining enterprises were determined.

Key words: mining enterprise, sustainable development, cluster analysis, modeling.

Pic.: 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Pashkevich Marina S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise Economy, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Papizh Yuliya S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management of the Production Sphere, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: yulija-18@yandex.ua

Paulo Zhoze M. – Postgraduate Student, Department of Economy of Enterprises, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

Ефективний розвиток економіки в умовах сучасних глобальних викликів має на меті досягнення сталого розвитку на рівнях підприємств, регіонів, країни в цілому. Різноманіття підходів до визначення поняття «сталий розвиток» загалом і «сталий розвиток підприємства» зокрема в рамках єдиної концепції збереження нинішніми поколіннями можливостей задоволення потреб майбутніх поколінь обумовлює наявність різних методик моделювання процесу сталого розвитку. Однак і до тепер серед учених не існує єдиної думки з приводу математичної або графічної формалізації процесу сталого розвитку з деталізацією на рівень держави, регіону, підприємства. Разом з тим від вибору математичного методу моделювання або підходу до графічної візуалізації залежить тип моделі сталого розвитку підприємства, а отже, і область досліджуваних процесів функціонування та розвитку підприємства, можливість прогнозування траєкторії його розвитку в короткостроковій і довгостроковій перспективах, вибір оптимальних рішень. Таким чином, проблема забезпечення сталого розвитку саме гірничодобувних підприємств є актуальною.

Існуючі в даний момент моделі сталого розвитку, які за певних модифікацій можуть бути застосовані до гірничодобувних підприємств, можна розділити на три класи: графічні, математичні та комбіновані моделі. Серед них потрібно виділити такі: модель сталого розвитку підприємства Крайнка Д., Главіка П. [2], модель глобального сталого розвитку Філліпса Дж. [4], модель сталого розвитку слабо розвинених співтовариств Ангуло Ф., Олівара Дж. [1], модель сталого розвитку міст Маркеса Б., Еспінози-Фернандеса І. [3], кібернетична модель функціонування індустріального підприємства Форрестера Д. [10], когнітивна модель сталого інноваційного розвитку підприємства Богатикова В. М. [7], імітаційна модель сталого розвитку малого та середнього промислового підприємства Малигіної С. Н., Абалимової Д. М. [8], когнітивна карта сталого розвитку мономіста Петрикової Є. М. [9]. Отже, аналіз представлених у науковій літературі моделей сталого розвитку дозволяє зробити висновок про те, що представники європейських наукових шкіл більше уваги приділяють побудові графічних моделей, у той час, як учені країн США зосереджені на математичному моделюванні триади соціально-еколого-економічних процесів.

Однак від набору обґрунтованих параметрів сталого розвитку гірничодобувного підприємства залежать своєрідні «точки впливу» на його тривимірну соціально-еколого-економічну систему з метою не тільки досягнення стану соціально-еколого-економічної стійкості, але і її збереження при переході всієї системи підприємства на якісно новий рівень функціонування, що і є сталим розвитком. Також вибір і обґрунтування принципів підходів до моделювання сталого розвитку підприємства дозволить виявити нові напрямки і способи підвищення ефективності його функціонування з урахуванням принципів сталого розвитку.

Таким чином, метою досліджень, результати яких викладено у даній роботі, є встановлення нових структурних і функціональних взаємозв'язків факторів, перегляд якісного набору і кількісних значень критеріальних

показників ефективного функціонування гірничодобувного підприємства.

На сьогоднішній день відомо, що для забезпечення сталого розвитку підприємства потрібно не тільки функціонування цього підприємства у далекій перспективі, а також необхідно, щоб навколо нього було створено середовище, сприятливе для працівників цього підприємства, а саме: соціальне забезпечення та прийнятний стан довкілля. Усі вони мають знаходитися у певній рівновазі (рис. 1).

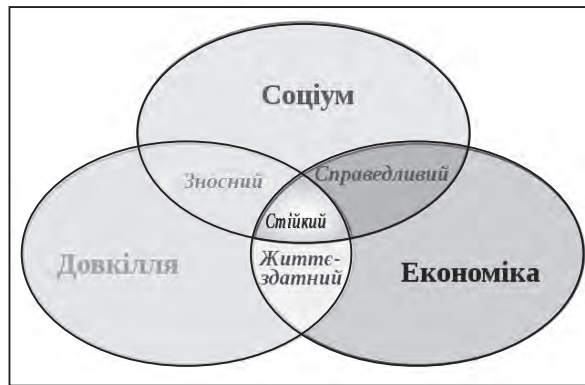

Рис. 1. Класичний образ забезпечення сталого розвитку підприємства

Джерело: побудовано авторами за даними [5, 6].

У випадку, якщо підприємства є рентабельними та мають певний дохід, то дві інші сфери гармонійного розвитку вважаються чисто видатними. Насправді, дохід від видатних напрямків розвитку може бути обчислений шляхом визначення:

- ✦ для соціальної сфери: зменшенням текучості кадрів, збільшенням їхнього професіоналізму, збільшенням доходів від надання послуг працівникам містоутворюючого підприємства, тощо;
- ✦ для сфери екології: зменшенням рівня захворюваності, а отже зменшенням витрат на лікування; збільшенням тривалості життя робітників, а отже, зменшенням витрат на допомогу сім'ям передчасно померлих; збільшенням фізичної сили працівників, що позначиться на збільшенні продуктивності їхньої праці, тощо.

Такий погляд на складові систематичного розвитку дозволяє уявити всі об'єкти кожної зі сфер гармонійного розвитку як такі, що мають два типи грошових потоків: доходні та видаткові.

Введемо такі позначення:

- ✦ для економічної сфери:
 - а) x_{1e} – доходи; б) x_{2e} – видатки.
- ✦ для сфери соціуму:
 - а) x_{1c} – доходи; б) x_{2c} – видатки.
- ✦ для сфери довкілля:
 - а) x_{1d} – доходи; б) x_{2d} – видатки.

Переведення погляду на всі сфери гармонійного розвитку в грошовий еквівалент дозволяє об'єднати їх в одну систему понять і створити єдину модель гармонійного розвитку підприємства.

Отже, кожен об'єкт, що входить до кожної із трьох сфер, може бути охарактеризований тільки двома параметрами.

Розглянемо, які ж це об'єкти:

- ✦ для економічної сфери: кожен із цехів підприємства, а також допоміжне виробництво, наприклад, виготовлення штучних алмазів;
- ✦ для сфери соціуму: лікарні, дитячі садки, (кіно) театри, побутові послуги, будинки відпочинку, тощо.
- ✦ для сфери довкілля: утримання парків, скверів, заповідників; насадження нових рослин; розведення диких тварин та птахів, рекультивация земель, знищених внаслідок відкритої розробки по видобутку корисних копалин.

Кожен такий об'єкт може бути нанесений на графік з координатами (x_1, x_2) у вигляді точки. Очевидно, що економічні об'єкти будуть розташовані ближче до осі x_1 , а соціальні та об'єкти довкілля – до осі x_2 (рис. 2). Причому, соціальна сфера повинна давати більші потоки доходів x_1 , ніж сфера довкілля. Розмір видатків у дві останні сфери може різнитися, але, як правило, видатки на соціум перевищують видатки на розвиток довкілля.

Рис. 1 та рис. 2 наочно демонструють, що ми маємо справу з трьома кластерами і що для їх аналізу потрібно застосувати методологію кластерного аналізу.

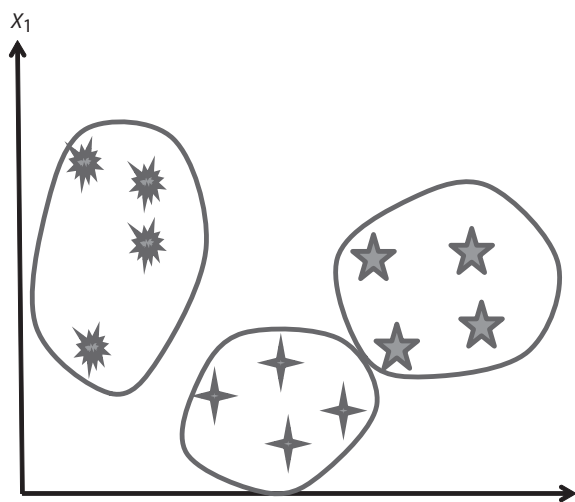

Рис. 2. Наочне представлення об'єктів, що забезпечують сталий розвиток підприємства (контурами позначено угруповання об'єктів кожної зі сфер), де:

- ✦ – об'єкти економічної сфери;
- ★ – об'єкти соціальної сфери;
- ✦ – об'єкти сфери довкілля.

Джерело: побудовано авторами.

Кластерний аналіз – це сукупність методів, які дозволяють класифікувати багатомірні спостереження, кожне з яких описується набором вихідних перемінних X_1, X_2, \dots, X_m . Метою кластерного аналізу є утворення груп схожих між собою об'єктів, що прийнято називати кластерами.

Методи кластерного аналізу дозволяють вирішувати такі задачі:

- ✦ проведення класифікації об'єктів з урахуванням ознак, що відображають сутність, природу об'єктів. Рішення такої задачі, як правило, приводить до поглиблення знань про сукупності об'єктів, які піддаються класифікації;

- ✦ перевірка висунутих припущень про наявність деякої структури в досліджуваній сукупності об'єктів, тобто пошук існуючої структури;
- ✦ побудова нових класифікацій для явищ, які вивчені мало, коли необхідно установити наявність зв'язків усередині сукупності та спробувати привнести в неї структуру.

У нашому випадку первинна кластеризація не потрібна, оскільки точно відомо, до якої зі сфер відносяться ті чи інші об'єкти. Але, знаючи це, необхідно визначити межі кожного з кластерів. Враховуючи, що визначити наперед форму кластерів неможливо, приймемо, що вони мають форму окружностей.

Для знайдення центра кластера, скористаємося методом визначення центра кластера за допомогою обчислення середньо арифметичних відстаней між об'єктами. Цей метод припускає наявність визначених зведень про зміст кластерів до початку обчислювальних процедур. Природно, апріорні припущення можуть бути досить наближеними. Щоб уникнути помилових припущень, дослідник може розглянути кілька варіантів початкового угруповання об'єктів. Цей метод кластеризації не вимагає яких-небудь обмежень на геометричну форму кластера, тому й підходить для наших припущень.

Пропонований алгоритм кластеризації складається з таких блоків:

1. Деякій точці, що належить множині досліджуваних об'єктів, привласнюється геометрична ознака центра координатної системи, причому перший об'єкт у цій системі є початком відрітку $t. A_1(x_1; y_1; z_1)$ – для тривимірного простору кластерного поля.

2. Вибирається визначене число об'єктів (тільки кількість) m , що будуть брати участь у розрахунках умовного центра кластера.

3. У випадку тривимірного простору розміщення об'єктів координати умовного центра кластера будуть дорівнювати (1):

$$A_y = \left(\frac{x_1 + \sum_{i=1}^m x_i}{m}; \frac{y_1 + \sum_{i=1}^m y_i}{m}; \frac{z_1 + \sum_{i=1}^m z_i}{m} \right), \quad (1)$$

де $x_i; y_i; z_i$ – поточні координати об'єктів.

4. Далі необхідно задати який-небудь критерій, що обмежує зміст кластера. Як приклад обмежень може бути використана гранична кількість об'єктів у кластері, або максимально припустима відстань від умовного центра до найбільш вилученого об'єкта, або максимально можливий «вододіл» між найбільш близькими об'єктами. Дослідник, як правило, самостійно вирішує, якому критерієві віддати перевагу або сформуванню власне обмеження на процес формування кластера.

5. Залежно від обраного алгоритму визначення критерію, необхідного для завершення формування кластера, обчислюється значення величини максимально припустимої відстані між об'єктами (d^*). Величина d^* може задаватися дослідником виходячи з аналізу змістовного образу кластера або з розуміння насиченості кластера.

6. Методом перебору визначається об'єкт A_k , найбільш близький до об'єкта A_u . Далі перевіряється виконання нерівності $|A_u - A_k| \leq d^*$, у випадку безумовного виконання цієї нерівності, об'єкт A_k заноситься в матрицю даного кластера. З подальшого розгляду об'єкт A_u виключається.

7. Надалі операції перебору повторюються, причому об'єкт A_k стає центром розглянутої композиції. Ітерації попереднього блоку виконуються доти, поки не залишиться жодного об'єкта поблизу кожної з розглянутих точок, тобто буде перевищене граничне значення d^* .

У нашому випадку ми маємо справу з двовимірними кластерами. Окрім того, оскільки межі кластерів наперед відомі та немає необхідності задавати першу довільну точку кластеризації $A_1(x_1, y_1; z_1)$, модифікуємо формулу (1), яка для нашого випадку матиме вигляд (2):

$$\left. \begin{aligned} A_e &= \left(\frac{1}{m_e} \sum_{i=1}^{m_e} x_{1e}; \frac{1}{m_e} \sum_{i=1}^{m_e} x_{2e} \right), \\ A_c &= \left(\frac{1}{m_c} \sum_{i=1}^{m_c} x_{1c}; \frac{1}{m_c} \sum_{i=1}^{m_c} x_{2c} \right), \\ A_d &= \left(\frac{1}{m_d} \sum_{i=1}^{m_d} x_{1d}; \frac{1}{m_d} \sum_{i=1}^{m_d} x_{2d} \right), \end{aligned} \right\} \quad (2)$$

де A_e, A_c, A_d – відповідно, координати центрів кластерів економічного, соціального та кластера довкілля;

m_e, m_c, m_d – відповідно, загальна кількість об'єктів в економічному, соціальному кластерах і кластері довкілля.

Знайдені значення центра координат зони сталого розвитку по осях доходів і видатків означають, що такими доходи та видатки мають бути у всіх об'єктів, що входять у три кластери: економічний, соціальний і кластер довкілля.

Такий висновок є очевидним, адже якщо всі три напрямки розвитку підприємства розвиваються однаково, саме це і забезпечить йому сталий розвиток.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. На погляд авторів, з практичної точки зору, методичні основи моделювання сталого розвитку гірничодобувного підприємства повинні об'єднувати в собі як підходи побудови візуальних (графічних) моделей, так і підходи дизайну економіко-математичних моделей.

2. Вперше зроблено припущення, що три сфери діяльності гірничодобувного підприємства: економічна, соціальна та сфера довкілля можуть бути представлені у двовимірному просторі як набір об'єктів, що мають тільки два параметри грошових потоків: доходи та видатки.

3. Авторами запропоновано описати ці сфери окружностями, також знайдено їх параметри – координати центрів кластерів економічного, соціального та кластера довкілля.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є визначення радіусів кластерів тріади соціально-

еколого-економічних процесів ефективного розвитку гірничодобувних підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Angulo F. Nonlinear Dynamics and Bifurcation Analysis in Two Models of Sustainable Development / F. Angulo, G. Olivar, G. A. Osorio, L. S. Velasquez. – Режим доступу : http://www.researchgate.net/publication/43067722_Nonlinear_dynamics_and_bifurcation_analysis_in_two_models_of_sustainable_development/file/79e41507d7eaa14395.pdf

2. Krajnc D. How to Compare Companies on Relevant Dimensions of Sustainability / D. Krajnc, P. Glavic // Ecological Economics. – 2005. – № 55. – P. 551 – 563. – Режим доступу : <http://ejournal.narotama.ac.id/files/ANALYSIS.pdf>

3. Marquez B. Sustainable System Modelling for Urban Development Using Distributed Agencies / B. Marquez, I. Espinoza-Hernandez, J. Sergio Magdaleno-Palencia. – Режим доступу : http://cdn.intechopen.com/pdfs/29220/InTech-Sustainable_system_modelling_for_urban_development_using_distributed_agencies.pdf

4. Phillips J. A Mathematical Model of Sustainable Development Using Ideas of Coupled Environment-Human Systems / J. Phillips // The PelicanWeb's Journal of Sustainable Development. – 2010. – Vol. 6. – № 5. – Режим доступу : <http://www.pelicanweb.org/solisustv06n05page2jasonphillips.html>

5. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти : [моногр.] / [Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. М. З. Згуровський]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 1.: Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. – 252 с.

6. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти : [моногр.] / [Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. М. З. Згуровський]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 2.: Україна в індикаторах сталого розвитку. – 368 с.

7. Богатиков В. Н. Когнитивная модель развития инновационного предприятия как сложной динамической системы / В. Н. Богатиков, Д. Н. Халиуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Tecnic/12_127921.doc.htm

8. Малыгина С. Н. Разработка системы имитационного моделирования развития малого и среднего промышленного предприятия / С. Н. Малыгина, Д. Н. Абалымова // Труды ИСА РАН. – 2008. – Т.39. – С. 256-262. – Режим доступу : <http://www.isa.ru/proceedings/images/documents/2008-39/256-262.pdf>

9. Петрикова Е. М. Системно-динамическая модель развития моногорода / Е. М. Петрикова [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.monocityforum.ru/netcat_files/143/180/h_244f008370132958e15b27ea6016ae52

10. Форрестер Д. Основы кибернетики предприятия (Индустриальная динамика) / Д. Форрестер. – М. : Прогресс, 1971. – 340 с.

REFERENCES

Angulo, F. and others. "Nonlinear Dynamics and Bifurcation Analysis in Two Models of Sustainable Development" http://www.researchgate.net/publication/43067722_Nonlinear_dynamics_and_bifurcation_analysis_in_two_models_of_sustainable_development/file/79e41507d7eaa14395.pdf

Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty [Analysis of sustainable development – global and regional contexts. Global analysis of safety and quality of life]. Kyiv: NTUU KPI, 2010. Ch. 1.

Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty [Analysis of sustainable development – global and regional contexts. Ukraine in the indicators of sustainable development]. Kyiv: NTUU KPI, 2010. Ch. 2.

Bogatikov, V. N., and Khaliullina, D. N. "Kognitivnaia model razvitiia innovatsionnogo predpriatiia kak slozhnoy dinamicheskoy sistemy" [Cognitive model of the development of innovative enterprise as a complex dynamic system]. http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Tecnic/12_127921.doc.htm

Forrester, D. *Osnovy kibernetiki predpriatiia (Industrialnaia dinamika)* [Fundamentals of Cybernetics of the company (Industrial Dynamics)]. Moscow: Progress, 1971.

Krajnc, D., and Glavic, P. "How to Compare Companies on Relevant Dimensions of Sustainability". <http://ejournal.narotama.ac.id/files/ANALYSIS.pdf>.

Marquez, B., Espinoza-Hernandez, I., and Magdaleno-Palencia, J. "Sustainable System Modelling for Urban Development Using Distributed Agencies". http://cdn.intechopen.com/pdfs/29220/InTech-Sustainable_system_modelling_for_urban_development_using_distributed_agencies.pdf

Petrikova, E. M. http://www.monocityforum.ru/netcat_files/143/180/h_244f008370132958e15b27ea6016ae52

Phillips, J. A. "Mathematical Model of Sustainable Development Using Ideas of Coupled Environment-Human Systems". <http://www.pelicanweb.org/solisustv06n05page2jason-phillips.html>

УДК 159.923.2+316.354+658.3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СФЕРИ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

НАУМІК К. Г

УДК 159.923.2+316.354+658.3

Наумік К. Г. Теоретико-методологічний базис державного регулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності

У статті визначено проблематику та характеристики теоретико-методологічного базису державного регулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності. Показано багатоаспектність вивчення категорії «комунікація» та побудовано картину світу в контексті дослідження автора. Окреслено принципи формування та розвитку сфери комунікаційної діяльності. Автором підкреслено посилення поведінкових факторів при формуванні соціально-економічних моделей в умовах зростання складності та диференційованості світу. Для обґрунтування картини світу державного регулювання сфери комунікаційної діяльності використано засади квантово-релятивістської концепції. Створення теоретико-методологічного базису державного регулювання сфери комунікаційної діяльності засновано на закономірностях дослідження відкритих систем економічних і соціальних процесів не тільки на мікрорівні, але й на національному рівні.

Ключові слова: комунікація, комунікаційна політика, картина світу, принцип, теоретико-методологічний базис

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Наумік Катерина Георгіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: naumik@ukr.net

УДК 159.923.2+316.354+658.3

Наумик Е. Г. Теоретико-методологический базис государственного регулирования развития сферы коммуникационной деятельности

В статье определены проблематика и характеристики теоретико-методологического базиса государственного регулирования развития сферы коммуникационной деятельности. Показана многоаспектность изучения категории «коммуникация» и построена картина мира в контексте исследования автора. Очерчены принципы формирования и развития сферы коммуникационной деятельности. Автором подчеркнута усиление поведенческих факторов при формировании социально-экономических моделей в условиях роста сложности и дифференцированности мира. Для обоснования картины мира государственного регулирования сферы коммуникационной деятельности использованы основы квантово-релятивистской концепции. Создание теоретико-методологического базиса государственного регулирования сферы коммуникационной деятельности основано на закономерностях исследования открытых систем экономических и социальных процессов не только на микроуровне, но и на национальном уровне.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникационная политика, картина мира, принцип, теоретико-методологический базис.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Наумик Екатерина Георгиевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: naumik@ukr.net

UDC 159.923.2+316.354+658.3

Naumik Ye. G. Theoretical and Methodological Basis of the State Regulation of the Sphere of Communicative Activity

The article identifies problems and characteristics of the theoretical and methodological basis of the state regulation of development of the sphere of communication activity. It shows the multi-aspect nature of the study of the «communication» category and builds up a world view in the context of the author's study. It outlines principles of formation and development of the sphere of communication activity. The author underlines strengthening of behavioural factors during formation of socio-economic models under conditions of growth of complexity and differentiation of the world. In order to justify the world view of state regulation of the sphere of communication activity, the article uses the foundations of the quantum-relativistic concept. Development of the theoretical and methodological basis of the state regulation of the sphere of communication activity is based on regularities of the study of open systems of economic and social processes not only at the micro-level, but also at the national level.

Key words: communication, communication policy, world view, principle, theoretical and methodological basis

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Naumik Yekaterina G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: naumik@ukr.net

Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty [Analysis of sustainable development – global and regional contexts. Ukraine in the indicators of sustainable development]. Kyiv: NTUU KPI, 2010. Ch. 2.

Bogatikov, V. N., and Khaliullina, D. N. "Kognitivnaia model razvitiia innovatsionnogo predpriatiia kak slozhnoy dinamicheskoy sistemy" [Cognitive model of the development of innovative enterprise as a complex dynamic system]. http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Tecnic/12_127921.doc.htm

Forrester, D. *Osnovy kibernetiki predpriatiia (Industrialnaia dinamika)* [Fundamentals of Cybernetics of the company (Industrial Dynamics)]. Moscow: Progress, 1971.

Krajnc, D., and Glavic, P. "How to Compare Companies on Relevant Dimensions of Sustainability". <http://ejournal.narotama.ac.id/files/ANALYSIS.pdf>.

Marquez, B., Espinoza-Hernandez, I., and Magdaleno-Palencia, J. "Sustainable System Modelling for Urban Development Using Distributed Agencies". http://cdn.intechopen.com/pdfs/29220/InTech-Sustainable_system_modelling_for_urban_development_using_distributed_agencies.pdf

Petrikova, E. M. http://www.monocityforum.ru/netcat_files/143/180/h_244f008370132958e15b27ea6016ae52

Phillips, J. A. "Mathematical Model of Sustainable Development Using Ideas of Coupled Environment-Human Systems". <http://www.pelicanweb.org/solisustv06n05page2jason-phillips.html>

УДК 159.923.2+316.354+658.3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СФЕРИ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

НАУМІК К. Г

УДК 159.923.2+316.354+658.3

Наумік К. Г. Теоретико-методологічний базис державного регулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності

У статті визначено проблематику та характеристики теоретико-методологічного базису державного регулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності. Показано багатоаспектність вивчення категорії «комунікація» та побудовано картину світу в контексті дослідження автора. Окреслено принципи формування та розвитку сфери комунікаційної діяльності. Автором підкреслено посилення поведінкових факторів при формуванні соціально-економічних моделей в умовах зростання складності та диференційованості світу. Для обґрунтування картини світу державного регулювання сфери комунікаційної діяльності використано засади квантово-релятивістської концепції. Створення теоретико-методологічного базису державного регулювання сфери комунікаційної діяльності засновано на закономірностях дослідження відкритих систем економічних і соціальних процесів не тільки на мікрорівні, але й на національному рівні.

Ключові слова: комунікація, комунікаційна політика, картина світу, принцип, теоретико-методологічний базис

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Наумік Катерина Георгіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: naumik@ukr.net

УДК 159.923.2+316.354+658.3

Наумік Е. Г. Теоретико-методологический базис государственного регулирования развития сферы коммуникационной деятельности

В статье определены проблематика и характеристики теоретико-методологического базиса государственного регулирования развития сферы коммуникационной деятельности. Показана многоаспектность изучения категории «коммуникация» и построена картина мира в контексте исследования автора. Очерчены принципы формирования и развития сферы коммуникационной деятельности. Автором подчеркнута усиление поведенческих факторов при формировании социально-экономических моделей в условиях роста сложности и дифференцированности мира. Для обоснования картины мира государственного регулирования сферы коммуникационной деятельности использованы основы квантово-релятивистской концепции. Создание теоретико-методологического базиса государственного регулирования сферы коммуникационной деятельности основано на закономерностях исследования открытых систем экономических и социальных процессов не только на микроуровне, но и на национальном уровне.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникационная политика, картина мира, принцип, теоретико-методологический базис.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Наумік Катерина Георгіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: naumik@ukr.net

UDC 159.923.2+316.354+658.3

Naumik Ye. G. Theoretical and Methodological Basis of the State Regulation of the Sphere of Communicative Activity

The article identifies problems and characteristics of the theoretical and methodological basis of the state regulation of development of the sphere of communication activity. It shows the multi-aspect nature of the study of the «communication» category and builds up a world view in the context of the author's study. It outlines principles of formation and development of the sphere of communication activity. The author underlines strengthening of behavioural factors during formation of socio-economic models under conditions of growth of complexity and differentiation of the world. In order to justify the world view of state regulation of the sphere of communication activity, the article uses the foundations of the quantum-relativistic concept. Development of the theoretical and methodological basis of the state regulation of the sphere of communication activity is based on regularities of the study of open systems of economic and social processes not only at the micro-level, but also at the national level.

Key words: communication, communication policy, world view, principle, theoretical and methodological basis

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Naumik Yekaterina G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: naumik@ukr.net

Феномен комунікації та комунікативного суспільства вимагає агрегування адекватних елементів з існуючих концептуальних підходів до єдиного теоретико-методологічного базису державного стимулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності.

Особливості умов економіки України в тому, що має місце «безпарадигмальний» менеджмент, пов'язаний із перевагою вертикального управління, фіксованого за структурою при паралельному функціонуванні систем маркетингу й логістики, що характеризуються потребою до високоефективної самоорганізації й самокоордінації у формі горизонтальних мережних структур на основі договірних відносин з довільними акцентами на тіньові результати й ринки. Таким чином, ми згодні з Л. Нікуліним [6], що сучасний менеджмент в пострадянських країнах характеризується відсутністю на сьогоднішній день адекватної концепції управління.

Метою публікації є визначення теоретико-методологічного базису управління комунікаційною сферою економіки. Завдання: узагальнення концепцій управління, обґрунтування картини світу, визначення структурних характеристик теоретико-методологічного базису та виділення принципів формування та реалізації державного стимулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності.

Дослідженню проблем управління комунікаційними процесами присвячені роботи вчених, Т. Амблера, Г. Асселя, П. Дойля, Р. С. Каплана, К. Л. Келлера, Ф. Котлера, Д. П. Нортона.

Концепції управління пройшли еволюцію від орієнтації на матеріально-речові істотні фактори (пріоритет виробничих сил). Характерною рисою даного підходу є усереднене балансове представлення узагальнених соціально-економічних інтересів, а саме: пошук стійкої балансової рівноваги (Ф. Кене (економічні таблиці); К. Маркс, В. Ленін (схеми відтворення); В. Леонтєв (моделі МОБ); Д. Кейнс (моделі загальної макроекономічної рівноваги); маркетингові підходи, орієнтовані на товар – традиційний пасивний маркетинг.

Наступною хвилею був акцент на організаційно-регулюючих істотних факторах (пріоритет зовнішніх регуляторів). Характерним стало критеріально-балансове представлення узагальнених соціально-економічних інтересів, а саме: пошук стійкої балансово-критеріальної рівноваги (Л. Вальрас та його послідовники (моделі конкурентної рівноваги); Д. Нейман (моделі магістрального економічного зростання); Л. Канторович (моделі оптимального функціонування економіки); неокласици (оптимізаційні моделі загальної макроекономічної рівноваги); розвиток управлінського маркетинга.

Комунікаційні нововведення та технічний прогрес ХХ сторіччя зумовили актуалізацію поведінкових факторів. Це відобразилося в представленні узагальнених соціально-економічних інтересів в моделях процесів їх формування. Як наслідок дослідники описували стійку динаміку економічних систем з оптимальною поведінкою окремих суб'єктів (В. Парето (моделі та методи виділення ефективних точок); представники школи векторної оптимізації; Д. Нейман (моделі теорії ігор в економіці); М. Алле (моделі обміну надлишками благ); Г. Беккер (концепція принципової раціональності людської поведінки); В. Кардаш (моделі та методи обчислення і аналізу ринкових та коаліційних компромісів), М. Мусін (оцінка економічних інтересів); розповсюдження цілісної концепції маркетингу.

Багатодисциплінарність дослідження поняття «комунікація» зумовлює різнопланові акценти щодо оцінки ефективності комунікації. Так, технічні науки основною характеристикою вважають втрати інформації, філософію приналежності особистості до певної соціальної групи та ін. (табл. 1).

Використовуючи класифікацію видів науково-технічної діяльності, прийняту в Україні та опубліковану в державному класифікаторі України «Класифікація видів науково-технічної діяльності ДК 015-97», автором виділено особливості розуміння категорії «комунікація» в різних наукових галузях. Розуміючи комунікацію

Таблиця 1

Багатоаспектність оцінки категорії «комунікація»

Галузь знання	Властивість, що оцінюється	Ототожнення поняття «комунікація»
Філософія, розділ Комунікативна філософія	Приналежність до суспільної групи	Категорія, яка означає спілкування, за допомогою якого «Я», виявляє себе в іншому.
Технічні науки (ергономіка, приладобудування та електроніка, радіотехніка і телекомунікації)	Надання, втрата інформації	Обмін значеннями (інформацією) між індивідами через загальну систему символів (знаків), мовних знаків
Гуманітарні науки (історичні, філологічні, мовознавство, мистецтвознавство)	Передача змісту, контенту	Передача змісту, цінностей, культури, традицій
Суспільні науки (економіка, психологія, соціологія, етика, підприємництво, менеджмент)	Задоволення потреби	Контакти, спілкування, обмін інформацією й взаємодія людей один з одним
	Досягнення цілі, результативність, ефективність	Засіб повідомлення й зв'язку, інформаційні контакти
Природничі науки (математика, хімія, фізика, біологія)	Рівень взаємної адаптації, гармонія	Передавання сигналів між організмами або частинами одного організму, коли відбір сприяє продукуванню та сприйняттю, у процесі комунікації проходить зміна інформації та взаємна адаптація суб'єктів

як процес з певними етапами, кожна наукова галузь робить акцент на власному етапі та властивості комунікації. Так, гуманітарні науки ставлять за мету точність передання змісту – при перекладі з іншої мови або при опису історичних подій.

Суспільні науки, беручи до уваги, що суспільство – це цілеспрямована система, вважають основним критерієм корисності використання комунікацій – можливість досягнення цілі, отримання результату. Так, у аспекті менеджменту та економіки основним критерієм ефективності є досягнення цілей. Автори, які досліджують проблеми сучасного менеджменту, розвивають концепцію діагонального менеджменту, діагональних комунікацій, відповідно до якої менеджмент виконує компенсаторну функцію – як комплексний координатор спільного результату взаємодії управляючої структури (держави, керуючого органу підприємства) і цілеспрямованих і ззовні регульованих самоорганізованих соціально-економічних підсистем (підприємств, відділів на підприємстві). У такий спосіб концептуально «діагональ» результату є основною властивістю системи комплексної координації сил і засобів менеджменту, у якій максимізується ефект самоорганізації й мінімізується зовнішній управлінський вплив.

Існуючі підходи до управління комунікаціями розроблені в рамках маркетинг-міксу та обозначені як управління маркетинговими комунікаціями.

Теоретичні та практичні напрацювання автора зумовили обґрунтування теоретико-методологічного базису формування та реалізації державного стимулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності. Для обґрунтування змісту теоретико-методологічного базису слід визначити картину світу як формуючий елемент методології дослідження. Наукова картина (образ, модель) світу – система уявлень про властивості й закономірності реальної дійсності, побудована в результаті узагальнення й синтезу наукових понять і принципів. Безперечно, що об'єктивність дослідження та обґрунтування змін в управлінні будь-яким об'єктом значною мірою залежить від обраної «картини світу».

Дороніна М. С. стверджує [1], що у зв'язку з посиленням впливу соціальних чинників на діяльність економічних систем актуального значення для формування «образу світу» учених-економістів набувають надбання соціальної філософії, яка розкриває єдність суспільного буття та свідомості, реального та ідеального, і саме принципи якої створюють підґрунтя розгляду економічних і соціальних процесів підприємства в їх єдності та взаємообумовленості. Але, на наш погляд, слід виділяти окремо фізичну картину світу та соціально-гуманітарну. Так, Леонтьев О. М. [2; 3; 4] розкрив відмінності образу світу й почуттєвого образу: перший – амодальний, інтегративний і узагальнений, а другий – модальний і завжди конкретний. Він підкреслював, що в основі індивідуального образу світу лежить не тільки почуттєвий, але весь соціокультурний досвід суб'єкта. За думкою Ходаківського Є. І. [10], відповідно до нелінійної наукової парадигми пізнання світу, не тільки буття обумовлює свідомість, але й свідомість здатна зумовлювати буття, коли ідеї можуть поставати і постають матеріальною силою, виявляючи ефект слабких і надслабких сигналів, які виявляються у площині синергетичного аналізу дійсності.

Ми згодні з позицією С. Д. Смирнова [9], який вважає, що вирваний з контексту сам по собі почуттєвий образ не несе ніякої інформації, тому що «орієнтує не образ, а вклад цього образу в картину мира». Таким чином, запропоновано визначити загальну картину світу та на її основі описати картину світу, де світ – це предмет дослідження автора – державне стимулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності (рис. 1).

Для комунікаційної діяльності характерно формування та реалізація в умовах соціального простору певної держави, основним проявом матерії є інформація, а час розглядається в форматі квантово-релятивістської концепції «плюс варіант Незворотне», напрямком не оборотної еволюції пізнання й не оборотної еволюції його цінності – зростання складності й диференційності світу. Розроблена модель «образу світу» створює теоретико-методологічний базис дослідження закономірностей відкритої системи економічних і соціальних процесів не тільки на мікрорівні, але й на національно-

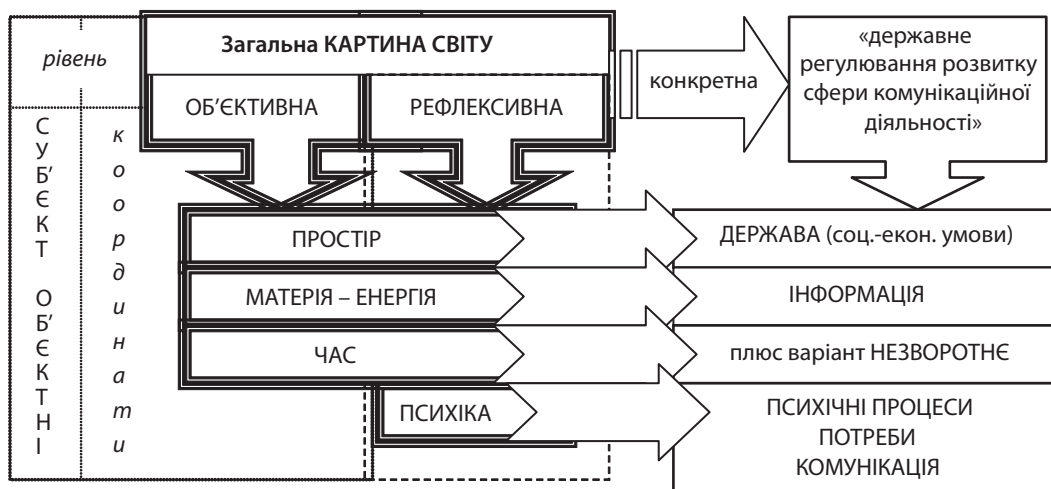

Рис. 1. Статика системи «Картина світу «державне стимулювання розвитку сфери комунікаційної діяльності»

му рівні. Сучасні соціально-економічні процеси існують і розвиваються через взаємодію з навколишнім нестійким, невпорядкованим середовищем. Дана картина світу дозволяє обґрунтувати механізми підтримки циклічного порядку в економічних і соціальних процесах і механізми переходу по спіралі до нового порядку, який забезпечує задоволення зростаючих потреб людини, суспільства, суб'єктів господарювання.

Структурні характеристики теоретико-методологічного базису, запропоновані автором, наведено в *табл. 2*.

ВИСНОВКИ

Таким чином, система принципів формування та розвитку сфери комунікаційної діяльності повинна бути узгоджена з базовими принципами економічної, соціальної та нелінійної динамічної системи.

Як показали дослідження, конкретизація змісту елементів образу світу на рівні державного регулювання можлива через комплексне дослідження досягнень економічної теорії, пов'язаних з аналізом закономірностей створення багатства та поведінки економічних агентів.

Таблиця 2

Характеристики теоретико-методологічного базису формування та розвитку сфери комунікаційної діяльності

Структурна характеристика	Існуючі теоретико-методологічні конструкти	Включено / Запропоновано автором
Базові поняття як елементи системи	Комунікації Комунікаційна діяльність Комунікативні здібності Комунікаційна послуга Маркетингові комунікації	Комунікаційний простір, комунікаційні потоки, комунікативні характеристики Комунікаційний капітал Комунікаційний комплекс
Мета	Підвищення ефективності	Досягнення рівноваги – гомеостазу
Предмет	Інформація	Потоки, зв'язки
Суб'єкт	Виробник, споживач	Виробник-споживач як цілісна система, цілісне утворення
Головні завдання	Максимізація ефективності	Задоволення потреби суб'єкта
Концептуальна основа (теоретична структура, яка є в основі)	Глобалізація, уніфікація, інтеграція	Інформатизація, персоналізація, автономізація
Парадигма знання	Комунікації як об'єкт Управління	Комунікація як об'єкт Самоорганізації
Парадигма пізнання	Процеси мислення Рефлексія	Цілісне сприйняття, емпатія, образне мислення
Критерій ефективності	Максимальність	Оптимальність, задоволення потреби
Методичні підходи	Евристичні методи, імітаційне моделювання	Динамічні моделі
Мотиваційна свідомо основа	Матеріальні стимули Моральні стимули	Раціональний егоїзм Раціональний альтруїзм
Модель працівника	Економічна Соціальна Психологічна Етична	Працівник – лідер

Форма представлення матеріалу реалізована на основі структурних елементів методологічного базису стратегічного управління В. Пономаренко [8, с. 119] і паспорту теоретико-методологічного обґрунтування організацій та управління інтеграційним розвитком А. Пилипенка [7, с. 114]. Автором враховані умови глобалізації та вплив системи Інтернет, елементи теоретико-методологічного базису, сформовані в аспекті інформаційного суспільства, з урахуванням триєдиного підходу до вивчення закономірностей функціонування сфери комунікаційної діяльності: як *економічної системи*, що включена у відтворювальні процеси капіталу; як *соціальної системи*, групи людей, що мають спільну мету; як *динамічної нелінійної системи*, в якій упорядковується та координується спільна комунікаційна діяльність, виникає синергетичний ефект та ефект слабких сигналів.

На особливу увагу заслуговує інституціоналізм, який поєднує методологічний інструментарій різних напрямів економічної теорії, враховує вплив неекономічних чинників на економічні процеси. Крім інституціоналізму, можливість удосконалення методологічних засад управління комунікаційною діяльністю надають здобутки праксеології. Її рекомендації щодо вивчення діяльності як способу існування людини, основи збереження та розширеного відтворення людського суспільства слід враховувати у зв'язку з істотною зміною ролі людини в економічних процесах. Інтелектуалізація, інформатизація економічних процесів зумовили той факт, що матеріалізовані об'єкти перестають бути головним знаряддям праці. Ним стає інтелектуальний потенціал людини. Цей процес вимагає перегляду та збагачення механізмів, які необхідно використовувати в державно-

му стимулюванні розвитку сфери комунікаційної діяльності, у розробці концепції державної підтримки комунікаційної діяльності в Україні в умовах глобалізації та розвитку інформаційного суспільства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дороніна М. С.** Управління економічними та соціальними процесами підприємства: монографія / М. С. Дороніна. – Х.: ХДЕУ, 2002. – 431 с.
2. **Леонтьев А. Н.** Психология образа / А. Н. Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1979. – № 2. – С. 3 – 13.
3. **Леонтьев А. Н.** Образ мира / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения. – М., 1983. – С. 251 – 261.
4. **Леонтьев А. Н.** К психологии образа / А. Н. Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1986. – № 3. – С. 72 – 76.
5. **Немов Р. С.** Психология: Словарь-справочник : в 2 ч. – Часть 1 / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 304 с.
6. **Никулин Л. Ф.** Менеджмент эпохи постмодерна и «ню-экономики» : монография / Л. Ф. Никулин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 128 с.
7. **Пономаренко В. С.** Стратегічне управління підприємством / В. С. Пономаренко. – Х. : Основа, 1999. – 620 с.
8. **Пилипенко А. А.** Організація управління інтеграційним розвитком суб'єктів господарювання : дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.00. 04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / А. А. Пилипенко. – Х., 2009. – 598 с.
9. **Смирнов С. Д.** Мир образов и образ мира / С. Д. Смирнов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 15 – 29.
10. **Ходаківський Є. І.** Синергетична парадигма менеджменту / Є. І. Ходаківський // Матеріали наук.-практ. конференції «Молодь і освіта. Європейський вибір», Житомир, 16 березня 2007 р. : тези доповідей. – Житомир : ПВНЗ «Європейський університет», 2007. – 170 с.

REFERENCES

- Doronina, M. S. *Upravlinnia ekonomichnymy ta sotsialny-my protsesamy pidpriemstva* [Managing economic and social processes of an enterprise]. Kharkiv: KhDEU, 2002.
- Khodakivskiy, Ye. I. "Synerhetychna paradyhma menedzhmentu" [Synergetic Paradigm Management]. *Materialy nauk.-prakt. konferentsii «Molod i osvita»* I Evropeyskyi vybir. Zhytomyr: Yevropeyskyi universytet, 2007.
- Leontev, A. N. *Izbrannye psikhologicheskie proizvedeniia* [Selected psychological works]. Moscow, 1983.
- Leontev, A. N. "K psikhologii obraza" [On the psychology of the image]. *Vestn. Mosk. un-ta*, no. 3 (1986): 72-76.
- Leontev, A. N. "Psikhologiya obraza" [Psychology of the image]. *Vestn. Mosk. un-ta*, no. 2 (1979): 3-13.
- Nikulin, L. F. *Menedzhment epokhi postmoderna i «niu-ekonomiki»* [Management of post-modern and "New Economy"]. Moscow: YUNITI-DANA, 2001.
- Nemov, R. S. *Psikhologiya: Slovar-spravochnik* [Psychology: A Reference Dictionary]. Moscow: VLADOS-PRESS, 2004.
- Pylypenko, A. A. "Orhanizatsiia upravlinnia intehratsi-inym rozvytkom sub'iektiv hospodariuvannia" [Organization

management integration development entities]. *Dis. ... doct. ekon. nauk*: 08.00. 04, 2009.

Ponomarenko, V. S. *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom* [Strategic management]. Kharkiv: Osнова, 1999.

Smirnov, S. D. "Mir obrazov i obraz mira" [The world of images and the image of the world]. *Vestn. Mosk. un-ta*, no. 2 (1981): 15-29.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ТА СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ДЕРИХОВСЬКА В. І.

УДК 005.963:005.21

Дериховська В. І. Взаємозв'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом

У статті розглянуто розвиток персоналу з точки зору взаємозалежності та взаємозв'язку зі стратегією управління персоналом, а також визначено його місце в системі стратегічного управління підприємством. Запропоновано розширити існуючу нині класифікацію стратегій управління персоналом шляхом її доповнення ознакою «основні етапи процесу управління розвитком персоналу» і відповідно виділити стратегії відбору та залучення персоналу, його трудової адаптації, оцінювання, професійного навчання, кар'єрного просування, використання та руху, мотивації та скорочення. Розглянуто трансформацію основних завдань стратегії управління процесом розвитку персоналу відповідно до стратегії підприємства із зазначенням характерних стратегій та пріоритетних завдань.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегія управління персоналом, розвиток персоналу, стратегія управління процесом розвитку персоналу.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 15.

Дериховська Вікторія Ігорівна – здобувач, кафедра менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: derykhovskaya_V@mail.ru

УДК 005.963:005.21

UDC 005.963:005.21

Дериховская В. И. Взаимосвязь развития персонала и стратегии управления персоналом

В статье рассмотрено развитие персонала с точки зрения его взаимозависимости и взаимосвязи со стратегией управления персоналом, а также определено его место в системе стратегического управления предприятием. Предложено расширить существующую ныне классификацию стратегий управления персоналом путем ее дополнения признаком «основные этапы процесса управления развитием персонала» и соответственно выделить стратегии отбора и привлечения персонала, его трудовой адаптации, оценки, профессионального обучения, карьерного продвижения, использования и движения, мотивации и сокращения. Рассмотрена трансформация основных задач стратегии управления процессом развития персонала в соответствии со стратегией предприятия с указанием характерных стратегий и приоритетных задач.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегия управления персоналом, развитие персонала, стратегия управления процессом развития персонала.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 15.

Дериховская Виктория Игоревна – соискатель, кафедры менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: derykhovskaya_V@mail.ru

Derihovska V. I. Interconnection of Development of Personnel and Strategy of Personnel Management

The article considers development of personnel from the point of view of its interdependence and interconnection with the strategy of personnel management, and also identifies its place in the system of strategic management of an enterprise. It offers to extend the existing classification of personnel management strategies by means of supplementing it with the «main stages of the process of management of personnel development» feature and, accordingly, mark out strategies of selection and attraction of personnel, its labour adaptation, assessment, professional training, career growth, use and movement, motivation and reduction. The article considers transformation of main tasks of the strategy of management of the process of personnel development in accordance with the strategy of an enterprise with indication of specific strategies and priority tasks.

Key words: strategic management, strategy of personnel management, personnel development, strategy of management of the process of personnel development.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 15.

Derihovska Viktoriya I. – Applicant, Department of Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: derykhovskaya_V@mail.ru

На сьогоднішній день зростаюча роль людини, яка одночасно виступає об'єктом і суб'єктом управління, обумовлена стрімким розвитком навколишнього світу, переходом його до інформаційного суспільства, для якого час і знання є найбільшими досягненнями в конкурентній боротьбі. Враховуючи, що сучасне підприємство являє собою складну багатофункціональну систему, залишається незмінним один факт: працівники – це основа будь-якого підприємства, а їх значущість підкріплюється тими стратегічними конкурентними перевагами підприємства, які значною мірою базуються на застосуванні персоналом необхідних знань, вмінь і компетенцій в мінливих умовах господарювання.

Розвиток стратегічного управління персоналом актуалізує необхідність вирішення двох основних завдань: підвищення професійного рівня, зміна ціннісних орієнтацій працівників – з одного боку, та уявлень ви-

шого керівництва щодо суті кадрової роботи в нових умовах, – з іншого. Тому не випадково одне з найважливіших місць у системі стратегічного управління посідає сучасний напрямок стратегії управління персоналом – розвиток працівників. Крім того, саме ефективно сформована та реалізована стратегія управління персоналом виступає гарантом цілеспрямованого та заздалегідь продуманого процесу залучення, використання та розвитку працівників з метою досягнення стратегічних цілей підприємства.

Аналізуючи праці провідних вчених у сфері стратегічного управління персоналом [1 – 11], можливо виділити певні види стратегій управління, від правильного вибору та реалізації яких залежатиме ефективне функціонування не тільки служби управління персоналом, але й підприємства в цілому. Так, найбільш розповсюдженими нині підходами до класифікації стратегій управління пер-

соналом є тип загальної стратегії підприємства та умови його функціонування; особливості управління персоналом (кадрова політика) та окремі елементи системи управління підприємством. У табл. 1 наведено узагальнюючу класифікацію стратегій управління персоналом.

Безумовно, вибір певного типу або типів стратегій управління персоналом повинен бути узгоджений з функціональною, конкурентною та загальною стратегіями розвитку підприємства, що, у свою чергу, потребує наявності у працівників відповідних знань, навичок, досвіду,

Таблиця 1

Класифікація стратегій управління персоналом

Класифікаційна ознака	Вид стратегії управління персоналом (СУП)	Джерело
1	2	3
Специфіка підприємства	Децентралізована СУП	[1, 2, 4]
	Централізована СУП	
Спосіб реагування на зміни середовища	Внутрішня СУП	[1, 2, 5, 6]
	Зовнішня СУП	
Тип конкурентної стратегії	Інноваційна СУП	[1-3, 7]
	СУП, орієнтована на підвищення якості	
	СУП, орієнтована на скорочення витрат виробництва	
Тип загальної стратегії підприємства	Підприємницька СУП	[1, 2, 4]
	Стратегія динамічного зростання	
	Стратегія прибутковості	
	Ліквідаційна СУП	
	Циклічна СУП	
База стратегії	СУП, що базується на ресурсах підприємства	[1, 2, 8, 10]
	СУП, що базується на умовах, в яких функціонує підприємство	
	СУП, рухома амбіціями	
Стадія розвитку підприємства	СУП на стадії зародження підприємства	[1, 2, 9]
	СУП на стадії зростання підприємства	
	СУП на стадії зрілості підприємства	
	СУП на стадії скорочення діяльності підприємства	
Механізм розробки та формалізації	Авторитарна СУП	[1, 2, 5, 8]
	Інтуїтивна СУП	
	Класична СУП	
	Спонтанна СУП	
Характер стратегії	Реальна СУП	[1, 2, 6, 7]
	Проголошена СУП	
Цілі та засоби управління персоналом	Стратегія інвестування	[1, 2, 5, 10]
	Стратегія стимулювання	
	Стратегія залучення	
Умови використання	«Батьківська» СУП	[1, 8, 9]
	Розвиваюча СУП	
	СУП орієнтована на задачу	
	СУП цілковитих змін	
Визначальні умови навколишнього середовища	СУП, що визначається динамізмом навколишнього середовища та стратегіями конкурентів	[1, 2, 7]
	СУП, що визначається змінами в технології, організаційної структури	
	СУП, що визначається змінами у фінансово-економічному стані підприємства	
	СУП, що визначається рівним ринкових відносин у зовнішніх і внутрішніх зв'язках підприємства	

1	2	3
Динаміка цільових установок підприємства	Стратегія розвитку	[10, 11]
	Стратегія функціонування	
	Стратегія скорочення	
Місце СУП в системі стратегічного управління підприємством	Корпоративна СУП	[2, 8, 10]
	Конкурентна СУП	
	Функціональна СУП	
Характеристика ресурсів в СУП	СУП, орієнтована на зовнішні (залучені) ресурси	[8, 9]
	СУП, орієнтована на внутрішні (власні) ресурси	
Філософія менеджменту	Тейлорівська СУП	[11]
	Інтегрована СУП	
	Японська СУП	
Основні компоненти місії підприємства	СУП, орієнтована на прибуток	[11]
	СУП, орієнтована на споживача	
	СУП, орієнтована на справу	
	СУП, орієнтована на персонал	
	СУП, орієнтована на розвиток	
	СУП, орієнтована на територію	
Часовий період стратегії	Короткострокова СУП	[5, 8]
	Середньострокова СУП	
	Довгострокова СУП	
Основні етапи процесу управління розвитком персоналом	Стратегія відбору та залучення персоналу	
	Стратегія трудової адаптації персоналу	
	Стратегія оцінювання персоналу	
	Стратегія професійного навчання персоналу	
	Стратегія кар'єрного просування персоналу	
	Стратегія використання та руху персоналу	
	Стратегія мотивації персоналу	
	Стратегія скорочення персоналу	

необхідного рівня компетентності, системи цінностей, тобто певного набору якостей, які стануть запорукою досягнення головної місії та цілей розвитку підприємства.

Саме тому, розглядаючи розвиток персоналу як комплексний системно організований процес безперервних якісних змін у професійно-кваліфікаційному рівні працівника за рахунок здобуття та вдосконалення корпоративних, професійних і поведінкових компетенцій, що забезпечить досягнення стратегічних цілей діяльності підприємства за рахунок більш якісного виконання завдань працівником, а також, визнаючи його стратегічну орієнтацію, тобто спрямованість на створення відповідних умов для навчання та вдосконалення професійних знань, вмінь, навичок і компетенцій для виконання поточних і потенційних завдань з метою підвищення рівня організаційної, командної та індивідуальної ефективності, стає доцільним доповнити існуючу класифікацію стратегій управління персоналом стратегіями, що базуються на основних етапах процесу управління розвитком персоналом.

Отже, відповідно до основних етапів процесу управління розвитком персоналу, на нашу думку, слід ви-

ділити стратегії відбору та залучення персоналу (спрямовану на пошук і відбір кандидатів на вакантні посади для задоволення ситуативних і стратегічних потреб підприємства), його трудової адаптації (підготовка працівників до швидкого пристосування до професійних, соціально-психологічних, суспільно-організаційних, культурно-поведінкових і психофізіологічних змін відповідно до цілей і завдань стратегічного розвитку підприємства), оцінювання (визначення відповідності професійного рівня персоналу досягненню бажаних результатів, виконанню вимог посадових обов'язків, дотриманню належної трудової поведінки тощо), професійного навчання (безперервне підвищення професійно-кваліфікаційного рівня персоналу для реалізації стратегічних цілей діяльності підприємства), кар'єрного просування (направлена на забезпечення стійкості кар'єрного процесу задля досягнення поетапних цілей соціального або посадового статусу людини у стратегічному періоді), використання та руху (ефективне використання набутих знань і розвинутих компетенцій під час виконання працівниками своїх професійних обов'язків), мотивації (покликана сприяти максимальному задоволенню потреб працівників, від-

повідному підвищенню зацікавленості у розкритті свого потенціалу та забезпеченню на цій основі ефективного управління їх трудовою поведінкою в інтересах підприємства) і скорочення персоналу (вивільнення працівників, що не виправдовують надій керівництва, неналежним чином виконують свої професійні обов'язки, не проявляють бажання підвищувати свій кваліфікаційний рівень і розвиватися згідно з вимогами загальної стратегії підприємства). Належне планування та реалізація зазначених етапів значною мірою обумовлює не тільки ефективність функціонування системи управління персоналом, але й злагоджену роботу усіх підрозділів підприємства, підвищення продуктивності праці та зростання конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Стратегія управління персоналом, орієнтована на конкретний тип загальної чи ділової стратегії, повинна: сприяти посиленню можливостей підприємства, головним чином, у сфері роботи з персоналом; протистояти конкурентній боротьбі на ринку; ефективно застосовувати сильні сторони та власні можливості; за рахунок створення належних умов для розвитку та вмілого використання кадрового потенціалу, формування висококваліфікованого та компетентного персоналу, розширяти коло власних конкурентних переваг; максимально розкривати творчі здібності працівників, їх ініціативність при досягненні як цілей підприємства, так і особистих цілей.

Аналізуючи праці вчених у сфері стратегічного управління персоналом [4, 7, 12 – 15], було визначено, що більшість авторів пропонують розкривати сутність існуючих стратегій управління персоналом у рамках загальної стратегії розвитку (підприємницька стратегія, стратегія динамічного зростання, стратегія прибутковості, ліквідаційна стратегія та стратегія циклічного функціонування) підприємства. Тому розглянемо зміну основних завдань стратегії управління процесом розвитку персоналу (СУПРП) відповідно до обраної підприємством стратегії розвитку (рис. 1).

Якщо підприємство розвиває нові напрямки діяльності або тільки розпочинає своє життя на ринку, або інвестує кошти у проекти (напрямки) з високим рівнем фінансових ризиків, для таких підприємств притаманна *підприємницька стратегія*, що вимагає від СУПРП розробку та реалізацію таких завдань: забезпечення підприємства працівниками-новаторами, здатними на гнучке мислення, швидку адаптацію, брати на себе відповідальність та ризикувати, працювати понаднормово та співпрацювати у групах, дбати про підвищення професійної кваліфікації. СУПРП націлена на впровадження партисипативного стилю управління персоналом, розробку ефективної системи мотивації, яка має поєднувати у собі як матеріальні заохочення, так і дбати про визнання та самоствердження кожного працівника. За цих умов створюються сприятливі умови для професійного розвитку особистості, її кар'єрного просування, а ефективність реалізації даної стратегії визначається шляхом оцінки індивідуальних і колективних результатів роботи.

Стратегія динамічного зростання ставить за мету зміну цілей і структури підприємства задля знаходження

балансу між потрібними змінами та стабільністю, а тому від персоналу вимагають швидкої адаптації, відповідального підходу до професійного розвитку, інтенсивного освоєння нових знань та їх практичної реалізації. Особливостями СУПРП є організація безперервного підвищення кваліфікації працівників, їх професійної перепідготовки відповідно до змін цілей і структури підприємства; планування трудової кар'єри персоналу, сприяння його професійно-кваліфікаційному просуванню та формуванню кадрового резерву. Слід відмітити, що оцінка персоналу є формалізованою, враховує результати індивідуальної роботи, ефективність праці у колективі, аналізує групову поведінку та фактор прихильності працівника цілям підприємства, а контроль за рівнем розвитку здійснюється на постійній основі на предмет його відповідності цілям стратегічного розвитку підприємства.

Для підприємств, що знаходяться на стадії зрілості та розраховують на одержання сталого прибутку від реалізації товарів, які користуються стійким попитом на ринку, характерною є *стратегія прибутку*. За таких умов керівництво дбає про збільшення обсягів реалізації при мінімізації витрат, система управління є чітко формалізованою із застосуванням методів жорсткого контролю, а тому СУПРП ґрунтується на підтримці вже досягнутого рівня професійної майстерності працівників шляхом безперервного підвищення їх кваліфікації, при цьому обмежено проводяться програми з професійної перепідготовки персоналу, а системи мотивації та оцінки ефективності розвитку персоналу є необхідними лише для недопущення зниження обсягів прибутків або погіршення якості товарів підприємства.

Стратегія ліквідації обирається підприємством якщо майже всі або основні напрямки діяльності є збитковими та товари, що випускає підприємство, не користуються попитом на ринку. Це, у свою чергу, орієнтує СУПРП на соціальних захист працівників і підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці в разі скорочення чисельності персоналу. Саме тому особливостями розвитку персоналу є короткостроковий та обмежений характер заходів щодо підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, що чітко відповідає законодавчим вимогам щодо працевлаштування вивільнених працівників, відсутність партисипативного стилю управління та додаткових систем мотивації до праці, винагорода чітко до посадових окладів, оцінка персоналу основана на критеріях необхідності скорочення цілих напрямків діяльності підприємства.

Підприємства, що дбають про оздоровлення, застосовують заходи щодо скорочення витрат задля функціонування в найближчий час і забезпечення стабільності у перспективі, використовують *циклічну стратегію*, відповідно до якої основними завданнями СУПРП є розвиток як нових, так і вже наявних професійних і поведінкових груп компетенцій, професійно-кваліфікаційне просування персоналу здійснюється на основі жорсткого відбору кандидатів, застосування систем матеріального і нематеріального стимулювання розвитку персоналу, здійснення постійного контролю ефективності розвитку персоналу.

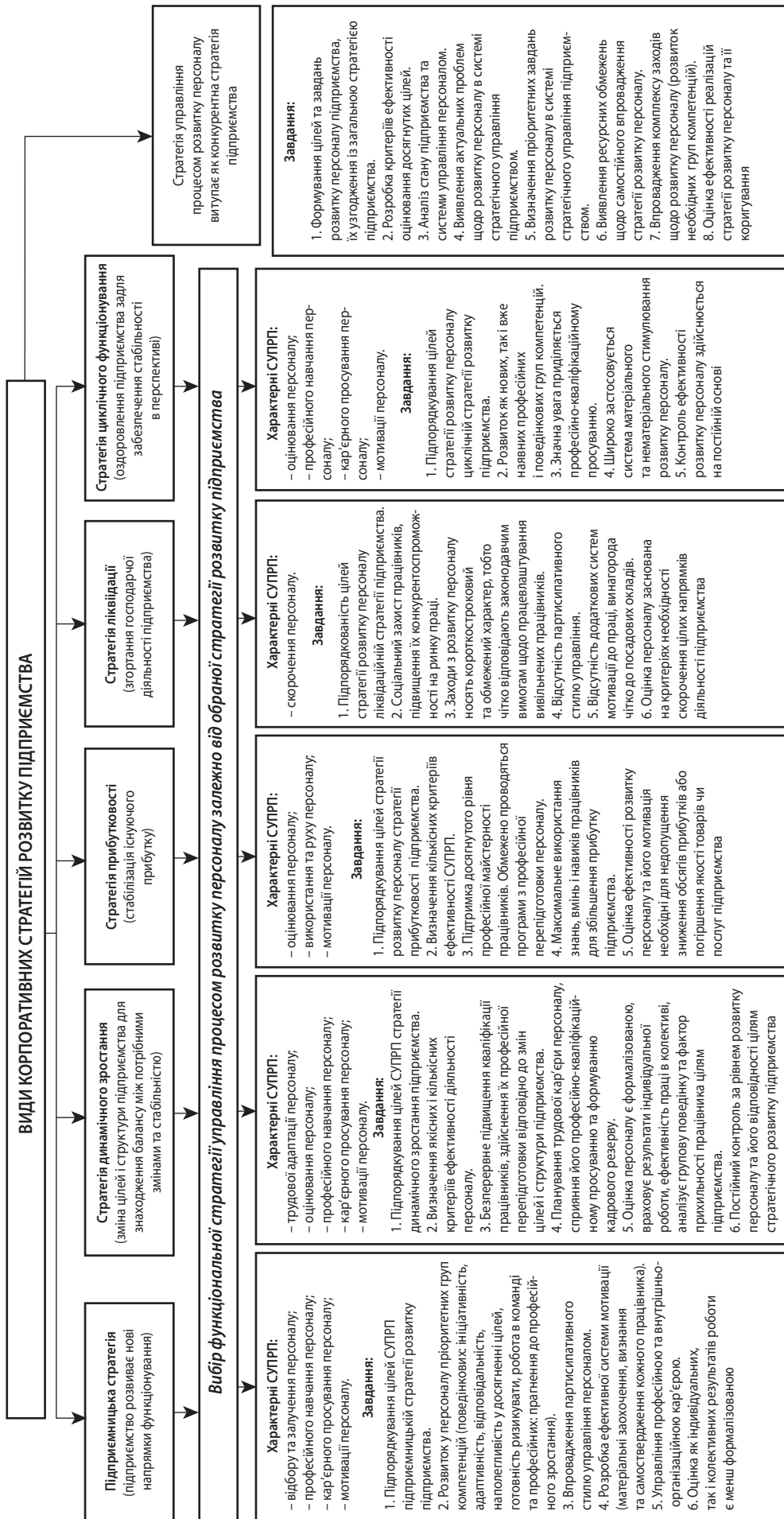

Рис. 1. Трансформація основних завдань розвитку персоналу відповідно до стратегії підприємства

Слід зазначити, що спільною рисою для вищеперахованих п'яти основних видів стратегій є цілковита підпорядкованість завдань СУПРП цілям загальної стратегії підприємства, а забезпечення взаємозв'язку між даними стратегіями представляється у формі участі керівників служб управління персоналом у розробці стратегічних рішень підприємства.

Протилежна ситуація спостерігається у випадку, коли СУПРП виступає як конкурентна стратегія підприємства. Тоді всі завдання розвитку персоналу отримують статус стратегічних, процес їх розробки та реалізації регулюється та контролюється керівництвом підприємства у взаємодії з представниками служби управління персоналом.

Однак практичний досвід застосування підприємствами загальної стратегії із СУПРП доводить, що досить складно керівництву зупинити свій вибір на лише одному варіанті. Зазвичай застосовується комбінована загальна стратегія, що поєднує у собі елементи перерахованих стратегій, а тому і СУПРП постійно коригується і змінюється відповідно до вимог конкретної ситуації, ресурсних можливостей і цілей підприємства. Так, наприклад, підприємство, що прагне технологічного переозброєння задля випуску більш якісної продукції та максимізації прибутку, поєднує в загальній стратегії підприємницьку стратегію та стратегію прибутку, що, у свою чергу, поставить нові вимоги перед службою управління персоналом. За цих умов СУПРП повинна орієнтуватися не тільки на постійну підтримку професійного рівня працівників, але й активно впроваджувати заходи щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу, планування трудової кар'єри працівників та їх просування тощо.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах господарювання, які характеризуються мінливістю та нестабільністю середовища, проблема розвитку працівників як невід'ємного елементу стратегії управління персоналом набуває особливої актуальності. Але, незважаючи на це, досі існують підприємства, для яких процес стратегічного розвитку їх працівників відходить на задній план, хоча саме формування та реалізація ефективної стратегії управління персоналом є запорукою не тільки розвитку самих працівників, але й безпосередньо передумовою економічного зростання підприємств і його стратегічного розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Андреева Т. Е.** Управление персоналом в период изменений в российских компаниях: методики распространения и результативные / Т. Е. Андреева // Российский журнал менеджмента. – 2006. – Том 4. № 2. – С. 25 – 48.
- 2. Апенько С. Н.** Стратегическое управление персоналом в динамичной среде функционирования организаций : монография / С. Н. Апенько, А. Ю. Коньшунова. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2007. – 325 с.
- 3. Армстронг М.** Стратегическое управление человеческими ресурсами / М. Армстронг / Пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 328 с.

- 4.** Управление персоналом предприятия / Под ред. А. А. Крылова, В. Ю. Прушинского. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 495 с.
- 5. Elsik W.** *Strategisches Personal management* / W. Elsik. – Munchen u.a., 1992. – 325 p.
- 6. Wright P. M. and McMahan G. C.** Theoretical perspectives for SHRM // *Journal of Management*. – 1992. – № 18 (2). – P. 20 – 29.
- 7. Маслов В. И.** Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры : учебник / В. И. Маслов. – М. : Издательство «Финпресс», 2004. – 288 с.
- 8. Гусарова М.** Стратегия управления персоналом: понятия и классификация / М. Гусарова, А. Тропынин // *Кадровик. Кадровый менеджмент*. – 2009. – № 7. – С. 4 – 11.
- 9.** Стратегическое управление персоналом / В. И. Андриенко, Т. Ю. Беликова, К. Н. Маншилин и др. – Донецк : ООО «Юго-Восток», 2002. – 196 с.
- 10. Walker J. W.** *Human Resource Strategy* / J. W. Walker. – McGraw-Hill, New York, 1992. – 811 p.
- 11.** Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики / Под ред. Р. Марра, Г. Шмидта. – М. : МГУ, 1997. – 780 с.
- 12. Крушельницька О. В.** Управління персоналом : навчальний посібник / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К. : «Коридор», 2003. – 296 с.
- 13. Моргунов Е.** Управление персоналом: исследование, оценка, обучение / Е. Моргунов. – М. : Бизнес-школа «Интел-синтез», 2000. – 264 с.
- 14. Шаульська Л. В.** Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : НАМ України, Інститут економіки промисловості, 2008. – 502 с.
- 15. Гордиенко Ю. Ф.** Управление персоналом / Ю. Ф. Гордиенко, Д. В. Обухов, С. И. Самыгин. – Ростов н/Дону : Феникс, 2007. – 346 с.

REFERENCES

- Andreeva, T. E. "Upravlenie personalom v period izmeneniy v rossiyskikh kompaniiakh: metodiki rasprostranennyye i rezultativnyye" [Human resource management in the period of change in Russian companies: common and effective methods]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, vol. 4, no. 2 (2006): 25-48.
- Apenko, S. N., and Konshunova, A. Yu. *Strategicheskoe upravlenie personalom v dinamichnoy srede funktsionirovaniia organizatsiy* [Strategic human resource management in a dynamic environment, the organizations operate]. Omsk: OmGU, 2007.
- Armstrong, M. *Strategicheskoe upravlenie chelovecheskimi resursami* [Strategic human resource management]. Moscow: INFRA-M, 2002.
- Andrienko, V. Y., Belikova, T. Yu., and Manshilin, K. N. *Strategicheskoe upravlenie personalom* [Strategic human resource management]. Donetsk: Yugo-Vostok, 2002.
- Elsik, W. *Strategisches Personal management*. Munchen, 1992.
- Gusarova, M., and Tropynin, A. "Strategiia upravleniia personalom: poniatia i klassifikatsiia" [HR Strategy: Concepts and classification]. *Kadrovik. Kadrovyy menedzhment*, no. 7 (2009): 4-11.
- Gordienko, D. V. Obukhov, Yu. F., and Samygin, S. Y. *Upravlenie personalom* [Personnel management]. Rostov n/Donu: Feniks, 2007.
- Krushelnitska, O. V., and Melnychuk, D. P. *Upravlinnia personalom* [Management]. Kyiv: Korydor, 2003.

Morgunov, E. *Upravlenie personalom: issledovanie, otsenka, obuchenie* [Personnel management: research, evaluation, and training]. Moscow: Biznes-shkola "Intel-sintez", 2000.

Maslov, V. I. *Strategicheskoe upravlenie personalom v usloviakh effektivnoy organizatsionnoy kultury* [Strategic human resource management in an effective organizational culture]. Moscow: Finpress, 2004.

Shaulska, L. V. *Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy* [Strategy of development of labor potential of Ukraine]. Donetsk: NAM Ukrainy; Instytut ekonomiky promyslovosti, 2008.

Upravlenie personalom predpriatiia [Personnel management company]. Moscow: YuNITI-DANA, 2002.

Upravlenie personalom v usloviakh sotsialnoy rynochnoy ekonomiki [Personnel management in a social market economy]. Moscow: MGU, 1997.

Wright, P. M., and McMahan, G. C. "Theoretical perspectives for SHRM". *Journal of Management*, no. 18(2) (1992): 20-29.

Walker, J. W. *Human Resource Strategy*. McGraw-Hill; New York, 1992.

УДК 336.71

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ В БІЗНЕСІ

КАНЦІР О. С.

УДК 336.71

Канцір О. С. Роль і значення ділової репутації в бізнесі

У статті розглянуто сутність ділової репутації з позицій суб'єктів підприємництва, з'ясовано її складові елементи та їх взаємозв'язок. Досліджено кореляцію між поняттями «репутація» та «імідж», а також наведено порівняльну характеристику та відмінності між поняттями «імідж» і «авторитет» фірми. Визначено зв'язок між діловою репутацією та корпоративною культурою і розкрито зміст корпоративної культури на основі узагальнення її визначень в економічній літературі. Виділено та охарактеризовано чотири види корпоративних культур: ієрархічна, ринкова, планова і адхократична та з'ясовано місце і підпорядкованість «корпоративної культури» у структурі «організаційної культури» суб'єктів підприємництва. Досліджено залежність ділової репутації компанії від лояльності співробітників та існування у бізнесі двох типів лояльності. Доведено, що одним із чинників ділової репутації є також ротатійна кадрова політика. Визначено напрями розвитку корпоративної ділової репутації.

Ключові слова: ділова репутація, імідж, репутаційні чинники, корпоративний імідж, корпоративна культура, типи корпоративної культури, лояльність співробітників.

Бібл.: 16.

Канцір Олександр Степанович – асистент, кафедра економічної теорії та менеджменту, Закарпатський державний університет (вул. Заньківської, 89а, Закарпатська обл., м. Ужгород, 88015, Україна)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

УДК 336.71

Канцір А. С. Роль и значение деловой репутации в бизнесе

В статье рассмотрена сущность деловой репутации с позиций субъектов предпринимательства, выяснены ее составные элементы и их взаимосвязь. Исследована корреляция между понятиями «репутация» и «имидж», а также приведены сравнительная характеристика и отличие между понятиями «имидж» и «авторитет» фирмы. Определена связь между деловой репутацией и корпоративной культурой и раскрыто содержание корпоративной культуры на основании обобщения ее определений в экономической литературе. Выделены и охарактеризованы четыре вида корпоративных культур: иерархическая, рыночная, плановая и адхократическая и выяснено место и подчиненность «корпоративной культуры» в структуре «организационной культуры» субъектов предпринимательства. Исследована зависимость деловой репутации компании от лояльности сотрудников и существование в бизнесе двух типов лояльности. Доказано, что одним из факторов деловой репутации является также ротационная кадровая политика. Определены направления развития корпоративной деловой репутации.

Ключевые слова: деловая репутация, имидж, репутационные факторы, корпоративный имидж, корпоративная культура, типы корпоративной культуры, лояльность сотрудников.

Библ.: 16.

Канцір Олександр Степанович – асистент, кафедра економічної теорії та менеджменту, Закарпатський державний університет (вул. Заньківської, 89а, Закарпатська обл., г. Ужгород, 88015, Україна)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

UDC 336.71

Kantsir A. S. Role and Significance of Business Reputation in Business

The article considers the essence of business reputation from the point of view of entrepreneurs, clarifies its components and their interconnection. It studies a correlation between the «reputation» and «image» notions and also provides a comparative characteristic and differences between the firm's «image» and «authority» notions. It identifies connection between the business reputation and corporate culture and reveals the content of the corporate culture on the basis of generalisation of its definitions in the economic literature. It marks out and characterises four types of corporate cultures: hierarchical, market, planned and adhocratic, and ascertains the place and subordination of the «corporate culture» in the structure of «organisational culture» of entrepreneurs. It studies dependence of business reputation of a company on loyalty of employees and existence in the business of two types of loyalty. It proves that one of the factors of business reputation is a rotational personnel policy. It identifies directions of development of the corporate business reputation.

Key words: business reputation, image, reputation factors, corporate image, corporate culture, types of corporate culture, loyalty of employees.

Bibl.: 16.

Kantsir Alexander S. – Assistant, Department of Economic Theory and Management, Transcarpathian State University (vul.Zankovetskoyi, 89a, Zakarpatska obl., m. Uzhgorod, 88015, Ukraine)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

У нинішніх умовах продукти або послуги підприємства є не тільки цінностями, а й носіями довіри, правдивості і поваги. Саме тому ділова репутація фірм є важливим нематеріальним активом, який має вартість, зберігається не в банках, а у свідомості та

підсвідомості аудиторії. Другою причиною зростання уваги до ділової репутації фірм є зростання потреби бізнесу в позиціонуванні своєї соціальної відповідальності. В умовах глобальних потрясінь на фінансових ринках зростає актуальність дослідження тематики формуван-

Morgunov, E. *Upravlenie personalom: issledovanie, otsenka, obuchenie* [Personnel management: research, evaluation, and training]. Moscow: Biznes-shkola "Intel-sintez", 2000.

Maslov, V. I. *Strategicheskoe upravlenie personalom v usloviakh effektivnoy organizatsionnoy kultury* [Strategic human resource management in an effective organizational culture]. Moscow: Finpress, 2004.

Shaulska, L. V. *Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy* [Strategy of development of labor potential of Ukraine]. Donetsk: NAM Ukrainy; Instytut ekonomiky promyslovosti, 2008.

Upravlenie personalom predpriatiia [Personnel management company]. Moscow: YuNITI-DANA, 2002.

Upravlenie personalom v usloviakh sotsialnoy rynochnoy ekonomiki [Personnel management in a social market economy]. Moscow: MGU, 1997.

Wright, P. M., and McMahan, G. C. "Theoretical perspectives for SHRM". *Journal of Management*, no. 18(2) (1992): 20-29.

Walker, J. W. *Human Resource Strategy*. McGraw-Hill; New York, 1992.

УДК 336.71

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ В БІЗНЕСІ

КАНЦІР О. С.

УДК 336.71

Канцір О. С. Роль і значення ділової репутації в бізнесі

У статті розглянуто сутність ділової репутації з позицій суб'єктів підприємництва, з'ясовано її складові елементи та їх взаємозв'язок. Досліджено кореляцію між поняттями «репутація» та «імідж», а також наведено порівняльну характеристику та відмінності між поняттями «імідж» і «авторитет» фірми. Визначено зв'язок між діловою репутацією та корпоративною культурою і розкрито зміст корпоративної культури на основі узагальнення її визначень в економічній літературі. Виділено та охарактеризовано чотири види корпоративних культур: ієрархічна, ринкова, планова і адхократична та з'ясовано місце і підпорядкованість «корпоративної культури» у структурі «організаційної культури» суб'єктів підприємництва. Досліджено залежність ділової репутації компанії від лояльності співробітників та існування у бізнесі двох типів лояльності. Доведено, що одним із чинників ділової репутації є також ротаційна кадрова політика. Визначено напрями розвитку корпоративної ділової репутації.

Ключові слова: ділова репутація, імідж, репутаційні чинники, корпоративний імідж, корпоративна культура, типи корпоративної культури, лояльність співробітників.

Бібл.: 16.

Канцір Олександр Степанович – асистент, кафедра економічної теорії та менеджменту, Закарпатський державний університет (вул. Заньківської, 89а, Закарпатська обл., м. Ужгород, 88015, Україна)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

УДК 336.71

Канцір А. С. Роль и значение деловой репутации в бизнесе

В статье рассмотрена сущность деловой репутации с позиций субъектов предпринимательства, выяснены ее составные элементы и их взаимосвязь. Исследована корреляция между понятиями «репутация» и «имидж», а также приведены сравнительная характеристика и отличие между понятиями «имидж» и «авторитет» фирмы. Определена связь между деловой репутацией и корпоративной культурой и раскрыто содержание корпоративной культуры на основании обобщения ее определений в экономической литературе. Выделены и охарактеризованы четыре вида корпоративных культур: иерархическая, рыночная, плановая и адхократическая и выяснено место и подчиненность «корпоративной культуры» в структуре «организационной культуры» субъектов предпринимательства. Исследована зависимость деловой репутации компании от лояльности сотрудников и существование в бизнесе двух типов лояльности. Доказано, что одним из факторов деловой репутации является также ротационная кадровая политика. Определены направления развития корпоративной деловой репутации.

Ключевые слова: деловая репутация, имидж, репутационные факторы, корпоративный имидж, корпоративная культура, типы корпоративной культуры, лояльность сотрудников.

Библ.: 16.

Канцір Олександр Степанович – асистент, кафедра економічної теорії та менеджменту, Закарпатський державний університет (вул. Заньківської, 89а, Закарпатська обл., м. Ужгород, 88015, Україна)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

UDC 336.71

Kantsir A. S. Role and Significance of Business Reputation in Business

The article considers the essence of business reputation from the point of view of entrepreneurs, clarifies its components and their interconnection. It studies a correlation between the «reputation» and «image» notions and also provides a comparative characteristic and differences between the firm's «image» and «authority» notions. It identifies connection between the business reputation and corporate culture and reveals the content of the corporate culture on the basis of generalisation of its definitions in the economic literature. It marks out and characterises four types of corporate cultures: hierarchical, market, planned and adhocratic, and ascertains the place and subordination of the «corporate culture» in the structure of «organisational culture» of entrepreneurs. It studies dependence of business reputation of a company on loyalty of employees and existence in the business of two types of loyalty. It proves that one of the factors of business reputation is a rotational personnel policy. It identifies directions of development of the corporate business reputation.

Key words: business reputation, image, reputation factors, corporate image, corporate culture, types of corporate culture, loyalty of employees.

Bibl.: 16.

Kantsir Alexander S. – Assistant, Department of Economic Theory and Management, Transcarpathian State University (vul. Zankovetskoyi, 89a, Zakarpatska obl., m. Uzhgorod, 88015, Ukraine)

E-mail: oleksandr-2012@rambler.ru

У нинішніх умовах продукти або послуги підприємства є не тільки цінностями, а й носіями довіри, правдивості і поваги. Саме тому ділова репутація фірм є важливим нематеріальним активом, який має вартість, зберігається не в банках, а у свідомості та

підсвідомості аудиторії. Другою причиною зростання уваги до ділової репутації фірм є зростання потреби бізнесу в позиціонуванні своєї соціальної відповідальності. В умовах глобальних потрясінь на фінансових ринках зростає актуальність дослідження тематики формуван-

ня ділової репутації підприємств у всьому світі, зокрема і в Україні.

Питання ролі та значення ділової репутації підприємств у їх діяльності і діловій активності є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Зокрема, вагомий внесок в розробку цих питань внесли Н. Барна, С. Горін, А. Дмитриченко, Г. Захарчин, А. Зінченко, Ж.-Н. Капферер, М. Липовська, С. Мошенський, В. Пеннер, В. Рева, Н. Реверчук, М. Саприкіна, Р. Семів, Е. Собчик, К. Телюк, М. Туріянська, С. Черемушкін, Т. Чуніхіна, А. Хімченко, Е. Худик, І. Царик, Ф. Шарков та інші.

Зважаючи на значний внесок учених у дослідженні проблем формування ділової репутації та іміджу підприємств, сьогодні дискусійними ще залишаються питання щодо визначення репутаційних чинників і складових ділової репутації, її значення в розвитку економічних суб'єктів. Потребують подальшої розробки як в теоретичному, так і в організаційно-практичному аспектах підходи щодо з'ясування сутності понять «репутація» та «імідж» й інша термінологія, що стосується даного напрямку дослідження.

Метою даної статті є дослідження ролі та значення ділової репутації в діяльності підприємств і підприємців-фізичних осіб та з'ясування відмінностей між поняттями «репутація» та «імідж», що є суттєвим в розробці методичних підходів до визначення критеріїв їх оцінки.

Ділова репутація може бути особистою і корпоративною. Визначення ділової репутації фізичної особи закріплено у статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: «ділова репутація – це сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону» [1].

Що ж до корпоративної ділової репутації, то у словниковій та енциклопедичній літературі, зазвичай, подається визначення «ділова репутація фірми», зокрема, репутація – це «створена загальна думка по якості, переваги та недоліки кого-небудь, чого-небудь, людини, фірми або товару» [2, с. 297]. В «Економічній енциклопедії» за ред. С. В. Мочерного звертається увага на якісні та кількісні показники оцінки: «ділова репутація – оцінка фірми її суміжниками, підприємцями, споживачами, що характеризується якісними та кількісними показниками» [3, с. 353].

На нашу думку, репутація суб'єкта підприємництва – це стійка думка партнерів і споживачів про його роботу, політику, мораль і продукцію. Втім, у будь-якому разі необхідно приділити увагу складовим ділової репутації суб'єкта підприємницької діяльності, адже досить часто відбувається посягання не на ділову репутацію загалом, а на конкретну її частину, зокрема, на установчі документи, найменування, місцезнаходження, конкурентоспроможність, репутацію керівного персоналу, платоспроможність, кредитоспроможність, гудвіл, попередні договори тощо.

До складових корпоративної ділової репутації належать: емоційна привабливість, якість продукції, репутація керівництва, соціальна відповідальність, фінансо-

ві показники. До речі, питанню класифікації складових ділової репутації суб'єктів підприємництва присвячено чимало публікацій [4, с. 16 – 20]. З економічного погляду важливими є виділення таких компонентів ділової репутації: фінансовий стан, якість продуктів і послуг, ефективність управління, рівень інноваційності. Водночас за інституційним підходом ділову репутацію суб'єктів підприємництва можна розглядати з позиції: бренда (торгової марки), корпоративної культури та іміджу.

Насамперед з'ясуємо кореляцію між поняттями «репутація» та «імідж». Одні автори часто використовують ці терміни як взаємозамінні [5]. Однак, на наш погляд, ці поняття є різними.

Імідж – це стійкий, цілеспрямовано формований образ об'єкта в суспільній або/і індивідуальній свідомості, а *репутація* – це сформована на основі нагромадженого досвіду суспільна або експертна думка про якості, переваги і недоліки об'єкта, вимагаючи його етичні характеристики, які формують довір'я до нього [6, с. 177].

З погляду соціальної психології, імідж є різноманітним образом. «Тлумачний словник російської мови» за ред. С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової дає п'ять різних визначень слова «образ» [7, с. 177]:

1. У філософії: предмет та ідеальна форма відображення предметів та явищ матеріального світу у свідомості людини.
2. Вигляд, зовнішність.
3. Живе, наочне уявлення про будь-який об'єкт.
4. У літературі, мистецтві: узагальнене художнє відображення дійсності, яке постає у формі конкретного, індивідуального явища.
5. У художньому творі: тип, характер.

Отже, імідж – це вигляд, вид, подоба. Як форма художнього мислення образ закріплюється естетикою і під впливом масової культури перетворюється у імідж-образ і сприяє поширенню тих чи інших ідей, уявлень тощо.

У спеціальній літературі є велика кількість визначень поняття «імідж». Так, Н. Барна виділяє такі головні його визначення [5, с. 14, 15]:

- 1) імідж – це система соціального програмування духовного життя і поведінки суб'єктів (індивідів, груп) загальноцивілізаційними ментальними стереотипами і символами групової поведінки, що використовується для мотивації успіху, еталоном бажаного враження, мімічними здібностями суб'єкта і ситуацією;
- 2) імідж – це не маска, а можливість передати інформацію про себе, про свої справжні переконання, ідеали, плани, діяння;
- 3) імідж – це стиль і форма зовнішньої поведінки людини в суспільстві;
- 4) корпоративний імідж – це спеціально спроектований в інтересах фірми, заснований на особливостях діяльності, внутрішніх закономірностях образ, який цілеспрямовано запроваджується у свідомість (підсвідомість) цільової аудиторії, відповідає її очікуванням та вирізняє товар і послуги фірми від аналогічних;
- 5) імідж – це враження, вироблене людиною, компанією або інститутом для однієї або кількох груп громадськості;
- 6) імідж – це основа для довіри.

У теорії репутаційного менеджменту імідж нерідко розглядається в загальному контексті з репутацією. Однак репутація відрізняється від іміджу тим, що репутація обов'язково передбачає її суб'єктивну оцінку, а імідж – ні. Потрібно розмежовувати також поняття «імідж» і «авторитет». *Авторитет* – це визнана суспільством обізнаність, компетентність кого-небудь у певних питаннях. Інакше, авторитет – це заслуга безумовної довіри.

Репутація, на відміну від іміджу, є одним із випадків моральних оцінок. У репутації, а не в іміджі, втілюється суспільне або особисте визнання досягнень минулої діяльності людини або корпорації.

До репутаційних чинників належить честь, довіра, чесність, етичність тощо. Репутація залежить від сутності суб'єкта, а не від його образу, який можна сконструювати технологічно.

Важливими складовими ділової репутації фізичної особи-підприємця є високий професіоналізм, особиста система цінностей, гідність, відповідальність. До основних напрямів управління репутаційними чинниками підприємця належать:

- ✦ наявність у підприємця чітких пріоритетів;
- ✦ єдність внутрішнього і зовнішнього аспектів підприємця: служити собі і служити суспільству;
- ✦ відкритість;
- ✦ наявність позитивної етичної мотивації;
- ✦ наявність в особи звичайних людських якостей, включаючи недоліки, проблеми, помилки тощо.

В Україні дослідження «Goodwill-фактор» проводиться щоквартально журналом «Власть денег» разом із дослідницькою компанією NOKsfishes. Цей рейтинг демонструє взаємозалежність між іміджевими та репутаційними характеристиками банків. Об'єктами останнього дослідження стали 18 найбільших українських банків (за розмірами активів згідно з оцінками НБУ на кінець 2009 р.) у період із червня по вересень 2010 р. До експертної групи увійшли фондові аналітики 17 компаній. Методологія дослідження передбачає оцінку знань експертів про банк та інформації стосовно банку у ракурсі репутаційних факторів/тематичних блоків. Дослідження складається з трьох етапів: 1) якісний та кількісний медіа-аналіз; 2) дослідження думки експертних груп, обчислення репутаційного рейтингу – загального та окремо кожного фактора; 3) SWOT-аналіз – визначення рейтингів ефективності комунікацій, які демонструють взаємозалежність між репутаційним рейтингом та іміджевою моделлю банку.

Репутація – це правда про реальні справи корпорації, невід'ємна від інших «правд», про наслідки і ефекти цих справ, про методи їх вимірювання, про особистості дослідників, протоколістів і трансляторів справ корпорації.

Основною відмінністю іміджу від репутації, на думку А. В. Ульяновського, є те, що «імідж сильно залежить від сприйняття і оцінки людьми саме інформації, у той час як на репутацію понад усе впливає правда про реальність, яка часто називається «перевіраним фактом» [8, с. 25]. Факти реальності – набагато більш впер-

та річ, ніж суб'єктивні повідомлення, і при доступних рівнях фінансування корпоративного іміджу вони не піддаються фальсифікації з високим рівнем надійності, який зберігається упродовж сотень років.

Важливою стратегією корпоративного іміджу є прагнення до того, щоб імідж співпадав з репутацією компанії.

Формування корпоративного іміджу та ділової репутації ускладнюють кризові умови, і, відповідно, у важкі періоди виживають простіші іміджеві системи. Імідж і репутація повинні бути підготовлені до ризиків. Інакше кажучи, компанія повинна розробляти іміджеву і корпоративну складову стратегії бізнесу.

Репутацію можна зафіксувати лише в момент продажу бізнесу. С. В. Черемухін правильно стверджує: «Якщо підприємство купується на ходу, то доводиться платити і за налагоджену роботу, і команду спеціалістів, і визнання споживачами фірмового знаку, і наявні бренди компанії, розроблені нею бізнес-ідеї, зібрані бази даних, секретні формули, налагоджені технологічні процеси, укладені контракти, дизайнерські рішення, тобто в буквальному сенсі слова за репутацію» [9, с. 29].

Джерелами гудвілу вважається вартість клієнтської мережі, лояльність споживачів, партнерських зв'язків підприємства і частково брендів, які формують споживну лояльність, репутацію компанії виділяють її серед інших; сюди ж відносяться організаційна культура, бізнес-компетенція працівників, тобто інтелектуальний капітал (або капітал знань).

Імідж і репутація – дискусійні поняття. На думку Б. Л. Єрьоміна, імідж – «це не те, якими хочемо бути, а то, якими нас уявляють інші» [10, с. 140]. А. Чуміков, на відміну від Б. Єрьоміна, який вважає, що імідж виявляється саме у свідомості цільової аудиторії, розглядає імідж як заявлену позицію, яку компанія спланувала і намагається її просувати у цільові групи. При цьому репутація – це сприйнята аудиторією позиція щодо іміджу. І тому заходи по конструюванню іміджу – це позиціонування власної репутації [11, с. 168].

Між тим, ділова репутація – це сукупність інформації про реальні діла компанії. Інакше, реальні справи – основа репутації компанії, яка формується на здійсненні соціально значущих справ.

Ж.-Н. Капферер дійшов висновку, що сьогодні зростає увага компанії до проблем управління репутацією фірми і зменшення інтересу до корпоративного іміджу [12, с. 181]. І зумовлено це тим, що імідж втрачає своє зачарування. Надто багато уваги приділялось створенню іміджу, і репутацію іміджу дещо зруйновано. Окрім того, поняття «репутація» глибше і ширше за поняття «імідж».

Ч. Фомбран з'ясував, що загальна репутація компанії залежить від шести факторів [12, с. 39]:

- ✦ емоційна привабливість (довіра, захоплення, повага);
- ✦ товари і послуги (якість, інноваційність, співвідношення «ціна-якість» тощо);
- ✦ бачення і лідерність;

- ✦ якість роботи (добротне управління, привабливість робочого місця, талановиті співробітники);
- ✦ фінансова ефективність;
- ✦ соціальна відповідальність.

3 репутацією тісно пов'язана корпоративна культура. У літературі існує понад 50 визначень корпоративної культури, але найбільш поширеними є такі:

1. «Корпоративна культура – це система матеріальних і духовних цінностей, проявів, які взаємодіють між собою, властивих даній компанії і відображають її індивідуальність і сприйняття себе та інших в соціальному і речовому середовищі» [13, с. 112].

2. «Корпоративна культура – специфічна, характерна для даної організації система зв'язків, взаємодій та відносин, які здійснюються в рамках конкретної підприємницької діяльності, способу постановки і ведення діла» [14, с. 86].

3. «Корпоративна культура – це система принципів, звичаїв і цінностей, які дозволяють усім в компанії рухатися в одному напрямку як єдиному цілому» [15].

4. «Корпоративна культура – це набір найбільш важливих положень, які приймаються членами організації і виражаються в заявлених організацією цінностях, які задають людям орієнтири їх поведінки і дій» [15, с. 32].

5. «Корпоративна культура – це набір допущень, переконань, цінностей і норм, які поділяються всіма членами організації» [16].

6. «Корпоративна культура – це складний комплекс пропозицій, які бездоказово приймаються усіма членами конкретної організації, що задає загальні рамки поведінки, які приймаються більшою частиною організації» [16].

7. «Корпоративна культура – це ідеї, інтереси і цінності, які поділяє група» [16].

Нерідко поняття «корпоративна культура» і «організаційна культура» ототожнюється. Між тим, вони є синонімічними, оскільки всі організації, які відповідають вимогам культури постіндустріального суспільства, є корпораціями. І тому, корпорація – це характеристика організації сучасного типу. Інакше кажучи, поняття «організаційна культура» є ширшим за поняття «корпоративна культура», оскільки корпоративна культура є вищою формою організаційної культури. Вчені виділяють чотири види корпоративних культур: ієрархічна, ринкова, планова і адхократична [12, с. 81]. *Ієрархічна культура* – це формалізоване і структуроване місце роботи. *Ринкова культура* – це культура, яка орієнтується передусім на зовнішнє оточення. *Планова культура* – це культура, в основі якої покладено сім'ю. *Адхократична культура* – це культура, яка зорієнтована на майбутнє, на прогрес, на творчість.

Ділова репутація компанії дуже сильно залежить від лояльності співробітників.

Між тим, у бізнесі існує два типи лояльності: показники прив'язаності покупців до бренда корпорації та показники взаємовідносин персоналу і компанії.

Взагалі бути лояльним – це означає триматися формально в межах законності, доброзичливого ставлення до когось або до чогось. Якщо співробітник виходить за межі

лояльності в позитивну сторону, то це означає його відданість. І навпаки, свідоме нанесення шкоди означає наявність нелояльності співробітника до компанії. При цьому негативне недоброзичливе ставлення до її матеріальних ресурсів – це прояв волі проти її ділової репутації.

Другим, після лояльності, чинником ділової репутації є ротаційна кадрова політика. Нові співробітники приходять з новими ідеями і дисциплінують атмосферу.

До формування позитивного внутрішнього іміджу корпорації веде посилення лояльності і командного духу компанії.

ВИСНОВКИ

Отже, основною відмінністю іміджу від репутації є сильна залежність іміджу від сприйняття і оцінки саме інформації на відміну від залежності репутації від правди про саму реальність. Поняття «репутація» глибше і ширше за поняття «імідж». У репутації, а не в іміджі, втілюється суспільне або особисте визнання досягнень минулої діяльності людини або корпорації.

Серед напрямів розвитку ділової репутації суб'єктів підприємництва головними є такі: цілі, завдання суб'єктів підприємництва та методів їх реалізації, позиціонування суб'єктів підприємництва на ринку, збільшення їх розмірів і розширення діяльності, підвищення кваліфікації і авторитетності керівників і спеціалістів, підвищення якості продукції та сервісу, формування престижу фірми, надійність клієнтів і партнерів, посилення соціальної відповідальності бізнесу.

Основними загрозами для формування ділової репутації суб'єктів підприємництва є: наявність незадоволених клієнтів і партнерів, зростання кількості звільнень співробітників, наявність засланих конкурентами працівників.

Ділова репутація суб'єктів підприємництва потребує постійного розвитку її конкурентних переваг на ринку, що дає можливість збільшувати їх репутаційний капітал і конкурентоспроможність. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua
2. **Райзберг Б. А.** Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., исправ. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 479 с.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Том 1 / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред. та ін.). – К. : ВЦ «Академія», 2000. – 864 с.
4. **Туріанська М. П.** Структура репутації підприємства : монографія / М. П. Туріанська, В. Г. Пеннер. – Луганськ : Вид-во «Янтар», 2009. – 182 с.
5. **Барна Н. В.** Іміджологія : навч. посіб. для дистанційного навчання / За наук. ред. В. М. Бебика. – К. : Університет «Україна», 2008. – 217 с.
6. **Шелонаев С. И.** Технологии репутационного менеджмента: творческая элита. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 212 с.
7. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «НТН Технологии», 2003. – 944 с.

- 8. Ульяновский А.** Корпоративный имидж: технологии формирования для максимального роста бизнеса / А. Ульяновский. – М. : Издательство «Эксмо», 2008. – 400 с.
- 9. Черемушкин С. В.** Магия финансовой метрики / С. В. Черемушкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cfin.ru/finanalysis/value/finance.metrics_1.shtml
- 10. Еремин Б. Л.** Корпоративный PR : учебник для вузов / Б. Л. Еремин // Управление персоналом. – М. : ЮНИТИ, 2001.
- 11. Чумиков А. Н.** Связи с общественностью: теория и практика / А. Н. Чумиков, М. П. Богаров. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
- 12. Капферер Ж.-Н.** Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда / Ж.-Н. Капферер / Под общ. ред. В. Н. Домнина. – М. : Вершина, 2006. – 286 с.
- 13.** Управление персоналом / Под ред. Базарова Т. Ю., Еремина Б. Л. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 312 с.
- 14. Радугин А. А.** Введение в менеджмент: социология организаций и управление / А. А. Радугин, К. А. Радугин. – Воронеж, 1995.
- 15. Собчик Е.** Корпоративна культура. Царское ли это дело? Из опыта работы с крупными коммерческими организациями Е. Собчик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ug.M/ug_pril/01/97/39/t4_1.htm
- 16.** Формирование и развитие корпоративной культуры организации // Евроменеджмент [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.emd.ru/consulting/same_corp_6.html

REFERENCES

- Barna, N. V. *Imidzhelohiia* [Imagology]. Kyiv: Universytet "Ukraina", 2008.
- Cheremushkin, S. V. "Magiia finansovoy metriki" [Magic of financial metrics]. http://www.cfin.ru/finanalysis/value/finance.metrics_1.shtml
- Chumikov, A. N., and Bogarov, M. P. *Sviasi s obshchestvennostiu: teoriia i praktika* [Public Relations: Theory and Practice]. Moscow: Delo, 2003.
- Eremin, B. L. *Korporativnyy PR* [Corporate PR]. Moscow: YuNITI, 2001.
- Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2000.
- "Formirovanie i razvitie korporativnoy kultury organizatsii" [The formation and development of the corporate culture of the organization]. www.emd.ru/consulting/same_corp_6.html
- Kapferer, Zh.-N. *Brend navsegda: sozdanie, razvitie, podderzhka tsennosti brenda* [The brand for all: the creation, development, support brand values]. Moscow: Vershina, 2006.
- [Legal Act of Ukraine]. www.bank.gov.ua
- Ozhegov, S. I., and Shvedova, N. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo iazyka* [Dictionary of Russian language]. Moscow: NTN Tekhnologii, 2003.
- Rayzberg, B. A., Lozovskiy, L. Sh., and Starodubtseva, E. B. *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow: INFRA-M, 1998.
- Radugin, A. A., and Radugin, K. A. *Vvedenie v menedzhment: sotsiologiya organizatsiy i upravlenie* [Introduction to Management: The sociology of organizations and management]. Voronezh, 1995.
- Sobchik, E. "Korporativna kultura. Tsarskoe li eto delo? Iz opyta raboty s krupnymi kommercheskimi organizatsiyami

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ КУЛЬТУРОЮ ПІДПРИЄМСТВА В НЕСТАБІЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

КУЗНЕЦОВ А. А.

УДК 658.3

Кузнецов А. А. Принципи управління корпоративною культурою підприємства в нестабільній економіці

У статті систематизовано групи принципів за змістом корпоративної культури та напрямками управління нею. Запропоновано авторське визначення терміна «принцип управління корпоративною культурою». Сформульовано власну систему принципів управління корпоративною культурою в нестабільній економіці. Сформульовано сутність 13 принципів управління корпоративною культурою (інтелектуальність, індивідуалізація, цілісність, реалізм, непрямі дії, взаємообмін, динамізм, алармізм, адаптація, невідворотність, святість, інноваційність, турбулентність). Впровадження цих принципів у практику підприємств обумовлює формування принципово нової корпоративної культури, для якої будуть притаманні транснаціональність та індивідуальність, стабільність і турбулентність, глобальність та унікальність, інтернаціоналізація та специфічність, мобільність і традиційність. Таким чином, корпоративна культура стане дієвим інструментом досягнення місії підприємства в сучасних особливостях зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, для яких притаманні глобалізація та інтеграція, нестабільність, непередбачуваність, турбулентність, динамічність і кризовість.

Ключові слова: принципи управління корпоративною культурою, нестабільна економіка, корпоративна культура, організаційна культура, принципи корпоративної культури, турбулентність економіки, принципи управління

Рис.: 2. Бібл.: 14.

Кузнецов Андрій Анатолійович – здобувач Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля, директор ПП «Мінімакс»
E-mail: kuznet@meta.ua

УДК 658.3

Кузнецов А. А. Принципы управления корпоративной культурой предприятия в нестабильной экономике

В статье систематизированы группы принципов по содержанию корпоративной культуры и направлениям управления ею. Предложено авторское определение термина «принцип управления корпоративной культурой». Сформирована собственная система принципов управления корпоративной культурой в нестабильной экономике. Сформулирована сущность 13 принципов управления корпоративной культурой (интеллектуальность, индивидуализация, целостность, реализм, косвенные действия, взаимообмен, динамизм, алармизм, адаптация, неотвратимость, святость, инновационность, турбулентность). Внедрение этих принципов в практику предприятий обуславливает формирование принципиально новой корпоративной культуры, для которой будут характерны транснациональность и индивидуальность, стабильность и турбулентность, глобальность и уникальность, интернационализация и специфичность, мобильность и традиционность. Таким образом, корпоративная культура станет действенным инструментом достижения миссии предприятия в современных особенностях внешней и внутренней среды предприятия, для которых характерны глобализация и интеграция, нестабильность, непредсказуемость, турбулентность, динамичность и кризисность.

Ключевые слова: принципы управления корпоративной культурой, нестабильная экономика, корпоративная культура, организационная культура, принципы корпоративной культуры, турбулентность экономики, принципы управления

Рис.: 2. Библ.: 14.

Кузнецов Андрей Анатольевич – соискатель Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля, директор ЧП «Минимакс»
E-mail: kuznet@meta.ua

UDC 658.3

Kuznetsov A. Principles of Managing the Corporate Culture of an Enterprise in the Unstable Economy

The article systemises groups of principles by the content of the corporate culture and directions of managing it. It offers the author's definition of the "principle of managing corporate culture" term. It forms own system of principles of managing corporate culture in the unstable economy. It formulates the essence of 13 principles of managing corporate culture (intelligence, individuality, integrity, realism, indirect actions, interexchange, dynamism, alarmism, adaptation, inevitability, sanctity, innovativeness, turbulence). Introduction of these principles into practice of enterprises causes formation of a principally new corporate culture, characterised with transnationality and individualism, stability and turbulence, globality and uniqueness, internationalisation and specificity, mobility and conventionality. Thus, the corporate culture would become an effective instrument of achievement of the mission of an enterprise under modern specific features of external and internal environment of an enterprise, characterised with globalisation and integration, instability, unpredictability, turbulence, dynamism and crisis tendency.

Key words: principles of managing corporate culture, unstable economy, corporate culture, organisational culture, principles of corporate culture, economic turbulence, management principles.

Рис.: 2. Bibl.: 14.

Kuznetsov Andriy A. – the competitor of Alfred Nobel University (Dnipropetrovsk), Director of PE «Minimax»
E-mail: kuznet@meta.ua

Підґрунтям ефективного управління корпоративною культурою є формування системи принципів щодо такого управління. Нестабільність економічного середовища, притаманна сучасному етапу його розвитку, обумовила потребу в дослідженнях питання змін корпоративної культури підприємства.

Як справедливо зазначають Левін І. М. і Готтьєб Дж., можливість ефективно перебудувати корпоративну культуру на підтримку стратегічної мети може бути джерелом конкурентних переваг компанії [1, с. 45].

Проведений попередній огляд спеціальної літератури [1 – 14] засвідчив, що на теперішній час питання формування принципів управління корпоративною культурою не є дослідженим. Відсутнє чітке визначення терміна «принцип управління корпоративною культурою», розробка принципів має вибіркового характер та обмежується окремими напрямками управління або розглядом корпоративної культури підприємства як мовної комунікації. Більш того, деякі українські науковці рекомендують систему управління корпоративною

культурою без таких принципів [2, с. 282 – 285]. У цьому контексті повністю поділяю думку відомого фахівця у питаннях корпоративної культури Захарчин Г., яка зауважила, що принципи «вважаються основою побудови механізму і забезпечують його ефективність» [3, с. 45].

Спираючись на фундаментальні визначення дефініції «принцип», під терміном «принцип управління корпоративною культурою» пропоную розуміти: 1) основне вихідне положення управління корпоративною культурою; 2) основну особливість побудови системи управління корпоративною культурою. Систематизація отриманих результатів аналізу щодо принципів, які запропоновані для застосування при управлінні корпоративною культурою, представлено на *рис. 1*.

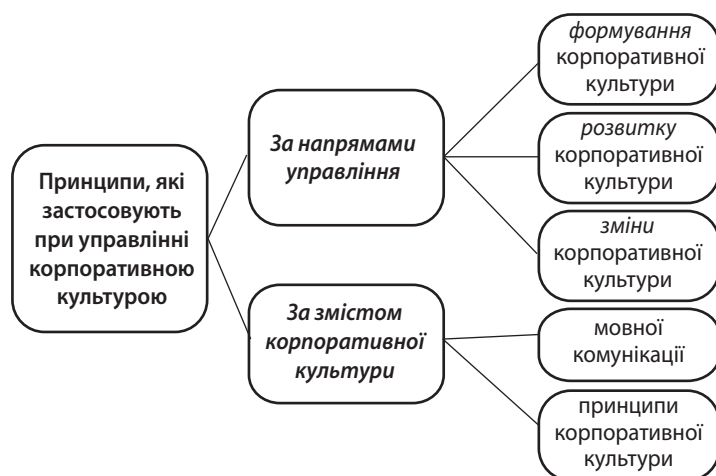

Рис. 1. Групи принципів, які запропоновані для застосування при управлінні корпоративною культурою в спеціальних джерелах

У цілому проведений попередній критичний аналіз засвідчив наявність трьох напрямів управління корпоративною культурою: формування корпоративної культури, розвиток корпоративної культури, зміна корпоративної культури. Виходячи з обраного напрямку дослідники і пропонують використання відповідних принципів.

Грунтовне дослідження розвитку корпоративної культури в управлінні людським потенціалом проведено українськими науковцями Шкондою В. В. і Кальяновим А. В. [4]. Зокрема, при розробці системної концептуальної моделі розвитку корпоративної культури авторами сформульовано провідні принципи, за якими формується та розвивається корпоративна культура.

Окрему увагу при формуванні принципів управління корпоративною культурою слід приділити дослідженню Захарчин Г., яка розробила методичні основи вибору стратегії та тактики формування і розвитку організаційної культури [3, с. 183 – 196], у межах яких виокремила принципи для стратегічних і тактичних дій в процесі формування організаційної культури.

Повністю поділяючи позицію автора щодо розгляду корпоративної культури, як «функціонального підвиду в загальній стратегії інноваційного розвитку» [3, с. 185], у власному дослідженні вважаємо за необхідне сформулювати єдину систему принципів управління корпоративною культурою, використання якої буде сприяти розвитку такої системи в цілому.

При формуванні такої системи слід спиратися на специфіку зовнішнього та внутрішнього середовища. Запропонований підхід ґрунтується на сучасних особливостях зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, для яких притаманні, з одного боку, глобалізація та інтеграція, а з іншого – нестабільність, непередбачувальність, турбулентність, динамічність, та, як наслідок, кризовість. У свою чергу, як справедливо наголосили Левін І. М. та Готтьєб Дж. [1, с. 31], культура за визначенням є провідником стабільності, безперервності та передбачуваності життя підприємства.

Тому підвищення ефективності менеджменту підприємства в окреслених умовах можливе завдяки посиленню системних складових, через розвиток теоретичних, методологічних та організаційних засад управління корпоративною культурою як єдиною системою, єдиним організмом.

При цьому слід чітко усвідомлювати, що інтеграція та глобалізація сучасного економічного середовища прямо впливають на характер розвитку бізнесу та обумовлюють специфіку його трансформації. Для сучасних компаній притаманним є саме глобальність в усіх бізнес-процесах і функціональних напрямках діяльності, зокрема у виробничій, фінансовій, технічній та маркетинговій сферах менеджменту, яка проявляється в застосуванні нових інструментів управління (систем зв'язку, інтерактивних нарад, електронних платежів тощо), глобальності набуває і організаційна структура підприємства, яка стає більш географічно та господарчо розосередженою. У свою чергу, інтеграційні процеси світової економіки обумовлюють інтеграцію підприємств та їх бізнес-процесів, їхню транснаціональність.

Окреслений стан речей вимагає формування принципів нової корпоративної культури підприємства, для якої будуть притаманні певною мірою протилежні властивості: транснаціональність та індивідуальність, стабільність та турбулентність, глобальність та унікальність, інтернаціоналізація та специфічність, мобільність та традиційність.

Таким чином, при формуванні принципів управління корпоративною культурою ставимо за мету виокремлення єдиних правил, які уможливають існування корпоративної культури, її саморозвиток, самоорганізацію та трансформацію як інструменту управління підприємством в цілому. Дотримання цих принципів повинно забезпечити функціонування корпоративної культури як необхідної складової для виконання місії підприємства. При цьому корпоративна культура розглядається не тільки як «комплексні базові уявлення, що набуваються групою в процесі зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції» [7, с. 336], а й буде виступати як «домінуюча система спільних цінностей певної спільноти людей, яка визначає зміст її цілеспрямованої діяльності» [6, с. 8]. У цьому контексті повністю поділяю думку Воронкової А. Е., що культура як об'єкт управління сама впливає на керуючу підсистему [8, с. 8].

Пропонована система принципів управління корпоративною культурою в нестабільній економіці представлена на *рис. 2*.

Принцип турбулентності передбачає орієнтацію корпоративної культури на функціонування підприємства в екстремальних соціально-політичних та економічних умовах. Загалом турбулентність – форма руху рідини або газу, при якому окремі елементи їх рухаються бурхливо, неупорядковано, по складних траєкторіях [63, с. 326]. Питання турбулентності в економіці активно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими. Загалом поняття «ринкова турбулентність» було вперше запропоновано Ф. Котлером і Дж. А. Касліоне [9], які пояснили це явище з позиції принципів турбулентності у природі, яка характеризується агресивною, неспокійною поведінкою, тому турбулентність у бізнесі також визначається як непередбачувані та швидкі зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищах організації, які впливають на її діяльність. Юрій С., Крисоватий А., Майбуров І. та Кошук Т. дослідили питання турбулентності податкових реформ [10].

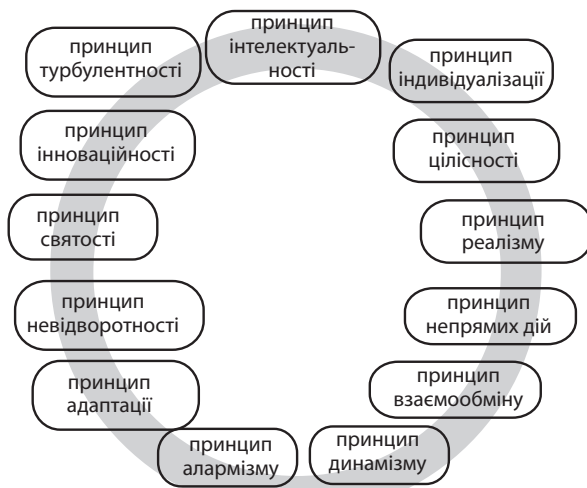

Рис. 2. Система принципів управління корпоративною культурою в нестабільній економіці

При управлінні корпоративною культурою слід виходити з того, що зовнішнє та внутрішнє середовище компанії завжди є турбулентним, тобто йому притаманні непередбачувані та швидкі зміни, які характеризуються агресивною, неспокійною поведінкою та впливають на діяльність підприємства.

Принцип інноваційності обумовлює орієнтацію корпоративної культури підприємства на отримання знань. Мюллер Р. розглядав інновацію в контексті змін (активних чи пасивних) конкретної системи щодо зовнішнього середовища [11]. М. Крупка стверджував [12, с. 20], що інновація, як і інформація, єдиним визначенням не має, а конкретне тлумачення інновації залежить від методу конкретної науки, мети дослідження або просто від наших життєвих уявлень. По відношенню до управління корпоративною культурою принцип інновації регламентує необхідність постійного розвитку корпоративної культури підприємства через її збагачення новими знаннями, моделями поведінки, артефактами та іншими нововведеннями.

Принцип інтелектуальності зорієнтований на формування високого рівня абстрактного мислення, який визначає відповідний рівень інтелекту. Відповідно ефективність управління підприємством прямо залежить від інтелектуального рівня його працівників. Завдання корпоративної культури є заохочення до зростання цього рівня, оскільки за суттю інтелект є системою пізнавальних властивостей особистості, яка й уможливорює ефективність отримання знань, вмінь адаптуватись до оточуючого середовища, розуміння стану речей та духовної творчості. Це, у свою чергу, є джерелом інноваційного розвитку підприємства в цілому.

Під *принципом індивідуалізації* слід розуміти управління корпоративною культурою з урахуванням специфічних особливостей кожного підприємства. Менеджер повинен чітко усвідомлювати, що немає двох однакових бізнесів, і, відповідно, кожне підприємство є унікальним. Тому і корпоративна культура для кожного підприємства є унікальною. При цьому важливим є впровадження духу обраності по відношенню до кожного працівника, бізнес процесу та компанії в цілому.

Принцип цілісності передбачає орієнтацію корпоративної культури на глобальний, цілісний підхід до зовнішнього та внутрішнього середовища на всіх рівнях функціонування підприємства. Впровадження цього принципу спрямовано на налаштування трудових, фінансових, матеріальних і нематеріальних ресурсів компанії на досягнення єдиної місії та усвідомлення командної роботи. По відношенню до зовнішнього середовища підприємство виступає як колективний член суспільства. З іншого боку, усі характеристики цього середовища розглядаються в комплексі.

Дотримання *принципу реалізму* спрямовано на визнання цінностей поточного життя. Під реалізмом в управлінні корпоративною культурою мається на увазі розвиток важелів мотивації та стимулювання, в основі яких покладено визнання досягнень працівників, підрозділів, проектів та підприємства в цілому. Це також постановка реальних цілей, завдань, які можливо досягти, реальна оцінка потенціалу та ресурсів підприємства.

Управління корпоративною культурою із застосуванням *принципу непрямих дій* зумовлює пріоритет непрямого втручання в усі бізнес-процеси компанії з боку менеджменту. Пріоритетним в цьому контексті є заохочення працівників для прийняття потрібних компанії рішень, так зване «скрите керівництво» компанією. В умовах такого менеджменту широкого застосування набувають такі інструменти, як «мозковий штурм», «опитування», «колективний підряд», «бонусна система оплати праці», «внутрішній контроль», «створення артефактів», «імідж компанії в суспільстві», «можливість самореалізації», «імідж професії».

Принцип взаємообміну має декілька складових. Він передбачає постійне співвідношення між корпоративними культурами різних підприємств та їх взаємозбагачення поряд з відмовою від застарілих властивостей та складових. Цей принцип спрямований на забезпечення взаємного обміну між бізнес-процесами, окремими сегментами та загалом суб'єктами та об'єктами управління підприємством. Взаємний обмін обумовлює також цир-

куляцію інформаційних, трудових, фінансових ресурсів в підприємстві. Цей принцип розповсюджується і на зовнішнє середовище підприємства. Принцип взаємообмінного також проектує в корпоративну культуру постулат, що «втрати для одного завжди є придбанням для іншого».

Динамізм в управлінні корпоративною культурою передбачає постійний розвиток, зміни, рух корпоративної культури підприємства. *Принцип динамізму* обумовлює оперативність і мобільність прийняття управлінських рішень, готовність до змін і розуміння змін і руху як обов'язкової складової функціонування підприємства.

Принцип алармізму спрямований на збереження корпоративної культури та підприємства в цілому в складних і жорстких умовах зовнішнього та внутрішнього середовища. Загалом, алармізм (від фр. *alarme* – тривога, неспокій) яке буквально означає «До зброї!» грає роль особливого інструменту (як у даний час, так і в подальшому, у майбутньому) оцінки заходів життєздатності і загроз для існування, функціонування та дія живих систем, організмів, спільнот, людини (разом з його цільовою орієнтацією, цінностями і ідеалами) [71]. Алармізм у застосуванні до корпоративної культури передбачає постійне усвідомлення та моніторинг існуючих загроз і розвиває спроможність підприємства миттєво реагувати в нестандартних ситуаціях. Цей принцип набуває все більшої актуальності в сучасній хаотично структурованій економіці, за якою непередбачувальність є умовою існування компанії.

Впровадження *принципу адаптації* сприяє зосередженню менеджменту на потребі в адаптації підприємства до оточуючого середовища. Адаптація включає гнучкість, мінливість та нестандартність. Цей принцип спонукає до нестандартності поведінки, яка обумовлюється творчим характером діяльності та дозволяє адаптуватись у існуючих умовах функціонування. Принцип адаптації за суттю зосереджує увагу на плінності всіх процесів та світу в цілому та, відповідно, неповторності кожної дії, процесу та умов прийняття управлінських рішень. Окреслений стан речей вимагає різної поведінки в різних умовах через врахування їх специфічних ознак. При цьому пріоритетним є прийняття тих управлінських рішень, що забезпечують зміни на користь компанії.

Принцип невідворотності передбачає управління корпоративною культурою з жорсткістю та дисципліною. Це включає обов'язковість та невідворотність покарання для працівників при розгляді зовнішнього середовища та адекватну відповідь опонентам із зовнішнього середовища. Така нещадність до ворогів, які намагались знищити підприємство, є запорукою ефективності управління корпоративною культурою та компанією в цілому. Принцип невідворотності покарання сприяє прискоренню впровадження змін у компанії та зміцнює позиції менеджменту, спрямовує підприємство до досягнення визначених стратегічних цілей.

Принцип святості в управлінні корпоративною культурою зосереджує увагу на повазі, святості всього, що пов'язано з підприємством. У широкому розумінні цей принцип сприяє єдності духу компанії, формує відчуття великої ідеї та приналежності до «святого місця»

як у фізичному, так і в духовному розумінні. Він спонукає працівників поважати свої робочі місця, зберігати майно компанії. З іншого боку, впровадження цього принципу підвищує якість всіх бізнес-процесів компанії, якість продукції та менеджменту в цілому. Прикладом використання цього принципу є японська модель корпоративної культури.

ВИСНОВКИ

У цілому розроблена система принципів спрямована на управління корпоративною культурою в нестабільній економіці. Впровадження цих принципів у практику підприємств обумовлює формування принципово нової корпоративної культури, для якої будуть притаманні трансанціональність та індивідуальність, стабільність та турбулентність, глобальність та унікальність, інтернаціоналізація та специфічність, мобільність та традиційність. Таким чином, корпоративна культура стане дієвим інструментом досягнення місії підприємства в сучасних особливостях зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, для яких притаманні глобалізація та інтеграція, нестабільність, непередбачувальність, турбулентність, динамічність і кризовість. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Levin I. M.** Realigning organization culture for optimal performance: six principles & eight practices / I. M. Levin, J. Gottlieb // *Organization development journal*. – 2009. – № 4. – P. 31 – 47.
2. Корпоративна культура : навч. посіб. / [Г. Л. Хаєт, О. Л. Єськов, Л. Г. Хаєт та ін.]; за аг. ред. Г. Л. Хаєта. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.
3. **Захарчин Г.** Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства : монографія / Г. Захарчин. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 276 с.
4. **Шконда В. В.** Системна концептуальна модель розвитку корпоративної культури / В. В. Шконда, А. В. Кальянов // *Наукові праці МАУП*. – 2010. – Вип. 1(24). – С. 20 – 27.
5. **Shein E. H.** Organizational Culture [Text] / E. H. Shein // *American psychologist*. – 1990. – Vol. 45(1). – P.109 – 119.
6. **Кузьминов С. В.** Управление корпоративной культурой организац учетом национальных факторов : автореф. дис. ... канд. экон. наук / С. В. Кузьминов. – М., 2003. – 26 с.
7. **Шейн Э. Х.** Организационная культура и лидерство. Построение, эволюция, совершенствование / Э. Х. Шейн / Пер. с англ. под. ред. В. А. Спивака. – СПб. : Питер, 2002. – 336 с.
8. **Воронкова А. Е.** Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств в умовах економіки знань / А. Е. Воронкова // *Економіка промисловості*. – 2009. – № 46 (3). [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2009_46/st_46_20.pdf
9. **Котлер Ф.** Хаотика : управління та маркетинг в епоху турбулентності / Ф. Котлер, Дж. А. Касліоне ; [пер. з англ.]. – К. : Хімджест, 2009. – 208 с.
10. Турбулентность налоговых реформ : монография / С. И. Юрий, А. И. Крисоватый, И. А. Майбуров, Т. В. Кошук. – К. : Знання, 2011. – 382 с.

11. Muller R. Das Management der Innovation / R. Muller. – Frankfurt am Mein, 1973. – 327 p.
12. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 607 с.
13. Генезис і основні віхи у розвитку філософії екстремальності // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:h8fbGbzGtwJ>
14. Камерон К. Диагностика и изменение организационной культуры / К. Камерон, Р. Куинн / Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.

REFERENCES

- "Henezys i osnovni vikhy u rozvytku filosofii ekstremalnosti" [The genesis and milestones in the development of philosophy extremity]. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:h8fbGbzGtwJ>
- Khaiet, H. L., Yeskov, O. L., and Khaiet, L. H. *Korporatyvna kultura* [The corporate culture]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2003.
- Kuzmynov, S. V. "Upravlenye korporativnoi kulturoi orhanyzatsyi s uchetom natsyonalnykh faktorov" [Managing corporate culture, taking into account national factors]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2003.
- Kotler, F., and Kaslione, Dzh. A. *Khaotyka : upravlinnia ta marketynh v epokhu turbulentnosti* [Хаотыка: management and marketing in the age of turbulence]. Kyiv: Khimdzhest, 2009.
- Krupka, M. I. *Finansovo-kredytnyi mekhanizm innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [The financial and credit

- mechanism innovation development of economy of Ukraine]. Lviv: VTs LNU, 2001.
- Kameron, K., and Kuinn, R. *Diagnostika i izmenenie organizatsionnoy kultury* [Diagnosing and changing organizational culture]. St. Petersburg: Piter, 2001.
- Levin, I. M., and Gottlieb, J. "Realigning organization culture for optimal performance: six prainciples & eight practices". *Organization development journal*, no. 4 (2009): 31-47.
- Muller, R. *Das Management der Innovation*. Frankfurt am Mein, 1973.
- Shkonda, V. V., and Kalianov, A. V. "Systemna kontseptualna model rozvytku korporativnoi kultury" [System conceptual model of corporate culture]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 1(24) (2010): 20-27.
- Shein, E. H. "Organizational Culture". *American psychologist*, no. 45(1) (1990): 109-119.
- Sheyn, E. Kh. *Organizatsionnaia kultura i liderstvo. Postroyeniye, evolutsiia, sovershenstvovaniye* [Organizational culture and leadership. The construction, evolution and improvement]. St. Petersburg: Piter, 2002.
- Voronkova, A. E. "Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstv v umovakh ekonomiky znan" [Strategic management competitiveness of enterprises in the knowledge economy]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2009_46/st_46_20.pdf
- Yuriy, S. I., Krisovatyy, A. I., and Mayburov, I. A. *Turbulentnost nalogovykh reform* [Turbulence tax reform]. Kyiv: Znannia, 2011.
- Zakharchyn, H. *Mekhanizm formuvannia orhanizatsiinoi kultury mashynobudivnoho pidpriemstva* [The mechanism of formation of organizational culture building enterprise]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik», 2009.

МІСЦЕ І РОЛЬ АУТСОРСИНГУ В СФЕРІ ПОСЛУГ І ВИРОБНИЦТВІ

ЛАБЖАНІЯ Р. Г.

УДК 338.242

Лабжанія Р. Г. Місце і роль аутсорсингу в сфері послуг і виробництва

У статті визначено основні поняття та види аутсорсингу. Особливу увагу приділено міжнародному аутсорсингу та його ролі в економіці країн, що розвиваються. Визначено, що у розвинутих країнах аутсорсинг став важливим інструментом забезпечення конкурентних переваг підприємства. В Україні цей процес відбувається не так швидко, однак із загостренням конкуренції на внутрішньому ринку, розвитком інтеграційних процесів усе більше підприємств визнають його переваги й доцільність. Встановлено, що використання аутсорсингу спрямоване на стабілізацію розвитку підприємства, ефективне використання його внутрішнього потенціалу, підвищення гнучкості та адаптивності до змін у ринковому середовищі, пошук нових ринкових можливостей, підвищення здатності підприємства до впровадження інновацій.

Ключові слова: аутсорсинг, геопланетарна мережа, ТНК, ринок інформаційних технологій, виробничий аутсорсинг.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Лабжанія Рамаз Георгійович – аспірант, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ramario_88@mail.ru

УДК 338.242

Лабжанія Р. Г. Место и роль аутсорсинга в сфере услуг и производстве

В статье определены основные понятия и виды аутсорсинга. Особое внимание уделено международному аутсорсингу и его роли в экономике развивающихся стран. Определено, что в развитых странах аутсорсинг стал важным инструментом обеспечения конкурентных преимуществ предприятия. В Украине этот процесс происходит не так быстро, но с обострением конкуренции на внутреннем рынке, развитием интеграционных процессов все больше предприятий признают его преимущества и целесообразность. Установлено, что использование аутсорсинга направлено на стабилизацию развития предприятия, эффективное использование его внутреннего потенциала, повышение гибкости и адаптивности к изменениям в рыночной среде, поиск новых рыночных возможностей, повышение способности предприятия к внедрению инноваций.

Ключевые слова: аутсорсинг, геопланетарная сеть, ТНК, рынок информационных технологий, производственный аутсорсинг.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Лабжанія Рамаз Георгиевич – аспірант, кафедра міжнародних економічних відносин, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ramario_88@mail.ru

UDC 338.242

Labzhaniya R. G. Place and Role of Outsourcing in the Sphere of Services and Production

The article defines main notions and types of outsourcing. Special attention is paid to the international outsourcing and its role in economy of developing countries. The article identifies that outsourcing became an important instrument of ensuring competitive advantages of an enterprise in developed countries. This process in Ukraine is not so fast, but more and more enterprises recognise its advantages and expediency due to development of competition in the domestic market and development of integration processes. The article establishes that the use of outsourcing is directed at stability of development of an enterprise, efficient use of its internal potential, increase of flexibility and adaptiveness to changes in the market environment, search for new market possibilities and increase of capability of an enterprise to introduce of innovations.

Key words: outsourcing, geo-planetary network, MNC, information technologies market, production outsourcing.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Labzhaniya Ramaz G. – Postgraduate Student, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: ramario_88@mail.ru

Сучасний стан світової економіки характеризується високим ступенем економічної взаємозалежності країн, зумовленої змінами в організаційній структурі світового виробництва, розвитком транснаціональної торгівлі та інвестицій, міжнародного поділу праці та аутсорсингу, наявністю багатонаціональних компаній, тісними інформаційними зв'язками.

Актуальність розгляду аутсорсингу пов'язана з його широким розповсюдженням у світі, оскільки його застосування дозволяє значною мірою підвищити конкурентоспроможність корпорацій за рахунок зниження витрат, раціоналізації виробничої та управлінської діяльності, фокусування на інноваціях.

Метою статті є виявлення форм і методів впливу аутсорсингу на формування глобальної аутсорсингової мережі в різних сферах світового господарства.

Аутсорсинг відкриває можливості для країн, що мають підготовлених фахівців, які можуть якісно, але за більш низьку плату, ніж, наприклад, у США, Англії

чи Німеччини, виконувати на постійній основі вигідні і добре оплачувані замовлення – насамперед, у галузі інформаційних технологій. Зауважимо, що аутсорсинг як новий вектор у функціонуванні світової економіки з'явився саме завдяки розвитку інформаційних технологій, які зробили можливим швидко і надійну передачу практично необмежених обсягів інформації між компаніями різних країн. При цьому саме інформаційні технології, хоча і не тільки вони, стали головною сферою застосування аутсорсингу, оскільки вони перетворилися на основний важіль швидкого науково-технічного та економічного розвитку багатьох країн.

Питанням розвитку аутсорсингу присвячені чисельні праці таких вітчизняних вчених, як: Алімова Т., Боков В., Брінь П., Вайнштейн В., Добронравов О., Лосев С., Мельник О. та інших. Даній проблематиці також присвячені дослідження зарубіжних дослідників, таких як: Баден-Фуллер С., Брюс Д. Дж., Вількокс Л. П., Кетлер К., Таргет Д., Хант В., Хейвуд Дж. Б., Хендрі Дж. та інших.

У літературі частіше поняття «аутсорсинг» як економічне явище розглядається з практичної точки зору, у рамках теорії менеджменту і маркетингу. Наприклад, Дж. Брайан Хейвуд визначає аутсорсинг як «переклад внутрішнього підрозділу або підрозділів підприємства і всіх пов'язаних з ними активів в організацію постачальника послуг, що пропонує надавати якусь послугу протягом визначеного часу за обумовленою ціною» [1].

Основною тенденцією в розвитку ринку аутсорсингу є ускладнення переданих функцій і бізнес-процесів, від традиційно другорядних, некритичних для конкурентоспроможності компанії, до функцій, що базуються на навичках і знаннях, складових «ключові компетенції» компанії. Кількість функцій, що передаються на виконання зовнішнім підрядникам, і швидкість укладання нових договорів з аутсорсингу постійно збільшуються. На аутсорсинг передаються розробка, впровадження і підтримка систем інформаційних технологій, сервіс-центрів, бухгалтерський облік і фінансовий аналіз, обробка медичних записів, біотехнології і т. д.

Незважаючи на новизну і модність терміна, бажання передати професіоналам якісь функції, які вони можуть виконувати більш якісно і менш затратно, було завжди. Укрупнення компаній, ускладнення виробничих функцій приводять до необхідності їх формалізації, використання нових дорогих технологій, а також підтримки керованості в умовах дуже швидкого розвитку. У конкурентних галузях виникає необхідність в оптимізації витрат, зниженні витрат, при збереженні високої якості виробництва товарів і послуг.

Аутсорсинг можна визначити і як спосіб кооперування. Але на відміну від інших способів кооперації – підряду, субпідряду, сервісного обслуговування – аутсорсинг – це стратегія управління компанією, а не просто вид партнерської взаємодії, він припускає певну реструктуризацію виробництва корпорації та її зв'язків. Субпідряд, як правило, відноситься до спільної роботи по якомусь конкретному замовленню або групі замовлень, будь то на тимчасовій або постійній основі, тоді як «класичний» аутсорсинг пов'язаний з «життєвим циклом» компанії як такої. Аутсорсинг, таким чином, має на увазі дуже тісні взаємини між сторонами, інтеграції на основі більш глибокої «вартісної спеціалізації».

Таким чином, мета аутсорсингу – дозволити будь-якій компанії сфокусувати всі свої зусилля на вирішенні основних завдань – зростання конкурентоспроможності, просування свого профільного товару на ринки країни та світу. Супутні проблеми фірми делегується організаціям, для яких отримання таких повноважень є ключовим видом діяльності. Аутсорсинг дозволяє підвищити виробничу ефективність фірми шляхом скорочення витрат, прискорення адаптації до умов зовнішнього середовища, поліпшення якості продукції та послуг, зменшення ризиків.

Поширені такі види аутсорсингу: виробничий аутсорсинг, аутсорсинг бізнес-процесів, географічний (перенесення частини бізнесу на тривалий термін у країни з низькими витратами на виробництво) та аутсорсинг набору персоналу (*Recruitment Process Outsourcing*) (рис. 1). Така класифікація є базовою, однак зовсім не вичерпною.

Фахівці Інституту аутсорсингу (*The Outsourcing Institute, USA*) у своїх дослідженнях виділяють аутсорсинг інформаційних технологій як родоначальника сучасного аутсорсингу і лідера ринку.

Виробничий аутсорсинг, який відіграє останнім часом усе більшу роль у діяльності низки компаній, передбачає, що компанія віддає частину свого ланцюжка виробничих процесів або цілком весь цикл виробництва сторонній компанії. Крім того, можливий варіант продажу частини своїх підрозділів іншим компаніям і подальшу взаємодію з ними вже в рамках аутсорсингу. У даний час більше половини промислових компаній світу передали на аутсорсинг хоча б один компонент свого виробничого процесу.

Однак, на нашу думку, певну дослідницьку цікавість визиває аутсорсинг набору персоналу.

Прикладом використання виробничого аутсорсингу є передача в 2006 р. концерном *Airbus* (Франція) частини своїх функцій з виробництва пасажирських авіалайнерів зовнішнім підрядникам, а саме, передано виробництво 30% деталей для моделі літака А-350 і 15% для А-320 підприємствам-партнерам у Росії та Китаї. Ці заходи дозволять концерну щорічно економити близько 2 млрд євро і на 40% скоротити термін розробки нових моделей [4].

Виробничий аутсорсинг дозволяє компанії зосередитися на розробці нових продуктів і послуг, що важливо в умовах стрімко змінюваних технологій і попиту

Рис. 1. Класифікація аутсорсингової діяльності [4]

для забезпечення конкурентної переваги. За допомогою його застосування можна збільшити гнучкість виробництва, тому на невеликих заводах простіше займатися перебудовою виробничого процесу і диверсифікувати продукцію, що випускається. Також він дозволяє вести бізнес на ринках з дешевою робочою силою.

Аутсорсинг бізнес-процесів включає передачу сторонній організації окремих бізнес-процесів, які не є для компанії основними, бізнесстворюючими. З їх числа на аутсорсинг можуть бути передані управління персоналом, бухгалтерський облік, маркетинг, реклама, логістика. Більше 90% сучасних підприємств використовують аутсорсинг хоча б одного бізнес-процесу. Наприклад, компанія *American Data Processing* (США) розраховує з аутсорсингу зарплату більш ніж для 30 млн людей, оборот компанії перевищує 7 млрд дол. [4].

Аутсорсинг інформаційних технологій (ІТ-аутсорсинг) – це передача спеціалізованій компанії повністю або частково функцій, пов'язаних з інформаційними технологіями, а саме: обслуговування мережевої інфраструктури; проектування і планування автоматизованих бізнес-систем із подальшим постійним розвитком і супроводом; системна інтеграція; розміщення корпоративних баз даних на серверах спеціалізованих компаній; створення та підтримка публічних Web-серверів; управління інформаційними системами; придбання в лізинг комп'ютерного обладнання, офшорне програмування.

Основними мотивами компаній, що використовують аутсорсинг, є бажання сконцентруватися на основному виді діяльності, підвищити якість виконання непрофільних функцій і якість обслуговування клієнтів, домогтися зниження витрат на їх виконання: ефективність організації знижується, коли вартість внутрішньої транзакції починає дорівнювати вартості зовнішньої. Внутрішні проекти організації з підвищення ефективності можуть стати дорогими, що вимагають великих витрат часу і ресурсів. Основною перевагою, одержуваною від аутсорсингу, є зниження витрат на виробництво кінцевого товару фірми за рахунок більш глибокої спеціалізації фірми-партнера. Крім того, виникають ефект масштабу, а також ефект накопичених знань і досвіду.

Як економічне явище аутсорсинг виріс з практичної діяльності. Витоки його практичного застосування відносять до 30-х рр. ХХ ст. – періоду високої конкуренції в автомобілебудуванні. Провідний менеджер автомобільної компанії «General Motors» А. Слоун застосував новий метод управління організацією виробництва – ряд виробничих допоміжних функцій був переданий спеціалізованим фірмам. Метод кооперації вузькоспеціалізованих виробництв забезпечив компанії за кілька років завоювання американського ринку автомобілів. Новацією А. Слоуна стала методологія аутсорсингу. У даний час, за оцінкою І. Г. Володимирової і А. В. Дубинського [5], що досліджували стратегію розвитку автомобільних компаній, індекс аутсорсингу, що характеризує ступінь кооперації і комбінування бізнес-процесів для автомобільної компанії Ford, становить 90%, лише десята частина від вартості кінцевої продукції – автомобіля Ford – додається власне в самій компанії.

Для сучасної економіки характерно «стиснення» компаній, тобто компанії, будучи економічними одиницями суспільства, виконують переважно одну економічну функцію, наприклад збут або виробництво, або управління виробничим процесом. Прикладом такої спеціалізації та спрощення виробничих процесів є реорганізація виробництва концерну «Вольво» в останнє десятиліття минулого століття. Зіткнувшись з проблемою збільшення власних виробничих витрат, зростанням собівартості продукції, що призвело до падіння її конкурентоспроможності, керівництво концерну скоротило втричі кількість постачальників, скасувало вхідний контроль поставок, а функції тестування і контролю якості деталей поклали на самих постачальників або сторонні організації. Власне виробництво і технологічна лінія спростилися, постачальники та підрядники поставляли вже не окремі деталі, а цілі агрегати. При цьому якщо в готовому автомобілі не працював агрегат, то постачальник такого агрегату компенсував вартість всього автомобіля. Компанія ІКЕА, яка не має у своїй структурі власного виробництва, уже багато років працює з 12500 зовнішніми постачальниками, виносячи на аутсорсинг весь виробничий процес, збут і логістику [2].

Вітчизняний ринок вимагає послуг аутсорсерів найчастіше в галузі ІТ-технологій, фінансового аналізу та логістики. Це пояснює той істотний факт, що з погляду міжнародного розподілу праці аутсорсинг одержав розвиток саме у сфері програмного забезпечення й фінансових послуг, коли розвиток міжнародних мереж, насамперед перенесення інформації, пов'язаних з розвитком Інтернету, дозволяє з мінімальними витратами здійснювати транзакції, практично у будь-якій країні світу.

У світовому рейтингу виробників програмного забезпечення Україна займає 15 місце. У нашій країні налічується біля тисячі компаній, що займаються розробкою ПЗ: у сфері зайнято близько 25 – 30 тисяч українських фахівців [4].

Тобто, найбільшого розвитку в Україні досяг аутсорсинг бізнес-процесів. Водночас виробничий аутсорсинг покищо знаходиться на стадії свого зародження. При виробничому аутсорсингу компанія віддає частину своїх виробничих процесів або цілком весь цикл виробництва сторонній компанії. Крім того, можливий варіант продажу частини своїх підрозділів іншим компаніям і подальша взаємодія з ними вже у рамках аутсорсингу. Це дозволяє сконцентруватися на виробництві нових видів продукції. Однак при цьому існує ризик створення за власні кошти конкурента. Прикладом успішного використання цього різновиду аутсорсингу можуть бути рекламні агенції, які використовують потужності типографій або будівельні компанії, які на різних етапах свого бізнес-процесу передають виконання архітектурно-проектних, монтажних робіт стороннім виконавцям.

Слід зазначити, що особливістю застосування аутсорсингу в Україні є його епізодичність і фрагментарність. Найбільш поширеними причинами, які сповільнюють темпи використання аутсорсингу вітчизняними підприємствами, є невпевненість у професійності потенційного виконавця та економічна невідповідність передачі. Ці дві причини свідчать про слабо розвинутий

ринок аутсорсингових послуг в Україні. Серед інших причин доцільно виділити такі: неволодіння інформацією та можливість витоку конфіденційної інформації, що є свідченням того, що частина підприємств через певні мотиви не адаптувалися до сучасних умов господарювання і не здійснює пошуку нових форм управління бізнесом. Ще одним обмеженням широкого використання переваг аутсорсингу є недостатньо розвинуте інфраструктурне й інституціональне середовище здійснення аутсорсингових операцій, а також відсутність відповідного законодавчого визначення й регулювання процесів аутсорсингу [5].

Розбудова інформаційного суспільства, перехід до пріоритетного науково-технологічного та інноваційного розвитку, впровадження ІТ в усі сфери життєдіяльності держави детермінували виникнення та розвиток нових технологій менеджменту, таких як аутсорсинг, аутстафінг та інших [6].

Таким чином, відбувається становлення інноваційної інфраструктури, яка визначає нову якість економічного зростання країн. Стратегія лідію-му продуктивних сил за рахунок науки і освіти збільшує можливості великих країн у науково-технічних інноваціях і покращує якість робочої сили [7, 8]. Наприклад, як основний актив для розвитку аутсорсингу Індія пропонує свою високоосвічену і кваліфіковану робочу силу. Країна знаходиться на другому місці за обсягом англо-мовних співробітників і володіє наймасштабнішою системою вищої освіти у світі, а саме, налічує 250 університетів і 10 500 коледжів. Постійно відбуваються поліпшення в телекомунікаційній інфраструктурі країни – ціни знижуються (наприклад, на 45% у 2002 р.), збільшується доступність дешевих і ефективних Інтернет-технологій. Держава проводить сприятливу політику, що стимулює прихід іноземних компаній у країну, проводячи закони, що забезпечують податкові пільги, захист патентів і жорсткість регулювання у сфері порушень прав на програмне забезпечення та інтелектуальну власність [3].

ВИСНОВКИ

У розвинутих країнах аутсорсинг став важливим інструментом забезпечення конкурентних переваг підприємства. В Україні цей процес відбувається не так швидко, однак із загостренням конкуренції на внутрішньому ринку, розвитком інтеграційних процесів усе більше підприємств визнають його переваги і доцільність. Використання аутсорсингу спрямоване на стабілізацію розвитку підприємства, ефективне використання його внутрішнього потенціалу, підвищення гнучкості та адаптивності до змін у ринковому середовищі, пошук нових ринкових можливостей, підвищення здатності підприємства до впровадження інновацій.

Аутсорсинг стимулює розвиток конкуренції, підтримуючи олігопольні та монополістичні структури світової економіки, надаючи можливість входу на ринки новим суб'єктам, усуваючи домінуюче становище окремих компаній на ринку. З іншого боку, великі компанії, володіючи потужними ресурсами, постійно збільшують частку своєї присутності на міжнародних ринках, роз-

ширюючи географічні межі, ставлячи під контроль все більше виробництв, тобто посилюючи функцію контролю над економіками країн. Усе більше компаній переходять на так звану «міжнародну мережеву модель організації діяльності», яка сприяє підвищенню ефективності, зниження фінансових, виробничих, технологічних, політичних ризиків.

Таким чином, традиційні вертикально інтегровані західні компанії поступово замінюються транснаціональними горизонтальними мережевими структурами. Причому мова йде про формування геопланетарної виробничо-функціональної мережі. Формою присутності компанії в економіці країни є створення так званих «сервісних центрів», що належать ТНК, але географічно розташованих у країнах з дешевою робочою силою. Вони інтегрують науково-технічні, виробничі потенціали різних країн, забезпечують цілодобову роботу у своїх сервісних центрах, розташованих по всьому світу, працюючи тим самим на постійне зниження витрат.

Транснаціональні сервісні компанії, пропонуючи послуги аутсорсингу, вступають у конкурентну боротьбу з національними аутсорсинговими компаніями, пропонуючи більш низькі ціни. Вони готові мінімізувати свій прибуток заради завоювання ринків. При цьому несуть досить великі витрати, зумовлені високими зарплатами, які пропонуються фахівцям, переманюючи у національних аутсорсингових компаній.

У цілому аутсорсинг – це нова форма розвитку виробничо-економічних відносин, орієнтованих на інтеграцію і заміну товарних зв'язків виробничо-функціональними. Отже, можна говорити про формування мобільної адаптивної міжнародної та геопланетарної мережі, що прискорює розвиток економічної глобалізації в сучасному суспільстві. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Хейвуд Дж. Брайан. Аутсорсинг: в пошуках конкурентних переваг / Дж. Брайан Хейвуд / Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 176 с.
2. Аутсорсинг – это форма взаимоотношений с клиентом. 14.05.2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pcweek.ru>
3. Новости. Деловая газета «Взгляд» от 5.10.2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vz.ru>
4. The Outsourcing Institute, USA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.outsourcing.com>
5. Міжнародні фінанси [Текст]: навчальний посібник для студентів ВНЗ / Ю. Г. Козак [та ін.]; ред. Ю. Г. Козак [та ін.]. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 639 с.
6. Міжнародні економічні відносини [Текст]: навчальний посібник для студентів менеджерських спеціальностей / Н. М. Волоснікова, С. О. Клімова, С. І. Архієреєв. – Х.: НТУ «ХПІ», 2010. – 271 с.
7. Мировая экономика: прогноз до 2020 года [Текст] / Под ред. Дынкина А. А., Королева И. С., Мачавариани Г. И. – М.: Магистр, 2007. – 429 с.
8. Сальваторе Д. Международная экономика [Текст]: учебник / Д. Сальваторе. – М.: Ивесу, 2008. – 292 с.

Науковий керівник – Сідоров В. І., кандидат економічних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

REFERENCES

"Outsourcing – eto forma vzaimootnosheniy s klientom" [Outsourcing – a form of relationship with the customer]. <http://www.pcweek.ru>

Brayan Kheyvud, Dzh. *Autsorsing: v poiskakh konkurent-nikh preimushchestv* [Outsourcing: In Search of a competitive advantage]. Moscow: Viliams, 2004.

Kozak, Yu. H. *Mizhnarodni finansy* [International finance]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Mirovaia ekonomika: prognoz do 2020 goda [The World Economy: Forecast to 2020]. Moscow: Magistr, 2007.

"Novosti. Delovaia gazeta «Vzgliad» ot 5.10.2012 g." [News. The business newspaper "Sight" from 5.10.2012]. <http://www.vz.ru>

Salvatore, D. *Mezhdunarodnaia ekonomika* [International Economics]. Moscow: Ivesu, 2008.

The Outsourcing Institute, USA. <http://www.outsourcing.com>

Volosnikova, N. M., Klimova, S. O., and Arkhiereiev, S. I. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny* [INTERNATIONAL economic relations]. Kharkiv: NTU "KhPI", 2010.

УДК 339.138:65.011

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЯКІСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

СТРУПИНСЬКА Н. В.

УДК 339.138:65.011

Струпинська Н. В. Пропозиції щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

Мета статті полягає в розробленні пропозицій щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за рахунок побудови функцій приналежності та визначення меж інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та її складових щодо чітких і нечітких умов розподілу їх кількісних параметрів. У результаті дослідження було обґрунтовано доцільність використання теорії нечітких множин з метою якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за рахунок побудови функцій приналежності кількісних значень інтегральних показників складових ефективності маркетингової діяльності до її якісних рівнів щодо чітких і нечітких умов приналежності. Запропоновано блок-схему етапів якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування методичного підходу щодо розробки заходів з метою подальшого забезпечення ефективності маркетингової діяльності.

Ключові слова: ефективність маркетингової діяльності, інтегральний показник, теорія нечітких множин, функції приналежності, чіткі та нечіткі умови приналежності.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 9.

Струпинська Наталія Василівна – аспірантка, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємства, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

УДК 339.138:65.011

UDC 339.138:65.011

Струпинская Н. В. Предложения по качественному оцениванию

эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия Цель статьи состоит в разработке предложений по качественному оцениванию эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия за счет построения функций принадлежности и определения границ интервалов качественных уровней общей эффективности маркетинговой деятельности и ее составляющих по четким и нечетким условиям распределения их количественных параметров. В результате исследования была обоснована целесообразность использования теории нечетких множеств с целью качественной оценки эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия за счет построения функций принадлежности количественных значений интегральных показателей составляющих эффективности маркетинговой деятельности к ее качественным уровням по четким и нечетким условиям принадлежности. Предложена блок-схема этапов качественной оценки эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является обоснование методического подхода к разработке мероприятий по дальнейшему обеспечению эффективности маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: эффективность маркетинговой деятельности, интегральный показатель, теория нечетких множеств, функции принадлежности, четкие и нечеткие условия принадлежности.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Струпинская Наталья Васильевна - аспирант, кафедра экономики, организации и планирования деятельности предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

Strupynska N. V. Proposals on the Quality Assessment of Efficiency of Marketing Activity of an Industrial Enterprise

The goal of the article lies in development of proposals on quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise by means of construction of a functions of membership and identification of borders of intervals of quality levels of general efficiency of marketing activity and its components by clear and unclear conditions of distribution of their quantity parameters. In the result of the study, the article justified expediency of the use of the theory of fuzzy sets with the aim of a quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise by means of construction of functions of belonging of quantity values of integral indicators of components of efficiency of marketing activity to its quality levels by clear and unclear conditions of membership. The article offers a flow chart of the stages of quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise. The prospects of further study in this direction is justification of the methodical approach to development of measures on further ensuring of efficiency of marketing activity.

Key words: efficiency of marketing activity, integral indicator, theory of fuzzy sets, membership functions, clear and unclear conditions of membership.

Pic.: 2. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 9.

Strupynska Nataliia V. – Postgraduate Student, Department of Economics, organization and business planning, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

Науковий керівник – Сідоров В. І., кандидат економічних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин і туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

REFERENCES

"Outsourcing – eto forma vzaimootnosheniy s klientom" [Outsourcing – a form of relationship with the customer]. <http://www.pcweek.ru>

Brayan Kheyvud, Dzh. *Autsorsing: v poiskakh konkurent-nikh preimushchestv* [Outsourcing: In Search of a competitive advantage]. Moscow: Viliams, 2004.

Kozak, Yu. H. *Mizhnarodni finansy* [International finance]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007.

Mirovaia ekonomika: prognoz do 2020 goda [The World Economy: Forecast to 2020]. Moscow: Magistr, 2007.

"Novosti. Delovaia gazeta «Vzgliad» ot 5.10.2012 g." [News. The business newspaper "Sight" from 5.10.2012]. <http://www.vz.ru>

Salvatore, D. *Mezhdunarodnaia ekonomika* [International Economics]. Moscow: Ivesu, 2008.

The Outsourcing Institute, USA. <http://www.outsourcing.com>

Volosnikova, N. M., Klimova, S. O., and Arkhiereiev, S. I. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny* [INTERNATIONAL economic relations]. Kharkiv: NTU "KhPI", 2010.

УДК 339.138:65.011

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЯКІСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

СТРУПИНСЬКА Н. В.

УДК 339.138:65.011

Струпинська Н. В. Пропозиції щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

Мета статті полягає в розробленні пропозицій щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за рахунок побудови функцій приналежності та визначення меж інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та її складових щодо чітких і нечітких умов розподілу їх кількісних параметрів. У результаті дослідження було обґрунтовано доцільність використання теорії нечітких множин з метою якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за рахунок побудови функцій приналежності кількісних значень інтегральних показників складових ефективності маркетингової діяльності до її якісних рівнів щодо чітких і нечітких умов приналежності. Запропоновано блок-схему етапів якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування методичного підходу щодо розробки заходів з метою подальшого забезпечення ефективності маркетингової діяльності.

Ключові слова: ефективність маркетингової діяльності, інтегральний показник, теорія нечітких множин, функції приналежності, чіткі та нечіткі умови приналежності.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 9.

Струпинська Наталія Василівна – аспірантка, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємства, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

УДК 339.138:65.011

UDC 339.138:65.011

Струпинская Н. В. Предложения по качественному оцениванию

эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия
Цель статьи состоит в разработке предложений по качественному оцениванию эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия за счет построения функций принадлежности и определения границ интервалов качественных уровней общей эффективности маркетинговой деятельности и ее составляющих по четким и нечетким условиям распределения их количественных параметров. В результате исследования была обоснована целесообразность использования теории нечетких множеств с целью качественной оценки эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия за счет построения функций принадлежности количественных значений интегральных показателей составляющих эффективности маркетинговой деятельности к ее качественным уровням по четким и нечетким условиям принадлежности. Предложена блок-схема этапов качественной оценки эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является обоснование методического подхода к разработке мероприятий по дальнейшему обеспечению эффективности маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: эффективность маркетинговой деятельности, интегральный показатель, теория нечетких множеств, функции принадлежности, четкие и нечеткие условия принадлежности.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Струпинская Наталья Васильевна - аспирант, кафедра экономики, организации и планирования деятельности предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

Strupynska N. V. Proposals on the Quality Assessment of Efficiency of Marketing Activity of an Industrial Enterprise

The goal of the article lies in development of proposals on quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise by means of construction of a functions of membership and identification of borders of intervals of quality levels of general efficiency of marketing activity and its components by clear and unclear conditions of distribution of their quantity parameters. In the result of the study, the article justified expediency of the use of the theory of fuzzy sets with the aim of a quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise by means of construction of functions of belonging of quantity values of integral indicators of components of efficiency of marketing activity to its quality levels by clear and unclear conditions of membership. The article offers a flow chart of the stages of quality assessment of efficiency of marketing activity of an industrial enterprise. The prospects of further study in this direction is justification of the methodical approach to development of measures on further ensuring of efficiency of marketing activity.

Key words: efficiency of marketing activity, integral indicator, theory of fuzzy sets, membership functions, clear and unclear conditions of membership.

Pic.: 2. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 9.

Strupynska Nataliia V. – Postgraduate Student, Department of Economics, organization and business planning, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

Кількісне оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства дозволяє отримувати об'єктивну інформацію щодо її ефективності, можливості підвищення та удосконалення за певними напрямками та складовими. Проте з метою створення можливості більш адекватного оцінювання ефективності маркетингової діяльності для ухвалення управлінських рішень задля її підтримки або зростання доцільно розподілити простір кількісних оцінок (у даному дослідженні – інтегральних показників) на якісні рівні ефективності для визначення її якісних оцінок.

При аналізі маркетингової діяльності та її ефективності необхідно визначати майбутній стан значної кількості параметрів ринкової кон'юнктури, що здійснити з високим ступенем формалізації достатньо складно, оскільки оцінювання ефективності маркетингової діяльності є слабко формалізованим процесом. Таким чином, для здійснення формалізації оцінювання, співставлення його кількісних і якісних параметрів доцільно застосовувати адекватні математичні методи, які дозволять формалізувати й одночасно інтерпретувати різновиди невизначеності.

Серед різних підходів до моделювання в умовах невизначеності можна виділити три основні підходи: імовірнісний, нечітко-множинний і експертний [3]. Як свідчить накопичений досвід науковців [1, 2, 8], ефективність застосування підходів на основі імовірнісних, нечітко-множинних і експертних описів залежить від рівня і характеру невизначеності, пов'язаної з конкретними завданнями. Протягом останніх років активно розвиваються теоретичні положення застосування теорії нечітких множин для оцінювання ефективності діяльності підприємства [4, 5, 6, 7, 9]. Отже, використання теорії нечітких множин, зокрема для опису ефективності маркетингової діяльності, надає дієві та реальні способи опису поведінки означеної системи, яка є складною за своєю сутністю, слабко формалізованою за дією та дослідженням поведінки й складно піддається точному математичному аналізу.

Метою даної статті є розроблення пропозицій щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за рахунок побудови функцій приналежності та визначення меж інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та її складових щодо чітких і нечітких умов розподілу їх кількісних параметрів.

Складові маркетингової діяльності є підґрунтям для розробки заходів, планів і програм управління нею, вибір яких повинен ґрунтуватися на певних формальних правилах, що вимагають застосування якісних ознак до кількісних оцінок величини ефективності маркетингової діяльності в цілому та за чотирма складовими – функції та комплекс маркетингу, маркетинг взаємовідносин, внутрішній та соціально-відповідальний маркетинг. Крім того, наявність у системі показників оцінювання ефективності маркетингової діяльності кількісних та якісних показників, що мають економічне і соціальне підґрунтя, вимагає застосування прийомів і методів теорії нечітких множин.

Таким чином, попереднє дослідження теорії та практики використання нечітко-множинного підходу [1 – 9] дозволяє зробити висновок про доцільність використання означеного підходу з метою якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, що в даному випадку може бути виражено функціями приналежності кількісних значень інтегральних показників складових ефективності маркетингової діяльності до її якісних рівнів. Автором пропонується блок-схема етапів якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства (рис. 1).

На *першому етапі* формування масиву вихідних даних для побудови функцій приналежності якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та за складовими було проведено експертне опитування (15 осіб) з метою визначення приналежності підприємств за ознаками низького, середнього та високого рівнів за інтегральними показниками чотирьох складових ефективності маркетингової діяльності, а саме: функції та комплекс маркетингу, маркетинг взаємовідносин, внутрішній і соціально-відповідальний маркетинг, а також загальна ефективність маркетингової діяльності. Відповіді експертів щодо якісних ознак ефективності маркетингової діяльності оцінювалися таким чином: за ознакою низького рівня – у 10 балів, середнього – 20, високого – 30.

На *другому етапі* – побудова функцій приналежності якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та за складовими – були розраховані значення частоти, з якою експертами було розподілено підприємства за ознаками низького, середнього та високого рівнів. Значення частоти було зіставлене зі значеннями загального інтегрального показника та за складовими. Таким чином, були отримані масиви вихідних даних для побудови функцій приналежності якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та за чотирма складовими.

Для наукового обґрунтування значущості та достовірності відповідей експертів вагоме значення має оцінка показника ступеня узгодженості думок експертів (коефіцієнт конкордації) і критерію Пірсона, за яким перевіряється статистичне значення коефіцієнта конкордації. Розраховані в даному дослідженні коефіцієнти конкордації свідчать про високий ступінь узгодженості думок експертів, а розраховані критерії Пірсона за кожним коефіцієнтом конкордації є більшими за табличні, що є доказом статистичної істотності відповідних коефіцієнтів конкордації. Розрахункові значення коефіцієнтів конкордації та критеріїв Пірсона окремо для кожної складової та загальної ефективності маркетингової діяльності наведено в *табл. 1*.

Отже, з ймовірністю довіри 95% можна стверджувати, що у відповідях експертів є погодженість думок й отримані результати можна використовувати при подальших розрахунках та побудові функцій приналежності.

На *третьому етапі* відповідно до запропонованої блок-схеми етапів якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

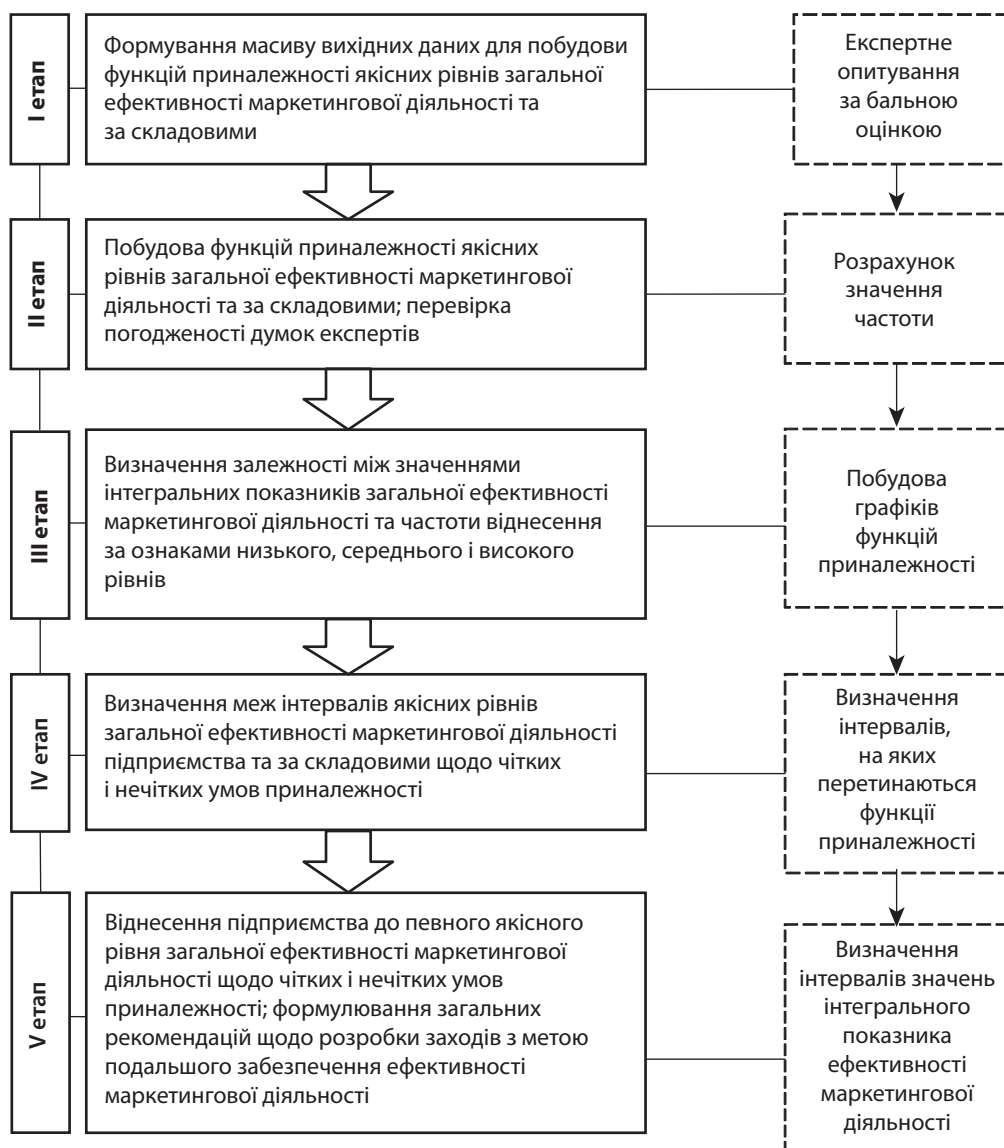

Рис. 1. Блок-схема етапів якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів конкордації та критеріїв Пірсона

Складова	Значення коефіцієнта конкордації	Значення критерію Пірсона
Функції та комплекс маркетингу	0,72	307,8
Маркетинг взаємовідносин	0,75	302,73
Внутрішній маркетинг	0,69	278,07
Соціально відповідальний маркетинг	0,70	282,27
Загальний інтегральний показник	0,69	280,86

(див. рис. 1) визначається залежність між значеннями інтегральних показників загальної ефективності маркетингової діяльності та частоти віднесення її загального інтегрального показника за ознаками низького, середнього і високого рівнів шляхом побудови графіків функцій

цієї приналежності. Результат побудови графіку функцій приналежності за загальною ефективністю маркетингової діяльності наведено на рис. 2. Графіки функцій приналежності за складовими доцільно будувати таким самим методом.

Згідно з теорією нечітких множин розрізняють такі типи функцій приналежності, як: безперервна або кусково-безперервна функція (трикутна або трапецієвидна функції), Z-образні і S-образні функції (сигмоїдальна функція) та П-образні функції приналежності (дзвоноподібна функція) [7]. У даному дослідженні при побудові графіків функцій приналежності були отримані трапецієвидна та сигмоїдальна функції. Так, функції приналежності загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності та за складовими за ознакою середнього рівня мають вигляд трапецієвидних, які задані на універсумі $X = [0, 1]$, яким обрано замкнутий інтервал дійсних чисел, а саме, інтервал значень інтегрального показника.

Функції приналежності загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності та за

складовими за ознакою низького та високого рівнів мають вигляд сигмоїдальних. Проте функція приналежності за ознакою низького рівня відноситься до Z-образної функції, або так званої сплайн-функції, яка характеризується слабким ступенем прояву тієї чи іншої якісної або кількісної ознаки; функція приналежності за ознакою високого рівня відноситься до S-образної функції, яка характеризується високим ступенем прояву ознаки. До типу S-образних і одночасно Z-образних функцій приналежності може бути віднесена так звана сигмоїдальна функція (сигмоїд).

приналежності одиниці: низький, низький або середній, середній, середній або високий, високий. Щодо чітких умов, межі інтервалів визначаються за перетином функцій приналежності, які характеризують різні якісні рівні ефективності маркетингової діяльності, і таких інтервалів можна виділити три: низький, середній і високий.

Визначені за побудованими функціями приналежності межі інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності підприємства та за складовими щодо нечітких умов приналежності наведено в *табл. 2*.

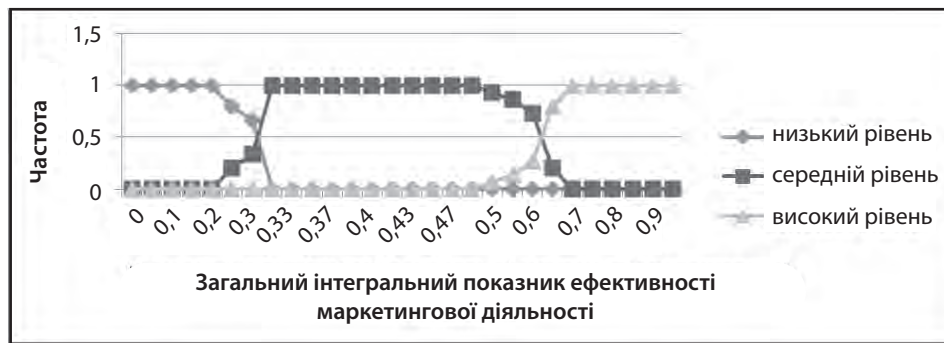

Рис. 2. Функції приналежності загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності промислових підприємств за ознаками низького, середнього і високого рівнів

Згідно з теорією нечітких множин, чим більшою мірою елементу притаманна певна властивість, тим ближче до 1 повинно бути значення відповідного елементу (нечіткого предикату), і навпаки, чим меншою мірою елементу притаманна досліджувана властивість, тим ближче до 0 повинно бути його значення. У даному дослідженні змістовно це означає таке: чим ближче до 1 знаходиться функція приналежності, тим чіткіші є умови меж інтервалу.

Отже, *четвертим етапом* є визначення меж інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності підприємства та за складовими щодо чітких і нечітких умов приналежності.

У даному дослідженні щодо якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності доцільно виділити межі інтервалів щодо чітких і нечітких умов. Щодо нечітких умов приналежності доцільно виділити п'ять інтервалів, що характеризуються відповідністю частоти функцій

Як вже зазначалося, щодо чітких умов межі інтервалів визначаються за перетином функцій приналежності. На практиці доцільно використовувати ті функції приналежності, які допускають аналітичне представлення у вигляді деякої простої математичної функції. Це спрощує не тільки відповідні чисельні розрахунки, але й скорочує обчислювальні ресурси, необхідні для зберігання окремих значень функцій приналежності.

Побудовані функції приналежності складаються з відрізків прямих ліній, утворюючи безперервні (або кусково-безперервні функції). Тобто на певних відрізках функція приналежності є прямою, яка може бути представлена функцією виду: $y = ax + b$. Отже, спираючись на графічне зображення побудованих функцій приналежності (див. рис. 2), можна визначити межі інтервалів щодо чітких умов шляхом знаходження координат точок перетину, що є межувальними для визначення значень інтервалів за ознаками низького, середнього і високого

Таблиця 2

Межі інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності підприємства та за складовими щодо нечітких умов приналежності

Складова ефективності маркетингової діяльності підприємства	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо нечітких умов приналежності				
	Низький	Низький або середній	Середній	Середній або високий	Високий
Функції та комплекс маркетингу	[0;0,20]	(0,20;0,31]	(0,31;0,50]	(0,50;0,65]	(0,65;1]
Маркетинг взаємовідносин	[0;0,30]	(0,30;0,33]	(0,33;0,60]	(0,60;0,75]	(0,75;1]
Внутрішній маркетинг	[0;0,30]	(0,30;0,35]	(0,35;0,65]	(0,65;0,80]	(0,80;1]
Соціально відповідальний маркетинг	[0;0,10]	(0,10;0,25]	(0,25;0,45]	(0,45;0,50]	(0,50;1]
Загальна ефективність	[0;0,20]	(0,20;0,31]	(0,31;0,49]	(0,49;0,70]	(0,70;1]

рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності та за складовими.

Розрахунок точок перетину функцій приналежності для визначення меж інтервалів щодо чітких умов розподілу базується на ймовірності попадання значення інтегрального показника у певний інтервал: низький або середній, середній або високий, яка характеризується частотою відповідей експертів щодо приналежності інтегрального показника до певних інтервалів. Точка перетину функцій приналежності розподіляє нечіткі інтервали на два значення: низький / середній, середній / високий. Зі зменшенням значення частоти зменшується ймовірність попадання в певний інтервал. Таким чином, можна зробити висновок, що ймовірність настання події, а саме, приналежності інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності до певного інтервалу, визначається частотою відповідей експертів щодо приналежності значень інтегрального показника до інтервалів.

Координати точок перетину можна розрахувати за допомогою системи рівнянь, використовуючи функцію зазначеного виду. Отже, необхідним є знаходження інтервалів значень як загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності, так й інтегральних показників за кожною складовою щодо чітких умов приналежності.

Розрахуємо координати точок перетину для якісного розмежування загальної ефективності маркетингової діяльності. Перехід з низького до середнього рівня загальної ефективності маркетингової діяльності здійснюється на інтервалі значень [0,250; 0,300]. Тоді функції приналежності мають такий вигляд.

Функція приналежності низького рівня:

$$\begin{cases} 0,25a + b = 0,800 \\ 0,30a + b = 0,667 \end{cases} \begin{cases} a = -5,34 \\ b = 2,135 \end{cases} - y = -5,34x + 2,135.$$

Функція приналежності середнього рівня:

$$\begin{cases} 0,25a + b = 0,200 \\ 0,30a + b = 0,333 \end{cases} \begin{cases} a = -5,34 \\ b = -1,135 \end{cases} - y = -5,34x - 1,135.$$

Точка переходу з низького до середнього рівня:

$$\begin{cases} y = -5,34x + 2,135 \\ y = 5,34x - 1,135 \end{cases} \begin{cases} x = 0,306 \\ y = 0,50 \end{cases}$$

Перехід із середнього до високого рівня характеризується інтервалом інтегрального показника [0,600; 0,650].

Функція приналежності середнього рівня:

$$\begin{cases} 0,60a + b = 0,733 \\ 0,65a + b = 0,200 \end{cases} \begin{cases} a = -10,66 \\ b = 7,129 \end{cases} - y = -10,66x + 7,129.$$

Функція приналежності високого рівня:

$$\begin{cases} 0,60a + b = 0,267 \\ 0,65a + b = 0,800 \end{cases} \begin{cases} a = -10,66 \\ b = -6,129 \end{cases} - y = 10,66x - 6,129.$$

Точка переходу функцій приналежності із середнього до високого рівня:

$$\begin{cases} y = -10,66x + 7,129 \\ y = 10,66x - 6,129 \end{cases} \begin{cases} x = 0,622 \\ y = 0,50 \end{cases}$$

Таким чином, інтервали значення загальної ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності за ознакою низького рівня мають значення [0; 0,306], середнього – (0,306; 0,622), високого – (0,622; 1].

Визначені у відповідності з викладеними пропозиціями межі інтервалів значень загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності та інтегральних показників за складовими щодо чітких умов приналежності наведено в *табл. 3*. Важливо відзначити, що, по-перше, кількість інтервалів щодо нечітких умов приналежності є більшою за кількість інтервалів щодо чітких умов; по-друге, кількісні значення інтервалів щодо чітких умов є більшими за кількісні значення інтервалів щодо нечітких умов.

Віднесення підприємства до певного якісного рівня загальної ефективності маркетингової діяльності щодо чітких і нечітких умов приналежності є останнім етапом згідно із запропонованими блоксхемою етапами якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства (див. рис. 1). Розподіл досліджуваних підприємств за якісними рівнями ефективності за загальним інтегральним показником ефективності маркетингової діяльності за період з 2005 по 2011 рр. щодо чітких і нечітких умов приналежності наведено в *табл. 4* і *табл. 5* відповідно. *Умовні позначення:* *K* – кількість підприємств, *ПВ* – питома вага підприємств у відсотковому виразі.

Відповідно до означених інтервалів, у досліджуваній сукупності семи підприємств машинобудування за значенням загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності за 2011 р. щодо чітких умов розмежування (див. *табл. 4*) 14,3% підприємств мають низький рівень ефективності, 85,7% – середній. Високий рівень ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов не має жодне підприємство. Проте динаміка за 2005 – 2011 рр. є позитивною, значення інтегральних показників зростають, але не досить стрімко, тому жодне підприємство протягом аналізованого періоду не досягало високого рівня ефективності маркетингової діяльності.

Відповідно до означених інтервалів щодо нечітких умов приналежності, у досліджуваній сукупності семи підприємств машинобудування за значенням загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності за 2011 р. щодо нечітких умов розмежування (див. *табл. 5*) 14,3% підприємств мають низький або середній рівень ефективності, 42,9% – середній, 42,9% – середній або високий. Високий рівень ефективності маркетингової діяльності щодо нечітких умов приналежності не має жодне підприємство. Розподіл підприємств щодо нечітких умов приналежності також засвідчує позитивну динаміку за 2005 – 2011 рр. Проте, слід відзначити, що переважна сукупність підприємств знаходяться на рівні середньої та середньої або високої ефективності, у той час, як жодне підприємство не відноситься за рівнем ефективності маркетингової діяльності до високого.

Таблиця 3

Межі інтервалів якісних рівнів загальної ефективності маркетингової діяльності підприємства та за складовими щодо чітких умов приналежності

Складова ефективності маркетингової діяльності	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності		
	Низький	Середній	Високий
Функції та комплекс маркетингу	[0; 0,273]	(0,273;0,575]	(0,575; 1]
Маркетинг взаємовідносин	[0; 0,318]	(0,318;0,654]	(0,654; 1]
Внутрішній маркетинг	[0; 0,328]	(0,328;0,712]	(0,712; 1]
Соціально відповідальний маркетинг	[0; 0,195]	(0,195;0,485]	(0,485; 1]
Загальна ефективність	[0; 0,306]	(0,306;0,622]	(0,622; 1]

Таблиця 4

Розподіл підприємств за якісними рівнями ефективності за загальним інтегральним показником ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності

Рівень інтегрального показника	2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %
Низький [0; 0,306]	1	14,3	-	-	1	14,3	1	14,3	1	14,3	1	14,3	1	14,3
Середній (0,306; 0,622]	6	85,7	6	85,7	6	85,7	6	85,7	6	85,7	6	85,7	6	85,7
Високий (0,622; 1]	-	-	1	14,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 5

Розподіл підприємств за якісними рівнями ефективності за загальним інтегральним показником ефективності маркетингової діяльності щодо нечітких умов приналежності

Рівень інтегрального показника	2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %	К	ПВ, %
Низький [0; 0,2]	-	-	-	-	1	14,3	-	-	1	14,3	-	-	-	-
Низький або середній (0,2; 0,31]	1	14,3	-	-	-	-	1	14,3	-	-	1	14,3	1	14,3
Середній (0,31;0,49]	4	57,1	2	28,6	5	71,4	4	57,1	5	71,4	3	42,9	3	42,9
Середній або високий (0,49; 0,7]	2	28,6	5	71,4	1	14,3	2	28,6	1	14,3	3	42,8	3	42,9
Високий (0,7; 1]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що якісне розмежування рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких і нечітких умов із використанням теорії нечітких множин є ефективним і дієвим інструментом якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства. Невизначеність, яка є неминучою властивістю ринкового середовища і пов'язана з тим, що на ринкові умови одночасно впливає значна кількість різномірних і різноспрямованих факторів, а також невизначеність відносно характеру реакції ринку на ті чи інші впливи, вимагає гнучкого та нечіткого управління, яке може базуватися на нечітко-множинній теорії.

Як результат якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності за рахунок побудови функцій приналежності щодо чітких і нечітких умов може бути формулювання рекомендацій та обґрунтування методичного підходу щодо розробки заходів з метою

подальшого забезпечення ефективності маркетингової діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов А. Н. Модели принятия решений на основе лингвистической переменной / А. Н. Борисов, А. В. Алексеев, О. А. Крумберг. – Рига : Зинатне, 1982. – 246 с.
2. Герасимов Б. М. Нечеткие множества в задачах проектирования, управления и обработки информации/ Под общ. ред. Б. М. Герасимова. – Киев : Техника, 2002. – 425 с.
3. Дмитрієва О. А. Модели прийняття рішень на основі теорії нечітких множин / О. А. Дмитрієва, О. С. Зайцева // Наукові праці ДонНТУ, серія «Інформатика, кібернетика та обчислювальна техніка», випуск 10 (153). – 2009. – С. 266 – 273.
4. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и ее применение к принятию приближенных решений / Л. А. Заде. – М. : Мир, 1976. – 167 с.

5. **Клебанова Т. С.** Моделі оцінки ефективності санації підприємств на основі нечітких множин / Т. С. Клебанова, О. В. Панасенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7. – С.158 – 165.

6. **Кофман А.** Введение теории нечетких множеств в управление предприятием / А. Кофман, Х. Хил. Алуха. – Минск : Высшая школа, 1992. – 224 с.

7. **Леоненков А. В.** Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH / А. В. Леоненков. – СПб. : БХВ Петербург, 2005. – 736 с.

8. **Пономаренко В. С.** Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем : монографія / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Х. : ВД «НЖЕК», 2009. – 432 с.

9. **Тищенко О. М.** Використання теорії нечітких множин у процесі діагностики стану підприємства / О. М. Тищенко, Л. О. Норік // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Є. Кузьмін. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 652 с. (Вісник / Національний університет «Львівська політехніка»; № 647). – С. 610 – 617.

REFERENCES

Borisov, A. N., Alekseev, A. V., and Krumberg, O. A. *Modeli priniattia resheniy na osnove lingvisticheskoy peremennoy* [Decision-making model based on linguistic variable]. Riga: Zinatne, 1982.

Dmytriieva, O. A., and Zaitseva, O. S. "Modeli pryiniattia rishen na osnovi teorii nechitkykh mnozhyn" [Decision-making

model based on fuzzy set theory]. *Naukovi pratsi DonNTU*, no. 10(153) (2009): 266-273.

Gerasimov, B. M. *Nechetkie mnozhestva v zadachakh proektirovaniia, upravleniia i obrabotki informatsii* [Fuzzy sets in problems of design, management and processing]. Kiev: Tekhnika, 2002.

Klebanova, T. S., and Panasenko, O. V. "Modeli otsinky efektyvnosti sanatsii pidpriemstv na osnovi nechitkykh mnozhyn" [Models assessing the effectiveness of rehabilitation enterprises based on fuzzy sets]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7 (2007): 158-165.

Kofman, A., and Alukha, Kh. Khil. *Vvedenie teorii nechetkikh mnozhestv v upravlenie predpriatiem* [The introduction of the theory of fuzzy sets in the management of the enterprise]. Minsk: Vysshaia shkola, 1992.

Leonenkov, A. V. *Nechetkoe modelirovanie v srede MATLAB i fuzzyTECH* [Fuzzy modeling in MATLAB and fuzzyTECH]. St. Petersburg: BKhV Peterburg, 2005.

Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. *Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system* [The analysis of data in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Tyshchenko, O. M., and Norik, L. O. "Vykorystannia teorii nechitkykh mnozhyn u protsesi diahnostryky stanu pidpriemstva" [The use of fuzzy set theory in the diagnosis of the enterprise]. *Lviv: Visnyk*, no. 647 (2009): 610-617.

Zade, L. A. *Poniatie lingvisticheskoy peremennoy i ee primenenie k priniatiu priblizhenniakh resheniy* [The concept of a linguistic variable and its application to the adoption of approximate solutions]. Moscow: Mir, 1976.

ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

ТЕРТИЧКО Т. В.

УДК 658.3 : 005.96

Тертичко Т. В. Теорії комунікацій в управлінні промисловими підприємствами: переваги та недоліки

У статті окреслено проблему гострої необхідності підвищення ефективності процесів комунікації на підприємствах України. Обґрунтовано необхідність дослідження існуючих напрацювань українських і закордонних учених у даній галузі. Виконано аналіз основних теорій комунікації в управлінні промисловими підприємствами. Досліджено основні визначення поняття «процес комунікації», встановлено етапи даного процесу в загальному вигляді та на підприємстві зокрема. Вивчено еволюцію моделей комунікаційного процесу, починаючи від найперших і закінчуючи сучасними. Виявлено їх переваги та недоліки. Встановлено, що основним недоліком даних моделей комунікації є недостатня врахованість факторів практичної та економічної ефективності процесу комунікації на підприємстві. Проаналізовано сучасні канали процесу комунікації з точки зору походження та ступеню використання на підприємствах. Обґрунтовано переваги одних каналів процесу комунікації над іншими. Окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: процес комунікації, ефективність комунікації на підприємстві, теорії комунікації.

Рис.: 3. **Бібл.:** 16.

Тертичко Тетяна Вікторівна – здобувач, кафедра економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: tatiana.tertychko@gmail.com

УДК 658.3 : 005.96

Тертичко Т. В. Теории коммуникаций в управлении промышленными предприятиями: преимущества и недостатки

В статье обозначена проблема острой необходимости повышения эффективности процессов коммуникации на предприятиях Украины. Обоснована необходимость исследования существующих разработок украинских и зарубежных ученых в данной области. Выполнен анализ основных теорий коммуникации в управлении промышленными предприятиями. Исследованы основные определения понятия «процесс коммуникации», установлены этапы данного процесса в общем виде и на предприятии в частности. Изучена эволюция моделей коммуникационного процесса, начиная от самых первых и заканчивая современными. Выявлены их преимущества и недостатки. Установлено, что основным недостатком данных моделей является недостаточная учитываемость факторов практической и экономической эффективности процесса коммуникации. Проанализированы современные каналы процесса коммуникации с точки зрения происхождения и степени использования на предприятиях. Обоснованы преимущества одних каналов процесса коммуникации над другими. Обозначены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: процесс коммуникации, эффективность коммуникации на предприятии, теории коммуникации.

Рис.: 3. **Библ.:** 16.

Тертичко Татьяна Викторовна – соискатель, кафедра экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: tatiana.tertychko@gmail.com

UDC 658.3 : 005.96

Tertychko T. V. Theories of Communications in Managing Industrial Enterprises: Advantages and Disadvantages

The article marks out the problem of sharp necessity of increase of effectiveness of communication processes at Ukrainian enterprises. It justifies a necessity to study the existing developments of Ukrainian and foreign scientists in this field. It conducts analysis of main theories of communication in managing industrial enterprises. It studies main definitions of the "communication process" notion, and establishes stages of this process in general and at an enterprise in particular. It studies evolution of models of the communication process, starting with the very first ones and finishing with the modern ones. It reveals their advantages and disadvantages. It establishes that the main disadvantage of these models is insufficient accountability of factors of practical and economic efficiency of the communication process. It analyses modern channels of the communication process from the point of view of origination and degree of use at enterprises. It justifies advantages of some channels of the communication process over the other ones. It identifies prospects of further studies.

Key words: process of communication, effectiveness of communications at an enterprise, communication theories.

Pic.: 3. **Bibl.:** 16.

Tertychko Tetiana V. – Applicant, Department of Business Economics, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: tatiana.tertychko@gmail.com

У сучасних умовах постає необхідність обробляти все більшу кількість інформації, що звичайно впливає на діяльність промислових підприємств. Засобом поширення цієї інформації на підприємстві є комунікаційні процеси, що склалися. Сьогодні інформація перетворилась на найважливіший ресурс, а її велика кількість та швидкість оновлення ставить перед керівниками підприємств завдання щодо здійснення постійного обміну інформацією, тобто процесів комунікації, у найефективніший спосіб. Динамічне середовище, в якому функціонують підприємства, вимагає постійного зростання ефективності внутрішніх і зовнішніх комунікацій. Таке зростання може бути досягнуто шляхом

оптимізації існуючих видів і каналів комунікації, що, окрім іншого, приведе до більш раціонального навантаження на людські ресурси. Таким чином, проблема підвищення ефективності процесів комунікації на промисловому підприємстві є актуальною.

Різні аспекти та складові частини процесу комунікації на підприємстві досліджувалися в роботах таких українських вчених, як Л. П. Піддубна [2], В. М. Панасюк [3], Т. І. Лук'янець [7], Т. О. Примак [13], Н. І. Яловега [14], В. А. Ільганаєва [16] і у працях таких зарубіжних дослідників, як У. Нарула [6], Р. Сабітов [5], Б. Мільнер [11] та інших. Більш глибокий аналіз їх праць з метою виявлення особливостей різних теорій, переваг і проблемних питань

буде викладено далі. У цілому, враховуючи транзитивний період розвитку економіки України, можна стверджувати, що в інформаційно-комунікаційній сфері управління підприємством накопичилося багато практичних завдань, які потребують наукового обґрунтування.

Серед цих практичних завдань можна виокремити такі: потребує аналізу економічна ефективність процесу комунікації на промисловому підприємстві та шляхи оптимізації даного процесу з точки зору більш раціонального використання людських ресурсів. Також при плануванні фонду робочого часу на підприємствах не враховуються норми робочого часу, який витрачається на здійснення процесу комунікації, що призводить до перевантаження працівників та, у свою чергу, унеможливає оперативне та якісне виконання їх безпосередніх обов'язків. Задля підвищення ефективності комунікацій на підприємствах перш за все потрібно глибоко проаналізувати існуючі розробки в цій сфері.

Таким чином, метою досліджень, результати яких викладено у даній роботі, є проведення аналізу основних теорій комунікацій в управлінні промисловими підприємствами, обґрунтування переваг і недоліків даних теорій та визначення невирішених питань, які, у свою чергу, складуть основу для виявлення напрямів удосконалення теоретико-методологічних засад і методичних підходів до управління комунікаціями на промисловому підприємстві.

Дві наукові платформи для управління процесом комунікації на промисловому підприємстві обумовлені історією розвитку економічної думки: одна з них відноситься до англосаксонської моделі ринкової економіки, інша – до соціал-ліберальної моделі. Перша платформа характеризується такими ознаками, як свобода слова, потік інформації знизу догори, урахування поглядів структурних підрозділів, гнучкість, прозорість тощо. Соціал-ліберальна платформа передбачає втручання певного центрального органу, яким частіше за все виступає держава. Це позначається також на про-

цесі комунікації всередині підприємств, які функціонують у даній моделі. Це, перш за все, потік інформації та вказівок згори донизу, жорсткість, обмежений вплив структурних підрозділів на управлінців підприємства. Особливості цих двох платформ чинять вплив на організацію процесів комунікації на підприємствах.

Існує багато підходів до визначення процесу комунікації, серед яких найпоширенішими є лінгвістичний, філософський, психологічний, соціальний, економічний та маркетинговий.

У загальному вигляді процес комунікації визначається як процес обміну інформацією між людьми [1]. Соціологія та психологія визначають процес комунікації як процес обміну та передачі емоційного та інтелектуального змісту [2]. Філософи визначають процес комунікації як категорію філософії [9], що є смисловим та ідеально-змістовним аспектом соціальної взаємодії людей [10]. З позиції маркетингового підходу процес комунікації є зв'язком між учасниками ринку, такими як споживачі, посередники, постачальники, який має на меті забезпечити ефективне ведення господарської діяльності та посилення впливу на ринок [14, 15]. Це також спілкування з потенційними споживачами продукції підприємства [16].

З точки зору економіки процес комунікації є засобом розвитку системи надання інформації, її передачі великій кількості осіб всередині підприємства та його межами [11]. Це також процес обміну інформацією між керівником, підрозділами і окремими працівниками, що має на меті допомогати у прийнятті управлінських рішень [12].

Таким чином, можливо систематизувати поняття, що охоплює процес комунікації на підприємстві (рис. 1).

Однак надані визначення не враховують такого важливого аспекту, як економічна ефективність процесу комунікації на підприємстві. Адже для підвищення конкурентоспроможності підприємство змушене оптимізувати свою діяльність таким чином, що всі процеси, які відбуваються, мають бути націлені на якомога більший результат за якомога менші ресурси.

Рис. 1. Підходи до визначення процесу комунікації на підприємстві

Джерело: розроблено автором.

Також дослідники [3,7] виділяють декілька етапів процесу комунікації на підприємстві. Це:

- ✦ поява певної ідеї, концепції майбутнього повідомлення та її уточнення відправником повідомлення;
- ✦ набуття повідомленням інформаційних характеристик;
- ✦ формалізація повідомлення;
- ✦ кодування повідомлення;
- ✦ визначення каналу передачі повідомлення;
- ✦ передавання повідомлення відправником;
- ✦ перевірка проходження повідомлення;
- ✦ декодування повідомлення;
- ✦ імплементація повідомлення;
- ✦ здійснення відповідних управлінських рішень.

На кожному з цих етапів можуть виникати чинники негативного впливу на комунікаційний процес, які призводять до неправильної передачі повідомлення відправником отримувачу. Серед основних видів таких чинників виділяють естетичні, інтелектуальні, емоційні, соціокультурні. В узагальненому вигляді вони представлені на рис. 2. У цілому при організації роботи на підприємстві є вкрай необхідним побудувати процес комунікації таким чином, який би, з одного боку, враховував бар'єри, що можуть виникнути під час обміну інформацією, а з іншого – максимально нівелював би подібні перешкоди.

Також виділяють декілька моделей процесу комунікації. Перша така модель належить Аристотелю [4] та налічує три елементи: оратора, промову та слухача. Американський дослідник Г. Ласуел [5] розширив модель і запропонував такі компоненти: комунікатор, повідомлення, канал, одержувач, ефект. Недоліком моделі Ласуела є відсутність зворотного зв'язку, тобто вона представляє собою монолог. Ідеї щодо вирішення цієї проблеми представлені у моделі Шеннона-Уівера [2], яка побудована за аналогом телефонного зв'язку. Дана модель процесу комунікації складається з таких елементів, як комунікатор, прилад для кодування інформації, канал для передавання інформації, прилад для декодування інформації та реципієнт. При цьому, на думку дослідника, процес комунікації зазвичай оточений поміхами або «шумом», і для подолання цієї проблеми учасники процесу комунікації змушені доводити кількість інформації, що підлягає обміну, до максимуму. М. де Флер [6] дещо розвинув модель Шеннона-Уівера та запропонував замикати ланцюг між реципієнтом і комунікатором, остаточно впровадивши зворотній зв'язок. Подальші дослідження в цьому напрямі зосереджувалися на поглибленні та уточненні деяких елементів вже існуючих моделей. Тут варто відмітити моделі процесу комунікації У. Шрамма та Ч. Осгуда, Б. П. Морозова, П. Лазарсфльда та Б. Берельсона, модель Берло (SMCR) і модель Гербнера (рис. 3).

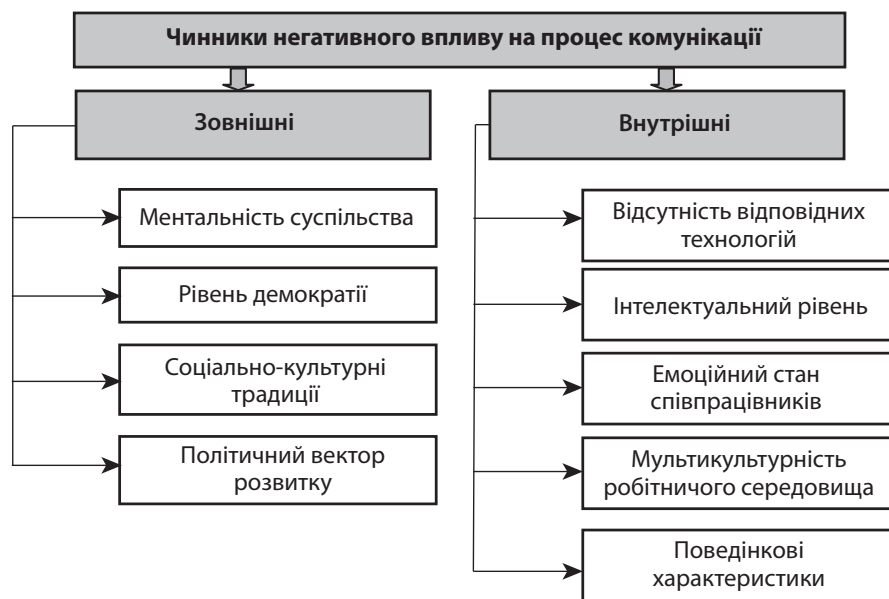

Рис. 2. Чинники негативного впливу на процес комунікації на підприємстві

Джерело: розроблено автором за [7, 8, 9].

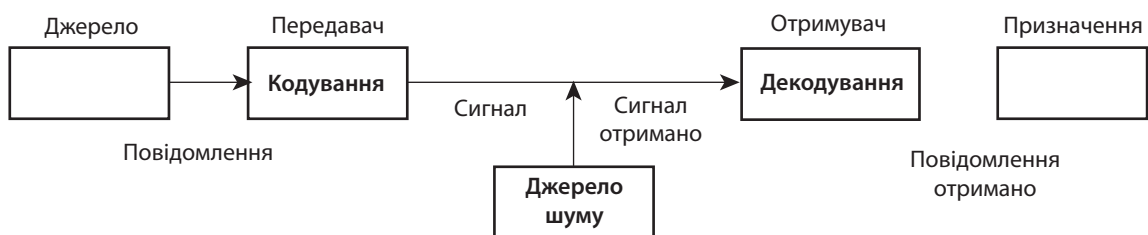

Рис. 3. Модель процесу комунікації Гербнера

Джерело: [6].

У модель Гербнера введені такі елементи, як джерело комунікаційного процесу, що реагує на ситуацію або подію через певні канали. Зміст і наслідки комунікативного акту виражені в певній формі та контексті. Модель підкреслює важливість ефектів і контексту в процесі комунікації.

Велика кількість моделей процесу комунікації свідчить про те, що дослідження ефективності комунікацій є вкрай актуальними та необхідними. Також чітко простежується еволюція даних моделей від занадто спрощеної моделі Аристотеля до складних багатофакторних моделей, що з'явилися у ХХ сторіччі. Таким чином, побудова процесу комунікації на підприємстві, який би підсилював і сприяв досягненню цілей та завдань підприємства, а не навпаки ослаблював його та був причиною нераціонального використання робочого часу та джерелом непорозумінь, є гострим питанням на порядку денному сучасного керівника.

До того ж, недостатня висвітленість ефективності процесу комунікації на підприємстві, як практичної та й економічної, є недоліком моделей, що вивчалися.

Також у рамках дослідження автором вважається за потрібне висвітлити канали комунікації на підприємстві. У загальному вигляді під каналом комунікації мається на увазі засіб передачі інформаційного повідомлення особисто, письмово через технічні засоби зв'язку та інший маршрут, який використовується для передачі повідомлень [16]. Існує досить велика кількість каналів комунікації, проте їх первинна класифікація базується на такому показнику, як походження каналу. Це походження може бути природним або штучним. При цьому існує лише один природний канал комунікації – це усне спілкування. Проте з ходом еволюції і розвитком економічних відносин суспільство створювало все більше штучних каналів комунікації. Штучні канали комунікації також можна розділити на два типи: документні та електронні канали комунікації. Підприємства України наразі використовують усі типи комунікацій. Так, усні комунікації представлені у вигляді нарад, засідань, п'ятихвилок тощо. Документні комунікації знаходять своє відображення у наказах, службових записках, звітах. Електронні комунікації – це телефонні перемовини, спілкування за допомогою електронної пошти та спеціалізованих комп'ютерних програм.

Через те, що підприємства стоять перед гострою необхідністю розвитку та покращення процесу комунікації, увага в першу чергу падає саме на штучні канали комунікації. І перш за все – на електронні канали. По-перше, ці канали не є стихійними, їх простіше тримати під контролем і стежити за їх ефективністю – як практичною, так і економічною. Водночас на відміну від документних вони є набагато більш динамічними з точки зору швидкості передачі інформації, проте мають всі їх переваги, такі як можливість зберігання, неодноразового використання тощо. У даному випадку підприємства стикаються з дилемою необхідності вкладання великих ресурсів у запровадження корпоративних електронних засобів комунікації, які б майже замінили необхідність очного спілкування. Проте недоліки традиційних про-

цесів комунікації, що використовують усні та документні канали, такі як необґрунтованості робочого часу, вплив особистих стосунків на професійну діяльність, брак інформації, неможливість встановити авторство на організаційну інновацію тощо, мають ще більший негативний вплив на діяльність підприємства порівняно із необхідністю вкласти грошові ресурси.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень було проаналізовано основні теорії комунікації в управлінні промисловими підприємствами, серед яких був зроблений аналіз існуючих визначень поняття «процес комунікації», встановлені етапи даного процесу. У ході дослідження було встановлено існування певної кількості чинників негативного впливу на процес комунікації в рамках промислового підприємства, які необхідно враховувати, по-перше, при побудові ефективної системи комунікації на підприємстві. Також були досліджені моделі комунікаційного процесу, починаючи від найперших і закінчуючи сучасними. Було виявлено їх переваги та недоліки. Водночас був виконаний аналіз каналів комунікації, що використовуються на підприємствах, і встановлено, які з них є більш і менш ефективними. У цілому, на думку автора, у сучасних теоріях комунікацій недостатньо висвітлений компонент економічної ефективності процесу комунікацій на підприємствах. Хоча в умовах конкурентного середовища саме економічна ефективність усіх робочих процесів, що відбуваються на підприємствах, є мірилом їх ринкового успіху.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є пошук шляхів підвищення ефективності процесів комунікації на підприємствах України та визначення їх економічною ефективності. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бардась А. В.** Менеджмент [Текст] : навч. посіб. / А. В. Бардась, М. В. Бойченко, А. В. Дудник. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 381 с.
- 2. Піддубна Л. П.** Комунікаційні моделі та їх використання у формуванні ефективних документально-інформаційних комунікацій у системі державного управління та місцевого самоврядування / Л. П. Піддубна // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Управління» : збірник наукових праць. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvamu_uprav/2010_3/36.pdf
- 3. Панасюк В. М.** Використання інформаційних ресурсів в комунікаційних процесах: суть та напрями / В. М. Панасюк // «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 8 (29). – Ч. 4. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2011_8_4/1.pdf
- 4. Аристотель.** Поэтика. Риторика / Аристотель ; [вступ. ст. и коммент. С. Ю. Трохачева / Пер. с древнегреч. В. Аппельрота, Н. Платоновой]. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2007. – 346 с.
- 5. Политический анализ теории коммуникативного процесса Г. Лассуэлла и его роль в формировании информационной политики / Под ред. Р. А. Сабитова. – Кубан. гос. техн. ун-т. Каф. политологии и права. – Краснодар, 1999. – 35 с.**

6. **Narula U.** *Communication Models* / U. Narula. – Atlantic Publishers & Distributors (P) Ltd. 2006. – 136 p.
7. **Лук'янець Т. І.** Маркетингова політика комунікацій / Т. І. Лук'янець. – К.: КНЕУ, 2000 – 377 с.
8. **Зазимин В. Г.** Психология в рекламе / В. Г. Зазаимин. – М.: Дата-строн, 1992.
9. *Философский словарь* / Под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
10. *Філософська енциклопедія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/605
11. **Мильнер Б. З.** Теория организации / Б. З. Мильнер. – М.: Изд-во «Инфа-М», 2003. – 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.com@management.narod.ru>
12. **Хміль Ф. І.** Менеджмент / Ф. І. Хміль. – К.: Вища школа, 1995. – 351 с.
13. **Примак Т. О.** Маркетингові комунікації в системі управління ринковою діяльністю підприємства : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Т. О. Примак. – К., 2004. – 26 с.
14. **Яловега Н. І.** Принципи застосування основних комунікаційних інструментів у діяльності підприємств споживчої кооперації / Н. І. Яловега [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Economics/23199.doc.htm
15. **Гірченко Т. Д.** *Маркетинг : навчальний посібник* / Т. Д. Гірченко, О. В. Дубовик. – К.: «Фірма «ІНКOS», Центр навчальної літератури, 2007. – 255 с.
16. **Ильганаева В. А.** *Социальные коммуникации: (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник* / В. А. Ильганаева. – Х.: Гор. тип., 2009. – 392 с.

REFERENCES

- Aristotel. *Poetika. Ritorika* [Poetics. Rhetoric]. St. Petersburg: Azbuka-klassika, 2007.
- Bardas, A. V., Boichenko, M. V., and Dudnyk, A. V. *Menedzhment* [Management]. D.: Natsionalnyi hirnychiy universytet, 2012.
- Filosofskiy slovar* [Philosophical Dictionary]. Moscow: Politizdat, 1981.
- “Filosofska entsyklopediia” [Encyclopedia of Philosophy]. http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/605.
- Hirchenko, T. D., and Dubovyk, O. V. *Marketynh* [Marketing]. Kyiv: INKOS; Tsentr navchalnoi literatury, 2007.
- Ilganaeva, V. A. *Sotsialnye komunikatsii: (teoriia, metodologiya, deiatelnost)* [Social communications (theory, methodology, activities)]. Kharkiv: Gor. tip., 2009.
- Khmil, F. I. *Menedzhment* [Management]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1995.
- Luk'ianets, T. I. *Marketynhova polityka komunikatsii* [Marketing communications policy]. Kyiv: KNEU, 2000.
- Milner, B. Z. “Teoriia organizatsii” [The theory of organization]. <http://www.com@management.narod.ru>
- Narula, U. *Communication Models*: Atlantic Publishers & Distributors (P) Ltd, 2006.
- Panasiuk, V. M. “Vykorystannia informatsiinykh resursiv v komunikatsiinykh protsesakh: sut ta napriamy” [Use of information resources in the communication process: the nature and direction]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2011_8_4/1.pdf
- Prymak, T. O. “Marketynhovi komunikatsii v sistemі upravlinnia rynkovoіu diialnistiu pidpriemstva” [Marketing Com-

munications in the management of the enterprise market]. *Avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : spets. 08.06.01, 2004.*

Politicheskii analiz teorii kommunikativnogo protsessa G. Lassuella i ego rol v formirovanii informatsionnoy politiki [Political analysis of the theory of communicative process D. Lasswell and his role in shaping information policy]. Krasnodar, 1999.

Piddubna, L. P. “Komunikatsiini modeli ta ikh vykorystannia u formuvanni efektyvnykh dokumentalno-informatsiinykh komunikatsii u systemi derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia” [Communication models and their use in the formation of effective communication and information documented in the state administration and local self-government]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvamu_upravl/2010_3/36.pdf

Yaloveha, N. I. “Pryntsyipy zastosuvannia osnovnykh komunikatsiinykh instrumentiv u diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii” [Principles of basic communication tools in the enterprise consumer cooperatives]. http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Economics/23199.doc.htm

Zazimin, V. G. *Psikhologiya v reklame* [Psychology in advertising]. Moscow: Data-stron, 1992.